

НАУКОВІ ПРАЦІ **НАУКОВІ ПРАЦІ**

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 38

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2015

Рецензенти:

О.В. Єременко, доктор філологічних наук, заступник директора гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

М.М. Торчинський, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського філології Хмельницького національного університету

*Друкується за ухвалою вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 4 від 26.03.2015 р.)*

Міжнародна редакційна колегія:

С.Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; **О.С. Волковинський**, доктор філологічних наук, професор; **Л.О. Іванова**, кандидат філологічних наук, доцент; **О.В. Кеба**, доктор філологічних наук, професор (заступник відповідального редактора); **Б.О. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.Г. Кудрявцев**, доктор філологічних наук, професор; **В.С. Кшевецький**, кандидат філологічних наук, доцент; **Аркадій Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Республіка Польща); **Ю.О. Маркітантов**, кандидат філологічних наук, професор (відповідальний секретар); **А.А. Марчишина**, кандидат філологічних наук, доцент; **Л.М. Марчук**, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Г.Й. Насмінчук**, кандидат філологічних наук, професор; **А.С. Попович**, кандидат філологічних наук, професор; **Н.В. Ситник**, кандидат філологічних наук, доцент; **П.Л. Шулик**, кандидат філологічних наук, професор; **Емілія Янігора**, доктор, доцент Католицького університету в Ружомберку (Словаччина).

Міжнародна наукова рада:

Уршуля Груца-Мьонсік, доктор наук педагогічних, ад'юнкт Жешівського університету (м. Жешів, Республіка Польща); **А.В. Жуков**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Великий Новгород, Російська Федерація); **Б.П. Іванюк**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської класичної літератури і теоретичного літературознавства Єлецького державного університету імені І. О. Буніна (м. Єлець, Російська Федерація); **Данута Кристина Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (м. Ченстохов, Республіка Польща); **І.В. Остапенко**, доктор філологічних наук, професор кафедри міжмовних комунікацій та журналістики Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Сімферополь, Україна); **Ю.І. Попов**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарної освіти ГАОУ ДПО ЯНАО «Регіональний інститут розвитку освіти» (м. Салехард, Російська Федерація); **О.С. Силаєв**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна); **В.І. Силантьєва**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна); **Н.М. Сологуб**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна); **О.О. Тараненко**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна); **Антон Фабіян**, доктор габілітований, професор університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (м. Кошице, Словаччина).

НЗ4 **Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 38.** – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – 432 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні проблеми сучасного мовознавства, літературознавства, методики викладання філологічних дисциплін, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників.

Видання адресовано професійним філологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку філології.

УДК 80: 001(045)
ББК 80

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Президією ВАК України (Постанова №1-05/4 від 26 травня 2010 року)
збірник перереєстровано як наукове фахове видання з філологічних наук

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ No14660-3631ПР від 01.12.2008 р.

SCIENTIFIC PAPERS
SCIENTIFIC PAPERS

**OF KAMIANETS-PODILSKY
IVAN OHIYENKO
NATIONAL UNIVERSITY**

PHILOLOGICAL SCIENCES

ISSUE 38

Kamianets-Podilsky
«Aksioma»
2015

Reviewers:

O.V. Yeremenko, Doctor of Philology, deputy director of Liberal arts Institute of Borys Hrinchenko Kyiv University

M.M. Torchynskiy, Doctor of Philology, Professor, Head of Ukrainian philology department of Khmelnytskyi state University

*The publication is approved by the decision of the Scientific Board
of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
(protocol № 4 of 26.03.2015)*

International editorial board:

S.D. Abramovych, Doctor of Philology, Professor; **O.S. Volkovynskiy**, Doctor of Philology, Professor; **L.O. Ivanova**, Candidate of Philology, Associate Professor; **O.V. Keba**, Doctor of Philology, Professor (Deputy Editor-in-Chief); **B.O. Kovalenko**, Candidate of Philology, Associate Professor; **M.H. Kudriavtsev**, Doctor of Philology, Professor; **V.S. Kshevetskiy**, Candidate of Philology, Associate Professor; **Arkadii Mazhets**, Doctor Habilitatus, Professor of the Yan Dluhosh Acedemy in Chenstokhov (Poland); **Yu.O. Markitantov**, Candidate of Philology, Professor (Assistant Editor); **A.A. Marchyshyna**, Candidate of Philology, Associate Professor; **L.M. Marchuk**, Doctor of Philology, Professor (Editor-in-Chief); **H.I. Nasminchuk**, Candidate of Philology, Professor; **A.S. Popovych**, Candidate of Philology, Professor; **N.V. Sytnyk**, Candidate of Philology, Associate Professor; **P.L. Shulyk**, Candidate of Philology, Professor; **Emilia Yanihora**, Doctor, Associate Professor of the Catholic Ruzhomberk University (Slovakia).

International Scientific Council:

Urshulia Hrutsa-Monsik, Doctor of Pedagogics, Junior Scientific Assistant in Zheshiv University (Zheshiv, Poland); **A.V. Zhukov**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian language department of Novhorod Yaroslav Mudryi state University (Velikiy Novgorod, Russian Federation); **B.P. Ivaniuk**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian classical literature and theoretical literary criticism department of Yelets I. O. Bunin state University (Yelets, Russian Federation); **Danuta Krystyna Mazhets**, Doctor Habilitatus, Professor of the Yan Dluhosh Academy in Chenstokhov (Chenstokhov, Poland); **I.V. Ostapenko**, Doctor of Philology, Professor, Head of the department of Interlingual Communication and Journalism of the Tavria V.I. Vernadskyi national University (Simferopol, Ukraine); **Yu.I. Popov**, Candidate of Philology, Associate Professor of the liberal education department of SAEI DOE IaNAR «Regional Institute of education development» (Salekhard, Russian Federation); **O.S. Sylaiiev**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian and foreign literature department of Kharkiv H.S. Skovoroda national pedagogical University (Kharkiv, Ukraine); **V.I. Sylantieva**, Doctor of Philology, Professor, Head of foreign literature department of Odesa I. I. Mechnykov national University (Odesa, Ukraine); **N.M. Solohub**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the Institute of the Ukrainian language at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **O.O. Taranenko**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the O. O. Potebnia Institute of Lingvistics at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **Anton Fabiiian**, Doctor Habilitatus, Professor of Pavlo Yozef Shafaryk University in Koshytse (Koshytse, Slovakia).

N34 **Scientific papers of Kamianets – Podilsky Ivan Ohienko National University: Philological Sciences. Issue 37.** – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2015. – 432 p.

This collection of scientific papers represents topical issues of modern linguistics, literary criticism, methods of teaching philological disciplines and a wide range of scientific studies made by local and foreign researchers.

The issue is addressed to professional philologists, graduate and doctorate students and all those interested in the state of the art of philology.

UDC 80: 001(045)
LBC 80

The texts of articles are given in authorial versions

Founded in 1993. Prior to 1999 published as
«The scientific papers of Kamianets – Podilsky State Pedagogical Institute. Philological series.»

This publication was re-registered as a scientific professional edition
in the field of philology by the Presidium of HAC of Ukraine (Resolution № 1-05/4 of 26 May 2010)

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 14660-3631 IIP of 01.12.2008

УДК 821.161.1+821.12

Абрамович С.Д.

ТИТАНИЧНОСТЬ ВУЛКАНА У РОЗАНОВА И МАРИНЕТТИ

С вулканом искони неразрывна идея разрушения, хотя именно с мифом о Гефесте связано и древнее представление о том, что можно стать «кузнецом своего счастья»¹. В формировании нашей культуры особую роль сыграл крупнейший вулкан континентальной Европы – Везувий. Со времен Плиниев в литературно-художественных интерпретациях данной темы господствует панорамный ракурс: акцентируется хрупкость цивилизации и малость человека перед мощью земных недр. «Глазами Плиния» увидели ситуацию потрясенные помпейскими раскопками художники и писатели XIX века («Последний день Помпеи» К. П. Брюллова и «Извержение Везувия» Ю. К. Дала); не обошлось тут и без влияния театра, столь тогда популярного: господствуют панорамный взгляд, многофигурность, активность пейзажа, динамика композиции; в общем, живопись эта как бы тяготеет к эпико-драматическому измерению – характерно, что В. Скотт назвал картину Брюллова «необычной, эпической». Величественное по звучанию стихотворение А. Пушкина «Везувий зев открыл...» навеяно именно картиной Брюллова. В романе Э. Бульвер-Литтона «Последние дни Помпеи» тоже наблюдается известная монументализация: параллель между геологической и духовной катастрофами. В XX веке интерес к теме возобновляется в кинематографе, успешно воплощая эти «эпико-драматические» моменты. Но, в общем, исключая героизацию отдельных персонажей, все это строится на категории ужасного и является модификацией представления о всеобъемлющей смерти, тщетности гедонизма и усилий разума. Экзистенциальные вопросы, стимулированные помпейской катастрофой, традиционно трактуются *sub specie aeternitatis*.

На фоне этой традиции выделяются очерк русского литератора В. В. Розанова «Чудовище» и стихотворение итальянского поэта Ф. Т. Маринетти «Авиатор-футурист обращается к отцу своему, Вулкану», созданные в начале XX века в формате модернистской программы: объединяет эти разные по жанру и образу мира произведения сосредоточенность на субъективно-личностном переживании. Целью статьи является сравнительный анализ этих двух произведений, которые по содержанию и пафосу своему, а в чем-то даже и по жанровой структуре, все же явственно сопрягаются.

Данный вопрос не затрагивается ни исследователями Розанова, ни исследователями Маринетти; никогда не был он и предметом компаративистического интереса. При этом очерк Розанова вообще как особый текст никогда не исследовался. Отправными точками для нашей работы могут послужить лишь некоторые наблюдения, сделанные в последнее время исследователями Розанова и Маринетти.

Так, нельзя не согласиться с С. Хатчингсом, полагающим, что разница картины мира у русского и западного писателя определена в немалой степени преобладанием в западных католических и протестантских культурах иных, нежели православные, культовых традиций [15]: Розанов есть как бы живое тому подтверждение. Верно указывает и на стремление В. Розанова к «не-человеческой» мере вещей Н. Грякалова: «Розанов <...> внутри модернистского художественного проекта, который реализовывался либо как андрогинный, либо как неопримитивистский, становится на сторону последнего» [2, 125]. На этом пути он разрушает традиционные литературные структуры, в частности, привычные способы эпической наррации. Тот же С. Хатчингс отмечает, что Розанов пишет не для читателя, а для себя, восстает против самой сути нарративной литературы, отрицая сюжет, ориентированный на «другого» [15]. Н. Казакова справедливо считает, что новизну стиля Розанова определило увлечение журналистикой [4] – в самом деле, очерк «Чудовище» писался для газеты «Новое время».

Что же до Маринетти, то Б. Кроче недаром назвал футуризм «антиисторизмом»: историю и культурную традицию, столь важные для Розанова, итальянский автор воспринимал враждебно. Этот общий постулат присутствует во всех доступных нам работах о Маринетти. Важны для нас также и некоторые последние наблюдения, касающиеся последовательности провокационной эстетической программы, изложенной как в творчестве, так и в теоретических манифестах ведущего итальянского футуриста [14]: это явно не тот случай, когда манифест писателя противоречит его творческой практике. Оказывается также, что неистовый ниспровергатель традиций

вполне непринужденно разрабатывал мотивы из «Энеиды» Вергилия и «Неистового Роланда» Л. Ариосто (сб. «Занг-тум-тум») [16]; к вопросу о диалоге Маринетти с традицией мы еще вернемся. Но его программное стихотворение не так уж часто привлекает сегодня исследователей.

А ведь сопоставление очерка Розанова и стихотворения Маринетти дает возможность уяснить немало важного. В первом случае перед нами – натуралистический прозаический очерк (в котором, впрочем, восхождение на Везувий как таковое описано довольно скудно, но зато подробно изложены связанные с ним авторские переживания; к слову, современниками тут же была отмечена глубоко субъективная, образно-художественная манера автора «Итальянских впечатлений» [12, с. 428]). Во втором случае объектом анализа выступает лирическое стихотворение, пронизанное пафосом борьбы с природой и преодоления древнего страха перед ней. Но очерк Розанова явственно лиризирован, а стихотворение Маринетти имеет столь же явственное эпико-драматическое звучание, что сближает эти тексты. В то же время здесь вырисовываются и принципиальный рубеж между постсимволистским и авангардистским сознанием, и перспектива сопоставления двух национальных образов мира. Отчетливее вырисовываются в таком сопоставлении и подробности движения региональной (европейской) литературы, сформированной греко-римской и христианской культурными традициями. Наконец, этот материал позволяет глубже уяснить особенности функционирования индивидуального стиля в рамках модернистского направления.

Отметим прежде всего, что оба литератора-современника ощущают в обществе и культуре некие «подземные гулы». И не случайно обоих притягивает именно вулкан (Везувий и Этна), живой символ катастрофичности в сознании европейца.

Розанов в том же 1909 году, когда им был написан очерк о подъеме на Везувий, определяет современность так: «...момент того, что можно именовать «великою революциею», движущеюся от Китая до Пиренеев, и суть которой заключается в каком-то великом умирании всего прежнего, в великом рождении чего-то всего нового» [12, 294]. И в том же 1909 году в первом манифесте нового течения звучит слово Маринетти: «Нет ничего прекраснее борьбы. Без наглости нет шедевров. Поэзия наголову разобьет темные силы и подчинит их человеку <...> Мы стоим на обрыве столетий!.. Так чего же ради оглядываться назад? Ведь мы вот-вот прорубим окно прямо в таинственный мир. ... Да здравствует война – только она может очистить мир. Да здравствует вооружение, любовь к Родине, разрушительная сила анархизма, высокие Идеалы уничтожения всего и вся! Долой женщин! <...> Мы вдребезги разнесем все музеи, библиотеки. Долой мораль, трусливых соглашателей и подлых обывателей!» [7].

У Розанова масштабы Везувия тотчас же нарушают привычные мерки путевого очерка. Читатель, вслед за нарратором, который чувствует себя вырванным из повседневного измерения жизни («петербургская Шпалерная улица», «Россия», «Европа») и вступает в исполинское, враждебное жизни, подлинно «расчеловеченное» пространство. Восхождение к кратеру Везувия Розанов строит как резкую смену привычной точки видения, движение вверх, и прозаический фуникулер превращает художественное пространство очерка в путь инициации, религиозного постижения праматери титанов Геи-Земли: «Везувий был прямо перед глазами; огромный, очевидный <...> Это не были бока вулкана, а как бы целая страна, уезд, перековерканный, изломанный, черный, отвратительный и страшный. Чувство планетности нашей жизни вдруг охватило меня <...> Вообще чувство земного шара, особое космическое чувство, устранено из нашего психического состава; это чувство огромное, ужасное, новое – и вдруг оно полезло в меня, маленького, бессильного его вместить и, однако, долженствующего вместить <...> Земля, о, какое ты чудовище!»; «... это – орган, чирей, болячка, полная огненного гноя» [12, 79]. Сентиментальный стереотип «природы-матери» испаряется, уступая место паническому ужасу: «Почти сейчас же и до конца поднятия мною овладел такой ужас, какого я никогда не испытывал. Это не был страх смерти, это было страшное положение, совершенная отмена прежних условий жизни и наступление новых» [12, 81]. При этом Розанов наделяет склоны Везувия некой «божественной» витальностью, но здесь – не христианская благостность, а языческое ощущение природы как исполинского и опасного чудища, несущего смерть. Жуткой достоверности его существованию придает то, что «божественное чудище» это, как и человек, уязвимо, подвержено страданию; здесь акцентированы черты уродства, судорожности, в частности, делается прозрачный намек на сходство застывшей лавы с испражнениями: «Его извержения, в их холодном, черном цвете, в самом деле напоминают до гадких подробностей о какой-то минутно бурной болезни планеты, что-то неудобное сожравшей и не смогшей переварить сожранное» [12, 80]. Архаический опыт чувственно-«языческого» постижения Природы как сугубо «материального» объекта (или «витального существа») писатель отторгает как путь, губительный для живого духа: «Назад! Дальше отсюда! Домой! <...> Не хочу этого, ни теперь и никогда!» [12, 83].

«Движение вверх» становится основным ракурсом и у Маринетти. Но его Авиатор не «ползет» к кратеру, а пролетает над ним. «Полет – это еще и удаление от земли, отрыв от ритма, шумов

и запахов города, столь принципиальных для раннего футуризма; это возвышенное уединение провоцирует метафизические и экзистенциальные переживания» [5, 24]. Более того, это обретение «полетной» точки зрения можно рассматривать как модификацию классической темы восхищения поэта Музой. Для Маринетти принципиально важен отрыв от земной почвы, обретение крыльев, и это крылья «рукотворные», крылья аэроплана². Маринетти с энтузиазмом устремляется к борьбе с самим земным тяготением. В стихах 1908 г. «Аэроплан Папы» воспет полет над Италией (начиная от Этны). В «Первом манифесте футуризма» ангелы взмывают в небо на крыльях аэропланов. А в сборнике 1915 г., названном тем же провокационным словосочетанием «Аэроплан Папы», появляется и «Авиатор-футурист...»; автор именует себя сыном титана, но особую почитения ни к «папаше», ни к тем, кто ползает по его телу, не проявляет:

*Я лечу к тебе, Вулкан. Мне смешон
твой зловецкий, утробный, яростный хохот чревоушателя.
Пойми – ты надо мной не властен!
Я знаю – ты хотел бы завладеть мною,
ухватить меня своими щупальцами,
опутать сетями горячей лавы,
словно какого-нибудь честолюбивого мечтателя
из тех юнцов, что карабкаются по твоим склонам...*
[9, 43].

Господствующая эмоция в очерке Розанова – элементарный страх «твари дрожащей» перед лицом физической смерти, панический ужас. У Маринетти же исчезает не только этот тип страха, но и страх перед грехом, богобоязненность; его Авиатор проникнут пафосом богоборчества: «Я не боюсь символов и предзнаменований» [9, 44]. Но при этом Авиатор напоминает первобытного дикаря, который, идя на охоту, громкими криками прогоняет собственный страх и провозглашает собственную непобедимость:

*Я – футурист, могучий и непобедимый,
вознесенный ввысь сердцем неистовым и неустоимым.
Я – почетный гость за столом Авроры,
я насыщаюсь зрелищем многоцветных ее плодов,
я переносюсь через полдни – дымящиеся пирамиды бомб,
я преследую закаты – бегущие армии, захлебывающиеся в крови,
я волоку за собой тоскливые, рыдающие сумерки³.*
[9, 44].

При этом Авиатор, как и нарратор у Розанова, остро ощущает мифологическую, первобытную витальность вулканического пейзажа, его «священное безобразие», титанический масштаб его опасности:

*Я парю в самом средоточии, в мрачном твоём зеве,
между твоих гигантских губ, вздымающихся как высокие горы.
Я спускаюсь всё ниже, ниже,
вокруг меня сдвигаются всё тесней
твои чудовищные распухшие дёсны...*
[9, 44].

Тем не менее, верно сказано, что у Маринетти – «невнятно-привлекательный образ освобождения» [11, 27]. Поэт сохраняет если не религиозное, то суеверное представление о предопределенности, лежащей в основе бытия. Вулкан остается оракулом, владеющим тайнами судьбы и истории; человек, при всей дерзостности и уверенности в себе («Руки мои твердо лежат на рычагах»), не в состоянии знать и решить свою судьбу:

*О Вулкан!
Сбрось со своего лица эту маску из фосфорических бородавок!
Зашевели мощными мышцами твоего огромного рта
и прорычи, проревь, возвести мне мою судьбу,
скажи – в чем назначенье и долг племени моего?*
[9, 45].

При этом основоположную для Модерна идею титанизма человека и культ научно-технического прогресса писатели восприняли по-разному.

Для Розанова отрыв от земли страшен. Как в дохристианской славянской мифологии, у него Мать Сыра Земля неизменно рядом с человеком, и никакая техника тут ничего не изменит: «Механические средства передвижения, сделав физически безопасным поднятие на него, не только не сократили, но до известной степени впервые открыли в полном объеме метафизически страшную сторону этого поднятия. «Вы только сидите, а уж мы вас довезем». Только сидите?

Нет, сядьте вы, пожалуйста, сядьте, а я вас повезу, хоть на собственной спине, побегу под вами колесиком по матери-сырой-земле, мне привычной, мне родной, как это счастливое колесо вагона, которое видит только тот вершок земли, которого касается» [12, 81]⁴. Но диалог с чудовищем-вулканом в конечном итоге оборачивается отрицанием языческого вслушивания в голос Природы, бегством «домой», в мир привычных христианских ценностей. Не находит в Розанове приверженца и столь характерная для Маринетти апология войны, чудовищной, как Везувий над Помпеей (статья «Поучительное в войне», 1904). Тем самым, у Розанова, достаточно часто эпатажно дезавуирующего христианство в пользу язычества, все же сохраняется в неприкосновенности пуповина, связывающая рискованные духовные и словесные «зигзаги» с «природой» и христианской культурной традицией (хотя при этом невольно вспоминается и горьковская формула «Рожденный ползать – летать не может»). Это лишний раз доказывает правоту С. Хатчингса, подчеркнувшего, как мы помним, важнейшую роль православной составной в русской культуре. В России даже авангардный футуризм моментами искал вдохновения более в природе, чем в технике (Хлебников), и даже вел непрекращающийся диалог-спор с библейской традицией (Маяковский).

Куда более радикален был экстремальный словесный эксперимент во втором случае. Итальянский авангардист, выросший из почвы, насквозь пропитанной культурой, максимально выражает усталость от нее. Маринетти, агрессивно выступавший против католицизма, отрекается от почитания законов Бога и природы как Божия Творения, стремится к построению «нового мира», превознося бескрайний индивидуализм, помноженный на небывалую техническую оснащенность. Но, собственно, культура как таковая здесь уже деградирует, перерастает в мертвенную, враждебную жизни цивилизацию: «Маринетти, не сумев петь птицею, поет войну. Хлебников поет птицами, подобно кузнечнику, «крылышкует золотописью тончайших жил», но при сем мучительно переживает службу в армии и близок к гибели от самой этой службы» [6].

Этот излом «от постсимволизма к авангардизму» есть начало пика Модерна, подступ к титаническим и губительным высотам XX века. И древнейшая парадигма вопрошения человеком о смысле бытия Матери-Геи, породишей богов, титанов, людей и вообще все живое, разрешается в обеих ситуациях «молчанием божества». Но Розанов опасно ощущает губительность этого неоязыческого порыва. Он не хочет слышать дикого языка Природы, не признает его истинности (ведь «боги язычников суть беси»). Итальянский же поэт, воскрешая и снова убивая античный миф о титане, стремится отнять у «своего отца» лавры теурга и богоборца. Авиатор, преодолевший в себе тварный и религиозный страх, отрывается от Земли, как Икар или Антей, но тем самым как бы фатально оказывается в зоне неопределенности и смертельного риска. Поэт сохраняет за Нечеловеческим право последнего откровения. Хвастливый вызов Титану заканчивается тревожной и безответной мольбой к нему же: открой нам, людям, наши судьбу, назначение и долг! Даже вооруженный «нахальством» и техникой (см. «Первый манифест футуризма»), Авиатор Маринетти фактически просто впадает в первобытное одичание.

При этом разные по своей природе жанры здесь внутренне сближаются: Розанов «лиризирует» стиль очерка, насыщая его эмоцией и субъективным самовыражением, а Маринетти, живописуя конфликт человека и «древнего титана», достигает почти эпического размаха и в то же время строит свое лирическое стихотворение как драматический диалог с Этной.

Примечания

- ¹ В процессе антропоморфизации античных божеств формируется уже идея креативности и осмысленности сил природы: вулкан обожествляется в образе титана-кузнеца, искони выступающего в роли теурга, преобразовывающего мир и как бы несколько оппозиционного богам. Гефест / Вулкан, изгой, сброшенный с Олимпа, формируется на стыке Воды и Огня (в мифе он воспитан в подводной пещере в недрах Океана), и вообще есть средоточие противоположностей. Современное мифотворчество склонно видеть тут прообраз алхимического мифа, сложившегося в Бронзовом Веке: бронза андрогинна – контаминация Олова и Меди, т. е., Юпитера и Венеры, мужского и женского; именно бронзовый век стал стартовым этапом духовной и технологической эволюции человечества [13]. Как не вспомнить, что «кузница Вулкана» осмысливалась в классическом искусстве как мифический источник волшебного кузнечно-технического творчества, призванного освободить человека. Занятно и то, что Б. Муссолини, кумир Маринетти, был сыном анархиста-кузнеца: на ситуации, случайно или нет, лежит отсвет ауры мифа о кузнеце-волшебнике, меняющем мир.
- ² Опережая Ж. Деррида, Маринетти стремился к освобождению языка от логико-интеллектуального начала, призывал восстать против привычных окостенелых слов, у которых «никогда не будет крыльев»; в «Манифесте футуристической кухни» (1930) автор назвал себя

- «аэропоэтом-футуристом» [8]. К тому времени увлеченные футуризмом П. Буцци, М. Карли, Л. Фолгоре, Б. Прателла, Г. Доттори и др. создадут «аэроживопись» – восприятие мира с точки зрения авиатора, и именно Маринетти напишет манифест этого течения.
- ³ Ср. с магическим заклинанием-самогипнозом североамериканского индейца, вышедшего охотиться на медведя и заглушающего собственный страх непомерным самохвальством: «Смотри, как я могуществен! Я проворен и мстителен, как орел. Я слышу все, что делается на свете. Медведь должен повиноваться снадобьям моего вигвама. Поэтому бойся человека; улитка попадет в твои внутренности. Какой медведь может избежать моей стрелы?! Река? Хе-хе! Разве медведь может избежать моей чародейской силы? Мои снадобья сильны» [3, 21].
- ⁴ Впрочем, увидев чудесный грот на Капри, Розанов вдруг начинает мыслить «инженерно»: «Я тотчас сделался техником. Едва выплыл назад, я стал думать, что, собственно, ничего не стоит при теперешних средствах техники повторить это чудо природы в огромных размерах. Природа показала путь, а человек может пойти за нею и создать не миниатюрно-прекрасное, но огромно-волшебное» [12, 93]. Но здесь природа в ценностном отношении стоит несоизмеримо выше техники.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алякринская Н. Р. Маринетти в зеркале русской прессы / Н. Р. Алякринская // Вестник Московского университета. – Серия 10: «Журналистика». – 2003. – № 4. – С. 77–89.
2. Грякалова Н. Ю. Гендерный проект В. В. Розанова и «русская идея» // Н. Ю. Грякалова Человек модерна: Биография – рефлексия – письмо / Н. Ю. Грякалова. – СПб, 2008. – С. 120–130.
3. Иллюстрированная история суеверий и волшебства. От древности до наших дней. / Сост. д-р Леманн. – К. : Україна, 1991. – 400 с.
4. Казакова Н. Ю. Философия игры. В. В. Розанов – журналист и литературный критик: по материалам газеты А. С. Суворина «Новое время» / Н. Ю. Казаков. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 176 с.
5. Лазарева Е. А. Судьбы футуризма в Италии и России во 2-й половине 1910-х – 1930-е годы / Екатерина Андреевна Лазарева. Автореферат дисс. на соискание уч. степ. канд. искусствовед. – М. : Государственный Институт Искусствознания, 2011. – 31 с.
6. Максимов В. Критика и авангард [Электронный ресурс] / Владимир Максимов // НЛО. Независимый филологический журнал. – 1995. – № 35. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/1999/36/>
7. Маринетти Ф. Т. Первый манифест футуризма / Филиппо Томмазо Маринетти // Программные выступления мастеров западноевропейской литературы. – М. : Прогресс, 1986. – С. 158–162.
8. Маринетти. Ф. Манифест футуристической кухни / Филиппо Маринетти // Иностранная литература. – 2008. – № 10. – С. 217–226.
9. Маринетти Ф. Авиатор-футурист обращается к отцу своему, Вулкану / Филиппо Томмазо Маринетти. Пер. Э. Ананиашвили // Итальянская лирика. XX век. – М. : Прогресс, 1968. – С. 43–45.
10. Найдорф М. И. После кризиса: к итогам конституционального кризиса искусств в XX веке / Марк Исаакович Найдорф. – Одесса: б. и., 2009. – 64 с.
11. Полюшина В. Г., Смирнова А. И. Современное розановедение / В. Г. Полюшина, А. И. Смирнова // Вестник ВолГУ. – 2003–2004. – Серия 8. – Вып. 3. – С. 144–150.
12. Розанов В. В. Собрание сочинений: Среди художников / Василий Васильевич Розанов. – М. : Республика, 1994. – 494 с.
13. Садов М. Василиск и металл, структура Архетипа Змеи [Электронный ресурс] / Максим Садов. – Режим доступа: <http://www.maap.ru/library/book/234/>
14. Blum C. S. Transformations in the futurist technological mythopoeia / C. S. Blum // Philol. quart. – Iowa City, 1995. – Vol. 74. – № 1. – P. 77–97.
15. Hutchings S. Russian Modernism the transfiguration of everyday / S. Hutchings. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 316 p.
16. Schnapp J. T. The chatter of people and things / J. T. Schnapp // Mod. lang. quart. –Seattle, 2011. – Vol. 72. – № 3. – P. 319–339.

Анотація. Вулкан – символ руйнівної стихії. З часів Плінія це акцентується в темі загиблих Помпей; тут панує погляд *sub specie aeternitatis*. Але в нарисі Розанова «Чудовисько» і вірші Маринеті «Авиатор-футурист звертається до батька свого, Вулкана» автори зосереджені на суб'єктивно-особистому переживанні. Обидва відчують у суспільстві та культурі якісь

«підземні шуми», їх притягує вулкан, символ катастрофічності. Підйом на вершину вулкана або політ над його кратером в обох є ініціація, осягнення сакральнотитанічного. Але автори входять з діаметрально протилежних ідейно-естетичних позицій. У Розанова панує інтонація панічного жаху, а в Марінетті зникає не тільки цей «тварний» страх, а й благочестя, хоча за вулканом залишено роль оракула. Різні жанри зближуються («ліризація» нарисів у Розанова і епічність ліричного діалогу з Етною у Марінетті).

Ключові слова: вулкан, катастрофа, титанізм, богоборство, неопанганізм, начерк, ліричний вірш, жанрова контамінація.

Summary. A volcano is connected with the idea of destruction from the oldest times by the myth of Hephaestus created at the time of Olympian gods' anthropomorphizing which gave birth to an idea of «smith of my own fortune». Vesuvius plays the special role in the culture: the smallness of man before the power of the Earth's interior emphasizes from the time of Plinies. Painters, writers, filmmakers cultivate panoramic view on the topic of Pompeii's crash treating the situation in the epic- and drama-keys sub specie aeternitatis. But the essay «Monster» by V.V. Rozanov and the poem «Futurist Aviator Speaks to his father, Vulcan» by F.T. Marinetti are focused on the subjective personal experience. These two creations were written at the beginning of the XX century in the format of modernist program from diametrically opposed ideological and aesthetic positions. This situation remains unclear. Meanwhile, both writers-contemporaries feel «underground rumblings» in the society and culture and attract a volcano as a symbol of catastrophe. The climb to the top of a volcano or flying above its crater they have like initiation, as a break with the everyday comprehension and an achievement of sacral-titanic beginning. But in Rozanov's essay dominates intonation of «creaturely fear». The author renounces heathen experience, while Marinetti disappears not only this type of fear but also the fear of sin, the fear of God. His aviator permeated with the spirit of rebellion. However, in Marinetti's verse the role of the volcano is the role of mage who holds the secrets of fate and history. In this case, Aviator, just as the Rozanov's narrator, is keenly aware of the mythological, primeval vitality of the volcanic landscape, its titanic «sacredness» scale and its danger. He overcame a religious fear and detached from the ground like Icarus and Antaeus but got in the fatal zone of uncertainty and the risk of death. There is contamination of differences in genres' nature: Rozanov's essay is full of lyricism, it is saturated with emotions and subjective self-expression whereas Marinetti paints the conflict of nature and civilization, technological and natural, human and «ancient titanic» in almost epic proportions and at the same time actually builds his lyric poem as a dramatic dialogue with Etna in his «archaic» blank verse.

Key words: volcano, disaster, titanism, rebellion, Neopaganism, essay, lyric, genre contamination.

Отримано: 18.01.2015 р.

УДК 82-312.1

Веселовська Н.В.

ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМУ «ГРА У ГРІ» В СЮЖЕТОТВОРЧІЙ ТА ЧАСОПРОСТОРОВІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ П'ЄСИ НЕДИ НЕЖДАНОЇ «КОЛИ ПОВЕРТАЄТЬСЯ ДОЦЬ»

Використання прийому «театр у театрі» чи «гра у грі» або «п'єса в п'єсі» є однією з визначальних рис постмодерністських драматичних текстів. Започаткований ще у драматургії В. Шекспіра, П. Кальдерона, Ж. Жене, А. Чехова, М. Булгакова, такий різновид відображення дійсності сьогодні набуває особливого значення, що й обумовлює **актуальність** нашої наукової розвідки.

В українському літературознавчому дискурсі феномен гри як художній прийом є цікавою, але маловивченою проблемою. Наукові розвідки з сучасної вітчизняної драматургії засвідчують не надто активне зацікавлення дослідників порушеною проблемою (О. Когут, С. Лизлова, М. Шаповал), хоча гру як спосіб відображення дійсності активно використовують українські драматурги, зокрема Неда Неждана, О. Вітер, А. Крим, С. Щученко, В. Діброва та інші.

Мета статті – розглянути специфіку використання прийому «гра у грі» як способу творення сюжету і хронотопу у п'єсі Неда Нежданої «Коли повертається доць».

Для досягнення мети передбачено розв'язати такі **завдання**:

– зробити короткий аналіз соціально-філософського концепту гри;

- дослідити сюжетну структуру твору крізь призму використання прийому «гра у грі»;
- простежити взаємозв'язок між часопросторовою організацією п'єси та її психологічним навантаженням.

Метафору «життя – театр, а люди – актори» найчастіше пов'язують з іменем В. Шекспіра. Однак відомий англійський драматург був не єдиним, хто провів таку паралель між людським життям і театральною грою. Схожі міркування мав, приміром, Г. Сковорода: «...Цей світ підхожий до театру, – казав він. – Щоб грати на сцені з успіхом і похвалою, треба взяти належну роль. Актора хвалять не за те, що він грає шляхетного персонажа, а за те, що його гра вміла. Я довго думав про це й, випробовуючи себе, пересвідчився, що на театрі світу не годен уміло зіграти нічого іншого, крім ролі звичайної, простої, безтурботної й самотньої людини. Саме це я собі обрав, та й буде з мене...» [8, 12].

Філософ і театрознавець М. Євреїнов на початку ХХ століття вивів термін «театральність» за рамки власне сценічного мистецтва, поєднавши у ньому гру, ритуал, видовище і, головне, саме життя. Найцікавішими, на наш погляд, є міркування дослідника стосовно вродженого інстинкту театральності: «Людині властивий інстинкт, про який, не дивлячись на його невичерпну життєвість, ані історія, ані психологія, ані естетика не говорили досі ні слова. Я маю на увазі інстинкт перевтілення...». Окрім інстинктивного походження людської театральності заслуговує на увагу обґрунтоване філософом поняття театрократії – «... театр всюди, в усьому і скрізь» [2].

Французький драматург Гі Дебор ще у часи зародження постмодерну писав, що «суспільство, засноване на сучасному виробництві, є видовищним не випадково чи тільки на поверхні. Воно підлягає спектаклю всеосяжно, воно є видовищним за самою своєю природою» [1]. Отже, присутність ігрових форм властива не лише драматичному мистецтву, а й багатьом іншим сферам людської діяльності.

Серйозне зацікавлення грою та її дослідження як феномену людського буття розпочалось у ХVII ст. Філософ І. Кант і драматург Ф. Шиллер вбачали подібність між грою і художньою діяльністю завдяки спільному прояву у них людської свободи. Найвідомішим дослідженням феномену гри у ХХ ст. стала праця нідерландського історика культури Й. Хейзинги. У праці «Людина, що грає» вчений доводить, що різні сфери людської культури тісно взаємодіють з ігровими формами. «Гра – це добровільна дія чи заняття, яка відбувається всередині визначеної межі місяця та часу за добровільно прийнятими, але абсолютно обов'язковими правилами, з метою, що полягає у самій грі, супроводжується почуттям напруження і радості, а також усвідомленням «іншого буття», аніж буденність», – узагальнює Й. Хейзинга. Однак, аналізуючи західну культуру ХХ століття, він вказує на тенденцію до втрати ігрових форм, поширення фальші та обману, порушення етичних правил [9, 45].

Гра, на думку німецького філософа-феноменолога Е. Фінка, належить до п'яти основних феноменів, що визначають життя людини, яка за своєю сутністю, як вважає вчений, є робітником, гравцем, борцем і коханою та смертною істотою. І. Єгорова, дослідниця філософії Е. Фінка, зауважує, що у праці «Основні феномени людського буття» вчений визнає поверховим трактування гри як паузи, як наповнення вільного часу. Беручи до уваги те, що гра має владу над людьми, а, отже, може викликати залежність, Е. Фінк вказує на особливе задоволення від гри, яке виникає від змішування реальності та нереальності [3, 124-125].

Українська драматургія, за дослідженням Н. Мірошниченко, протягом століть тяжіла до розквіту саме в стилістичних течіях із переважанням ірраціонального начала з визначальним принципом «гри» на відміну від раціонального з акцентом на «цитуванні». Отже, принцип «гри» є визначальною ментальною ознакою, закладеною ще у часи містерійної шкільної драми. Тому для сучасних українських драматургів процес пошуку створення «іншої» реальності у драмі є закономірністю, що полягає у розумінні «театру як суверенної території, для якої творяться моделі світу з особливими авторськими законами існування» [6, 109]. Поєднання принципу «гри» з елементами міфологічного наповнення драматичних сюжетів породжує драматичне «фентезі» – нову модель п'єси, яка відображує окремий оригінальний світ з власними законами і «нереальними» персонажами. Така модель, на думку Н. Мірошниченко, дає можливість поглянути на сучасний світ через особливу призму і побачити в ньому авторські акценти і паростки нового, інакшого світовідчуття і світогляду [6, 110].

Використання гри як сюжетотворчого елемента надає літературному твору виняткового емоційного забарвлення, яке у поєднанні зі структурними особливостями забезпечує читачеві-глядачеві інтегровану співучасть у драматичному процесі.

Незвичний світ моделює Неда Неждана у п'єсі «Коли повертається дощ». У провінційному місті Без Назви панують власні закони: тут уже давно немає дощу, ніхто не помирає, ніхто не одружується і ніхто не народжується. Мешканці міста згадують, що так було не завжди, проте більшість з них адаптувалась до нових обставин і навіть не замислюється над тим, чим викликана

посуха і якими є її наслідки. Для невеликого товариства молодих людей життя у містечку – гра за новими правилами. Вона полягає у штучно відтворюваній динаміці щоденних реалій. Директор місцевого музею Андрій створює експозиції з підробок експонатів череповецької культури. Директор міського кладовища П'єро займається інсценуванням псевдопроцесій і закопуванням порожніх трун. Головний редактор газети «Міські вісті» Марк наповнює шпальти газети фальшивими новинами, висмоктаними «з бозна-якого пальця» [7, 225].

Життєве кредо молодих людей – робити щось з нічого. Колись це видавалось вимушеним і тимчасовим, тепер сприймається як стабільне і правдиве буття. Таке життя дає матеріальні статки, і хоча воно позбавлене барв, змін, протє, ніхто з чоловіків особливо цього не прагне. Лише Марта, цивільна дружина Марка, нарікає на посуху. Свій «тотально засохлий» стан вона пов'язує не лише з відсутністю дощу. Марту більше турбує духовна посуха. Жінка – дизайнер весільних суконь, але їх ніхто не купує. «Шити сукні, які ніхто не вдягає, які нікому не потрібні. Це як народжувати мертвих дітей!» [7, 225], – скаржиться Марта. Протє Марко не розпізнає у її словах крику душі. Жінка страждає від неспроможності зреалізувати себе ані як повноцінна дружина і мати, ані як талановитий модельєр. Роздуми про абсурдність такого життя спонукають Марту до змін, які можливі за підтримки Марка. Але чоловік офіційне одруження називає цирком, а роль нареченого для нього – це роль «живого манекена». Маркове нерозуміння поглиблює душевну кризу Марти, викликану роздумами про абсурдність свого призначення і поклонання. Обставини, яким важко протистояти, мають не лише особисте забарвлення. Бездоціль'я у містечку – це кара, яка не мине сама. Для того, щоб відвернути її, треба збагнути, що причина посухи не у кліматі, а жіноче безпліддя – не у «власних природних передумовах». Бажання дощу, яке не дає спокою Марті, свідчить про її готовність вийти зі стану мертвої статички. Замкнений простір міста постає у сюжеті п'єси, як заблукана цивілізація. Врятуватись – значить віднайти себе істинного, відродитись.

Драматург подвоє сюжетний часопростір, вибудовуючи крім міської ще одну ігрову реальність. Таким чином відбувається реалізація близького до класичного способу використання прийому «театр в театрі». Просторово-подієве коло п'єси наростаючі звужується. На події у межах міста нашаровуються події у межах товариства. При цьому з'являється інша ігрова реальність. Якщо перша – це спосіб виживання в умовах специфічного простору, то друга існує, на перший погляд, як гра для гри, тобто як розвага. Для учасників дійства вона має частково наркотичне забарвлення: «передчуття гри вже п'янить, немов вино» [7, 231]. «За ту, що наповнює життя сенсом, а серце неспокою і щемом. За гру!» [7, 232] – у виголошеному тості П'єро прочитується душевне збудження і жадова до ігрової діяльності. У «гравців» виникає навіть побоювання, чи чужинці раптом не стали оминати місто, чи не пішли чутки про негостинність до них. За таким поверховим способом урізноманітнення сірих і нудних буднів криється внутрішня, підсвідома потреба справжності, яка можлива лише за умов природного життєвого руху / динаміки.

У п'єсі з появою Галини, нової мешканки міста, яка не знає місцевих звичаїв, з'являється опозиційність просторів «свій» – «чужий» і посилюється ігровим простором, протиставленим реальному хронотопу. Сприйняття міської реальності поступово змінюється на ігрове поле вищих сил, для яких місто Без Назви – це арена боротьби Добра і Зла (міфологічний простір).

У створенні нестерпних умов для нової у місті людини прочитується соціальна ознака, що свідчить про суспільну трансформацію. Гра стає формою свідомості, способом існування чи нормою в межах соціальної взаємодії у невеликому містечку Без Назви. Правила існування у межах міста і правила розіграшу чужинця взаємозумовлені. Їх об'єднує просторова обмеженість і насаджування узвичаєних у місті умов життя. Тобто правила гри більшої (місто) і правила гри меншої (товариство) віддзеркалюють одна одну.

Жорстоким є і спосіб розіграшу чужинця: підступно залучений до гри, він стає жертвою вигаданих гравцями обставин. Переляк в його очах – це доза вдоволення, це те, що «вдихає життя», «хвилює кров» [7, 264]. Найвища ставка у грі – втеча чужинця з міста. Протє ніхто не замислюється над етичною складовою такого розіграшу. «Ми задихаємось без гри» [7, 232], – каже один із гравців, тому не важливим стає спосіб отримання ковтка свіжого повітря.

Чітко простежується просторово-часовий деконструкт п'єси, презентований через формат психологічної втечі. Чужинка Галина «тікає» від нерозділеного кохання, але її втеча «активна»: вона переїжджає до іншого міста і розпочинає нове життя. Реконструювавши заклад, Галина демонструє підсвідому здатність до відновлення, відродження. Отже, прагнення до самопізнання визначається особливостями світосприйняття жінки. Змінивши місце проживання, сферу діяльності, коло спілкування, жінка, сягає глибшого ефекту в пізнанні людської сутності на відміну від першочергової потреби у ньому. У результаті Галина приймає правильне рішення стосовно свого подальшого життя.

Стан Тіні (божевільної дівчини) як дійової особи є результатом внутрішнього протесту, що проявився психологічною втечею у хворобу. Французький філософ М. Фуко виокремив безумство

як суспільний феномен. Причина його, на думку мислителя, криється у психічному розладі, що виникає у результаті соціальної дезадаптації. Отже, безумство – це, насамперед, виклик суворій дійсності, що супроводжується нетиповою поведінкою. «Інакшість» людини, на думку філософа, найкраще демонструють літературні тексти [5, 77]. Водночас Тінь – посланець інших світів зіптовує просторовий вимір на рівні «інобуття» – «міський простір». Погляд на Тінь крізь призму теорії несвідомого (К.-Г. Юнг) окреслює протистояння на рівні «свідоме» – «несвідоме».

Втеча Марти – патологічна, що ретранслюється не лише на свідомому, але й підсвідомому рівні її психіки. Порівняння жінки – «життя ніби порожній нудний фільм, але ти не можеш з нього піти, бо заплатив гроші за перегляд» – [7, 255] засвідчує її бажання психологічної втечі. Задоволення від гри впродовж певного часу виконувало компенсаційну функцію, подавляло гостроту сприйняття психологічних проблем. Але на певному етапі усе змінилось: для Марти свідомо співучасть у грі з чужинкою поєднується із небезпечною власною одноосібною грою в реалізацію фіналу розіграшу. Поєднання ігрової діяльності та занурення у стан самонавіювання (В. Бехтерев) на тлі втрачених адаптаційних ресурсів унаслідок тривалого стресу (Г. Сельє) спрацьовує із взаємопосилювальним ефектом. Стан героїні Марти, готової до самогубства (за сценарієм), і її справжній стан збігаються, що обумовлює фатальну розв'язку як розіграшу чужинки, так і свідомо-підсвідомої гри-експерименту. Незворотність такого процесу поширюється на фізіологічний та біологічний простір жінки. Фінал п'єси демонструє зміну реальностей: Марта долає межу між життям і смертю і відновлює життєву циклічність.

Міркування О. Когут спонукає до глибшого сприйняття ігрового поля п'єси Неди Нежданої «Коли повертається дощ». Дослідниця української драматургії зауважує, що «герої драми вдерлися в невідомий сакральний простір і в його силовому полі впливу розгорнули власну гру, не турбуючись про наслідки. Зі смертю Марти гра переходить у реальний поховальний ритуал» з ключовим моментом – жертвопринесенням [4, 155-156].

Отже, поява дощу у фіналі п'єси цілком закономірна. Як символ очищення і оновлення, дощ виконує і свою хронотопну функцію: часопросторовий деконструкт сюжету змінює справжню реальність, повернувши дійовим особам твору здатність до самоаналізу. Взаємодія різних просторових рівнів п'єси (індивідуального і соціального, зовнішнього і внутрішнього, «свого» і «чужого», чоловічого і жіночого, ігрового і реального, свідомого і несвідомого) супроводжується психологічним навантаженням, що вказує як своєрідність сюжетної організації твору, так і принцип особливого художнього бачення. У низці сучасних українських п'єс художній прийом «театр у театрі» використано як сюжетотворчий і хронотопний чинник за іншим зразком – у формі реаліті-шоу. Перспективність дослідження таких творів полягає у можливості простежити амбівалентну сутність гри, зокрема її виразне психотерапевтичне значення.

Список використаних джерел

1. Дебор Ги. Общество спектакля [электронный ресурс] / Ги Дебор [пер. Б. Немана] / режим доступа: <http://www.ereading.club/book.php?book=82108>
2. Евреинов Н. Демон театральности [электронный ресурс] / Н. Евреинов / режим доступа: http://www.theatre-library.ru/authors/ye/yevreinov_nikolay
3. Егорова И. Основные феномены человеческого бытия в трактовке Е. Финка [электронный ресурс] / И. Егорова / режим доступа: http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/spectr/spectr_1/8.pdf
4. Когут О. Архетипні сюжети й образи в сучасній українській драматургії [Текст]: монографія / О. Когут. – Рівне, 2010. – 360с.
5. Куцепал С. Французька філософія другої половини ХХ століття: дискурс із префіксом «пост» / С. Куцепал – К., 2004, – 324 с.
6. Мірошниченко Н. Химерна драма. Неоміфологічне моделювання тексту в українському драматичному фентезі / Н. Мірошниченко Курбасівські читання. – Ч. 1 – 2011. – № 6. – С. 108-118.
7. Неждана Неда. Коли повертається дощ / Неда Неждана Провокація іншості: П'єси. – К.: Український письменник, 2008. – 277 с.
8. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: син миру / Л. Ушкалов Личности Украины. – К., 2008. – №1 – С.7-16.
9. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнього дня / Й. Хейзинга [пер. с нидерл. В.В. Ошис]. – М.: Прогресс, 1992. – 459 с.

Анотація. У статті досліджено часопросторову організацію п'єси Неди Нежданої «Коли повертається дощ». Використання прийому «гра у грі» як способу відображення дійсності сприяє складній хронотопній організації твору. Ігрові поля у ньому паралельно співіснують,

пересікаються, взаємопроникають, нашаровуються одне на друге, балансують між свідомістю і підсвідомістю або зосереджуються на найнижчих рівнях несвідомого.

Ключові слова: *хронотоп, «гра у гри», ігрові поля, сюжет, сучасна українська драматургія.*

Summary. *The plot-line and space-time structure of the play “When the rain comes back” by Neda Nezhdana is studied in the paper. The use of the literary device “play within a play” as a means of reality reflection is one of the most prominent features of postmodern drama texts. Plotting of the play under consideration according to the “play within a play” principle places special emphasis on its chronotopic structure, allows for combining all space-time levels of the play. The City without a Name arises as an infected space or local chaos. Its core features are everywhere: in the environment (absence of the rainfall), in the life rhythm (absence of the beginning and end of the human life cycle), in physiological processes (female infertility), in consciousness of the city residents (inability to analyze the situation as a critical one). The author lays the locus of the community onto the locus of the city narrowing, therefore, and doubling the chronotope of the play. The inner world of Marko, Andrii and Piero is integrated into the city space. Their lop-sided mental activity is reflected in absurd actions, which imitate life. The next stage of space narrowing is the accent on inner space of each member of the community. Inner space of Marta acts like antithesis of male space.*

The fields of play coexist here, overlap, interpenetrate, are layered onto one another, teeter between consciousness and subconsciousness or concentrate at the lowest levels of unconsciousness. The well-defined space-and time deconstruct in the play is presented through the format of psychological escape. Spatial confrontation at the “male-female”, “individual-social”, “own-another’s”, “conscientious-unconscientious” levels causes new means of space and time interaction with the emphasis on spacing between them.

The use of “play” as the main means of plotting provides the story under consideration with special emotive coloring which combined with structural peculiarities allows the reader to take part in the dramatic process.

Key words: *chronotope, «play within a play», fields of play, plot, modern Ukrainian dramaturgy*

Отримано: 11.01.2015 р.

УДК 82.091:821.161

Голубишко І.Ю.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ДЕТАЛЬ В РОМАНЕ П. АКРОЙДА «ПРОЦЕСС ЭЛИЗАБЕТ КРИ»: В КОНТЕКСТЕ МЕЖВИДОВЫХ СВЯЗЕЙ

В зарубежном литературоведении к творчеству Питера Акройда в научных статьях и монографических работах обращались С. Онега, Дж. Гибсон и Дж. Волфрей, У. Ханнинен, Б. Финни, Б. Эпплеярд и др. На постсоветском пространстве первым крупным исследованием творчества Акройда можно считать монографическое исследование, принадлежащее воронежскому ученому В.В. Струкову. Книга «Художественное своеобразие романов Питера Акройда» «построена вокруг понятия «роман-саморефлексия»: произведения о творческой личности, открыто вовлекающего читателя в процесс создания книги» [8]. В дальнейшем к творчеству Акройда как объекту монографического исследования обращались такие учёные, как Ю.В. Дворко, Е.Г. Петросова, Е.В. Ушакова, А.В. Шубина, О.Ю. Ахманов, Я.С. Гребенчук и др. В рамках данного исследования особый интерес вызывают идеи, высказанные С. Онега в книге «Метатекст и миф в творчестве Питера Акройда» (*Metafiction and Myth in the Novels of Peter Ackroyd, 1999*). Автор предлагает нам трактовку его произведений с точки зрения теории «историографического метатекста», который «в пародийной форме переосмысляет историческое прошлое в поисках обретения его живого смысла, актуального для современности. При этом исследователь доказывает, что прошлое в акройдовских романах выступает равно как объект художественного анализа и как некое творческое начало, диктующее пути преобразования изображаемой реальности» [9].

Одной из характеристик художественного текста является его визуальность, которая может проявляться на разных уровнях: описание одежды, мимики и жестов, костюма, интерьера, использование экфрасиса. Под визуальностью принято понимать особый тип художественного восприятия. Один из ракурсов визуальности венгерский литературовед Анна Хан рассматривает как «некую совокупность словесных приёмов, посредством которых передаётся живописно-художественный опыт, где преобладает визуальное восприятие мира» [4, 368]. Здесь присутствует пря-

мая связь с проблемой переводимости словесных знаков на язык визуальных образов и наоборот (мы, прежде всего, понимаем это как экфрасичность текста). Исследовательница особо выделяет подчеркнутую ориентацию литературы на смежные области искусства – живопись, пластику, архитектуру.

В нашем исследовании мы сосредоточим внимание на проявлениях межвидовых связей на уровне экфрасиса как одном из наиболее ярких способов актуализации визуального восприятия текста. Анализ литературного произведения в контексте межвидовых связей в последние десятилетия XX и в XXI в., отстаивание права компаративистики на данную проблематику получили широкое освещение в трудах многих ученых (В.Н. Альфонсова, Н.С. Бочкарёвой, А.С. Вартанова, Д.С. Наливайко, В.И. Силантьевой, М. Рубинс, А.Р. Ощепкова, М. Шмеллинга и др.). Компаративистика в современном литературоведении трактуется значительно шире, чем в момент зарождения. Её аспект – изучение взаимодействия литературы с другими видами искусства – один из малоработанных, а предметом анализа в произведениях П. Акройда, в частности – в романе «Процесс Элизабет Кри», практически не избирался. Это и определяет *актуальность* предлагаемого исследования.

Литературоведы экфрасис определяют как словесное описание произведения искусства, существующего реально или воображаемого. Функция подобного описания – создать «у читателя визуальный образ какого-либо двух- или трехмерного художественного предмета» [6, 17]. Чаще всего речь идёт о живописных, скульптурных произведениях искусства, неординарных предметных деталях, описанных в литературе. Отсюда *цель* данной статьи – показать, что смысл текста литературного произведения (на примере романа П. Акройда «Процесс Элизабет Кри») может быть воспринят глубже и точнее, если рассматривать его как синтез языков литературы и живописи или других произведений искусства.

Итак, интермедиальность повествования существенно влияет на повышение образности и усиление художественного воздействия на читателя. В рамках анализируемого романа показателен пример с големом, предполагаемым лаймхаусским убийцей.

Нередко писатель интерпретирует факты в пользу реализации идеи и развития сюжета произведения. Интересна в этом смысле история, связанная с одним из главных «персонажей» романа – големом. Таинственные и жестокие убийства, потрясшие Лаймхаус и весь Лондон, требовали хоть каких-нибудь объяснений, поэтому в тексте появляется документ – статья в одной из столичных газет. Для большей визуальности Акройд использует экфрасис, подробно описывая гравюру-портрет таинственного существа. Существовала ли данная гравюра на самом деле – не существенно, главное, что подобное изображение встречается на многих полотнах и гравюрах разных художников (Альбрехт Дюрер; Корнелиус Бега; Ривка Беларева и др.). В тексте читаем: «Газета «Морнинг адвертайзер» от 3 октября 1880 года поместила на первой странице следующее:

«Дабы удовлетворить интерес читателей, мы приводим здесь изображение голема, которое печатается с гравюры, принадлежащей мистеру Эври, известному холборнскому книгопродавцу. Просим вас обратить внимание на размер существа сравнительно с размером жертвы и на его глаза, горящие наподобие сигнальных фонарей. Готическая надпись под изображением уведомляет нас о том, что чудовище слепо из красной глины, но мы позволим себе в этом усомниться. ТERRORизирующее наш город существо наверняка изготовлено из какого-то более прочного материала, иначе оно не могло бы расправляться со своими жертвами так, как это происходит» [1].

В данном случае функция экфрасиса очевидна. В метафорической форме автор статьи пытается донести до читателей, как может (возможно, может) выглядеть преступник. Ведь на самом деле его никто не видел. Тем не менее, приведенное описание голема соответствует традиционным представлениям о его внешности: прежде всего, подчеркивается его огромный рост, горящие глаза и материал, из которого он сделан. Читатель получил описание, а дальше фантазия, усиленная страхом и ужасом перед неизвестным, «дорисует» всё остальное.

Несколько ранее встречаем описание голема, приводимое Соломоном Вейлем (как оказалось, одной из следующих жертв Лаймхаусского убийцы) в разговоре с Карлом Марксом, когда он в конце концов сравнивает искусственное существо со всем земным шаром и высказывает мысль о том, что люди всегда видят то, что желают. «Наши предки представляли голема неким гумункулосом, материальным существом, сотворённым посредством магии, куском красной глины, обретшим жизнь в лаборатории чудотворца» [1]. Вейль ссылается на слова из старинной книги (скорее всего по алхимии), говоря о том, что голем питается душами других людей. Более интересно описание гравюры из этой старинной книги. Это большая гравюра, «изображавшая куклу или марионетку с дырками вместо глаз и рта» [1]. В то же время старый книжник не верит в голема буквально. Он говорит: «... я трактую их аллегорически и считаю голема символом *клиппот*¹, этой скорлупы пришедшей в упадок материи. <...> Мы даём ему жизнь по нашему образу и подо-

бию» [1]. В данном описании нет ничего ужасного: во многих культурах из глины, дерева, камня или кости делались такие куклы, отдалённо напоминающие человека, и часто это были обереги. Сравнение же с марионеткой говорит об управляемости, несостоятельности существа, отражая традиционную легенду о големе-работнике.

По данным справочной литературы, слово го́лем означает следующее: персонаж еврейской мифологии (ивр. גולם). Кроме того, это человек из неживой материи (прежде всего – глины, хотя возможен камень, металл, дерево и др.), оживленный каббалистами с помощью тайных знаний. Очевидна аналогия с Адамом, которого Бог создал из глины.

Согласно одной из гипотез, «голем» происходит от слова гелем (ивр. גלם), означающего «необработанный, сырой материал» либо просто глина. Корень ГЛМ встречается в Танахе (Пс. 138:16) в слове галми (ивр. גלמי), обозначающем «моя необработанная форма». Уже в раннем идише слово го́лем приобрело переносное значение «истукан», «глупый и неповоротливый человек», «болван», перекочевавшее и в современный иврит [3].

Город создаёт легенды, устрашающего характера истории. Легенды эти в романе Акройда не совпадают с классическими вариантами (их несколько: истории, в основу которых положены тексты Талмуда и Библии, народная легенда, созданная в Пражском еврейском гетто в начале 17 ст.). Например, история об искусственном человеке (големе), возникшая в Праге, всегда была чрезвычайно популярна. Огромного размера существо, созданное из глины, должно было исполнять всякие тяжёлые работы, трудные поручения, имеющие значение для еврейской общины. Но главное его предназначение было предотвращение кровавого навета благодаря своевременному вмешательству и разоблачению². Кроме того, го́лем должен был охранять еврейский народ от нападения иноверцев на гетто. Исполнив своё предназначение, го́лем превращался в прах (продолжительность его «жизни» была 33 года, но в дальнейшем его могли возродить). Одной из причин «умирания» великана в данном случае было обещание императора Рудольфа II, что христиане больше не будут нападать на евреев, поэтому существование легендарного смотрителя становилось излишним³. Подчеркнём, что во всех легендах го́лем – довольно мирное существо. Хотя в более современных интерпретациях он является носителем некоего зла. Он противоречит своему создателю, преувеличивая свои полномочия, делая то, что по закону (религиозному!) неприлично и даже преступно для настоящего человека.

Превращая голема в жестокого убийцу и насильника, в чудовище, совершающее убийства, невзирая на то, кто перед ним – женщина-мать, проститутка, мужчина, ребёнок, Акройд кардинально изменяет трактовку «глиняного великана». Впрочем, собственное видение этого существа было у многих писателей, но общим оказывается тот ужас, который вызывает го́лем в душах людей⁴. Жители города в романе, «слыша и произнося слово golem <...>, интуитивно ощущали слепой ужас искусственной жизни и бездушной формы <...>. Го́лем стал символом обступающего их города, и поиски загадочного существа любопытным образом превратились в поиски секрета самого Лондона» [1]. Лаймхаус был районом Лондона, в котором сосредоточилось в конце 19 ст. всё зло как следствие крайней нужды населения: опиумные притоны, проституция, воровство, насилие и т.п. Городские власти не раз предлагали варианты перестройки района, вплоть до полного его разрушения. Но куда же девать жителей Лаймхауса на период их расселения, ведь общественность вполне искренне обвиняла их в создании Голема? Сам Лаймхаус представлялся лондонцам своеобразным гетто. Отсюда мнение о невозможности расселения жителей района для его перестройки: «вдруг они разнесут эту заразу – Голема – по всему Лондону. Значит, их лучше не трогать, а оставить жить дальше в нищете и разрухе трущоб» [1]. Вот уж в чём прав автор, так в выводе, который он делает устами газетчиков: «поскребите получше современного лондонца, и вы найдёте перекупанного средневекового деревенщину» [1], который верит в мифы и испытывает перед ними необъяснимое благоговение.

Идея голема, как существа, созданного искусственно для выполнения работы, является предшествующей идее роботехники. При этом факт проявления големом мышления, не предусмотренного создателем, позже широко используется в сюжетах «восстания машин». В романе, с точки зрения Акройда, аналитическая машина, созданная в 1830 году, предвосхитила современный компьютер: её задача – обработка статистических данных и информации, чтобы вычислить размеры нужды и несчастья в любом заданном районе и предсказать их возможное распространение. Результат технических поисков и научной мысли – детище Чарльза Бэббиджа – пусть в воображении только одного Гиссинга, молодого журналиста и писателя, измученного полицейскими допросами, ассоциируется с големом, со злым техническим гением, ожидающим возможности напасть (восстать против власти создавшего его человека?). Когда писатель накануне увидел аналитическую машину, это «сооружение из стержней, колёс и пластин <...>, он вдруг захотел пасть на колени и вознести молитву этому странному новому божеству» [1]. Гиссинг размышляет, приглашая читателя задуматься над его мыслями: «Может быть, творение Чарльза Бэббиджа

и есть подлинный Голем из Лаймхауса, высасывающий жизнь и душу из каждого, кто к нему приближается. Может быть, тикающие в нём цифирки, – это маленькие, еле слышно ропщущие души, навеки пойманные железной сетью машины, сетью, которая есть не что иное, как сеть самой смерти. В какое же чудовище способно ещё вырасти это механическое существо! Что началось в Лаймхаусе, может распространиться на весь мир» [1]. В данном примере толчком к рассуждениям об устрашающем существе послужила предметная деталь, которая ещё недавно восхищала молодого человека как венец научных достижений человечества и некое произведение искусства. Так, несколько ранее молодой писатель описывает машину в романтическом стиле, называя «громоздящийся вавилонским идолом», который «глядит с высоты на зыблющиеся массы». Очевидно, имеется в виду Молох, принимающий человеческие жертвы.

Питер Акройд – писатель-постмодернист. Известно, что для постмодернистов реальность и вымысел часто неразличимы. А. Зверев отмечает, что для них «реальность не самоочевидна, а по меньшей мере проблематична, если она вообще не миф» [5]. Возможно, именно это объясняет несколько вольное обращение Акройда с фактами (биографическими и творческими), которые относятся к художникам, упоминаемым им. Так, Е.В. Ушакова отмечает «смелость и свободу акройдовских интерпретаций жизни и творчества выдающихся личностей. При этом его характеристики не претендуют на абсолютную истинность и оставляют простор для читательского переосмысления» [цит. по 9]. В романе с этой точки зрения можно говорить о Джеймсе Макниле Уистлере. В романе читаем: «Убийства дали толчок к созданию «Лаймхаусских ноктюрнов», знаменитой серии картин Джеймса Макнила Уистлера, где угрюмое настроение улиц близ речного берега передано цветом – голубовато-зелёным, ультрамариновым, матово-белым, чёрным. Уистлер также называл их «Гармониями на тему», хотя возникновению их сопутствовали весьма дисгармонические обстоятельства: однажды вечером, когда он бродил по Лаймхаусу и делал беглые зарисовки, его тёмный плащ и «заграничная» наружность вызвали у некоторых подозрение, что он и есть Голем, и преследуемый многочисленной толпой он укрылся в окружном полицейском участке...» [1]. Если говорить об Уистлере, то он действительно в Лондоне писал свои картины, долгие годы жил в районе Челси. Как отмечает Д. Самин, его привлекла своеобразная прелесть этого города: «никто не понял и не почувствовал ее лучше его, ни Тёрнер, ни Констебль...» [7]. В конце 50-х годов 19 ст. художника заинтересовала Темза: «Он еще датировал свои офорты, – отмечает Самин, – и к этому году (1859 г. – И.Г.) относятся одиннадцать досок серии Темзы. Он видел реку так, как никто до него не видел: то черной от сажи, то блистающей на солнце со своим лесом мачт, бесконечным рядом шаланд, мрачными пакгаузами, огромными доками с маленькими харчевнями на берегу. Он рисовал ее такой, какой видел, какой она была тогда...» [7]. Но на этом, пожалуй, и заканчивается биографическая точность Акройда. Начнём с того, что в момент событий (сентябрь 1880 года), описываемых автором, Уистлер вынужденно работал в Венеции и возвратился в Лондон только в ноябре 1880 года.

Уистлер называл свои картины «Гармониями цвета», а не «на тему»: например, «Гармония в зелёном и розовом: Музыкальный салон», «Гармония в сером и зелёном: Мадемуазель Сесиль Александер» и др. Заинтересовавшись теорией «взаимного влияния», приписываемой Ш. Бодлеру, «Уистлер пробует открыть зависимость, которая существует между живописью и другими видами искусства. Именно в этот период он начинает давать своим картинам музыкальные названия: симфония, композиция, гармония» [2, 30]. Но наибольшее удовлетворение приносило ему создание ноктюрнов, однако упоминаний о цикле «Лаймхаусские ноктюрны» нам найти не удалось. Он часто пишет вечер, ночь – любимое время суток художника: «Своё пристрастие к изображению ночи художник объяснял тем, что в сумерках «природа сама выделяет свои очертания», позволяя художнику передать лишь настроение» [2, 14]. Это для Акройда, безусловно, важно. Писатель создаёт свои Лаймхаусские ноктюрны: «В конце Скофилд-стрит <...> стоял газовый фонарь, но участок ближе к реке был теперь совершенно тёмным; дом номер семь с коричневой дверью находился как раз на границе света и тени» [1]. Описывая дом Соломона Вейля, Акройд благодаря использованию колоративов практически «пишет» своё живописное полотно, создающее настроение тревоги и опасности для любого прохожего. Его цветовая гамма почти полностью совпадает с «Ноктюрном в сером и золоте: Снег в Челси» Уистлера. В композиции картины присутствуют только самые важные с точки зрения автора элементы и цвета: снег, человеческая фигура, коричневые невыразительные фасады домов и краешек неба. Следует отметить, что «Уистлер использует палитру, способную создать абсолютное впечатление реальности: преобладающие цвета – серый и золотисто-желтый (у Акройда – это может быть не обозначенный цветом свет от газового фонаря. – И.Ю.) – <...> передают настроение картины в целом, приглашая зрителя как бы войти в картину, проникнуть сквозь туман, который окутывает запечатлённую сцену. Более того, по мнению Уистлера, зритель может, поддаваясь собственным чувствам и каким-то личным воспоминаниям, интерпретировать картину в соответствии со своей фантазией. Художник акцен-

тирует внимание не столько на представляемой сцене, сколько на впечатлении, которое она производит на зрителя» [2, 21]. Именно этого добивается и Акройд, предлагая читателям включить фантазию и интерпретировать события так, как им хочется, перенося действие на таинственные туманные улицы самого «неприятного» района Лондона.

Подводя итог, отметим, что П. Акройд в анализируемом романе достаточно широко использует возможности визуализации текста за счёт использования экфрасиса и оригинальных художественных деталей. Творчество писателя, при относительной изученности в современной литературоведческой науке, оставляет простор для аналитических изысканий в свете проблемы межвидовых связей, культурологического сопоставления. Поскольку в рамках данной статьи удалось рассмотреть один аспект проблемы межвидовых связей, анализ данного романа может быть продолжен. Предметом дальнейшего исследования станет рассмотрение проблемы своеобразности использования цветовой гаммы в романе, роли маски, театрального костюма и театральности в целом, поскольку визуальный образ строится на зрительных, слуховых, тактильных впечатлениях, подвергается всестороннему описанию в зависимости от фокуса восприятия описываемых деталей рассказчиком.

Примечания

- ¹ Клиппот (ивр. קליפּוֹת, скорлупы) – в Каббале: богопротивные демонические силы или даже целые миры (ады), которые рассеивают божественный свет и питают бытие материального мира. Согласно книге Зогар, клиппот появились после грехопадения Адама. Еврейское слово “qliphoth” имеет нумерологическое значение 626 и буквально может быть переведено как “скорлупы“, “шелуха” (а также – вылуцивать, очищать от скорлупы).
- ² Кровавый навет на евреев – обвинение евреев в убийстве людей других вероисповеданий (главным образом христиан) для использования их крови в ритуальных целях. В основе кровавого навета лежит фольклорный сюжет, по которому евреи ежегодно приносят в жертву христианского ребёнка и используют его кровь в своих религиозных обрядах.
- ³ Подробнее о Пражской легенде можно прочитать на сайте <http://prahafx.ru/josefov/golem2.htm>
- ⁴ В западноевропейскую литературу мотив голема вводят романтики (Арним, «Изабелла Египетская»; реминисценции этого мотива можно отметить у Мэри Шелли, Гофмана и Гейне); для них голем – экзотический (немецкая романтика воспринимает очень остро экзотику гетто) вариант излюбленного ими мотива двойничества. В новейшей литературе известны два значительных произведения на эту тему: в немецкой – роман Густава Майринка, и в еврейской – драма Лейвика.

«Голем» Майринка по существу – социальная сатира на мессианизм. Он – символ массовой души, охватываемой в каждом поколении какой-то «психической эпидемией», – болезненно страстной и смутной жаждой освобождения. Голем возбуждает народную массу своим трагическим появлением: она периодически устремляется к неясной непостижимой цели, но, как и «голем», становится «глиняным истуканом», жертвой своих порывов. «Голем» – это книга, в которой обретают зловещую реальность древние каббалистические образы и мистическая подоплека обыденной жизни. Человек, по Майринку, все более и более механизмуется жестокой борьбой за существование, всеми последствиями капиталистического строя, и он такой же обречённый, как и голем. Это глубоко пессимистическое произведение следует рассматривать как художественную реакцию на «освободительные идеи» империалистической бойни со стороны средней и мелкой буржуазии.

В 1908 году была напечатана пьеса «Голем» Артура Холичера. Легенду о глиняном чудище, созданном в Праге в конце XIV века, пересказал для детей нобелевский лауреат Исаак Башевис-Зингер. Станислав Лем написал в 1973 году рассказ «Голем XIV» (Golem XIV).

Список использованных источников

17. Акройд П. Процесс Элизабет Кри. Текст [Электронный ресурс] / Питер Акройд.– Режим доступа:http://royallib.com/book/akroyd_piter/protsess_elizabet_kri.html
18. Великие художники, их жизнь, вдохновение и творчество. Джеймс Макнейл Уистлер. Часть 12. – К. : ООО «Иглмосс Юкрейн», 2003. – 32 с.
19. Голем [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%90%D0%90>
20. Два типа визуальности в поэзии русского авангарда: Маяковский и Пастернак // Литература и визуальность [ред. Анна Хан и Жужа Хетени] // Studia Russica XXI. – Budapest, 2004. – С. 368–382.
21. Зверев А. Черепаха Квази: что же такое постмодернизм? / А. Зверев // Вопросы литературы. – 1997. – № 3. – С. 3–23.

22. Рубинс М. Пластическая радость красоты: Экфрасис в творчестве акмеистов и европейская традиция / Мария Рубинс. – СПб. : Академ. проект, 2003. – 354 с.
23. Самин Д.К. Джеймс Уистлер [Электронный ресурс] / Д.К. Самин // Сто великих художников. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/100hudozh/64.htm>
24. Струков В.В. Художественное своеобразие романов Питера Акройда (к проблеме британского постмодернизма) / В.В. Струков. – Воронеж : Полиграф, 2000. – 182 с.
25. Шубина А.В. Проблема биографического жанра в творчестве Питера Акройда: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.03 [Электронный ресурс] / А.В. Шубина. – СПб, 2009. – 183 с. – Режим доступа: info@lib.ua-ru.net

Анотація. Статтю присвячено проблемі міжвидового аналізу літературного твору. Автор доводить, що зміст твору сприймається глибше і точніше, якщо його розглядати як синтез словесного мистецтва і живопису. В центрі уваги – роман П. Акройда «Процес Елізабет Крі», зміст якого інтерпретується за допомогою візуальних образів, що виникають при згадуванні або частковому описі давніх гравюр, ноктюрнів Уістлера, деяких речових деталей.

Ключові слова: компаративістика, візуальність, екфрасис, художній образ, живопис, ноктюрн, Пітер Акройд.

Summary. In modern study of literature comparativistics is defined wider than at the moment of its origin. The interaction of literature with other arts is one of its insufficiently-studied aspects, and as the subject in P. Ackroyd's "The Trial of Elizabeth Cree" almost wasn't researched. All this conditions the actuality of the given article.

In literary critics ecphrasis is defined as a verbal description of some real or imaginary work of art. Mostly it concerns with pieces of painting, sculpture, and unusual details described in literature. The goal of this article is to prove that a literary text (on the example P. Ackroyd's "The Trial of Elizabeth Cree") can be understood deeper and better, if to look at it as the synthesis of a literary language, painting, and or other arts (visual images which appear at mentioning or description of old etchings, Wistler's paintings etc.). It is proved that intermediation of narration influences greatly reader's imagery and artistic perception, and the given example with the golem, a Limehouse murderer is quite demonstrative in this aspect.

Despite of relevant literary attention, the works of P. Ackroyd leave the space for analytical study of interspecific links and cultural comparison. The use of color scheme in a novel, the role of a mask, theatrical costumes and theatricality in general are on the focus of the further research, since the visual image is constructed with the help of audio, visual, and tactile impressions, and is described depending on the narrator's perception of different details.

Key words: comparativistics, visual, ecphrasis, artistic image, painting, nocturne, Peter Ackroyd.

Отримано: 12.02.2015 р.

УДК 811.11-112

Грищенко Я.С.

ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ОДИ XIX-XX СТОЛІТЬ

Ода як канонічний жанр лірики постійно перебуває у колі наукового інтересу багатьох учених. Дослідженням оди у XX столітті займалися такі мовознавці, як: М. Л. Гаспаров, В. М. Жирмунський, Л. В. Пумпянський, Ю. М. Тинянов.

У сучасних дослідженнях у галузі лінгвістики й літературознавства існують різні підходи до вивчення жанру оди. Прагмалінгвістичною інтерпретацією оди займається О. Ю. Васильєва [2]. Предметом вивчення дослідниці стала прагмалінгвістична сутність російського одичного жанру, яка проявляється у комплексі позатекстових та внутрішньотекстових жанроутворюючих параметрів одичного висловлювання у цілому і його окремих субжанрів, що втілюються у відповідних цим параметрам засобах і прийомах. Еволюція жанру оди у європейській літературі кінця XVII – першої половини XIX століть прослідковується у дисертації О. Т. Дубровської [4], де обгрунтовано два параметри жанрової інтерпретації оди у перехідний період: ідейно-тематичний комплекс, сумісний з типом одичного світу як цілого, що відображує генетичні ознаки оди; й словесно-образний світ жанра, який зберігає жанрову традицію та відзеркалює «пам'ять жанра» на рівні певних образів і тропів. Проте, ода ще не була досліджена з точки зору когнітивно-прагматичного підходу.

Метою цієї статті є виявлення особливостей дискурсивності американських віршованих творів жанру оди, які розглядаються крізь призму мовленнєвих актів.

Дискурсивністю оди є співвіднесеність її побудови з мовленнєвими актами, ужитими відповідно до тематико-композиційної форми та архітектоніки віршованих творів одичного жанру й спрямованими на створення тексту автором і забезпечення адекватного сприйняття його змісту читачем. Під мовленнєвим актом, услід за Дж. Остіном і Дж. Р. Серлем, розуміємо базовий структурний елемент, що забезпечує зв'язність дискурсу як продукту мовленнєвої діяльності.

Підходи до розмежування понять композиції й архітектоніки художніх творів у лінгвістичній науці суперечливі. Проблема вивчення композиції літературних творів розглянута у працях М. М. Бахтіна, який розмежує естетичний об'єкт і зовнішній твір. Структурою естетичного об'єкта є архітектоніка; структурою твору, який здійснює естетичний об'єкт, – композиція. Архітектонічна форма визначає вибір композиційної, яка організує матеріал. Архітектонічна форма відноситься до тематики художнього твору, а композиційна – до стилістики [1, 18-20]. Художня форма є формою змісту, але прикріплена до матеріалу. Тому форма повинна бути досягнена та вивчена у двох напрямках: 1) зсередини естетичного об'єкта як архітектонічна форма, ціннісно спрямована на зміст (можливу подію), віднесена до нього; та 2) зсередини композиційного матеріального цілого твору як вивчення техніки форми [1, 56].

Інший підхід до визначення архітектоніки й композиції віршованого твору представлено у працях В. В. Виноградова. Композиція визначається як сукупність засобів використання схем літературно-художньої мови та засобів впорядкування, оформлення їх під впливом чинників, що компонують поетичну мову: ритмічного, мелодичного та ін. Композиція віршованого твору вирізняється чіткою домірністю інтонаційно-синтаксичних і метрико-ритмічних одиниць. Архітектоніка, на відміну від композиції, є художнім відображенням закономірностей побудови літературного твору. Архітектонікою є засоби поєднання і розподілу у межах одного художнього цілого великих композиційних частин, які розвивають певні мотиви [3, 462]. У нашому дослідженні, услід за М. М. Бахтіним, визначаємо композицію як зовнішню формальну побудову віршованого твору, у якій формується внутрішня форма (архітектоніка).

Зважаючи на особливості становлення національної картини світу американців – революційне об'єднання Сполучених Штатів Америки, у XIX столітті спостерігається розрив між ідеалами й дійсністю, письменники шукають свій ідеал у сфері мрій, протиставляють неприглядному буржуазному світу вигаданий, у XX столітті характерними рисами американців стає прагматичність, етноцентричність і схематичність поглядів. За результатами аналізу було встановлено, що предметом зображення в одах американських поетів XIX та XX століть ставало таке: абстрактні поняття краси, кохання (оди Р. В. Емерсона: *“Ode To Beauty”*, *“Ode to Beauty”*, Ф. Сайдела: *“Ode to Spring”*), громадянські обов'язки (оди Р. В. Емерсона: *“Ode, Inscribed to William H Channing”*, *“Ode to W. H. Channing”*, А. Тейта: *“Ode to the Confederate Dead”*). Провідним об'єктом зображення в американській поезії XX століття є буденні речі (оди Б. Хамбі: *“Ode to Dictionaries”*, *“Ode to the Potato”*, *“Ode to Barbecue”*, Т. Сайблеса: *“Ode to my Hands”*).

Чергування мовленнєвих актів у американських одах XX століття здійснюється відповідно до тематичних змін у віршованих творах жанру оди. Проте тематико-композиційна організація американської оди XIX – XX століть не може бути зведена до певної прототипної форми, адже віршовані твори цього періоду вже відзначаються нецільовим уживанням мовленнєвих актів, які є сигнальними маркерами дискурсивності віршованих творів жанру “ода”. При дослідженні віршованих творів цього періоду перш за все тримаємо у фокусі індивідуально-авторський стиль поетів, де трапляються оди, складені відповідно до традиційних ознак жанру, та оди, що мають варіантну композиційну структуру.

До од з традиційними жанровими ознаками відносимо дві оди Р. В. Емерсона *“Ode To Beauty”* та *“Ode to Beauty”*, першою з яких і проілюструємо цей тип віршованих творів.

Провідною темою оди *“Ode To Beauty”* є краса людини та природи. За своєю композиційною структурою віршований твір складається з чотирьох різнорядкових строф.

У першій строфі звучить поетичне звернення (ПЗ) до природи. Строфа починається із квеситивного мовленнєвого акту (КМА): *“Who gave thee, O Beauty, // The keys of this breast, – // Too credulous lover // Of blest and unblest?”* [6]. Упродовж усієї строфи поет зображує красу людини у взаємодії з природою, що передає через чергування КМА, репрезентативний мовленнєвий акт (РМА) та експресивний мовленнєвий акт (ЕМА): *“Say, when in lapsed ages // Thee knew I of old? // Or what was the service // For which I was sold? // When first my eyes saw thee, // I found me thy thrall, // By magical drawings, // Sweet tyrant of all! ... // The dangerous glances // Make women of men; // New-born, we are melting // Into nature again”* [там само].

Друга строфа, як і перша, починається із КМА: *“Ah, what avails it // To hide or to shun // Whom the Infinite One // Hath granted His throne”* [там само]. У цій строфі поет зображує красу

природи, перемежуючи КМА та РМА: “*The heaven high over // Is the deep’s lover;...// Was mingled from the generous whole; // Sea-valleys and the deep of skies...// Draw me to them, self-betrayed? // Oft, in streets or humblest places, // ...detect far-wandered graces, // Which, from Eden wide astray, // In lonely homes have lost their way*” [там само].

Третя строфа розповідає про красу природних стихій шляхом використання РМА: “*Thee gliding through the sea of form, // Like the lightning through the storm...*” [там само].

В останній строфі поет знову повертається до питання взаємодії краси людини та природи: “*All that’s good and great with thee Works in close conspiracy;...*” [там само]. На завершенні оди використовується директивний мовленнєвий акт (ДМА): “*Dread Power, but dear! if God thou be, // Unmake me quite, or give thyself to me!*” [там само].

Членування архітектоніки та композиції цього віршованого твору здійснюється відповідно до вживання різних типів мовленнєвих актів, які є структуротвірними елементами оди. Однак, на межі другої та третьої строф мовленнєві акти не змінюються, у цьому випадку розмежування строф здійснюється відповідно до тематичних змін у творі. Отже, схематична репрезентація оди “*Ode To Beauty*” містить чотири складники: I строфа (ПЗ→КМА→ДМА→ЕМА→РМА) □ II Строфа (КМА→ДМА→КМА→РМА) □ III Строфа (РМА) □ IV Строфа (РМА→ЕМА→ДМА).

Прикладом оди другого тематичного напрямку ХХ століття з модифікованою композиційною формою слугує твір А. Тейта “*Ode to the Confederate Dead*”, який присвячено громадянській війні 1861 – 1865 років. У цій оді підкреслено гідність та мужність солдат Півдня, які боролися за безнадійну справу [9]. Композиційно ода складається з чотирнадцяти різних за обсягом строф.

Провідною темою перших двох строф оди є тема смерті, яку поет розвиває через РМА. У першій строфі, через РМА, поет зображує місце, де знаходяться могили загиблих воїнів: “*Row after row with strict impunity // The headstones yield their names to the element...*” [10]. У другій строфі автор вводить образ осені, ототожнюючи її зі спустошенням: “*Autumn is desolation in the plot // Of a thousand acres where these memories grow // From the inexhaustible bodies that are not // Dead, but feed the grass row after rich row*” [там само]. Третя строфа також базується на РМА, складається з двох рядків і відмежовує другу строфу від четвертої: “*Dazed by the wind, only the wind // The leaves flying, plunge...*” [там само]. У третій строфі та в наступних дворядкових строфах протягом вірша поет порівнює загиблих воїнів з осіннім листям: “*Seeing, seeing only the leaves // Flying, plunge and expire...// ...Cursing only the leaves crying // Like an old man in a storm*” [там само]. У четвертій та шостій строфах автор відображує свої роздуми про загиблих, використовуючи ДМА: “*Turn your eyes to the immoderate past, // Turn to the inscrutable infantry rising // Demons out of the earth they will not last. // Stonewall, Stonewall, and the sunken fields of hemp, // Shiloh, Antietam, Malvern Hill, Bull Run...*” [там само]. У восьмій строфі увагу поета привертає крик, що передано через КМА: “*What shall we say of the bones, unclean, // Whose verdurous anonymity will grow? // The ragged arms, the ragged heads and eyes // Lost in these acres of the insane green?*” [там само]. Наступні чотири строфи базуються на РМА, через які передано роздуми автора про загиблих: “*We shall say only the leaves whispering // In the improbable mist of nightfall // That flies on multiple wing ...*” [там само]. У передостанній строфі шляхом уживання КМА поет задається питанням про те, що ми вважаємо смертю: “*What shall we say who have knowledge // Carried to the heart? Shall we take the act // To the grave? Shall we, more hopeful, set up the grave // In the house? The ravenous grave?*” [там само]. Наприкінці віршованого твору поет використовує ДМА, поєднуючи загиблих конфедератів з усіма смертними: “*Leave now // The shut gate and the decomposing wall: // The gentle serpent, green in the mulberry bush, // Riots with his tongue through the hush- // Sentinel of the grave who counts us all!*” [там само].

Отже, згаданий вище віршований твір є наочним прикладом композиційної побудови, де мовленнєвий акт постає лише як індикатор наявності дискурсивності, а не як структуротвірний елемент оди.

За результатами аналізу було встановлено, що так звана “жорстка” конструкція віршованого твору жанру “ода” всуціль залежить від об’єкта зображення та обсягу вірша – чим більший вірш, тим більша кількість мовленнєвих актів у ньому трапляється. На відміну від ХІХ століття, мовленнєві акти в одах ХХ століття відіграють другорядну роль у їхній композиційній побудові.

Розглянемо цю тезу на прикладі двох американських віршованих творів ХХ століття – “*Ode to American English*” Б. Хембі та “*America*” Р. Крілі.

Ода Б. Хембі складається із сорока п’яти рядків і не має строфічного членування. Провідний мовленнєвий акт віршованого твору – РМА. Структурними маркерами оди є такі мовленнєві акти: КМА у восьмому та дев’ятому рядках, ДМА у тринадцятому рядку, ПЗ та ДМА у двадцять першому рядку, ПЗ у сорок першому рядку.

У композиції цього віршованого твору, на відміну від британських віршованих творів ХІХ століття, мовленнєві акти не завжди мають пунктуаційне вираження, а також не слугують для членування віршованого твору на строфи, однак надають “жорсткість” композиції.

Починається ода з роздумів авторки про Америку (РМА): “*I was missing English one day, American, really...*” [7]. Далі, через КМА здійснюється переломлення композиції: “*Dick Tracy, Tricky Dick? // ...how could they understand my yearning for the hotrod...*” [там само]. Поетеса структурує віршований твір уведенням до його структури діалогу, де присутні ПЗ та КМА. Наступним кроком поетеса знову переходить до роздумів з детальним описом американського життя (РМА): “*... hot flash vocabulary of the U. S. of A., ...// ...drive-by monster hip-hop stereos shaking ... //... the windows of my dining room like a 7.5 earthquake, ...*” [там само]. Поетеса використовує історичних персонажів, що є відгуком прототипних особливостей, притаманних оді. На завершення Б. Хембі через ЕМА та РМА підсумовує все сказане у віршованому творі: “*... I miss them all, sitting here on my sidewalk throne sipping ...*” [там само].

Одичний віршований твір Р. Крілі “*America*”, на відміну від згаданої вище оди Б. Хембі, складається з шести строф по два рядки (дворядкові строфи притаманні індивідуально-авторському стилю поета), має менш “жорстку” композиційну побудову, що підкреслює припущення про те, що обсяг вірша та жорсткість його композиційної побудови взаємозалежні.

Цей віршований твір, як і притаманно оді, починається ПЗ до Америки: “*America, you ode for reality!*” [5]. Це єдина прототипна ознака, присутня у вірші. Поет також використовує ДМА протягом вірша, однак вони, як і мовленнєві акти в попередньому віршованому творі, не відрізняються ознаками експресивності: “*Give back the people you took. // Let the sun shine again. // ... Give back what we are, // these people you made, us, // and nowhere but you to be*” [там само]. За своєю композиційною структурою твір складається з шести строф по два рядки, що також указує на зниження жорсткості композиції оди. Проте обидва попередні віршовані твори мають деякі прототипні ознаки оди у вигляді структуротвірних мовленнєвих актів та ПЗ на початку обох од.

Оди Б. Хембі та Т. Сайблеса присвячені повсякденним речам – словнику, картоплі, виїзду на барбекю, власним рукам. Усі оди цієї тематичної групи мають варіантну композиційну побудову. Наявність слова “ода” в назві віршованих творів та присвячення обраному об’єкту – єдині жанрові ознаки оди в цій тематичній групі.

Ода Т. Сайблеса “*Ode to my hands*” є прикладом цієї тематичної групи. Ода складається з шести нерівномірних строф. Віршований твір присвячено роздумам про руки. Провідним мовленнєвим актом оди є РМА, однак починається ода ЕМА: “*Five-legged pocket spiders, knuckled // starfish, grabbers of forks, why // do I forget that you love me: // your willingness to button my shirts, // tie my shoes—even scratch my head!*” [8]. Протягом оди трапляються поодинокі ЕМА: “*O! // If only they knew the unrestrained // innocence of your intentions// each finger a cappella, singing // a song that rings like rain // before it falls—that never falls!*” [там само], “*I misread you completely // and you are dreaming a tangerine, one // particular hot tamale, a fabulous // banana!*” [там само] ДМА: “*Think of it! No! Yes: // let my brain sweat, make my // veins whimper: without you, my five-hearted // fiends, my five-headed hydras...*” [там само] та КМА: “*...what of my mischievous history?*” [там само], проте вони не є структуротвірними елементами композиції цього віршованого твору. Отже, розглянута вище ода є “варіантною”, від первісного прототипу оди залишилися лише поодинокі мовленнєві акти.

Оді Б. Хембі “*Ode to the Potato*”, як і згаданий вище оді, не притаманна підвищена експресивність, однак у оді присутні ПЗ та неструктуротвірні чередування мовленнєвих актів.

Композиційно віршований твір складається з однієї строфи у двадцять чотири рядки. На початку оди поетеса вживає декларативний мовленнєвий акт, що слугує зав’язкою для майбутнього розвитку подій у творі: “*«They eat a lot of French fries here,» my mother // announces after a week in Paris...*” [7]. У наступних шести рядках поетеса переходить до розгляду видів їстівної картоплі, що передано через РМА: “*and she’s right, // not only about les pommes frites but the celestial tuber // in all its forms: rotie, purée, not to mention // au gratin or boiled and oiled in la salade niçoise. // Batata edulis discovered by gold-mad conquistadors // in the West Indies, and only a 100 years later // in The Merry Wives of Windsor Falstaff cries*” [там само]. Наступні три рядки, що вводяться ДМА, є вираженням ставлення поетеси до зображеного об’єкта, одразу за яким слідує постановка питання про те, що б ми робили без картоплі, яка передано через КМА: “*«Let the skie raine Potatoes,» for what would we be // without you – lost in a sea of fried turnips, // mashed beets, roasted parsnips?*” [там само]. Роздуми про користь, отриману від картоплі, виражено через РМА: “*Mi corazón, mon coeur, // my core is not the heart but the stomach, tuber // of the body, its hollow stem the throat and esophagus, // leafing out to the nose and eyes and mouth. Hail // the conquering spud, all its names marvelous: Solanum // tuberosum, Igame, Caribe, Russian Banana, Yukon Gold. // When you turned black, Ireland mourned*” [там само]. На завершення віршованого твору вжито ПЗ до картоплі, одразу за яким поетеса ставить невирішені питання про картоплю: “*O Mr. Potato Head, // how many deals can a man make before he stops being ...*” [там само].

Отже, особливостями дискурсивності американської оди ХХ століття є віддаленість від прототипних ознак композиційної побудови, поступова втрата мовленнєвим актом структуротвірної функції, і, як наслідок, зниження жорсткості композиції, залежність композиційної побудови і обсягу віршованого твору від об'єкта зображення, залежність зміни палітри та послідовності вживання мовленнєвих актів від розгортання тематики у вірші.

Перспективою подальшого дослідження є зіставний аналіз дискурсивності англійських й американських віршованих творів різних жанрів і епох.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М. : Художеств. лит., 1975. – 504 с.
2. Васильева О. Ю. Одический жанр XVIII века: прагмастилистическая интерпретация : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Васильева Оксана Юрьевна ; Омский гос. ун-т. – Омск, 2001. – 22 с.
3. Виноградов В. В. Избранные труды. Поэтика русской литературы / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1976. – 512 с.
4. Дубровська О. Т. Еволюція жанру оди на зламі століть (початок XVIII – кінець XIX) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Дубровська Ольга Тарасівна ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2003. – 20 с.
5. Creeley R. America [Електронний ресурс] / Robert Creeley // Selected poems by Robert Creeley. – Los Angeles : University of California Press, 1991. – Режим доступу: <http://www.poets.org/viewmedia.php/prmMID/15703>. – Назва з екрану.
6. Emerson R. W. The Complete Works of Ralph Waldo Emerson [Електронний ресурс] // Ralph Waldo Emerson. – Режим доступу: <http://quod.lib.umich.edu/e/emerson/> – Назва з екрану.
7. Hamby B. Poems [Електронний ресурс] / Bardara Babel Hamby. – Режим доступу: <http://www.barbarahamby.com/poems/>. – Назва з екрану.
8. Seibles T. Ode to My Hands [Електронний ресурс] / Tim Seibles. – Режим доступу: <http://www.poets.org/viewmedia.php/prmMID/22495>. – Назва з екрану.
9. Tate A. Narcissus as Narcissus / A. Tate // Reason in Madness [Critical Essays by Allen Tate]. – New York : G.P. Putnam, 1938. – 230 p.
10. Tate A. Ode to the Confederate Dead [Електронний ресурс] / Allen Tate // Selected Poems by Allen Tate. – N. Y. : Charles Scribner's Sons, 1937. – Режим доступу: <http://www.poets.org/viewmedia.php/prmMID/15303> – Назва з екрану.

Анотація. Статтю присвячено вивченню особливостей дискурсивності американської оди XIX-XX століть у когнітивно-прагматичному вимірі. У статті розглянуто поняття дискурсивності, мовленнєвого акту, композиції, архітекτονіки; представлено результати дослідження двох композиційних варіантів американських од.

Ключові слова: ода, дискурсивність, мовленнєвий акт, композиція, архітектоніка.

Summary. The article is devoted to the cognitive and pragmatic aspect of discursiveness revealed in American ode. The research material covers the period from the XIXth to XXth century. The author studies the problem of composition and architectonics interaction in American poetry. The paper reveals on the peculiarities of discursiveness in American ode of different themes and types of compositions. Discursiveness is investigated through the prism of speech acts functioning in poetry composition. Discursiveness of poetry is presented in this article as a correlation of composition, architectonics and speech acts in ode poetry. The author understands the composition as an external formal structure of verse and architectonics refers to the internal form of poetry. Speech acts is defined as a main structural element, which ensures connectedness of discourse as a product of speech activity. The main markers of the investigation are poetical address; representative, expressive, directive and quesitive speech acts. The research results contain the schematic representation of American ode. From the results a general conclusion is made concerning the peculiarities of the discursiveness, which encloses the next ones: the remoteness from prototypical indicators of compositional form, gradual loss of speech act's structure formative function, the decrease of rigidity of American ode composition, the dependency of compositional form and verse size from the object of investigation, the connection of the speech act's palette and usage succession from the development of the themes in verse. The perspective of the future research in a field of poetry discursiveness should be closely connected with the comparative diachronic analysis of discursiveness of English and American ode and lyric poetry in different periods of time.

Key words: ode, discursiveness, speech act, composition, architectonics.

Отримано: 5.02.2015 р.

ПУБЛІЦИСТИКА БОГДАНА ЛЕПКОГО: ІСТОРИОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Письменницька публіцистика як «специфічний жанрово-стильовий різновид публіцистики» [6, 49] та водночас як самостійний вид літературної діяльності письменника – надзвичайно цікавий матеріал для дослідження ще однієї грані естетичної системи митця, його світоглядних позицій, життєвих та суспільних ідеалів, вияву його громадянської позиції, морально-етичних цінностей, особливостей художнього мислення. Будучи збагаченим різноманітними художніми засобами, своєрідними жанровими формами, тяжінням до філософічності, стильовими вирішеннями й емоційним відтворенням дійсності, публіцистичний текст письменника вирізняється особливими авторськими інтонаціями та художньою образністю, адже, як слушно зауважує В. Ковальов, – це «справжнє слово художника, що збуджує і захоплює уяву та емоції читача, утверджує думку автора з великою чуттєвою силою» [3, 61].

Аналізуючи питання феномена письменницької публіцистики й, зокрема, її місця та ролі в українському історико-літературному процесі, А. Погрібний говорить про постійну затребуваність палкого й зворушливого публіцистичного слова письменника в різні історичні періоди суспільного життя, позаяк «в суспільно-культурній ситуації на взір української вона (письменницька публіцистика. – Л.Г.) впродовж віків набуває актуалізації, перманентна непослаблюваність якої й виводить цей пласт на рівень розпізнавальних, визначальних прикмет української літератури на тлі інших літератур» [6, 46]. Зрозуміло, що мова йде передусім про трагізм національного історичного буття, зумовленого тяглістю соціально-політичних й економічних проблем, відсутністю тривалих державницької та культурної традицій, почасти особливостями національного характеру.

Особливу активність в осмисленні складних філософсько-світоглядних питань історичної долі українського народу спостерігаємо наприкінці ХІХ – упродовж перших десятиріч ХХ століття. Підтвердженням цього можуть стати міркування українського громадсько-політичного діяча, філософа й публіциста М. Шлемкевича: «В осередку українського світовідчуження і далі – світогляду здавна і нині, стоять історичні і соціологічні проблеми. Це особливо яскраво виявляється у свідомості української нації ХІХ і ХХ сторіч. Не навколо гносеологічних і не навколо природознавчих проблем, як це було в мисленні Західної Європи, але навколо питань історичної долі і правди кружляла українська духовність минулого і нашого сторіч» [цит. за: 4, 60]. Справді, чимало представників інтелектуальної еліти українства цього часу звернулися до громадськості з власними суспільно-політичними й культурно-просвітницькими ідеями та поглядами, міркуваннями про формування модерної української нації, процесу розвитку національної самосвідомості, історіософськими концепціями, що були реалізовані передусім у потужному й злободенному письменницькому публіцистичному дискурсі як «феномені слова-зброї» (А. Погрібний).

Значний інтерес для дослідників становить публіцистика видатного українського письменника літературно-мистецької доби «дискурсу модернізму» Богдана-Нестора Лепкого, який гідно увійшов до когорти подвижників культурного й громадсько-політичного життя зламу століть не лише як оригінальний і самобутній прозаїк та поет «туги і смутку» (Л. Білецький), а і як публіцист, учений, видавець, промовець, художник і мистецтвознавець, громадсько-політичний і культурно-просвітницький діяч, «внесок якого у справу піднесення національної свідомості українського народу може дорівнювати спадщині таких представників доби модерного націотворення, як Михайло Грушевський чи Іван Франко» [1, 5]. Літературний доробок письменника репрезентує значне жанрово-стильове й ідейно-тематичне розмаїття його творів, з-поміж якого чітко проступає ще одна, не менш цікава, грань його творчості, що дає можливість відкрити й оцінити талант митця як публіциста й водночас подвижника національно-державного відродження України ХХ століття, на чому акцентував увагу сучасник митця Павло Лисяк: «Богдан Лепкий – це людина, яка усе своє життя віддала беззастережній службі нашої національної ідеї, яка тому має для неї безсмертні заслуги, які вже перейшли до нашої історії і з її скрижалів ніколи вимазані не будуть. Власне творчій праці й заслугам таких наших передовиків, як Богдан Лепкий і йому подібних завдячуємо теперішній стан нашого національного розвитку, отже, форму і зміст сучасного українства» [цит. за: 1, 5]. Саме через те, що письменник «своєю творчістю – поезією, прозою, публіцистикою – і культурно-просвітньою діяльністю дуже тонко і послідовно формував національну самосвідомість українців» [2, 165], залишався вірним національним інтересам, за часів радянської влади його було оголошено «буржуазним націоналістом» і не дозволяли публікувати твори митця.

На сьогодні існує вже чималий масив літературознавчих досліджень поезії та прози Б. Лепкого (праці Л. Білецького, Н. Білик, Н. Гавдиди, Л. Голомб, Р. Гром'яка, М. Ільницького, М. Климишина, О. Костецької, Т. Литвиненко, Ф. Погребенника, Я. Славутича, М. Ткачука та ін.), позаяк меншою мірою увагу науковців привертає публіцистична творчість письменника. З-поміж нечисленних спроб осмислити ідейно-світоглядні первні публіцистики Б. Лепкого варто відзначити наукове дослідження Н. Білик, яка ґрунтовно розглянула публіцистичну спадщину митця в контексті його культурологічної концепції [1]. Відтак дослідження доробку публіциста й надалі залишаються актуальними, зокрема в руслі з'ясування особливостей його художнього мислення на тлі національної історіософської традиції, виявленні характерних рис української ментальності й етнопсихологічної організації.

Мета статті полягає в дослідженні історіософського контексту публіцистичного дискурсу Б. Лепкого як іманентної ознаки його авторського мислення й світогляду, що базуються на взаємозв'язках фактів минулого й сучасного, осягненні основ історичного буття українства й усвідомленні ролі особистості в історії. Водночас значною мірою такий аспект дослідження зумовлений тим, що міркування, які висловлює Б. Лепкий на початку ХХ ст. й у період національно-визвольного піднесення українства, цілком правомірно накладаються на нові суспільно-політичні реалії сучасної України, коли український народ знову постав перед загрозою втрати своєї державності й необхідністю протистояння російській агресії.

Вагомість свого завдання Б. Лепкий вбачав у продовженні культурних і духовних традицій української інтелігенції, у спробах відшукати ефективні способи пробудження національної свідомості, апелюючи до історичного минулого української нації й досвіду націотворення. Письменник реалізував їх передусім у своїх публіцистичних творах, якими він прислужився актуалізації важливих національних проблем тогочасного суспільства. З цього приводу варто процитувати А. Погрібного на доказ соціально-історичної зумовленості актуальності письменницької публіцистики: «Зовсім очевидно, що чим влаштованіше суспільство, тим менша міра запитуваності гострого публіцистичного слова письменника, як і сама потреба цього слова. І навпаки – роздерте муками суспільство «призначає» речниками своїх болей і домагань саме майстрів слова, здатних «за всіх сказати, за всіх переболіти». Хоча найчастіше все відбувається навпаки: «призначають» самих себе на цю роль самі ж вони, письменники, і в тому, що найчастіше вони не можуть догукатися до маси, розкрити їй те, у що прозирають самі, – одна з відомих, постійно освоюваних літературою колізій» [6, 46].

Публіцистика Б. Лепкого, надрукована на сторінках тогочасних українських періодичних видань кінця ХІХ – початку ХХ століття, увиразнює розуміння значущості переломного періоду в новітній історії України, зокрема в контексті історіософської рефлексії процесу розвитку й становлення української нації та формування державної самостійності. Публіцистичний доробок Б. Лепкого – це десятки праць на культурно-просвітницьку й національно-політичну тематику, які маніфестують державницьку позицію письменника про право українців на незалежність і самовизначення, за що для своїх сучасників він став «амбасадором українства» у світі.

Одним із перших публіцистичних творів Б. Лепкого стало звернення «До Січових Стрільців», надруковане в еміграційному часописі «Вістник Союзу визволення України» в 1915 р. Цей невеликий, проте напрочуд сильний своїм патріотичним пафосом твір був присвячений українським січовим стрільцям, які в інтерпретації автора стали гідними нащадками руських князів і запорозьких козаків. Апелювання до часів боротьби Русі проти монгольських орд та існування Запорозької Січі стають вагомим засобом увиразнення онтологічного трагізму історії українського народу, якому протягом століть доводилося «битися до останньої краплі крові» за свою волю та незалежність.

Образ січових стрільців в історіософському мисленні Б. Лепкого трактується у площині зв'язку поколінь, тяглості історичної пам'яті та героїчних традицій. Саме їм приписує славу тих, хто зі зброєю в руках зрештою виборє незалежність українського народу: «Що буде завтра – не знаю. Але в будучності бачу, як на перше весняне свято хороводи наших дівчат ідуть з вінками зеленої руті і синіх не забудьків до стрілецьких самотніх могил, як в наших кедрових хатах поміж святими образами висять ваші пощерблені шаблі, як молоді мами учать своїх маленьких дітей разом з першою молитвою вимовляти імена ваші і як батьки, з пошаною показуючи на вас, говорять до синів: «Дивіться: то *останні борці за волю України!*» – Чи хочете ще більшої дяки?» (курсив мій. – Л.Г.) [5, 61].

В історичних припетях національного життя особливим періодом для Лепкого-публіциста стала доба Козаччини, зокрема національно-визвольна боротьба під проводом Б. Хмельницького та І. Мазепи, а також політична діяльність багатьох гетьманів у контексті відносин з Московією. Сприйняття Б. Лепким історичного процесу після смерті гетьмана Б. Хмельницького крізь призму тривалої боротьби з «північним деспотом» оприявнюється в праці письменника «Кінець

української волі» (1917), де спроби автора пов'язати події минувшини із сьогоденням як своєрідні «уроки історії» засвідчують його вихід на рівень історіософського мислення.

Залучаючи значний за обсягом фактологічний матеріал, письменник аналізує поступові кроки Росії, спрямовані на те, щоб українці «не тільки особної держави не мали, але й народу окремого, українського не творили, тільки з ними, москалями, нашими споконвічними ворогами, уводно зіллялися» [5, 84]. Водночас Б. Лепкий звертає увагу на те, що причиною втрати українцями волі й державної незалежності варто вважати присутність не лише зовнішнього, але й внутрішнього ворога – зрадників, які «гірш ворогів розпинали рідну матір Україну» [5, 83]. Ці міркування публіциста були особливо актуальними для його сучасників, яким судилося опинитися в круговерті визвольних змагань 1917-1921 рр. Тому-то описуючи наприкінці твору руйнування в 1775 р. Запорозької Січі та долю її останнього кошового П. Калнишевського, Б. Лепкий закликає дбати про те, «щоб пімстити нашу велику кривду, щоб муки наших предків не пішли намарне, щоб на могилах таких героїв, як Калнишевський, виріс і розвинувся невиданою красою чудовий квіт – воля» [5, 91]. Власне, історіософські рефлексії письменника спроектовані на процес формування модерної української нації на початку ХХ століття, який на рівні її самосвідомості повинен містити в собі онтологічні моделі історичного минулого.

У надрукованій у 1920-му році публіцистичній статті «Жав не жав, – а сіяти треба» відчувуються глибокі переживання Б. Лепкого щодо втрати надії на розбудову української держави. Порівнюючи часи національно-визвольних змагань українців на початку ХХ ст. з періодом козацьких повстань і визвольної війни 1648-1654 рр., письменник акцентує на визначальній ролі особи в історії.

Погляд у минуле фокусується на постаті великого гетьмана Б. Хмельницького, під проводом якого Україна все ж звільнилася, хоч і ненадовго, від польського ярма. Провівши паралелі, публіцист констатує, що сьогодні причиною втрати української державності стала політика С. Петлюри і В. Винниченка, які сподівалися на допомогу Польщі чи Москви. Усвідомлення безперспективності й помилковості таких дій цих політичних діячів формує виразну концепцію пошуків правди і волі, що має глибокий історіософський контекст: «Даром шукаєте її на чужому полі, на польському й московському, вона лежить у нас, в нашій, кров'ю політій землі, в нашій великій неволі, покривджені та невмирущій народі. Перетривала вона татарські, литовські, польські, московські, перетриває й теперішні важкі часи. Не зігнула, не змарніла, була й буде ідеєю настільки сильною, що її жадна сила не поборе. Хіба ледяки насунуть з півночі і покриють нас собою, хіба зудариться земля з якоюсь планетою і розсиплеться у мільярди електронів у просторах, а разом з нею розсиплемося ми і вороги наші, але поки це не станеться – українська земля існує, і на ній живе український народ, який хоче бути хазяїном на своєму власному полі. І – буде» [5, 136]. Роздуми митця про втрату історичного шансу відновити українську державність набувають оптимістичного звучання, пов'язаного з вічним прагненням українського народу до волі й незалежності, запорукою чого, на його думку, стане глибоке усвідомлення здобутків часів боротьби за українську державу й щоденна важка праця задля досягнення мети.

У загальний історіософський контекст в публіцистичних творах Б. Лепкого виводяться також питання визнання здобутків української культури, проблема браку єдності задля майбутнього української державності, роздуми про національний комплекс меншовартості, що гальмує державницькі процеси українства, про виняткову роль українців у боротьбі з більшовизмом.

Отже, публіцистична творчість Б. Лепкого стала свого часу засобом вираження його громадянської позиції в переломний для України час, дала можливість зрозуміти світогляд письменника, його бачення минулого, сучасного й майбутнього української держави, формування передумов державної незалежності. Його міркування про трагічну історичну долю українського народу, зокрема історіософське осмислення публіцистом складного періоду національно-визвольного руху перших десятиліть ХХ століття, накладаються на багато в чому аналогічні ситуації сучасного суспільно-політичного стану нашої держави, що, можливо, дозволить не тільки глибше збагнути сучасні події, але й здійснити ефективні кроки для подолання кризи й забезпечення гідного життя українців у вільній, соборній і незалежній державі.

Список використаних джерел

1. Білик Н. Культурологічна спадщина Богдана Лепкого / Надія Білик // Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. / Богдан Лепкий ; упорядкув. та передм. Н. Білик, Н. Гавдиди ; прим. Н. Білик, Н. Гавдиди, Л. Білик. – К. : Смолоскип, 2011. – Т. 2. – С. 5–37.
2. Гром'як Р. Проблема національної асиміляції і творчість Богдана Лепкого / Роман Гром'як // Видатні постаті в українській культурі і науці : збірник наукових праць. – Т. 4. – Тернопіль : Рада, 2008. – С. 164–174.

3. Ковалев В.А. Вопросы теории публицистики / В.А. Ковалев // Русская словесность. – 1985. – № 1. – С. 57–72.
4. Кульчицький О. Іван Мірчук – дослідник української духовності / Олександр Кульчицький // Хроніка-2000. – Вип. 37-38. Україна: філософський спадок століть. – К., 2000. – С. 53–65.
5. Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. / Богдан Лепкий ; упорядкув. та передм. Н. Білик, Н. Гавдици ; прим. Н. Білик, Н. Гавдиди, Л. Білик. – К. : Смолоскип, 2011. – Т. 2. – 616 с.
6. Погрібний А. До розуміння феномена письменницької публіцистики / Анатолій Погрібний // Слово і Час. – 2007. – № 4. – С. 45–52.

Анотація. У статті досліджується публіцистичний дискурс Б. Лепкого, спрямований на розкриття взаємозв'язків фактів минулого й сьогодення. Доводиться, що публіцистика письменника виводить у загальний історіософський контекст бачення ним минулого, сучасного й майбутнього української нації, формування передумов державної незалежності.

Ключові слова: письменницька публіцистика, національна історія, історіософський контекст, історичне буття, нація, держава.

Summary. In the article the historiosophical context of Bohdan Lepkiy's publicistic discourse as the immanent feature of his individual thinking and outlook, which is based on correlation of past and present facts, comprehension of Ukrainian people historical reality and realization of the individual's role in the history are analyzed. The writer's publicism as the specific genre and stylistic kind of publicism and at the same time as the independent form of author's literary activity is researched as an extremely interesting material for studying of one more feature of author's aesthetic system, his world outlook positions, his living and social ideals, expression of his civil position, moral and aesthetic values, peculiarities of his artistic thinking.

B. Lepkiy's publicism, published in periodicals of that time (the end of the XIXth – beginning of the XXth century), helps to understand the turning point in recent history of Ukraine, especially in the context of historiosophical reflection of nation development and forming of state independency. The most actual in writer's publicistic works became the Cossack period, especially B. Khmelnytskyi's and I. Mazepa's National struggles, state developing works of great hetmans in the context of relations between Moscovia and Poland. The historiosophical context of Lepkiy's publicistic works includes the problem of individual's role in society history, problem future times of Ukrainian state, thoughts about national complex of "maloros", which breaks the state developing processes of Ukrainian people, about specific role of Ukrainian people in struggle against Bolsheviks.

The article proves the fact that Bohdan Lepkiy's publicistic works provide the considerable material for the conversation about difficult historical destiny of Ukrainian people, especially it inputs into general historiosophical context his own vision of past, present-day and future of Ukrainian nation, forming of preconditions for state independency.

Key words: writer's publicism, national history, historiosophical context, historical being, nation, state.

Отримано: 12.02.2015 р.

УДК 82.091

Іконнікова М.В.

СИСТЕМА ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ КОНЦЕПТІВ У РОМАНІ ГРЕМА СВІФТА «ЗЕМНОВОДНИЙ КРАЙ»

Творчість Грема Свіфта, одного з найбільш оригінальних романістів сучасної Британії, демонструє, за оцінками багатьох провідних літературознавців [див. : 1; 2; 7; 8], тяжіння до формування ускладненої, багатопланової концептивної системи. Дослідники відзначають, що в романах Свіфта «Земноводний край», «Останні розпорядження», «Світло дня» органічно поєднуються фантазійно-емоційний і інтелектуальний плани розповіді. Так, відомий літературний критик і авторитетний університетський професор Оксфордського університету К. Х'юїтт наголошує, що Свіфт «на сьогоднішній день є чи не найкращим британським романістом»; він – «реаліст, якого живо цікавлять марення і фантазії його персонажів; винахідник складних сюжетів, який потім розплутує їх, ставлячи запитання про роль випадку, долі й особистого вибору; і романіст-інтелектуал, який виражає свої ідеї за допомогою емоційно насичених символів...»

[6]. Очевидно, що в цій характеристиці акцентується екзистенціальна природа проблем, що піднімаються в творах письменника. Однак ні процитована дослідниця, ні інші літературознавці, які писали про Свіфта, зокрема російські й українські [3; 4; 5], не вдавалися до детального аналізу особливостей художнього втілення в його романах сутнісних проблем людського існування. Відтак акцентована в назві даної розвідки тема є вельми актуальною і потребує пильної дослідницької уваги.

Мета пропонованої розвідки полягає в тому, щоб виявити особливості художнього втілення в романі «Земноводний край» низки концептів, пов'язаних із екзистенціальними засадами людського існування, – *пам'ять, любов, травма, страждання, виживання, відновлення, допитливість, хаос, порядок, час, тіло, народження, смерть* тощо. При цьому висувається гіпотеза, згідно з якою багатопланова система концептів роману є основним засобом вираження авторської позиції щодо розуміння нерозривного зв'язку соціального, природного й особистісно-екзистенційного буття та амбівалентного смислу результатів людської діяльності.

Система художніх концептів роману може бути виявлена на трьох основних і тісно взаємопов'язаних сюжетно-образних рівнях роману: онтологічному (*вода, земля* і їхні варіанти-комбінації *мул, болото, торф, вогонь, повітря, час, простір, рух*); соціально-історичному (*історія, війна, політика, хаос, порядок, етнос, нація, суспільство, спільнота, родина*); власне екзистенційному (*допитливість, любов, народження, смерть, пам'ять, провина, гріх, травма*).

Кожний з цих трьох рівнів художнього втілення концептів відповідає трьом векторам проблематики роману, але особливо важливим і структуротвірним щодо решти є рівень екзистенційний, оскільки людська екзистенція, що акумулюється у формулі «Я і мої обставини», попри свою очевидну автономність і самодостатність, актуалізується лише в колі інших проявів Буття.

Системність концептів як у межах певного рівня, так і в цілому забезпечується специфічною побудовою нарративу в романі. Свіфт організує розповідь таким чином, що в описі різних аспектів всезагального, Великого Буття мають місце відповідності, своєрідні ізоморфні феномени, які перехрещуються і взаємовіддзеркалюються. Якщо у природі онтологічна амбівалентність проявляється насамперед у функціонуванні такої специфічної пограничної субстанції як «мул» (*англ. silt*), що виражає потенційну й водночас реальну перманентну трансформаційність природного буття, то в людському існуванні, на фізіологічному й емоційно-духовному його рівнях цій субстанції відповідає «флегма» (*англ. phlegm*) – специфічний конститuent крові, що породжує пасивність і покірність як виразників життєвої позиції людини (порівн. у романі: «A muddy, silty humour» [9; далі роман цитується за цим джерелом] – «вязкий, замулений стан душі»). У 51-му розділі роману, що так і називається – «Про флегму» – дається ціла низка визначень цієї субстанції, і на самому початку наратор експліцитно фіксує її амбівалентну природу: «An ambiguous substance...».

Із «флегматичним» станом людського існування вступає в дискурсивно-амбівалентні зв'язки концепт *curiosity* – *допитливість*. Варто відзначити, що слово *curiosity* зустрічається в тексті роману щонайменше 53 рази і залежно від конкретного контексту його можна перекласти по-різному: *допитливість, цікавість, інтерес, дивина, курйоз*. *Curiosity* – це особлива людська інтенція, що виражає невідворотне прагнення людини до пошуку, віднайдення відповідей на незліченні *чому*, що повсякчас постають перед нею. Філософсько-екзистенційному запитанню «чому» присвячено окремий розділ роману, в якому наратор, учитель історії Том Крік, звертаючись до своїх учнів, намагається пояснити людську допитливість самою природою людини: «Ще одна дефініція: Людина є твариною, що потребує пояснень, твариною, яка запитує *Чому*» («Another definition: Man, the animal which demands an explanation, the animal which asks *Why*»).

Запитальне слово «чому» (у граматичному вираженні і сполучник, і прислівник, і окличне слово) у даному контексті виступає вербальним еквівалентом концепту *curiosity*, тому наратор неодноразово наполягає, що *curiosity* відрізняє людину від тварини («distinguishes us from the animals») і є її, людини, основоположною сутністю, «природною і фундаментальною основою існування» («our natural and fundamental condition»), «життєвою силою» («vital force»). Однак у *curiosity* закладений амбівалентний сенс, адже вона породжує нетерплячість («the itch of curiosity») і може призвести до непередбачуваних наслідків. Власне, у романі так сталося з Томом і Мері, які змушені заплатити дорогу ціну за власну «допитливість», ставши спочатку опосередкованими винуватцями смерті Фредді Парра, а потім вдавшись до таємного аборту, що надалі зумовив трагедію всього їхнього життя.

Допитливість вступає у доволі складні стосунки з таким ключовим концептом людської екзистенції, як *любов/кохання*. Невипадково наратор, характеризуючи багатовимірність допит-

ливості, називає її також «інгредієнтом кохання» («ingredient of love»). *Curiosity* спричиняє в людському існуванні все, зокрема й любов, і водночас передає любові свої амбівалентні якості. Хенрі Крік, намагаючись пояснити своєму неповноцінному синові, сутність кохання, називає її «гарним почуттям» («A good feeling»), наполягає, що це «дуже важлива штука. Чудесна. Найпрекрасніше з усього, що лиш є на землі» («it's a very important thing. It's a wonderful thing. It's the most wonderful thing there is...»).

Водночас любов виступає і джерелом душевного травматизму, серцевого болю, викликаючи тим самим і окремого роду *curiosity*, що набуває сенсу здивування-збентеження перед таємницями і парадоксами кохання. В такому випадку допитливість неминуче супроводжується сумом і болем (порівн.: «heartache, too, inspires its own sad curiosity»).

Те, що трапилося з основними персонажами роману – Томом Кріком і Мері Меткафом у їхнього підліткового віці, стало непроминальною травмою і викликало як фізичні, так і екзистенційні страждання. До смерті Фреді Парра, їхнього однолітка, вбитого братом Тома Діком через ревності, спровоковані Мері, «земноводний» край, де мешкали герої, був для них свого роду Раєм. Раювання припинилося після цієї смерті і смерті їхньої ненародженої дитини (внаслідок «сексуальної допитливості», яку проявляє Мері, уподібнюючись таким чином до біблійної Єви). Так у романі актуалізуються екзистенційні концепти провини і гріха (з очевидним відсиланням до архетипу первородного гріха), що породжують в обох персонажів посттравматичний стресовий розлад, що по-різному проявляється і дається взнаки упродовж всього їхнього наступного життя. Симптоматично, що коли Мері у віці п'ятдесяти двох років викрадає у супермаркеті з дитячої коляски немовля і називає його Божественним дитям, то це може бути потрактовано не лише як інтенція немолодої жінки компенсувати втрачені можливості материнства, а й як її неусвідомлене прагнення повернутися до Раю, виправити вчинений гріх й спокутувати в такий спосіб екзистенційну провину.

Любов у романі постає також і різновидом егоїзму, нездорової амбітності, безумства і навіть злочину. Це проглядається, наприклад, у батьківській любові фермера Харолда Меткафа, який спершу хотів виростити зі своєї доньки «мадонну» і відправив Мері навчатися в монастирську школу святої Гуннхільди, а після її гріхопадіння на три роки заточив у своєму помісті. Ернст Аткинсон (дід Тома Кріка по материнській лінії), поглинутий ідеєю рятування світу й людства, з любові до нього примушує свою доньку Хелен народити від нього майбутнього «Рятівника світу». Натомість від цього протиприродного шлюбу народжується неповноцінна в розумовому відношенні дитина, яку, тим менше, матір любить беззастережно любов'ю. Відтак виявляється, що рятування людства не може ґрунтуватися на егоїзмі, а передбачає повсякденну турботу і любов.

Травма як ключовий екзистенційний концепт роману мотивується цілою низкою сюжетних епізодів. Так, із розповідей Тома Кріка стає зрозумілим, що він несе в собі травму участі у другій світовій війні, посилену ще й тим, що його батько був солдатом першої світової, з якої повернувся з надломленою психікою і довгий час лікувався у спеціальній клініці. Том Крік був свідком, як він висловлюється, «руїн світу» («a vision of the world in ruins»), і це також стало непроминальною травмою, порівнюваною з відвідуванням концтабору («No tours of the death-camps»). Саме в той період, під час перебування у повоєнній Німеччині в Тома Кріка сформувалося стійке бажання стати вчителем історії, щоб зрозуміти її сенс і роль у житті окремої людини.

Екзистенційна травма головного героя роману посилюється також усвідомленням і важким переживанням того факту, що на ньому фактично припиняється історія двох родин – Кріків і Аткинсонів, єдиним нащадком яких він поки що залишається. Російська дослідниця творчості Свіфта Ольга Джумайло слушно відзначає, що в цьому розрізі важливим є й те, що звільнений з посади вчителя Том Крік втрачає і своїх учнів («прийманих дітей»), «нащадків пам'яті роду у широкому й вузькому сенсах». Відтак «детективно-історичне» запитання «чому» оголює для Кріка власну марноту і помилковий пафос...» [1, 68].

Для розуміння авторського трактування центральної екзистенційної колізії роману і загалом системи екзистенційних мотивів важливе значення має нарративна структура роману. Розповіді Тома Кріка, органічно поєднуючи в єдине художнє ціле «подію розповіді» і «подію розповідання», набувають у романі сенсу відчайдушних спроб віднайти смисл в історії і людському існуванні, що почасти постають хаосом, незбагненим збігом випадковостей. Крікові «історії» насичені емоційними рефлексіями і загалом можуть сприйматися як свого роду ламентация, «екзистенційний» крик. Порівн., наприклад, такий фрагмент: «Does he see the future as only aperpetuation of the present? Does he see what the future will bring? Does he see that the fate of the future <...> will be only to lament and wearily explain the loss of his confident sentiments? Which way do we go? Forwards to go backwards? Backwards to go forwards?» («Чи

не бачить він майбутнє виключно як нескінченне тривання теперішнього? Чи бачить він те, що принесе з собою майбутнє? Чи бачить він те, що долею майбутнього стане лише оплакування і втомлене пояснення втрати впевненості? Куди ми йдемо? Вперед, щоб повернути назад? Назад, щоб іти вперед?»).

Концепти людського існування вступають у доволі складні стосунки з історичним процесом. Власне еволюційний поступ людства, розвиток науково-технічної складової людської цивілізації забезпечується зацікавленістю найбільш допитливих представників людської спільноти у пізнанні таємниць природи. Том Крік акцентує: «Зауважте, яку боротьбу, яке кипіння пристрастей, які затрати енергії і невтомні пошуки породжує людська допитливість» («Witness the strife, the entanglements, the consuming of energy, the tireless searching that curiosity engenders»). Один із учнів Тома Кріка, Прайс, не бажає слухати, як він висловлюється, «казки» про минуле, адже історія дійшла до «точки свого кінця»: «“The only important thing about history, I think, sir, is... that it's got to the point where it's probably about to end.”...». Прайс є членом Холокост-клубу, його обличчя покрите густим шаром білого гриму, що вказує на страх перед ядерним Апокаліпсисом, до якого веде людство «історія».

Дискутуючи з Прайсом, Том Крік сам постійно наголошує, що технічно-цивілізаційний поступ часто несе з собою втрату людяності і духовності. Так, прагнення Аткінсонів, «людей землі», практичних, енергійних і амбітних мешканців гір, що спустилися в долини Фен, до промислового облаштування земноводного краю (невипадково на могилі Томаса Аткінсона, засновника роду і піонера перетворення земноводного краю, було викарбувано латиною: *qui flumen Leemet navigabile fecit* (Хто зробив судноплавною річку Лім)), приводить до того, що «люди води» (такі, як Кріки, що жили на воді і з води та всього того, що на ній та в ній мешкало) втрачали засоби до існування і самий сенс свого існування. З точки зору Білла Клея, «взірцевого» першопредка Тома Кріка, «природної людини», «висохлого окультиста», як його іронічно називає наратор, всі нібито прогресивні діяння Аткінсонів сприймаються як «загибельні» («drainage schemes spelt the doom of his kind»).

Як учитель історії Том Крік усвідомлює всю складність відношень людської екзистенції і історичного процесу. Навіть сприймаючи історію як позірно хаотичний ланцюг трагічних подій, людина «з цікавості» невтомно намагається осмислювати накопичений досвід і надавати йому певного змісту. Один із найбільш ефективних засобів такого надання є розказування історій, зв'язна розповідь як засіб осягнути і пояснити той чи той феномен людського буття. Тому наратор встановлює безпосередню взаємозалежність між *curiosity* і *story-telling*, стверджуючи, що перше живить собою друге: «feeds our desire to hear and tell stories». Людина названа в романі «твариною, яка розповідає історії» («story-telling animal»), і сам процес «розповідання історій» набуває в романі значення рятівного засобу від «жаху історії».

Таким чином, система концептів людського існування відіграє першочергову роль у формуванні буттєво-екзистенційної проблематики роману Грема Свіфта «Земноводний край». Концепти *кохання, смерть, допитливість, провина, гріх, пам'ять, травма, травматичний досвід* набувають оригінального художнього втілення на трьох рівнях структури роману, що відповідають трьом основним векторам багатопланової проблематики твору: буття людини в Природі; життя в Соціумі й Історії; власне екзистенційна складова існування, що має інтроспективну інтенціональність.

Вивчення екзистенційної складової роману Г. Свіфта «Земноводний край» пов'язане із соціально-філософськими аспектами проблематики твору (зокрема, з трактуванням історичного процесу як коловороту історії, інтертекстуальними зв'язками з англійською класичною літературою, жанровими аспектами, наративною структурою твору), а також із художньої системою роману в цілому. Відтак запропонована розвідка відкриває подальші перспективи дослідження творчості Г. Свіфта.

Список використаних джерел

1. Джумайло О. А. Английский исповедально-философский роман 19802000 гг. : Дисс. ... докт. филол. наук. / О. А. Джумайло. – Ростов-на-Дону, Южный федеральный университет, 2014. – 395 с.
2. Дудкина М.В. Ретроспекция в романе Грэма Свифта «Водоземье» [Электронный ресурс] / М.В. Дудкина // Современные научные исследования и инновации. – 2014. – № 9. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2014/09/37788>
3. Крамар В. Б. Наратив Джона Апдайка, Грема Свифта і Джуліана Барнса (компаративістський аспект) / В. Б. Крамар // Наукові праці [Текст] : науково-методичний журнал. – Філологія. Літературознавство / ред. Л. П. Клименко [та ін.]. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Т. 193. – Вип. 181. – С. 40-44.

4. Стринюк С. А. Субъективная проза Грэма Свифта: проблема характера и концепция личности в романе «Водоземье» // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2013. – Вып. 4(24). – С. 185-191.
5. Трынкова О. В. Концепт «HISTORY» в составе метафорических моделей в англоязычном постмодернистском романе [Электронный ресурс] / О. В. Трынкова // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2008. – № 2. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-history-v-sostave-metaforicheskikh-modeley-v-angloyazychnom-postmodernistskom-romane>
6. Хьюитт К. О Грэме Свифте: Современный английский романист. Семьи, наваждения и «Последние распоряжения» [Электронный ресурс] / Карен Хьюитт // Иностранная литература. – 1998. – № 1. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/inostran/1998/1/hewitt.html>
7. Bentley N. Graham Swift, Waterland / Nick Bentley // Contemporary British Fiction. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2008. – P. 131–40.
8. Bradbury M. The Modern British Novel / Malcolm Bradbury. – London : Penguin Books, 1993. – 542 p.
9. Swift, Graham. Waterland [Электронный ресурс] / Graham Swift. – Режим доступа : <http://www.freebestread.com/Other/waterland.html>

Анотація. У статті аналізується система концептів людського існування та їх роль у формуванні буттєво-екзистенційної проблематики роману Грэма Свифта «Земноводний край» («Waterland»). Зазначається, що концепти кохання, смерть, допитливість, провина, гріх, пам'ять, травма, травматичний досвід набувають оригінального художнього втілення на трьох рівнях структури роману, що відповідають трьом основним векторам багатопланової проблематики твору: буття людини в Природі; життя в Соціумі й Історії; власне екзистенційна складова існування, що має інтроспективну інтенціональність.

Ключові слова: концепт, система екзистенційних концептів, екзистенція, допитливість, любов, смерть, провина, гріх, пам'ять, травма.

Summary. The existential concepts (such as love, death, curiosity, guilt, sin, memory, trauma, traumatic experience) have an important functional significance in the novel. These concepts pointed out at the fundamental problems of Human Being.

The system of existential concepts has three levels of fiction embodiment: it is linked with three levels of the novelistic problems: Human being in Nature (water, land, and their variants and combinations: marsh, silt, fire, air, time, space, movement); Human being in Society and History (history, war, politics, order, chaos, community, family); individual and private existence (curiosity, love, birth, death, guilt, sin, memory, trauma). However, it is important that all concepts are inseparable. The differentiation is relative, each of the concepts belongs to various levels of the problematics simultaneously and is actualized according to the context.

Two universal concepts of the novel are curiosity and trauma. The concept curiosity expresses the eternal human desire for knowledge of its essence and definition the personal role in the socio-historical existence. It has a semantic ambivalence, connecting the positive intentionality of human curiosity and a potential threat to the unintended consequences of its implementation. The concept trauma results from hard life experience. Tom and Mary, the main characters of the novel, indirectly became responsible for the death of Freddie Parr; their «sinful love» caused the death of their unborn child. So they had lost the Paradise. This led to the fact that in their «adult life» they are deprived of hope and happiness. Mary became insane; Tom as a teacher of history and the last descendant of two families – the Cricks and the Atkinsons – seeks a spiritual son and tries to overcome the burden of the past («evil memory») by telling various «real» and «fairy» tales to his pupils. The narrator gives a special definition for Man – «STORY-TELLING ANIMAL». «Story-telling» becomes a means of salvation for humanity from the «Horror of History».

Key words: concept, system of existential concepts, existence, curiosity, love, death, guilt, sin, memory, trauma.

Отримано: 19.01.2015 р.

CONCEPTUAL REALIZATION OF DESTINY IN PROSE OF T. HARDY, I. NECHUI-LEVYTSKY, PANAS MYRNY AND I. FRANKO

Literary psychologism is deep, artistic and logical explanation of character's inner world, feelings, emotions, desires, thoughts and experiences. In Western European literature this term is considered as the psychologism of heroes to the world and other people, as well as internal psychological analysis of personal inner world and its soul. Forms, methods and techniques reflect the spiritual and psychological life of the characters and make up the core of the art system of realist writers of the second half of the XIX century. Psychological analysis plays a decisive role in creating the characters in the novel. This helps author to reveal the moral and psychological effects of social relationships on the human personality. In the XIX–XX centuries in Western European novels appeared psychological direction that caused the following changes in its genre form. In the writers' works not only external biography and heroes' public career was observed, but also their hidden inner life [1, 39–40]. N. Zborovska notes that due to psychoanalysis in the Western literary criticism “поширювався модерний погляд на літературний твір як результат синтезу свідомих та несвідомих психічних процесів. Критика класичного психоаналізу сприяла нетрадиційному тлумаченню літератури загалом. Динамічний зсув психоаналітичних концепцій до біологізму (матерії, тілесності) або духовності (слова, логосу) зумовив унікальні зрушення в літературній інтерпретаційній методології” [2, 9]. The novel is intended to reveal the depth of individual life, social system and its impact on the fate and consciousness of personality. According to R. Fox, psychoanalysis did not understand that the individual is only a part of the social whole and that the laws of that social whole change and control the nature of each individual. The person is forced to fight against the internal objective horrors that are accompanied by the fall of the social order, against the subjective reflection of all these things in his own mind. It must fight for the fact of changing the world [8, 147].

Modern Ukrainian literary criticism also draws attention to psychological manifestations in Ukrainian literature. Y. Kovaliv wrote that the psychological literature is “передавання художніми засобами внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань, зумовлених зовнішніми і внутрішніми чинниками” [3, 292]. A significant contribution to literary psychoanalysis made such critics as V. Ageieva, T. Hundorova, N. Zborovska, H. Klochek, S. Pavlychko, O. Sichkar, embracing creativity of I. Nechui-Levytsky, Panas Myrny, I. Franko.

O. Sichkar draws attention to the most common ways and means of psychological implementation, namely inner monologue. The author notes that often dealing with “подвійним психологізмом – психологічний аналіз психологічного аналізу – з одного боку, автор подає психологічний аналіз внутрішнього світу персонажа, з іншого – сам персонаж аналізує свій стан, дії і вчинки”. Here is an example of classic Ukrainian literature, in particular Chipka's inner monologue from the novel “Do oxen low when mangers are full?”, where he suddenly recovered from riotous living and drunken frenzy and began to analyze what had happened to him [7, 39]. The strengthening of psychological characteristics of the same literary personage and using receptions of sleep and dreams is envisaged here, because Panas Myrny often uses such methods. For instance, in Chipka's minds we can trace: “Серед широкого й просторого степу, рівного, як долоня, над котрим носився тільки буйний вітер та чорний ворон коли-не-коли скрикував над головою, прорізуючи дзвінко обвітря своїм дужим крилом, або степова чайка кигикала, з купини на купину злітаючи, мов за дітками плакала мати, – тут йому думка розмальовувала картину за картиною... То перед його очима виводила обстави городського життя, бучного, шумливого, клопітливого. Усе те ревло та клекотіло, як вода в прірві, й лякало його своїми розкошами, біганиною, вигуками та викриками. Заквилила чайка – й разом перенесла його думку на село, в тиху сільську хатину, нагадала про жінку, про діток...” [4, 89]. Also, the author includes the psychological portrait to the methods and means of implementation of psychologism in this essay. The novel “Do oxen low when mangers are full?” author begins with characterologic portrait, and then proceeds to psychological: “Ішов справді парубок. На перший погляд йому, може, літ до двадцятка добиралося. Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колись малося бути вусам <...> лице довгобразе – козаче <...>. Оце й уся врода. Таких парубків часто й густо можна зустріти по наших хуторах та селах. Одно тільки в цього неабияке – дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка. Ним світилася якась незвичайна сміливість і духовна міць, разом з якоюсь хижою тугою...” [4, 36]. From the final two sentences the reader learns about the inner world of a character who appears as an extraordinary personality, smart, bold, but with a hidden aggression.

In world culture different forms of art expression aspects of fate's operation are envisaged. For example, here can be traced such images of symbols as “life as game”, “life as theater”, originating

from antiquity. N. Zborovska writes that play (game) is “одна з психічних реальностей, що характеризується вільною діяльністю, є річчю в собі і протистоїть серйозному. Психоаналітичний інтерес до гри зумовлений тим, що вона дозволяє виявити неусвідомлені бажання. Концепція гри, спрямована на звільнення пригніченої психічної реальності” [2, 374]. In the works of T. Hardy we can read about the life as game very often. “His fervid nature could not afford to relinquish one of these, though two of the three were as many as he could hope to preserve. Though his love was as chaste as that of Petrarch for his Laura, it had made fetters of what previously was only a difficulty. A position which was not too simple when he stood wholehearted had become indescribably complicated by the addition of Eustacia. Just when his mother was beginning to tolerate one scheme he had introduced another still bitterer than the first, and the combination was more than she could bear” [13, 237]. Quite appropriate is the description of Wildeve’s character traits: “Wildeve’s silence that day on what had happened to him was just the kind of behaviour calculated to make an impression on such a woman. Those delicate touches of good taste were, in fact, one of the strong points in his demeanour towards the other sex. The peculiarity of Wildeve was that, while at one time passionate, upbraiding, and resentful towards a woman, at another he would treat her with such unparalleled grace as to make previous neglect appear as no discourtesy, injury as no insult, interference as a delicate attention, and the ruin of her honour as excess of chivalry” [13, 354]. The idea of the tragic and comic continuity in human life is embodied in world classics, particularly in the works of Thackeray, who was in favorite lecture of T. Hardy. T. Hardy, like his characters, loved the humor, was able to combine the tragic and comic within the same episode, saw the complex web of life in these categories. For example, Grace Melbury (“The Woodlanders”) tells Mrs. Charmond: “I thought that what was getting to be a tragedy to me was a comedy to you. But now I see that tragedy lies on YOUR side of the situation no less than on MINE” [15, 289].

English positivism played for T. Hardy an important role and especially George Eliot’s works, in which the writer could learn the art of maximum clarity of transferring motives, emotions and perceptions of their characters. Motives of rural idyll available in the novel “Adam Bede” by George Eliot, will be picked up and deployed in a book “Under the Greenwood Tree” by T. Hardy, and the tragedy of Bede’s bride, Hetty Sorrel, will be responded in images of Fanny Robin (“Far from the Madding Crowd”) and Tess (“Tess of the d’Urbervilles”).

Simultaneously with the novels T. Hardy continued to write novels and short stories, which later became the impetus for the creation of large-scale paintings. The author created texts in various formats, uniting them in cycles in parallel. In fact, he showed his desire to organize disparate stories in popular, at that time English prose of genre and thematic matrix, “the story of superfluous men”. T. Hardy’s novels about the hero who goes through difficult life vicissitudes create the illusion of a single artistic work. There are direct plot persuasions indicating interest to the writer’s existential problems of marginalized person. In the novel “Tess of the d’Urbervilles” the priest Angel Clare leaves his wife because of her “sin” and his selfish feelings of resentment, travels to South America and returns only to lose Tess. “The band of silver paleness along the east horizon made even the distant parts of the Great Plain appear dark and near; and the whole enormous landscape bore that impress of reserve, taciturnity, and hesitation which is usual just before day. The eastward pillars and their architraves stood up blackly against the light, and the great flame-shaped Sun-stone beyond them; and the Stone of Sacrifice midway. Presently the night wind died out, and the quivering little pools in the cup-like hollows of the stones lay still. At the same time something seemed to move on the verge of the dip eastward – a mere dot. It was the head of a man approaching them from the hollow beyond the Sun-stone. Clare wished they had gone onward, but in the circumstances decided to remain quiet. The figure came straight towards the circle of pillars in which they were” [14, 347]. There is a motif, common for short stories and novel, that is a double standard of morality, “letter” of religious law, that leads the heroine to the death and her lover to abandonment and loneliness. “Justice” was done, and the President of the Immortals, in Aeschylean phrase, had ended his sport with Tess. And the d’Urberville knights and dames slept on in their tombs unknowing. The two speechless gazers bent themselves down to the earth, as if in prayer, and remained thus a long time, absolutely motionless: the flag continued to wave silently. As soon as they had strength, they arose, joined hands again, and went on” [14, 350]. Existential of marginality makes clear the motive of fate / trouble and is a good ground for artistic searches of author at implementation plan both in small and large form of prose. The difference of motive interpretation lies in the fact that traces in the novel the increased role of intrigue and accelerated finale in accordance with the laws of the genre.

The writer relies not only on his personal experience as the connoisseur of native land, but also on one of the traditions of British culture, particularly on the folklore of the British Isles, where many legends and tales about destiny are envisaged. The writer often resorts folk triad. For example, novel “The Return of the Native” begins with the first book entitled “The Three Women”. In novel “Under

the Greenwood Tree” a teacher Fancy Day must make a choice between three suitors – Dick Dewy, Mr. Shiner and pasteur Mr. Maybold. “What a miserable deceiving difference between the manners of a maid’s life at dancing times and at others! Look at this lovely Fancy! Through the whole past evening touchable, squeezeable – even kissable! For whole half-hours I held her so close to me that not a sheet of paper could have been shipped between us; and I could feel her heart only just outside my own, her life beating on so close to mine, that I was aware of every breath in it. A flit is made upstairs – a hat and a cloak put on – and I no more dare to touch her than”. Thought failed him, and he returned to realities” [16, 67]. However, as it turned out, Dick had to endure much suffering. “Mr. Shiner and his watch-chain, taking the intrusive advantage that ardent bachelors who are going homeward along the same road as a pretty young woman always do take of that circumstance, came forward to assure Fancy – with a total disregard of Dick’s emotions, and in tones which were certainly not frigid – that he (Shiner) was not the man to go to bed before seeing his Lady Fair safe within her own door – not he, nobody should say he was that; – and that he would not leave her side an inch till the thing was done – drown him if he would. The proposal was assented to by Miss Day, in Dick’s foreboding judgment, with one degree – or at any rate, an appreciable fraction of a degree – of warmth beyond that required by a disinterested desire for protection from the dangers of the night” [16, p. 67–68]. And the last Mr. Maybold, the third admirer of Fancy. “That Mr. Maybold was conscious of her presence close beside him during the sermon; that he was not at all angry at her development of costume; that he admired her, she perceived. But she did not see that he loved her during that sermon-time as he had never loved a woman before; that her proximity was a strange delight to him; and that he gloried in her musical success that morning in a spirit quite beyond a mere cleric’s glory at the inauguration of a new order of things” [16, 187]. The same triad is envisaged in the novels of Ukrainian writers. For example, in the novel “Two Moskovkas” by I. Nechui-Levytsky we see the love between one man and two girls. “Поперед Василя йшли дві дівчини. Голови в їх були завітчані червоними квітками; до самого пояса вітер розвівав по плечах стрічки. На їх були однакові горсети, однакові червоні чоботи, сорочки їх були вишиті однаковим хмелем. Видно було, що йдуть дві подруги. <...> А дівчата були й справді гарні! Що позичала вогню, та звалась Ганною, а друга – Мариною. <...> Вийшла процесія з церкви, а за нею посипався народ. Сонце піднялось високо; надворі було так ясно, що й глянути було трудно, не заплющивши трохи очей. <...> Ганна з Мариною стояли коло дзвіниці і очей не зводили з Василя. А його чорні кучері аж лисніли на сонці, чорні брови здавались ще чорніші, ясні очі – ще ясніші” [5, 57–59]. Description of horrible feelings that filled the heart of Eugene Rafalovych can be read in the novel “Cross paths” by I. Franko. “Євгеній дивується, як йому серце не трісло при таких пониженні і потоптанні улюбленої жінки. Ще вчора рано він не був би припустив, що міг бути свідком такого зневаження свого ідеалу. Він був би розірвав, зубами загриз чоловіка, що посмів би навіть думкою зневажити його ідеальну Регіну. А ввечерю він чув той огидний шепіт Стальського – і не рушився з місця, і рука його не затиснулася в п’ястук і не розтовкла йому фізіономії, не здушила горла! Як се могло статися? Чи йому загородив дорогу шлюб, що лучив тих обоє людей до купи на нерозривну долю, на нерозривну муку? Здається, ні. Щось інше спиняло його, паралізувало його волю. Ся Регіна – то не була його Регіна. То була якась виблідла, невдатна копія його ідеалу. <...> Йому здавалося часом, що оте довголітнє життя в такій поневірці скалічило, обезсило її душу, а іншим разом він з почуттям глибокої гіркості уявляв собі, що се його власне терпіння по розлуці з нею, його власна туга, і скорбота, і жалоба по ній стає муром між ним і між нею, мов обтернений пліт, через котрий не можна перебраться, не зранившись діткливо” [10, 261–262].

T. Hardy and Ukrainian writers used the same artistic literary direction – the realism, where a fundamental problem of the relationship between man and environment, the impact of social and historical circumstances of the formation of the spiritual world and the nature of personality are arised. I. Nechui-Levytsky notes that realism in literature “потребує, щоб література була одкидом правдивої, реальної життя, похжим на одкид берега в воді, з городом, чи з селом, з лісами, горами і всіми предметами, котрі знаходяться на землі” [6, 7]. I. Franko in his turn argues that literature “повинна бути робітницею на полі людського поступу, її тенденція і метод повинні бути наукові. Вона громадить і описує факти щоденного життя, вважаючи тільки на правду, не на естетичні правила, – а заразом аналізує їх і робить з них виводи, – се її науковий реалізм; вона через те вказує хиби суспільного устрою там, де не все може добратися наука <...> і старається будити охоту і силу в читателях до усунення тих хиб – се її поступова тенденція” [9, 13]. At first writers render cognitively analytical principle. T. Hardy, I. Nechui-Levytsky, Panas Myrny and I. Franko aim to show in their writings the determining desire for objective and reliable reflection of events. Authors followed the mimetic principles, truthfulness of image detail and prevalence of prose genres. A person in their works is considered in differentiated depending of social circumstances. In the works of Ukrainian writers is traced the presentation, which has archaic folk roots of the central image of fate (destiny). In the Ukrainian artistic consciousness destiny proves its ancestry from ancient my-

thology, especially Greek. However, in the Ukrainian literature of realism we see the representations of fate not dominated by blind fate, deaf impersonality and indeterminism, but individual vision of destiny. There is unfathomable fate of individual vitality. I. Nechui-Levytsky set out realistic writers such purpose: “Реальна література повинна бути дзеркалом, в котрому б одсвічувалась правдива життя, хоч і тонка, похожа на мрію, як самий одсвіт”, а письменник “повинен бути в своїх творах дзеркалом громади, але дзеркалом високої ціни, в котрому б одбивалась життя правдива, але обчищена й гарна в естетичному погляді, добре спорядкована й згрупована, освічена вищою ідеєю, і щоб була при тому жива, як сама життя” [6, 7–8].

In English and Ukrainian prose concept of destiny is represented in subjective and objective spheres that interact systematically. In the analyzed works such concept arises as plot of unfolded conflict factor and correlates with the ideal of the hero or heroine’s fulfillment. It is identified with the human life with the help of empirical and existential sounding.

Список використаних джерел

1. Евнина Е.М. Западноевропейский реализм на рубеже XIX – XX веков / Е.М. Евнина. – М. : Наука, 1967. – 262 с.
2. Зборовська Н.В. Психоаналіз і літературознавство / Ніла Вікторівна Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 624 с.
4. Мирний Панас. Хіба режуть воли, як ясла повні? / Панас Мирний // Збір. тв. : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1969. – Т. 2. – С. 33–370.
5. Нечуй-Левицький І.С. Дві московки / І.С. Нечуй-Левицький // Зібрання творів : у 10 т. – К. : Наукова думка, 1965. – Т. 1. – С. 51–101.
6. Нечуй-Левицький І.С. Непотрібність великоруської літератури для України і для слов’янщини (Сьогочасне літературне прямування) / І.С. Нечуй-Левицький. – Електронна бібліотека української літератури КІУС. – 19 с. – Режим доступу : <http://sites.utoronto.ca/elul/Nechui/Ukrainstvo/ukrainstvo05.Nepotribnist-1.pdf>
7. Січкара О.М. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу) / О.М. Січкара // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – № 4 (191). – С. 35–43.
8. Фокс Р. Роман и народ / Ральф Фокс ; [пер. с англ. и примеч. В.П. Исакова]. – Л. : Худож. л-ра, 1939. – 232 с.
9. Франко І.Я. Література, її завдання і найважливі ціхи / І.Я. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 5–14.
10. Франко І.Я. Перехресні стежки / І.Я. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 20. – С. 173–459.
11. Bloom H. Bloom’s Modern Critical Views. Thomas Hardy / Harold Bloom. – USA, N. Y. : Infobase Publishing, 2010. – 196 p.
12. Bownas J. Thomas Hardy and empire: the representation of imperial themes in the work of Thomas Hardy / Jane L. Bownas. – USA, Burlington : Ashgate Publishing, 2012. – 174 p.
13. Hardy T. The Return of the Native / Thomas Hardy. – London : Penguin Popular Classics, 1994. – 486 p.
14. Hardy T. Tess of the d’Urbervilles / Thomas Hardy. – London : Wordsworth Classics, 2000. – 360 p.
15. Hardy T. The Woodlanders / Thomas Hardy // The works of Thomas Hardy in prose and verse. – London : Harper & Brothers Publishers, 1912. – V. VI. – 444 p.
16. Hardy T. Under the Greenwood Tree / Thomas Hardy. – London : Penguin Popular Classics, 1994. – 229 p.
17. Thomas J. Thomas Hardy and Desire: Conceptions of the Self / Jane Thomas. – USA, N. Y. : Palgrave Macmillan, 2013. – 248 p.
18. Wilson K. A Companion to Thomas Hardy / Keith Wilson. – Oxford : Wiley-Blackwell Publisher, 2009. – 504 p.

Анотація. У статті на матеріалі творів Т. Гарді, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та І. Франка простежуються типологічні збіги й розбіжності інтерпретації мотиву долі. Здійснюється аналіз психолого-трагічного ракурсу концепту долі як свідомого вибору особистості.

Ключові слова: концепт, доля, фатум, психолого-трагічний ракурс, суб’єктивна й об’єктивна сфери, екзистенційно-емпіричне звучання.

Summary. The article envisages the typological coincidences and differences of destiny's interpretation on the material works of T. Hardy, I. Nechui-Levytsky, Panas Myrny and I. Franko. The analysis of psychological and tragic conceptual perspective of fate as a conscious choice of the individual is investigated.

Concept of fate in English literature always took a central place and was marked with interpretational identity and originality. The total writer's using of poetic and mythic technology in the coverage problem of destiny creates the objective conditions for research in Western realistic prose.

The reflection of T. Hardy's objective reality interacts with archetypal fate's structures of British ethnic group as the mythological aspect of this concept and becomes decisive in his work. It is allocated at a realistic plot and corresponds to national intellect world. In the author's art world the mythologemes of destiny and fate are dominated that generate primarily ethnic existence. They are the universal object of writer's novelistic heritage.

Interpreting the concept of fate, T. Hardy introduces in the cycle of novels "Novels of Character and Environment" not only appropriate "characters", but also an "environment". The author interprets it not only by the terms of Darwinism. Although the category of gender of English nouns grammatically is not expressed. T. Hardy provides the necessary gender guidelines in his "environment" through a series of occasions.

If the evolution of T. Hardy as an artist arises clearly like "artistically centric", his Ukrainian contemporaries had to move firstly in the plane of national and political dimensions, and only then – in the plane of artistic discourse. Among the impulse and the direct textual specification in the works of I. Nechui-Levytsky and Panas Myrny prolonged searches for generalized principles that would allow them to explain the philosophy of life fact are observed. Persons in their works arise primarily as social creatures. Characters and fates of personages are motivated primarily by social factors.

Key words: concept, destiny, fate, psychological and tragic aspect, subjective and objective spheres, empirical and existential sounding.

Отримано: 24.01.2015 р.

УДК 821.111-31.09

Левицька Т.О.

ІМАГОТИП ІУДЕЯ В РОМАНІ В. СКОТТА «АЙВЕНГО»

У сучасному мультикультурному світі проблема формування та трансформації стереотипних уявлень однієї релігійної спільноти про іншу є вкрай актуальною, а їх неупереджене дослідження – основою для подолання хибних уявлень, що ускладнюють порозуміння між представниками різних культур. Оскільки художня література, як ніщо інше, здатна відтворювати релігійні іміджі в їх реальній повноті та багатогранності, постільки її літературознавче пізнання може зробити свій внесок в загальну сферу культурологічних знань.

Доба романтизму в Європі припала на період інтенсивного формування нового обличчя європейських націй та, водночас, на період активної секуляризації європейського суспільства. Тому в центрі пошуків романтиків постійно перебувала проблема трансформації релігійної свідомості та кристалізації національної ідентичності, котра стала стрижневою у творчості багатьох письменників. Процес формування національної ідентичності в літературі розглядається з перспективи бінарної опозиції «свого» та «чужого», яка в сучасній науці є засадничою для висвітлення проблем індивідуальної, колективної, національної ідентичностей тощо. На думку культуролога Г. Гусейнова, у кризові моменти переосмислення своєї ідентичності, коли власна культурна традиція в уявленні людей підірвана, образи «чужих» («чужинних») культур, усвідомлено або ні, набувають особливого сенсу та ваги [цит. за: 2, 137]. Дослідження уявлень одних народів про інших, які сформувалися в процесі тривалих контактів між ними, сьогодні є одним із актуальних перспективних напрямів досліджень у різних науках. З огляду на посилення в сучасному світі міжрелігійних, наднаціональних (об'єднавчі процеси у Європі) і глобальних діалогічних тенденцій, комунікативно-рецептивні аспекти дедалі більше цікавлять і літературознавців.

З огляду на актуальність цієї проблематики варто розглянути її у площині літературознавчої імагології, як співвідносяться релігійні стереотипи, вкорінені в традиційній культурі та, почасти, в буденній свідомості, і літературно-художні образи, що являють собою оригінальну письменницьку інтерпретацію цієї ж ситуації.

Об'єктом дослідження є один із найвідоміших романів В. Скотта «Айвенго». **Предметом** дослідження є імаготип іудея, під яким ми розуміємо такий літературний образ, що активно конструює не лише індивідуальні риси, а й експресивно узагальнює релігійну ідентичність персонажів, подаючи певні їхні ознаки як «типові» для усієї групи адептів іудаїзму.

Під час дослідження широко використовувалися **методологічні надбання** сучасної імагології – а саме ідеї висловлені у працях М. Беллера [4], Ж. Леерсена [6], Х. Дізерінка [5] та інших. Проблеми формування й інтерпретації релігійних іміджів в художній літературі доби романтизму досліджували Д. Райлі-Сміт [7], Дж. Вотт [10], І. Варрак [12] та ін.

На думку С. Дудакова до початку доби романтизму імідж іудея, створений у світовій літературі християнськими письменниками незалежно від їх етнічного чи національного походження, будувався на цілком визначених міфологемах і мав двоїсту природу: з одного боку, старозавітна історія визначала «високий іміджевий стиль», а з іншого – вже євангельською традицією було сформовано «низький іміджевий стиль» іудея [1, 64]. Характерно, що образ іудея в нехристиянських середньовічних літературах арабського світу негативного іміджу не мав [3, 489].

На початку XIX ст. в європейських країнах у літературні твори потроху почав проникати образ «позитивного» іудея. Однак, майстри художнього слова на батьківщині Шекспіра ще продовжували залишатися під впливом грандіозної фігури суворого венеціанського купця Шейлока. Чи не першим англомовним письменником, хто потрактував образ іудея позитивно був Вальтер Скотт.

У романі Скотта «Айвенго» йдеться про молодого Сакса на прізвисько Айвенго, який, потрапляючи у різні пригоди, одного разу був врятований іудейкою і іудеєм. Отже, образ, який нас цієї казки у цьому романі – це лихвар Ісак. В. Скотт вводить образ Ісака на початку роману, коли той потрапляє до замку Седріка: *«Introduced with little ceremony, and advancing with fear and hesitation, and many a bow of deep humility, a tall, thin old man, who, however, had lost by the habit of stooping much of his actual height, approached the lower end of the board. His features, keen and regular, with an aquiline nose, and piercing black eyes; his high and wrinkled forehead, and long gray hair and beard, would have been considered as handsome, had they not been the marks of a physiognomy peculiar to a race which, during those dark ages, was alike detested by the credulous and prejudiced vulgar, and persecuted by the greedy and rapacious nobility <...>»*¹ [8, 62]. Автор зазначає, що зовнішність Ісака заслуговувала б на повагу християн, якби деякі риси не так різко викривали його приналежність до племені, яке в ті темні віки було предметом зневаги та переслідувань.

Автор пов'язує імаготип іудея зі скупістю та зажерливістю. Зокрема, один з розбійників, під час нападу на Гурта, не повіривши у його розповіді про фінансову допомогу Ісака, зазначив: *«Be-think thee, man», said the Captain, «thou speakest of a Jew – of an Israelite, – as unapt to restore gold, as the dry sand of his deserts to return the cup of water which the pilgrim spills upon them»*. *«There is no more mercy in them», said another of the banditti, «than in an unbribed sheriffs officer»*² [8, 102]. Майже усі герої роману «Айвенго» вважають іудеїв здирниками, «павуками, які висмоктують кров», проте *«<...> spiders are stood, while they quietly sit on corners, but as only they will get out on light – they are pressed»*³ [8, 77]. Для християн Скотта іудеї – народ, який є підступним, однак «фінансово спроможним» і стосунки з ними потрібні лише у хвилини крайньої необхідності. Хоча закони держави та здоровий людський глузд мали б захищати іудеїв, насправді – іудеї зображуються безправними та беззахисними: *«<...> you have cause for your terror, considering how your brethren have been used, in order to extort from them their hoards, both by princes and nobles»*⁴ [8, 78]. Тому не дивно, що Ісак завжди чогось боїться і перед усіма схиляється, адже в ті часи *«<...> for, except perhaps the flying fish, there was no race existing on the earth, in the air, or the waters, who were the object of such an unintermitting, general, and relentless persecution as the Jews of this period»*⁵ [8, 78].

Однак, автор роману зображає іудеїв не лише, як безсоромних лихварів, а як людей, які володіли глибокими знаннями в усіх різновидах медичної науки і практикували з таким успіхом, що у разі тяжких поранень чи хвороб монархи і могутні барони зверталися за допомогою до того чи іншого мудреця зневаженого племені. Християни були переконані у тому, що іудеї володіли чаклунством та знаннями в кабалістиці, сама назва якої походила від таємної науки ізраїльських мудреців. Автор зазначає, що іудеї не намагалися спростувати чутки про їхні зносин з надприродними силами, через те, що ці чутки жодним чином не могли полегшити християнську ненависть до них, а з іншого сприяла менш презирливому ставленню до цього племені. Проте, беручи до уваги деякі неймовірні зцілення ними тяжких хвороб (випадки, занесені в літописи), можна передбачити, що іудеї дійсно володіли таємницями зцілення, які передавали з покоління в покоління, але ретельно приховували від християн серед яких вони жили.

У шотландського барда найкращі та найдостойніші риси в імаготип іудея вносить Ревека – донька Ісака. Вона вирізняється не лише своєю освіченістю у різних сферах, але й витонченою красою: *«The brilliancy of her eyes, the superb arch of her eyebrows, her well-formed aquiline nose, her*

*teeth as white as pearl, and the profusion of her sable tresses, which, each arranged in its own little spiral of twisted curls, fell down upon as much of a lovely neck and bosom as a simarre of the richest Persian silk, exhibiting flowers in their natural colors embossed upon a purple ground, permitted to be visible – all these constituted a combination of loveliness, which yielded not to the most beautiful of the maidens who surrounded her»⁶ [8, 69]. Відповідно на цей образ реагують і християни: «*this is no Jewess! But an angel from heaven»⁷, «a pearl of Zion»⁸ – говорить про Ревеку Гурт; «*The Rose of Sharon and the Lily of the Valley»⁹ – пріор Еймер; «Fair flower of Palistine»¹⁰ – Буагильбер [8]. Безперечно її образ викликає у читачів співчуття і симпатію. Ставлення ж християн до Ісака у романі часом брутальне. Таке ставлення до іудеїв у середньовічній Європі було повсемісним, і не було вигадкою автора, адже в кінці XII ст. одноплемінники Ісака були вигнані з Британського королівства. Впродовж наступних століть їх існування в Англії було не лише принизливим, а й напівзаконним [8, 476]. Перше, що вражає читача – це ставлення до Ісака християнських священників. Такі вирази як «безбожний пес», або ж «проклятий брехун» нерідко злітають з уст навіть святих отців [8]. Однак, сам Айвенго ставиться до іудеїв з розумінням і співчуттям, навіть тоді, коли йому «не личить» зближуватися з ними більше, ніж того вимагають обставини [8]. Вальтер Скотт описує і справжню юдофобію: «*Old thou mayst be», replied the knight «more shame to their folly who have suffered thee to grow grey in usury and knavery»¹¹ [8, 210]. З одного боку, Ісак зображений як жадібний і егоїстичний іудей, з іншого – як люблячий батько і простодушна і добра людина. Він любить гроші, однак не шкодує їх на звільнення дочки і на допомогу Айвенго. Отже, імаготип іудея автор подає багатограним, не таким однозначним, як зображали іудеїв у часи Середньовіччя.****

Очевидно, що створюючи образ Ісака, В. Скотт прагне зруйнувати стереотип іудейської боягузливості. Ісак проявляє такі риси, як рішучість та почуття власної гідності, коли опиняється у підвалі і відмовляється платити норману викуп, доки не впевниться, що його донька у безпеці. Це прояв вражаючої мужності та безстрашності, адже на нього чекають найжахливіші торттури: «*–I will pay thee nothing – not one silver penny will I pay thee, unless my daughter is delivered to me in safety and honor! – Art thou in thy senses, Israelite?» said the Norman, sternly – ‘has thy flesh and blood a charm against heated iron and scalding oil?’ – I care not!’ said the Jew, rendered desperate by paternal affection; ‘do thy worst. My daughter is my flesh and blood, dearer to me a thousand times than those limbs which thy cruelty threatens»¹² [8, 181]. Окрім того, Ісак не позбавлений і почуття вдячності. Це проявляється у ситуації з безкорисливим порятунком християнського лицаря Айвенго: «*The Jew twisted himself in the saddle, like a man in a fit of the colic; but his better feelings predominated <...> «Holy Abraham!» he exclaimed, «he is a good youth, and my heart bleeds to see the gore trickle down his rich embroidered hacqueton, and his corslet of goodly price – but to carry him to our house! – damsel, hast thou well considered? – he is a Christian, and by our law we may not deal with the stranger and Gentile, save for the advantage of our commerce. <...> Nevertheless, the good youth must not bleed to death. Let Seth and Reuben bear him to Ashby»¹³ [8, 89].**

Чимало європейських письменників XIX–XX століть подаючи літературні образи іудеїв у своїх творах, для створення певного естетичного ефекту відштовхувалися від імаготипу іудея Вальтера Скотта. Таким чином, проаналізувавши виявлений у романі В. Скотта імаготип іудея хоча багато у чому і відбивав самосвідомість європейців середньовіччя, їхнє відчуття власної етнічної та релігійної ідентичності, водночас, є глибоким та багатограним. Як показав час, роман «Айвенго» будучи чи не найпопулярнішим романом першої половини XIX ст., багато у чому змінив суспільну свідомість та усталений імаготип іудея у Європі, що сприймався читачем уже не як імаготип «чужого», а як імаготип «іншого», викликаючи у нього більшою мірою симпатію та зацікавленість.

Примітки

¹ «Впущений без усіляких церемоній, до зали боязкою й нерішучою ходою ввійшов сухорлявий старий, доволі високий на зріст; він на кожному кроці відважував смиренні уклони й від звички схилитися у поклоні здавався нижчим, ніж був насправді. Риси його обличчя були тонкі та правильні; орлиний ніс, проникливі чорні очі, високе чоло, поборознене зморшками, довге сиве волосся й велика борода могли б справити сприятливе враження, якби не так різко викривали його належність до племені, яке у ті темні віки було предметом відрази для марновірних і неосвічених простолюдинів, а з боку корисливого й жадібного дворянства піддавалося найлютішому переслідуванню».

² «Ти говориш про іудея: та вони не розлучаться з золотом, як сухий пісок у пустелі з кухлем води... щедрість іудея – їй Богу таке ж чудо, як та вода, яку його пращури добули з каменя у пустелі»

- ³ «<...> павуків терплять, поки вони тихо сидять по кутках, а як тільки вилізуть на світ – їх убивають».
- ⁴ «<...> принци і дворяни безжально розправляються з твоїми побратимами, коли хочуть вичавити з них гроші»
- ⁵ «в ті часи не було на землі, у воді і в повітрі жодної живої істоти, тільки, мабуть, за винятком літаючих риб, яка б піддавалася такому загальному, безперервному і безжалісному переслідуванню, як іудейське плем'я».
- ⁶ «Її очі виблискували, тонкі брови вигиналися гордовитою дугою, білі зуби виблискували, як перли, а густе чорне волосся розсипалося на груди й на плечі, прикриті довгою сімарою з пурпурового перського шовку, гаптованого мов живими квітами, і спереду скріпленою безліччю золотих застібок, прикрашених перлами, – усе разом створювало таке чарівне враження, що Ревека могла суперничати з будь-якою із найвродливіших дівчат, які сиділи навколо».
- ⁷ «Це не іудейка! <...> Це янгол з раю».
- ⁸ «перлина Сиону».
- ⁹ «Роза Сарона й лілея долин».
- ¹⁰ «Чарівна квітка Палестини»
- ¹¹ «Що ти старий, це вірно, – відповів лицар, – тим більше сорому тим, хто допустив тебе дожити до сивого волосся, бо ти погруз по вуха у хабарництві і шахрайстві. <...> однак про твої багатства відомо всім»
- ¹² «Нічого тобі не дам! Жодного срібного пенні не побачиш від мене, поки не повернеш мені дочку в безпеці і цноті! – Чи не з'їхав ти з глузду, юдею? – суворо запитав норман. – Чи твоя плоть і кров заговорені проти розжареного заліза й киплячої оливи? – Мені байдуже! – вигукнув Ісак, доведений до відчаю згн'ябленим почуттям батьківської любові. – Чини зі мною, як знаєш. Моя дочка – справді кров і плоть моя, вона мені в тисячу разів дорожча за власне тіло, яке ти погрожуєш понівечити».
- ¹³ Ісак зігнувся в сідлі, ніби від болю, але великодушність, проте, взяла гору над почуттями, звичнішими для нього. – Праведний Аврааме! – вигукнув єврей. – Він добрий хлопець, і в мене серце болить, коли я бачу, як кров просякає його вишивану куртку й тече по панциру, що таки недешево обійшовся. Але взяти його до нашого будинку? Адже він християнин, а за нашими законами нам дозволяється вступати в стосунки з іновірцями та язичниками лише в торгових справах. <...> Проте не можна допустити, щоб цей щирий хлопець до смерті сплив кров'ю! Поклич Сифа та Рейбена, нехай несуть його в Ашбі».

Список використаних джерел

1. Дудаков С. Ю. История одного мифа: Очерки русской литературы XIX-XX вв. / С. Ю. Дудаков. – М. : Наука, 1993. – 285 с.
2. Пржецлавский О.А. Воспоминания / О.А. Пржецлавский // Русская старина. – 1883. – № 14. – С. 488 – 489.
3. Фінберг Л. Українсько-єврейські взаємини: історична міфологія, яка перемагає інтелектуалів / Л. Фінберг // Дух і Літера. – 1998. – № 3 – 4. – С. 137–146.
4. Beller M. Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters [a critical survey] / M. Beller. – Amsterdam – New York : Editions Rodopi B.V., 2007. – 476 p.
5. Dyserinck H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity [Електронний ресурс] / H. Dyserinck // Intercultural Studies. – 2003.
6. Leerssen J. Imagology: a Handbook of the Literary Representation of National Characters / J. Leerssen. – Rodop, 2007. – 496 p.
7. Riley-Smith Jonathan. The Crusades, Christianity, and Islam / Jonathan Riley-Smith. – New York: Columbia University Press, 2008. – 136 p.
8. Scott W. Ivanhoe [the novel] / W. Scott. – Penguin Books : Harmondsworth, 1986. – 511 p.
9. Warraq I. Sir Walter Scott's Crusades and Other Fantasies / I. Warraq. – London : New English Review Press, 2013. – 277 p.
10. Watt J. Scott, the Scottish Enlightenment, and Romantic Orientalism / J. Watt // Scotland and the Borders of Romanticism. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – P. 94 – 112.

Анотація. Використовуючи новітні методи однієї з галузей компаративістики – імагології, автор статті досліджує історичні, культурологічні, соціологічні і психологічні аспекти формування імаготипу іудея в романі В. Скотта «Айвенго».

Ключові слова: імагологія, релігійний імаготип іудея, романтизм, історичний роман.

Summary. Using the latest methods of one of the branches of comparative literature – imagology, the author investigates historical, cultural, sociological and psychological aspects of imagotype of the Jew in W. Scott's novel "Ivanhoe".

The author of the article underlines that in the modern multicultural world the problem of the formation and transformation of religious stereotypes is highly relevant, and their impartial study is the base for overcoming misconceptions that complicate mutual understanding between representatives of different cultures.

Paying attention to the importance of this problem, the author studies it in the field of literary imagology and focuses on correlation of religious stereotypes, which are common in ordinary consciousness, and such literary images, that use them as a building material for the creation of artistic effect.

The author emphasizes that before Romanticism period, the image of the Jew, that was created by Christian writers in the world literature was built on well-defined mythologems and had a dual nature.

The author of the investigation draws attention to the fact that in the early nineteenth century "the positive" Jew filters into literary works of European countries. Numerous European writers of the nineteenth and twentieth centuries while presenting in their literary works the images of the Jews, to create a specific aesthetic effect, proceeded from Walter Scott's imagotype of the Jew.

The author concluded that that religious imagotype of the Jew, which was revealed in W Scott's historical novel reflected consciousness of Europeans of the middle ages and their own ethnic and religious identity sensibility. At the same time, this imagotype is deep and multifaceted.

As time has shown, the novel "Ivanhoe", being perhaps the most popular novel of the first half of the nineteenth century, changed not only public consciousness but also established religious imagotype of the Jew in Europe. Thanks to that, the reader perceived the Jew not as imagotype of "alien", but as imagotype of "the other", causing him more sympathy and interest.

Key words: *imagology, imagotype of the Jew, romanticism, novel, the image of "alien", the image of "the other" Walter Scott*

Отримано: 4.02.2015 р.

УДК 821.161

Нагорна Н.М.

СЛОВО-ЛОГОС І ФЕНОМЕН НАРАЦІЇ

У сучасній наратології (теорії оповіді), яка оформилася в окрему літературознавчу дисципліну в процесі синтезування досвіду суміжних наук: теорії комунікації, теорії тексту, семіотики, рецептивної естетики, структуралізму, теорії автора, особливого значення надають феномену Слова як конструкту наративного тексту. Таке «наративізоване» слово (можна сказати, Слово-Логос) наділено широкою архітектонічною функцією і відрізняється філософським наповненням і полісемантичністю. У статті «Логос» С. С. Аверинцевим відзначено: «Логос (греч. λογος), термін давньогрецької філософії, який означає водночас "слово" (або "речення", "висловлення", "мовлення") і "смісл" (або "поняття", "судження", "твердження"); при цьому "слово" береться не в чуттєво-звуковому, а виключно смисловому плані, але й "смісл" розуміється як дещо явлене, оформлене і тому "словесне"» [1, 114]. Із терміном нарація (оповідь) Слово-Логос корелює в широко поширеному визначенні вербалізованої форми міфа як «слова», «оповідання», «переказу».

Для наратолога важливою є ще одна функція слова в наративному тексті, де наратор може бути позначений як «голос», який промовляє, відповідає за акт нарації, передаючи подію як "правдиву історію"; у нехудожніх творах – реальний оповідач, який фізично продукує наративний дискурс. У художній прозі ці два елементи комунікативної ситуації логічно роз'єднані» [3, 612].

Гіпостазування категорій автор, наратор, персонаж в їх естетичній співвіднесеності і взаємозумовленості стало надбанням філологічної науки пізно, фактично в ХІХ ст., проте в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. обґрунтування й вивчення цих категорій отримало могутній імпульс розвитку. Теоретична розробка проблеми авторського «слова», авторської «точки зору» та пов'язаної з нею проблеми типів нарації представлена в дослідженнях М. М. Бахтіна, В. В. Виноградова, Г. М. Гуковського, І. О. Денисюка, Б. М. Ейхенбаума, М. П. Кодака, Б. О. Кормана, М. З. Легкого, Ю. М. Тинянова, Б. О. Успенського, О. П. Чудакова, у працях сучасних зарубіжних учених Ж. Женетта, П. Рикера, Я. Славінського, В. Шміда, Ф. К. Штанцеля, апробована в прак-

тиці аналізу нарративної структури художніх творів І. Тургенєва, Л. Толстого, Ф. Достоєвського, М. Лєскова, М. Салтикова-Щєдріна, А. Чєхова.

Авторське Слово-Логос охоплює весь світ твору, при цьому, підкреслює М. М. Бахтін, автор займає положення «позазнаходженості», «позапокладеності» по відношенню до нього, будучи в ньому представленим через категорію «авторської позиції», яка виявляється буквально на всіх рівнях тексту, виражаючись через відбір життєвого матеріалу, архітектоніку твору, внутрішні лінгвістичні і металінгвістичні діалогічні зв'язки, хронотоп, сітку мотивів, інтертекстуальну сферу, систему тропів [2].

Реальний автор, «образ автора» і герой художнього твору – основні нараційні інстанції. На нараційному рівні авторська позиція реалізується насамперед через співвіднесеність «точок зору» автора, наратора, персонажів. Особливий тип співвідношення «точок зору» автора, наратора і героя характерний для класичної літератури епохи реалізму, коли монолізм авторського голосу, типовий для літератури романтизму, поступився місцем багаторакурсній оповіді, в якій, з одного боку, знижено вагу безпосереднього авторського втручання в хід зображуваних подій, у логіку поведінки персонажів, з іншого – розширено авторський кругозір, підсилено момент об'єктивації зображуваного світу шляхом контамінації різних ракурсів, різних свідомостей, різних «голосів».

Поліфункціональна природа автора як суб'єкта естетичної діяльності диктує певну методичну процедуру – необхідність розмежовувати автора літературного твору як реальну особу («біографічний», «первинний» автор); «образ автора» як сукупність авторських принципів, які експліцитно (частіше імпліцитно) виражають авторську позицію; автора, що постає перед читачем як наратор (оповідач чи розповідач).

Найскладнішим у процесі рецепції твору та аналізу його нараційної структури виступає момент відокремлення автора як реальної особи від автора як певного «образу». Автор-творець і автор-людина – це різні естетичні феномени. На цьому наголошував ще О. О. Потебня та його учні, представники харківської психологічної школи. Позицію автора дослідник з'ясовує тільки виходячи з тексту твору, а не з відгуків, висловлювань автора про свій твір, про своїх героїв, хоча й авторське тлумачення творів може братися до уваги реципієнтом-інтерпретатором, але на рівні позатекстових «відсторонених» свідчень. Такий матеріал важливий, якщо йдеться про вивчення історико-літературного контексту творчості письменника, його ролі в історико-літературному процесі (стаття І. Гончарова «Краще пізно, ніж ніколи», коментар І. Тургенєва «З приводу роману “Батьки й діти”» тощо).

Значним методологічним прорахунком буде пояснювання світогляду героя світоглядом автора, адже подібний підхід призводить до викривленого уявлення про задум творця. За М. М. Бахтіним, автор є єдиною формуючою енергією твору, виступає носієм напружено-активної єдності завершеного цілого. Таким завершеним цілим виступають художній твір і герой. Твір передає свідомість героя, яка у свою чергу є похідною від авторської свідомості. Тому автор – це «свідомість свідомості». Так народжується сучасне уявлення про *надлишок бачення*, що притаманне саме авторові. «Образ автора» завжди є незавершеним, тоді як образ героя, щоб набути художньої цілісності, має бути завершеним. У тексті існують немовби відносно незалежні сфери: автора і героя. Але ця незалежність у творах класицизму, сентименталізму, романтизму, реалізму, модернізму має неповторний характер і специфічні способи створення «образу автора» і образів персонажів.

Практика коментування, тлумачення художнього тексту показує, що незведеність позиції (Слова) наратора, оповідача до авторської точки зору не завжди усвідомлюється реципієнтами, які сприймають зображені у творі події та характери персонажів у дусі рецептивно-психологічної теорії *емпатії* («вчування»), ототожнюють реального автора з «умовним», таким, що перебуває у фіктивній реальності твору. Типовою є ідентифікація авторських поглядів і тих думок, представлених у ліричних і публіцистичних відступах, які провокаційно визначаються як «авторські». Ступінь збігу авторських поглядів і суджень, виражених у ліричних і публіцистичних відступах, може бути різний: від умовної тождності (відступи у «Війні і мирі» Л. Толстого, у «Господах Головлєвих» М. Салтикова-Щєдріна) до часткового збігу (у романах Ф. Достоєвського) або до введення фігури «удаваного», «фіктивного» оповідача, точка зору якого лише зовні співвіднесена з точкою зору автора, а по суті відрізняється від неї.

Наратор є форма творчої поведінки автора, прийняття на себе автором певної ролі, створення так званої «авторської маски». Що стосується образу наратора-оповідача, то він зазнав еволюції в європейській літературі XVI–XX ст. Від оповідача, який був засобом надання літературному матеріалу вірогідності, література Нового часу перейшла до оповідача, який являє собою не що інше, як певний психологічний ракурс, певний «голос», засіб представлення авторської позиції.

Поступово (щоб не сказати, досить уповільнено) наратологія усвідомлювала всю важливість судження про двоєдину природу образу оповідача: про оповідача як *об'єкта* змалювання – пород-

ження авторської фантазії й волі, і як *суб'єкта* змалювання по відношенню до персонажів твору. Виступаючи медіатором між автором і героєм, оповідач визначає стратегію нарації, ускладнює, але й поглиблює уявлення про «образ автора». Введення різних типів оповідачів в оповіданнях і повістях Ф. Достоєвського («Біси», «Білі ночі», «Нотатки з підпілля»), М. Лєскова («Зачарований прочанин», «Лівша»), О. Купріна («Олеся», «Ю-ю»), М. Горького («Старуха Ізергіль»), у творах Л. Толстого, І. Франка, А. Чехова, В. Короленка, В. Гаршина зумовило розмаїття форм вираження авторської позиції в літературі ХІХ ст.

Взаємопроникнення «голосів» оповідача й «голосів» персонажів створює складний сплав елементів. Виокремлення мовленнєвих шарів, які розкривають співвідношення «автор – наратор – персонаж», пов'язане із застосуванням певних прийомів текстового аналізу, декодуванням нараційної структури твору заради найглибшого проникнення у світ авторської думки, заради усвідомлення естетичної вартості того чи іншого літературного феномену.

Фактор референтності автора і наратора в художньому тексті тривалий час тлумачився шляхом прямолінійного отождолення дискурсів автора і наратора, без урахування того, що в певних випадках, наприклад, в українському і російському літературознавстві, розрізнення йде не тільки по лінії автор / наратор, як це має місце в західноєвропейській наратології, а й по лініях: автор / наратор, автор/оповідач, автор/розповідач. Опосередковані відношення реального, біографічного автора і різних форм його «мовленнєвої» присутності в тексті продемонстровані в тих художніх творах, в яких «історія подій» дана у сфері свідомості та сфері мовлення розповідача («Повість Белкіна» О. Пушкіна, «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя, «Бідні люди» Ф. Достоєвського, «Петербург» Андрія Белого, «Літо Господнє» І. Шмєльова, «Хрестові сестри» О. Ремізова).

Наратор – одна з інстанцій, без якої неможливий нараційний дискурс. Наратор та його іпостасі: оповідач, розповідач – є інстанціями, похідними від авторської свідомості, оскільки саме автор «делегує» в художній світ твору фікційну особу наратора як свого естетичного «медіума», і в цьому сенсі про наратора говорять як про форму «літературного артистизму» автора, або – якщо наратор представлений через суб'єктивно забарвлене слово – про так звану «авторську маску», поняття, яке збігається з уявленням про «образ *наратора*», але не «образ автора». Суміщення або навіть підміна цих понять нерідко веде до помилкового тлумачення авторської позиції, авторської ідеї. Для наратолога необхідною умовою є усвідомлення того, що наратор – постать віртуальна, проте така, яка все ж таки має певну матеріальну природу. Наратор, оповідач, розповідач існує, діє тільки в межах тексту. Він починає своє існування з першого слова назви твору і закінчує останнім словом, останньою крапкою тексту, оскільки за своєю внутрішньою функцією наратор є саме «*мовленнєвим* породженням автора».

Такий злитий процес ґрунтується на внутрішній дихотомії: *історія* (подія) і *розповідь* про цю подію. Дискурс наратора охоплює весь простір художнього тексту. Але в цьому просторі розгортається також дискурс персонажа, розгляданий як «інтекст» або «текст у тексті». Слово персонажа, будучи само по собі самостійною мовленнєвою сферою твору, водночас є похідним від слова і свідомості наратора. Співвідношення двох наративних дискурсів: оповідача і персонажа – дає різноманітні конфігурації цієї наративної діади, так само, як в наративному плані «історія» і «розповідь про неї» перебувають на різних рівнях тексту [4, 115; 5, 19]. У душі традиційної поетики, заснованої на принципах античної риторики, оповіддю іноді вважають «увесь текст, за винятком прямої мови персонажів». У такому випадку в читацькому сприйнятті дискурси наратора і персонажа неправомірно роз'єднані, що порушує цілісність художнього тексту й виступає як деструктивний момент процесу «читання», «розуміння» й «інтерпретації» твору. Більш прийнятною вважаємо процедуру розгляду дискурсу персонажа з позицій теорії про «чуже слово», яка увійшла в широкий науковий ужиток завдяки працям М. М. Бахтіна, В. В. Виноградова, Г. О. Гуковського, Б. О. Успенського, М. К. Гея, Б. О. Кормана. Тут художній текст виявляється цілісною єдністю нараторського мовлення і висловлювань персонажів. Варіанти співвідношень «основного» тексту і «чужого слова» створюють розмаїту картину інтерференції дискурсів наратора і персонажів, зумовлюючи функціонування різних «первинних» наративних форм (монолог, внутрішній монолог, сказання, діалог, «потік свідомості», невласне-пряма мова, квазідраматургічна нарація тощо).

Отже, художній світ твору за своєю семіотичною природою світ наративізований, світ, який поступово «створюється» розповідачем (оповідачем) у процесі нарації, що і є підтвердженням деміургічної функції Слова-Логоса в процесі наративізації авторського задуму.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. С. Логос // Аверинцев С. С. София–Логос. Словарь / Сергей Сергеевич Аверинцев. – К. : Изд-во «Дух и Литера», 2000. – С. 114–115.

2. Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа // Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Худ. литература, 1986. – С. 473–500.
3. Термінологічний словник / Упорядк. Марії Зубрицької // Слово. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 600–625.
4. Chatman S. B. Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film / S. B. Chatman. – Ithaca and London: Cornell UP, 1990. – 240 p.
5. Chatman S. B. Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film / S. B. Chatman. – Ithaca and London: Cornell UP, 1980. – 277 p.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню функції слова в нараційному тексті. Розглянуто такі нараційні інстанції, як реальний автор, «образ автора» і герой художнього твору. Показано, що на нараційному рівні авторська позиція реалізується через співвіднесеність «точок зору» автора, наратора, персонажів. Простежено історію становлення теорії нарації в літературознавстві.

Ключові слова: нарація, автор, «образ автора», дискурс наратора, дискурс персонажа.

Summary. In modern narratology give value on the phenomenon of Words as a architect of narrative text. This word (Logos) endowed with architectonic function and different philosophical content and polysemy. Word-Logos correlates with the term narrative in verbalized in determining the shape of the myth as «Word», «story», «retelling». The function of word in narrative text is very important as the narrator in the text can be labeled as a «voice» that speaks, that is responsible for the act of narration. Copyright with word Logos covers the whole world literary work. The author is represented in the literary work through the category «author's position» which manifested at all levels of the text. The real author, «image of the author» and literary personage are the main narrative instances. In narrative level author's position is realized through correlation «views» of the author narrator, characters. A special type of relationship «views» of the author, narrator and hero is typical for the classical literature of realism, when monologism author's voice gave way on multi-narrative. The distinction of author as a real person of the author as a certain «image» is the most difficult work in the reception and analysis of literary work narrative structure. The interpretation and identification the author's worldview with the worldview of a hero will be a methodological error because such an approach leads to a distorted picture of the Creator's intention. The practice of literary text commenting shows that impossibility of reducibility of position (Word) narrator, storyteller to author's point of view not always understood recipients. The identification of the views of the author and those thoughts which are presented in the lyrical fragments and publicistic passages and which are provocative defined as «author» is typical. The degree of coincidence of author's views and opinions and views and opinions which are presented in the lyrical fragments and publicistic passages may be different. The factor of referentiality of author and narrator in literary work long time interpreted by straight-line identification of the author and narrator discourses. Narrator, storyteller, teller exists, is only valid within the text. Variants of correlations narrative discourse of the narrator and character, «basic text» and «alien words» create a variety of configurations and interference discourses narrator and characters.

Key words: narrative, the author of «image of the author», narrator discourse, discourse character.

Отримано: 14.01.2015 р.

УДК 821.161.2-3.09

Насмінчук Г.Й.

«СВІЙ-ЧУЖИЙ» В РОМАНІ «ЧОРНИЙ ВОРОН» В. ШКЛЯРА

Історична проза Василя Шкляра початку ХХІ століття вирізняється послідовним зацікавленням осередками національно-визвольного руху, які діяли на території України у 20-і роки минулого століття. 2009 року побачив світ роман «Чорний Ворон», присвячений історії Холодноярської республіки, а через п'ять років було опубліковано «національний бестселер» «Маруся», головна тема якого – героїчно-трагічна доля отаманів з родини Соколовських на Житомирщині. Базовою для всебічного висвітлення подвижництва українських повстанців, які чинили опір московсько-більшовицькій агресії, у романах стала бінарна опозиція «свій-чужий». Доцільність аналізу роману під кутом зору цієї опозиції навряд чи викличе сумніви. Будучи одним із виявів авторського світобачення, дихотомія «свій-чужий» може стати провідним засобом з'ясування

проблеми індивідуальної та національної ідентичності, що бачиться особливо актуальним в умовах нинішньої кризи, архетипово близької до історичних зламів української минувшини періоду УНР. Відправним пунктом аналізу роману обираємо слова І. Нечуя-Левицького, який у трактаті «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» ще 1877 року писав: «Людська особа на Україні не любить цезати в іншій чужій особі, нізачо в світі не одкажеться од свого Я, і хоч буває часом придушена, але вона не буває задушена» [6, 40].

У публікаціях, які супроводжували оприлюднення роману «Чорний Ворон», дослідники лише принагідно торкалися означеного питання, при тому це питання піднімалося переважно тоді, коли письменникові намагалися закинути «неполіткоректність», «ксенофобію», «розпалювання міжнаціональної ворожнечі» тощо. Так, наприклад, директор видавництва «Фоліо» О. Красовицький виступив проти нагородження «Чорного Ворона» Шевченківською премією з огляду на його нібито антиросійську ідею. Поет Василь Герасим'юк такі закиди пояснює нашою другосортністю, яка, мовляв, «вже в наших генах» [7]. Ксенофобську складову роману виключила і Галина Пагутяк, подавши таке свідчення: «Мої обидва діди разом із «жидами» воювали проти «москалів» і поляків у січових стрільцях. Я використовую цю лексику так, як використовували її в ті часи. Василь Шкляр веде розповідь від імені учасника й свідка подій, які описує, і це знімає з нього будь-які звинувачення в розпалюванні національної ворожнечі. Писати правду – це місія кожного письменника, що обирає історичну тематику» [7]. Переконливою крапкою у дискусії можна вважати слова літературного критика Костя Москальця, який зауважив, що «з тим самим успіхом ми можемо звинувачувати у ксенофобії давніх киян, бо вони не хотіли приймати християнство. Або сьогоднішній ЄС, який не хоче приймати до себе Україну» [7].

Опозиція «свій-чужий» охоплює усі рівні роману «Чорний Ворон» – від оповідної структури тексту – до описів, ліричних відступів і психологічних паралелізмів. Універсальний характер взаємодії цієї амбівалентної пари виявляється у тісному взаємозв'язку з такими опозиційними поняттями, як добро/зло, влада/свобода, ворог/герой, вірність/зрада, сакральне/профанне, порядок/хаос, благородство/продажність, тощо. Топоси «свого» і «чужого» зінтерпретовано у романі крізь призму віднайдення самототожності, в етнонаціональному, гендерному, психологічному вимірах. Свою приналежність до України, до рідного етносу усвідомлює насамперед головний герой – Чорний Ворон. Якщо початок його військової кар'єри був пов'язаний з участю у війні за чужих «царя і отечество», потім за «душку Керенського», то після окупації України більшовиками він проголошує: «Я починаю нову війну. І тут мене ніхто не спинить» [9, 38].

Перетворення вчорашнього офіцера ударного батальйону смерті Черноусова у курінного 25-го Черкаського куреня Черноуса, а далі отамана лісових лицарів Чорного Ворона відбувається через відмежування від злочинної стратегії чужинців «грабувати награбоване» і здобуття власного військового досвіду, спрямованого на захист рідної землі без нав'язування своєї волі іншим народам. В романі це перетворення подається як ініціація, першим пунктом якої було єдиноборство з ворогом, який посягнув на сакральне – українську емблему. На станції Цвіткове на поріділі лави козаків «посунула хмара п'яних москалів-дезертирів, що вивалила з вагонів у пошуках легкої здобичі. З образливою матючною та улюлюканням вони заходилися зривати з козаків жовто-блакитні військові відзнаки» [9, 36]. Черноус ударом шаблі відрубав правицю москалеві, що потягнувся до золотого тризуба на його лівому рукаві. Другим пунктом ініціації стає прибрання нового імені. Добре усвідомлюючи, що ступивши на повстанську стежку, він мусить узяти нове ім'я, «інакше москалі помстяться його родині» [9, 44], Черноус стає Чорним Вороном. Останніми складовими ініціації було віднайдення в особі партизан нової родини, а в Лебединському лісі нового помешкання.

Показуючи історичну українську ситуацію в умовах поразки УНР, коли в черговий раз московськими агресорами розігравалася карта України, письменник акцентує увагу на настроях повстанців Холодного Яру. Вже з перших сторінок роману простежується, як через складні, неоднозначні історико-політичні обставини змінюються усталені, узвичаєні норми людського співжиття, а відтак суттєво коригуються межі сприйняття «свого» і «чужого». Симптоматичною є розмова отамана Чорного Ворона і сліпої Євдосі. Коли жінка дорікає: «– Лихим ти зробився. За черствів. Кажуть, навіть своїх убиваєш, тих, що піддалися на амністію», Ворон відповідає: «Ті, що піддалися на амністію, не мої. Чека їх все'дно знищить, але спершу витрусить душу і все питає. Тут один шлях – або сюди, або туди» [9, 14].

В романі до координат українського життєпростору вписані території по обидва боки Збруча, то ж вододіл між «своїми» і «чужими» проходить насамперед у площині геополітичній. Трагізм роз'єднаності, розшматованості України детерміновано зовнішніми чинниками, насамперед межовим розташуванням між різними державами. З різною тональністю змальовано ці території. Україна постає своєю і чужою водночас. Вирвавшись із більшовицького «раю», перетнувши українсько-польський кордон, герої роману не відчувають полегшення, навпаки, атмосфера підозріливості, яка їх оточила, погляди спідлоба своїх же людей змушує їх оглядатися навсібіч, щоб

не потрапити в руки прикордонної сторожі, яка усіх, хто опинявся за Збручем, мала за «советських шпигунів». У роздумах-свідченнях головного героя про те, що «земля наша, а край чужий» [9, 275], актуалізується Шевченкове «на нашій – не своїй землі» та Стусове «рідна чужина». Щоправда, дещо надуманою, а тому штучною видається поляризація населення Західної і Центральної України: «Дуже прикро розповідати про наші ходіння «потойбічними» селами, начебто й українськими, але такими чужими, що не хочеться про це говорити. Скажу лишень, що люди там не такі, як у нас, – вони хоч розмовляли нашою мовою, та не було в них тієї доброти і щирого милосердя, що є в наших людях. Це особливо впадало в око після багатоденної подорожі до кордону, де скрізь, у кожній хаті, зустрічали нас із дитятком, як Божих посланників, завжди пускали переночувати, хати не перележите, казали господарі <...>».

А тут – ні, у цьому вільному світі всі чомусь дивилися на нас спідлоба, як на докучливих старців, і не раз зачиняли двері перед нашим носом» [9, 277].

Позірно «своїми», а фактично «чужими» в даній політичній ситуації виступають провідники повстанського руху, які опинилися за кордоном. До певного часу надія на закордон ще теплилась у грудях повстанців, але дуже скоро вони змушені були переглянути свої колишні ілюзорні ідеали, бо «закордон на допомогу не поспішав, його обіцяне гасло міцно зачепилося за польський ключий дріт» [9, 111 – 112]. Відомо, що наприкінці 1920 року після підписання перемир'я між Польщею і Росією головні з'єднання Армії УНР, очолювані Петлюрою, перейшли Збруч і були інтерновані у Польщі. Керуючи за кордоном діяльністю екзильного уряду УНР, Петлюра заснував тижневик «Тризуб», де, як публіцист, писав про недавні українські визвольні змагання, завдання еміграції та становище України під більшовиками. Тобто, це була чергова спроба творити «Україну в екзилі». Віддаючи належне діяльності емісарів Симона Петлюри і Юрка Тютюнника на українських теренах, холодноярські отамани не сприймають і не приймають відстороненості від гарячих подій на батьківщині головних провідників. Саме тим, хто мовчки умив руки і віддав на заклання ідею державотворення, адресовані претензії Ларіона Загороднього: «Одного не може второпати, якщо Петлюра з Тютюнником уже не збиралися вертатися в Україну, то чому ж вони, такі розумні, не передали свої повноваження комусь іншому? Невже у них там не знайшлося людини, здатної керувати боротьбою отут, у своєму краї, а не давати вказівки з чужого болота?» [9, 165 – 166].

Події роману розгортаються переважно у просторі лісу і лише частково у просторі села. Постійний смисловий зв'язок слів «ліс» і «село» мотивує появу таких розмовно-діалогічних контекстів: «Вибачайте, хлопці, – ховаючи очі, казали дядьки, – часи змінилися, пора б і вам братися до якогось діла, бо в лісі ви вже нічого не виходите. Вертайтесь додому, хазайнуйте і живіть, як люди» [9, 69]. Будучи взаємозалежними утвореннями, ліс і село в певний момент стають автономними, ворожими одне одному. Якщо раніше село було «своїм» простором, то після запровадження нової економічної політики, яка тимчасово полегшувала становище селянства з метою відвернення його від антирадянської боротьби, воно стало чужим простором. «Ще зовсім недавно село зустрічало нас, як своїх хоронителів, мішками несло хліб, сало, курей, давало кращих своїх синів, а тепер – відвернулося» [9, 69]. Село, навіть рідна хата перетворюється на пастку, відвідини рідних місць сповнені багатьох небезпек. У цілій низці епізодів роману спрацьовує обернена, внутрішньо амбівалентна символіка, бо зовнішній простір, простір лісу, який у фольклорі, як правило, уособлює ворожий хаос, тут видається безпечнішим, ніж освоєний простір рідного дому. Така трансформація понять пов'язується із відчуттям загроженості. Ліс стає своїм простором для Чорного Ворона і його побратимів ще й через те, що «сюди, в лісові нетрі, ворог ніколи не показував носа, більшовики навіть великими силами не заходили в незнайому їм глушину, шведяли більше польовими дорогами, заглядали по селах і хуторах, і навіть свої гарнізони рідко ставили поблизу лісу» [9, 135]. І все ж «темне черево лісу» – це вимушений простір для повстанців, кожен із них мріє про повернення у затишок рідної оселі. Саме тому побут у лісі облаштований на зразок домашнього, свого, звичного. «В підземній «хаті» стіни вибілені вапном». Визвольна українська ідея сакралізується християнською символікою, а відповідне розташування предметів релігійно-церковного і світського походження у цій хаті уособлює підпорядкованість земного буття вищим силам: «Угорі на покуті висіли образи Богоматері та її Сина, а нижче – розгорнуті полотнища двох прапорів. Жовто-блакитний і чорний – холодноярський бойовий прапор, на якому срібною заполоччю було вигаптувано: «Воля України або смерть» [9, 73 – 74]. Цей опис лісового помешкання має естетичне значення. Він ґрунтується на етноментальному сприйнятті хати не лише як затишного помешкання, а й як поняття, що конотує з ідеєю української духовності, традиціоналізму. Білий колір, образи Божої Матері та Ісуса як константи національного духовного буття ще раз підкреслюють естетичну самобутність української традиції.

У межах такої системи вартостей особливо потворними виступають чужинці – носії ворожого світовідчуття. Коли вони з'являються в Гунському лісі, то навіть найдревніший його мешканець,

підсліпуватий ворон, помітив, що це «інші люди», вони гелґочуть нетутешньою мовою, «чужі, рогаті, себто в рогатих шапках-будьонівках» [9, 9]. Їхня поведінка страхітлива, вони глумляться над церквами Мотронинського монастиря, гвалтують безборонних монашок, чинять наругу над мертвими, що абсолютно неприйнятне для свідомості притомних людей. Навіть юродивий Варфоломій відчув ту страшну негативну енергію, якою віддавала лава червоних. Він усіяло намагався попередити про наближення біди:

– Ховайся, хто може – люципер іде! На лобі звізда, на голові ріг – передушить усіх!

– Горе, горе вам, невісти Христові! Гаспиди йдуть рогаті – будуть вас гвалтувати! Тікайте! [9, 81].

Тут конфлікт свій/чужий набирає значення людського і потойбічного. Із найдавніших часів «чужий» – носій хаосу, руйнівник космосу, отже, «потенційно ворог, ворог богів («наших богів»), носій шкідливої магії. Уявлення про здатність «чужих» завдавати шкоди ґрунтується на їхньому зв'язку з потойбічним світом» [Див.: 8]. Апофеозом безбожництва чужої влади було плюндрування святинь Мотронинського монастиря, зокрема зняття монастирських дзвонів, підпал дзвіниці, пограбування льохів і келій, трощення ікон, спалення древніх фоліантів. Одержимі інстинктом грабунку, чужинці хапали і ховали за пазуху «все, що траплялося під руку, на ходу жлукнули солодке причасне вино, пускаючи по підборіддях червоні патйоки, набивали роти й кишені проскурками» [9, 83]. Звертає на себе увагу експресивна семантика слів-образів, які характеризують зловорожу силу: «драпіжники», «кацап'юги», «гаспиди рогаті», «заброди», «гицелі», «п'яна москальня» тощо. На чужорідність вказують і знакові прізвиська Козлодоев, Долбонос, Сиромятніков, Кацман, Птіцин. Образ «чужого» твориться автором і при допомозі тенденційних документів, дібраних з архівних фондів і поданих мовою оригіналу. І формою, і змістом ці документи співвіднесені з реальними подіями свого часу. Величезний арсенал засобів – прокламацій, листівок, звернень, донесень, інструкцій – використовувала нова влада для впокорення і застрашування місцевого населення. Навіть там, де документ фіксував, наприклад, якісь деталі біографій повстанців, чітко проглядає профіль чужинця. Скажімо, у доповіді таємно-інформаційного відділу при Раді Народних Комісарів УРСР № 154 про те, що минуле усіх отаманів є дуже характерним, що вони, мовляв «все бывшие петлюровские офицеры, учителя, очень грамотные, есть даже члены царской охраны, которые, тем не менее, тоже всячески поддерживали идейность за «рідну неньку» [9, 110 – 111], поняття, дороге українцям («рідна ненька»), марковане як меншоваартість, ворожість.

У тексті роману спрацьовує стратегія передачі чужому документові думок та оцінок головного героя-оповідача й автора. Це стосується як вербальних, так і візуальних засобів. Коли отаман Чорний Ворон прочитав перехоплену «Инструкцию агитаторам-коммунистам на Украине», вона йому дуже заімпонувала, «наче писав її не Троцький, а сам Симон Петлюра. Чого варта була хоча б ось така правда-матінка: «Вы должны помнить, что коммуны, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров-евреев украинский крестьянин возненавидел до глубины души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков» [9, 29 – 30]. Очима негативного персонажа з ворожого табору – зросійщеного хохла ренегата Птіцина – бачить читач пропагандистський плакат, який висить на станції у Кременчуці. На ньому «великий чорний птах несе у дзьобі маленького червоноармійця, що скоцюбився в його пазурах. І напис: «Враг к тебе безпощадне. Отомсти ему!». Дурнішою агітки Птіцин не бачив. На заклик висміяти бандитів-отаманів, котрі полюбляли брати собі такі наймення, як Орел, Кібець, Ворон, Яструб, якийсь художник-пришелепок ославив червоноармійців, що, мов немічні курчата, потрапляють у кігті повстанців» [9, 90]. Так агітка виконала абсолютно протилежну до замисленої дидактично-політичну функцію.

Послугувуючись традиційною парадигмою «героїв» і «ворогів» та прокладаючи чітку межу між топосами «свого» і «чужого», В. Шкляр аж ніяк не спрощує зміст цієї диспозиції. Герої роману відкидають «чуже» не тому, що воно «не своє», а тому, що суперечить загальнолюдським нормам моралі й етики. З цього погляду показовий діалог лісового товариства і чекіста-агітатора Птіцина, який намагається налагодити контакт з холодноярцями, спокушуючи їх амністією і лояльним ставленням радвлди. На запитання отамана Деркача, як козаки мають величати гостя, Птіцин відрекомендувався, не поминувши кинути, що він «хахол».

– А чого ж не говориш по-нашому? – спитав Деркач.

– Я вабще-то родом с Адеси. Но ещю в деда мого била фамилия Птах. Не разгавариваю, зато все панімаю. Ви можете гаварить на мове, мне будет очень приятно. Удівітельно мелодічний язык!» [9, 73].

Як бачимо, контактність обривається на мовному рівні («не говориш по-нашому»), і тому діалог як визначальний регулятор контактності у наступному епізоді відходить на другий план. Не звертаючи уваги на Птіцина, лісові хлопці після частування співають козацьку «За-

кувала та сива зозуля». «І ніщо й нікого тепер не обходило, крім цієї пісні, – співали козаки, співали старшини й отамани, до самозабуття віддаючись цій багатоголосій журбі. Вони навіть не помітили, як, зачувши ту пісню, змінився з лиця їхній «гість» – тієї хвилини він залишився сам із собою» [9, 75]. Важливо підкреслити, що В. Шкляр акцентує на змінності обличчя чекіста («змінився з лиця»), на амбівалентності його ества. Пісня розчулює прибульця, нагадує родину, рідну хату. Виявляється, цю пісню колись співали у домі Птахів, особливо любив її дід. Пісня про запорожців, які караються у тяжкій неволі, не лише проектується на час роману, а й стає своєрідним індикатором прив'язаності до родини, рідної землі. Спільність реакцій усіх присутніх на спів і зміст пісні породжує думку про можливе повернення до «свого», до витоків, про відродження у душі Птіцина чуття кровної спорідненості з родом Птахів. «Воронові майнула збитошна думка, що зараз він схопиться на ноги й скаже: «Ребята, я остаюсь с вами! Навсегда! Какая там амнистия, не верте етим большевицкім басням, ми с вами будем стоять до канца!» [9, 76]. Однак такі очікування ілюзорні, марні. Контактність обривається вже і на соціальному, і на психологічному рівнях. Відповідно, чергова згадка Птіцина про діда Птаха переводить діалог в інше русло, де верх бере іронія і сарказм як складові комплексу національної відрази. Семен Чучупака попутно згадує і свого діда, який, прослуживши у царському війську, «теж любив увернути кацапське слівце» [9, 76]. Щоправда, як згадує онук, дід послуговувався «общепонятним» хіба що погукуючи до свиней: «Чу-чу, пакосна!». Через те і став рід Чучупаками.

Вислухавши, чекіст Птіцин уточнює деякі деталі, зокрема його цікавить, чи «только со свіньми разговаривал паруски?»

– А з ким же іще? – здивувався Семен Чучупака. – У Мельниках більше ніхто й не вмів по-московському.

– І что, ані єво панімалі?

– Хто? – не зрозумів Семен.

– Свіньї.

– Як оце я тебе [9, 76].

Національна відраза недвозначно виражена семантикою слова «свиня», поставленого у контекст понять «кацапське», «московське».

Отже, в романі «Чорний Ворон» створено таку модель світу, яка повністю відповідає етноментальним та ідеологічним засадам життя українців. Протиставлення «свій-чужий» набуває концептуальності й актуалізується не лише у структурі художнього тексту, але й поза фабульною його системою, оскільки співвідноситься з тими провокаційними викликами, які сьогодні стоять перед Україною у зв'язку з агресією вічного зовнішнього ворога.

Список використаних джерел

1. Баран В. Історії гірка наука: думки, навіяні романом Василя Шкляра «Чорний Ворон» / Валерій Баран // Літературна Україна. – 2010. – 15 липня. – С. 7.
2. Квітка О. «Чорний Ворон»: високий політ / Олена Квітка // Літературна Україна. – 2011. – 14 липня. – С. 3.
3. Кривопишина А. Часопросторові (хронотопні) характеристики сюжетів романів Василя Шкляра «Ключ» та «Елементал» / А. Кривопишина // Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького / Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – Вип. 118. – С. 74–76.
4. Кристева Ю. Самі собі чужі / Ю. Кристева. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 262 с.
5. Миколаєнко А. «Чорний Ворон»: сигнал для суспільства / Алла Миколаєнко // Літературна Україна. – 2011. – 3 лютого. – С. 3.
6. Нечуй-Левицький І. Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини / Вступ. стаття М. Чернопиского / І. Нечуй-Левицький // Воля і Батьківщина. – 1997. – № 3. – С. 39–41.
7. Славінська І. Конфлікт довкола Шевченківської премії [Електронний ресурс] / І. Славінська // Українська правда. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/culture/2011/02/28/73842/> (дата звернення 17.01.2015). – Заголовок з екрана. – Мова укр.
8. Чужий // Енциклопедія культур [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://es-dejavu.ru/c/Chuzoy.html>.
9. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон [Текст] / В. Шкляр – Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. – 384 с.

Анотація. У статті досліджується функціонування опозиції «свій-чужий» у структурі роману «Чорний Ворон» В. Шкляра. Простежується структура художнього часу і простору,

сюжетна схема ініціації головного героя. Головна увага зосереджена на проблемі руйнування гармонійного укладу життя українського етносу внаслідок тотальної агресії чужинця.

Ключові слова: Василь Шкляр, роман, опозиція «свій-чужий», етнос, українська державність.

Summary. In the article functioning of the opposition “own-strange” in the structure of the novel “Chorniy voron” (“Black raven”) by Vasyl Shckliar is researched. Being the author’s outlook manifestation the dichotomy “own-strange” can become the leading means of clarifying individual and national identity problems, which is very actual in situation of present crisis, which is very close to historical turning points of Ukrainian past times of UNR period. The universal character of this ambivalent couple is determined in cooperation with such oppositional concepts as good/evil, power/freedom, sacral/ignorant, order/chaos, generosity/corruptibility etc. Toposes of “own” and “strange” are interpreted through the prism of self-identity finding, in international, gender, psychological dimensions. Analysis of the text of the novel shows that even putting a distinct verge between toposes of “own” and “strange”, V. Shckliar doesn’t simplify the matter of this disposition. Heroes of the novel reject the “strange” not because it is “not own”, but because it contradicts the common to mankind norms of ethics and morality.

In the article the structure of artistic time and space, the plotline of main hero initiation are observed. The main attention is concentrated on the problem of Ukrainian ethos’s harmonious way of life destroying as the result of total aggression of the stranger. The author of the article reaches the conclusion that in the novel “Chorniy voron” (“Black raven”) the new model of the world is created and it completely coincides with ethnomental and ideological principles of Ukrainian people life. The opposition “own-strange” obtains the conceptuality and actualizes not only in the structure of the text but also above its plot system, as it coincides with those provocative calls, which are present in Ukraine in view of aggression of everlasting external enemy.

Key words: Vasyl Shckliar, novel, opposition “own-strange”, ethnos, concept, Ukrainian statehood.

Отримано: 22.01.2015 р.

УДК 82.0: 821.161.1

Титянин К.А., Мельничук И.Н.

ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ОБРАЗОВ ИНОСТРАНЦЕВ В ТВОРЧЕСТВЕ Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО

Проблемы национального самосознания в творчестве Ф. М. Достоевского за последние два десятилетия стали предметом активного интереса исследователей. Образы иностранцев у писателя при этом используются литературоведами (лингвистами, историками и др.) как наиболее естественный инструмент для уяснения национального образа мира в творчестве писателя. В работах, посвященных этому, преобладает культурологический подход к проблеме. Но это слишком широкое обозначение угла зрения на предмет. Чтобы уточнить его, охарактеризуем вначале тематику и проблематику этих работ, предполагая, что это позволит более точно уяснить их подходы к проблеме, оценить их уместность и перспективность.

Образы немцев у Достоевского представляли в работах исследователей главным образом как национальный тип (стереотип). В этом плане они охарактеризованы в работе Н. В. Бутковой [3, 12], отмечавшей и привлекательные черты этого типа (его «человеколюбие, доброту» и «рабоспособность»), и отталкивающие («практицизм и меркантилизм»). Примерно так же понимается немецкий стереотип в статьях М. Гиголашвили. Но его комплекс качеств стереотипного немца выглядит более монолитным в содержательном плане: «честность, зажиточность, систематичность, умение трудиться» [4, 77]. Эти наблюдения характеризуют, конечно, и специфику русской точки зрения на иностранца. Так у Достоевского, по справедливому замечанию Н. В. Бутковой, образы немцев и Германии даны в контексте образа Европы, в ряду оппозиции «Россия – Европа», сохранявшей свою актуальность на протяжении всего творческого пути писателя [3, 16]. Но и в ее работе освещены далеко не все вопросы художественно-идеологического функционирования образов немцев у Достоевского, а тем более это касается работ М. Гиголашвили. В большей мере эти аспекты учтены в работах, посвященных образам поляков в творчестве Достоевского. Образ поляка у Достоевского тоже осмыслился исследователями как национальный стереотип, но преимущественно с негативным оттенком. Последнее объяснялось религиозными, идеологическими

и этико-психологическими причинами. В общем плане это связывалось с тем, что Россия 19 века переживала острейшие «национальные проблемы», возникшие в результате разделов Польши в 1772, 1793 и 1795 годах, что привело к возникновению «польской проблемы», борьбе поляков за свою независимость и репрессивным действиям со стороны российского правительства. Наиболее распространенное объяснение негативизма в отношении к полякам у Достоевского сводилось к указанию на специфику отношения писателя к католицизму. Достоевский видел в католицизме нехристианское стремление к господству над всем человечеством, что проявлялось и на личностном уровне его персонажей-поляков – в их гордыне, «гоноре» (З. Калужиньский, Я. Углик, отчасти М. Швидерска). Николай Бердяев, исследуя проблему взаимоотношений русских и поляков, приходит к выводу, что неприязнь между этими народами, «не может быть объяснена лишь внешними силами истории и внешними политическими причинами. Источники вековой, исторической распри России и Польши лежат глубже», необходимо изучить «духовные причины этой вражды и отталкивания». Согласно его мнению причина кроется в непонимании между двумя «славянскими душами» – «распря души православной и души католической», то есть «внутри славянства произошло столкновение Востока и Запада» [2, 191].

В негативном ключе воспринимались многими авторами и образы евреев у Достоевского (образы эти представлены в «Дневнике писателя», очерковых произведениях, письмах, но редко – в художественных произведениях). Н. Бердяев, В. Винчел и С. Динкевич считали возможным прямо говорить о ксенофобии (антисемитизме) писателя. Однако другие авторы обращали внимание, во-первых, на настойчивое разграничения самим Достоевским сфер «еврейского» (собственно национального) и «жидовского», которое писатель считал чем-то вненациональным и «враждебным» «всему миру», связанным, по его словам, с «истреблением лесов ... монополией в промышленности, финансах ... и подготовкой разрушительной социальной революции» [11, 79-80]; во-вторых, обращали внимание на личное гуманное отношение Достоевского к евреям (С. Белов); и в-третьих, на необходимость учитывать художественно-идеологический контекст высказываний о евреях (А. Панченко). Последний автор указывал, например, на то, что нельзя слова Лизы Хохлаковой из «Братьев Карамазовых» о еврейских ритуальных убийствах воспринимать как их «пропаганду», исходящую от самого Достоевского. А. Панченко вполне резонно предлагал принять во внимание прежде всего логику характера персонажа, произносящего эти слова. Ведь Лиза Хохлакова совершает в романе целый ряд действий под влиянием истерии, и ее слова о ритуальных убийствах евреями как раз и относятся к такого рода эпатирующим, истеричным проявлениям [13, 104].

Образы французов и англичан более многочисленны в художественных произведениях Достоевского, но рассматривались они лишь в работах историков Г. Ю. Лазновской, З. С. Канонистовой и культуролога В. П. Шестакова. Для этих авторов персонажи Достоевского выступали лишь как свидетельства (знаки) определенных культурных и исторических тенденций. Что было интересным для русских в бытовой культуре этих народов? Каковы взаимные представления о национальном характере русских и французов, русских и англичан? Как происходило осмысление русскими политического опыта Англии и Франции, и насколько объективным было это осмысление? Вот примерный круг вопросов, рассматривавшихся в подобных работах. Из этого понятно, что художественная специфика образов Достоевского в исследованиях такого типа почти не учитывалась.

Все названные выше авторы (кроме М. Швидерской) интересовались характером восприятия отдельных национальных групп в творчестве Достоевского, они не ставили задачи представить обобщенный образ иностранца и, соответственно, мало обращали внимание на значимость почвеннического контекста в этом случае. Тема монографии польско-немецкой исследовательницы М. Швидерской сформулирована так: «Анализ литературных произведений Ф. М. Достоевского в имагологическом аспекте, уделяющий особое внимание представлениям о Польше». Швидерска, стремясь установить в своей работе четкие методические рамки, предлагает говорить не вообще об имагологии, а именно о литературоведческой имагологии. Уместным по отношению к своей теме она считает «метод герменевтической интерпретации» с помощью «структурной глубинной семантики (П. Рикёр)» [16, 14]. Основные итоги ее исследования сводятся к следующему: «чужое» (иностранное) у Достоевского характеризует русских персонажей, и осуществляется это двумя способами. Во-первых, это «чужое» имманентно присуще русским, «очуждает» их, делает их «западными», и предстают такие русские персонажи «в сакральной, нуминозной функции» [16, 431]; а во-вторых, «чужие» нужны для контраста с основными русскими персонажами. Вполне правильным в этих выводах следует считать положение о том, что «чужие», иностранцы нужны для характеристики русских персонажей. А вот что касается сделанного Швидерской разграничения русских персонажей по их отношению к «чужому» (иностранному), то оно не кажется достаточно убедительным. В частности, у нее остается неясным, почему «сакральная,

нуминозная» функция относится только к той группе русских персонажей, которых «отчуждает» западное влияние, а не ко всем русским персонажам, которых (после 1860-го года, времени формирования почвенничества) можно так или иначе соотносить с почвенническим миропониманием. Ведь дело в том, что использование Швидерской понятий «сакральное» и «нуминозное» в приведенном выше контексте и в рамках темы ее работы оправдано только при учете связи этих понятий с идеологией почвенничества, с его христианской основой и утопическим представлением о будущем «всечеловеке». Именно эти черты почвенничества уместно называть сакральными (но вряд ли нуминозными), а они распространяются на всех русских людей, а в пределе и на всех людей вообще. Эти и некоторые другие погрешности в научно добросовестной работе М. Швидерской вызваны, на наш взгляд, недостаточным вниманием к почвенническому контексту образов иностранцев, который способен изменить масштаб рассмотрения этих образов, а значит и их художественный смысл.

Из этого обзора литературы видно, что почти во всех работах используется (или подразумевается) имагологический подход к рассмотрению образов иностранцев, который является конкретным проявлением того, что выше было названо культурологическим подходом. Имагологический подход строится на изучении образа «чужого» в сознании той или иной страны (национальной группы, эпохи, а именно ключевое положение этого метода (то, что «чужой» или «другой» является чем-то инородным для воспринимающей стороны) противоречит основной установке Достоевского-почвенника на «всечеловечность» русского национального типа, которая (в принципе) устанавливает равенство между всеми людьми)[12, 251]. Такая установка в художественной системе Достоевского – не просто теоретическое положение, а художественно значимая идея. Она существует как «идея-чувство» (так о ней можно сказать на языке Достоевского, или как идея, становящаяся почти героем произведения (это уже на языке М. М. Бахтина). Символически эту идею обозначают такие художественные формулы, как «всемирное боление»[6, 13, 375-376], «обновление и воскресение всего человечества» [6, 8, 384], «вселенская любовь» как следствие признания вины «каждого за всех»[6, 14, 149]. Все эти формы существования «всечеловечности», конечно, должны быть соотнесены с образами иностранцев и с образами русских героев-идеологов, вообще, они должны быть уяснены в их художественном своеобразии. А для этого методы имагологии (как части сравнительно-исторического литературоведения) не подходят, или должны занять место второстепенных, прикладных. В данном случае нужна опора прежде всего на законы поэтики Достоевского, понимание которых невозможно без учета широкого контекста его творчества. Поэтому в качестве основного метода уместно использовать традиционный культурно-исторический подход, но, конечно, не в варианте, восходящем к Ипполиту Тэну, а в соотносительном с ним современном варианте – системно-целостном подходе М. М. Гиршмана, позволяющем привлекать различные специальные методики для решения конкретных исследовательских задач.

Список использованных источников:

1. Белов С. В. Ф. М. Достоевский и его окружение”/С. В. Белов. – СПб.: Алетейя: Российская национальная библиотека, 2001. – Т. 1. – 573 с.
2. Бердяев Н. А. Судьба России. Опыты по психологии войн и национальности / Н. А. Бердяев. – М.: Мысль, 1990. – 212 с.
3. Буткова Н. В. Образ Германии и образы немцев в творчестве И. С. Тургенева и Ф. М. Достоевского: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук: спец. 10.01.01 «Русская литература”/ Н. В. Буткова. – Волгоград, 2001. – 18 с.
4. Винчел В. Достоевский и антисемитизм [Электрон. ресурс]/ В. Винчел. – 2003. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2005/01/20-173>
5. Гиголашвили М. Немцы и немецкое в «Преступлении и наказании» Ф. Достоевского /М. Гиголашвили // Крещатик. – 2000. – №9. – С. 75-82.
6. Гиршман М. М. Литературное произведение: Теория художественной целостности/М. М. Гиршман. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 560 с.
7. Достоевский Ф. М. Полное собр. соч.: в 30 т. / Ф. М. Достоевский. – Л., 1972-1990.
8. Калужинский З. Страшные поляки, святая Русь [Электрон. ресурс]/ З. Калужинский. – 2011. – Режим доступа: <http://forum.polska.ru/viewtopic.php?f=3&t=2839&start=390>
9. Канонистова З. С. Межкультурный диалог в историческом контексте: Восприятие образа Англии и англичан в русском обществе во второй половине XIX – нач. XX вв.: автореферат дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 «Отечественная история” / З. С. Канонистова. – Саратов, 2006. – 24 с.
10. Лазновская Г. Ю. Франция и французы в восприятии русской интеллигенции второй половины XIX в.: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры”/ Г. Ю. Лазновская. – Волгоград, 2009. – 27 с.

11. Наседкин Н. Н. «Минус» Достоевского: Ф.М. Достоевский и еврейский вопрос / Н. Н. Наседкин // Наш современник. – 2003. – № 7. – С. 263-273.
12. Панченко А. А. Христовщина и скопчество: фольклор и традиционная культура русских мистических сект/ А. А. Панченко. – М.: ОГИ, 2002. – С. 161-168.
13. Углик Я. Образ поляков в романах и публицистике Ф. М. Достоевского/ Я. Углик// Toronto Slavic Quarterly. – 2011. – № 37. – С. 135-149.
14. Шестаков В. Английский национальный характер и его восприятие в России / В. П. Шестаков // Россия и Запад: диалог или столкновение культур. – М.: Рос. ин-т культурологии, 2000. – С. 85 – 117.
15. Schwiderska M. Das literarische Werk Dostoevskijs aus imagologischer Sicht mit besonderer Berücksichtigung der Darstellung Polens/ M. Schwiderska. – Muenchen, 2001. – 404 p.

Анотація. У статті подається огляд літературознавчих праць, присвячених функціонуванню образів іноземців у творчості Достоевського. У цих працях переважає імагологічний підхід (вивчення образу «чужого» у свідомості представників певної країни). Однак цьому підходу суперечить, на думку авторів статті, те, що ключове положення імагологічного методу (те, що «чужий» у свідомості того, хто його сприймає, є чимось принципово іншим) суперечить головній настанові Достоевського на «вселюдськість» російського національного типу, яка в принципі передбачає рівність між усіма людьми.

Ключові слова: імагологія, образи іноземців, «вселюдськість», російський національний тип, «чужий».

Summary. The problems of national self-actualization in the works of F. M. Dostoevsky are actively studied in the last two decades. Dostoevsky's Germans are considered mainly as a national type (stereotype), combining positive and negative features (articles N. Butkova, M. Gigolaschvili). The character sketch of the Pole also is conceptualized as a national stereotype, but mostly with a negative shade. Usually it explains by the quotient of Dostoevsky by Catholicism. Russian writer saw the unchristian pursuance of domination on the whole mankind in Catholicism (Z. Kaluzhynskii, Ya. Uglik, partly M. Shviderska). The Jews' character sketches in Dostoevsky were perceived by many authors in a negative way. N. Berdiaev, V. Vinchel and S. Dinkevich considered possible to talk about the writer's xenophobia (anti-Semitism). But other authors gave attention to the differentiation by Dostoevsky the spheres of «Jewish» (actually national) and «Yid» that the writer considered non-national and «antagonistic» to the «whole world» (N. Nasedkin). M. Shviderska is the only researcher who examines all Dostoevsky's foreigners. But one of her conclusions that the «foreign» makes the Russians «westerner» is not quite concrete, because it legislates the context of «pochvennichestvo» insufficiently. In all these works the imagology approach is used to scrutinize the foreigners' character sketches in Dostoevsky. This approach is based on contemplation of the «stranger» character sketch in the consciousness of the country. But the key meaning of this method is contrary to the basic setting of Dostoevsky-«pochvennik» to «universal humanity» of Russian national type, which (in principle) establishes equality between all people. That is why the imagology methods should be secondary, applicative. And the basic method is the traditional cultural and historical approach.

Key words: imagology, the foreigners' character sketches, Russian national type, «stranger», «westerner».

Отримано: 23.02.2015 р.

УДК 811.161.2'(367+37)

Андрейко Я.В.

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ОЗНАЧАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ
З ВІДНОШЕННЯМ ІДЕНТИФІКАЦІЇ**

Складнопідрядні речення з відношенням ідентифікації становлять специфічне синтаксичне явище, яке не отримало цілком однозначної, несуперечливої інтерпретації в сучасних описах складнопідрядного речення української мови. Хоча досліджувані речення привертали увагу багатьох дослідників (К.Берка, І.Беллєрта, Н.Д.Арутюнової, А.М.Пешковського, С.В.Ломакович, І.Б.Шатуновського, Д.Вайса, М.Олексіюк та інших), проте праці з синтаксису складного речення, класифікаційні описи цієї одиниці в літературі свідчать про те, що не існує їх однозначного визначення. По-різному тлумачаться й питання про засоби вираження відношення ідентифікації в мові (А.М.Пешковський, Н.Д.Арутюнова, Д.Вайс). Зокрема Олексіюк досліджувала формальну організацію речень з корелятом *той – хто* на позначення особи, К.Берка, І.Беллєрт, А.М.Пешковський, Н.Д.Арутюнова розглядали переважно прості тотожні речення з відношенням ідентифікації, І.Б.Шатуновський взагалі розмежовує такі поняття, як «власне тотожність» та «ідентифікація».

У зв'язку з тим, що складнопідрядні речення з відношенням ідентифікації залишаються недостатньо вивченими й описаними, метою роботи є комплексний аналіз названих конструкцій сучасної української мови з боку семантичних та комунікативних особливостей. Для досягнення мети дослідження необхідно проаналізувати лінгвістичні праці науковців, які звертали увагу на конструкції з відношенням ідентифікації.

Складнопідрядні речення з відношенням ідентифікації становлять один із різновидів складнопідрядних речень, наявність вказівного займенника в головній частині яких є обов'язковою ознакою їхньої організації. Співвідносним словам *той, та, те, ті*, які містяться в головній частині цих речень, відповідають сполучники *що, хто, який* у складі підрядної. Наприклад: *Його [Дениса] в двадцятому голова комбіву, комуніст, відстояв для тих, хто пропав без чутки; Здавалось, ці шматки присмерку присипляли землю, і той, хто вмів прислухатись до неї, міг почути її вечірне зітхання, схоже на зітхання людини перед сном* (М. Стельмах).

У вітчизняному мовознавстві на відмінності речень цього типу звернули увагу давно, але й досі немає єдиного погляду щодо їх класифікації. Б.М. Кулик, Л.А. Булаховський, І.Г. Чередниченко вважають, що підрядне речення пов'язується та пояснює лише антецедент *той, – а, – е* [10]. Характерною рисою підрядності в реченнях такого типу є не тільки наявність підрядних сполучників або їх інтонаційних еквівалентів, але й присутність у головному реченні різних корелятивів. Внутрішній зв'язок між компонентами даного складного утворення виявляється в тому, що підрядне речення структурно обумовлюється співвідносним (корелятивним) займенником у головному [7], напр.: *Він [горбок] буває тільки в тих людей, яким доводиться писати* (М. Стельмах). Зовсім іншого погляду дотримується російський лінгвіст Л.Ю. Максимов, який вказує, що підрядна частина поширює сполучення іменника з препозитивним вказівним займенником *тот*, що виступає в ролі, близькій до ролі видільних часток, і приєднується відносними займенниками [10]. У цих реченнях антецедент *той* тільки звужує значення іменника, напр.: *– Ну, як боїшся, то я [Дмитро] піду... – промовив, сподіваючись почути від неї [Марти] тих слів, що утримали б його* (М. Стельмах); *Та й усі невдалі вагітності поступово руйнували ту ідилію, якою спочатку був їхній шлюб [шлюб Генріха і Катерини]; Їй [Катерині] довелося закласти свої коштовності, вона не гидує навіть тими частуваннями, які посилає до її столу герцог Бекінгемський; Допмагаючи Брендону, королева з жіночою тактовністю вирішувала ті питання, що їх він пропустив повз увагу* (Ю. Грузін).

Актуалізація у функціональній лінгвістиці категорії комунікативності спричинила перехід від аналізу конструктивів, одиниць полів до синтаксичних структур – речень, а далі й до висловлювань у різних комунікативних ситуаціях, що зумовило формування функціонального синтаксису (Г.О.Золотова, Н.О.Слюсарєва, Є.М.Ширяєв, Н.Д.Арутюнова, Н.Ю.Шведова). Кінцевою метою середовища функції є комунікативний акт.

Е. Бенвеніст визначив мовлення як будь-яке висловлення, яке передбачає мовця (суб'єкта мовлення) і слухача (адресата мовлення), а також намір мовця відповідним чином вплинути на слухача [4, 276]. Таке розуміння акту комунікації дало поштовх активному розвитку прагматики.

Основним об'єктом прагматичних досліджень є акт мовлення, що становить ситуацію безпосереднього спілкування мовця зі слухачем. Прагматика зосереджує увагу на відношенні між суб'єктом-мовцем і його мовленнєвим витвором [4, 356]. Прагматичний підхід до аналізу висловлень відображено в працях дослідників Дж. Остіна, Г.Ф. Стросона і Дж.Р. Сьорля, авторів теорії мовленнєвих актів.

Т. ван Дюк зазначив, що опис таких явищ, як займенники, актуалізатори і комунікативна структура, потребують звернення до поняття референції [2]. Перша спроба встановити залежність референції від комунікативної структури висловлювання належить П.Стросону, який зазначив, що основною, але, безумовно, не єдиною метою стверджувального речення є повідомлення деякої інформації слухачу або слухачам, читачу або читачам, тобто певній аудиторії. Оскільки немає ніякого смислу інформувати людину про щось, що їй вже відоме, то стверджувальне речення має презумпцію з боку мовця, що якась частина інформації є невідомою [8]. Те, як презумпція пливає на вибір того, що говорить мовець, П.Стросон застосовує до випадку ідентифікуючої референції.

К.Берка зазначає, що в ідентифікуючих реченнях мова йде про тотожність різних виразів по відношенню одного й того ж предмету об'єктивної дійсності, який лише позначений різним чином [5]. Він виділяє два типи речень тотожності:

1) тип, що будується двома власними назвами (*Павел єсть Савл*);

2) тип, що будується за допомогою власної назви і дескрипції (*Беркли – родоначальник англійського суб'єктивного ідеалізму; Настоящий родоначальник англійського матеріалізму – Бэкон*).

Таким чином, К.Берка бачив сутність речень тотожності в тому, що вони встановлюють однореферентність мовних виразів, їх семантичну еквівалентність, тим самим складаючи передумови для взаємозамін. У такому розумінні речення тотожності мають метамовний характер.

І.Беллерт визначає речення тотожності як повідомлення про те, що предмет, до якого відносить один мовний індекс, тотожний предмету, до якого відноситься інший мовний індекс [12].

При розгляді підходів до виділення ідентифікуючих висловлювань в лінгвістичній літературі було виявлено, що відмінності в підходах до вивчення аналізованих одиниць обумовлені розумінням ряду категорій: референції, відношень тотожності (ідентифікації) і характеру об'єктів, між якими воно може бути встановлене. Так, на думку Н. Д. Арутюнової, відношення ідентифікації, в силу своєї рефлексивності, не може пов'язувати між собою назву події і назву предмета, позначення класу об'єктів і позначення конкретного об'єкта [3]. Ця властивість відрізняє відношення тотожності від інших типів логико-синтаксичних відношень, що сполучають семантично гетерогенні одиниці, зокрема від предикації, що зв'язує денотативне і сигніфікативне значення, і номінації, що зв'язує денотат і його мовний індекс.

За Н.Д.Арутюновою структурними ознаками речень денотативної тотожності є наступні: 1) вживання детермінантів при обох назвах, 2) особливості прономіналізації, 3) можливість використання обох іменних виразів для ідентифікації об'єкту в подальшому тексті, 4) значення негативних форм, 5) можливість перестановки термів [3]. На основі цих критеріїв ідентифікуючі висловлювання виділяє Тань Аошунан. Експліцитно речення ідентифікації (у його термінології – речення ототожнення) виражені формулою $X \text{ і } Y$ і маркуються в китайській мові спеціальною часткою *jiu*, що цілком допустимо з індоєвропейськими мовами [1].

На відміну від Н. Д. Арутюнової, Д. Вайс, спираючись на традицію лінгвістичної філософії, вважає, що тотожність завжди є не відношенням між об'єктами, а метамовним відношенням: той, що говорить, констатує взаємозаміну двох виразів на основі їх кореферентності, тобто збіги їх референтів [6]. Цей критерій дозволяє відмежувати речення тотожності від речень, у яких затверджується приналежність деякому класу. Д. Вайс називає останні речення ототожнення [6, 435]. Для розмежування ідентифікуючих і іменуючих висловлювань автор прибігає до прагматичного критерію. Оскільки ототожнення пов'язане з ситуацією пізнання, а назва – не пов'язана, два прирівнювані вираження в ідентифікуючих висловлюваннях комунікативно нерівноцінні: той, що говорить припускає, що референт першого вираження невідомий, а референт другого відомий [6, 437].

Деяко інший підхід до делімітації ідентифікуючих висловлювань пропонує А. Д. Шмельов, який виділяє висловлювання ідентифікації на основі мети їх використання: ці висловлювання використовуються в усіх випадках для того, щоб усунути або попередити нездатність адресата мови встановити референцію [11]. Ключовим до відмежування речень ідентифікації є розуміння автором референції. Встановити референцію іменної групи для адресата, за А. Д. Шмельовим, – означає локалізувати об'єкт, що уперше вводиться в його поле зору, в релевантному денотативному просторі або ідентифікувати об'єкт раніше відомим йому об'єктом, відомості про яке збері-

гаються в уявному досьє у відповідній ділянці пам'яті [11]. Перший компонент висловлювання ідентифікації – іменна група, референцію якої слід встановити, другий компонент – іменна група, референт якої використовується як засіб локалізації в релевантному денотативному просторі референта першого компонента. Висловлювання ідентифікації підрозділяються А. Д. Шмельовим на два типи: “пояснюючу” і “уточнювальну” ідентифікацію [11].

«Пояснююча» ідентифікація, згідно з автором, має місце в тих випадках, коли перший компонент не інформативний для адресата мови. В результаті «пояснюючої» ідентифікації у адресата мови формується відповідне «уявне досьє», зміст якого витягається з другого компонента висловлювання. При «уточнювальній» ідентифікації перший компонент сам по собі несе достатню інформацію, що дозволяє адресатові мови локалізувати його референт в релевантному денотативному просторі, проте без знання деякої тотожності така локалізація виявляється недостатньо точною. Перший компонент висловлювань «уточнювальної» ідентифікації означає актуалізовану іпостась, яка зазвичай дана у безпосередньому спостереженні або знанні, а другому відповідає іпостась, що актуалізується, зазвичай відома адресатові мови з минулого досвіду. Популярність іпостасі не є, на думку цитованого автора, обов'язковою. Відмежування ідентифікуючих висловлювань від висловлювань з предикативною іменною групою А. Д. Шмельов проводить за допомогою спеціальних мовних показників: займенники *це*, референціальних показників *цей, один*. Проте, що висловлювання виражає характеристизацію, може свідчити особистий займенник (особисті займенники третьої і другої особи), а також спеціальні засоби, що підкреслюють предикативний характер другого компонента. Використання займенника *я* можливо в спеціальних умовах першого компонента висловлювання ідентифікації. Це можливо за наявності ширшого контексту, що вказує на необхідність ідентифікації того, що говорить [11].

Устинова Н.М. у своїй роботі визначає складні синтаксичні одиниці як двокомпонентні структурно-семантичні єдності, що входять на правах самостійних синтаксичних одиниць до зовнішньої системи одиниць [9]. Вона виокремлює єдності, що реалізують власне-ідентифікуючі та ідентифікуюче-означальні відношення. У складних синтаксичних цілих з власне-ідентифікуючим відношенням відображається ситуація, що вимагає визначення об'єкта, відповідною відомою ідентифікуючою ознакою, названою у першому компоненті. Другий компонент оформлюється реченням тотожності з ідентифікуючою номінацією в предикативній позиції. У складних синтаксичних цілих з ідентифікуюче-означальними відношеннями назву конкретного об'єкта неможливо виокремити з ряду подібних в силу відсутності інформації про об'єкт або її недостатності.

Таким чином, в ідентифікуючих реченнях мова йде про тотожність різних виразів по відношенню одного й того ж предмета об'єктивної дійсності. Складнопідрядні речення з відношенням ідентифікації близькі до речень із відношенням тотожності: обидва компонента належать до конкретного об'єкта. У майбутніх наукових працях варто приділити достатньо уваги засобам розмежування відношення ідентифікації та тотожності.

Список використаних джерел

1. Аошуан Тань. Предложения тождества и акт отождествления (на материале китайского языка) / Тань Аошуан, Н.Д. Арутюнова // Тождество и подобие. Сравнение и идентификация: Сб. науч. тр. – М., 1990. – С. 59-83. Арутюнова Н. Д. Референция имени и структура предложения / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания – 1976. – №2. – С.24-35.
2. Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции / Н. Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1982. – Вып.13. – С.5-40.
3. Арутюнова Н. Д. Тождество и подобие (Заметки о взаимодействии концептов) / Н. Д. Арутюнова // Сравнение и идентификация / под. ред. Н. Д. Арутюновой. – М., 1990. – С.7-32.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
5. Берка К. Функция глагола быть с точки зрения современной формальной логики. «Логико-грамматические очерки» / К. Берка. – М., 1961.
6. Вайс Д. Высказывание тождества в русском языке: опыт их отграничения от высказываний других типов / Д. Вайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып.15. – С. 434-463.
7. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови [підруч. для ф-тів мови і літ. пед. ін-тів] / Б.М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1965. – Ч. II. Синтаксис. – 283 с.
8. Стросон П.Ф. Идентифицирующая референция и истинное значение / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1982. – Вып.13. – С. 109-133.
9. Устинова Н.М. Особенности организации системы сложного синтаксического целого с отношением идентификации / Н. М. Устинова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия «Филологические науки». – ВГПУ: Перемена, 2007. – №5 (23).

10. Чередниченко І.Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові / І. Г. Чередниченко. – Чернівці, 1959.
11. Шмелёв А.Д. Парадоксы идентификации / А.Д. Шмелёв, Н.Д. Арутюнова // Тожество и подобие. Сравнение и идентификация: Сб. науч. тр. – М., 1990. – С. 33-51.
12. Bellert I. On the logico-semantic structure of utterances / I. Bellert. – Wrocław, etc. 1972.

Анотація. У статті описано складнопідрядні означальні речення з корелятом той. З'ясовано, що аналізовані речення виражають відношення ідентифікації та тотожності, оскільки обидва компонента належать до конкретного об'єкта. Доведено, що необхідною умовою реалізації відношення ідентифікації є виділення певного об'єкта з ряду подібних.

Ключові слова: складнопідрядне означальне речення, відношення ідентифікації, відношення тотожності, референція.

Summary. Complex sentences with relation of identification are specific syntactic phenomenon which had not been entirely clear consistent interpretation in modern descriptions of complex sentence of the Ukrainian language. Although the analyzed sentences attracted the attention of many researchers, however, works on the syntax of complex sentences, classification description of this unit in the literature show that there is no their unambiguous definition. Questions of the means of expression of the relation of identification in language are interpreted in different ways. Due to the fact that complex sentences with relation of identification remain poorly understood and described, the aim of this work is a comprehensive analysis of these constructions of the modern Ukrainian language by semantic and communicative features. Linguistic works of scientists who has paid attention to the construction with the relation of identification are analyzed to achieve the aim of the study.

In considering approaches to the allocation of identifying expression in the linguistic literature, it was found that the differences in the approaches to the study of the analyzed units due to the understanding of a variety of categories: reference, relations of identity (identification) and the nature of the objects between which it can be installed.

It was established that the essence of sentences with the relation of identification is that they inform the addressee (listener) about the possibility of modifying the expression X, the referent of which is still unknown (at least so the speaker says) on the expression, referent which is supposed to be known.

Thus, in the identifying sentences we are talking about the identity of the different expressions in relation to the same subject of objective reality. Complex sentences with relation of identification are close to the relation of identity: both components refer to a specific object.

Key words: relation of identification, relation of identity, complex sentences, reference.

Отримано: 21.01.2015 р.

УДК 81'367:821.161.2С1/7.08

Андрухова Т.А.

ВСТАВНІ І ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ УЛАСА САМЧУКА

Модальність і композиційно-синтагматична структура художнього твору, разом з індивідуально-авторськими особливостями лексичного наповнення, складають ядро ідіостилу видатного художника слова Уласа Самчука. Модальність, у широкому значенні цього слова, означає відношення мовця до того, про що він повідомляє, або відношення змісту та способу висловленого до реальної чи ірреальної дійсності з метою викликати у співрозмовника потрібну реакцію: зацікавити, схвилювати, переконати його у будь-чому. Один із засобів вираження модального відношення мовця до висловленої ним думки віддзеркалений у творах У. Самчука особливими синтаксичними категоріями – вставними і вставленими компонентами.

Вставні синтаксичні конструкції (слова, словосполучення, речення) являють собою граматичні одиниці в структурі окремого речення, семантико-інтонаційні характеристики яких здатні виражати суб'єктивну модальність, певну інформативність й емоційність щодо характеру висловлювання [3, 101]. У модальній семантиці вставних компонентів вирішальну роль відіграє оцінна складова, яка значно увиразнює загальне ставлення мовця до висловлюваного.

Ф.І. Буслаєв вставні слова називав вставними реченнями, які утворилися із складнопідрядних речень. Д.М. Овсянико-Куликовський розширив поняття Ф.І. Буслаєва про вставні речен-

ня і виділені вставні слова, вставні вирази, вставні прислівники та інші обставинні вислови, а О.М. Пешковський – вставні слова і сполучення слів. В.В. Виноградов визначив, що вставні слова синтаксично не пов'язані з реченням і виражають ставлення мовця до висловленого.

Оскільки вставні слова і словосполучення не пов'язані з членами речення зв'язком узгодження, керування чи прилягання, їх визначають як компоненти, граматично не зв'язані з реченням [9, 166]. Проте окремі мовознавці не погоджуються з цією думкою. Наприклад, М.М. Шанський наголошував на обов'язковості вставних конструкцій у системі речення, а О.Г. Руднєв доводив, що вставні слова – це члени речення. Є.В. Кретевиц називав зв'язок вставних слів з реченням включенням, а вставні слова – супутніми членами речення.

І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська під вставними словами, сполученнями і реченнями розуміють такі форми, які вводяться в речення на семантико-комунікативному рівні для вираження ставлення до повідомленого з погляду його ймовірності чи неймовірності, емоційної оцінки, ступеня звичайності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо [8, 378].

Процес дослідження відокремлених модальних одиниць та семантико-синтаксичний механізм їх функціонування в реченні пройшов чималий тернистий шлях. Актуальність нашої праці полягає в дослідженні особливостей синтаксичного навантаження вставних і вставлених конструкцій у реченні з урахуванням граматичних ідей письменника діаспори Уласа Самчука, які поєднують у собі граматику речення, синтаксис тексту та стилістику.

Мета статті – визначити граматичні та семантико-синтаксичні особливості вставних і вставлених компонентів у художній прозі Уласа Самчука.

Аналізуючи семантичну функцію вставних членів речення, спостерігаємо, що У.Самчук використовує їх або для вказівки на своє чи своїх героїв ставлення модального характеру (функція суб'єктивної модальності), або для додаткового зауваження до висловленої в реченні думки, наприклад: *Але скажу вам одверто і не знаю чому: сентименти я стратив, але коли побачив те місце – вірте – не вірте, завляв хвостом, як голодний Бровко на вигляд кістки* [7, 122]; *Між батьками з цього приводу почалась розмова, і вони, Богу дякувати, забули про «Володькові вибрики»* [4, 18]; *Людина, як не кажіть, за винятком хіба блощиць, найживучіша твар на землі, і ніяка чума, навіть марксизм, її не видушить* [7, 34]; *Володько, зрозуміло, першим збагнув становище, хоча він це мовчить* [4, 14]; *І він же, видно виразно, не українського накорення* [7, 21]; *Хай йому чистець, так тут за гарма-дарма чапіти* [4, 59].

Суб'єктно-модальні відношення в реченні письменник виражає граматичними засобами різних рівнів:

- морфології (словами, сполученням іменника з прийменником): *От, наприклад, кажуть тато, що по наших полях мають москалі маневри робити* [4, 17]; *На це якось нарвалась мати, ну і, звичайно, Володько дістав кілька плацунів* [4, 16]; *На щастя, на цьому й скінчилося* [4, 16]; *До речі, значно покращала погода, над Нью-Йорком повно сонця, по вчорашній зливі лиш приємне посвіжіння* [7, 280].
- синтаксису (словосполученням і реченням): *Бо я трохи, грішним ділом, залицяюсь з песимізмом* [7, 123]; *Такому чоловікові, само собою, всяк віру йме* [4, 59]; *Марія, видно, не має часу... Де ж той, у Бога, час навесні* [6, 70]; *Він глянув на ту долину, де, як оповідав недавно Омелько, скошено було польськими кулеметами пару десятків молодих, цвітучих синів України, на білий, вже оправлений, панський палац у зеленому парку й в межичасі міркував, яку б це помсту вибрати для того палацу* [5, 330]; *Залишається таки, було – не було, Райх, єдиний, абсолютно єдиний шлях до їх раю* [7, 36].

Вставні компоненти надають реченню чи окремим його членам, як головним, так і другорядним, додаткового відтінку. У художніх творах Уласа Самчука більшість вставних конструкцій відноситься до всього речення загалом, тобто вступає у синтаксичні відношення зі всією реченнєвою структурою: *Розуміється, де москалі, там і цар* [4, 17]; *Іван не відповів. Сказати по правді, він не дуже тим цікавився* [7, 94]; *Але народ, кажу вам, добрий, сердечний* [4, 102]; *Він ще, правда, не може ходити, але він може повзти на чотирьох, може переступати, опираючись на щось* [4, 103]; *Але все-таки Іванові, будь-що-будь, не хотілося коритися* [7, 344].

Значно менше потрапляємо у творах письменника на вставні члени речення, співвіднесені з окремим його членом: *І говорив Сашко з Вірою, як це не дивно, по-українськи* [7, 20]; *Він, мовляв, і так не знає, що ще з того вийде* [4, 53].

За допомогою нагромадження вставних виразів у мову персонажів чи загальноавторську оповідь Улас Самчук прагнув передати внутрішній стан, тривогу, радісне чи негативне хвилювання: *Здається, ви нічого не мали б проти бути, скажемо, співачкою і чарувати серця світу вашим малиновим голосом* [7, 35]; *Має він безліч свого зайняття. По-перше, знайомство з усіма, як мати каже, з дітворою, по-друге, обслідування цілого двору, будинків...* [4, 148]. Іноді автор, щоб

досягти піку емоційності, напруженості, підсилює нагромадження вставних одиниць ще й повторюваними компонентами: *Він був не лишень лядвїрт, але й філософ, який, скажете, німець не є філософом, ми з ним розмовились, і між тим він почав мову, що ми, мовляв, як він казав, «русен», не змогли як слід цю землю за господарити, як це прийнято в Європі, і що вони, як він казав, «дойче», прийшли сюди це направити* [7, 123].

На відміну від вставних компонентів речення, які використовуються для вираження модальних та суб'єктно-оцінних значень і зосереджені у внутрішньо-синтаксичній структурі речення, вставлені одиниці «виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які поповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлювання, вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в першій момент формування думки» [8, 396]. Бажання мовця повідомити щось, уточнити, доповнити, заперечити або підтвердити реалізується в процесі мовлення, порушуючи, розриваючи цілісність синтаксичних зв'язків речення. Наприклад: *Бувало, за турецької війни... Хм... (при цьому, як сидить, то обов'язково засовається на лаві, ногу на ногу заложить і голосно носом повітря втягає)* [4, 19]; *Це робот, машина. Підійшов, загорнув (живе – не живе) до звалу, там має стати Райх, Третій Райх...* [7, 33].

Основна функція вставних конструкцій у художньому тексті – передача додаткових відомостей, які, на думку автора, допоможуть читачеві краще зрозуміти зміст речення, відношення автора до подій, зображених у творі, уточнити місце і час дії, поведінку, міміку, жести, інтонацію героя тощо. За допомогою вставлених конструкцій у прозі Уласа Самчука виражаються обставини дії чи події, розкривається внутрішній світ героїв, їхній психічний стан, стосунки з навколишнім світом, людино- та світосприйняття, експлікуються емоції та ставлення автора до зображуваних подій та суб'єктів. Наприклад: *У сімдесят сьомім та восьмім роках. (Саме тоді ягнята пас, а зимою по злотому за день до машини в двір бігав). Хліба від м'ясиць бракувало* [4, 19]; *Проходжу ото коло вашого саду, і просто мене аж оскома бере... – починає Григорчук. (А це ж Матвієва слабка струна – садок. Ніби знає...)* [4, 22]; *Морда (це так прийнято там звати обличчя) кругла, червона, пухка...* [5, 43]; *Від п'ятої вечора до п'ятої ранку стан облоги, до того додалися облоги, людей – винних-невинних – згортали з вулиць, скидали до ям Бабиного Яру, замачали силуети шибениць* [7, 30].

У творчому доробку Уласа Самчука подибуємо широку палітру вставлених конструкцій, виражених граматичними одиницями трьох рівнів: словами, словосполученнями і реченнями, як от: *Або Гнат стриножить свою брикливу жінку і вона сидітиме дома та працюватиме, або хай собі під (енергійно) три чорти вибирається з хати* [6, 62]; *Але останнього вечора перед своїм виходом купець ще раз розпалився, ще раз (і то зайвий) наплював Левові просто в його дурнуватощире, одверте, невинне обличчя* [5, 70]; *Прошу, як можете, сполучіть мене з фройляйн Людевік. Дякую! (мовчанка й чекання)* [5, 219]; *Дві рани – в плечі та в лівій підколінці – свідчать про це досить яскраво* [5, 343]; *Чарку налив щиро (від щирого серця), горілка переливається і хлюпається на настільник...* [4, 26]; *А цю непотріб подри, – тикнув він китцем (мав обтяті на правій руці пальці) на фотографії* [5, 413]; *За стіною брат Ольги й ще кілька його знайомих грають у карти – їх там четверо* [5, 172].

Для художнього стилю Уласа Самчука характерним є те, що вставленими можуть бути не лише слова, словосполучення і речення, а навіть надфразна єдність і цілий текст, причому інколи читач може втратити відчуття прочитаного в дужках, сприймаючи всю текстову побудову гармонійно та органічно настільки, що уявити собі цей текст без вставленої конструкції вже неможливо: *А сорти все які! Самі, можна сказати, найкращі: золоті, зелені та білі ренети. (Ці можуть довго лежати, гарно пахнуть і мають добрий збут. Особливо зелені ренети). Опісля це голки, цяківки червонобокі – солодкі, тарольки (ах, як пахнуть! А долежать часом до масляної). Виноградки. (Це не яблука, а щастя. Великі – півхунта кожне)* [4, 21]; *Певно, думаю, Казмірецева робота. (У нас тоді Казмірець страшний по пралісах шугав. По тридцяті крадених коней за одну ніч на Поділля переправляв. З самим приставом кумався, а стражники – то сам злодій. Всі в його банді були)* [5, 340].

Наймасштабніше вставлені конструкції в проаналізованих творах Уласа Самчука представлені вставленими реченнями, які приєднуються до основного висловлювання за допомогою:

- підрядних сполучників: *Повитягав усякої всячини на середину хати, понаставляв стільців, витягнув батькову шевську скриньку (бо Матвій і шевство знав. «Отак для своєї потреби»), наніс полін, дров і якусь, видно, фортецю будував* [4, 22]; *Він вирішив основне перемолоти все своє збіжжя (поки ще тримається погода), а тому мусить кликнути толоку до машини* [4, 51];
- сурядних сполучників: *У мене он (і він гордо показував свої широконосі тяжкі, на військовий зразок, чоботська) – у мене он третій рік чобіт, а ще дивись...* [4, 20];

– безсполучникового зв'язку: *Швидко з місяця, не миючись і не витираючись, подерли обидва (Володько ледве висадив отого опецькуватого курдупеля) на найповнішу захисницю всіх покривджених дітей – їх найнедоступнішу фортецю – піч* [4, 15].

Нечасто, але все ж потрапляємо у творах Самчука на поширені вставні висловлювання, що набувають форми складного речення – складносурядного, складнопідрядного, безсполучникового чи, навіть, багатоконпонентного складного речення. Наприклад: *Мені огидли угодники Кремля, смердять здохлі догми, двадцять п'ять років «Дем'янова уха» – їж, або куля в потилицю* [7, 24]; *Прив'язав біля дверей, а сам заскочив до сторожки (сторожка отам, де тепер майстерня чеха Крофти була), щоб залишити шлеї* [5, 340]; *А Хведотисько (штанята йому все спадають на п'яти, бруднізна сорочка ворочком із заднього прорізу вилазить) і собі за ним тягнеться, та носом підшморгує, та щохвилини терпеливо сопляка рукавом по губах розмазує, від чого край рукава ніби шкірою облямовано* [4, 11]; *Зняв я шапку і перехрестився, та поволі почав рухатись, думаю, треба якось із того снігу вилізти, шукаю шапки, що десь злетіла... (Володько думає: і як він її зняв, коли вона злетіла?)* [4, 89]; *Цікаво, що саме в той день... (ще тоді затьма велика була; із сонця один бублик лишився, а небо ціле ніби хтось саджою вимастив) упокоївсь він* [5, 338].

Досить часто Улас Самчук використовує вставлені конструкції, в структурі яких є вставні одиниці. Ускладнені ними вставлення привносять певний модальний момент у семантику висловлювання [3, 134]. Наприклад: *Ноги свої, взуті в шпичасті, шеврові (яких він, між іншим, терпіти не міг) черевики, відложив на приставлений до ліжка стілець* [5, 429]; *Рано (а зрештою, хіба це було рано?) мився він занадто похапцем та сердито... бо спізнився на обід* [5, 430]; *Марія тремтячою (може, там дивиться хто) рукою ставить свічку, швидко хреститься і розчервоніла вертається назад* [6, 26]; *Тут огонь, смерть, а воно з «сестрами» (теж, прости Господи, слово споганили) розгул творить* [4, 249].

Іноді письменник повторює у вставленій конструкції деякі компоненти основного речення. Повторюване слово вирізняється експресивністю, підвищеною інтонаційністю, що створює особливий стилістичний ефект: *І чому ти того лобу за, отого старшого (знов старшого!) не випариш добре* [4, 15]; *І як їй, власне, нікому іншому, а їй, приписано історією бути визволителькою людства від страшної пошести забобонів, пережитків, отупіння, неуцтва, дикунства (так, так, дикунства, як хочете!)* [5, 39]; *А знаєш, Марусе (це перший раз «Марусе»). Відкладімо вже ту... (хотів сказати «трагікомедію», але запнувся) подію на вечір* [5, 239].

В аналізованих творах Самчука також є випадки введення у вставлену конструкцію прямої мови або внутрішнього мовлення персонажа з емоційно-виражальною семантикою, яка передає внутрішньо-психологічний стан персонажа або виконує індивідуалізаційно-характеристичну функцію: *А як візьмеш попругу, щоб протягнути котрого («Ого! Добре вам протягнути», – думає Володько) через пліч, то галасу на цілу околицю наробиш* [4, 15]; *Хведот, побачивши таке, кидає огонь і, забувши, що має гніватись, підходить і собі до верби... Володько ж втілена повага... Зійшов на обчовганій стовбур верби («і як він, халепа, не боїться»), присів навшипінки і дивиться мовчки у вируючу воду* [4, 13]; *Чи дістануся я, каже... (ну, тут я розреготався!). Чи дістануся коли на рідне кладовище? (Так і ляпнув: «кладовище!»)* [5, 412].

Отже, вставні і вставлені конструкції є семантико-функціональним засобом, який надає творам діаспорного письменника Уласа Самчука унікальності й оригінальності. Вставні одиниці виражають у реченні суб'єктивну модальність, а вставлені привносять додаткове повідомлення до основного речення, тим самим розриваючи композиційно-синтаксичну послідовність побудови розповіді та надають їй двоплановості. Вставні і вставлені компоненти в реченні письменник виражає граматичними засобами різних рівнів: як морфології, так і синтаксису. Індивідуально-авторському стилю письменника притаманне поширення вставлених конструкцій вставними одиницями, повторами, введення прямої мови або внутрішнього мовлення персонажа, які семантично і функціонально збагачують його, увиразнюють та стилістично поглиблюють те, що залишилось ніби «за кадром».

Список використаних джерел

1. Бабайцева В.В. Синтаксис. Пунктуація: Учебное пособие для студ. / В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1981. – 271 с.
2. Марич С.М. Стилiстичний синтаксис української мови: Навчальний посiбник / С.М. Марич. – К. : ІСДО, 1993. – 72 с.
3. Мойсiєнко А.К. Структурно-семантична організація простого ускладненого речення: навчальний посiбник / А.А. Мойсiєнко. – К.: Видавничо-полiграфiчний центр «Київський унiверситет», 2006. – 167 с.
4. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох томах / У.О. Самчук. – Острог-Львiв: Вид-во НаУОА, «Сполом», 2005. – 632 с.

5. Самчук Улас. Кулак. Месники. Віднайдений рай: Роман, оповідання, новели / Улас Самчук. – Дрогобич, 2009. – 488 с.
6. Самчук Улас. Марія: Хроніка одного життя / У.О. Самчук. – Львів: Вид-во «Оріяна-Нова», 2004. – 176 с.
7. Самчук Улас. OST. Трилогія. Том 3. Втеча від себе / Улас Самчук. – Тернопіль, 2006. – 412 с.
8. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української літературної мови: Проблемні питання: [навч. посібник] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Анотація. У статті проаналізовано семантико-синтаксичні особливості функціонування вставних і вставлених компонентів у художньому мовленні Уласа Самчука.

Ключові слова: вставні члени речення, вставлені конструкції, модальні відношення, граматичні рівні.

Summary. One of means the modal relational expression speaking to the opinion expressed by him reflected in works of Ylas Samchuk by the parentheses and inserted components. The parentheses syntax constructions (words, word-combinations, sentences) are grammatical units of sentence, that is able to express subjective modality, certain informing and emotionality in relation to character of expression.

Ylas Samchuk uses the parentheses units or for pointing on it or heroes of relation of modal character (function of subjective modality), or for an additional remark to the opinion shown in a sentence.

The subject-modal relations in a sentence the writer expresses by the grammatical means of the different levels: morphology (by words, by the joining of noun with a preposition) and syntax (by a word-combination and sentence).

The basic function of the parentheses constructions is a transmission of additional information that enrich, specify, develop maintenance of expression, specifying on some details or new facts that were not envisaged in first moment of forming of idea, will help a reader better to grasp the meaning suggestion, relation of the author to the events represented in work, to specify a place and time of action, behavior, mimicry, gestures, intonation of hero and others like that.

For Ylas Samchuk's artistic style characteristic is that inserted there can be not only words, word-combinations and sentences, and even надфразна unity and whole text. The largest inserted constructions in the analysed works of Ylas Samchuk are presented by inserted sentences.

In analysable works of Ylas Samchuk meet the cases of introduction to the inserted construction of the parentheses units, repetitions, direct speech or internal language of personage.

Thus, the parentheses and inserted constructions, though break the linearity of syntactic structure of the sentence, but semantically and functionally enrich him, expresses and stylistically deepen that remained as though "off" frame.

Key words: the parentheses parts of the sentence, inserted constructions, modal relations, grammatical levels.

Отримано: 17.02.2015 р.

УДК 81'373

Антіпов О.С.

СКЛАД І СТРУКТУРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ПАТРІОТ»

Після здобуття Україною незалежності стало відчутним поживавлення української письменницької публіцистики. Гострі, наболілі проблеми бездуховності нації, шляхи відродження українства, проблема мовної ідентифікації – це провідні теми публіцистичних виступів українських письменників.

Сучасна письменницька публіцистика є ефективним інструментом осмислення соціального життя, оскільки "її тексти відзначаються специфічністю позиції автора, оригінальним підходом до бачення і подачі суспільно вагомих проблем, вибору матеріалу й здатністю впливати на читача. Письменницька публіцистика стає орієнтиром у процесі формування масовою аудиторією своєї позиції щодо соціального життя та джерелом, яке провокує роздуми про стан розвитку суспільства та визначення його перспектив" [24, 3].

Актуальність дослідження. Історія незалежної Української держави несе в собі великий заряд громадянських знань, способів діяльності, цінностей. Активно відбувається засвоєння сутності суспільних відносин, політичних та соціальних процесів, громадських і суспільних рухів, значення громадянських цінностей і загальновищаних норм поведінки окремої людини й груп людей у складних суспільно-політичних умовах.

Мета статті. Лексико-семантичне поле (далі ЛСП) “патріот”, що змодельоване на основі письменницької публіцистики кінця XIX – початку XX ст. – наші дні, складається з ядра поля, що представлене однойменною лексемою *патріот* та спільнокореневою з нею – *патріотизм*. Зібраний матеріал дає підстави в середині ЛСП “патріот” виділити три ядерних лексико-семантичних мікрополів (далі ЛСМП), які є меншими за обсягом сукупностями лексичних одиниць та лексичних сем, об’єднаних спільністю змісту та ядерною лексемою *патріот*: “патріот як такий”, “псевдопатріот” і “антипатріот”. Основна увага в межах даної розвідки зосереджена на моделюванні ЛСМП “патріот як такий” на матеріалі сучасної художньої публіцистики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що сучасний етап розвитку лінгвістичної науки позначений зацікавленням семантичними аспектами мови на всіх її рівнях. Поле як лінгвістичне явище перебуває в центрі уваги європейських мовознавців протягом останніх десятиліть.

У дослідженнях з традиційної семантики ЛСП об’єднує низку лексико-семантичних мікрополів ЛСМП. Їх виділяють за допомогою семантико-логічного критерію, в основі якого лежить принцип ідентифікації – відшукування слова-ідентифікатора, що виражає поняття, ідею в найбільш загальній формі. ЛСМП є меншими за обсягом сукупностями лексичних одиниць порівняно з ЛСП та являють собою змістовний, логічний їхній підклас. Це ієрархічно організоване семантичне об’єднання, елементи якого пов’язані за інтегральною ознакою, що виражена його домінантою (ядерною лексемою).

Складником ЛСМП виступає семема як одне із значень мовної одиниці, що співвідносна з мінімальною одиницею плану вираження та яка становить набір впорядкованих сем.

Викладення основного матеріалу. Сучасна публіцистика зосереджена переважно в описах найважливіших політичних дебатів (зокрема, парламентських та Президентських виборів) як визначальної одиниці розбудови демократичної й незалежної держави. Велике значення для утвердження головних принципів патріотизму та націоналізму як єдиної запоруки для українського історичного успіху, на думку письменників-публіцистів, набули революційні події 2004–2005, 2013–2014 років, наприклад: *Помаранчева революція принесла кілька важливих інституційних змін, котрі роблять повернення України до кучмівського авторитаризму малою мовірним* [22, 221]; *То було в грудні 2004-го, неподалік вирував Майдан, навкруги панувало піднесення, суміш тривожного й водночас святкового настрою* [20, 59]; *Євромайдан – ...це не лише місце, де б’ється серце України, а й велика невидима церква, храм, до якого їдуть помолитися, причаститися, який намагаються всіма силами зберегти. Там наша віра. Знаю, що вона, незважаючи на цинізм, брехню і підлість влади, переможе* [25, 40]; *Майдан, цей багатотисячний колективний суб’єкт акції, жив своїм, громадянським, майданним, життям, сенс якого значив – стояти! Не розбіглись домів од холоду і простуди; не “махнути рукою” од втоми чи збайдужіння; не піти на роботу, бо звільнять; не поступитись у грі нервів віч-на-віч зі спецназом; не припинити страйк; зберегти велику єдину душу* [26, 123] та ін.

ЛСМП “патріот як такий”, що змодельоване на основі сучасної письменницької публіцистики, складається з ядра поля, представленого однойменною лексемою *патріот* та спільнокореневою з нею – *патріотизм*. Опрацьований матеріал дає підстави до ядра поля включити й словосполучення *бути патріотом*, оскільки воно широко представлене в художній публіцистиці із значенням ‘здатність відчувати патріотизм’, тобто любити свою країну, ставити її інтереси вище за власні та захищати їх. У суспільно-політичній проблематиці феномен патріотизму постає з урахуванням його еволюції, стосунків України з Росією та Польщею, концепту “Європа”, критики чинної та минулої влади, ставлення народу до своєї країни, роздумів про утвердження України, пізнання української душі, здобуття Україною гідного місця у світі, а українським народом – кращої долі, на яку він заслуговує.

На основі залучених лексикографічних джерел XX–XXI ст. в межах ЛСМП “патріот як такий” було виділено чотири семеми: “хто любить свою Вітчизну”, “хто любить свій край (малу Батьківщину)”, “хто служить Батьківщині та боронить Вітчизну від загибелі”, “хто любить свій народ”. У практичному словнику синонімів української мови за редакцією С. Караванського зафіксовано, що синонімами лексеми *державна* є слова *країна*, *край*, *земля* [11, 84]. Тому семему “хто любить свою Вітчизну” доцільно розширити синонімічним рядом *державна – країна – край*.

У семемі “хто любить свою Вітчизну (державу, країну, край)” ми виділили такі семи: 1) ‘вижляти любов до Батьківщини (до держави)’: *Що є просто неймовірне, то це воля українців по-*

казати, що вони нічим не гірші за інших, і прагнення, аби це було визнано... Така любов до своєї країни остаточно мене переконала: ніколи не можна відступатися від діла, у слушність якого віриш [9, 214]; Як український американець він досить вдало в собі поєднує і українську любов до своєї экс-батьківщини, і суто американське positive thinking, себто вміння бачити все, але акцентувати на кращому, позитивному, перспективнішому [19, 25].

2) ‘виявляти любов до рідного краю (до малої Батьківщини, рідного міста)’. Свого часу історик та один із ідеологів патріотизму М. Карамзін виділив три різновиди любові до Батьківщини: фізичну, моральну та політичну. Так, фізичну вчений пояснював як таку, що відчуває людина, яка любить місце свого народження та виховання [12, 194–203]. Залежно від особистого сприймання, від інтелектуального розвитку й глибини самовідданості межі батьківщини можуть розширюватися від власного будинку до обласних масштабів. Складником феномена патріотизму є шанування Батьківщини як місця свого народження й постійного проживання, любов і турбота про це територіальне формування. Ця тема широко представлена в сучасному художньо-публіцистичному дискурсі, як-от: *Можеш народитися в Алма-Аті, приїхати до Львова, полюбити у свій спосіб Львів – і станеш львів’янином* [14, 5]; *Усвідомлюю, що живу в своєму рідному місті, яке для мене – найкраще в світі* [14, 31]; *Врешті я полюбив Львів, запізнавши його вповні* [17, с. 80]; *Ціле життя він любив той край, в якому виріс, – Гуцульщину, Яворів* [17, 85]; *Гоголь залишив справді безліч яскравих виявів своєї любові до малої вітчизни (“нашої нещадної Малоросії”, як він написав в одному з листів)* [21, 180]; *Мій приятель водить мене вулицями Полтави і захоплено оповідає історію кожного храму, будинку, пам’ятника. Він патріот свого міста* [20, 139]; *Ось доля донецьких – не сепаратистів, не терористів, не «ватників», не українوفобів – нині збиратися в різних містах і говорити про свій Донбас, який вони залишили і до якого мріють повернутись* [5].

3) ‘працювати на користь країни’, як-от: *Вся діяльність Ю Ш (Юрія Шевельова, – прим. О. А.), від наукової до громадсько-організаційної (від МУРУ до УВАН), була, на кінець мету, цілеспрямовано націєтворча* [8, 281]; *Майдан <...> продовжує вірити, що в такий спосіб зможе захистити й зневажену конституцію країни* [10, 76].

Отже, виділені семи, що є складниками семими “хто любить свою Вітчизну (край)”, характеризують патріота як людину, яка не відділяє себе від держави та не є байдужою до її долі.

У науковому дискурсі феномен патріотизму розглядають не лише як любов до батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а й у разі потреби самовіддано боронити територіальну цілісність країни, здобутки свого народу та надбання нації [23, 471]. Це дає підстави в межах ЛСМП “патріот як такий” виділити семему “хто служить Батьківщині та боронить Вітчизну від загибелі”, що широко репрезентована в сучасній українській художній публіцистиці. Її складниками є такі семи: 1) ‘боротися за волю України’, як-от: *Десятки тисяч партизанів <...> в карпатських та волинських лісах вели безнадійну, самозречену боротьбу з більшовицькими окупантами* [22, 229]; *Це моя територія, це мій підозрюваний і зневажуваний світ, <...> але в мене немає іншого виходу, як тільки боронити цей шматок, цей клаптик, ці клапти, що розлазяться навсідч [2, 123]; Усі галицькі патріоти були переконані, що омріяна Україна має бути тільки соборним об’єднанням усіх українських земель. Саме ця мрія спонукала галичан воювати у австрійській армії проти Росії – заради визволення Великої України* [17, 204]; *Ми вибухаємо пристрасними звинуваченнями у відсутності патріотизму. І хоч той Донбас нам не потрібен, але воювати за нього треба* [3]; *Я останнім часом часто згадую весняні мітинги в Донецьку та Луганську. З великою кількістю синьо-жовтих прапорів, з великою кількістю людей, котрі не хотіли здавати свої міста, не хотіли втрачати своєї країни* [7].

2) ‘боротися за українську ідею’. Складність сучасних процесів державотворення в Україні актуалізує потребу звернення до вітчизняного досвіду становлення, формування та утвердження української національної ідеї, парадигма якої базується на положенні про те, що вона має власну історію, невіддільну від історії етногенезу українського народу, формування української модерної нації, національно-визвольних змагань українців за волю, незалежність і власну державу. Ця тема широко репрезентована в сучасному художньо-публіцистичному дискурсі, адже Україна може утвердитися у світі як національна демократична країна лише на ґрунті національної ідеї. Наприклад, *Як тільки Союз почав валитися, всі вони (українські націоналісти, – прим. О. А.) одразу ж стали палкими поборниками незалежності, а декому тоді навіть вдалося чимало зробити для популяризації державних ідей на наших районних теренах* [1, 70]; *Саме в боротьбі за українські ідеали сформувалась ота порівняно вища, “європейська”, ніж на інших теренах, політична культура сучасних галичан* [26, 103]; *Громадяни, які визнають непорушність державних кордонів, не підтримують регіонального сепаратизму, не схвалюють насильницького вирішення конфліктів, а отже приречені займатися формуванням модерної нації і національної ідентичності у рамках наявної вже держави* [21, 203].

Отже, у межах семема “хто служить Батьківщині та боронить Вітчизну од загибелі” денотат представлений як людина, яка самовіддано бореться за Україну, її державність, незалежність, свободу та демократію, готова стати на захист української національної ідеї.

Як відомо, компонентами української ідентичності є відносно велика кількість суспільних утворень: сім'я, етнос, релігія, мова, держава, країна, партія, громада, нація, місце проживання та ін. Опрацювавши сучасну художню публіцистику, ми дійшли висновку, що в межах ЛСМП “патріот як такий” доцільно виділити семему “хто шанує українські цінності”, репрезентантами якої виступають семи 1) ‘виявляти любов до рідної мови’: *Традиційно-українська спільнота добила від переважно «креольської» влади доволі вигідного для себе Закону про мову (1989), а згодом і конституційного узаконення української мови як єдиної державної (1996)* [21, 213]; *Боротьба за мовну емансипацію є не чим іншим, як боротьбою з тоталітаризмом на щонайінтимнішому з його плацдармів – на терені людського духа* [9, 104]; 2) ‘виявляти любов до українського фольклору’: *Щирі патріоти <...> в брежнєвські роки наважувалися на вулицях уголос розмовляти по-українському, потай співали заборонених пісень і мріяли про Шевченкового “Кобзаря” без купюр* [9, 93]; *Я люблю життя в усіх його проявах, на смак, на запах і дотик, люблю наші українські поминки, що відбуваються весною, після Великодня* [8, 136].

Патріотизм як жива і дієва любов до Батьківщини завжди спирається на творчий пошук та стає невіддільним від величезної самовідданої роботи, що спрямована на розвиток і вдосконалення всіх аспектів життя народу, нації, країни. Фундамент цих дій закладений національними символами країни – гімном, прапором та гербом, – саме вони виявляють самобутність нації. З огляду на опрацьований художньо-публіцистичний дискурс ми виділили сему 3) ‘виявляти любов до державної атрибутики’, що широко представлена в сучасників, як-от: *Є в Росії й притомні люди. Вони приїжджають до Києва й бачать те, чого ніколи не бачили в Москві. Вони бачать, як люди масово співають гімн* [25, 114]; *Захоплені козацькою стихією юнаки <...> зодягали вишиванки й шлички, влаштували Шевченківські вечори та недільні школи. <...> Вони називали себе «народовцями»* [26, 103]; *Багато хто теж тримає удома – там, у себе, на Донбасі – синьо-жовті прапори, виходив із ними на вулиці, потрапляв із ними під роздачу* [5].

Отже, у межах ЛСМП “патріот як такий” денотат представлений і як борець за правду та волю, якому не байдужа ситуація в Україні, і як член української громади, готовий служити на користь малої Батьківщини. Письменники-публіцисти справжнього патріота репрезентують як людину, яка має бажання й здатна захищати права знедоленого народу та підносити його добробут, вставати на захист надбань української нації.

ЛСМП “патріот як такий” у письменницькій публіцистиці означеного періоду відіграє важливе когнітивно-культурологічне значення. Окреслені складники мікрополя – любов до Батьківщини, ідилічне та контрастне зображення рідної країни, осмислення минулого та майбутнього, віра в рідний народ, – підкреслюють його багатогранність у публіцистичних візіях письменників на помежів’ї століть.

У межах досліджуваного ЛСМП логіка нашого дослідження вбачає за необхідне виділити гіперо-гіпонімічні відношення ядерних лексем *патріот* і *патріотизм*. Термін *гіпонімія* впровадив у мовознавство Дж. Лайонз для позначення видо-родових відношень. Гіперонім – слово або словосполучення з родовим більш узагальненим значенням по відношенню до слів або словосполучень видового, менш узагальненого значення. Гіпонім – слово або словосполучення видового, більш спеціального значення по відношенню до слова або словосполучення родового, більш узагальненого сенсу (гіпероніму) [15, 163]. Відтак, у межах ЛСМП “патріот як такий” гіперонімами є лексеми *патріот* і *патріотизм*, а видовими їх поняттями слугують лексеми (словосполучення) *свідома людина* (*Люди, свідомі своїх прав, які готові їх та майбутнє своєї країни захищати та боронити при світлі дня* [10, 29]; *Свідомі українці наважувалися розмовляти рідною мовою* [21, 65]), *діяльна людина* (*Я зрозумів, що ні мої абсолютно українські переконання, ні безсумнівне патріотичне виховання, ні те, що роблю я тепер, щоб та Україна була, ні те, що робили всі в родині – ніщо не захистить мене від ситуації, коли доведеться цим самим генералам і їхнім людям доказувати, що я – за Україну і за державність* [16, 20]; *Це незнищенна країна. Бо хоч як вона відбиває своїм громадянам любов до себе, все одно знаходяться диваки, які в неї вірять. І навіть намагаються її змінити* [20, 38]), *порядна людина* (*У нашій країні, на щастя, ще чимало порядних людей, <...> небайдужих до психологічного клімату в країні, де проживають вони та їхні діти* [18, 80]), *борець* (*Для того, щоб щось змінити, щось справді важливе в нашому житті, необхідна віра. <...> За віру в друзів, родину, Батьківщину люди здатні покласти голови свої, бо така смерть є святою* [25, 39]); *любов* (*Велика і правдива, й плідна любов до батьківщини* [21, 70]; *Я дивлюся, як важко борються в ньому його дві півкулі: любові-до-своєї-давньої-української-ідентичності та імперського-квазігеополітичного-дискурсу* [4, 127]; *Врешті я полюбив Львів, запізнавши його вповні* [17, 80]), *почуття* (*Патріотизм – це те, що почувать*

громадяни України до Батьківщини [22, 51]; *Надійне відчуття рідного і малої батьківщини, що перестане бути суттєвим те, яка ця твоя батьківщина* [17, 80]); *дієвість* (*Ми не можемо передбачити, чи продовжуватиметься насильство і чи загостриться ситуація найближчими днями, але ми ВЖЕ бачимо неймовірну сміливість і завзяття сотень тисяч українців, які попри владне свавілля, арешти і постійну загрозу силового сценарію в цю хвилину відстоюють на нещадному холоді демократичну Україну* [6]) та ін.

Висновки. У сучасній художній публіцистиці соціальний феномен патріотизму репрезентований письменниками як інтегруюча основа відродження духовних цінностей суспільства, певне моральне ставлення до своєї Вітчизни та стабілізуючий чинник національної та громадянської злагоди в незалежній Україні, а патріотичні почуття – як здебільшого любов, гордість та радість за надбання нації.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки позначений зацікавленням семантичними аспектами мови на всіх її рівнях. Конкретні праці та засадничі тези демонструють, що в межах мікрополя між його компонентами встановлено внутрішньомовні механізми та родо-видові зв'язки.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у моделюванні на матеріалі сучасної письменницької публіцистики в межах ЛСП “патріот” мікрополів “псевдопатріот” та “антипатріот”.

Список використаних джерел

1. Андрусак І. Дуби і леви: статті та есеї / Іван Андрусак. – К. : Грані-Т, 2011. – 168 с.
2. Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 128 с.
3. Винничук Ю. Наші радощі і тривоги [Електронний ресурс] / Юрій Винничук. – Режим доступу: <http://tsn.ua/analitika/nashi-radoschi-i-trivogi-352824.html>
4. Дністровий А. Письмо з околиці: статті та есеї [Текст] / Анатолій Дністровий. – К. : Грані-Т, 2010. – 240 с.
5. Жадан С. Недонецькі донецькі [Електронний ресурс] / Сергій Жадан. – Режим доступу: <http://tsn.ua/analitika/nedonecki-donecki-390262.html>
6. Жадан С. Факт любові [Електронний ресурс] / Сергій Жадан. – Режим доступу: <http://tsn.ua/analitika/yihati-y-povertatis-356489.html>
7. Жадан С. Час не зупинився [Електронний ресурс] / Сергій Жадан. – Режим доступу: <http://tsn.ua/analitika/chas-ne-zupinivnya-367162.html>
8. Забужко О. З мапи книг і людей [Текст] : [зб. есеїстики] / Оксана Забужко. – Кам'янець-Подільський : Рута, 2012. – 376 с.
9. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса [Текст] : вибрана есеїстика / Оксана Забужко. – 4-те вид. – К. : Факт, 2009. – 352 с.
10. Забужко О. Let my people go [Текст] : 15 текстів про українську революцію / Оксана Забужко. – 2-е вид. випр. – К. : Факт, 2006. – 232 с.
11. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови [Текст] / Святослав Караванський. – 4-те вид., опрац. і значно допов. – Л. : БаК, 2012 – 523 с.
12. Карамзин Н. О любви к Отечеству и народной гордости / Сост., предисл. А. Ю. Минакова. / Отв. ред. О. А. Платонов. – М. : Институт русской цивилизации, 2013. – 736 с.
13. Коркішко О. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі [Текст]: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. : 13.00.07 / О. Г. Коркішко. – Луцьк, 2004. – 23 с.
14. Неборак В. А.Г. та інші речі [Текст] / Віктор Неборак. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 300 с.
15. Никитин М. Основы лингвистической теории значения: учеб. пособие [Текст] / М. В. Никитин – М. : Высш. школа, 1988. – 168 с.
16. Прохасько Т. FM “Галичина” [Текст]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 54 с.
17. Прохасько Т. Одної і тої самої [Текст] / Тарас Прохасько. – Чернівці : Книги – ХХІ, Meridian Czernowitz, 2013. – 240 с.
18. Процюк С. Аналіз крові [Текст] / Степан Процюк. / К. : Грані-Т, 2010. – 144 с.
19. Рябчук М. Зона відчуження : українська олігархія між Сходом і Заходом [Текст] / Микола Рябчук. – К. : Критика, 2004. – 224 с.
20. Рябчук М. Попереднє життя [Текст] : зб. есеїв / Микола Рябчук. – К. : Нора-Друк, 2013. – 208 с.
21. Рябчук М. Постколоніальний синдром [Текст] : спостереження / Микола Рябчук. – К. : “К. І. С.”, 2011. – 240 с.
22. Рябчук М. Улюблений пістолет пані Сімпсон: хроніка помаранчевої поразки. – К. : “К. І. С.”, 2009. – 240 с.

23. Скуратівський В. Нельотна погода. Замість передмови та замість монографії / В. Скуратівський // Забужко О. Сестро, сестро: Повісті та оповідання. – Видання друге. – К. : Факт, 2005. – С. 5–19.
24. Стеблина Н. Сучасна українська письменницька публіцистика у варіанті виступів О. Забужко, Т. Прохаська, Ю. Андруховича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соціальних комунікацій : спец.: 27.00.04 “Теорія та історія журналістики” / Н. О. Стеблина. – К., 2011. – 20 с.
25. Хроніка відчуттів : Євромайдан [колекція есе Т. Прохаська, І. Ципердюка, Ю. Андруховича, С. Жадана, Ю. Винничука]. – Брустурів : Дискурсус, 2014. – 156 с.
26. Чопик Р. Менталітети [Збірка есеїв] / Ростислав Чопик // Літературно-художнє видання. – Київ, УВС ім. Ю. Липи, 2014. – 176 с.

Анотація. У статті на матеріалі сучасної української письменницької публіцистики змодельовано один зі складників лексико-семантичного поля “патріот” мікрополе “патріот як такий”. Автором розвідки встановлено гіперо-гіпонімічні відношення між ядерними лексемами “патріот” і “патріотизм” та їх видовими варіантами.

Ключові слова: художня публіцистика, лексико-семантичне мікрополе, патріот, сема, сема, гіперонім, гіпонім.

Summary. Modern writer's publicistic is the effective tool of the comprehensive social life, because its texts are marked by the original approach to the seeing and giving of the social important problems, choosing the material, and the ability to influence onto the reader. Writer's publicity becomes the orient in the process formation mass audience of its position as for the social life and the source which provokes the thinking about the condition of the society's development and identifying of its perspectives.

For today on of the moral and ethic components of the collective nation consciousness is respect of mother language, love for own Motherland, struggle for national state freedom, its culture, it means patriotic feelings, which usually becomes stronger in crisis and transition periods of the society's development, in periods of social and economic changes. One of such periods for Ukraine is modern life. Existence of the phenomenon patriotism for citizens, which is closely connected with love to native land, small and large Motherland, devoting to the state's interests, devoting to people, their traditions and culture is the basis of the economical, spiritual, social and cultural development of any state. So, the main source of the explaining phenomenon patriotism as a representative of the national views has always been literature, besides writers publicistic, which was made to form citizen's opinion.

The researching phenomenon patriotism and lexeme “patriot”, their representation in writer's publicity, in our opinion, must be made through the prism of the lexical and semantic field (LSF) as a component of a world language picture, which in Ukrainian linguistic reminds necessary till now. So, looking at these definitions, we define LSF as a structure, lexical units' system creation, which is a fragment of the world's language culture. Components of which are united by hierarchical principle. In the middle of the LSF scientists traditionally distinguish lexical and semantic micro-fields (LSMF) by means of semantic and logical criteria, in the basis of which is principal of identification suggested. Sense of this principal is in researching of the word-identification that express meaning, idea in the most general form. LSMF is smaller in size by the quantity of lexical units. It is the semantic uniting hierarchical organized; its elements are connected by integral remark that is expressed of its dominant – core lexeme or heteronym.

The aim of our investigation is modeling LSMF “patriot as he is” on the basis of modern Ukrainian writer's publicity that is one of the representatives of LSF “patriot”. Components of LSMF “patriot as he is” are semes, by means of which writers enriched the borders and concentrated LSF, but their community is sememes, which were defined through the interpretation of the lexeme patriot in modern lexical and graphical sources.

Key words: writer's publicity, lexical and semantic micro-field, patriot, seme, sememe, hyperonym, hyponym.

Отримано: 11.01.2015 р.

ПЕЙЗАЖНА ІНТРОДУКЦІЯ У ТЕКСТАХ МАЛОЇ ПРОЗИ ПИСЬМЕННИКІВ БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Текст – результат творчої діяльності автора. “Це – твір мовленнєвого процесу, який є завершеним, літературно опрацьованим відповідно до типу документа, твір, що складається із заголовка і ряду особливих одиниць (надфразних єдностей), об’єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв’язку, і має певну цілеспрямованість та прагматичну настанову” [3, 18]. Художній текст – універсум культури, творчо осмислена автором дійсність, матеріалізована у жанровій формі певного роду. Художній текст малої прози – це вербалізація фрагмента дійсності у формі семіотичної одиниці.

Композиція – явище, яке неодмінно присутнє скрізь, де існує текст. Це – організація і структурна впорядкованість тексту, яка відображає розташування, співвідношення і взаємозв’язок його частин для найповнішого втілення задуму автора.

Компонування художнього твору розглядав ще Арістотель. Він наголошував, що досконалість компонування забезпечує вмотивований відбір та поєднання окремих епізодів у художню цілісність. Сам термін “композиція” виникає пізніше та викликає суперечливість у трактуванні. У XVII столітті, в епоху класицизму, основний критерій художньої досконалості твору – це єдність місця, часу і дії, що стандартизувала його композицію.

У XIX столітті О. Веселовський, міркуючи над питаннями історичної поетики, зазначав: “Щоб створювати сюжет, мотиви мають певним чином розташовуватися, організовуватися. Їх організація може являти собою композицію художнього твору” [2, 300-306].

І. Семенчук розглядає композицію як “поняття функціональне, змістовне”; а архітектоніку – як “суто формальне, технічне” (будова художнього твору) [7, 14-15].

У 20-х рр. XX століття В. Шкловський і формалісти більше уваги приділяли розмежуванню понять “сюжет” і “фабула”, ніж “композиція”. Так, на думку В. Шкловського, сюжет – це “спосіб ведення, спосіб організації розповіді” [9, 398]. Тобто, йому властиві ті ж ознаки, що й композиції. У такому випадку у науковців просто не виникла потреба послуговуватися ще й терміном “композиція”. Доцільність використання цього поняття обґрунтував В. Кожинів: “... будь-який літературний термін має право існувати лише за умови, що він охоплює цілком визначену і специфічну сторону твору. Якщо термін “композиція” настільки розмитий, що його можна легко замінити термінами “сюжет”, “фабула”, “система образів” тощо – від нього взагалі варто відмовитися” [5, 433]. Композиція – це побудова твору, доцільне поєднання всіх його компонентів у художньо-естетичну цілісність, зумовлену логікою зображеного. Вона виражає взаємини, взаємозв’язок, взаємодію персонажів, сцен, епізодів зображених подій, розділів твору, способів зображення і компонування художнього світу (розповідь, оповідь, опис, портрет, пейзаж, монолог, ремарка). Дослідник намагався окреслити композицію як специфічний бік літературного тексту через виділення її одиниці – певної форми (способу, ракурсу) зображення. Пізніше літературознавці визначали особливості композиції через її зв’язок із так званим “практичним матеріалом”, розглядали як форму тексту, так і організацію всіх образних засобів твору (зміст).

Матеріалом дослідження обрано тексти малої прози письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст., а саме: Костянтини Малицької (“Сусідки”, “Тріх”), Євгенії Ярошинської (“В лісі”, “Цвіти”), Ольги Кобилянської (“Битва”), Осипа Маковея (“Туга”), Івана Синюка (“Сокоlecь”, “Образки з природи”, “Братчику, рятуй”, “Ой, діти мої – діти мої бідні”). До складу текстової тканини творів входять пейзажні описи, які мають спільні риси, зумовлені буковинською тематикою.

Експозиція – вихідна частина композиції та сюжету художнього твору, в якому стисло подається ситуація, що логічно випереджає зав’язку, хоча у тексті може передувати не тільки їй, а й подаватися після неї окремими деталями впродовж усього твору (затримана експозиція) або наприкінці (зворотна). Як правило, експозиція представляє час і місце дії, ніби компонує обставини (пейзажі, інтер’єри), в яких діятимуть персонажі, дає певні наміри оповідача стосовно розвитку події, настроїв твору.

Уводимо та оперуємо терміном *пейзажна інтродукція*, що є різновидом експозиції та композиції твору. Твори поєднує єдинопочаток опису природи. Пейзажні інтродукції можна умовно поділити на ті, в яких містяться ключові слова (головна інформація), що забезпечує антиципацію художнього твору; та на ті, де такий опис грає другорядну роль. Наприклад, у тексті Костянтини Малицької “Сусідки” йдеться про дітей: *Два городці, що ділять їх лиш низькі штахети, розносять далеко воздухом пишну воню своїх чудових руж, резеди і барвистих гвоздик. Під широким каштаном на мураві граються діти двох сусідніх родин...*[8, 95].

Таке ж явище прослідковується у творі Євгенії Ярошинської “У лісі”: *Було дуже рано. Перли ранньої роси звисали ще з високих дерев, удари сокири не заколючували ще спокою густого лісу. В легкій розсвіті виднілися струнки буки, що вистрілювали так гордо, мовби пишалися своїм аж до неба високим ростом. Із-за рожевої заслони продиралось перше сонячне проміння. Воно світилось якось несміло, боязко, мов тремтячи від ранньої мряки* [6, 201].

Часто назва тексту налаштовує читача на тему тексту, наприклад, у творі “Цвіті” Євгенії Ярошинської: *Був собі раз хлопчик, що мешкав в гарнім домі, котрий стояв посеред широких піль та сіножатей. Як прийшла весна й земля вкривалася чудовим коверцем з цвітів, тогді було так гарно, особливо в огороді Йосифових родичів. Но він нарікав на сю красу, глумився з цвітів. Він любив лиш пожиточні речі, а цвіти були у нього без жодної вартости* [6, 204].

Змістовно-фактуальна інформація відтворена у назві “Соколець” Івана Синюка: *На полуднево-західнім кінці села Довгополля підіймається стрімкий та піврваний облаз із котрого величезні камені стремлять гордо в повітря Соколець, (так зовуть сей облаз) і його околицю – то краса, але мало знана партія з наших гуцульських гір. Долиною шумить прудкий та, як сльоза, чистий Черемош, а по нім стрілою летить долів один сплав за другим. Горі висять страшенні скали, котрі переважилися так грізно, що, здається, ось ще хвиля і впадуть на вузеньку, до скальної гори гейби приліплена дорогу, на спузу її розпорошать. В ямах, видолінках і рівцях на самій горі взносяться з-поміж гущавини ялівцю високі зелені смереки. З правого боку, лиш через дикий потік, в котрого глибокі і страх стрімкі печери сонце не заглянуло ще від сотворення світу, припирає до Сокильця темний та густий смерековий ліс. З лівого боку і спереду розпротерлися великі гуцульські села* [6, 359].

Назва твору нерідко відповідає змісту тексту, інтродукції, несе змістове навантаження. Проте, є тексти, де пейзажна інтродукція грає другорядне значення, де опис природи вводить читача в атмосферу твору, налаштовує на лад твору, урізноманітнює текст рецептивними настроями автора. Ознакою мовистилу Ольги Кобилянської є різноманіття пейзажних описів. Наприклад, у “Битві” пейзажна інтродукція – розлога, складається з кільком абзаців: *Буковинські Карпати. Гора біля гори стоять разом в німій величі, одягнені в смерекові ліси.*

Різні сформовані, вганяються під небеса, стоять так нерухомо тисячі літ; кепкують собі з кожної зміни, що перед їх очима відбувається, розкошують у власній красі, свідомі своєї довічної тривкості...

Багато пасем гір Кимполунзького повіту є ще вкриті пралісами. Темно-синьою зеленю миготять з далечини, а оглядані з сусідніх вершин, здаються в сиваво-синіх мряках недоступними. ...тут панувала всюди таємна тишина. Царювала розкіш у вегетації, краса в барвах флори, а на горах таке багатство зелені, що якось аж пригноблювало чоловіка.

...Рідко коли вітер підіймав галуззя. Ледве при найсильнішій вихрі хитались корони [6, 241].

Пейзажна інтродукція Осипа Маковоя у прозовому тексті “Туга” увиразнює особистісні переживання героя: *Коли я з лозів над Прутом виходив на зарінок, він сидів задуманий на порозі млина проти сонця і не бачив мене. Мені здавалося, що він дивиться в інший бік, на недалекий високий берег Прута, де проти ясно-синього неба купалася у лагідних проміннях осіннього сонця одинока рябина. Вона вихопилася з-поміж низеньких корчиків високо у повітря і сіяла тепер у сонцю своїм жовтим листям і густими кетягами червоних ягід, мов золотом і коралами, далеко пишніша на вроду, як весною.*

Тихо і сумно було на зарінку над синім Прутом. Прут плив якось притомлено; невеликі хвилі бігли швидко наперед, мерехтіли проти сонця, булькотіли тихо, як малі джерела, а шуміли сердито там тільки, де завзялися вирвати із дна якийсь замулений пенъ, що заважав їм у дорозі. Ще найбільше гомону було коло млина на броді, але й сей гомін не оживляв тихої, опущеної околиці по сей і по той бік ріки, не розвеселявав сусідніх густих лозів із висохлими балками і недалекого букового лісу, що стояв високою зелено-жовтою стіною поза лозами на узгір'ю [6, 295].

У кінці XIX – початку XX ст. з'явився такий літературний жанр, як образок. Це – невеликий за обсягом прозовий твір, що відображає епізод дійсності. Цей жанр характеризує поєднання різних видів мистецтва, наприклад, живопису та літератури, синтез зорового та вербального сприйняття реальності. Закономірно, що текст Івана Синюка “Образки з природи” розпочинає пейзажна інтродукція: *Якраз був час боротьби літа із зимою, і літо перемагало, бо увільнило бистрий Черемош від ціпких кайланів льоду. Десь-не-десь плили Черемошем величезні криги льоду, але тільки доти, доки не вдарилися в скалистий берег і розлетілися в безчисленні кусники. Із вільних, до сонця положених сіножатий білий сніг уже щез, а на його місце застелила сіножаті зелена травичка. В темних ялових лісах, що покривали поблизькі горби, переважала ще зима, бо з-поміж зелених густих краків білівся сніг...* [6, 363].

Через опис природи у тексті “Братчику, рятуй” Іван Синюк відтворює традиції свого народу: *Як зеленого понеділка перед полуднем гуцули з церкви йшли, то густі тумани заслоняли вже*

вершки гір, що, мов величезні стовпи, обмежували зелену долину над Черемошем з усіх боків. Незносна духота тяжіла на людях і звірятах. Чисте небо почало мутитися, покриватися сиво-жовтавими смугами. Невдоволено помахували святочно одіті красавиці головами, бо все предсказувало близьку бурю [6, 369].

У тексті Івана Синюка “Ой, діти мої – діти мої бідні” пейзажну інтродукцію відзначає лаконічність: *День був теплий, соняшний, милий. Воздух повний летючої павутини. Бабське літо* [6, 372].

Характерним є також те, що автори описують знайомі для них краєвиди рідної місцевості, це, переважно, річка Прут, Черемош (гідроніми), Карпати (оронім) тощо.

Одним з основних засобів вираження пейзажної інтродукції є епітети: *літній вечір, пишна вона, чудові ружі, барвисті гвоздики* [6, 95]; *рання роса, спокійний ліс, стрункі буки, перше сонячне проміння, рання мряка* [8, 201]; *чудовий коверець із квітів* [6, 204]; *німа велич, сиваво-синя мряка, таємна тиша* [6, 241]; *високий берег Прута, ясно-синє небо, лагідні промені, одинока рябина, жовте листя, густі кетяги, червоні ягоди, невеликі хвилі, малі джерела, замулений пеня, буковий ліс, зелено-жовта стіна* [6, 295]; *полуднево-західний кінець, прудкий та чистий Черемош, високі зелені смереки, дикий потік, стрімкі печери, темний та густий смерековий ліс, великі гуцульські села* [6, 359]; *ціпкі кайлани льоду, величезні криги льоду, безчисленні кусники, сіножатий білий сніг, зелена травичка, темні ліси* [6, 362]; *густі тумани, незносна духота, чисте небо, сиво-жовтаві смуги, близька буря* [6, 369]; *теплий, сонячний, милий день; повний воздух, бабське літо* [6, 372].

Зорове сприйняття пейзажної інтродукції у творах малої прози письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст. забезпечують якісні прикметники, вони створюють колористичні образи: *темно-синя зелень* [6, 241]; *ясно-синє небо, жовте листя, зелено-жовта стіна* [6, 295]; *зелені смереки, білий сніг, зелені краки* [6, 363]; *зелений понеділок, зелена долина, сиво-жовтаві смуги* [6, 372].

Кінець XIX – початок XX ст. відзначає потужний розвиток різних сфер літератури. Це і поява нових тем, проблем, образів, нових мовних засобів, саме у цей час популярним стає використання метафори. О. Муромцева зазначає: “До сфери семантичних процесів залучаються слова різної семантики – загальноживані з абстрактним і конкретним значенням, термінологічна лексика. Основними семантичними процесами були явища метафори і метонімії, звуження і розширення значень”, бо саме “в художній літературі знайшла свою таку широку й глибоку фіксацію українська літературна мова XIX – початку XX ст. Це – найбільш доступне та вірогідне джерело вивчення мови, її стилістичних засобів” [5, 6].

У створенні пейзажних інтродукцій велике значення відіграють метафори. Зазвичай їхніми складниками виступають епітети: *розносити далеко воздухом пишною волю* [6, 95]; *перли ранньої роси звисають ще з високих дерев; удари сокири не заколючують ще спокою густого лісу; буки мовби пишуться своїм аж до неба високим ростом; із високої заслони продирається перше сонячне проміння* [8, 201]; *земля вкривається чудовим коверцем з квітів* [6, 204]; *гори стоять разом в німій величч, одягнені в смерекові ліси; царює розкіш у вегетації, краса у барвах флори; рідко коли вітер підіймає галуззя* [6, 241]; *де проти ясного синього неба купається у лагідних проміннях осіннього сонця одинока рябина; Прут плив якомсь притомлено; невеликі хвилі бігли швидко наперед, мерехтіли проти сонця, булькотіли тихо, шуміли сердито; не розвеселює сусідніх густих лозів* [6, 295]; *підіймається стрімкий та пірваний облак; долиною шумить прудкий та, як сльоза, чистий Черемош; горі висять страшенні скали; сонце не заглянуло ще від сотворення світу* [6, 359]; *літо перемагає* [6, 363]; *духота тяжіє на людях і звірятах* [6, 372].

Отже, у текстах малої прози письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст. пейзажні інтродукції носять різноманітне смислове навантаження. Найхарактернішими засобами вираження пейзажних інтродукцій виступають якісні прикметники, що створюють колористичні образи, епітети та метафори, які надають поетичного ореолу тексту.

Список використаних джерел

1. Ващенко В.С. Стилістичні явища в українській мові: [учб. посіб. для студентів філ. фак-тів універ. УРСР] / В.С. Ващенко. – Харків : Вид-во Харківського ордена трудового червоного прапора державного університету імені О.М. Горького, 1958. – Ч. 1. – 227 с.
2. Веселовский А. Историческая поэтика / А. Веселовский. – М. : Высш. шк., 1989. – 406 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
4. Динаміка метафори в українській поезії XX ст.: монографія / Лариса Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 416 с.
5. Кожин В. Сюжет, фабула, композиція / В. Кожин // Кожин В. Теорія літератури. Основні проблеми в історичному освітленні. Роды и жанры литературы. Кн. 2 / В. Кожин. – М. : Наука, 1964. – С. 408-485.

6. Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття: Хрестоматія. Частина 1/ Упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук. – Чернівці: Прут, 2001. – 800 с.
7. Семенчук І. Мистецтво композиції і характер / І. Семенчук. – К. : Вища школа, 1974. – 136 с.
8. Твори / К. Малицька; упор. прим. та наук. редакція О. М. Івасюк, В. Є. Бузинська. – Чернівці : Букрек, 2011. – 520 с.
9. Шкловский В. Избранное. В 2-х т. / В. Шкловский. – М. : Худ. лит., 1983. – Т. 2. Тетива. О несходстве сходного; Энергия заблуждения. Книга о сюжете. – 1983. – 640 с.

Анотація. У статті розглянуто пейзажний єдинопочаток як частину тексту малої прози письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст. та найголовніші засоби її вираження. Пейзажна інтродукція слугує для зображення певної атмосфери твору, передачі настрою автора та для відтворення місця подій.

Ключові слова: текст, мала проза, композиція, пейзажна інтродукція, епітети, метафора.

Summary. The article deals with the text as a result of the writer's activity. Pastoral introduction is considered in the article. It is the part of the text's composition. Also there are main linguistic means of expression according to the pastoral introduction in the text. The vast majority of the texts of Bukovinian writers are connected not just about the sense, but about the beginning of the text, its pastoral introduction. There are a lot of linguistic tools to express such term as pastoral introduction. There are main of them: adjectives, metaphor, hydronyms, oronyms. The article deals with the texts of famous Bukovinian writers: Constantina Malicka ("Neighbor", "Son"), Eugenia Yaroshinska ("The Forest", "Bloom"), Olga Kobylanska ("Battle"), Osip Makovey ("Longing"), Ivan Synjuk ("Sokollets", "Pictures of the nature", "Brother, save me", "Oh, my children – my poor children"). The end of XIX – early XX century is characterized by a strong development in various literature and language fields. It helped to appear new themes, issues, images, new linguistic resources, at this time it was very popular to use metaphor. There is a number of linguistic devices that enhance the use of adjectives and their importance in the text. This science period is also characterized by the emergence of the genre as scapular. This is the small volume prose work that reflects reality and shade often combined with other arts, such as painting (even the narrative form). This is synthesis of visual and verbal art.

One of the main means of expression is the introduction of landscape adjectives. The scope of semantic processes involved semantics of different words, commonly abstract and concrete meaning, the terminology. The main semantic processes was the phenomenon of metaphor and metonymy, narrowing and widening values.

As a result, short prose texts of Bukovinian writers of this period combined pastoral introduction and have a number of linguistic resources that are essential for their expressions. Most of them have used their own names, epithets, qualitative adjectives to describe color and metaphors.

Key words: text, small prose, composition, pastoral introduction, epithets, metaphor.

Отримано: 7.02.2015 р.

УДК 811.161. 1'373

Белюсова Т.П.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОЛОГИИ БИОЭТИКИ С КОМПОНЕНТОМ-МЕТАФОРой

Семантическая деривация на базе существующих в языке слов признана одним из продуктивных способов решения проблем номинации возникающих научных понятий в различных областях знания.

Значительным когнитивным потенциалом обладает такой вид семантической деривации, как метафорический перенос. В метафоре, по справедливому замечанию Е. А. Селивановой, «заложено мощное познавательное орудие», без метафоризации «невозможно было бы создать язык любой науки, в частности, его терминосистему, а также уберечь её от разрушения» [2, 73].

С когнитивной точки зрения создание метафоры – это способ обработки информации в виде набора определённых метафорических моделей, основанных на аналогии и позволяющих осмыслить объекты (явления, сущности) на основе знаний о других объектах (явлениях, сущностях). Базовые когнитивные модели получили название *концептуальная метафора* (см. работы

Дж. Лакоффа, М. Джонсона, Н. Д. Арутюновой, А. Н. Баранова, Ю. Н. Караулова, Е. С. Кубряковой, И. М. Кобозевой, З. И. Резановой, А. П. Чудинова и др.).

Процесс метафоризации готовых языковых знаков лёг в основу создания более 200 номинативных единиц биоэтики, ставших объектом исследования в данной статье. Биоэтика позиционируется как наука, предметом которой выступают моральные ценностно-нормативные механизмы сохранения и развития жизни в её целостности и многообразии. Проблемное поле науки включает нравственные, философские, правовые компоненты, в ней «происходит объединение различных видов системы ценностей: биологических (физическое существование, здоровье, свобода от боли и т. д.), социальных (равные возможности, получение всех видов медицинских услуг и т. п.), экологических (осознание самоценности природы, её уникальности, коэволюции), личностных (безопасность, самоуважение и т. п.)» [5, 55].

Предметом исследования стала структурно-семантическая организация единиц биоэтики с метафорической составляющей. По наличию / отсутствию узуализации среди них различаются термины и терминоиды. Термин – это «конвенционально признанная, воспроизводимая, дефинируемая и обладающая специализированной семантикой языковая единица в форме слова или словосочетания, соотносённая с конкретным понятием... и выступающая номинатором данного понятия» [1, 80]; терминоид – метафорическое наименование или словосочетание с метафорическим компонентом, поданным в кавычках, не получившее стабильного места в данной терминосистеме [2, 80].

Известно, что метафора как языковой феномен создаётся по определённой метафорической модели. Метафорической моделью называют «существующую в сознании носителей языка взаимосвязь между понятийными сферами, при которой система фреймов сферы-источника служит основой для понятийной системы сферы-магнита» [4, 419]. Для сферы-магнита БИОЭТИКА источниками метафорической экспансии стали сферы ЧЕЛОВЕК (как биологический, социальный и функциональный феномен), ПОЛИТИКА, ЭКОНОМИКА и ВОЙНА.

Специфику данного сегмента терминологии видим в задействовании когнитивных механизмов сравнения / сопоставления по форме, функции, назначению, местоположению и т. д. для номинации ряда биоэтических понятий. Скрытое сравнение перебрасывает метафорический «мост» от сферы-источника к биоэтике, ср.: *стресс* – в общем языке ‘состояние повышенного нервного напряжения, вызванное каким-л. сильным воздействием’ (сфера ЧЕЛОВЕК, фрейм «человек биологический», слот «психология человека») и *экологический стресс* – ‘нарушение внутренней структуры популяции, уменьшающее плодовитость особей, увеличивающее смертность и т. п.’: метафорический «мост» – ‘негативные последствия сильного воздействия’. Так же: *шок* и *экологический шок* – ‘резкое нарушение состояния популяции, вплоть до её смерти, возникающее при внезапном изменении биотических условий’.

Терминосистема биоэтики является частью общезыковой системы, она формируется и развивается по принятым в общем языке принципам и правилам. Это касается как образования, так и системных связей единиц номинации. Морфолого-синтаксический анализ позволил выделить в данном сегменте терминологии 1) простые производные, 2) сложные и 3) составные единицы.

Простой производной называем единицу, образованную по тому или иному способу словообразования. Так, целая группа терминов, связанных со сферой-источником ПОЛИТИКА, создана путём присоединения к метафоризированному существительному префиксоида – «осколка» прилагательного *биологический*, *экологический*, *агрономический*: *биотеррор*, *биотерроризм*, *экотерроризм*, *агротерроризм* (означают ‘использование биологических веществ для уничтожения человеческих, продовольственных, биологических, экологических ресурсов или получение над ними внешнего контроля’). Сравнивая понятийное содержание этих терминов и исходных лексем *террор* – ‘наиболее острая борьба против политических и классовых противников с применением насилия вплоть до физического уничтожения; чрезмерная жестокость в отношении кого-л.’ и *терроризм* – ‘политика террора’, обнаруживаем основу метафоризации – ‘уничтожение чего-либо или получение внешнего контроля над чем-либо’. С указанным источником связаны также *биовласть*, *экодиктатура*, *экоанархизм* и др., с источником ВОЙНА соотносятся *биоатака*, *эковойн* и т. д. ЭКОНОМИКА, изучающая *ценность* как ‘стоимость чего-л., выраженную в деньгах, цену’, дала биоэтике термин *самоценность* – ‘внутренняя значимость природы или её вида’. Связующим звеном между ценностью экономической и ценностью биоэтической стал смысловой элемент ‘важность, значимость’, а морфема *само-* кодировала тот смысловой остаток, который в синонимичных терминах выражен аналитически, ср.: *ценность сама по себе*, *ценность для себя*. Заметим, что этот термин, как и некоторые анализируемые производные, представляет собой универб составного наименования, созданный для экономии языковых средств, ср.: *биологический терроризм* – *биотерроризм*, *экологический терроризм* – *экотерроризм*, *биологическая атака* – *биоатака*.

Другие слова с метафорической составляющей (как существительные, так и прилагательные – их синтаксические дериваты) вошли в структуру составных единиц в качестве опорного или зависимого компонента: *продовольственный терроризм, генетический терроризм, акт биологического терроризма / акт биотеррора, биологический террористический акт / биотеррористический акт, биотеррористическая акция, Кодекс эквоина Эдварда Эбби* и др. Особенно интересны случаи сочетания двух метафор в одном термине: *биотеррористическая атака* (террористический из сферы ПОЛИТИКА + атака из сферы ВОЙНА).

Сложная единица образована по способу дефиниции сложения. Так, в биоэтическом дискурсе, развивающем метафорический образ семьи, новые формы разума (экспертные системы, ЭС), получили названия *ЭС-родитель, ЭС-мать, ЭС-ребёнок, ЭС-внук*. Первый элемент сложения представляет собой звуковую аббревиатуру, второй – метафору, связанную с донорской сферой ЧЕЛОВЕК, фреймом «человек социальный», слотом «семья».

Сложный термин *аудит-эколог* – абсолютный синоним единиц *экологический аудитор* и *аудитор в области экологии*; его первая часть – результат сокращения существительного *аудитор* по аббревиатурному типу. В донорской сфере ЭКОНОМИКА слово представляет фрейм «экономическая оценка», слот «оценка экономической деятельности»: *аудитор* – это ‘лицо, проверяющее состояние финансово-хозяйственной деятельности какой-л. компании на основе контракта, заключённого с её руководством, и по специальному разрешению государственных органов’. В биоэтике это ‘человек, оценивающий хозяйственную деятельность с точки зрения экологической этики’, основа переноса – ‘независимая проверка’.

Сложные и производные слова, включающие в свой состав два элемента, имеют прозрачную ономаσιологическую структуру: опорный элемент соотносится с ономаσιологическим базисом наименования, зависимый – с ономаσιологическим признаком. Ономаσιологическая связка не получает морфемного выражения, однако легко восстанавливается при сопоставлении с синтаксически расчленённым коррелятом или на основе осмысления возможных связей явлений внешнего мира, отобразённых структурой данных слов. Тем не менее, производные и сложные слова уступают синтаксически расчленённым наименованиям по степени конкретизации характера этой связи [3, 54-55].

Наиболее продуктивным способом терминообразования в данном сегменте является семантико-синтаксический. Создание **составных единиц** вызвано необходимостью эксплицировать их ономаσιологическую структуру и внутреннюю форму. Составные термины вербализуют максимальный объём информации, отражают системность понятий. По наблюдениям исследователей, термины-словосочетания количественно преобладают в любой отраслевой терминологии, составляя от 60 % до 90 % номинативных единиц (см. работы С. В. Гринёва, Л. А. Манерко, С. Г. Казариной, Т. Е. Щегловой и др.).

У подавляющего большинства словосочетаний (80%) метафоризации подвергся **главный (опорный) компонент**, а зависимый уточняет или конкретизирует его значение. Количество зависимых компонентов достигает 4-5, и чем их больше, тем уже и конкретнее семантика термина. Проследим этапы становления и экспликации внутренней формы на примере термина *аудит системы управления окружающей средой*: окружающая среда – управление окружающей средой – система управления окружающей средой – аудит системы управления окружающей средой (компонент-метафора *аудит* подчиняет себе сложное смысловое единство, его значение сужено до ‘независимой проверки’); так же: *нематериальные внешние ценности дикой природы, европейская сеть по информации и наблюдением за окружающей средой* и др.

Исследование показало, что метафоризации в большей степени подвержены имена существительные (167 единиц, 87% против 13% прилагательных, соотношение 6:1). Среди них преобладают слова с конкретно-предметным значением, переосмысление которых опирается на сходство по форме, функциям, местоположению, структуре, размеру и т. д.: *цель, сеть, порог, барьер, очаг, часы, внук, ребёнок, мать, родитель, экран, бумеранг* и др. Абстрактная же лексика, называющая действия, признаки, состояния, метафоризируется реже, т. к. в её семантике сложно выделить мотивировочные признаки – ассоциации, впечатления, ощущения: *конкуренция стратегия, тактика, агрессия, маргинальность, власть, политика, дипломатия, покорение, шовинизм, терроризм, ценность, грусть, стресс, шок, ностальгия, уязвимость, ранимость, опьянение* и под.

Существительное занимает позицию опорного слова в словосочетаниях самой распространённой структуры **A + S**. В биоэтике представлены целые «пучки» единиц, в которых опорное существительное прошло собственный метафорический путь, а зависимые прилагательные уточнили и конкретизировали его новое понятийное содержание, например: *обстановка* – ‘мебель, меблировка’ (ЧЕЛОВЕК, «человек функциональный», «постройки и их содержимое») – ‘условия, обстоятельства, в которых что-л. происходит’ – ‘факторы и условия, характеризующие состоя-

ние чего-л.': *медицинская обстановка, ветеринарная обстановка, эпидемическая обстановка, эпизоотическая обстановка; цепь* – 'ряд соединённых между собою металлических замкнутых звеньев (ЧЕЛОВЕК, «человек функциональный», «предметы, созданные человеком») – 'линейная последовательность, связь элементов' – 'ряд организмов, каждое предыдущее звено в котором служит пищей для последующего': *пищевая цепь, трофическая цепь*. Имеются группы с центральными метафорами *ценность (ти)* – 27 терминов, *терроризм, революция* – по 4; *уязвимость, стресс, долг* – по 3; *бумеранг, аудит, конкуренция, взрыв, атака, очаг* – по 2 термина.

Уникальные для данного дискурса метафоры организуют по одному термину. К примеру, связанные со сферой ПОЛИТИКА: *экологическая демократия, «атомная дипломатия», экологическое рабство, экологическое государство, экологический империализм, видовой шовинизм, зелёный анархизм, демографическая политика*. «Привязка» к дискурсу осуществляется путём подбора определений, самое частотное из них – *экологический*; используются также *медико-биологический, биологический, биоэтический, природный* и др.

Вариацией предыдущей можно считать модель $A+A+S$, где первое прилагательное конкретизирует не существительное-метафору, а целое словосочетание, ср.: *экологическая стратегия* – и *глобальная экологическая стратегия, национальная / территориальная / локальная экологическая стратегия; демографическая стратегия* и *глобальная демографическая стратегия* и т. д.

Существительное-метафора доминирует в терминах, построенных по ещё одной продуктивной синтаксической модели $S+S(P.п.)$, где конкретизатором выступает существительное в родительном падеже. Так, со сферой ВОЙНА связаны единицы *ранимость человека, вспышка численности, тактика лечения, тактика лжи (и притворства), стратегия человечества* и др.; со сферой ЧЕЛОВЕК – группы терминов с опорными компонентами *барьер (барьер коммуникации / безгласности / настроения / страдания / горя / гнева / страха* и т. д.), *очаг (загрязнения / землетрясения)* и др.

Нанизывание родительных падежей ($S+S(P.п.)+S(P.п.)+...$) наблюдаем в единицах *стратегия развития человека, стратегия развития природы, стратегия жизни популяций, ценность поддержания жизни, ценность «дикости» природы, сеть контроля загрязнения атмосферы, порог вредного действия вещества* и др. Последовательно подчинённые друг другу существительные также конкретизируют научное понятие, однако затрудняют восприятие термина, потому их количество ограничено (в наших материалах – тремя зависимыми именами).

Совмещение основных моделей даёт различные комбинации типа $A+S+S(P.п.)$, $S+A+S(P.п.)$, $A+A+S+A+S(P.п.)$, $S+S(P.п.)+S(T.п.)$ и др., количество компонентов в терминах колеблется от трёх (самая распространённая структура) до шести, например: *психологические барьеры коммуникации, психические барьеры коммуникации, соматические барьеры коммуникации, экономический порог вредности, грусть новых городов, господство человека над природой, всемирная стратегия охраны природы, европейская сеть по информации и наблюдением за окружающей средой, нематериальные внешние ценности дикой природы, утилитарные внешние ценности дикой природы* и др.

Единичны термины, в которых существительное-метафора выступает зависимым компонентом (как правило, в родительном падеже) и выходит из фокуса ономазиологической структуры единицы: *акт биологического терроризма / акт биотеррора, уважение ранимости человека и целостности человеческой личности, болезнь медицинской агрессии, принцип соблюдения долга, чувство долга, отказ от выполнения гражданского или профессионального долга по требованиям совести, система ценностей, правило обязательного заполнения экологической ниши*.

Переосмысленные прилагательные значительно уступают по численности именам существительным (13%). Некоторые из них генетически связаны с метафорами-существительными, представляют собой их синтаксические дериваты: *цепной, пороговый, ценностный, аудиторский, конкурентный, тактический*; другие – непроизводны или метафоризированы независимо от производящих существительных: *новый, вечный, архаический, парниковый, тепличный*. Тем не менее, даже в синтаксически зависимой позиции они несут на себе основную смысловую нагрузку, являются терминообразующими.

Например, *парниковый эффект* или *тепличный эффект* – это 'постепенное потепление климата на планете в результате накопления в атмосфере антропогенного углекислого и других газов' – т. н. *парниковых газов*. Подобно покрытию *теплицы* или плёнке над *парником*, эти газы пропускают солнечные лучи, но препятствуют тепловому излучению с поверхности Земли (сфера-источник ЧЕЛОВЕК, фрейм «человек функциональный», слот «постройки и их содержимое», метафорический «мост» – 'отсутствие теплообмена'). Опорное существительное в таких терминах имеет либо слишком широкое значение (*эффект* – 'результат действия чего-л. или следствие каких-л. причин'), либо не специализированное, мало связанное с дискурсом науки (*газ* – 'фи-

зическое состояние вещества'). То есть прилагательное по сути «перебирает» на себя функцию ономаσιологического базиса. Ср. также: *новый / вечный / архаический человек, узловое сообщество, цепная природная реакция, ценностные ориентации, аудиторская проверка / заключенные / отчёт, тактическая врачебная ошибка, флагманский / геральдический вид* и т. д.

Анализ данного сегмента терминологии приводит к выводу, что фокусирование номинативной единицы на научном понятии связано не столько со словным или морфемным статусом, частеречной принадлежностью, синтаксической позицией метафорического элемента, сколько с концептуализацией заключённого в нём смысла. По характеру организуемых той или иной метафорой кластеров (их численности, наличию субстантивных, адъективных, префиксоидных вербализаторов) можно судить о ключевых концептах и концептуальной карте биоэтики. Так, в составе метафорической терминологии нами обнаружены 43 вербализатора концепта **ценность**, 15 – **барьер**, по 13 – **стратегия, террор**, 10 – **аудит**, 9 – **долг** и т. д.

Процентное соотношение моноксемной (8%) и полилексемной (92%) терминологии позволяет утверждать, что процессы семантической деривации не в равной мере затрагивают однословные и составные термины. Очевидно, это связано со сложностью декодирования внутренней формы однословной единицы, особенно если в её структуре отсутствуют морфемы-экспликатеры биоэтического дискурса, ср.: *царство животных, царство растений, царство природы – и надцарство – ‘наивысшая таксономическая категория биологии’; ранимость человека, уважение ранимости человека и целостности человеческой личности – и ранимые – ‘категории людей, в отношении которых возможны злоупотребления при проведении клинических исследований’* и т. д.

Однословная производная и составная терминологическая лексика создаются по регулярным словообразовательным и синтаксическим моделям, которые в дальнейшем могут быть использованы для пополнения корпуса единиц биоэтической номинации.

Таким образом, в процессе своего становления и совершенствования терминосистема биоэтики опирается на лексические ресурсы русского языка, путём метафорического переноса приспособлявая исходные семантические структуры для описания новых объектов. Этот устойчивый механизм действует по регулярным моделям, а образуемые единицы вступают в парадигматические отношения как внутри исследуемого сегмента, так и с другими терминоподсистемами системы.

Список использованных источников

1. Клепиковская Н. В. Семантические переносы как средство формирования англоязычного научно-технического терминологического пространства: на материале терминологии судостроения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Клепиковская Н. В. – Северодвинск, 2011. – 20 с.: ил.
2. Селиванова Е. А. Метафорическая основа русской лингвистической терминологии: когнитивный аспект / Е. А. Селиванова // Язык. Текст. Дискурс. Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / под ред. проф. Г. Н. Манаенко. Вып. 11. – Ставрополь : Изд-во СКФУ, 2013. – С. 71-81.
3. Снитко Е. С. Внутренняя форма номинативных единиц : монография / Е. С. Снитко. – Львов : Свит, 1990. – 188 с.
4. Чудинов А. П. Когнитивно-дискурсивное описание метафорической модели [Электронный ресурс] / А. П. Чудинов // Лингвистика: Бюллетень Уральского лингвистического общества / Урал. гос. пед. ун-т ; отв. ред. Чудинов А. П. – Екатеринбург, 2004. Т. 13. – С. 102-115. – Режим доступа : http://gendocs.ru/v34767/политическая_лингвистика_2004_13?page=9
5. Яскевич Я. С. Биоэтика в контексте междисциплинарных стратегий и механизмов создания этических комитетов / Я. С. Яскевич // Биоэтика и гуманитарная экспертиза: Проблемы геномики, психологии и виртуальности / РАН, Ин-т философии ; отв. ред. Ф. Г. Майленова. – М. : ИФ-РАН, 2007. – С. 48–69.

Анотація. У статті з позицій когнітивної ономасіології проаналізовані структурно-семантичні особливості термінів біоетики з метафоричною складовою. Визначена її роль у смисловій організації моноксемних і полілексемних одиниць. Описані регулярні моделі термінотворення, що в майбутньому можуть бути використані для поповнення корпусу одиниць біоетичної номінації.

Ключові слова: номінативна одиниця, модель, когнітивна метафора, біоетика.

Summary. Metaphor with its big cognitive potential is widely used in term formation. More than 200 nominations of bioethics were formed by means of metaphorization of ready linguistic signs. The article deals with their structural and semantic peculiarities.

It is found out, that the sources of metaphoric expansion for bioethics served the domains human (as a biological, social and functional phenomenon), politics, economics, and war. The semantic

transference is based on form, structure, location, functions, and also on associations, impressions, and feelings.

In this segment of term formation polylexemic units prevail considerably over monolexemic ones (92% and 8% respectively). Metaphoric elements of monolexemic units in simple derivatives and in compounds form onomasiological basis of nomination.

Compound terms verbalize maximum of information and reflect systemacy of notions. 87% of units are reinterpreted nouns, where most part of them is the main component. The most active models A+S u S+S(Gen.) can be modified by adjectives and substantives and bring to degradation and particularization of a term concept. A subordinate metaphoric component in Genitive case is found in a few terms (model S+S(Gen.)).

13% of terms contain metaphorized adjectives being syntactic derivatives of nouns-metaphors.

The conceptualisation of a sense in metaphoric constituents (value, barrier, audit, terror, strategy, debt etc.) form groups of 2 to 43 terms. Pointing out regular derivational and syntactic models lets predict appearance of new units of bioethical nomination.

Key words: nomination unit, model, cognitive metaphor, bioethics.

Отримано: 12.02.2015 р.

УДК 811.161.2'373.611

Беркещук І.С.

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ НАЗВ ОСІБ-ВИГОТОВЛЮВАЧІВ ЗА РОДОМ ДІЯЛЬНОСТІ (ОКРЕМІ ЗАУВАГИ)

Сьогодні увага мовознавців усе частіше спрямована в річище когнітивних аспектів дослідження. Сучасна лінгвістика активно вивчає взаємодію і взаємозв'язок ментальності як структури колективної свідомості певного етносу та мовної системи як плану вираження першої.

Культура як складна семіотична система, духовне буття суспільства, ментальна пам'ять народу, особлива форма спілкування, зрештою, сукупність духовних і матеріальних цінностей, створених людьми, існує у тісному взаємозв'язку із мовою, в якій вона «вербалізується», «схоплюється» та зберігається. Мова – дзеркало культури, у ній відбивається не тільки світ, який людину оточує, не тільки умови її життя, але й суспільна самосвідомість народу, його ментальність, національний характер, стиль життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей та стереотипів, тощо. ... мова ... є умовою, основою і водночас продуктом культури» [8, 26].

Між мовою та світом культури, який вона виражає, знаходиться мисляча людина, носій мови. Як переконує О.А. Земська, людині властиво передусім називати себе, а вже потім – своїх улюбленців епохи науково-технічної революції: знаряддя та засоби дії, різноманітні механізми, науки тощо, тому словотворові властивий антропоцентризм [6, 204].

Саме тому метою нашої розвідки є дослідження засобів вербалізації назв осіб-виготовлювачів за родом діяльності. Питання дослідження засобів вербалізації вже частково розглядалось у наших попередніх розвідках, однак поява нових дериватів спричинила необхідність додати деякі зауваги.

І.Г. Милославський зазначає, що взаємозв'язок між лексико-семантичними властивостями іменника і його словотвірною валентністю ґрунтується на властивостях денотатів, їхніх значущих для людського життя характеристиках [9, 149].

Іменники зі значенням особи за професійною дією виявляють значну мотивувальну потенцію щодо утворення дериватів. Щоправда її дериваційне наповнення має свої особливості, зумовлені лексичною семантикою вершинних іменників, які вказують не тільки на особу, але й містять певну інформацію про неї, передусім про її функції в певній царині діяльності тощо.

На вираженні модифікаційного словотвірного значення «особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі, названої твірним іменником» у сучасній українській мові спеціалізуються різноманітні суфікси, найпродуктивнішим серед яких є позбавлений емоційно-експресивних відтінків суфікс *-к-*: *пекар* – *пекарка* та ін.

Друге місце за своєю продуктивністю посідає суфікс *-иц-* (*килимник* – *килимниця*, *рукавичник* – *рукавичниця*, *в'язальник* – *в'язальниця*).

Малопродуктивними є суфікси *-их-*, *-ех-*, *-ш-* та ін. (*кравець* – *кравчиха*, *мельник* – *мельничиха*, *кожухар* – *кошухарша*, та ін.).

Варто зауважити, що іменники на позначення особи жіночої статі із суфіксами *-их-* і *-ш-* вживаються в українській мові на позначення дружини тієї особи, що названа твірним іменником.

Вважаємо, що основним чинником, що зумовив формування лексики на позначення назв осіб жіночої статі, була соціальна потреба в цих дериватах. Процес активного поповнення корелятивних форм на позначення жіночої статі особи за професією є динамічним і постійно вдосконалюється.

Від лексем *коваль* та *швець* не утворюються назви осіб жіночої статі, що спричинено соціальною диференціацією суспільства, зокрема тим, що в ковальстві, шевстві, стельмастві, бортництві були зайняті лише чоловіки. У минулому жінки не могли мати й інші професії. Соціальна нерівність чоловіків і жінок, зайнятість чоловіків на відповідних посадах, можливість працювати за певною професією стримала і водночас зумовила розвиток іменників чоловічого роду узагальненого значення, унаслідок чого з'явилася тенденція називати жінку завжди окремим словом, але функціонування іменників чоловічого роду з узагальненим значенням призвело до того, що з двох слів, які входять до корелятивної пари на зразок *ливарник – ливарниця*, перше виступає немаркованим членом кореляції, друге – маркованим [5, 159].

А.П. Грищенко зауважує, що в деяких випадках співвідношення «назва особи чоловічої статі» – «назва особи жіночої статі» не має регулярного, обов'язкового характеру, оскільки значну частину іменників у формі чоловічого роду використовують для позначення осіб як чоловічої, так і жіночої статі, наприклад численні назви за професією, тому відповідні іменники виступають насамперед як узагальнені особові назви [3, 331]. Причину цього явища він та само, як і В.В. Виноградов [1, 62], убачає в тому, що в категорії чоловічого роду яскравіше виражена ідея особи, ніж ідея статі [3, 331]. В.П. Даниленко з приводу цього вказує на необхідність розрізняти ті випадки, коли диференціація іменників за ознакою статі є дійсно важливою і коли найменування особи чоловічої статі є цілком достатнім для вираження певного поняття без модифікації ознакою статі [4, 70]. В українській мові такими є іменники чоловічого роду, якими позначають особу жіночої статі за професією, напр.: – *І хто ж вона, з кисільного берега – Мельник за фахом – Історик за фахом, лірик за покликанням* (М. Стельмах).

Отже, серед чинників, які стримують або унеможливають утворення корелятивних найменувань особи жіночої статі, можуть бути фонетичні, морфологічні, лексичні та екстралінгвальні.

Спеціалізовані на вираженні значення збірності суфікси *-ств-/цтв-* та *-н-*, приєднуючись до основ іменників на позначення осіб за певним заняттям або професією, змінюють їхню граматичну ознаку – переводять із лексико-граматичного класу іменників чоловічого роду до класу слів відповідно середнього роду та жіночого роду. Проте за умови, коли словотвірний процес відбувається всередині тієї самої частини мови, модифікація семантики твірної іменника може відбуватися і в межах тих самих його лексико-граматичних характеристик. Це стосується похідних, мотивованих іменниками – назвами осіб за професійною дією, що в субстантивній зоні словотвірної парадигми посідають семантичні позиції «демініутивність» та «аугментативність».

Пестливе значення мають деякі назви дорослих осіб, яким не властива семантика зменшеності, пор.: *ковалик, кравчик, малярник, шевчик* та ін.

Часто семантика емоційно-оцінних лексем виявляється лише в контексті, тому взаємодія оцінних іменників із контекстом іноді є домінантною при вивченні семантичних властивостей демінутивів. Без урахування ролі контексту, зазначає М.В. Кравченко, неможливо розкрити всю різноманітність семантики суфіксальних зменшено-емоційних лексем, особливо тих, що несуть у собі негативну забарвленість: відтінки іронії, зневаги, презирства тощо [7, 91].

Субстантивну зону іменників на позначення особи за професією представляють також деривати з модифікаційним словотвірним значенням «аугментативність». Проте не кожен твірний іменник досліджуваної лексико-семантичної групи виявляє словотвірну активність у творенні іменників-аугментативів так само, як і похідних із демінутивним значенням, хоч від деяких із них такі модифікати є потенційно можливими. «Причини відсутності деривата від певного твірної і його принципової неможливості, – зазначає В.В. Грещук, – різні: наявність/відсутність похідного від того чи того твірної зумовлена потребами комунікативної діяльності в одиницях номінації даної структури, тоді як можливість/неможливість деривації – семантико-граматичними особливостями базових слів» [2, 113].

Особливості творення дериватів із модифікаційними значеннями «демініутивність» і «аугментативність» зумовлені передусім семантикою твірних слів, стилістичною сумісністю значення афікса і твірної основи, а також позамовними чинниками: шанобливим чи негативним ставленням до людини, яка виконує певну професійну дію.

Семантика твірних іменників, що вказують на професію, постійний чи тимчасовий вид заняття, є визначальною в утворенні дериватів із значенням «недорослість», різновидами якого є

словотвірні значення «дочка особи, названої твірним іменником», «син особи, названої твірним іменником», «син за заняттям батька», «учень особи, названої твірним іменником». Ці значення актуалізуються в суфіксальних дериватах, які формують субстантивну зону типової словотвірної парадигми, напр.: *ковалівна, коваленко, ковальчук; крацівна, кравченко, кравчук; токарівна, токаренко* та ін.

Група цих дериватів у сучасній українській мові не поповнюється новими словами, оскільки вони вже втратили свою продуктивність. Так, зокрема, деривати із суфіксом **-івн-** залишилися лише в архаїчному типі українських прізвищ незаміжніх дочок, властивому переважно західному варіантові загальнонародної української мови [10, 100]. Вони трапляються переважно у творах художньої літератури.

Узагальнену семантику аналізованих субстантивів найбільш яскраво представляють словотвірні структури, що складаються з кореня та післякореневої частини **-ник**: *папір-ник*. Зіставлення морфемної структури реєстрового слова із формулами тлумачення дозволяє у багатьох реєстрових одиницях післякореневу частину розглядати як власне іменниковий суфікс **-ник** (*цукер-ник* – «кондитер, який виготовляє цукерки»), незважаючи на те, що в науковій літературі із словотвору часто вбачають у ній поєднання прикметникового суфікса **-н-** з іменниковим **-ик** (*багет-н-ик*). У формулах тлумачення цього типу реєстрове слово, як правило, зіставляється з іменником, а не з прикметником: *верете-н-ник* – «майстер, який виготовляє веретена». З усієї групи аналізованих іменників у СУМі тільки два реєстрові слова з післякореневою частиною **-ник** у тлумаченні співвідносяться з післякореневим прикметником: *текстиль-ник* – «робітник текстильної промисловості, який виготовляє вироби із натуральних і хімічних волокон, пряжу й сировину для них»; *ящич-ник* – «робітник, який робить ящики».

Найбільша кількість іменників називає людину, яка виготовляє предмети домашнього вжитку (*ложкар, відерник, скринник, мебляр, казаняр, матрачник, лампівник*), будівельні матеріали (*цегляр, фанерник, балківник, щербінник, кахельник, брикетник*), продукти харчування (*цукерник, вафельник, сировар, пиріжник, маслороб, кондитер*).

За допомогою суфікса **-ник** утворюються назви особи-виготовлювача і від дієслівних основ: *стрільник, прокатник*. Для віддієслівних утворень із суфіксальною частиною: **-льник** (*відливальник, пилонарізальник*), **-ильник** (*прядильник*) характерна вказівка на людей, які мають якість відношення до промисловості: *вилливальник* – «робітник, що виготовляє металеві предмети способом виливання».

Найбільш узагальнені найменування виготовлювачів сучасних промислових продуктів в українській мові виражаються складними іменниками: *авіабудівник, автобудівник, моторобудівник, фарбовар, тістомісильник, суднобудівник, верстатобудівник, скловар*. Узагальнює цей фрагмент семантичного поля архілексема *виробничник* («той, хто працює на виробництві, виробляє, виготовляє яку-небудь продукцію»)

Отже, з найменувань виготовлювача, виражених відіменниковими утвореннями на **-ник**, формується таке семантичне поле, в якому об'єднуються іменники на позначення: 1) виготовлювачів продуктів хімічної промисловості; 2) виготовлювачів предметів побуту; 3) виготовлювачів будівельних матеріалів; 4) виготовлювачів промислових виробів; 5) виготовлювачів продуктів харчової промисловості; 6) виготовлювачів продуктів текстильної промисловості та ін. Перераховані фрагменти семантичного поля в досліджуваному матеріалі можна розглядати як центральні. На їх основі відбувається глибша деталізація структурно-системного упорядкування решти слів.

Значна кількість іменників на **-ник** у СУМі співвідноситься з іменниками на **-ар, -яр**, при цьому вони є спільнокореневими (*сідляр – сідельник, цегляр – цегельник, кожухар – кожушник*).

В аналізованій групі іменників, похідних з **-ар, -яр**, зафіксовано 34 слова. Ними позначаються виготовлювачі будівельних матеріалів (*цегляр, кахляр*), посуду (*гончар, кітляр*) та інших предметів домашнього вжитку (*скриняр, ситар, голчар*). Поряд із тими ознаками лексичних значень, які характерні для іменникових утворень на **-ник**, у цих іменниках з'являються ще нові семантичні відтінки: *блях-ар* – «майстер, що виготовляє різні бляшані вироби; робітник, що покриває бляхою дахи»; *дігт-яр* – «той, хто виготовляє або продає дьоготь».

На межі тих фрагментів семантичного поля, якими позначаються виготовлювачі предметів побуту і будівельних матеріалів, перебувають також іменники іншомовного походження на **-ист**: *бандажист, протезист, вітражист, муляжист*. Ці іменники тлумачаться тими самими формулами, що й найменування осіб-виготовлювачів на **-ник**: майстер, що виготовляє бандажі; фахівець, який виготовляє протези; той, хто виготовляє вітражі; той, хто виготовляє муляжі.

Отже, переважна більшість аналізованих дериватів з'явилася у процесі у зв'язку із технологічним розвитком суспільства, з появою тих чи інших професій.

Найбільша кількість іменників на позначення особи-виготовлювача утворилися за допомогою суфіксів **-н/-ик-** (64 лексеми). Інші субстантиви утворилися за допомогою таких суфіксів **-ар-** (21 лексема), **-яр-** (19 лексем), **-ник-** (18 лексем), **-ів/-ник-** (6 лексем), **-ник-** (18 лексем). Решта суфіксів є поодинокими.

Список використаних джерел

1. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 640 с.
2. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір / В.В. Грещук. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.
3. Грищенко А.П. Іменник / Грищенко А.П. // Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 365 с.
4. Даниленко В.П. Имена собственные как производящие основы современного словообразования / В.П. Даниленко. // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1964. – 134с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
6. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – М.: Наука 1992. – 202 с.
7. Кравченко М.В. Оцінні іменники з позитивним емоційним забарвленням / М.В. Кравченко // Мовознавство. – 1977. – № 3. – С. 2–7.
8. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию / В.А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
9. Милославский И.Г. Вопросы словообразовательного синтеза / И.Г. Милославский. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 296 с.
10. Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників / Л.О.Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – 118 с.

***Анотація.** Пропонована розвідка описує засоби вербалізації назв осіб-виготовлювачів за родом діяльності. Досліджено, що продуктивність аналізованих субстантивів залежить від менталітету народу, матеріальних та духовних цінностей, а також від науково-технічного розвитку суспільства.*

***Ключові слова:** особа-виготовлювач, когнітивний аспект, культура, лінгвальні та екстралінгвальні чинники, суфікс.*

***Summary.** The proposed exploration describes means verbalization names, manufacturers persons by occupation. Studied, analyzed substantiviv productivity depends on the mentality of the people, material and spiritual values, as well as scientific and technological development of society.*

Today more and more attention of linguists aims to channel cognitive aspects of the study. Modern linguistics actively studying the interaction and relationship mentality as the structure of the collective consciousness of a certain ethnic group and language system as the expression first.

Culture as a complex semiotic system, the spiritual life of society, mental narodu memory, a special form of communication in the end, a set of spiritual and material values created by people exist in close relationship with the language.

Between language and world culture that it expresses, is a thinking man, a native speaker. Therefore, the aim of our research is to study means of verbalization name manufacturers of persons by occupation. Question research of verbalization are partly explained in our previous exploration, but the emergence of new derivatives led to the need to add some remarks.

We believe that the main factor that led to the formation of vocabulary for naming females, was a social need for these derivatives. The process of active replenishment correlative forms to describe a female person by profession is dynamic and constantly improved.

Thus, among the factors that hinder or brake formation correlative names females may be phonetic, morfolohichni, lexical and extralingual.

Consequently, the vast majority of derivatives was analyzed in the process due to the technological development of society, the emergence of various professions.

***Keywords:** person-manufacturer, cognitive aspect, culture, lingual and extralinguistic factors, suffix.*

Отримано: 12.02.2015 р.

МОВНА СВІДОМІСТЬ І СТИЛІ СПІЛКУВАННЯ В ПОВСЯКДЕННІ

У сучасній лінгвістиці дедалі зростає роль знань, інформації, накопичених в інших сферах науково-теоретичної та практичної діяльності для уточнення змісту утрадиційнених понять, поглиблення методології мовознавчих досліджень. У зв'язку з цим мету розвідки пов'язуємо з потребою узагальнити сучасні погляди мовознавців та висловити новітні аспекти щодо визначення суті одного з центральних понять 'стиль спілкування'. Для цього виокремлено такі завдання: а) дати найзагальніше пояснення терміна 'мовна свідомість'; б) обґрунтувати суть понять 'теоретична мовна свідомість', 'практична мовна свідомість'; в) визначити новітній зміст поняття 'стиль' у зв'язку з соціальною диференціацією культури повсякдення.

Мовна поведінка людини в соціумі пов'язана з одночасною дією механізмів сприймання та передавання інформації. Особистість здебільшого усвідомлює лише невелику частину своєї мовної поведінки. Елементи мовної свідомості кваліфікує та інтерпретує лінгвістика, яка вивчає її як універсум, а мовну поведінку – з погляду конкретних результатів, зокрема створюваних текстів, поява яких зумовлена як власне мовними, так і позамовними чинниками. Нині поняття мовної свідомості як продукту соціального, формованого в різних ситуаціях, сферах та умовах комунікації, тлумачать ширше, ніж це було окреслено в працях В. фон Гумбольдта, тобто не лише з позицій різного світобачення носіїв національних мов, а і як парадигми соціально-рольових, жанрово-стильових реалізацій національної мовної практики в певний час її еволюції, яка відбиває різноманіття форм культури спілкування, прийнятих соціумом у певний період його життя (пор. праці С. Є. Нікітіної [10-11]). Мовна свідомість – це частина суспільної свідомості – моральної, етичної, національної, правової, екологічної, історичної, естетичної, політичної, релігійної тощо, репрезентованої в усній та писемній мовній практиці.

Типи мовомислення та сучасна комунікативно-стильова парадигма. Сучасне осмислення національної мовної комунікації ґрунтується на встановленні співвідношень між поняттями 'мова' та 'мислення' / 'свідомість', на визначенні специфіки вербалізації мисленневих процесів у певних соціокультурних ситуаціях, сферах спілкування. Це свідчить про відхід від концепції прямолінійного зв'язку між мовою та соціальними потребами суспільства (ще в 30-х рр. ХХ ст. чеські мовознавці висунули тезу про стиль як різновид суспільної діяльності, яку підтримали в радянському мовознавстві та обґрунтували в численних працях), що панував у лінгвостилістиці до 80-х рр. ХХ ст. (В. В. Виноградов, Б. М. Головін, О. Б. Сиротініна, І. К. Білодід, А. П. Коваль та ін.), та й нині, збережуваний у лінгводидактиці, ще остаточно не подоланий. Суть функціонального підходу, як відомо, полягає у визначенні тріади чинників "сфера, мета, спосіб спілкування, або форма". У 70-х рр. минулого століття М. М. Кожина відзначила "неповноту" цієї концепції та висловила ідею: "Все ж треба ще враховувати *форму суспільної свідомості* (мистецтво, наука, політика, право), комплекси екстралінгвальних чинників, *тип мислення* [виділення наше. – С. Б.], мету, завдання спілкування, форму" [7, 210]. В українській лінгвостилістиці цю позицію підтримує та розвиває С. Я. Єрмоленко [5, 271 – 273], на цих засадах осмислює стан літературної норми в конкретний історичний період Л. П. Гнатюк [2].

Отже, системоутворювальною домінантою комунікативного процесу визнано інтенцію мови, тип мовомислення як систему універсальних, стійких схем побудови міжособистісної комунікації в різних ділянках суспільної діяльності людей, що формується історично в результаті постійного зв'язку ситуативного послуговування мовою залежно від виконуваних нею численних соціокультурних функцій. З таких позицій функціональний стиль – це певний тип мовно-розумової діяльності, спричиненої екстралінгвальними чинниками (тип взаємодії комунікантів, форма, мета спілкування), пор. думку С. Я. Єрмоленко: «Стиль – це різновид творчої мовної діяльності, *тип мовомислення* [виділення наше. – С. Б.], мовної поведінки в різних колективно усвідомлених ситуаціях спілкування. У центрі розуміння динамічної моделі стилю – людина, яка і породжує, і сприймає (декодує) стильові різновиди мови» [5, 272]. Іншими словами, "стиль у мові – це *закріплений культурою* [виділення наше. – С. Б.] спосіб злиття думки (її перебігу) з мовою, її сталими формами, які найбільше відповідають певному способу розгортання думки" [13, 89]. Тип мовомислення визначає взаємодію формита змісту мовних одиниць, їх функцій.

До сьогодні в лінгвофілософії найбільшу увагу було приділено художньому та науковому (В. фон Гумбольдт, О. О. Потебня, І. Я. Франко, Г. Г. Шпет, Д. М. Овсянко-Куликовський, М. М. Бахтін, Л. С. Виготський, М. М. Кожина, О. А. Юніна та ін.), а також релігійному типам мовомислення, виявленню їхніх особливостей, співвідношенню в повсякденній мовній практиці індивідуумів. Відомо, що саме книжні стилі передбачають роботу автора з текстом, у якому він

унаслідок копіткої праці усуває всі недоліки, обираючи мовні конструкції для щонайточнішого самовираження та встановлення чіткої взаємодії між думкою та мисленнєвим процесом, для гармонійного поєднання мовних елементів цілого.

Теоретичне (книжне) мовомислення здебільшого монологічне, орієнтоване на передавання роздумів автора, який керує мовою, контролює її, добираючи засоби вираження; такий мисленнєвий процес спрямовує розгортання думки за певними логічними схемами. Це створює гармонію взаємодії мови та мислення. Відповідно книжний тип мовомислення, що репрезентує комунікацію як діяльність у сегменті теоретичної мовної свідомості, найбільш логізований, аналітичний, зорієнтований на розмірковування крок за кроком. Дослідники в цьому лінгвопсихологічному блоку розрізняють науковий, художній та середній (здатний мовця однаково оперувати науковим та художнім способами комунікації) типи мислення [14].

Натомість у повсякденно-практичному мовомисленнєвому процесі переважає тенденція до розриву, формування т. зв. “просвіту”, “розлому” між мовою та мисленням [13], до діалогізму, що лежить в основі функції спілкування, налаштування на співрозмовника. Тому в спілкуванні переважають стандартні, клішовані форми, ситуативні шаблони, комунікативно-стильові стереотипи, що робить безпосередній невимушений діалог взаємозрозумілим. Водночас співрозмовник прагне виявити власну мовну індивідуальність. Така єдність протилежностей у структурі повсякденно-практичної мовної свідомості й забезпечує специфіку усної розмовної мови, а вужче – розмовно-побутового стилю літературної мови.

На цій теоретичній основі обґрунтування зв'язку мови та мислення сформувався підхід до осмислення мови як системи особливих сфер, дискурсів, тобто гармонійного співвідношення ситуації, обставин та мови.

Взаємодія типів мовомислення в повсякденні. Теоретичний та повсякденно-практичний типи мовомислення взаємодіють, перетинаються, чергуються в культурі повсякдення, засвідчуючи зокрема кореляцію “низьке” – “високе”, “неофіційне” – “офіційне”.

“Низьке” – “високе”. Повсякденно-практична мовна свідомість викристалізовується в повсякденно-побутовій мовній практиці, а також у процесі навчання мови; вона ґрунтується на аналогічному та наслідувальному засвоєнні слів, форм та виразів, тобто в ній свідоме та несвідоме засвоєння норм комунікації переплітається, воно утворює мозаїкову структуру [4, 46].

Повсякденно-практична мовна свідомість акумулює, за висловом М. М. Бахтіна, життєву ідеологію – мимовільні, несвідомі, повторювані комунікативні ситуації [1]. У класифікації стилів за експресивними параметрами узвичаєно розрізняти високий, середній та низький типи вербалізації мовної свідомості. Історично склалася думка, що саме повсякденно-практична мовна діяльність репрезентує низький, буденний тип комунікації, її лексико-фразеологічні складники привносять у спілкування в культурі повсякдення (професійно-виробнича та службова діяльність) елемент її обниження.

Теоретична ж мовна свідомість ґрунтується на оперуванні поняттями, судженнями, доказами, що надає мові колориту книжності, “високої” експресії. У процесі рефлексії над мовою в теоретичній мовній свідомості формуються два рівні її сприйняття: по-перше, поверхневий – характерне сприйняття мови певною мовною спільнотою або окремими суспільними верствами; по-друге, глибинний – активна мовна поведінка, пов'язана з вибором правильних / неправильних мовних варіантів [15, 143]. Засвоюючи мову носії національної мови засвоюють і елементи лінгвістичної теоретичної свідомості (у зв'язку з цим ще використовують термін *лінгвістична свідомість* [15, 142-143]).

Різкого розмежування між типами свідомості немає. Перемикання каналів мовної свідомості, типів мовомислення залежить від ситуативної взаємодії компонентів мовної та інших типів суспільної свідомості. Фактично, у культурі повсякдення розгалужуються повсякденно-практична лінгвальна свідомість й теоретична лінгвальна свідомість (за термінологією І. І. Ковалика, Г. П. Мацюк [9, 50]), які врешті-решт визначають рівні розвиненості мовної свідомості, зокрема мовного знання – професійного, науково-теоретичного, міцно ґрунтованого на лінгвістичній основі, та побутового, життєвого, спертого на власний мовний досвід, часто вузький та однобічний [12, 15].

Кореляція “низьке” – “високе” охоплює й *повсякденно-практичну* й *ритуальну* мовну свідомість. На думку Ю. М. Лотмана, загалом поведінка людей, зокрема й мовна, у системі культури організована на протиставленні: 1) звична, повсякденна, побутова, яка сприймається людиною як природна, нормальна; 2) усі види урочистої, ритуальної поведінки: державної, культової, обрядової, що сприймаються носіями культури як самодостатні [8, 248 – 268].

Першоосною мовної свідомості є мовна народна, або ж повсякденно-практична, свідомість, яка у своєму онтогенезі формується як двобічна, з двома взаємоперехресними, взаємодоповнюваними тезаурусами – побутовим та фольклорним, – на основі яких народжується синкретичний комплекс повсякденно-практичної мовної поведінки носія народної культури.

Повсякденно-практична мовна свідомість у носія селянської культури регламентована традиціями особистого та колективного життя, етичними традиціями [11, 35], важливий також момент – наявність географічних меж мовної спільноти, обмеження типів мовної діяльності характерними мовними засобами [16, 41-42]. Це спричинює поділ сфери мовної діяльності на повсякденно-практичну й ритуальну, церемоніальну [16, 42]. С. Є. Нікітіна вважає, що мовець у такому традиційному соціумі, фактично, оволодіває двома стилями, або двома типами мови (розмовно-побутовий та художній стилі), – мовою з територіально-регіональними ознаками (діалектом) та мовою фольклору (прислів'я, приказки, ритуальні тексти (календарно-обрядові, весільні, поховальні тощо).

Отже, у мовній свідомості соціуму існує протиставлення повсякденно-практичного й ритуального, повсякденно-практичного й теоретичного типів мовної свідомості як “низького” й “високого”, що свого часу було покладено в основу класифікації жанрів спілкування в мовно-літературній традиції за функціональними та експресивними стилями.

“Неофіційне” – “офіційне”. Повсякденні форми свідомості й мислення протягом минулого століття починають активно вивчати у співвідношенні з такими привілейованими формами свідомості, як філософське, історичне, політичне й художньо-естетичне, а саму повсякденність осмислювати як ціннісний простір формування, становлення й прояву колективного культурного несвідомого, як ряд повторюваних практик за участі, зокрема, й лінгвальних механізмів. Одна з провідних моделей форми (мовної) свідомості – сегментована картина світу, що охоплює – *повсякденно-побутову, міфологічно-релігійну, художню та наукову*. А. С. Зеленько, зокрема, зауважує: “Повсякденно-побутова картина світу як комплексна складається в процесі формування людини [...], у процесі диференціації *синкретичної повсякденно-побутової моделі світу* [виділення наше. – С. Б.] формуються всі вже згадані інші моделі” [6]. Осмислення феномену ‘повсякденно-побутова модель світу’ пов’язане з окресленням певного життєвого середовища, сфери діяльності людини, яка проводить життя переважно в неофіційному, неформальному й інтимному оточенні – у колі сім’ї, друзів, у своєму домі. Це мікросвіт, у якому набувається та зберігається безпосередній, буденний досвід міжособистісної, зокрема й лінгвальної, взаємодії. Одним із її проявів є усно-розмовна повсякденно-побутова комунікація.

У повсякденній діяльності людина звичайно не замислюється над структурою свого соціуму чи над передумовами та можливостями соціального підпорядкування, устрою. Повсякденна реальність існує як самоочевидна й фактична, що не потребує жодної перевірки понад те, що вона просто існує. Але в структурованій системі соціуму, зокрема й лінгвального, є такі носії національної мови, для яких повсякденно-побутова культура не є буденно одноманітною, не є основою життя. Це інтелігенція (працівники ЗМІ, вчені, освітяни, медичні працівники, державні службовці тощо) як носії літературного стандарту. І все ж, у структурі розвиненої національної мови, яка має літературний варіант, мова повсякденно-побутового спілкування оцінюється як основний сегмент протиставно-зіставних моделей у структурі мовної свідомості. Залежно від того, у яких умовах, у якому середовищі формується мовна особистість, відбувається її особистісне, професійне, соціальне утвердження, такої специфікації зазнає і її мовна свідомість.

Повсякденну усно-розмовну мову як матеріальний вияв повсякденно-практичної мовної свідомості характеризують за допомогою таких параметрів, як певна свобода, економність спілкування, менша обов’язковість та експресивність, спонтанність та неофіційність. І для нелітературного, діалектного, і для літературного спілкування визначальною є повсякденно-практична мовна свідомість, що віддзеркалює етнопсихоментальну специфіку повсякденно-побутової культури певної нації.

Офіційне спілкування – міжособистісне професійне, ділове спілкування, пов’язане з актуалізацією теоретичної мовної свідомості, з вербалізацією філософсько-релігійного, наукового, політичного й адміністративно-юридичного тощо мовомислення.

Найактивніше типи мовомислення перетинаються в усній спонтанній комунікації – кодифікованій та некодифікованій мовній діяльності, коли мовці впродовж дня обмінюються різноманітною інформацією, змінюють соціальні ролі, статуси. Динаміка української літературно-мовної комунікації “руйнує” усталену структуру функціональних стилів, спричинює зміну дослідницьких акцентів у напрямку вивчення комунікативно-стильових парадигм – мови в ситуативному прояві, у діяльності “сьогодні, тут і зараз”, яка потребує актуалізації певного типу мовомислення.

Отже, нинішній досвід у вивченні усної літературної комунікації вможливорює диференціацію мовомисленневих кодів на такі, що репрезентують повсякденно-практичний (елементи низького, неофіційного) і теоретичний (книжний, ритуальний, елементи високого, офіційного) типи мовної свідомості. Саме вони “диригують” функціонально-стильовою, ситуативною стратифікацією стильових та стилістичних засобів.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – С. 237 – 280.
2. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції / Гнатюк Л. П. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 446 с.
3. Горалек К. О теории литературного языка / К. Горалек // Новое в зарубежной лингвистике : [в 25 вып.]. – М. : Прогресс, 1960 – 1989. Вып. 20 : Теория литературного языка в работах ученых ЧССР : сб. : [пер. с чешск. и словац.] / сост. и ред. Н. А. Кондрашов. – М. : Прогресс, 1987. – С. 21 – 37.
4. Ейгер Г. В. Механизмы контроля языковой правильности высказывания / Г. В. Ейгер. – Х. : Основа, 1990. – 184 с.
5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : (Стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
6. Зеленько А. С. Обґрунтування принципів структурно-семантичного дослідження мови / А. С. Зеленько // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34, Ч. I. – С 182 – 187.
7. Кожина М. Н. Стилістика русского языка / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1977. – 224 с.
8. Лотман Ю. М. Поэтика бытового поведения в русской культуре 18 века / Ю. М. Лотман // Избранные статьи в трех томах. – Таллинн : Александра, 1992. – Т.1. – 1992. – С. 248–268.
9. Мацюк Г. П. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.) / Г. П. Мацюк. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 373 с.
10. Никитина С. Е. Устная народная культура и языковое сознание / Никитина С. Е. – М. : Наука, 1993. – 187 с.
11. Никитина С. Е. Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре / С. Е. Никитина // Язык и личность : сб. науч. трудов / под ред. Д. Н. Шмелёва. – М. : Наука. 1989. – С. 34–40.
12. Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / П. Селігей. – К. : Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 118 с.
13. Синцов Е. В. Стилеобразующая роль мышления в литературном языке / Е. В. Синцов // *Mixtura verborum`2006* : топология современности : сб. ст. / под общ. ред. С. А. Лишаева. – Самара : Самар. гуманит. акад., 2007. – С. 81–100.
14. Юнина Е. А. Исследование типов мышления посредством функционально-стилистического анализа речи / Е. А. Юнина // *Функционирование языка в различных типах текста* : межвуз. сб. науч. трудов. – Пермь : Изд-во ПГУ, 1989. – С. 59 – 69.
15. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс : мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К. : [б. в.], 2000. – 285 с.
16. Язык и культура : сб. обзоров / редкол. : Ф. М. Березин, В. Г. Садуров. – М. : ИНИОН АН СССР, 1987. – 208 с.

Анотація. Стаття присвячена питанню кваліфікації стилю як способу мовомислення. Запропоновано диференціювати ознаки функціональних стилів з урахуванням типу мовної свідомості, а саму систему стилів розглядати як комунікативно-стильову парадигму. Окреслено специфіку теоретичного та повсякденно-практичного типів мовомислення, їхній зв'язок з книжними та розмовно-побутовим стилями, усною та писемною формами спілкування.

Ключові слова: мовна свідомість, стиль, повсякденно-практична мовна свідомість, теоретична мовна свідомість, культура повсякдення.

The article deals with the style qualification issue as a way of verbal thinking. It is noted that the language consciousness is a part of the public consciousness – moral, ethical, national, legal, environmental, historical, aesthetic, political, religious, etc., that is represented in oral and written language practice.

It was proposed to differ functional styles features, based on the type of language awareness, and the system itself considered to be a communicative-style paradigm. It was emphasized that communication styles form historically as a result of constant connection of situational use of language according to its social and cultural functions. In this regard, it was determined that the functional style is a certain type of language and mental activity depends on extralinguistic factors (type of communicants interaction, form, purpose of communication).

It was outlined the specific theoretical and practical everyday language types of thinking, their relationship with the literary and colloquial everyday styles, oral and written forms of communication.

The theoretical linguistic thinking is mostly monologue. It focused on the transfer of the author thoughts that runs language, controls it, reaching out means of expression. This process of thinking makes deployment opinion on certain logical schemes. This creates harmony interaction of language and thinking. Book type of language thinking is the most logical, analytical and focused on step by step thinkig. Researchers distinguish scientific, artistic and medium (the ability of the speaker to operate equally scientific and artistic methods of communication) types of thinking in this linguopsychological block.

There are tends to divide between language and thinking, to dialogism in everyday language-thinking process. Standard cliché forms, situational templates, communicative style stereotypes prevail in dealing with such a dominant.

Key words: *language consciousness, style, everyday and practical language consciousness, theoretical language consciousness, culture of everyday life.*

Отримано: 9.02.2015 р.

УДК 821.161.1 – 09

Болтовская Е.А., Лавшук О.А.

МОДЕЛИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПОЭЗИИ БЕЛАРУСИ

Цель статьи – выявить в современных русскоязычных поэтических текстах контексты с прецедентными именами; охарактеризовать тексты, в которых наблюдается взаимопроникновение различных культурных традиций.

Изучение роли иной национальной культуры представляется особенно интересным с точки зрения проблемы поисков духовной, национальной идентичности, формирования самосознания. Такой подход является одним из приоритетных направлений в современных гуманитарных науках, что обусловлено значительным усилением межкультурных контактов и необходимостью решения возникающих в связи с этим проблем.

Важнейшим обстоятельством, которое направляет исследование культурного пространства современной русскоязычной литературы Беларуси, является признание того, что выбор языка творчества и выбор национальной и культурной идентичности не всегда совпадают. Каждый из русскоязычных писателей Беларуси по-своему определяет свои взаимоотношения с русской и белорусской культурными традициями, но вопрос национально-культурного самоопределения важен для всех.

Художественные произведения многих (но не всех) русскоязычных поэтов Беларуси сегодня наиболее полно представлены в антологии «Современная русская поэзия Беларуси», составленной в 2003 году известным поэтом Анатолием Аврутиным. Она являет собой первую в белорусском литературоведении попытку максимально широко представить творчество современных русских поэтов Беларуси за два предшествующих десятилетия. Под обложкой книги собраны стихи 222 «наиболее ярко зарекомендовавших себя авторов», по мнению составителя антологии. А. Аврутин, отмечая важность и необходимость изучения сегодня творчества русскоязычных писателей Беларуси, подчеркивает: «Я считаю антологию главной книгой своей жизни. Когда выпускаешь собственные сборники, это факт личной биографии, а когда выходит антология, высвечивающая важные процессы в отечественной литературе, то это событие знаковое. <...> Русскоязычные поэты жили, творили, писали, и очень даже неплохо. И это убедительно доказывает выпущенная книга» [1, 3].

Для творчества многих поэтов, чьи стихотворения включены в антологию, характерна «погруженность» в культуру. Можно даже говорить о своеобразии преломления культурных моделей, транслируемых русской, белорусской и зарубежной литературами. Это дает основание для конструктивных поисков своей идентичности личностью, оказавшейся в зоне активного взаимодействия разных культур.

Поэтическая модель мира обладает универсальными свойствами, одновременно раскрывая особенности национального менталитета и культуры и обнаруживая индивидуально-авторские способы интерпретации образов окружающей действительности в текстовом пространстве. Для современных русскоязычных поэтов Беларуси характерно почтительное обращение к русской поэтической традиции как к знаковому наследию богатой русской культуры, поэтому одним из важных фрагментов их картины мира, который получает наиболее явное отражение в системе

поэтических ориентиров, культурных установок, являются образы русских поэтов и писателей. В круг тем, наиболее важных для осмысления белорусскими авторами, входит, главным образом, русская классическая литература золотого и серебряного века, литература советского периода. Это положение подтверждается:

1) названиями или первыми строками поэтических произведений: «Александр Сергеевич Пушкин...» И. Поглазова [2, 128], «Блок» М. Шелехова [2, 186], «Надгробье Анны Ахматовой» К. Михеева [2, 107], «Цветаева!..» Е. Каменевой [2, 78], «Памяти Александра Твардовского» Ф. Ефимова [2, 65];

2) упоминанием прецедентного имени в тексте: А. Пушкин, И. Бродский («У меня специальности нет...» Е. Казанцевой) [2, 78], А. Фет («Мне нравится этот поэт...» Д. Симановича) [2, 144], А. Блок («Всю ночь скрипело по бумаге...» В. Деркача) [2, 53], Ф. Тютчев, И. Тургенев («Не для славы, не для денег...» Г. Трестмана) [2, 165], Ф. Достоевский («Что там в Питере? Дождь, вероятно...» Т. Лейко) [2, 95], С. Есенин («Заблудилась в весне» Э. Равич) [2, 134]. Привлекают внимание авторские новообразования, построенные на обыгрывании значимых имён собственных: *И спасёт от душевной измены / Достоевская жёлтая муть* («Что там в Питере? Дождь, вероятно...» Т. Лейко) [2, 95], *Не для славы, не для денег – для искусства одного / правил Тютчева Тургенев, / отургенивал его* («Не для славы, не для денег...» Г. Трестмана) [2, 165];

3) указанием на прецедентное имя через посвящение, эпиграф, название художественного произведения или имена героев произведений русских авторов: стихотворение «Осеннею веткой раскинулись рельсы...» И. Поглазова посвящено Б. Пастернаку [2, 128], «Путник» Э. Прибыльской – Н. Рубцову [2, 133], памяти А. Введенского посвящена «Баллада о безмянном конвоире» В. Чернявского [2, 179-183]; цитаты из произведений А. Фета являются эпиграфами к стихотворениям «Любимая» А. Мельникова [2, 104], «В марте» В. Спринчана [2, 152]; в стихотворении «Рудин» Л. Турбиной описываются «лишние русские люди», и главным среди них признаётся Рудин, а не Онегин, Печорин, Обломов [2, 168], в стихотворении «Осень в провинции» К. Михеева упоминается Иван Карамазов [2, 106] (отсылка к И. Тургеневу, А. Пушкину, М. Лермонтову, И. Гончарову, Ф. Достоевскому);

4) положительно окрашенными оценочными суждениями белорусских авторов о ярких представителях русской литературы и их творчестве: *Поймите наконец: на Чёрной речке / Ведь он её под пулей оправдал!* («Наталье Гончаровой» Ю. Сапожкова) [2, 138], *«Скифы» Блока – вот моя ценность* («Кто это? Кто это?! Кто это?! Я?!!» А. Занковец) [2, 77], *Этой тронной выси / ...ах, не превысить!* («Цветаева!..» Е. Каменевой) [2, 79], *...Великий поэт и высокий подъём* (о Б. Пастернаке) («Осеннею веткой раскинулись рельсы...» И. Поглазова) [2, 128]; *Я неправильный русский поэт, / и душа у меня не на месте. / Я не знаю, кто правильным был. / Может, Пушкин, да питерский Бродский* («У меня специальности нет...» Е. Казанцевой) [2, 78]. На протяжении всего стихотворения с помощью глагольных форм в сослагательном наклонении обыгрывается ситуация «свидания» лирической героини с обоими поэтами. Характерно, что в заключительных строках речь идёт об извечном желании любого поэта оставить после себя «памятник нерукотворный», что возможно только после высочайшего «благословения»: *Если песня моя не умрёт – / это Пушкин меня обнимает* [2, 78];

5) сознательными или несознанными реминисценциями: ср. *Дым Отечества горек и едок* («Я настолько горбат...» А. Аврутина) [2, 10] и *Отчества и дым нам сладок и приятен* («Арфа» Г. Державина, «Горе от ума» А. Грибоедова, «И дым отчества нам сладок и приятен...» Ф. Тютчева); *Когда вся жизнь вот так проходит – / Приходят воля и покой* («Уйдя от всякого соблазна...» В. Бобрикова) [2, 34] и *На свете счастья нет, но есть покой и воля* («Пора, мой друг, пора! Покоя сердце просит...» А. Пушкина); *И там, под голубыми небесами...* («Город» В. Лазаревой) [2, 91] и *Под голубыми небесами / Великолепными коврами, / Блестя на солнце, снег лежит...* («Зимнее утро» А. Пушкина); *Мой голос слаб, мне не перекричать...* («Гимн» М. Володина) [2, 43] и *Слаб голос мой, но воля не слабеет...* (одноимённое стихотворение А. Ахматовой); *Я просто научилась жить...* («Я больше не боюсь грешить...» А. Красовской) [2, 87] и *Я научилась просто, мудро жить...* (одноимённое стихотворение А. Ахматовой).

На фоне выдвигания на первый план русской культуры наблюдаются немногочисленные вкрапления белорусских прецедентных для литературы имён: Я. Колас (эпиграф к стихотворению «Прощай, прощай, Высокий берег...» Ю. Богданова) [2, 34], В. Короткевич – в стихотворении «Мне нравятся Владимир Семёнычи!..» А. Сарапкина (следует отметить, что данный текст содержит двойное посвящение «Памяти В.С. Короткевича и В.С. Высоцкого, в судьбах которых было немало общего» [2, 141]), чаще встречаются посвящения поэтам-современникам: А. Аврутину («Я больше не могу молчать...» А. Павловской) [2, 124], Л. Шелег («Это всё было правда...» А. Павловской) [2, 124], В. Айзенштадту («я как огонь вошёл в круг обнажённых женщин...» Д. Строцева [2, 155]).

По нашим предположениям, такая неравномерная представленность элементов русской и белорусской литературной традиции в исследуемых текстах связана с тем, что сами тексты созданы на русском языке, а следовательно, вполне логично и правомерно их соотносить с ключевыми образами и наивысшими достижениями именно русской культуры.

Ещё более скромно представлены имена деятелей словесной культуры зарубежной литературы: в стихотворении «Письма» С. Евсеевой упоминается О. Бальзак [2, 61], в эпитафии стихотворения «Гончар» А. Чёрной используются цитаты из произведений О. Хайяма, в стихотворении «Блок» М. Шелехова [2, 186] имеется отсылка к У. Шекспиру, но не целенаправленная, а опосредованная блоковским восприятием трагедии «Гамлет»: ср. переключку строк *Тебя, Офелию мою, / Увёл далеко жизни холод...* («Я – Гамлет. Холодеет кровь...» А. Блока) и *...на бледном стебле гиблых вод, / как недоношенный ребенок, / сестра Офелия плывёт!* («Блок» М. Шелехова) [2, 186].

Широкий состав средств и способов лексической экспликации образов русских поэтов в исследуемых поэтических текстах позволяет говорить о значимости русской культуры в поэтической картине мира современных белорусских авторов, доказывает их преимущественную ориентированность на русскую художественную и национальную традицию.

Наряду с филологическим вертикальным контекстом (отсылки к именам «художников слова») в исследуемых текстах выявляется богатый социально-исторический контекст (отсылки к именам известнейших людей, например, политических лидеров, к широко известным топонимам, историческим событиям и др.): царь Алексей, Пётр I, Карл у Полтавы, Сталин, Ленин, Берия, Нострадамус, Хаммурапи, Роден, Врубель, Бенуа, Москва, Колыма, Сенатская, Дворцовая, Летний сад, Нева, Израиль, Рим, Везувий, Эверест, Висла, Вена. Даже названия многих стихотворений свидетельствуют о доминировании «чужих» культурных знаков над собственно белорусскими: «Век восемнадцатый. Россия», «Россия. Ночь. Змеящаяся трасса...», «Русь», «Петербург, Петроград, Ленинград...», «Я из Арзгира...», «Нерон», «Парижская осень», «Париж», «Варшавская осень», «Краков», «Итальянское каприччо», «Тадж-Махал», «Джоконда в Копенгагене».

В отличие от имен белорусских писателей и поэтов белорусские топонимы (Беларусь, Минск, Витебск, Гродно, Грушевка, Холопеничи), гидронимы (Березина, Свислочь, Днепр) всё-таки встречаются не только в самих текстах, но и в сильной позиции названия произведения («По Березине», «Дождливый день. Гродно», «Зеркало Свислочи», «Заснувшие поставские озёра...»). Характерными приметами стремления некоторых авторов обозначить свою национальную принадлежность можно считать обращение к национальным символам, например, к одной из главных достопримечательностей Беларуси (стихотворение «Беловежской пуще» Л. Лукши) [2, 101]; упоминание места рождения художника с мировым именем: *и юный Марк Шагал / по Витебску идёт* («Взлетит вороний грай...» Д. Симановича) [2, 143]; макароническое вкрапление белорусизмов в ткань произведения не для создания комического эффекта, а для подчеркивания причастности автора к «матчиной мове»: 1) *Гигантов столичных милее мне хаты...* («Беловежской пуще» Л. Лукши) [2, 101]; 2) *Возможно, на «Дзяды» сюда придут...* («Гораздо больше близких там, чем здесь...» А. Сарапкина) [2, 141]. Дзяды – славянский народный обряд, связанный с поминовением предков; 3) *Есть у каждого Чёрная речка! / Есть родимая стежка – / одна среди тысяч дорог* («Столько нищих прошло...» А. Аврутина) [2, 7]. В данном примере гидроним *Чёрная речка* метафоризируется и обозначает не место, где был смертельно ранен А. Пушкин, а место (или время) смерти, которое у каждого своё. *Стежка* (а не тропинка) наделена эмоционально-оценочным эпитетом *родимая*, который в русском языке разговорный, зато фоносемантически переключается с белорусским словом *радзіма* (родина); 4) *Пусть он ещё исколесит полмира, / Заморские увидит города, / Жалейки голос, / Тоненький и милый, / В его ушах не смолкнет никогда* («О русская земля...» В. Тростянского) [2, 167]. Лексема *жалейка* имеется и в русском языке, но в данном тексте, на наш взгляд, она, будучи повторённой дважды, помогает выявить авторскую аллюзию: в Петербурге был издан первый сборник стихов Я. Купалы «Жалейка» (который сразу же запретили), и этот народный музыкальный инструмент стал своеобразным символом белорусской поэзии начала XX века; 5) *На Таганке я слышу, / как ставни скрипят, / Как родные шипшины / летят по Москве* («Белоруска в Москве» Т. Дашкевич) [2, 52]. *Шипшина* (шиповник) – по написанию слово в тексте подчиняется русской орфографии, однако является отсылкой к стихотворению «О Беларусь, мая шипшина...» В. Дубовки, которое белорусами считается поэтическим гимном родной стране; 6) намёк на такие традиционно выделяемые качества белорусского национального характера, как гостеприимство и толерантность: *Беларуси дар – теплом приветить, / К людям обротя и жест, и взгляд, / Умоляю отозваться в детях / «Калі ласка!» их учу ответить / на «спасибо», «дзякуй» и «рахмат»* («Вместо биографии» А. Чёрной) [2, 177].

Поэты остро переживают свою «неправильность», разобщённость современной поэтической братии, упрекают в высокомерии великую державу: *И на Восток глядеть / из Западного края!* («На русском костяке, точнее, на костях...» Т. Лейко) [2, 96]; *Я буду изгоем в родной стороне / За*

то, что в краю белорусском / Нелепое счастье даровано мне – / Меня воспитали по-русски («Возрождение» Л. Яковенко) [2, 195]; *Я – твой поэт, Россия! / А ты мне: «Лимита!..»* («Мне мучительно от страха...» А. Павловской) [2, 122].

Авторы уважительно относятся к общеславянскому и советскому прошлому братских народов; им сложно смириться с искусственным разъединением людей после распада СССР (соответственно, ослаблением и обнищанием государств), в котором они усматривают основную причину нынешних бед и неурядиц: *Мы потому сегодня голь и грусть / И носим в сердце скорбную руину, / Что по живому разорвали Русь / На Беларусь, Россию, Украину* («Русь» А. Тропина) [2, 167]; *Давным-давно / в Германиях иль Польшах / На прахе русском травы поросли... / Но полегло нас / многократно больше, / Когда с мечом мы брат на брата шли* («Мы столько войн в России пережили...» А. Бесперстных) [2, 28]. Имена собственные *Германия, Польша* приобретают несвойственную им в языковой системе форму множественного числа для обозначения «чужого» пространства в противовес «родному» восточнославянскому. В качестве яркого примера неделимого межнационально-культурного самоопределения приведем стихотворение А. Геращенко «Я – русский»: *Под синим небом белорусским / Познал я радость и беду. / Я – белорус, а значит – русский, / Таким и в небо я уйду. // Мне этот мир казался узким. / Пришлось креститься на ходу. / Я – православный, значит – русский. / Таким и в небо я уйду. // Пока мой Киев не французский, / Свою я сечь всегда найду. / Я – украинец, значит – русский, / Таким и в небо я уйду...* [2, 44-45]. Территория, религия, история – объединяющие восточных славян факторы. Топоним *Киев* имеет двойное толкование: с одной стороны, это «мать городов русских» (перифраз из «Повести временных лет»), с другой – столица самостоятельного современного государства.

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать следующие выводы: 1. Русские антропонимы в качестве ценностного ориентира обладают наибольшей культурной значимостью в сознании русскоязычных белорусских поэтов, так как можно отметить повышенную частоту их использования, разнообразие форм представления в тексте, употребление в сильных позициях поэтического текста, взаимодействие с иными средствами художественной образности. 2. Преобладание русского вертикального контекста является (наравне с русским языком) средством, обеспечивающим связность текстов в единый интертекст, своеобразным «пропуском» произведений русскоязычных авторов Беларуси в русскую культуру. 3. Моделирующая функция прецедентного имени в формировании поэтической картины мира заключается в том, что лирическому герою произведения приписываются качества, эталонным носителем которых выступает прецедентное имя.

Список использованных источников

1. Аврутин бросает вызов Евтушенко [Электронный ресурс] // Рэспубліка. – 2004. – № 39 (3479) (от 28.02.2004). – Режим доступа : http://press.bymedia.net/?mod=p_ind&NPID=37&No=39&Date=28.02.2004.
2. Современная русская поэзия Беларуси. Антология / Сост. А. Ю. Аврутин. – Мн. : УП «Технопринт», 2003. – 200 с.

Аннотация. В статье характеризуется роль прецедентных имен в формировании культурного пространства современных русскоязычных поэтических текстов белорусских авторов; особое внимание уделяется контекстам, в которых отмечается взаимопроникновение и сочетание культурных традиций.

Ключевые слова: современная русскоязычная поэзия, Беларусь, прецедентные имена, культура.

Summary. The article characterizes the role of precedent names in the formation of modern cultural space of Russian poetic texts by Belarusian authors; the focus is on the contexts which are characterized by the combination and the interpenetration of cultures.

It is shown that the study of the role of another national culture is particularly interesting from the point of view of the problem of searching for spiritual, national identity, the formation of self-awareness. This approach is one of the priorities in modern humanities. The article analyzes the work of the Russian-speaking poets of Belarus, who are characterized by “immersion” into the culture. We consider the originality of transformation of cultural patterns broadcast by foreign, Russian and Belarusian literature. This gives rise to a constructive search for identity, by a person who is in the zone of active interaction of different cultures. 1. The Russian anthroponomy as a valuable reference point have the greatest cultural significance in the minds of the Russian-speaking Belarusian poets, as we can be note an increased frequency of their use, a variety of forms of representation in the text, their use in strong positions of the poetic text, interaction with other means of artistic imagery. 2. The predominance of vertical Russian context is a means of ensuring coherence of texts into a single intertext, a kind of

“pass” for works by Russian authors of Belarus in to Russian culture. 3. The modeling function of the precedent name in the formation of the poetic picture of the world lies in the fact that the lyrical hero of a literary work is attributed the qualities the reference medium of which is the precedent name.

Key words: *modern Russian-language poetry, Belarus, precedent names, culture.*

Отримано: 15.01.2015 р.

УДК 82 – 92 : 81'22 (477. 43)

Броварська О.А.

МУЛЬТИМЕДІЙНІСТЬ ПУБЛІЦИСТИКИ БОГДАНА ТЕЛЕНЬКА У СЕМІОТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Процес розбудови незалежної суверенної держави передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості народу, оновлення культурної системи, вироблення морально-естетичних орієнтирів у контексті сучасної свідомісної парадигми. Глибока концептуальність публіцистичного мислення художника породжує творення знакової системи на фоні його творів. Актуальним є дослідження творчості сучасного подільського публіциста Богдана Теленька крізь призму мультимедійності як узгодженого поєднання в єдиному ансамблі кількох медій, що органічно сприймаються й створюють своєрідний мистецький синтез, чим забезпечується чіткіше функціонування знакової системи публіциста. У розв'язанні такої мети нашої розвідки пропонується застосовувати елементи семіотичного аналізу, які сьогодні активно використовуються в арсеналі наукового знаряддя дослідників сучасної української публіцистики В. Просалова, О. Воробйова, Г. Бітківської, О. Бровко та ін.

Осмислення публіцистики, феномен якої однаковою мірою стосується художньої літератури та журналістики, було предметно розглянуто в працях таких учених як А. Аграновський, І. Дзюба, В. Дончик, М. Жулинський, В. Здоровега, І. Михайлин, А. Погрібний, Д. Прилюк, М. Полянян, Т. Салига, М. Скуленко, В. Ученова, М. Шлемкевич та ін. Світоглядна й концептуальна публіцистика є предметом дослідження В. Буряка, Л. Василик, Н. Габор, О. Левкової, Й. Лося й ін. учених. Поетикальні особливості та жанрова специфіка публіцистики ХХ–ХХІ ст. визначають науковий інтерес таких дослідників як В. Галич, С. Гришина, Т. Гундорова, Н. Заверталюк, Н. Ігнатів, Я. Козачок, Т. Хоменко й ін.

Як зазначається у праці В. Будного, «поняття «синтез мистецтв» означає поєднання елементів різних мистецтв у єдиному ансамблі. Об'єднання зусиль літератури й образотворчого мистецтва спостерігаємо в ілюстрованих літературних виданнях, творах літератури й музики – у вокальному жанрі, пластичних мистецтв (архітектури, скульптури, малярства) – в естетичному оформленні доквілля» [2, 290-291]. Дослідники традиційно ділять мистецтва на односкладові, що спираються на один носій образності (слово, звук), і багатоскладові (синтетичні), що поєднують кілька різних носіїв образності. У цьому плані традиційно публіцистика є односкладовим видом мистецтва.

«Мультимедійність означає узгоджене поєднання в єдиному ансамблі двох чи більше медій, які одночасно сприймаються різними органами відчуттів» [2, 292]. У такому разі найвдаліше місце мультимедійного звучання – це театр, де на реципієнта впливає музика, читання тексту, світло ефекти, танець та ін. – все підпорядковано єдиній естетичній меті. У публіцистиці Теленька, де автор вимагає від читача детального прочитання тексту із застосуванням уяви, інтелекту, міфологічних та історичних знань, мультимедійність, на нашу думку, найбільше слугує для кристалізації та закріплення знаку. «З погляду семіотики, мови різних мистецтв є знаковими системами (кодами), які взаємодіють та перетинаються в різних аспектах і творять спільний мультимедійний простір. Взаємодія знакових систем у цьому просторі стосується творення комплексних форм кодування й переконання, альянсів, відлуння, комбінації кодів, у зв'язку з чим можна говорити про міжмистецьку інтертекстуальність» [2, 291]. Інтерпретуючи малюнок чи архітектурну споруду (що на ньому зображено), реципієнт неминуче спирається на можливості інтерпретувати інтертекстуальне відношення цього малюнка чи споруди до попередніх «мов» образотворчих чи архітектурних моделей, як до інших мистецтв. Таким чином, рисунки монастирів, скитів, монастирських фрагментів на сторінках «Соловецького лабіринту» підсилює мультимедійне навантаження образу Соловків, який мав би доволі неоднозначне сприйняття, внаслідок відомого в літературі ХХ століття образу-штампу, який підсвідомо сприймається як місце катування й загибелі десятків тисяч невинних людей. На нашу думку, Богдан Теленько

руйнує цей образ-стереотип і вивищує його над політичними злочинами, що чинилися на цій землі у різні часи, вивищує й над месіанською релігійною філософією імперського характеру, надаючи образу Соловків міжвікової святості й канонічності як інституту єднання людини зі Своїм Творцем. У такому разі значну роль відіграватиме не лише використання автором графічних рисунків, але і його власні сентенції, майстерно переплетені з історичним та біблійним матеріалом.

«Міжмистецьку співпрацю і синтез, інтертекстуальність та інтермедіальність можна розглядати й конкретніше – як взаємопроникнення мистецтв, котре спостерігаємо на різних рівнях структури літературного твору» [2, 292]. У такому дискурсі варто було розглядати тексти на рівні графічного оформлення, на рівні фоніки та ритміки (у поезії), на рівні образотворення, на рівнях сюжету й тематики, часопросторової організації тексту, на стильовому та жанровому рівні, на рівні перфорації (виконання) та ін. Рамки та ракурс нашого дослідження не дозволяють порушити такі різнорівневі аспекти у мультимедійному контексті. Однак варто було би звернути увагу на те, що на жанровому рівні організації та багатоплановості публіцистики Б. Теленька взаємопроникнення елементів різних мистецтв особливо виразне.

Щодо жанрового складу ранньої публіцистики письменника, явище, яке ми ідентифікували як жанрово-стильові зсуви [1], потрібно зазначити, що сучасному досліднику не важко буде виокремити у цьому баласті значний відсоток творів за жанром журналістики. Наприклад, книга «Технологія громадянського спротиву» [8], репрезентована як нотатки провінційного журналіста під грифом «публіцистика», складається зі статей, які об'єднані й видані як тематично єдиний ідейно-філософський, в міру політизований твір, своєрідний документальний щоденник непростого періоду нашої новітньої історії, що має певну пафосну конфігурацію й яскраву жанрову палітру. Повість-есе «Кодекс адвоката Клари Моргулян» [6] відкриває публіцистичний ряд творів, різних за авторською ідентифікацією: «Щоденник націонала» [7] – документальні нариси, «Технологія громадянського спротиву» [8] – нотатки, «Хроніки пересмішника» [9] – роман-есе, «Соловецький лабіринт (записки упередженого паломника)» [10] – гостросюжетна повість, написана у жанрі есе. Значимо, що широке використання автором у творах міжродових жанрових утворень не чинить хаотичності, навпаки творчий масив автора сприймається органічно й цілісно завдяки високій художній майстерності та чіткій ідейній організації – автору вдається міцно тримати фокус на проблематико-ідейній домінанті розвитку національної ідеї, проведеної крізь низку фактів, подій і персоналій історичного та сучасного Поділля й України. Явище мультимедійності, яке найяскравіше спостерігається у «Соловецькому лабіринті» не лише підсилює авторський задум, а й відкриває читачеві й досліднику нові якості сучасної публіцистики, репрезентованої у площині семіотичних утворень.

Авторські жанрово-родові окреслення (щоденникові записи, спогади, роздуми, медитації та ін.) ставлять одиничний твір у контекст типологічних явищ, виводять за межі замкнутого тексту. Пролог, вказівка на відношення до циклу, на ступінь завершеності розширюють інтертекстуальні виміри твору і обсяг його семантичного поля. Як зазначив Р. Гром'як, «членування тексту задає метатекстуальні операції і визначає характер його зв'язності, перспективно-часові скорочення, динаміку сприйняття твору під час читання тексту і перебудову рецептивних операцій після закінчення акту Читання. Тип мовної організації тексту свідчить про закладені в ньому додаткові коди передачі смислу» [4, 274]. До такого вибору спонукають неодноразові авторські апеляції до сучасників, влучно розташовані у творі поруч із історичними ретроспективами (жахливі роки комуністичних репресій, період Київської Русі, часи царювання Івана Грозного, Олексія Тишайного, Петра I, Катерини II, повстань декабристів та ін.). До ретроспективного художньо-мистецького матеріалу ми також віднесемо численні легенди, перекази та пророцтва, які автор майстерно використовує у тексті паралельно з аксіологічними судженнями про події сучасності та апелятивні звернення (наприклад, у розділах «Перейти через «ворота у пекло» «Урок від княгині Ольги» та в ін.). Власне така риторичність, зміщення часів, виведення у мистецьку площину водночас меморії й акції і є перевагами жанру публіцистики, в якому припустимі порушення всіх канонів, жанрово-стильові експерименти, застосування мультимедійних засобів, створення амплітуди у сюжетній композиції та художньо-образній організації задля досягнення мистецької (і не лише) мети. Так, твір «Соловецький лабіринт. Записки упередженого паломника» [10] ідентифіковано автором як «гостросюжетна повість, написана у жанрі есе», хоч сама назва говорить, що тут містяться записки, а прочитання твору дає підстави підкреслити жанрові ознаки подорожі, елементів філософського трактату (медитації, сентенції, роздуми), використання фольклорної традиції (легенди, перекази, пісні, містифікації), історичного нарису, документалістики та ін. У публіцистичному осмисленні сучасності Богдан Теленько широко використовує історичні ретроспективи, які сам вирізняє як рефлексії, екзерсиси, контраверсії тощо. Автор розвиває історико-релігійну студію проти закріпленого у російській історіографії й проголошеного місцевим «старцем», ігуменом тамтешнього Єлеазарівського монастиря Філотеєм

ідею Москви як «третього Риму» [10, 145-146]. Ведучи таку полеміку зі сучасними та колишніми істориками й духівниками, автор підкреслює імперські апетити й дії у світлі сучасних подій на сході України, чим значно підсилює навантаження модуль-свідомісної площини структури «Росія».

Прикметним явищем, не новим, однак мало заналізованим щодо публіцистичних студій, є широке використання публіцистом жанрів-мігрантів, наприклад акварелей. «В аспекті міжмистецької взаємодії акварель – різновид фрагментарної новелістики, що подає фабулу епізодично, нерідко ліризовано й відрізняється від інших видозмін малої прози настановою на творення словесними засобами тих мистецьких ефектів, які притаманні живописній акварелі – картині, мальованій фарбами, що розчиняються водою і дають змогу передати відтінки барвів, їх багатство, ніжність, гру світлотіней тощо» [2, 296]. Акварелі у творі «Соловецький лабіринт» не лише сприяють рецептивній естетиці, відіграють роль ніжного ліричного пом'якшувача тону оповіді, яка коректною є вже через те, що публіцист щоразу перепрошує за власні упередження щодо аналітичних та філософських висновків. Акварелі тут ми назвемо жанрами-штами, в які подільський публіцист, дослідник і паломник одягає образ Соловків, образи окремих росіян і образ російського православ'я, таким чином покриваючи й водночас реабілітуючи їх, знімаючи чи затушовуючи тиньк часу й історії. Варто було би у такому сенсі розглядати й мультимедійне образне звучання твору. І хоч публіцист називає себе упередженим паломником, потужний образ святих Соловків вивищується у творі над іншими завдяки спектру численних художніх засобів, прийомів та міні-образів, які він віддзеркалює і які водночас його створюють, як створюють середньовічне місто вулички, розташовані колоцентрично по відношенню до площі з ратушею, що традиційно була водночас і місцем релігійних та державних свят і місцем жорстокої втрати. Отже, такими образами-промінями, які створює Богдан Теленько, ми зазначаємо тремтливі пейзажі північного Білого моря, численних озер, живописних островів Карелії, пустинь Елеазара, місця Богоявлення Божої Матері, Святого озера, проклятого раю Анзера, Гори Голгофи, архітектурних описів древніх будівель монастирів, скитів, церков, художній іконостас святих отців, преподобного Елеазара із молитвами, видіннями Богородиці та словами «Христос з нами уставився», ченців, старовірів, долі та вчинки яких підсилюють святість цих місць, портрети дослідників, простих жителів, в'язнів-страдників, майже канонізовані образи українців, яким довелось покласти життя на вівтар незалежності на цій Голгофі та ін. Так, глибинна святість, якою сяє зі сторінок есе образ Соловків помітно домінує над детальним мартирологічним фактажем, який письменник обіцяє читачам видати окремою книгою. Це створення ним своєрідного образу-ікони, образу-фрески, з якого автор знімає темні й криваві відтінки, накладені часом і радянським імперським режимом, дає підстави ідентифікувати високу художню образність публіцистики автора, що варто було би детально проаналізувати засобами рецептивної естетики. Підкреслимо знаковість і самодостатність образу-знаку Соловки, а також автономність його існування у знаковій структурі публіцистики Б. Теленька по відношенню до полюсної системи «Україна» – «Росія».

Однак, найвиразніше автор використовує різну кількість медіа задля декодування історичної правди про українську націю, історію, реальність. У такому разі зазначимо, що на переконання В. Буряка, інформаційний інтелектуалізм модуль-особистості залежить не лише від її світогляду, а й від «сюжету життя» на рівні реалізації власних концепцій, від генетично закладених кодів інформації етносу. Тому кожному модульну постать потрібно розглядати у контексті психо-соціальних домінант українського етносу: героїчне, мінорне, сміхове, – які визначали і визначатимуть весь хід історично-духовних подій (буття) етносу. «Домінанти – це сталі (архетипні) ознаки свідомості етносу, що виражають його психосоціальну (геопсихоенергетичну) спрямованість дії («сюжету долі»)» [3, 163–175].

Ґрунтовним дослідженням художньої домінанти як ментального осердя художньо-естетичного процесу є праця С. Луцак [5]. Дослідниця розглядає домінанту як важливий естетико-літературознавчий концепт, покликаний уявлювати феномен словесного мистецтва і креативного процесу. У праці пропонуються логічні ряди «дійсність – домінанта – мистецько-образний простір», «письменник – домінанта – читач», у контексті яких С. Луцак розглядає закономірності моделювання цілісності художнього світу та динаміку рецептивно-комунікативного процесу [5, 184–206]. Свідомо чи підсвідомо письменник (модуль-особистість) методично посилає в інформаційний простір закодовану домінанту нації. Світлана Луцак, окреслюючи вектори дослідження сутності художньо-творчої дії за допомогою концепту домінанти, говорить, що домінуючі в авторському світлі проблеми підлягають подвійному синергетичному переломленню. «Ментальна діяльність митця узалежнюється від суспільно-культурних, національно-етнічних, світоглядно-емоційних, мозково-фізіологічних і под. процесів, причому зовнішні причини діють у ній за посередництвом внутрішніх передумов» [5, 105]. У такому контексті дослідниця говорить

про специфічне подвійне переломлення в образах домінантах письменника не лише ключових проблем індивіда, суспільства та нації, а й відповідних особистих емоційних реакцій. Тобто, знаковий (синтагматичний) процес починається спочатку у свідомості автора, перш ніж певний кодовий набір пройде парадигматичну стадію. Цей етап творення та вибору знаків може тривати протягом усього творчого життя письменника. У Богдана Теленька, який родом із Галичини, він розпочався мабуть ще у дитинстві, коли в його свідомості почала формуватися любов до України та негативне ставлення до окупаційної влади. Такий тип свідомості має породжувати широкий художньо-образний антиномічний ряд.

Поняття “знакова структура”, як і принцип антиномічності художнього образу (знака), широке, охоплює різні за масштабом і формою підструктури в межах певної знакової системи. Так само вирізняється і структура окремого образу (знаку). Публіцист надає смислового значення знакам (фактам) – так утворюються публіцистичні модуль-системи (концепти), вибудовуючись у структуровану авторську концепцію, основою якої є твердження щодо величі та самотності нашої нації. Тут варто зауважити на широко застосованому автором прийомі антиномії, який представлено у таких протидіючих схемах: імперська Росія – незалежна Україна; Рай – Пекло, Петро Калнишевський – Катерина II; Монах Елеазар – реформатор Никон; харизматичний Ігумен Філіп – цар Олексій Тишайний; видіння Богородиці – «ворота у пекло» (Кемський пересильний пункт); ченці старовіри – петровські стрільці-винищувачі; кат Матвеев та йому подібні – в'язні-втікачі; сучасні проросійські політики – Небесна сотня та ін. Такі антиномії підсилюються водночас описами героїчних вчинків протестувальників-втікачів, смиренних православних молитовників, Савватієвським та Свято-Вознесенським скитами, Філіповою пустинню, Великим Соловецьким островом з центром у Свято-Преображенському монастирі, анзерським Свято-Троєцьким та Голгофо-Розп'ятським скитами, де поряд із монастирськими будівлями були добудовані табірні установи та бараки, й жахливими фактами знущань та розстрілів, спогадами про катування, гвалтування жінок-в'язнів, «перетворення комуністичною вохрою найсвятіших місць вівтаря церков та монастирів на карцери та «параші» [10, 67]. Значну роль у підтриманні антиномічного сприйняття «замкненого кола» Соловків у книзі відіграють, знову ж таки, медіальні зрушення – численні графічні рисунки видів монастирів, храмів, пам'ятників, зроблені автором під час подорожі й використаний в дизайні обкладинки фрагмент фото ченця Онуфрія (Поречного).

Отже, міжмистецькі взаємодії, які ілюстровано як використання авторських графічних малюнків, міжродових жанрових модифікацій, широкої палітри художньо-образних засобів, інтертекстуальних позицій та ін. не лише забезпечують мультимедійне звучання публіцистичної творчості Богдана Теленька у сучасному літературному просторі й органічно довершують його мистецьке навантаження, а значно підсилюють творення і закріплення знакової структури, що поступово кристалізується й «втягує» у власне рецепційне коло, тримаючи увагу читача навколо власних націєсофських тверджень, центром яких є українська нація. На часі дослідження сучасного літературознавства, що мали би розгорнутися у дискурсі взаємозв'язку мультимедійних та семіотичних студій у площинах художньої творчості сучасних письменників-публіцистів.

Список використаних джерел

1. Броварська О. Жанрово-стильові зсуви як ознака поезики сучасної публіцистики (на матеріалі творчості Богдана Теленька та Романа Іваничука) / О.А. Броварська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – Випуск 31. – 412 с.
2. Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
3. Буряк В. Д. Генеза концептуальності сучасного публіцистичного мислення у контексті сучасної свідомісної парадигми ХХІ століття / В. Д. Буряк // Вісник Львівського ун-ту. Серія : Журналістика. – Львів, 2001. – Вип. 21. – С. 154–164.
4. Гром'як Р. Т. Орієнтації. Роздуми. Дискурси. 1997–2007 / Р. Т. Гром'як. – Тернопіль : Джура, 2007. – 368 с.
5. Луцак С. М. Домінанта як ментальне осердя художньо-естетичного процесу (на матеріалі української літератури межі ХІХ – ХХ століть): монографія / Світлана Миколаївна Луцак ; [наук. ред.. Р. Т. Гром'як]. – Івано-Франківськ : Фолант, 2010. – 400 с. – іл.
6. Теленько Б. Кодекс адвоката Клари Моргулян: повість-есе / Б. Теленько – Хмельницький-Київ : Видавництво Сергія Пантюка, 2041. – 128 с.
7. Теленько Б. Щоденник націонала. Книга документальних нарисів авторської серії творів «Публіцистика» / Б. Теленько. – Хмельницький-Київ: Видавництво Сергія Пантюка, 2004. – 168 с.

8. Теленько Б. Технологія громадянського спротиву. Нотатки провінційного журналіста / Б. Теленько. – Київ: Видавництво Сергія Пантюка, 2011. – 168с.
9. Теленько Б. Хроніки пересмішника / Богдан Теленько. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2012. – 400 с.
10. Теленько Б. Соловецький лабіринт. Записки упередженого паломника / Богдан Теленько. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2014. – 192 с. : іл.

Анотація. У статті пропонується аналіз публіцистики сучасного подільського письменника Богдана Теленька крізь призму використання мультимедіальних засобів у світлі наскрізної та лейтмотивної ідеї націєтворення, уведення його творчості в ширший ідейний простір задля декодування історичної правди про українську націю, історію, реальність. У розв'язанні такої мети нашої розвідки застосовано елементи семіотичного аналізу.

Ключові слова: публіцистика, жанр, стиль, образ, поетика, рецепція, мультимедійність.

Summary. The paper presents the analysis of modern journalism Podolski writer Bogdan Telenka the light use multimedia tools in the light of continuous leitmotif and nation-building ideas and putting his work into a broader ideological space for decoding the historical truth of the Ukrainian nation, history and reality. In addressing this goal are elements of our intelligence semiotic analysis.

Key words: journalism, genre, style, image, poetics, reception, multimedia.

Отримано: 23.02.2015 р.

УДК 364:070.41

Бурківська Л.Ю., Григораш С.М.

СОЦІАЛЬНА ТЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ

Саме життя покликало засоби масової інформації стати на боці інтересів кожної людини. Впливаючи на свідомість, вони спонукають її до соціальної активності, змінюють її суспільну та виробничу діяльність.

Стиль ЗМК характеризується популярним, чітким викладом, орієнтованим на швидке сприймання повідомлень, на стислість і зрозумілість інформації.

Мова преси орієнтується на загальнолітературні норми, у ній виробляються певні соціальні та мовні стереотипи, одна з характерних ознак – експресивність вислову, максимальний вплив на читача, а також поширення в загальномовній практиці наукових термінів, запозичених слів, газетних штампів.

У сучасних умовах політичної та економічної нестабільності соціальні проблеми населення набувають особливої гостроти, що вимагає пошуків механізмів злагоди різних громадсько-політичних сил в ім'я громадянського миру. Преса повинна висвітлювати проблеми незахищених верств населення, а також допомагати у їхньому вирішенні, що потребує гострої, активної позиції та дій.

Друковані мас-медіа, види інформації, зокрема соціальної, а також соціальні проблеми вивчали такі дослідники: В. В. Ворошилов, О. В. Зернецька, В. Ф. Іванов, Л. М. Калініна, Т. Кіріян, С. Г. Корконосенко, Н. М. Кушнарєнко, І. Л. Михайлин, А. З. Москаленко, І. І. Парфанович, О. В. Пархоменко, Л. М. Петренко, А. В. Соколов, Є. С. Цимбаленко, Г. М. Швецова-Водка.

Серед питань, пов'язаних із сучасною періодикою, ґрунтовного вивчення останнім часом вимагають регіональні видання, зокрема газети, без яких не можна всебічно й об'єктивно відтворити цілісну картину функціонування системи ЗМК.

Залишається недостатньо вивченою в сучасному газетному дискурсі соціальна інформація. Тому мета статті – проаналізувати висвітлення соціальних проблем в Івано-Франківському обласному тижневику «Репортер» (за період з вересня 2011 року до лютого 2012 року). Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: з'ясувати поняття «соціальна інформація» й «газетний дискурс», схарактеризувати газету «Репортер», виокремити журналістські матеріали, присвячені соціальним проблемам.

Дослідник Є. С. Цимбаленко зазначає, що в перекладі з латини «соціальний» означає суспільний, громадський; пов'язаний із життям і відносинами між людьми в суспільстві [11].

Учений А. В. Соколов виділяє три види інформації: соціальна інформація (відноситься до соціальних відображених процесів: пізнання, комунікація, управління); біологічна інформація (відноситься до сенсорних (чуттєвих) генетичних біокомунікативних відображених процесів); технічна інформація (відноситься до процесів комунікації й управління методами інформаційної техніки) [10].

Науковець Л. М. Калініна виокремлює два основні види інформації: біологічна (забезпечує життєдіяльність окремо взятого живого організму) й соціальна (масова і спеціальна).

Масова інформація (загальна) – соціальна інформація, адресована всім членам суспільства незалежно від їхнього становища й роду занять. Спеціальна інформація (системна) адресована не всім членам суспільства, а певним соціальним групам (наприклад: ученим певного фаху, економістам, робітникам якоїсь професії і т. д.). Для сприйняття цієї інформації необхідний початковий запас спеціальних знань і володіння професійною мовою. Дослідниця називає деякі найбільш важливі різновиди спеціальної соціальної інформації, а саме: наукова (утворюється в результаті науково-дослідної діяльності); технічна (створюється у сфері техніки і призначена для вирішення технічних завдань (розробки нових технічних пристроїв, машин, матеріалів і т. п.)); технологічна (безпосередньо використовується у сфері матеріального виробництва для створення матеріальних благ (продуктів харчування, одягу, машин тощо)); планово-економічна (використовується для планування й керування виробництвом) [4].

Учений Є. С. Цимбаленко подає такі види соціальної інформації: масово-розповсюджувана (публічно розповсюджувана друкована або аудіовізуальна продукція (книжки, брошури, преса, теле- й радіопередачі, а також будь-які записи на касетах чи компакт-дисках)); статистична (офіційно документована інформація державних органів чи наукових установ про процеси, що відбуваються в економічному, соціальному й культурному житті суспільства); довідково-енциклопедична (офіційні повідомлення або систематизовані відомості, складені за відповідною формою з використанням передбачених законом засобів про різноманітні події, явища, процеси, героїв та персонажів історії та сучасності); інформація про особу (сукупність офіційних документованих анкетних відомостей про особу); правова (офіційна інформація, що створюється у процесі діяльності органів влади, громадських чи партійних об'єднань, державних та приватних підприємств, установ та організацій) [11].

Дослідник А. З. Москаленко стверджує, що соціальна інформація пов'язана з життям суспільства передусім своїм походженням і виділяється серед інших видів несоціальної інформації – фізичної, біологічної, геологічної та ін., пов'язана з явищами і процесами у живій та неживій природі [6].

Дослідниця О. В. Зернецька вказує на існування кількох підходів до визначення соціальної інформації:

- інформація, що циркулює в суспільстві і використовується для управління соціальними процесами; відображає соціальні відносини людей;
- повідомлення між системами, однією з яких є людина чи співтовариство людей [2].

Учений В. Ф. Іванов пропонує розглядати соціальну інформацію як «зміст процесів масової комунікації (звичайно, ту її частину, яка передається за допомогою засобів масової комунікації). Масова комунікація, окрім змісту (тобто соціальної інформації), містить у собі ще процеси обміну інформацією, технічні засоби та багато іншого» [3].

Науковець Т. Кіріян стверджує, що у політології пропонується використовувати термін суспільно-політична інформація – сукупність повідомлень про актуальні події внутрішнього і міжнародного життя [5]. Саме це визначення чи не єдине орієнтоване на міжнародну властивість інформації, яка нині виступає основою світових глобалізаційних процесів (у тому числі і формування інформаційного суспільства), а також є фундаментальною засадою інформаційно-комунікаційного існування всесвітньої мережі Інтернет.

Дослідник О. В. Пархоменко стверджує, що соціальна інформація утворює систему різнорівневого знання, що характеризує політичні, економічні, культурологічні, соціальні та інші процеси, які відбуваються в суспільстві, соціальних інституціях, установах, підприємствах, загальноосвітніх навчальних закладах, а також – інтереси, прагнення, думки, цінності людей [8].

Оскільки соціальна складова інформації пов'язана із суспільно орієнтованими процесами функціонування соціальних інститутів держави та враховує як групові інтереси, так і інтереси окремо взятого індивіда, то вона тісно пов'язана з соціальними проблемами людства.

Учений Л. М. Петренко визначає соціальні проблеми як незадоволені повністю чи частково потреби та інтереси територіальної громади або її окремих складових, що сформульовані в загальному вигляді як певна соціальна задача, що потребує вирішення. У спрощеному вигляді соціальна проблема може бути визначена як невідповідність того, що має людина, до того, що їй необхідно [9].

Соціальні проблеми можуть носити глобальний характер, зачіпаючи інтереси значної частини людства. Так, демографічні, екологічні, техногенні, продовольчі, енергетичні та інші проблеми у цей час набувають глобального характеру і їхнє вирішення вимагає участі більшості держав нашої планети. Соціальні проблеми можуть торкатися інтересів окремих або декількох соціальних систем [9]. Наприклад, соціальні кризи, що розповсюджуються на окремі країни, національ-

но-етнічні спільноти, асоціації, блоки або угруповання. Проблеми можуть поширюватися на ті або інші сфери, групи людей. Це можуть бути ті, що охоплюють соціально-економічну, соціально-політичну, духовну або власне соціальну сфери життєдіяльності людей. Для соціальної роботи особливу значущість мають особисті проблеми, що виникають у процесі взаємодії особи й соціального середовища.

Науковець І. І. Парфанович класифікує соціальні проблеми, на вирішення яких спрямована соціальна робота, за сферами розповсюдження на такі: індивідуальні, сімейні (пов'язані з індивідом, включаючи його слабке фізичне здоров'я й безпорадність, пригноблення, зовнішню непривабливість, самотність, соціальну ізоляцію, а також різні організаційні проблеми); соціально-екологічні (охорона навколишнього середовища, забруднення великих промислових центрів, екологічні катастрофи); соціально-економічні (у процесі становлення держави, здійснення реформ в Україні 60% населення опинилося за межею бідності); функціонування індивідів, груп (аспекти соціальних відхилень, наркоманії, алкоголізму тощо); структур влади (корупція) (від них, їх дії, програм залежить соціальна напруженість і стабільність у суспільстві, від їх режиму (тоталітарності, демократії або авторитарності) – соціальна активність населення) [7].

Однією з найважливіших умов розв'язання соціальної проблеми є її точне формулювання. Якщо проблема правильно сформульована, то це, по-перше, дозволяє здійснювати пошук відсутньої інформації в потрібному напрямі; по-друге, забезпечує вибір оптимального інструментарію соціальної дії, а, отже, і ефективність соціальної роботи. Характер соціальної проблеми є найважливішим чинником, від якого залежать визначення змісту, інструментарію, форм і методів соціальної роботи [7].

Перейдемо до розгляду питань, пов'язаних із поняттям «дискурс».

З огляду на різноманіття тлумачень поняття «дискурс» можна пояснити так: «**Дискурс** (франц. discours – мовлення) – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [1, 138].

Дискурс асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві, з типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, характеристиками мовлення окремої людини й груп людей. Розглядають дискурс і як функціональний стиль, різновид мовлення (усний, писемний, науковий, художньо-белетристичний, діловий, літературний), різновид функціонального стилю, його реалізацію в різних сферах спілкування.

Однією з найповніших класифікацій дискурсів є класифікація дослідника Г. Почепцова, у якій він виокремлює такі типи: теле- і радіодискурс, газетний, театральний, кінодискурс, літературний дискурс, дискурс у сфері публік рілейшнз, рекламний дискурс, політичний, релігійний (фідеїстичний) дискурси [1, 138-139].

У газетному дискурсі існує розрив у просторі й часі для автора та читача. На відміну від усної комунікації, він розлогіший, повніший, аргументованіший. Оскільки має писемну (друковану) форму, то добір слів, конструкцій відбувається за законами писемного (друкованого) спілкування. Значну увагу приділяють не лише змісту, а й формі викладу.

Цей вид дискурсу передбачає колективну працю (редактори, коректори впливають на його формування), а тому індивідуальний стиль адресанта значно нівелюється.

Узявши до уваги класифікації документознавців (Н. М. Кушнарєнко, Г. М. Швецової-Водки) та журналістикознавців (В. В. Ворошилова, С. Г. Корконосенка та І. Л. Михайлина), можемо стверджувати, що газета «Репортер» є регіональною, обласною, загальнополітичною, щотижневою, легітимною, якісною пресою.

Щотижня видання висвітлює таку інформацію: найсвіжіші регіональні новини політики, економіки, культури та спорту; репортажі, аналітика, інтерв'ю з відомими та цікавими особами; корисні поради, людські історії, цікаві екскурси в минуле; інформація для дітей; призові конкурси, кросворди, тести; програма телебачення.

Тематична характеристика змісту відображена в рубриках із підрубриками, серед яких є постійні («Тиждень», «Акцент», «Погляд», «Телерепортер», «На колесах», «Неформат», «Соціум», «Дитяча», «До кави», «Омега») та змінні («Людина», «Спорт», «Шукаю долю», «Туризм»).

Тижневик має свій стиль, а саме:

- говорить із читачами «живою», зрозумілою мовою, без зайвої офіційності чи сленгу; характерною для текстів є легка іронія;
- ділиться з читачами зібраними фактами, коментарями, прогнозами;

- оціночні судження базуються на фактах з посиланням на джерело інформації, автори чітко відділяють власні висновки (прогнози, коментарі) від фактів і коментарів дійових осіб;
- користується принципом «журналістської презумпції невинності» при розслідуваннях конфліктів (правильних чи неправильних поглядів немає, є різні позиції та думки), у публікаціях обов'язково представлені точки зору всіх учасників конфлікту;
- готує будь-який матеріал (від новинки до топ-теми номера) ретельно.

Соціальні проблеми висвітлено в таких публікаціях:

1. Індивідуальні, сімейні, організаційні проблеми: *Один день інваліда* (№ 37, 2011); *Спорт об'єднав інвалідів* (№ 42, 2011); *Пенсії без даху* (№ 43, 2011); *Пільговики дратують водіїв* (№ 43, 2011); *Автобусом село не врятуєш* (№ 49, 2011); *Звичайне диво* (№ 49, 2011); *Смуга перешкод для інвалідів* (№ 51, 2011); *Інвалідів знову запрограмують* (№ 8, 2012).

2. Проблематика дітей: *Знайдіть роботу сироті* (№ 35, 2011); *Школа з того, що було* (№ 35, 2011); *Особливі діти* (№ 35, 2011); *На дітей не можна тиснути* (№ 35, 2011); *Оксанчин біль* (№ 35, 2011); *Книжка – для порятунку дитини* (№ 36, 2011); *Щастя допомоги* (№ 37, 2011); *Діти без даху* (№ 37, 2011); *Більшості дітей війни перестануть виплачувати відсуджені гроші* (№ 37, 2011); *Дітям – гарячу воду* (№ 38, 2011); *Прикро, але батьки не дуже цікавляться своїми дітьми* (№ 42, 2011); *Віднесіть лялю назад* (№ 48, 2011); *Діти у садочках недоїдають* (№ 51, 2011); *Діти і гроші* (№ 51, 2011); *У садок лише з реєстру* (№ 4, 2012); *Осінні діти плутають черги* (№ 8, 2012).

3. Соціально-екологічні проблеми: *Вивезення токсинів відновлено* (№ 37, 2011); *Селяни проти* (№ 38, 2011); *Коли сусід проблема* (№ 38, 2011); *Залиште воду риbam* (№ 40, 2011); *Куди подіти шприци, термометри та інші небезпечні медичні відходи* (№ 47, 2011); *Вода, електрика та гроші* (№ 48, 2011).

4. Соціально-економічні проблеми: *Книги – на добру справу* (№ 38, 2011); *Злидні ходять по колу* (№ 42, 2011); *Бомжі підпалюють підвали* (№ 42, 2011); *Японці дали гроші на лікарні* (№ 48, 2011); *УПН зробила хоспінгу подарунок* (№ 51, 2011); *До сиріт Миколай – завжди щедрий* (№ 51, 2011); *Сильні люди ламають стереотипи* (№ 5, 2012); *Безробіття* (№ 8, 2012).

5. Проблеми наркоманії, алкоголізму тощо: *Алкоголіки лікуються самі* (№ 37, 2011); *Валятися п'яним не соромно, а йти до нарколога – так?* (№ 40, 2011); *Спиртні дискусії* (№ 48, 2011); *Пити чи не пити* (№ 7, 2012).

6. Проблеми, пов'язані зі здоров'ям: *У пасічній відкрили підстанцію швидкої* (№ 40, 2011); *Сам собі лікар* (№ 42, 2011); *Бережіть очі змалечку* (№ 42, 2011); *Найдивніші хвороби в світі* (№ 44, 2011); *Здорове харчування* (№ 44, 2011); *Зайва вага медикаментами не лікується* (№ 4, 2012); *Калушина – лідер по онкології* (№ 7, 2012).

7. Проблеми структур влади: *Реакція на корупцію* (№ 44, 2011); *Корупція в Україні* (№ 49, 2011).

Газета «Репортер» висвітлює деякі соціальні проблеми і в рекламі, у якій йдеться про матеріальну допомогу хворим дітям, про збір коштів на операції та ін. Проте, порівнюючи (за півріччя) з іншими видами інформації, досить мало публікацій, присвячених висвітленню соціальних проблем мешканців Івано-Франківської області.

Проведене дослідження засвідчує, що в тижневику найбільше публіцистичної, подієвої та офіційної інформації, найменше – ділової, естетичної, довідкової та реклами.

Журналістам цього видання слід більше уваги приділяти тим видам інформації, які представлені в малому обсязі, використовуючи інформацію інформаційних агентств, офіційних сайтів державних структур, редакційних і нерекдаційних джерел.

Подальших розвідок потребує дослідження різних видів інформації, змістове та ілюстративне наповнення, а також мова регіональної преси.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Зернецька О. В. Нові засоби масової комунікації / О. В. Зернецька. – К.: Вік, 2008. – 208 с.
3. Іванов В. Ф. Поняття «інформація» у різних науках [Електронний ресурс] / В. Ф. Іванов // Наукові записки Інституту журналістики. – 2010. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=41>.
4. Калініна Л. М. Соціальна інформація як субстрат інформаційної діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу / Л. М. Калініна // Інститут педагогіки АПН України – 2008. – № 1. – С. 4-9.
5. Кіріян Т. Насущні проблеми соціальної політики і шляхи їх вирішення / Т. Кіріян // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 6. – С. 3-6.

6. Москаленко А. З. Теорія журналістики : навч. посіб. / А. З. Москаленко. – К.: Експрес-Об'ява, 2002. – 336 с.
7. Парфанович І. І. Соціальна діагностика : курс лекцій / І. І. Парфанович. – Тернопіль : ТДПУ, 2009. – 182 с.
8. Пархоменко О. В. Соціальна інформація як чинник інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / О. В. Пархоменко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2010. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Traeiv/2010_1/3.pdf.
9. Петренко Л. М. Система соціальної інформації в управлінні професійно-технічним навчальним закладом / Л. М. Петренко // Комп'ютерно-інтегровані технології : освіта, наука, виробництво. – 2011. – № 4. – С. 51-55.
10. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учебн. пособ. [Електронний ресурс] / А. В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с. – Режим доступу : <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/23490/>.
11. Цимбаленко Є. С. Роль соціальної інформації в інформаційно-комунікаційній структурі [Електронний ресурс] / Є. С. Цимбаленко. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/vkhn/Soc/tsymbalenko.pdf.

Анотація. У статті розглянуто висвітлення соціальних проблем в Івано-Франківському обласному тижневикі «Репортер».

Подано погляди науковців на різні види інформації, підходи до тлумачення соціальної інформації, яка тісно пов'язана з соціальними проблемами людства; наведено типологію соціальних проблем за сферами розповсюдження; з'ясовано поняття «дискурс», «газетний дискурс»; виокремлено публікації, які присвячені соціальним проблемам.

Ключові слова: види інформації, газетний дискурс, соціальна інформація, соціальна проблема, тижневик.

Summary. The article deals with making clear social problems in Ivano-Frankivsk weekly paper "Reporter".

The author dwells on the view of scientists about different types of information, approaches to determining the social information which is closely connected with social problems of mankind. It is given the typology of social problems according to the spheres where they exist (individual, family, socio-ecological, socio-economical, person or group functioning, power structure, (corruption) and classification of discourses (TV and radio discourse, newspaper, theatrical, film discourse, literature discourse, discourse in public relations, advertising discourse, political, religious (phedeistical)).

The terms "discourse" and "newspaper (press) discourse" are cleared up.

Discourse associates with all forms of communication in society, with speech models and forms, principles of message writing, speech characteristics of a person or some group of people. The author mentions discourse as functional style, speech variety (oral, written, scientific, artistic and fictional, literature), variety of functional style, its implementation in different communicational spheres.

In newspaper discourse there is a gap in space and time for an author and a reader. As opposite to oral communication, it is wider, fuller, more argumentative. Because it is in written (printed) form the choice of words and constructions is made according to the laws of written (printed) communication. A great attention is paid not only to the content but to the form of rendering.

Every week the newspaper introduces such information as: the latest news of regional politics, economy, culture and sport; commentary, analytics, interviews with different famous and interesting people; some useful advice, private stories, interesting excursus in past, information about children; winner competitions, crosswords, tests, TV program.

Thematic characteristics of printed publication content is reflected in heading and subheading which can be constant or changeable.

It is distinguished the publications which are devoted to such social problems as individual, family, children, organizational, socio- economical, socio- ecological, drug and alcohol addicted and etc.; connected with health; power structure.

Key words: types of information, newspaper discourse, social information, social problem, weekly paper.

Отримано: 21.01.2015 р.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ У ТВОРАХ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «ХМАРИ»)

Як і В. Ужченко, вважаємо, що життя народу є невичерпним джерелом фразеотворення й водночас фразеологічним тлом, на якому об'ємніше проступають і мовні цінності. Фразеологічні одиниці (ФО) наочно засвідчують розмаїтість матеріальних і духовних маркерів часу, культурного поступу етносу, віддзеркалюючи його концептосферу.

Під мовно-фразеологічною картиною світу ми, услід за відомим мовознавцем, розуміємо спосіб категоризації, членування, сегментації світу за допомогою стійких мовних одиниць, насамперед фразеологізмів – «надслівних семантично цілісних, відносно стійких (з допущенням варіантності), відтворюваних і переважно експресивних одиниць, які виконують характеризуючо-номінативну функцію» [9, 26]. Вона – своєрідна мовна реалізація концептосфери, з якою тісно пов'язане питання менталітету.

Мовний образ як вербалізоване фразеологізмами зорове сприйняття навколишнього світу, що фіксує форму, величину, пропорції в просторі означуваної реалії (низький зріст людини), формує не тільки вторинні, фразеологічні позначення названої властивості особи, а й створює фразеологічну картину світу окремих ареалів, яка виступає як часткова до більш універсального поняття – мовна картина світу – засобу виявлення різних знань про світ.

Оскільки фразеологізми образно відтворюють різні сторони життя й діяльності людини, то саме вони і стали **предметом** нашої наукової розвідки.

Ми поставили собі за **мету** заналізувати фразеологічну картину світу у романі І. Нечуя-Левицького «Хмари».

Реалізація мети передбачає виконати, зокрема, такі **завдання**: 1) опрацювати теоретичний матеріал, за допомогою якого зможемо проводити своє дослідження; 2) укласти картотеку фразем із роману «Хмари»; 3) зафіксовані нами ФО перевірити за словниками; 4) з'ясувати роль фразеологізмів у творенні образів героїв у романі «Хмари».

Іван Огієнко називав І. Нечуя-Левицького письменником із широким мовним розмахом європейського зразка. Оцінюючи індивідуальну стильову манеру автора, дослідник зазначає, що його [Нечуя-Левицького] мова сильно збагатилася й він однаково вільно веде й розмову дійових осіб, і малює широкі картини природи чи психічні глибокі переживання.

Зокрема, мову творів І. Нечуя-Левицького вивчали Г. Іжакевич, В. Русанівський, О. Муромцева, Л. Мацько, С. Єрмоленко, І. Матвіяс, Н. Дзюбишина-Мельник тощо, але фраземи, використовувані письменником, ще не були предметом окремого спеціального дослідження, саме в цьому полягає новизна нашої роботи.

У романі «Хмари» внаслідок своєрідності відтворюваного в них життєвого матеріалу, авторська мова набагато менше відбиває особливості селянського світосприйняття й перебуває в прямій залежності від інтелектуально-морального складу авторської особистості.

І. Нечуй-Левицький увійшов у нашу літературу як письменник глибоко національний. Великої популярності в народі набули його твори про селянське життя «Микола Джеря», «Бурлачка», «Дві московки», «Кайдашева сім'я», якими зачитуються люди вже понад 120 років.

Роман «Хмари» І. Нечуя-Левицького є спробою синтетичного зображення різних суспільних верств на тривалому відрізку часу. Науковці вважають роман «Хмари» відповіддю письменника на болючі проблеми буття українського народу тому й головного героя Павла Радюка характеризують як типовий образ народника 60-х років. Отож творчість І. Нечуя-Левицького є багатим матеріалом для дослідження різних мовних явищ, зокрема і стійких виразів.

Адже кожна розвинена мова, як відомо, має у своєму складі значну кількість стійких словосполучень – фразеологізмів, що вживаються носіями мови завжди у звичному, усталеному оформленні. Фразеологія збагачується і вдосконалюється завдяки безцінним скарбам: прислів'ям, приказкам, афоризмам тощо.

С. Привалова вважає, що прозаїк-епік, І. Нечуй-Левицький певною мірою применшував значення романтизму, в літературі романтичного спрямування він виділяв саме реалістичні тенденції. При цьому вагомим здобутком романтизму було подолання метафізичного статичного зображення людини, характерного для давньої схоластичної церковно-шкільної, а згодом бурлескно-травестійної літератури. Прояви романтизму спостерігаються в творчості І. Нечуя-Левицького, зокрема в його казках «Запорожці», «Скривджені і нескривджені» [6, 39–40].

У романі «Хмари» І. Нечуй-Левицький робив спробу показати нового типу інтелігента. У своїй інтерпретації більшості художніх образів, передусім образів Дашковича і Радюка, письменник ішов від реальних життєвих фактів. Спостереження над діяльністю професорів і студентів Київської духовної семінарії, гуртка «хлопоманів» при місцевому університеті, враження від лектури І. Тургенева давали ґрунт письменникові для осмислення проблеми зближення інтелігенції з народом.

За висновками Н. А. Дудінової, наступні покоління письменників – творців соціально-психологічної прози (І. Франко, М. Коцюбинський, С. Васильченко та ін.) пішли значно далі у розумінні закономірностей суспільного руху, у відтворенні людської психології, змінили й ускладнили структуру творів. Але без прози І. Нечуя-Левицького важко уявити появу великих епічних форм української літератури. Письменник виконав таку велику працю щодо поширення тематичних і жанрових меж, яку в інших розвинених літературах здійснювали цілі течії або покоління письменників [1, 8].

Значний вплив на добір фразеологізмів мають особливості світобачення письменника, яке може бути реалістичним, романтичним, піднесено-урочистим, насмішкувато-іронічним тощо. Тип авторського світобачення може зумовлювати добір ФО з відповідним емоційно-експресивним забарвленням [2, 7]. На доборі фразеологічних засобів не може не позначатись ідеологія, яка панувала в сучасному авторові суспільстві. Ідеологічна система може спричинити використання в ідіостилі словосполук-ідеологем, пропагандистських штампів або актуалізацію загальнонародних фразеологізмів з виразним соціальним спрямуванням.

На формування ідіостилу впливає і характер використання письменником фразеологічних засобів. Це може виявлятися у типовості чи нетиповості стійких словосполучень для різних форм опису – пейзажів, портретів, сюжетних подій, ліричних відступів тощо, у стилевій належності стійких словосполучень, у їхньому емоційному забарвленні, у виконуваних ними функціях [2, 9].

Аналізуючи ідіостиль письменника, не можна не звернути уваги на те, що деякі мовні одиниці позначені більшою частотою вживання в тексті порівняно з іншими.

Л. М. Мялковська зауважує, що часовий зріз художніх текстів І. Нечуя-Левицького досить прозорий: за ними проступає конкретний історичний відтинок, певна суспільно-культурна доба. Наприклад: *Наука добере ключів до всякого замка й одчинить двері до світла, й добра, й добробуття в житті* [4, 91].

Фразеологізми відіграють важливу роль у художньому творі. Вони образно, оцінно й експресивно відображають навколишню дійсність [4, 96].

І. Нечуй-Левицький – письменник, який вдало оперує фразеологічним багатством рідної мови, володіє мовними образними засобами. Його твори дають цінний матеріал для вивчення функцій фразеологізмів у художніх текстах.

У своїх художніх творах І. Нечуй-Левицький широко і майстерно застосовує прийоми семантичних трансформацій фразеологізмів, коли відбуваються зміни традиційної семантики, спричинені їхньою актуалізацією в особливих контекстуальних умовах. За таких умов відоме всім фразеологічне значення набуває додаткових відтінків. Мовний стиль письменника відзначається майстерністю використання прийому семантико-стилістичного і структурного оновлення стійких словесних сполук. Компоненти більшості фразеологізмів (*як дзвони на дзвіниці, як бджоли на мед, заспівати іншої* та ін.) уживалися спочатку як вільні словосполучення, у прямому значенні. З часом вони метафоризувалися й почали вживатися як фразеологізми. Така особливість фразеологізмів дала змогу письменникові з певною метою зводити й поєднувати в одному творі як пряме, так і переносне значення використовуваних виразів [3, 57].

Уживання вигуківих ФО у творі письменника зумовлене потребою регламентувати різноманітні життєво-побутові ситуації людського життя. Індивідуалізуючи мову персонажів, автор уводить у репліки персонажів форми розмовно-знижених ФО.

У творі також широко вживані прислів'я та приказки розмовно-побутового плану [6, 100].

Фразеологічну картину світу в зазначеному творі формують і стійкі одиниці з ключовими словами *Бог, Божий, Мати Божа* тощо. Для нас цікаво було простежити, які явища дійсності позначені фраземами зі згаданими компонентами. Це, зокрема:

Бог зна що

Бог зна що верзеш ти язиком! [5,169]. У тексті вживається 7 разів. Пор.: Хто його знає, невідомо що (куди, як і т. ін.) [СУМ,1, 207]; невідомо що; щось неймовірне [СФУМ, 34].

Бог з ним

Бог з ним, з його книжками! Я давно його книжок не читаю й не читатиму [5, 346].

Бог сохраниць

А що вже гріхів набралась, то нехай мене *бог сохраниць*, і заступить! [5, 374].

Бійтєсь бога

Не турбуйтеся! *Бога бійтєсь!* Що це все! – заспокоював Дашкович...[5, 184].

Вживається як застереження. Прохання не робити, не казати чого-небудь [СУМ,1, 207].

Гріх бога гнівити

Сестро! *гріх тобі бога гнівить* і мене кривдить [5, 168].

Сестро! Сама ти *гнівши бога* й тривожиш батьківські кістки! [5,168].

Хвалити бога

Хвалить бога, що мені не доведеться шукать квартири для себе [5, 375]. У тексті вживається тричі. 1. Уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь. 2. Добре, гаразд [ФСУМ, 742].

Вживаються як вставні слова у значенні побажання на щастя [СУМ,1, 208].

Боже благослови

Боже благослови, боже благослови! А ти де такий здоровий виріс? [5,103].

Вираз, що вживається, коли приступають до роботи або іди [СУМ,1,194].

Боже борони

Борони боже чого! Часом воно виявиться! [5,175].

У тексті вживається двічі. Вживається для вираження небажаності, заперечення чого-небудь [СУМ,1, 208].

Боже мій

Боже мій! Що то вийде з того хлопця! – казала вона, здіймаючи руки й оглядаючи синка [5, 217].

У тексті вживається чотири рази.

Уживається для вираження здивування, радості, страждання і т. ін. [СУМ,1, 208].

Дай боже

Дай боже, щоб ви були добрі на почин в цей вечір – промовив Радюк якось смутно [5, 222]. У тексті вживається двічі. Вживається для висловлення побажання [СУМ,1, 208].

Крий мати божа

Крий мати божа! Вони мене заморочили б на смерть...[5, 366]. А) уживається для вираження небажаності, заперечення чогось. Б) уживається для підкреслення величезної кількості, інтенсивності чогось [СУМ, 4, 350].

Господи (боже) прости

В Вас, в святому Києві, і льоду серед зими не достати, *господи прости* та одпусти! [5, 353].

Віддати богу душу

Промовила Турман і почала кахикать сухим кашлем, неначе вона от-от хотіла *богу душу оддати* [5, 193].

Слава богу

Слава богу, їй стало лучче. Буде жива [5, 318].

У тексті вживається двічі. Добре, гаразд [СУМ, 2, 208].

Наступними за кількістю і частотністю вживання у романі «Хмари», за нашими спостереженнями, є фрази з компонентами *голова, душа, серце, очі, брови*. Наведемо ряд стійких виразів із ключовим словом *голова*. Наприклад:

Голова біла, як крейда

Син придивився до батька й побачив, що він зовсім посивів. Його *голова була біла, як крейда*... [5, 319].

Голова крутиться (морочиться, паморочиться)

Чи в тебе *голова не крутиться* од тієї філософії? [5, 146].

1. Кого-небудь охоплює стан, при якому все ніби хитається.

2. Хто-небудь розгублений, приголомшений чимось (сильними враженнями або численними справами, турботами тощо), не знає, що робити, як діяти [СФУМ, 157].

Позадирати (задерти) голови

Вони *позадирали голови*, неначе москалі на муштрі [5, 246].

У тексті вживається двічі.

Понабивати голови сміттям (клоччям)

Щоб я, тих книжок більш не бачив у тебе! Він *понабиває вам голови таким сміттям*, котрого потім і ладаном не викурити [5, 346].

Примушувати себе чи кого-небудь сприймати, запам'ятовувати якусь інформацію, непотрібну, зайву [СФУМ, 414].

в голові все ходить ходором

Радюк почув її ходу ще в другій кімнаті і так стривожився, що *в його голові почало все ходити ходором* [5, 316].

1. Дуже дрижати. Двигтїти, хитатися.
2. Дуже швидко рухатися під час якоїсь роботи, дії.
3. Посилено трястися, смикатися; то підніматися. То опускається.
4. Відбуватися, здійснюватися дуже бурхливо, швидко, енергійно [СФУМ, 749].

В голові не поміщається

Я думаю те, що тобі *в голову не поміститься*, одказав він, осміхаючись [5, 146].

Виносити в голові

Студенти того часу небагато *виносили в голові* [5, 109].

Вбгати (вбивати, вбити) в голову

– Щоб без любови та йти заміж! Оцього вже я *в голову собі не вбгаю* [5, 319].

1. Частим повторенням, нагадуванням чи биттям примушувати кого-небудь запам'ятати, засвоїти щось.

2. Настирливо кому-небудь щось, переконувати когось у чому-небудь [СФУМ, 53].

Не прийшло в голову

Йому *в голову не прийшло*, що діло сталося дуже просто і випадково [5, 129].

У голову собі не брати (не покладати) не думати, не здогадуватися [СУМ, 2, 111].

Див. також: *Брови нависли на очі (полізли на лоба)*

Великі очі дивились сміливо й неласкаво, великі *брови* не підіймались вгору і *нависли на очі* [5, 150].

Хто-небудь чимсь дуже вражений, виявляє надзвичайне здивування, збентеження [СФУМ, 46].

Брови, як чорні хмари

...її *брови* дуже насупились над стаканом, стали навислими, *як чорні хмари* [5, 136].

Особливу картину світу змалював автор за допомогою фразем із компонентом *душа*:

Душа клетотіла помстою

Його *душа аж клетотіла помстою* й ненавистю [5, 110].

Душа не рвалась

Смутний болгарин і собі розговорився, тільки його *душа не рвалась* так гаряче, бо була дуже пришиблена деспотизмом [5, 110].

Душа рветься.

1. Хто-небудь (не) дуже переживає за щось, страждає від чогось.

2. Хто-небудь нестримно прагне кудись, до когось-чогось [СФУМ, 227].

Душа повна щастя

Його *душа була повна щастя*, але непевність все-таки дуже тривожила його [5, 307].

Душа труситься

А Дашкович! Йй-богу, в його *душа тепер аж труситься* [5, 305].

Грати з душею

Вона, не спиняючись, перейшла на українську думку й почала *грати з душею* [5, 301].

Важко на душі

Радюк сидів і неначе нікого не бачив. Так йому було *важко на душі!* [5, 336].

Легше на душі

Ольга і Радюк почутили, що їм *стало легше на душі* [5, 317].

Мати (брати, взяти) грїх на душі

А вона каже: «Ой батюшко! Великий *маю грїх на душі*» [5, 233].

У тексті вживається двічі.

Робити що-небудь усупереч власній совісті, прийнятим нормам моралі [СУМ, 2, 171].

1. Діяти проти власної совісті, прийнятих норм моралі; робити щось несхвальне.

2. Чинити злочин, убивати кого-небудь.

3. Жарт. Нести моральну відповідальність за кого-небудь, за чиїсь вчинки, дії [СФУМ, 139].

Діяти всупереч власній совісті; робити щось несхвальне [ФСУМ, 41].

Збавляти душу

Він чув ту розмову... він бачив, як паничі *збавляють душу* молодій дівчині, – верзуть їй те, що не слід було б говорити [5, 326].

Наше дослідження продемонструвало відображення у фраземах української мови широкої палітри найрізноманітніших проявів буття, діяльності людини, її зовнішнього вигляду та внутрішніх переживань. Заглибившись у творчу лабораторію Івана Нечуя-Левицького, ми спостерегли його неабияку майстерність у творенні образів героїв, його філігранну роботу над влучним і доречним словом. Порівнюючи описані нами фраземи зі словниковими матеріалами, ми

виявили ряд таких одиниць, які не фіксуються лексикографічними джерелами. Автор витворив свою неповторну фразеологічну картину світу – вагомий складник його мовної картини, яка, звичайно, потребує подальшого поглибленого студіювання, що і стане, очевидно, предметом наших подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Дудінова Н. А. Роман «Хмари» І. Нечуя-Левицького у літературному контексті доби (70-90 роки XIX століття) / Н. А. Чудінова // Актуальні питання слов'янської філології. – К., 2006. – С. 112–115.
2. Зубець Н. Паронімія мінімальних ідіом як вияв системності фразеологічного рівня / Н. Зубець // Вісник Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2006. – № 2. – С. 27–32.
3. Медушевський А. П. Лексичні, фразеологічні словосполучення / А. П. Медушевський // Мовознавство. – 1972. – № 6. – С. 60–65.
4. Мялковська Л. М. Метафора як елемент художньої комунікації у творах Івана Нечуя-Левицького / Л. М. Мялковська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Філологічні науки. Мовознавство. – Випуск 2. – 2010. – С. 89–93.
5. Нечуй-Левицький І. Хмари. Твори в 2-х т. / І. Нечуй-Левицький. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 1. – 638 с.
6. Привалова С. Вивчення індивідуального і мовного стилю письменника / С. Привалова // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – №3. – С. 38–40.
7. СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
8. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української літературної мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

Анотація. Стаття присвячена опису фразеологічної картини світу у романі І. Нечуя-Левицького «Хмари». У результаті проведеного дослідження авторка доходить висновку про те, що письменник відтворив у фраземах української мови широку палітру найрізноманітніших проявів буття, діяльності людини, її зовнішнього вигляду та внутрішніх переживань.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна картина світу, І. Нечуй-Левицький, роман «Хмари».

Summary. Language figure as a verbalized perception of the world around by means of phraseological units, fixing the form, value and proportions in the area of the realia under consideration (a low size of a human being), forms not only secondary phraseological designation of a person's characteristic feature, but also creates a phraseological world model of individual areas, which is partial to a more universal notion – a language world model – a means of manifesting different knowledge about the world around.

As phraseologisms figuratively reconstruct different aspects of life and activities of a human being, they have become the subject – matter of our scholarly research.

As a result of the study conducted the author draws a conclusion that the writer has rendered a wide choice of the most diverse manifestations of life and activities of a human being in the phrasemes of the Ukrainian language, his or her outer appearance inner emotional experience.

Penetrating a creative laboratory by Ivan Nechue-Levytsky enabled observation of his exceptional skills in describing the characters of the book, his filigree work at a neat and appropriate word. In the process of comparing phrasemes with the vocabulary material a number of such units have been discovered, which have not been fixed u in lexicographical sources.

The writer has rendered his own inimitate phraseological world model which is a significant fragments of his language model.

Keywords: phraseologism, a phraseological world model, I. Nechui-Levytsky, novel «Clouds».

Отримано: 17.01.2015 р.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ПОВТОР У МЕМУАРИСТИЦІ УЛАСА САМЧУКА: ДО ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ

Інтерпретація авторського тексту вимагає усвідомлення творчого задуму письменника та правильного тлумачення смислової значущості кожного його компонента. У тексті виявляються додаткові можливості мовних одиниць, що реалізуються в умовах контексту, адже саме в контексті відбувається висування мовної одиниці на передній план. Важливим засобом створення актуалізованого контексту постає повтор актуалізованої одиниці, що нерідко виступає текстотвірним засобом, який концентрує навколо себе всі інші компоненти. За словами А. Мойсієнка, художнє мовлення тяжіє до повторення слів, словосполучень та речень. Якщо в логічному мовленні різноманітні повтори видаються зайвими, то в системі авторського тексту повторюване слово є тим важливим чинником, що визначає його семантичну і стилістичну домінанту [5, 42].

Важливу роль повтору в структурі художнього тексту зазначали І. Арнольд, В. Одинцова, Ю. Скребньов, І. Туранський, І. Соколова та ін., вбачаючи її в забезпеченні нового сприйняття, підсиленні емоційного аспекту, створенні почуттєвих домінант, підвищенні дієвості намірів автора, можливості утримання уваги читача тощо [10, 208]. Відтак, повтор уже тривалий час перебуває в центрі дослідницьких зацікавлень, проте і до сьогодні залишається недостатньо вивченим.

До дискусійних, зокрема, належить проблема типології повторюваних одиниць, в тому числі диференціація різновидів лексико-семантичного повтору. Відсутність єдиної, уніфікованої класифікації насамперед пояснюється поліфункціональністю повтору та наявністю багатьох критеріїв, необхідних для укладання типології (структурний, семантичний, стилістичний тощо). Проблему типології повторів порушували у своїх працях такі науковці, як А. Загнітко, Е. Маліновський, І. Синиця, І. Шкіцька, А. Папіна, О. Огринчук, І. Гуцуляк, Ю. Волянська та ін.

Метою запропонованої розвідки є встановлення та аналіз різних видів лексико-семантичного повтору в мемуарній спадщині Уласа Самчука.

Мемуаристика – один із найцікавіших жанрів у літературі, що знайшов широке використання в Україні, починаючи з XIX ст. Проте якщо в кінці XIX – на початку XX ст. українська мемуарна проза значну увагу приділяла знаковим постатям українського письменства, як-от Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська й ін., то сьогодні все більше зацікавлень викликають мемуари про події в Україні в період між Першою і Другою світовими війнами, що послужили основою для мемуарних текстів українських письменників в еміграції, які подають глибокий психологічний аналіз і воєнних подій, і процесів адаптації нашої інтелігенції в нових умовах на чужих землях. Саме до таких належить мемуарна спадщина Уласа Самчука.

Сам письменник визначав свій мемуарний цикл як спогади і враження, фіксуючи які, він ставив на меті передати нагромаджений особистий досвід і спостереження інших людей наступним поколінням. Як зазначає М. Цехмейструк, «мемуарний доробок У. Самчука – це не роман і не будь-який інший поширений літературний жанр, це сповнене болу відлуння нашого недавнього минулого, яке, проте, не може не відгукнутися в душі сучасної людини. Така читацька рецепція цілком виправдана, бо в структурі творів «На білому коні» та «На коні вороному» закладено широку шкалу емоцій, пов'язаних із пошуком власної долі та національної ідентичності в широкому і чужому світі» [9, 203].

Отже, матеріалом дослідження послугувала мемуаристика У. Самчука, зокрема книга «На білому коні». Зазначимо, що творчість письменника розглядалася здебільшого в літературознавчому плані (С. Бородіца, М. Гнатюк, С. Журба, Г. Костюк, Р. Мовчан та ін.) і помітно менше в лінгвістичному (Н. Бабич, І. Бабій, Н. Дащенко, А. Ковтун, М. Цехмейструк). Щодо мемуарної спадщини, то книги спогадів згадуються побіжно, без належних коментарів і ґрунтовного аналізу (К. Кузнецова, Р. Радчик, Г. Штонь). Усе це зумовлює актуальність теми повідомлення.

У мовознавстві повтор визначають як «фігуру мови, що полягає у дво- або кількокаразовому використанні в межах контексту в певній послідовності тожонних чи подібних (як у формальному, так і в семантичному аспектах) звуків, слів або їх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих контактено або дистантно для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту» [8, 496].

Частіше лінгвісти зосереджують увагу на характеристиці повтору як важливого засобу створення цілісного когерентного тексту (А. Загнітко, І. Ковтунова, Н. Слухай), стилістичної фігури або низки фігур – анафора, епіфора, анепіфора, епанафора, ампліфікація, плеоназм тощо (І. Гуцуляк, Л. Пришляк, О. Пономарів), акцентують на його функціях (Ю. Аршенко, Н. Дужик,

І. Безпечний) і, безперечно, зупиняються на різноманітних класифікаціях (І. Астаф'єва, Л. Разіна, Л. Стрюк, Т. Сухар).

Об'єктом аналізу в статті став лексико-семантичний повтор, а предметом – його типологічні різновиди та їхні функціональні особливості в мемуарному тексті У. Самчука. Здебільшого такому повтору протиставляють граматичний (А. Загнітко), лексико-морфологічний (А. Мойсієнко), морфемний (І. Шкіцька). Щодо лексико-семантичного повтору, то його ще називають лексичним (Т. Жук), власне лексичним (А. Загнітко), потенційно-лексичним (О. Сковородников), семантичним (І. Гальперін, С. Гіндін, А. Григор'єва). Хоча нерідко науковці не застосовують чітких критеріїв до розмежування повтору лексико-семантичного і граматичного чи синтаксичного, а також по-різному підходять до питання класифікації лексико-семантичного повтору.

Так, А. Загнітко розмежовує такі різновиди лексико-семантичного повтору, як: 1) синонімічні; 2) антонімічні; 3) перифрастичні; 4) гіпонімічні; 5) омонімічні; 6) паронімічні; 7) семантичні [2, 76]. Водночас до повторів спільнокореневих слів (із найменшими змінами семантики) він зараховує точні, або повні повтори, та парадигматичні, які інші дослідники тлумачать як підвиди лексико-семантичного.

Ю. Волянська зазначає, що, простеживши еволюцію лінгвістичних поглядів на лексико-семантичний повтор, доречним є виділення таких його різновидів: антонімічний, власне лексичний (повтор тієї самої лексеми з певною комунікативною настановою), гіпонімічний, okazionalний (індивідуально-авторський), омонімічний (повтор омографів, омоформ), паронімічний, синонімічний і тавтологічний [1, 64].

Виділяють й інші різновиди лексико-семантичного повтору, що не завжди є умотивованими, як-от парні та часткові, представлені в одному ряді із синонімічними. Парні – це зближені фонетично повтори, що є типовими у фольклорних текстах або тих, які стилізуються під усну народну творчість, часткові – повторення коренів, основ слова, повторення того самого слова в іншій формі [4, 302]. Не спостерігаємо чіткості в типології повторів, поданій І. Шкіцькою. Дослідниця разом із синонімічними, антонімічними, тотожними повторами пропонує розглядати такі явища, як ампліфікація, гетеронімія (репрезентована низкою звертань), тавтологія, повтори фразеологічного типу, багатосполучниковість, або полісиндетон, та деякі ін. [10, 213-217].

Незважаючи на те, що науковці з різних позицій підходять до класифікації лексико-семантичного повтору, більшість із них вважає, що саме через повтори досягається підвищення концентрації певної семантики – автор зосереджує увагу на ключових семантичних елементах висловлення, які відповідають особливостям його світобачення. У статті лексико-семантичний повтор тлумачимо як репрезентанта «певного значення, певної сукупності семантичних ознак» (за С. Гіндіним), стилістичну фігуру, що використовується для підсилення виразально-зображальних властивостей мови (за Л. Струганець) та включає низку різновидів.

До поширених у мемуарах У. Самчука належать передусім тотожний (власне лексичний, абсолютний, точний, повний), синонімічний та антонімічний повтори. Під тотожним повтором розуміють «неодноразове повторення в тексті одних і тих же слів, які відтворюються без суттєвих структурних змін»; синонімічний тлумачать як повтор внаслідок заміни одного слова іншим – синонімічним, а антонімічний – як повтор, що виник у результаті заміни одного слова антонімічним [6, 96]. Пор.: *А також і тому, що тут родилися, вмирали і знов родилися мої батьки, діди, прадіди і прапрадіди...* [7, 115]; *Все довкола виглядало буденно, невесело, навіть похмуро* [7, 13]; *Забагато сантиментів і лірики, я внутрішньо горю і не згоряю, хотілося б обіймати кожного репаного дядька* [7, 96].

Характеристика кожного зі вказаних вище повторів дає змогу зробити низку висновків. Зокрема, щодо тотожних повторів, то вони здебільшого є дистанційними, дво- і трикратними та виражаються частіше дієсловами, прикметниками й іменниками, рідше – іншими частинами мови. Пор.: *Мені снився Київ, снився Дніпро, яких я ніколи не бачив* [7, 18]; *Різні за фахом, різні вдачами, різні життєвими інтересами, ми жили, пов'язані лише випадковою долею* [7, 16]; *У житті кожної людини є час і місце, що творять вісь її буття. У моєму житті таким місцем була Прага... та Кожна точка такого простору лишається в пам'яті, кожний звук, кожний настрій, кожна пора року, кожна зміна погоди...* [7, 117]. Загалом, як один із найпоширеніших різновидів, тотожні повтори засвідчені також суміжними і комбінованими структурами, напр.: *Довгі, довгі роки виношеного, вимріяного, виболілого...* [7, 60] або *Вірю в призначення. Я вірю, вірю!* [7, 61].

Продуктивними в мемуарному дискурсі У. Самчука є також синонімічні повтори, за допомогою яких автор увиразнює зображуване, підсилює динамізм оповіді (передусім власне дієслівним повторам), розширює асоціативно-сміслову поле тексту тощо. Подібні повтори мають на меті розширювати, уточнювати, деталізувати зміст висловлювання. І. Шкіцька пропонує диференціювати їх за частиномовним вираженням, зауважуючи, що окремі з них стоять на шляху фразеологізації, як-от *честь і хвала, горю – палаю* та ін. У ході дослідження було встановлено, що письменник віддає перевагу прислівниковим, дієслівним та іменниковим повторам, напр.:

Було тихо, лагідно, спокійно [7, 18]; *Крутилися, вертілися, втискалися, втрамбовувалися...* [7, 92]; *Над нами постійно висіла загроза кризи, непевності і зривів* [7, 17]. При цьому О. Огринчук розмежовує повтори, що виражаються за допомогою традиційних синонімів, і повтори контекстуально-синонімічні [6, 104], пор. в У. Самчука: – *І маємо, – казала Марія Іванівна і одразу заметушилася, забігала* [7, 99] та *І багато зустрічей, багато розмов і багато імпрез* [7, 18].

Частина синонімічних повторів презентує різні стилістичні фігури, як-от ампліфікацію, що базується на нанизуванні синонімів і використовується для підсилення виразності мови [3, 14], та градацію – стилістичну фігуру, побудовану за принципом наростання (висхідна) (переважає в мемуаристиці У. Самчука) чи спадання (спадна) семантичної або емоційної ваги компонентів у висловлюванні [3, 40]. Пор.: *Усе це моя Прага, з якою ходилося, їздилося, спалося, дискутувалося, вірилося* [7, 14] та *Іще та сама доля хотіла, щоб усе це пов'язалося, освятилося і закріпилося майже якоюсь містичною силою* [7, 17]. Ампліфікація в мемуарах Уласа Самчука сприяє всебічному висвітленню зображуваного явища (*І все це робила своїми силами, своєю ініціативою, своєю працею* [7, 17]), а градація репрезентує певне ставлення автора до зображуваного, забезпечує експресивність мови (*...а взагалі все разом це – безконечне, багатолітнє, а разом щоденне і щогодинне чекання людей з розбитого корабля на безлюдному острові, які напружено вичікували, невідомо звідки, рятунок* [7, 18]).

Щодо антонімічних повторів у мемуаристиці Уласа Самчука, то вони створюють яскраву контрастність, виразність та підсилюють протиставлення, а також уживаються для зіставлення, вираження антонімічної градації тощо. Поширеними в досліджуваному матеріалі є антонімічні пари, один із компонентів яких утворений шляхом заперечення, напр.: *Ще не так давно я в це не вірила...Властиво, я завжди вірила* [7, 61] (пор.: *раціональні передбачення й ірраціональні пляни і норми* [7, 98] або *ресторанне і безресторанне місто* [7, 62]). Крім того, антонімічний повтор може бути представлений простою (одночленною) традиційною структурою, а може – кількома антонімічними, нерідко контекстуальними, рядами, пор.: – *О! Яка несподіванка! Отамане! Звідки і куди* [7, 98] та *... тисячі різних умовностей не давали змоги... довести собі й світові свою апокаліптичну трагіку і свою безмежну правду. І хоча були переможені – не були переможені, і, будиши вигнані – далі перебували у своєму раю, ... і хоча ненавиділи – були носіями любові* [7, 14]. У мемуаристичному тексті У. Самчука частіше протиставляються компоненти часової та просторової опозиції, як-от: *далеко – близько, праворуч – ліворуч, зовнішні – внутрішні, звідки – куди, колись – тепер, ніколи – щодня* і под.: *Праворуч і ліворуч погорілі танки, самоходи, гармати...* [7, 96].

Деяко рідше, як у мові загалом, так і в мемуаристиці У. Самчука, виявляє себе омонімічний повтор, метою якого, за словами Ю. Волянської, є привернути увагу читача до мовної гри, незвичайного нарощування смислової площини тексту [1, 66]: *Єдиним його привілеєм є ... лінія, яка творить також єдину головну і справжню його вулицю, що перетинає місто з заходу на схід, яка, за царя, здається, звалася Головною, за Польщі – Третього Мая, за совєтів – Леніна, тепер – Герінга, щоб пізніше стати Німецькою* [7, 98] (представлений омофонами).

Експресивною значущістю характеризується паронімічний повтор, засвідчений близькими за звучанням, але різними за значенням лексемами, функція якого полягає в наданні висловленій думці виразності, образності, посиленні авторського начала: *Особливо цікавила Олену моя спортова епопея і моя дезертирська одіссея геть зо всіма її наслідками* [7, 61].

До поширених у мемуарному доробку У. Самчука належить і гіпонімічний (гіперонімічний, гіпо-гіперонімічний) повтор, що ґрунтується на зближенні слів, які перебувають у родо-видових відношеннях, напр.: *... так що з дванадцяти голів худоби лишилося йому тільки одна корова. Було повно машинерії, тепер немає плуга, казав він* [7, 97] або *Шукаємо якогось начальства і знаходимо старосту...* [7, 97].

Щодо інших різновидів лексико-семантичного повтору, то вони, хоч і трапляються рідше, проте також відіграють важливу роль у структурній організації мемуарного тексту, забезпеченні його образності, авторської неповторності. До таких, зокрема, належать оказіональний (індивідуально-авторський) і перифрастичний повтори. Перший у досліджуваних текстах частіше твориться за нормативною словотвірною моделлю, водночас порушуючи стандартність, автоматизм мовлення (*Минаємо села Лідаву, Гільче, минаємо Лебеді. І ось та моя Лебедщина – долина з лугами і річкою...* [7, 117] або *Ціле село нас знає як Гуців – колись і тепер... Перш за все треба піти на «нашу Гуцівщину», місце мого роду з прапрадіда, і далі* [7, 121]).

Перифрастичний повтор надає мові певного пафосу. Посилена емотивність характеризує повтори, що передбачають синонімічну заміну ознакового імені назвою, сильнішою за семантикою: *Ось бачу ліричного, мімозного – «З журбою радість обнялась» – поета Олександра Олеся...* [7, 14] або *...знов той самий справжній козак-невмирака, вічний Мамай – Микола Чирський* [7, 14].

Дискусійним залишається питання статусу тавтологічного повтору. Зазначимо, що тавтологію розглядають і як явище стилістики, і як спосіб організації віршованого мовлення, і як вияв мовленнєвої неграмотності. Водночас немає підстав заперечувати тавтологію як різновид повтору, пор.: «тавтологія – це передусім повторення змісту частини, вислову або цілого вислову» [3, 181] або «це повторення того самого кореня в різних словотворчих формах» [4, 354]. Враховуючи це, розрізняють тавтологію в широкому значенні і вузькому, тавтологію семантичну і формально-семантичну [8, 625].

У дослідженні схиляємось до думки, що тавтологія презентує один із різновидів лексико-семантичного повтору, який є досить поширеним у мемуарному дискурсі. Пор.: *За ці останні роки ми так часто прощалися, що кожне нове прощання вважалося звичайною рутинною* [7, 13] та *Мандруємо головною вулицею, оглядаємо, що можна оглянути...* [7, 62].

І. Шкіцька пропонує розрізняти подібні повтори зі зміною форм слова (варіюванням спільнокореневих слів), частининомовної належності, із заміною емоційно нейтральної словоформи на емоційно забарвлену і под. [10, 216], за А. Коваль, їм відповідають часткові повтори, напр.: – *А ми ваші книжки читали, зачитувалися, перед більшовиками у землю їх ховали і переховали* [7, 99] або *... він якось непомітно жив на шахівниці вулиць і вуличок, ... виправдовуючи правду і засуджуючи засуджене* [7, 14].

Трапляються в досліджуваних текстах і тавтологічні звороти фразеологічного типу на зразок *празників празник, диво дивне, центр центрів, людина в людині*, напр.: *Дермань для мене центр центрів на плянеті* [7, 115].

У межах лексико-семантичних повторів, на наш погляд, можна розглядати і гетероніміацію, яку І. Шкіцька тлумачить як різновид ампліфікації [10, 214]. Подібне явище, презентоване низкою номінацій особи, є досить поширеним у мемуаристиці У. Самчука. За допомогою таких номінацій автор звертається до С. Черкасенка (*упокороного бунтівника*), О. Стефановича (*півченця, півдемона*), О. Лятуринської (*поетки слова, барви і матерії*) та ін., напр.: *А Семен – це особливий розділ нашої дійсності. Найчистіший колись пролетар, сирота, бундючний матрос Балтицької фльоти...* [7, 119].

Загалом аналіз різних видів лексико-семантичного повтору засвідчив, що їх використання в мемуарному тексті У. Самчука визначається особливостями індивідуального стилю письменника, зокрема рівнем психологізму його творів, наявністю певних лейтмотивів у них. З-поміж різноманітних функцій лексичного (лексико-семантичного) повтору, зазначених у виданні «Українська мова: енциклопедія», тут актуалізуються передусім такі, як привернення особливої уваги до зображуваного та надання тексту певної стилізації [8, 496].

У ході дослідження було встановлено, що лексико-семантичний повтор у мемуаристиці У. Самчука покликаний насамперед реалізувати закладені письменником певні семантичні площини. Найчастіше автор уживає тотожний, синонімічний, антонімічний і тавтологічний повтори, дещо рідше омонімічний і паронімічний. Достатньо представленими в контексті його мемуарної спадщини є також гіперо-гіпонімічні повторювані одиниці. Часто нестандартність оказональних та перифрастичних повторів робить їх актуалізованими комунікативними центрами авторського тексту. Нерідко зміст повторів виражає основну ідею твору, адже йдеться про ключові слова, яким митець надає важливого значення. Перспективність таких досліджень, з одного боку, вбачаємо в тому, що зібраний матеріал може слугувати для встановлення функційно-стилістичного навантаження повторюваних одиниць у подібного виду текстах, а також для укладання типології лексико-семантичного повтору, з іншого – у можливості пізнати велич генія У. Самчука – творця мемуарного циклу, що став важливою частиною інтелектуальної історії України ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Волянська Ю. Типологія лексико-семантичного повтору в поетичному мовленні кінця ХХ – початку ХХІ століття / Ю. Волянська // Українське мовознавство : міжвід. наук. зб. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – Вип. 42/1. – С. 63-68.
2. Загнітко А. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум : науково-навчальний посібник / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 289 с.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.
4. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1978. – 376 с.
5. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : [монографія] / Анатолій Кирилович Мойсієнко. – К. : Сталь, 2006. – 304 с.
6. Огринчук О. П. Поетика дієслова у віршованих текстах Миколи Бажана та Івана Драча : [монографія] / Олександра Петрівна Огринчук. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 168 с.

7. Самчук У. О. На білому коні. На коні вороному : Спомини і враження : у 2 ч. / У. О. Самчук. – Острог – Луцьк : Вид-во НаУОА, ПВД «Твердиця», 2007. – 424 с.
8. Українська мова: енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К.: Укр. енцикл. ім. М. Бажана, 2004. – 824 с.
9. Цехмейструк М. Жанрова своєрідність книг Уласа Самчука «На білому коні» та «На коні вороному» / М. Цехмейструк // Наукові записки. Сер.: Літературознавство. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – Вип. XVII. – С. 203-210.
10. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиви: лінгвістичний аспект : [монографія] / Ірина Юрїївна Шкіцька. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 440 с.

Анотація. У статті проаналізовано основні типологічні різновиди лексико-семантичного повтору в мемуарній спадщині Уласа Самчука. На матеріалі його книги спогадів «На білому коні» простежено особливості реалізації таких видів цього повтору, як власне лексичний, синонімічний, антонімічний, омонімічний, паронімічний, гіпонімічний, оказіональний, перифрастичний, тавтологічний.

Ключові слова: лексико-семантичний повтор, власне лексичний, синонімічний, антонімічний, тавтологія, мемуаристика.

Summary. The article deals with analysis of the main typological types of the lexical-semantic repeating in U. Samchuk's memoirs. According to writer's statement, the material of the research was the book of memories and impressions "Na bilomu koni" ("On a white horse"). Analysis of the memoir text helps to reproduce ideas about the period atmosphere, including cultural and artistic life of Ukrainian emigration, and allows to understand the personality of the writer. The peculiarities of such kinds of lexical-semantic repeating as lexical, synonymic, antonymic, homonymous, paronymic, occasionalism, periphrastic, tautological in Ulas Samchuk's memoirs are shown in the article. Usage priority of a particular type of writer's repeating was defined. Some stylistic figures which are projected to different types of lexical-semantic repetition such as amplification, grading, etc. are also characterized. In general, analysis of the pointed kinds of lexical-semantic repeating and stylistic figures showed that their use in U.Samchuk's memoir text is determined by the characteristics of the individual style of the writer, psychological level of his works, and the presence of certain leitmotifs in them. It was revealed that the content of repeats expresses the main idea of the work, as it contains keywords, which have an important meaning. On the one hand, we consider the prospects of such research in the fact that the collected material can serve to detect the functional and stylistic meaning of the repeating units in the text, and for creating the typology of lexical-semantic repeat. On another hand, such prospects are in the ability to understand the greatness of genius U. Samchuk – the creator of the memoir genre that has become an important part of the intellectual history of Ukraine.

Key words: lexical-semantic repeating, lexical, synonymic, antonymic, tautological, memoirs.

Отримано: 7.02.2015 р.

УДК 811.161.2'42

Войцехівська Н.К.

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ У ВИНИКНЕННІ КОНФЛІКТНОГО ДИСКУРСУ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Успішна комунікація – це «ідеальна модель» взаємодії, що розвивається за сприятливим для всіх її учасників сценарієм при дотриманні комунікативних правил та дозволяє мовцям реалізувати свої наміри в повному обсязі.

Однак, діалогічні партнери – це носії власних еґо-станів, виконавці певних комунікативних і соціальних ролей, що в принципі не можуть мати однакові настанови, ідеали, погляди, думки й оцінки; мають різний ступінь комунікативної компетенції, її мовних, мовленнєвих, прагматичних компонентів, а також нетотожні знання. Успішність спілкування також значною мірою залежить від тематики розмови, що для конкретних мовців може бути значущою, нейтральною чи конфліктогенною. У цьому випадку діалог стає зустріччю позицій, норм і ціннісних орієнтацій. Як наслідок, «через причини, зумовлені людським фактором, комунікація постійно перебуває під загрозою переривання» [2], а «будь-яке з порушень правил мовної системи ускладнює процес спілкування» [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Вивчення комунікативних порушень і перешкод, з'ясування причин їхнього виникнення та класифікація мають давню традицію у філософських і психологічних дослідженнях, естетиці, теорії значення у семіотиці, вченні про мовну норму, теорії мовленнєвих актів, журналістиці тощо (праці Ф. С. Бацевича, О. В. Дубцової, Т. М. Корогоди, О. Г. Рудої, Л. Л. Славової, Т. В. Степикіної, М. М. Філоненко та ін.). Однак в україністиці відсутні розвідки про бар'єри спілкування, що не просто перешкоджають розумінню змісту висловлюваного, а можуть призводити до припинення діалогічного контакту чи виникнення комунікативного конфлікту між мовцями.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у розкритті сутності поняття «комунікативний бар'єр», класифікації бар'єрів, що зумовлюють виникнення комунікативних конфліктів, та описі механізмів подолання таких перешкод у діалогічному мовленні. Актуальність теми зумовлена наявним у сучасній лінгвістиці інтересом до гармонізації спілкування, до зняття комунікативних конфліктів, що визначає необхідність комплексного вивчення невдач, збоїв, бар'єрів, девіацій та аномалій у діалогічному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Будь-яке спілкування передбачає наявність певної моделі, схеми, за якою воно відбувається. Модель діалогічного мовлення містить п'ять складових: адресанта/автора, адресата/реципієнта, текст як знакову форму організації дискурсу, інтеріоризоване буття лінгвокультурної спільноти у часі й просторі, а також семіотичний універсум, тобто код культури, науки та ін. семіосфер [5, 144]. При цьому інтенція й замисел адресанта, які він передає співрозмовнику за допомогою інтерактивних стратегій, повинні сприйматися, інтерпретуватися і розумітися адресатом. У цьому ланцюжку повідомлення й декодування інформації практично на кожному етапі можуть виникати різноманітні комунікативні бар'єри.

Комунікативні бар'єри – це перепони на шляху руху смислу від комуніканта до реципієнта, на шляху адекватної передачі інформації між діалогічними партнерами. У ряді випадків бар'єрами спілкування виступають фактори, що слугують причиною чи які сприяють конфліктам [4].

Оскільки до складу комунікації як процесу входять комунікативний фактор (забезпечує обмін інформацією), перцептивний фактор (організовує взаємне сприйняття, взаємооцінку та рефлексію у спілкуванні) та інтерактивний фактор (регулює взаємодію учасників діалогу), бар'єри спілкування можуть пов'язуватися з недоліками в каналах передачі інформації, а також породжуватися соціальними причинами, адже мовці належать до різних соціальних груп. Сюди також зараховують відсутність розуміння ситуації спілкування, неоднаковість сприймання та переробки інформації, тобто суб'єктивну неможливість повноцінно здійснювати процес комунікації.

Перепони у спілкуванні можуть бути бар'єрами розуміння, бар'єрами соціально-культурного розходження та бар'єрами відносин, що мають суб'єктивний чи об'єктивний характер. Це фізичний, культурний, соціально-рольовий, психологічний, логічний, когнітивний, власне комунікативний бар'єри, бар'єр авторитету та бар'єр розбіжностей у життєвих цілях і потребах.

Фізичний бар'єр виникає через порушення кордонів особистого простору, (його розміри ~ 60 см). Так, надто близьке розташування мовців сприймається як виклик, зазіхання на особисті інтереси, дратує або пригнічує, напр.: – *О! Жіночко, ви марно так притискаєтесь – що б зі мною не зробили, я все одно на вас не ожениюся... – Я не вам не «жіночка», я кондуктор! Оплатіть, будь ласка... – Що оплатити? – Ідіот! Проїзд оплачуй!* (Козиренко М. Оксамит).

Соціально-рольовий бар'єр пов'язаний із соціальною роллю, яку людина «грає» та яка визначає стиль і характер її взаємодії з іншими суб'єктами. Сюди зараховують вікову різницю, соціальний і майновий стан комунікантів, їхню гендерну належність. Так, батько залишається батьком, незважаючи на вік його дітей, керівник поводить з дружиною та дітьми як із підлеглими тощо. До неуспішного діалогу призводить незнання мовцем змінної/постійної комунікативної чи соціальної ролі суб'єктів спілкування: – *Карпо Карнович удома? – Хто такий? – Ну, твій дідусь* (Гуцало Є. Вугілля на паливо).

Із соціально-рольовим бар'єром пов'язаний *бар'єр авторитету*, коли перешкодою успішному спілкуванню стає сприйняття діалогічного партнера як особи певної професії, національності, статі чи віку. При цьому чим вищий авторитет мовця стосовно слухача, тим менший комунікативний бар'єр. І навпаки, чим менший авторитет комуніканта, тим критичнішому аналізу піддається повідомлювана ним інформація, тим більший ступінь недовіри до неї. Прикладом конфліктно небезпечного діалогу може бути розмова про авторитетну для Алли подружку – Марину: [Марина:] (до Алли) *Бувай! І не забувай моїх дружніх порад!* (Іде) [Богдан:] *Чого вона хотіла?* [Алла:] *Марина – моя подруга.* [Богдан:] *Вона мені не подобається, ти це знаєш.*

[Алла:] *Вибач, любий, але я не збираюся шукати собі друзів на твій смак.* [Богдан:] *Я просто бачу, що ви з нею – абсолютно різні... Про що ви можете розмовляти?..* [Алла:] *Яке це має значення?* (Багряна А. Рододендрон).

Культурний або соціально-культурний бар'єр – це перешкода на шляху порозуміння мовців, що виникає внаслідок їхньої різниці в національних культурах, цінностях, рівні освіти, релігійній належності, професійних, соціальних, політичних відмінностей, що призводять до різного тлумачення тих чи інших понять, напр.: – *Ви ж самі не вірите в те, що кажете! І потім, він не чахне над здобиччю, як цар Коцій над золотом... – Тут не зрозумів... Який цар? – А це так, фольклор...* (Кокотюха А. Жінка з кошиком винограду).

Суть бар'єру розбіжностей у життєвих цілях і потребах у тому, що люди з, образно кажучи, невіршеною проблемою А, мало цікавляться проблемами В, С і т. п.

Психологічний бар'єр пов'язаний із особливостями психіки мовців, різними психологічними рисами, фізичним та емоційним станом (хворобливий стан, стан страждання чи горя, відрази, презирства, страху, сорому чи вини), напр.: *...Я переконливо говорив про переваги саме цього варіанту... Але... згодом зрозумів, що Тимофій п'яний, хоча вміло приховує... свій стан. А я так викладався!* (Малюк М. Галіфе з єврейського базару). У деяких випадках говорять про бар'єр відносин, тобто виникнення почуття ворожості, недовіри до мовця, а потім – і до інформації, яку він передає, напр.: [Переперчиха:] *І ото ти мені кажеш? Ти, кумо, так брешеш, що я й на ногах на тримаюсь і чогось у носі свербить...* [Сюсюрчиха:] *Це ти і твій батько з Брехунівки, а я істинну правду брешу. Бо сама дячиха казала.* [Переперчиха:] *Казала-казала... як на печі лежала... та добре – бреші дали!..* [Сюсюрчиха:] *Це в тебе від брехні язик до вух дістає, а я що чула, те й кажу!!!* [Переперчиха:] *Ой, кажи-кажи, бо я аж змерзла від твоєї правди...* [Сюсюрчиха:] *Ото й кажу, сама дячиха казала, що приїде засідатель!* [Переперчиха:] *...До нас на село?* (Шулаков В. Ніч перед Різдом). Як бачимо, недовіра адресанта до реципієнта автоматично змушує сумніватися в істинності його слів.

Бар'єрами розуміння змісту висловлення комунікативного партнера виступають логічний, когнітивний, мовний і комунікативний.

Логічний бар'єр розуміння виникає, коли логіка міркування мовця «або занадто складна для розуміння слухача, або здається йому неправильною чи суперечить властивій йому манері доказів» [6, 58]. Сюди зараховують також гендерний фактор і говорять про «дитячу», «жіночу» та «чоловічу» логіку, напр.: – *У мене знайома в медсанбаті... – схлипнула дружина. – Я вже з нею домовилась [зробити аборт]... – Роби як знаєш, – погодився Гапочка. – Тобі, звісно, видніше... – Видніше! – саркастично перебила дружина. – Всі ви, мужчини, однакові: нашкодите – і в куці!..* (Дімаров А. Гапочка).

Когнітивний бар'єр зумовлюється особливостями дії механізмів мислення людини: наявністю у свідомості певних мисленневих стереотипів, певних прийомів мислення, способів отримання висновків із того, що вона спостерігає. Прикладом неврахування мовцем когнітивних чинників адресата, незрозумілого для реципієнта перебігу думок адресанта, може бути такий:

– *Я хотів би, щоб ви втратили почуття, яке люди називають жалем. <...> Жаль є злочинном, за який колись, згодом, розстрілюватимуть.*

Вона не зрозуміла його. Що значили ці слова про жаль, за який розстрілюватимуть? (Домонтович В. Без назви).

Власне комунікативний, або мовний бар'єр – це перешкода, що виникає, коли мовці спілкуються різними мовами, мають різний рівень комунікативної компетенції, не турбуються про взаєморозуміння і вживають звичну для них лексику, не зважаючи на те, чи знає її партнер по спілкуванню, тощо. Такі перепони розуміння змісту висловлювання можна поділити на підвиди.

1) *Міжмовний бар'єр* – виникнення якого зумовлюється значною кількістю мов, наріч і діалектів, якими спілкуються комуніканти, напр., як у розмові сільської жінки з паном: – *До вашої милості, паночку, – зробіть ласку, пустіть Зіньку... – То єсть, как это – сделайте «ласку»? – Та ото ж я і кажу: дівка на порі стала, скоро вже й рушники подавати треба... – Постой, постой, матушка! Это какие же «ручники»? Допустим – замуж, но к чему ты приплела эти свои «ручники»? – Не плетуть їх у нас, а тчуть... – Хоть убейте, ничего не понимаю!... Так, значит, – замуж, матушка? М-да... А кто же он, этот герой романа? Как его? – Ні, не за Романа, а за Данила за Бондаренка* (Антоненко-Давидович Б. Слово матері). Як бачимо, неуспішність комунікації й неможливість інтерпретувати зміст висловлень зумовлюється різними мовами, що ними спілкуються мовці, а також міжмовною омонімією.

2) *Стилістичний бар'єр* – невідповідність стилю мовлення і ситуації спілкування, змісту чи формі викладу, напр.: *Як мені здавалося, я був неперевершений: чітко пояснював нові терміни, аргументував кожную позицію, наводив переконливі приклади... Вона [студентка] не розуміла.*

<...> До мене дійшло пізніше: потрібно не пояснювати, а розжовувати, а це вже щось інше. Я так не вмів... (Данильченко В. Дзеньки-бреньки).

3) *Фонетичне нерозуміння* (невизначне й швидко мовлення, звуки-паразити, дефекти мовлення), а також різноманітні зовнішні перепони, що ускладнюють сприймання фізичних характеристик мовлення (тембру, якості дикції, вимови тощо), напр.: – *У цябе жонка йосць?* – запитала Ігоря висока молодиця; *Живот аб живот пацєрці, і ня будзіць балець да сьмерці*, – зміряла його з голови до ніг молодиця (Даниленко В. Капелюх Сікорського).

4) *Семантичний бар'єр* – різниця в системах значень (тезаурусах), що залежить від віку, професії, освітньо-культурного рівня мовців, тобто від їхнього неповторного індивідуального життєвого досвіду. Через різницю в тезаурусах у дискурсі використовуються лексеми, що мають неоднакове значення (смісл) для адресанта та реципієнта (одні й ті ж слова можуть по-різному розумітися комунікантами, деякі слова можуть бути зрозумілими одному і не зрозумілими іншому комуніканту, або розумітися інакше) та призводять до спотворення смислу отриманої інформації. Крім того, будь-яка лексема/висловлення не існує саме по собі, а перебуває в контекстному зв'язку з часом, місцем і ситуацією спілкування. Оскільки мовний бар'єр часто створюють наукові терміни, слова іншомовного походження, жаргонізми, сленгізми, його ще називають *термінологічним*. Напр.: *...доброї половини з того, що вони [молоді хулігани] йому кричали в обличчя... не зрозумів. Це була якась дика суміш «блатної музики» з рідним матом.* <...> правда, часто повторювалось до болю знайоме слово «старий козел», але у якомусь дивному контексті... (Жолдак Б. Пригода), де засвідчено різницю в ідіолоксиконі, пов'язану з незнанням сленгових виразів людей молодшого віку. Конфліктнебезпечність комунікативних перешкод демонструє наступний приклад, де семантичний бар'єр спілкування двох мовців переріс у напружений полілог: [Інтелігент:] *...Ви так чудно розмовляєте.* [«Інтелігентна» дама:] *Що вам не подобається? Як вмію, так і говорю. Нас, вчителів, директор змушував розмовляти цією бичачою мовою. Директор наш був мовби й порядна людина, а <...> виявилось, що він хохол!* [Літня тітонька:] *Хохол? А сама ти чи не кацапка, часом? Дивись, мова їй не до впадоби! Бичача, кажеш? А козяча краще?* [«Інтелігентна» дама:] *Яка ще козяча? На що це ви натякаєте?* [Літня тітонька, з прихованою погрозою:] *Не розумієш, що таке «цап» голубонько? То я тобі розтлумачу!* [Інтелігент:] *О, здається, зараз почнеться наглядна демонстрація етимології слова «кацап»!* (Данько Л. Уживана труна, або дорожня лінгвістика).

5) *Помилки в граматичній будові* спотворюють зміст висловлень, напр., через скорочення синтаксичної структури, зміни у дієслівному керуванні, ненормативний порядок слів тощо: *Напевне ж були люди, що теж хотіли і до дівчат і до молодих* (Осьмачка Т. Старший боярин) = хотіли піти; *Уставайте, люди, бо несуть на вас реформу* (Куліш М. Народний Малахій) = до вас.

З погляду теорії мовленнєвих актів, відхилення від ідеальної схеми комунікації пов'язане з порушенням хоча б однієї з умов: 1) умови пропозитивного змісту; 2) підготовчої (попередньої) умови; 3) умови щирості та серйозності; 4) умови суттєвості [1, 223]. Суть умови пропозитивного змісту полягає в тому, що мовні засоби втілення мовленнєвого акту (МА) мають відповідати змісту повідомлюваної інформації. Підготовчі умови виявляють об'єктивні та суб'єктивні передумови, сумісні з висловлюваною ілюквативною метою, тобто метою, яку мовець хоче донести до свідомості комунікативного партнера. Умови щирості і серйозності відображають психічний стан мовця, що формулює певний МА. Згідно з умовами суттєвості мовець зобов'язаний за допомогою конкретного МА виконати конкретну дію.

Інакше кажучи, комунікативний конфлікт зумовлюється неправильністю, неузгодженістю та невідповідністю. У першому випадку йдеться про неправильне очікування й прийом повідомлення, нейтралізацію передачі сприятливого для мовця повідомлення (напр., нейтралізація компліменту) та необхідність відповідати у такий спосіб, щоб відповідь відповідала очікуванням комунікативного партнера і не відповідала дійсності [7, 55]. У другому випадку йдеться про неузгодженість ціннісних орієнтацій, моральних норм, поглядів, переконань; неузгодженість очікувань і позицій; неузгодженість знань, умінь, навичок, особистісних якостей; неузгодженість у розумінні, інтерпретації інформації; неузгодженість фізичних, емоційних та ін. станів; неузгодженість цілей, засобів і методів діяльності співрозмовників [8].

Ф. С. Бацевич додає до цього переліку відсутність необхідної інформації для розпізнавання адресатом інтенцій мовця та/або розуміння тексту (мовленнєвими «сигналами» такої невдачі є типові репліки адресата *Що ти маєш на увазі?*, *Що ти хочеш цим сказати?* тощо); невідповідність ситуації спілкування; одночасну апеляцію до інтересів адресата або різних сфер мовця (ментальної, емоційної, естетичної та ін.); аномальну побудову висловлення або його двозначність, «подвійний сенс» тощо [1, 224–234], як, напр., у тексті:

Натягуючи пальто, упевнившись, що візиту закінчено, відчувши полегшення, Комаха з почуттям доброзичливості сказав у відповідь на запрошення приходити знов: – Ви знаєте, я

нікуди не ходжу, бо, як ото каже Сенека, побувавши серед людей, я повертаюсь додому менше людиною.

Він сказав і не відразу усвідомив усю безтактність сказаного, те, що сказана ним фраза має подвійний сенс і дівчина могла образитись, застосувати її до себе як натяк... (Домонтович В. Доктор Серафікус). Як бачимо, «подвійний сенс» може бути результатом інтерпретації слів Комахи як складного натяку, хоча мовець цього не бажав. Визначальну роль у декодуванні відіграє елемент *a*, що має два смисли – A^1 і A^2 . У тексті використовується смисл A^1 (переносний), та зміст натяку відсилає до A^2 (прямого) [1, 231].

Розглянуті вище комунікативні порушення і бар'єри призводять до часткового або цілковитого провалу акту спілкування, створюють перепони в процесі здійснення комунікативної діяльності і виступають, як зазначалось вище, причиною конфліктів. Разом із тим, навіть попри наявність комунікативних бар'єрів, спілкування здійснюється, хоча і не завжди повноцінно, з ускладненнями і спотвореннями. Тому як виникнення, так і подолання перепон і бар'єрів спілкування мають велике значення.

Аномативи можуть бути анульовані в процесі розмови за допомогою додаткових комунікативних кроків: перепитувань, уточнень, пояснень, навідних питань, переформулювання, у результаті чого може здійснитися комунікативний намір мовця, а отже, і не відбутися конфлікту. Перепони фонетичного рівня зникають, якщо, напр., підібрати необхідну швидкість і темп мовлення, використовуючи зворотній зв'язок і «підлаштовуючись» у діалозі під особливості співрозмовника. Слід уникати різниці в тезаурусах: не вживати сленгізми, професійні терміни, багатозначні чи іншомовні слова тощо, замінюючи їх синонімами, спрощуючи наскільки це можливо інформацію.

Якщо розглядати стиль як відношення форми повідомлюваної інформації до її змісту, то подолання стилістичних комунікативних бар'єрів потребує повідомлення реципієнту грамотно оформленої та структурованої інформації. З цією метою часто використовують правило рамки і правило ланцюжка. Суть правила рамки полягає в тому, що задля кращого сприймання інформація повинна бути оформлена в «рамку», створювану початком і кінцем розмови. Психологами доведено, що початок і кінець отримуваної інформації найкраще запам'ятовуються, тому все найважливіше слід вміщувати в таку «рамку». На початку вказується мета діалогу, очікувані результати; у кінці підводяться підсумки щодо досягнення мети і подальші перспективи спілкування. Згідно з правилом ланцюжка, інформація повинна мати внутрішню логічну структуру (ланцюжок). Залежно від змісту інформації й індивідуальних особливостей адресата структура ланцюжка може варіюватися від простого перерахування фактичних відомостей до логічно взаємозалежних смислових блоків.

У діалозі має місце і поняття самокорекції мовців – форми самоконтролю у виборі форми вираження актуалізованого смислу (пошук у межах асоціативно-вербальної мережі) [3], що виникає внаслідок незбігу бажаного і реалізованого матеріального (звукового) втілення задуму висловлення. Такі помилки детерміновані мовними та позамовними чинниками, що характеризують відповідно системно-структурний і функціональний аспекти мовних одиниць [3]. виправлення мовцем помилок становить собою тип індивідуального мовного вибору, що залежить від мовної компетенції комуніканта, від статусних асоціацій та від ситуативних умов спілкування. Хоча теоретично йдеться про самокорекцію всіх системно і комунікативно невмотивованих мовленнєвих одиниць, на практиці самокорекція (особливо в умовах спонтанного діалогічного мовлення) має вибіркового характеру і залежить від ряду чинників (психологічних, психофізіологічних, психолінгвістичних, лінгвістичних, соціокультурних, комунікативних). Інакше кажучи, мовець виправляє лише ті помилки, що потрапляють під контроль уваги його співрозмовника і заважають ефективній взаємодії [3].

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямі. Отже, суб'єктивні та об'єктивні комунікативні бар'єри призводять до відхилення діалогу від ідеальної схеми, до цілковитої або часткової комунікативної невдачі, до втрати мовцями намірів взаємоузгодженості, а тому можуть спричинити конфлікт. Для правильної інтерпретації повідомлюваного необхідне переборення психологічних, соціально-культурних комунікативних бар'єрів, а також бар'єрів розуміння. У подоланні перешкод велику роль відіграють однакова система кодифікації та декодифікації інформації; дотримання умов пропозитивного змісту, умов щирості, серйозності, суттєвості, а також підготовчої (попередньої) умови; індивідуальні зусилля мовців, їх намір до здійснення процесу комунікації, бажання зрозуміти співрозмовника, донести до нього смисловий зміст інформації і виробити спільну позицію. Перспективним є подальший опис причин неуспішної, конфліктно небезпечної комунікації.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.
2. Корогода Т. М. Комунікативний збій як інтерактивне явище / Т. М. Корогода // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 4. – С. 44–47.
3. Проценко О. В. Прагматична самокорекція комунікантів в українському спонтанному мовленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Проценко. – К., 2006. – 21 с.
4. Руда О. Г. Комунікативні девіації в умовах українсько-російського білінгвізму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Руда. – К., 2007. – 20 с.
5. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – К., 2002. – 336 с.
6. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник / М. М. Філоненко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.
7. Шостром Э. Анти-Карнеги или человек-манипулятор / Э. Шостром. – Минск : ТПЦ «Полифакт», 1992. – 128 с.
8. Шрагина Л. И. Анатомия конфликта [Электронный ресурс] / Л. И. Шрагина. – Режим доступа: <http://www.i-u.ru/biblio/catalog.asp>

Анотація. У статті розглянута природа виникнення бар'єрів спілкування в міжособистісній комунікації, описані типи таких бар'єрів, визначена їхня роль у виникненні конфліктного діалогу. Описані способи подолання бар'єрів спілкування в діалогічному дискурсі.

Ключові слова: діалогічний дискурс, конфлікт, комунікативні бар'єри.

Summary. Communication barriers are difficulties arising in the process of transmitting information from a communicator (source of information) to a recipient (receiver of information), which not only distort the meaning or make the utterance ambiguous, but create communicative discomfort and cause communicative conflict. The nature of barriers in the interpersonal communication, which is discussed in the article, has made it possible to separate three types of barriers, both objective and subjective. The first type is socio-cultural barriers (social, religious, professional, political), the second type is psychological barriers (attitude barriers, technology and communication skills barriers), and finally the barriers of understanding (logical, phonetic, semantic, stylistic, grammatical and interlingual).

Among the ways of overcoming barriers in dialogical discourse can be called the same system of coding and decoding information; compliance with the propositional content condition, conditions of sincerity, seriousness, as well as the preparatory condition; the individual efforts of the speakers, their intention to implement the communication process, desire to understand the interlocutor, to convey to him the semantic content of the information and to reach a common position. Barriers can be annulled by using repetitions, explanations, leading questions, reformulation, which contribute to the realization of the communicative intention of the speaker, and, consequently, make interaction effective. Phonetic barriers disappear, if speakers choose the speed and the rate of speech, use the feedback and «adjust» to the peculiarities of the interlocutor. Communicants should avoid differences in their thesaurus, do not use terms, slang, foreign words or words of multiply meaning, etc., replace them with synonyms and simplify information. Overcoming stylistic barriers occurs due to sending a message as logically formalized and structured information by using the so called «frame» and «chain» rules.

Key words: dialogical discourse, conflict, communicative barriers.

Отримано: 12.01.2015 р.

ТЕКСТОВЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ЯК СУМА МАРКЕРІВ ВІРТУАЛЬНОГО ОБРАЗУ

Тема віртуального спілкування набуває все більшої актуальності у зв'язку із залученням до інтернету значної кількості користувачів. Воно акумулює в собі величезну різноманітність мовних практик, способів і форматів комунікації. Інтернет створює особливе комунікативне середовище, унікальне місце реалізації мови, яке не має аналогів у минулому. Його унікальність полягає в тому, що людина отримує практично безмежні можливості для самовираження і самовизначення. Адже у віртуальному середовищі відсутні жорсткі рамки категоризації за віком, статтю, соціальним становищем, національністю. Проте, така ситуація невизначеності, розмитості може виступати фруструючою для індивіда, а отже, проблема особистісної ідентичності, питання "Хто Я?" постає перед ним із новою силою. У результаті деякі дослідники навіть висловлюють думку, що інтернет – не стільки інформаційне, скільки "самоідентифікаційне" середовище.

На початку ХХІ століття у науковому просторі з'явився досить значний пласт робіт, пов'язаний із аналізом явищ індивідуальної репрезентації особистості в інтернеті. Це праці С. Геррінга [7], А. Жичкіної [4], Є. Белінської [1], А. Войкунського [2, 3], Дж. Сулера [8], Дж. Семпсей [9] та інш. Проте, варто зазначити, що віртуальна особистість у цих працях переважно досліджувалися з погляду психології, культурології, а не лінгвістики. У нашому невеличкому дослідженні зосередимо увагу саме на вербальній репрезентації індивідууму у віртуальному просторі. Таким чином, **актуальність** статті зумовлена новим аспектом дослідження і антропоцентричним підходом, котрий нині є трендовим у сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Інтернет-комунікація – достовірний і яскравий показник сучасного стану суспільства і його мови, тому вивчення особливостей цієї комунікації є перспективним для прогнозування тенденцій розвитку розмовної мови. Антропоцентричний підхід до мови визначає інтерес учених до внутрішнього стану мовця, який накладає відбиток на його мову. Розглядаючи текст як процес, учені відзначають, що на сучасному етапі відбувається перехід до комунікативної моделі тексту, яка враховує умови спілкування і характеристики комунікантів.

У процесі дослідження використано як власне лінгвістичні, так і загальнонаукові **методи**. Зокрема, структурно-семантичний, описовий та лінгвостилістичний методи, синтез та аналіз.

Матеріалом для аналізу слугували блоги, представлені на "Українській правді", та декілька україномовних форумів, зокрема "Форум українських студентів та молоді в Німеччині", "Лікар. Інфо", "Львівська Балачка" та ін. До аналізу не бралася текстова поведінка учасників інших засобів Інтернет-комунікації, оскільки, на нашу думку, повідомлення саме названих жанрів асинхронної Інтернет-комунікації (форум, блог) є більш змістовні і продумані та дають можливість досить повної репрезентації індивідуальності учасників спілкування.

Метою дослідження є аналіз текстових інтернет-повідомлень як тла творення віртуального образу інтернет-користувача.

Засоби творення онлайн-особистості як авторська самохарактеристика можуть стати досить значним допоміжним фактором у психологічному аналізі суспільства. На жаль, в українському науковому просторі дослідження текстового моделювання віртуальної персони саме як засобу самохарактеристики особистості не проводяться з тою детальністю, якої насправді вимагає ця тема. Вони обмежуються лише певними аспектами вивчення і переважно в контексті інших питань. Потреба виділити дослідження текстової комунікації як засобу творення віртуального «Я» в окрему самостійну тему зумовило написання цієї статті.

Сукупність усіх висловлювань певного користувача, а також його коментарів до чужих записів, у яких свідомо чи несвідомо розкриваються особливості створеного віртуального образу, ми називаємо **текстовою поведінкою**. Якщо нікнейм – це конкретне, узагальнююче вираження віртуальної персони, створеної автором, то текстова поведінка – це розкриття особливостей такої персони, позиціонування певних деталей, на яких автор вважає за потрібне наголосити, створення для співрозмовників потрібної автору атмосфери [5].

Статистичні дані дослідження переконують, що яскраво виражена текстова поведінка, яка направлена саме на конструювання свого віртуального «двійника», характерна переважно для жінок до 30 років. Старші люди – цілком сформовані індивідуально. Вони вже реалізувалися у житті, тому для них блог – це переважно спосіб поділитися результатами свого життя, показати досягнення чи просто виплеснути емоції. Для молоді ж, а особливо для підлітків, які ще не повністю сформовані як особистості, блоги – це спосіб пошуку себе, тієї своєї іпостасі, яка найбільш задовольнятиме їх на даний момент. Для цього і потрібне маскування, ігри з шаблонами – для конструювання себе, такого, яким хочеться бути. У першому випадку людина пасивно оминає

перешкоди в реальному житті, проектуючи своє ідеальне «Я» на віртуальний простір без права реалізації в житті. У другому випадку – конструює модель для творення себе в реальності.

Текстова поведінка загалом за інтенсивністю вираження ситуативних маркерів створюваної індивідуальності перебуває на другому місці після нікнеймів і виступає допоміжним ресурсом. Із її допомогою можна представити вік, стать, характер. Через текстову поведінку інформація про Інтернет-особистість не подається відразу при знайомстві, як у випадку з нікнеймом, а проявляється в ході аналізу всієї суми висловлювань даного користувача, в результаті чого твориться не образ-символ, а цілісна картина.

Виразним елементом текстової поведінки є зокрема гендерний маркер (якщо образ будується на основі «персонажа» протилежної статі, то маємо справу з гендерною інверсією). Мовлення від персони жіночого, чоловічого чи (зрідка) середнього роду, що набуває вербальної репрезентації. Гендерні відношення фіксуються в мові у вигляді культурно обумовлених стереотипів, які накладають відбиток на поведінку, в тому числі й мовленнєву, особистості і на процеси її мовної соціалізації.

Маючи справу з власне текстовим полотном для аналізу особливостей жіночого / чоловічого стилю представлення себе у віртуальності можемо використати такі параметри, як:

- тематика повідомлень (склад повідомлень, образність, інформативність, емоційність, іронічність);
- стратегії спілкування (розмір і частота висловлювань, особливості мовної поведінки, стиль спілкування, агресія і т.п.);
- структура висловлювань (лексико-граматичні особливості, ненормативний правопис, синтаксичні особливості і т.д.);

Аналізуючи засоби конструювання індивідуальності, можна помітити, що для жінок характерне більш повне та різноманітне вираження емоцій, зокрема і використання невербальних засобів (смайли, яскраві аватари, лінійки, Current Mood та Current Music в блогах ЖЖ і т.п.), тоді як чоловіки майже повністю ігнорують можливості вияву емоцій, окрім текстуальних. Однак варто сказати про кольоросемантику. Більшість комунікантів – чоловіків надають перевагу темним кольорам: сірий, чорний, темнозелений та коричневий кольори. Жінкам подобаються більш яскраві кольори. При цьому червоний є популярним у обох статей, оскільки цей колір привертає увагу, що важливо для самоідентифікації і підтвердження віртуальної присутності [10].

Із синхронної комунікації перейшли в асинхронну так звані «фрази-дії», або «фрази-описи» (включені в репліку фрази, такі як «здивовано», «радісно стрибаючи», «виглядаючи з-під стола» «почуваюся щасливою», «тримаючись за боки», «почуваюся обуреною», «чекаючи на ....», «щаслива разом із ....», «збентежена», «розмахуючи сковорідкою»). Ці фрази часто використовуються в полеміці, яка ведеться в коментарях до постів у блозі. Вони посилюють значення та емоційний заряд сказаного, додають підтексту, можуть змінити комунікативне значення висловлювання. Це фактично ті ж самі смайли, але вони дають простір для індивідуалізації емоцій – кожен може підібрати свою фразу, яка найточніше характеризує емоції та ситуацію в даний момент, на відміну від смайлів, які пропонують хоч і широкий, але все ж стандартизований набір емоцій.

Прикметно, що в асинхронній комунікації (блогах) такі фрази зустрічаються набагато частіше, ніж у синхронній комунікації (чатах). Вірогідно, це відбувається тому, що в чаті комуніканти обмежені в часі, спілкування відбувається більш динамічно і напружено, необхідність підтвердження віртуальної присутності передбачає спонтанність повідомлень та їх лаконічність. У блогах комуніканти не обмежені часовим фактором, натомість почувають необхідність у якнайповнішому і найглибшому вираженні думок, у посиленому мовному впливі на співрозмовника: *«А-а-а-а-а!!!! В мене новий ноут!!! *бігає по стелі і стрибає від щастя*»* (vzmisha4).

Щодо гендерного аспекту, то можна помітити, що чоловіки надають перевагу більш стандартним і коротким описам, в основному – для передачі негативних емоцій у конфліктних ситуаціях. Жінки зазвичай використовують цей засіб для посилення позитивних емоцій, вираження іронічного ставлення до висловлювання. Самі фрази такого типу в них довші, багатослівніші та креативніші.

Якщо говорити про тематику повідомлень та висловлювань в асинхронній комунікації, то можемо відзначити, що жіноча мова більш образна, увага часто акцентується на дрібних психологічних деталях події, переважають особисті переживання та емоції, тоді як для чоловіків характерніші «оцінні» пости, у яких висловлюється чітке та однозначне ставлення до предмету обговорення. Для порівняння можна навести уривки із блогів Руслани Лижичко і Сергія Дацюка.

Р. Лижичко:

То ХТО ж нищить нашу гривню?! Хторозв'язав проти українців економічну війну? Кремль?... Банкова?... Грушевського?... Інститутська?... Авторитет гривні – авторитет національної валюти, основа держави – і він знаходиться у смертельному піке!

Речі, що доводять країну до банкрутства, швидше за все, називаються тими самими іменами – невміння або небажання, непрофесіоналізм або безвідповідальність!

С. Дацюк:

Сміятися завжди потрібно, особливо під час революції та війни. Навіть якщо це сміх крізь сльози. І сміятися щонайперше потрібно над собою. Сміючись над собою, легше позбавляєшся від своїх помилок.

Похмурі і нудні люди не перемагають ні у війні, ні у революції. Де бачите нудоту чи похмурість, знайте, це – контрреволюція і терор. Похмурі і нудні люди ведуть до похмурого і нудного майбутнього. Брехлива патетика веде до непередбачуваної небезпеки.

Дуже легко занудити революцію, вступити в неперервний траур на війні, занастити душі страхом перед небезпекою економічного падіння.

Історія української революції – це історія вірно обраних інтонацій при реалізації всього декількох метафор – свобода, гідність, рішучість.

Революція – це не нудьга.

Революція – це драйвово.

Революція – це весело.

Щодо тематики повідомлень в асинхронній комунікації, то бачимо, що чоловіки частіше обмінюються інформацією (дають конкретну оцінку певному явищу), а жінки частіше висловлюють суб'єктивні емоції (жаліються, співпереживають, створюють повідомлення медитативно-настрійного характеру):

«Днями зі мною трапилась невелика неприємність – під час переїзду загубився пакунок з особистими речами. З того, що неможливо відновити, там був лише старенький улюблений свєтрик, подарований під час Майдану другом, нині вже загинув.

Решту речей на заміну втрачених я взяла на нашому складі, ще про одну попросила знайомого волонтера.

Так ось, пішла я на наш склад за теплими шкарпетками. Чого-чого, а шкарпеток, спасибі небайдужим людям, у нас не бракує. Вони розсортовані по мішках і пакунках – окремо тонкі, окремо теплі, окремо в'язані людьми власноруч. Полізла я в мішок і витягла звідти в'язані шкарпетки свого розміру. Стала вдягати – а всередині цукерочка і лист, аж всередині зацеміло» (Олена Білозерська).

На цій вулиці згідно інформації влади не мало б бути жодного транспаранту над головою, а насправді ми знайшли їх там 16. На одній вулиці в півтори рази більше, ніж столичними органами влади видано дозволів на такий вид рекламних конструкцій на весь Київ.

Тіньова реклама тривалий час годувала корупціонерів. Ні чесних правил на ринку, ні надходжень до бюджету, ні комфорту в столиці.

Вулиця за вулицею наводитимемо лад у місті » (Василь Гацько).

Досліджуваний матеріал показує, що ініціація конфліктів не є прерогативою якоїсь однієї статі. Жінки нарівні з чоловіками здатні створити конфліктну ситуацію, а також, будучи втягнутими в конфлікт, не лише займають оборонну позицію, а й переходять у наступ.

Можна відзначити тенденцію комунікантів жіночої статі до інверсії гендеру з використанням закінчень чоловічого роду в прикметниках, дієприкметниках і особливо в дієсловах минулого часу. Такі повідомлення пишуться майже завжди від третьої особи. Займенник «я» зустрічається дуже рідко. Його, як правило, використовують індивіди, які повністю підпорядковують свій образ гендерній інверсії, тобто гендерний маркер для них – важливий засіб творення образу. В усіх інших випадках така граматична гендерна інверсія у повідомленнях, що пишуться від третьої особи, використовується не систематично, а лише як засіб творення певного колориту повідомлення, часто – для іронії над собою або у функції оксиморону, – щоб згладити надмірну серйозність повідомлення.

«Ханна вимагає попередити суспільство про те, що я щось задумав! Я вирішила пофарбуватися у фіолетовий, от!» (Ханна Ніраї).

Серед маркерів текстової поведінки можемо виділити й цитати, характерні для образу. Якщо прототипом віртуальної особистості стає хтось із реальних людей або вигаданих персонажів (тобто якщо образ не будується на простому поєднанні потрібних власникові рис, а має під собою якесь підґрунтя, «зліпок», на основі якого і твориться потрібна маска), то на підтвердження реальності, відповідності існуючого образу задуманому, останній може доповнити власний текст цитатами праобразу, наводити їх на підтвердження своїх поглядів, просто використовувати по-стійно в певних ключових моментах, щоб скласти у співрозмовників цілісне уявлення про свій віртуальний образ. Найбільш розповсюдженим видом текстової поведінки є акцентування індивідом уваги на подіях, характерних для обраного ним образу, підкреслення своєї реальної схожості з образним прототипом (vzmisha4: аватар із зображенням мишки, часто згадує про те, що в неї вдома живе біла миша; спостерігаються алюзії на поведінку праобразу: («прогризу дірку в стіні і втечу», «сир... я його обожду, навіть в мишоловці!»); Kishka: кішка на аватарі: «Та у мене кіхтики гострі!»).

Як зазначає український дослідник С.Чемеркін, з появою Інтернету «виник новий тип спілкування у суспільстві, який умовно можна назвати «всі для всіх». Кожен сьогодні може почувти від усіх їхні думки і висловити усім свою думку. Із зміною соціальних умов комунікації спостерігаються нові явища в психічних, світоглядних орієнтирах людини, в характері її мови» [7]. В свою чергу зауважимо, що все, що стосується вивчення людини, найтонших порухів її душі, буде завжди актуальне і завжди матиме перспективу подальшого дослідження.

Отже, проаналізувавши допоміжні текстові та візуальні засоби творення Інтернет-особистості, зокрема роль текстової поведінки у творенні однієї з основних диференційних ознак персони – гендерного маркера, можемо зробити висновок, що дискурс інтернет-комунікації дає нам нові можливості не лише спілкування і передачі інформації, але і розкриває нові обрії самовираження індивіда. Тут бачимо живе, креативне мовлення, яке надалі провокує мову до перманентного розвитку. А тому, досліджуючи таке мовлення, ми бачимо перспективу розвитку мови загалом. І у цьому – важливий науковий тренд сучасної лінгвістики.

Список використаних джерел

1. Белинская Е.П. Интернет и идентификационные структуры личности [Электронный ресурс]/ Е.П. Белинская. Режим доступа: <http://hghltd.yandex.net>.
2. Войскунский А.Е. Психологические аспекты деятельности человека в интернет-среде [Электронный ресурс]/ А.Е. Войскунский. – Режим доступа: <http://www.psychology.ru/internet/acology/01.stm>.
3. Войскунский А.Е. Развитие речевого общения как результат применения Интернета. – 2001. – Интернет-публикация: // <http://www.psynet.by.ru/index.html>.
4. Жичкина, А.Е. Социально – психологические аспекты виртуальной коммуникации [Электронный ресурс]/ А.Е. Жичкина. – Режим доступа: <http://club.fom.ru/182/179/200/library/html?pg=>.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
6. Чемеркін С.Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньо-структурні процеси/ С.Г. Чемеркін. – К., 2009. – 240 с.
7. Herring S. Gender Differences in Computer-Mediated Communication: Bringing Familiar Baggage to the New Frontier [Електронний ресурс] / S. Herring. – Режим доступу:<http://cpsr.org/cpsr/gender/herring.txt>, (1994).
8. Suler J. R. Personality Types in Cyberspace [Электронный ресурс] / J. R. Suler. – Режим доступа: <http://users.rider.edu/~suler/psy cyber/person types.html>
9. Sempsey J. When is the MUD too Gooney [Електронний ресурс] / J. Sempsey. – Режим доступу: <http://journal.tinymush.org/v3n1/sem psey.html>.

Анотація. У статті на матеріалі сучасних жанрів інтернет-дискурсу (блогів та форумів) аналізуються способи творення віртуального образу інтернет-користувача. Зокрема актуалізується увага на гендерному аспекті самопрезентації особистості в інтернет-просторі.

Ключові слова: інтернет-комунікація, блог, форум, віртуальна особистість, синхронна комунікація, асинхронна комунікація, гендерний маркер.

Summary. The article on the material of modern genres of discourse Internet (blogs and forums) examines ways of creating a virtual image of Internet users. Topic virtual communication is becoming increasingly important due to the involvement of a large number of internet users. It accumulates a huge variety of linguistic practices, means and formats of communication. Internet creates a special communicative environment, a unique place implementation language that has no analogues in the past. Its uniqueness lies in the fact that a person gets almost limitless opportunities for self-expression and self-determination. After all, in a virtual environment no rigid categorization by age, sex, social status, nationality. Means of creating an online identity as author samoharakterystyka can be quite significant auxiliary factor in the psychological analysis of society. Unfortunately, the Ukrainian scientific space research textual modeling virtual persona is as a means samoharakterystyky person is not conducted with that detail, which actually requires this topic. Analyzing supporting text and visual means creating online identity, including the role of textual behavior in the creation of one of the main differential features persona – the gender marker, we can conclude that the discourse of Internet communication gives us new opportunities not only communication and information transfer, but also reveals New horizons for individual expression. Here we see living, creative speech that provokes further language to permanent development. Therefore, exploring a speech, we see the future development of language in general.

Key words: Internet communication, blog, forum, virtual identity, synchronous communication, asynchronous communication, gender marker.

Отримано: 18.01.2015 р.

УКРАЇНЬСЬКА МОВА У СЕРЕДОВИЩІ ІМІГРАНТІВ З АРАБСЬКИХ КРАЇН (СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ М. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО)

Україна посідає одинадцяте місце у світі і шосте в Європі (після Російської Федерації, Німеччини, Великобританії, Іспанії та Франції) за кількістю іммігрантів. На її території проживають 5,3 млн осіб, які народилися за межами нинішньої території країни. Оволодіння українською мовою іноземними громадянами, мігрантами, біженцями є нагальною потребою.

Найпомітніші зміни, обумовлені міжнародною міграцією, відбуваються в етнічному складі населення країни. Впродовж періоду незалежності внаслідок більшої відкритості України до світу процес урізноманітнення етнічного складу населення значно прискорився. Згідно з даними перепису 2001 р., кількість азербайджанців в Україні зросла у порівнянні з 1989 р. на 20 % (45,2 тис.), грузинів – майже у півтора разу (34,2 тис.), вірменів – у 1,8 разу (99,9 тис.). Перепис показав також, що на 50 % стало більше корейців (12,7 тис.), у 30 разів зросла чисельність турків (8,8 тис.), у 9 разів – курдів (2 тис.), у 8 разів – в'єтнамців (3,9 тис.) і представників народів Індії та Пакистану (1,5 тис.), у 5 разів – арабів (6,575 тис.) [10, 26].

Хоча загальна чисельність перерахованих етнічних груп вельми незначна і не справляє суттєвого впливу на структуру населення країни, швидкі темпи їхнього збільшення вказують на можливість подальшого поповнення шляхом імміграції, а залучення України до міжнародних міграційних процесів у період значної активізації створює передумови не лише до розширення вже існуючих, а й до утворення нових імміграційних меншин.

Проблемою функціонування української мови в середовищі іноземців, які проживають або навчаються в Україні, займаються багато науковців, зокрема Я. Гладир [2], Т. Дементьєва [4], Н. Карпенко [9] та інші.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю простежити рівень володіння та міру використання української мови серед іммігрантів з арабських країн.

Мета – виявити особливості мовного пристосування іноземців-арабів до білінгвального середовища Хмельницького.

Нині в багатьох країнах світу існують потужні арабські діаспори. У Німеччині, Франції, Англії – йдеться про мільйони, в Іспанії, Італії, Бельгії, США, Канаді, Нідерландах – про сотні тисяч. Арабська діаспора України за матеріалами перепису населення України 2001р. нараховує – 6575 особи, з них 4071 визнали рідною мовою арабську, 1235 – російську, 897 – українську, 3 – кримсько-татарську [5, 202]. Наведені цифри не викликають особливої довіри, бо йдеться лише про тих осіб, що виявили бажання зустрітися з переписувачами.

Арабська діаспора в Україні поповнюється декількома шляхами: 1) студенти з арабських країн; 2) іммігранти, які після навчання у ВНЗ вирішили продовжити свою професійну діяльність в Україні; 3) біженці з арабських країн, де тривають збройні конфлікти. Розглянемо кожен із них детальніше, з проекцією на м. Хмельницький.

1. Із посиленням євроінтеграційних процесів Україна прагне стати конкурентоспроможною в такій сфері освітніх послуг, як професійна підготовка іноземних студентів, успішність якої залежить від допрофесійної підготовки. Навчання іноземних громадян є важливим фактором міжнародної і внутрішньої політики й економіки, ігнорувати який у сучасному світі неможливо.

Актуальними є праці, у яких порушуються питання соціалізації іноземних студентів у вищих навчальних закладах України [3; 10]. Складний процес інтеграції студентів з арабського світу в українську культуру та суспільство висвітлено у дослідженнях українських науковців. Так, А. Заячківська заналізувала етнопсихологічні особливості арабських студентів та їхні вияви у навчально-виховному процесі підготовчого відділення для іноземців [8]. Н. Василенко розробила модель формування українськомовної артикуляційної бази в арабомовних студентів і відповідну систему методичної роботи; запропонувала систему вправ з формування орфоепічних умінь і навичок з української мови в арабських студентів [6].

Мова навчання іноземних студентів у ВНЗ України досить часто залежить від регіону. Так, у ВНЗ східних, південних та частково центральних областей на підготовчих курсах для іноземців пропонують здебільшого російську мову, мотивуючи це тим, що це «загальнозрозуміла» мова середовища. А західноукраїнські навчальні заклади пропагують українську мову. Умови для вивчення української у Львові, Тернополі, Івано-Франківську майже ідеальні, адже тут, на відміну від багатьох інших міст України, є україномовне середовище, в яке можуть зануритись іноземці й вивчати мову ефективніше, ніж коли вони ізольовані від нього.

Позитивною тенденцією, на нашу думку, є вимога (чи прохання) іноземців-арабів до керівників навчальних закладів центральної України навчатися українською мовою. Пояснення просте: вони відчують труднощі у зверненні в органи державної влади України, у яких усе діловодство ведеться державною мовою [1].

Студенти-араби поки що не зацікавились перспективою навчання у Хмельницьких ВНЗ. Причиною цього, на нашу думку, може бути нерозрекламованість економічних та технічних спеціальностей та відсутність медичних факультетів, які найбільше приваблюють іноземців.

2. Велика кількість іноземців, одержавши диплом медика, інженера чи економіста в Україні, є незатребуваними у рідній країні або ж не мають можливості повернутися додому, тому і шукають свого місця в українському суспільстві. Вони залишаються в Україні, головним чином у великих містах (переважно там, де навчалися), де легше знайти роботу. Голова Громадської організації «Арабський Дім» (Київ) зазначає, що арабського населення не так вже й багато, а ті, хто є – в основному були студентами, які отримували тут освіту і одружувалися з українками, потім деякі залишилися через безробіття на своїй батьківщині. Арабська громада розкидана на кілька українських міст і зараз заснована на першому поколінні [7].

3. Серед арабської громади України – чимало біженців з країн, де точаться бойові дії або існують деспотичні режими (Ірак, Сирія, Сомалі). Українська держава розуміє, що для вирішення проблеми вивчення біженцями української мови, потрібно забезпечити функціонування спеціальних мовних курсів, метою яких було б не тільки навчити біженців української мови, а й ознайомити їх із традиціями та культурою українського народу, забезпечити інформаційну підтримку біженців згідно з законодавством України. Необхідно передбачити можливість вивчення української мови у зручний для біженців час (на вихідних, після роботи), або навіть застосовуючи інноваційні технології – навчання он-лайн або в електронній формі.

За офіційними даними Державної міграційної служби України у Хмельницькій області мешкають 60 вихідців із арабських країн. Серед них з Єгипту – 6 осіб, з Йемену – 3, з Йорданії – 3, з Лівану – 4, з Сирії – 44. Реальна кількість іноземців-арабів значно більша, але вони перебувають як нелегальні мігранти і позбавлені будь-якого правового захисту.

Нами була розроблена анкета українською мовою та в перекладі російською, для опитування іноземців – представників сирійської громади у м. Хмельницькому. Це було зроблено для того, щоб респонденти мали вибір у заповненні ближчого за розумінням варіанту анкети, бо майже всі опитані розуміють, але не володіють українською мовою. Зазначимо, що всі респонденти (20 осіб) чоловічої статі. Це пов'язано з тим, що жінок-арабок у Хмельницькому порівняно мало, зокрема це дружини тих арабів-іноземців, які живуть або навчаються тут.

Рідною мовою для сирійців є арабська, яка належить до південної підгрупи західносемітської групи афроазійської сім'ї [5, 202]. Саме її 75 % опитаних назвали мовою спілкування у сім'ї. Це можна пояснити тим, що у сім'ях, де чоловік та дружина вихідці з арабських країн, підтримується традиція рідної мови, яка є “мовою спілкування з матір'ю, першою системою засвоєння інформації, засобом формування когнітивно-комунікативних навичок у однорідному чи неоднорідному мовному середовищі” [12, 31]. У таких сім'ях мовний розвиток дитини відбувається за принципом: у родинному колі завжди побутує рідна мова, а в публічній сфері – державна. Більшість людей ще у дитинстві абсолютно вільно може засвоїти обидві.

Респондентами опитування були переважно іноземці, які живуть на території України вже більше десяти років і здобули вищу освіту в українських ВНЗ (здебільшого в Одесі). У той час коли вони тільки приїхали в Україну, не було змоги вивчати українську мову в навчальних закладах на підготовчих відділеннях, бо тоді всі предмети викладалися російською. Цим ми можемо пояснити краще володіння російською мовою та її вибір як мови спілкування у змішаній сім'ї та поза сім'єю. У змішаних сім'ях (україно-арабських) використовують українську (у 10%) та російську (у 15%) мови. Такий відсотковий розподіл ґрунтується на різних позиціях: побутування української мови у сім'ї полегшує адаптацію дітей до українського соціуму (дитячий садок, школа); функціонування російської не вимагає від іноземця-араба та його російськомовної дружини переходу на українську, діти з такої сім'ї змушені комунікувати одразу двома мовами.

У спілкуванні з українцями 85% опитаних говорять російською, натомість 10% звертаються українською і намагаються нею спілкуватися, 5 % респондентів віддають перевагу у спілкуванні англійській мові. У державних установах близько 90 % арабів використовують російську мову і не відчують потреби в українській. Російсько-українська двомовність у майже всіх сферах суспільного життя – це одна із ознак мовної ситуації у м. Хмельницькому. На думку самих хмельничан, їм набагато легше російською мовою спілкуватися з представниками інших держав (своєрідна толерантність), ніж іноземцям нарешті почати вивчати державну українську та розмовляти нею.

У 100 % мовою навчання арабських дітей у дошкільних навчальних закладах та школах Хмельницького є українська. Тому діти, які ходять до школи, спілкуються з українськими

однолітками, швидше інтегруються в український соціум. Без сумніву, такий стан позитивно впливає на адаптацію арабомовних сімей до нових умов, оскільки українська мова стає другою рідною мовою для дітей і в недалекому майбутньому може зайняти сильнішу позицію у спілкуванні дітей із батьками.

Загалом, араби до української мови ставляться позитивно, простежується чітке усвідомлення арабськими батьками та учнями життєвої необхідності оволодіння державною мовою, що створює мотиваційну базу для її вивчення.

Основною проблемою у вивченні української мови є велика завантаженість роботою, брак часу, відсутність спеціальних підручників та доступних центрів вивчення української мови (чи не єдині курси із вивчення української мови для біженців та осіб, які потребують додаткового захисту організовані при Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії).

Перспективними напрямками подальших досліджень проблеми функціонування української мови у середовищі іноземців є аналіз діяльності центрів вивчення української мови для мігрантів в обласних центрах України.

Список використаних джерел

1. Арабські студенти хочуть здобувати вищу освіту українською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arraid.org/ua/node/3748>.
2. Гладир Я. С. Викладання української мови як другої іноземної утехнічному ВНЗ: проблеми і перспективи [Електронний ресурс] / Я. С. Гладир. – Режим доступу : <http://www.center.univer.kharkov.ua/vestnik/full/15.pdf>.
3. Грищенко Н. А. Особливості соціалізації іноземних студентів вищих навчальних закладів / Н. А. Грищенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 5 (240). – Ч. II. – С. 192–196.
4. Дементьєва Т. І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.09 – теорія навчання освіти / Т. І. Дементьєва. – Х., 2005. – 20 с.
5. Етнонаціональна структура українського суспільства : довідник / За ред. В. Євтуха. – К : Наукова думка, 2004. – 344 с.
6. Василенко Н. В. Формування орфоепічних умінь і навичок з української мови в арабськомовних студентів : Дис... канд. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова) / Н. В. Василенко. – К., 2008. – 20 с.
7. Закут Салах. Мене надихнула «Арабська весна» [Електронний ресурс] / Салах Закут. – Режим доступу : http://umma.ua/uk/article/interview/Zakut_Salah_Mene_nadihnula_Arabska_vesna/18023
8. Заячківська А. Врахування етнопсихологічних особливостей арабських студентів у навчально-виховному процесі підготовчого відділення для іноземців / А. Заячківська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 131–134.
9. Карпенко Н. С. Українська мова в середовищі іноземців» (на прикладі ісламського суспільно-культурного центру «Араїд») / Н. С. Карпенко // Українознавство. – 2005. – № 3. – С. 165–167.
10. Малиновська О. Сучасні міграційні процеси в Україні та формування міграційної політики держави / О. Малиновська // Університет. – 2008. – № 2. – С. 11–28.
11. Порох Д. О. Соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних медичних закладах України: автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.05 – соціальна педагогіка / Д. О. Порох. – Луганськ, 2011. – 20 с.
12. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н. П. Шумарова. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 284 с.

Анотація. Стаття присвячена аналізу стану функціонування української мови в середовищі іноземців-арабів, які проживають в Україні. Описано шляхи поповнення арабської діаспори. На основі матеріалів опитування розкрито особливості інтеграції арабських іммігрантів у двомовне середовище м. Хмельницького.

Ключові слова: функціонування української мови в середовищі іноземців, мовна підготовка студентів-іноземців, арабські іммігранти, мова спілкування, рідна мова, інтеграція.

Mastering the Ukrainian language by foreign citizens, the Ukrainians abroad, immigrants, refugees is an urgent necessity in Ukraine. Ukraine ranks the eleventh in the world and the sixth in Europe for the number of immigrants. The topicality of the study is determined by the need to track the level of knowledge and to measure proficiency in the use of the Ukrainian language among the immigrants from the Arab countries.

The goal of the paper is to identify linguistic difficulties in adapting of the Arabs to the bilingual environment of Khmelnytsky.

The Arab diaspora in Ukraine is enlarged in several ways: 1) students from Arab countries; 2) workers who after graduation decided to pursue a professional career in Ukraine; 3) refugees from the countries with ongoing armed conflicts.

Analysis of the sociolinguistic survey of the Arabs (coming from Syria) living in Khmelnytsky led to the following conclusions:

1) The Arabic language functions as a language of communication in the families where both spouses are native speakers;

2) Foreigners, living in Ukraine for over ten years and have graduated from the Ukrainian universities (mainly in Odessa, where the language of teaching was Russian) speak Russian better than Ukrainian;

3) 100% of the Arabic children in kindergartens and schools in Khmelnytsky are taught in Ukrainian. Without any doubt, this situation has a positive impact on the integration of the Arabic-speaking families into the Ukrainian society;

4) The main problem of mastering the Ukrainian language by the Syrian immigrants is great pressure at work, lack of time and lack of available courses for the Ukrainian language learning by foreigners.

Key words: *functioning of the Ukrainian language in the environment of foreigners, language preparation of foreign students, the Arabic diaspora, immigrants, the language of communication, the mother tongue, integration.*

Отримано: 25.01.2015 р.

УДК 811.161.2'22'27

Гавриш М.М., Коваль Т.П.

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ: ПОКЛІН ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ЗНАК

Невербальні компоненти комунікації стали повноправним предметом мовознавчих досліджень у 60-х роках ХХ ст., коли мовознавство вийшло за межі вивчення власне мовної системи. Поклони, елементи невербальної поведінки, – це жести, різні за формою, значенням та сферами вживання. Мовознавці вивчають семантику поклонів [3], шукають моделі лексикографічного опису [2], характеризують ці жести як елементи етикету [6; 9]. Нерозв'язаним залишається питання про соціальне значення поклонів та умови їхнього уживання. Тому завдання статті – з'ясувати роль поклонів у відображенні соціального статусу людини. Матеріалом слугують авторські ремарки та коментарі, відібрані з художньої прози Івана Франка¹.

У мовознавчій літературі за ознакою «типова ситуація вживання жесту» розрізняють побутові (світські) поклони, церемоніальні (ритуальні) та релігійні поклони [5, 34]. Оскільки побутові поклони маркують соціальні позиції учасників міжособистісної комунікації, вони і є предметом нашого аналізу.

Як правило, подібні жести виконуються в типових ситуаціях повсякденного етикетного спілкування, тобто при привітанні, прощанні, вираженні вдячності, проханні, вибаченні, згоді. Поклін характеризує вияв етикету двома шляхами: нахиленням голови або верхньої частини тулуба на знак вітання, пошани та письмовим вітанням кого-небудь у листі або через саму особу [9, 37-38].

Відображаючи побутово-ритуальні жести в комунікації героїв, Іван Франко подає розгорнуту систему виконання поклону в різних ситуаціях спілкування. Найчастіше поклін має місце при привітанні та прощанні, де він становить синонімічну парадигму з іншими кінетичними засобами, зокрема кивком, зніманням головного убору, рукостисканням.

В асиметричних ситуаціях спілкування поклін разом із значенням поваги позначає ще й поклоніння перед вищим, визнання нерівноправності, покірливості, смиренності, тому цей жест маркує соціально-підлеглого комуніканта. Наприклад, художній текст засвідчує, що спілкування селянина з особою, вищою за соціальним статусом, завжди супроводжувалося поклоном як обов'язковим елементом комунікації: «вони з віку правіку привикли низько кланятися всякому панові; се одинока «наука», одинока «цивілізація», яку передав їм двір» [10, 289]. Хоча в пораднику з етикету кінця ХІХ ст. зазначено, що селянам потрібно кланятися в приміщенні до знайомої особи лише схиланням голови, а на вулиці – капелюхом чи рукою [8, 80], так селяни мали б виконувати етикетну невербальну форму вітання, характерну для середовища інтелігенції.

Поклін творить певна конфігурація тіла, до якої належать: початкове (вихідне) і кінцеве положення тулуба, його максимальний кут нахилу щодо вертикальної осі, а також можлива або обов'язкова участь інших частин тіла у виконанні поклону, зокрема голови, руки (або рук), ноги (або ніг) [5, 37-38].

Різновиди побутових поклонів, що позначають нижчий соціальний статус адресанта:

1. Доземний (земний) уклін

Характеристика: тулуб нахилено і зігнуто до землі; цей жест називають *уклін до землі*, *глибокий уклін* тощо; супроводжується доторканням правої руки до підлоги чи землі.

(1) *Селянин вийняв... аркуш паперу, який і подав пану старості з глибоким поклоном. ...І селянин, описавши зігнутою в каблук верхньою частию свого тіла поземе півколесо, вийшов за двері (Острий-преострий староста, т. 20, с. 46).*

(2) *Кожна з жінок підходила до пана, кланялась йому, доторкаючись рукою аж до самого снігу, і цілувала його в руку (Гриць і панич, т. 21, с. 227).*

Подібний уклін виражає почуття «поклоніння» перед співбесідником, визнання своєї залежності. Жест рукою вниз з відкритою долонею (2) вважається жіночим, його виконували селянки.

2. Поясний уклін

Жест *низький уклін* чи *поклін у пояс* виникає від нахилення верхньої частини тулуба і голови.

(3) – *Добре, скажу їх припильнувати, відповів вїт, низенько кланяючись жандармові (Цигани, т. 16, с. 261).*

(4) *Вони були на вулиці перед реставрацією, відки їх провели кельнери з низькими уклони-ми (Перехресні стежки, т. 20, с. 180).*

Низькі поклони виконували переважно слуги, дрібні урядники, такі жести позначали готовність служити і виконувати накази вищих осіб.

Різновидом поясного поклону є *поклін до колін*:

(5) *Отець Ісидор того, здається і чекав. Урадуваний, поклонився воєводі до колін і подався в село, рахуючи в душі прекрасні червінці (Петрії і Довбущуки, т. 22, с. 433).*

І при доземному, і при поясному поклонах соціальні позиції учасників спілкування нерівні. Перший тип характеризував етикетну поведінку селянина перед паном (поміщиком-землевласником), а другий здійснювали слуги та дрібні чиновники. Жоден із поклонів не міг виступати як знак привітання між рівними, тому маркував асиметричну ситуацію.

3. Кидатися до ніг (навколішки, ниць), ставати на коліна

Характеристика: ноги згинають у колінах і опускаються на них. Голову при цьому схиляють або піднімають, спрямовуючи погляд на адресата.

(6) *Старий циган стояв немов остовпілий, коли втім стара циганка, мов камінь з неба, кинулася жандармові під ноги і заревла, немов її хто різати хотів....Але тут вся родина, мале і велике, з вереском і плачем кинулося жандармові до ніг і почало просити та благати його, щоб лишив їх у кам'яній хаті (Цигани, т. 16, с. 158).*

(7) *В тій хвилі прожогом відчинилися двері, і бліді, розхристані влетіли обоє старі Тимкові і бухнули комісарові до ніг.*

– *Паночку! Лебедіку! – голосила стара Тимкова. – Змилюйтеся (Гриць і панич, т. 21, с. 268).*

Жест *кидатися ниць* підкреслював високий статус того, перед ким стають на коліна. Він виражав покору, принизливе прохання, благання пробачити і мав місце в критичних для адресанта комунікативних ситуаціях.

Розглянуті приклади засвідчують, що соціальна дистанція між учасниками спілкування передбачає виконання певних форм жестів. *Доземний* та *поясний* поклони виражали смирення та послух адресанта. Найбільшу соціальну та комунікативну дистанцію між комунікантами позначав жест *кидатися до ніг*.

Спосіб виконання поклонів виражають мовні одиниці, що позначають швидкість виконання – *швидкий*, *миттєвий*, ступінь уважності – *незграбний*, *чемний*, естетичну оцінку – *вишуканий*, *церемоніальний*, *галантний*, соціальну оцінку – *грім'яльний*¹ *покірливий* тощо.

Про нижчу соціальну позицію адресанта свідчили інтенсивність, частотність та місце поклонів у комунікативному акті. Адресанти намагалися підкреслити велику соціальну дистанцію, кланяючись у середині розмови (8), після висловлення власних думок, відповідей на питання (9). Спостерігаємо подвійне (10) чи потрійне (11) виконання цього жесту:

(8) *... а в хвіртці стояв Вагман раз у раз кланяючись графові Кишivotульському, що про щось ласкаво толкував з ним (Перехресні стежки, т. 20, с. 384).*

(9) *Старий Бартромій, добігши до нього задиханий, став перед ним смирно, як ніколи не ставав перед князем, і, відповідаючи на якісь баронові запитання, за кожним словом кланявся низенько, мов складений ніжик (Без праці, т. 18, с. 292).*

(10) *Підійшли ми до тої комісії, кланяємося здалека, далі приступили ближче, знов кланяємося, а комісія ані в той бік (Ліси і пасовиська, т. 16, с. 170).*

(11) *Селяни мов на команду встали зі своїх місць.*

– *Та коли пан адукат, – мовив їх бесідник, кланяючись, – коли пан адукат чогось на нас загнув, – знов поклін, – і не хочуть далі провадити нашої справи, – греміальний поклін усіх трьох, – то ми просимо віддати нам наші папери, а ми підемо шукати собі іншого адуката (Перехресні стежки, т. 20, с. 246).*

Важливе значення мала і відстань, на якій здійснювався поклін. Так, зустрівши на вулиці особу вищу за статусом, нижчий кланявся здалека, не доходячи до адресата (10).

Приклади з текстів Івана Франка засвідчують, що в асиметричних ситуаціях поклін можуть контролювати треті особи (свідки), які мають право (або приписують собі його) вимагати від нижчого здійснення цього жесту:

(12) *Панич до селянина: – Ну, сусідо, довго так будеш стояти? – крикнув до нього Густав. – Зараз упадь пану до ніг і перепроси! (Не спитавши броду, т. 18, с. 364).*

Щоб декодувати поклін, потрібно зважати на манеру його виконання. Вона характеризує не тільки сам жест, а того, хто здійснював його, та того, кому він адресувався, інформуючи про соціальні статуси та ролі, фізичний і психологічний стани мовців. Характерними для підлеглого становища адресанта є глибокі поклони, їх висока частотність під час комунікації.

Обов'язковим елементом при здійсненні поклону було *знімання головного убору* або його припіднімання. В історії культури головний убір взагалі має особливі символічні властивості. Наприклад, відсутність шапки на голові була ознакою соціальної неповноцінності: «Зняти шапку, як правило, означало виявити повагу чи зробити себе «нижчим» від тієї людини, якій адресується цей жест» [1, 87]. Шапкування – звичне явище для всіх верств галицького суспільства, оскільки «до війни (1939) жоден чоловік чи молодий хлопець не виходив із хати без капелюха чи шапки» [7, 12]. Різниця між симетричною і асиметричною ситуацією полягала в тому, що комунікант, нижчий за соціальним статусом знімав шапку на час усієї розмови, а рівні лише шапкувалися при вітанні.

(13) *Але серед села мусив зупинитись. Коло криниці ждала на нього купка селян. Вони здалека поклонились йому і, держачи шапки в руках, наблизились до брочки. <...> – Поперед усього прошу шапки на голови!*

– *Та вже най пан вибачають, – мовили селяни, беручи шапки під пахи. – Ми й так постоїмо <...>. Вони нерядо понадівали шапки (Перехресні стежки, т. 20, с. 300).*

В асиметричних ситуаціях поклін завершувався поцілунком руки особи, якій кланяються. Найчастіше адресатами цього жесту виступали представники духовенства (14) і поміщики (15):

(14) *Селянин до священника: – Niech będzie pochwalony!³ – озвавсь Боровий до патера і з низьким поклоном підійшов до нього і поцілував його в руку (Місія, т. 16, с. 292).*

(15) *Селяни до пана: У мужиків задрижали литки з давньої панцизньої привички, деякі ворухнулись, щоб устати з місць на привітання пана і, «як годиться», поцілувати його в руку, але острій погляд Костя Дум'яка, немов цвяхом, прикував їх до місць. Ніхто з них не рушився (Великий шум, т. 22, с. 229).*

Останній приклад ілюструє зміни в селянській психології, що почалася після скасування панщини [4, 136]. У цей час від національно-свідомих представників суспільства (греко-католицькі священники, інтелігенція) звучали заклики звільнитися від звичок кланятися та цілувати руку панам [8, 81].

Виокремлюємо два типи узгоджених етикетних дій комунікантів: невербальні етикетні дії співрозмовників однакові або не співпадають. Перший вид притаманний симетричній ситуації, а другий звичний у вираженні нерівності. Так, реакцією-відповіддю на поклони в асиметричній ситуації є кивок головою (16), привітний погляд (17), подання руки для рукостискання чи поцілунку (18).

(16) *Пан до євреїв: – Ви брати Діамантенбауми! – сказав пан Трацький, кивнувши головою в відповідь на їх глибокий поклін (Не спитавши броду, т. 18, с. 396).*

(17) *Пан до селянок: Кожда з жінок підходила до пана, кланялась йому <...> Пан ласкаво глядів на них, до сеї або до тої забалакав кілька слів (Гриць і панич, т. 21, с. 227).*

(18) *Сільська влада до учителя: Учитель вибіг їх стрічати, вклонився низько і, бачиться, дуже був щасливий, коли пан староста, а за ним і панотець подав йому руку (Гутак, т. 16, с. 401).*

Отже, поклони в асиметричних ситуаціях спілкування супроводжувалися різними жестами та передбачали у відповідь невербальні дії, визначені типом взаємин між комунікантами.

Інваріантом усіх відношень, які передають побутові поклони, є не тільки визнання того, кому кланяються, більш важливою і значною особою, але й приниження свого статусу. Незважа-

ючи на скасування панщини, селяни і далі кланялися до землі, виражаючи покору та підлеглість, підкреслюючи низький «хлопський» стан.

Комунікант з нижчим соціальним статусом творив земні та поясні поклони, які супроводжуються зніманням головного убору та цілуванням руки адресата. Форми та манери виконання поклонів підкреслюють різницю у статусах комунікантів: той, хто здійснював поклони, не тільки фізично ставав нижчим від адресата, але й демонстрував нижчу психологічну та соціальну позицію в комунікації. Отже, є всі підстави визнати побутовий поклін у творах Івана Франка маркером нижчого соціального статусу. На особливу увагу заслуговує вивчення взаємозв'язку вербальних та невербальних соціальних знаків у художньому дискурсі, що становить перспективу подальшого дослідження.

Примітки

- ¹ Див.: Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук.думка, 1976-1986. Покликання подаємо в круглих дужках, із вказівкою назви твору, тому і сторінки.
- ² Колегіальний, спільний (польськ.).
- ³ Слава богів! (польськ.).

Список використаних джерел

1. Байбурин А. К. У истоков этикета / А. К. Байбурин, А. Л. Топорков. – Ленинград : Наука, 1990. – 162 с.
2. Білоус М. Словник етикетних жестів (пробний зошит) / М. Білоус, О. Король // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : 2003. – В. 30. – С. 222-231.
3. Босак Н. Ф. Семантика жестів у мові художнього твору / Н. Ф. Босак, О. А. Копусь // Вісник ХНУ. Серія філологія. – 2004. – В. 42. – № 632. – С. 188-191.
4. Заярнюк А. Ідіоми емансипації. “Визвольні” проекти і галицьке село в середині XIX століття / Андрій Заярнюк. – Київ : Критика, 2007. – 336 с.
5. Крейдлин Г. Е. Внутрязыковая типология невербальных единиц : бытовые поклоны / Г. Е. Крейдлин, Е. Б. Морозова // Вопросы языкознания. – 2004. – № 4. – С. 34-47.
6. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : [навч. посібник] / Ярослав Радевич-Винницький. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 291, [5] с. – (Вища освіта XXI століття).
7. Редько Ю. Як поводити себе у товаристві / Ю. Редько // Антисуржик. – Львів : Світ, 1994. – С. 11-19.
8. Сеник К. Правила приличности въ товаришеской жизни для селянъ / К. Сеник. – Львовъ, 1896. – 96 с.
9. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан. – Ужгород : Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 1998. – 256 с.
10. Франко І. Галицький селянин / І. Я. Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К. : Наук. думка, 1976-1986. – Т. 44, Книга II – 1984. – С. 501 – 512.

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню ролі невербальних компонентів комунікації в художніх творах. Проаналізовано різновиди побутових поклонів та умови їх уживання. З'ясовано, що про нижчу соціальну позицію адресанта свідчить інтенсивність, частотність та місце поклонів у комунікативному акті. Виокремлено супровідні жести до поклонів та реакції-відповіді в асиметричних ситуаціях спілкування.*

Ключові слова: *невербальні компоненти комунікації, побутовий поклін, асиметрична ситуація спілкування, нижчий соціальний статус.*

Summary. *Non-verbal communicative components have become the subject of a full linguistic research since the sixties of the twentieth century. Then linguistics went beyond the verbal system. Non-verbal communicative components are able to identify social and communicative status of the individuals in relation to each other, which indicates the presence of a social deixis in communication.*

Bows, elements of nonverbal behavior are gestures, different in form, meaning and usage areas. Linguists study the semantics of bows, look for lexicographic models and characterize these gestures as elements of etiquette. The question of social value of bows and the conditions of their use remains unsolved. The goal of the article is to clarify the role of bows in reflecting the social status of a person.

Reflecting everyday ritual gestures in the communication of heroes, Ivan Franko gives comprehensive system of giving bows in different communicative situations. Most bows occur when greeting and parting where they are synonymous with other kinetic paradigm means including nods, taking off a hat, handshaking.

In asymmetric communicative situations a bow with respect value also indicates worshipping the supreme, recognition of inequality, humility; that is why this gesture marks a socially subordinate communicant.

The communicant of lower social status gave bows, accompanied by taking off the hat and kissing hands of the recipient. The form and manner of giving bows emphasize the difference in the status of communicants: that person who was giving bows not only became physically lower than the addressee but also showed lower psychological and social position in communication. So, there is every reason to consider everyday bows in the works of Ivan Franko as markers of a lower social status.

Key words: *nonverbal communicative components, everyday bows, asymmetric communicative situation.*

Отримано: 5.02.2015 р.

УДК 811.161.2:81'373.2

Горбач О.С.

ЕРГОНІМИ В САТИРИЧНОМУ РОМАНІ В. ДАНИЛЕНКА «ГАЗЕЛІ БІДНОГО РЕМЗІ»

У сатирично-гумористичних текстах своєрідно віддзеркалюються лінгвістичні ознаки епохи з позицій мовної особистості нового часу, що простежується, зокрема, через введення в текст літературного твору ергонімів [3, 3].

Літературний ергонім, як зауважує К. Трифонова, – це назва реально існуючого чи видуманого ділового об'єкта, яка вводиться в художній твір із певним стилістичним завданням, і виконує текстоутворювальну (сюжетноутворювальну), локалізувальну, характеризувальну, соціологічну, алюзійну та емоційно-експресивну функції. Цей вид літературних онімів є засобом образності й виразності в художньому творі [5, 7].

Ергонімна система як складник ономастикону художніх творів була об'єктом вивчення таких дослідників: Ю. Карпенка, Л. Кричун, І. Мариненко, Т. Наумової, А. Попович, О. Семенюка та інших. Мовознавці О. Усова й Л. Селіверстова розглядають літературні ергоніми як фонові оніми художнього твору.

Оскільки ергонімікон сатиричного роману В. Даниленка «Газелі бідного Ремзі» ще не був об'єктом наукових студій, це зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – встановити й охарактеризувати типові особливості авторських літературних ергонімів, їх виражальні можливості та сатиричний потенціал. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати лексико-семантичну специфіку ергонімів сатиричного роману В. Даниленка «Газелі бідного Ремзі»; визначити їх функційно-стилістичне навантаження та проаналізувати контекстуальну роль.

Сатиричний роман майстра української літератури Володимира Даниленка «Газелі бідного Ремзі» – блискуча пародія на українську ментальність, політику та сучасний світовий порядок. Автор зображує події часів влади Леоніда Кучми [1, 2].

А. Попович стверджує, що ергоніми в сатирично-гумористичній прозі викликають сміх через надуманість назв установ, фірм тощо. В цих назвах відбито сліпе наслідування моди, копіювання закордонних зразків [2, 77].

Літературні ергоніми, які В. Даниленко вжив у романі, неоднакові за семантикою та емоційним насиченням. Відтак вирізняємо:

- ергоніми, складниками яких є власні імена людей (антропоніми): *компанія «Цирулевич і Кузюра ЛТД»* [1, 48], *ТОВ «Бумсик і партнери»* [1, 102], *колгосп «Шлях Ілліча»* [1, 288];
- ергоніми з використанням зоономів: *клуби «Пан Коцький» і «Кіт Баюн»* [1, 43];
- ергоніми з іменами міфічних, біблійних персонажів та історичних осіб: *невідоме видавництво «Пегас»* [1, 325], *кафе «Купідон»* [1, 326], *кафе «Ноїв ковчег»* [1, 214], *готель «Гетьман»* [1, 218], *клініка «Феофанія»* [1, 475];
- ергоніми, складниками яких є назви космічних об'єктів та явищ природи: *компанія «По той бік місяця»* [1, 71], *придорожнє кафе «На семи вітрах»* [1, 475];
- назви, що мотивовані родом діяльності об'єкта: *кав'ярня «Вежа крамарів»* [1, 222], *генеральний перевізник «Українські авіалінії»* [1, 48], *будинок з написом «Телеграф»* [1, 237];
- ергоніми з використанням топонімів: *кав'ярня «Каффа»* [1, 101], *кав'ярня «Віденські булочки»* [1, 405], *«Третій Рим»* [1, 395];
- ергоніми з абстрактними поняттями: *кав'ярня «Бабуїн»* [1, 196].

В окрему групу зараховуємо ергоніми-аббревіатури, запозичені з реальної ергонімії України: СБУ [1, 144], ФБР [1, 151], ФСБ [1, 151], ЦК КПУ [1, 288], ЄС [1, 374], НАТО [1, 374], компанія «Укрциукор» [1, 113], Укрспецекспорт [1, 159], Фонд Держмайна [1, 370], Держстандарт [1, 404] та авторські складноскорочені назви: компанія «Вторчермет» [1, 241], компанія «Укравтомомобамбермот» [1, 159].

Літературні ергоніми, які письменник використовує в романі, наскрізь саркастичні, зокрема він номінує *Кабмін* на тюркський лад – «*Палац візирів*». Відслідковуємо паралельне функціонування ергонімів *Кабмін* та *Палац візирів*. В. Даниленко крізь призму бачення персонажа Ремзі дає визначення закладові та його провідній галузі роботи: «*Палац Візирів нагадує православний храм, куди усі приходять, щоб щось узяти*» [1, 357]; «*Палац Візирів був схожий на закам'янілу ропуху*» [1, 268]; «*З приходом Януковича Кабмін став нагадувати філію Донецької області. У кожному буфеті продають тільки пиво «Сармат» і цукерки «АВК». Треба їм написати листа, що група трудящих вимагає назвати горілку «Валуєвка» на честь графа Валуєва і його циркуляру*» [1, 281]; «*До обіду в Кабміні борешся з голодом, а після обіду зі сном*» [1, 281].

Автор досягає виразної гротескної картини, поєднуючи родову назву підприємства лише з прізвищем провідного фахівця – *Управління Писюри* [1, 282], *Управління Ковбасюка* [1, 282], *Протокольно організаційний відділ Пиркала* [1, 337], *Сектор тиражування документів Цмокала* [1, 337], *Сектор забезпечення протокольних заходів Гамкала* [1, 337], *Відділ інституційного забезпечення європейської інтеграції Шокала* [1, 337]. В. Даниленко у творі пояснює: «*У Палаці візирів існує навіть свій правопис, який відрізняється від офіційного й шанобливо ставляться до посад та всього, пов'язаного з державою, тому з великої літери пишуть такі слова, як Уряд, Відділ, Управління, Департамент*» [1, 270].

Ергоніми, зафіксовані в *Палаці візирів*, – цілком знакові: із окремих комічних та абсурдних номінацій, якими названі певні департаменти та відділи, письменник вимальовує пародію на всю владну піраміду, її некомпетентність та необізнаність. Коли Ремзі запросили на роботу до Кабміну у відділ прес-служби, то відразу ж письменник вживає ергонім «*Бомба*», який викликає асоціації в читача щодо сфери діяльності організації: «*Усі знають, що є ЦРУ, ФСБ, Моссад, Мі-6, але ніхто не знає, як називається китайська розвідка. І хоч ми не утаємничені китайці, але ми не будемо називатися ні інформаційно агенцією, ні прес-службою. Ми будемо називатися просто *Бомба**» [1, 277]. Із неприхованою іронією неологізм стає складником тропів: метафори – «*Як поживає *Бомба*?*» [1, 286]; метонімії – «*у *Бомбі* є вуха*» [1, 280]; «*з ранку до вечора ми сиділи в *Бомбі**» [1, 276], «*Я з *Бомби**» [1, 285]; синекдохи – «*гроші списав на *Бомбу**» [1, 317].

Характеристика персонажів увиразнюється через вживання в одному контексті різноманітних стилістичних засобів, де літературний ергонім домінує. Так, наприклад, оксиморонне звучання досягається через контрастне поєднання антропоніма та ергоніма «*Брати Побрихенські власники невідомого видавництва «Пегас»*» [1, 326]. «*Пегас у грецькій міфології – крилатий кінь, що вибив джерело, з якого пили воду музи і яке давало натхнення поетам-співцям*» [4, 107]. Письменник парадоксально інтерпретує мету видавництва, яка не підпорядковується благородній «крилатій» назві підприємства, адже через це видавництво власники хотіли провести корупційну схему – «*видати великим подарунковим накладом «Кобзаря», особливо це потрібно сільським бібліотекам, де потребують перевиданого кобзаря без купюр і, так би мовити, совіцьких інтерпретацій*» [1, 327]; «*І невідоме видавництво «Пегас», на рахунку якого було всього триста гривень, стало мільйонером*» [1, 329].

Сатирично-гумористична експресія чітко виражена в назві компанії «*Укравтомомобамбермот*» [1, 159]. Нашарування в одному слові низки скорочень створює помилкове враження про економічну чи громадську структуру закладу та про його широкоформатну діяльність. Але письменник підкреслює, що якість продукції компанії не відповідає стандартам: *Ви знаєте, що наша компанія – крупнейший центр по изготовленію всього нашого? – запитала кума. – У нас изготовляють італьянські туфлі, французькі, німецькі, турецькі, канадські, американські. – А де ви працюєте? – запитала Бублик. – В компанії «Укравтомомобамбермот»* [1, 159].

В. Даниленко описує тіньові обгородки компанії «*Укрциукор*» та «*Интервент*». Номінуючи фірму іншомовною назвою «*Интервент*» письменник відразу викриває наміри компанії через значення слова. У «Словнику української мови» читаємо: «*інтервент – організатор, учасник інтервенції; агресор, загарбник*» [5, 37]. Іронія прослідковується в словах представника фірми «*Интервент*», яка конкурує із компанією «*Укрциукор*»: «*Коли я чую назву фірми, де є «укр.» – вдоволено чхнув Відрививухо, – то зразу ж лапаю, чи на місці мій гаманець*» [1, 113]. Відповідність слів про «*фірми, де є «укр.»*» віддзеркалюються в рядках: «*Пришебей влаштувався працювати в «Укрспецекспорт» і зараз торгує зброєю*» [1, 475].

В. Даниленко використовує ергонімії одиниці, щоб акцентувати абсурдність «*справи, від якої залежить репутація країни – проведення конкурсу для справжніх котів із усіх регіонів кра-*

їни» [1, 47]. Письменник вдало вплітає в сюжетну канву пафосні рекламні слогани. Контраст між рівнем заходу та його фірмами-організаторами викликає сміх у читача: «Генеральний спонсор конкурсу – компанія «*Цирулевич і Кузюра ЛТД*», що спеціалізується на виготовленні препаратів для боротьби з гризунами та іншими шкідниками народного господарства. Генеральний перевізник «*Українські авіалінії*», організаційна підтримка конкурсу – клуб фелінологів «*Пан Коцький*»» [1, 48].

Особливої уваги заслуговують назви закладів громадського харчування. Сатирична конотація увиразнюється шляхом номінування неелітарних кафе міфонемами або ідіомами біблійного походження. Фабула твору підсилює авторський задум, спрямований на показ модної тенденції, яка є подекуди недоречною: *Кафе «Купідон» з претензіями на дешеву оригінальність* [1, 326], «*В «Купідоні» компанія взяла пляшку горілки, каперси й шинку з ніжинськими огірками*» [1, 326]. Інколи інтер'єр, якість страв, обслуговування та назва закладу алогічні: «*Обідаючи в «Ноевому ковчезі», я подумав, що в західних Курилівцях всі люблять політику, бо стіни, де ми обідали були обклеєні газетами, і це було зроблено доладу, ніби так і має бути*» [1, 214].

В. Даниленко часто вплітає в роман назви різних організацій, підприємств, закладів, які, будучи вагомими асоціативною деталлю, у відповідному контексті виявляють і поглиблюють сатиричну картину твору, підкреслюють авторську концепцію.

Отже, літературні ергоніми в сатиричному романі Володимира Даниленка «Газелі бідного Ремзі» слугують «економним» засобом для віддзеркалення жанрово-ідейного задуму письменника; опосередковано характеризують персонажів твору, відбивають їх інтелектуально-культурний фон; створюють сатиричний ефект через паралелі, асоціації, контраст; дають можливість відтворити колорит певної епохи.

Список використаних джерел

1. Даниленко В. Газелі бідного Ремзі / В. Даниленко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 488 с.
2. Попович А. С. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози : [монографія] / А. С. Попович. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2008. – 172 с.
3. Семенюк О. А. Мова епохи та мовна особистість у сатирико-гумористичному тексті : автореф. дис... д-ра філол. наук : 10.02.01 / О. А. Семенюк : НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 2002. – 33 с.
4. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства / [ред. І. К. Білодід] – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 4. – С. 37; – Т. 6. – С. 107.
5. Трифонова Е. К. Название деловых объектов: семантика, прагматика, поэтика: На материале русских и английских эргонимов : автореф. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Е. К. Трифонова. – Волгоград, 2006. – 37 с.

Анотація. У статті проаналізовані особливості функціонування авторських ергонімів у сатиричному романі В. Даниленка «Газелі бідного Ремзі», з'ясована їхня семантико-стилістична роль, сатиричне навантаження; проаналізоване їх контекстуальне значення в оригінальній композиції твору.

Ключові слова: літературний ергонім, гумор, сатирична конотація, контекст, сатирично-гумористична експресія.

Summary. This article analyzes the peculiarities of copyright erhonimiv in satirical novel V. Danilenko "Gazelle poor Ramsey," clarified their semantic and stylistic role satirical load; analyzed their contextual meaning in the original composition of the work.

Literary ergonems is the name of a real or devised a business object that is put into canvas art work with a certain stylistic challenge and takes tekstcreated (plotcreated), localizing, characteristics, sociological, alyuziynu emotional and expressive feature. This dumb literary imagery and a means of expression in the artwork. Ergonems a satirical humorous prose are ridiculous because artificiality names of institutions, companies and others. These names reflected a blind following of fashion, copying foreign designs that detects worthlessness, inability bureaucracy scientific staff of these organizations.

Erhonims names are an additional means of depicting characters evaluative characteristics of the work. Satire and humor expression clearly expressed in the title of the company. The valid number in one word cuts creates a false impression about the economic or social structure of the institution and its large-format work. But because of the context of the writer emphasizes that the quality of the company's products do not meet the standards.

Vladimir Danilenko is expressive grotesque paintings, combining generic name only company with leading specialist name literary ergonems a satirical novel by Vladimir Danilenko "Gazelle poor Ramsey": serve as "economical" way to display the genre and its idea of the writer; indirectly characterize the characters work, reflecting their intellectual and cultural background; create satirical

effect through parallel association contrast; allow the color to show a certain age, which portrayed the writer. V. Danilenko often weaves a novel names of organizations, enterprises, which, if significant associative detail in the appropriate context discover and deepen satirical picture of the work, emphasize the author's concept.

Key words: *literary erhonims, humor, satirical connotation, context, satirical comedy expression.*

Отримано: 12.01.2015 р.

УДК 811.161.2'38

Гудима Н.В.

КАРНАВАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ ПРОЗИ

Карнавалізація художньої мови – це вербалізація ігрової концепції культури, карнавального протесту проти лінгвістичного пуританства засобами амбівалентної мовної гри, пародії, створенням семантичного й текстового хаосу та стилістично зниженими мовними ресурсами для усвідомленого порушення естетичних канонів мововираження й норм суспільної моралі [2, 5]. Для українських письменників, на думку Н.В. Кондратенко, основою мовних ігор є карнавалізація, що передбачає використання різноманітних масок – «переодягання» мовних одиниць, «перекручування» значень і форм [11, 74]. Причому зв'язок тут зворотний: так само і «мовна гра стає основою карнавалізації» [1, 202]. Тексти сучасних українських письменників демонструють особливу «іронічну лінгвістичну поведінку» [1, 202], що зумовлює появу мовних трансформацій лексичного типу.

Увагу сучасних дослідників привертає український постмодернізм, зокрема, належно вивчено цей період у літературознавчому аспекті (С.М. Андрусів, Ю.І. Андрухович, Н.Г. Білоцерківець, І. Гассан, Т.Н. Денисова, Л.Б. Лавринович, М.Г. Павлишин, Р.А. Семків, Г.М. Сиваченко, І.М. Фізер, Р.Б. Харчук та ін.), менше – в мовному плані (Н.В. Кондратенко, І.О. Дегтярьова та ін.). Тому **метою нашої статті** є розглянути принцип карнавалізації художнього мовлення (мовну гру) як одного з визначальних у формуванні запозиченої лексики українського постмодерністського тексту; визначити загальні риси мови як засобу карнавальної дійсності та окреслити ті чи ті стилістичні навантаження запозиченої лексики в прозовому тексті.

Теоретично карнавалізацію як стильову домінанту текстотворення переконливо визначила І.О. Дегтярьова на матеріалі постмодерністської прози, де представлені особливі мовні засоби вираження карнавалізації: «мовна гра, пародія, інтертекстуальність, стилістично маргінальна лексика (жаргонна, лайлива лексика), злиття і контрастування літературної та нелітературної мови, синкретичні тропи, лексико-семантична група «карнавал», карнавальні образи та символіка, ігри з орфографією та структурно-графічним оформленням тексту» [2, 11]. Проаналізувавши стиль українських постмодерністських прозових текстів, І.О. Дегтярьова визначає лінгвістичні засоби карнавалізації художньої мови: 1) мовні ігри; 2) інтертекстуальність, полікодовість та поліфонію; 3) своєрідний ономастикон: топоніми, антропоніми, гідроніми, зооніми; 4) зіткнення літературної та нелітературної мови, вживання стилістично маргінальної лексики (жаргонних, просторічних, лайливих слів); 5) травестування, пародіювання і деконструкцію мовних формул, сталих виразів і фразеологічних зворотів та мовну іронію; 6) синкретичні тропи та їх ампліфікацію; 7) текстову активність макрополя «карнавал»; стилізацію мовлення під карнавально-майданний стиль; 8) структурно-графічне оформлення тексту [3, 52-53]. Якщо, на думку І.О. Дегтярьової, карнавалізація є ширшою за обсягом, ніж мовна гра, та містить останню як один зі складників, то карнавалізацію розглядаємо як ядро принципу мовної гри, як найяскравіший вияв сміхової культури, реалізований через мовну гру.

Мовна гра, до якої вдаються українські постмодерністи, засвідчує високий інтелектуальний рівень і авторів, і творів, і вимоги до читача. Мовні ігри ґрунтуються на синонімічних, омонімічних зв'язках, тому треба знати внутрішні закони функціонування чужої мови, щоб зрозуміти той ефект, що його прагне довести автор. У грі з мовою українські постмодерністи створюють слова-гібриди, пояснюють значення деяких слів, використовуючи при цьому засіб «народної етимології». Прийом етимологізації – пояснення значення, походження іншомовного слова, автори постмодернізму використовують для створення гумористичного, комічного ефекту розповіді.

Мова як засіб карнавальної дійсності у творах українських постмодерністів наділена такими загальними рисами:

1) мовна свобода та розкутість. Напр.: *Вони будуть маскуватись за брендами й музичними термінами, вони пустять посеред себе рекламні ролики й досвідчених промоутерів, вони заповнять ефір старанно й уміло, як мама в дитинстві заповнює сендвічами кошик для виїзду на природу* (С. Жадан. ANARCHY...);

2) суб'єктність мови, мова – головний персонаж постмодерністських текстів, літературного карнавалу: *Справжні пацани трудяться – що на сленгу означає “забирати в лохів гроші”; гопів легко розпізнавати по їхньому аргю, а ще простіше – по нахабному тупому виразу обличчя* (Л. Дереш. Культ);

3) мовний авантюризм: *Пройнятий цими дисонансами, я не придумав нічого кращого, як прогулятися до міста, пошвендяти гідропарком* (Л. Дереш. Намір); *...я про те, що Аскольд, за своєї відсутності в Києві, жер, певно, хіба що чипси, снікери і кока-колу* (І. Карпа. Супермаркет...);

4) мовна тканина твору – не істина, а постмодерністська інтертекстуальна гра: *Серед усього тамтешнього розмаїття кабріолетів ми на орендованому “субару форестері” почувалися просто вуйками на фірі* (І. Карпа. Кокреч...);

5) послаблення мовленнєвого етикету та зняття мовленнєвих заборон: *Ми на Awards так всіх класно довбанули драйвом, потужним саундом та енергетикою, що, думаю, в пари-трійки америкосів пропала схильність до патологічного ожиріння* (І. Карпа. Супермаркет...);

6) зона мовного контакту постає зоною сміху: *А чо'б і не посидіти вночі собі на травичці в парку, не позагадати з дівочкою-мучачіком, не пожерти якогось недосмаженого барбекю і не попити затареного в нічному магазині пива?* (І. Карпа. Кокореч...); *Я не хочу, аби моїм губернатором був банкір, а моїм кандидатом який-небудь мажор* (С. Жадан. ANARCHY...);

7) лінгвістичний іронізм, комічне травестування, наскрізне висміювання: *Конкурс дитячої та юнацької творчості, безпосередньо під патронатом губернатора, башляється з бюджету, який пройде – вони дають нам статус творчого центру, жодна податкова не доветься* (С. Жадан. Гімн...); *Їдло. Спагеті, ясен пень. Та й інша паста (макарони) всіх можливих видів під усіма можливими соусами* (І. Карпа. Кокреч...); *Так боляче фігачитися білим тілом об гострющі, як ножі м'ясорубки, підводні рифи* (І. Карпа. Супермаркет...); *Я якось розраховував на це кафе, ...але ж кафе, кафе, курва, має працювати, а де є кафе, там є яке не яке культурне життя – водяра, котлети, проститутки, хоча б щось, хоча б якась електрика і комунікації* (С. Жадан. ANARCHY...). Як бачимо, прагнення позбавитися меж мови, знайти нові форми реалізації її потенціалу, створити нову мову для нової літератури спричиняє текстуралізацію мови, яка вже є не інструментом, знаряддям, а метою. Наслідками цього стає використання ненормативної лексики, суржику, порушення сполучуваності слів, поєднання стилів мовлення тощо. Сполучаючи в єдиному смислово цілому іншомовні слова з українськими розмовно-просторічними та лайливими елементами, автори досягають комічного ефекту, іронічного звучання висловів;

8) натуралістичність і експресивність художнього слова: *Юрік скаржиться, що матиме проблеми з рублями, це ж по курсу треба рахувати, невідомо, що там із баксом, із баксом все нормально* (С. Жадан. Дешпеш мод); *Це від Каті такий шматок листа. Мене дуже-дуже тішать її меседжі* (І. Карпа. Супермаркет...); *Відтак Майнес розповідає нам, як його тато, будучи колись припанкованим студентом інженерного факультету, а не біг-босом паперової компанії, смажив на кімнатному обігрівачі сардельки* (І. Карпа. Супермаркет...). Отже, еклектика постмодерністської прози вимагає експресивності: експресивності ідей, образів, експресивності стилю і слова. Мову постмодерністської прози характеризують інтенсифікацією висловлення, емоційним та художнім забарвленням.

Останніми роками спостерігаємо й запозичення експресивних слів, зокрема вигуків з англійської та французької мов в українську, що особливо помітно у молодіжному сленгу: *Тут уже, пардон, Алене, ми всі троє дико ржемо* (І. Карпа. Супермаркет...); *Тут я попросив його розповісти детальніше, і він погодився, мовляв, о'кей, без проблем, це все давно в минулому, чому б і не розповісти* (С. Жадан. Гімн...);

9) символізація художнього мовлення: *Навечір, правда, від такого екстезі почувався емоційно спустошеним, але фізичний тонус залишався дивовижно високим* (Л. Дереш. Намір);

10) штучне створення ілюзії єдності, імітації краси, симуляція мови: *Ставила смайлики в усіх мінімально придатних для сміху місцях* (І. Карпа. Супермаркет...); *Н-да, щось у мене мрячною виглядає Лапландія. Ну нічо', на дайджест рефлексії героя якогось старого фільму Каурісмаякі – скажімо, «Ленінградські ковбої зустрічають Мойсея» – можливо, потягне* (І. Карпа. Кокореч...).

Основними лінгвістичними засобами карнавалізації художньої мови є: мовні ігри, які іноді перетворюються на мовні “збочення”; інтертекстуальність, полікодовість і поліфонія; зіткнення літературної та нелітературної мови, вживання стилістично маргінальної лексики.

Мовне гурманство сучасності вимагає словесної гри, одним із найяскравіших і найекспресивніших прикладів реалізації якої є вкраплення та вживання чужомовних елементів у мові сучасної української літератури, тому в мовленні можливе актуальне варіювання функцій запозичених слів.

Отже, в українській постмодерністській прозі ігровий принцип найяскравіше виражається в карнавалізації як ядерному вияві мовної гри, яка є невід'ємним шаром художнього тексту постмодерністської парадигми.

Список використаних джерел

1. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека : український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2009. – 447 с.
2. Дегтярьова І.О. Стилістичний потенціал української постмодерністської прози : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І.О. Дегтярьова. – К., 2009. – 20 с.
3. Дегтярьова І.О. Стилістичний потенціал української постмодерністської прози : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І.О. Дегтярьова. – К., 2009. – 280 с.
4. Дереш Л. Культ : [роман] / Любко Дереш. – Львів : Кальварія, 2006. – 208 с.
5. Дереш Л. Намір : [роман] / Любко Дереш. – К. : ПП Дуліби, 2006. – 296 с.
6. Жадан С. Гімн демократичної молоді / Сергій Жадан // Капітал. – Х. : Фоліо, 2007. – С. 401–532.
7. Жадан С. Деш Мод / Сергій Жадан. – Х. : Фоліо, 2006. – 229 с.
8. Жадан С. ANARCHY IN THE UKR / Сергій Жадан // Капітал. – Х. : Фоліо, 2007. – С. 231–401.
9. Карпа І. Кокореч та інші містичні їдла / Ірена Карпа // Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – С. 201–268.
10. Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно / Ірена Карпа // Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – С. 3–199.
11. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського та постмодерністського художнього дискурсу : монографія / Н.В. Кондратенко; за ред. К.Г. Городенської. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.

Анотація. У статті розглянуто принцип карнавалізації художнього мовлення (мовну гру) як одного з визначальних у формуванні запозиченої лексики українського постмодерністського тексту; визначено загальні риси мови як засобу карнавальної дійсності та окреслено ті чи ті стилістичні навантаження запозиченої лексики в прозовому тексті.

Ключові слова: карнавалізація, мовна гра, постмодерністська проза, лінгвостилістичні засоби, запозичена лексика.

Summary. Carnalization of the fiction language is the verbalization of the playing culture concept, a carnival protest against the linguistic puritanism with the help of the ambivalent language game, parody, semantic and textual chaos creation and stylistically lowered language resources for the realized aesthetic canons violation of the language expression and norms of the social moral. The texts of the Ukrainian writers display the special “ironical linguistic behaviour” that causes the appearance of the lexical transformations. That’s why the article deals with the principle of carnivalization of the artistic speech (language game) as one of the most important principles in forming the Ukrainian postmodern text loanwords. The stylistic obligations of the loanwords in the prose text have been traced. Carnalization is considered to be the main body of the principle of the language game, the brightest expression of the laughing culture realized through the language game, as carnivalization is broader than the language game and comprises the latter as one of the constituents. The language game which is used by the Ukrainian postmodern writers testifies a high intellectual level of the authors, the works and the requirements to the reader. Language games are based on the synonymic and homonymic relations, that’s why it is important to know the internal laws of a foreign language existence in order to understand the effect proved by the author. In the game with the language the Ukrainian postmodern writers make up the words-hybrids, explain the meaning of some words using the means of “folk etymology”. The method of etymologization, the explanation of the meaning or the origin of the loanword, is used for creating the humorous, comical effect of the story. Language as a means of carnival reality in the works of the Ukrainian postmodern writers possesses such general traits as: language freedom; language subjectivity, i.e. the language is the main character of the postmodern texts, literal carnival; language adventurism; the language material of the work – not the truth, but the postmodern intertextual game; weakening of the speech etiquette and speech prohibitions removal; the zone of the language

contact becomes the zone of laughter; the linguistic irony, the comic travesty, through mockery; the expressiveness of the artistic word; the symbolization of the artistic speech; the artificial creation of the unity allusion, the imitation of beauty, the simulation of language. The main linguistic and stylistic means of the carnivalization of the artistic speech are the language games which sometimes can be converted into the language "deviations"; intertextuality, polycode and polyphonies; the literal and illiteral language collision, the usage of the stylistically marginal lexis.

Key words: *carnavalization, language game, postmodern prose, linguistic and stylistic means, loanwords.*

Отримано: 19.01.2015 р.

УДК 81'276.6: 359

Даки О.А.

УКРАЇНСЬКА МОРСЬКА ТЕРМІНОСИСТЕМА: ПРЕДМЕТНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку й дослідження української мови відчутно зростає роль наукових та галузевих терміносистем, оскільки вони безпосередньо впливають на еволюцію загальнонаціональної української мови. Функціонування української морської терміносистеми сьогодні пов'язане з певними проблемами, адже вона знаходиться у процесі становлення під впливом екстралінгвальних чинників.

Лексико-семантична система української мови представляє собою складну, ієрархічно організовану сукупність слів, що об'єднується в певні структуровані підсистеми на основі спільних та диференційних ознак, наприклад, тематичної або іншої природи.

Моделювання лексико-семантичної системи на тематичні групи досі вважається недостатньо розв'язаною проблемою через деяку невизначеність тематичних груп як семантичного угруповання. До теорії тематичної групи та семантичного поля звертались у своїх працях лінгвісти, зокрема, Д. М. Шмельов, Ж. П. Соколовська, І. В. Дячук та ін. На думку Д. М. Шмельова, тематичні групи виділяються на базі предметно-логічної спільності і певними спільними для них власне мовними ознаками [16, 103–104]. І. В. Дячук досліджувала тематичні групи лексики в історичному аспекті [5].

Отже, об'єднання слів за тематичним принципом є відображенням закономірностей розвитку лексики і відбувається на основі спільних компонентів лексичних значень та спільної теми. Погоджуємось із твердженням, що тематична група – це «об'єднання лексичних одиниць, засноване на позалінгвістичній дійсності, в основі визначення якого лежить подальше членування загального поняття, що входить у зміст категорії пізнання» [12, 47].

Питання класифікації тематичних груп термінів входило до поля наукових досліджень Л. В. Козак, Л. В. Харчук, Л. А. Халіновської. Предметом розвідок були предметно-поняттєвий аспект української технічної термінології, класифікація цього шару лексики за тематичними групами [7]; тематичні групи електроенергетичних термінів на поняттєвому рівні терміносистеми, що складає основу її організації [15]; окремі тематичні групи авіаційної лексики на позначення назв «літальних апаратів» та «повітряних суден» [14].

В українському мовознавстві недостатньо досліджень з морської термінології, у цій галузі працювали Т. Д. Михайленко (становлення і функціонування військової терміносистеми) [8], Л. В. Туровська (періодизація української військової термінології) [13], О. Я. Андріянова (етапи формування та семантика військово-морської термінології) [1], Л. В. Ярова (лінгвістичний аналіз російських термінів судноводійства) [18].

До невирішених аспектів означеної актуальної проблеми, якій присвячено статтю, відносимо: становлення і функціонування терміносистеми української мови в умовах розширення її функцій з набуттям статусу державної мови, предметно-семантичну класифікацію української морської терміносистеми. Ретельне дослідження української морської термінології виявляє системні зв'язки всередині терміносистеми, її структурно-семантичну специфіку шляхом виділення тематичних груп.

Мета роботи: подати предметно-семантичну класифікацію української морської терміносистеми, зокрема, виділити у її складі тематичні групи. У зв'язку з метою статті були поставлені такі **завдання:** розкрити специфіку поняття «тематична група»; подати класифікацію та окреслити склад основних тематичних груп української морської терміносистеми.

Українська морська термінологія – це самостійна галузева терміносистема, яка у наш час активно формується, поповнюючись новими термінами. Вона включає кілька галузей термінів, що обслуговують морську справу, наприклад, такі її складові: судноводійство, судноплавство, портову мережу, суднобудування, судноремонт, електромеханічне устаткування, супутні комп'ютерні технології тощо.

У сьогоденних умовах бурхливого становлення української морської терміносистеми джерельною базою для визначення кількості та складу аналізованих тематичних груп послужили енциклопедичні видання [3; 9; 17], словники морських термінів [2; 10], а також тексти підручників [4; 11], навчальних посібників [6] для студентів ВНЗ, які готують фахівців морського профілю, оскільки структура означеної галузевої терміносистеми відповідає структурі категорійно-поняттєвого апарату науки.

За результатами дослідження дібраного фактичного матеріалу вважаємо за доцільне запропонувати предметно-семантичну систематизацію української морської терміносистеми, зокрема, тематичну класифікацію у галузі **морської справи** або **мореплавання**. Вирізняємо такі тематичні групи:

1. Судноводіння (кораблеводіння).
2. Морська практика.
3. Суднова механіка.
4. Теорія судна (корабля).
5. Торгове мореплавання.
6. Військове мореплавання.
7. Корабельна архітектура.

Наведемо склад деяких тематичних підгруп:

1. Судноводіння (кораблеводіння), наприклад, із такими підгрупами: *навігація, лоція, гідрометеорологія, океанографія, морехідна астрономія, радіонавігація, засоби зв'язку й навігації*.

2. Морська практика, наприклад, із такими підгрупами: *пристрій судна, оснащення трюму, люкові закриття, суднові двері та ілюмінатори, якірний пристрій, швартовий пристрій, щогли, рульовий пристрій, гвинт і вал, рятувальні засоби, морські сигнали* та ін.

3. Суднова механіка, наприклад, із такими підгрупами: *суднові котли, суднові машини, двигуни, суднові допоміжні механізми*.

6. Військове мореплавання, із такою підгрупою, як *військово-морська справа*.

У складі тематичних підгруп тематичної групи **судноводіння (кораблеводіння)** є наступні терміни, як-от:

навігація об'єднує, наприклад, терміни: *азимут, аксіометр, гірокомпас, девіація, дрейф, курс, компас, пеленг, маневрування, маяк, навігаційні небезпеки, нактоуз, на траверзі, ортодромія, радіолокатор* тощо;

лоція об'єднує, наприклад, терміни: *мілина, підводна коса, бар, улоговини, мілководдя, брили, узбережжя, перешийок, аванпорт, гавань, басейн, хвилелом, пристань (дебаркадер), шлюз, причальна тумба, причальний рим, морський канал, фарватер, галс, рейд, маяк, буй, віха, локсодромія* тощо;

гідрометеорологія об'єднує, наприклад, терміни: *штиль, штормовий вітер, шторм, ураган, шквал, морський бриз, береговий бриз, панівний вітер, пасат, хвиля, дзеркально-гладка поверхня, слабе хвилювання, зиб, невелика хвиля, високі круті хвилі, бурхливе море, прибій, цунамі, бурун* тощо;

океанографія об'єднує, наприклад, терміни: *шельф, ложе океану або моря, глибоководна океанічна западина (жолоб), підводний каньйон, риф, підводна долина, кораловий риф, атол, скеля, архіпелаг, шхери, півострів, мис* тощо;

морехідна астрономія об'єднує такі, наприклад, терміни: *широта, довгота, висота, компасний пеленг, поправка компаса, схід, захід, небесна сфера, судновий час, час верхньої кульмінації світил, світило, азимут верхнього краю Сонця, меридіональна висота Сонця, обсервація, висотні лінії положення, небесний екватор, центр небесної сфери* тощо;

радіонавігація об'єднує такі, наприклад, терміни: *радіопеленгатор, радіокомпас, радіодалекомір, радіосекстант, радіолокація, інерціальна навігаційна система* тощо.

У складі тематичних підгруп тематичної групи **морська практика** є наступні терміни, як-от: *пристрій судна: бімс, киль, ватервейс, твіндек, днище, кінгстон, комінгс, корпус, шпангоут, палуба, стрингер, фальшборт, флагшток, флор, форштевень, ширстрек, шпангоут, шпація, штормовий портик* тощо;

оснащення трюму: балясина, забортна арматура, лаз, люк, відсік, пайол, піллерс, подволок тощо;

люкові закриття: швидкодіюча задрайка, водонепроникні люкові кришки, клини, комінгс люка тощо;

суднові двері та ілюмінатори: водонепроникні двері з клиноподібними задрайками, двері бортові, баранчик, бортовий ілюмінатор, глухий ілюмінатор, задрайка, загартоване скло тощо;
якірний пристрій: якір Холла, веретено, клюз, лапа, скоба веретена, тренд, якірний дзвін тощо;

швартовий пристрій: брашпиль, кранець, кнехт, клюз, швартова лебідка, швартовий клюз, шпиль;

щогли: ажурна щогла, ванти, гафель, грот-щогла, двонога щогла, клотик, парна щогла, рей, сигнальна щогла, фок-щогла, шпор щогли тощо;

рульовий пристрій: аксіометр, балансирне кермо, баллер, румпель, гелмпорт тощо;

гвинт і вал: ахтерштевень, вал, гребний вал, гребний гвинт, дейдвуд, кінцевий вал, гвинт тощо;

рятувальні засоби: киль-поручні, плаваючий якір, трап, фалінь, рятувальний жилет, рятувальний буй, плавучий якір тощо;

корпус, приміщення та обладнання судна: корпус судна, аврал, рундук, шафка, баранці, ілюмінатори, палуба, танки, цистерни, пайол, трюм, лючина, футшток, рангоут, такелаж, талрепи, снасті, штаги, ванти, альтанка, гордень, коуші, бухти, такелаж, таль, стропи, кранці, лин, перлин, канат, каболка, фал, рим.

До складу тематичної групи **теорія судна (корабля)** відносимо терміни, як-от: *посадка судна, плавуність, рівновага плаваючого судна, центр ваги судна, осадка судна, остійність, крен, кренування судна, непотоплюваність, ходкість, керованість, хитавиця суден* тощо).

Отже, така тематична систематизація сучасної морської терміносистеми розгалужена і різномірдна за чисельністю, але досить незручна для укладання такого необхідного для спеціалістів українського морського термінологічного словника. Тому пропонуємо поповнити попередню типологію наступною схемою класифікації, яка членує увесь тематичний континуум морських термінів на такі великі групи:

1. Об'єкти (предмети, явища, обладнання, засоби, матеріали) мореплавання.

2. Суб'єкти мореплавання.

3. Процеси, діяльність, пов'язані із попередніми тематичними групами.

4. Властивості, ознаки, пов'язані із попередніми тематичними групами.

Подамо приблизний склад кількох тематичних груп. До першої групи **об'єкти (предмети, явища, обладнання, засоби, матеріали) мореплавання** відносимо такі тематичні групи, які позначають:

1) *назви військових кораблів; назви цивільних суден;*

2) *назви підприємств, споруд і приміщень спеціального призначення, наприклад, порти, пароплавства, суднобудівні та судноремонтні заводи;*

3) *назви вантажів, вантажоперевезень, навантажень (розвантажень);*

4) *назви величин та одиниць вимірювань;*

5) *назви наукових галузей та їх розділів, як-от: теорія корабля, суднова архітектура, морська практика, судноводіння, математика, фізика, механіка, астрономія, географія, хімія, економіка, термодинаміка, матеріалознавство, опір матеріалів, металургія, машинобудування, морське право, фінансово-комерційна справа, страхування* тощо; *морська тактика* та інші військово-морські науки тощо;

6) *назви технічних термінів, наприклад: суднові технічні засоби, електроустаткування, технічне устаткування портів, суднобудівних та судноремонтних заводів;*

7) *назви одягу та форми;*

8) *назви видів суднового забезпечення та технічного постачання, у тому числі матеріали, пристосування, інструменти, хімічні й пожежно-технічні препарати* тощо;

9) *назви військово-морського озброєння, техніки, екіпіровки та спорядження;*

10) *назви військово-морських родів і видів, частин та підрозділів* тощо.

До другої групи **суб'єкти мореплавання** відносимо такі тематичні групи, які позначають:

1) *назви морських професій;*

2) *назви військових звань ВМФ.*

Подамо приблизний склад термінів деяких попередніх груп.

У тематичну групу **об'єкти (предмети, явища, обладнання, засоби, матеріали) мореплавання** відносимо *назви військових кораблів*, у склад якої входять, наприклад, такі лексеми-терміни: *авіаносець, бронекатер, великий протичовновий корабель, десантний корабель, канонерський човен, крейсер, лінкор, плавуча база, протичовновий корабель, підводний човен, ракетний корабель, сторожовий корабель, торпедний катер, торпедолов, танкер, транспортне судно, тральщик, фрегат, ескадрений міноносець.*

У тематичну групу *назви цивільних суден* входять, наприклад, такі лексеми-терміни: *лайнери, круїзні судна, танкери, сейнери, траулери, китобійні судна, криголами, буксири, баржі, нафтовози, газовози, вуглевози, рудовози, лісовози, зерновози; бавовнолісовози, залізничні і автомобільні пороми.*

До тематичної групи *назви величин та одиниць вимірювань* належать такі лексеми-терміни: *морська миля, кабельтов, вузол, фут, ярд, дюйм, широта, довгота, меридіан, паралель, градуси, шкала балів, бальність, тоннаж бруто, тоннаж нетто, дедвейт, шкала Фаренгейта* тощо).

До тематичної групи *суб'єкти мореплавання* відносимо *назви морських професій*, у склад якої входять, наприклад, *назви посад членів екіпажу цивільних суден (капітан, старший помічник капітана, старший механік, другий механік, боцман, тесля, матрос, практикант, екіпаж судна).*

У склад тематичної групи *назви військових звань ВМФ* входять, наприклад, наступні підгрупи із такими лексемами-термінами: *адмірала і офіцери: адмірал, віце-адмірал, контр-адмірал, капітан 1 рангу, капітан 2 рангу, капітан 3 рангу, капітан-лейтенант, старший лейтенант, лейтенант, молодший лейтенант; старшини та матроси: старший мічман, мічман, головний корабельний старшин, головний старшина, старшина 1 статті, старшина 2 статті, старший матрос, матрос).*

Висновки. Зазначимо, що тематична класифікація свідчить про системну організацію морської спеціальної лексики: цей шар термінологічної лексики української мови об'єднаний у певні мікрогрупи, що входять до складу відповідних тематичних груп. Через те що морська термінологія відображає систему понять морської справи і виробництва, можемо зробити висновок, що її системність базується насамперед на екстралінгвістичних ознаках.

Наведені вище морські терміни неоднорідні за походженням, серед них вирізняються назви як власне українські: *лісовози, криголам* тощо, так і терміни, запозичені з інших мов, наприклад: *бімс, кіль, стрингер, ватервейс.*

За структурою в аналізованій терміносистемі представлені однокомпонентні (*судно, ракета, каюта, щогла*) та багатокомпонентні назви (*авіаносний крейсер, десантний катер, атомний підводний човен* та ін.). Отже, у морській лексиці переважають запозичені терміни та багатокомпонентні назви.

Сьогодні, вважаємо, нарізла нагальна потреба укласти два термінологічні словники: окремо для цивільного мореплавства та військового мореплавства, оскільки це дві великі і специфічно структуровані та вельми розгалужені сфери морської справи. Такі видання повинні містити дефініції та тлумачення українських морських термінів, враховуючі усі вимоги щодо їх систематизації (у тому числі тематичної систематизації, спроба якої запропонована у статті).

Запропонована робота, спрямована на дослідження та систематизацію української морської терміносистеми за структурно-семантичними ознаками, заповнить одну із лакун вивчення стану сучасної української мови.

Перспективи подальших розвідок вважаємо створення українських морських термінологічних словників, які враховуватимуть тематичну класифікацію морських термінів, це поліпшить фахове мовлення шляхом осмислення й засвоєння системної організації понять-термінів морської галузі.

Список використаних джерел

1. Андріянова О. Я. Військово-морська термінологія української мови: формування та семантика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 «Українська мова» / О. Я. Андріянова. – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2011. – 21 с.
2. Военно-морской словарь / [гл. ред. В. Н. Чернавин]. – М. : Воениздат, 1989. – 511 с.
3. Военный энциклопедический словарь. Министерство обороны СССР. Институт военной истории. – М. : Военное издательство, 1983. – 864 с.
4. Дмитриев В. И. Навигация и лоция [учебник для вузов] / В. И. Дмитриев, В. Л. Григорян, В. А. Катенин [под ред. В. И. Дмитриева]. – М: ИКЦ «Академкнига», 2004. – 471 с.
5. Дячук І. В. Тематичні групи лексики: історичний аспект [Електронний ресурс] / І. В. Дячук // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2012. – Вип. 5. – С. 81-89. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apftp_2012_5_13.pdf.
6. Зеркалов Д. В. Международные перевозки грузов: учебное пособие / Д. В. Зеркалов, Е. Н. Тимошук. – К. : Основа, 2009. – 529 с.
7. Козак Л. В. Тематична структура української технічної термінології [Електронний ресурс] / Л. В. Козак. – Режим доступу : <http://ukrmova.com.ua/2011/Artcl15.pdf>
8. Михайленко Т. Д. Інтра- і екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах (на матеріалі російської, німецької та

- української мов); автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. Д. Михайленко. – М., 1996. – 48 с.
9. Морской энциклопедический справочник: в 2 т. [под ред. Н. Н. Исанина.] – Л. : Судостроение, 1987. – Т. 1. – 512 с.
  10. Самойлов К. И. Морской словарь / К. И. Самойлов. – М. : Военно-морское издательство НКВМФ СССР. – 644 с.
  11. Снопков В. И. Управление судном [учебник для вузов] / В. И. Снопков. – Санкт-Петербург: АНО НПО «Профессионал», 2004. – 536 с.
  12. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. П. Соколовская. – К.: Наукова думка, 1990. – 183 с.
  13. Туровська Л. В. До проблеми періодизації розвитку української військової термінології / Л. В. Туровська // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К., 2003. – Вип. V. – С. 83–90.
  14. Халіновська Л. А. Тематичні групи на позначення назв літальних апаратів та повітряних суден в українській авіалексичі [Електронний ресурс] / Л. А. Халіновська. – Режим доступу : <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id90/>
  15. Харчук Л. В. Тематична класифікація українських електроенергетичних термінів [Електронний ресурс] / Л. В. Харчук. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51291/12-Kharchuk.pdf?sequence=1>
  16. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1973. – 280 с.
  17. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона : в 86 т. – С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон 1890-1907. – Т. 19А (38) : Михаила орден – Московский Телеграф. – 1896. – 6, 477-960, II, 2 с, 21 л. ил., карт. – С. 902.
  18. Ярова Л. В. Російська морська термінологія судноводіння (лінгвістичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / Л. В. Ярова. – Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 2000. – 21 с.

Анотація. У статті розглянуто предметно-семантичну організацію української морської терміносистеми, функціонування якої сьогодні пов'язане з певними проблемами, адже вона знаходиться у процесі становлення; подано тематичну класифікацію української морської терміносистеми, а також окреслено склад основних аналізованих груп.

Ключові слова: лексико-семантична система, термін, морська терміносистема, предметно-семантична організація, тематична група.

Summary. The article is devoted to subject semantic organization of Ukrainian marine term system and the thematic classification of Ukrainian marine terminology, the functioning of which is fraught with some unresolved issues.

The special relevance the marked problem acquires in professional communication of specialists and scientists in teaching and studying of marine sciences. It's important that marine terminology reflects a system of concepts in maritime domain, because its system is based not only on language signs but also on extra-linguistic signs. The thematic classification system confirms the system organization of Marine special vocabulary. This layer of terminological vocabulary of Ukrainian incorporates some microgroups that are part of corresponding thematic groups. Marine terminology reflects the system of concepts of maritime affairs and production, that's why we can conclude that it is based primarily on extra-linguistic signs. Marine terms presented in the article have heterogeneous origin, including names as proper Ukrainian and terms borrowed from other languages.

Today, we consider that there is an urgent necessity to conclude two terminological dictionaries, separately for a civil seaworthiness and military seaworthiness, because they are two large and specifically structured and the very ramified spheres of maritime affairs. Such editions must contain definitions and interpretations of the Ukrainian marine terms, taking into account all the requirements for their organization (including thematic systematization, the attempt of that is proposed in the article).

The proposed work aims to study and systematize Ukrainian marine terminology for structural and semantic features, to fill one of the gaps examining the state of the modern Ukrainian language.

As prospect for further research is considered the creation of Ukrainian terminological dictionaries on maritime affairs with the modern terms register in full compliance with those requirements as to the terms. It will improve the professional broadcasting by a comprehension and mastering of system organization of concepts-terms of marine industry.

Key words: lexis semantic system, term, marine term system, subject semantic organization, thematic group.

Отримано: 29.01.2015 р.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ

Сучасна лінгвокультурологія характеризується тенденціями до вивчення культурної семантики мовних знаків, зокрема й фразеологічних, яка формується при взаємодії мови й культури. Лінгвокультурологічний підхід у фразеології будується на тому положенні, що культура втілює свій ціннісний зміст у мові як найбільш універсальному засобі визначення світу; мова сприяє збереженню і трансляції загального запасу культурних цінностей. Тому загальноновизнаючою є думка про те, що саме фразеологічний склад мови найбільш яскраво відбиває риси народного світобачення. У більшості фразеологізмів фіксуються прояви національної культури. За словами В. Телія, фразеологія – це “дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість” [9, 9].

Лінгвокультурний аспект наукових студій передбачає вивчення наслідків впливу на мовну систему звичаїв, обрядів, вірувань, побуту, загальної культури й менталітету етносу. Останнім часом саме цей аспект фразеології привертає увагу все більшої кількості лінгвістів (див. праці М. Алефіренка, А. Вежбицької, Д. Гудкова, Д. Добровольського, В. Жайворонка, М. Ковшової, В. Костомарова, В. Маслової, В. Мокієнка, О. Селіванової, В. Телія, В. Ужченка та ін.).

Актуальним залишається вивчення діалектної фразеології, оскільки вона є “засобом відображення в мові національної специфіки, носієм елементів, що у значній різноманітності і повноті характеризують етнічну картину світу” [4, 52]. Саме цим, напевне, можна пояснити тенденцію в усьому світі до пошанування діалектів, і, відповідно, посилення уваги мовознавців до проблем, пов’язаних з діалектами. “У розмовній мові народу є те, що живе тепер, те, що відмирає (реліктові риси), і те, що народжується, виявлене більшою або меншою мірою” [2, 4].

Основне завдання лінгвокультурологічного напрямку дослідження діалектної фразеології – виявити засоби відтворення “мови” культури в змісті діалектних фразеологічних одиниць (далі ДФО).

Мета статті – описати лінгвокультурологічну специфіку ДФО в художніх текстах. Джерелом дослідження послуговували твори українських письменників кінця XIX – поч. XX ст., а саме: Леся Мартовича, Василя Стефаника, Гната Хоткевича, Марка Черемшини.

Пізнання культурної історії народу через мову художньої літератури досить продуктивне. Художній текст як образна модель світу є невичерпним джерелом інформації про культурно-історичний досвід народу, конденсатом культурної пам’яті чи традиції, яка відклалася у свідомості народу.

Письменник – носій і творець національної культури мови. Використовуючи загальнонародну мову свого часу, він добирає, комбінує і відповідно до свого творчого задуму об’єднує різноманітні засоби словника національної мови. Світогляд письменника акумулює вибір зображальних засобів [6, 8].

У народній мові черпали красу і силу слова кращі українські письменники. Саме в ній відбито характер народу, спосіб його мислення, релігійні й міфологічні уявлення, народні звичаї та традиції, які склалися протягом багатьох століть і освячені віками. Українська мова, як відомо, відзначається багатством і яскравістю ДФО, які надають їй глибоко оригінального національного характеру. Це знайшло своє відображення й у творах західноукраїнських прозаїків. Щодо багатоманітності відтінків думки, картинності, глибини закладених емоцій, виразності, дотепності, діалектна фразеологія, відтворена у творах письменників, є взірцем майстерності у створенні мовних характеристик персонажів, підкреслює їх національні риси, традиції.

Національно специфічними є ті ДФО, які віддзеркалюють характерні особливості культури й побуту, народні звичаї, символіку. Сюди можна віднести ДФО, компонентами яких є назви предметів національної культури: *присів гайдука* (гайдук – народний танець; присядка в танці [1, 4], *аркана пішла* (аркан – гуцульський чоловічий танець [1, 18]). Український народ протягом століть створював самобутню культуру, яка відбиває його багатогранне життя. Одним із найцінніших скарбів є танцювальне мистецтво. У побутових танцях відбиваються істотні риси українського народу: волелюбність, героїзм, завзяття, винахідливість, дотепність і т. ін.: *Аді, видите, їмстечки, я діправди чуюся легким, але однако траба би мені ще зо три скрипці та й з десять флюяр, аби я присів гайдука на підлозі* [13, 200]. *Іноді чоловік ще такий легкий, що й аркана пішов би* [13, 200].

Щодо традицій, звичаїв, обрядів та ритуалів, то вони в своїй першооснові належали до релігійно-магічних явищ, оскільки люди вірили, що за їх допомогою можна отримати бажаний

результат. Скажімо, щоб досягнути поставленої мети, люди просили за це в Бога за допомогою молитов: *Стали бадіки хреститися та дякувати госпідкові, що полегшив їм їх неволю, зіслав їм надію, як веселичку на небі* [13, 154]. – *Молися за мене, най мене бог хоронит, най мене направит на ліпший розум, бо тьи спечу у вогні, як пацюка, бо меш три дні попів за своїм богацтвом згортати* [8, 133].

У творах активно використовується запевнення, божіння – відфраземне слово **бігме**, взяте із клятвеного лексикону, – це божіння, що означає *Бог мені свідок, бачить Бог – Бог (Big) ме!* – перший склад від *мені*. У художніх творах згадуваних письменників функціонує саме відфразема **бігме**, рідше **бігме Боже**, що свідчить про збереження традицій пращурів і віру у вищу, надприродну силу: *Не годна-сми, любєтка, бігме-сми, не годна* [13, 82]. – *Ой людочки! Шо-м нинька виділа! – співає яка молодиця. – На панськїм коровами орут – і бігме Боже не брешу* [11, 36]. *Пшелуський зробив великі очі. – Підняв таку тушу, як Дідушка, однією рукою? Із сином? – Ає... Бігме Боже... Самий-сми вигів. Та й оці всі вигіли* [11, 364]. Словник буковинських говірок за ред. Н. Гуйванюк фіксує подану відфразему зі значенням “*Йй богу*” [7, 31]: *Анничка на це борзенько залепетала: – Бігме, паноченьку, правду вам кажу. Дай господочку милосердний, аби я з осего місця не рушилася, аби мені руки покрутило, аби мені ноги відоймило, аби мені очі повилазили, аби мені мову умкло, як брешу. Бігме, паноченьку, ізбридив собі та й заслаб* [5, 10]. *Не траба мні тепер на світі, бігме, не траба; аді, киньте ми грани межі очі!* [13, 111]. *Бігме, так говорив... хуч спитайте... А вже тоді два сторожі – ой дурне-е... Боже, Боже... Вже йк не дав Госпідь розуму, то мовч. Ліпше мовч. А вни... Ек роздєпили хаву, то оден одно скаже, другий додаст* [11, 275]. *То в старого, бігме, такий розум, як у дитини. – Не дурно якис вігадав, шо в старого дитинчий розум* [8, 42].

Як стверджує В.Д. Ужченко, великий культурно-національний потенціал мають фразеологізми, що містять соціолінгвістичні, етнографічні та країнознавчі характеристики. Отже, ключ до розуміння етнокультурного коду, носіями якого постають народні фразеологізми, лежить у відтворенні тих етноситуацій, що їх вербалізують у словесно-знаковій формі фразеологізми, описуючи сутність предметного ряду таких етноситуацій [10, 224].

За звичаями розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому. У давнину широко побутували різні народні повір'я і пов'язані з ними звичаї, шептання-примовляння, угадування, віщування, ворожіння... Таке своєрідне втілення світовідчуття і світосприймання наших предків у рухи і дії, сповнені чарами первинної народної поезії, пісні, сміху, природного гумору, дотепу, жартів, служило зміцненню взаємин між людьми, виробленню своєрідного тлумачення зв'язку людини з природою. З поховальними обрядовими діями пов'язана ДФО *сходитися на грушку* (грушка – ігри при небіжчикові (переважно молоді) [1, 49]: *Легіні і дівчата сходилися на “грушку” / Уклякали коло тіла, відшіптували молитви, а потому борзо смуток скидали і в хоромах гралися жмурка...* [13, 65]. Отже, “з правіку давнього ховаються гуцульськими присілками давні звичаї справляти веселі ігри та забави біля померлого... Бо ж за померлими годиться плакати, жаліти, добрі вчинки згадувати, а тут все навпаки. Найбільші сміхотворці й дотепники влаштовують ігри-забави, щоб веселість царила в хаті прощання, щоб небіжчик легко й весело ступав “у потойбічне життя” до своїх предків...” [3, 241-242].

Формування фразеологічного фонду кожної мови безпосередньо залежить від обставин історичного, культурного та соціального розвитку суспільства, від особливостей матеріально-побутового та духовно-звичаєвого життя народу. Переважна кількість діалектних фразеологізмів, засвідчених письменниками, становить їх виразну територіальну ознаку та вказує на реалії життя народу, принаймні для вказаного часу, наприклад: *ходить льонтом, бути в супрязі, тримати сервус, іти / піти (пускати, викликати) на бубен (бубень), іти в дат, іти на симбрілю (цимбрілю)* та ін.

ДФО *іти / піти (пускати, викликати) на бубен (бубень)* означає те, що під час продажу речей з торгів били в бубон, щоб скликати покупців. Подана ДФО пов'язана з тривожними хвилинами в житті людей. Удари в бубон сповіщали селянина про біду, про те, що він залишається без майна, а найголовніше – без землі та свійських тварин, що майже співпадало із загибеллю людини, оскільки одвічна мрія селянина – мати власний наділ, власне поле. Душа українця хліборобська, тому споконвіку він працює на землі. Лишитися без землі означало для селянина втратити сенс життя. У гуцулів спостерігається особливе ставлення до землі та свійських тварин, бо “весь добуток гуцула в маржині. Без неї гуцул ніщо, з нею – все” [12, 31]: *Заліз у банок, рат не поповнив; та не пішло все господарство на бубен / Пішло* [5, 35]. *Спит на присні та крізь сон гукає: аді, аді, вже ліцтуют, вже б'ют печитки, вже на бубень викликают* [8, 81].

Зауважимо, що не всі ДФО можуть стати носіями національно-культурної інформації. Найбільший інтерес становлять такі ДФО, національна культура в котрих відбивається через зв'язок з культурно-національними символами, стереотипами. Слова-символи, функціонуючи в складі

ДФО, створюють властиве народові світобачення і національний колорит. Наприклад, у широкому плані кожна українська фразеологічна одиниця, що містить позначення *сім* та похідні від нього, так чи інакше опосередкована уявленнями про міфологізований характер числа. Цифра *сім* – символічне святе число Всесвіту, що відіграє велику роль у народній та релігійній символіці народів усього світу. Значення числа *сім* у світосприйманні українського народу фігурує в компонентному складі ДФО та передає узагальнене значення останньої, верхньої межі відліку: *Паничі сердилися на дідову заблудливість, а дід впевняв їх, що і вони будуть забувати, коли сьомий хрест переступлять, – а відбираючи ключ, завйокав на сиві коні і від'їхав* [13, 194]. *А я му кажу, що не хочу, бо дедю маю злобного – ме на мені шкіру до сім раз ізтегати* [12, 65]. *Та з мене мій сім шкур ізпустит, ек му не принесу чірвоних* [11, 60]. *То до сегого коліна буде їх так душити, а як семе коліно мине та й нема моці вже / То кара, люде, сему кістку аж карати* [8, 150].

Отже, вивчення української діалектної фразеології в художніх творах належить до важливих завдань сучасного мовознавства, оскільки дає багатий матеріал для опису національної культури через особливості сприйняття і закріплення у мові надбань суспільства, традицій, звичаїв та відтворення їх за допомогою пам'яті. Процес розуміння й оцінювання діалектних фразеологізмів як мовних знаків національної культури – це шлях до пізнання менталітету народу, духовної культури.

Список використаних джерел

1. Гуцульські говірки : Короткий словник / НАН України. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича ; [уклад. Г. Гузар, Я. Закревська та ін.]. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. школа, 1966. – 347 с.
3. Зеленчук М. Похоронні звичаї та обряди на Гуцульщині: ігри та забави при померлому / М. Зеленчук // Діалектологічні студії. – Львів, 2003. – С. 241–247.
4. Кононенко В. І. Етнологічні засади вивчення української мови / В. Кононенко [Текст] // Українська мова в освіті : Зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 43–56.
5. Мартович Лесь Твори / Лесь Мартович. – К. : Дніпро, 1976. – 428 с.
6. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : Підручник / В. М. Русанівський. – Київ : АртЕк, 2002. – 424 с.
7. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
8. Стефанік В. Повне збір. творів : у 3-х т. / Василь Стефанік. – К., 1949. – Т. 1. – 377 с.
9. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 286 с.
10. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закладів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
11. Хоткевич Г. Довбуш : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 2004. – 392 с.
12. Хоткевич Г. Камінна душа : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 1981. – 295 с.
13. Черемшина М. Твори в двох томах / Марко Черемшина. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 1. – 336 с.

Анотація: у статті на матеріалі художніх творів Л. Мартовича, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, М. Черемшини описано лінгвокультурологічну специфіку діалектних фразеологічних одиниць, з'ясовано, що вони є джерелом лінгвоукраїнознавчих відомостей, проаналізовано їх національно-культурні компоненти.

Ключові слова: фразеологізм, діалектна фразеологічна одиниця, художній текст, лінгвокультурологія, культурно-національна конотація.

Summary: The article, based on fiction of West-Ukrainian writers of the late XIX – early XX centuries, such as Les Martovych, Vasyl Stefanik, Gnat Khotkevych, Marko Cheremshyna, describes the cultural linguistic peculiarities of dialect phraseological units, i. e. effects of rituals, beliefs, way of life, general culture and mentality of the ethnic groups on the language system.

It was discovered that dialect phraseological units in artistic texts are a source of information on cultural studies; the author analyzes their national and cultural components that are treasury of many-sided life of people: their historical memory, ethnic and cultural traditions, national identity, invaluable working experience, strength of mind, pain and anger, sorrow and joy.

It is noted that dialect phraseological units, reflecting long process of cultural development of the people in its semantics, record and communicate – from generation to generation – cultural settings and stereotypes, symbols and patterns. Words-symbols, functioning as a part of such units, create peculiar national worldview and character.

The author stresses that the semantics of dialect phraseological units is closely related to the background knowledge and practical experience of linguistic identity, to cultural and historical traditions of the people.

Attention is focused on the need to study Ukrainian dialect phraseology in artistic texts, because it gives a wealth of material to describe the national picture of the world due to the nature of perception and fixture of attainments of society, traditions, customs in language and their reflection with the help of memory.

The author makes a conclusion that dialect phraseological units, used in artistic texts, allow the writer to convey peculiarities of world perception of certain nation; that is why understanding of the interaction of language and culture through dialect phraseology will help deepen linguistic and cultural aspects in the study of Ukrainian phraseology.

Key words: *idiom, dialect phraseological unit, artistic text, cultural linguistics, cultural and national connotation.*

Отримано: 21.01.2015 р.

УДК 070: 808.2: 81'271

Дзюбак Н.М.

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОМИЛОК

Когнітивна діяльність людини безпосередньо пов'язана із мовою, мовленням, комунікацією. На зв'язок мови із процесом пізнання нового, розвиток знань людини про світ на основі відповідних психологічних процесів свого часу звернули увагу психологи, психотерапевти, мовознавці та методисти. Ці питання знайшли відбиття у працях зарубіжних дослідників В. Гумбольдта, І. А. Бодуена де Куртене, Дж. Лакоффа, Р. Лангакера, Р. Джекендоффа, Ч. Філлмора, Л. Талмі, А. Гольдберга, Дж.Тейлора, Ж.Фоконьє та ін. Роль когніцій у становленні одиниць різних мовних рівнів розглядали О.О. Потєбня, Л.Г.Зубкова, Н.А.Кобринина та інших. Однак мало хто із них звертав увагу на відхилення, що виникають під час пізнання людиною дійсності, та їх наслідки у мові, мовленні, спілкуванні.

Мета нашої наукової розвідки – на основі аналізу мовленнєво-когнітивної діяльності людини, визначити особливості породження відхилень, які ми будемо трактувати як когнітивні помилки. Для досягнення мети вважаємо за потрібне виконати такі *завдання*: 1) визначити взаємозв'язки пізнання, мислення та мовлення як процесів, що є складниками когнітивної діяльності людини; 2) на основі аналізу наукової та навчально-методичної літератури розглянути підходи до природи та особливостей когнітивних відхилень; 3) з'ясувати вплив когнітивних відхилень на мову та мовлення.

Основою методології когнітивної лінгвістики стали теоретичні досягнення психолінгвістики. Саме психолінгвісти обґрунтували думку, що людське мислення має невербальну природу. Воно реалізується за допомогою універсального предметного коду. Базовими одиницями цього коду є концепти – своєрідні одиниці кодування. Впорядкована сукупність концептів у свідомості людини утворює його концептосферу. Людське мислення базується на ґрунті концептосфери, що складається із концептів – своєрідних квантів знання, які постійно змінюються і оновлюються.

Концепт має цілком визначену структуру, що ґрунтується на польовому принципі і складається із чуттєвого образу, інформаційного змісту та інтерпретаційного поля. Структура концепту не жорстка, однак необхідна для його існування і входження до концептосфери. Вона залежить від національних, соціальних, групових та індивідуальних особливостей суб'єкта (суб'єктів) пізнання.

Мова – один із засобів доступу до свідомості людини, його концептосфери, до змісту і структури концептів як одиниць мислення. У процесі пізнання людина засвоює великий обсяг інформації, але не усі ці знання потребують вербалізації. За допомогою мовних знаків людина кодує лише ту частину інформації, яка є найбільш важливою і комунікативно затребуваною. А отже, «знаки мови лише пунктир на просторі концептуальних смислів» [1, 23], за допомогою яких можна пізнати і експлікувати значну частину концептуального змісту людської свідомості.

У разі комунікативної необхідності концепт може бути вербалізований різними способами (лексичними, фразеологічними, синтаксичними тощо) і за допомогою цілого комплексу мовних

засобів, систематизація і семантичний опис яких дозволяє виділити когнітивні ознаки і когнітивні класифікатори, що можуть використовуватись для моделювання концепту.

Найменшою знаковою одиницею мови є слово. Його природу визначають три ознаки: предмет позамовної дійсності, який номінує слово; матеріальна форма вираження (слово це комплекс звуків або графем); значення, закріплене суспільною комунікативною практикою. Згідно з семіотичним принципом саме ці ознаки дають підставу вважати його мовним знаком. Адже, на думку А.П. Грищенка, знаком може бути «будь-який матеріальний предмет, якщо в процесі спілкування він виступає засобом передачі думки, інформації про інший предмет, найрізноманітніші прояви світу позамовної дійсності, включаючи в духовну та психічну діяльність носіїв відповідної мови» [6, 114].

Знаки є своєрідними інформаційними кодами. Потреба людини у кодуванні отриманої в процесі пізнання інформації продиктована обмеженими властивостями пам'яті, економією її зусиль. У нашій свідомості існує ідеальне віддзеркалення світу. Ми можемо уявити будь-який предмет або явище, тобто вичленувати його із суцільної картини, зосередити на ньому увагу. Коли з цим образом рефлекторно поєднується звуковий комплекс і цей зв'язок закріплюється в свідомості, виникає слово з певним лексичним значенням. У пам'яті утворюється стійкий образ певного звукового комплексу (образ слова), який щоразу, коли його чуємо, викликає в уяві образ того самого предмета реальної дійсності. Реальний предмет (чи явище) як об'єкт найменування називається денотатом (позначуваним). Його узагальнений, абстрактний образ у нашій уяві – це сигніфікат (позначка, образ). Коли сигніфікат пов'язується з образом слова, стає лексичним значенням слова. Тому, коли ми бачимо реальний предмет (чи явище), завдяки сигніфікату пригадуємо його назву. І навпаки, коли чуємо назву, через образ слова активізуємо сигніфікат і, зіставляючи його з довкіллям, упізнаємо названий словом предмет (чи явище). Значення і звукова форма слова виступають як нерозривна єдність, у якій лексичне значення – ідеальний зміст, а звукова форма – матеріальна оболонка. Однак не усі слова мають лексичне значення. Службові слова мають лише матеріальну оболонку, і виконують релятивну функцію слугують для зв'язку слів у реченні й виконують допоміжну роль у інтерпретації змісту, наприклад: стіл – до столу; батько, мати – батько і мати (батьки) тощо.

Для вираження концептосфери людині не достатньо мінімальних знаків (слів). Найменшою одиницею плану вираження є висловлення – мовленнєвий відрізок, створений в процесі конкретного мовленнєвого акту, що формується із знаків нижчих рівнів і є складником знака вищого рівня – дискурсу. Тобто усі мовні знаки становлять упорядковану рівневу систему. Система мовних знаків, які використовуються у суспільстві для вербалізації концептів називається мовою. Мова не лише унікальний засіб усного, писемного та електронного спілкування, але й носій усіх знань, які є компонентом кожної науки. Вона – основа інтеграції наук, розгортання міждисциплінарних досліджень, у тому числі й українознавчих. Мова є продуктом природно-історичного розвитку людства, пріоритетною ознакою окремішності етносу, нації, їх берегинею. У мові акумулюються історія, культура й духовність нації, її ментальність, суспільна свідомість, традиції, звичаї, моральні цінності.

Кожне наступне покоління пізнає навколишній світ не безпосередньо, а через ментальну концептосферу, тобто спираючись на ті знання, що акумулювало суспільство упродовж свого існування. Значна кількість цих знань відбита у мові. Тому в когнітивному аспекті мова є не лише засобом пізнання, а й об'єктом пізнання. У процесі опанування мовою людина засвоює певний набір мовних знаків, моделі та правила поєднання знаків нижчих рівнів мови у складніші – звуків у слова, слів у речення, речень у текст тощо, а також функціональну їх специфіку. Увесь набір мовних знаків і правила їх моделювання та функціонування, що склалися у суспільстві, є своєрідною ідеальною системою, яку у когнітивній лінгвістиці прийнято називати метамовою, а мову реального носія мови – природною мовою. Оволодіння природною мовою – це безпосередня пізнавальна діяльність людини, яка має індивідуально-перцептивний характер. За своєю суттю перцептивне сприймання трактується як складний процес, в ході якого інформація про окремі властивості об'єкта пізнання сполучається в сенсорний образ та інтерпретується як інформація породжена об'єктами або подіями оточуючого середовища на основі власних переконань та умовиводів. Джерелами такого пізнання можуть бути: безпосередній сенсорний досвід (сприйняття дійсності органами чуття); предметна діяльність (операції людини з предметами); мисленнєві операції людини з концептами, що вже сформовані у її свідомості; комунікативна діяльність (в процесі виховання, навчання, професійної діяльності тощо); процеси самопізнання (робота із словниками, довідниками, енциклопедіями тощо). Не усі розглянуті джерела можна розглядати як такі, що дають достовірну інформацію. Чуттєвий образ, що складає ядро інформаційного змісту мовного знака, часто формується на основі першого враження про предмет чи явище або ж оснований на досвіді первинної взаємодії з предметом чи знаком, що призведе до відхилення від

ідеального утворення. У таких випадках має місце викривлення сприймання, що у когнітивістиці класифікують як когнітивне викривлення (девіацію).

Когнітивні девіації – це систематичні помилки у мисленні чи шаблонні відхилення, що виникають на основі дисфункційних переконань, які потрапили у когнітивні схеми і можуть бути легко виявлені під час аналізу думок. На них вперше звернули увагу психологи та психотерапевти в ході психологічних експериментів і згодом описали. На думку вчених, такі девіації є прикладом ментальної поведінки, що склалася в результаті еволюції. Одні з них сприяють більш ефективним діям і швидким рішенням, тому виконують адаптивну функцію. Інші виникають через відсутність відповідних навичок мислення або через неадекватне використання навичок, які за інших обставин були адаптивними.

Когнітивна природа помилок надзвичайно складна. У когнітивній взаємодії з навколишнім світом суб'єкт пізнання виконує певні дії (фізичні, ментальні, перцептивні, мовленнєві) і оцінює ці дії, що знаходить вираження в правильних і неправильних інтуїтивних судженнях, в індуктивних міркуваннях, особистій думці, тобто у когнітивних структурах, які властиві людині. Відповідно ситуація помилки передбачає як мінімум дві дії: одна відбувається реально, а друга є результатом ментального опрацювання цієї дії в концептосфері суб'єкта пізнання. Тобто суб'єкт виконує певні дії, щоб досягти визначеного результату, але результат не завжди відповідає запланованому. В такому випадку дія оцінюється як помилкова. Її помилковість встановлюється шляхом зіставлення із правильним судженням чи безпосередніми фактами. Неправильні судження мають вторинну природу, оскільки виникають як наслідок помилок у сприйнятті; помилок під час виконання автоматичної діяльності; помилок при ідентифікації предметів, явищ; помилок у ситуації вибору тощо. Оскільки усі ці процеси тісно пов'язані з мовою, то знаходять у ній безпосереднє відбиття.

Основи виявлення когнітивних тактик, що зумовлюють виникнення мовних девіацій, були закладені у працях Ш. Баллі. Їх значно розвинув А. Фрей.

Він вперше став розглядати девіацію не як «патологію», а як явище, що виникає для заповнення лакун в ідеально правильній мові, тобто метамові, особливо в тих випадках, коли вона – двозначна. Автор мав на меті визначити, які функції виконують девіації. Твердо переконаний у тому, що помилки потрібно досліджувати у динаміці – тобто те, те що вважалося нормою, може стати помилкою, і навпаки, те, що сприймалося як помилка, має шанс стати правилом, – науковець визначив чотири потреби, що зумовлюють виникнення девіацій у різних мовах: потребу в асиміляції, потребу у диференціації, потребу у лаконічності, потребу в експресивності. Потребу в асиміляції А. Фрей розглядає на всіх рівнях мови і визначає такі її різновиди, як потребу в аналогії (семантичній чи формальній) та потребу в уподібненні. Потреба в диференціації має місце тоді, коли потрібно уникнути двозначності. Потреба в лаконічності може виражатися в економії мовних засобів та постійності знаків, що зумовлена економією зусиль пам'яті. Потреба в експресивності призводить до виникнення нових мовних засобів.

Теорія мовних девіацій А. Фрея стала значним поштовхом для подальших досліджень, однак окремі її положення піддавались критиці, зокрема те, що деякі девіації можуть бути зумовлені одразу кількома потребами і мати не одну причину. Послідовниками А. Фрея у дослідженні когнітивної природи мовних девіацій стали І. Джордан, В. Густу Ромало, Г. Дока. Дотримуючись динамічного принципу, вони навели значні докази того, що критерій норми, особливо мовної є змінним. Це дало змогу дослідникам розглядати девіації як «рушій прогресу» в розвитку мови.

Із когнітивною діяльністю людини тісно пов'язана і теорія міжмовних девіацій. До цього питання свого часу зверталися А.А. Леонт'єв, А.Б. Шевнин, М. Дебрін та ін. На думку дослідників, для успішного оволодіння іноземною мовою людині потрібно не лише опанувати систему мовних знаків цієї мови, а й особливості відповідної ментальної концептосфери, що значно наблизить її до пізнання метамови. У результаті опанування мовою у свідомості суб'єкта пізнання створюється «проміжна мова» – надзвичайно рухлива мовна система, яка має в будь-який момент часу свій, характерний лише для даної мови набір «правил» різного типу [4, 4]. Ця система утворена на основі правил, засвоєних із рідної та іноземної мови (мовних норм), а також правил, які створив сам суб'єкт пізнання (міжмовних норм). Міжмовні норми як правило є наслідком міжмовної інтерференції. Для того, щоб вони мали високий ступінь достовірності суб'єктові пізнання необхідний великий досвід як мовний, так і когнітивний. Тому на перших етапах вивчення іноземної мови перші слова та фрази стають міжмовними моделями і часто є джерелом девіацій. А отже, міжмовна девіація – це когнітивний процес, що знаходить відбиття в системі проміжної мови – одній з когнітивних систем свідомості, яка існує паралельно з первинною мовною системою – в результаті ігнорування системних і комунікативних властивостей одиниць іноземної мови на усіх її рівнях.

Інший підхід до мовних девіацій пов'язаний із проблемою мовотворчості, яку вивчають на рівні різних когнітивних процесів, що відбивають особливості мовної картини світу людини. Зо-

крема Р. Ленкер у своїй «Когнітивній граматиці» розглядає утворення мовних одиниць як вираження різних способів читання світу. Про когнітивні структури, що лежать в основі мовотворчості, говорять Дж. Лакофф і М. Джонсон у своїй теорії метафори. Основою мовотворчості вони вважають теорію номінації. А номінативну діяльність трактують не як здатність людини використовувати наявні мовні знаки, а як процес творчого освоєння дійсності. Велику роль у цьому процесі дослідники відводять лінгвокреативності як здатності інтерпретувати індивідуальну та ментальну концептосфери. У такому аспекті мовні девіації можна трактувати як наслідок лінгвокреативності. Саме таку інтерпретацію знаходимо у працях А.Ф. Журавльова та М. Матусек.

У галузі предметної номінації А.Ф. Журавльов бере за основу такі параметри загальної класифікації номінацій: програмованість/ непрограмованість номінативних одиниць; стандартність/нестандартність номінації; відповідність/невідповідність мовній нормі. Відповідно дослідник розрізняє чотири класи номінацій: 1) нормальні номінації, тобто ті, що відповідають нормам і усвідомлено з'являються в мові як новотвори; 2) мутації – номінації, для яких характерні регулярність та стандартність; 3) штучні номінації створюються свідомо, але з порушенням стандарту (слова, що виникають шляхом міжслівного накладання, так звані «скріпи» (бістер = білуга+стерлядь); випадки заміни однослівного називання фонетично близьким словом (шпаргалка – шпора)); 4) патологічні номінації – номінації, які виникають помилково, як наслідок різних перешкод екстра- та інтралінгвістичного характеру. Це явище дослідник пов'язує із формальним перетворенням слів під впливом хибної етимологізації [2, 67]. Нестандартними і ненормативними є штучні і патологічні номінації, при чому, штучні виникають усвідомлено, а патологічні – неусвідомлено. І хоча такі номінації лінгвісти трактують як відхилення від норми, тобто помилки, у теорії новітнього словотворення їх сприймають як засоби увиразнення індивідуального мовлення.

Вивчаючи новотвори, що не стали словниковими, М. Матусек класифікує їх за ступенем відповідності очікуваного актуалізованого значення слова контексту. Якщо контекст підтверджує припустиме значення слова, мова йде про непомітні словотвори. Якщо припустиме значення слова корегується контекстом, новотвір є помітним. А якщо припустиме значення слова зовсім не реалізується в контексті, новотвір слід вважати «екстремально» помітним [3, 38]. Штучні і патологічні номінативи є помітними і «екстремально» помітними. Такі номінації впадають в око самі по собі, незалежно від контексту. І хоча їхнє використання носіями мови не відповідає нормі, однак індивідуалізує мовлення.

А отже, у когнітивному аспекті мовна девіація трактується як результат неправильних дій суб'єкта пізнання або неправильні судження. Природа мовних девіацій пов'язана із пізнавальною діяльністю людини, опануванням ментальною концептосферою, рідною чи іноземною мовами, а також особливостями індивідуальної мовотворчості суб'єкта пізнання. З одного боку когнітивні помилки є одним із різновидів відхилень від норми, а з іншого – джерелом досвіду. Адже досвід не можна сформулювати лише через засвоєння правил, шлях до нього дуже часто лежить через подолання помилок. Тому кожна помічена і усвідомлена помилка у когнітивістиці сприймають переважно як цінний досвід, що є своєрідним рушієм для розвитку як самого суб'єкта пізнання, так і таких ментальних понять, як мова та концептосфера.

Список використаних джерел

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А.Вежбицкая / Перевод ... Е. В. Падучевой. – М.: Русские словари, 1996. – 412 с.
2. Журавлев А.Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А.Ф.Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 45-108.
3. Медведева Т.С. Ключевые концепты немецкой лингвокультуры: монография / Т.С.Медведева, М.В.Опарин, Д.И.Медведева; под ред Т.И.Зелениной. – 2-е изд. стер. – М. : ФЛИНТА, 2012. – 161 с.
4. Пойменова А. А. Психолингвистические механизмы лексических ошибок / А.А.Пойменова // Семантика слова и текста: психолингвистические исследования. – Тверь, 1998. – С. 84-89.
5. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 315 с.
6. Сучасна українська літературна мова : підручник / А.П.Грищенко, Л.І.Мацько, М.Я.Плющ та ін.; за ред. А.П.Грищенка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.

Анотація. У статті зроблено спробу наукового осмислення поняття «помилка» у когнітивному аспекті.

Автор на основі аналізу процесів пізнання та відбиття їх у свідомості та мові визначає механізми виникнення когнітивних девіацій. Розглядає підходи різних дослідників до визначення й класифікації помилок, що зумовлені особливостями людського пізнання.

Ключові слова: *пізнання, сприймання, первинна і вторинна мови, норма, відхилення, когнітивна девіація.*

Summary. *In the article the attempt of scientific interpretation of concept "mistake" in cognitive aspect is made. On the basis of cognition processes analysis and their reflection in consciousness and speech the author defines the mechanisms of cognitive deviations origin. Different scientists' approaches to defining and classification of mistakes, which are caused by peculiarities of human's cognition, are studied.*

In cognitive aspect the linguistic mistakes are differently interpreted. Some researchers study them as systematic mistakes in thinking or as the stereotyped deviations, which appeared on the basis of dysfunctional convictions, which got into cognitive schemes and may be easily identified while analysis of thoughts. The character of linguistic deviations is related with cognitive human's activity, his individual linguistic activity, his mental system of concepts mastering, with the help of native or foreign languages etc. At the same time the last kind of the activity may become the cause of interlingual deviations, as learning of the foreign language is the cognitive process, which reflects in the system of intermediate language (one on cognitive systems of the consciousness which exist in parallel with the primary linguistic system), in result of system and communicative characteristics of foreign language units ignoring on all its levels.

From one side, cognitive mistakes are interpreted as the norm deviation, form the other side – as the source of the experience. As the experience cannot be formed only through the rules mastering, the way to it runs through mistakes overcoming. That is why every noticed mistake in cognitive science is mostly interpreted as the valuable experience, which is the peculiar mover of development of cognition subject and of such mental conceptions as language and system of concepts.

Key words: *cognition, perception, primary and secondary languages, norm, deviation, cognitive deviation.*

Отримано: 9.02.2015 р.

УДК 81'373.231-053.31:81'276.11(477.83-25)

Дуда Л.Є.

МОТИВИ ВИБОРУ ІМЕН У СЕРЕДОВИЩІ НЕЗАМОЖНИХ ПРОШАРКІВ М. ЛЬВОВА (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

До питання мотивів найменування звертаються представники різних лінгвістичних традицій, досліджуючи їх на матеріалі білоруської, польської, російської, української мов (праці Ш. Аннакличева, Л. Белея, В. Івашка, Л. Луньо, В. Ніконова, С. Пахомової, П. Чучки, Е. Брези, М. Чапліцкої, М. Гурного та ін.).

Оскільки львівський іменник все ще потребує свого аналізу, в статті на матеріалі метричних книг греко-католицької церкви Св. Параскеви за 1900–1943 рр. з'ясуємо: 1) мотиви вибору імен (на основі позалінгвальної інформації метричних книг) та 2) вибір імен для новонароджених у сім'ях з низьким соціально-професійним статусом батьків. Для цього 11 тис. ім'явживань, отриманих з 1000 латиномовних та 1 376 україномовних метричних записів про хрещення парафіян у львівській греко-католицькій консисторії, проаналізуємо за допомогою методу кореляцій (дав змогу виокремити системні зв'язки між іменами та соціальними чинниками, зокрема соціально-професійним статусом особи), методу соціолінгвістичної інтерпретації (посприяв виокремленню одинадцяти соціально-професійних груп львів'ян першої половини ХХ ст.) та методу соціолінгвістичної реконструкції (допоміг відтворити чинники вибору імен для новонароджених). Елементи кількісного методу посприяли створенню частотної характеристики антропоодиниць та визначення потужності дії конкретних чинників найменування.

Розроблена методика дозволила виокремити чинники найменування, а також обґрунтувати належність львів'ян до одинадцяти соціально-професійних прошарків, зокрема представників вільних професій, службовців, підприємців (купців, власників майна), військовиків, ремісників, робітників, заробітчан, прислуги, осіб без зазначеного в метриках статусу, матерів-одиначок, повитух.

Належність особи до професійної соціограпу паралельно моделювало її суспільний статус. У XIX – першій половині XX ст. робітники, ремісники, особи без зазначеного роду діяльності, прислуга (до якої також відносились матері-одиначки) належали до нижчих верств населення. Представники вільних професій, службовці, підприємці були суспільною верхівкою міста.

Метричні книги про мотиви вибору імен

Опрацьовані метричні записи містили інформацію: рік запису, ім'я новонародженого, порядковий номер метричного запису, дата народження та дата хрещення дитини, ім'я та статус батька, ім'я та статус матері, ім'я та статус хрещеного батька, ім'я та статус хрещеної матері, ім'я баби-повитухи (див. Таблицю¹).

Таблиця

Рік	Ім'я	№	д.народж.	д. хрещ.	батько	статус	матір	статус	хрещ. б.	статус	хрещ.м.	статус	п.
1913	Michaël	95	16.04.1913	20.04.1913	–	–	Helena	famula	Stephanus	operarius	Marine	–	Anna

Тогочасні записи в метричних книгах львівської греко-католицької консисторії здійснювалися двома мовами: латинською – упродовж 1900–1922, 1925–1930, 1938 років та українською – у 1923–1924, 1931–1937, 1939–1943 рр.

На основі лінгвальної та позалінгвальної інформації метричних книг виокремлено релігійний чинник, імена батьків, хрещених батьків та баби-повитухи як мотиви вибору найменувань для новонароджених.

Релігійний чинник. Його дію засвідчує співвідношення дат народження і хрещення новонародженого з церковним календарем. Для найменування дитини львів'яни обирали ім'я святого (агіонім), день вшанування якого збігався або наближався до дня народження чи хрестин новонародженого. Як вважають дослідники, ім'я для дитини можна було вибирати від першого до восьмого дня тижня (оскільки Ісус отримав ім'я на восьмий день після Різдва [3, 145; 5, 38–39]), а також зважаючи на попередні дати календаря [1, 26]. Тому, визначаючи вплив агіоніма на вибір найменування, враховуємо вісім (рідко десять) днів до і після дат народження чи хрещення. Наприклад, якщо дитина народилася або була охрещена упродовж 3–22 липня й отримала ім'я Petrus, очевидно, що на вибір імені новонародженого вплинув релігійний чинник, адже у греко-католицькому обряді Ап. Петра вшановують 12 липня.

Використання імені батька або імені матері. У селянських сім'ях першого сина часто називали іменем батька, а першу дочку – іменем матері, визначаючи таким чином прямих продовжувачів роду. Появі однойменності в межах однієї сім'ї або родини сприяли: забезпечення здоров'я дитини; віра, що повторюване ім'я здатне припинити народжуваність; свавілля священика; скорочення репертуару імен. На думку С. Пахомової, вибір однакових імен відбувався ще в дохристиянські часи (віра в Рода – патрона сім'ї виявлялася в антропонімічній пов'язаності родин [4, 65–66]). Зібраний у статті ілюстративний матеріал дозволяє дотримуватися такого підходу: якщо в метриках зафіксовано, наприклад, ім'я батька *Stephanus*, а в рубриці «ім'я новонародженого» присутні антропоодиночності *Stephanus* або *Adamus-Stephanus* чи *Stephania-Joanna*, то це засвідчує використання імені батька як чинника найменування. Або: якщо ім'я матері *Josepha* співпадає з найменуванням дитини – *Josepha*, *Josephus* чи у випадку багатоконпонентної назви – *Joanna-Josepha*, то ім'я матері слугує чинником вибору найменування.

Використання імені хрещеного батька або імені хрещеної матері. Вірування про вплив долі та характеру хрещених на життя дитини, з одного боку, та сподівання батьків на матеріальну допомогу кумів під час зростання похресника, з іншого, зумовлювали вибір імені новонародженому. Наприклад, ім'я хрещеного батька *Carolus* співпадає з компонентом найменування новонародженого *Carolus-Casimirus*, а рідковживане ім'я *Susanna* спільне для хрещеної матері та новонародженої.

Використання імені баби-повитухи. Як правило, дію чинника підтверджують імена новонароджених дівчат, що, очевидно, з'явилися на світ під час важких пологів, успішність яких залежала від вправності та умінь повитухи. Наприклад, зафіксовано однакове ім'я повитухи та новонародженої *Anna*.

Вибір імен у сім'ях з низьким соціально-професійним статусом батьків

Незamoжні прошарки тогочасного міста представляли заробітчани, прислуга, матері-одиначки.

Соціально-професійну групу «заробітчани» формують 171 латиномовний та 44 україномовних метричних записів.

Серед мотивів вибору імен найпотужнішим був релігійний чинник, який зумовив появу 40,9% іменних компонентів латиномовного іменника та 43,19% україномовного, напр. *Orest-*

Demetrius (П 1929,89)², народжений 10 листопада (8 листопада – св. Дмитрія), *Olga-Parasceva* (П 1910,212), народжена 9 листопада, у переддень вшанування св. Параскеви. *Роман-Михаїл* (П 1924,96) охрещений 21 вересня (19 вересня – Арх. Михаїла), *Євстахія-Михалина* (П 1923,49), народжена 4 травня у день вшанування св. Євстахія. Агіоніми зазвичай впливали на другу частину назв.

Одноіменність між хрещеними батьками та новонародженими ілюструють 13,5% латиномовних записів, з яких 4,7% виявили вплив імені хрещеного та 8,8% – хрещеної матері, напр. *Theodorus* /новонароджений/ ← *Theodorus* /хрещений/ (П 1904,21), *Elias* /новонароджений/ ← *Elias* /хрещений/ (П 1912,122), *Anasnasia-Angela* /новонароджена/ ← *Angela* /хрещена/ (П 1911,188), *Euphrosina* /новонароджена/ ← *Euphrosina* /хрещена/ (П 1914,127).

В україномовних записах ім'я хрещеного батька вплинуло на вибір імен або іменних компонентів у трьох записах. Особливістю було те, що найменування хрещеного зафіксовані як загальноживані українські відповідники імен, а імена новонароджених – у церковному варіанті (крім останнього прикладу): *Іосиф* /новонароджений/ ← *Йосиф* /хрещений/ (П 1923,17), *Іоанн-Роман* /новонароджений/ ← Іван /хрещений/ (П 1924,18), *Роман-Михаїл* /новонароджений/ ← Михаїл /хрещений/ (П 1934,16). Така різноваріантність можливо була зумовлена дотриманням норм запису церковних варіантів імен в основному щодо головної рубрики метричного запису – імені новонародженого.

Вплив імен батька та імені матері на вибір антропонімів був однаковим і зумовив появу 1,8% чоловічих та 1,8% жіночих латиномовних найменувань, напр. *Joannes-Basilius* /новонароджений/ ← *Basilius* /батько/ (П 1907,31), *Vladimirus-Michael* /новонароджений/ ← *Vladimirus* /батько/ (П 1910,187), *Julia-Helena* /новонароджена/ ← *Julia* /матір/ (П 1908,91).

Метричні записи засвідчили, що вплив імен батька або матері часто супроводжував інший чинник найменування – імені хрещених батьків, напр.: *Iosepha-Catharina* /новонароджена/ ← *Josepha* /матір/, *Catharina* /хрещена/ (П 1927,36), *Joannes-Basilius* /новонароджений/ ← *Basilius* /батько/, *Joannes* /хрещений/ (П 1907,31), *Євстахія-Михалина* /новонароджена/ ← *Михаїл* /батько/, *Михалина* /хрещена/ (П 1923,49), *Марія* /новонароджена/ ← *Марія* /матір/, *Марія* /хрещена/ (П 1923,42).

Також виявлено антропонім, у якому вибір другого компонента зумовили два чинники – релігійний та ім'я хрещеної матері – *Іоанна-Аһафія* (П 1909,64), народжена 25 лютого (18 лютого св. Агафії) ← *Ahaphia* /хрещена/.

Ім'я повитухи як чинник вибору найменувань зумовило появу 2,9% латиномовних імен новонароджених, напр. *Anna* /новонароджена/ ← *Anna* /повитуха/ (П 1913,178), *Maria-Helena* /новонароджена/ ← *Maria* /повитуха/ (П 1906,35). Метричні записи українською мовою зберегли один запис: *Ірена-Марія* /новонароджена/ ← *Марія* /повитуха/ (П 1924,98).

Усі перелічені чинники впливу дозволили реконструювати мотиви вибору 40,3% латиномовних найменувань та 59% україномовних.

Соціально-професійну групу «прислуга» представляють 1,3% мешканців Львова першої половини ХХ ст. Греко-католицькі метрики містять 21 латиномовний та 2 україномовних записів про народження дітей у сім'ях прислуги. Кількісна різниця записів латинською та українською мовами може бути зумовлена небажанням батьків фіксувати у метриках власний низький соціальний статус, особливо рідною мовою. Так, латиномовні метрики містять записи з визначенням *fatulus* – прислуга; в метриках українською мовою у значенні «прислуги» також використовують лексему *челядник* (П 1933,59; 1934,2). Свідоме замовчування власного низького статусу прислуги зумовило неузгодження метричних даних з інформацією переписів, згідно яких прислуга належала до трьох найбільших груп населення тогочасного Львова, поряд зі службовцями та представниками вільних професій [6, 48].

Латиномовний іменник дітей прислуги містив 18 різних найменувань.

Серед чинників вибору імен найпотужнішим був релігійний, який зумовив появу 9 найменувань. Наприклад, імена *Philippus-Josephus* (П 1903,40), народжений 27 листопада у день вшанування св. Филипа, *Antonina-Francisca* (П 1913,99), охрещена 17 квітня, у день вшанування св. Антонія.

У застосуванні принципу однайменування були активними лише чоловічі імена – батька та хрещеного батька: *Josephus* /новонароджений/ ← *Josephus* /батько/ (П 1901,36); *Michael* /новонароджений/ ← *Michael* /батько/ (П 1901,240); *Petrus* /новонароджений/ ← *Petrus* /батько/ (П 1905,185); *Josephus-Eustachius* /новонароджений/ ← *Josephus* /хрещений/ (П 1902,12).

Зафіксовано запис, у якому дія чинників накладається: ім'я новонародженого співпадало з іменами батька та хрещеного – *Elias* /новонароджений/, *Elias* /батько/, *Elias* /хрещений/ (П 1915,162), до того ж хлопець народився 1 серпня у переддень вшанування св. Іллі – (лат. *Elias*).

Пасивність імен матері, хрещеної та повитухи у виборі найменувань зумовлена фіксацією народження лише трьох дівчат у соціально-професійній групі «прислуга».

Загалом, у результаті дії чинників виявлено мотивацію вибору половини назв латиномовного іменника дітей, народжених у сім'ях прислуги.

Україномовні метрики зберегли два метричні записи про хрещення дітей челядників. Імена новонароджених двокомпонентні й поєднують у собі традиційні для української антропосистеми одиниці: *Марія-Євгенія* (П 1933,59), *Іван-Дмитро* (П 1934,2). Вплив чинників вибору імен не встановлено.

Соціально-професійну групу «матерів-одиначок» формують 300 записів про народження дітей у неповній сім'ї, з них 146 латиномовних записів та 154 україномовних.

Серед мотивів найменування найпотужнішим був релігійний чинник, який зумовив появу 37% назв у латиномовному іменнику та 36,4% – в україномовному. Виявлені дати народження і хрещення позашлюбних дітей дозволяють стверджувати про три тенденції. Перша: дітей хрестили в день їхнього народження, навіть якщо це не була неділя, напр.: *Nicolaus* (П 1903,95), народжений і охрещений у понеділок 17 травня 1903 р., *Anna* (П 1916,25), народжена і охрещена в четвер 20 лютого 1916 р., *Євстахій* (П 1924,54), народжений і охрещений в неділю 28 квітня 1924 р., *Іван-Петро* (П 1936,52), народжений і охрещений в суботу 4 липня 1936 р. Друга тенденція: дітей хрестили в найближчу неділю після їхнього народження, напр.: *Michaël* (П 1913,95), народжений 16 квітня 1913 р., охрещений 20 квітня 1913 р., *Stephania* (П 1906,301), народжена 12 грудня 1906 р., охрещена 16 грудня 1906 р., *Роман* (П 1941,126), народжений 10 листопада 1941 р., охрещений 6 листопада 1941 р. Третя тенденція: хрещення позашлюбної дитини могло відбутися через півроку, рік від дня народження, напр.: *Joannes* (П 1905,132), народжений 27 червня 1904 р., охрещений 2 січня 1905 р., *Christina-Ioanna* (П 1927,11), народжена 25 вересня 1926 р., охрещена 23 січня 1927 р., *Володимир* (П 1923,76), народжений 6 січня 1921 р., охрещений 15 липня 1923 р., *Ігор-Мирослав* (П 1933,41), народжений 15 липня 1933 р., охрещений 15 квітня 1934 р.

За цим явищем поставало суспільне ставлення до позашлюбної дитини та породіллі. Так, за умови швидкого хрещення мати-одиначка отримувала духовний захист для немовляти від негативно налаштованого оточення (хоча і тривале зволікання з обрядом хрестин, очевидно, теж сприяло відверненню загостреної уваги соціуму до народження позашлюбної дитини). Отже, час хрестин, як церковний ритуал, відіграв важливу роль при виборі імені для незаконнонароджених дітей. У третині випадків найменувань, мотивованих церковним календарем, використано саме дату хрещення. Явище ілюструють метричні записи: *Antonia* (П 1907,24), охрещена 20 січня, у переддень вшанування св. Антонія 21 січня, *Michael* (П 1921,79), охрещений 18 вересня, у переддень вшанування св. Михаїла, *Gregorius* (П 1912,32), охрещений 7 лютого в день св. Григорія, *Степан* (П 1941,127), охрещений 23 листопада, у переддень св. Стефана, *Олексій* (П 1942,47), охрещений 16 серпня (22 серпня вшановують св. Олексія).

Аналіз метричних записів незаконнонароджених свідчить про те, що у першій половині ХХ ст. відбувся занепад традиції давати незвичні, негативно марковані імена позашлюбним дітям, використовуючи пасивний репертуар церковного календаря. Наприклад, зафіксовано метричні записи, в яких новонароджену названо *Христина* (П 1943,22), хоча в день народження дівчинки вшановували св. *Харитину*.

Опрацьований матеріал виявив високий показник однайменувань між хрещеними батьками та позашлюбними дітьми: 16,2% в латиномовному та 12,3% в україномовному іменниках. Показники є свідченням збереження мотивів найменування з попередніх століть, коли хрещені батьки вважалися не лише духовними, а й матеріальними опікунами незаконнонародженого. З опрацьованих метрик довідуємося, що хрещені батьки позашлюбних дітей були робітниками та ремісниками, у поодиноких випадках – підприємцями, військовими та урядовцями. Їхні імена передавалися новонародженим або слугували компонентами складних назв, напр.: *Michaël* /новонароджений/ ← *Michaël* /хрещений/ (П 1912,202), *Vladimirüs* /новонароджений/ (П 1910,1) ← *Vladimirüs* /хрещений/, *Antonia* /новонароджена/ ← *Antonia* /хрещена/ (П 1907,24), *Catharina* /новонароджена/ ← *Catharina* /хрещена/ (П 1906,241), *Adamus-Josephus* /новонароджений/ ← *Adamus* /хрещений/ (П 1938,90), *Nicolaüs-Vladimirüs* /новонароджений/ ← *Nicolaüs* /хрещений/ (П 1919,96), *Йосиф-Петро* /новонароджений/ ← *Йосиф* /хрещений/ (П 1924,52), *Йоанна-Францішка* /новонароджена/ ← *Францішка* /хрещена/ (П 1924,62), *Олена-Михайлина* ← *Олена* /хрещена/ (П 1931,82).

Зафіксовано латиномовний метричний запис, у якому ім'я хрещеного батька послужило компонентом для творення складного імені похресниці: *Christina-Ioanna* (П 19127,11), а в україномовному записів ім'я хрещеної матері послужило компонентом складного найменування похресника: *Зенон-Михайло* (П 1933,11). Стереотип, що позашлюбні діти приносять щасливу

долю [2, 206], визначив появу двокомпонентного імені Олена-Іванна (П 1931,94) від імен хрещених батьків *Олени* та *Івана*.

Вибір імен для новонароджених дівчат відбувався також під впливом антропонімів баби-повитухи. Більший показник зафіксовано в латиномовному іменнику новонароджених – 4,1%, напр. *Thecla* /новонароджена/ ← *Thecla* /повитуха/ (П 1901,49), *Anna* /новонароджена/ ← *Anna* /повитуха/ (П 1911,59), *Maria* /новонароджена/ ← *Maria* /повитуха/ (П 1915,184). Україномовні метрики зберегли 1,9% записів, у яких ім'я повитухи слугувало частиною складної назви дитини: *Анна-Дарія* /новонароджена/ ← *Анна* /повитуха/ (П 1931,49), *Софія-Сузанна* /новонароджена/ ← *Софія* /повитуха/ (П 1938,58). Однонайменуванню повитухи і новонародженої могли сприяти важкі пологи.

Найменшу кількість антропонімів мотивувало ім'я матері-одиначки – 2,6% (0,7% в латиномовному іменнику та 1,9% в україномовному). Наприклад: *Maria* /новонароджена/ ← *Maria* /матір/ (П 1908,270), *Єва-Любов* /новонароджена/ ← *Єва* /матір/ (П 1939,25), *Марія-Параскева* /новонароджена/ ← *Параскева* /матір/ (П 1932,28). Очевидно, це пов'язано зі збереженням вірування про перехід на найменованого долі особи, іменем якої названо дитину.

Загалом, у результаті дії чинників визначено мотиви найменування 55,4% латиномовних та 53,2% україномовних імен в антропоніміконах позашлюбних дітей греко-католиків.

Висновки

1. На основі аналізу позалінгвальної інформації метричних книг про народження виявлено перелік чинників вибору імені для новонароджених – релігійний чинник, використання імен батька, матері, хрещеного батька, хрещеної матері та повитухи.

2. З'ясовано мотиви найменування дітей з нижчих прошарків м. Львова. Найчисленнішим в усіх досліджуваних соціально-професійних групах був вплив релігійного чинника, що свідчить про усталеність віросповідних вказівок щодо вибору імен у середовищі львів'ян першої половини ХХ ст. Найбільшу кількість імен або іменних компонентів згідно зі святцями обрано у сім'ях заробітчан. Імена хрещеного батька та хрещеної матері слугували потужними чинниками появи назв новонароджених, зокрема дітей матерів-одиначок. Використання імені батька та імені матері як чинників найменування, в середньому, ілюструє п'ята частина імен новонароджених у сім'ях заробітчан та прислуги. Вибір найменшої кількості найменувань новонароджених зумовило ім'я повитухи, крім сімей матерів-одиначок, у яких найслабшим чинником найменування було ім'я матері.

Перспектива досліджень полягає у виявленні мотивів найменування дітей з бідних прошарків римо-католицької консисторії м. Львова.

Примітки

- ¹ Скорочення, використані у Таблиці: д. народж. – дата народження, д. хрещ. – дата хрещення, хрещ. б. – хрещений батько, хрещ. м. – хрещена мати, п. – баба-повитуха.
- ² Щоб ідентифікувати кожний метричний запис з бази даних, використовуємо паспортизацію: 1) буква позначає храм, у якому здійснювався метричний запис (П – церква Св. Параскеви П'ятниці); 2) рік фіксації метричного запису; 3) порядковий номер метричного запису. Наприклад, Євстахій (П 1924,54), Олександра-Дарія (П 1937,27).

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / М. Грушевський. – К., 2001. – 96 с. [Передрук з Матеріалів до українсько-руської етнології / Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Комісія етнографічна. Т. VIII–IX. Львів, 1906–1907].
2. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (Друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Кісь. – Львів : Ін-т народозн. НАН України, 2008. – 272 с.
3. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М., 1974. – 276 с.
4. Пахомова С. М. Одноимення братьев та сестер: причины та мотиви / С. М. Пахомова // *Studia Slovacistica* : зб. наук. ст. Вип. 9 : Ономастика. Антропоніміка / [упоряд. і відп. ред. : С. Пахомова, Я. Джоґаник]. – Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2009. – С. 62–68.
5. Сторонська Т. Роль хрещених батьків в обряді хрещення та у житті християнина : літургійно-моральний аспект / Т. Сторонська. – [Б. м.], 2007. – 94 с.
6. Hozzowski S. Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914 [Електронний ресурс] / S. Hozzowski. – Lwów : Nakł. Izby Przemysłowo-Handlowej, 1935. – 120 с. – Доступно з : http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Onomastikas%20p%20r%20C4%93t%20C4%ABjumi%20_2012_kopsavilkumi.pdf.

Джерела

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

2. Ф. 201 Львівська греко-католицька консисторія, 1607–1948 рр.
3. Оп. 4а. – Спр. 3297–3312. Метричні книги парафіян греко-католицької церкви Св. Параскеви П'ятниці у Львові, 1900–1943 рр.

Анотація. У статті на матеріалі вперше введеної в науковий обіг джерельної бази (метричних книг) встановлено мотиви вибору імен для новонароджених, зокрема дію релігійного чинника, вплив імен батьків, хрещених батьків та повитухи. Окреслено середовище незможних прошарків Львова – заробітчан, прислуги, матерів-одиначок.

Ключові слова: іменник, мотиви вибору імен, соціально-професійна група, метрична книга, греко-католики, Львів.

Summary. The present article has been an attempt to define the motifs behind choosing names for newborns based on newly introduced sources, namely metric birth books available from Lviv Greek Catholic St Paraskeva Church dating back to the first half of the 20th century. The examples were selected from names of children born in the environment of deprived social strata in the city of Lviv – workers, servants and single mothers.

Based on linguistic and extralinguistic information from metric records the analysis methodology has been elaborated for tracing the connection of naming motifs with social status of name givers. We have used the correlation method, methods of sociolinguistic interpretation and sociolinguistic reconstruction and elements of quantitative method.

The following set of factors has been defined: religious factor, usage of father's, mother's, godfather's, godmother's and midwife's names.

The influence of religious factor was the most essential in all social and professional groups under analysis which testifies to the stability of religious instruments in name choice among Lviv citizens of the first half of the 20th century. The largest amount of names or name components deriving from church calendars was chosen in the families of workers.

The names of godfather and godmother were powerful factors in the formation of newborns' names, especially in single mother families. This marker proves connection of naming motifs with previous centuries when godparents were considered not only spiritual, but financial guardians of their poor godchildren.

The usage of father's and mother's names as naming factors is on average illustrated by the fifth part of newborn's names in the families of workers and servants. The choice of the least part of newborns' names was stipulated by the names of midwives, except of single mother families where mother's name was the weakest factor in name choice.

The analysis has also revealed compound names where the choice of components was influenced by several factors. The most frequent one was the combination of parents' and godparents' names in two-component name of a child.

All the factors of influence which had been detected helped to reconstruct the motifs of choice in one half of names of children born in the families from lower social strata in Lviv in the first half of the 20th century.

Key words: names, motifs in name choice, social and professional group, metric book, Greek Catholics, Lviv.

Отримано: 19.01.2015 р.

УДК 811. 161. 2-367. 625

Іваночко К.М.

НАГОЛОШУВАННЯ СУФІКСАЛЬНИХ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ДІЄСЛІВ ІЗ СУФІКСОМ -И- СУФІКСАЛЬНО-ФЛЕКСІЙНОГО АКЦЕНТНОГО ТИПУ В МАРАМОРОСЬКІЙ ЛОКАЛЬНІЙ ГОВІРЦІ

Південно-західні говори української мови становлять неабиякий інтерес, оскільки вони, на думку Я. Закревської, ніколи не уніфіковувалися (та й не уніфікується) з літературною нормою [3, 132]. Закарпатські говірки є складовою карпатської групи говорів південно-західного наріччя, здавна привертала увагу дослідників своєю яскравою діалектною специфікою, збереженням низки архаїчних рис й одночасно наявністю багатьох інновацій, тривалими взаєминами з іншими спорідненими й неспорідненими мовами тощо. Вони поділяються на чотири групи: а) марамо-

роські (між р. Шопурка на сході і р. Ріка на заході), б) боржавські (між р. Ріка на сході і р. Латориця на заході), в) ужанські (між р. Латориця на сході і р. Лабірець на заході), г) верховинські (у північній частині Закарпаття) [1, 227].

Актуальність проблеми поліаспектна: упродовж останніх півтора століть на шпальтах наукових, і не тільки, видань в Україні та поза її межами ведеться гостра дискусія щодо сутності й буття на етнічній території окремої від української, русинської, нації, як і її мови, що, відповідно до політичної кон'юнктури, з різною гостротою спалахує знову й знову. Такі ідеї генеруються й щедро підтримуються «близькими» та «далекими» сусідами.

Якщо бойківські, наддністрянські, гуцульські частини ставали предметом акцентуаційних зацікавлень, то марамороські – вперше. Досліджувана локальна говірка є діалектним ядром середньозакарпатського говору.

Цікавими для дослідників є дієслова як один з найважливіших у категорійному плані морфологічний клас слів, що характеризуються історичною закоріненістю, строкатістю в українській мові їх граматичних форм. А вони, на думку І. Ковалика, не становлять етимологічної єдності [4, 148]. На різних етапах виникнення й функціонування характеризувалися диференціацією лексичної й граматичної семантики.

Об'єктом розвідки стали суфіксальні відсубстантивні вербативи марамороської говірки із суфіксом *-и-* суфіксально-флексійного акцентного типу, зареєстровані у «Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» І. Сабодаша; предметом – наголосова й семантична їх співвіднесеність з бойківськими говірками та літературними стандартами української мови. Джерельною базою слугували словники, що репрезентують бойківські й лемківські говірки, обидва варіанти української літературної мови, а також сучасної.

Мета студії – проаналізувати особливості наголошування означених вербативів, виявити наголосову специфіку й пояснити тенденції в динаміці наголосу; простежити семантичну й наголосову їх закоріненість у праслов'янську спільноту; виявити наголосову співвіднесеність означених дієслів у досліджуваній говірці й літературних стандартах української мови; через дослідження особливостей акцентуації означених дериватів потвердити мовну єдність українських субетносів незалежно від місця їх розселення. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: порівняти наголошування означеного типу дієслів досліджуваної говірки з їх акцентуаційними особливостями в бойківських і лемківських говірках, як і варіантах української літературної мови; виявити в них спільні й відмінні наголосові ознаки, пояснивши причини останніх; простежити закоріненість акцентуації аналізованих вербативів у наголосову систему праслов'янської спільноти. Методи дослідження: описовий, порівняльно-зіставний, компонентного аналізу.

Наголосові студії над суфіксальними дієсловами суфіксально-флексійного акцентного типу означеного варіанта мови є першим дослідженням в українському мовознавстві. Результати будуть використані для опису акцентної системи дієслів південно-західних говорів і слугуватимуть доказовою базою мовної й культурної єдності всіх субетнічних утворень українців незалежно від місця їх компактного проживання.

У сучасній українській літературній мові вербативи суфіксально-флексійного акцентного типу характеризується наголошеністю тематичного суфікса у формах інфінітива, минулого й простого майбутнього часу; у формах презенсу, як і наказового способу, у них виступає флексійна (на суфіксі класу основи) акцентуація [2, 383].

До означеного наголосового типу в досліджуваній говірці, як й інших говорах південно-західного наріччя, належать дієслова з такими тематичними суфіксами *-а-* (випадає у презенсних фомах), *-и-*, *-і-*, *-ну-*. Усі вони, крім дериватів з останнім афіксом, характеризуються графемою недоконаного виду.

Найбільш чисельними є вербативи, у тому числі й постфіксальні, із суфіксом *-и-*, що в сучасній українській літературній мові належать до дев'ятого (продуктивного) структурного класу. Це відсубстантивні, відад'єктивні й віддієслівні утворення. Для більшості з них властива процесуальна семантика, повнота граматичної парадигми та флексійне наголошування усіх презенсних форм.

Через фіксований наголос дериватів у лемківських говірках, які є невід'ємною складовою карпатської групи говорів, для аналізованої проблеми вони не становлять актуальності.

Більшість відсубстантивів характеризується неоднаковим ступенем продуктивності, як і різночасовості деривації та географічної локалізації; семантикою впливу на об'єкт (суб'єкт), рідше становою, семантичною й наголосовою співвіднесеністю, як і відмінностями, з аналогічними утвореннями в бойківських говірках та варіантах української літературної мови. У пізньопраслов'янський період значна частина з них відзначалася, на думку В. Скляренка, рухомою акцентною парадигмою [6, 160 – 162]. У досліджуваній говірці вони потверджують свою акцентуаційну закоріненість: *вершити*, *-шу*, *-шиш* «наповнювати щирть» [Саб.: 37] < **vr̥šiti*,

*vьr̥ŕiti (р. а. п.) [Скл.: 162], *вершѣти* «*верховодити, мати верх*» [Км. 2: 190]; *вершѣти*: 1. «*укладати верх стіжка*». 2. «*... суд*». 3. «*верховодити*» [Жел.: 65], *вершѣти*, *-шу*, *-шиш*: 1. «*завершувати, закінчувати*». 2. «*насапати що-небудь у посудину вище вінців*» [Грінч. I: 271]; *вершѣти*, *-шу*, *-шиш*: 1. «*доводити до кінця, закінчувати роботи верх, покрівлю*». 2. «*здійснювати, завершувати що-небудь*» [СУМ I: 338]; *ганьбіти* [*ган'біти*], *-бл'у*, *-біш* «*вкривати ганьбою, знеславлювати*». 2. «*соромити*» [Саб.: 45]; *ганьбітися* [*ган'бітис'а*], *-бл'ус'а*, *-біс':а*: 1. «*вкриватися ганьбою, знеславлюватися*». 2. «*соромитися*». Див. ще *ганьбіти* *пысок* (див. *ганьбіти*), *стыдѣти* [Саб.: 45]; *ганьбітисья* «*стидатися, соромитися*»: *А дивѣт, пек би му било, він сѣ мнов ганьбіт*. [Км. 2: 201]; *ган'бітис'а* «*соромитися*»: *Йа с'а ган'біу такѣ говорѣти; А дивѣт, пек му било, він с'а мнов ган'біт*. [СБГ I: 160]; *ган'біти s'a*, *-lú s'a*, *-it s'a* «*соромитися*»; *ga=gan'biti s'a*, *-lú s'a*, *-it s'a* «*засмуцаться*» [СКУТГ: 83]; *ганьбіти*, *ганьб'ю*, *-иш* «*ганьбитися, соромитися, ганьбітися, ганьб'юся, -ишся*» «*соромитися, ніяковіти*» [КСЛГ: 55]; *ганьбіти* «*безчестити, ганьбитися*» [Гол.: 472]; *ганьбіти* [Жел.: 136]; *ганьбіти*, *-бл'у*, *-біш* = *ганѣти* [Грінч. I: 271].

Попри лексико-семантичну й наголосову співвіднесеність означених вербативів досліджуваній говірці й бойківських говірках, що є невід'ємною складовою карпатської групи говорів, останні засвідчують немало відмінностей. Так, відсутнє вивірний дериват *бочѣти* в марамороській говірці потверджує означений наголосовий тип: *бочѣти*, *-чу*, *-чиш*: 1. «*сторонитися кого-небудь*»: *Шчѣс' Андр'їи, колѣ н'а вѣдѣт, та бочѣт уд н'а*. 2. «*звертати вбік*» [Саб.: 30]. А в бойківських він репрезентує кореневе наголошування, як й іншу семантику: *бочѣти* «*боротися (про худобу), лютитися, збиратися колоти один одного*» [Км. 2: 185]; *бочѣти* «*битися (про худобу)*». Пор. сх. *бочѣти* (*сперечатися, сваритися*. – Ред.) [СБГ I: 68]. Це дає підстави говорити про дериваційну функцію наголосу щодо покликуюваного суфіксального відсутнє вивірний дериват *бочѣти* в марамороській говірці, як і постфіксального вербатива в бойківських говірках: *бочѣтисья*¹ «*дивитися гнівно, боком*» [Км. 2: 185]; *бочѣтисья*, *-тис'ї* «*сердитися (на кого)*» [СБГ I: 68]; *бочѣтисья*, *бѣчюся*, *-ышся*, *-ытсѣ* «*цуратися людей, триматися осторонь*» [КСЛГ: 33]. У лексикографічних джерелах літературних стандартів української мови цей дериват наголосово співвіднесений з марамороською говіркою. Однак при укладанні «Малорусько-німецького словаря» перед його автором не стояло завдання відтворення повноти граматичної парадигми вербативів, а отже, і їх наголосового малюнку: *бочѣти* [Жел.: 41]; *бочѣтисья* [Жел.: 41]. Укладачі ж «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка при закріпленні наголосових маркерів за відповідними дериватами, у тому числі й за аналізованими, відступали від особливостей живого мовлення. Потвердженням слугує джерельна база ілюстративного матеріалу до аналізованого постфіксального дієслова, що репрезентує лемківські говірки: *бочѣти*, *-чу*, *-чиш*: 1. «*збочувати, їхати в сторону*». 2. «*дивитися вбік*» [Грінч. I: 90]; *бочѣтисья*, *-чүся*, *-чїшся* «*дивитися, косо, спідлоба, сердитися*» (Вх. Зн.: 18) [Грінч. I: 90]. Отож, суфіксально-флексійна акцентуація аналізованих вербативів у сучасній українській літературній мові може завдячувати або дериваційній функції наголосу, або позамовним чинникам: *бочѣтисья*, *-чүся*, *-чїшся*, діал. «*відвертатися; сторонитися; цуратися*» [СУМ I: 223].

Інший відсутнє вивірний також потверджує праслов'янську рухому акцентну парадигму в марамороській та бойківських говірках: *гатѣти*, *гачү*, *гатѣш*: 1. «*робити гатку або греблю, відгороджуючи воду*». 2. «*ударяти, стукати, бити*» [Саб.: 46] < **gätiti* **gätiti* (р. а. п.) [Скл.: 160]; *gatiti*, *-čü*, *-tit* «*робити гать*» [СКУТГ: 83]; *гатѣти*: 1. «*гатити*». 2. «*бити*» [Гол.: 474]; *гатѣти* [Жел.: 138]; *гать* «*гатіння*», *гатка*, *гатѣти* «*робити гату; скидати в одне місце велику кількість; бити*»; – псл. *gaty*, первісно, мабуть, «*перехід через мокрі місця, зроблений з гілля, хворосту і под.*» [ЕСУМ I: 482]. У мовознавчих дослідженнях неодноразово констатувалася близькість карпатської групи говорів, особливо бойківських [5, 80], до сучасної української літературної мови, що частково потверджується й нашою розвідкою. Однак у структурі означеного акцентного типу дієслів спостерігається й немало відмінностей, особливо наголосових. Так, покликуюване вище дієслово в південно-східному варіанті української літературної мови, як і сучасної, має суфіксально-кореневе наголошування, крім презенсної форми першої особи однини: *гатѣти*, *гачү*, *-тиш*: 1. «*гатити, перегороджувати*». 2. «*складати у великій кількості*». 3. «*бити, збивати, рубати*». 4. «*сильно стріляти, напр. з пушок*» [Грінч. I: 277]; *гатѣти*, *гачү*, *-тиш*: 1. «*робити гатку або греблю, відгороджувати воду*». 2. розм. «*витрачати що-небудь марно; викидати*». 3. розм. «*ударяти, стукати по чому-небудь, у щось*». 4. розм. «*стріляти по кому-, чому-небудь, в когось, щось*» [СУМ II: 41].

Варто відзначити, що відсутнє вивірний аналізованого акцентного типу з повноголосними групами (-*оро-*, -*оло-*) в досліджуваній говірці, на відміну від інших варіантів української мови, репрезентують послідовну завершеність акцентуаційних процесів. Через те дієслово *борозд(н)ити* в досліджуваній групі говорів, як і галицькому варіанті української літературної мови, функціонує із суфіксально-флексійним наголошуванням: *бороздѣти*, *бѣрождж:у*, *бороздѣш* «*робити бо-*

розну». *Ты не* *кóплеш, ай борозд́иш*. [Саб.: 29]; *борозд́ити* «перепинювати», *борозд́итися* «сваритися, сперечатися, колотитися» [Км. 2: 185]; *борозд́ити* «перешкоджати», «заважати» [СБГ I: 67]; *борозд́итися* «сперечатися». Пор. п. *brudzić*. [СБГ I: 67]; *borozditi, borožžu, borozdit* «робити плугом борозну; сварити» [СКУТГ: 61]; *борозд́ити* [Жел.: 40]. У південно-східному літературному стандарті, як і сучасній українській, воно засвідчене із суфіксально-кореневою акцентуацією, крім презесної форми першої особи однини, незважаючи на те що ілюстративний матеріал репрезентований південно-західною джерельною базою: *борозд́ити, -джу, -диш* «робити комуś наперекір, заважати» (Фр. Пр.: 109) [Грінч. I: 87]. Однак сучасні лексикографічні джерела у фонетичному його варіанті таки потверджують суфіксально-флексійну акцентуацію: *борозніти, -н'у, -ніш*: 1. «проводити, прокладати борозни». 2. «перетинати у різних напрямках, утворюючи заглибини» [СУМ I: 219].

У марамороській говірці відсубстантивний вербатив *гоноритися* наголошується аналогічно, який, на відміну від гуцульських та буковинських, потверджує повноту граматичної парадигми, не став набутокм варіантів української літературної мови, як і сучасної: *гоноритис'а, гд́ндр'уса, гонорис'а* «бути пихатим, чванливим, зарозумілим» [Саб.: 50], *honoryty sy* «бує hardym, zarogzntialym; rysznić się». [SH: 72]; *гоноритиси (-са), гонорици*. Див. *гоноруватися (-са)* [СБГГ: 74].

Вербатив *волочити* в різних мовних варіантах також репрезентує відмінні наголосові малянки. Так, сучасна локальна марамороська говірка, як і суміжна східнобойківська, посвідчують зміну його пізньопраслов'янської окситонованою акцентної парадигми на рухому (суфіксально-флексійну): *волоч́ити, в́лд́чу, волоч́иш* «голосно плакати». [Саб.: 40] < *volčiti volčiti (о.а.п.) [Скл.: 160]; *voločiti, voloči, voločit* «боронувати»: *Voločat is k'in'mi*. [СКУТГ: 202]. Інші бойківські, як і сучасна українська літературна мова, фіксують у ньому, крім презесної форми першої особи однини, збереження суфіксально-кореневого наголошування (за походженням окситонованою акцентної парадигми): *волоч́ити, в́лочат, волоч́ут*: 1. «волочити після сівби». 2. «волочити перед сівбою» [СБГ I: 142], *волоч́и* [Жел.: 119]; *волоч́ити волоч́ити(ся), -оч́у(ся), -оч́ишся* [Орф.: 123].

Третій вербатив з повноголоссям у марамороській локальній говірці, як і галицькому варіанті української літературної мови, при неповноті граматичної парадигми, потверджує збереженість пізньопраслов'янської рухомої акцентної парадигми: *жолоб́ити, -б́ит* «шукати яку-небудь поживу у болоті (про плаваючих птахів)». *Качка жолоб́ит у шанцovi*. Див. ще *жолобон́ити* 1. [Саб.: 85] < *želbiti želbiti [Скл.: 162]; *жолоб́ити* [Жел.: 225]. Натомість південно-східний літературний стандарт, як і сучасна українська мова, постфіксальний його дериват репрезентують з кореневим наголошуванням: *жолоб́итися, -б́люся, -б́ишся* «жолобитися, стовбурчитися» [Грінч. I: 490]; *жолоб́ити(ся), -б́лю, -б́иш, -б́ить(ся) -б́лять(ся)* [Орф.: 219].

До речі, збереженість пізньопраслов'янської рухомої акцентної парадигми окремими дієсловами може засвідчуватися не тільки південно-східним варіантом української літературної мови, але й північними говорами російської, як і сучасною російською літературною: *ворош́ити, в́рдішу, ворош́иш* «об'єднувати, збирати докупи». Див. ще *ворошні́ти*. [Саб.: 41], *ворош́итися [ворош́итис'а], в́рдішус'а, ворош́ис'а* «об'єднуватися». Див. ще *ворошні́тися*. [Саб.: 41]; *ворошні́ти, в́рдішн'у, ворошні́ш* «те саме, що *ворош́ити*» [Саб.: 41], *ворошні́тися [ворошні́тис'а], в́рдішнус'а, ворошні́с'а* «те саме, що *ворош́итися*» [Саб.: 41]; [*voroshi*]: (*i*) *zvorošiti, (i)zvoroši, (i)zvorošit* «порухати (сіно, зерно)», $\diamond$ (*i*) *zvorošiti* «людей» [СКУТГ: 203]; *ворош́ити* [Жел.: 122]; *ворош́ить*: 1. «перемішувати» (вгл., устюж.). 2. «збивати масло» (вгл., чаг.) [СГРС: 187]; *ворош́ить* «ворушити, рушу, рушиш» (сіно та ін.) «перегрібати, перетрушувати, перевертати, перегортати» [РУС I: 187].

Відсубстантивний повноголосний вербатив *голомшити* в марамороській говірковій стихії потверджує продуктивність наголосової аналогії, де він, на відміну від інших варіантів української мови, має суфіксально-флексійну акцентуацію, при збереженні парокситонного наголошування: *голомш́ити, ѓлб́мшу, голомш́иш* «сильними ударами (звичайно по голові) позбавляти свідомості» [Саб.: 50]; *голомш́ити* «задурити, ослабити пам'ять» [Км. I: 205]; *голомш́ити* (Км.) «дурманити», «запаморочувати» [СБГ I: 181]; *голомш́ити* «бити, штовхати» [Гол.: 483]; *голомш́ити* [Жел.: 150]; *голомш́ити* (< *голомш́а* < *ѓлий*): «лупцювати, бити; рубати, нищити (МСБГ)», [*ѓомшити*] «тс.», [*голомш́ити*] «дурманити, запаморочувати» (О); – не зовсім ясне; можливо, пов'язаний з *оголомш́ити, голомш́ивий* «лисий» як виразник первісного значення «бити по лисині (по голові)». Див. ще *голомша*. [ЕСУМ I: 554]. *голомш́ити, -шу, -шиш* «лупцювати, бити» [УРС I: 345].

У сучасній марамороській говірці постфіксальний відсубстантивний вербатив з двоскладовим редуплікованим ономатопоетичним коренем, у структурі якого два сонанти -о- (*кокош́итися*) потверджує, можливо, за аналогією до вербативів з повноголосними формами зазначений акцент-

ний тип. Однак у східнобойківській говірці, обидвох варіантах української літературної мови, як і сучасній українській, він репрезентує кореневу акцентуацію: **кокошитися** [кокошитис'а]: 1. **-шиц'а** «пишатися собою (про півня)». 2. «кккшис'а, кокошис'а, перен. «те саме про людей; бундючиться». [Саб.: 147]; **kokošiti** «запліднювати (курку – про півня)» [СКУТГ: 101]; **кокошитися** «кокожитися ся» [Жел.: 357]; **кокошитися, -шуся, -шишся** «бундючиться, кокожитися» (Вз. Зн: 26) [Грінч. II: 267]; **кокошитися, -шуся, -шишся**, розм. «триматися зарозуміло, гордовито; бундючиться, чванитися, хизуватися» [СУМ IV: 215].

Досліджувана говірка засвідчує низку раритетних вербативів-регіоналізмів, мотивованих праслов'янськими субстантивами, що відсутні в інших говорах української мови: **бортити, -ртит, -рт'ат** «робити підземні ходи з викиданням купок землі на поверхню (про крота)» [Саб.: 29]; **бортити** (Петр.) [Жел.: 40]; **бортити** «рити, штовхати, накидати» (Ж), **буртити** «свердли, буравити», **буртувати** «рити» (Ж); – очевидно, похідні утворення від того самого кореня, що й **борт** «дуло, вулик у дереві» [ЕСУМ I: 235]; **вредити, врежу, вредіш** «робити шкоду, шкочити» [Саб.: 42]; **вред** «чиряк» (Вел), ст. **вредъ** «веред, болячка»; запозич. з чес. або словац. мови; чес. **vřed** «напив, чиряк», слц. **vred** «тс.», звідки й укр. **веред, вередити, вередувати** та ін.; др. **врѣдъ** «тс.», що поход від. стсл. **врѣдъ** [ЕСУМ I: 432].

У покликуваній говірці із суфіксально-флексійним типом наголошування трапляються поодинокі відсубстантивні вербативи, що в пізньопраслов'янській мовній спільноті належали до баритонованої та окситонованої акцентних парадигм: **дымити, -мл'у, -міш**: 1. «те саме, що будити»². 2. «виділяти, випускати дим; димити». [Саб.: 65] < *d|ymiti *d|ymītь. (b.a.n.) [Скл.: 156]; **димити, димлю, диміш** [Жел.: 182]; **дымчѣти, -чу, -чіш** «втримувати маленьку цибульку для садіння в теплі протягом зими». [Саб.: 65]; **дожджити** [дожджити], **-джит** «дощити» [Саб.: 70] < **dъždžiti *d|ždžītь** (o.a.n.) [Саб.: 65].

Означена говірка потверджує й розвиток внутрішніх дериваційних процесів, унаслідок чого виникла низка відсубстантивних вербативів, що за аналогією до наведених вище функціонують з означеним суфіксально-флексійним типом наголошування: **вузлити, -л'у, -ліш** «в'язати вузли». Див. ще **шлийкати, шлийковати**. [Саб.: 42]; **вустянити** [вус'ц'аніти], **-н'у, -ніш** «додавати оцту». [Саб.: 43]; **капчѣти, -чу, -чіш** «робити вм'ятини взуттям, копитами і под.». Див. ще **капцьовати**. [Саб.: 139]. До наведеної групи регіоналізмів належать і постфіксальні відсубстантивні утворення з неповною граматиною парадигмою, мотивувальні деривати яких не засвідчені. Вони демонструють послідовне збереження суфіксально-флексійної акцентуації. Більшість з них вузьколоковані: **валчѣти** [валчѣтис'а], **-чѣц'а** «відчувати неприємне, м'ясне відчуття в горлі і шлунку при споживанні дуже жирної їжі». [Саб.: 34]; **вузлѣти** [вузлѣтис'а], **-ліц'а** «сплутуватися у вузли (про нитки і под.)». Див. ще **шлийкати, шлийковати** [Саб.: 42]; **глотѣти** [глотѣтис'а], **глот'ац'а** «товпитися». [Саб.: 48]; **глотѣти** (на кого) «натискати на кого, примушувати когось до чогось» [Гол.: 479]; **глотѣти(є)** «товпитися, гуртуватися у велику кількість» [Гол.: 479]; **гонорѣти** [гонорѣтис'а], **гднѣр'ус'а, гонорѣс'а** «бути пишатим, чванливим, зарозумілим». [Саб.: 50]; **животѣти** [животѣтис'а], **-вдчус'а, -вотис'а** «перебиватися якими-небудь мізерними харчами». [Саб.: 84].

Серед означеного типу дієслів бачимо й загальнономовні, що в південно-східному літературному стандарті, як і сучасній українській літературній мові, репрезентують відмінне, суфіксально-кореневе, крім презенсної форми першої особи однини, наголошування: **божитися** [божитис'а], **бѣжѣс'а, божѣс'а**: 1. «присягатися перед Святим Письмом». 2. «вінчатися». [Саб.: 28]; **божитися** «присягатися під час шлюбу в церкві». Пор. слц. **božit'sa** (присягатися – ред.), п. **božić się** [СВГ I: 63]; **божити ся** [Жел.: 47]; **божитися, -жѣся, -жишся** «божитися» [Грінч. I: 81]; **божитися, -жѣся, -жишся** [Орф.: 52]; **казѣти, кажѣся, казішся** «бешкетувати, пустувати» [КСЛГ: 129]; **казѣти ся** (Пот. III: 13) [Жел.: 330]; **казѣти, кажѣся, -зішся** «біситися». 2. «пустувати» [Грінч. I: 207]; **казѣти, кажѣся, казішся**: 1. «впадати в лютъ; скаженіти, шаленіти, біситися». 2. розм. «пустувати, жирувати» [СУМ IV: 71].

У структурі аналізованого акцентного типу дієслів досліджуваної говірки засвідчується численна група відіменних вербативів, окрім постфіксальних, що, на відміну від бойківських говірок, як і варіантів української літературної мови, у презенсній формі першої особи однини зберігають парокситонну акцентуацію: **гасѣти, гаšу, гасѣш**: 1. «гасѣти (вогонь)». 2. «вимикати електричне світло». [Саб.: 46] < *gāsiti *gāsītь (p.a.n.) [Скл.: 160]; **gāsiti, -šū, -sīt; gāsī** «гасѣти»; **po=gāsiti, -šū, -sīt; po=gašenoj** «загасѣти» [СКУТГ: 83]; **гасѣти** [Жел.: 138]; **гасѣти, гаšу, гасѣш** «гасѣти» [Грінч. I: 276]; **гасѣти, гаšу, гасѣш**: 1. «припиняти горіння; тушити». 2. «не давати розвиватися; подавляти; глушити». 3. «зменшувати, припиняти дію чого-небудь». 4. «робити недійсним, таким, що немає сили, значення» [СУМ II: 39]; **казѣти¹, кажѣ, казіш**: 1. «розбивати (скло, фарфор, кераміку і под.), ламати». 2. «псувати (про механізми), ламати». [Саб.: 137]; **казѣти², -зит** «тиснути (про тісне взуття), травмувати живе тіло». [Саб.: 137]; **казѣти**

[*казітис'а*], *-зіу'а* «розбиватися». 2. «псуватися, ламатися». [Саб.: 137] < *kāziti *kāzītĭ (р.а.п.) [Скл.: 161]; *казити* «псувати», *казитися* «псуватися, збитися» [Км. 3: 296], *казіти*: 1. «бити (посуд, яйця, скло та ін.)». 2. «псувати» [СБГ I: 335]; [*kaziti*], (*i*)*skaziti*, *-žú*, *-zít* «зіпсувати» [*pörtiti*]; *skazenoj*. Син. (*i*)*skaziti* «зломити, розбити» [СКУТГ: 99]; *казити*, *кажу*, *казіш*: 1. «бити (горнець, шибу)». 2. «псуватися» [Жел.: 330], *казіти* «псувати, нищити» [СГГ: 90], *казіти* «псувати, спотворювати», пол. *kazić* «псувати», чеськ. *kaziti* «псувати, розбещувати»; - псл. *kaziti* «зникати, гинути» [ЕСУМ II: 342]; *казіти*, *кажу*, *-зиш* «псувати, спотворювати» [Грінч. II: 207].

Інше відсубстантивне утворення (з повноголосним сполученням кореневої морфеми) у досліджуваних говірках, на відміну від південно-східного літературного стандарту, як і сучасної української літературної мови, зберігає пізньопраслов'янську рухому акцентну парадигму, тобто суфіксально-кореневий тип наголошування: *голосіти*, *голошу*, *голосіш* «доносити на кого-небудь». Див. ще *мелдовати* [Саб.: 50], *голосітися* [*голосітис'а*], *гдлдішус'а*, *голосіс'а* «сказати про себе якусь важливу інформацію»: *Іди чесно голосітис'а, що пур'ізавис' хлбці'а*. Див. ще *мелдовати*. [Саб.: 50] < *golsiti *gojsitĭ (р.а.п.) [Скл.: 161]; *голосіти*: 1. «говорити; звіщати». 2. «плакати за покійником з примовляннями» [Гол: 483]; *голосіти* [Жел.: 150]; *голосіти*, *-шү*, *-сиш*: 1. «голосити, плакати, ридати». 2. «видавати високий чи пригнічений звук, шуміти, гудіти» [Грінч. II: 304], *голосіти*², *-ошү*, *-осиш*, діал. «поширювати, обнародувати» [СУМ II: 116].

Послідовно потверджує й збереження пізньопраслов'янської рухомої акцентної парадигми у досліджуваному, як і порівнюваних, варіантах української мови інший відсубстантив: *мастіти*, *маіцу*, *мастіш*: 1. «мастити». 2. «білити хату». 3. «те саме, що *ваковіти*». [Саб.: 168] < *māstiti *māstītĭ (р.а.п.) [Скл.: 161]; *мастіти*: 1. «мазати» (Км., Охр., Ям.). 2. «здвигати плечима» (Км., Охр.) [СБГ I: 432]; *mastiti*, *maščú*, *-stít* «мазати; обмазувати, штукатурити (будинок)»; *za=mastiti*, *za=maščenoj* «забруднити» [СКУТГ: 118]; *мастіти*, *маіцу*, *мастіш*: 1. «приправляти жиром їжу; змащувати частини механізмів». 2. «давати хабарі» [КСЛГ: 170]; *мастіти*, *маіцү*, *мастіш* [Жел.: 429]; *мастіти*, *-шү*, *-тіш*: 1. «мазати, намазувати, змазувати маслом і взагалі масляним засобом». 2. «мазати глиною». 2. «бруднити». 4. «масувати (карти)» [Грінч. II: 408]. Укладачі ж лексикографічних джерел, що репрезентують сучасну українську літературну мову, з невідомих причин відступають від лексикографічних традицій і фіксують його із суфіксально-кореневим наголошуванням: *мастіти*, *маіцү*, *мастіш*: 1. «вкривати кого-, що-небудь шаром чогось жирного, рідкого». 2. «мазати що-небудь рідким їстівним». 3. «давати хабарі». 4. «укривати шаром глини стіни хати» та ін. [СУМ IV: 642].

Серед відсубстантивних вербативів з парокситонним наголосом досліджувана говірка зберегла раритетне праслов'янське утворення, яке не стало набутком південно-східного літературного стандарту, а через те й сучасної української літературної мови: *каліти*, *кал'у*, *каліш* «гартувати сталь». [Саб.: 137]; [*kaliti*]: *za=kaliti*, *-lú*, *-lit* «загартувати (метал)» [СКУТГ: 98]; *каліти*, *-ім* «змазувати (доліку в хаті)» [НРС: 135]; *каліти* [Жел.: 331].

Отже, акцентуаційні особливості закарпатських говірок, як й інших південно-західних, до недавнього часу залишались переважно на периферії наукових зацікавлень, тому студії в галузі діалектної акцентології малочисельні.

Аналізовані відсубстантивні вербативи досліджуваної говірки характеризуються закоріненістю в праслов'янську спільноту, лексико-семантичною, граматичною, фонетичною й наголовою співвіднесеністю з аналогічними дериватами в бойківських говірках. Більшість з них представлена в обидвох літературних стандартах української мови, як і сучасної. Зазначені дієслова в марамороській говірці засвідчують завершеність акцентуаційних процесів, що виявляється в послідовному закріпленні в них суфіксально-флексійного наголошування. Локальна говірка відзначається продуктивністю процесів наголосової аналогії, яких зазнали більшість дериватів з повноголосними групами в кореневій морфемі, чого не знають інші варіанти української мови. Суміжні бойківські говірки, не говорячи про літературні варіанти чи сучасну українську літературну мову, в означених відсубстантивах не потверджують такої наголосової тенденції.

Частина аналізованих дериватів у досліджуваній говірці, на відміну від південно-східного варіанта української літературної мови, як і сучасної, характеризується збереженістю парокситонованого наголошування презенсної форми першої особи однини. Локальна говірка відзначається й збереженістю раритетних праслов'янських утворень, які утрачені іншими варіантами української мови. До того ж, покликувана говірка, на відміну від інших говірок південно-західного наріччя, містить низку локалізмів, які функціонують з аналізованим акцентним типом, потверджуючи його тяглість і продуктивність.

Примітки

- ¹ Маркер над сонантом *-i-* у наведеному вербативі позначає прикрити артикуляцію наголошеного звука.

Список умовних скорочень

1. Гол. – Матеріали для словаря Малорусскаго нарѣчія //Мовознавство – першоджерела: науковий збірник Музею української культури в Свиднику / упорядники: Й. О. Дзензелівський, З. Ганудель. – Пряшів, 1982. – Т. 10. – С. 311 – 612.
2. Грінч. – Грінченко Б. Словарь української мови: у 4-х томах. – К.: В – во АН УРСР, 1958. – Т. I. – 494 с.; Т. II. – 573 с.
3. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7-и т. – Київ. – Т. I., 1982. – 631 с.; Т. II, 1985. – 570 с.
4. Жел. – Желеховський Є. Малоруско-німецький словар: у II-х т. / Є. Желеховський, С. Недільський. – Мюнхен: Monachii, 1982. – ТТ. I – II. – 1117 с.
5. Кміт – Кміт Ю. Словник бойківського говору / Юрій Кміт //Літопис Бойківщини: записки, присвячені дослідям історії, культури й побуту бойківського племені / упор. Р. Данчич. – Львів: Каменяр. – Випуск 2, 2007. – С. 179 – 218; – Випуск 3, 2009. – С. 275-304.
6. КСЛГ – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / упорядк. й підготовка до друку Є. Турчин. – І.-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
7. НРС – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів – Нью-Йорк, 2008. – 288 с.
8. Орф. – Орфографічний словник української мови. – К.: Довіра, 1994. – 864 с.
9. РУС – Російсько-український словник. – К.: Головна редакція УРЕ, 1987. – Т. I. – 845 с.
10. Саб. – Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
11. СБГ – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – у 2-ох частинах/ М. Й. Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с.
12. СБГГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
13. СГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
14. СГРС – Словарь говоров русского севера / под ред. чл.- кор. РАН А. К. Матвеева. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2001. – 249 с.
15. Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Скляренко. – К., 1998. – 342 с.
16. СКУТГ – Словарь карпатоукраинского торуньского говора / ответственный ред. А. Ф. Журавлев. – М.: ИС РАН, 2001. – 216 с.
17. СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. –К.: Наук. думка, 1970. – Т. I. – 799 с.; 1970. – Т. II. – 550 с.; 1973. – Т. IV. – 840 с.
18. УРС – Українсько-російський словник. – К.: АН УРСР, 1953. – Т. I. – 506 с.
19. SH – Jan Janów. Słownik huculski [text] /Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger /Jan Janów. – Krakow Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – 302 s.

Список використаних джерел

1. Атлас укр. мови: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / ред. Я.В. Закревська. – К.: Наукова думка, 1988. – Т.2.– 519 с.
2. Винницький В. Українська акцентна система: становлення, розвиток / Василь Винницький. – Львів: Біблос, 2002. – 576 с.
3. Закревська Я. Система особових форм дієслова в західних говорах української мови (Теперішній час) / Я.В. Закревська //Українська лінгвістична географія. –К.: Наукова думка, 1966. – С. 132 – 130.
4. Ковалик І. І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові //Питання українського і слов'янського мовознавства / Іван Ковалик. – Вибрані праці. – Ч. II. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – 495 с. – С. 143–149.
5. Рудницький Я. Українська мова, її початки, історія й говори / Ярослав Рудницький. – Сідней; Канберрак, 1978. – 117 с.
6. Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В.Г. Скляренко. – К., 1998. – 342 с.

Анотація. У статті проаналізовано наголошування зазначених вербативів у зіставленні з бойківськими й лемківськими, що становлять одну карпатську групу говорів південно-західного наріччя, та літературними стандартами української мови.

Ключові слова: наголошування, акцентний тип, марамороська говірка, карпатська група говорів, південно-західне наріччя.

Summary. The paper analyzes the features of emphasizing substantive suffix verbs with the suffix *-y* flexion-type accentuation Maramorian local dialects in comparison Boiko and Lemko constituting one Carpathian speaker southwestern dialect, with both versions of Ukrainian literary language and modern Ukrainian. Revealed that expressed verbatyves are characterized by lexical-semantic, grammatical, phonetic and accentuation beginning in later praslavonic community and correlation with similar derivatives Boyko dialects. Most of them represents both literary standards Ukrainian language as modern. Analyzed verbs certify completeness of the study dialect emphasizing processes found in fixing them sequential suffix flexion-type accent, thanks to conservation later praslavonic moving accentual paradigm. The local dialect is marked accentuation similar performance processes, manifested especially in derivatives with whole volume groups in the root morpheme with the former baritone or oxytone accent paradigm. Related Boiko dialects, not to mention the literary standards Ukrainian language, not appointed verbatives confirm this dynamic accentuation processes. Part substantives in Maramorian dialects, unlike the southeastern Ukrainian literary language version as modern inherent safety of paroxytone emphasis in the form of first-person singular present. The study confirms and speech preservation of rare Slavonic entities that lost Ukrainian language other options. It contains a number lokalizms that are missing in other southwestern dialects of Ukrainian language.

Keywords: accent, type Accent, Accent paradigm, Maramorian speech, Carpathian group of speakers, south-western dialect.

Отримано: 21.01.2015 р.

УДК 811.161.2+81'373:001.4

Іващенко В.Л.

ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕВИХ ТЕРМІНОЛОГІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

В українському термінознавстві розпрацьовано не одну класифікацію основних етапів виникнення й формування галузевих термінологій. Як засвідчує огляд написаних в Україні дисертацій, переважно це періодизації історичного розвитку й функціонування української термінології суспільних наук (68%), наприклад: філологічної – мовознавчої, граматичної, морфологічної, риторичної, церковної / церковно-обрядової / богослужбово-обрядової, економічно-правової / соціально-економічної / термінології політичної економії, юридичної термінології, військової / військово-морської / термінології військових звань та посад, музичної, термінології дизайну, бібліотечно-бібліографічної, офіційно-ділової, термінології податкової сфери, журналістики тощо. На другому місці – дослідження поетапності процесу формування й становлення природничої термінології (25%), зокрема: хімічної, географічної, біологічної, ботанічної, термінології фізики, елементарної математики, медичної клінічної термінології / медичної лексики тощо. І на третьому – вивчення періодизації історії формування науково-технічної термінології (7%), наприклад: машинобудівної, термінології нафтогазової промисловості та ін.

Першими спробами розкрити історіографію граматичної термінології, зокрема й української, на тлі історії граматичного вивчення рідної мови, історичного огляду граматичної літератури, слов'янської та “виробленої з неї” російської термінології є розвідка І. І. Огієнка “Історія української граматичної термінології” (1908), у якій відомий український науковець, звертає увагу на те, що ця історія розпочалася ще тисячу років тому, коли Іоан, екзарх Болгарський, у своєму перекладі граматики Дамаскіна вперше, щоправда, невдало вжив перекладених із грецької мови головних граматичних термінів, переклавши їх слово в слово. Ця термінологія, за спостереженнями І. І. Огієнка, стала підвалиною, на якій будували свої граматичні терміни українські філологи XVI–XVII ст., що знайшло відбиття в граматиках Л. Зизанія і М. Смотрицького (1619) [18, 98–102].

Видатний діяч української науки дає два нариси розвитку граматичної термінології в Галичині (у галичан, “у наших закордонних земляків”) протягом 80-ти років, зокрема з 1830 по 1907 рр., й “Україні Російській” (в “українців російських”) протягом 90-та років, зокрема з 1818 р. по 1908 р., на тлі історії граматичного вивчення рідної мови, тісно пов'язаної з ростом граматичної літератури [18, 94–129].

Перший нарис І. І. Огієнко розпочинає з Галичини з 30-х рр. XIX ст., вирізняючи три періоди розвитку граматичної термінології й відповідно літератури, а саме: *перший період* “закордонної граматичної літератури” / *часи до 50-х рр. XIX ст.* – “коли мало одрізнялось своє національне од чужостороннього” й “писали ся сі граматика не рідною мовою”, “разом з термінольоґією чужосторонньою <...> надбуємо по сих граматиках і термінольоґію “руську” (“руській” в Галичині все одно, що “малоруский”, український), писану кирилицею, здебільшою просто славянську” (з’являються давні слов’янські терміни в граматиці М. Лучкая, слов’янські та російські – в граматиці І. Левицького, російські, списані з граматики Греча, – в граматиці Я. Вагілевича, польські – в граматиці І. Лозинського); *другий період / доба з 50-х до 80-х рр. XIX ст.* – “початок розвитку народної граматичної літератури”, “пробиває ся народна течія до граматичної термінольоґії” (вживаються слов’янські та російські терміни в “українській конструкції”, з українськими закінченнями в граматиці Я. Головацького, російські терміни в українській вимові, з українським закінченням – в граматиці М. Осадці, чисто народна термінольоґія – в граматиці Гр. Шашкевича, термінольоґія, яка відповідає народній мові і зрозуміла учням – в граматиці П. Дячана, народна і влучна термінольоґія – в працях П. Павлусевича, чимало термінів, що ввійшли потім до загального уживання, а також терміни з польської граматики – в граматиці Ом. Партицького, чужомовні терміни – в перших працях Ом. Огоновського); *третій період* – “період граматичної літератури, коли вона <...> перестала наслідувати чужі зразки і почала будуватись на цілком науковому ґрунті” (помітними стають наукові підстави української мови в наступних працях Ом. Огоновського, творцями теперішньої термінольоґії стають С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер, які в своїй граматиці вживають багато термінів, що вони вперше їх склали) [18, 96–115].

Другий нарис І. І. Огієнко розпочинає ще з першої граматики нашої мови О. Павловського 1818 р. й до 1908 р., зазначаючи, що впродовж 90-тих років в Україні Російській не було жодної граматики, тому “граматична термінольоґія <...> не мала змоги розвиватись и колоситись в Російській Україні, не могла придбати собі сталих, непохитних форм” [18, 96]. Український мовознавець зазначає, що українську мову на Україні Російській не визнавали офіційно, ніде в школах її не викладали, тому розвиток граматичної термінольоґії йшов поза межами України Російської, на Галичині. І. І. Огієнко акцентує увагу на таких ключових моментах: *50-ті – 60-ті рр. XIX ст.* (з’являються перші граматики П. Куліша, І. Деркача, Т. Шевченка, Л. Яценка, пізніше М. Гац(т)цук, у яких дуже мало термінольоґії; перші статті про термінольоґію М. Левченка, П. Єфименка, М. Гац(т)цук; рецензія М. Номиса на словник К. Шейковського); *до 1905 р.* – “обставини склали ся вже так, що українське слово було зовсім заборонено, видавати наукових праць стало невільно”; *з 1906 р.* – починається “розвій” граматичної літератури й творення граматичної термінольоґії на народній основі (граматичну термінольоґію фіксує словник Уманця і Спілки; виходять граматики: П. Залозного – автор скористався галицькими термінами; А. Кримського – автор вирішив “братъ изъ закордонной малорусской грамматической терминологіи только кой-какіе <...> термины, <...> держаться русской (т.-е. церковно-славянской или болгарской) терминологіи, или, съ оговоркой, предлагать свои собственные термины, которые <...> могли бы казаться для украинцевъ удобопонятными” (цит. за І. Огієнко [18, 119]); Г. Шерстюка – автор не всі галицькі граматичні терміни визнає вдалимими й зрозумілими й замінює деякі з них на терміни, витворені А. Кримським; Є. Тимченка – найперша наукова граMATика, в якій автор “в деяких термінах <...> відступив від загально вживаних в галицьких школах, замінивши їх <...> відповіднішими; зрештою <...> ладен не вживати надалі нововитворених термінів, коли компетентна критика не признає їх і подаєть щось кращого”) [18, 115–124].

Зазначимо, що чимало періодизацій засвідчують не всю історію розвитку термінольоґій досліджуваних галузей, а лише певного часового зрізу їх формування. Наприклад:

- *української фізичної термінольоґії другої половини XIX – першої третини XX ст. (друга половина XIX – 10-ті рр. XX ст. / період зародження термінольоґії фізики; 20–30-ті рр. XX ст. / період організованої та координованої роботи над термінольоґією; друга половина 30-х – 80-ті рр. XX ст. / період розвитку досліджуваної термінольоґії в руслі радянського мовознавства, русифікація термінольоґії; 90-ті рр. XX ст. / період відродження української фізичної термінольоґії)* (І. Р. Процик) [22];
- *наукового стилю 1917–33 рр. в історії формування офіційно-ділового стилю української мови (донаціональний період / із часів Київської Русі; 1917–33 рр. – початок функціонування й розвитку офіційно-ділового стилю української мови; з 1917–33 рр. до початку 90-х рр. XX ст. – інтенсивний розвиток українського офіційно-ділового стилю; сучасний етап – відновлення й відтворення лексичного складу українського ділового стилю на тлі загального національного відродження)* (Л. О. Тименко) [26, 9–17, 75–81];
- *навчальної термінольоґічної лексики в процесі побудови української системи освіти кінця XIX – початку 1930-х рр. XX ст. (друга половина XIX – початок XX ст. / початковий період*

формування навчальної термінології, спричинений русифікаційною політикою царського уряду, недержавним статусом української мови, державною роз'єднаністю української мовної території; 1905–17 рр. – створення шкільної термінології на наддніпрянській та західноукраїнській мовних основах; 1917–20 рр. – формування національної шкільної політики, національної системи освіти й виховання, набуття українською мовою державного статусу й відповідного державного значення української термінологічної лексики в освіті) (В. І. Авраменко) [1].

У цьому ж аспекті звертають на себе увагу дослідження (які фактично доповнюють одне одного) мовознавчої термінологічної лексики в пам'ятках української мови XVI–XVII ст. Д. Б. Якимович-Чапран (*час Київської Русі; XIV – перша половина XVI ст.; кінець XVI–XVII ст.; XVIII – перша половина XIX ст.*) [31] та української мовознавчої термінології кінця XIX – початку XX ст. В. В. Захарчин (*до 50-х рр. XIX ст.; 50–80-ті рр. XIX ст.; 1889 р. – перше десятиліття XX ст.*) [8, 14]. Відкритим залишається питання про вивчення української лінгвістичної термінології XX – початку XXI ст. Щоправда, цей відтинок часу частково знайшов відбиття у висвітленні процесу формування української морфологічної термінології в дисертації І. А. Ярошевич, яка вирізняє такі періоди її розвитку: *початок XX ст. – 20-ті рр. XX ст.* – продовження загальних традицій національного термінотворення другої половини – кінця XIX ст.; *30-ті – початок 50-х рр. XX ст.* – поступове припинення термінологічної діяльності в наукових центрах України, русифікація питоми української термінології, репресії українських мовознавців; *кінець 50-х – початок 60-х рр. XX ст.* – відродження термінологічної діяльності в наукових центрах України, систематизований опис граматичної термінології; *60–70-ті рр.* – вивчення теоретичних проблем граматики, опис граматичної, зокрема й морфологічної структури мови; *80-ті рр.* – розширення поняттєвого складу морфологічної термінології; *90-ті рр. XX – початок XXI ст.* – національне відродження й функціонування української мови як державної, відновлення національної ідентичності окремих морфологічних термінів, подальша розбудова поняття морфологічної системи [33, 7–11].

Найповнішою в українському термінознавстві в плані вивчення мовознавчої термінології є періодизація історії виникнення, формування, становлення та функціонування української граматичної термінології, яку можна простежити в теоретичних працях І. І. Огієнка (“Історія української граматичної термінології”, 1909) [19], монографії Н. А. Москаленко (“Начерк історії української граматичної термінології”, 1959) [15; 16], а також у дисертації О. В. Медведь [13].

До робіт, присвячених вивченню певного відтинку (переважно межі XIX–XX ст.) формування й розвитку конкретних галузевих термінологій у їх деталізованій періодизації, можна віднести, наприклад, дослідження:

- *юридичної термінології української національної мови* О. А. Сербенської (*XIX – початок XX ст. / дожовтневий: позбавлений державності український народ відчував соціальний та національний утиск із боку самодержавного уряду царської Росії та монархічного уряду Австро-Угорщини, у наслідок чого був позбавлений можливості публікувати рідною мовою закони, що негативно відбилосся на процесі розвитку й формування української юридичної термінології; післяжовтневий: українська мова отримала широкі державно-політичні права, що створило реальну необхідність у розробленні й упорядкуванні української юридичної термінології*) [24, 5–6];
- *термінології політичної економії української мови* Т. І. Панько (*середина XIX ст. – перша спроба систематизації політекономічної термінології; останнє десятиліття XIX ст. – формування політекономічної термінології на науковій основі, визначення її структурно-семантичної системи; початок XX ст. – стабілізація політекономічної термінології української мови під впливом відповідної термінології російської мови; становлення української політекономічної термінології на національній основі в умовах постійних міжсхіднослов'янських та міждіалектних контактів у процесі зближення термінологічних систем*) [20, 26–29];
- *української хімічної термінології* Г. В. Наконечної (*1861–21 рр. / галицький період; 1921–34 рр. – перенесення центру термінологічної діяльності на Наддніпрянщину; 1934–39 рр. – початок боротьби з “націоналістичним шкідництвом на мовному фронті”; 1939–58 рр. – максимальне зближення української хімічної термінології з російською; 1959–90 рр. – продукування російської національної термінології в українській транслітерації*) [17, 5–9].

Вивченню ранніших періодів історичного розвитку й функціонування української хімічної термінології з коментарем наступних етапів її формування, особливо XIX–XX ст., присвячена, наприклад, праця Н. А. Цимбал (*XVIII ст. – адаптація міжнародної номенклатури органічної хімії в національних мовах; з 1873–39 рр. – активне формування української хімічної термінології в період діяльності Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка; проголошення в 1917 р. Української державності, в 20–30-х рр. XX ст. українізація посилює термінологічну діяльність; з кінця*

30-х рр. XX ст. українську номенклатуру органічної хімії заміщує номенклатура російського зразка, номенклатура органічних сполук залишається міжнародною; 60-ті рр. XX ст. – період національного піднесення, домінування міжнародної хімічної термінології; 90-ті рр. XX ст. – новий етап розвитку українського хімічного термінознавства) [27, 215; 28].

Із 70-х рр. спорадично, а з 80-х рр. частіше в українському термінознавстві з'являються фундаментальні дослідження, в яких проаналізовано періоди виникнення й формування галузевих термінологій у ширшому часовому діапазоні. У таких діахронних дослідженнях спостерігаємо кілька тенденцій.

Перша тенденція (П. П. Чучка, І. В. Сабодаш та ін.) пов'язана з розмежуванням понять “термін” і “номен”, що переносить увагу мовознавців на вивчення періодизації галузевих номенклатур, наприклад:

- української географічної номенклатури (XI–XIII ст. – давньоруська географічна номенклатура; XIV–XVII ст. – початковий період розвитку староукраїнської географічної номенклатури; географічної номенклатури XVI–XVIII ст.; української географічної номенклатури національного періоду: кінець XVIII – початок XX ст. – розвиток народної номенклатури, формування системи термінів науки географії; третя чверть XIX ст. – спроба створення національної географічної термінології; радянський період / 20–30-ті рр. XX ст. – стабілізація терміносистеми, нормалізація народної номенклатури з наступною її кодифікацією; сьогодні [60–80 рр. XX ст.] – співіснування та взаємодія живого народнономенклатурного середовища та сформованої географічної термінології, зведення до мінімуму ролі народної номенклатури в поповненні наукової термінології) [30];
- української ботанічної номенклатури (XI–XIII ст. – фіксація давньоруської ботанічної лексики в текстах пам'яток писемності; XIV–XV ст. – формування староукраїнської ботанічної лексики під сильним впливом польської мови; XVI–XVIII ст. – фіксація староукраїнських назв рослин у пам'ятках писемності, послаблення впливу польської мови, посилення впливу російської мови; XIX – початок XX ст. – еволюція українських назв рослин: друга половина XIX ст. – завершення процесу формування й нормалізації загальноживованої ботанічної лексики; дожовтневий час; 50–60 рр. – створення наукової номенклатури рослин; 70–90-ті рр. – активна робота зі збирання народних назв рослин; початок XX ст. до 1917 р. – продовження роботи зі збирання народних назв рослин; радянська епоха: довоєнний етап / 20-ті рр. – створення, стабілізація та нормалізація української наукової номенклатури; післявоєнний етап / перша половина 60-х рр. – наукова ботанічна номенклатура української мови набула рис нормалізованої та кодифікованої термінологічної підсистеми) [23].

Друга тенденція (З. І. Куньч, Я. П. Яремко, О. Г. Литвин, С. З. Булик-Верхола, С. М. Дорошенко, О. В. Чорна, Я. Г. Мар'янюк, О. Я. Андріянова, М. О. Гонтар та ін.) – це вивчення етапів формування й розвитку галузевих термінологій на тлі розмежування понять “термінологія (сукупність термінів)” і “термінологія (впрядкована сукупність термінів) / терміносистема”, наприклад:

- української риторичної термінології (термінологія риторики Київської Русі; XVII–XVIII ст. – період розквіту теорії ораторського мистецтва в Україні; друга половина XVIII – початок XX ст. – криза української риторики у зв'язку із заборонаю української мови як засобу спілкування; друга половина XIX – початок XX ст. – закладаються основи сучасної української наукової термінології й згасає риторика як наука, продовжуючи розвиватися в межах суміжних дисциплін; термінологія сучасної риторики: 20-ті рр. XX ст. – інтерес до проблем теорії красномовства; до відлиги 60-х рр. – риторична система знову завмирає; 70-ті рр. XX ст. – переклади українських латиномовних риторик XVII–XVIII ст.; поява сучасної риторики / неориторики як нової філологічної дисципліни) [10, 5–8];
- української військової термінології (період Київської Русі / княжа доба – генетичне коріння української військової термінології; XIV–XVII ст. / козацька епоха – активне використання народнорозмовної мови та запозичень у результаті міжмовних контактів; XVIII – кінець XIX ст. – переривається розвиток української військової термінології, консервуючись у Центральній і Лівобережній Україні в народнорозмовному стилі; 1848–49 рр. – часткова реанімація української військової термінології; XX ст. – домінування живої народної мови: “термінологічний прорив” 20-х рр. – вершина розвитку української військової термінології, паралельне використання російської та української мов; 30-ті рр. – штучне призупинення процесу творення української військової термінології; 40–50 рр. – українська наукова мова практично не розвивається; суттєву роль у розбудові української військової термінології відіграє українська діаспора; 50–80 рр. – “легалізація” української наукової мови в силовому полі “теорії злиття мов”; сучасний етап [90-ті рр.] –

- дві тенденції розвитку української військової термінології: принцип т. зв. “реальної мови” й дерусифікація з використанням ретротермінології) [32, 4–14];
- *української машинобудівної термінології (XVIII – початок XIX ст. – стихійне нагромадження термінів; 1892–1921 рр. – початок свідомого термінотворення й пошуку термінологічних варіантів; 1921–34 рр. – “золоте десятиліття” українського термінотворення; еволюція машинобудівної термінології, її формування в систему; 1934–58 рр. – русифікація наукової термінології, згасання українського термінотворення; 1959 – кінець 80-х рр. XX ст. – спроба відродження й подальшої русифікації машинобудівної термінології; з початку 90-х рр. XX ст. – нові перспективи відродження й розвитку української машинобудівної термінології після отримання українською мовою статусу державної; використання надбання 20-х рр., нормалізаторська діяльність)* [11, 6–8];
  - *української музичної термінології (з давніх часів до XVI ст. / донауковий період – закладено основи розвитку української музичної термінології; XVI–XVIII ст. – зародження системи музичної лексики, ідея поєднання національних мовних ресурсів із запозиченнями; кінець XVIII – друга половина XIX ст. – поява народницького підходу до термінотворення, домінування тенденції до створення музичних назв на основі народної мови, до використання діалектних ресурсів; 1923–33 рр. XX ст. – досягнення українською музичною термінологією найвищого розвитку; 1934–89 рр. XX ст. / радянський період – національну термінологію формально не забороняли, проте її розвиток корегували в певному політичному напрямі; сучасний етап – нормування галузевих термінологій, розвиток двох тенденцій: використання неологізмів-запозичень та відродження давніх українських термінів)* [4, 5–8];
  - *української термінології нафтогазової промисловості (з XIII й до кінця XIX ст. – функціонування перших назв у літописах: XVI – XVII ст. – зародження української виробничої термінології нафтового промислу; кінець XIX – 20-ті рр. XX ст. – зародження нафтогазової науки; окремо термінологію нафтогазової справи не досліджували; 30–80-ті рр. XX ст. – сповільнення подальшого розвитку української науково-технічної мови, спеціальну й навчальну літературу українською мовою фактично не видавали; 90-ті рр. XX – початок XXI ст. – з утвердженням України як незалежної держави починають видаватися словники термінології нафтогазової промисловості)* [6, 5–8];
  - *української термінології податкової сфери (період Київської Русі; період татаро-монгольського завоювання Київської Русі; друга половина XIV – перша половина XVII ст. – частина українських земель у складі Великого князівства Литовського; друга половина XVII – перша половина XIX ст. – більша частина українських земель під владою Російської імперії; друга половина XIX – перше двадцятиліття XX ст. – формування нової системи оподаткування; від 20-х рр. XX – початок XXI ст. – діяльність Інституту української наукової мови, подальший розвиток системи оподаткування й української податкової термінології під впливом російської мови)* [29, 7–9];
  - *української термінології дизайну (“донауковий” період / XI – початок XIX ст. – зародження галузевої термінології, поява прототермінів; другий період: XIX – початок XX ст. – етап свідомого формування галузі дизайну та її термінології; 20–30-ті рр. XX ст. – етап цілеспрямованої термінологічної діяльності; 30–80-ті рр. XX ст. – етап повільного розвитку української термінології дизайну, орієнтація української термінології на російську; з 1991 р. – початок XXI ст. / сучасний період – удосконалення української термінології дизайну за набуття Україною статусу незалежної держави; орієнтація на власні мовні засоби, активізація резервів української мови; зближення української термінології з російською, запозичення через російську мову іншомовних слів)* [12, 6–7];
  - *військово-морської термінології української мови (з часів Київської Русі / княжа епоха – основу військово-морської термінології формує слов’янська лексика; козацька епоха – вплив міжмовних контактів; епоха правління Петра I – сильний вплив російських запозичень; 1923–32 рр. / період українізації – розвиток військово-морської термінології спирався на “історичний” та “етнографічний романтизм”; 1939–90 рр. / радянська епоха – використання виключно російської термінології; 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст. – співіснування двох тенденцій: орієнтації на використання русифікованих військово-морських термінів та відродження національної термінології 20–30-х рр. XX ст.)* [2, 5–7];
  - *української терміносистеми журналістики (IX – кінець XVIII ст. / накопичувальний період – закладались основи майбутніх журналістських жанрів; кінець XVIII – кінець 80-х рр. XX ст. – період формування терміносистеми, зародження журналістики на території України: у XIX ст. журналістика формується як сфера інформаційної діяльності; в кінці XIX – на початку XX ст. з’являються перші поодинокі дослідження з журналістикознавства;*

в 1917–20 рр. збільшується кількість періодичних видань, орієнтованих на творення термінів журналістики на національній основі; від початку 30-х до кінця 80-х рр. ХХ ст., не зважаючи на боротьбу влади проти націоналізму в термінології, продовжує розвиватися українська термінологія журналістики; помітною стає орієнтація на російськомовні одиниці; 90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст. – період інтенсивного розвитку терміносистеми у зв'язку з виголошенням державної незалежності України, а української мови – державною; поява мережевої журналістики) [5, 4–7].

Третя тенденція (А. М. Крейтор, С. В. Бібла, М. В. Сташко, Г. Пастернак, Н. В. Місник, Т. М. Дячук та ін.) представлена проблемою розмежування понять “лексема / загальноживане слово” і “термін”, “лексика”, “термінолексика” й “термінологія” на тлі основних періодів зародження, формування й розвитку вузькоспеціальних галузевих термінологій, наприклад:

- *термінолексика елементарної математики (1845–1963 рр. / перший період* – розвиток системи української термінолексика елементарної математики на основі “словеноросійської мови” під впливом південно-західних діалектів, німецької мови; 1863–1900 рр. / *другий період* – розвиток системи української термінолексика елементарної математики на основі південно-західних діалектів під впливом німецької та польської мов; 1900–17 рр. / *третій період* – створення двох варіантів української системи термінолексика елементарної математики: західноукраїнської на основі південно-західних діалектів під впливом німецької та польської мов і східноукраїнської на основі середньонаддніпрянських говорів під впливом російської мови; період перших спроб систематизації та нормалізації термінолексика елементарної математики; 1917–37 рр. – розвиток системи української термінолексика елементарної математики на основі української літературної мови під впливом російської мови, поява дублетних термінів; 1937–60 рр. – розвиток системи української термінолексика елементарної математики на основі української літературної мови з мінімальним розходженням із системою математичних термінів російської мови, очищення від локальних діалектних елементів, непотрібних запозичень, планомірна робота над систематизацією математичної термінології) [9, 5–6];
- *української церковної термінології (назв чинів та посад) (ХІ–ХІІІ ст.* – відсутність упорядкованості в церковній термінології; *ХІV–ХІVІІ ст.* – збагачення національними термінами в результаті введення староукраїнської мови в конфесійну практику; часткове нормування української церковної термінології; *кінець ХVІІ – перша половина ХІХ ст.* – сповільнення розвитку української церковної термінології у зв'язку із жорсткою централізацією православної церковної влади в Москві та заборонаю на будь-яку автокефалію в Україні; *друга половина ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.* / *епоха національно-культурного відродження* – українізація церковної термінології; *початок 30-х – початок 80-х рр. ХХ ст.* – табування української церковної термінології у зв'язку із заборонаю церкви; *з 90-х рр. ХХ ст.* – науковий підхід до вивчення української церковної термінології як самостійної ланки лексичної системи; протистояння двох тенденцій – українізації / осучаснення й традиційності у використанні української церковної термінології) [3, 8–10];
- *української бібліотечно-бібліографічної термінології (ХІ–ХІІІ ст.* – стихійний розвиток, фіксація у давньоруських пам'ятках; *ХІV–ХІVІІ ст.* – функціонування української бібліотечної термінології в пам'ятках староукраїнської мови; *ХІХ – початок ХХ ст.* – свідоме формування української бібліотечно-бібліографічної термінології з орієнтацією на лексику рідної мови; *20-ті рр. ХХ ст.* – набуття термінотворчим процесом цілеспрямованої наукової діяльності з орієнтацією на рідну мову; *30–50-ті рр. ХХ ст.* – гальмування розвитку національної наукової термінології, її корегування відповідно до внутрішньої політики держави, а також мовознавства, наближення української термінології до російської; *60–80-ті рр. ХХ ст.* – завершення процесу формування, початок процесу нормування української бібліотечно-бібліографічної терміносистеми; *початок 90-х рр. ХХ ст.* – нормування й відродження української бібліотечно-бібліографічної терміносистеми) [25, 5–8];
- *української економічно-правової термінології (Х–ХІІІ ст. / давньоруський період; ХІV–ХІVІІІ ст. / староукраїнський період; друга половина ХІХ – початок ХХ ст.* – період першого наукового осмислення мовного матеріалу; *20–30-ті рр. ХХ ст.* – “золоте десятиліття” української термінології; *середина 30-х – кінець 80-х ХХ ст.* – період штучного зближення українських галузевих систем із російською мовою; *90-ті рр. ХХ ст.* – сучасний період – термінологічний вибух в епоху НТР) [21, 138];
- *української медичної клінічної термінології (ХV – перша половина ХІХ ст.* – функціонування назв медичних понять того часу в писемних пам'ятках; *друга половина ХІХ – початок ХХ ст.* – свідоме формування української медичної клінічної термінології;

1917 – початок 30-х рр. XX ст. – термінотворчий процес набуває рис цілеспрямованої наукової діяльності; початок 30-х рр. – кінець 80-х рр. XX ст. – сповільнення розвитку національної наукової термінології, орієнтація на російську термінологію; 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст. – перегляд, відродження й упорядкування української медичної клінічної термінології) [14, 6–7];

- української соціально-економічної термінології (XI–XIII ст. / давньоруський період – стихійне виникнення й функціонування соціально-економічних назв; XIV – початок XIX ст.: з початку XIX ст. – свідоме втручання в еволюцію соціально-економічної лексики з боку науковців; друга половина XIX – початок 30-х рр. XX ст. / період “золотої десятиліття” 1921–33 рр. – початок системного вивчення української термінології; початок 30-х – кінець 80-х рр. XX ст. – досягнення “золотої десятиліття” проголошені “національним шкідництвом”, сильний вплив на формування української соціально-економічної термінології російської мови; 90-ті рр. XX – початок XXI ст. / сучасний етап – після проголошення України незалежною державою, української мови – державною, українська соціально-економічна термінологія розвивається в кількох напрямках: шляхом архаїзації й деархаїзації частини лексики, інтенсивного запозичення термінів та вилучення з термінології русифікованих форм, штучно нав’язаних у попередній період) [7, 5–7].

Отже, в українському мовознавстві є чимало періодизацій (більш детальних – менш детальних) історії формування й розвитку окремих галузевих та вузькогалузевих термінологій, розроблення яких базується, в одних випадках, на виборі хронологічних меж вивчення галузевих термінологій (вузькі – широкі), в інших – на тенденціях, пов’язаних із розмежуванням понять: 1) “термін” і “номен”, що переносить увагу мовознавців на вивчення періодизації галузевих номенклатур; 2) “термінологія (сукупність термінів)” і “термінологія (впорядкована сукупність термінів) / терміносистема”; 3) “лексема / загальноживане слово” і “термін”, “лексика”, “термінолексика” й “термінологія” (переважно у вивченні вузькоспеціальних галузевих термінологій), що засвідчує функціонування тієї самої назви і в загальному вжитку, і в спеціальній сфері знання. При цьому діапазон визначення основних періодів розвитку тієї чи іншої термінології варіює переважно від двох до дев’яти періодів, що певною мірою засвідчує вік, а отже, й питомість та розмір / обсяг галузевих термінологій. Наприклад, з огляду на прокоментовані періодизації, найдавнішими (відповідно питомішими й більшими за обсягом) в українському мовному просторі, такими, що розпочали свій історичний розвиток ще за часів Київської Русі, можна назвати українську риторичну, військову, військово-морську, музичну, церковну, економічно-правову, соціально-економічну, юридичну, бібліотечно-бібліографічну термінології, термінологію податкової сфери, географічну, ботанічну номенклатури та ін. Такими, що з’явилися пізніше можна назвати, наприклад: українську граматичну, власне мовознавчу, медичну клінічну термінології, виробничу термінологію нафтового промислу (XV/XVI–XVII ст.); українську машинобудівну, хімічну термінології, термінологію журналістики (XVIII ст.); українську термінологію політичної економії, термінолексику елементарної математики (XIX ст.); українську морфологічну термінологію (початок XX ст.) тощо.

Розробляючи ту чи іншу періодизацію, дослідники більшою мірою враховують основні чинники історичного, соціально-економічного й суспільно-політичного розвитку України, української мови та певні умови формування окремих галузей знання. Проте поза увагою в більшості випадках залишається узгодження цих чинників першочергово з розвитком наукових парадигм досліджуваних галузей знань, про періодизацію термінологій яких ідеться (адже кожна нова наукова парадигма в тій чи іншій галузі знання продукує нову термінологію цієї галузі), а також мовознавства та власне термінознавства, яке є комплексною науковою дисципліною, витвореною в результаті взаємодії різних наук. Саме тому однією з актуальних проблем сьогодення є розроблення періодизацій становлення галузевих термінологій у парадигмовому аспекті з визначенням відповідних хронологічних меж, які повинні бути узгоджені із загальною періодизацією розвитку української наукової термінології, термінологічної діяльності та власне термінознавчої думки в Україні (а не лише окремих галузей знань), що дасть можливість зробити певні узагальнення щодо початку відліку парадигмової періодизації українського термінознавчого й термінологічного просторів.

Список використаних джерел

1. Авраменко В. І. Розвиток навчальної термінологічної лексики у процесі розбудови української системи освіти (кінець XIX – початок 1930-х рр. XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / В. І. Авраменко. – К., 2003. – 20 с.

2. Андріянова О. Я. Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика в автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. Я. Андріянова. – Запоріжжя, 2011. – 18 с.
3. Бібла С. В. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / С. В. Бібла. – К., 1997. – 20с.
4. Булик-Верхола С. З. Формування і розвиток української музичної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / С. З. Булик-Верхола. – Львів, 2003. – 20 с.
5. Гонтар М. О. Українська терміносистема журналістики: формування, структурна організація та функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / М. О. Гонтар. – К., 2011. – 19 с.
6. Дорошенко С. М. Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / С. М. Дорошенко. – К., 2004. – 22 с.
7. Дячук Т. М. Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Т. М. Дячук. – К., 2003. – 20 с.
8. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. В. Захарчин. – К., 1995. – 26 с.
9. Крейтор А. М. Формирование и развитие украинской терминологии элементарной математики : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.661 «Языки народов СССР (украинский язык)» / А. М. Крейтор. – Одесса, 1971. – 24 с.
10. Куньч З. Й. Становлення і розвиток української риторичної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / З. Й. Куньч. – К., 1997. – 16 с.
11. Литвин О. Г. Становлення української машинобудівної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. Г. Литвин. – К., 2000. – 20 с.
12. Мар'янюк Я. Г. Українська термінологія дизайну: процеси становлення, формування, розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Я. Г. Мар'янюк. – К., 2011. – 20 с.
13. Медведь О. В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Олена Вікторівна Медведь. – Х., 2001. – 202 с.
14. Місник Н. В. Формування української медичної клінічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. В. Місник. – К., 2000. – 20 с.
15. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології / Н. А. Москаленко. – К. : Радянська школа, 1959. – 224 с.
16. Москаленко Н. А. З історії української граматичної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. А. Москаленко. – К., 1956. – 16 с.
17. Наконечна Г. В. Формування і розвиток української хімічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Г. В. Наконечна. – К., 1994. – 18 с.
18. Огієнко І. Історія української граматичної термінології / І. Огієнко // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. – К. : Перша Київська Друкарська Спілка, 1908. – Кн. I. – С. 94–129.
19. Огієнко І. Історія української граматичної термінології / І. Огієнко // Українська граматична термінологія з передмовою про розвиток її. – К. : Друк. 1-ої Друк. спілки, 1909. – С. 2–37.
20. Панько Т. И. Формирование терминологии политической экономии (на материале украинского языка в сопоставлении с русским и белорусским) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / Т. И. Панько. – К., 1981. – 46 с.
21. Пастернак Г. З історії становлення української економічно-правової термінології / Г. З. Пастернак // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 137–144.
22. Процик І. Р. Українська фізична термінологія другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Ірина Романівна Процик. – Л., 1999. – 223 с.

23. Сабадош И. В. Формирование украинской ботанической номенклатуры : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / И. В. Сабадош. – К., 1986. – 48 с.
24. Сербенская А. А. Развитие украинской юридической терминологии после Великой Октябрьской социалистической революции : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / А. А. Сербенская. – Львов, 1965. – 15 с.
25. Сташко М. В. Формування та розвиток української бібліотечно-бібліографічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М. В. Сташко. – К., 1999. – 19 с.
26. Тименко Л. О. Лексика офіційно-ділового стилю в історії української мови (1917–1933 рр.) : монографія / Л. О. Тименко. – К. : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2011. – 184 с.
27. Цимбал Н. А. З історії формування української хімічної термінології // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 215–219.
28. Цимбал Н. А. Формування української термінології органічної хімії в 90-ті роки ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. А. Цимбал. – К., 2001. – 19 с.
29. Чорна О. В. Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Чорна. – К., 2009. – 18 с.
30. Чучка П. П. История становления украинской географической номенклатуры : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / П. П. Чучка. – К., 1981. – 24 с.
31. Якимович-Чапран Д. Б. Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам’ятках української мови XVI–XVII ст. : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Дарія Богданівна Якимович-Чапран. – Л., 2009. – 232 с.
32. Яремко Я. П. Формування української військової термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Я. П. Яремко. – Дрогобич, 1997. – 16 с.
33. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. А. Ярошевич. – К., 2008. – 20 с.

Анотація. Проаналізовано загальні принципи й тенденції в розробленні періодизацій процесів формування й розвитку галузевих термінологій в Україні на традиційних засадах. Прокоментовано окремі з них із визначенням відсоткового відношення праць, присвячених етапам становлення галузевих термінологій суспільних, природничих і технічних наук. З’ясовано, що одні періодизації засвідчують лише окремих часовий зріз їх формування, інші – враховують ширші часові межі. Діапазон визначення основних періодів розвитку тієї чи іншої термінології засвідчує вік, а отже, й питомість та розмір / обсяг галузевих термінологій.

Ключові слова: етап історичного розвитку, періодизація, галузеві термінології, хронологічні межі, тенденції в періодизаціях.

Summary. The paper analyzes main principles and trends in the development of periodizations of formation processes as well as of branch terminologies in Ukraine on the traditional basis. It comments on certain of them pointing out the percentage of works dedicated to stages of the development of branch terminologies of social, natural, and technical sciences.

It is found out that one periodizations testify not the whole history of the development of terminologies of examined branches but only a certain time period of their formation and the others – include wider temporal frames beginning from the origin of a certain branch until now. The spectrum of examining main periods of the development one or another terminology varies dominantly from two tonine periods which testifies to a certain extent the age, thus the authenticity and the range / scope of branch terminologies.

The analysis of fundamental works showed that many researches leave without consideration in most cases the concord of factors of historical, social and economic, social and political development of Ukraine together with the development of scientific paradigm of researched fields of knowledge as well as with the periodization of mentioned terminologies (because each new scientific paradigm produces a new terminology of its branch), and linguistics and terminology as science which is a complex scientific discipline formed as the result of reciprocity of different. That is why one of the most acute problem of the nowadays is the elaboration of periodizations of the development of branch terminologies in paradigmatic aspect with determining respective chronological frames which should be considered

with general periodization of the development of Ukrainian scientific terminology, terminological activity and terminological mentality in Ukraine (not separate branches of knowledge), that gives an opportunity to make certain generalization as to the beginning of the calculation of paradigmatic periodization of Ukrainian terminological space.

Key words: *stage of the development, periodization, branch terminologies, chronological frames, trends in periodization.*

Отримано: 10.01.2015 р.

УДК 811.112.2'27

Казимір В.О.

DER LEXIKOGRAPHISCHE ASPEKT DER NEUENTSTANDENEN UMGANGSSPRACHLICHEN LEXIK IN DER DEUTSCHEN GEGENWARTSSPRACHE

Diese Abhandlung ist einigen Aspekten der Erforschung der lexikalischen Einheiten gewidmet, die in der deutschen Umgangssprache verwendet werden. In der Sprachwissenschaft gibt es Publikationen, die die Umgangssprache betreffen. Diese Frage wird von nächsten Forschern untersucht, wie Fleischer W., Michel G., Starke G., Sommerfeldt Karl-Ernst, Riesel E. Braun P., Drosdowski G., Henne H. und andere. In der vorliegenden Abhandlung wird die Erforschung der umgangssprachlichen Wörter weiter fortgesetzt.

Sehr aktuell sind heutzutage für die deutsche Sprache solche Wörter, die vor einiger Zeit noch keinen Sinn machten, aber heute sind sie jedem verständlich und werden im allgemeinen Sprachgebrauch ganz selbstverständlich benutzt. Da drängt sich die Frage auf, um welche Wortschöpfungen handelt es sich, woher kommen sie und wieso entwickeln sie sich innerhalb einer derart kurzen Zeit sogar zu Schlagwörtern? Die Aktualität wird durch das Vorhandensein einer Menge der umgangssprachlichen Wörter, Vielflächigkeit ihrer Semantik wie auch ihren spezifischen Gebrauch motiviert.

Nach 1945 hat sich die Hochsprache (Standardsprache) immer mehr der Umgangssprache gegenüber geöffnet. Der formvollendete Stil der Dichtes des 19. Jahrhunderts wurde jetzt nicht mehr als Norm gesetzt. Das zeigt sich vor allem in der gesprochenen Standardsprache, in die zunehmend umgangssprachliche Formen und landschaftliche Eigenheiten in den letzten 40 Jahren eingeflossen sind. Auch in Rundfunk, Fernsehen und Film wurde nach 1945 in eher zwangloser, salopper Art und Weise gesprochen.

Das Arsenal der existierenden Zeichen ist eine endliche Größe, aber wegen der Produktivität der Sprache niemals statisch sondern immer in Bewegung. Das Resultat dieser Neukombination des bestehenden Materials sind die Wortneubildungen, die sich als Produkt eines Sprechers an einen Rezipienten wenden. Dabei sind sie nur verständlich, wenn sie sich an den bekannten Regeln der Spracherzeugung orientieren. In der älteren Linguistik waren diese neuen Wörter nur am Rande interessant. Der Fokus der Forschung wurde mehr auf die Analyse der bereits lexikalisierten Wörter und auf eine genaue Beschreibung deren semantischer und morphologischer Eigenschaften gelegt. Erst die neueren linguistischen Arbeiten konzentrieren sich nicht mehr ausschließlich auf die fertigen Lexeme sondern auch verstärkt auf den Schöpfungsprozess der neuen Wortbildungen [5].

Kommunikationsbedürfnisse schaffen ständigen Sprachwandel. Neues tritt auf, verdrängt ältere Zeichen. Man spricht davon, dass Sprache aus Zentrum und Peripherie konstituiert ist, das heißt "peripheres" Wortgut kann allmählich ins Zentrum rücken, umgekehrt veraltete Wörter, werden ungebräuchlich und gelangen so in die Peripherie. Diese Arbeit widmet sich den neuen Wörtern der deutschen Sprache – den Neologismen, und vor allem denen, die in der Umgangssprache entstehen. Mit der Zeit aber können diese in die Wörterbücher eingetragen werden.

Wenn wir die Wörterbücher von 1989 und 2003 vergleichen, so können wir sehen, wie sich während dieser Jahre die deutsche Sprache verändert hatte. Diese Zeit hat tiefe Veränderungen der politischen, wissenschaftlichen und kulturellen Landschaft bewirkt. Die Ereignisse dieser Jahre haben das Zusammenleben der Menschen nachhaltig beeinflusst und natürlich auch ihre Spuren hinterlassen.

Im älteren Verlag von Deutsches Universal Wörterbuch treffen wir nur das Verb **abbedingen** und im Verlag von 2003 erscheint schon das Substantiv **die Abbedingung**. Dieses Wort wird in der Rechtsprache benutzt. Im neuen Verlag treffen wir den Neologismus **die Abbruchbirne**, den es im alten Verlag noch nicht gab. Das Verb **abdüsen** gibt es nur im neuen Verlag. Das Wort ist umgangssprach-

lich und bedeutet *sich rasch [mit einem Fortbewegungsmittel] entfernen*; zum Beispiel: in den Urlaub abdüsen. Das Adjektiv **abgefahren**: *beeindruckend, außergewöhnlich*, ist ein Neologismus, dass im neuen Verlag von Wörterbuch wird als umgangssprachlich bezeichnet. **Das Abgeld**: *Disagio*, der Neologismus, dass im Bankwesen erschien. Mit der Entwicklung der Sprache erscheint das nächste Wort **der Abholmarkt**: *die Verkaufsstelle, bei der die Käufer Waren, die sonst üblicherweise geliefert werden, selbst abholen*. Das Verb **abkacken** befindet sich nur im neueren Verlag von Wörterbuch. Das Wort hat nächste Bedeutungen: 1. *[schnell] seine große Notdurft verrichten*. 2. *[plötzlich] völlig versagen*: ihm ist der Motor abgekackt. Das umgangssprachliches Verb **ablachen** tritt nur im neuen Wörterbuch auf und hat die Bedeutung: *ausgiebig und herzlich lachen*. Der folgende Neologismus ist das Substantiv **die Ablassschraube**: *die Schraube an einem Behälter, die dazu dient, etw. abzulassen*. In der Sprachwissenschaft entsteht der nächste Begriff, **das Ableitungsmorphem**: *der Bildung neuer Wörter dienendes Morphem*. Das Verb **abmergeln** erscheint im landschaftlichen Bereich und bedeutet *sich durch übermäßige Arbeit und ständige Sorge erschöpfen*. **Die ABM-Stelle**, der Neologismus mit Bedeutung: *die Stelle, die im Zuge einer Arbeitsbeschaffungsmaßnahme geschaffen wird*. Umgangssprachlich ist der Neologismus **abnicken**: *befürworten, genehmigen*. **Die Abortgrube**: *die Grube beim Haus, die den Toiletten aufnimmt*. Im Bergbau entstehen die Neologismen **die Abraumhalbe** und **die Abraumkippe**. Das Verb **abschauen**: *absehen*, befindet sich nur im neuen Verlag und erscheint im landschaftlichen Bereich. In der Kochkunst entsteht das neue Wort **abschäumen**: *den unreinen Schaum von etwas entfernen*. Im alten und neuen Verlag sehen wir das Wort abscheiden, aber im Neuen erscheint schon auch das Substantiv **die Abscheidung**. Dann trifft man im neuen Verlag das Wort **der Abschiebestopp**, dass umgangssprachlich ist und hat die Bedeutung: *(vorläufiges) Aussetzen einer geltenden Praxis des Abschiebens*. **Die Abschiedsvorstellung**: *letzte Vorstellung eines scheidenden Künstlers*. Das Verb **abschiffen** ist als umgangssprachlich bezeichnet und bedeutet: *ein angestrebtes Ziel nicht erreichen, keinen Erfolg haben*: ein Projekt abschiffen lassen. In der Militärsprache erscheint das Substantiv **der Abschirmdienst**: *Geheimdienst, der mit der Abschirmung befasst ist*. In der Jägersprache haben wir ein neues Verb **abschwarten**: *die Schwarte abziehen*. Der Neologismus **die Absichtserklärung** gehört zur Rechtssprache und hat die Bedeutung: *(bes. in völkerrechtlichen Abkommen verwendet) Erklärung, durch die eine unverbindliche Absicht [offiziell] mitgeteilt wird*. **Der Absolutheitsanspruch**: *der Anspruch auf absolute Richtigkeit oder Gültigkeit (bes. in Bezug auf Religionen, philosophische und politische Lehren)*. **Die Absorptionsfähigkeit**: *Fähigkeit etwas zu absorbieren*. **Das Abspannseil**: *das Seil zum Abspannen*. In Elektronischer Datenverarbeitung entsteht der Neologismus **abspeichern** mit der Bedeutung: *Daten in einen Speicher eingeben und aufbewahren*. Im neueren Wörterbuch treffen wir das Wort **die Abspülung**: *Abtragungstätigkeit des an der Oberfläche der Erde abfließenden Wassers*. Das Wort entsteht in der Geologie. Das Substantiv **die Abstiegsgefahr** erscheint im Sport und hat die Bedeutung: *aufgrund eines schlechten Tabellenrangs drohender Abstieg*. Im neuen Verlag sehen wir das Verb **abtanken**: *aus dem Tank, Behälter entfernen*. Das Substantiv **die Abtastnadel** ist nur im neuen Verlag und hat nächste Bedeutung: *Nadel am Tonabnehmer eines Plattenspielers zum Abtasten der rotierenden Schallplatte*. Umgangssprachlich ist der Neologismus **abtönnen**: *aus der Stimmung bringen*. Das bayrische, österreichische Wort **abwatschen** ist umgangssprachlich und bedeutet: *heftig ohrfeigen*. Im Sport erscheint das Substantiv **die Abwehrkette** und bedeutet: *bei einem gegnerischen Angriff auf gleicher Höhe stehende Abwehrspieler*. In der militärischen Sprache erscheint das Substantiv **die Abwehrschlacht**: *heftige, der Verteidigung dienende Schlacht*. Im Bergbau auftaucht das Wort **die Abwetter**: *verbrauchte Grubenluft*. Im Bankwesen erscheint das Verb **abzinsen** mit der Bedeutung: *das Anfangskapital aus einem gegebenen Endkapital ermitteln*. Das neue Verb **abzocken** ist salopp und bedeutet *ausnehmen, abgauern*. Ihm folgt das Substantiv **der Abzocker**: *jemand, der andere [auf hinterlistige Weise] finanziell übervorteilt*. In der Chemie erscheint das Wort **der Acetaldehyd**: *farblose Flüssigkeit von betäubendem Geruch, die ein wichtiger Ausgangsstoff oder ein wichtiges Zwischenprodukt bei chemischen Synthesen ist*. In der Medizin entsteht das Wort **die Adipositas**: *die Fettsucht*. Auch bekommt das neue Wörterbuch das Wort **das Affentempo**: *große Geschwindigkeit, große Eile*. Das Wort ist umgangssprachlich. Das Adjektiv **afokal**: *ohne Fokus*, erscheint in der Optik. **Der Allrad**: *Fahrzeug mit Allradantrieb*. Das Substantiv ist umgangssprachlich. In der Kraftfahrzeugtechnik erscheint auch das Adjektiv **allradgetrieben**: *mit Allradantrieb versehen*. Das Wort **die Allwetterkleidung**: *die Kleidung, die auch bei schlechtem Wetter getragen werden kann*, trifft man nur im neuen Verlag. **Der Altersschwachsinn**: *die senile Demenz*. Dieses Wort vertritt nur im neuen Verlag und ist umgangssprachlich. Das Wort **die Amateurmansschaft**: *aus Amateuren bestehende Mannschaft*, erscheint im Sport. In der Rechtssprache bekommt man das Substantiv **das Amnestiegesetz**: *die Amnestie betreffendes Gesetz*. Mit der Entwicklung der Medizin haben wir das Wort **die Amöbenruhr**: *(in den Tropen und Subtropen verbreitete) Dickdarmerkrankung*. Auch bekommt das neuere Wörterbuch den Fußball Jargon **die Ampelkarte**: *gelbe und rote Karte als optisches Zeichen für das Verweisen eines Spielers vom Spielfeld nach einem Foul oder eine Sperre für das*

nächste Spiel. In der Medizin erscheint das Wort **der Amputationsstrumpf**: *nach einer Amputation verbleibende Reststück*. Auch entsteht in der Medizin das Wort **das Amyloid**: *stärkeähnlicher Eiweißkörper, der durch krankhafte Prozesse im Organismus entsteht und sich im Bindegewebe der Blutgefäße abgelagert*. Im Bereich von Informatik und Physik erscheint das Wort **das Analogsignal**: *durch eine Analoggröße repräsentiertes oder mit ihr moduliertes Signal*. Das Verb **anbaggern** kommt nur im neuen Verlag auf, ist salopp, und bedeutet: *[herausfordernd] ansprechen und unmissverständlich sein Interesse für die angesprochene Person zeigen*. In der Mathematik und Physik bekommt man das Wort **der Anfangswert**: *Wert einer gesuchten Funktion zu Beginn eines Vorgangs, dessen Ablauf von dieser Funktion beschrieben wird*. Im Bereich der Wirtschaft erscheint das Wort **der Angebotkurs**: *Kurs, zu dem ein Wertpapier oder eine Ware angeboten wird*. Das Verb **anknallen** ist salopp und hat nächste Bedeutungen: 1. *heftig anstoßen*, 2. *schwängern*, 3. *befestigen*, 4. **sich einen anknallen**: *sich betrinken*. Das Verb **anlabern** ist umgangssprachlich und abwertend und bedeutet: *in lästiger oder herausfordernder Weise ansprechen*. In der Wirtschaft erscheint das Substantiv **die Anlagefinanzierung**: *Finanzierung, bei der das beschaffene Kapital der Erneuerung oder Erweiterung von betrieblichen Anlagen dient*. Umgangssprachlich abwertend ist das Wort **anmaulen**: *mürisch, unfreundlich anreden*. In der der Wirtschaft erscheint das Substantiv **der Anrechtsschein**: *Zwischenschein, den ein Aktionär vor der Emission der eigentlichen Aktien erhält*. Umgangssprachlich ist das neue Verb **anstupsen**: *anstoßen*. In der Psychologie entsteht das Adjektiv **antriebsarm**: *unter einem Mangel an inneren Antrieb leidend*. Auch bekommt man im Bereich der Psychologie das neue Wort **antriebsschwach**: *mit nur schwachem Antrieb ausgestattet, zur Passivität neigend*. Im Bereich der Elektronischen Datenverarbeitung erscheint das Substantiv **die Anwendungssoftware**: *Software, die ein oder mehrere Anwendungsprogrammen enthält*. Umgangssprachlich ist der Neologismus **die Anzihsachen**: *Kleidungsstücke*. Im neuen Verlag trifft man das Wort **die Apfelsaftschorle**: *Getränk aus mit Mineralwasser gemischtem Apfelsaft. Ihm folgt das Wort die Apfelschorle*, das als umgangssprachlich auftritt. Das Substantiv **die Arbeitskluft**: *die Arbeitskleidung*, erscheint nur im neuen Verlag und ist umgangssprachlich. Im neueren Wörterbuch sehen wir das Verb **aufbrezeln**: *zurechtmachen*, das umgangssprachlich ist. Das Verb **austüfteln** ist umgangssprachlich und bedeutet: *durch sorgfältiges Nachdenken ausarbeiten, ersinnen, ausdenken*. In der Wirtschaft erscheint das Wort **der Barcode**: *maschinenlesbarer Code auf Waren und Verpackungen (meist mit Angaben zu Preis und Hersteller)*. Im neuen Verlag trifft man das Adjektiv **bastfarben**: *zartgelb*. Das Wort **der Basmati** stammt aus dem Hindi und bedeutet: *langkörnige, aromatische indische Reissorte*. **Der Beachvolleyball**: *auf Sand von Zweiermannschaften gespielte Variante des Volleyballs*. **Der Beagle**, das Wort englischer Herkunft mit der Bedeutung: *Hund mit kurzen Beinen und meist weiß, schwarz und braun geschecktem Fell der besonders für die Jagd auf Hasen geeignet ist*. **Der Beamer**: *Projektor zur vergrößerten Wiedergabe des Computerbildschirms*, das Wort englischer Herkunft. In der Kaufmannsprache entsteht das Verb **beangaben**: *für etwas eine Anzahlung leisten*. **Das Beautycenter**: *Kosmetiksalon*. Im Bereich der Botanik erscheint das Wort **beblättert**: *Blätter tragend, mit Blättern bewachsen*. Das neue Adjektiv **beckmesserisch** ist abwertend und bedeutet: *in der Art eines Beckmessers verfahren*. **Bed and Breakfast** stammt aus dem Englischen und bedeutet: *Zimmer mit Frühstück (in Privathäusern)*. In der Sprachwissenschaft entsteht das Wort **die Bedeutungsentwicklung**: *die Entwicklung, Wandel der Wortbedeutung*. **Der Bedeutungsgehalt**: *Gehalt der Bedeutung eines Wortes, einer Aussage, eines Werks*. Nur im neueren Verlag trifft man das Adjektiv **bedeutungsschwanger**: *eine tiefere Bedeutung*. Der neue Verlag enthält das Wort **bedienbar**: *sich bedienen lassend*. In der Jugendsprache entsteht das Wort **beemeln**: *sich köstlich amüsieren*. Das Adjektiv **befehlswidrig**: *im Widerspruch zum Befehl stehende*, enthält nur der neue Verlag. **Das Beförderungsentgelt**: *der Fahrpreis*, das Wort ist amtlich. Das Adjektiv **befotzt** erscheint nur im neuen Verlag, ist vulgär und bedeutet: *verrückt*. Nur das neuere Wörterbuch enthält das Wort **das Begleitfahrzeug**: *zur Begleitung mitfahrendes Fahrzeug*. Nur im Neuen ist das Adjektiv **begreifbar**: *sich begreifen lassend*. Im neuen Verlag haben wir das Substantiv **Der Begriffsumfang**: *Umfang eines Begriffs*. Aus zwei Wörtern die Begnadigung und das Gesuch bekommt man das Substantiv **das Begnadigungsgesuch**. Im neuen Verlag bekommt man das Wort **das Behandlungsverfahren**: *das Heilverfahren*. Nur im neueren Wörterbuch taucht das Wort **die Beichtformel** auf und hat die Bedeutung: *liturgische Texte und Anleitung für Beiche*. Das Adjektiv **beiderhalb** ist schweizerisch und hat die Bedeutung: *auf beiden Seiten*. In der Landwirtschaft entsteht das Wort **beifüttern**: *als Beifutter geben*. In der Sozialversicherung entsteht das Wort **die Beitragsgruppe**: *Gruppe, in die der Einzelne nach der Art seiner Beiträge eingeordnet wird*. Auch in der Sozialversicherung erscheint das Adjektiv **beitragslos**: *ohne Beitragspflicht*. In der Landwirtschaft bekommt man das Wort **der Beizapparat**: *Vorrichtung zum Vermischen von Saatgut mit Beize*. Im Bereich von der Landwirtschaft erscheint das Wort **das Beizgerät**: *Apparat für die Heißwasserbeizung zur Abtönung der Pilzfäden bei Brandkrankheiten des Getreides*. In der Jargonsprache entsteht das Verb **bekiffen**: *sich durch Kiffen in einen Rauschzustand versetzen*. In der Militärsprache erscheint das Wort **das Bekleidungs-**

amt: *Verhaltungsdienststelle zur Annahme, Aufbewahrung und Ausgabe der Dienstkleidung für die Truppe.* Das Verb **bekrabbeln** enthält nur das neue Wörterbuch. Das Wort hat nächste Bedeutung: 1. *sich aufrappeln*, 2. *befühlen, betasten*. Umgangssprachlich abwertend ist das neue Wort **belabern**: 1. *auf jmdn. Labernd einreden*, 2. *labernd besprechen*. Das Verb **belämmert** ist umgangssprachlich und hat die Bedeutung: a) *(von Personen) niedergedrückt*, b) *(von Sachen) scheußlich*. Das Adjektiv **belangreich**: *wichtig, bedeutungsvoll*, erscheint nur im neuen Verlag. Im Bereich der Elektronischen Datenverarbeitung entsteht das neue Wort **der Belegleser**: *Vorrichtung, mit der genormte Belege unmittelbar gelesen und in Buchungen übertragen werden können*. Auch in Elektronischer Datenverarbeitung entsteht das Substantiv **der Belegsortierer**: *Vorrichtung zum Ordnen der Belege*. In der Medizin und Wirtschaft bekommt das neue Wörterbuch das Wort **der Benefit**. Das Wort stammt aus Englischem und bedeutet: *der Vorteil, der Nutzen*. Das Adjektiv **bengelhaft** ist abwertend und hat die Bedeutung: *rüpelhaft, grob*. Aus Italienischem bekommt das Wörterbuch das neue Wort **benmarcato**: *gut betont, scharfmarkiert, akzentuiert*. Auch italienischer Herkunft ist der Neologismus **bentenuto**: *gut gehalten*. Diese zwei Worte sind im Bereich der Musik erstanden. In dem Bereich der Geografie entsteht das Wort **das Benthal**: *gesamte Bodenregion der Meere, Seen und Fließgewässer*. In der Biologie erscheint das Substantiv **das Benthos**: *die Gesamtheit der über, auf oder im Grund oder im Uferbereich von Gewässern lebenden pflanzlichen und tierischen Organismen*. In der Technik erscheint das Substantiv **der Benzinabscheider**: *Teil der Kläranlage, der dem Ausscheiden von Benzin dient*. In der Chemie hat man das Wort **die Benzylalkohol**: *in vielen Blütenölen vorkommender Alkohol*. Nur im neuen Verlag von Wörterbuch sehen wir das Wort **die Beplankung**. Das Wort erscheint im Bereich der Technik und hat die Bedeutung: *Außenhaut an Booten und Flugzeugen*. Im neuen Verlag ist das Kurzwort für die Bereitschaftspolizei: **die Bepo**. Im neuen Verlag trifft man das Verb **berappeln**. Das Verb ist umgangssprachlich und hat die Bedeutung: *sich aufraffen*. In der Amtssprache entstehen die Wörter **beräumen** und **die Beräumung**. Nur im neuen Verlag taucht das Substantiv **der Bereitstellungspreis** auf und hat nächste Bedeutung: *vom Gebrauch unabhängiger Grundpreis für die Bereitstellung eines bestimmten Gutes*. Das Substantiv **das Bergfest** erscheint nur im neuen Verlag ist umgangssprachlich und bedeutet: *Fest, Feier nach der Hälfte einer festgelegten Zeit [die in einer bestimmten Umgebung mit anderen gemeinschaftlich verbracht wird]*. Das Wort **der Bergkessel**: *von Bergen umschlossene Vertiefung im Gelände*. In der Rechtsprache erscheint das Substantiv **die Berufsfrist**: *Zeitraum, innerhalb dessen Berufung eingelegt werden kann*. Auch in der Rechtsprache erscheint das Wort **das Berufungsgericht**: *Gericht, das über die Berufung zu entscheiden hat*. Nur im neuen Verlag ist das Adjektiv **berühmt-berüchtigt**: *durch bestimmte negative Taten, Eigenschaften, Merkmale zu einer gewissen Berühmtheit, einem zweifelhaften Ruf gelangt*. In der Militärsprache bekommt man das Wort **das Besatzungsgebiet**: *von ausländischen Truppen besetztes Staatsgebiet*. Das Substantiv **die Besatzungszeit**: *die Zeit, während deren ein Staatsgebiet von ausländischem Truppen besetzt ist*, erscheint nur im neuen Wörterbuch. Im Bereich der Wirtschaft bekommt der neue Verlag das Wort **die Beschaffungskosten**. Das Substantiv hat nächste Bedeutung: *sich aus den Einkaufs-, Beförderungs-, Verpackungskosten zusammensetzende Kosten für die Beschaffung*. In der Amtssprache erscheint das Wort **beschlussfassend**: *das Recht, die Funktion habend, Beschlüsse zu fassen*. Im Bereich der Elektronischen Datenverarbeitung entsteht das Adjektiv **beschreibbar**: *für das Beschreiben geeignet*. In der Rechtsprache entsteht das Wort **der Besitztiner**: *jmd., der aufgrund eines Arbeits- oder Dienstverhältnisses Sachen des Dienstherrn besitzt und diese nach Weisungen zu behandeln hat*. Das Wort **besitzergreifend**: *in Besitz nehmend*, enthält nur der neue Verlag. Auch hat das neuere Wörterbuch das Wort **der Besitzerwechsel**: *Übergang an einen anderen Besitzer*. In der Wirtschaft erscheint das Substantiv **die Beteiligungsgesellschaft**: *die Holdinggesellschaft*. Der neue Verlag hat das Wort **die Betelnusspalme**: *in Südasien angepflanzte Palme mit hohem, dünnem Stamm und Früchten von der Größe eines Hühnerreis*. Im Bauwesen entsteht das Substantiv **der Betonbauer**: *der Facharbeiter auf dem Gebiet des Betonbaus*. Umgangssprachlich abwertend ist das Wort **die Betonburg**. Das Substantiv ist nur im neuen Verlag und hat die Bedeutung: *[hässlicher] für eine große Zahl von Menschen bestimmter Betonbau*. Im neuen Verlag bekommt man das Wort **die Betonfraktion**, dass zum Politik Jargon gehört und hat die Bedeutung: *Fraktion besonders innerhalb einer Partei, eines Kabinetts, die einen harten politischen Kurs vertritt*. Nur im neuen Wörterbuch trifft man das Wort **der Betonkopf**: *völlig uneinsichtiger, auf seinen [politischen] Ansichten beharrender Mensch*. Das Wort ist umgangssprachlich. Im Bereich vom Sport erscheint das Wort **die Betonpiste**: *betonierte Strecke für Wettbewerbe im Motor- und Flugsport*. Umgangssprachlich abwertend ist das Substantiv **der Betonsilo**: *die Betonburg*. Im Bereich der Fachsprache erscheint das Wort **der Betriebshof**: *das Depot*. Im neuen Verlag erscheint der Neologismus **betroppezt**: *bestürzt, sehr überrascht, sprachlos*. Das Wort ist umgangssprachlich. Umgangssprachlich ist das Substantiv **die Bettenburg**: *großes [für Urlauber errichtetes] Hotel*. In der Amtssprache entsteht das Wort **die Bettenkapazität**: *Zahl der für die Aufnahme von Kranken oder Urlaubsgästen zur Verfügung stehenden Betten*. Das Wort **die Beutekunst** ist salopp und hat die Be-

deutung: *die Kunst, die im Krieg erbeutet wurde*. Umgangssprachlich abwertend ist das Substantiv **die Beutelschneiderei**: *die Ausplünderung, der Nepp*. In der Technik erscheint das Wort **der Bewegungsmelder** mit der Bedeutung: *Gerät, das alle in einem bestimmten Bereich auftretenden Bewegungen registriert und in irgendeiner Weise auf sie reagiert*. Ihm folgt das Substantiv **die Bewegungsrichtung**: *die Richtung, die eine Bewegung führt*. In der Amtssprache erscheint das Wort **die Bewilligungspflicht**: *die Genehmigungspflicht*. Ihm folgt das Adjektiv **bewilligungspflichtig**: *genehmigungspflichtig*. Nur im neuen Verlag ist das Wort **die Bewilligungszeitraum**: 1. *Zeitraum, für den etwas genehmigt wird*, 2. *Zeitraum, der vergeht, bis etwas genehmigt wird*. Umgangssprachlich ist das neue Wort **der Beziehungsstress**: *von einer [Zweier]beziehung ausgehender Stress*. Im Bereich der Elektronischen Datenverarbeitung entsteht das Adjektiv **bidirektional**: *(von einer Datenübertragungsleitung) die Eigenschaft besitzend, Signale in beide Richtungen übertragen zu können*. Nur im neuen Wörterbuch ist das Substantiv **die Biegefestigkeit**: *die Widerstandsfähigkeit eines Materials, Werkstoffs beim Biegen*. Nur im neuen Verlag erscheint das Adjektiv **biesen**: *(von Rindern, Pferden) von Biesfliegen geplagt sich wild gebärden*. Umgangssprachlich abwertend ist das Wort **die Biestigkeit**: *gemeine, niederträchtige Art, Handlung, Äußerung*. Nur im neuen Verlag sehen wir das Wort **die Bifurkation**: 1. *(Med.) die Gabelung in zwei Äste*. 2. *(Geogr.) Flussgabelung, bei der das Wasser eines Armes in ein anderes Flussgebiet abfließt*. Im Bereich vom Tennis bekommt das neue Wörterbuch das Wort **der Bigpoint**: *sehr wichtiger, entscheidender, für den Verlauf eines Spiels oft ausschlaggebender Punkt*. Im Bereich von Zeitung- und Buchwesen erscheint das Wort **der Bilddienst**: *Stelle, die Bildmaterial aus ihrem Bildarchiv bei Bedarf weitergibt*. Im neuen Verlag entsteht das Wort **der Bildredakteur**: *in einem Zeitungs- oder Buchverlag für die Bebilderung zuständiger Redakteur*. Im Bereich der Elektronischen Datenverarbeitung entsteht das Substantiv **der Bildpunkt**: *der Pixel*. Nur der neue Verlag enthält das Wort **die Bildschirmarbeit**: *das Arbeiten an einem zu einem Computer gehörenden Monitor*. Ihm folgt das Wort **der Bildschirmarbeiter**: *jmd., der Bildschirmarbeit leistet*. In der Elektronischen Datenverarbeitung entsteht das Wort **der Bildschirmschoner**: *Programm zum Schutz der Bildröhre, das sich selbst aktiviert, wenn das Bild auf dem Monitor längere Zeit nicht verändert wird*. Abwertend ist das Substantiv **die Bildungsfabrik**: *Schule, Hochschule, an der Schüler in großer Zahl und allein auf Effizienz ausgerichtet nach eher starren Unterrichtsmethoden ausgebildet werden*. Nur im neuen Verlag ist das Wort **die Bildungsfreistellung**: *die Freistellung von der Arbeit zum Zwecke der Weiterbildung*.

Aus den anführenden Beispielen lassen es sich folgende Schlussfolgerungen machen: eine der bedeutendsten Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache ist das Streben nach Benutzung der umgangssprachlichen Wörtern und Wortverbindungen. Die umgangssprachlichen Wörter werden im Wörterbuch fixiert und bald können sie als literarische Wörter geschätzt werden.

Aus dem oben Gegebenen lassen sich folgende Schlussfolgerungen zu machen. Der Wortschatz einer Sprache kann auf unterschiedliche Weise erweitert werden. Die deutsche Sprache entwickelt sich ständig und rasch. Es entstehen neue Wörter und die anderen verschwinden. Als Neologismen werden Wörter bezeichnet, die sich im Begriff befinden, in den Sprachschatz einer Sprache aufgenommen zu werden. Der Teil der neu aufgenommenen Wörter ist deutlich mehr als der verschwundenen. Neologismen können hilfreich sein, um Neuigkeiten, neue Phänomene oder alte Ideen für einen neuen kulturellen Kontext zu identifizieren.

Unter den neuen Lexemen nehmen einen wichtigen Platz die umgangssprachlichen Einheiten. Die umgangssprachlichen Lexeme erscheinen vor allem in der mündlichen Sprache und mit der Zeit werden die treffenden Wörter als etablierte Begrifflichkeiten in den Wörterbüchern einer Sprache getroffen. Die Umgangssprache ist immer durch die Sprache unterschiedlicher Teile der Gesellschaft beeinflusst. Insbesondere Jugendsprache und Szenesprache nehmen Einfluss auf die Umgangssprache der folgenden Generation. Mit der Zeit wird die Zahl der umgangssprachlichen Einheiten immer größer. Die Umgangssprachliche ist eine der bedeutendsten Tendenzen im heutigen Deutsch und funktioniert in der Sprache als wichtiges Wesen. Die Umgangssprache wird geprägt von regionalen und vor allem soziologischen Gegebenheiten wie dem Bildungsstand und dem sozialen Umfeld des Sprechers. Jedes Jahr wird eine Menge von umgangssprachlichen Wörtern ins Wörterbuch aufgenommen, und dann gehören sie also zur Standardsprache. In der Umgangssprache sind die eigenen Tendenzen vorhanden, die oft verbaler Ausdruck bestimmter Merkmale nationaler Mentalität sind. Diese Tendenzen entstehen sowohl in der Lexik als auch in der Grammatik. Es ist vor allem zu erwähnen, dass als eine der ersten und bedeutendsten Tendenzen die Tendenz zur Bequemlichkeit der Aussage ist.

Es wurde klargestellt, dass die Umgangssprache eine große Anzahl der Stilprinzipien aufweist. Die wichtigsten von deren sind: Stilprinzip der Ungezwungenheit, der Expressivität, bzw. Ausdrucksverstärkung, der Einfachheit.

Nach der Vergleichung des neuen und alten Verlags der Wörterbücher stellt sich heraus, dass der Häufigkeitsgrad der umgangssprachlichen Wörter und Wortverbindungen ziemlich hoch ist.

Literaturverzeichnis

1. Duden. Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch. Nach den Regeln der neuen deutschen Rechtschreibung. – überarbeiteter Neudruck der 7., völlig neu erarbeiteten und erweiterten Auflage. – Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG, 2006. – 743 S.
2. Duden. Deutsches Universalwörterbuch/hrsg. u. bearb. vom Wiss Rat u. d. mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Günther Drowsdoski. – 2., völlig neu bearb. u. stark erw. Aufl. – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverl., 1989. – 1815 S.
3. Duden Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. vom Wiss. Rat der Dudenredaktion. – 5., überarbeitete Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2003. – 1892 S.
4. Schippan Thea. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen, 1992. – 278 S.
5. Das Phänomen der Neologismen im Deutschen. – URL: <http://www.grin.com/e-book/90351/>

Анотація. У статті розглядається лексикографічний аспект неологізмів в сфері розмовної лексики як джерело поповнення сучасної німецької мови, досліджується динамізм в сфері досліджуваних одиниць.

Ключові слова: розмовна лексика, лексикографія, неологізми.

Summary. The given article is dedicated to the problem of neologisms and colloquial lexis. The vocabulary of a language can be extended in different ways. The German language is constantly and rapidly evolving. New words are created, others disappear. Neologisms are the words that are going to be included in the vocabulary of a language. The part of the newly added words is significantly higher than the vanished one. Neologisms can be helpful to identify something new, new phenomena, or old ideas for a new cultural context.

Among the new lexemes the colloquial units are very important. The colloquial lexemes appear mainly in the oral language and with the flow of time they can be taken as established terminology in the dictionaries of a language. The vernacular language is always influenced by different parts of society. In particular, youth language and scenes language affects the spoken language of the next generation. Over time, the number of colloquial units is increasing. The Colloquial is one of the most important trends in contemporary German. The spoken language is characterized by regional and especially sociological factors such as the level of education and the social environment of the speaker. Every year a lot of new colloquial words are added to the dictionary, and since then they begin to belong to the standard language. In everyday language, other tendencies are present, they are often verbal expression of certain characteristics of national mentality. These tendencies arise both in the lexicon and in the grammar. It should be noted in particular that one of the first and most important trends is the tendency for the convenience of the statement.

It is clear that the vernacular has a large number of stylistic principles, the most important of which are: stylistic principle of informality, the expressiveness, and amplification of the expression simplicity.

A great importance in the study of spoken language have the lexicographic sources that codify language changes in the lexicon of the modern German language.

Having compared old and new dictionaries it turns out that the degree of frequency of colloquial words and phrases is quite high. A high number of colloquial lexis has been found out in belletristic literature which means that the colloquial lexis is very characteristic for this type of texts.

Key words: colloquial language, lexicography, neologisms.

Отримано: 14.02.2015 р.

УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОНЕНТ У РОСІЙСЬКОМОВНИХ ОПОВІДАННЯХ ТА НАРИСАХ А. СВИДНИЦЬКОГО

Українська лінгвостилістика і досі має низку постатей, творча спадщина яких залишається маловивченою. Серед них й ім'я А. Свидницького – представника шістдесятників ХІХ ст., автора етнографічних нарисів та оповідань, роману “Люборацькі”.

Творчість письменника вивчали І. Франко, О. Огоновський, С. Єфремов, М. Зеров, М. Хращевський, М. Бернштейн, В. Герасименко, М. Сиваченко, Н. Жук та ін. Дослідження творчості письменника з кінця ХІХ ст. і до сьогодні пройшло ряд етапів свого розвитку та в різні часи відповідно засадничим принципам певних літературознавчих напрямів та шкіл його оцінювали по-різному. Однак мову творів письменника вчені майже не досліджували, увагу звертали лише на лінгвальні особливості роману “Люборацькі” – першого в історії української літератури соціально-психологічного твору.

Мета нашої розвідки – проаналізувати українську лексику, вжиту в російськомовних оповіданнях та нарисах А. Свидницького. Матеріалом дослідження обираємо першодруки творів (автографи втрачено), вміщені в газеті “Киевлянин”.

В останні роки свого життя А. Свидницький написав кільканадцять невеликих оповідань та нарисів російською мовою, що були надруковані у 1868-1870 рр. на сторінках газет “Одесский вестник” та “Киевлянин”. Як зазначав В. Станіславський, ці оповідання та нариси написані мішаною російською й українською мовою, він називав їх напіветнографічними, зауважуючи, що “за ними О. Кониський визнавав не малу літературну вартість і хотів їх бачити передрукованими в перекладі на українську мову” [7, 164].

Вперше у 1882 році на фольклорно-етнографічні записи А. Свидницького звернув увагу історик української літератури М. Петров, надрукувавши в журналі “Исторический вестник” статтю “Антоній Свидницький” [4]. Біографічні дані про А. Свидницького дослідник умістив в одне речення, згадавши, що він син священика Подільської губернії, вихованець Кам'янець-Подільської духовної семінарії і згодом – чиновник. Не називаючи дати народження, М. Петров вказує дату смерті – літо 1871 р. Літературознавець не знає “Люборацьких”, йому відомі лише 17 оповідань письменника, деякі з них він аналізує, вказуючи, що вони не завжди вирізняються літературною вартістю. Разом з тим, важливість постаті А. Свидницького, на думку вченого, полягає у тому, що це “єдиний письменник в українській літературі, який наважився в белетристичній формі змалювати культурні особливості Поділля”. Критик вважає, що за змістом оповідання про життя і побут Поділля можна прирівняти до оповідань М. Гоголя.

У 1884 р. М. Петров у своїх “Очерках истории украинской литературы ХІХ ст.” знову згадує А. Свидницького, називаючи його послідовником М. Гоголя у відображенні життя у тодішній Україні, вважаючи, що письменник змальовує переважно виняткові явища подільського життя через близькість Поділля до бессарабського та австрійського кордонів. Дослідник з позицій історика української літератури справедливо вважає письменника представником “національної школи” в українському письменстві та вказує на близькість А. Свидницького до М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка [5].

У своїй рецензії “Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: “Очерки истории украинской литературы ХІХ столѣтія” (СПб, 1889) М. Дашкевич з позицій засад культурно-історичної школи в літературознавстві (історизму, детермінізму, еволюціоналізму тощо) розглядає А. Свидницького як “украинского белетриста-отобразителя народного быта” [2: 272]. Він знаходить схожість творчого методу письменника до літературної манери М. Гоголя, О. Стороженка, П. Раєвського.

Тематика російськомовних оповідань та нарисів письменника досить різноманітна. Одні з них за проблематикою нагадують роман “Люборацькі”, подаючи картини з життя сільського духовенства на Поділлі (“На похоронах”¹, “Орендарь”², “Гаврусь и Катруся”³) чи навчання в духовних школах (“Два упрямыхъ”⁴), інші розповідають про дрібних чиновників, їхню щоденну боротьбу за шматок хліба (“Попался въ просакъ”⁵, “Хочь зъ мосту та въ воду”⁶). Окрему групу становлять оповідання про людей, викинутих на дно життя (“Жебраки”⁷), а також твори до певної міри пригодницького характеру, в яких знайшли відбиття такі явища, як розбої, грабунки, контрабанда, фальшування грошей, хижацьке збагачення (“Пачковозы”⁸, “Конокрады”⁹, “Желѣзный сундукъ”¹⁰, “Шинкаръ”¹¹). Оповідання “Неразгаданный преступникъ”¹² цікаве тим, що, показуючи розбій шляхтича Рахальського, А. Свидницький відмежовує його дії від бунтарства Кармелюка, котрий мстився не

за особисті кривди, а заступався за обездолене селянство. В оповіданні “За годъ до холеры”¹³ порушено тему народження буржуазії в надрах кріпосницького укладу; йдеться тут про збагачення Гершка Смаркача (згодом Гершула Шмаркенштейна), котрий не гребує ніякими засобами в досягненні поставленої мети. А. Свидницький одним з перших створив реалістичний образ чумазого, який згодом дістав всебічне окреслення в прозі І. Франка та комедіях І. Карпенка-Карого і М. Кропивницького.

Щодо жанрової форми, то окремі з названих творів є майстерно викінченими зразками соціального оповідання. Такі твори, як “Два упрямыхъ”, “Попался въ просакъ”, “За годъ до холеры”, відзначаються вмільм компонуванням матеріалу, чіткістю сюжетних ліній, переконливим з’ясуванням життєвих доль персонажів. У деяких творах чимало уваги приділено змальованню звичаїв і обрядів, авторським розмірковуванням про суть зображених подій (“Пачковозы”, “Жебракы”). Ще інша група творів є автобіографічними (“Хочъ зъ мосту та въ воду”) чи подорожніми (“Туда и обратно”¹⁴) замальовками.

До російськомовних оповідань письменника його сучасники ставилися неоднаково: одні схвалювали, інші засуджували. І. Рудченку, наприклад, сподобалося те, що А. Свидницький одним із перших українських письменників-шістдесятників став писати твори про українське життя російською мовою. Протилежної думки був М. Номис, вважаючи це зрадою національних інтересів, “перевертентвом” [6, 403].

Зауважимо, що двома мовами – українською та російською – писало багато українських письменників, серед них: Г. Квітка-Основ’яненко, Є. Гребінка, Т. Шевченко, Марко Вовчок та ін. О. Білецький з цього приводу зауважував, що українські письменники ХІХ ст. не переставали бути українськими від того, що зверталися до російської мови, а їх твори не втрачали через це своїх національних особливостей [1, 253].

А. Свидницький писав російською мовою головню для заробітку, “бо в російській літературі завжди була звичка добре авторам платити й нічого не друкувати не платно” [3, 139], але національну специфіку його російських творів ми відчуваємо і через їх тематику, і через відображені в них людські характери, матеріальний світ, географічне середовище, побутову обстановку. Навіть епіграфами до своїх оповідань А. Свидницький добирає українські прислів’я та приказки: *Дере коза лозу, а вовкъ козу, вовка мужыкъ, мужыка панъ, пана юриста, а юристу чортивъ трыста*¹⁵ (“Попался въ просакъ”), *Подоля, Подоля! гирка твоя доля... Хорошый край та лыха годъна* (“За годъ до холеры”). Деякі з оповідань мають назви, що збігаються з висловами народної мудрості, наприклад: *Хочъ зъ мосту та въ воду*.

Можемо констатувати, що в тексти усіх своїх російськомовних оповідань та нарисів письменник вводив українські паремії та фразеологізми: “*майтесъ на осторожности*”, “*но видъ біды не втікты*” (На похоронахъ), “*якъ біжыть, то дрыжыть; якъ упаде, то й лежыть*”, “*Бога не гнівы и чорта не дражны*” (Конокрады), “*не тилькы світа, що въ викні*”, “*нехай ёму Богъ дае зъ росы и зъ воды*” (Шинкаръ), “*не тершы, не мнявышы, вареныкивъ не істы*”, “*казавъ пан: кожухъ дамъ, та слово его тепле*”, “*одна сыныця съ кильця, а десять на сыльце*” (Хочъ зъ мосту та въ воду), “*шануй горы й мосты, то будутъ ціли косты*” (Желѣзный сундукъ), “*крыця не лошцыя! Море перескочить, фоста не замочить; а по сухому чуть ноги волочить*”, “*не для людзького ока*” (За годъ до холеры) та ін.

Українською лексикою щедро насичені усі, без винятку, російськомовні оповідання. У творах “На похоронахъ”, “Пачковозы”, “Жебракы”, “Орендаръ” та інших існує, як слушно зауважує М. Сиваченко, “фактично два мовних потоки” [6, 404]. Українську мову письменник широко вводить у діалоги персонажів – представників патріархального духівництва, селянської маси та інших суспільних верств, зв’язаних зі стихією сільського життя. Візьмімо для ілюстрації хоча б діалог Андрія Гуляя з матір’ю, який починається українською мовою, а закінчується російською:

– Що тамъ, сынку? спросила она, испугавшись.

– Дайте мині гуску, або порося.

Андрей зналъ, что ему не откажутъ, и смѣло просилъ.

– А на что тебѣ? спросила мать.

– Парубки дѣлаютъ складчину на ночлегъ, и я хочу пристать до гурту.

– Грѣхъ, сынку! Батюшка на лавѣ.

– Мы, мамо, за ёго душу.

“Молодому молодое въ головѣ; пусть Богъ проститъ”, подумала мать и спросила: “одного гуся будетъ довольно”?

– Если дадите двухъ, то не откажусь, а за трехъ поблагодарилъ бы.

– Тры багацько. Да и на другой разъ понадобится; а двухъ не пожалѣю, если васъ много.

– Много, мамо, много! воскликнулъ Андрей: – и косточки поѣдимъ

(“Орендаръ”).

В оповіданнях та нарисах, написаних російською мовою, натрапляємо на українські номени, окремі українські слова і вирази (*рябый пес, лыса кобыла, ни шерстины, кошовый батьку, тату-ньо, выхрыстѣ, панотець, нешеретована шляхта, старці, недовірок, клуня, мури, пиддашки, збожжя* та ін.), іноді навіть двомовні речення (“Економъ безмысленно *лунавѣ очыма*”) (Гаврусъ и Катруся), “Кармалюкъ не поступалъ такимъ образомъ съ крестьянами. Хотя онъ и снималъ *панамѣ рукавычкы и панчишкы*” (Неразгаданный преступникъ), “Въ тюрьму выпускають *вѣ таку широку браму – эй-вэй!* А съ тюрьмы выпускають *вѣ таку вузесеньку дверцю*” (Конокрады).

У російськомовних оповіданнях та нарисах А. Свидницький подає слова місцеві, регіональні передані, як правило, за принципами українського правопису того часу, таким чином намагаючись точно зберегти ці назви, розуміючи їх етнографічну цінність. І в першодруках, і в сучасних виданнях ця лексика зазвичай виділена курсивом, наприклад: “Бездѣтнѣй старикѣ, онѣ помышлялъ только о смерти и хотя требовалъ церковныхъ на панцину, однако выдѣлялъ имѣ снопѣ и угощаль, какѣ *толочанѣ*” (Орендарѣ).

Українська лексика, яку А. Свидницький сміливо вводить у тексти своїх оповідань, різноманітна за своїм складом:

1. Слова, що не потребують ніяких пояснень і є зрозумілими для читача: “*Наймѣта* застигла та же гроза и также вѣ лѣсу, но совѣмѣ вѣ другомѣ положеніи” (Жебракы); “Сравненіе съ *дівкою* было кровною обидою для старосты” (На похоронахѣ); “Домѣ, в которомъ жилѣ о. Герасимѣ, былѣ построенѣ около половины прошлаго столѣтія и былѣ низкій, длинный, съ высокою крышею и съ *пиддашками*” (Гаврусъ и Катруся); “Между крутыми, высокими берегами шумить Збручѣ вглуби, кругомѣ чернѣй лѣсъ, подольское небо и тамошняя ночь; вдали собаки лають, а внизу рыба *хлюпочеця*” (Пачковозы).

2. Лексеми, значення яких пояснює сам автор і які не зафіксовані тлумачними словниками української мови: “Еще прошель день и вѣ селѣ говорѣ уже не умолкалъ и никакого порядка не было, какѣ *вѣ зматку** (*Пчелы, потерявшія матку)” (На похоронахѣ); “Вѣ печи огонь горѣлъ и жарилась курица, на порогѣ сидѣлъ отецъ и курилх *пылку** (*Трубка съ коротенькимѣ чубукомѣ. Ее называютъ также: носогрѣйка), на дворѣ хмарилось и вѣ Галиціи громѣ гремѣлъ” (Пачковозы).

3. Слова, значення яких пояснює письменник, які зафіксовані у Словарі української мови Б. Грінченка, але не фіксуються академічним Словником: “Крестьяне по этому случаю продрознили шинкара *бурдюхомѣ** (*бурдюхѣ – пузырь) и своими насмѣшками выжили его изѣ села” (Шинкарь) – *бурдюх* – 3) Мочевой пузырь у животныхъ, Каменец. у. [СУМБГ, 1, 86]; “Они намѣрены были ночевать *на ваканці** (*ваканецѣ – поле, котораго никто не пашетѣ и не коситѣ, не по негодности, а напр., по отдаленности), который начинался за яриною и простирался на нѣсколько верстѣ вѣ длину и вѣ ширину” (Орендарѣ) – *ваканецѣ* – Невоздѣлываемая запасная земля [СУМБГ, 1, 123]; “Изѣ нихѣ одно (колесо – *Б.К.*) когда-то принадлежало *літерняку** (*літерняк – лѣтній возѣ, употребляемый преимущественно для перевозки хлѣба съ поля)” (За годѣ до холеры) – *літерняк* = літерний віз. Возѣ, приспособленный для возки снопов [СУМБГ, 2, 371]. Зауважимо, що подаючи тлумачення цього слова Б. Грінченко покликається лише на А. Свидницького.

4. Слова, значення яких пояснює А. Свидницький, які зафіксовані у Словарі української мови Б. Грінченка та в академічному Словнику з ремарками *діал., заст., церк.*: “Старики тѣмѣ временемѣ раскутились съ горя, и оба померли, молодые занимались хозяйствомѣ небрежно, только *відпустовѣ** (*день чудотворной иконы) смотрѣли, и богатство начало упадатель” (Жебракы) – *відпуст* – Отпущеніе грѣховъ, разрѣшеніе [СУМБГ, 1, 225]; *відпуст* – *церк.* 1. Молитва, якою відпускаються грѣхи. 2. Місцевий церковний обряд, під час якого масово відпускаються грѣхи [СУМ, 1, 625-626]. Автори академічного Словника у першому значенні покликаються на А. Свидницького; “...а другому (колесу – *Б.К.*), взятому съ *васажка**...” (*васажокѣ – небольшой возѣ, вѣ который запрегають только лошадей) (За годѣ до холеры) – *васаг* – Чумацкій возѣ [СУМБГ, 1, 128]. І знову, подаючи тлумачення цього слова Б. Грінченко покликається лише на А. Свидницького; *васаг* – *заст.* 2) чумацкій віз [СУМ, 1, 296]; “Вѣ сравненіи съ этимѣ экипажемѣ стоящая *біда** (*біда – двуколесная повозка, называемая вѣ нѣкоторыхъ мѣстахъ “выгодою”) показалась бы каретой...” (За годѣ до холеры) – *біда* – 4) Телѣжка о двухъ колесахъ [СУМБГ, 1, 61], *біда*² – Двоколесний однокінний візок на одну або дві особи [СУМ, 1, 176]; “Начиналась тишина, вѣ которой по временамѣ тюркалъ *дримлюх** (*какая то ночная птица) и постоянно слышались храпѣ спящего грека, согнѣные еврея...” (Желѣзный сундукѣ) – *дримлюх* = дрімух. Подольск. г. См. Дремлюга [СУМБГ, 1, 445], *дримлюга* – Нічний комахоїдний птах сіро-бурого з чорними плямами забарвлення, з маленьким дзьобом та великим розрізом рота [СУМ, 2, 419]; “– Та чыстого, не оброку, приказалѣ отецѣ: – та боршей* (*борше – скорѣе, т.е. борже, отѣ борзо, борзый)” – *борше* нар. = боржій. Скорѣе [СУМБГ, 1, 86], *борше* – *діал.* Швидше [СУМ, 1, 222]; “...за *набіломѣ,*

знчить, смотрѣла...” (Орендарь) – набіл – молочные продукты [СУМБГ, 2, 463], набіл – *діал.* молоко, молочны продукты [СУМ, 5, 17].

Українські лексеми вживані А. Свидницьким, відбивають навіть деякі говіркові риси: *не тершы, не мняшы, вареныкивъ не істы* (вставний **н** після губного); *білше* (диспалаталізація л перед шиплячими); *фіст* (вживання **ф** замість **хв**), *звешь, хочеш, нічь* (давня м'якість шиплячих); *хропе* (форми 3-ої особи однини теперішнього часу дієслів ІІ дієвідміни на -е замість -ить); *котро рывнійше дерево; охитнійше въ церкві стоялось* (суфікс -ійш- замість -іш- для вираження ступенів порівняння); *озьму тай завісю, якъ пса...* (дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів ІІ дієвідміни подано без чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими) та ін.

Отже, А. Свидницький інкрустував українські слова (часто регіональні) у російський текст для того, щоб читач відчув місцевий колорит, національну, як правило подільську, приналежність героїв. Письменник подає такі лексеми за принципами українського правопису того часу, таким чином намагаючись точно зберегти ці назви, розуміючи їх етнографічну цінність. Мова російськомовних оповідань та нарисів щедро насичена не лише українською лексикою, а й сталими виразами: прислів'ями, приказками, фразеологізмами.

Примітки

- ¹ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1869, 2 вересня, № 103.
- ² Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1870, 18 червня, № 72; 20 червня, № 73; 23 червня, № 74.
- ³ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1870, 7 травня, № 54; 8 травня, № 55; 12 травня, № 56.
- ⁴ Уперше надруковано в газ. «Одесский вестник», 1869, 29 березня, № 41, під криптонімом «А.С.» Передруковано в газ. «Киевлянин» (1869, 8 квітня, № 41) із скороченням ліричних авторських відступів.
- ⁵ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1869, 30 жовтня, № 128; 1 листопада, № 129.
- ⁶ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1869, 29 листопада, № 14.
- ⁷ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1869, 11 листопада, № 133; 14 листопада, № 135.
- ⁸ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1869, 11 жовтня, № 120.
- ⁹ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1869, 14 жовтня, № 121.
- ¹⁰ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1870, 24 січня, № 11; 27 січня, № 12; 29 січня, № 13.
- ¹¹ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1869, 6 листопада, № 131.
- ¹² Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1869, 16 вересня, № 109.
- ¹³ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1870, 28 лютого, № 26; 3 березня, № 27; 5 березня, № 28; 7 березня, № 29.
- ¹⁴ Вперше надруковано в газ. «Киевлянин», 1870, 24 листопада, № 140; 26 листопада, № 141.
- ¹⁵ Тут і далі приклади подаємо за першодруками, зберігаючи тодішній правопис.

Список використаної літератури

1. Білецький О. І. Від давнини до сучасності: Збірник праць з питань української літератури / О. І. Білецький. – К., – 1960. – 455 с.
2. Дашкевич Н. П. Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: “Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія” / Н. П. Дашкевич // Записки императ. Академіи Наукъ. – Спб, 1889. – Т.59. – С.37-301.
3. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / [упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик] / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
4. Петров Н. И. Антоній Свидницькій / Н.И. Петров // Исторический вестник. – 1882. – IX. – С.529-540
5. Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія / Н.И. Петров. – К., 1884. – 457+XVс.
6. Сиваченко М. Є. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі / М. Є. Сиваченко. – К., 1962. – 416 с.
7. Станіславський В. І. Недруковані твори А.П. Свидницького / Василь Станіславський // Науковий збірник за рік 1926 [під ред. акад. М. Грушевського]. – К.: Державне видавництво України, 1926. – Т. XXI. – С.164-167.

Список використаних джерел та їх скорочень

СУМ – Словник української мови: в 11-и т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

СУМБГ – Словарь української мови : в 4-х т. : фотопередрук / за ред. Б. Грінченка; НАН України; Ін-т укр. мови. – К., 1996. – Т. I-IV.

Анотація. У статті (на матеріалі першодруків) проаналізовано український компонент російськомовних оповідань та нарисів А. Свидницького. Показано, що мова цих творів щедро насичена українською лексикою, прислів'ями, приказками, фразеологізмами. За допомогою українізмів письменник намагався передати читачеві місцевий колорит, національну приналежність героїв.

Ключові слова: А. Свидницький, український компонент, говіркові риси, оповідання.

Summary. A. Svydnytskiy is very famous in Ukrainian literature as the of writers of sixties, he is the author ethnographic essays and stories, novel "L'uboratski", the poetical texts of the writer "Velykden' u Podol'an", "Konokradu", "Zhebraky" ("Ocherki iz byta podolskikh komprachikosov"), "Pachkovozi", "Havrus' i Katrus'a", "Hoch z mosta ta v vodu", "Dva up'amyh" testify the A. Svydnytskiy's deep knowledge about life, way of life and psychology of Ukrainian people. Such awareness first of all concerns people from Podillia region as he grew up with them.

There are several stages of researching writer's works: from the end of the XIXth century and up to now. In different times according to specific original literary directions and schools he was differently evaluated. But language of writer's works was not researched.

During the last years of his life A.Svydnytskiy wrote a lot of short stories and essays in Russian language, which were published in 1868-1870th in newspapers "Odesskiy vestnik" and "Kiev'anin".

In the article the Ukrainian component of this works are analyzed. National specificity of his Russian stories we can feel through themes, the described people's characters, material world, geographical environment, everyday conditions. It is rich with Ukrainian language specific elements and A. Svydnytskiy's author's language. There is a lot of Ukrainian nomenclature, some Ukrainian words and expressions there and sometimes even bilingual languages occur. In such works as "Na pohoronah", "Zhebraky", "Orendar" and others there two language flows. The author widely brings Ukrainian language into dialogues of personages, who are the representatives of patriarchal clergy, village mass and other social layers, related with the village life elements. Writer inlayed Ukrainian words into Russian text with the purpose for reader to feel the local coloring, national, as the rule Podillian, belonging of the character.

A.Svydnytskiy inserted Ukrainian proverbs and saying, phrazeological units into his stories and assays, into characters' language. In Russian language stories A.Svydnytskiy gives local words, regional words and they are given according to the principles of Ukrainian orthography of that time, and that helps the author to save the notions because of their ethnographic value.

Key words: A.Svydnytskiy, Ukrainian language specific elements, Russian language stories, dialect features.

Отримано: 18.02.2015 р.

УДК 811.161.2'373.7

Коваленко Н.Д.

ФРАЗЕМИ З КОМПОНЕТОМ ПІЧ У ГОВОРАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ

Сучасна емпірична база діалектних текстів, словники лексики та фраземіки українських говорів, матеріали атласів дозволяють попередньо з'ясувати питання: чи збігаються ареали побутування фразеологізму і власне його компонентів, чи відомі деякі компоненти поза межами фразеологізму на території його вживання, чи діалектні особливості (фонетичні, морфологічні) однаково виявляються у зв'язному говірковому тексті та у сталих виразах, що лише відтворюються у мовленні.

Підвищена увага до розмовності (діалект переважно існує у розмовному мовленні) допомагає виявити явища стирання чи збереження говіркових рис, зокрема важливо з'ясувати їх стійкість на фразеологічному та лексичному рівнях. Ще далеко не повною є інформація про територіальне поширення того чи іншого фразеологізму, про міжмовні зв'язки загалом і міжговіркові зв'язки зокрема.

Актуальним залишається завдання – фіксувати живе народне мовлення, обстежуючи максимальну кількість населених пунктів. Важливим у цій роботі є запис тексту фонетичною

транскрипцією, що надалі уможливить зробити висновки про мовленнєві особливості та ареальне поширення лексем та фразем, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими та слов'янськими говірками, а також із одиницями літературної мови.

Лексема *пiч* належить до найдавнішого шару лексики за походженням, значення печі – кодове, тому що воно розкриває значення жіночого лона і невідворотність сили потойбіччя.

Піч була невід'ємною частиною житла давніх слов'ян – у печі пекли хліб, варили їжу, сушили збіжжя, на ній спали, народжували дітей, лікувалися. З часом змінювалася конструкція печі, з'являлися супровідні предмети побуту, збільшувалися можливості щодо призначення, тому в українській літературній мові, словниках говірок усіх трьох наріч зафіксовано велику кількість лексем на позначення загальної назви печі, її частин та елементів. О.П. Галай, наприклад, записав понад 200 лексем і їх варіантів лише у говорах Карпат [2]. Дослідник не тільки описав цю лексичну групу за семантичними особливостями, а й визначив межі поширення та вживання конкретних номенів: є на всій території Українських Карпат, вузьколокальні діалектизми, загальноновживані слова локальні для карпатських говірок. Таку широку варіативність дослідник пояснює існуванням різних способів спорудження печі, її призначенням, рівнем соціально-економічного розвитку населення, історичними подіями. У Словнику бойківських говірок І. Онишкевич подав фразеологізм *бити пець* зі значенням 'будувати піч з глини і дерева' [Онишкевич, І, 53].

У чисельних працях з української діалектології (Й.О. Дзензелівського, С.П. Бевзенка, П.Ю. Гриценка, О.П. Галая, Н.В. Хобзей та ін.), матеріалом для яких слугували записи говірок за спеціально укладеними питальниками, апробовано опис номінації за такими групами: назви для печі та її частин, лексика, пов'язана зі спорудженням печі, доглядом за нею, назви продуктів згоряння палива, назви знарядь праці, які використовували біля печі (для випікання хліба, приготування їжі, опаленні приміщення та ін.).

Ретельно зібрані матеріали послугували для укладання карти Атласу української мови, на якій позначено ізголоси побутування варіантів *пiч*, *пiець*, *пець*. Сучасні словники говірок зафіксували розвиток семантики досліджуваної лексеми, наприклад, у гуцульських говірках: Піч – піч [ГС, 468]; Пець – 1. Груба; піч. 2. паровоз. 3. гра при покійникові [ГС, 461]; у лемківських: Пець – піч, у якій печуть хліб, варять їсти. 2. Верх печі, де сплять та вигріваються взимку [Турчин, 91].

Обожнювання печі, віра у її надприродну силу, заборона непристойно поводитися біля неї реалізовано у фразеологізмах, зафіксованих у сучасному діалектному мовленні: *тримати ся н'єца* 'довго жити' [Ступінська, 164], *пiч у хаті*. 1. 'таємниця'. 2. 'заборона лаятися' [ФСГЖ, 137]; *газдiня од пiца до лавы* 'жінка' [Ступінська, 59].

У живому народному мовленні прогнозовано маємо чимало прикладів фразеологічних одиниць компаративного типу: лемк. *глухый як пець* 'зовсім глухий' [Ступінська, 80], [Вархол, 101], *як у пiцу* 'дуже тепло' [Ступінська, 101], *як бы сме за пiцом были* 'дуже близько' [Вархол, 101], *як у пiцу* 'дуже тепло' [Вархол, 101], *сидити як вiтраль на пiцу* 'жити безтурботно; нічого не робити; байдикувати' [Вархол, 101], гуц. *варит iар у печь* [Олійник, 163], *iак н'ич* 'дуже огрядний' [Олійник, 163], волин. *як пiч* 'дуже великий' [Кірілкова, 123]; зах.под. *жити iак к'it на пiецу* 'безтурботно жити' [Коваленко, 64], *ви^длежувати^с iак к'it на пe^чи* 'багато спати' [Коваленко, 64].

Усі сімейні обряди в минулому були пов'язані з піччю, яка, за давніми віруваннями, була покровителькою і членом родини. Загальновідомими в українській мові є обрядові фразеологізми: *колупати пiч*, *пекти коровай*, *баб'ячий кут*, *у кут впасти* та ін.

Піч – символ материнського начала, непорушності сім'ї, неперервності життя, рідної хати, батьківщини, пов'язаному з піччю вогнищу предки приписували чудодійні сили покровителя роду. Тому саме піч була тим священним місцем, де жінка має народжувати дитину [1, 374].

Фразеологізми діалектного мовлення *на н'ич нев'істици треба* 'швидко буде родити' [Аркушин, 114], *впасти с печи* 'народити дитину' [Аркушин, 114], *з пiч'и вiасти* 'народити дитину' [Мацюк, 8], *злягти коло печі* – "народити дитину", *ўпасти ў кут*, *ўпасти с пiч'и* [Олійник, 78]. Зі значенням 'народити позашлюбну дитину' фразеологізми зафіксовано на території середньополіських говірок *вiасти с пiчи* 'народити позашлюбну дитину' [Громик, 154], *за грубу с'істи* 'народити позашлюбну дитину' [Громик, 157].

У діалектних текстах такі вирази характеризуються високим ступенем експресивності, наприклад, у гуцульських говірках: *Аби с сказаў м'iн'и / коли твоiа ж'iнка ўпадет ў кут / то поможу к'и* [ГГКС, 54]; *Шо / ўже ўпалас с пiч'и / кого с ўродила?* [Олійник, 78], *У нас кажут: чельид упала у кут, або изльигла. Бог дау гаразд* [Олійник, 95].

Крім того, що піч символізувала народження, за фольклорно-етнографічними матеріалами, це ще й обитель померлих членів родини. Тому піч може взяти хвору дитину і повернути її здоровою. В етнографічній розвідці О. Іванова та П. Марусова знаходимо опис відомого на Поділлі,

Чернігівщині та Харківщині ритуалу «перепікання» дитини, коли хвору на сухоти дитину тричі клали на лопату, якою виймали з печі хліб. Такий ритуальний хліб випікала баба-знахарка: вдосвіта брала непочату воду із трьох криниць, замішувала на ній тісто і випікала особливий хліб [3, 415]. Отже, піч символізує не тільки материнське лоно, але й потойбіччя, занурення у піч – тимчасову смерть. О. Івановська висновкує, що ритуал символізував одночасно із спалюванням хвороби і повторне «випікання» дитини, уподібненої хлібові, в печі – символів материнства; тимчасове повернення дитини в материнське лоно, яке символізує піч, і її друге народження; тимчасову смерть, її перебування на «тому» світі, який символізує піч, і повернення у світ живих [4, 238].

На території побутування гуцульських говірок зафіксовано *Хоть горшком називайте^u, лиш у піч не^u пхайте^u* про згоду виконати все, тільки б не мати клопоту [Лесюк, 183].

Особливо чітко виявляються територіальні риси (здебільшого фонетичні та морфологічні) на прикладах однакових фразеологізмів: східноподільський *не з одної печі хліб їсти* 'бувала людина' [Доленко, 159]; бойківський *не з однієї печі хліб їсти* [Онишкевич, I, 51]; лемківський *не з єдного пєца хліба їсти* 'бути досвідченим' [Вархол, 101].

Л.О. Ткач розглядає цей фразеологізм, значення якого пов'язане з пізнавальним досвідом і сприйняттям побутових реалій, як одиницю спільного українсько-польського фонду. Опіраючись на тексти художньої літератури, дослідниця визначає активне побутування фразеологізму на території Буковини та Галичини, а також Наддніпрянщини (на основі прикладу з поеми «Невольник» Т.Г. Шевченка *наїстися всіх хлібів*) [5]. Як народне прислів'я *не з одної печі хліб їв* подає вираз В. Сімович, у збірці М. Номис *не з однієї печі хліб їв* [Номис, 273] – вираз, що зафіксований на Поділлі.

У трьох наріччях української мови зафіксовано фразеологізм *впасти с печі*, хоч ФСУМ такого виразу не фіксує. *Лежати на печі* 'нічого не робити; ледарювати, байдикувати' [ФСУМ, I, с. 420], *сидіти в запічку (на печі)* 1. жити безтурботно. 2. не втручатися ні в які справи, перебувати осторонь чого-небудь' [ФСУМ, II, с. 801]. У говорах південно-західного наріччя *впасти с печі* має, окрім уже згаданого значення 'народити дитину', інші більш уживані значення: 1) с.зак., бойк., гуц. *з пєца (з по'да) впа'сти* 'дуже дурний' [Лавер, 135]; лемк. *хпал із пєца (хпáла, хпáло)* 'дуже дурний' [Ступінська, 78]; *впав із пєца* 'дурний' [Вархол, 101]; волин. *упасти с печ'і* 'не зовсім розумний' [Аркушин, 114]; 2) *впасти с печи* 'зробити або сказати щось несерйозне' [Аркушин, 114]; *упасти с печ'і* 'сказати щось недоречно' [Аркушин, 114]; *бісідувати як кьбы з пєца впав* 'говорити дурниці' [Вархол, 101]; *хпáсти з пєца на голóву* 'говорити нісенітницю' [Вархол, 101]; *бісідувати як кьбы з пєца хпал (хпав)* 'говорити нісенітницю' [Ступінська, 124]; *хпáсти з пєца на голóву* 'дуже швидко говорити' [Ступінська, 125].

Матеріали з південно-західного наріччя демонструють активізацію всіх потенційних можливостей фразеологічної одиниці, що доводить її багатоплановість, а також продукування нових семантичних відтінків і структурних моделей. Наявні діалектологічні, етнографічні та фольклорні матеріали певного часу засвідчують: фіксація того, що характеризувало діалектну мову в різні періоди – це своєрідна пам'ятка, у якій відображені живі мовні процеси; є можливість сучасним дослідникам проаналізувати розвиток говірок, встановити основні та периферійні їх риси, аналізуючи динаміку номінацій, наявність ареальних кореляцій, коли територія побутування фраземи та її компонентів збігається повністю або частково.

Список використаних джерел

1. Войтович В.М. Українська міфологія / Валерій Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.; іл.
2. Галай Ю.П. Лексика українських говорів району Карпат, пов'язана з піччю / Ю.П. Галай // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези. – Ужгород, 1978. – С.13–14.
3. Іванов А. Материалы для этнографического изучения Харьковской губернии / Іванов А., Марусов П. // Харьковский сборник. – 1893. – Вып. 7. – С. 415-460.
4. Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів. Підручник / Олена Івановська. – К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. – 336 с.
5. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Частина 3 : Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті / Людмила Ткач. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 252с.

Умовні скорочення джерел

Аркушин – Аркушин Г.Л. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Григорій Аркушин. – Люблін-Луцьк, 2003. – 176 с.

Вархол – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братіслава: Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. – 160 с.

ГГКС – Гуцульські говірки : короткий словник [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.

Громик – Громик Ю. Фразеологізми середньополіської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області / Юрій Громик // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Випуск 8. – Житомир, 2002. – С. 152-170.

ГС – Хобзей Н.В. Гуцульські світи. Лексикон / Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів, 2013. – 668с.

Доленко – Доленко М.Т. Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолля – М.Т. Доленко. – Тр. Сам. ГУ, 1975. – Вып. 272. Вопросы фразеологии. – №8. – С. 131-161.

Кірілкова – Кірілкова Н.В. Словник волинської фразеології / Н.В. Кірілкова. – Острог-Рівне, 2013. – 192 с.

Коваленко – Коваленко Н.Д. Слова з язика, як бджоли з вулика: матеріали до словника народних порівнянь волинських і подільських говірок Хмельниччини / Н.Д. Коваленко. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 152 с.

Лавер – Лавер В.І. Взаємодія української діалектної і літературної фраземіки / В.І. Лавер // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови: тези доповідей Респ. конф. (Ужгород, листопад 1989р.). – Ужгород, 1989. – С. 81-83.

Лесюк – Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.

Мацюк – Мацюк З.С. Із народу не викинеш: Діалектний словник фразеологізмів / Зоряна Мацюк. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 136 с.

Номис – Приказки, прислів'я, і таке інше / Уклав Матвій Номис. – К., 1993. – 768с.

Олійник – Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Мирослава Ярославівна Олійник. – Львів, 2002.

Онишкевич – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К., 1984. – Ч. 1-2.

Ступінська – Ступінська Г.Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Г.Ф. Ступінська, Я.В. Битківська. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. – 464 с.

Турчин – Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині / Євгенія Турчин. – Львів: Українська академія друкарства, 2001. – 384 с.

ФСГЖ – Добролюжа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Галина Добролюжа. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2010. – 404 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – Кн. I. – 530 с. – Кн. II. – 984 с.

Анотація. У статті досліджено особливості поширення та вживання фразеологізмів із компонентом «піч» в українських говірках південно-західного наріччя, визначено найуживаніші сталі вирази і роль компонента у формуванні фразеологічної семантики, встановлено основні та периферійні значення, проаналізовано динаміку номінацій.

Ключові слова: лексема піч, говір, фразеологічна одиниця, південно-західне наріччя.

Summary. Modern empirical basis of dialectology makes possible to research the problems about the coincidences of phrazeological units functioning areal with his components; if some components are known outside the phrazeological unit on the territory of its using, if dialectal peculiarities (phonetical or morphological) appear in the coherent dialect text and in phrases, which are only reflected in the speech in the same way.

The special attention is paid to the conversationality (dialect mostly exist in informal conversation) and it helps to identify the phenomenon of deletion and saving of dialect features, especially it is important to define their firmness on phrazeological and lexical levels. It is not the whole information about territory of any phrazeological unit spreading, about interlanguage connections in whole and interdialectal connection separately.

Lexical unit furnace belongs to the most ancient layer of vocabulary, meaning of furnace is coded, and that's why it discloses the meaning of female bosom and inevitability of the other world. In Ukrainian literary language and in dictionaries of Ukrainian language dialects a big amount of lexical units for defining of general notion of furnace, its parts and elements are fixed. Active functioning of phrazeological units in all south-western dialects we explain by the result of existence of different

methods of its building, its destination; by the level of social-economic development of population; by historical events and also by the quantity of thematic groups: name for furnace and its parts, lexical units, coherent with furnace building, its upkeeping with, names for products of combustion, names of instruments of labor, which are used together with furnace (for bread baking, cooking, accommodation heating etc.).

Key words: lexical unit furnace, dialect, phraseological unit, south-western dialect.

УДК 811.161.2

Козак Р.В.

ДИСКУРСИВНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗНАКІВ У СИСТЕМІ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ

Центром уваги українських й зарубіжних лінгвістичних теорій кінця ХХ – поч. ХХІ ст. є людина як носій й інтерпретатор інформації, її думки, емоції й особливості їх реалізації мовою (І.В. Арнольд, К.Г. Городенська, Н.В. Гуйванюк, С.Я. Єрмоленко, А.П. Загнітко, В.А. Звєгінцев, Ю.М. Караулов, В.А. Маслова, О.О. Селіванова, В.І. Шаховський тощо). Науковців особливо приваблюють ті мовні феномени, вивчення яких стає можливим в умовах взаємодії різних аспектів мови й за різних наукових підходів. Саме таким є експресивний синтаксис (ЕС) – мовний механізм, що реалізує граматичний різновид прецедентності (похідності). Опис ЕС передбачає аналіз наявних лінгвістичних традицій щодо розуміння експресії як властивості мовного знака, з одного боку, й зумовленої цією властивістю похідності граматичного знака у межах теорії прецедентності, з іншого. Заявлений підхід зумовлює необхідність виявлення когнітивних і структурно-семантичних основ експресивно-зумовленого граматичного (синтаксичного) трансформу, аналіз процесу його переосмислення за активної ролі мовця. Саме так увага спрямовується на передумови вторинного перетворення знань, що забезпечується можливістю мовного знака породжувати нові смисли й створювати нові форми їхньої реалізації.

Актуальність теми статті мотивована тим, що в українському й російському мовознавстві недостатньо дослідженими залишаються питання моделювання експресивності синтаксичних конструкцій у межах теорії дискурсу і когнітивних теорій.

Мета статті передбачає аналіз й опис експресивного синтаксису в українській і російській мовах як мовного механізму репрезентації граматичного виду прецедентності і конкретних експресивних синтаксичних конструкцій (ЕСК) на прикладі художнього дискурсу.

Реалізацію визначеної мети забезпечить розв'язання таких **завдань**: – розгляд змістової структури конструкцій експресивного синтаксису як властивості мовного знака; – виявлення ролі синтаксичної експресивності в репрезентації граматичного виду прецедентності в українській й російській мовах.

Матеріал ґрунтується на теоретичних основах ЕС (1; 2; 3; 4; 9 тощо), концепціях прецедентної граматики (3; 5; 7; 8; 10; 11 та ін.) у межах загальних положень когнітивної граматики. Вважаємо, що обраний підхід стане переконливим доведенням концептуального значення граматики, допоможе осмисленню й переосмисленню граматичних форм і засобів, їх інтерпретаційної функції, і синтаксичного потенціалу мови як безпосередньої дійсності думки.

У напрямку когнітивно-дискурсивного підходу опираємося на одне із основних положень когнітивної граматики: значення мовного вираження не зводиться лише до його змісту, а виходить за межі мовних (граматичних) значень й спрямоване на знання інтерпретатора, котрий впливає на форму й зміст висловлювання. Так з'являються прецедентні (похідні, вторинні) граматичні смисли, які є когнітивною основою прецедентних граматичних форм, засобів і їх значень й передаються системою мовних механізмів. У цьому зв'язку мовна експресія впливає на формування граматичних прецедентних смислів і є одним із мовних механізмів, які передають ці смисли.

У межах запропонованого підходу до розгляду ЕС виділяємо граматичні засоби створення мовної експресії, які “ на відміну від лексико-семантичних і словотвірних, не мають безпосереднього, прямого зв'язку з позитивною чи негативною оцінкою. Вони розрізняються здебільшого за характером вияву книжної або розмовної експресії, наявної у конкретному висловлюванні і протиставлюваної нейтральним щодо експресії структурам ” [12, 156]. Конструкції ЕС є результатом процесів імплікації, узагальненого повтору, членування, включення, переміщення тощо. Долучений до цих процесів синтаксичний знак змінюється, набуває нових властивостей

(ознак). Природа таких властивостей (ознак) має похідний функційно-креативний характер: це властивості, що виявляються у мовленнєвому функціонуванні, у дискурсі.

Функційні зміни синтаксичного знака можна схарактеризувати у межах філософсько-логічного методу, розробленого російськими філософами і вперше запропонованого для систематизації психолінгвістичних об'єктів О. Д. Наумовою. На її думку, сукупність об'єктного світу мовленнєвої комунікації ділиться на три галузі: а) мова як система (мовна комунікація); б) мова як процес (мовленнєва комунікація); в) мова як спроможність: мовленнєвий механізм / мовленнєва функція. Цим об'єктивним поняттям, відповідно до визначеного підходу, відповідають три формальні рівні понятійного апарату: емпірії, абстракції й ідеалізації [6, 12].

На емпіричному рівні виявляються у поверхневій структурі самого знака (тексту як елементу мовної системи і як мовленнєвого твору): в розмірі знака, переміщенні чи повторі його компонентів, у розчленуванні чи усіченні його форми.

Абстрактний рівень інтерпретації захоплює глибинну (невидиму для безпосереднього спостереження) семантичну структуру знака: значення мовної одиниці конструється аналітичним шляхом; на фоні порівняння з усім розмаїттям інших знаків мови, що маніфестовані у розмаїтті текстів, виділяються семантичні компоненти знака, який є об'єктом наших наукових інтересів. На рівні ідеалізації мовний знак інтерпретується як мовленнєвий: він виявляється залученим до процесу метасеміозу, пов'язаний із загальним задумом автора. При цьому смисл знака ускладнюється, «відтіняється» у результаті імплікаційних нашарувань, зокрема, метафоризації. Ступінь розуміння імплікаційних смислів залежить у широкому розумінні від мовленнєвої свідомості реципієнта, а у системно-мовленнєвому смислі – від семіотичного оператора [6, 14, 25], за допомогою якого реципієнт співвідносить смисл тексту зі своєю власною соціоментальною картиною світу. Не на останньому місці перебуває і досвід прочитання інших текстів.

Поняття “ ідеалізація ” пояснюється, на наш погляд, тим, що авторський задум практично недосяжний для нашого сприйняття у чистому вигляді: ми завжди ідеалізуємо його з позиції власного соціокультурного досвіду. Маємо й інше тлумачення терміна “ ідеалізація ”: знак, використаний у процесі метасеміозу, зовнішньо може залишатися без будь-яких змін; інтерпретуючи його функції, ми не можемо опиратися на “ матеріальні фактори й змушені ідеалізувати можливості його форм ”. Цей рівень формального сприйняття пояснює необмежену функціональну пластичність знака.

Проілюструємо спочатку функціональні особливості знака, відзначені на емпіричному рівні як поверхнево-синтаксичні зміни форми, такі як переміщення, розчленування, повтор. Процес переміщення складових частин знака відносно один одного зазвичай описується у термінах словорозміщення. Деякі випадки переміщення описуються у стилістиці і йменуються емпатичним порядком слів. У висловлюваннях з таким словорозташуванням порушується порядок слідування компонентів для звичайного позначення ситуації “ від відомого до невідомого ”, від теми до реми. Починаючи висловлювання з реми, мовець мимоволі робить на ній фразовий наголос, що створює сильну експресію. Порівняймо: *Тоді до Києва на якийсь письменницький захід приїхала моя знайома поетеса з Донецька* (Ірен Роздобудько) // *Моя знайома поетеса з Донецька приїхала тоді до Києва на якийсь письменницький захід; Нескільки минут еще за забором слышались зверинье взрыки вперемешку с певучими украинскими ругательствами* (О. Зайончковский) // *Зверинье взрыки вперемешку с певучими украинскими ругательствами слышались за забором еще несколько минут.*

Не менш експресивними є повтори, як-от: – *Заспокойтесь, товариші. Не метушіться. Це ж не мої іменини, а печальна тризна по моїй незабутній подрузі, по вашій геніальній землячці, по великій людині і великій письменниці. По великій дочці нашого народу!* (Г. Тарасюк). // *Ничего нет. Нет городской квартиры в самом центре южного города, древнего и прекрасного. Нет нагретого паркета и белоснежной тюлевой пены. Нет утренней любви к жизни и всему окружающему. Нет безудержного ощущения счастья. И матери нет. И отца* (Т. Устинова).

Синтаксичний повтор має зв'язок із дією когнітивного механізму “ порівняння ”. Як бачимо із наведених прикладів, речення повторюють структуру попередньої пропозиції із семантичним поширенням, що говорить про прецедентну форму, яка реалізує прецедентний – трансформований через модальний компонент – смисл. Похідні форми експлікують рематичне значення, інтенсифікують сутнісну ознаку, яка передається вихідною пропозицією.

Синтаксичний знак, у якому дотримання порядку компонентів позначуваної ними ситуації відрізняється від узвичаєного розміщення компонентів, переходить до розряду неіконічних знаків. Втрачаючи іконічність, знак набуває експресивності. Яскраві випадки експресії описуються стилістикою, помірніші стилістикою не фіксуються. Опис останніх у термінах неіконічності виявляє їхній стилістичний потенціал. Проілюструємо це прикладом. Для наочності візьмемо такий синтаксичний знак, у якому складові частини відносно автономні, як-

от, СПР з підрядною предикативною частиною – обставинною часу. Якщо порядок розміщення головної і підрядної предикативних частин співпадає із порядком слідування позначуваних цими знаками ситуацій реальної дійсності, маємо синтаксичну іконічність знака. Якщо ж у мовного знака порядок розміщення частин змінений, з'являється синтаксична неіконічність і, разом з цим, експресивність знака. Порівняймо речення і його трансформацію: *У дволюкості кіношного керівництва пересвідчилась, коли на студії тебе буквально схопив за барки розпатланий, озвірілий від образи і гніву всевітньовідомий своїми екранізаціями української класики режисер П. (Галина Тарасюк) // Коли на студії тебе буквально схопив за барки розпатланий, озвірілий від образи і гніву всевітньовідомий своїми екранізаціями української класики режисер П., пересвідчилась у дволюкості кіношного керівництва; Когда я была еще школьницей, я дружила с одной девочкой (Т. Веденская) // Я дружила с одной девочкой, когда я была еще школьницей.*

Нормативний синтаксис не враховує різниці у значенні ні першого, ні другого висловлення. Різниця виявляється на рівні актуального синтаксису у зміщенні акценту й зміні просодичного оформлення. Якщо у вихідному висловленні темпоритм прочитання підрядної й головної предикативних частин майже однаковий, то у трансформованому висловленні головна предикативна частина прочитується у сповільненому темпі з помірним ритмом. Цей темпоритм виражає додатковий оцінний смисл “важливість для переконання того, що відбувається”. Це і створює певну експресію.

Процес розчленування висловлення також створює його синтаксичну неіконічність і разом з нею експресивність. Наслідком цього в українській й російській мовах є приєднувальні конструкції, відокремлення, парцельовані конструкції. Усі вони є досить експресивними. Наприклад: *Твій бос викинув у Дніпро дороге намисто. Дуже дороге. За таке можна автомобіль купити (О. Черногуз). Довготелеса продавицца, а може й власниця цієї крамнички, подарувала мені ранкову, так і не збуджену цієї ночі ніким, усмішку, тоді перевела свій погляд на мої чорні, до неможливості м'яти джинси, які вона аж ніяк не збиралася віднести до фірмових, і зупинила свій погляд на зіжмаканій мною під час сну в літаку від Києва до Парижа, мою у клітинку сорочку без краватки, стару потерту курточку невизначеного кольору і втратила до мене всякий інтерес (О. Черногуз). І наразі над майданом Усіх Свобод біля фігури Усім Героям стало тихо. Як у вусі верблюда в пустелі Сахарі. І запахло! Спочатку смаленим, а потім смаженим. Далі праженим, а відтак вареним і пареним, печеним і пасерованим, рідним і заморським (Г. Тарасюк). // От конечной до конечной много чего полезного от двух взрослых людей можно подслушать. Ну или хотя бы интересного (Т. Соломатина). Повернув к Андрею Семеновичу свою подсолнуховую голову, вентилятор вяло струил в его сторону теплый, нимало не освежавший ветерок (О. Зайончковский). В больнице Анна старалась сохранять присутствие духа и оптимизма. Но едва доползала до дому – бодрость покидала ее (Н. Нестерова).*

Відокремлення передає дію когнітивного механізму побудови, пропозиція домислюється. Кінцева пропозиція набуває трансформованого граматичного смислу. Зміна смислу, переорієнтація на інше значення і суб'єктивну модальність забезпечує відокремлення.

Синтаксична неіконічність характеризує і стилістично марковані висловлення за їхньої еліптичності. За таких умов ситуація позначається тільки через найменування її окремих компонентів. Еліптичні висловлення характерні для прямої й невластне-прямої мови персонажів, створюючи вирізнявальні риси таких різновидів мовлення. У невластне-прямої мовленні такі конструкції можуть імітувати потік мислення, тим самим підсилюючи експресивність. У прямої мовленні персонажів еліптичне висловлення своєю лаконічністю створює особливу напруженість. Ситуативна лаконічність реплік імітує живу картину природного діалогу. Моделювання ситуації безпосереднього спілкування безумовно підвищує експресивність висловлення. Наприклад: *– А кандидат від народу? – ожив Миронович. – А що кандидат від народу? Ісус? У нього немає гріхів? ... (О. Черногуз) // – Вам кого? – спросила женщина не слишком любезно и блеснула на Сашу глазами, напомнив давешнюю старуху из квартиры самоубийцы. Урусов чуть замешкался с ответом: – Я ... к Пушкину (О. Зайончковский).* Можна стверджувати, що синтаксичні форми проаналізованих експресивних способів виражають граматичне значення референційної тотожності, передаючи імпліцитно (через нульові синтаксичні одиниці) те саме референційне значення (семантичну ситуацію), що й комунікативний (граматичний) прецедент.

Зазначимо, що синтаксичні форми вираження проаналізованих експресивних синтаксичних засобів структурно неоднорідні.

Отже, експресивні синтаксичні способи передачі прецедентних смислів репрезентують граматичний вид прецедентності й розкривають лінгвістичний потенціал експресії як мовного механізму. Експресивні граматичні способи в сучасній українській й російській мовах є системною утворювальною сферою реалізації прецедентного смислу й подаються різними конструкціями, перелік яких ще до кінця не усталений. Перспективними залишаються також

питання дослідження експресивних способів вираження граматичного виду прецедентності на морфологічному рівні.

Список використаних джерел

1. Ахманова О. С. Современные синтаксические теории / О. С. Ахманова, Г. Б. Микаэлян. – Изд. 3-е. – М.: URSS: Либроком, 2009. – 164 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М: изд-во иностранной лит-ры, 1961. – 387 с.
3. Гуйванюк Н. В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови): [навчальний посібник] / Н.В. Гуйванюк, А.М. Агафонова. – Чернівці: Рута, 2001. – 56 с.
4. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.
5. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. – Ч.1. / А.П. Загнітко. – Горлівка: ГДППМ, 2004. – 228 с.
6. Наумова О. Д. Объектный мир речевой коммуникации и систематизация психолингвистических понятий: автореф. дис. ... докт. филол. наук / О. Д. Наумова. – М.: МГУ, 1987. – 42 с.
7. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса / А. В. Олянич. – М. : Гнозис, 2007. – 407 с.
8. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / А. Н. Приходько. – Днепропетровск: Белая Е.А., 2013. – 307 с.
9. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник/ О.О. Селіванова. – Черкаси: вид-во Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
10. Третьякова Г. Н. Языковая вариативность и речевое воздействие в философско-когнитивном аспекте / Г. Н. Третьякова. – Мн.: МГЛУ, 2001. – 52 с.
11. Трубаева Е. И. Концептуальные структуры в художественном тексте: объективация, интериоризация, трансформация / Трубаева Е.И. – Белгород: БГУ, 2011. – 22 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

***Анотація.** Дослідницька гіпотеза автора стверджує, що експресивний синтаксис впливає на формування граматичних прецедентних смислів і є мовним механізмом передавання цих смислів. Експресивність синтаксичного знака мотивується функціональною креативністю і може бути описана як результат взаємодії трьох параметрів: синтаксичної іконічності / неіконічності, його семантичної іконічності / неіконічності і його ідеалізованої прагматичної доречності / недоречності, що розширює межі когнітивно-дискурсивної граматики.*

***Ключові слова:** граматична трансформація, експресія, експресивний синтаксис, іконічний / неіконічний знак, прецедентність, прецедентний смисл, просодичне оформлення.*

***Summary.** The topicality of the article is motivated by the specific interest to linguistic theories, in the center of which there is a human as the transmitter and interpreter of information, his thoughts, emotions and the peculiarities of their realization in language. In this connection the description of expression as the linguistic mechanism, which realizes grammatical peculiarity of precedent, and provides the necessity to define cognitive and structure-semantic basis of expressively stipulated grammatical transformation, analysis of its reinterpretation process with active participation of the interpreter, concentration of the attention on the possibilities of the secondary reinterpretation of knowledge, which is provided by the ability of linguistic personality to produce new meanings and to create new form of their realization.*

Author's researching hypothesis proves that expressive syntax influences the formation of grammatic precedent meaning it is one of linguistic mechanisms, which transmit these meanings. Expressive syntax is explained as multi-component cognitive-semantic ability of the linguistic unit to adjoin such logical-and-informative components as emotionality, evaluation, intensity, figurativeness, tonality and emphasis. Expressivity of the linguistic sign is the result of emotions, interpreter's evaluation expression and it provides the modal plan of the expression.

Declaration of the expressive syntax is explained by transformation of syntactic structures (signs). Syntactic sign, in which the order of component consistency following for designation of situation differs from its common location and changes into the category of non-iconic signs. While losing of iconic features the sign acquires the expressivity. For example, in complex subordinated sentence with the subordinated predicative component of time in case of correlation of predicative parts location with sequence of the defined situation of the reality we will have the iconic sign, after changing of sequence of predicative parts location, the syntactic non-iconic item appears and at the same time the expressivity appears. Difference is detected on the level of actual syntax – in accents

substitution, changing of prosodic execution. Functioning of such expressive syntactic constructions – the conjunctive ones with separated members, parceling, elliptic etc., become the result of such process.

Expressivity of the syntactic sign is characterized by functional creativity and may be characterized as the result of three parameters cooperation: syntactic iconic features / non-iconic, its semantic iconic features / non-iconic and its idealized pragmatic appropriateness / non-appropriateness, which broadens the edges of not only normative stylistics, but also of cognitive-discursive grammar.

Key words: grammar transformation, expression, expressive syntax, iconic / non-iconic sign, precedent, precedent meaning, prosodic form.

Отримано: 8.02.2015 р.

УДК 811.161'373.7:81'373

Кузь Г.Т.

НОМІНАТИВНО-АКСІОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ В ДЗЕРКАЛІ НОВІТНЬОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ НЕОЛОГІЇ

Український філософ С. Дацюк у статті «Семантична війна проти путінської Росії», здійснюючи аналіз напрямів інформаційної війни Росії проти України, виокремив декілька напрямів інформаційної агресії: просування ідей («імперії», «євразійства», «руського міра»), дискурсів (імперсько-колоніального, дискурсу «справедливості» – геополітичної, історичної, правової), які мають на меті завоювання масової свідомості, зокрема свідомості інтелектуалів. Боротьбу за свідомість інтелектуальної частини суспільства, тієї яка бере участь в осмисленні і виборі майбутніх моделей формування світобудови, філософ назвав семантичною війною. «Семантична війна – концептуальна війна за смисли і перспективи майбутнього [...]. Семантична війна створює нові дискурси, і в цьому її принципова мета» [1]. Одним з елементів семантичної війни, за С. Дацюком, є творення нового семантичного простору, для українців завданням у цій війні є конструювання постімперського українського дискурсу. Терміни «семантика», «семантичний» тут використано у лінгвофілософському розумінні.

Отже, відстеження динаміки і тенденцій неологічних процесів в лексичній системі української мови новітнього часу є вкрай важливим і з власне лінгвістичного погляду, але і з точки зору суспільних трансформацій, яких зазнає сьогодні український соціум. Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні зміни в українській мові кількох останніх років в контексті семантичної війни України і Росії. Об'єктом дослідження є номінативно-аксіологічні характеристики новоствореної та актуалізованої лексики новітнього періоду.

Треба відзначити, що активне номінативно-аксіологічне переформатування української лексики та фразеології тривало увесь пострадянський час. Дослідник цього явища О.Тараненко відзначив, що пострадянський період «виразно перегукується за своєю «революційністю» з динамічними процесами в українській мові періоду 1917 – 1920-х років» [3, 3]. За спостереженням О.Тараненка, це виявляється в широкому наборі мовних засобів: а) заміні одних номінативних одиниць іншими; б) активізації словотворчої продуктивності певних моделей; в) творенні або запозиченні нових слів; г) формуванні нових емоційно-оцінних конотацій; д) активізації/пасивізації частотності вживання слів відповідних тематичних груп та ін. [3, 4].

Названі процеси відбуваються також в лексиці новітнього періоду. Внаслідок заміни одних назв іншими творяться **трансномінації**, що поєднують новизну форми зі значенням, що вже передавалося іншою формою: *тітушки* (бандити), *Ватостан* (Росія), *Укропія* (Україна). Трансномінації з'являються в мові з метою дати нове, більш (або менш) емоційне ім'я предмету, що вже має назву, або уточнити, увиразнити якусь із мотиваційних ознак, що закладені в новій назві. Так, *тітушки* – це бандити, яких використовують проти учасників політичних акцій протесту; у назві *Ватостан* актуалізується дві семи – приналежність Росії до азійського культурного простору (компонент – *стан*) та продукування певної ідеологічної моделі, носіїв якої назвали *ватниками*. Трансномінації можуть творитися також з причини табування певних назв, як наприклад, у ряді синонімів *каліка – інвалід – людина з особливими потребами*, кожне наступне слово (сполучення слів) змінює в певний період попереднє табуване (*бомж – безхатченко; цигани – роми; негри – афроукраїнці*). Процеси табування одних назв і поширення інших своєю чергою відбивають зміни в суспільній свідомості, у ставленні до певних явищ, такі зміни є наслідком поширення нових цінностей.

Власне неологізми ілюструють появу нових явищ, створених носіями мови або запозичених разом із назвами. Створені засобами української мови неологізми новітнього часу є переважно

результатом активізації різновидів морфологічного способу словотвору (зокрема, основоскладання, префіксації): *Євромайдан* (національно-патріотичні протестні акції в Україні у 2013-14 рр.), *автомайдан* (активісти Євромайдану на автівках), *антимайдан* (прихильники Партії регіонів, яких централізовано звозили із східних областей України до Києва для ескалації конфлікту), *ленінопад*, *спільнокошт*, *кнопкодави*, *вишиватники*. Запозичення досить часто зазнають модифікації значення: *айс бакет челендж* – на відміну від західного варіанту, де учасники обливаються холодною водою та переказують гроші на лікування хворих, українці збирали кошти на теплий одяг для військових, що воюють на Донбасі; *треш бакет челендж* – новий флешмоб, учасники якого заштовхують немилих політиків у сміттєві баки; смітничова люстрація.

Фонетичні трансномінації використовуються для творення нових емоційно-оцінних конотацій. Це нові (перероблені відомі) назви, що мають асоціюватися із відомими словами переважно з негативною конотацією і використовуються в пропагандистському дискурсі: *правосеки* за аналогією до *гомосеки* – розмовно-зниженою назвою гомосексуалістів; *свідоміти* асоціюються із *содоміти*, *нашисти*, *рашисти* – із *фашисти* (в російській мові також *либерасты*, *толерасты*), *Лугандон*, *Домбабве*, *Даунбас* (Донбас), *янучари*, *Гейропа*, *майдауни*, *кремляді*.

Подібну функцію виконують **усічені сленгові трансномінації**, часто іронічно-знижені або зневажливі: *опо* (від опозиціонери), *тери* (про терористів з ДНР та ЛНР), *сепари* (від сепаратисти), *колоради*, (від *колорадські жуки*, прихильники так званих ДНР, ЛНР; назва апелює до кольорового вирішення георгіївських стрічок), *укри* (українці). Як бачимо, безафіксна модель творення сленгових назв включає іронічно-зневажливий елемент конотативного значення новотвору. У зв'язку з цим цікаву історію має назва *укри*, очевидно, утворена власне як така знижена, образлива номінація. Однак закріпилася вона із іншим емоційно-експресивним шлейфом: *укри* – це українці, які відстоюють свою країну. О. Забужко з цього приводу свого часу написала у Фейсбуці: «А всі помітили, що з початком бойових дій ми для нападників стали вже не «ХОХЛЫ» – а «УКРЫ»? Дискурс змінився, нас «підвищили рангом». На місце смішного, дебілкуватого тубільця-салоїда («младшого брата») в імперській свідомості з'явився таємничий, грізний «укр» [2].

Ще одним способом емоційно-оцінного сегментування світу є **семантичні неологізми**, утворені шляхом переосмислення наявних у мові раніше слів: *ватники*, *вата* (від назви робочого верхнього одягу – росіяни або проросійські налаштовані українські громадяни, які підтримують імперську агресивну політику Росії); *кіборги* (українські військові – захисники Донецького аеропорту); *піаністи*, *багатоверстатники* (вживається щодо депутатів ВР, котрі голосують за відсутніх колег); *тушки* (на позначення учасників переходу народних депутатів ВР з однієї фракції в іншу); *космонавти* (бійці вже розформованого спецпідрозділу «Беркут», екіпіровка яких включала захисні шоломи).

Ще одним наслідком інформаційної агресії стала деформація, навіть «шизофренізація» сприйняття і трактування низки давно відомих слів та стійких сполук, що відображається, наприклад, у використанні їх в лапках чи в фонетичному російському варіанті на знак неприйняття значень, які вкладають у ці слова опоненти (напр., *карателі*, *хунта*, *фашисти*, *бандерівці*, «*руській мір*», *гуманітарна допомога*, *перемир'я*): *Що «карателі» робили в США?* («Українська правда»); *Дуже підозрюю, автори шоу занурили нас у «руській мір» із сибірськими морозами не зі злого умислу* («Телекритика»); *Сьогодні українці для росіян «бандерівці» і «фашисти»* («Дзеркало тижня»); *Андрій Парубій: «Хунта» на місці, «хунта» діє* («Главком»).

На думку Лариси Масенко, впадає в око, що в дискурсі російської пропаганди не так багато нової лексики (*захисники Донбасу*, *Новоросія*, *ополченці*). Неологізми «позичають» із радянських часів, зокрема це стосується «карателів», «фашистів», «хунти». Такі слова називаються відродженими (визначення Юрія Шевельова), або актуалізованими (термін Любові Струганець). Російська пропаганда, будучи не надто продуктивною в словотворенні, найчастіше вдається до старої, ще радянської риторики, коли національно свідомих людей називали «нацистами», «фашистами», «націонал-фашистами», «бандерівцями» та ін. [4]. Такими відродженими можна вважати також номінації *сотня* (*небесна*, *козацька*, *жіноча*, *диванна*, *канцелярська*, *акторська та ін.*), *сотник*, повернуті до активного вжитку гасла періоду українських визвольних змагань: *Слава Україні – Героям Слава!*; *Слава нації – Смерть ворогам!* та ін. Звертання до лексики та гасел попередніх періодів ілюструє витoki нинішнього конфлікту.

Війна, в тому числі й інформаційна, між Україною і Росією відобразила конфлікт культурний, який умовно можна назвати протистоянням між *укропами* (*україни*) і *ватниками*. Конфлікт *укроп* – *ватник*, на думку С. Дацюка, є продовженням протистояння по лінії *кацап* (*москаль*) – *хохол*, але в новому семантичному постімперському дискурсі. «Попередні хвилі спротиву імперії українців народжували ідентифікації – «мазепинці», «петлюрівці», «бандерівці», – пише С. Дацюк. – Коли в 2014-2015 рр. українці дали відсіч російській агресії, росіяни почали називати

їх «українами», «укропами». І ця назва, отримана від ворогів в ході спротиву ворожій агресії, – це назва з новою семантикою» [1].

Укропами називають громадян України, які підтримують Майдан, нову владу, орієнтацію України на Захід. На початку вживання найменування використовувалося як образлива назва. Існує багато варіантів її пояснення: **український патріот**, **український опір**, «Україна – це Європа = Укропа» (тобто це євроорієнтовані українці). Новостворений аналітичний сайт з такою назвою тлумачить її як «**український оперативний прогноз**». Врешті, у грудні «Укроп» став назвою міжфракційної групи народних депутатів у Верховній Раді. Вони розшифровують назву як **українська опозиція**. Кількість розшифрувань назви *укроп* постійно збільшується. Як бачимо, назва була позитивно «перепрограмована» українцями, набула популярності і дуже швидко в проукраїнському сегменті перестала сприйматися як образлива. У вересні в Одесі відбувся благодійний фестиваль «Укроп», а на Покрову – день, який Президент цього року зробив святом українського війська, – в інтернеті мовило «Укроп»-радіо. Намальовані суцвіття кропу з'явилися на шевронах, футболках, светрах, а Інтернет оперативно поповнився блогом коміксів «Бойовий Кріп».

Ватником (також *ватою*) називають тих росіян або проросійськи налаштованих українських громадян, які підтримують імперську агресивну політику Росії. «Ватник» з 2011 року є постійним персонажем ряду одноіменних сатиричних спільнот «ВКонтакте», створених критично налаштованими росіянами (найбільш відома – «Рашка. Квадратний ватник», творець Антон Чадський). Загалом це персонаж такого політичного коміксу-серіалу – активний глядач ТВ, що поважає ветеранів, ненавидить все іноземне і вживає багато алкоголю. З-поміж інших рис, притаманних ватнику, суперечливий букет політичних консервативно-патріотичних поглядів, відсутність критичного мислення, патерналістські прагнення (за матеріалами інтернет-порталів).

Чому саме *ватники*? Ватник (стьобана ватна куртка) для ілюстрації російського патріота був вибраний у зв'язку з великою популярністю цього одягу в часи Радянського Союзу, особливо у в'язницях і таборах. Окрім *ватників*, побутує окреслення *вишиватник* – це український ватник; як правило, малоосвічена людина з невисоким культурним рівнем, яка агресивно налаштована щодо усього, що не вписується у її уявлення про те «як має бути» (напр., *На жаль, крім типових ватників, у нас дійсно в Facebook завелось вдосталь тупих і ще огидніших вишиватників* («Лівий берег»)).

Як бачимо, протиставлення *укроп* – *ватник* демонструє конфлікт культурних традицій, способів сприйняття світу, що підтверджує наявність культурного розлому в основі українсько-російського конфлікту. З іншого боку, це протиставлення ілюструє спостереження О. Тараненка щодо того, що «мовна реалізація нових соціальних цінностей суспільства або тих чи інших його верств – це, звичайно, не просто неоднозначний і непрямолінійний, а часто й суперечливий процес, який відбувається в постійній конкуренції з мовними «антицінностями» [3, 5].

Вивчення частотності вживання тих чи тих новотворів є досить складним завданням для дослідників. Одним зі способів відстежити цей параметр є рейтинги слів року (століття, тисячоліття, місяця чи дня), які набули поширення в останні десятиліття (німецькі лінгвісти обирають слово року із 1971 року, а американські із 91-го). Нові слова, зокрема слова року, – дуже точний індикатор того, чим живе сьогодні суспільство: здоровим способом життя, інтернет-технологіями, спілкуванням у соцмережах, суспільними подіями. Так, наприклад, укладачі Оксфордського словника переможцем 2014 року назвали дієслово *vape*, яке означає курити електронну сигарету, словник Коллінза висунув свою версію – іменник *photobomb* (фотобомба – це невдалий знімок, задуману композицію якого несподівано руйнує хтось на задньому плані). В Інтернет-опитуванні, здійсненому Національним центром культури в Польщі словом року стало слово *separatysta* (сепаратист), натомість комісія провідних мовознавців Польщі вибрала слово *kilometrowka* (вартість використання приватного автомобіля зі службовою метою). Дослідження російського телеканалу «Дождь» показало, що найпопулярнішим словом 2014 року більшість росіян вибрали «*крымнаш*» (в трійці лідерів також *санкции* і *бандеровцы*). Окрім слова року, росіяни обирали вислів року – і ним стало словосполучення *вежливые люди*.

В Україні словник сучасної української мови та сленгу «Мислово» почав визначати слово року в 2013 році. Того року першу сходинку посіло слово *Евромайдан* (до речі, це слово було серед польських претендентів 2013 року, та переможцем в російському рейтингу Public.ru), а в 2014 році перемогло слово *кіборги*.

Критерії таких рейтингів мають виразне соціальне підґрунтя: в переліки претендентів потрапляють не лише найновіші слова – основними параметрами вибору є популярність слова та його соціальна значущість. Так, наприклад, поряд з *кіборгами*, претендентами на слово 2014 року в Україні були давно відомі в українській мові слова *волонтер*, *доброволець*, *анексія*, *війна*. Серед вибраних слів, як бачимо, знайшлися не лише неологізми, але й слова цілком звичні і в якійсь

мірі застарілі, що отримали нове звучання в зв'язку з останніми подіями. Отже, рейтинги слів року в Україні очікувано показують, що найбільш важливою для українського суспільства на сьогодні є модернізація і боротьба за виживання Української держави.

Показово, що події 2013-14 рр. в Україні мали потужний відгук у багатьох європейських країнах: в польські, російські, чеські та ін. рейтинги потрапили слова *Євромайдан*, *санкції*, *сепаратисти*, словом року в Фінляндії став вислів «*сир Путіна*» (словосполучення з'явилося у фінській мові після введення Москвою продовольчого ембарго у відповідь на санкції Заходу), спортивний термін *shirtfront*, вжитий на адресу Путіна, став словом року в Австралії.

Іншим маркером активності висловів є лексикалізація деяких словосполучень: *кримнаш* (*кримнашисти*) (вживається на позначення росіян, які підтримують анексію Росією Криму), *дедываєвали* (аргумент у суперечках, напр., *Біда в тому, що прихильники позиції дедываєвали реально не знають нічого ні про світову історію, ні про історію Росії.*), *кулявлоб*, *всепропало*.

Українська новітня неологія суспільно-політичної сфери є неоднорідною за складом, походженням, комунікативною важливістю, тривалістю використання та перебування в статусі лексичних інновацій. Потрібно зауважити, що в багатьох випадках ми маємо справу з оказіональними утвореннями, статус яких можна буде кваліфікувати з відстані часу. Разом з тим вже сьогодні можна стверджувати, що номінативно-аксіологічна переорієнтація лексики і фразеології новітнього часу, що є наслідком переоцінки цінностей, з одного боку, продовжує тенденції пострадянського періоду (в шкалі правовий – неправовий, духовний – бездуховний, єднання – роз'єднання, демократичний – тоталітарний та ін., див. О.Тараненко), з іншого боку, цей конфлікт цінностей набув максимальної інтенсивності, що відбилося у формуванні емоційно-оцінних конотацій низки новотворів, в активізації певних словотвірних моделей, у розламі поняттєвої сфери світоглядних моделей, що конфліктують.

Перспективи вивчення неологізмів на сучасному етапі пов'язуємо перш за все з відстеженням багатоаспектних зв'язків неології і суспільства, механізмів мовної еволюції, виявленням найпродуктивніших сфер творення нової лексики та фразеології, механізмів та причин ревіталізації (відродження) нових слів та стійких сполук. Осмислення (переосмислення) низки номінацій суспільно-політичного сегменту, усвідомлене конструювання нового модерного дискурсу України потребує в тому числі і лінгвістичних (семасіологічних, семантичних та ін.) досліджень.

Список використаних джерел

1. Дацюк С. Семантическая война против путинской России [Електронний ресурс] / С. Дацюк // ХВИЛЯ.net. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/semanticheskaya-voyna-protiv-putinskoj-rossii.html>
2. Оксана Забужко: «Укри» – це і є, по факту, визнання української незалежності [Електронний ресурс] // Буквоїд. – 26 липня, 2014. – Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/events/culture/2014/07/26/164852.html>
3. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалі української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст.). I / О. О. Тараненко // Мовознавство : науково-теор. журнал Ін-ту мовознавства ім. О. О. Потебні. – 2012. – № 3. – С. 3-31.
4. Хмельовська О. «Укропи» та «правосеки» проти «ватників» і «сепарів» [Електронний ресурс] / О. Хмельовська // Тиждень. ua – 2 жовтня, 2014. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/119971>

Анотація. У статті на матеріалі новітньої суспільно-політичної неології розглядаються семантико-аксіологічні зміни, що стали наслідком інформаційної війни проти України. Автор звертає увагу на ціннісний та культурний аспект протистояння, відбитий у творенні та поширенні неологізмів різного типу.

Ключові слова: суспільно-політична неологія, слово року, номінативно-аксіологічна переорієнтація, транснамінації.

Summary. The article deals with semantic and axiological changes in the development of lexical and phraseological vocabulary of the Ukrainian language in the contemporary period on the basis of contemporary social-political neology. Active nominative-axiological reformatting of the Ukrainian vocabulary and phraseology, which lasted the entire post-Soviet period, manifests itself at modern stage through the following linguistic phenomena: substitution of one nominative units with others; activation of word-formation productivity of certain models; formation or borrowing of new words; formation of new emotional and evaluative connotations; activation/ passivization of frequency of words use of related thematic groups.

Analysis of the modern neology shows that nominative-axiological retargeting of the vocabulary and phraseology of the contemporary period caused by reappraisal of values, on one hand, continues tendencies of the post-Soviet period (in the scale of legal – nonlegal, spiritual – nonspiritual, unity – disunity, democratic – totalitarian, etc), on the other hand, features by maximum intensity, which is reflected in the formation of emotional-evaluative connotations of a number of innovations, in activation of appropriate derivative means and models, in the split of conceptual sphere of belief models, which have a conflict.

Reconsideration of the series of nominations in the sociopolitical sphere, conscious construction of a new modern discourse of Ukraine requires linguistic researches (semasiological, semantic, etc.) among others.

Key words: sociopolitical neology, the word of the year, nominative-axiological retargeting, transnominations.

Отримано: 18.02.2015 р.

УДК 81'42; 373.2; 373.7; 282.2; 276

Кульбабська О.В.

«ТИ СІ СЛОВА НЕ РУШ, СЕ – ЗОЛОТІ КЛЕЙНОДИ...» (МАРКЕРИ РОЗМОВНОСТІ В МОВОТВОРЧОСТІ ВІРИ КИТАЙГОРОДСЬКОЇ)

Наукове вивчення словесно-художньої практики письменників має давню традицію, утім, і нині залишається актуальним. Художню мову визнають питомою сферою індивідуального стилю, його найпотужнішим чинником (І. Білодід, В. Ващенко, С. Єрмоленко, М. Крупа, А. Мойсієнко, М. Плющ, О. Потєбня, Н. Сологуб, Л. Ставицька, І. Чередниченко та ін.). «Стиль, надто ж індивідуальний, – це, справді, насамперед, «одежа слова», тіло тексту, за яким глибше осягаємо душу (ідею) та розум (концепцію, ідеал)», – слушно зауважує А. Ткаченко [9, 11]. Мовознавці переконливо довели, що твори національної літератури кожного народу самобутньо інтерпретують дійсність через характерні мовностильові форми, які зовнішньо виявляють внутрішній світоглядний та естетичний потенціал письменника, художні параметри його ідіостилу, а також дають змогу системно представити мовний образ автора (С. Богдан, Н. Бойко, М. Голянич, Н. Гуйванюк, О. Криштанович, Л. Марчук, А. Поповський, В. Статєєва, Н. Шатілова та ін.).

Яскравим засобом індивідуалізації художньої мови письменників є використання образів рідної природи, рідної землі в контексті органічного поєднання народнорозмовних джерел та звичаєво-обрядового матеріалу (С. Єрмоленко, В. Чабаненко, В. Калашник, С. Бибик, Г. Сьота та ін.), що уможливує утвердження єдиної концепції пріоритетності рідного краю в сучасній українській літературі.

З-поміж письменницької когорти вихідців із Кельменеччини – національно-самобутньої частини Буковини – найпомітнішою є постать нашої сучасниці й землячки Віри Микитівни Китайгородської. Своім поетично-прозовим художнім словом вона продовжує народознавчі традиції земляків: Михайла Ткача (лауреата Національної премії України ім. Т. Шевченка), Дмитра Герасимчука (знаного публіциста, прозаїка), Богдана Гури (поета-пісняра) та Василя Кривого (лауреата першої в Україні премії ім. В. Чорновола). І водночас Віра Китайгородська «належить до тих, хто завжди і всюди тримає наготові «огонь в одязі слова», хто ні за яких обставин не боїться викликати вогонь на себе, чиє слово постійно на прапорі, з яким ідуть у бій» [5, 8].

Віра Китайгородська наповнила художню літературу суто бессарабським, ще повною мірою не дослідженим колоритом. Її стиль не сплутаєш з іншим. І не тільки тому, що в ньому є «оте не-літературне «се», а й тому, що в ньому живе «отой гоноровий прадідівський дух Подністров'я, замішаний на простій сучасності і приперчений правдивістю невигаганих сюжетів і не висвітлених досі літературних тем» [6, 7].

Про письменницю Віру Китайгородську і про її творчість написано низку статей. Одні автори сконцентрували свою увагу на творчій біографії письменниці (К. Попович, Ю. Гречанюк, В. Кривий, А. Ісак, В. Чорней, М. Новак), інші – намагалися розкрити тематично-ідейне спрямування її віршів, зокрема в передмовах до поетичних збірок (Т. Севернюк, І. Римарук, В. Кривий, П. Шкраб'юк). Утім, поза увагою дослідників, на жаль, залишилися стилістичні особливості творів відомої письменниці Буковини. *Актуальність* мовознавчих студій вбачаємо в дослідженні образу автора крізь призму визначення констант її художньої мови.

Мета статті – установити ціннісні пріоритети творчості Віри Китайгородської, що увиразнюють поняття «рідний край»; представити мовний образ автора через особливості лексичних констант і специфіки художнього синтаксису.

Струмінь письменницького таланту живиться з тих чистих джерел рідного краю, де він народився і де починав свій життєвий шлях. Для Віри Китайгородської – це її рідне село Нагоряни Кельменецького району Чернівецької області: «Нагоряни – це моє невичерпне джерело натхнення. Якщо вірше, то це *«Мій молитовник. Біль і Спас»*, – щиро зізнається поетеса [4, 72]. І тому, власне, для передавання найтонших нюансів думки, вражень і почуттів вона послуговується з дитинства закоріненим буковинсько-бессарабськими говірками. Адже визначальною для В. Китайгородської є орієнтація на цвіт народного слова, тобто використання паралельно з літературно унормованою лексикою народнорозмовних джерел, діалектних слів, фразеологізмів та висловлень. На перший погляд, лексична основа як поетичних, так і прозових творів В. Китайгородської ніби переповнена народнорозмовними елементами, проте авторське мовлення не втрачає через це своєї художньої вартості. Навпаки, реалізує глибинну ідею – збереження й відтворення наших витоків. Авторка відповідно до мети оповіді, власних уподобань і намірів реалізує *найвлучніші* лексичні, фразеологічні й синтаксичні одиниці та їх варіанти, вдаючись до прийому **стилізації** – всеохопного, свідомого насичення тексту ознаками певного стилю і жанру для створення відповідного стильового враження у читача [7, 385]. Зауважимо: якщо увиразнюються слова й висловлення живої народної мови, ведемо мову про **стилізацію розмовності**.

Тексти В. Китайгородської «пересипані» діалектизмами (у т. ч. й етнографізмами, що їх тлумачать як «різновид лексичного діалектизму, назва предмета, поняття, характерного для побуту, господарювання представників певної етнографічної групи чи культурно-етнографічного регіону» [1, 178]), які об'єднуюмо в тематичні й лексико-семантичні групи (у статті наводимо лише найпоширеніші з них). Наприклад, **іменники**:

1. Назви осіб: а) за спорідненістю, напр.: *Як мій вуйко* [СУМ: IX, 100: розм. Свояк, близька людина; СБГ, 64: дядько], *праведний Василь*, // *З голубими добрими очима* (Б, 164); *А я хочу побачити тету* [СБГ, 544: рідна тітка; ГГ, 184: те саме, що вуйна], // *Ту боянську ціпку Лисавету* (Б, 90); *Збирайте фінів* [СБГ, 591: хрещені або вінчалні батьки; ГГ, 197] *до хати* (Г, 44); б) за діловими якостями, напр.: *Він був газдою у своїй хаті* (Г, 56); *Нема газдині спокою ні вдень, ні вночі* (Г, 92) [СБГ, 79: дбайливий господар, дбайлива господарка; ВТССУМ, 269: зах. – господар]; в) за родом їх діяльності, напр.: *На одній [кахлинці] – жовніри* [СБГ, 118; ГГ, 71: солдат] *з сопілками...* (Г, 58); *Низько-низько спуститься виточений із міді місяць і підсмалить вуса цісарським шандарям* [СБГ, 656; ГГ, 214: жандарм] (ГНП, 2); *У лісі – щоночі родини*, // *І моші* [СБГ, 298: повитуха] *у лісі є* (ДД, 19); г) назви дітей, напр.: *Якщо у когось із дівчучків* [СБГ, 96: дівчина-підліток] *чи парубчаків* [СБГ, 388: хлопець-підліток] *ще не було свого кожуха, його обов'язково було вишити до дванадцяти років* (ГНП, 1); г) оцінні назви осіб: *А вона, сарака* [СБГ, 477; ГГ, 168: бідолаха, сирота], *нічого не знає* (Г, 71) тощо.

2. Побутові назви, що відбивають особливості господарювання і спосіб життя бессарабців: а) назви одягу, напр.: *Убрали її, як ляльку, у волосову запаску* [СБГ, 138: фартух; ГГ, 76: жіночий поясний одяг із двох полотнищ], *вовняний черес* [СБГ, 138: пояс; ГГ, 21: широкий шкіряний пояс із кишеньками і пряжками], *дали у руки держака, щоб нікого до себе не підпускала* (Г, 35); *Вбираються в чисті сорочки, святошні гердани* [СБГ, 83, ГГ, 52: вишита бісером стрічка, якою прикрашають шию або голову] *і коралі, зав'язують тернові хустки чи канадейки* [позасловникове: канадська барвиста хустка] (ГНП, 1); *Ту боянську тітку Лисавету*, // *Що вгорнула в катрінки* [СБГ, 193: вид плахти] *півсвіт* (Б, с. 90); *Кожух останній і турпан* [СБГ, 556: квітчаста хустка] // *Продала на базарі* (Б, 132); *Плутатимуть у волосі циганки, заберуться під лейбики* [СБГ, 256: ватна безрукавка; ГГ, 110: суконний або в'язаний із вовни верхній одяг без рукавів] *жидам* (ГНП, 2); б) назви господарські предметів, напр.: *І з барткою* [СБГ, 25; ГГ, 21: маленька сокира] *за поясом ходив* (СВС, 83); *Там носять молодиці жита склецьки* [СБГ, 494: неповний мішок] (СВС, 114); *Гойдатимуться на вербовому прутті здоровенні, як цеберка* [СБГ, 620: відро], *зірки* (ГНП, 2). Якнайповніший спектр професійних слів, серед них і діалектних, фіксуємо в поетичних рядках: *І плуг лежить, коса, мантачка, сапа*, // *Роскаль, дзбанок, куделя, долото*, // *І самотоха, й повідок від цапа*, // *І сито, й дармограй, і решето* (Г, 135); в) назви зброї: *Скрипне над хвірткою гвер* (ЛВ, 121) [гвинтівка – СБГ, 81; ГГ, 52]; г) назви приміщень: *Власію, чуєш, прийди завтра до skleпу* [СБГ, 494; ГГ, 171: крамниця] (Г, 53) тощо.

3. Назви страв та напоїв, напр.: *За стіл, вкритий дванадцятьма стравами: кутя, галушки* [СБГ, 67: голубець], *вареники, мачальники* [СБГ, 249: шмат коржа з маком та цукром] *з часником і маком...* (ГНП, 2); *Юстино, хочу юшки* [ГГ, 223: суп на м'ясному бульйоні] *з грибів з банушем* [ВТССУМ, 36: діал. Кукурудзний куліш на овечім салі; ГГ, 21: Густа страва з кукурудзяного борошна, зварена на сметані], *вертута* [СБГ, 49: вид пирога] *з сиром і слив'янки* [СБГ, 499: напій із

слив]. *Багато!* (Г, 56); *Налий нам, Лейбку, твої цууйки* [СБГ, 631: горілка, самогон] (Г, с. 55); *Вурду варили*, [СБГ, 65: сир з овечого молока; ГГ, 42] // *В діжку солили, вщертъ, унаклад* (Г, 115).

4. Назви ландшафту, рослин (квітів, ягід, овочів тощо), напр.: *І не було в жодної зубів*, // *Лиш тріснути п'яти на зарінках* [СБГ, 141; ГГ, 78: берег річки] (Б, с. 8); *Згреблю люцерку* [СБГ, 269: рослина люцерна] й *чайну ружу* [СБГ, 469; ГГ, 166: троянда], // *І кукурудзяні снопи* (Г, 125); *І накупила в молдован* // *Насіння гогошарів* [СБГ, 84: сорт перцю] (Б, 132); *Вибирає афини* [СБГ, 20; ГГ, 18: чорниця] до дна (Г, 99).

Широко використовує В. Китайгородська й діалектні займенникові іменники на зразок *Вперше вдихаєш сей світ* (ДД, 19); *Що ти думав сю ніч, поете* (ДД, 22); *Як кланяють тя на по-розі три рази* (ДД, 19).

Усі наведені вище номени уяскравлюють бессарабську автентіку, сформовану внаслідок тісної взаємодії усної та писемної літературної практики, а також у результаті актуалізації усталених в усній спонтанній побутовій мові мовомисленневих структур.

Діалектні прикметники здебільшого виражають ознаки предметів за рисами характеру, зовнішнім виглядом, кольором тощо, напр.: *І сидітиме у короні розпатлана й фудульна* [СБГ, 604; ГГ, 199: гордовитий] (Г, 36); *Очі були жовті і дуже трішкати* [СБГ, 553: витрішкуватий] (Г, 11); *Дивилася в дзеркало з лопухового листка, яка файна* [СБГ, 575; ГГ, 194: гарний] (Г, 35); *Тайстра хитається, ніби кітна* [позасловниково: вагітна], // *Пролісків жмутиків повна* (Г, 128); *Іще й співає цей святошний* [СБГ, 481: святковий] люд (СВС, 46); *Маланка у скумпійовому* [СБГ, 499: жовтогарячий колір] шалику [хустці] із дрібним синім цвіточком по краях (Г, 31). Означальна лексика бере участь: 1) у створенні загальної стилізованого невимушеного тла в оцінках реалій довкілля; 2) увиразнює шанобливе / зневажливе сприйняття об'єктів.

Дієслова на позначення дій, процесів, фізіологічного та психічного станів, характерні для щоденного родинного буття, напр.: *Де ти запрятала* [СБГ, 140: сховати] сина? (ЛВ, 121); *Джміль за конюшиною рує* [СБГ, 471: сильно плакати] (Г, 111); *Чи горобців пантрує* [СБГ, 382: пильнувати], *наче кіт* (Г, 127); *Недоторканий, як чебрець*, // *Що розпукає* [позасловниково: розпускати] в передранні (Г, 132); *Запираю* [СБГ, 138: зачиняти] браму, // *І нема слів моїх і снів моїх на світі* (ДД, 18).

Із-поміж прикметних фонетичних та морфологічних діалектних явищ спостережено: *жию* (*живу*); *ізіштий* (зшитий); *зом'яв* (зім'яв); *тільки* (тільки); *тота* (ота); *соли* (солі); *смерти* (смерті); *виют* (виють); *пюот* (поють); *ідут* (ідуть); *мают* (мають); *міліціянтів* (міліціонерів); *шо* (що); *пашпорт* (паспорт); *штирадцять* (чотирнадцять) тощо.

Отже, Віра Китайгородська у своїх творах цілеспрямовано вживає говіркові мовні одиниці, передовсім у лексиці, для цюнайбільшого наближення зображуваного до дійсності, відтворення місцевого колориту, характеристики персонажів. Мовленнева практика письменниці пов'язана насамперед із західноукраїнською традицією, що у своїй діалектній основі спирається на південно-західне наріччя. Авторка утверджує тезу І. Франка: літературна мова не може функціонувати й розвиватися, якщо вона не має тенденції до збагачення «чимраз новими елементами питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» [10, 207].

Живорозмовні джерела народної мови відбивають самотність національної картини світу українців, втіленої не лише в лексемах та фраземах, але й у своєрідній побудові фрази (П. Дудик, П. Плющ, С. Єрмоленко та ін.). До того ж «саме в синтаксисі окреслюється виразно і власне авторська (індивідуальна) стилістика твору» [2, 517]. Спробуємо виявити в художніх текстах В. Китайгородської особливості будови діалогічного мовлення персонажів (у прозі) і звернути увагу на ті специфічні синтаксичні структури та елементи, що пов'язані з розмовним мовленням – «конкретним застосуванням ресурсів української розмовної літературної мови» [3, 15].

Письменниця широко репрезентує у своїх творах живе мовлення буковинців-бессарабців другої пол. ХХ ст., додаючи до вишуканої літературної мови мовленнєві конструкції, до складу яких входять елементи локального характеру (діалектні, архаїчні чи розмовні форми присудків, інших членів речення, а також частки, вигуки, звертання, вставні слова, що беруть участь в оформленні розмовних фраз-реплік). Напр., діалоги часто можуть бути оформлені безперервним рядком: – *Це до чого шкварки? – До голубців. – А цибулі є, чи принести? – Є, все є...* (Г, 43), а далі набувати традиційної пунктуації, як-от:

– *Всадили у ніч?*

– *Всадили.*

– *А води у ринки налили?*

– *Коливо вистигає, най найдуть таріль* (Г, 44).

Для діалогів розмовного мовлення характерна стислість реплік, що її уможливають односкладні й неповні речення, висловлення-комунікати (слова-речення). Порівн.: – *І сліду нема?*

– Нема! – І корови нема? – Нема! – І пес мовчав? – Мовчав! – І кури не кудкудакали? – Як німі!.. (Г, 11); – Фамілія? – Назарчук! – Скоко? – Сто три кілограма! – У воронок! (Г, 73).

Використовує письменниця репліки персонажів і для відтворення **монологічного** мовлення, зокрема героїні Маланки з новели “З незаплющеними очима” до улюблених рослин або домашніх тварин: – *Ви мої косички-сестрички, стручки-козачки; – От ми з тобою, братчику, і похазяємо* (Г, 30–33). Почуття героїні стилістично увиразнюють пестлива лексика, риторичні звертання, прикладки. Доброзичливо-лагідному мовленню головної героїні протиставляється жорстокість реплік представників влади із чужоземним (російськими) вкрапленнями: – *Молчать! А то за уккрытие от продрозвёрстки тебя посадим!*.. (Г, 32).

Характерною рисою синтаксичного почерку письменниці є афористичність через використання особливих **порівняльних** конструкцій, які відображають особливості бессарабського асоціативно-образного мислення: *Завтра прийдете, а я – вбрана буду, як павунка* (Г, 89); *Пташка, така навіть, як я, стара та сиза, у клітці не співає* (Г, 87); *Хочу бути чистим, як дитя в колосці, як соловейко в гнізді травневої ночі, як місяць посеред ставу, як зимовий лебідь у Чорторійській затоці, як...* (Г, 78).

Виразними елементами створення колориту розмовності є особливі парентези (**вставні й вставлені конструкції**), якими часто-густо пересипане усне мовлення буковинців-бессарабців: *То, думаю, прости Боже, може хто вмер?* (Г, 33); *Варе, з Печери тут усі ночували; Бігме, смолою буде чути* (Г, 70); *Може, це лиш поголос такий, аби ми самі з гори спустилися* (Г, 54); *Найшли, кажуть, з покусаними лицами. Кров із них висушено. Каже, найкращі вівці* (Г, 53); *Баба Уляна (кажуть, шептуха) шепче до кожної квітки* (ВК, 27); *Поміж зірок знайшли солодке терня – (Чоловінчає з усіх боків)* (СВС, 94); *Межею ходить татів кінь (Що осінь гриву заплітала)* (СВС, 115).

У розмовно-експресивній функції фрази В. Китайгородська використовує: 1) **вигуки** – найхарактернішим із яких є вигук *мо’*), що виконує подекуди функцію звертання: *Лиши мене, мої, з твоєю ворожбою* (Г, 54); *Мо’, вип’єш, Митре, аби твоїх вівці з скали не штрикали* (Г, 55); *Згори можна було почути лише окремі вигуки, що пересипали їх поважну бесіду: “Ади”, “Ай-яй-яй”, “Мой-мой-мой”* (Г, 71); *Агій, ще розв’яжете мене, дівки, не буде як зі стайні вийти* (Г, 96); *Адіть, ще й домною будеш* (Г, 94); *Щоб не казали люди, що, ади, привезли обідранку з приюту* (Г, 89); 2) **оцінні іменники в позиції звертання**: *Мой, бадіко, прийдіть завтра до склепу, маю щось сказати* (Г, 52); *А путне хіба що в флешці, пани газди* (Г, 55); *Та ж застудився, сарака, цілу зиму хворітимеш* (Г, 52); *А коли тобі, сліпаку, подарують життя взамін за твою землю* (Г, 68); *Несіть, кумцю, рица* (Г, 43). До того ж елементом розмовного синтаксису вважаємо різноманітні **вокативні речення** (речення-звертання), як-от: – *Мой, Власію. – Та кажи вже* (Г, 52); – *Газдине! – Річка шумить, на цей бік не всьо чути* (Г, 52).

Особливо характерні розмовному мовленню:

1) **однорідні члени речення** (нанизування народної лексики відтворює істинний характер трудолюбивих бессарабців): а) додатки: *Насолив три діжки бринзи, дві коновки сиру, бочечку грибів лисичок і гружлів [груздів]* (Г, 57); б) присудки: *Всіх Маріца поховала у свої скриньки, позамикала ключами та носить їх на шиї у два ряди, як гердани. Лише раз на рік відмикає ті замки та випускає душі на волю. Вони на говдах [горби] качаються, первоцвітом квітаються, у талому снігу купаються, надивляються-набувають* (Г, 36);

2) **неповні речення**: – *Бачиш, яку Адам упіймав? – Чим, сіткою?* (Г, 58);

3) **парцельовані конструкції**: – *Йому Маруся три рази на день їсти носить. Борщ і кашу. Пахнючі* (Г, 70);

4) **незакінчені й перервані речення**, зумовлені станом мовця чи особливостями комунікативної ситуації: – *Ах ти... ти, престаріла дровцо, в зашкрябаних черевиках, посмітниче і жебротол!.. Як ти смієш таке верзти мені... мені... мені, заслуженій людині, діячеві мистецтва, який... який хотів зробити тобі славу...* (Г, 9). Закцентуємо навіть використання “порожньої” фрази, без слів, а лише розділовий знак: – *Треба збирати гроші. – На відкуп? – Не, на патрони. – ?* (Г, 13).

Отже, дослідження розмовного буковинсько-бессарабського колориту у творах письменниці доводить, що В. Китайгородська уважно прислухалася до мови простих людей, тому змогла передати і характер їх мовного мислення, і характер структурування фраз, що створює власне бессарабський синтаксичний почерк авторки. «Йдучи дорогами Віриних творів, бачиш широкий шлях життя з усіма його підйомами і спусками, висотами і проваллями, веснами і зимами... І не хочеш з тих доріг сходити, бо лиш у тій ході чуєш, що живеш» – саме так закликає буковинська літературна посестра Тамара Севернок побачити і відчутти «те ж здивування», «ту ж печаль і радість», що відчула сама [8, 428]. Мова творів Віри Китайгородської є надійним джерелом для вивчення основних словесно-граматичних форм і синтаксичних побудов, властивих розмовному мовленню бессарабців – невід’ємної частини українського етносу – у цьому вбачаємо *перспективу* подальших наукових студій.

Список використаних джерел

1. Гриценко П. Ю. Етнографізм / П. Ю. Гриценко // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 178–179.
2. Гуйванюк Н. В. Слово-Речення-Текст : вибрані праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
3. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського літературного мовлення : монографія / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
4. Кривий В. Вірунька : цикл нарисів про Віру Китайгородську / Василь Кривий // Кривий В. Животоки : публіцистика. – Чернівці : Місто, 2006. – С. 63–75.
5. Кривий В. Із соловейком в серці й на крилі: В. М. Китайгородській з нагоди піввікового ювілею / Василь Кривий // Рідне слово. – 2011. – № 48. – С. 8.
6. Кривий В. Ніхто нікому нічого не винен, окрім любові : нарис про Віру Китайгородську / Василь Кривий // Рідне слово. – 1995. – № 32. – С. 7.
7. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
8. Севернюк Т. На роздоллі долі, або – надламана звичність / Тамара Севернюк // Музика чорної вишні : поезії. – Чернівці : Золоті литаври, 2009. – С. 425–436.
9. Ткаченко А. Індивідуальний стиль: феноменологія / типологія; динаміка / статистика (На матеріалі творчості українських поетів 60–90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.06; 10.01.01 / Анатолій Олександрович Ткаченко / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 36 с.
10. Франко І. Літературна мова і діалекти / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37 : Літературно-критичні праці (1906–1908). – С. 205–210.

Список умовних позначень

Лексикографічні джерела

- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / ред. : В. Т. Бусел [та ін.]. – К. : Перун; Ірпінь, 2005. – 1728 с.
- ГГ** – Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
- СБГ** – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СУМ** – Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
- Текстові джерела
- Б** – Китайгородська В. Безконечник : поезії / Віра Китайгородська. – Чернівці : Місто, 2009. – 184 с.
- ВК** – Китайгородська В. Виноградна колиска : поезії [Передмова В. І. Фольварочного] / Віра Китайгородська. – Ужгород : Карпати, 1986. – 50 с.
- Г** – Китайгородська В. Гойра : новели, поезії / Віра Китайгородська. – Чернівці : Букрек, 2011. – 140 с.
- ГНП** – Китайгородська В. Гой, на нашім подвір'ю... / Віра Китайгородська // Із особистого архіву письменниці.
- ДД** – Китайгородська В. Дека-данс : книга лірики / Віра Китайгородська. – Чернівці : Місто, 1999. – 116 с.
- ЛВ** – Китайгородська В. Ловіння вітру : поезії / Віра Китайгородська. – Чернівці : Місто, 2005. – 216 с.
- ПР** – Китайгородська В. Саларунга : новела / Віра Китайгородська // Пастораль річечки : антологія. – Чернівці : Букрек, 2011. – С. 75–78.
- СВ** – Китайгородська В. Сонце вночі : поезії [Передмова І. Римарука] / Віра Китайгородська. – Чернівці : Канадсько-українська фундація імені І. й Д. Романюків, 1995. – 63 с.
- СВС** – Китайгородська В. Сім вінків сонетів : поезія / Віра Китайгородська. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2011. – 140 с.

Анотація. У статті визначено джерела формування мовної особистості сучасної письменниці Буковини Віри Китайгородської у зв'язку з установленням екстралінгвальних критеріїв співвіднесення мови її поезії та прози з поняттям “письменник певного регіону”. Особливу увагу приділено структурно-семантичним, ареальним та функціональним параметрам лексичних засобів стилізації розмовності, типологізовано синтаксичні конструкції, що надають текстам живомовного колориту.

Ключові слова: розмовність, стилізація розмовності, розмовний колорит, діалектизм, етнографізм, розмовні синтаксичні конструкції, ідіостиль, художня мова.

Summary. In the work it has been observed the concept of spoken language in the aspect of stylistics of the Ukrainian, determined the place of folk spoked language in the process of its formation and becoming modern Ukrainian literary language and role of spoken elements in its normalization; the range of stylistics units volume category of spoked language in literature. It's been characterized specification of meaning transformations of stylistically coloring of spoken units that are created according to special bias of the author; it has been observed the methods of including of spoken lexical elements into the process of metaphoric recomprehended; the stylistic functions of spoken emotionally expressive lexis. There were defined the characteristic features of colloquial syntax fixed in dialogical speech of the characters. In general, the information about the style of the Ukrainian writer was expanded. Author's individual nature of spoken language stylization of Vera Kytayhorods'ka's principles have been revealed with the help of Ukraine by means colloquially sealed elements of lexical and syntactical language levels.

Key words: stylization of spoken language, colloquial coloring, colloquial connotation, dialecticisms, ethnographism, colloquial syntactic constructions, idiomatic style, artistic speech.

Отримано: 24.02.2015 р.

УДК 821.161.1

Кушка Б.Г.

МНОГОГОЛОСЬЕ ЭПОХИ В ПОЭЗИИ А. СОПРОВСКОГО

Творчество А. Сопровского, как представляется, является одним из самых ярких примеров лиро-эпического синтеза в русской поэзии последней трети XX в. (см. на эту тему: [3]). И если лирика в своем исходном родовом проявлении – это все же личный голос, «я-высказывание» (иное дело, что через это «я» может транслировать себя целый мир, особенно в интерсубъектном пространстве постклассической лирики, тщательном исследованном, в частности, в трудах С.Н. Бройтмана [2]), то эпос – это голос эпохи, «мы-текст», в котором панорамная картина определенного времени представлена, в числе прочего, и через «многоголосье» эпохи, через ту «полифонию», о которой на материале романа как наиболее актуального эпического жанра Нового времени писал М. М. Бахтин: «Роман – это художественно организованное социальное разноречие, иногда разноречивое, и индивидуальная разноречивость» [1, 76].

Вопрос о присутствии «романного разноречья» в поэтических лиро-эпических произведениях XX в. частично затрагивался исследователями (см., например, [4, 99-111]), но в применении к творчеству А. Сопровского в данной статье он поднимается впервые. Между тем, нет сомнения, что «разноречье» эпохи чутко воспринималось этим поэтом в силу ряда особенностей его мировосприятия и художественного темперамента. Во-первых, к таким особенностям относится острое ощущение своей связи с эпохой, которое активно эксплицируется в стихах Сопровского и тематические (прямые размышления о переживаемом времени занимают немалую долю тематического репертуара поэта), и лексически (слова «время», «эпоха» обладают высокой частотностью в словаре Сопровского). Во-вторых, с остротой ощущения времени связан и публицистический вектор в творчестве поэта – и в его стихах, и в эссеистике («Конец прекрасной эпохи», «Слово и время» и др.), и в дневнике последних месяцев жизни ([6]), открывающем глубину и остроту переживания поэтом всех социальных потрясений рубежа 1980-90-х гг.

В силу всего сказанного выше, очевидной представляется необходимость рассмотреть художественные функции и особенности воплощения в стихах А. Сопровского такой черты эпической литературы, как «разноречье», «многоголосье» эпохи. Представляется, что в поэзии Сопровского яркое воплощение нашли, в частности, следующие компоненты социального разноречья:

- язык газетной публицистики и других речевых сфер официальной культуры брежневского времени;
- язык классической литературы и поэзии Серебряного века;
- просторечье, включающее элементы жаргона (в том числе, лагерного);
- интеллигентская нормативная разговорная речь 1970-80-х гг.;
- песни эпохи «застоя» как особый пласт социального разноречья.

Проследим наиболее характерные случаи использования перечисленных пластов социального разноречья позднесоветского времени в стихах Сопровского и попробуем представить его по-

эзию как полифонический «речевой портрет» соответствующего социума, включающий в себя и самого поэта, и его ближайшее окружение, и предельно далекую и даже враждебную ему среду.

Прежде всего, отметим хронологическую неравномерность использования социального разноречья в поэзии Сопровского: в его стихах 1970-х гг. преобладает лирическое начало и, соответственно, в языке превалирует предельно близкий биографическому автору пласт интеллигентской разговорной речи, органично соединенный с речевой сферой классической литературы и поэзии Серебряного века. Именно из этих речевых слоев – «высокой» литературы и живой речи культурного человека – складывается языковой «портрет» лирического героя и близких ему по духу адресатов его лирики и собеседников, к которым он постоянно обращается в стихах. Например, в поэтическом обращении к другу и единомышленнику С. Гандлевскому живая непринужденная речь («вина три литра на столе»; «еще устать успеют ноги / От резких выходов души» [5, 85]) органично соседствует с возвышенно-поэтической («через мгновенье прояснится / Сплошной и страстный звукоряд» [5, 85]), поскольку язык мировой поэзии – это именно органическая составляющая живого языка поэта, и в его мировосприятии Мандельштам или Пушкин – это более актуальные и близкие собеседники (носители в буквальном смысле общего с ним языка), чем пропитанные газетной пропагандой современники. И от современности лирика Сопровского на языковом уровне ощущимо дистанцируется в ранних стихах. Эту тенденцию языкового отчуждения от советской современности мы найдем не только в дружеских посвящениях, но и в многочисленных примерах любовной лирики поэта (особенно в сборнике «1974»), и в его медитативной лирике природы (сам Сопровский себя аттестовал как знатока «весенних перемен погоды, / Похолоданий и дождей» [5, 128]), так что можно предположить, что в период раннего творчества для поэта важно было обретение своего поэтического языка и выработку собственного словаря, в основу которого, естественно, ложились культурно и идеологически близкие автору языковые пласты.

Однако, социальный темперамент Сопровского проявлялся и в ранней поэзии, несмотря на естественное для «молодой» лирики преобладание в ней любовной и общеэкзистенциальной тематики. Так, в «Колыбельной» в развернутую на четыре пятистишия картину экзистенциальных переживаний поэта, видящего «сон о воле беспредельной», буквально врывается двумя строчками мгновение грубой действительности – и врывается не только картинкой действия, но и словом, характеризующим эту действительность во всей ее грубости: «Бьют пьянчужку в отделеньи, / Так и эдак, мать твою» [5, 84]. Общественная лексика и сценка насилия – это мгновенный слепок социальной реальности, который, как моментальная фотография, застает врасплох и потому честнее всего передает ее сущность. В том же сборнике «1974» в «Романтической поэме» уже возникает эскиз социального разноречья, функционально приближающийся к романному разноречью: идеологическая сфера героя определяется речевыми пластами все той же «высокой» литературы (в частности, речевые обороты пушкинской эпохи в духе «Евгения Онегина»: «верно, вы его встречали» [5, 86], соседствуют здесь с реминисценциями из «Мастера и Маргариты»), однако к возвышенно-литературному речевому плану присоединяется план разговорной речи и даже просторечья 1970-х гг. («он забулдыга и позер», «хлестать паршивое вино», «толкуются шумно алкаши» [5, 86] и т.д.).

Просторечными и даже жаргонными словечками маркируется время, в которое живет герой поэмы, и своей привязкой ко времени он, прежде всего, и отличается от автора-поэта. Окончательную убежденность в том, что этот «романтический герой» – все же дитя своей эпохи, придает цитирование им популярной песни Высоцкого. Здесь именно на языковом уровне происходит прямое «разоблачение» героя не как героя романтической поэмы, а как человека эпохи «застоя»: вначале онегинская реминисценция сближает его с романтическим героем («спеша с бульвара на бульвар» [5, 87], герой явно передвигается подобно Онегину, который, как мы помним, «недев широкий боливар... едет на бульвар»), но лишь для того, чтобы в следующих же строках создать комический контраст между ним и Онегиным – герой, в отличие от Онегина, во время прогулки по бульварам «распевал осипшей глоткой: «Удар, удар, еще удар» [5, 87]. Его устами, таким образом, словно вещает сама эпоха (о блатной песне как ее голосе Сопровский скажет в том же сборнике «1974»: «Наивными взвизгами песни блатной / Впустую звенели года» [5, 95]). А окончательно ее голос выходит на первый план в финале «Романтической поэмы», где с явной иронией автор резюмирует хождения героя языком газетных штампов брежневского времени, причем этим языком описывается само данное время: «В разгар великого момента, в определяющем году...» [5, 88].

Таким образом, уже в поэзии 1970-х гг. Сопровским намечается и восходящая к романной поэтике воплощения переживаемого времени через его «разноречье», и использование речевых контрастных пластов для создания идеологической и культурной дистанции между лирическим героем и брежневской эпохой, и вычленяются самые характерные языковые пласты данного вре-

мени: язык газетной пропаганды, «блатной» жаргон (включая сюда «блатную» песню) и грубое просторечье. Полярной противоположностью этим языковым сферам становится языковое пространство лирического героя Сопровского, представляющее собой синтез возвышенно-книжной и интеллигентски-разговорной речи. Эту противоположность языков как отражение разности ценностных систем лирического героя Сопровского и его современников поэт даже облекает в четкий сюжет отчуждения своего героя от среднестатистического советского человека: этому homo soveticus, который в будни «жуёт газетные идейки», а в праздники с удовольствием насвистывает «мотив любимой из советских песен» – «ему и больно, и смешно / Все то, что мной сочинено» [5, 140]. И эту пропасть между лирическим «я» Сопровского и советским социумом можно дальше зафиксировать во множестве других текстов поэта, и всегда указанная несовместимость будет принимать форму языкового несовпадения и даже конфликта поэта и его эпохи. Поэтому закономерно поэт подытоживает в 1986 г. свое общение с советским временем так (стихотворение «Я знал назубок мое время...»): «И стало быть, понял я плохо, / Чужой до последнего дня / Язык, на котором эпоха / Так рьяно учила меня» [5, 47].

Более систематично социальное разговорчье позднесоветского времени используется в зрелой поэзии Сопровского, где во всей полноте осуществляется лиро-эпический синтез. Рассмотрим наиболее характерные примеры создания поэтом картины переживаемой эпохи с помощью ее языковых маркеров. Языковая полифония уже отчетливо проявлена в стихотворении 1980 г. «Отара в тумане скользит по холму...», лиро-эпическом и по содержанию, и по поэтике и посвященном теме трагической судьбы и вины «заблудшего» народа. Стихотворение открывается апелляцией к библейскому первоисточнику и, соответственно, актуализирует сакральный язык как некий вечный образец. Соответственно, сакральная речь актуализируется в максимально активной форме – в форме прямого обращения к Богу: «Доколе же брату прощать моему: / Скажи – до седьмого ли раза? ... Господь! Наша память доселе строга, / Верни нас на тропы овечьи, / Где мы бы исправно простили врага- / И с братом зажгли семисвечье» [5, 48]. Но заданный в этой библейской речи образец истинного и достойного существования предстает в реальности безнадежно искаженным; на превращенной в пустырь земле царит мерзость запустения и всеобщего упадка – и картина этого упадка формируется уже с помощью просторечья: «Здесь дышит на ладан людское жильё» [5, 48]. Затем эта картина разворачивается во множестве подробностей и в нескольких языковых регистрах. Первым появляется язык советских песен как своеобразный советский эпос («отчизны колхозные были»): «Ты слышал ли песню разграбленных хат- / Отчизны колхозные были- / Про то, как он выехал на Салехард / И малого как хоронили?» [5, 49]. Затем к разговорчью эпохи добавляется аллюзия на программную классику – «над тундрой отечества дым» прозрачно отсылает к Грибоедову. Далее встречаем иронический парафраз официально-пропагандистских клише (речь идет о популярном в советской газетной публицистике выражении «на работу как на праздник»): «На праздник, как в ад- / На труд, как на смерть, и обратно» [5, 49]. И далее следует уже самый низовой слой советского разговорчья – грубо просторечная и бранная речь из уст героя и одновременно жертвы советского мира – пьяного простого человека: «Пьяный орет, / Поводит больными плечами, / Про то, как е... его дни напролет / И как его сушит ночами» [5, 49]. Так советский мир говорит сам за себя и словно сам себя разоблачает – и в финале стихотворение возвращается к возвышенному языковому регистру, в котором резюмируется мысль о судьбе и вине этого буквально Богом забытого пространства: «По этой земле не ступал Моисей. / Законы – вне нашей заботы. / И где те блаженные – семижды семь, / Когда бы мы сели за счеты! / Господь, отведи от греха благодать / Под сень виноградного сада. / Сподобь ненавидеть, вели не прощать, / Наставь нас ответить как надо» [5, 49].

Язык выступает маркером определенного исторического и культурного пространства-времени и в стихотворении «Бернгардтовка», посвященном памяти расстрелянного по политическому обвинению Н. Гумилева. Современность здесь представлена разговорным языком героя и его спутника («по жаре да с похмелья – бывает же счастье! – пошли»; «так нам и надо» [5, 25]); революционная действительность – просторечьем и официальным языком эпохи красного террора («Грейся, рабочий народ!», «К высшей мере... социальной защиты» [5, 26]), а вечная, подлинная реальность культуры (являющаяся одновременно и родным для автора контекстом) – соединением интеллигентски-разговорного и поэтического речевых планов («Голубая планета – морей непровернутый сгусток. / Петроградские вдовы уткнулись в изношенный шелк. / Отступает под марши выдавшее виды искусство / В девятнадцатый век, как мятежный отброшенный полк» [5, 26]).

Социальное и культурное разговорчье ложится и в основу зловещей и уже предельно близкой к эпической (по масштабу обобщения и охвата реальности) картины поздних 1970-х гг. в стихотворении «Вот она, почва праха, свобода слова...», где нормативный литературный язык представляет пространство политической и этической нормы («свобода слова», «свобода мысли», «дело

жизни», «воля» [5, 79]), а искаженный пропагандой мир советского человека – абсурдным соединением вульгарного просторечья и языка газетных штампов («Где-нибудь на Капитолии залил шары негроид: / Бомбе нейтронной – нет, равенство-братство-труд» [5, 79]), а все вместе составляет довольно мрачную полифонию эпохи: «Храп палачей, казненных молчание, времени шум и гам» [5, 79].

Примеры аналогичного использования выявленных нами в поэзии Сопровского языковых планов можно было бы продолжать, но, как представляется, рассмотренные стихотворения и функционирование разноречья в них уже позволяют сделать вывод о том, что в формировании эпической составляющей поэзии Сопровского систематично использовалась поэтика приближенного к романному многоголосья. Маркерами определенной эпохи в стихах поэта постоянно выступают разнообразие речевые проявления в диапазоне от возвышенно-поэтической и сакральной речи до бранно-просторечной и жаргонной. Речевая структура, таким образом, может выступать одним из критериев при определении степени эпизации поэтических произведений Сопровского – лирические тексты обнаруживают большее тяготение к монологичности, эпически окрашенные – к максимальному разнообразию социально-культурного разноречья эпохи в ткани стихотворения.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Слово в романе / Бахтин М. М. // Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М.: Наука, 1975. – С. 72 – 233.
2. Бройтман С. Н. Русская лирика XIX-начала XX века в свете исторической поэтики : Субъектно-образная структура / С. Н. Бройтман. – М.: РГГУ, 1997. – 305 с.
3. Кушка Б. Г. Лиро-эпический синтез в поэтическом творчестве А. Сопровского. Дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Спец. 10.01.02 – русская литература. / Б. Г. Кушка. – Симферополь: Таврический нац. ун-тет им. В. И. Вернадского, 2011. – 218 с.
4. Пахарева Т. А. Художественная система Анны Ахматовой: Пособие для студентов-филологов / Т. А. Пахарева. – Киев: ІСДО, 1994. – 140 с.
5. Сопровский А. «Признание в любви»: Стихотворения, статьи, письма / А. Сопровский. – СПб.; Москва: Летний сад, 2008. – 640 с.
6. Сопровский А. Дневник [Электронный ресурс] / Публикация, предисловие и комментарии Т.Полетаевой / А.А. Сопровский // Новый мир. – М., 2010, № 12. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2010/12/so9.html.

Анотація. В статті розглянута динаміка використання прийомів поліфонії в поезії О. Сопровського і виявлено, що ранні вірші поета є більш ліричні та монологічні, в них переважає нормативна розмовна і піднесено-поетична мовні сфери. На противагу, в його зрілій та пізній поезії переважають мова пропаганди радянського часу, грубі просторіччя, «блатний» жаргон, мова радянських пісень і, відповідно, ця поезія відрізняється більшою епічною спрямованістю.

Ключові слова: поезія, поліфонія ліро-епос, герой, автор.

Summary. The problem of lyrics epic synthesis as a factor ensuring artistic integrity of A. Soprovsyy's poetical system was investigated. The correlation of A. Soprovsyy's lyrics epos with a general lyrics epic evolutionary riverbed of Russian poetry of the XX century was revealed; the paradigmatic connections of his poetry at diachronic (genesis) and synchronistic (the poetry of 1980s) levels were determined.

A. Soprovsyy's poetical conception as his individual programme of lyrics epos was reconstructed and the ways of lyrics epic synthesis in his poetical practice were revealed.

In particular, the genre strategies of the poet moving to lyrics epic synthesis were analyzed; the circle of through motifs and world model themes and images of A. Soprovsyy's poetry was circumscribed and their contribution to formation of lyrics epic nature of the poetry of this author was revealed.

Lyric and epic factors of the chronotope of A. Soprovsyy's poetry were analyzed and forms of their interaction were characterized; the lyrics epic compound of a subjective structure of A. Soprovsyy's poetry was revealed through the analysis of the complicated synthetic forms of subjectivity. Their lyric subjectivity appears essentially transformed under the influence of epic means of world picture objectivation.

The problem of functioning of social and cultural contradiction in the language material of A. Soprovsyy's works has been examined in the article. The main thesis that one of the most effective ways of creation of lyrical epic image of epoch in the poet's creative work is ascending to a novel polyphonicism has been advanced. The dynamics of using of polyphony methods in Soprovsyy's poetics has been considered using the examples of poet's poems written from 1970s (early creative work) till the end of 1980s (mature creative work). It has been discovered that his early poems are more lyrical

and more monological: they include standard informal and lofty poetical language spheres, but mature and later Soprovskyy's poetry demonstrates more often and systematic use of various language spheres (including propaganda language of Soviet times, harsh colloquial language, "thieves" cant, language of Soviet songs), and accordingly differs by more epic direction.

Key words: *poetry, polyphony, lyric epos, hero, author.*

Отримано: 17.01.2015 р.

УДК 811. 161. 2: [398 + 34]

Лавриненко С.Т.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ «ПРАВДА» В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Сучасні дослідження вербальних об'єктивацій феноменів культури базуються на розумінні онтологічної єдності мови та культури як у функціональному, так і в генетичному аспектах. Формуванню зазначеного підходу сприяло утвердження у науковій парадигмі порубіжжя ХХ–ХХІ століть ідей антропоцентризму, що передбачає системне осмислення мови та її одиниць крізь призму «людського фактору» та розгляд процесів перебування людини в мові й мови в людині; когнітивізму, з позицій якого мова – результат когнітивної діяльності, спосіб організації та збереження людського знання про світ, простір думки й духа; лінгвокультурологізму, який обстоює тісний зв'язок мови і культури народу, характеризує мовний поступ як результат творчої діяльності людини.

У працях провідних українських науковців С.Я. Єрмоленко [5], Л.І. Мацько [12], В.В. Жайворонка [6], В.І. Кононенка [8], А.К. Мойсієнка [14], Л.І. Шевченко [17], О.П. Левченко [10], М.В. Шевченко [18], Н.С. Медвідь [13] та ін. мова розглядається як скарбниця національної культури, а культура – як чинник формування мовних явищ і процесів.

Метою статті є виявлення етноправових сем лінгвокультурної константи «правда» та з'ясування способів їх вербалізації в українських народних казках. Вивчення правової інформативності фольклорного тексту базується на таких положеннях: 1. Етнокультурна специфіка менталітету того чи іншого народу знаходить мовне втілення і має різні форми вияву, одиницею лінгвокультурного опису певного явища є культурний концепт (В.А. Маслова, 2001; Ю.С. Степанов, 2004; В.В. Воробйов, 2008 та ін.) 2. Культурні концепти опредметнюються засобами мови і можуть бути об'єктивно виявлені за допомогою певних лінгвістичних методів (А. Вежицька, 2001; В.В. Жайворонко, 2007; С.Я. Єрмоленко, 2009; Л.І. Мацько, 2009 та ін.). 3. Існують наївно-мовний і професійний типи свідомості, розмежування яких відзначається певною умовністю (О.М. Леонт'єв, 1975; Г. Гійом, 1992; Б.М. Величковський, 2006; З.Г. Коцюба, 2010 та ін.). 4. Правові уявлення культурно детерміновані етичною практикою й мають за джерело реальне буття людей (І. Кант, 1964; Г. Гегель, 1990; Ю. Хабермас, 1992 та ін.). Методологічною основою дослідження є розуміння синкретичності мовного значення як ментальної структури, визнання багатоканальності концептуалізації дійсності мовою, осмислення онтологічної єдності квантів мовної та культурної інформації, що зберігається у свідомості представників етносу. Лінгвоправове осмислення фольклорної константи «правда» здійснюється вперше.

Основною правовою цінністю людства є справедливість, буденне розуміння якої складається з уявлень про правду, порядок, рівність, честь. Правда – одна з провідних аксіологічних констант правової сфери [16, 160-173]. Лексеми «правда» і «справедливість» мають спільний семантичний сегмент [1, 543-616; 9, 123-129; 3, 5]. Первісні уявлення про правду, що знайшли відображення у мовній системі народних казок, спираються на глибинне філософське знання й вимагають дешифрації через встановлення логічних конекцій у площині щоденного правового досвіду носіїв усної традиції. Мовні засоби казкового конструкта презентують фольклорне розуміння правди прямо та опосередковано. Прямі індексації здійснюються за допомогою слів, словосполучень, речень з відповідними значеннями. Опосередковані вербалізації константи «правда» транслюють культуроправову інформативність через текстові сегменти, асоціативно пов'язані з практикою ідентифікації явищ, які можна прийняти на віру чи піддати сумніву; фіксаціями викликаних певними фактами емоцій; оцінками співвідношення уявлень про правду та реаліями дійсності.

Поняття «правда» відтворює дух української ментальності. Лексикографічні джерела подають різні дефініції розгляданого поняття. Правда – 1. Те, що відповідає дійсності. 2. Правдивість, правильність. 3. Справедливість; порядок, який ґрунтується на справедливості; протилежне –

кривда. 4. Уживається як назва кодексів середньовічного права. 5. У значенні присудкового слова. Уживається як запитання. 6. У значенні вставного слова [2, 1100]. Правда – 1. Те, що відповідає дійсності, істина; // Певна сукупність достовірних відомостей про що-небудь... // Дійсний стан речей... 2. Правдивість, правильність...3. Справедливість; порядок, який ґрунтується на справедливості; протилежне кривда...[15, VII, 497-498].

У казках поняття «правда», індексоване відповідним іменником, реалізується у різних значеннях. 1. Правда як реальність. «Може, се й є правда, що вони казали?» «Дай ще піду до того города, де води нема: може, й то правда; може дам я їм води». 2. Правда як те, що треба перевірити. « – А що, – пита, – чи правда, що у вашій слободі родить така капуста, що під одним листом віз сховається?» « – Чи тому правда?». 3. Колективно визнана правда. «От пішов той чоловік другу неділю у громаду та й каже, що дочка сказала; так роздумались, що то правда». «Пішов сказав чоловік громаді: роздумалась громада, що правда сьому». 4. Правда як достовірність, підтверджена очевидцем подій. «А все це правда, бо я там був і видів на свої власні очі». «Прибіг багач додому і переконався, що Іванко правду казав, бо хата його дійсно згоріла». 5. Момент правди, зафіксований діячем чи наратором. « – Ну, оце раз моя правда! – каже дядько». «Увійшли до хати, почали розповідати всю правду...» 6. Правда як засіб маніпуляцій. «Ви не хотіли правду сказати, щоб і ястрах пережив». « – Сину мій, це все ти дістав для мене, а чому ти правди не казав батькові?» «Скільки літ ти зі мною живеш, а ніколи мені правди не скажеш». 7. Правда як те, що протиставляється брехні, неправді. «Бачить баба вже тоді, що не обдурить царевича, та й каже: – Правда, царевичу!». « – Кажуть, що ви, паночку, шукаєте такого чоловіка, який подовжить день. Хочу запитати вас, чи правда. Бо тепер тих брехунів розвелось стільки, що кинь палицю – в брехуна потрапиш». « – Коли це правда, дам тобі тридцять п'ять золотих. Коли брехня – тридцять п'ять палиць».

За твердженням С.Г. Воркачова, наведеним у фундаментальному дослідженні «Правди ищи: идея справедливости в русской лингвокультуре», для адекватного розуміння й опису правди необхідне залучення її семантичного протичлена – неправди [3, 5]. Уявлення, протилежні правді, фіксуються у казках одиницями «неправда», «брехня», «брехати», «обман», «обманювати». Словесні індексації неправди вказують на деформацію істини «От поки дідова дочка перелазить, а бабина дочка, узявши починки, побіжить додому і матері набреше, що дідова дочка із хлопцями цілу ніч гуляла і мички попалила...» Брехня: Говорити неправду [15, I, 233]. Брехня: 1. Те, що не відповідає правді, неправда. 2. Вигадки, плітки [15, I, 233]. Неправда: 1. Те, що суперечить правді, істині, брехня, протилежне правді. 2. Несправедливі, нечесні, шахрайські вчинки, обман [15, V, 365]. Обман: Неправдиві слова вчинки, дії // Невідповідність істині; те, чого немає насправді; брехня [15, V, 533-534]. Обманювати: Обманути. 1. Словами, вчинками або діями вводити в оману кого-небудь; обдурювати. // Казати неправду; брехати. // Не виконувати своїх обіцянок, порушувати, ламати слово. 2. Діяти нечесно, вдаватися до обману, шахрайства щодо кого-небудь; ошукувати [2, 810]. Спотворення правди одним персонажем викликає незгоду іншого. «Усе те, що ти мені казав – брехня». « – Іди ж, тату, та і кажи, що ваша неправда...». Фіксація неправди супроводжується розкриттям мотивів протестної реакції суб'єкта, який вважає, що його обдурено. « – Брешеш, сину, – каже йому тато, ти захотів істи та й прийшов додому». «Брешеш, ти не хотіла стерегти просо та й прийшла додому». « – Неправда! Не можна, щоб миші поїли залізо...». Обман стає причиною скасування попередньо погоджених прав і обов'язків. «Я з тобою жити не буду, бо ти мене обманув».

Неправда у народному розумінні є близькою до злочину. Саме така інтерпретація обману відтворена у тексті казки «Брати-близнюки Іван та Йосиф». «...Царю написали, що його жона відьма, бо народила котят. ... Цар відписав, аби їй нічого злого не робили, доки він не повернеться з війни... А мачуха покликала бухгалтера, який міг писати точно так, як цар, заплатила йому великі гроші, і він написав, що вона диктувала. «Пане міністре! Я чув, що моя жона вродила двоє котят. Се означає, що вона відьма. Відведи її у ліс і убий». У цьому ж тексті вербалізуються уявлення про складність викриття неправди. З'ясування правди потребує від зацікавленої сторони вольових рішень, дієвих вчинків, подолання перешкод і випробувань: молодому цареві доводиться відправитися на пошуки Діда-всевіда, який один може відновити істину. «Дід почастивав і царя, і залізного вовкові дав поїсти, а потім каже: – А тепер слухай, що я знаю. Твоя жона народила двох золотоволосих хлопців, та її мачуха підмінила тих хлопців-близнюків двома котятами, а живі душі закопала в землю. Ті душі вирости золотими яворами, а коли їх мачуха приказала зрубати і спалити, душі двох братиків-близнюків перетворилися у золотокрилих орлів. Мачуха хотіла і твою жону скітити, тому й підробила твоє письмо. Нещасна твоя жона ходила лісами, а як дійшла до моря, зробилася рибою».

Жанрові особливості казок пояснюють випадки народної інтерпретації неправди як вигадки, дотепу, що має на меті відновлення та розширення кола правових можливостей осіб, які за-

слуговують на добре життя, але з об'єктивних причин не можуть успішно самореалізуватися. У цьому вбачаємо прояв культуроправової амбівалентності фольклору, що припускає паралельне існування взаемовиключних за знаком оцінок однотипних явищ без виникнення когнітивного дисонансу. Механізм викоритстання неправди як дотепу, здатного допомогти відстояти право на життя і добробут, має поведінковий вимір, який проходить перцептивну, мотиваційну і легітимаційну стадії формування. Перцептивний етап забезпечує індивідуальне вироблення суб'єктом власної шкали цінностей і особистий висновок про те, що є правдою, а що – кривдою, що є справедливим, а що – ні, що створює порядок, а що його порушує. Мотиваційний етап дозволяє суб'єкту на основі попередньої аперцепції осмислити власні бажання, виробити пріоритети правової поведінки, спрогнозувати елементи ініціативи й відповідальності. Легітимаційний етап супроводжується закріпленням за вмотивованими суб'єктом прагненнями статусу нормативних [16, 97]. Людина погоджується оцінювати свої вчинки як прийнятні для досягнення висунутих нею цілей. Казка «Язиката Хвеська» відтворює уявлення про формування і здійснення наміру використати неправду як дотепний засіб збереження грошей: чоловік знайшов гроші і, знаючи, що його жінка не зможе це приховати від кумів, а ті розкажуть економому, який гроші обов'язково відбере, обдурив декілька разів жінку і в такий спосіб забезпечив недостовірність будь-яких її свідчень. Коли обдурена жінка стала оповідати про небилиці, що буцім-то з нею сталися, історію про знайдені чоловіком гроші теж сприйняли як брехню, не повірили їй, і гроші залишилися у родині. Дотепна неправда допомогла персонажам здобути майнові права і волю. Аналогічну ситуацію відтворює текст казки «Піп-ворожка». «Жив собі у якомусь селі піп, та такий бідний, такий бідний! ... Отож він і став так робити: сини позоводять чужих коней у ліс та й поприв'язують. От хазяїн шукає, шукає та почує, що піп уміє ворожить, – до попа. От він скаже, де коні. То йому і грошей, і того, і сього. Почав багатіть». Прагнення жити краще, осмислено прийняте рішення вдавати з себе ворожбита і відповідні вчинки стали приносити попу матеріальні блага.

Казка «Багач та хлопець із села Розумовичів» містить народне осмислення вигадки як засобу відновлення справедливості й захисту інтересів сторони, правами якої було знехтувано. Пан, бажаючи піднести власний авторитет, принижував бідного хлопця, а той, скориставшись пихатістю і обмеженістю кривдника, відібрав у нього харчі і чоботи. Когнітивно-семантичний простір неправди у казках характеризується такими ознаками: неправда зорієнтована на сприйняття опонента; неправда транслюється під час міжсуб'єктних взаємодій; неправді передє свідомий намір обдурити слухача; неправда супроводжується зовнішніми знаками щирості подання інформації, покликаними переконати потенційну жертву обману у достовірності перекручених фактів. Введення співрозмовника у стан омани відбувається за рахунок перебільшення, зменшення чи замовчування фактів; додавання чи усунення властивостей об'єктів; перестановки, заміни, заміщення або перенесення їх з одного місця на інше; перекручування форми, структури, послідовності реальних подій; довільного ототожнення або ж розчленування об'єктів; неадекватного тлумачення сказаного. Відтворений у казках непроцесуальний вплив на формування помилкової думки переслідує інструментальні та ідентифікаційні цілі. Серед інструментальних провідними є збільшення влади, отримання матеріальної вигоди, уникнення покарання. Ідентифікаційні пов'язані з бажанням врятуватися від ганьби, зберегти позитивний імідж, захистити самолюбство, псевдопідвищити соціальний статус.

Опозиція «правда-неправда» («правда-кривда», де «кривда» виступає у значенні «неправда», «несправедливість» [15, IV, 338-339]) є центральною культуро-правовою опозицією казкового масиву. « – А що, дядьку, як лучче тепер жити: чи правдою чи неправдою? – Е-е-е!.. Де ти тепер найдеш правду? Нема тепер правди на світі! Тепер крізь одна кривда. – Ні, дядьку! Є правда – правдою лучче жити». « – Скажи, будь ласка, чоловіче, як тепер лучче жити: чи правдою, чи неправдою? – Е-е-е!.. Добрі люди! Де ви теперечки правду найшли? Її тепер і в світі нема. Лучче жити кривдою, аніж правдою». « – Нема тут життя, бо моя правда записана на піску, а кривда – на камені». У наведених контекстах абстракти «правда» й «неправда» характеризуються протилежною оцінністю, яка виникає на підставі глибокого відчуття індивідом власної гідності, самоцінності, правоспроможності, адже буття людини великою мірою залежить від співвідношення її можливостей і характеристик середовища, у якому вона перебуває. Емоції, пов'язані з відсутністю перспектив реалізації індивідуальних потреб та інтересів за наявних недосконалих умов життя (неправди, несправедливості, кривди, неповноправ'я), спонукають до пошуків оптимальних параметрів самоздійснення. Суб'єкт фольклорної традиції осмислює правду як фактор, здатний забезпечити перетворення потенційних можливостей гармонійного існування, породжених бажанням, уявою, мрією, вірою, надією, на реальність. Саме з вищезгаданих причин поняття «правда» й «справедливість» у казках тісно пов'язані. Зокрема, у казці «Про правду і кривду» відновлення справедливості пов'язується з перемогою правди: чоловік, що обстоював правду, до-

бився більших статків і здобув ширше коло прав, ніж той, хто хотів жити кривдою. « – Ну що, дядьку: ти казав, що кривдою лучче жити, ніж правдою; отже ні! Ти тільки купець, а я король – правда кривду переважила! Я забуваю все те, що ти мені робив. Бери собі оці два кораблі з усім добром. А як прийдеш у свій город, розкажуй усім, що лучче жити правдою, аніж кривдою». Казка «Правда і Кривда» містить осмислення вибору неправдивого й несправедливого способу життя як шляху до повної втрати прав. « – Ага, ти тут, голубчику! – крикнули ворони. – Добре, що ти тут! Давно тебе чекаємо. Ти кривдив людей, брата погубив, нас думав обдурити! Тепер звідси живий не підеш! Прив'язали ворони на шию Кривді мотуз і підтягли вгору. Потім взяли таблицю і написали: «Хто лихою дорогою ходить, на такій і пропаде!» Так Кривда домандрував, а Правда живе і нині». З точки зору суб'єктів фольклорної традиції, носій правди заслуговує на збільшення прав. «Як тому правда – половину царства оддаю! Як ні – то мій меч – твоя голова з плечі!». « – Та чого ж ми таки підемо на суд? Лучче давай підемо по дорозі і питаємо чоловіка, якого зустрінемо: як скаже, так і буде. Ваша правда – уся моя худоба буде вам; моя правда – ваша худоба буде мені». Щоб зреалізувати заслужені права, треба довести свою правду. «Пішов Іван до царя, а там весілля: його старший брат жениться з царівною. Вона ж нікому не хоче сказати правди, бо брати настрахали. Світанок – одразу ж до царя. Розказав, як його старші брати обманули, показав половину персня, а царівна свою половину. Тут же цар наказав гнати геть за брехню старшого і середнього братів. А наймолодший брат оженився з царівною дочкою». « – Пресвітлий царю! Ви самі обіцяли мені доньку. Мені не треба вашого золота. – А чим докажеш, що ти убив шаркань? Народ зібрався коло них і слухає їх бесіду. – Чим докажу? – розсердився Іван. – Зараз увидите! Витяг карликову пищавку і почав свистати. Почав народ танцювати. танцюють усі: і старі, і молоді і вівці, і корови, і кури, і гуси, і свині, і цар, і цариця. Танцювали доти, доки на ногах держалися. Потім почав цар просити: – Перестань грати. бо вмираємо. Іван перестав, і цар каже: – Тепер вірю, що то ти убив шаркань».

Представлені у казках абстракти «правда», «неправда» корелюють з культуро-правовими уявленнями про «добро» та «зло». « – Йди, аби я тебе більше не бачив, бо від сьогодні царство не твоє, а моє. Якщо почую, що ти знаходишся в державі, то жити не будеш. За добро ти заплатив мені злом». Синтетичне розуміння правди, зафіксоване казками, охоплює поняття істини, справедливості, добра, порядку, честі та особистої гідності. У казках поняття «честь» спирається на конструкції «правда» й «справедливість». «Так, мали честь легені, бо не зламали свого слова, знайшли і повернули усіх трьох принцес». «А живе вона там, де всі чесні люди живуть і працюють для себе». З точки зору суб'єктів фольклорної традиції, «жити чесно» позначає жити по правді, по справедливості, правильно, без порушення правил. «У багатого батька був один син, а батько нажив худобу неабияк, а таки чесно: багато поту вилилося з нього, багато крові зіпсувалось, поки заблищали у нього в кишені червінці». «Правда погодився жити в палаці, тільки просив, щоб привели і його бідну матір. І жив собі чесно».

Таким чином, когнітивно-семантичні структури правди, справедливості, честі, добра, тісно пов'язані, через це порушення прав суб'єкта у фольклорі завжди розглядається як викривлення правди та справедливості, тобто прояв зла. Найявний в українських народних казках смислокомплекс «правда» об'єднує систему конструктивів: 1) правда як вірогідна інформація; 2) правда як істина; 3) правда як справедливість; 4) правда як право (визнання правоти, а отже й правоспроможності героя); 5) правда як згода.

Основний зміст лінгвоправової інформативності досліджуваної константи можна представити у вигляді схеми S + A + C + V, що фіксує гранично узагальнені уявлення про суб'єкта правової ситуації (Subject), вчинок, значущий з точки зору права (Action), елемент правосвідомості (Consciousness), ціннісну складову правової ситуації (Value).

Роль індикаторів лінгвокультури «правда» у казках можуть виконувати слова, словосполучення, речення, сегменти текстів, а також жанрово-ситуативні знаки аналізованого поняття – сюжетні елементи, особливості композиції, засоби, які забезпечують когерентність тексту, оцінні та емоційні конотації.

Перспективи дослідження пов'язуються з вивченням лінгвоправової інформативності фольклорних констант «справедливість» та «свобода».

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека: [монография] / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Воркачев С.Г. Правды ищи: идея справедливости в русской лингвокультуре: [монография] / С.Г. Воркачев. – Волгоград: Парадигма, 2009. – 191 с.

4. Воробьев В.В. Лингвокультурология: [монография] / В.В. Воробьев. – М.: Издательство российского университета дружбы народов, 2008. – 340 с.
5. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
6. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
7. Калинова сопілка: Антологія української народної творчості [збірник текстів / упорядкування, передмова, статті та примітки О.Ю. Бріциної, Г.В. Довженок, С.В. Мишанича]. – К.:Веселка, 1989. – 615 с.
8. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: [монографія] / В.І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
9. Колесов В.В. Язык и ментальность: [монография] / В.В. Колесов. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.
10. Левченко О.П. Лінгвокультурологія та її термінна система / О.П. Левченко // Проблеми української термінології. – Львів: Світ, 2003. – № 490. – С. 105-113.
11. Маслова В.А. Лингвокультурология: [учебное пособие для студентов высших учебных заведений] / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
12. Мацько Л.І. Українська мова у освітньому просторі: [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] / Л.І. Мацько. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
13. Медвідь Н.С. Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.С. Медвідь – К, 2009. – 23 с.
14. Мойсієнко А.К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур: [наукове видання] / А.К. Мойсієнко. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – 280 с.
15. Словник української мови: [у 11 т.] / [редкол.: І К. Білодід (голова) та ін.] – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 1970. – 827 с. – Т. 4. – 1973. – 839 с. – Т. 5. – 1974. – 839 с. – Т. 7. – 1975. – 915 с.
16. Філософія права: [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / відп. ред. О.Г. Данильян. – Харків: Право, 2009. – 208 с. 25. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственность. / Ю. Хабермас. – М: Наука, 1992. – 175 с.
17. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: [монографія] / Л.І. Шевченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 478с.
18. Шевченко М.В. Інформативно-змістове варіювання культурами в українському поетичному мовленні / М.В. Шевченко // Мова і культура. – К., 2001. – Вип. 3. – Том III. – С. 246–251.

Анотація. У статті здійснено логіко-семантико-когнітивну інтерпретацію мовних знаків фольклорних уявлень про правду як основу правого порядку. Аналіз доводить, що в українських народних казках лінгвокультурна константа «правда» тісно пов'язана з поняттями «справедливість», «добро», «честь», «гідність», «право».

Ключові слова: лінгвокультурологія, правова інформативність, мовний знак, правда, казка.

Summary. Truth is one of main axiological constants in legal sphere. Rudimental ideas about truth, reflected in the lingual system of folk tales, are based on deep philosophical knowledge, and need deciphering via created logical connections in the sphere of routine legal experience of those, who reflect oral language traditions.

Lingual means of the fairy construct present folklore comprehension of the truth both directly and indirectly. Direct indexations are formed by means of separate words, word combinations and sentences with the corresponding semantics. Indirect verbalizations of the constant "truth" present cultural legal informativity through text segments, which are associatively tied with the practice of realia identification that may be trusted or doubted. They fix on emotions, caused by definite facts, and on the evaluations of the correspondence between the ideas about "truth" and real life situations. The notion "truth" reflects the spirit of Ukrainian mentality. The ideas opposite to it are fixed in the tales with the help of the units: "not truth", "lies", "to deceive", "cheating", "to cheat". The opposition "true-not true" ("truth-lie", where "lie" stands for "not true", "injustice") is the central cultural legal opposition of the fairy tale massive. Presented in the tale abstracts "true", "not true" are correlated with the cultural and legal ideas about "good" and "evil". The synthetic understanding of the truth, fixed in the fairy tales, unites the notions of justice, good, order, honour and personal dignity. The named cognitive semantic structures are interweaved, so the disruption of the subject's rights in the folklore is always treated as the disruption of the truth and justice, as the manifestation of the evil.

The presence in the Ukrainian tales of a pragmatic complex "truth" unites the system of constructs: 1) truth as probable information; 2) truth as true facts; 3) truth as justice; 4) truth as the right (the acknowledgement of being right, and consequently legal capacity of the hero); 5) truth as consent.

The perspectives of the investigation are connected with the study of linguistic legal informativity of the folklore constants "justice", "will", and "fate".

Key words: *linguo-culturelogy, legal informativity, lingual sign, truth, fairy tale.*

Отримано: 23.01.2015 р.

УДК 811.161.2'367:821.161.2-1Г/7.08

Ладиняк Н.Б.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ П. ГІРНИКА

Синтаксична організація є невід'ємною складовою художньої палітри твору. Поетичний синтаксис підпорядкований віршованому розміру, але й водночас пов'язаний зі структурою втілюваної в художніх образах думки [5].

Дослідження художнього синтаксису має тривалу традицію у вітчизняній лінгвістиці (наукові студії О. П. Безпалька, О. С. Грановської, Н. Я. Грипас, С. Я. Єрмоленко, В. Г. Мариниченка, Г. М. Удовиченка, І. М. Уздиган). Й сьогодні науковий інтерес до синтаксичної організації поетичної мови не послаблюється, що засвідчують праці О. О. Бистрової, Д. В. Данильчука, Н. В. Журавльової, А. П. Загнітка, Д. В. Колоди, А. М. Поповського та ін. Таке активне зацікавлення структурними й стилістичними особливостями синтаксису поетичного мовлення закономірне: не лише лексика, а й поетичний синтаксис виявляє неповторність мовотворчості українських митців. Як слушно зауважує С. Я. Єрмоленко, синтаксична своєрідність віршового мовлення не вичерпується поняттями фігурального чи поетичного синтаксису. Вона здатна охопити всю синтаксичну організацію вірша, усю його композиційну єдність, тобто весь закінчений поетичний твір [4, 3-4].

Дослідження синтаксису поетичного тексту традиційно співвідносять з жанром, однак його жанрова структурованість не є переважальною – стиль автора "формує" синтаксичні побудови й водночас ними обумовлений. Синтаксична організація поетичних творів концентрує ставлення митця до повідомлюваного за допомогою складних поетичних тональностей, специфічної ритміки, експресивної модальності речень, добору певної доречної структури за будовою [2, 44].

Предметом нашого аналізу стали конструкції поетичного синтаксису П. Гірника, талановитого письменника кінця ХХ – поч. ХХІ ст., лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка. Досліджуючи актуалізацію семантики лінгвальних засобів традиційного словника П. Гірника [6], ми спостерегли, що у деяких поетичних творах синтаксичний рівень стилістично домінує. Саме він є провідним у побудові тексту, інші рівні йому підпорядковуються, а синтаксичні засоби стають носіями значень, що творять категорійний зміст тексту.

Сьогодні маємо кілька цікавих студій про мовотворчість П. Гірника Берест Т.М. [1], Маркітантова Ю.О. [7]. Синтаксична організація його поетичної мови ще не була об'єктом спеціального дослідження, тому розвідки в цьому напрямку видаються **актуальними**.

Мета аналізу – виявити й описати основні синтаксичні засоби поетичної мови П. Гірника, встановити конкретні прийоми організації художньої образності на синтаксичному рівні.

Джерелом фактичного матеріалу слугували тексти митця, вміщені у збірці "Посвітається" [3].

Поетичний синтаксис П. Гірника представлений **різними структурними типами простих речень**, зокрема й односкладними та двоскладними неповними. Функціонування їх збагачує синтаксичні можливості поетичної мови, вирізняє стилістично позначені контексти: *Вечоріє. Спиняється світ. / Ти коли повертаєшся, брате?* [3, 9]; *Не літні – позалітні, / позавбиті, / Плече в плече, де співає сова. / А верхи у світи – / і наче вліти. / Цілуйте клямку. / Клямка вікова* [3, 11].

Зміст і стилістичне осмислення односкладних та двоскладних неповних речень у поезіях П. Гірника розкривається на тлі більшого контекстуального цілого. Тексти, у яких наявні односкладні чи двоскладні неповні речення, взаємодіючи з іншими синтаксичними структурами, створюють певну стилістичну картину. Спостерігаємо активне вживання односкладних речень, здебільшого непоширених, на початку поетичних творів: вони стають своєрідними зачинами – екскурсом у світ ліричного героя, елементами пейзажної замальовки: *Голоси...Голосіння... Світи... / Без коня...Без сідла... Без упину... / Відтужи, від благай, відпусти / Свою душу бодай на хвилину* [3, 134]; *Зимня осінь. Вітряно і кволо. / Дві вікні, дві стулі, дві сльози. / Голоси, що гріються навколо / Свисту, що мовчить у батозі* [3, 138].

Наприкінці поетичного твору такі одиниці передають завершеність думки, творять інтонаційний малюнок затихання, спаду емоцій: *Пересіялася дорога. / Тепле небо перетекло. / Ледь світає. Нема нікого. / Не було* [3, 20].

У поетичному синтаксисі П. Гірника наявні складні синтаксичні структури з різними типами семантико-синтаксичних відношень. Вони є носіями важливого смислового навантаження: *Якщо станеться так, / що не сам повернуся додому, / Якщо сину не встигну сказати, чого він живе, / Запитайте про себе дорогу, яка незнайома, / Запитайте у слова, яке мовчазне. Вартове* [3, 204]; *Таке безмежжя і такі свята, / Такі вітри, і грім простоволосий, – Хіба що небо в грудях калата, / Хіба ще осінь, невблаганна осінь* [3, 205].

Загалом спостерігаємо особливість композиційної будови поетичних творів П. Гірника – переважальність текстів, у яких складні конструкції членуються на компоненти (здебільшого парцелюванням та приєднанням).

Особливо цікавою видається загальна тривалість (довжина) речень у поезіях митця. Припускаємо, коли йдеться про стан ліричного героя, прагнення відтворити процес його міркування, привернути увагу читача до змісту, автор послуговується розгорнутими багатокомпонентними складними побудовами:

*Відблагай мене в долі, з якої нема вороття,
Відтужи мене в пісні, яка паленіє на людях.
Ти від того вогню, що гортає своє в небуття,
Ти від тої сльози, по якій навіть мови не буде* [3, 14].

Коли ж йдеться про висловлення думки самого автора, відображення його внутрішніх переживань, спостерігаємо зразки “рубаного синтаксису”: короткі прості речення, парцельовані конструкції, які актуалізують думку, надають висловленню більшої експресивності. Наприклад:

*Маю папір і печаль.
Маю дорогу і небо.
Більше нічого не треба.
Більше нічого не жаль* [3, 28].

Часто автор долучає стилістичні засоби графіки – виокремлює компоненти в окремі рядки, не лише формуючи риму, й акцентуючи на словообразах, ритмізуючи висловлення. Подекуди митець використовує цей прийом в межах цілого поетичного тексту, наприклад у поезії “*Є сплачений борг за свободу...*”:

*Свята колотнечо, я, може, й тебе перейду,
Останній притулку, з якого вивтікую знову,
Я знав, що складав, як папери, велику біду,
Я знав, кого кличу вночі на самотню розмову <...>
Погодьмося. Станьмо при купі.
Бо далі – нема.
Долаючи прірву, гарматами рушили
безвість.
Навприсядки, пане-козаче, бо знову
пільма,
Навпомацки пане-кобзарю,
за цю незалежність* [3, 164].

У поетичній мові П. Гірника експресія створюється шляхом своєрідного поєднання невимуженості, природності викладу, що забезпечується використанням синтаксичних конструкцій, притаманних розмовному стилю, та оригінальної авторської словесної образності.

Письменник послуговується різними видами **повтору**. Повторення лексем у межах однієї поезії виявляє багатство словоформ мови, обігруються значеннєві відтінки:

*Божевільні часи.
Божевільна земля під ногами.
З божевільного неба сичать
Божевільні дощі.
Озиратися страшно –
Йде назирці пустака за нами
І з розчакнутих вікон летять
Божевільні хрущі* [3, 175].

З-поміж повторів у текстах поезій митця переважає анафора. Повторення однакових синтаксичних елементів на початку речень чи цілих абзаців загалом властиве віршовій мові: вони виражають і скріплюють смислові зв’язки віршів та строф, кожен наступний образ впливає з попереднього. У поезіях П. Гірника повтори сприймаються як виражальні засоби, які забезпечують

ритмомелодіку твору. Створені на основі повторів синтаксичні стилістичні фігури організують не лише структуру, а й смислово наповненість тексту:

*Інший світ, у якому не важить ні зло, ні добро,
Інший світ, у якому самотня душа не самотня.
Там пороги ревуть і незаймані Бог і Дністро,
Там летить на списи крижана*

Наливайківська сотня [3, 14];

*Дякуй дощам, які йдуть,
бо не вміють не йти,
Дякуй зорі, яка світить, бо має світити,
Дякуй за всесвіт і сплечений світ самоти,
Дякуй за осінь, щедрішу й теплішу за літо [3, 182].*

Здебільшого синтаксичний повтор пов'язаний із повтором лексичним, що дає змогу говорити про лексико-синтаксичний повтор, який спостерігаємо, наприклад, у таких строфах:

*Пиши собі, пиши собі, пиши,
Як тіло опирається душі,
Як тихо і повільно в'яне...
Тебе не стане, і мене не стане,
Не стане й світу – лишаться в імлі
Слова великі і слова малі [3, 132];
Буде спокій і буде сила,
Буде щастя таке земне!...
Тільки більше не буде сина...
І навіщо мені мене? [3, 179].*

Лексико-синтаксичний повтор словосполучення на початку і в кінці суміжних мовних одиниць (анепіфира) та фразовий повтор початку кожної строфи (рефрен) хоча й кількісно менше застосовані в композиції тексту, однак вони також мають велику виразову силу:

*Дорого вранішня моя, високі трави!
Вечірня доленько моя, озиме жито!
Гуде навідліг вицвіла держава,
Всіма дощами свячена й побита <...>
Тобі, Вітчизно, під всіма вітрами
Судилося чекать і ворожити:
Дорого вранішня твоя – високі трави.
Вечірня доленько твоя – озиме жито... [3, 16] (Анепіфора).
Не минайся, як сон в передсвітній імлі,
Як зоря понад сном і Дністром <...>
Не минайся, як свічечка над полином,
І купальські вогні молоді <...>
Не минайся, як тихі пісні за селом.
Як пекуча сльоза на щоці...
Україно!*

...як Божа рука над чолом

І перо крижане у руці... [3, 176] (Рефрен).

Поєднуючи ампліфікацію компонентів поетичної строфи (іменникових і дієслівних) та полісиндетон (повторення сполучників, інших службових слів), митець досягає особливої емоційної виразності, динаміки звучання твору:

*Ти блуд. Ти прокляття. Ти вовк.
А вони прокажені.
Остання межа. І дорога. І знову межа
І воля стоїть над тобою і гріє в кишені
І долю,
і дулю,
і кулю,
і твого ножа [3, 93].*

Отже, аналіз синтаксису поетичної мови П. Гірника виявив деякі особливості ідіостилію автора, зокрема переважання в деяких текстах складних речень, частини яких виносяться за їх межі (парцеляція), відбиваючи різноманітні відтінки авторського ставлення до явищ, подій. Стилістичні функції виконують прості односкладні речення, здебільшого непоширені. З-поміж стилістичних фігур домінуючим є повтор.

Поглибленого вивчення, вважаємо, потребують й інші синтаксичні одиниці, майстерно введені митцем у канву поетичних текстів. Доречним надалі буде аналіз інших стилістичних фігур та прийомів, які творяться на основі синтаксичних засобів поетичного тексту, зокрема еліпсису, інверсованого порядку слів, риторичних запитань, синтаксичного паралелізму, та співвіднесення їх з ключовими позиціями світогляду письменника.

Список використаних джерел

1. Берест Т.М. Семантика художнього слова в поезії 80–90 років ХХ століття (на матеріалі творів молодих українських авторів): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. М. Берест. – Харків, 1999. – 20 с.
2. Близнюк Л.М. Семантико-комунікативна та естетична функції поетичного синтаксису [Електронний ресурс] / Л. М. Близнюк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія . – 2011. – № 936, вип. 61. – С. 42-46. – Режим доступу : http://www-philology.univer.kharkov.ua/наука/e_books/visnyk_936/bliznyuk.pdf.
3. Гірник П.М. Посвітається (поезії) / Павло Гірник. – Хмельницький : Вид-во Алли Цюпак, 2008. – 232 с.
4. Єрмоленко С.Я. Синтаксис віршової мови (на матеріалі української радянської поезії) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1969. – 94 с.
5. Калашник Ю.І. Особливості поетичного синтаксису творів Миколи Вінграновського [Електронний ресурс] / Ю. І. Калашник // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія . – 2013. – № 1080, вип. 69. – С. 209-213. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhIFL_2013_1080_69_44.pdf.
6. Ладиняк Н.Б. Актуалізація семантики лінгвальних засобів традиційного словника поезії П. Гірника / Н. Б. Ладиняк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. Серія філологічна та історична : Вип. 9. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 87-93.
7. Маркітантов Ю.О. Фразеологізми в поетичному мовленні Павла Гірника / Ю. О. Маркітантов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наук. конференції викладачів, докторантів і аспірантів : у 5 т. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 10. – Т. 3. – С. 140-141.

Анотація. У статті розглядаються особливості поетичного синтаксису П. Гірника. Встановлено, що різні види повторів у текстах поезій підпорядковані настанові письменника, виявляють самотність його ідіостилю. Вони забезпечують ритмомелодіку тексту, організують його структуру, формують смислову наповненість. Тривалість речень у поетичних творах стилістично обумовлена: довгі конструкції відтворюють стан ліричного героя, короткі – здебільшого думки автора.

Ключові слова: анафора, експресія, ідіостиль, повтор, поетичний синтаксис, полісиндетон.

Summary. Research of artistic syntax has a long tradition in national linguistics, and now scientific interest in the poetic syntax is not weakened as evidenced by the works of Ukrainian scientists. Our work is one of a number of studies of syntax Ukrainian literary language at the XX – early XIX century.

The subject of analysis was constructions of poetic syntax by P. Hirnyk, talented writer, winner of the Shevchenko National Prize (Ukraine, 2009). The syntax is leading in the construction of the poetic text; syntactic tools contain values that create categorial meaning of the text.

It is noted that different types of repetitions in texts of poems promote the realization of creative conception of the author. Among repetitions in texts of poems by P. Hirnyk dominated anaphora. Repetition of the same syntactic elements at the beginning of sentences or entire paragraphs is generally characteristic of poetic language: that expresses and affirms the semantic relationships in poem and strophe; each next image follows from the previous one. These structures create the rhythm and melody of poetry by P. Hirnyk, organize text composition and form the semantic fullness. The lexical-syntactic repetition of the phrase at the beginning and at the end adjacent speech units (anaepiphora) and phrase repetition beginning of each strophe (refrain) although quantitatively less used in the composition of the text, but they also have great expressive power.

Combining the components poetic strophe amplification and polysyndeton, writer attains a special emotional expressiveness, the dynamism of sound poetry.

Length of sentences in the studied poetic texts is also stylistically cased: long structures reflect the state of lyrical, short structures express mainly opinion of the author.

Our work is the first attempt to describe the features of syntactic level of P. Hirnyk's idiostyle. Other syntactic units, that writer skilfully introduced into the canvas of poetry, too, have need of

detailed studies. It is appropriate will continue to analyze stylistic figures and other stylistic devices, that are created on the basis of syntactic means of the poetic text, including ellipsis, inverted word order, rhetorical question, syntactic parallelism. It is necessary to correlate with key elements of the worldview of the writer.

Key words: *anaphora, expression, idiostyle, poetic syntax, polysyndeton, repetition.*

Отримано: 21.02.2015 р.

УДК 14.15.01.

Лаптева М.Л.

БАЗОВЫЕ КОДЫ РУССКОЙ КУЛЬТУРЫ И КАТЕГОРИЯ «СВОЕ / ЧУЖОЕ»: КОРРЕЛЯЦИЯ НА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ УРОВНЕ

Поскольку невозможно говорить о языке вне реального мира, в котором он формируется [4, 15], тем более невозможно изучать фразеологическую систему языка вне мира культурных реалей (артефактов, ментефактов, символов), закодированных в единицах этой системы. В рамках современных лингвокультурологических исследований особое значение приобретает рассмотрение тех языковых знаков культуры, которые восходят к базисному мифологическому (архетипическому) пласту культуры, т.е. наиболее древней форме осознания мира человеком. Мифологическое мышление наполнено архетипами – образами, которые «сформировались в сознании человека как базовые оппозиции, отображающие результаты деятельности практики человека в познании мира» [3, 51]. Архетипы обнаруживаются в бинарных противопоставлениях, одним из которых является «Свое / Чужое».

Объективация обозначенной архетипической оппозиции знаками косвенно-производной номинации подтверждается данными «Большого фразеологического словаря русского языка» (БФСРЯ) под редакцией В.Н. Телия (2006), согласно которому насчитывается более 120 фразеологических единиц, мифологическую природу которых составляет противопоставление «Свое / Чужое». Например: *бабушка [еще] надвое сказала (гадала), заколдованный (замкнутый) круг, как за каменной стеной, из кожи вон лезть, махнуть рукой, на ночь глядя, сживать со света, как будто из-под земли вырастать* и мн. др. Так, образ фразеологической единицы *[белый] свет (мир) клином сошелся* на ком, на чем, для кого – ‘установился окончательный и единственный, предельно узкий выбор чего-л.’ – связан с архетипическим противопоставлением «своего», обжитого (клин – ‘маленький участок земли малоземельного крестьянина’) и «чужого», всеобщего (свет, мир) пространства [2, 37].

Изначально «Свое» и «Чужое» составляло единое целое – мир, в котором существовал человек. Однако в результате категоризации природного и социального пространства модель мира развивается и усложняется. Так, в мифологических и ритуальных текстах противопоставление «Своего» и «Чужого» реализуется в самых различных вариантах: область живых – область мертвых, мир людей – мир богов, человеческое – нечеловеческое, принадлежащее культуре – принадлежащее природе, освоенное – неосвоенное, мужское – женское. Эти и другие «отпечатки» представлений о мире отражаются в семантике многих фразеологических единиц современного русского языка. Например, выражение *молочные реки [и] кисельные берега (с кисельными берегами)* – ‘неисчерпаемое, почти сказочное изобилие всего желаемого, требуемого’ [2, 385] – имеет фольклорное происхождение. В сказочных текстах такие реки выступают символом невиданного изобилия и находятся, в соответствии с «моделью двоимирия», в «другом», «чужом» мире, удаленном от земной жизни. Сходный фразеологический образ содержит устаревшее выражение *реки, текущие молоком и медом* – *устар.* ‘о богатой стране, изобилии’ [1, 595], несмотря на то что когнитивной базой фразеологической единицы является библейский сюжет о Ханаанской земле, обещанной богом пророку Моисею для израильтян (Исход, 3, 8 и 17).

Фразеологические единицы, возникшие на базе коллективно-родовых представлений о мире, коррелируют с различными кодами культуры, под которыми в культурологии понимается совокупность знаков (символов), смыслов (и их комбинаций), заключенных в любом предмете материальной и духовной деятельности человека [5, 178]. В языках культуры код – это то, что позволяет понять преобразование значения в смысл, проникнуть на смысловой уровень культуры, сделать культурный текст открытым и понятным.

В лингвокультурологии понятие «код культуры» разрабатывалось в работах В.Н. Топорова, Н.И. Толстого, В.Н. Телия, В.В. Красных, Г.В. Токарева, М.Л. Ковшовой. По мысли В.Н. Телия,

одним из этапов интерпретации языковых существей в контексте культуры является их соотношение с кодами культуры, т.е. «источниками окультуренного мировидения (живыми существами, артефактами, ментефактами), которые явились предметами культурного их осмысления и оценивания в контексте культуры и которые служат своего рода «обозначаемыми» собственно культурных знаков, которые и лежат в основе тропеического осмысления языковых существей, представляя собой «подоснову» культурной интерпретации явленного в языковой оболочке языкового образа» [7, 10]. Разнообразные коды культуры тематически объединяются на основе свойств и действий самого человека, животного и растительного миров, мира предметного (натуральных или сотворенных человеком «вещей»), природно-ландшафтного или духовно-религиозного [2, 13]. Базовыми кодами для русской культуры можно считать следующие: соматический, пространственный, временной, предметный, биоморфный, духовный. Однако, как утверждает В.Н. Телия, полного списка кодов культуры еще не существует [7, 12].

По нашим наблюдениям, противопоставление «Свое / Чужое» обнаруживается в образе фразеологических единиц, восходящих к следующим культурным кодам:

I. Соматический: *бок о бок, под боком, под рукой, до конца (кончиков) ногтей, под носом, гладить / погладить по головке, плечом к плечу, распускать / распусть языки, рука об руку, руки в брюки, махнуть рукой* и др.

Отметим, во-первых, что соматический культурный код признается наиболее древним, поскольку познание окружающего мира и окультурацию человек начал именно с самого себя. Так, «через осознание себя человек пришел к описанию мира, экстраполируя свои знания о себе самом на окружающую действительность» [6, 233–234]. Во-вторых, данный код тесно связан со всеми культурными кодами и служит для их описания. Например, с соматическим кодом культуры соотносятся имеющие сходную образную основу фраземы *с рук сходить / сойти* – ‘проходить, оставаться безнаказанным, оканчиваться благополучно’ [2, 607–608] и *из рук вон плохо (скверно)* – ‘очень плохо, скверно, отвратительно’ [2, 274–275]. Компонент *рука* имеет символическое прочтение: через метонимическое отождествление *руки* как неотъемлемой части тела человека происходит замещение самого человека как обладателя власти. Иными словами, в когнитивной базе анализируемых единиц содержится представление о *руке* как символе власти, который выступает специфическим элементом кодирования культурного пространства. Такая символика объясняет лежащее в основе образа данных единиц противопоставление «Свое / Чужое»: то, что находится в руках, является, с одной стороны, предметом обладания, а с другой стороны, предметом заботы и опеки. Телесный код соотносится в данном случае с пространственным, который выражается через значения предлогов *с* и *из* соответственно и глагол движения *сходить / сойти*.

II. Пространственный: *далеко пойти, на край света (земли), становиться / стать на пути, сквозь землю провалиться* и др.

Пространственный код культуры есть совокупность представлений, связанных с членением пространства, его свойствами, характеристиками, а также с отношением человека к пространственным параметрам.

В.В. Красных выделяет несколько составляющих «окультуренного» пространства:

1. Внутренний мир человека, очерчиваемый границами его собственного тела. В данном случае пространственный культурный код тесно пересекается с соматическим, следовательно, объектом рассмотрения становятся названные выше фраземы, соотносимые с телесным кодом как «средоточием» символических и эталонных функций частей тела.

2. Личная зона, т.е. «промежуточная» зона взаимодействия «Я» с внешним пространством. Все, что находится за пределами я-физического, видится и как «Свое», и как «Чужое». Такая древнейшая форма осознания мира лежит, например, в основе фразем *за спиной* что, чьей, кого, у кого *быть (остаться)* – ‘1. Позади, за собой. 2. В тылу. 3. Скрытно, тайно. 4. В прошлом. 5. Под защитой’ [2, 208–210]; *за плечами* что, у кого, *быть (остаться, стоять)* – ‘1. В прошлом, позади. 2. Рядом’ [2, 203–204]; *по пятам идти (двигаться, следовать)* – ‘1. Сзади, рядом. 2. Не отставая от кого-л., неотступно. 3. Следом, пытаюсь догнать’ [2, 525–527] и др.

3. Пространство за пределами личной зоны, осознаваемое как «Свое», близкое, родное. С таким составляющим пространственного кода культуры соотносится, например, семантическая структура фразеологической единицы *приходиться / прийти ко двору* – ‘подходить’ [2, 563]. Данная косвенно-производная единица отображает стереотипное представление о способности к адаптации в каком-либо социальном коллективе, о принадлежности к кругу «своих».

4. Фрагмент внешнего мира, который воспринимается и осознается как «Чужой». Например, единица *на краю гибели (пропасти)* – ‘в крайне тяжелом и опасном положении’ [2, 409] – содержит компонент *край (пропасть)*, который символически связывается с опасным, неизвестным, а следовательно, «чужим» пространством.

III. Анимистический: *в (во) цвете (расцвете) сил, открывать / открыть душу, влезть / влезть в (чужую) душу, из одного (из того же) теста, из кожи вон лезть* и др.

Данный код культуры связан с понятием анимизма, т.е. системой представлений об одушевлении или олицетворении сотворенных человеком существ, а также реальных объектов, в том числе – частей тела. Прежде всего, с анимистическим культурным кодом соотносятся фразеологические единицы, в структуре которых присутствует компонент *душа*, т.к. анимизм (от лат. *anima, animus* – душа, дух) понимается как вера в существование душ и духов. Так, фразеологическое значение косвенно-производной единицы *вкладывать (вложить) всю (свою) душу* – ‘отдаваться полностью чему-л., делать что-л. с любовью, увлечением, усердием’ – восходит к древним представлениям о перемещении души, о нарушении границ между «своим» и «чужим» пространством и о привнесении «своего» пространства в «другое» [2, 116].

IV. Антропный: *держаться за (бабью) юбку, грубый пол, прекрасный (нежный) пол, впасть / впасть в детство* и др.

Антропный код культуры аккумулирует представления о комплексном «Я» человека, совокупности эмоциональных, чувственно-мысленных, деятельностных, интеллектуально-волевых и подобных проявлений как внутренне замкнутой и самодостаточной системе, которая противопоставляется внешнему миру или «реализуется» в нем (*вне себя, весь в себе, не в себе, выйти из себя, владеть собой, на лице (лбу) написано, спасть с лица* и др.). Антропный код играет важную роль в конструировании деятельностного пространства человека, «выстраивании» межличностных отношений, проявлении социальной, возрастной, гендерной идентификации (*детский лепет, баба базарная, маменькин сынок, женский ум, мужская хватка, рубаха-парень* и др.). Например, в образе фразеологической единицы *без памяти* – ‘стремительно, молниеносно’ – отображено существующее в русской культуре стереотипное представление о человеке как о широкой натуре, которой для реализации своего внутреннего потенциала необходимо внешнее пространство [2, 32].

V. Природный: *водой не разольешь, звезд с неба не хватает, под землей, как с луны (с неба) свалился* и др.

Природный код культуры – это совокупность наименований природных объектов, элементов ландшафта, а также явлений природы, которые выступают в роли знаков «языка» культуры и приобретают символическое значение. Основные стихии мироздания – *земля, небо, вода, огонь* – наделяются сакральными смыслами и признаками живого в мифопоэтической модели мира. Например, *земля* мыслится (а) как «граница» между человеческим («своим») и подземным («чужим») мирами: *как сквозь землю провалиться, как из-под земли вырасти, достать из-под земли* и др.; (б) как олицетворение «своего» пространства, связанного с понятием рода и Родины: *родная земля, за тридевять земель* и др. Оппозиция «Свое / Чужое» реализуется также через представления о воде и огне как опасных разрушительных для человека силах: *играть с огнем* – ‘относиться к чему-то опасному без должной осторожности и внимания’; *из огня да в полымя* – ‘из одной неприятности в другую’; *меж двух огней* – ‘о безвыходном, опасном положении, когда опасности, неприятности грозят с двух сторон’; *как в воду кануть* – ‘бесследно пропасть’; *концы в воду* – ‘скрыты все следы каких-л. деяний’; *вывести на чистую воду* – ‘кого-л. разоблачить; выяснить истинные намерения’; *мутить воду* – ‘делать неясным, смутным’.

Во фразеологических единицах, восходящих к биоморфному коду культуры, связанному с живыми существами, населяющими окружающий мир, и предметному коду, связанному с предметами, заполняющими пространство и принадлежащими окружающему миру, противопоставление «Свое / Чужое», по данным БФСРЯ, не обнаруживается.

Итак, благодаря «подключению» фразеологических единиц к кодам культуры и подтверждению культурной значимости образного основания косвенно-производной единицы создается культурная семантика знаков вторичной номинации. Учет культурных источников семантики фразеологических единиц, решение вопроса о том, каким образом культурная информация кодируется, включаясь в содержательную структуру знаков косвенно-производной номинации, становится базой исследования когнитивно-дискурсивных оснований оппозиции «Свое / Чужое».

Список использованных источников

1. Бирих А. К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова; под ред. В. М. Мокиенко; СПбГУ; Межкаф. словарный каб. им. Б. А. Ларина. – М.: Астрель: АСТ: Люкс, 2007. – 926 с.
2. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / отв. ред. В. Н. Телия. – М.: АСТ ПРЕСС-КНИГА, 2006. – 784 с.
3. Ковалевская Л. А. Фразеологизмы русского языка – основа мифологической культуры / Л. А. Ковалевская // Фразеология, познание и культура: сб. докл. 2-й Международ. науч.

- конф. (Белгород, 7–9 сент. 2010 г.) : в 2 т. / отв. ред. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород : Изд-во БелГУ. – Т. 1. Фразеология и познание. – С. 49–53.
4. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / отв. ред. А. М. Шахнарович / Г. В. Колшанский. – М. : КомКнига, 2006. – 128 с.
  5. Кононенко Б. И. Культурология. Большой толковый словарь / Б. И. Кононенко. – М. : АСТ, 2003. – 512 с.
  6. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : курс лекций / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
  7. Телия В. Н. Лингвокультурологическая гипотеза воспроизводимости языковых выражений / В. Н. Телия, А. В. Дорошенко // Живодействующая связь языка и культуры : материалы Международ. науч. конф. В 2 т. – М., Тула : Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2010. – Т. 1. – С. 5–13.

***Аннотация.** В статье на фразеологическом материале рассматривается бинарная культурно-когнитивная категория сознания «Свое – Чужое». Выделяется пять культурных кодов, которые формируют данную категорию. «Свое / Чужое» представляется как базовая концептуальная модель национального ментального пространства, обладающая свойством широкой идиоматической репрезентативности.*

***Ключевые слова:** фразеологическая единица, культурный код, категория «Свое / Чужое», корреляция, репрезентация.*

***Summary.** In this article, based on the phraseological material, a binary cultural-cognitive category of consciousness “Own – Alien” is studied. There are five cultural codes that form a category. “Own / Alien” is represented as a basic conceptual model for a national mental space, that possess broad idiomatic representativeness attribute.*

The consideration of linguistic signs of a culture, that date back to the basic mythological (archetypal) layer of culture, i.e. to the most ancient form of human consciousness of the world, is particularly important in modern lingvocultural studies. Archetypes are discovered in binary contradictions which “Own / Alien” is one of.

Phraseological units, that come from the basis of collective ancestral beliefs about the world, correlate with different codes of culture. In the language of culture the code is what allows us to understand the transformation of meanings into significance, to enter the semantic level of culture, to make a cultural text open and clear.

According to our observations, the contradiction “Own/ Alien” is represented in the form of phraseological units, that dating back to the cultural codes as follows: 1) Somatic: бок о бок, под боком, под рукой; 2) Spatial: далеко пойти, на край света (земли); 3) Animistic: в (во) цвете (расцвете) сил, открывать / открыть душу, влезть / влезть в (чужую) душу, 4) Anthropic: держаться за (бабью) юбку, грубый пол, прекрасный (нежный) пол, 5) Natural: водой не разольешь, звезд с неба не хватает, под землей.

There is no contradiction “Own/Alien” is found in phraseological units, that dating back to the biomorphic culture code of living beings, that inhabit the world, and the subject of a code, that associate with objects and fills the space and belonging to the world around them.

The cultural semantics signs secondary nomination is created due to the «connection» of phraseological units to the codes of culture and the cultural significance confirmation shaped base indirectly-derived unit.

***Key words:** phraseological unit, cultural code, category “Our / Smb else’s”, correlation, representation.*

Отримано: 21.02.2015 р.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ПРОБЛЕМУ ПЕРФОРМАТИВНОСТІ

Проблема перформативності продовжує привертати увагу лінгвістів. Її актуальність можна пояснити, насамперед, тим, що вона знаходиться у руслі сучасних досліджень взаємодії мови і людини. Дослідження даної проблематики сприяє опису закономірностей розвитку і функціонування мови в соціумі, усвідомленню психологічних аспектів впливу мови, мовленнєвої поведінки на підсвідомість, розширює уявлення про співвідношення комунікативної і мовної семантики.

Лінгвістичний аспект актуальності проблеми перформативності полягає у відсутності системного підходу під час розгляду питань, що пов'язані з нею. Одним із таких питань є визначення сутності поняття перформативності. Чимало лінгвістів намагаються надати явищу перформативності логічне оформлення, проте через його неоднозначність та багатомірність не можуть дійти прийнятних результатів. Причиною цього є також і те, що методика розгляду поняття “перформативність” автоматично переноситься на розгляд понять “перформативне дієслово” та “перформативний мовленнєвий акт”.

Метою даної статті є вивчення історії виникнення поняття та терміну “перформативність”, з'ясування основних підходів до його тлумачення та дослідження становлення перформативності як семантико-прагматичної категорії.

У процесі дослідження з'ясовано, що підґрунтя теорії мовленнєвих актів закладені західними вченими, представниками “лінгвістичної філософії”. Згодом у цьому напрямі почали працювати вітчизняні дослідники, яких зацікавили проблеми мовленнєвої комунікації. У межах теорії мовленнєвих актів виникає поняття “перформативності” (англ.: *performativity*, нім.: *Performativität*). Вперше на це явище збігу слова і дії звернули увагу й описали в своїх працях польський лінгвіст Ервін Кошмідер та французький мовознавець Еміль Бенвеніст, а ретельно почали досліджувати англійські вчені Дж. Остін та Дж. Серль. Згодом проблемам перформативності свої дослідження присвятили українські (Г. Г. Почепцов, О. Г. Почепцов, Ю. Г. Твердохліб, Т. В. Терещенко, Л. Р. Турик), німецькі (М. Brandt, G. Falkenberg, G. Grewendorf, G. Harras, F. Liedtke, W. Motsch, R. Pasch, M. Wörner, D. Wunderlich), російські (Ю. Д. Апресян, В. В. Богданов, Е. А. Красина, Е. В. Падучева, А. А. Романов, Е. Г. Романова), казахські (Л. М. Шайкенова), англійські (P. English, G. Leech, S. Levinson), польські (Й. Крекич, Л. Писарек) та інші науковці.

Зауважимо проте, що в лінгвістиці мають місце певні розбіжності поглядів на поняття перформативності. Розглянемо основні ідеї тих авторів, що викликають інтерес та можуть бути трансформованими з урахуванням специфіки проблематики нашого дослідження.

Першим сутність перформативності розкриває Е. Кошмідер, досліджуючи її на матеріалі німецької та слов'янських мов. Вчений називає це явище “коінциденцією” (*Koinzidenz*), розуміючи під цим збіг слова і дії, тобто слово, яке вимовляється, власне і позначає певну дію. Зокрема, порівнявши два висловлення “я пишу” і “я прошу”, Е. Кошмідер робить висновок, що перше з них є лише повідомленням про акт писання і за жодних обставин не може виступати в ролі самого акту, а його вимовляння не може замінити саме написання. Інше висловлення якраз і демонструє явище коінциденції, оскільки сама дія прохання і вимовляння дієслова, яке позначає цю дію, збігаються. Дослідник зауважує, що йдеться лише про дієслова мовлення у формі першої особи, оскільки вимовляння слів мовця не може бути дією когось іншого.

Основними характеристиками коінциденції є такі: 1) визначення самої сутності явища, яке вивчається як збіг вимовляння висловлення та дії; 2) обмеження коінциденції тільки дієсловами мовлення (у широкому сенсі) і тільки 1-ю особою; 3) вживання доконаного чи недоконаного виду у висловленнях такого типу (характерне для слов'янських мов); 4) витлумачення коінциденції у зв'язку з співвіднесенням понять I (*intentionum, das Gemeintete* – “те, що міститься в думці”) та D (*designatum, Bezeichnetes* – “позначуване”) [4].

Два виміри, які включає поняття I, а саме “називання” і “досягнення мети при вираженні повідомлення, наказу, заборони”, мають безпосереднє відношення до перформативності та мовленнєвого акту, в яких вони розкриваються в межах локуції та іллокуції, перш за все іллокутивній цілі висловлення [5].

Розглянута концепція коінциденції Е. Кошмідера створила передумови появи й розвитку теорії мовленнєвих актів, стрижнем якої по праву вважаються перформативні висловлення (перформативи).

Лінгвістичний термін “перформативність” був уведений англійським логіком і філософом, представником Оксфордської школи, основоположником теорії мовленнєвих актів Дж. Остіном.

Згідно з його концепцією, викладеною у 1962 році в роботі “Слово як дія” (“*How to do things with words*”), у мовленнєвому акті виділяються такі складові: локутивний акт, який має значення і включає фонетичний (вимовляння певних звуків), фатичний (акт вимовляння певних слів, які належать певному словнику і відповідають певній граматиці) і ретичний (здійснення акту використання цих слів з певним смислом та референцією) акти, іллокутивний акт, який має певну силу, що проявляється в ході говоріння, а також перлокутивний акт, який являє собою досягнення деяких результатів за допомогою говоріння [8, 84, 100].

Дослідник вказує на три основних значення терміну “перформативність”, які безпосередньо пов’язані з трьома основними рівнями мовленнєвих актів – локуцією, іллокуцією та перлокуцією: 1) мовленнєвий акт перформативний за умови, якщо він є одночасно результативною дією у зовнішньому світі, тобто конвенціоналізованим соціальним актом; 2) автореферентне вживання дієслів говоріння є перформативним, тобто у випадку, коли дієслова стоять у формі 1-ї особи теперішнього часу, акти називання і здійснення співпадають; 3) перформативним називається локутивний чи мовленнєвоактовий компонент будь-якого висловлення [3, 130–131].

На першому значенні терміну перформативності, не вживаючи ще останнього, наголошує у своїй роботі Е. Бенвеніст [1]. Саме під таким кутом зору розглядає явище перформативності і С. В. Кодзасов, пропонуючи в такому випадку визначення “перлокутивна перформативність” [3].

Вивчення науково-лінгвістичної літератури доводить, що друге значення терміну перформативності є найбільш розповсюдженим і загальноприйнятим. Зокрема в термінології Дж. Остіна воно отримує назву “експліцитні перформативи”, а за С. В. Кодзасовим – “іллокутивна перформативність”.

Визначене Дж. Остіном третє значення перформативності розглядає у своїй праці О. Г. Почепцов. Дослідник зауважує, що оскільки явище перформативності є неоднорідним, воно не обмежується іллокутивною перформативністю, а включає також локутивну перформативність. Тобто існують випадки, коли локутивні одиниці вживаються перформативно. Напр.: *Ich sage dir, das sind nicht Portugiesen*. Як бачимо з наведеного прикладу, мовець позначає, сигналізує і частково здійснює локутивний акт за допомогою дієслова *sagen* (говорити), що дає підстави стверджувати про можливість перформативного вживання даного дієслова. О. Г. Почепцов приходить до висновку, що перформативність – це явище, коли мовна одиниця позначає складову частину мовленнєвого акту, сигналізує дану складову та є засобом її реалізації. Причому носієм перформативності стає не лише іллокутивне дієслово, а вся перформативна фраза, частиною якої воно є [10, 17–19].

Ці ідеї отримали продовження в новому підході, що має назву “перформативна гіпотеза”. Його прибічники визначають перформативність як володіння мовленнєвим виконанням (від англ. *performance*), що має місце при реальному вживанні мови в конкретній ситуації. Згадану гіпотезу висуває американський дослідник, представник генеративної семантики Дж.Р. Росс. Згідно з нею, будь-яке висловлення можна розглядати як неекспліцитний перформатив, оскільки перше має комунікативну ціль та іллокутивну силу, а це означає, що в його семантиці присутнє перформативне дієслово. З цього випливає, що в семантиці будь-якого висловлення, в якому відсутнє перформативне дієслово, можна вичленили прихований перформативний предикат та його актанти, які відповідають мовцю й адресату. Так, у реченні типу *Ich verlange, dass Sie Beweise liefern* розмежовуються дві частини – перформативна і пропозиційна. В такому разі перформативна чи прагматична рамка складається з трьох компонентів: Я + перформативне дієслово + адресат. Роль підмета при перформативному дієслові виконує особовий займенник “я”, а роль непрямого додатку – особовий займенник “ти”. Важливо підкреслити, що перформативна рамка обрамляє диктум: *Ich verlange (Sie liefern Beweise)* і виражає комунікативні наміри мовця, тобто виступає індикатором іллокутивної сили.

Подібна перформативна рамка повинна постулюватися для глибинної вихідної структури будь-якого речення, виступаючи “надреченням”. У такому разі висловлення *Es regnet* повинне інтерпретуватися як *Ich sage dir, dass es regnet*. “*Ich sage dir, dass...*” – перформативний префікс чи перформативний зачин [15]. При переході від семантичної (глибинної) структури до поверхневої здійснюється низка операцій, в тому числі й опущення перформативної рамки. Маючи однако-ву глибинну структуру, речення *Es regnet* та *Ich sage dir, dass es regnet* відрізняються одне від одного як синтаксично, так і семантично, описуючи не факт зовнішнього світу, а поведінку мовця. Відсутність перформативного дієслова на поверхневому рівні пояснюється тим, що в даному висловленні відбулась трансформація zakresлювання перформативної частини. Зважаючи на це, в глибинну структуру розповідних речень пропонується введення перформативної інтродукції “*Я говорю тобі, що*”, яка і підпорядковує собі це повідомлення. Наприклад, констативне висловлення *Die Sonne scheint* представляється як перформатив *Ich behaupte, dass die Sonne scheint*.

Схожої думки дотримується П. Сюрен, наголошуючи на тому, що в глибинній структурі кожного речення повинен бути присутній один перформатив, який виявляє комунікативну

цілеспрямованість висловлення. Дж. М. Сейдок, аналізуючи питальні та імперативні конструкції, заявляє, що теза Дж. Росса справедлива і для непрямих висловлень, розширюючи цим “перформативну гіпотезу”. Тобто, у такий спосіб пояснювалась іллокутивна сила висловлення через його семантику шляхом відновлення на глибинному рівні перформативної частини [16].

На хибність цього підходу вказують Г. Газдар, С. Левінсон, Дж. Ліч, О. В. Падучева, Н.К. Рябцева та інші, не погоджуючись з тим, що експлікація перформативу нічого не додає до висловлення. Адже навіть за умови однакової іллокутивної сили перформативні висловлення не можуть ототожнюватися з неперформативними, тому що перші чітко виражають іллокутивну функцію і в такий спосіб дозволяють мовцеві знімати можливу невизначеність своєї мовленнєвої дії для адресата.

Цікаво зазначити, що Я. Андерссон, Г. Фінгаретте, Ю. Хартнак, І. Хеденіус, посилаючись на тезу Дж. Остіна про умови щирості вимовляння висловлення, дотримуються верифікаційного підходу до перформативності та визначають її як каузальну основу знання істинності відповідного висловлення. На їх думку, перформативність характеризується: каузациєю істинності висловлення, яке має суб’єктивний характер і може бути виявлене шляхом порівняння його змісту з реальним фактом; успішним чи вдалим вживанням висловлення за доречних обставин; відповідальністю мовця за щирість здійснення дії. У розрізі цих ідей, значимим стає виявлення умов, за яких перформативне висловлення можна назвати істинним. Так, вимовлене у п’ятницю висловлення *Ich sage dir, dass heute Donnerstag ist*, неможна вважати перформативним, оскільки йому може бути протиставлене висловлення *Nein, heute ist nicht Donnerstag, heute ist Freitag*. Такі висловлення покликані вияснити справжні думки, почуття і наміри мовця, а їх прагматична функція обумовлена його внутрішнім світом [11, 87].

Важливим для нашого дослідження є визначення перформативності німецькими лінгвістами: “*Performativität ist eine Eigenschaft von Äußerungen mit denen man eine sprachliche Handlung zugleich bezeichnet und vollzieht*” (Перформативність – це властивість висловлень, за допомогою яких одночасно позначається і здійснюється мовленнєва дія, переклад наш – Є.Л.) [13, 357]. Схожу позицію займає О. В. Падучева, яка зазначає, що перформативність – це специфічна властивість деяких дієслів, а саме здатність забезпечувати реченню перформативне вживання [9, 21]. На відміну від німецьких науковців, дослідниця вважає перформативність властивістю не висловлень, а дієслів, надаючи останнім значну перевагу в розкритті явища перформативності.

Теоретичною обґрунтованістю виділяється дослідження І. М. Кобозевої, яка розглядає перформативність як дієслівну семантико-синтаксичну категорію. За її переконанням, властивість перформативності дієслова можна передбачити, якщо прийняти до уваги семантичну сутність поняття перформативності, зафіксовану у визначенні; лексико-семантичну структуру дієслова; принципи доцільної діяльності; норми поведінки. Вчена також підкреслює, що перформативність дієслів мовлення пояснюється їх здатністю повідомляти інформацію про деякі аспекти комунікативного акту, яка не може бути безпосередньо виведеною зі змісту пропозиційної частини висловлення. Таким чином перформативність сприяє зняттю його іллокутивної неоднозначності [2].

Інше тлумачення досліджуваного поняття знаходимо в праці М. В. Нікітіна, який вважає перформативність акціональною маркованістю висловлень про мовленнєві інтенції мовця; властивістю, санкціонованою додатковою соціальною конвенцією. Виникаючи конвенційно з потреб спілкування, перформативність пов’язується переважно з дієсловами відповідної семантики. На думку дослідника, основна загадка перформативності прихована в семантиці мовної одиниці, яка повинна позначати інтенційно-мовленнєві дії [6].

Підкреслимо, що явище перформативності по-різному розглядається у сучасній мовознавчій літературі. У широкому смислі – це категорія, яка дозволяє представити мовленнєву дію, що реалізується в певному комунікативному контексті, коли слово й дія практично ототожнюються, коли словом репрезентується не опис дії, не повідомлення про неї, а її здійснення. У вузькому смислі – це значення висловлення, яке у певних прагматичних умовах дорівнює виконанню дії, що ним позначається [7, 36].

Крім того, явище перформативності сприяє опису закономірностей розвитку і функціонування мови в соціумі, дозволяє зрозуміти з лінгвістичної точки зору психологічні аспекти впливу на підсвідомість, розширює уявлення про співвідношення комунікативної і мовної семантики [12, 5].

Розглянувши різні джерела з досліджуваної проблеми можемо констатувати, що протягом тривалого часу чимало лінгвістів намагалися розкрити сутність явища перформативності, але внаслідок неоднозначності та багатомірності останнього його дослідження залишається актуальним. Необхідним стає вивчення існуючих тлумачень поняття “перформативне висловлення” та

його конкретизація, систематизація характерних структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних особливостей перформативних висловлень.

Список використаних джерел

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист ; [пер. с фр. Ю. Н. Караулов и др.; общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова]. – 2-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 447 с.
2. Кобозева И. М. Перформативность глагола и его лексическое значение / И. М. Кобозева // Linguistische Arbeitsberichte. – 1986. – В. 54 / 55. – С. 176–189.
3. Кодзасов С. В. Виды перформативности и их показатели / С. В. Кодзасов // Логический анализ языка: Модели действия. – М., 1992. – С. 130–134.
4. Кошмидер Э. Очерк науки о видах польского глагола. Опыт синтеза / Эрвин Кошмидер // Вопросы глагольного вида : сборник. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 105–167.
5. Красина Е. А. Русские перформативы : [монография] / Елена Александровна Красина. – М. : Изд-во РУДН, 1999. – 126 с.
6. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / Михаил Васильевич Никитин. – СПб : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
7. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / [общ. рук. Ю. Д. Апресян]. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1999. – 552 с.
8. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 23–129.
9. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. Референциальные аспекты семантики местоимений : [монография] / Елена Викторовна Падучева ; [отв. ред. В. А. Успенский]. – 5-е изд., испр. – М. : URSS. ЛКИ, 2008. – 292 с.
10. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / О. Г. Почепцов. – К., 1989. – 47 с.
11. Романов А. А. Прагматические особенности перформативных высказываний / А. А. Романов // Прагматика и семантика синтаксических единиц. – Калинин, 1984. – С.86–92.
12. Романова Е. Г. Функционально-семантические свойства перформативных единиц в ритуальной коммуникации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика” / Е. Г. Романова. – Тверь, 1997. – 19 с.
13. Brandt M. Die performativen Äußerungen – eine empirische Studie / M. Brandt, G. Falkenberg, N. Fries, F. Liedtke // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – 1990. – Bd. 43, Heft 3. – S. 355–369.
14. Harras G. Performativität, Sprechakte und Sprechaktverben / G. Harras // ders. (Hg.) Kommunikationsverben: Konzeptuelle Ordnung und semantische Repräsentation. – Tübingen : Narr, 2001. – S. 11–32.
15. Leech G. Principles of pragmatics / Geoffrey Leech. – N.Y. : Longman, 1983. – 250 p.
16. Ross J. R. On Declarative Sentences / J. R. Ross // Reading in English Transformational Grammar R. A. Jacobs, P. S. Rosenbaum (eds.). – Waltham (Mass.), 1970. – P. 222–272.

Анотация. Стаття посвящена изучению исторического аспекта понятия перформативности, анализу становления перформативности как семантико-прагматической категории. Рассматриваются и систематизируются различные современные подходы относительно интерпретации этого понятия, акцентируется внимание на “перформативной гипотезе”.

Ключевые слова: коинциденция, локутивная, иллокутивная и перлокутивная перформативность, перформативная гипотеза.

Summary. The notion “performativity” appeared within the framework of speech acts theory. The precondition of the theory’s appearance and development and the basis of the performative phenomenon was the coincidence conception. According to it, to say something means to do something and to pronounce an utterance with the definite intention means to perform an action with the definite effect.

Performativity is a linguistic multifaceted semantic-pragmatic category that is implemented by many means in speech, the most widely spread one among of which is a performative verb in the performative usage.

The term “performativity” is represented by three meanings which are directly connected with three main speech act levels – locution, illocution and perlocution: 1) locutive constituent of any utterance is named performative (locutive performativity); 2) autoreferential usage of verba dicendi

is performative, which means that if a verb has a form of the first person present tense, then acts of nomination and performance coincide (illocutive performativity); 3) a speech act is performative provided that it is simultaneously a successful action in the outer world (perlocutive performativity).

The second meaning of performativity is the most widely used, the third meaning is represented in declarative performative utterances. The first meaning which has been afterwards reflected in the “performative hypothesis” indicates the attempts of expansion of the notion “performativity”. It has been supposed that any utterance can be regarded as an implicite performative because it has a communicative aim and an illocutive force and the presence of a performative verb is implied in its structure. This broad meaning of performativity is not acceptable and the existing hypothesis is erroneous because even provided that there will be the same illocutive force performative utterances can't be identified with not-performative. Performative utterances express clearly illocutive function and in this way give a speaker an opportunity to relieve the recipient of the possible ambiguity of his or her speech act.

Key words: coincidence, locutive, illocutive and perlocutive performativity, performative hypothesis.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 81-13; 81'38

Мамич М.В.

КУЛЬТУРОМОВНИЙ КОНТЕНТ ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ 60-ИХ ТА 90-ИХ РОКІВ XX СТОЛІТТЯ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

У сучасному журналістикознавстві активно послуговується поняттям *контент*. Як відомо, воно буквально означає ‘зміст, вміст’, а у вузькому термінологічному вживанні – це “загальний обсяг інформації Інтернету або окремого інформаційного ресурсу, реалізований як сукупність текстів; сукупність вмісту певного (друкованого чи електронного) часопису” [1, 132]. Це поняття наповнюватиметься конкретним змістом, якщо його використовувати, наприклад, для вивчення питань культури слово- та формовживання у певній сукупності текстів, текстів не лише як матеріалізованої інформації, але й насиченої ціннісними орієнтирами, ідеями, співвідносними з певним періодом в історії народу, його літературно-мовної практики. Зазвичай питання культури мови постають у статичному аспекті, тобто в проекції на порушення норм слововживання, граматики, пунктуації в конкретному виданні. Натомість мова як вагомий складник контенту медіаресурсу (на тлі аудіальної, зображальної, телевізійної, мультимедійної інформації) – це і джерело вивчення історії літературної мови. У такому разі питання “культура мови видання” може розв’язуватися в комплексі аспектів: власне мовного, комунікативно-прагматичного, етичного, лінгвокультурного, про що свідчать відомі публікації О. А. Сербенської, В. М. Русанівського, С. Я. Єрмоленко, А. О. Капелюшного, О. Д. Пономаріва, М. Г. Яцимірської, Т. А. Коць, О. В. Ожигової та ін.

Мета розвідки – обґрунтувати поняття ‘культуромовний контент видання’, систематизувати відхилення від норм слово- та формовживання на тлі сучасного розуміння лексичних, граматичних, орфографічних, пунктуаційних норм; зіставити статику й динаміку культуромовних ознак текстів жіночого журналу “Радянська жінка” / “Жінка”, що виходив у 60-их та у 90-их роках минулого століття.

У дослідженні виходимо з постулату, що модифікування мови на різних рівнях її системи – це прояви варіантності загальнолітературних норм, яка неповні закріплена у сучасних кодифікаційних працях (правописі, граматиках). Саме літературні норми журналістського тексту, закріплені в його текстах (текстова кодифікація) і відбивають суть поняття *культуромовний контент видання*. Вивчення цього феномену на матеріалі мови журналу “Радянська жінка” (нині – “Жінка”) актуальне й перспективне насамперед з практичного погляду: воно уможливило фіксацію явищ мови, узалежнених (1) від мовної політики суспільства, (2) пуристичних орієнтирів спільноти в кожний конкретний період часу. Обрані часові відрізки – 60-ті та 90-ті роки XX століття – це періоди, коли в газетно-журнальній публіцистиці, по-перше, прогресувала орієнтація на певні зразки слововживання російської книжної мови, на характерні правописні норми (шістдесяті роки), а по-друге, увиразнилися тенденції до утвердження на практиці питомих правописних норм та норм слово- і формовживання. Саме прескриптивна репрезентація літературного стандарту (стильові та стилістичні норми) в друкованих видан-

нях і виконувала основну законодавчу функцію. Роль ЗМІ тут – визначальна: вони покликані і підтримувати культуру мови на високому рівні, і транслявати певну ідеологію нормативності. “У цьому розумінні роль письма аналогічна ролі прапорів, гербів та інших культурних символів” [8, 233]. У певному дискурсі літературні норми відображають і припустиму варіантність, що відображає мовні смаки доби, прихильність соціуму до певних засобів вираження смислів, на зміну яким у наступні періоди історії мови можуть прийти інші.

З погляду сьогодення зазначений культуромовний контент має специфічні особливості, відмінності, що спостерігаємо на тлі утрадиційнених за останнє десятиріччя способів вираження смислу. Мова українського журнального видання “Радянська жінка” у 60-ті роки відбиває норми, запроваджені й відстоювані відповідно до мовної політики радянської спільноти. Писемний текст на відміну від усного малопоширеного був найбільшим орієнтиром у формуванні та регулюванні мово- та слововживання. Він становить культурну цінність, засвідчуючи стабільність мовних норм (лексичних, граматичних, правописних) періоду 40 – початку 90-х років минулого століття, на тлі якої були сформовані жанрово-стильові стереотипи. Щодо мови журналу “Жінка” 90-их років, то в його культуромовному контенті відзначаємо чинність тенденцій варіантності у слово- та формовживанні, прояви орієнтирів на питомі норми. Щодо типовості відхилень від правописних норм, то частина їх віддзеркалена у двох часових відтинках, що засвідчує “перехідність” періоду 90-их років у процесі переорієнтації культуромовних смаків спільноти.

Так, у культуромовному контенті журналу 60-их років виокремлено лексеми, що мають синонімічні відповідники в сучасній літературній мові, але в той період на них накладалося своєрідне табу, й у масову мовну свідомість вкорінювали варіанти, наближені за звучанням до характерних для російської мови. Йдеться про послідовне вживання слів: *сітка* ‘мережа’ (*Однак через нечітку роботу окремих галузей торговельної сітки іноді в тому чи іншому селі або селищі бракує потрібних населенню товарів* (квітень, 1960); *просьба* ‘прохання’ (*Департамент поліції, в Київську судову палату, начальника Київського губернського жандармського управління та в інші установи з просьбою звільнити її дітей* (квітень, 1960); *учбовий* ‘навчальний’ (*Після шостої години вечора на «Точелектроприладі» починає свою роботу учбовий комбінат* (лютий, 1965); *виключно* ‘винятково’ (*Виключно велика роль комсомолу в організації культурного дозвілля молоді* (січень, 1966); *вірно* ‘правильно’ (*Усі доручення, виконувані дітьми, вихователька обов’язково перевіряє і прагне вірно оцінити роботу* (червень, 1962); *строк* ‘термін’ (*Таку відпустку керівник підприємства чи установи надає жінці за її просьбою на строк до трьох місяців* (травень, 1963); *трудитися* ‘працювати’ (*Що не кажіть, це так приємно, коли трудишся, стараєшся, часом і втомлюєшся, але все виходить до ладу, і люди вдячні тобі* (серпень, 1967). Детальніше див. [4].

Щодо мови публіцистичного стилю кінця ХХ ст. Т. А. Коць відзначала актуалізацію в ній таких пар слів, питомих українських основ, що є “атрибути культури-літературної спадщини” [5, 114, 115]. Ці факти підтверджує і культуромовний контент жіночого видання 90-их. Порівняйте перевагу в 60-их слововживання *процент* ‘відсоток’ (77,4 *процента* всіх працевдатних жінок – *трудяться* (жовтень, 1969) і паралельні форми у 90-их: ... *біда, що саме їм відводилася роль отого процента, за допомогою якого можна було удавати повновладдя* (серпень, 1990), *Але ті тридцять з невеликим відсотків, котрі мали представляти жінок у парламенті...* (вересень, 1990). Цю норму кваліфіковано так: “У сучасній українській мові закономірно активізується слово відсоток (калька з латинської procentum), яке протягом десятків років було відсунуте на периферію запозиченою назвою процент” [6, 45]. Так само наводимо лише паралелі: *дійсно/справді* (*Я з власного досвіду знаю, що жінці дійсно важко, коли в домі мала дитина* (травень, 1963); *Справді, всі раніше приховувані болячки вилізли на поверхню* (травень, 1999); *І фахівці фірми розповіли, що, дійсно, огірки колись становили більше половини продукції* (січень, 1994); *слід/треба, варто* (*Тому, при виборі тональності шпалер чи фарб для стін передпокою слід уникати похмурих тонів складних малюнків* (травень, 1963); *Слід сказати, що досі КБ не потерпало через плінність кадрів* (серпень, 1990); *Треба пам’ятати, що зубні пастки, попри їх надзвичайно широкий асортимент, поділяються на дві групи: гігієнічні та лікувально-профілактичні* (серпень, 1998); *Жарти жартами, але варто запитати в тих, хто три роки тому щедро обіцяв неодмінно підвищити, поліпшити* (січень, 1994) тощо.

Показове для культуромовного контенту 60-их слово *інтерес* ‘зацікавлення’ (*І особливого інтересу набувають нові рекомендації для легких платтів* (квітень, 1966), ...*з величезним інтересом обговорюють результати історичної місії* (квітень, 1960). Натомість у 90-ті актуалізується й синонім, пор.: *Любов Іванівна вмila уважно й зацікавлено вислухати кожного* (жовтень, 1998).

Як росіянізми сприймаємо з погляду сучасної мовної практики слова *роди, родильний, післяродовий, дородовий* зам. *пологи, пологовий, післяпологовий*; *льгота* зам. *пільга*; *шерстяний*

зам. *вовняний*; *грузовик* зам. *вантажівка*; *путь* зам. *дорога*; *приступ* зам. *напад*; *любимий* зам. *улюблений* (*Герої **любимих** спектаклів комуніст Дудар, матрос Гайдай, лікар Платон Кречет, шахтар Макар Діброва та інші завжди викликали і викликають у радянської людини прагнення наслідувати їх приклад* (квітень, 1960) та деякі ін., поширені в культуромовному контенті 60-их. Частина з таких “відчужених”, витіснених з літературно-мовного вживання слів набула відтінку розмовності, як-от *доказувати* зам. *доводити* (*Він розсердився, став їй **доказувати**, що вона дурна, нічого не розуміє* (лютий, 1967) – ВТССУМ, 235: 4. розм. Змогли, зуміти розказати, пояснити; *поздоровляти* зам. *вітати* (*Ось чому, **поздоровляючи** колектив фабрики з новим 1967* (лютий, 1967) – ВТССУМ, 834, без ремарки. 1. Вітати когось. Хоча, як бачимо, що в сучасній лексикографії ці відтінки не завжди виділено.

Відмежовуючись від багатьох форм слів, які щонайменше нагадують російськомовні аналоги, нині мовознавці відповідно до пуристичних тенденцій у формуванні ядра літературної лексичної норми радять їх замінювати. Одні з цих слів мають характерні префікси, що викликають асоціацію ‘це по-російському’. Йдеться про слововживання на зразок: *схарактеризувати* зам. *охарактеризувати* (квітень, 1960), *дотримуватися* зам. *додержуватися* (квітень, 1960); *виявити* зам. *проявити* (квітень, 1960); *вдатися*, *потопати* зам. *удатися*, *утопати* (*З перших же днів їй **удалось** міцно здружити ланку, яку колгоспники так і почали називати ланкою друзних* (травень, 1963); *Утопають в зелені і квітах вулиці Енгельса, Котовського* (травень, 1963). З цих самих причин нині відмежовуються від нормативних у 60-их, уживаних у 90-их: *добиватися* (правильно: *домагатися*) (*Після довгої і **впертої** спільної боротьби 5 червня 1904 року, нарешті, **вдалось** добитися звільнення з тюрми Марії Іллініччи* (квітень, 1960); *На мою думку, наша медицина змогла значно виграти, якби ми **добилися** змін в оподаткуванні* (серпень, 1990); *розбиратися* (правильно: *розумітися*) (*Марія Олександрівна добре **розбиралася** в них* (квітень, 1960); *зримий* (правильно: *очевидний, виразний* і под.) (*Все **зримішими** стають паростки нового в житті членів колгоспу, який з ім'ям Леніна крокує до свого прекрасного майбутнього* (квітень, 1960); *виключати* (оптимальнішим до ситуації вважають слово *вимикати*) (*В спальнях **виключили** світло, зменшили його у вестибюлі* (квітень, 1960) тощо.

У культуромовному контенті журналу “Радянська жінка”/“Жінка” другої половини ХХ століття є чимало прикладів стереотипних книжних формул, зворотів, штампів, які варто омінати, замінювати питомими аналогами, як-от: *Жінка опинилася в **безвихідному становищі*** [у безвиході] – *їй довелося робити вибір між сліпотою і знищенням дитини, яку вона носила під серцем* (квітень, 1960); *Захворювання, в **більшості випадків*** [здебільшого], *викликає травматичним пошкодженням сфінктера сечового міхура та опорних тканин, що утримують міхур* (жовтень, 1995); *Цього року **матимемо у достатній кількості*** [достатньо] *ліки проти діабету* (серпень, 1967). Знаковою культуромовною рекомендацією 90-их стало уникання зворотів на зразок *перш за все, у першу чергу*, які рекомендують замінювати словом насамперед, пор. у текстах: *Представниці прекрасної половини людства **віддають свої симпатії спорту перш за все** задля гармонійного розвитку, красивої фігури* (серпень, 1990); ... *жінці необхідно в **першу чергу** займатися дітьми і домом* (серпень, 1990) – *Зароблені кошти **витрачаємо насамперед** на придбання художньої літератури та періодики, екскурсії й мандрівки — зокрема, були всією сім'єю у Празі й Римі* (лютий, 1997).

Впадають в око словоформи з активними в 60-их роках словотворчими засобами, а саме: 1) з суфіксом -очн- (*Новикова **готує їжу в електроварочному казані*** (листопад, 1958); 2) з суфіксом -очк- (*Добре **розбираються жінки на селі в якості шерстяних кофточок*** (квітень, 1966); *Співробітникам **відділу доводиться багато працювати, щоб створити матері-одинокці певні умови для виховання дитини,** — закінчила розповідь Любов Миколаївна* (грудень, 1960); 3) у віддієслівних утвореннях з суфіксом -к- (*Ленін від душі **радів добре виданим книгам і обурювався** поганим добором матеріалу та поганою **брошуровкою** книг* (квітень, 1969); 4) з суфіксом -щик- (*Тут **працювала лише одна бригада, до якої входило дев'ять монтажників, зварників і крановщиків*** (лютий, 1965); 5) з суфіксом -уч-/юч- у субстантивованих дієприкметниках: *Жінка ця — **завідуюча** кафедрою Азербайджанського медичного інституту імені Нарімана Наріманова — Ніса-Ханум Мусабекова* (квітень, 1960); *Зінаїді Вікторівні, **завідуючій** кондитерським цехом ресторану «Москва», **приємно мати** таку кмітливую ученицю, є кому передати багаторічний досвід* (серпень, 1967). Почасті такі словоформи зафіксовано й у 90-ті роки: *Саме вони становлять **половину працюючих*** [треба – *працівників*] *у республіці* (серпень, 1990); *Обрану без підказок **«головуючого»*** [треба – *голови*] *тему* (серпень, 1990); ... *і **золотаве різьблення** були проявом **пануючого*** [треба – *панівного*] *тоді стилю бароко* (серпень, 1990) і под.

В аналізованому культуромовному контенті є виразні ознаки чинності певних норм графіки й орфографії та одночасний незбіг із сучасними нормами “Українського правопису” (1993 р.). Йдеться про: 1) відсутність графеми г (*Грунт для **квітника** треба добре обробити і внести добри-*

ва, але для цього не можна використовувати свіжий гній (квітень, 1969); 2) особливості написання іншомовних слів, власних назв, зміни до графічного оформлення яких внесено в 90-их роках [7, 10, 55, 102] (Але побачивши біля конвейерної стрічки молоденьких дівчат і хлопців, що бояться поворухнутися (липень, 1969); Слава і Вячеслав помаленьку обставляли свою простору і сонячну кімнату (березень, 1965); Мороз розмалював вікна візерунками, на вулиці завірюха, в навкруги кактуси, наче ти не в Києві, а десь в Арізоні, в горах Чілі або саванах Африки (березень, 1967); У суботу перед Зеленими святами – трійцею – гілки тополі разом із гілками інших дерев втикали у ворота (серпень, 1990), пор. це слововживання у пізніший час: Тримали її до Трійці, либонь після цього вона втрачає силу (квітень, 1997). Статті журналу не відбивають послідовне дотримання правила чергування у//в, а тому поширений в на початку (В гімназії хімію не викладали, і Олександр Іллєч сам вивчав цю науку (квітень, 1960), Втім, що означає це «мало»? (серпень, 1990), у середині (Цей візит – новий вклад в справу зміцнення миру на землі, в справу зміцнення дружби між радянським і французьким народами (квітень, 1960) речення, уживають прийменник у там, де мав би бути варіант в (...заходилися влаштовувати безплатні вегетаріанські обіди у навчальних закладах, на вокзалах і просто на міських площах (вересень, 1993).

Культуромовний контент журналу “Радянська жінка” засвідчує, що пошуки стилістично виразного слова часто йдуть по спіралі. Це бачимо на функціонуванні, наприклад, таких слів-синонімів, як *нині*, *нинішній* – сьогодні, сьогоднішній, *торік* – того року, *звісно* – звичайно. У сучасній мові публіцистики перші члени пар частотні, а у 60-ті роки вони справляли враження стилістично маркованих мовних знахідок. Мовознавці застерігали: “Важливо, щоб стилістичне забарвлення слів *нині*, *нинішній* не втрачалось, щоб вони не стали спочатку нейтральними, а потім і висловами-штампами” [6, 105]. Пор. приклади: *Пам’ятаю, яке велике враження справила на нас надрукована торік в газеті “Известия” стаття про досвід київської фірми “Світанок”* (серпень, 1967); *Нині так вчать вже тисячі учнів* (травень, 1963); *Так сталося і з нинішнім, так званім геометричним, стилем. Не можна сказати, що він переважає в сьогоднішній моді, однак, незважаючи на свою незвичність і сміливість, а може і завдяки їм він завоював багато прихильників* (лютий, 1967); *Звісно, не легко було все кинути* (травень, 1963). Отож, мода на такі сучасні для нас слова зароджувалася майже півстоліття тому, ці паростки пробивалися крізь застигли лексичних і фраземних відповідників, притаманних російськомовному вживанню.

Цю саму думку висловив на сторінках журналу “Жінка” В. С. Фіялко, який у січні 1994 року вперше у цьому контенті запропонував культуромовну консультацію та домашнє завдання. Цитуємо: “За попереднього «крилатого» часу таке «суржиківання» та «калькування» заохочувалося, бо мало «зближувати» дві великі слов’янські мови — російську та українську. Хоча слово «зближувати» у даному випадку можна успішно замінити словом «вिति́снити». Зокрема, часто можна почути вислів приймати участь (рос. *принимать участие*). Оскільки дієслово «приймати» українською часто означає «усувати, забирати», то вираз «приймати участь» має значення зовсім протилежне російському: позбавити себе участі! Отож започатковуємо своєрідний словничок найпоширеніших кальок з російської”.

Представлений матеріал засвідчує, що в історії української літературної мови ще багато невідомих текстів, які б відкривали перед нами систему і структуру мови в кожному конкретний період її розвитку, унаочнювали динамічні процеси культуромовного контенту газетно-журнальних видань.

Список використаних джерел

1. Журналістика: словник-довідник / автор-укладач І. Л. Михайлин. – К. : Академвидав, 2013. – 320 с.
2. Капелюшний А. О. Типові орфографічні та пунктуаційні помилки в журналістських текстах / А. О. Капелюшний. – Л. : ЛНУ, 2000. – 60 с.
3. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т. А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.
4. Мамич М. В. Культуромовний контент журнальної публіцистики 60-х років ХХ століття (на матеріалі видання “Радянська жінка”) / М. В. Мамич // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”. – Херсон, 2014. Вип. 23. – С. 94–98.
5. Ожигова О. В. Українська мова: зворотний зв’язок / О. В. Ожигова. – К. : Грамота, 2007. – 184 с.
6. Русанівський В. М. Життя слова / В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко. – К. : Вища школа, 1978. – 191 с.
7. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. – 4-те вид., випр. й доп. – К. : Наук. думка, 1993. – 240 с.
8. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс / Г. М. Яворська. – К., 2000. – 288 с.

Анотація. Стаття присвячена питанням культури мови журнального контенту другої половини ХХ століття. Зафіксовано й кваліфіковано типові розбіжності, що існують між нормами слово- та формовживання у шістдесятих та дев'яностих роках. Окреслено тенденції до посилення варіантності у слововживанні наприкінці минулого століття.

Ключові слова: культуромовний контент видання, літературна норма, мовна практика, лексична норма, граматична норма.

Summary. The article represents the cultural-speech content of «Soviet Woman» and «Woman» magazines in terms of historical dynamic of vocabulary, spelling, and grammatical norms of modern literary language. The concept of 'cultural-speech publishing content' explained as literary norms of journalistic text set forth in this report. The prospects of this phenomenon research were noted with practical standpoint: it enables fixation phenomena of language that are dependent (1) of the language policy of society, (2) of puristic community guidelines at any given time period.

Chosen time intervals were characterized as periods when the newspaper and magazine journalism, firstly, progressed focus on certain patterns of Russian book language usage, on typical orthographic norms (sixties), and secondly, the trend towards consolidation on practice specific orthography norms and speech-shape norms were marked out. Prescriptive standard of literary representation in print perform basic legislative function. The role of the media is determining – they are intended to support the culture and language at a high level and to broadcast a normative ideology. In certain discourse literary standards reflect the permissible variability that reflects tastes of era, and commitment of society to some means of expressing meaning to change that in the next periods of the history of language others could come.

Typical differences qualified that exist between the norms of word- and form-usage in the sixties and the nineties were fixed. Trends to increased variability in word-usage at the end of last century were outlined. Emphasis was made on those feature word-usage that were highlighted in the sixties and regained contemporary forms in the nineties.

Extralinguistic and intralinguistic factors of cultural and linguistic of women's magazine content were noted.

Key words: cultural-speech content, norm of the literary language, language practice, lexical norm grammar norm.

Отримано: 12.01.2015 р.

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2-1

Маркітантов Ю.О.

ПРИСЛІВ'Я ЯК ІНТЕРТЕКСТУКАЛЬНІ МАРКЕРИ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ІВАНА ІОВА

Вивчення будь-якого твору, а особливо художнього, який є культурним феноменом, приводить до розуміння того, що письменник жодним чином не може абстрагуватися від створених до нього текстів, тобто витворити ідеально нову річ. Усе, що з'являється нове, – це контамінація вже відомих образів, ситуацій, сцен, які переплітаються у найрізноманітніших зв'язках, стосунках, єдностях і запереченнях, з новими, витвореними уявою автора, в результаті чого народжується нова художня сутність.

Присутність у певному тексті елементів інших текстів чи власне інших текстів свідчить про введення в цей текст культурних кодів, що існують у суспільній свідомості носіїв мови. В науці це явище з легкої руки французької дослідниці болгарського походження Юлії Крестевої назване інтертекстом чи інтертекстуальністю (1967 р.).

Ґрунтовне тлумачення цих понять зробив Ролан Барт: «Кожен текст є інтертекстом: інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш або менш пізнаваних формах: тексти попередньої культури і тексти оточуючої культури. Кожен текст це нова тканина, зіткана із старих цитат. Обривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони поглинуті текстом і перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту і навколо нього існує мова. Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту інтертекстуальність не може бути зведена до проблеми джерел і впливів: вона – загальне поле анонімних формул, походження яких рідко можна виявити, несвідомих або автоматичних цитат, що даються без лапок» [2, 78].

На цьому «загальному полі анонімних формул» значне місце займають паремії. Як стверджують науковці, які дотримуються традиційного погляду на сутність паремії, вона «функціонує у мовленні, говориться у конкретному випадку, але завжди має узагальнений зміст» [6, 6].

Оскільки прислів'я чи не основна складова пареміології, то саме на ідеї семантичної загальності як на специфічній властивості прислів'їв наголошують А. М. Баранов і Д. О. Добровольський. При цьому поділяють усі прислів'я на дві групи. Для першої групи характерна рекомендаційність, а для другої рекомендаційність відходить у тінь, натомість у центрі уваги з'являється ідея пояснення, мотивації [1, 736].

Цю ж думку поділяє й В. В. Жайворонок: «Прислів'я – влучний образний народний вислів, часто римований за будовою, який у стислій формі узагальнює, синтезує різні явища життя і має переважно повчальний, настановний, філософський характер;.. характерною ознакою прислів'я є наявність у ньому тієї чи іншої сентенції» [4, 482].

Не відходять від традиційного погляду на прислів'я і літературознавці, щоправда розглядають його через призму літературного жанру, а не як лінгвістичну одиницю: «Прислів'я – жанр фольклорної прози, короткий художній твір узагальнюючого характеру, що являє собою сталий образний вислів у формі логічно завершеного повного судження (речення) з висновком, складається переважно з двох частин і, як правило, вживається в переносному значенні» [7, 556].

Однак О. І. Селіверстова у своїй докторській дисертації заявляє, що дидактичність прислів'їв «в наші дні піддається сумніву...» і наголошує, що їх основне призначення у мовленні – «бути засобом підвищення експресивності тексту, засобом вираження оцінки і характеристики ситуації, емоційного і/чи прагматичного відношення» [9, 10].

Не заперечуючи того, що стверджують згадані дослідники, визначимо, що істина все-таки посередині. Виконуючи інтертекстуальну функцію як потужний емоційно-експресивний засіб, прислів'я разом з тим привносять у текст узагальнюючий філософський зміст.

Мета нашої розвідки – виявити роль прислів'їв у творенні інтертекстуальності текстів Івана Іова і визначити їх емоційно-експресивну значимість.

Розглянемо такий контекст із поезії «Була у мене козацька люлька...»:

*Віддав їй [козацьку люльку] у музей провінційному Яворницькому,
де знакомита парусна Мамая
дивиться на відвідувачів святими очима:
«Близько лікоть, а не вкусиш» [5, 51].*

Відоме прислів'я «**Близько лікоть, та не вкусиш**», уплетене в поетичну тканину, виділене автором як цитата й, безперечно, є носієм пояснення, мотивації, що базується на народній мудрості. Тобто, у цьому випадку прислів'я виконує роль не стільки емоційно-експресивного засобу, скільки змістотворчого.

Дещо по-іншому входить у поетичний текст прислів'я *не стільки світу, що в вікні*. Автор змінює слово *світу* на *світла* (прийом паронімічної атракції) і цим досягає зміни філософії вислову:

*не тільки світла, що в вікні,
в полон здались, що на коні, –
прощення просять із віків –*

*улесливі, підступні, говірки,
ступили на поріг такі –
солодкі вельми і гіркі... [5, 215-216].*

У «Баладі про «темну»» поет описує страшні будні колимських таборів, жахливі умови, які ламали людські долі й душі, де одні в'язні попри все залишалися людьми, а інші не витримували й за кусок хліба продавали побратимів:

*І кожен про своє тоді згадав,
бо що ділити: заступ чи ті нари ж?!
І завмирала скрадлива хода,
де ситому голодний не товариш [5, 63].*

У прислів'ї *ситий голодному не товариш (не брат)* поет мотивовано змінює суб'єктно-об'єктні відношення на протилежні й цим акцентує увагу читача/слухача на тих дикунських порядках, які були в радянських таборах (пор.: російський аналог – *сытый голодного не разумеет* [3, 377]).

У поемі «Кармалюк» І. Іов, коли описує сцену приїзду нових панів у с. Головчинці, у першому випадку – при вживанні прислів'я *свідка б'ють, як дідька* – ідею пояснення, мотивації підкреслює препозиційними «*давно відомо*», що посилює дидактичність вислову:

*Давно відомо: свідків б'ють, як дідьків!
Чиясь душа зі страху навітки...
І щиросердно божитья сусідка –
Чомусь Устим Кармелів не такий [5, 129].*

Подальший перебіг подій, коли селяни очікують нового господаря, призводить до того, що автор знову звертається до сентенції з народних джерел: він застосовує прислів'я *в мішку шила*

не сховаєш. І для посилення його функціонального значення, розриває структуру паремії вже вживаним у попередньому контексті словом «відомо»:

*У моторошній тиші панство їде,
і віє панським духом за версту.
Везуть в обозі: горе, муки, біди
і пекло кар у пільмі душ везуть.
Аж схарапудилися змії-коні,
і натяглися віжки і оброть.
І били люди поспіхом поклони,
Хрестилися: «Ну, і послав Господь...»
В мішку, відомо, не сховати шила,
ворушиться сльоза, немов зерно...
І лебедино вигнулися шії –
для них давно відпарене ярмо [5, 130].*

Досить часто, за нашими спостереженнями, у поетичних творах різних авторів (О. Почапська, В. Вишневський, Р. Рождественський та ін.) функціонує прислів'я *краще синиця в руках, ніж журавель у небі* – 'краще реально мати небагато, ніж бажати володіти чимось значущим, але недосяжним'. І що характерно, це прислів'я, як правило, авторами піддається трансформаціям. І. Іов також попрацював як з формою, так і зі змістом відомого народного вислову при написанні публіцистичної поеми «Хто ми такі»:

*Приховане, таємне вивертала,
немов сорочку чисту до рубців...
**І в небі журавля було замало,
було синиці тісно у руці [5, 104].***

Натяк на відоме слов'янським народам у декількох формальних варіантах прислів'я *не плюй у криницю – знадобиться води напитися* з глибоким повчальним змістом (попередження щодо необдуманого, недальновидного поведінки у відношенні до кого-небудь) бачимо у «Баладі правоти»:

*І стрепенуся сам, неначе кінь,
щоб стати хмарою чи кураїною –
котитимуть тобою сто країн,
ти ж марши однією Україною.
Дніпро покравя хвилями чоло,
безжурна цілина на лобі в нищих...
**Наплюй на все, – горла мені салон,
але не можу, бо довкруг криниці [5, 77].***

До речі, Сергій Пантук також використовує прийом натяку при вживанні цього прислів'я:

*Та скільки воду пив
З чужих криниць,
Клянуся небом –
Ні в одну не плюнув! [8, 112].*

Аналогічно чинить Іван Іов із відомим прислів'ям *що посієш, те пожнеш*, коли актуалізує його зміст у тексті твору «Балада про бульдозер»:

*Мілірентгени розрізняєм, бери,
набрали в рот заздалегідь води.
В кабіні – сталіни, ежови, берії –
Ті, хто колись бульдозера водив.
**Ті, що посіяли нам горе
і пожинали в тридцять сьомім страх...**
Бульдозер підминав хрести, собори
і буксував на прадідів кістках [5, 66].*

Гнів героя поеми «Кармалюк» до гнобителів селянства автор розкриває виразом, який десь на підсвідомості нагадує нам прислів'я *Люби як душу, а труси як грушу*, хоча й докорінно трансформоване, але таке, що не тільки не втратило свій повчальний зміст, а й значно додало до нього емоційно-експресивного запалу:

*Що діється? Гадала і на ситі...
Олені і вночі не до сання,
Бо хлопцеві хотілось завжди мстити
Панам.
**Вхопити б міцно, як за стовбур груші
І потрусити їх нікчемні душі [5, 122].***

Отже, значне, як для таких мовних одиниць, представництво прислів'їв у поетичному творі Івана Іова свідчить про те, що це, по-перше, вирази багатофункціональні, а по-друге, що творчість поета глибоко народна за своєю сутністю і філософська за змістом.

Список використаних джерел

1. Баранов А. М. Пословицы как разряд фразеологизмов (новейший подход к старой категории) [Электронный ресурс] / А. М. Баранов, Д. О. Добровольский // Семинар «Вселенная русской фразеологии». – Режим доступа : http://www.philol.msu.ru/-r/c2010/abstracts/r/c2010_abstracts_sem20.pdf
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс, 1978. – 616с.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т.1-4 / Владимир Даль. – М. : Рус., яз., 1989-1991.– 1991. – Т.4. – 683 с., 1 портр.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Іов І. Поезія. Вибране / Іван Іов. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – 416 с.
6. Коцюба Л. Б. Психолінгвістика і паремія: к вопросу о соотношении понятий [Электронный ресурс] / Лариса Борисовна Коцюба // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Лингвистика. – 2012. – № 2 (261). – С.4-7. – Режим доступа : <http://cybtrleninka.ru/article/n/psiholingvistika-i-paremiya-k-voprosu-o-sootnoshenii-ponyatiy>
7. Літературознавчий словник-довідник / [за заг. ред. Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І.]. – К. : Академія, 1997. – 748 с.
8. Пантук С. Босаяцький калфа: Вибрані поезії / Сергій Пантук. – К. : Факт, 2005. – 236с.
9. Селиверстова Е. И. Русская пословица в паремнологическом пространстве: стабильность и вариативность (лингвистический аспект): автореф. дис. на соиск. научн. степени доктора филол. наук. спец. 10.02.01. «Русский язык» / Елена Ивановна Селиверстова. – С-Пб., 2010. – 47 с.

Анотація. У статті аналізуються прислів'я, які активно функціонують у поетичних творах Івана Іова. Наголошується, що вони є потужним емоційно-експресивним засобом, приносять у текст узагальнюючий філософський зміст і виконують інтертекстуальну функцію.

Ключові слова: поетичний текст, інтертекст, інтертекстуальність, паремія, прислів'я.

Summary. Researching of any work art brings us to understanding that writer cannot abstract his mind from texts created earlier. Everything new that appears – is the consolidation of already known images, situations, scenes with new ones, created by author's imagination and as the result of it a new artistic essence.

Presence of text elements or texts themselves shows the inclusion of cultural codes, which exist in general linguistic perception of speakers into the text. In science such phenomenon is called an intertext or an intertextuality.

We proceed from the understanding that every text is the intertext, where in different forms the texts either from the previous culture or from the surrounding culture are consolidated.

Paremiæ can become the component part of the artistic text. The paremiæ, as a rule, includes proverbs, saying, and riddles. Proverbs is the most important component part of the paremiology, and its specific peculiarity is the semantic generality. The specific feature of the proverb is presence of any maxim in it. Except this, proverb is the means of text expressivity increasing, means of evaluation and description of situation expressing.

Even though that proverb is the text itself, it is actively used by Ivan Iov in his poetical works. And together with other linguistic means it is the active factor of intertext creating.

Key words: poetical text, intertext, intertextuality, paremiæ, proverb.

Отримано: 18.01.2015 р.

УДК 81'367.5

Маркітантова В.Ю.

ІНФІНІТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ У СТРУКТУРІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Речення – це багаторівнева одиниця, структурні елементи якої мають ієрархічну будову та перебувають у певній взаємодії. Особливості семантичної та формально-граматичної будови речення перебувають у полі зору таких вітчизняних мовознавців як Н. Д. Арутюнова, В. Г. Гак,

Г. О. Золотова, О. В. Падучева, Ю. С. Степанов, Н. Ю. Шведова, В. М. Бріцин, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський та інші.

Мета роботи – розкрити семантико-синтаксичні функції інфінітива у структурі складного речення сучасної української літературної мови, виявити здатність надавати реченню значення мети, умови та поширювати його.

Інфінітивне речення – один із структурних різновидів односкладних речень, що здавна привертає увагу мовознавців і, попри все, неоднозначно ними трактується. У багатьох працях висвітлюється історія виникнення речень цього типу, пропонуються різноманітні класифікації, описуються їх структури. Основним і визначальним у теоретичному осягненні цього синтаксичного феномена є окреслення межі між безособовими та інфінітивними конструкціями. Особливо це стосується конструкцій типу *Ти знаєш, люба, поки що, то й краще б не озиватись, надто до Івана, бо він в непевні справи устряває*. Як зазначає А. Загнітко, погляди науковців на такого типу структури ще не усталилися, «оскільки їх розглядають то як двоскладні (інфінітив маркований категорійною семантикою підмета, а слово категорії стану виконує функцію присудка (І.П. Распопов)), то як безособово-інфінітивні (І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська), то як суто інфінітивні, де слово категорії стану виконує допоміжну функцію (О.В. Падучева)» [3, 4].

Інфінітивні речення характеризуються великою розмаїтістю модальних значень, виділення яких започатковане ще К. О. Тимофеевим. У подальших розвідках учені дещо змінювали та доповнювали наявні класифікації. Зокрема, В. М. Брицин виділяє такі модальні значення: повинність, визначеність, неможливість, доцільність та бажальність, спонукальність [1, 194 – 257].

Зазначимо, що інфінітивним конструкціям притаманне «ірреальне модальне значення, тобто таке, яке з точки зору мовця повинно або може відбутися за наявності певних умов: допустимості, необхідності, неминучості і т. ін.» [5, 26].

Речення, в яких інфінітив поєднується зі сполучником *щоб/щоби* і виражає різні смислові відношення, трапляються часто. Велику групу становлять конструкції, де інфінітив має значення мети, при цьому суб'єкт дії є спільний і для головної частини і для інфінітивної конструкції: *Ясно, що вона спішить вирватись на автостраду, щоб податися до американців* (О. Гончар). Характерною особливістю, яка відрізняє ці конструкції від інших складнопідрядних речень, є відсутність модальної співвіднесеності інфінітивної конструкції з дійсністю, бо незалежному інфінітиву не властива граматична категорія часу, а також він «не ускладнений значенням особи, числа і роду» [2, 200], а суб'єктивна модальність, як стверджує В.А. Чолкан, є факультативною ознакою та реалізується у висловлюванні за допомогою спеціальних слів, словосполучень і речень, модальних часток, вигуків, за допомогою інтонації та порядку слів, а також спеціальними конструкціями [4, 153].

Інфінітивна конструкція лише називає мету і можливість реалізації тієї дії, що відбувається в головній частині, і тим самим робить ці речення подібними до простих: *Охорона табору чекала з дня на день вагонів, щоб вивезти невільників далі на захід, на інші роботи* (О. Гончар) – пор.: *Охорона табору чекала з дня на день вагонів для вивезення невільників далі на захід, на інші роботи*.

Найпевніше відчуті семантику можливості можна, порівнявши підрядні інфінітивні частини з синонімічними безособовими або двоскладними реченнями. Якщо давальний агентивний наявний, то такі речення вступають у синонімічні відносини з двоскладними реченнями, порівняймо: *Щоб тобі здобути лісову корону, ми Змію-царицю скинемо із трону і дамо крем'яні гори в оборону!* (Леся Українка) – *Щоб ти зміг здобути лісову корону, ми Змію-царицю скинемо із трону і дамо крем'яні гори в оборону!* Якщо ж давальний агентивний відсутній, то такі речення синонімічні безособовим з модальним предикатом *можна*: *Щоб наші людські клопоти збагнути, то треба справді вирости не в лісі* (Леся Українка) – *Щоб наші людські клопоти можна було збагнути, то треба справді вирости не в лісі*.

Заперечна частка *не*, вжита перед інфінітивом, перетворює модальну семантику можливості на семантику неможливості: – *Жити можна*, – *сказав він директорові стримано, щоб не перехвалити* (О. Гончар); *Лобода Володимир Ізотович сидів поруч неї, щоправда, не зовсім близько, боявся, щоб не притулитись: тільки деколи витягував голову в її бік, запобігливо, стиснено запитував: Єлю, тобі цього... чи того* (О. Гончар); *Однак і крізь іржаво-руді гуркотливі гори, крізь хмаровище димів, випалених доломітів та агломератної пилюки час від часу прозирає до Віруньки той найдорожчий образ, що ним опечалене її дитинство, той, що пішов із світу її дитячої любові у канонаду дніпровських переправ, щоб ніколи звідти не повернутись* (О. Гончар).

Як видно з фактичного матеріалу, в реченнях з семантикою можливості/неможливості переважають утворення з інфінітивами доданого виду, але трапляються випадки, коли вживаються інфінітиви недокожаного виду, що ніяким чином не впливає на семантику речення.

Найбільш поширеними є речення, в яких підмет головної частини співпадає з суб'єктом інфінітивної конструкції: *Зопалу він погнав коня на доріжку, щоб розвідати її до кінця* (О. Гончар); *Щоб вийти на Будапештське шосе, полк мусив з артилерією та всіма обозами перетнути близько десяти кілометрів осінньої розбухлої трясовини* (О. Гончар); *Щоб не розридатись, вона [Шура – В.М.] швидко пішла до виходу, притримуючи білими руками борти шинелі.*

Проте суб'єкт підрядної частини не завжди є підметом головної. Наприклад: *Про те, щоб взяти перевал в лоб, не могло бути й мови* (О. Гончар); *Кому залишиться оця переточена норма окопів дамба? Адже тут знову засяде противник. І треба буде крові та крові, щоб вибити його вдруге...* (О. Гончар)

Іншу групу становлять речення, в яких інфінітивні конструкції у поєднанні з сполучником *якщо* виражають узагальнену умову і називають дію, що відноситься до узагальненого суб'єкта: *Тільки якщо вмерти, то саме у штурмі, на льоту, визволяючи рідне місто, – адже воно варте того...* (О. Гончар); Дія, зазначена в інфінітивних реченнях умови має позачасову реалізацію: *І така ж маленька, як Еллада, тепер наша планета, якщо брати її порівняно із всесвітом, з його космічними просторами* (О. Гончар); *І навіть якщо уявити, що парусний флот доживає своє, то й тоді треба віддати цьому завзятеві належне* (О. Гончар)

Крім сполучника *якщо*, інфінітивна конструкція для передачі значення умови може сполучатися із сполучниками *як* та *коли* в значенні *якщо*: *Як тебе послухати, товаришу мислитель, то моя робота нічого не варта?* (О. Гончар); *І якщо вже судилося жити, то живи, гори, не чади, бо як лише небо коптити, то хай краще трісне від перенапруг оцей твій міокард...* (О. Гончар); *Інци рівних нема, Інка для мене все, коли вже правду казати* (О. Гончар); *Надвечір надівши чистеньке плаття, аж до собору пішла – так, безцільно. Хоча не зовсім і безцільно, коли бути відвертою до кінця* (О. Гончар).

Як бачимо з прикладів, інфінітивні конструкції не мають не лише часової віднесеності, а й модальної оцінки, про що свідчить неможливість введення до структури конструкції модальних слів.

До складних речень з інфінітивними конструкціями відносимо речення з оптативною семантикою, яка виражається за допомогою сполучника *якби*, частки *би/б* або самостійно, або у поєднанні з підсилювальною часткою *хоч*, *аби*, *тільки*: *Бугор ніби сам її виколював, запевняє малюків, що міг би і тут таємну майстерню відкрити, всіх би оцих пацан чат розмалював, якби тільки добути йому спеціальну туш та дві голки...* (О. Гончар); *Зараз він був щедрий, великодушний, усі свої таємниці відкрив би товаришеві, аби б тільки підбадьорити Гену* (О. Гончар); *А я й тих розумію. На саму іноді таке знаходить, що хоч би й порушити буденний наш розпис...* (О. Гончар); *Цікаво, яке сьогодні зведення Інформбюро? Як ти думаєш, Сагайда? – запитав Сіверцев, сидючи біля рації. – Що, якби запитати, га?* (О. Гончар) У вираженні модального значення оптативності спостерігається неоднакова активність різних семантичних типів предикатів. Зокрема, в інфінітивних реченнях з оптативною модальністю переважають утворення з інфінітивами доданого виду. Вживання інфінітива лексично не обмежене. Це можуть бути дієслова на позначення дії або процесу: *Все зроблю, гори переверну, аби зробити вас щасливою, аби тільки розквітнув ваш талант!* (О. Гончар); *Якби зазирнути в цей час йому в очі, маленькі, як вістря, то ні найменшого поруху в них, ніщо там не промайне, ніщо не зблисне живе, вогникові, як в очах молодих* (О. Гончар).

Досить поширеними в мовленні складними реченнями є речення, в яких інфінітивні конструкції поєднуються з головною частиною займенниково-питальним зв'язком. Ці конструкції подібні до питальних інфінітивних речень і виражають різні модальні значення. Залежно від семантики дієслова головної частини, а також деколи від виду інфінітива, такі речення можуть мати модальність необхідності, можливості або повинності: *Гори педагогічної літератури написано про таких, про те, як підбирати ключі до їхніх розхристаних душ, а постане ось такий Кульбака перед тобою, і раптом бачиш, що ніякий стандартний ключик до нього не підходить* (О. Гончар); *Кожна з гектарниць без нагадувань знає, що, коли і як їй робити, бо шкілька на те й шкілька, щоб око не дримало, найніжніший сорт повинен у цих пісках прийнятися, вкоренитися* (О. Гончар); *Потім у дверях загриміло, захлюпало, і ординарець Сагайди, заздалегідь попереджений, де їх шукати, став мокрий на порозі, з автоматом на грудях* (О. Гончар); *І коли аж так зайшлося, кому віддати перевагу з них двох, мати таки вибрала без вагань його, сина, а того витурила геть, бо навіщо хлопцеві такий «батько»...* (О. Гончар)

Найменш продуктивною групою є речення з інфінітивними конструкціями, що виражають присубстантивно-атрибутивні відношення: *Так, певно, мусить почувати себе каменярь, руки*

якого вклали хоч один карниз грандіозного палацу, що йому стояти віки (О. Гончар); Воли були такі, що не дістали рога (О. Гончар).

Отже, розглянувши інфінітивні конструкції у структурі складного речення, ми можемо говорити про значну кількість взаємопов'язаних синтаксичних та семантичних функцій інфінітива, а також про засоби їх вираження.

Список використаних джерел

1. Брицин В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / В.М. Брицин / АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А.Потебни; [отв. ред. Г. П. Ижакевич]. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.
2. Галкина-Федорук Е.М. Безличные предложения в современном русском языке / Е.М. Галкина-Федорук. – М.: Изд-во МГУ, 1958. – 332 с.
3. Загнітко А. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика [Електронний ресурс] / Анатолій Загнітко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – Вип. 34. – Ч.1. – С.3-10. – Режим доступу: www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/visnyk/34_1/zagnitko.doc
4. Чолкан В.А. Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в односкладних інфінітивних реченнях / В.А. Чолкан // Структура та семантика мовних одиниць у функціональному аспекті: зб. наук. праць. – Чернівці, 1996. – С.152- 163
5. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення: Монографія / В.Д. Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2002. – 272 с.

Анотація. В статті проаналізовано синтаксичні та семантичні функції інфінітива у структурі складного речення сучасної української літературної мови. Особливу увагу приділено засобам вираження семантики інфінітивних конструкцій.

Ключові слова: речення, інфінітивна конструкція, модальне значення.

Summary. In the article the syntactic and semantic functions of infinitive are analysed in the structure of difficult sentence of modern literary Ukrainian. The special attention is spared to facilities of expression of semantics of infinitive constructions, ability to give to the sentence of value of aim, condition and distribute him is educed. Infinitive sentence – one of structural varieties of simple sentences, that since olden times attracts attention linguists and, in spite of everything, ambiguously interpreted by them. History of origin of sentences of this type is illuminated in many labours, various classifications are offered, their structures are described. Basic and qualificatory in the theoretical understanding of this syntactic phenomenon there is a lineation of limit between impersonal and infinitive constructions. As marks A. Zagnitko, looks of scientists to such not strengthened the type of structure, “as they are examined then as two-members, then as impersonally-infinitive, then as especially infinitive, where the word of category of the state performs the auxiliary duty “

Infinitive sentences are characterized by the large variety of modal values the selection of that is founded by К. О. Timofeyev. In further secret services scientists changed something and complemented present classifications. In particular, V. M. Britsin distinguishes such modal values: duty, definiteness, impossibility, expediency and others.

It costs to mark that to the infinitive constructions inherent «unreal modal value, such that from the point of view of speaker must or can take place at presence of certain terms : admission, necessity, inevitability and others”.

Key words: sentence, infinitive construction, modal value.

Отримано: 14.02.2015 р.

УДК 811.161.2'38

Марчук Л.М.

ДУХОВНОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОЛЬОРУ: ПОНЯТТЯ ЧОРНОГО

Мовна картина світу пов'язана із поетичним мисленням і в будь-якій мові має свою специфіку, в тому числі і колористичну. «Мовна картина світу – це понятійна структура, характерна для окремої мови, за допомогою якої люди, носії цієї мови, сприймають навколишній світ і усвідомлюють його” [9, 48]. Тому лінгвістика кольору як науковий напрям набуває все чіткіших контурів. Науковий та лінгводидактичний аспект кольороназв досліджують з позицій класифікації кольороназв, питання їх походження, сфери функціонування, спеціальної мотивованості тощо.

В українській мові з кольором «чорний» або з його відповідником прикметником «темний» пов'язана негативна характеристика. Напр.:

Єдина.

В лісах застає мене темна година,

Як музика в місті зненацька за рогом.

Я чую: пасеться узліссям єдино-

Ріг (не плутати з носорогом) [1, с.39]. Пор.:

Мій пане, який нерозумний світ!..

Яка на румовище сходить журба!

Під небом, чорним, ніби графіт,

Конаю в піску. І грифон з герба [1, 41].

Темну годину можемо тлумачити і як пізню пору доби, і як важкий час у житті героя, тоді як колір неба – чорний у Ю. Андруховича має чітко виражене негативне оцінне забарвлення, яке супроводжується іншими асоційованими з негативом лексемами: *журба, конати, грифон*.

На одному із сайтів натрапляємо на пісню Івана Лузана «Чорний чоловік» яка перегукується мотивом з поемою С. Єсеніна «Чорний чоловік».

Він стояв вночі

І поки його ніхто не бачить

Змінював ключі,

А ще вішав свої тим,

Кому не стачить.

Потім, навіть вдень,

Він стирав прадавні межі

І ставав у тінь.

І він досі стоїть там,

За нами стежить.

Не боїться куль,

Бо сам ті кулі виготовляє.

Замовляє біль,

А потім каже, що страждає.

Чорний чоловік...

І так за віком вік...

Він написав колись

У що треба вірити і що треба знати,

Й до чого тобі – зась,

І в чому не варто сумніватись.

Але недавно я

Випадково його помітив.

Він – ще та змія!

І після цього йому вже не вірив.

Вимкнув світло я,

Запалив свічку, запахло воском.

І ось воно сія -

Сонце, придавлене обрію тиском.

Чорний чоловік...

І так за віком вік...

Чорний чоловік...

В моїх снах уже він зник...[2]

«Чёрный человек» – поема Сергія Єсеніна, вперше опублікована в журналі «Новый мир», М., 1926, № 1, січень. У ній передано настрій відчаю і жаху перед незрозумілою дійсністю, відчуття неможливості пізнати таємниці буття. Перекликаються з цими мотивами і поезії Ігора Павлюка, одна з яких має символічну назву «До теми «чорний чоловік». У Павлюка цей герой також негативно забарвлений, але крім переносного значення, яке несе на собі лексема «чорний», а саме: ворог, той хто купує душі «Він не дає, мені здається, тіні», «Він любить також душу купувати», той що перетворює землю на пустелю, він ще й описує його одяг, використовуючи кольороназву у прямому значенні: «На ньому чорний дорогий костюм, Сорочка срібна, золотий перстеник». Для більшого підсилення автор порівнює два полюси на шкалі кольороназв – чорний / білий: «До когось він приставлений завжди. Як тінь до світла, наче біль до щастя. Як чорна склянка мертвої води До білого вина мого причастя» [3].

Словник синонімів подає два синонімічних ряди до слова *чорний*: 1) *смолистий, смолянистий, смоляний, аспідний, агатовий*; 2) *брудний, важкий, лихий, непорядний, підсобний*.

Залежно від кольору волосся *чорний* можемо замінити словом *брюнет* (у характеристиці людини) і словом *вороний* (тварини, а саме: коня). *Чорний* як знижене щодо негроїдної раси також уживане в сучасному українському живому мовленні [6, 885].

Фразеологічний словник подає такі приклади з лексемою *чорний*: *чорна година (доля), чорна кішка, чорна пляма, чорна смерть, чорна хмара, видавати біле за чорне, чорний день, чорний ворон, як чорний віл на ногу наступив, чорнильна душа, у роті чорно, чорної пам'яті, держати в чорному тілі* [7, 950]. Що ж до лексеми *чоловік*, то у словнику вона поєднана з прикметником *божий* [7, 950].

У збірнику Приповідок подибуємо: *Дав йому чорне на білім* (Дав йому на писмі. Запевнив його писаним документом); *Чорний, як дідько* (Дуже чорний. Народ зображає собі чорта в постаті чорного чоловіка з рогами на голові, хвостом і копитами вмісто стіп); *Чорні брови чарівні, біду готувлять тобі* (Перестерігання парубка, щоб не женився з чорнобровою дівчиною) [4, 217].

За спостереженням, в українській мові реалізація чорного кольору має свої особливості. Порівнюючи слов'янські мови, О. Потєбня, посилаючись на Лотце, писав: «...може бути, що не для кожної людини *a* відноситься до *y*, як чорний колір до білого, але не кожному *e* стає схожим на жовтий, *i* – на червоний, *o* – на голубий колір, так само не кожен пізнає у червоному кольорі – ароматичну насолоду, в голубому – водянисту кислоту, в жовтому – смак метала» [5, 96-97]. Чорний колір характеризує людину з незрозумілими (темними) намірами, підлу, з негативними конотаціями.

Один з образів чорного описує в своєму романі В. Шкляр. За назву він узяв словосполучення «Чорний ворон», що можна розглядати і як поєднання кольоролексеми із іменником, і як термін на позначу підвидів птахів: «*Майже триста літ прожив чорний ворон на білому світі, а такої мокрої осені не пам'ятав*» [8, 360]. У романі, крім цього словосполучення, функціонує і назва «Чорний ліс», яка характерна для вживання майже на усій території України. Напр.: «*До Чорного лісу я повернувся впору...*» [8, 202]. Це узагальнена назва певного лісу, а, оскільки, лісів в Україні багато, то одночасно біля населеного пункту може бути кілька лісів, один з яких чорний. Також для підсилення та активного функціонування чорного кольору автор вживає і назву «Чорний шлях»: «*Перед Чорним шляхом, що пролягав через ліс, Ворон потяг за повід ліворуч, але Мусей став як укупанний*» [8, 18]. Головний герой роману був отаманом на прізвисько Чорний ворон. Його характеристику (негативну з позиції керівництва губчека) як узагальнений образ автор подає в донесенні уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті і датує це 4 листопада 1921 роком. «*Черный Ворон – непримиримо хитрый и упрямый враг... Высокого роста, черная борода, длинные черные волосы до плеч. Глубоко посаженные глаза тоже темные, взгляд тяжелый, медлительный, выражение лица суровое*» [8, 122]. Характеристика героя в чорних кольорах підкреслює його суворий характер. При цьому для українців та для його дівчини він – герой.

Отже, характер людини, його почуття можуть бути передані в кольорних характеристиках. Рідна мова дає нам сітку координат, стандартні вислови, які допомагають інтерпретувати емоції в колір.

Навколо етнокольників на базі атрибутивних словосполучень з термінами кольорів формуються також етнолінгвальні комплекси в рамках різних денотативних сфер.

Методикою виділення етнокольника вважаємо виділення критеріїв та антикритеріїв. Тобто, критерієм того, що цей колір не може бути в певному ареалі як етнокольник є наявність ефекта його відторгнення, яке виявляється в присутності контекстів з такими прикладами, які демонструють негативну оцінку цього кольору – тобто діагностичний контекст. Таким контекстом є у нашому прикладі художній дискурс, тоді ефект відторгнення може втручатися в сферу абстрактної лексики, наприклад «людина з чорним піднебінням». Вважаємо, що чорний колір для української ментальності не етнокольник, а етнорелевантний колір, тобто такий, який разом з етнокольором має всередині ареалу особливу значущість. Амплітуда використання цих кольороназв не стільки широка, як в етнопріоритетного кольору, проте цей колір також досить частотний і його вживання має специфіку вияву в українській мові.

У завдання дослідження входив вияв аналогій, подібностей та відмінностей полів різних кольорів художнього дискурсу української мови як етносоціокультурологічно значущих елементів мовної картини світу. Ми провели інвентаризацію засобів кольоропозначення та їх функцій, виявили типологічні характеристики термінів кольорів. Серед параметрів розгляду – моделі утворення кольороназв, їх структурний склад, абстрактність / конкретність, етноспецифічність / інтернаціональність.

Основою нашого аналізу кольороназв став колір конкретних об'єктів навколишнього світу, які входять до складу конкретних тематичних груп, у тому числі й колір людини як об'єкта кольороназв. Лінгвокультурні стереотипи та феномени, а також духовно психологічні портрети та ментальні світи явно несуть на собі антропоцентричні ознаки.

Отже, задекларований фрагмент мовної системи доводить, що кольоропозначення є антропоцентричною й етнічно маркованою категорією.

Примітки

¹ Тут і далі дотримуємося правопису вихідного тексту.

Список використаних джерел

1. Андрухович Ю. Моя остання територія / Ю. Андрухович. – Л. : Піраміда, 2009. – 308 с.
2. Лузан Іван. Чорний чоловік [Електронний ресурс] / Іван Лузан – Режим доступу: <http://www.pisni.org.ua/songs/2240675.html>.
3. Павлюк Ігор. До теми «Чорний чоловік» [Електронний ресурс] / Ігор Павлюк – Режим доступу: <http://maysterni.com/publication.php?id=82747>.
4. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Х. : Лабиринт, 2007. – 248 с.
5. Приповідки або українсько-народня філософія / зібрав та видав Володимир С. Павлюк. – Едмонт : Алберта, 1946. – 352с.
6. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К. : Наукова думка, 1999 – 2000. – Т.2. – 955с.
7. Фразеологічний словник української мови : В 2 т. / уклад. : В. М. Білоноженко, В. О. Виник, І.С. Гнатюк та ін. – К. : Наукова думка, 1993. – Т.2. – 984с.
8. Шкляр В. М. Залишинець. Чорний ворон / В.М. Шкляр. Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного Дозвілля», 2011. – 384с.
9. Grgorczykowa R. Понятие языковой картины мира / R. Grgorczykowa // Językowy obraz świata. – Warszawa, 1990. – S. 38 – 59.

Анотація. У статті досліджуємо проблеми лінгвістики кольору в художньому дискурсі української мови, використовуючи загальнолінгвістичний підхід. Метою дослідження є лінгвофеноменологічний опис груп об'єктів, які мають певне забарвлення, та параметризація такого опису. Ми вибірково описуємо кольори як феномени – індивідууми, при цьому намагаємося описати лексичний клас кольороназв у сукупності як цілісне утворення, яке складається з елементів-термінів кольору.

Ключові слова: кольороназви, лінгвокультурні стереотипи та феномени, етносоціокультурологічно значущі елементи.

Summary. In the article the problems of color linguistics in literary discourse in Ukrainian language are researched, the general linguistic approach is used. The aim is linguophenomenological description of groups of objects, which have a specific coloring and parameterization of such description. We partially describe color as phenomenon – the individual ones, at the same time we try to describe the lexical class of color names together as the complete formation, which consists of color element-terms. The aim of the research is to define the analogies, similarities and differences of various color fields in literary discourse of Ukrainian language as ethnosociocultural significant elements of linguistic picture of the world. We carry out the inventory of means of color indication and their functions; we also define the typological characteristics of color terms. Among the research parameters – models of color names creation, their structural component, abstractness/concreteness, ethnospecificity/internationality.

The basis for the analysis of color names became the color of the environmental objects, which belong to the specific theme groups, including color of the human as the object of color name. Linguocultural stereotypes and phenomena and also psychological portraits and mental worlds create the anthropocentric features

So, the declared fragment of the linguistic system proves that color indication is the anthropocentric and ethnically marked category.

Key words: color names, linguocultural stereotypes and phenomena, ethnosociocultural significant elements.

Отримано: 15.01.2015 р.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ РИТОРИКИ У СУЧАСНІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ

На початок ХХ століття намітилися три гілки у розвитку риторики: політична (революційна), судова і шкільна. Соціальний розвиток суспільств зумовив виникнення неориторики. Засновником її вважають логіка і юриста Хаїма Перельмана, провідного теоретика аргументації, керівника брюссельської школи « нової риторики ». Його ідеї розвивали інші вчені, зокрема Жак Дюбуа та учасники групи «М («мю»), що по-грецьки означало метафора. Пізніше у 1986 р. вони видали працю «Загальна риторика» [2].

Проблема полягала в тому, що аристотелівські логічні аргументи, що так успішно діяли у науковій мові, стали вважатися мало ефективними у гуманітарних науках і суспільному житті (психології, філології, соціології, юриспруденції, політиці). Тому до логічних аргументів у неориторичі додаються ціннісні аргументи (аналогійні, образні, метафоричні, міфічні, тропейні). Там, де не спрацьовують або мало діють логічні аргументи, вступають у дію ціннісні судження: переконують, привчають, виховують самосвідомість вдосконалюють мово мислення і вербальне мовлення.

Відповідно до потреб сучасного глобалізованого й інформатизованого світу, неориторика вносить зміни у трактування риторичних понять: оратор, аудиторія, мета, (цілі) промови.

Оратор у неориторичі – це передусім яскрава авторитетна мовна особистість, що відповідає суті проповідуваного, є носієм людських цінностей, прав людини, добра і справедливості, свободи і щастя. Він повинен вселяти впевненість у людські душі, вести їх за собою і бути гідним ораторського призначення. Це може бути месія, пророк, батько нації, провідник, вождь, керівник, ідеал, герой часу, політичний, громадський, культурний діяч.

Аудиторія – це не просто зібрання людей, а модель соціуму або його частина. Аудиторія моделюється відповідно до прагматичних настанов слухачів, тобто відповідно до того, які аргументи (логічні чи ціннісні) для них будуть переконливими: для політиків – одні, для підприємців – інші, для педагогів – ще інші.

Мета або цілі промови – не просто поінформувати, а перемогти аудиторію, але приховати це бажання перемоги під виглядом щирої симпатії до аудиторії, розуміння її потреб, безкорисливості промовця. Таке спілкування промовця з аудиторією нагадує швидше інтелектуальну гру на вербальних і паравербальних можливостях людей з метою прилучити їх до позиції оратора, досягти консенсусу, а потім і спільних дій: прийняти потрібне для керівника рішення, обрати кандидата до владного крісла, одержати привабливу пропозицію тощо. В цій риторичі істина не є на першому місці. В ній впізнаємо сучасних демагогів, а не високоморальних ораторів античного зразка.

Для вирівнювання і завоювання ситуацій у громадському чи політичному житті промовцю потрібна переконливість слухачів у правильності його позицій, чим більша, тим краще. Переконливість – це результати глибокого засвоєння так званих істин, не знання їх, як впевненість і вірування в них. Це вже глибока робота людської свідомості у єдності розуму (логіки – логічних міркувань), почуттів і волевиявлень для того, щоб домогтися розуміння суті висловленого і сприйняти його як своє.

Розрізняють два рівні розуміння: поверхове і глибинне (між ними можуть бути і перехідні рівні). Поверхове розуміння – це схоплення прямих і переносних значень слів, словосполучень, синтаксичних конструкцій, відомих слухачам за підручниками, словниками, щоденним мовленням. Воно забезпечує нам швидкість мовленнєвого спілкування. Глибинне розуміння з'являється в результаті інтелектуального напруження на вищому рівні значень (понять, концептів) – рівні смислів, що утворюються в результаті поєднань і різних комбінацій семантичних рефлексів мовних одиниць. Воно багатопланове, конотативне, необхідне для аналізу текстів-дискурсів, бо таким текстам можуть бути притаманні ідеї, концепції, інтенції, ретро- і протоспективність. Глибинне розуміння промови допомагає слухачам співвіднести її зміст і суть з їхніми життєвими настановами, морально-етичними і естетичними нормами, реальним суспільним чи фаховим становищем і комунікативними ситуаціями.

Глибинним розумінням і тлумаченням текстів займається лінгвофілософська наука **герменевтика** (гр. hermeneuo – роз'яснюю, тлумачу). В основі назви цього терміна лежить ім'я грецького бога Гермеса, що передавав і тлумачив повеління олімпійських богів, пророцтва, давні тексти, поради, накази тощо.

Неориторика спрямована більше на живе переконливе комунікування (лат. communicate – бути разом), на співпереживання оратора зі слухачами, на обмін цінностями, коли інтенції і ціннісні вірування промовця приймаються слухачами уже як свої.

Специфіку класичної риторики і неориторики можна показати у зіставній таблиці [3, 189-190].

Класична риторика	Неориторика
Людина – істота раціональна і соціальна	Людина – істота емоційна і відчужена
Людина живе в гармонійному світі	Людина живе в хаотичному світі
Відношення між ритором і аудиторією – антагоністичні	Відношення між ритором і аудиторією – діалог і співробітництво
Зв'язок між ритором і слухачами – односпрямований (від ритора до аудиторії)	Зв'язок між ритором і слухачами – двосторонній
Необхідно чітко розділяти стилі (високий, середній, низький), змішування їх у мовленні забороняється	Немає різких меж між стилями, допускається змішування їх
Ціль промови – переконання через докази	Ціль промови – погодження (консенсус) між ритором і аудиторією

З поданих ознак класичної і сучасної риторики видно, що неориторика є ближчою до аудиторії, слухачів; вільнішою у своїх вимогах; ширшою і конкретнішою у можливостях задовольняти потреби людей сучасного технізованого, інформаційно-знанневого і вимогливого суспільства.

Однією з основних ознак сучасної цивілізації є панування сили і свободи слова. Інформаційні технології потребують широкої освіченості, мовнокомунікативної компетентності, мовленнєвої культури як засобу корпоративного спілкування і вирішення бізнесово-підприємницьких питань. Тому неориторика покриває ширше поле життєдіяльності сучасної освіченої людини і відповідно виформовує свої напрями розвитку. Серед них виділяють риторику міжособистісного спілкування, риторику тексту, діалектику, еристику, рекламу, демагогію, міфологію.

В основі риторики міжособистісного спілкування лежить принцип правдивості інформації між оратором і аудиторією або окремими особистостями. Цінуються такі ознаки мовного спілкування як конкретність, точність, ясність, доречність, ввічливість. Крім названих ознак, риторика тексту поповнюється наочністю, виразністю, яскравістю лінгвопоетики. В основі цих напрямів риторики лежать постулати прагмалінгвістів Г.П.Грайса і Дж. Ліча, що формулюють вимоги партнерів спілкування і співробітництва до кількості і якості інформації: інформація має бути актуальною, ясною; інформації повинно бути ні більше, ні менше, а скільки потрібно; не говори без підстав; уникай багатослів'я, двозначності; дотримуйся дистанції між оратором і слухачами; не використовуй інформацію з корисливою метою; будь тактовним і великодушним, толерантним до чужих поглядів; в аудиторії створюй атмосферу доброзичливості і співробітництва, комфорту; уникай конфліктів в аудиторії, а якщо виникають, спокійно нейтралізуй, навіюючи спокій і злагоду; будь обережним в емоціях і характеристиках присутніх; пам'ятай, що переконання – процес поступовий; завжди прагни до згоди.

Демагогія – це чорна риторика, спотворення дійсності, маніпуляції з метою чимось заволодіти незаконно; відсутність істини в принципі. Її засоби: брехливі обіцянки, бездоказові звинувачення, аморальна поведінка.

В сучасній медіа-сфері часто добираються недостатньо репрезентативні експерти, які проголошують сентенції типу *Vox populi* (з лат. «голос народу»). Вони використовуються на позначення популізму, тобто пустої риторики. Вона апелює до народних мас або окремих верств населення, експлуатує людські бажання надії, сподівання життям та обіцяє пусті гарантії, прості й швидкі методи подолання проблем. Така облудна мовнокомунікативна продукція і належить до чорної риторики.

Класична риторика ґрунтувалася на античній, зокрема на давньогрецькій, римській, і вивчала переважно усне монологічне мовлення (промови) та формувала на ньому дослідно-аргументативний науковий апарат. Він використовувався і розвивався віками у гуманітарних та й інших науках. Неориторика не заперечує досягнень класичної. Вона їх використовує й розвиває, трансформуючи, пристосовуючи вербальний ресурс більше до інформаційного-комунікативних потреб різних соціальних груп і формацій суспільства, тобто охоплює значно ширше коло користувачів. Безперечно, що це позначилося на розвитку стилів і жанрів мовлення, усного і писемного текстотворення. Класична риторика досить чітко визначала типи і межі промов: повідомлення, нарацію, тлумачення, докази, спростування, для чого пропонувала систему топосів наповнення лексичним матеріалом тексту.

Як наука про способи переконання живим словом, впливу на аудиторію давня риторика протягом віків освоювалася різними гуманітарними науками, ставала частиною них або породжувала нові галузі (софістика, філософія, герменевтика, логіка, педагогіка, мовознавство, лі-

тературознавства, поетика, стилістика, лінгвістика тексту, теорія мовного акту, теорія масових комунікацій та інш. Разом з риторичним аналізом і синтезом (від давньогрецького мислителя і ратора Платона) риторика сформувала низку унікально-ефективних чинників успішної мовної комунікації і впливу: інтенція (намір) мовця; пошук матеріалу; пафос промовця і слухачів; розгортання матеріалу на фразовому і над фразовому рівнях; мовне вираження у формах фігур і образів мовлення (тропіка); виголошення промови.

Результати мовленнєвого спілкування досягаються під впливом таких риторичних чинників соціопсихолінгвістичного характеру як *довіра, дистанція, престиж*.

Антична риторика виникла як наука правильної мови, поступово перетворилася у класичну риторичну – у мистецтво гарної мови. Нова риторика є «перспективним напрямом міждисциплінарних досліджень мови у дії» [6, 207-264].

Класична риторика зорієнтовувалася на офіційне, публічне мовлення, а неориторика практично поширюється на усі види мовного спілкування, на всі стилі і жанри літературного мовлення, на лексико-семантичне наповнення і граматичні структури усіх видів текстів. В ній виділяється окрема галузь – **риторика тексту**, що формує певні максими й уяви співпраці автора й слухачів – читачів: співмірність кількості й якості інформації її відкритість, актуальності й адекватності, правдивості й чіткості, тактовності й ввічливості, скромності й симпатії, критичності, погоджувальності й схвалення.

Як правило, особистість автора (авторитет, знання, зовнішність, щирість) і модель аудиторії (кількість слухачів, їх статус, соціальний стан і поведінка) є основною умовою досягнення позитивного результату спілкування. Але нечесне ставлення автора до аудиторії і некритичне сприймання слухачами справжньої суті його промов навіює їм ілюзорне бачення проблеми, без доведення аргументами. Власне, для досягнення навіювання оратор (політик, депутат, керівник) користується забороненими в риторичці Арістотеля аргументами від людини, що зводяться до емоцій, скарг, образ, жалоців або навпаки: до надмірного вихвалання, звеличення. Методика навіювання є поширеною у риторичці сучасної пропаганди і виявляється у демагогії, рекламі, міфології та стереотипах. Всі вони є засобами маніпулятивної риторички.

Трансформація риторичних установок, нехтування правилами гри – знак історично обумовленої зміни суспільної свідомості, а також не завжди виправданого зменшення ролі моральних принципів у певних видах комунікації.

Такі маніпулятивні технології активно затребувані в бізнесі та політиці, але їх не можна вважати компонентом традиційних риторичних вчень, що мають на меті розвиток і удосконалення мовної особистості, суспільної комунікації, педагогічної практики.

Розуміння риторички як провідної дисципліни у гуманітаристиці необхідна складова сучасного освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф.С. Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія. – 2009. – 187 с.
2. Дюбуа Ж. Общая риторика / Ж. Дюбуа, Ф. Жделин, Ж.-М. Клинкаенберг и др. – М. : Прогресс. – 1986. – 392с.
3. Иванова И.Б. Риторика: Кредитно-модульный курс: Учебное пособие для бакалавров / И.Б.Иванова – М. : Изд. – торг. карпорация «Дашков и К°», «Наука – Спектр», 2013. – 232 с.
4. Кравець Л. В. Риторика як класична основа системи освіти європейських народів / Л.В. Кравець // Рідні джерела. – 2000. – № 4. – С.12-18.
5. Мацько Л.І. Риторика: Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. / Л.І. Мацько, О.М.Мацько. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.
6. Перельман Х. Из книги «Новая риторика: трактат об аргументации» / Х. Перельман, Л. Олбрехт-Тытека // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 207-264.

Анотація. Стаття присвячена питанню визначення місця і ролі риторички в сучасній гуманітаристиці. Риторика розглядається як комплексна наукова дисципліна в діапазоні часової трансформації від історичних витоків до багатопланових сучасних реалізацій. Відповідно до потреб сучасного глобалізованого й інформатизованого світу, неориторика вносить зміни у трактування риторичних понять: оратор, аудиторія, мета, (цілі) промови.

Ключові слова: риторика, неориторика, розуміння, оратор, промова.

Summary. The article deals with the definition of the place and role of rhetoric in modern humanitarian. The rhetoric is seen as a complex scientific discipline ranging temporal transformation of historical origins to modern multi-dimensional implementations. According to the needs of today's

globalized and informational world neorhetoric changes the interpretation of rhetorical concepts, speaker, audience, purpose of speech.

Classical rhetoric based on ancient, particularly in the Greek, Roman, and most studied monologue speech and formed thereon argumentative research and scientific apparatus. It was used and developed over the centuries in the humanities and other sciences. Ancient rhetoric for centuries helped various humanities, became part of them or gave rise to new industries (sophistry, philosophy, hermeneutics, logic, education, linguistics, literature, poetics, stylistics, text linguistics, speech act theory, the theory of mass communication and others.

Neorhetoric not deny the achievements of classical. It develops and uses them, transforming, adapting to more resource verbal information and communication needs of different social groups and formations of society, that covers a much wider range of users. There is no doubt that it affected the development of styles and genres of speech, oral and written texts, text creation. Classical rhetoric focused on formal, public broadcasting and neorhetoric apply to almost all kinds of verbal communication, in all styles and genres of literary speech at the lexical-semantic content and grammatical structures of all kinds of texts. It is allocated a separate branch – rhetoric text form a maxim cooperation and imagination of the author and the audience – the reader proportionate quantity and quality of information its openness, relevance and adequacy, truthfulness and clarity, tact and politeness, modesty and sympathy, criticism, and approval.

Understanding rhetoric as a leading discipline in the humanities necessary component of modern educational process.

Key words: *rhetoric neorhetoric, understanding, speaker, speech.*

Отримано: 23.01.2015 р.

УДК 811.161'37"10–12"

Межжеріна Г.В.

ЧЕСНОТА ПРАЦЕЛЮБНОСТІ В СЕМАНТИЦІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛЕКСЕМ ХІ–ХІІІ СТ.

Явище відбиття ціннісних орієнтацій людини Київської Русі в семантиці східнослов'янських лексем ХІ–ХІІІ ст. є багатоплановим, різнобічним, об'ємним, а його дослідження знаходиться на пересіченні *актуальних* завдань таких дисциплін, як історична лексикологія, семасіологія, герменевтика, літературознавство, філософія. *Об'єктом* нашого дослідження слугує фрагмент мовної картини світу часів Київської Русі, пов'язаний зі світоглядним універсумом, моральними принципами людини. Ставимо за *мету* встановити кількісний склад іменників і прикметників із загальним значенням соціально-етичної оцінки особи, які в писемних пам'ятках зазначеного періоду були вжиті у функції означення щодо людини, та з'ясувати, яким чином в їхній семантиці відбилася чеснота *працелюбності*. Основне *джерело матеріалу* – писемні східнослов'янські пам'ятки ХІ–ХІІІ ст., які мали поширення на всій території Київської Русі, належали до різних жанрів і стилів (історичні, літературно-оповідні, агіографічні, церковно-канонічні, церковно-проповідницькі, церковно-юридичні, юридичні тексти).

Реконструкція мовної картини світу слов'ян Київської Русі передбачає реконструкцію не характеру східних слов'ян, а складу мислення, світогляду. Осягнення світу людиною ХІ–ХІІІ ст. здійснювалося через категоріальну структуру мислення, зумовлену дією притаманних цьому історичному етапу розвитку мови і суспільства внутрішньомовних та екстралінгвальних чинників. Говорячи словами Г. Д. Гачева, автора відомого дослідження «Національні образи світу», «нас цікавить не національний характер, а національний погляд на світ, не психологія, а, так би мовити, гносеологія, національна художня “логіка”, склад мислення: якою “сіткою координат” даний народ уловлює, відчуває світ і, відповідно, який космос (у давньому смислі слова: яка будова світу, світобудова) вистроюється, вимальовується перед його очима. Цей особливий “поворот”, у якому предстає буття даному народу, – і становить національний образ світу» [1, 44]. Близьку думку висловлює А. Я. Гуревич: «Усі форми культурного життя середньовіччя – не що інше, як функції соціальної життєдіяльності людей тієї епохи, результат “моделювання” ними світу. Очевидно, для того щоб зрозуміти життя, поведінку і культуру людей середніх віків, важливо було б спробувати відновити властиві їм уявлення й цінності. Треба виявити “звички свідомості” цих людей, спосіб оцінки ними дійсності, особливості їхнього бачення світу» [2, 29–30]. Експлікація мовної картини світу народу передбачає не фрагментарний розгляд цінностей, у цілому спільних для різних народів, а виявлення структурних взаємозв'язків між ними: «Цінності, спільні для

всіх народів [...], розташовуються в різних співвідношеннях. *Ця особлива структура спільних для всіх народів елементів (хоча й вони розуміються по-різному, мають свій акцент) і утворює національний образ, а в спрощеному вираженні – модель світу»* [1, 47]. Неповторним є не тільки співвідношення цінностей у різних народів, неповторним є співвідношення цінностей у будь-якого окремо взятого народу на різних етапах його розвитку. Співвідношення, взаємозумовленість таких понять, як *мудрість, смирення, гордість, справедливість, працелюбність* та ін., у системі ціннісних орієнтацій східних слов'ян раннього середньовіччя християнства має особливості, які не тільки вирізняють цю картину світу з-поміж інших картин, а й відокремлюють її від попередньої язичницької.

Ціннісна орієнтація середньовічної мовної картини світу тісно пов'язана з такою її характеристикою, як цілісність, зумовлена дією доцентрових об'єднувальних сил: «Оскільки регулятивний принцип середньовічного світу – бог, мислимий як найвище благо й досконалість, то світ і всі його частини набувають морального забарвлення. У середньовічній “моделі світу” немає етично нейтральних сил і речей: усі вони співвіднесені з космічним конфліктом *добра і зла* і залучені до всесвітньої історії спасіння» [2, 296]. Конотативні значення тих системно організованих лексичних одиниць, за допомогою яких відбувається багатопланова інтерпретація всесвіту і які моделюють давню східнослов'янську картину світу, у своїй сукупності виконують функцію структурування моделі світу.

Особливе місце в писемних східнослов'янських пам'ятках XI–XIII ст. належить повчальним відступам, мікрофрагментам проповіді. Висловлення християнських авторів про працелюбність і лінь сягають євангельського міфу про *ледачого раба*. Християнська чеснота *працелюбність* є однією з тих, яка веде праведника до вічного життя, а протилежна їй вада *лінь* – до вічної муки («и изыдут *нельниви* въ бл(а)гихъ дѣлахъ въ жизнь вѣчную, а *лѣниви* и злии в муку вѣчную»). Цієї теми торкалися і Кирило Туровський, і автори Києво-Печерського патерика, і монахи XI ст. Антіох, і Володимир Мономах. Аналізуючи етику Мономаха з філософських позицій і поділяючи постульовані в «Повчанні» норми поведінки на *етичні, економічні й політичні*, Л. В. Поляков відзначає, що «Мономах не дає свій кодекс у суворій класифікації за трьома розділами практичної філософії. У нього переважає не теоретичний, а моральний інтерес, орієнтований на доведення у формі “повчання”. Для нього важливо створити цілісний образ людини, яка розумно буде своє індивідуальне життя, життя свого дому (сім'ї) і життя підвладного йому народу. Тому ряд принципів може бути наявним на всіх рівнях поведінки» [4, 25]. До числа названих у «Повчанні» етичних норм, якими має керуватися і пересічна людина, і світський феодал, і представник духівництва, належить *працелюбність*: «Заради Бога, *не лінуйтеся*, молю вас, не забувайте трьох справ тих, адже вони не є важкими, – наставляє Мономах, – ані самотництвом, ані чернецтвом, ані голодуванням, які деякі чеснотливі витерплюють, але малою справою можна дістати милість Божу».

Чеснота *працелюбності* знаходить відбиття в семантиці іменників *люботроудникъ, троудъникъ, трудоположьникъ* і прикметників *дѣлолюбивъ, нельнивыи, прильжьнѣ, теоплѣ, тѣщивыи, оусердѣнѣ*, а протилежна їй вада *лінь* – у семантиці іменників *нетѣжѣ, нетѣжа, нетѣжатель* і прикметників *лѣнивиыи, нерадивыи, нетѣщивѣ, стоудѣнѣ*.

Кореляція семантики лексем з коренями *-дѣл-* і *-троуд-* виходить за межі семантичної тождності, виявляє зв'язок з глибинними поняттєвими структурами, які знаходяться на перехрещенні язичницького і християнського розуміння процесу, змісту, сутності праці. Корінь *-троуд-* (ст.-сл. *троудъ* «страждання, мука, зусилля; боротьба») зводиться до псл. **trudъ*, початковим значенням якого, «очевидно, було “важка ноша, тягар”» (ЕСУМ, V, 655). Семантика *праці, важкої ноші, тягара, випробувань* була закладена в індоєвропейський період (іє. **tr-eu-d- / troud-* «м'яти, тиснути, давити»), що підкріплене відповідними литовськими, північноверхньонімецькими, давньоісландськими, готськими, давньоверхньонімецькими, латинськими паралелями (там же). У семантиці багатьох давньоруських лексем з коренем *-троуд-* поняття *тяжкої праці* пов'язане з поняттями *подвижництва, того тружеництва у Христі*, яке, за зауваженням В. М. Топорова, відрізняє східнослов'янський тип святості [5, 601–860]: *троудъ* «праця, робота», «подвиг», «страждання» (Ср., III, ч. 2, 1007–1008), *троуженик* «тружеництво» (там же, 1011), *троуждатисѧ* «працювати», «вершити подвиг», «виснажуватися» (там же), *троудовьныи* «важкий, тяжкий», «подвижницький» (там же, 1007). Описуючи систему представлення християнських чеснот у «Лествиці» Іоанна Дамаскіна, В. В. Колесов виявляє оцінну границю між поняттями *праця і справа, діло*: «У розділі, присвяченому спілкуванню з Богом (Б), ідеться про *працю*; у розділі Г, в якому тлумачаться правила суспільного життя, мова йде про *діло*. Відомо розрізнення цих понять у Середні віки. Діло – життєво важливе й відповідальне виконання насамперед фізичної праці, тоді як праця – це духовний подвиг; і *важкий* означає передусім складний з моральних міркувань» [3, 33]. Іменники *троудъникъ* «труженик, подвижник» і *трудоположьникъ* «настав-

ник, який навчає праці словом і справами» поєднували в собі семантику фізичної праці із семантикою праці душевної: «ко *трудоположьникъ* добръ» (сп. XII–XIII, Ио. Злат.-6, 344–345; див. також: Ср., III, ч. 2, 1007, 1009). Іменник *люботрудникъ* «працелюбна людина», яка збереглася в «Шестодневі Іоанна Екзарха» 1263 р., і прикметник *дълолюбивъ*, ужитий зі значенням «працелюбний» у «Хроніці Іоана Малали» XIII ст., маркували загальну семантику праці: «*люботрудници* въ послушающихъ» (СлРЯ XI–XVII, VIII, 339): «Тиверии... бѣ [...] любодарливъ, *дълолюбивъ*» (стаття до реєстрового *любодарливый* в СлРЯ XI–XVII, VIII, 331). У СДРЯ XI–XIV ці лексеми не зафіксовані.

У семантичних структурах лексем *нельнивыи* і *тѣщивыи* спостерігається кореляція значень «працелюбний» і «швидкий; спритний». Прикметник *нельнивыи* «не ледачий, працелюбний; спритний» зберігся в «Пандекті Антіоха» XI ст. за сп. XVI ст. і «слові» Кирила Туровського (XII ст.): «и изыдут *нельнивыи* въ бл(а)гыхъ дѣлехъ въ жизнь вѣчную, а лънивыи і злии в муку вѣчную» (СлРЯ XI–XVII, XI, 160); «аз же та наоучю, а ты *нельнивъ* буди омыти ихъ» (СДРЯ XI–XIV, V, 296). Використання щодо людини прикметника *лънивыи* «ледачий, недбайливий» виявлене в пам'ятках, починаючи з XI ст.: «зълый рабе и *лънивыи*» (ЕМст. до 1117, 107; т. с. XI, ЕО, арк. 85, 150; т. с. к. XI, сп. XII–XIII, ЖФ, 306); «рабе *лънивыи* и лукавый» (XIII, сп. XVI–XVII, ЖАС, 78); «рабе лоукавыи и *лънивыи*» (Ж. Савы осв. XIII, 7). Друс. *лънивыи* сягає псл. **lėnivŭ* «лінивий», яке зводиться до іє. **lē-* «слабий, млявий, стомлений; ніжний, тихий, лагідний» (ЕСУМ, III, 263). У семантиці рефлексів індоєвропейського кореня в литовській і латинській мовах (ЕСУМ, III, 263) простежується сема 'повільний'. Наявність семи 'ледачий' в значенні латинського, грецького, готського континуантів (ЕСУМ, III, 263) свідчить про розвиток соціально-етичної семантики кореня в допраслов'янський період.

Прикметник *тѣщивыи* вживаний щодо людини зі значенням «швидкий, спритний, стараний, запопадливий» виявлений у текстах XII–XIII ст.: «и *тѣщивыи* на милость а поздьнъ на гнѣвъ» (сп. XII–XIII, Ио. Злат.-8, 392); «русь *тѣщивы* суть на брань» (*1249, ЛГВ, ЛИ-3, 183); «не леню бо ся о сих, подобаеъ бо сиа вѣнимати, но зѣло скоръ и *тѣщивъ* буду» (XI–XII, сп. XVI, Варл., 173). У СДРЯ XI–XIV єдиний приклад, що ілюструє вживання лексеми *нетѣщивъ*, належить до XIV ст. (СДРЯ XI–XIV, V, 378). Проте в результаті аналізу виявлено, що антонімічний прикметник *нетѣщивъ* зі значенням «ледачий, недбайливий» зберігся в давнішій пам'ятці – «Житті Феодора Студита» XII ст.: «ли *нетѣщивъ* яви ся, ли лънивѣ имяше вѣцати» (СлРЯ XI–XVII, XI, 323). Корінь *-тѣщ-*, який лежить в основі лексем *тѣщивыи* і *нетѣщивъ*, зводиться до псл. **təštŭ < tuskios* «порожній» (ЕСУМ, IV, 612). Семантика пустого наявна в південних і західних дериватах праслов'янського кореня (СтСл., 712; БРСл., 668; СХРСл., 933; SRS, 603; БПРС, I, 123; Ф., IV, 91) і сягає індоєвропейських часів (Ф., IV, 91; ЕСУМ, IV, 612). Розвиток культурної семантики відбувся не пізніше праслов'янського періоду і спостерігається в окремих східно- і південнослов'янських мовах (СРЯ, IV, 431; БРСл., 668; СХРСл., 933).

Близькі синоніми *прилъжьнъ*, *оусердьнъ*, *теоплъ* уживалися зі значенням «який береться за справу з усім серцем, з душею». Прикметник *оусердьнъ* засвідчений в Никонівському літописі в словосполученні «*оусердьнъ къ бою*»: «а Новгородци и Псковичи и Смоляне *оусердни* суть къ бою» (*1216, ЛНик-1, 71). Прикметник *прилъжьнъ* у текстах XII–XIII ст. уживався рідко, використовувався переважно як означення до слів *молитва*, *чътеник* і под. За наявними даними, у пам'ятках цього періоду міститься три вживання цього слова щодо людини: «*прилежьныхъ* еп(с)пъ» (СДРЯ XI–XIV, VIII, 493); «въ *прилежьныхъ* и достоино покающихъса» (там же, 494); «сии бо государи [...] христоролюбивыи [...] к церквам *прилъжны*» (XIII, Похв. ряз. кн., 200). У вживанні щодо людини актуалізується сема 'стараний'. Ця сема наявна і в семантичній структурі слова *теоплъ*, яке в текстах XI–XIII ст. зрідка трапляється в вживанні для детермінації людини: «потщаніе имѣа къ церквамъ, и *теплъ* на вѣру» (*1078, ЛНик-1, 107); «овы скоры суца и зѣло *теплы*, друзии же лънивы» (XI–XII, сп. XVI, Варл., 170). Лексеми з коренем *-теопл-* (*теплыи*, *тепло*, *теплъ*, *теплота*, *теплотьныи*, *тепльнъ*, *теплыи*, *топлыи* та ін.) використовувалися здебільшого в прямому значенні (Ср., III, ч. 2, 948–950, 980). У лексемах з непрямыми значеннями ознака *теплий* виражена імпліцитно: *теплъ* «із запалом, завзято, старанно», *топлыи* «гарячий, палкий, запопадливий». Друс. *-теопл-* пов'язане із праслов'янським коренем, який виступає у варіантах **teplŭ / *toplŭ* (Ф., IV, 44, 78; ЕСУМ, V, 547–548, 599) і сягає іє. **ter-* «бути теплим» (Ф., IV, 44, 78; ЕСУМ, V, 547–548, 599). Набір значень, які розвивають рефлекси псл. **teplŭ / *toplŭ*, зводиться до таких основних варіантів, як «гріти», «опалювати», «палити», «розплавляти», «зігрівання», «опалення», «паливо», «тепло», «теплий», «гаряче джерело» (СтСл., 699; БРСл., 660; МРР, 808; СХРСл., 945–946; SRS, 609; Pretnar, 862; ЧРС, II, 428; СРС, 536; ВЛРС, 324–325; DSNS, 432–433; БПРС, I, 112).

Так само, як на ґрунті значення «теплий» у семантичній структурі прикметника *теоплъ* виникло значення «стараний», відбулося переосмислення прямого значення «холодний» у

семантиці слова *стоудьнъ*. За певних контекстуальних умов прикметник *стоудьнъ* зі значенням «байдужий; неквапливий; ледачий; недбалий» уживався щодо людини: «овы скоры суца и зъло теплы, друзии же лъниви и студень» (XI–XII, сп. XVI, Варл., 170). Хоча в семантиці лексеми *стоудьнъ* ознака *холодний* виражена імпліцитно, вона є сталою, оскільки інваріантна сема 'холодний' наявна в семантичній структурі цілого ряду давньоруських лексем, які належать до словотвірного гнізда з коренем *-стоуд-* (*стоудьнъ*, *стѣдени*, *стѣденик*, *стѣдень*, *стѣденьство*, *стѣденица*, *стѣденець*, *ѣстѣдими*, *ѣстѣдѣти*). Друс. *-стоуд-* сягає псл. **stud-* (Преобр., II, 1126–1127, 1130). Ознака *холодний* чітко простежується в дериватах псл. **stud-*, а набір значень, які розвивають рефлексі псл. **stud-*, зводиться до таких основних варіантів: «мороз, холод», «мерзнути», «остигати», «джерело», «криниця», «холодний» (СтСл., 631; БРСл., 638; МРР, 783; СХРСл., 224, 912, 919; SRS, 575; ЧРС, II, 382–384, 642; СРС, 501; ВЛРС, 303; DSNS, 399; БПРС, II, 394–395, 686). Переосмислення семантики холоду супроводжувалося появою сем, які маркують семантику відчуття страху й холоду всередині, скутості, прохолодних стосунків і под. Псл. **stud-* сягає іє. **stou-*, **stū-*, литовські, грецькі, давньоіпівнічногерманські, давньонімецькі, німецькі рефлексі яких виявляють зв'язок значень «стирчати угору», «робити жорстким», «льодяний холод», «деревний стовбур, палиця, паля, кіл» (Преобр., II, 1127; Ф., III, 786–787). Наявність сем 'холодний' і 'твердий' в семантиці дериватів іє. **stou-*, **stū-* маркує і ознаку *холодний* і ознаку *твердий*, а також свідчить про те, що розвиток культурної семантики цих ознак міг відбутися ще за індоєвропейських часів.

Спільнокореневі іменники *нетягъ*, *нетяжа*, *нетяжатель* у пам'ятках засвідчені зі значенням «той, хто нічого не робить; ледача людина». Корінь *-тяг-* / *-тяж-* зводиться до псл. **tegnsti* «тягти» (ЕСУМ, V, 700). Соціально-етичне значення розвивається в допраслов'янський період, простежується в семантиці таких слів'янських дериватів індоєвропейського кореня, як лит. *tingus* «лінивий», *tingti* «бути ставати (лінивим, неповоротким)» (ЕСУМ, V, 700). Єдиний приклад уживання друс. *нетягъ* міститься, за наявними даними, у «Житті Андрія Юродивого» XII ст., *нетяжа*, *нетяжатель* – у «Пандекті Антіоха» XI ст.: «сей *нетягъ*» (СлРЯ XI–XVII, XI, 323); «путе *нетяжъ* настълани трънъя» (СлРЯ XI–XVII, XI, 324); «всяк *нетяжа* в похотех естъ» (там же); «в руку бо *нетяжателя* тръние ничеть» (там же). У СДРЯ XI–XIV уживання лексеми *нетягъ* у текстах XI–XIII ст. не відбите, а іменники *нетяжа* і *нетяжатель* взагалі не зафіксовані.

Друс. *нерадивьи* зводиться до псл. **raditi* / *roditi* «турбуватися; бажати, намагатися» (ЕСУМ, V, 14). Вичерпна цитатія до друс. *нерадивьи* «недбайливий» у СДРЯ XI–XIV становить три приклади з «Кормчої Рязанської» 1284 р. (СДРЯ XI–XIV, V, 347). Ще одне вживання виявлене нами в «Успенському збірнику»: «прѣпривии егупти. и *нерадивии*» (сп. XII–XIII, Ио. Злат.-6, 345).

Отже, чеснота *працелюбності* знаходить відбиття в семантиці іменників *люботрудникъ*, *трудоуникъ*, *трудоположъникъ* і прикметників *дѣлолюбивъ*, *нелънивыи*, *прильжънъ*, *теоплѣ*, *тѣщивыи*, *оусердънъ*, а моральна вада *лѣнь* – у семантиці іменників *нетягъ*, *нетяжа*, *нетяжатель* і прикметників *лънивыи*, *нерадивьи*, *нетѣщивъ*, *стоудьнъ*. Іменники *нетяжа*, *нетяжатель*, *люботрудникъ* не зафіксовані у СДРЯ XI–XIV, а *дѣлолюбивъ* – у СДРЯ XI–XIV і СлРЯ XI–XVII. Уживання в текстах XI–XIII ст. *нетягъ*, *нетѣщивъ* не відбите у СДРЯ XI–XIV. Залучення до аналізу писемних пам'яток дозволило розширити вичерпну цитатію лексеми *нерадивьи* з трьох, зазначених у СДРЯ XI–XIV, до чотирьох прикладів і пересунути час її першої фіксації в текстах з XIII ст. до XII ст. У СДРЯ XI–XIV єдиний приклад, що ілюструє вживання лексеми *нетѣщивъ*, належить до XIV ст., проте виявлено, що зі значенням «ледачий, недбайливий» вона збереглася в більш ранній пам'ятці – «Житті Феодора Студита» XII ст. Іменники і прикметники, уживані для детермінації людини з точки зору *працелюбності* / *непрацелюбності*, утворені за допомогою коренів, що семантично співвідносяться з поняттями *любити*, *серце*, *праця*, *теплий*, *швидкий*, *холодний*, *повільний*, *важкий*, *тягти*. В основі внутрішньої форми лексем, які реалізують семантику *працелюбності* / *непрацелюбності*, лежать ад'єктивні ознаки *теплий*, *швидкий*, *холодний*, *твердий*, *повільний* і акціональна ознака *тягти*. Позитивно конотовані значення сформувалися на основі переосмислення ознак *теплий* і *швидкий*, а негативно конотовані значення – ознак *холодний*, *твердий*, *повільний*, *тягти*. Розвиток соціально-етичної семантики коренів, які лежать в основі лексем *лънивыи*, *нетягъ*, *нетяжа*, *нетяжатель*, відбувся в допраслов'янський період, лексем *тѣщивыи*, *нетѣщивъ* – не пізніше праслов'янського періоду, лексеми *стоудьнъ* – за індоєвропейських часів. У семантичній структурі прикметника *теоплѣ* значення «старанний» виникло на ґрунті значення «теплий». Аналогічно відбулося переосмислення прямого значення «холодний» у семантиці слова *стоудьнъ*. Переосмислення семантики холоду супроводжувалося появою сем, які маркують семантику відчуття страху й холоду всередині, скутості, прохолодних стосунків і под. Тоді як лексеми *люботрудникъ* і *дѣлолюбивъ* маркували загальну семантику праці, іменники *трудоуникъ*, *трудоположъникъ* поєднували в собі семантику фізичної праці із семантикою душевної праці, *тружеництва у Христі*, яке відрізняє східнослов'янський тип

святості. Розробка форм реконструкції давніх мовних картин світу відкриває нові перспективи в осягненні світогляду людини раннього середньовіччя.

Список використаних джерел

1. Гачев Г. Д. Национальные образы мира: Общие вопросы. Русский. Болгарский. Киргизский. Грузинский. Армянский / Георгий Дмитриевич Гачев. – М. : Сов. писатель, 1988. – 448 с.
2. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
3. Колесов В. В. Древняя Русь: наследие в слове / Владимир Викторович Колесов. – СПб. : Филол. фак-т С.-Петербур. гос. ун-та, 2001. – Кн. 2. Добро и зло. – 304 с.
4. Поляков Л. В. Философские идеи в культуре Древней Руси. Историко-философский очерк / Леонид Владимирович Поляков. – М. : Знание, 1988. – 64 с.
5. Топоров В. Н. Святость и святые в русской духовной культуре / Владимир Николаевич Топоров. – М. : «Гнозис» – Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 1. – 875 с.

Умовні скорочення

БПРС – Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь : В 2 т. – М., Варшава, 1988. – Т. I. – 656 с.; Т. II. – 793 с.

БРСл. – Бернштейн С. Б. Болгарско-русский словарь. – [2-е изд., стереотип.] – М. : Рус. яз., 1975. – 768 с.

Варл. – Повесть о Варлааме и Иоасафе // Повесть о Варлааме и Иоасафе. Памятник древнерусской переводной литературы XI–XII вв. / Отв. ред. О. В. Творогов. – Ленинград : Наука, 1985. – С. 112–267.

ВЛРС – Трофимович К. К. Верхнелужицко-русский словарь. – М. : Рус. яз.; Vudyšin : Domovina, 1974. – 584 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982–2006. – Т. I–V.

ЕМст. до 1117 – Апракос Мстислава Великого / Изд. подгот. Л. П. Жуковская, Л. А. Владимирова, Н. П. Панкратова. – М. : Наука, 1983. – 524 с.; Текст. – С. 31–290.

ЕО – Остромирово евангелие 1056–1057 года. – СПб. : Фото-Литография А. Ф. Маркова, 1889. – 294 л.

ЖАС – Житие Авраамия Смоленского // Памятники литературы Древней Руси. – М. : Худ. литература, 1981. – Вып 3. – С. 66–104.

ЖФ – Житие преподобнааго отца нашего Феодосия, игумена Печерьскаго // Памятники литературы Древней Руси. – М. : Худ. литература, 1978. – Вып. 1. – С. 304–390.

Ж. Савы осв. XIII – Житие св. Савы освященного, составленное св. Кириллом Скифопольским в древнерусском переводе // Издания Общества любителей древней письменности. – СПб., 1890. – № 96. – С. 1–533.

Ио. Злат.-6 – С(вя)т(о)го о(т)ца нашег(о) ивана златоустаго слово. о чьстьннмь крьстѣ // Успенский сборник XII–XIII вв. / Ред. С. И. Котков. – М. : Наука, 1971. – С. 343–352.

Ио. Злат.-8 С(вя)таго ивана о(т)ц# нашег(о) златоустааго слово на врьбьницу // Успенский сборник XII–XIII вв. / Ред. С. И. Котков. – М. : Наука, 1971. – С. 385–393.

ЛГВ, ЛИ-3 – Летопись Галицко-Волынская // Полное собрание русских летописей. – М. : Языки русской культуры, 1998. – Т. 2. – С. 717–938.

ЛНик-1 – Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью // Полное собрание русских летописей. – М. : Языки русской культуры, 2000. – Т. 9. – 288 с.; Т. 10. – 248 с.

МРР – Гавриш К. Македонско-русски речник. – Скопје: Просветно дело, 1969. – 916 с.

Похв. ряз. кн. – Похвала роду рязанских князей // Памятники литературы Древней Руси. – М. : Худ. литература, 1981. – Вып. 3. – С. 200–202.

Преобр. – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка : В 2 т. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1959. – Т. II. – 1284 с.

Ср. – Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка / Репринтное издание : В 3 т. – М. : Книга, 1989. – Т. III. – 1684 с., 272 с. (дополн.).

СДРЯ XI–XIV – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : В 10 т. – М. : Рус. яз.; Азбуковник, 2002. – Т. V. – 647 с.; 2008. – Т. VIII. – 762 с.

СЛРЯ XI–XVII – Словарь русского языка XI–XVII вв. – М. : Наука, 1981. – Т. VIII. – 351 с.; 1986. – Т. XI. – 456 с.

СРЯ – Словарь русского языка / Гл. ред. А. П. Евгеньева : В 4 т. – М. : Рус. яз., 1986. – Т. IV. – 1988. – 800 с.

СРС – Словацко-русский словарь / Д. Коллар, В. Доротьякова, М. Филкусова, Е. Васильева. – М.; Братислава, 1976. – 768 с.

- СтСл. – Старославянський словарь / Ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова. – М. : Рус. яз., 1999. – 842 с.
- СХРСл. – Толстой И. И. Сербско-хорватско-русский словарь. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – 1168 с.
- Ф. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. – [2-е изд., стереотип.] – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.
- ЧРС – Чешско-русский словарь : В 2 т. / Под ред. Л. В. Копецкого, Й. Филиппа, О. Лешки. – М., 1973. – Т. II. – 863 с.
- DSNS – Šwjela V. Dolnoserbško-němski slovník. – Budyšin : Ludowe Nakładnistwo Domowina, 1961. – 628 s.
- Pretnar – Pretnar J. Rusko-slovenski slovar. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1973. – 996 s.
- SRS – Kotnik J. Slovensko-ruski slovar. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1967. – 817 s.

Анотація. Стаття присвячена експлікації фрагмента мовної картини світу часів Київської Русі, виявленню соціально-етичних орієнтацій людини раннього середньовіччя. Вперше реконструйовано лексичний і семантичний корпус іменників і прикметників, які виражають поняття **працелюбності / непрацелюбності**. Аналіз проведено на матеріалі східнослов'янських писемних пам'яток XI–XIII ст.

Ключові слова: іменник, прикметник, семантика, соціально-етична оцінка, Київська Русь.

Summary. The conceptual domain of the fragment of the «socio-ethical assessment of person» of the Kyiv Rus' world view has been illuminated in the substantive-adjectival discours. The article is based on the analysis of Old literary monuments of 11–13 th cent. It is the first time that lexical and semantic scopes of nouns and adjectives that simulate the Christian conception diligence. For the first time the semantic structures of Old lexemes *люботроудникъ, трудоуникъ, трудоположьникъ, дълолюбивъ, нелънивыи, тъщивыи, оусердънъ, нетажатель, стоудънъ* etc. were reconstructed and retraces the psl. semantic transformations with which the development of these lexemes is connected. Paradigmatic, functional, semantic, intra- and inter-lexeme links have been disclosed within the conceptual domain. The semantics correlation of lexemes with roots *-дл- i -троуд-* goes beyond the semantic identities, detects a relationship of with deep conceptual structures, which located at crossing of Pagan and Christian understanding of the process, content, the nature of work. The correlation values of «hard-working» and «fast; nimble» of lexemes *нелънивыи i тъщивыи* is observed in their semantic structures. Lexemes with root *-меол-* used primarily in direct meaning. In lexemes with indirect meaning the characteristics warm expressed implicitly. In the semantic structure of adjective *меолъ* the meaning «diligent» appeared motivated to «warm». Similarly, there was the rethinking of direct meaning «cold» in the semantics of words *стоудънъ*. In certain contextual conditions adjective *стоудънъ* used for the determination of human. Nouns and adjectives used for the determination of person in terms of industriousness were formed by roots are semantically correlate with concepts love, heart, work, warm, fast, cold, slow, heavy, to pull. The adjectival features warm, fast, cold, hard, slow and feature to pull are in the basis of the of the internal form of lexemes that implement the semantics industriousnes /unindustriousness. Meaning with positive connotation were formed on the basis of rethinking features warm and fast, meaning with negative connotation were formed on the basis of rethinking features cold, hard, slow, to pull.

Key words: noun, adjective, semantic reconstruction, world view, Kyiv Rus.

Отримано: 21.02.2015 р.

УДК 811.161.2'42

Меркотан Л.Й.

СТРУКТУРНІ ТИПИ ЦИТАТ У ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Теорія інтертекстуальності, висвітлена не лише в працях лінгвістів далекого та близького зарубіжжя, а й у наукових розвідках українських мовознавців, є закономірним результатом сучасного розвитку науки про мову, оскільки вийшла далеко за межі теоретичного осмислення сучасного культурного процесу, який переживає інтеграцію класичної, неокласичної та постмодерністської наукових парадигм.

Цитата як одна з форм реалізації інтертекстуальності є засобом "...підключення тексту-джерела до авторського тексту, модифікації й змістового збагачення авторського тексту за рахунок асоціацій, пов'язаних із текстом-попередником" [11, 51-52].

Складність і багатоаспектність питань, пов'язаних із місцем, роллю та мовними особливостями "чужого слова" в тексті, обумовлюють існування різних підходів і трактувань цитати, окремі аспекти дослідження якої є об'єктом зацікавлення як зарубіжних (І.В. Алещанова, С.С. Гусев, К.Н. Даїрова, К.А. Козицька, О.В. Петрова, Г. С. Салова), так і українських мовознавців (Т.В. Белімова, А.І. Белозуб, Л.В. Грек, І.Ю. Дітковська, В.В. Рижкова, О.К. Рябініна, Л.П. Статкевич, К.В. Шаповалова).

Актуальність розвідки обумовлена необхідністю вивчення цитати як засобу міжтекстового зв'язку та практичною потребою в аналізі цитат у дискурсі сучасної української прози, що дозволить з'ясувати ті структурні типи зазначених одиниць, до яких найчастіше апелюють українські письменники.

Мета статті – окреслити загальні тенденції розгляду цитати як інтертекстуального засобу, визначити структурні типи цитат, актуалізовані в дискурсі сучасної української прози, та проілюструвати їх.

Матеріалом дослідження слугують прозові твори таких українських прозаїків, як С. Андрухович, Ю. Андруховича, Л. Дереша, І. Карпи, Д. Корній, І. Роздобудько.

Текстова природа цитат визначає наявність у "чужого слова" багатьох характеристик, притаманних повноцінному тексту (структурність, інформативність, знаковість, адресованість, зв'язок з образом автора, інтертекстуальний характер) [9, 185].

У працях із проблеми цитування можна виділити вузьколінгвістичне та розширене розуміння цитати. У вузькому розумінні цитата трактується як точне відтворення в новому контексті відрізка тексту-джерела за умови обов'язкової графічної відміченості останнього. Цитата в широкому розумінні поєднує як прямі, так і другорядні вказівки на інші тексти. За такого підходу явище цитати змішується з поняттям цитатне мовлення, тобто навмисним чи ненавмисним відтворенням фрагментів широко- чи маловідомих текстів.

Як слушно зауважує І.В. Алещанова, графічна невиділеність і втрата авторства трансформують цитати в ремінісценції, роблячи їх досягненнями спільного мовлення, в якому прийнятні різні деформації вихідної моделі [1, 52].

С. Моравські визначає основною ознакою цитати її дослівність, при цьому цитата повинна легко відокремлюватися від тексту-приймача, тобто реципієнт не повинен відчувати жодних труднощів під час виокремлення інтертекстуальних вкраплень – цитат. Дослідник розглядає текст у широкому розумінні як будь-який зв'язний знаковий комплекс, а цитату – як "...дослівне відтворення літературного тексту певної довжини чи набору образів, звуків, рухів або комбінацій усіх чи деяких із цих елементів..." [18, 691].

За Н. О. Фатеевою, цитата – відтворення двох чи більше компонентів тексту-донора з власною предикацією [17, 122]. Цитата активно націлена на радість упізнання, але ця спрямованість може бути як експліцитною, так й імпліцитною. Тому цитати можна класифікувати за ступенем їхньої атрибутивності щодо вихідного тексту, а саме за тим, чи виявляється інтертекстуальний зв'язок з'ясованим фактором авторської побудови та читачького сприйняття тексту чи ні [17, 122].

Особливість цитати полягає в тому, що вона експліцитно вказує на присутність чужорідного фрагмента тексту-джерела для певного текстового простору. І.В. Алещанова [1] стверджує, що цитатія відрізняється від інших способів репрезентації чужого мовлення експліцитним маркуванням, структурно-семантичною тотожністю з відповідним фрагментом тексту-джерела та значенням авторства.

Д.Б. Гудков, В.В. Красних, І.В. Захаренко, Д.В. Багаєва класифікують цитати згідно з особливостями їхнього вживання та розрізняють такі випадки використання: "канонічна" – цитата наведена без змін і "трансформована" – цитата змінена, проте яку легко впізнати [5, 111]. Автори зазначають, що можлива ширша класифікація цитат на дві групи згідно з критерієм їхнього зв'язку з текстом-джерелом: ті, що втратили зв'язок із передтекстом, і ті, що міцно пов'язані з ним.

Згідно з визначенням Г.І. Лушнікової, цитату можна інтерпретувати як "...підведення під художню модель нової ситуації за умови збереження загального змісту вихідної моделі дійсності" [15, 32].

Найпоширенішим способом реалізації інтертекстуальної цитатії Н.В. Кондратенко вважає застосування чужого тексту в трансформованому вигляді – з частковими формально-семантичними змінами передтексту. Таких варіантів трансформації декілька, причому їх здебільшого поєднано в одному тексті, наприклад: 1) фрагментація та заміна окремих лексичних компонентів цитати; 2) зміна граматичних форм мовних одиниць, що входять до цитати; 3) контамінація різних цитат; 4) використання окремих компонентів, частин цитати [12, 188].

Отже, виділяють такі ознаки цитати, які відрізняють її від інших способів представлення чужого мовлення: 1) структурно-семантична тотожність із відповідним фрагментом тексту-дже-

рела (“передача як форми, так і думки”); 2) дискретність / графічне оформлення; 3) покликання на автора чи джерело.

Ми дотримуємося вузьколінгвістичного розуміння цитати, відносячи всі інші випадки функціонування позатекстових включень до текстових ремінісценцій. При цьому текстові ремінісценції розуміємо як різновиди цитатного мовлення, основними характеристиками яких є імпліцитність вказівки на джерело, асоціативний зв’язок із текстом-основою, здатність легко піддаватися формальній перебудові, залежність інтерпретації від тезаурусу читача [8].

З огляду на це, обмеження власне цитати від інших видів відтворення чужих висловлювань відбувається на основі формального критерію, який підкреслює окремість позатекстового фрагмента.

Аналіз лінгвістичного матеріалу дозволив нам виділити три структурних типи цитати – повну, редуковану, сегментовану.

1. Повна цитата – дослівний без скорочень відрізок тексту-джерела, закінчений у змістовому відношенні, обсяг якого – не менше речення, як-от: “*Вилізу на грушку сухую-сухую, // Заспіваю пісню тихую-тихую. // Ой, тихую, тихую, тихую, // Заспіваю пісню тихую, тихую!*” – зареєстровано в *Товаристві і дідики з бабусями кинулися танцювати* [2, 15] – цитата з пісні “Тиха”; *Пам’ятай, що сказав Ісус своїм учням: “По вірі вашій воздасться вам”* [14, 278]; *Алік знову заплющив очі й підвів обличчя до зоряного неба, пригадуючи цитату: – “Мур воно мало великий і високий, мало дванадцять брам, а на брамах дванадцять янголів та ймення написані, а вони – імення дванадцятьох племен синів Ізраїля”* [7, 109] – цитати з Біблії.

Смислова завершеність повної цитати обумовлює найвищий ступінь її автосемантиї порівняно з іншими структурними типами “чужого слова”.

2. Редукована цитата – це скорочений, без втрат для загального змісту відрізок тексту-джерела, що отримує логічне завершення за рахунок контексту. Ілюстраціями цього типу цитати можуть слугувати такі одиниці: *Але потрапити на знімальний майданчик, відверто кажучи, я не мріяла й не просилася. Мовляв, “мавр зробив свою справу – мавр мусить піти”* [16, 57] – цитата з поеми Й.Ф. Шиллера “Змова Фієско в Генуї”; *Я – парубок моторний, ги ги* [6, 13] – цитата з поеми “Енеїда” І. Котляревського; *Авжеж, у кожного своя доля і свій шлях широкий, як писав Класик* [10, 206] – цитата з вірша “Сон” Т. Шевченка; *Ану спати, суворо сказала вона. Ніби і не співала про “розчешти ми кучері”* [3, 88] – вказівка на українську народну пісню “Ой, Марічко, чечері”.

Застосування цього типу цитати базується на прийомі синтаксичного злиття цитати й авторського мовлення без спеціальних увідних слів, оскільки перехід до цитати зазвичай позначається за допомогою лапок. Поеднання синтаксичних конструкцій – авторського та чужого мовлення – проходить за схемою об’єднання частин складного речення.

3. Сегментована цитата – використання цитатних вставок, нерозривно пов’язаних у структурно-сміслових відношеннях, відтворених через невеликі інтервали відповідно до змістового навантаження в тексті-приймачі. Проілюструємо це положення конкретними прикладами: *Святкування почалося, швидше за все, давненько, бо вітер доніс до Луки цілий хор децю розстроєних голосів: Не будемо їсти ту гірку юшку, // Нехай поцілує перший дружба дружку! Чулися оплески, регіт і окремі вигуки, з тим пісня продовжувалася: Не будемо пити ту гірку воду, // Нехай поцілує молодий молоду! // Гірко! Гірко!* [2, 11] – цитата з пісні “Не будемо пити”; *Щойно тоді лисий заводіяка у шкіряній куртці оголосив останній танець для іменинниці..., після чого залунала жахливо душевна пісня “Дзень раждзенья празник дзэцтва”. Вони крутилися під неї невимовно довго – Карл-Йозеф устиг десятки разів заснути і знову прокинутись, а вони все крутилися й тоді знову ставили її з самого початку, і всі співали щось ніби “нікуда, нікуда, нікуда ат нево не дзэцца”, найбільше йому подобалося те їхнє “нікуда, нікуда, нікуда”...* [4, 231] – цитата з пісні “День народження” (“День рожденья”) у виконанні російського співака І. Ніколаєва; *Мальва ступила на міст. Згадала дитячу казочку про козу. Замуркала собі під ніс: Бігла через місточок, вхопила кленовий листочок. Тим часом робила кроки... Перший, другий, третій... Бігла через гребельку, вхопила водиці кра...* [13, 37] – цитата з української народної казки “Коза-дереза”.

Сегментована цитата, як і редукована, є семантичним висловлюванням у зв’язку зі змістовою незавершеністю та синтаксичною залежністю від основного тексту. Як зауважує І.В. Алещанова [1], ступінь інтеграції цих двох типів цитат із текстом відрізняється вищою щільністю, ніж у випадку використання повної цитати.

Отже, цитата як форма реалізації інтертекстуальних зв’язків відіграє помітну роль у текстотвірному процесі дискурсу сучасної української прози. Аналіз текстових масивів досліджуваних творів уможливило класифікацію цитати на три типи, а саме: повну, редуковану та сегментовану.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в можливості аналізу типів трансформацій цитат у корпусі сучасної української прози.

Список використаних джерел

1. Алещанова И. В. Цитация в газетном тексте (на материале современной английской и российской прессы) : дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 20 “Сравнительно-историческое, типологическое, сопоставительное языкознание” / Ирина Владимировна Алещанова. – Волгоград, 2000. – 208 с.
2. Андрухович С. Старі люди / Софія Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – 144 с.
3. Андрухович С. Сьомга : [роман] / Софія Андрухович. – К. : Нора-Друк, 2007. – 352 с.
4. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : [роман] / Юрій Андрухович. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 288 с.
5. Гудков Д. Б. Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний / Д. Б. Гудков, В. В. Красных, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева // Вестник МГУ. – Серия 9. Филология. – 1997. – №4. – С. 106-118.
6. Денисенко Л. Корпорація ідіотів : [роман] / Лариса Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2010. – 276 с.
7. Дереш Л. Трохи п'їтьми, або На краю світу / Любка Дереш. – Харків : Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2007. – 288 с.
8. Дядечко Л. П. Лингвистическая характеристика цитат-реминисценций в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Людмила Петровна Дядечко. – Киев, 1989. – 16 с.
9. Карасик В. И. О категориях дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность : социолингвистические и эмотивные аспекты : Сб. науч. тр. / ВГПУ, СГУ. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 185-197.
10. Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно [Текст] / Ірена Карпа. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2008. – 272 с.
11. Козицкая Е. А. Цитата в структуре поэтического текста : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.08 “Теория литературы” / Екатерина Арнольдовна Козицкая. – 237 с.
12. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко ; [за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
13. Корній Дара. Зворотній бік темряви : [роман] / Дара Корній ; передм. Г. Пагутяк ; худож. О. Семякін. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 320 с. : іл.
14. Корній Д. Зірка для тебе : [роман] / Дара Корній ; поетичні оздоблення Л. Долик ; передм. О. Хвостової. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 304 с.
15. Лушникова Г. И. Интертекстуальность художественного произведения / Г. И. Лушникова. – Кемерово : Изд-во Кемеровского Гос. Унив., 1995. – 82 с.
16. Роздобудько І. Одного разу : [роман] / Ірен Роздобудько ; передм. Л. Ворониної. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. – 224 с. : іл.
17. Фатеева Н. А. Интертекст в мире текстов : Контрапункт интертекстуальности / Наталья Александровна Фатеева. – Изд. 3-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2007. – 280 с.
18. Morawski S. The Basic Functions of Quotation / Stefan Morawski // Sign. Language. Culture. Janua Linguarum, Series major, 1. – The Hague / Paris : Mouton & Co., 1970. – pp. 690-705.

***Анотація.** У статті розглянуто питання функціонування цитати як форми реалізації інтертекстуальних зв'язків і здійснено огляд загальних тенденцій у вивченні цитати. Встановлено основні ознаки цитати як способу репрезентації чужого мовлення та виявлено структурні типи цитат, зафіксованих у дискурсі сучасної української прози.*

***Ключові слова:** цитата, проза, інтертекстуальність, інтертекстуальні зв'язки, текст.*

***Summary.** The theory of intertextuality proved in the foreign and Ukrainian language researches is a natural result of modern linguistic development due to its expansion beyond the limits of up-to-date cultural process.*

The complicacy and diversity of the questions connected with the place, role and peculiarities of quotation cause the existence of different approaches and interpretations of the citation.

The urgency of the study is determined by the necessity of studying the quotation as a means of intertextual relation and practical requirement of quotation analysis in the discourse of the modern Ukrainian prose that will allow to find out the main structural quote types which are predominantly appealed to by the Ukrainian writers.

The peculiarity of the quotation is its explicit indication on the presence of an alien fragment of the source text. The citation differs from other ways of another`s speech representation in the following characteristics: 1) it is explicitly marked; 2) it is structurally and semantically identical with the fragments of the source text; 3) it has got the indication of the authorship.

The analysis of the linguistic material gives the opportunity to distinguish three structural types of quotation – a full quotation, a reduced quotation and a segmented one.

A full citation is a literal, without shortening, fragment of the source text, finished in the contextual relation, the scope of which is not less than a sentence.

A reduced quotation is a reduced, without the loss to the general matter, fragment of the source text that gets its logical completion owing to the context.

A segmented quotation is the usage of the citation insertions inseparably structurally connected, reproduced every interval according to the contents obligation in the recipient text.

Key words: quotation, prose, intertextuality, intertextual relations, text.

Отримано: 27.02.2015 р.

УДК 811.161.2'37

Мелекєсцева Н.В.

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ НАЯВНОСТІ / ВІДСУТНОСТІ

У формуванні семантичної структури речення основну роль відіграє предикат, природа якого детермінує якісний і кількісний характер семантико-синтаксичних відношень між компонентами висловлювання. Об'єктом пропонованого дослідження обрано **предикати наявності / відсутності**, які виступають організаційним центром буттєвих речень і констатують або заперечують факт наявності, існування, буття особи, предмета чи явища.

У мовознавстві до проблеми синтаксису конструкцій із буттєвою семантикою неодноразово зверталися Н. М. Арват, Н. Д. Арутюнова, О. М. Селіверстова, О. І. Леута, Л. І. Лонська, Н. Ю. Шведова й інші лінгвісти. Проте багато питань залишаються дискусійними, тому мета статті – на основі огляду наукових розвідок і власних спостережень схарактеризувати особливості семантико-синтаксичної структури речень із предикатами наявності / відсутності. Для досягнення сформульованої мети потрібно розв'язати такі основні завдання: 1) обґрунтувати поняття моделі речення та мінімуму структурних компонентів; 2) визначити типи реалізації структурних схем речень із предикатами наявності / відсутності; 3) схарактеризувати семантико-синтаксичну організацію дво-, три- та чотирикомпонентних конструкцій із аналізованими предикатами; 4) встановити варіанти їх морфолого-синтаксичного втілення в сучасній українській мові.

Системний підхід до вивчення синтаксичних явищ зумовлює застосування методу синтаксично-семантичного моделювання – виявлення й опису моделей речень (формул, структур речення, структурних мінімумів, структурних основ, структурних схем, семантичних структур речення) як «абстрактних синтаксичних зразків, на базі яких конституюються мінімальні відносно закінчені речення» [1, 16].

Дослідженню моделей речення присвячена значна увага українських та зарубіжних мовознавців, проте й досі немає єдиної думки як щодо термінології, так і стосовно закономірностей семантико-синтаксичної і формально-граматичної організації речення, його інформативної завершеності та конструктивного складу.

У сучасній лінгвістиці наявні два основні підходи до визначення моделі речення. Згідно з першим, тлумачення мінімуму структурних компонентів орієнтоване на формальну організацію речення як предикативної одиниці. Ця позиція ґрунтується на вченні про головні члени речення – підмет і присудок у двоскладному реченні, головний член односкладних речень. Модель речення утворюють тільки ті компоненти, які є його предикативним мінімумом (граматичним ядром), а поширювачі залишаються поза її межами [4, 634-635].

Приблизники другого підходу (Й. Ф. Андерш, Н. Д. Арутюнова, І. Р. Вихованець) заперечують формально-граматичний підхід в описі синтаксичних одиниць, оскільки предикативний мінімум не завжди забезпечує інформативну завершеність речення (йдеться про речення, ускладнені правобічним поширювачем, необхідність якого зумовлена синсемантичною природою дієслова-предиката).

Різні погляди на оцінку мінімуму речення спричинили поділ структурних схем на мінімальні та поширені. Мінімальну структурну схему репрезентує предикативний мінімум, поширену – номінативний мінімум речення, до якого зараховують мінімальну структурну схему та валентно зв'язані компоненти, необхідні для семантичної автономності речення [4, 636].

У нашому дослідженні теоретичним підґрунтям визначення поняття моделі є такі основні положення: 1) компоненти моделі зумовлені валентно-інтенційними властивостями дієслівного

предиката (Й. Ф. Андерш) [1]; 2) обов'язковість / факультативність компонентів визначена певними комунікативними умовами (Н. Л. Іваницька) [6].

Аналіз речень із предикатами наявності / відсутності засвідчує, що їхню семантичну структуру переважно конституюють предикат і суб'єкт буття. Речення з предикатами посесивної наявності / відсутності мають ще об'єкт володіння, а буттєві речення з додатковою семантикою локалізації у просторі – локалізатор. Вони необхідні для забезпечення інформативної достатності речення.

Зі структурного погляду аналізовані речення функціонують як дво-, три- і чотирикомпонентні конструкції.

Речення із загальною семантикою наявності / відсутності, існування, початкової та кінцевої фази буття переважно утворюють двокомпонентну модель $S - V_f \text{ Praed}$ – дієслівний предикат відкриває позицію суб'єкта. Реалізацією моделі на морфолого-синтаксичному рівні є речення:

1. $N_1 - V_f$ – суб'єкт представлений іменником або займенником у називному відмінку, а предикат – дієсловом в особовій формі. Речення функціонує в мові в одному варіанті, оскільки позиція підмета передбачає лише одну форму – N_1 (субстантив у формі називного відмінка) та не сполучається з прийменниковими модифікаціями: *Спустилась ніч* (Л. Дереш, 158); *Поезія вже є* (Л. Костенко, 28); *Розмова затихла* (П. Мирний, 88).

2. $N_2 - V_{f \text{ imp}}$ – суб'єкт виражений субстантивом (іменники, займенники, субстантивовані прикметники або дієприкметники, числівники) у формі родового відмінка, предикат – безособовим дієсловом або дієсловом у безособовому значенні із заперечною часткою *не*, екзистенційною формою *нема*, дієсловом *бракувати*: *Ще слів нема* (Л. Костенко, 28); *Таких жнив не було від створення світу і вже не буде* (В. Барка, 293); *Бракує хвилювання, бракує напруження, тиску* (Л. Дереш, 23).

Речення з предикатами володіння, належності, отримання, втрати здебільшого представлені трикомпонентною моделлю $S - V_f \text{ Praed} - \text{Obj}$, яка має високий ступінь продуктивності в українській мові й утворюється дво- та тривалентними типами предикатів посесивної наявності / відсутності, що програмують своєю семантикою обов'язкове заповнення у семантичній структурі речення позицію суб'єкта й об'єкта володіння, належності.

Реалізацією на морфолого-синтаксичному рівні у моделях володіння є речення:

1. $N_1 - V_f - N_4$ (позитивна посесивність). У позиції суб'єкта виступають іменники (займенники) у формі називного відмінка, в ролі предиката володіння – дієслова *мати*, *тримати* (у значенні «володіти кимось, чимось; утримувати когось, годуючи, доглядаючи»), а правобічна об'єктна синтаксема співвідноситься на формальному рівні з додатком і виражається за допомогою безприйменникового знахідного відмінка іменника: *Але чоловік замість інтуїції має знання. Ні, не так. Він має твердість знань* (М. Матіос, 96).

2. $N_1 - V_f - N_2$ (посесивна відсутність). Суб'єкт, який є носієм ознаки відсутності володіння, представлений субстантивом у називному відмінку. Предикат таких речень виражений особовою формою дієслова *не мати*, посесивний об'єкт – родовим відмінком: *І руська імперія не має меж* (П. Загребельний, 141).

3. $N_1 - V_f - N_5$ (позитивна / негативна посесивність). Посесивний суб'єкт виражений субстантивом у називному відмінку, предикат – особовою формою дієслова *володіти* / *не володіти*, а об'єкт – формою орудного відмінка: *На жаль, ми не володіємо такою інформацією* (Урядовий кур'єр, 4 квітня 2012).

Трикомпонентну модель належності реалізовано в реченнях:

1. $N_1 - V_f - \text{праер}N_2$ (позитивна посесивність). У ролі предиката належності функціонують дієслова *бути*, *залишатися* в посесивному значенні. Граматичний об'єкт, виражений формою родового відмінка з прийменниками *в(у)*, називає власника, що є семантичним суб'єктом висловлювання, в той час як логічний об'єкт у формі називного відмінка означає посесивний об'єкт: *Є гніздо в лелеки, В мене є поріг* (М. Удовиченко, 12).

2. $N_2 - V_{f \text{ imp}}$ – праер N_2 (негативна посесивність – відсутність належності). Предикат виражений дієсловами *не бути* (*нема*), *не водитися*, *не залишитися* в посесивному значенні, посесивний об'єкт – субстантивом у формі родового відмінка, а граматичний об'єкт, виражений формою родового відмінка з прийменниками *в(у)*, називає власника, що виступає семантичним суб'єктом висловлювання: *Обернувся я на хати – Нема в мене хати!* (Т. Шевченко, 371).

3. $N_1 - V_f - N_3$ (позитивна / негативна посесивність). Предикат належності / відсутності належності виражений особовою формою дієслова *належати* / *не належати*, який своїм значенням вимагає семантичного суб'єкта (посесора) у формі давального відмінка. У формально-синтаксичній структурі речення такий семантичний суб'єкт відповідає граматичному об'єкту. Логічний об'єкт у формі називного відмінка репрезентує посесивний об'єкт: *Час належить людині або не належить* (П. Загребельний, 172).

Фазові модифікації посесивної наявності / відсутності переважно втілені в трикомпонентній моделі $S - V_f \text{ Praed} - \text{Obj}$. Семантичну структуру таких речень утворюють суб'єкт, предикат набуття / втрати та посесивний об'єкт. Базовими реалізаціями для речень посесивної наявності / відсутності зі значенням отримання та втрати є:

1. $N_1 - V_f - N_4$ (позитивна та негативна посесивність). Предикат реалізується за допомогою дієслів із семантикою отримання, набуття власності, семантичний суб'єкт функціонує в називному відмінку, а об'єктна синтаксема має традиційне вираження – субстантив у знахідному відмінку: *Я втратила апетит, сон, цікавість до будь-чого* (М. Матіос, 85); *Конверти, марки, листівки я одержав...* (В. Марченко, 55).

2. $N_1 - V_f - N_2$ – позитивна й негативна посесивність у її непрямої вияві, коли дієслівний предикат отримання поєднується із заперечною часткою *не* (*не дістати, не одержати, не отримати тощо*), репрезентуючи відсутність володіння, а сполучення предиката втрати з *не* (*не втратити, не загубити, не дати тощо*) означає посесивну наявність. Морфологічна реалізація суб'єкта-посесора – іменна частина мови в називному відмінку, об'єкта володіння – родовий відмінок: *І я голови не згубив* (М. Хвильовий, 329); *Проте дівчина не втратила віри у свої сили* (Голос України, 28 серпня 2012).

У разі наявності адресата володіння (контрагента) утворюється чотирикомпонентна модель $S - V_f \text{ Praed} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$. Дієслівний предикат вимагає обов'язкового поширення структури речення суб'єктом і двома об'єктами, формально-граматичною реалізацією яких є підмет і два додатки, виражені безприйменниковими та прийменниково-відмінковими формами.

Морфолого-синтаксичний діапазон реалізації моделі $S - V_f \text{ Praed} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$ охоплює такі варіанти:

1. $N_1 - V_f - N_4 - N_3$ – формують предикати втрати зі значенням давання, віддавання, дарування, які мають здатність підпорядкувати два об'єктних відмінки – знахідний прямого об'єкта (семантичний об'єкт володіння) і давальний непрямого об'єкта (адресат-реципієнт); суб'єкт функціонує у формі називного відмінка: *Наш фюрер дарує вам життя* (О. Довженко, 524).

2. $N_1 - V_f - N_2 - N_3$ – заперечує давання, віддавання, дарування об'єкта володіння адресатові й утворюється дієсловами поданої семантики із заперечною часткою *не*; підпорядковує два об'єкти, виражених формою родового відмінка (прямий) і давального (непрямий об'єкт): *Але навіть за твою шлицьку Стріл затрутих я тобі не шлю...* (О. Теліга, 27).

3. $N_1 - V_f - N_4$ – граер N_2 – утворюють предикати зі значенням отримання внаслідок присвоєння собі права власності, купівлі, обміну, прохання. Суб'єкт висловлювання виражений формою називного відмінка; об'єкти, підпорядковані предикатові, детерміновані знахідним (прямий об'єкт – об'єкт володіння) і прийменниково-родовим відмінком у реалізації *в(у) N₂* (непрямий об'єкт, який номінує посесора – попереднього власника): *Так, недавно у Великоолександрівському районі Херсонщини інший такий посередник також виманив на закупівлю зерна 700 тисяч гривень у двох одеських бізнесменів ...* (Голос України, 7 серпня 2012).

4. $N_1 - V_f - N_2$ – граер N_2 – предикати посесивної відсутності зі значенням заперечення отримання, що формують зазначений тип речення, представлені дієслівною лексикою набуття посесивного об'єкта шляхом одержання, приймання того, що надсилається, надається, вручається та заперечною часткою *не*: *Держбюджет не отримав від приватизації очікуваних 20 млрд. грн.* (Урядовий кур'єр, 25 лютого 2011).

5. $N_1 - V_f - N_2 - N_5$ – утворюють дієслова із семантикою «дати нагороду кому-небудь, наділити чимось». Вони мають здатність підпорядковувати дві об'єктні синтаксеми, виражені формою родового й орудного відмінка; суб'єкт речення, що вказує на попереднього власника, представлений називним відмінком: *А все-таки, ріднесенька, ти нагородила мене волячим здоров'ям* (В. Марченко, 233).

Три або чотири компоненти мають також речення локалізованої наявності / відсутності, які без локатива не можуть повністю реалізувати свою семантику. Трикомпонентна модель $S - V_f \text{ Praed} - \text{Adv}$ репрезентує здебільшого статичну локалізацію в просторі, чотирикомпонентна ($S - V_f \text{ Praed} - \text{Adv}_1 - \text{Adv}_2$) – динамічну, коли дієслівний предикат відкриває позиції суб'єкта та двох просторових поширювачів, які зазначають вихідний і кінцевий пункти руху.

Локативними поширювачами при головних компонентах із значенням локалізації в просторі виступають прономінативні прислівники місця, а також прийменниково-відмінкові та безприйменникові форми прономінованих субстантивів, які зумовлюють реалізацію моделі $S - V_f \text{ Praed} - \text{Adv}$ у таких морфолого-синтаксичних варіантах:

1. $N_1 - V_f - \text{Adv}^1$. Обставинний компонент експлікований прислівниками місця: відіменниковими (*вдома, навколо, навкруги, збоку, спереду, позаду*), відприкметниковими (*близько, далеко*) та відзайменниковими дериватами (*тут, там, усюди, скрізь, десь, ніде*): *Десь, кажуть, є страшна богиня – Мойра* (Л. Костенко, 379).

2. $N_1 - V_f - \text{праер}N_6$. Позицію суб'єкта локалізованої наявності займає називний відмінок іменника та займенника, локалізатора – місцевий відмінок, який виступає найбільш поширеним засобом репрезентації локативного компонента, а також просторових відношень в цілому. Він функціонує як спеціалізована локативна граєма категорії відмінка, що продукує морфологічний варіант локативної синтаксеми [7, 141]. Сполучення предиката з формою місцевого відмінка локативного поширювача в реченнях статичної локалізації $N_1 - V_f - \text{праер}N_6$ утворює прийменникові варіанти з $v(y)$, *на*, *по*, *при*: *А висить же в музеях твій портрет* (Л. Костенко, 352).

3. $N_1 - V_f - \text{праер}N_5$ – просторовим компонентом зі значенням статичності виступає прийменниково-орудний відмінок: *Цвіте над світом небо ясно-синє...* (М. Удовиченко, 32).

4. $N_1 - V_f - N_5$. Орудний безприйменниковий відмінок також виконує локативну функцію. У мовознавстві загальноприйнятою є думка, що просторовий детермінант, виражений іменниковою словоформою в орудному відмінку, характеризує тільки «динамічну субстанціальну локативність – шлях руху – і зовсім не пов'язується із статичною локалізацією [5, 136]. Проте зафіксовані випадки речень локативно-статичного типу: *Залізо валяється шапцями, берегами і попід самим клубом* (М. Матіос, 53).

5. $N_1 - V_f - \text{праер}N_2$ – продуктивним морфологічним засобом вираження локативної синтаксеми зі статичним субстанціальним значенням є прийменниковий родовий відмінок: *Стоїть у нас тепле бабине літо* (В. Марченко, 79).

6. $N_1 - V_f - \text{праер}N_4$ – одним із засобів вираження динамічної локативності в українській мові є знахідний відмінок, який сполучається з прийменниками *в (у)*, *за*, *крізь*, *між (межи)*, *на*, *над*, *перед*, *під*: *Василько виїхав на узлісся* (М. Коцюбинський, 11).

Позицію суб'єкта локалізованої наявності займає називний відмінок іменника та займенника, в конструкціях відсутності – родовий: *Далі над ними тяжить криза й розорення* (В. Марченко, 160); *Схоже, що тут нікого не було* (В. Шкляр, 47). У конструкціях із суб'єктом-іменем предмета дієслівний предикат локалізованої наявності має форму 3-ї особи, суб'єкт-істота детермінує 1 та 2 особи: *Вчора я ночувала в кімнаті короля Фердинанда* (Л. Костенко, 374); *Хмари над лісом пливуть перисті* (Л. Костенко, 399); *Білизна лежить на складі* (В. Марченко, 73).

У структурі речень динамічної локалізації можуть функціонувати два просторові поширювачі, що зазначають вихідний і кінцевий пункти руху. Реченнева структура представлена чотирикомпонентною моделлю $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}_1 - \text{Adv}_2$, яка найчастіше має таке морфологічне вираження:

1. $N_1 - V_f - \text{праер}N_2 - \text{праер}N_2$ – вихідний і кінцевий пункти руху репрезентовані прийменниково-родовим відмінком, найбільш поширеним є варіант «з N_2 – до N_2 »: *До Миколаєва учасники автопробігу прибули з Херсона й вирушили далі – до Одеси* (Голос України, 17 квітня 2013).

2. $N_1 - V_f - \text{праер}N_2 - \text{праер}N_4$ – речення функціонує у варіантах «з N_2 – в, у, на N_4): *Прибули з України на Поділля двоє побратимів...* (Л. Старицька-Черняхівська, 297).

3. $N_1 - V_f - \text{праер}N_2 - \text{Adv}^1$ – вихідний пункт руху представлений субстантивом у формі прийменникового родового відмінка – з N_2 , а кінцевий пункт виражений прислівником місця: *Карпо Петрович Зайчик, околочний надзиратель, вернувся нарешті з служби додому* (М. Коцюбинський, 96).

Отже, з огляду на валентні характеристики предикатів наявності / відсутності виокремлено дво-, три- та чотирикомпонентні моделі: $S - V_f \text{Praed}$, $S - V_f \text{Praed} - \text{Obj}$, $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}$, $S - V_f \text{Praed} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$, $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}_1 - \text{Adv}_2$. Аналіз структурно-семантичного потенціалу речень з предикатами наявності / відсутності виявив, що дієслівні предикати з однаковою семантикою мають здатність утворювати однакові моделі – виступають предикатами в реченнях однотипної семантики та структури. На рівні речення реалізується взаємозв'язок семантичної категорії буття з іншими категоріями (локалізації, посесивності), оскільки такі речення або припускають взаємозаміну дієслів, або перебувають на межі певного типу. На відміну від речень наявності реченням із предикатами відсутності не притаманна велика кількість різновидів – будь-яке речення цієї семантики трансформується в речення із заперечною часткою *нема*. Висвітлення особливостей реалізації аналізованих предикатів у семантико-синтаксичній структурі речення є перспективним для подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 191 с.
2. Арват Н. М. Синтаксис простого предложения в современном русском языке : учеб.-метод. пособие для студ.-филологов: Курс лекций и практ. задания / Н. М. Арват. – Ніжин : Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2002. – 174 с.
3. Арутюнова Н. Д. Русское предложение: Бытийный тип / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М. : Русский язык, 1983. – 198 с.

4. Безпояско О. К. Граматика української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
6. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 39-43.
7. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
8. Лонська Л. І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. І. Лонська. – Київ, 2001. – 19 с.
9. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т. Є. Масицька. – Луцьк : Вид. відд. Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 1998. – 208 с.
10. Селиверстова О. Н. Труды по семантике / О. Н. Селиверстова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.
11. Шведова Н. Ю. Русские бытийные глаголы и их субъекты / Н. Ю. Шведова // Слово и грамматические законы языка. Глагол. – М. : Наука, 1989. – 296 с.

Анотація. У статті здійснено семантико-синтаксичний аналіз конструкцій з предикатами наявності / відсутності. Визначено типи реалізації моделей речень, зумовлені валентними особливостями аналізованих предикатів, встановлено варіанти їхнього структурно-морфологічного втілення в сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: предикат наявності / відсутності, модель речення, семантико-синтаксична структура речення, морфолого-синтаксична реалізація, валентність.

Summary. The article deals with the comprehensive analysis of semantic and syntactic structure of simple sentences with verbal predicates of presence / absence which state or deny the fact of subject's presence, existence and organize existential sentences.

Studying syntactic phenomena linguists apply the method of syntactic and semantic modeling which reveals and describes sentence models as abstract structural patterns. The research proves the defining role of the predicates valent peculiarities in the formation of sentence models.

The analysis of sentences with verbal predicates of presence / absence shows that their semantic structure mainly consists of existential predicate and subject. Other obligatory components of existential constructions are the possessive object (possessive presence / absence) and locative component (locative presence / absence).

The types of structural schemes of sentences with the predicates of presence / absence have been revealed and the variants of their structural and morphological usage in modern Ukrainian literary language have been settled.

There are two-, three- and four-component constructions with the predicates of presence / absence. The two-component model $S - V_f \text{Praed}$ is formed by the predicates of appearance, presence, different ways of existence, absence and disappearance. Its morphological and syntactic realization are the sentences $N_1 - V_f$ and $N_2 - V_{f \text{imp}}$. The predicates of possessive and locative presence / absence organize three-component ($S - V_f \text{Praed} - \text{Obj}$, $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}$) and four-component ($S - V_f \text{Praed} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$, $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}_1 - \text{Adv}_2$) models.

The three-component model $S - V_f \text{Praed} - \text{Obj}$ is formed by the possessive predicates and their phase modification – predicates of getting and losing. The model is represented by the following sentences: $N_1 - V_f - N_4$, $N_1 - V_f - N_2$, $N_1 - V_f - N_5$, $N_1 - V_f - \text{praep}N_2$, $N_2 - V_{f \text{imp}} - \text{praep}N_2$, $N_1 - V_f - N_3$, $N_1 - V_f - N_4$, $N_1 - V_f - N_2$. The morphological and syntactic variants of the four-component model with the predicates of possessive presence / absence $S - V_f \text{Praed} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$ are: $N_1 - V_f - N_4 - N_3$, $N_1 - V_f - N_2 - N_3$, $N_1 - V_f - N_4 - \text{praep}N_2$, $N_1 - V_f - N_2 - \text{praep}N_2$, $N_1 - V_f - N_2 - N_5$.

The three-component model $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}$ organized by the predicates of locative presence / absence means the static localization and is represented by the sentences: $N_1 - V_f - \text{Adv}^1$; $N_1 - V_f - N_5$; $N_1 - V_f - \text{praep}N_2$; $N_1 - V_f - \text{praep}N_4$; $N_1 - V_f - \text{praep}N_5$; $N_1 - V_f - \text{praep}N_6$. The four-component locative model $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}_1 - \text{Adv}_2$ has the meaning of dynamic localization and is realized in morphological and syntactic variants: $N_1 - V_f - \text{praep}N_2 - \text{praep}N_2$, $N_1 - V_f - \text{praep}N_2 - \text{praep}N_4$, $N_1 - V_f - \text{praep}N_2 - \text{Adv}^1$.

Key words: predicate of presence / absence, sentence model (scheme), semantic and syntactic structure of a sentence, morphological and syntactic realization, valency.

Отримано: 7.02.2015 р.

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВИДІВ РИМ ЗА ЯКІСТЮ ВІДХИЛЕНЬ ВІД ЗВУКОВОЇ ТОЧНОСТІ: ІСТОРІЯ І ПРОБЛЕМИ

Форми рими національно специфічні та історично змінні, їх досконалої класифікації не існує. Найголовнішим критерієм ідентифікації рими є достатня звукова (фонологічна) подібність двох і більше слів, що утворюють пару / ланцюг. Наявність співзвучних фонологічних комбінацій у словах, які можуть бути визнані як рими, зумовлює існування групи термінів у терміносистемі римології на позначення таких варіацій – їх можна назвати термінами на позначення видів рим за якістю відхилення від звукової точності.

Формулювання проблеми дослідження. Упродовж ХХ — на початку ХХІ ст. рима була предметом фоностилістичних, експериментально-фонетичних, лінгвопоетичних, дискурсивних досліджень українських мовознавців, завдання її лексикографічного опису вирішує окремий розділ лексикографії — римографія. Одна з важливих проблем лінгвістичного напряму дослідження рими полягає в розробленні та уніфікації термінологічного апарату римології, що передбачає інвентаризацію термінологічних одиниць. Для впорядкування терміносистеми необхідно висвітлити історію її формування та сучасний стан і проблеми функціонування – це і є метою статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Кілька загальних оглядів термінів з галузі римознавства здійснив С. М. Діброва [5; 6; 7]. З-поміж термінологічних одиниць (далі – ТО), які є об'єктом нашого дослідження, він подав дефініції *асонансів*, *консонансів (дисонансів)*, *нарощених рим* (далі – Р.), *усічених Р.*, *йотованих Р.* [6, 207], *анаграмних Р.*, *переднаголошених Р.* [7, 7] тощо. Питань формування терміносистеми римології, а також проблем її функціонування дослідник не торкався.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Відступ від точності звучання римових слів полягає в тому, що: 1) не всі звуки в римовому просторі є ідентичними / співзвучними; 2) межі цього простору пересуваються; 3) змінюється порядок відповідних фонем; 4) співзвучність розпорошується, розбавляючись фонемами, що не беруть участі у римовій співзвучності [20, 488]. У класичному розумінні точної рими за еталон береться тотожність «правої» частини слова – наголошеної голосної (константи) разом з усіма голосними і приголосними в незмінених послідовності і складі до кінця слова (для відкритої чоловічої рими крайній «лівий» звук, тотожність якого обов'язкова в усіх римокомпонентах, – опорний приголосний). Цей погляд на еталонність рими висловив Г. А. Шенгелі, вважаючи вартістю рими саме її точність: «Збіг звуків, що стоять праворуч від нього [від наголошеного складу], обов'язковий, сприймається він «як належний»; але звуки, які стоять ліворуч, збігатися не мусять (за винятком випадку з відкритою чоловічою римою), і їхній збіг відчувається як «несподіваний подарунок» [19, 245]. Будь-які відхилення від складу звуків римоформи чи їх послідовності призводять до порушення точності звучання і, відповідно, до існування груп неточних / приблизних рим, диференційованих за типологічними ознаками. Сучасні літературознавці позначають різновиди нетотожних рим ТО *асонансі Р.*, *консонансі Р.*, *нарощені Р.*, *усічені Р.*, *заміщені Р.*, *нерівноскладові Р.*, *переставні Р.* [11, 322] або називають рими описово: *рими з нарощуванням неповторюваних звуків поміж повторюваними* [14, 12], *рими з палаталізованою та непалаталізованою шелестівкою* [18, 205], *рими з додатком одної голоски* [18, 222] тощо.

Очевидно, що велика кількість фонологічних варіацій існує без термінологічних позначень. Запроваджувалися ТО поступово, у міру поглиблення досліджень неточної рими. Так, у 20-х рр. ХХ ст. російський дослідник рими В. М. Жирмунський виокремлював 4 різновиди неточних рим: *асонанс* (невідповідність приголосних при однакових наголошених голосних), *консонанс* (невідповідність наголошених голосних при однакових приголосних), *нерівноскладові Р.* (невідповідність кількості складів), *різнонаголошені Р.* (рос. *неравноударные Р.*) (невідповідність у розміщенні наголосу); решту ж відхилень від звукової тотожності він відносив до «хистких», «неусталених», «перехідних» форм – так званих *римоїдів* [8, 73]. У групі асонансів він розглядав такі трансформації приголосних: відсікання кінцевого приголосного (*утаить-свои, губ-берегу*), випадіння (*сонм-кругом, он-волн*), чергування (*богатырь-пыль, гром-стон*), переставлення (*при-скорбно-подробно, облако-около*). Нерівноскладові рими виникають, на думку В. М. Жирмунського, унаслідок випадіння складів (*Ковно-нашинковано, томики-потомки*) або їх відсікання (*горбатые-Карпаты, ниц-казнися*) [8, 74-78].

У подальшому деякі з цих різновидів отримали термінологічні позначення. Об'єднавши рими за ознаками випадіння і відсікання в одну групу, Д. С. Самойлов виокремив такі неточні рими: *усічені Р.* (*мосту-ростут, мост-верст*), *заміщені Р.* (*дуть-дадут, гол-вор*), *рими з перемі-*

щенням (нам-карман, накормим-уморим), *нерівноскладові Р.* (бестию-двести, босо-пояса), *різнонаголошені Р.* (рожна-можно, горлом-горбом), *дисонанси* (дивится-живется, в мире-в море) [13, 37-49]. Ще більше узагальнив варіації у фонологічному складі М. Л. Гаспаров і розподілив рими на *поповнені Р.* і *змінені Р.* [2, 25].

Г. А. Шенгелі у випадку наявності римоформ з різною кількістю складів поділив рими на *розпущені Р.* (*границ-царицу*) і *стягнуті Р.* (*Марии-зари*), рими з різними наголосами традиційно визначив як *різнонаголошені Р.* (*по берегу-берегу*) [19, 246]. Прирівнюючи до рими асонанс, учений виокремив кілька його типів: *початковий* (*грусть-грудь*), *кінцевий* (*тундр-мудр*), *урізаний* (*вокзал-глаза*), *дисонанс* (*кедр-эскадр-бодр*) [19, 260-261]. Самі ж різновиди неточних рим він визначав через опис розбіжностей: післянаголошених голосних (*новой-багровый*), глухих і дзвінких звуків (*работа-года*), приголосних, що не вимовляються (*искусство-чувство*), твердих і м'яких приголосних (*коляска-Васька*) [19, 260].

Український дослідник рими І. В. Качуровський також унікав ТО на позначення різновидів рим за якістю відхилення від звукової точності; класифікуючи неточні рими, він обмежився лако-нічним описом їх за ознаками: 1) закриті рими із дзвінким і твердим приголосними (*спливеи-без меж*); 2) закриті рими з твердим і м'яким приголосними (*праліс-доспівались*); 3) закриті і відкриті рими з різними голосними в останньому складі (*розум-морозам*); 4) рими з відсутнім або додатковим приголосним (*озовись-зались*); 5) рими, утворені словами з відкритим і закритим складами (*вогню-багнюк*); 6) рими з переставленими приголосними (*грот-чорт*); 7) рими з подвоєною і неподвоєною приголосною (*на обличчі-двічі*) [9, 103-104]. Значніші порушення тотожності І. В. Качуровський відніс до групи *римоїдів* [9, 105].

Ще ретельнішу типологізацію неточних рим без використання ТО на їх позначення здійснив український мовознавець І. Г. Чередниченко. У його розумінні на точність рими впливають як післянаголошені, так і переднаголошені звуки (так звані препозитив рими). Неточні рими, за І. Г. Чередниченко, – це *співзвучні Р.*, а саме: співзвучна чоловіча рима з варіаціями в наголошеному складі (*плеса-лісах, іде-день*), співзвучна чоловіча рима з варіаціями перед наголосом (*від сна-весна, псалом-селом*), співзвучна чоловіча рима з варіаціями в наголошеному складі й перед ним (*змели-землі, скребе-хребет*), жіноча співзвучна рима з варіаціями в наголошеному складі (*погожий-ворожий, сіяла, як промінь-буяла, як пломінь*), жіноча співзвучна рима з варіаціями в складах перед наголосом (*наловивши-розсадовивши, одваги-розваги*), жіноча співзвучна рима з варіаціями після наголосу (*лебідь-коли-небудь, могучий-тучі*), жіноча співзвучна рима з варіаціями в наголошеному складі і перед ним (*скажені-кишені, тополі-до волі*), жіноча співзвучна рима з варіаціями в наголошеному складі й після нього (*сльози-матроси, вирує-люблю я*), жіноча співзвучна рима з варіаціями у складі перед наголосом і після нього (*стрічали-печалі, ознаки-однакі*), дактилічна співзвучна рима з варіаціями в складі під наголосом (*питається-пишається, виходила-виводила*), дактилічна співзвучна рима з варіаціями в складі після наголосу (*козирем-огирем, піснею-пізньою*), дактилічна співзвучна рима з варіаціями в складах під наголосом і після нього (*зоряна-зморена, ніженьки-хатиноньки*), дактилічна співзвучна рима з варіаціями в складах під наголосом і перед ним (*ласкавее-яскравее*), дактилічна співзвучна рима з варіаціями перед наголосом і після нього (*снігуркою-гуркає*) [17, 242-250].

Отже, аналізуючи риму, дослідники змушені відступати від обмеженого «правою» частиною слова розуміння точності, – це, у першу чергу, стосується так званої нової / новітньої / найновішої рими, суть якої – у поширенні чи навіть переміщенні співзвучності до початку слова, подекуди із залученням сусідніх слів ліворуч. Для таких рим створюють нові терміни: *переднаголошені Р.*, *середньонаголошені Р.*, *післянаголошені Р.*, *змішані Р.* [15, 63].

В. В. Ковалевський здійснив звукову систематику рим з урахуванням їх ритмічних особливостей. Відмовившись від поняття «неточна рима», він узяв за основу поняття «переривність звукового повтору» [10, 72]. Зважаючи на поширення звукової подібності у глиб рядка, В. В. Ковалевський визначав такі види рим, як *анафоричні Р.* (*піснею-пізньою*) [10, 219], *асонанси* (*золотому-неживого*) [10, 236], *випадні Р.* (*гарна-дідугана*) [10, 239], *дисонанси* (*безумні – не зимні*) [10, 245], *піврими / послаблені Р.* (*пропливають-говорить*) [10, 249], *консонанси* (*гарне-горне*) [10, 257], *нарощувані Р.* (*забути-із бухти*) [10, 26], *псевдомонімічні Р.* (*долини-долине, де луною-далиною*) [10, 210], *різнонаголошені Р.* (*ріка-вика*) [10, 271], *нерівноскладові Р.* (*ти марши-товаришу*) [10, 260].

Нерідко дослідники намагаються поєднати дві системи термінів; наприклад, В. П. Тимофеев користується, з одного боку, ТО для опису класичної рими *точна / приблизна, асонантна Р., консонантна Р.*, а з другого, – для опису нової рими *ліва Р., права Р., центрова Р.* [16, 316].

Ю. І. Мінералов, класифікуючи суттєво новий тип співзвучності слів – переднаголошену риму, використовує для її характеристики традиційні ТО із «дзеркальними» значеннями *чоловіча Р., жіноча Р., дактилічна Р., гіпердактилічна Р.* [12, 75].

Слід зауважити, що і при традиційному розумінні рими як післянаголошеної співзвучності виникає необхідність позначити поширення звукової подібності ліворуч – звідси такі ТО, як *багата Р.*, *глибока Р.*, *складена Р.*, *каламбурна Р.*, *розпорошена Р.*, *панторима*.

Як зазначають дослідники, у самих термінах *точна Р.* і *неточна Р.* закладена суб'єктивність оцінювання ступеня відповідності фонологічної структури римокомпонентів [3, 142]. Мінімальна кількість повторюваних фонем для сприйняття повтору як рими – величина ірраціональна [10, 32]. Недоліком існуючих класифікацій рим Б. П. Гончаров вважає суб'єктивність, тенденційну нормативність [3, 142], натомість римолог запропонував брати за основу *звукову відчутність рими*, під якою розуміє наявність спільних звуків ліворуч і праворуч від константи [3, 154]. За ступенем точності він поділив рими на: *графіко-акустичні Р.* (*пузанчики-розанчики, враки-раки*), *акустико-графічні Р.* (*ряби-гриби, без очков-казачков*), *акустичні Р.* (*іначе-звнянчыл, лохматина-матерно*) [3, 165-166].

Національна специфіка рими передбачає й національно специфічну класифікацію рим, звідси існування ТО на позначення видів рим, відсутніх, наприклад, в українській поетичній мові (*дефектна Р.* притаманна французькій поезії [1, 588]), але зафіксованих у термінологічних словниках.

Отже, очевидно, що проблема систематизації ТО полягає: 1) в існуванні великої кількості модифікацій, охоплених поняттям неточної рими; 2) у тому, що не всі можливі модифікації позначаються відповідним терміном; 3) у варіантності в системі термінів. Одне і те ж поняття дослідники позначають різними ТО: *рознесені Р.* і *розпорошені Р.*; *нарощені Р.* і *надбудовні Р.*; *анаграмні Р.*, *переставні Р.*, *рими з переміщенням*, *рими-метатези* і *перевернуті Р.*; *піврими*, *послаблені Р.* і *глухі Р.*; *усічені Р.*, *скорочені Р.* і *апокоповані Р.*; *різнонаголосні Р.*, *різнонаголошені Р.* і *нерівноударні Р.*; *нерівноскладені Р.* і *нерівноскладові Р.* тощо.

Існування класифікаційних систем, що дають різний опис і різне термінологічне позначення варіацій відхилень від звукової точності рим, гальмує лексикографічне дослідження рим, зокрема авторських. Метамова римографії потребує унормованої та уніфікованої термінології; відсутність загальноприйнятого наукового інструментарію змушує укладачів використовувати мінімум термінів на позначення диференційних ознак рим, деколи припускаючись умовності поділу рим і нехтуючи деталями для узагальнення системи опису. Російський римограф В. П. Тимофеев поділив усі рими за фонетико-акустичною ознакою на 8 груп: 1) за подібністю літер і звуків; 2) за збігом наголошених і післянаголошених звуків; 3) за збігом опорних звуків; 4) за збігом переднаголошених і післянаголошених складів; 5) за місцем наголосу в римових складах; 6) за рівністю складів у рими; 7) за рівністю звуків у рими; 8) за якістю кінцевого звука в рими. Якійсь ознаку відхилення від точності звучання римоформ дослідник позначив термінами *приблизна Р.* / *асонантна Р.* / *консонантна Р.*, *нерівноскладова Р.*, *усічена Р.* [16, 316]. Український римограф І. І. Гурін розрізняв неточні рими *асонанси* / *консонанси*, неповні *усічені Р.*, з неоднаковою кількістю складів *нерівноскладені Р.* [4, 6-7].

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Терміни на позначення видів рим за якістю відхилень від звукової точності виникали в міру утвердження рими як прийому поетичної мови та урізноманітнення її форм, а також кодифікації їх у теоретичних працях. Інтенсивне поповнення цієї групи ТО відбулося після деканонізації точної рими наприкінці XIX – на початку XX ст. У розвитку терміносистеми спостерігається три тенденції в плані номінації видів рим за якістю відхилень від звукової точності: 1) існування різних видів нетотожних рим без їх термінологічного позначення; 2) інтенсивне поповнення ТО на позначення різновидів нетотожних рим; 3) перехід до формалізованого та описового позначення різновидів нетотожних рим.

Інвентаризуючи терміносистему римології, у подальшому варто здійснити аналогічний аналіз ТО на позначення інших видів рим.

Список використаних джерел

1. Беляев В. Ф. Основная терминология метрики и поэтики : приложение / В. Ф. Беляев // Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Издание второе, стереотипное. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – С. 572-605.
2. Гаспаров М. Л. Фоника современной русской неточной рифмы / М. Л. Гаспаров // Поэтика и стилистика. 1988-1990. – М. : Наука, 1991. – С. 23-37.
3. Гончаров Б. П. Звуковая организация стиха и проблемы рифмы / Б. П. Гончаров ; АН СССР, Ин-т мировой лит-ры им. А. М. Горького. – М. : Наука, 1973. – 275 с.
4. Гурін І. І. Словник рим Євгена Гребінки / І. І. Гурін. – Миргород, 1982. – 65 с.
5. Діброва С. М. До проблеми формування системи римознавчих термінів / С. М. Діброва // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Вип. VI / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 276-280.
6. Діброва С. М. Система термінів з галузі римознавства / С. М. Діброва // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Вип. V / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 205-208.

7. Діброва С. М. Словник рим Т. Г. Шевченка / С. М. Діброва. – Сімферополь, 2004. – 144 с.
8. Жирмунский В. М. Рифма, ее история и теория / В. М. Жирмунский. – Петербург : Academia, 1923. – 339 с.
9. Качуровський І. В. Фоніка : підручник / І. В. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 168 с.
10. Ковалевський В. В. Рима: ритмічні засоби українського вірша / В. В. Ковалевський. – К. : Рад. письменник, 1965. – 288 с.
11. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / автор-укладач Ю. І. Ковалів ; Керівник видавничого проекту В. І. Теремко. Т. 2. – К.: Академія, 2007. – 624 с.
12. Минералов Ю. И. Фонологическое тождество в русском языке и типология русской рифмы / Ю. И. Минералов // Учен. записки Тартуского гос. университета. *Studia metrica et poetica* / Вып. 396. – Тарту, 1976. – С. 55-77.
13. Самойлов Д. С. Книга о русской рифме / Д. С. Самойлов. – М. : Худ. лит., 1973. – 280 с.
14. Сидоренко Г. К. Від класичних нормативів до верлібру / Г. К. Сидоренко. – К. : Вища школа, 1980. – 184 с.
15. Соколов Н. О словаре рифм Маяковского / Н. Соколов // Литературная учеба. – 1938. – № 10. – С. 31-75.
16. Тимофеев В. П. Словарь рифм Сергея Есенина / В. П. Тимофеев. – Шадринск : ШГПИ, 2009. – 334 с.
17. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. школа, 1962. – 495 с.
18. Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Д. Чижевський ; Підг. тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; Вст. ст. О. Мишанича. – Х. : Акта, 2003. – 460 с.
19. Шенгели Г. А. Техника стиха / Г. А. Шенгели ; под ред. Л. И. Тимоева. – М. : Гос. изд-во худ. лит-ры, 1960. – 312 с.
20. Słownik terminów literackich / pod. red. J. Sławińskiego. Wyd. 5. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 2008. – 706 s.

***Анотація.** Терміносистема римології пройшла 3 етапи: існування різних видів неточних рим без їх термінологічного позначення; виникнення ТО на позначення різновидів нетотожних рим; перехід до їх описового позначення. Проблема систематизації термінів полягає в існуванні великої кількості модифікацій рим; не всі можливі модифікації позначаються відповідним терміном; наявна варіантність термінів.*

***Ключові слова:** римологія, рима, види рим, точна рима, неточна рима, приблизна рима, термін.*

***Summary.** In classical understanding of exact rhymes they take for the standard the identity of the right part of the word, that is the stressed vowel together with all vowels and consonants up to the very end of the word in their invariable succession and structure. Any errors in the content of phonemes or their sequence are the result of violation of exact phonation and, accordingly, the existence of inexact or approximate rhymes. The study of terms formation history, denoting such kinds of rhymes, is the aim of our research.*

Analyzing rhymes investigators have to deviate from limited understanding of exactness. First of all, it refers to the so called new rhyme. Its essence is in broadening or even change of consonance to the beginning of the word and very often using neighbouring sounds from the left. Newly created terms are used for such kinds of rhymes. Researchers try to combine two systems of terms. At traditional understanding of rhymes as post-stressed consonance there also appears a necessity to mark broadening of sound similarity to the left. It explains the origin of such terms as rich rhyme, deep rhyme and so on.

We made a conclusion that terms system of rhymology developed as rhymes strengthened as a devise of a poetic language and enriched its forms, codified them in the theoretical works. Intensive replenishment of group of terms denoting types of rhymes as to the quality of their digression took place after decanonization of exact rhyme in the end of the 19th and the beginning of the 20th century. In the development of terms system there are three stages: 1) the existence of different types of inexact rhymes without their terminological designation; 2) the appearance of terms denoting types of inexact rhymes; 3) mainly formalistic and descriptive analysis of type of inexact rhymes.

The problem of the investigated terms as follows: 1) the existence of a number of modifications covering the idea of inexactness; 2) not all possible modifications are designated by the proper terms; 3) the existence of variants in the very system of terms.

***Key words:** rhymology, rhyme, type of rhymes, exact rhyme, inexact rhyme, approximate rhyme, term.*

Отримано: 17.02.2015 р.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПІСЛЯЧАСУ В ГОВІРЦІ СЕЛА ЛЕТАВА ЧЕМЕРОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Якщо прийшов на землю грішну –
Не забувай джерела ті,
Що міць тобі дають неспішно
І не підводять у путі.

О. Ванжула [9, 20]

Одним із таких джерел є Слово. Бурштинове живе Слово пращурів. Воно подароване нам Богом, народжене в муках, відстоєне, відшліфоване впродовж століть, обрамлене мистецьким витвором народного духу й розуму, натхнене Божою ласкою, любов'ю, животочить розмаїттям форм, лексичних, фонетичних і граматичних варіантів; запашною квіткою вплітається в багатобарвний вінок українських говірок, говорів і наріч, української культури й духовності; розбурхує нашу уяву, дає силу, хвилює, леліє, надихає, тішить або засмучує... На те воно й Слово.

«І задивляюся ув очі слів, У їхні світлі і вродливі лица» [9, 122] – так писав відомий подільський поет, чародій Слова – Іван Іов, котрий усім серцем, усією душею вірив у магічну силу Слова, відчував його енергетику, закладену ще нашими предками; «бачив його багатобарвним – строгим, пестливим, образливим, ненаситним...» [9, 123].

Живе мовлення поділян теж вирізняється безліччю надзвичайно цікавих варіантів слів і словосполучень, архаїчністю форм, відбиває багатство духовного і матеріального життя подільського краю, який має давні традиції, звичаї, обряди, власний побут, прекрасних умільців, творчих людей, чудові перлини-краєвиди... За словами відомого українського діалектолога Ф. Т. Жилка, «у розмовній мові народу є те, що живе тепер, те, що відмирає (реліктові риси), і те, що народжується, виявлене більшою або меншою мірою» [4, 4].

Діалектологічні спостереження, проведені впродовж багатьох років, свідчать, що носії подільських говірок усвідомлюють не лише їх належність до української мови, української нації, а й специфіку свого говору порівняно з іншими, а також наявність його внутрішньої диференціації [3, 74].

Мета нашої статті – схарактеризувати функціонування темпоральних словосполучень із значенням післячасу в говірці села Летава Чемеровецького району Хмельницької області, простежити їх семантико-структурні особливості, що не було предметом спеціального дослідження.

Мальовниче подільське село Летава (фонетичні варіанти Лятава, Латава [8, 360]) засноване ще в 1415 році [11]. Розташоване в широкій долині річки Летавки, яка впадає у Жванчик – притоку Дністра, неподалік від села Зарічанка (колись містечка Лянцкорунь) [7, 591; 12, 11]. З давніх історичних джерел відомо, що Летава раніше належала до Кам'янецького повіту Лянцкорунської волості [14, 275]; поділялася на три частини: власне Летава, Романівку й Заболотівку [19, 465].

Під назвою Летава Дворище село згадується в документах на початку XVI століття. Воно було тоді королівським маєтком і входило до Сокальського староства [7, 591; 8, 360].

Як свідчать історичні праці з Поділля, Летава (так говорять у народі) «давно називалась Чернява и лежала не на томъ самомъ мѣстѣ, гдѣ нынѣ село, а въ трѣхъ верстахъ отъ сего мѣста – там, гдѣ нынѣ прудъ...» [8, 360].

1793 року Летава віддала державі, а через два роки Катерина II подарувала її небогам Потьомкіна, котрі незабаром продали маєток. Згодом Летава мала інших господарів: Войцеха Грабовського, поміщиків Дружбацьких та Зеленських. Із 1875 року нею володів Костовський [12, 11].

Існує дві версії щодо походження назви топоніма Летава. Одна з них досить прозора: село бере свою назву від річки Летавка, що протікає через нього. Функціонує, звісно, й друга версія, щоправда, народна: ми записали легенду від летавчанки Волощук Зінаїди Федорівни, 1927 року народження, освіта – 7 класів:

Тутка / де|вотка|наши|си|ло|зара / колис|рос|казували|ше|м'ї|тато-ни|бошчик / були|дуже| болота / і|си|се|м'ї|се|було|н'ї|би|ї|ї|ам'ї // воно|ї|те|перички|н'ї|би|ї|ї|ам'ї / |т'ї|л'|ко|шо|на|горб'ї // а|се|ло|то|ї|а|ке|було / так / може / с|пару|хат'ї|ї|та|ких / ї|зе|м|ли|було // ї|а|ни|з|найу / чи|се|п|ра|ї|да / так|м'ї|тато|рос|казували // але|кру|гом|цего|си|ла / то|була|дужи|добра|зе|м|л'є / та|зе|м|л'є|п|у|ст|увала // по|тому|си|се / ї|се|м'ї|се|продалис|багато|му|л|ї|то|ї|ци|ви / а|хто|прода|ї /

то Бог йе^дго з^днайе^у // то в'ід^м того почали називати се^дло спочатку Л'атава / а п'ізніши^е ўже Ле^дтава // вот та^же йа йе^дно з^днайу / а чи праўда се / чи н'е / то Бог йе^дго з^днайе^у //

Говірка села Летава належить до подільського говору, зокрема західноподільської групи, південно-західного наріччя.

Спробуємо на основі самостійно зроблених записів простежити функціонування темпоральних словосполучень із значенням післячасу в мовленні летавчан.

Часові відношення виражаються в українській мові складною системою прийменникових і безприйменникових словосполучень, серед яких можна виділити три семантико-синтаксичні групи:

- 1) часовий період, за межами якого відбувається дія;
- 2) час, у межах якого реалізується дія;
- 3) часові відрізки, що виступають початковим або кінцевим етапом дії.

Кожна семантико-синтаксична група – це своєрідна мікросистема, для членів якої характерні спільні й диференційні ознаки [5, 34].

Серед словосполучень із значенням післячасу д синтаксичній системі досліджуваної говірки можна виділити дві групи:

- 1) словосполучення з семантикою післячасу, повністю заповненого дією;
- 2) словосполучення з семантикою післячасу, не повністю заповненого дією.

У говірці села Летава для вираження часової наступності, повністю заповненої дією, функціонує одна граматична модель словосполучень: V · з · Sg. Вона передбачає початковий момент дії, яка у своєму перебігові цілком заповнює наступний проміжок часу [6, 103]. Словосполучення, побудовані за такою моделлю, мають у своєму складі дієслова недоконаного виду на позначення дії, що протікає в часі, або на позначення безперервного процесу. Наприклад: *сид'іти зран'а (зран'е); сапати зран'а (зран'е); вучитис'і с'першого вересн'і; ви'шувати ше з д'їчч'ни; робити з малого; а ў не'д'іл'у зран'е ўс'і с'їдали за с'т'їў / і тоди мама к'райала паску на кавал'ч'ки; с'по'луд'н'е кир'ничку тра чисти'ти; ў суботу зран'е мо'ло'ду наражали ў в'їночок / л'енти та інші.*

Подібні словосполучення відбивають також подільські народні пісні, етнографічні записи та матеріали, наприклад: *Въ Каменець-Подольскъ онъ отправляется въ продолжение 10 пятницъ, начиная съ пятницы на святой недѣльѣ* [1, 12]; *А вчера зъ вечера папорошенька впала* [2, 14]; *Ой ми вчера Із вечера Їхали к дівци. А ми вчера Із вечера Мостили гати* [13, 34]; *А хто дітей має, Нехай навчає, Ізрання до корчми Нігди не пускає* [13, 164]; *А вже з полудня звернуло, і сонце саме припікало* [16, 32]; *Їдучи в місто від Кодими тощо, з полудня, ... по праву руку стоїть міська церква* [16, 50]; *А з суботоньки в неділю Пішла Наталка в шальвію* [17, 93] і подібні.

Словосполучення зі значенням післячасу, не повністю заповненого дією, залежно від вербального компонента, який може виражати лише закінчену дію, поділяються відповідно до граматичних і лексичних моделей темпоральних синтаксем у їх складі на три групи:

- 1) словосполучення з семантикою точного післячасу;
- 2) словосполучення з семантикою неточного післячасу;
- 3) словосполучення зі значенням приблизного післячасу.

Характерною особливістю темпоральних синтаксем у структурі словосполучень із семантикою точного післячасу, не повністю заповненого дією, є те, що вони виражають значення точно визначеного часового проміжку, після якого відбувається дія, і до їх складу входять іменники лише часової семантики: *хвилина, година, рік, тиждень, місяць* та інші. Наприклад:

1) V · через · Sa – *тато приїхали чере^з дв'і годин'і; м'ї Николо / йак п'їшоў до вуїка / то приплентаўс'і чере^з не'д'іл'у; Гал'е ўчера поїхала до бол'ниц'і / а приїхала б'ідна аш чери^с м'іс'іц'і; ў мене ўночи заслабла дуже^у т'ешко баба / о / а чери^с з годину ўже ўмерла / ота'кої; по'тому чере^с не'д'іл'ку було слово ў молодой / робили слово на п'е'де'с'ат душ; мойа Дун'е приїшла до мени чери^з годину / д'итино / йа заслабла на гр'іп;*

2) V · за · Sa – *вуїко Пир'о п'їшоў с хати / і за к'іл'ка м'їнут зйавиўс'і; мамка за м'їнуту зайшла до хл'їва; Волод'о за к'іл'ка м'їнут пр'їб'їг до ап'тики за порош'ками.*

Серед цих словосполучень семантично найчіткіше і найактивніше є, звісно, словосполучення з прийменником *через* (V · через · Sa), яке точніше передає значення часової наступності, ніж словосполучення з прийменником *за* (V · за · Sa).

Неточний післячас у західноподільській говірці села Летава репрезентовано словосполученнями V · після · Sg, V · після · Sg і меншою мірою V · по · S₁, які виражають загальний план наступності дії щодо часового орієнтира, наприклад:

1) V · після · Sg – *ўмерти посл'а ве'с'ни; згадувати посл'а смерти; молитис'і посл'а ве'чери; спраўл'ети в'іс'іл'е посл'а Покрови; пр'ати посл'а Паски; приїхати посл'а с'ват; посл'а тих рок'їў / т'риц'їт' другого / т'риц'їт' т'ретього року / то ше були голода / ми ше го'ло'дували / б'їдили; ўже на другий ден' / посл'а ви'с'іл'а / не'в'істка зам'їтайе'хату; посл'а*

воб'їду приїшла *моїа се^астра* | *Текл'е^а* / *таї сказала* / *шо До^ак'їїа Ма^азурка* *ї^амерла*; *посл'а воїни* *пришої* *їе^ано* | *мого чолов'їка* *брат* | *Йосип*; *посл'а в'їс'їл'а ми* ш *чолов'їком* *приїшли* *жити* *с'уда* / *на се воб'їс'т'е*; *посл'а* | *того* / *їак роботу* *їже* *поробили* / *то хаз'аїї* *кїликали* *за с'т'її*;

2) V · після · Sg – *ворати* | *н'їсл'а* *жнїї*; *приїти* | *н'їсл'а* *ве^ас'їл'а*; *приїхати* | *н'їсл'а* *т'ретойї* *годинї*; *їмерти* | *н'їсл'а* *Р'їзда*; *згадувати* | *н'їсл'а* *смерти*; *Дун'у* *ше* *доїго* *згадували* | *н'їсл'а* *смерти*;

3) V · по · S₁ – *в'їдїхати* *попо^алудни*; *їстати* | *поночи*; *ворати* *попо^алудни*; *попо^алудни* *даїу* *ше* *коров'ї* *їїсти* / *даїу* | *н'їла*.

У синтаксичній системі говірки села Летава спостерігаємо й паралельне вживання аналізованих словосполучень. Наприклад: *їмерти* | *посл'а* *ве^ас'ни* // *н'їсл'а* *ве^ас'ни*; *згадувати* | *посл'а* *смерти* // *н'їсл'а* *смерти*; *молитис'ї* | *посл'а* *ве^ачери* // *н'їсл'а* *ве^ачери*; *в'їдїхати* | *посл'а* *воб'їду* (*об'їду*) // *по* *воб'їді* (*об'їді*); *приїти* | *посл'а* *шл'убу* (*в'їс'їл'а*, *ви^ас'їл'а*) // *н'їсл'а* *шл'убу* (*в'їс'їл'а*, *ви^ас'їл'а*); *приїти* | *посл'а* *воб'їду* // *по* *воб'їді*; *приїти* | *посл'а* *воїни* // *по* *воїн'ї*.

Словосполучення приблизного післячасу з прийменником *через* (V · через · Sa) передбачають функціонування вербальних компонентів, що виражають завершену дію. Семантика цих словосполучень визначається семантикою залежних темпоральних синтаксем. Іменника з часовим значенням, на основі яких утворюються синтаксеми часової наступності, виступають загалом із числівниками, а «відтінок приблизності створюється зміною порядку слів у іменній групі або повторенням числівника» [6, 109], наприклад: *приїти* *годин'ї* *через* *дв'ї-три*; *приїхати* *годинки* *через* *три-ш'їтури*; *приїдиш* *до* | *мени* *через* *дв'ї-три* *годин'ї* / *будем* *разом* *гос'т'її* *їстр'їчати*; *Мар'їїє^{н'ї}* | *д'їти* | *мали* *приїхати* | *се^аго* | *року* *до* | *нейї* / *то* *шос* *приїхали* | *рок'її* *через* *три-ш'їтури* / *отакойї*; *моїї* *хлопц'ї* *приїхали* *за* *барабол'їми* *годинки* *через* *дв'ї*; *поки* *н'їшли* *за* *аку^ашеркой* / *то* *вирнулис'ї* *аш* *через* *дв'ї-три* *годин'ї* / *а* *во^ана* | *дома* *їродила*.

Приблизний післячас може передаватися будь-якою синтаксемою часової наступності разом із підсилювальним словом *десь*, наприклад: *їїздили* *колис* *сам'ї* *за* *пати^аками* / *то* *те^аперички* *прївоз'е* *ма^ашиной* / *їе^ано* *бе^ари* / *а* *приїхали* *дес* | *посл'а* *воб'їду*; *за* | *с'їном* *їїздили* *аж* *на* *К'с'ондзове^а* / *там* *наши* | *поли^е* *було* / *дес* | *посл'а* *по^алуд'н'а*; *ме^ане* *болит* *шос* *їсе^аре^адин'ї* / *али* | *Богу* | *д'екувати* / *не^а* *бол'е* | *крїж'ї* / *с'тало* *т'рохи* *к'рашчи* *дес* | *поночи* *та* *їнші*.

Словосполучення зі значенням післячасу, не повністю заповненого дією, трапляються також у фольклорних, літературних та етнографічних джерелах із Поділля. Наприклад: *Подають* *вечеру*, *ї* *по* *вечерї* *молода* *п'е* *до* *кожного* [13, 56]; *По* *обїді* *дякують* *з* *приспівкою*: *Встаньте*, *буяри*, *встаньте* [13, 37]; ... *спїваєтьс'я* *опїсля* *первойї* *застави* [13, 61]; *От* *як* *пїсля* *дощу...* *по* *небї* *якраз* *таким* *промінням* *стрїля...* [16, 46]; ... *а* *через* *скїльки* *дєнь* *випала* *пороша* [16, 100]; *І* *дїда* *твого* *тут* *же* *мучили*, *хто* *зоставс'я* *пїсля* *Колїївщини* [16, 108]; *Посл'а* *об'їда* *сейчас* *же* *побят* *скот* *г* [18, 108]; *В* *городї* *зіллє*, *по* *Рїздвї* *весїллє* [18, 290]; *Ой* *ты* *Іваню*, *отважнїй* *козаче!* *Где* *ся* *выбераеш* *в* *дорогу* *по* *ночи!* [2, 69]; ... *обряд* *этот* *отбываеш* *посл'а* *пасхи* [1, 13]; *этим* *означает* *ся* *упадок* *хозяйства* *по* *смерти* *мужа* [1, 31]; *І* *по* *вечерї* *положивс'я* *спати* [10, 28]; *Ну*, *пїсля* *вісіля* *відкрили* *ї* *бочки* [10, 29]; *По* *вечерї* *та* *ї* *порад'їмося* [17, 224]; *До* *Дмитра* *дївка* *хитра*, *а* *пїсля* *Дмитра* *хоц* *каглу* *нею* *витри* [15, 62]; *По* *смерти* *нема* *каянн'я* [15, 134] та інші.

Отже, досліджуваний матеріал західноподільської говірки села Летава Чемеровецького району Хмельницької області дає можливість виділити серед словосполучень із значенням післячасу дві групи: 1) словосполучення з семантикою післячасу, повністю заповненого дією; 2) словосполучення з семантикою післячасу, не повністю заповненого дією, які представлені шістьма граматичними моделями. Найбільш продуктивними серед них є V · з · Sa, V · через · Sa та V · після · Sg. Зрідка простежуємо й паралельне вживання темпоральних словосполучень.

Список використаних джерел

1. Бытъ подолянъ издаваемый К. Шейковскимъ. – Киевъ, 1860. – Т. 1. – Вып. 2. – 74 с.
2. Галько І. Народний звичай і обряди з околиць над Збручем / Ігнатій Галько. – Львів, 1860. – Ч. 1. – 144 с.
3. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору / П. Ю. Гриценко // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К. : Доля, 1994. – С. 74-81.
4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. школа, 1966. – 308 с.
5. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції часу / З. І. Іваненко // Українська мова і література в школі. – 1976. – №1. – С. 33-40.
6. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. – К.-Одеса : Вища школа, 1981. – 144 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / головна редакція української радянської енциклопедії Академії наук УРСР. – К. : Інститут історії Академії наук УРСР. – 708 с.

8. Каменецкий уезд. VII выпуск. – Каменец-Подольск, 1899. – 610 с.
9. Кульбовський М. З подільського кореня : нариси / Микола Кульбовський. – Хмельницький : НВП «Евріка» ТОВ, 2003. – 200 с.
10. Левченко М. Казки та оповідання з Поділля: в записках 1850-1860 рр. / М. Левченко. – К., 1928. – Вип. 1-2. – 598 с.
11. Летава [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
12. Мацевич А. Ф. Летава / А. Ф. Мацевич. – Львів : Каменярь, 1983. – 36 с.
13. Народні пісні в записках Степана Руданського. – К. : Музична Україна, 1972. – 292 с.
14. Населённые места Подольской губернии : алфавитный перечень населённых пунктов с указанием некоторых справочных сведений о них / сост. В. К. Гульдман. – Каменец-Подольск, 1893. – 636 с.
15. Приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
16. Свидницький А. П. Люборацькі / А. П. Свидницький. – К. : Дніпро, 1984. – 297 с.
17. Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / Гнат Танцюра ; упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1998. – 404 с.
18. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русской край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-западный отдѣлъ // Матеріали изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. – С.-Петербургъ, 1872. – Т. 3. – 488 с.
19. Труды подольского епархиального историко-статистического комитета. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. св. Ефимия Сецинского. – Каменец-Подольский, 1901. – Выпуск 9. – 1064 с.

Анотація. Автор статті характеризує темпоральні словосполучення на основі діалектного матеріалу, записаного власноруч у селі Летава Чемеровецького району Хмельницької області. Об'єктом дослідження стали словосполучення зі значенням післячасу, їх поширення та семантичні групи. Відзначено активність уживання таких граматичних моделей, як $V \cdot з \cdot Sg$, $V \cdot через \cdot Sa$, $V \cdot після \cdot Sg$.

Ключові слова і словосполучення: післячас, темпоральні словосполучення, західноподільська говірка, граматична модель.

Summary. The author of the article characterizes temporal word-combinations on the basis of dialectal material of village Letava of Chemerovetskyi district Khmelnytsky region handwritten records. Word-combinations with meaning of after-time, their dissemination and semantic groups became the object of investigation. Attention is paid to wage activity of grammatical models as $V \cdot with \cdot Sg$, $V \cdot through \cdot Sa$, $V \cdot after \cdot Sg$.

The dialectology supervisions conducted during many years testify that the transmitters of the Podolsk manners of speaking realize not only their belonging to Ukrainian, Ukrainian nation but also specific of the manner of speaking comparatively with other, and also presence of him internal differentiation.

The manner of speaking of village of Letava belongs to the Podolian manner of speaking, in particular West Podolian groups, south-west manner of speaking. On the basis of the independently done records trace functioning of temporal word-combinations with the value of after-time in broadcasting of Letava habitants.

Sentinel relations are expressed in Ukrainian by the difficult system of prepositional and nonprepositional word-combinations among that it is possible to distinguish three semantic- syntactic groups : 1) sentinel period outside that there is an action; 2) times, within the limits of that an action will be realized; 3) sentinel segments that come forward as the initial or eventual stage of action.

Among word-combinations with the value of післячасу in the syntactic system of the investigated manner of speaking it is possible to distinguish two groups: a 1) word-combination with semantics of after-time, fully filled by an action; 2) word-combinations with semantics of after-time, not fully filled by an action.

The investigated material of West Podolian manner of speaking of village of Letava of Chemerovetskyi district of the Khmelnytsky region gives an opportunity to distinguish among word-combinations with the value of after-time two groups : 1) word-combination with semantics of after-time, fully filled by an action; 2) word-combinations with semantics of after-time, not fully filled by an action, that is presented by six grammatical modules. Most productive among them is $V \cdot with \cdot Sg$, $V \cdot through \cdot Sa$, $V \cdot after \cdot Sg$. Now and then trace the parallel use of temporal word-combinations.

Key words: after-time, temporal word-combinations, West Podolian dialect, grammatical model.

Отримано: 23.02.2015 р.

СЕМАНТИЧНИЙ ОПИС ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Суть проблеми. Досить складним питанням термінографії є побудова логічно несуперечливих і лінгвістично правильних значень, сформованих у професійному середовищі. Формулювання значень – трудомістка частина стандартизації, де лінгвісти-термінологи зобов'язані забезпечити мовну нормативність (точність, граматичну правильність, стилістичну коректність) термінологічної продукції, про що свідчать ґрунтовні наукові розвідки О. С. Герда [4], С. В. Гриньова [2; 3], Д. С. Лотте [8] та ін.

Юридичний термін як семасіологічний феномен приваблює і лінгвістів, і юристів, адже розвиток правової терміносистеми пов'язаний з питанням суспільних відносин громадян, правом людини щодо доступності й зрозумілості для неї мови правосуддя. У цій площині розгляд змістового боку терміна права є **актуальним**, оскільки важко переоцінити цінність семантичного наповнення термінів фахових терміносистем.

Мета статті полягає в здійсненні семантичного опису термінів на позначення цивільних правовідносин. Об'єктом дослідження послуговували терміни чинного Цивільного кодексу України.

Термінологічне значення як мовний компонент семантичної структури терміна включає реферативне, денотативне, сигніфікативне значення й у вузькому розумінні є синонімом семема. Денотат розуміють як клас предметів, що об'єднані визначеними ознаками [1], як ознаку чи їхню сукупність певного класу предметів [6], як типове уявлення про клас предметів [10]. Найбільш прийнятним у сучасній лінгвістиці є розуміння денотата як класу предметів. Маючи денотативне значення, термін *документ* в українській мові, наприклад, може бути назвою будь-якого документа (*акт, заява, довіреність, протокол, розписка, преїскурант*) і має значення «*діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь*» (СУМ, т. 2, ст. 357). Зв'язок із юридичним поняттям зумовлює осмислення в людській свідомості значення терміна *документ* як «*інформації, що відображена в матеріальній формі й має юридичну силу*» (ЮЕ, т. 2). Так, у термінологічному значенні за допомогою номінативної функції в мові закріплюються отримані знання про денотат. Розрізняють «денотат» у мові (уявлення про предмет) й «денотат» у мовленні (об'єкт найменування), так званий «референт». При найменуванні об'єкта (референта) значення не стає іншим, воно набуває лише денотативної або референтної співвіднесеності [9]. Таким чином, референт – це одиничний предмет, денотат – клас ідентичних предметів. При розкритті термінологічних значень абстрактних одиниць референтом є не предмет, а ситуація, денотатом – клас однотипних ситуацій.

Дослідження семантичної структури термінів на позначення цивільних правовідносин дало можливість виділити види денотатів: 1) *конкретні предмети* (знахідка – *річ...*(ЦКУ, ст. 337), депозит – *гроші...* (ЦКУ, ст. 1058), статут – *документ...*(ЦКУ, ст. 143), автор компонування інтегральної мікросхеми – *особа...*(ЦКУ, ст. 473), генеральний підрядник – *особа...*(ЦКУ, ст. 838), ощадний сертифікат – *папір...*(ЦКУ, ст. 1065)); 2) *абстрактні поняття* (комерційна таємниця – *інформація...* (ЦКУ, ст. 116), сервітут – *право...*(ЦКУ, ст. 401), винахід – *результат...* (ЦКУ, ст. 459), договір дарування – *зобов'язання...*(ЦКУ, ст. 717)). Зазначені денотати представляють класи предметів (*річ, гроші, документ, особа, папір*) і класи ситуацій (*інформація, право, результат, зобов'язання*), мають міжгалузеве значення і є опорними компонентами в структурі термінологічних значень.

Сигніфікатом для наукових об'єктів є наукове поняття як сукупність відображених у свідомості людини властивостей класів предметів, а для абстрактних наукових понять сигніфікатом є наукове поняття як сукупність ознак класів однотипних ситуацій. Важливість сигніфікативного значення терміна безсумнівна, оскільки в словникових значеннях розкривається саме ця частина змістового боку терміна. Сигніфікативне значення вбирає в себе диференційні, тобто розрізнявальні властивості узагальнених ознак [9] і складає головний елемент значення, його основу, ядро. Характерний приклад: *договір перевезення вантажу* (ЦКУ, ст. 910) – *перевезення речей до пункту призначення й видачі особі, яка має право на їхнє одержання за певну плату*. Сигніфікативне значення вбирає в себе диференційні, тобто розрізнявальні властивості узагальнених ознак, а саме: 1) *перевезення речей до пункту призначення*; 2) *видача речей особі, яка має право на їхнє одержання*; 3) *за певну плату*.

Вибір диференційних ознак термінованого поняття залежить від класифікаційних зв'язків з іншими поняттями спільного класу, що знаходяться на одному класифікаційному рівні. Матеріал дослідження термінів ЦКУ дозволив виявити кілька таких спільних класифікаційних ознак:

1) *функціональне призначення, мета: неспоживна річ* (ЦКУ, ст. 910) – *призначена для* повторного використання, зберігаючи при цьому свій початковий вигляд; *статут* (ЦКУ, ст. 910) – *призначений для* створення певного виду юридичних осіб; *споживна річ* (ЦКУ, ст. 185) – *для* одноразового використання; *стипендія* (ЦКУ, ст. 37) – *для* сприяння в досягненні знань учням, студентам, аспірантам; *установчий акт* (ЦКУ, ст. 87) – *необхідний для* створення установи, у якому вказуються мета діяльності, визначаються речі, які їй передаються; *договір побутового підряду* (ЦК, ст. 865) – виконання робіт, *призначених для* задоволення побутових та особистих потреб;

2) *характеристика діяльності: відеограма* (ЦКУ, ст. 910) – *виклад* на відповідному речовому носії рухомих зображень із звуковим супроводом чи без нього; *кредитний договір* (ЦКУ, ст. 1054) – *передача* грошей кредитною установою на умовах повернення й сплати відсотків; *ліцензійний договір* (ЦКУ, ст. 1109) – *надання* дозволу на використання об'єкта права інтелектуальної власності на умовах, визначених взаємними сторонами; *заповідальний відказ* (ЦКУ, ст. 1237) – *заперечення* про перехід майна окремій особі після припинення життєдіяльності власника; *перша черга спадкоємців за законом* (ЦКУ, ст. 1261) – *одержання* речей дітьми, того з родини, хто прожив довше з батьками після припинення життєдіяльності їхнього власника; *наймодавець* (ЦКУ, ст. 759) – *надання* в користування будівлі, земельної ділянки протягом певного часу; *позичальник* (ЦКУ, ст. 1046) – *отримання* в користування грошей або речі зі зобов'язанням повернути;

3) *характеристика правовідносин: заповідальний відказ* (ЦКУ, ст. 1237) – вираження в офіційному документі заперечення про *перехід майна* окремій особі після припинення життєдіяльності власника; *емфітевзис* (ЦКУ, ст. 407) – *користування чужою земельною ділянкою* для сільськогосподарських потреб; *покладення на спадкоємця інших обов'язків* (ЦКУ, ст. 1240) – *зобов'язання* здійснити дії не речового характеру: розпорядитися особистими паперами, визначити місце й спосіб здійснення церемонії поховання після припинення життєдіяльності власника; *скасування та зміна заповіту* (ЦКУ, ст. 1254) – скасування попереднього і створення нового офіційного документа про *перехід майна* іншій особі після припинення життєдіяльності власника; *відмова від прийняття спадщини на користь іншої особи* (ЦК, ст. 1274) – відмова від *прийняття майна* після припинення життєдіяльності їхнього власника на користь іншої; *право власності на наукове відкриття* (ЦК, ст. 457) – *власність* на результат інтелектуальної діяльності: на написану працю, на створений план, на сукупність документів, необхідних для зведення споруд, виготовлення машин, пристроїв.

Здійснений аналіз семантичної структури корпусу термінів ЦКУ дає можливість стверджувати, що денотативні значення, у яких інтеграційний компонент співвіднесений із предметними ознаками, становлять 55%. Сигніфікативні значення, де інтеграційний компонент співвіднесений із поняттям, становлять близько 45% від загальної кількості досліджених термінів.

Значення терміна є упорядкованою системою, елементи якої перебувають у відношеннях взаємозв'язку й взаємозумовленості, а розуміння мови як універсальної знакової системи служить для передачі інформації за допомогою певних матеріальних форм, сприяючи розумінню значення як *структури*.

У структурі термінологічного значення важливими є відношення маніфестації, що пов'язують елементи плану змісту з елементами плану вираження. Ці відношення реалізуються у зв'язках зовнішньої матеріальної форми терміна з його внутрішньою стороною – семемою. Обидві сторони мають комбінаторний характер: зовнішня форма складається з морфем, внутрішня сторона – з сем.

Семи, з яких складається змістова сторона, співвідносяться з ознаками відповідних понять. Ознаки понять, у свою чергу, відображають ознаки явищ реальної дійсності, тому семи у своїй основі мають позалінгвістичну природу, характеризуються співвіднесеністю з предметно-логічним аспектом і організовані ієрархічно, тобто перебувають у родо-видових відношеннях. Отже, семи розрізняються залежно від їх ролі в структурі семемі, у якій вони організовані ієрархічно. У значенні виокремлюємо (за Е. В. Кузнецовою) найбільш *загальні семи* – семи граматичного характеру (*грамемі*): сема 'дія' в дієсловах, сема 'ознака' в прикметниках, сема 'предмет' в іменниках, які уточнюються семами лексико-граматичного характеру і яким підпорядковані всі інші [7]. Наприклад, у значенні терміна *статут* грамемою виступає іменник, що конкретизується лексико-граматичною семою 'предмет', у значенні іменника *знахідка* також грамемою виступає іменник, що конкретизується лексико-граматичною семою 'предмет', у значенні терміна *підрядник* грамемою виступає іменник, що конкретизується лексико-граматичною семою 'особа', у значенні терміна *спадкодавець* грамемою виступає іменник, що конкретизується лексико-граматичною семою 'особа'. Ще більш *конкретними*, але менш загальними є власне *семи*, серед яких виділяють *головні (категорійно-лексичні)* й *залежні*. Прикладом

категорійно-лексичної семи може бути сема 'документ' терміна *статут* на позначення «об'єкта правовідносин», сема 'річ' терміна *знахідка* на позначення «об'єкта правовідносин», сема 'юридична особа' терміна *підрядник* на позначення «суб'єкта правовідносин», сема 'фізична особа' терміна *спадкодавець* на позначення «суб'єкта правовідносин».

Категорійно-лексичні семи, *архісеми* (за термінологією В. Г. Гака), завдяки яким слова об'єднуються в різні класи, є найважливішими в організації значення й «утворюють вузлові пункти в класифікації слів» [2, 371]. Категорійно-лексичним семам підпорядковані менш загальні семи, які уточнюють, конкретизують їх, надають семній структурі терміна ієрархічного характеру. Такі семи прийнято називати диференційними. *Диференційні семи*, що відрізняють значення слова від близько семантичного, можуть бути «описовими, які відображають зовнішні особливості об'єкта (розміри, зовнішній вигляд, улаштування тощо), і відносними, що відображають відношення предмета до іншого (призначення, функція, місцезнаходження тощо)» [2, 14–15].

Отже, основна, предметно-логічна частина термінологічного значення може бути представлена у вигляді поєднання 1) граматичних, 2) лексико-граматичних, 3) категорійно-лексичних (архісем) і 4) диференційних сем. Тому семантичний бік терміна є складним явищем, що знаходить відображення в тих елементах значення (семах), що співвідносяться з ознаками предметів, явищ, процесів, якостей тощо, а поняття «змістова сторона» ототожнюється з семантичною структурою.

Таким чином, як показало здійснене дослідження, значення юридичного терміна в спеціальному контексті відбиває істотні ознаки правового поняття. Головне, чим характеризується правове поняття, – це предметні ознаки. Терміни на позначення цивільних правовідносин переважно співвідносяться зі світом дійсності (предметами, їхніми властивостями) у вигляді так званих «денотатів». Значення термінів ЦКУ має структуру у вигляді чітко організованих сем. Отримані результати сприятимуть укладанню термінологічних юридичних словників і впорядкуванню сучасної юридичної термінології.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 102–149.
2. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В. Г. Гак // Семантическая структура слова. – М., 1971. – С. 78–95.
3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. На материале французского и русского языков / В. Г. Гак. – М. : Международные отношения, 1977. – 264 с.
4. Герд А. С. Язык науки и техники как объект лингвистического изучения / А. С. Герд // Филологические науки. – 1986. – № 2. – С. 54–59.
5. Гринёв С. В. Основы лексикографического описания терминосистем : автореф. дис. на соиск. учён. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04, «Германские языки» / С. В. Гринёв. – М., 1990. – 43 с.
6. Колшанский Г. В. Лингвогносеологические основы языковой номинации / Г. В. Колшанский // Языковая номинация (Общие вопросы). – М. : Наука, 1977. – С. 99 – 146.
7. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов / Э. В. Кузнецова. – М. : Высш. шк., 1982. – 152 с.
8. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
9. Степанова Г. В. Введение в семасиологию русского языка / Г. В. Степанова, А. Н. Шрамм. – Калининград : КГУ, 1980. – 72 с.
10. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1974. – 206 с.

Список умовних скорочень:

1. СУМ – Словник української мови : у 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда, та ін.] / НАН Укр. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
2. ЦКУ – Цивільний кодекс України : за станом на 12 трав. 2008 р. / М-во юстиції Укр. – К. : Видав. Дім «Ін Юре», 2008. – 480 с.
3. ЮЕ – Юридична енциклопедія : у 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Видав. «Укр. енцикл.» ім. В. П. Бажана, 2003 – 2004.

Анотація. Здійснено опис термінологічного значення як мовного компонента семантичної структури юридичного терміна, що включає реферативне, денотативне, сигніфікативне значення. Досліджено ієрархічну структуру змістової сторони термінів на позначення понять цивільних правовідносин.

Ключові слова: юридичний термін, термінологічне значення, референт, денотат, сигніфікат, семема, сема.

Summary. In the article the description of terminological meaning as a language component of the semantic terminological structure denoting the civil relations and including abstract, denotative and significant meaning that is the synonymous sememe in the narrow sense is envisaged. Understanding the denotatum as class objects in modern linguistics is the most appropriate. In terminological meaning with the help of nominative function in the language the acquired knowledge of denotatum is fixed. There are “denotatum” in language (conception of the subject) and “denotatum” in speech (the object of name), so-called “referent”. When disclosing the terminological meanings of abstract units the referent becomes not an object, but the situation, and the denotation is the class of similar situations. The significatum for scientific research is a scientific concept as a set of reflected properties in the person’s mind of subject classes. For abstract scientific concepts the significatum is a scientific concept as a reflected set of features classes of similar situations. The importance of the significant terminological meaning is undeniable, as in the dictionary this part of the semantic terminological meanings is disclosed. The significant value absorbs the differential, that is distinguished properties of generalized features and makes the main element of this meaning, its basis, the core. The research material of terms of the Civil Code of Ukraine revealed several of these common classifications: functionality, purpose; description of activities; characteristic relationships.

Understanding the language as a universal symbol system is used to transfer information with certain material forms, promoting the understanding of terminology as mentioned structure. Elements of the content are associated with elements of the expression. Both sides are combinatorial in nature: the external form consists of morphemes, the inner side (sememe) contains semes. The investigation showed that the legal meaning of the term in a special context reflects the essential features of the legal concepts and is primarily a subject. The structure of terminological meanings of the Civil Code of Ukraine looks like clearly organized semes.

Key words: legal term, terminological meaning assistant, denotation, syhnifikat, sememe, sam.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 81-115'44'37:811.16'282

Нечитайло І.М.

МОРАВІЯ ЯК ЗОНА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ АРХАЇКИ

Однією з центральних проблем славістики сьогодні, як і раніше, залишається проблема відтворення праслов'янської прамови та членування праслов'янського мовного світу. Здебільшого вирішення її полягає у встановленні подібностей і розбіжностей у фонетичній, морфологічній, словотвірній, а також лексико-семантичній системах слов'янських мов. В останні чотири десятиліття дослідники хронології та діалектного розмежування спільнослов'янської прамови все частіше залучають праслов'янські діалектизми (ПД) – рефлексії мовних явищ, що набули поширення на територіях, охоплених праслов'янською мовою, і досі збереглися в архаїчних зонах сучасної Славії. **Актуальність** нашого дослідження підтверджується думкою О.М. Трубачова, що ПД містять цінну інформацію про діалектну диференціацію різних етапів прамови, про осередки поширення міграційних потоків праслов'ян і, врешті, про місце і час формування самої прамови [4]. У фокусі нашої уваги – віддієслівні імена – континуанти локалізмів прамови слов'ян у чеській мові. **Метою** статті обрано семантико-словотвірні та лінгвогеографічні особливості ПД Моравського регіону Чехії, в якому зосереджено значну кількість вузьколокальних архаїзмів.

Моравія – історичний регіон Чехії, розташований на схід від Богемії. Моравські говірки – умовна назва сукупності різномірних мікродіалектів чеської мови: центральноморавської (ганацької), східноморавської (моравсько-словацької, ляської) і богемсько-моравської діалектних груп [5, 581]. Типологічно суттєвими для нашого дослідження є напрямки семантичних трансформацій дієслівних праслов, що мотивували девербативи цих діалектних зон. Типологічне дослідження ґрунтується на понятті структурно-генетичного типу, сутність якого було викладено О. М. Трубачовим [4, 20]. *Структурно-генетичний тип* – це узагальнена за низкою ознак і представлена в моделях структура праслов'янського слова з її закономірними зв'язками у діалектах слов'янських і неслов'янських мов. Порівняльно-історичне дослідження цих типів є необхідним для виявлення їх етимологічних відповідностей і паралелей в еволюції від праслов'янського часу до сьогодення.

Наприклад, від дієслова праслов. *kъlyтъ маємо два девербативи на позначення суб'єкта дії: праслов. *kъlyтъ та його суфіксальний (-ъly) варіант праслов. *kъlyъ, що знайшов відбиток у старо-чеськ. klí, род. в. klé, чол. р. "паросток (на сімені)", "чека (у воза)" (чеськ.-морав.) [9 II, 49], чеськ. klí "ость, колючки" (східн. морав.) [12, I, 697; 6, XIII, 194]. Поряд із термінологією рослинної сфери семантика назви деталі транспорту виглядає як модифікація найменувань загострених предметів.

На базі дієслова праслов. *mylgati, *mylzi "ссати" – засновано формування з суфіксом -оль девербатива праслов. *mylgonь, який у моравському діалекті чеської мови втілюється у тагой (чол. р.) і означає "пестун; людина, яка себе пестить, говорить манірно" (морав.), а також ml'goй "велика дитина, яка хоче, щоб її балували" (валаськ.). Специфічною рисою девербативних утворень є суміщення в них суб'єктних та об'єктних значень. Про це свідчить наявність чеськ. діал. mlhoй "соска" [7, 195, 203; 6, XXI, 106].

Дієслівна основа праслов. *biti зумовила появу віддієслівної назви діяча праслов. *bitelь, проєктовану в чеську мову через старочеськ. прешпур. bitělь, bitel "той, хто б'є" (XIV ст., Оломоуц, Райград), чеськ. bitel чол. р. "той, хто б'є; чеканник", бот. bitel, bytyel "зернова рослина" (прешпур., 1413 р.) [6, II, 99; 9, I, 57]. У сучасних чеських діалектах відбулося варіювання суб'єктних назв у бік утворення ботанічної назви.

За участю презентної основи *ber- дієслова праслов. *bъrati сформувалося ім'я діяча праслов. *berьса, продовжувач якого у чеській мові берсе також має значення "той, хто бере" (Градец Кралоуе – півн.-східн. Чехія) [12, I, 57].

Визначений В. Махеком давній регіоналізм лексики, відомий лише в чеській мові, klazan "ледар", "невихований підліток", "бовдур" (Забржег – півн. морав.), "дебелій, незграбний чоловік" (морав.), є континуантом праслов. *klojazнь, похідного з суфіксом -zнь від дієслівної основи праслов. *kloja- (пор. литовськ. klajóti "тинятися, бродити" [6, X, 63; 7, 144; 12 I, 691; 10, 241]. Отже, розглянутий діалектизм демонструє традиційну семантико-словотвірну схему "дія" > "той, хто діє" (тут: "безцільно блукати" > "ні до чого не придатна людина").

Серед дієслів мовлення праслов. *bajati також брало участь в утворенні іменника – імені діяча, однак цей процес був опосередкований назвою об'єкта дії праслов. *basнь – похідним утворенням з суфіксом -сь від *bati, *bajati "розповідати". На другому етапі від *basнь формується похідне із суфіксом -іса на позначення діяча жін. р. *basnica. Третій етап – фіксація даного праслов'янізму у чеській мові: чеськ. basnice "казкарка, розповідачка" зі збереженням паралельного значення у старочеськ. basně "баєчка" (морав., 1472 р.) [6, I, 161; 3, I, 148; 9, I, 25]. Отже, діалектне втілення праслов'янського девербатива *basnica в даному випадку зазнало розгалуження значення на суб'єктне та об'єктне.

Семантичне роздвоєння віддієслівних ПД з умовним значенням "об'єкт дії" помітне у випадку праслов. *melнь, жін. р. *melna від дієслова деформації праслов. *melti, коли утворилося праслов. *melnica та чеськ. mlenice жін. р. "помолоте" (середньоморав.) [6, XVIII, 89].

Досить прозорим виявляється значення об'єкта дії у праслов. *čumьль – суфіксального утворення від дієслова стану *čuměti. На чеському ґрунті це слово набуло вигляду як чеськ. діал. čumel, род. в. čumla "вирвана, але не з'їдена худобою трава на лузі, на пасовиську" (морав.), čomol, чол. р. "те, що стирчить" [12, I, 195].

Чеська назва об'єкта дії škut' "те, що вискубли, висмикнули (волосся, вовна)", "щетина", "те, що залишилося на тілі після вискубування", škut "тс." (морав.) є продовженням праслов. *skutь, *skub-ть від праслов. *skubati [14, 614–615].

Утворене від основи дієслова праслов. *lomiti із суфіксом -ezъ праслов. *lomozъ (*lom-ozъ) стало базою для розширення за допомогою суфікса -gъ у праслов. *lomozгъ – назві об'єкта дії. У моравському діалекті чеської мови цей праслов'янізм виглядає як чеськ. діал. ľomozg, -u, збірн. "уламки, відходи; верхній шар ґрунту" [7, 186].

Серію праслов'янських дієслів фізичного впливу завершує праслов. *(s)kъrbati з вихідною семантикою "ламати, дрібнити; дерти", який Ж. Ж. Варбот реконструювала у гнізді праслов. *šъrб-. На її думку, ця семантика є відсутньою в сучасних дієсловах, проте її непрямим підтвердженням є значення похідних від даної основи імен праслов. *kъrban'ь, *kъrban'a, *kъrбаць. До цього гнізда ввійшли чеські ПД *krbaй "старий горщик" та kрбаць "пошкоджений горщик або глечик" (східн. морав.), які В. Махек пов'язав із групою назв посудин зі спільною основою k-r-b. Чеськ. kрbaña "обпечена глиняна посудина для води" (Злін – півд.-східн. морав.), "черепок" (середн.-моравськ.), будучи структурно тотожним з чеськ. kрbaй, також виводиться з гнізда праслов. *šъrб- [1, 33; 7, 162]. Доведений словотвірний і семантичний зв'язок сучасних чесько-моравських діалектизмів із праслов'янською основою ушкодження дозволяє стверджувати, що саме на значенні цієї дії базується новоутворене значення об'єкта вказаної дії.

Проблемним з точки зору домінування сем, що визначають семантику похідного слова, є давній лексичний ПД *meslo, що походить (із суфіксом -slo) від дієслова праслов. *metati як у прямо-

му значенні "кинути", так і в похідному "відміряти", що повністю відповідає відомим слововживанням: "ділянка, відмірена частина; (невелика) міра; прясло паркану, огорожі". Ці значення можуть бути кваліфіковані і як ті, що позначають і об'єкт дії, і результат дії, і місце дії, і її знаряддя. [6] **Ошибка: источник перекрестной ссылки не найден XVIII, 104–105].** На думку В. Махека та О. М. Трубачова, це виключно чеське слово давнього походження: старочеськ. *meslo*, сер. р. "смуга" (Товачов, Оломоуц, XIV, XV, XVI ст.) [9, II, 340], "смужка землі", "клаптик шкіри на підметки" (морав.), а також, за В. Брандлом, "(кинутий) жереб", чеськ. *meslo*, сер. р. "ділянка, відміряна частина поля, риболовецьке угіддя та ін.", а також, за [12, I, 1005; 12, VI, с. 964], "невелика міра"; діал. *meslo* "прясло паркану, огорожі, які ставив член общини на спільному випасі; ділянка дороги" (морав.), *meslo* "частина" (морав.), *mesla* "мірка" (валаськ.) [6, XVIII, 104–105; 7, 197].

На межі значень "ім'я дії" та "місце дії" можна розглядати семантику девербатива праслов. *mytba I, що утворився від дієслова праслов. *mytiti, пор.: старочеськ. *mytba* "розчистка лісу під пашню" (богем.-морав.), чеськ. *mytba* "вирубка (лісу)" [6, XXI, 85; 12, I, 1096].

Пов'язаність зі значенням дієслова помічена також у прикметнику праслов. *lěpъjъ, що за допомогою суфікса *-ъjъ-* утворено від дієслова праслов. *lěpiti. Ця властивість семантики ПД відбилася на чеськ. діал. *lěpý* "добрий, гарний" (морав., заоравськ.), а також старочеськ. *lěp* "липкий", "клей" (Оломоуц, XV ст.) [6, XIV, 225; 9, II, 230].

За межами Моравського регіону зафіксовано рефлексії праслов. *xabъ, похідного від праслов. *xabatī: чеськ. діал. *cháb* "прут, гілка" (морав.) [7, с. 113], "прут, гілка з листям" (славк.-бучов.), "бадилля", польськ. *chabu*, множ. "кістки, що стирчать з-під шкіри" (варш.) [6 VIII, с. 9].

Звуконаслідувальна назва праслов. *svikъ / *svika, пов'язана з дієсловом праслов. *svikati "звучати, кричати", що змінилося на "скисати, бродити": болг. *cvik*, чол. р. "сироватка" (страндж., софійськ., іхтіманськ.), макед. *цвик*, чол. р. "тс.", *цвика*, жін. р. "тс.", діал. *цвика* "тс." (малешев.), сюди ж, можливо, *цвик* "холодна погода" (пореч.), хорв. *sviék*, чол. р. "сироватка", *sviéka*, жін. р. "виск, крик", словен. *svík*, чол. р. "свисток (з кори)", *svíka*, жін. р. "виск, крик", сюди ж, можливо, чеськ. *sebík* "плач" (морав.), *cabíki*, *savíki* "сварка" (морав. верхньо-блан.) [6, III, 197; 17, I, 868; 16, I, 90; 12, 9].

Прикладом енантіосемії дієслівної основи служить праслов. *gyzdъ, що походить із дієслівного ітератива-дуратива праслов. *gyzati "ставати гидким, огидним, сповнятися гиддю", пор.: хорв. стар. рідк. *gizd*, чол. р. "прикраса, убрання", чеськ. стар. *hyzd*, чол. р. (1500 р.) "гидота", діал. *gyzd*, чол. р. "гидота, бруд" (морав.), "нечистота" (середньоопав.), словацьк. *hyzd* "тс.", польськ. діал. *gizd* "негідник", "мерзота; бруд", "безлад", *gêizd*, чол. р. "бруд" (Краків, 1897 р.) [6, VII, 224; 3, I, 504–505; 17, III, 136; 9, I, 528; 7, 87; 13, 41; 11, 195].

Аналогічним утворенням від дієслова мовлення вважає О. М. Трубачов праслов. *rota (*rokta) "присяга", що виводиться ним з праслов. *rekti. Праслов. *rota являє собою правничий термін і позначає присягу перед судом. На цей час він став архаїзмом і коло його вживань серед слов'янських мов значно звузилося: старослов. "присяга", серб. стар. *rota* "присяга", хорв. стар. *rota* "тс.", словен. стар. *róta* "тс.", старочеськ. *rota* "присяга" (морав., 1876 р.), старопольськ., польськ. *rota* "тс.", давньоруськ. *rota* "присяга, присяжне свідоцтво" (Жит. Андр., Дог. Свят. 97; Новг. 6903 р.; Псков. судн. гр., Пов. вр. л. 6453 р.; Лавр. л. 6693 р.; Ип. л. 6700 р.), староросійськ. *rota*, російськ. діал. *róta* "божба, присяга" (півн., східн.), укр. стар. *rota* "тс." [8, XIII, 777; 2, IV, 105].

Специфікою утворення локативної назви праслов. *moltišče з суфіксом *-išče* від дієслова *moltiti є семантика місця дії, про що свідчать значення рефлексів даного девербатива словен. *mlatišče*, сер. р. "місце молотби" (горен.), чеськ. діал. *mlotisko* "місце в stodoli, де молотять" (морав.), а також, очевидно, хорв. *Mlatišta*, сер. р. множ. – старий топонім XIV ст. [6, XIX, 192; 17, VI, 835; 7, 202].

Характерну словотвірну-лексичну ізоглосу складають рефлексії праслов. *kaverъ, утвореного складанням займенникового компонента *ka-* та імені праслов. *veгъ, однокореневого з дієсловом праслов. *vъгřeti. Структура значень продовжень даного утворення у сучасних мовах характеризується переміщенням на перший план елементів місця та суб'єкта дії: чеськ. діал. *kávjer*, чол. р. "драговина, трясовина" (морав.), укр. діал. *кавер*, чол. р. "коловерть" (поліськ.) [6, IX, 165; 3, II, 335].

У чеській мові зонами, що містять переважну більшість архаїзмів, є острівні або крапкові ареали центрально- та східно-моравських і деяких лясських, зокрема середньоопавських, діалектів.

Міждіалектні зв'язки досліджуваних віддієслівних ПД, утворених у вказані способи, відбиваються моравсько-словацькими, моравсько-словацько-верхньолужицькими, моравсько-польсько-кашубсько-словінськими, моравсько-сербсько-словенськими, моравсько-росій-

сько-українськими ізоглосами. Обмежена кількість паралелей західнослов'янських діалектизмів з балтійськими девербативами дозволяє припустити, що їхнє формування належить до пізньопраслов'янського періоду, тобто до того часу, коли зв'язки протозахіднослов'янської діалектної групи з балтами припинили своє існування.

У процесі дослідження відкрилися нові, такі, що потребують подальшого опрацювання, питання, до яких передусім належить проблема закономірностей еволюції семантичного словотворення. Також до теоретично і практично значущих слід віднести можливість використання принципів встановлення і методики дослідження праслов'янських діалектизмів. Перспективним є і подальше дослідження шляхів формування й розподілу рефлексів прамови як відбитків інформації про бачення та відбиття слов'янами у мові навколишнього світу.

Список використаних джерел

1. Варбот Ж. Ж. К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. III / Жанна Жановна Варбот // Этимология. 1973. – М.: Наука, 1975. – С. 23–34.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / Владимир Иванович Даль. – СПб.; М., 1880. – М.: Русский язык, 1981.
3. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
4. Трубачев О.Н. Лингвистическая география и этимологические исследования // Вопросы языкознания. – 1959. – № 1. – С. 16–33.
5. Широкова А.Г. Чешский язык / А.Г. Широкова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 581
6. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под. ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева. – Вып. 1–37. – М.: Наука, ИРЯ РАН, 1974–2011.
7. Bartoš F. Dialektický slovník moravský / František Bartoš. – Praha: Archiv pro lexikografii a dialektologii nakladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906. – 566 s.
8. Etymologický slovník jazyka staroslověnského / hl. red. A. Erhart, E. Havlová. – Т. I. – XIII. – Praha: nakl. Československé akad. věd, 1989–2006.
9. Gebauer J. Slovník staročeský / Jan Gebauer. – Praha: Nakladem české grafické společnosti "Unije", 1903–1913. – D. 1 (A–J) – 2 (K–N).
10. Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého / Josef Holub, Stanislav Lyer. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. – 527 s.
11. Kálal K., Kálal M. Slovenský slovník z literatury aj nářečí: Slovensko-český slovník a český ukazovateľ (slovensko-česky diferenciálny) / na základe slovníkov, literatury aj živej reči spracovali Kar. Kálal a Mir. Kálal / Karel Kálal – Miroslav Kálal. – Banská Bystrica, nakladom vlastným, 1924. – 992 s.
12. Kott St. F. Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. / František Štefan Kott. – Praha: Knihotiskárny Františka Šimáčka, 1878–1893. – D. 1–7.
13. Lamprecht A. Slovník středopavského nářečí / Arnošt Lamprecht. – Ostrava: Krajské nakl., 1963. – 165 s.
14. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého / Václav Machek. – Praha: ČSAV, 1968. – 866 s.
15. Orlovski J. Gemerský nářečový slovník / Jozef Orlovski. – Martin: Osveta, 1982. – 423 s.
16. Pleteršnik M. Slovensko-nemški slovar / Maks Pleteršnik: izdan na troške rajnega knezoškofa Antona Alojzija Wolfa. – Ljubljana: Knezoškobijstvo. – 1. del A–O. – 1894, 2. del P–Ž. – 1895.
17. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / Obraduje Đ. Daničić, J. Jedvaj i dr. – D. 1–23. – Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

Анотація. У статті здійснено порівняльно-історичне дослідження лексичної системи праслов'янських діалектизмів (ПД) Моравії у координатах слов'янської етимології та діалектології. Порівняльно-історичний метод, метод компонентного аналізу та лінгвогеографічної інтерпретації в межах моравської діалектної зони дозволяє простежити характер семантичних перетворень дієслівних основ прамови та визначити характер процесів найменування оточуючих об'єктів носіями моравських говірок. Доведено, що опрацювання проблеми складу, семантичного словотворення та локалізації діалектної лексики архаїчних зон Славії розширює можливості відтворення важливих фрагментів формування словникового складу прамови.

Ключові слова: праслов'янський діалектизм, моравські говори, девербатив, архаїчні зони Славії, реконструкція прамови, етимологічний аналіз, лінгвогеографічний аналіз.

Summary. This paper presents a comparative-historical investigation of lexical system of Proto-Slavic dialectisms (PD) of Moravia in co-ordinates of the Slavic etymology and dialectology. Working PD is one of the recreation ways of late Proto-Slavic dialectal structure – reflexes of proto-language present in peripheral Slavic dialectal zones, that kept unchanged their phonetic, morphological and semantic characteristics. The research focuses on the semantic and word-formation features of PD in Moravian region of the Czech Republic, where significant number of local archaisms is concentrated. The main task is the establishment of a corps of Moravian PD and elucidation of their semantic and linguo-geographic features. Comparative-historic method is the basic method, which helps to trace the diachronic evolution of Proto-Slavic stems and to set the basic tendencies of semantics forming of localisms on the axis Proto-Slavic – old Slavic languages – modern Slavic languages. Method of continuous selection is recommended for the research of limits and semantic content of Proto-Slavic dialecticism and its reflection in Moravian dialects. It gives the opportunity not only to define essence of this phenomenon, but also to set the structure-genetical types of Proto-Slavic dialectisms, which are one of new results in the research of forming and quality composition of the Proto-Slavic period vocabulary. It is proved that the elaboration of composition, semantic word-formation and localization of the dialectal words in archaic zones of Slavia promotes reproduction of significant fragments of the Proto-Slavic vocabulary formation.

Key words: Proto-Slavic dialectism, Moravian dialects, verbal name, reconstruction of proto-language, etymological analysis, linguo-geographic analysis.

Отримано: 17.01.2015 р.

УДК: 811.162.2 – 373.72

Онуфрійчук Г.І.

БІПОЛЯРНА ОПОЗИЦІЯ «ЛЮДИНА – КІТ (КІШКА)» В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОФРАЗЕОЛОГІЇ

Фразеологічні одиниці найвиразніше передають дух і нев'янучу красу мови, яку витворив народ протягом віків для потреб спілкування в усній та писемній формах [9, 144]. Поява фразеологічних одиниць у народному мовленні викликана самою потребою людського спілкування, його світосприйняттям, образним мисленням. Образно-ідіоматична народна фразеологія (етнофразеологія) – це здебільшого продукт народного образного мислення [4, 33-34], вона скарбниця для реалізації уявлень народу. Добірна народна фразеологія, як зазначав І. Огієнко, – «душа кожної мови, сильно її красить і збагачує» [10, 41]. Процес розуміння й аналізу фразеологічного складу мови – це шлях до пізнання ментальності народу, його уявлень про світ і сприйняття себе в цьому світі. Саме тому фразеологічні одиниці активно виступають об'єктом дослідження багатьох мовознавців [16, 109]. Важливий внесок у дослідженні української фразеології зробили такі вчені, як М. Алефіренко, Н. Амосова, Я. Баран, Л. Булаховський, А. Вежбицька, Є. Верещагін, В. Виноградов, В. Жайворонок, А. Івченко, В. Костомаров, О. Наконечна, О. Потєбня, В. Русанівський, Л. Скрипник, В. Телія, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

Важливим аспектом аналізу стійких мовних одиниць етнолінгвістичного характеру є асоціативні зв'язки, які виникають внаслідок отождоження людини з навколишньою природою. Це яскраво проявилось під час проведення паралелі між людиною та твариною. Адже щоденне спостереження людини за поведінкою одомашнених чи диких тварин спонукає її до утворення цілого ряду мовних одиниць, які через порівняння поєднуються. Внаслідок цього розвиваються персоніфікація та символіка, пов'язані з характерними особливостями тваринного світу [2, 183].

Спостерігаючи за поведінкою і звичками тварин, людина переносила на себе їхні характерні риси, поведінку, які при цьому виявляли як позитивні, так і негативні риси вдачі. Тому спробуємо детальніше розглянути асоціативні зв'язки людини в колі інших живих істот та їх відображення в етнофразеології на прикладі біполярної опозиції «ЛЮДИНА – КІТ (КІШКА)».

У народному мовленні *кіт* – одна із найуживаніших і часто згадуваних тварин. У прямому значенні *кіт* (кішка – самка kota; зменшено-пестливе – кішечка) – свійська тварина родини котячих, що знищує мишей і щурів, самець кішки; у народному уявленні ця тварина небезпечна, бо стоїть на межі двох світів – реального і потойбічного [4, 288]. Як стверджують деякі маги, кіт може переходити в потойбічний світ, він у цьому сенсі є провідником, а тому якщо господарю kota буде загрожувати небезпека з потойбіччя, ця тварина стане перед ним і захистить його. Кіт (кішка) – це найбільш багатогранна тварина у символічному значенні, адже він поєднує у собі

як позитивний, так і негативний символ. Ця тварина у народному віруванні виступає символом незалежності; зла, диявола, відьми; темряви і смерті; охоронця малої дитини; шкідливого ласуна. За віруваннями наших предків, кіт міг бути помічником як богів, так і відьом, чортів. Дуже шанували котів стародавні єгиптяни, лакські племена. Японці вважали kota злого істотою, яка володіє надприродною силою. Зате в Китаї, навпаки, вірили, що він здатен проганяти злих духів. У Єгипті цих тварин називали «добрими духами житла». Їм будували храми, дарувались зображення кішок, зроблені із золота і срібла. Єгипетська богиня радості та веселощів Баст зображувалася у вигляді жінки з головою кішки. Атрибутом цієї богині була егіда з головою кішки, за вбивства цієї тварини карали на смерть. Також кіт був однією з іпостасей бога Ра. У написах на фараонських гробницях Ра названо «котом — месником богів». У «Книзі мертвих» кіт, як одне з утілень цього бога, бореться зі змієм. Можливо, саме звідси постав образ kota-змібборця, який часто побутує у східнослов'янських казках [6]. У лакців (народ у Республіці Дагестан) існував добрий дух оселі Кікі, що був копією kota [15]. У римлян кішка слугувала символом незалежності, її зображення було неодмінним атрибутом богині Свободи — Лібертас. Тому вождь повсталих рабів Спартак вмістив бронзове зображення кішки на бойовий прапор своїх легіонів [5, 107 — 108]. Проте у більшості країн Європи, Америки, Азії кіт — це зловорожа істота, диявол, відьма та ін. Перекази, легенди нараховують десятки злих істот, що перетворювались у чорних кішок. Учені вважають, що причиною таких вірувань був чорний колір тварин, а також світіння очей у нічний час. У давнину, щоб уникнути у майбутньому пожежі, під час грози господарі із оселі виганяли чорних кішок. Як стверджує Г. Булашев, в Україні kota (кішку) вважали творінням Бога, добрим берегом від зла, добрим духом житла. Тому й досі зберігся звичай, що першим у новозбудовану хату має зайти кіт. Проте люди остерігались чорних котів, особливо коли вони перебігали дорогу. У деяких регіонах вважали: у хвості kota є отрута, а тому існував звичай відрубувати його кінець [1, 330]. Найчастіше в народному віруванні kota вважали все-таки нечистим, адже є легенда, що кіт колись з'їв чорта. Також люди вірять, що приблудний кіт спричиняє зубожіння сім'ї [3, 288].

З давніх-давен люди вірять, що кіт володіє цілющими властивостями і вже науково доведено англійськими вченими, що власники котів значно рідше звертаються до лікарів, аніж ті, хто не спілкується регулярно з цими тваринами. Як стверджують науковці, кіт у домі відвертає ризик виникнення повторного інфаркту міокарда, впродовж декількох хвилин погладжування цієї тварини нормалізується артеріальний тиск і частота пульсу [8].

Деякі особливості цієї тварини відтворює народна загадка: *І вдень, і вночі у кожусі на печі. З котом (особливої масті) пов'язана і низка народних повір'їв: коли кіт кидає свій дім — на нещастя, коли кіт миється або мнеться при чийсь ногах — будуть гості, коли кіт драпається на дерево — буде вітер, не вдалося, бо чорна кішка дорогу перебігла, пробігла чорна кішка — про сварку між ким-небудь* [3, 288].

В етнофразеології зоофразема із ключовим компонентом *кіт (кішка)* передає як позитивні, так і негативні якості, зокрема ненаситність, лицемірство, хтивість, злість, жадність, підступність, сміливість, досвідченість та ін., які переносяться у народному мовленні на людей та символізують їх відповідні риси характеру й поведінки. Оскільки за своєю сутністю кіт (кішка) є постійним супутником людини в її повсякденному житті, то не випадково цей образ, постаючи в етнофразеологізмах, символізує таку рису людини, як *сварливість*, напр.: *живуть як кіт з собакою* [13, 66; 14, 320] або *любляться як кішка з собакою* [13, 50], тобто у стосунках людей немає кохання, злагоди; *котові смішки, мишці слізки* [12, 185] — так кажуть про людину, яка знущується чи насміхається над слабшим; *жадібність* висвітлена у фразеологізмі *гребе як кішка лапою* [13, 162] або *ласий до грошей як кіт до сала* [13, 103], тобто як кішка гребе лапою щось смаченьке, так само людина забуває про заповіді Божі та стає жадібною і ненаситною до чогось, наприклад, до грошей, адже цю жадність яскраво підкреслює така риса kota, як *ласість до сала*. Фразема *чатує на нього як кішка на миш* [13, 209] яскраво відображає таку рису вдачі kota, як *підступність*. Ця риса притаманна багатьом людям, бо як чатує кішка на миш, так і чатує підла людина на свою жертву. *Ненажерливість*, яка притаманна і кішці, відтворюється у сталому вислові *допався як кіт до (на) сала (сметани, миші)* [13, 166], тобто ненаситно, ласо, пожадливо, заздрісно, пристрасно, дуже енергійно [14, 298]. Символом *лицемірства* виступає ФО *граги в kota і мишку* [14, 167] — бути нещирим, хитрувати, лицемірити. *Задерикуватість* відображає етнофразеологізм *грається з ним як кіт з мишею* [13, 53], тобто заривається з кимось, адже кіт грається з мишею, яка є для нього не тільки їжею, але й іграшкою. *Хуліганство* передає фразеологізм *знає кішка, чие м'ясо з'їла* [6, 57] — той, хто зробив щось погане, все одно себе видасть своєю поведінкою. Ще однією негативною рисою характеру людина є *хтивість*, як правило, ця ознака притаманна жінкам, напр., *вигинається як кішечка* [15] — поводив себе, як кішка, тобто ластиться, вигинаючи спину, муркоче.

Рідше подибуємо етнофразеологізми з ключовою лексемою *кіт (кішка)* на позначення позитивних ознак. Серед таких прикладів можна виокремити фразеологічні одиниці на позначення **сміливість**, напр., *один кіт стада мишей не боїться* [14, 186]. Так кажуть про безстрашну і сміливу людину. **Досвідченість** відображає фразеологічна одиниця *старий кіт, а масло любить* [14, 186] – так говорять про людину, яка здобула великий досвід в тій чи іншій справі.

Цікавим є приклад **ФО**, який символізує **вигідне становище** людини, у народному мовленні постає сталий вислів *найліпше котові і попові* [11, 304], адже як кіт, так і піп завжди мають достаток, тому вони і перебувають у вигідному становищі; символ **достатку**, напр., *живе як кіт у маслі* [13, 48], тобто як добре живе кіт біля постійного джерела їжі (біля масла), так само, розкошуючи, живе людина.

З давніх-давен жінка є берегинею домашнього вогнища, а тому кажуть: *без жінки як без кішки* [13, 61], тобто важливість жінки у сім'ї підкреслюється важливістю кішки у житті людини.

В українському фольклорі кіт (кішка) виступає символом охоронця немовляти, кмітливим помічником [15]. У народі з котом порівнюють людину (зокрема й дитину), яка любить поспати. У давні часи перед тим, як покласти новонародженого в колиску, баба-повитуха клала туди kota з такими словами: *щоб дитя спало як кіт*. Поколисавши kota, баба викидала його з коліски, а натомість клала дитину у промовляла: *на kota вуркота, а на дитину дрімота*. Не випадково у багатьох колискових піснях часто згадують про kota, напр.: *Ой на kota – воркота, На дитину – дрімота! Ой на kota – все лихо. Ти, дитино, – спи тихо* [15].

Отже, фразеологічні одиниці є вагомим часткою національної культури, що так чи інакше відбивають етнокультурні, народно-психологічні й міфічні уявлення, переживання, світосприйняття. За їх допомогою формується образ реального чи уявного світу, яким його бачить носій. Вивчення етнофразеологізмів із концептом *кіт (кішка)* має велике значення для вдосконалення мовної майстерності людини та підвищення її мовної культури. Біполярна опозиція «ЛЮДИНА – КІТ (КІШКА)» в українській етнофразеології яскраво відобразилася в фольклорі, в народних прислів'ях, приказках і особливо у народній фразеології, яка виступає міцним будівельним матеріалом самої мови. Лексема *кіт (кішка)* є часто вживаною у народному мовленні, для зображення основних рис характеру людини, її вдачі, способу життя тощо. Саме в етнофразеологізмах і постає символічний образ людини, яка одвічно спілкується з тваринним світом, тому вивчення цих одиниць дає змогу зануритися в культуру, пізнати етномовні цінності, зокрема знаковість мовних одиниць.

Список використаних джерел

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев. – К., 1992. – 414 с.
2. Галайчук В. Фітонім дуб як формант фольклорної «картини світу»: семантика, прагматика, синтагматичні та парадигматичні зв'язки / В. В. Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2003. Вип. 30. – С. 182 – 196.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К., 2006. – 703 с.
4. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: Нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К., 2007. – 262 с.
5. Заянчковський І. Пам'ятники тваринам / І. П. Заянчковський. – К., 1983. – 160 с.
6. Збірка українських приказок та прислів'їв: Репринтне відтворення вид. 1929 р. / А. Багмет, М. Дащенко, К. Андрущенко. – К., 2002. – 224 с.
7. Кіт [Електронний ресурс] <http://about-ukraine.com/index.php?text=1723> [04.02.2015]
8. Кіт відчуває наближення хвороби людини і намагається попередити про неї [Електронний ресурс] <http://health.unian.ua/regnews/74643-kit-vidchuvae-nablijenya-hvorobi-lyudini-i-pamagaetsya-poperediti-pro-neji.html> [04.02.2015]
9. Кучеренко Т. До проблеми трансформації фразеологізмів / Т. І. Кучеренко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1996. – Вип.9. Слов'ян. філологія. – С. 143 – 147
10. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К., 2001. – 440 с.
11. Пазяк М. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К., 1991. – 440 с.
12. Пазяк М. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К., 1989. – 480 с.
13. Пазяк М. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К., 2001. – 392 с.
14. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] – К., 2003. – 1104 с.

15. Словник символів культури України [Електронний ресурс] <http://ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm> [04.02.2015]
16. Чепок Д. Деякі особливості функціонування фразеологізмів на позначення почуттів /Д. Чепок // Філологічні науки. – 2013. – Книга 4. – С. 109 – 112.
17. Як змінити свій характер? Риси людини. Індивідуальність [Електронний ресурс] <http://lifer.com.ua/yak-zminiti-svij-karakter-risi-lyudini-individualnist.html> [04.02.2015].

Анотація. У статті здійснено опис етнофразеологічних одиниць народного мовлення на позначення тваринного світу, а саме лексеми **кіт (кішка)**, розкрито символіку біполярної опозиції «ЛЮДИНА – КІТ (КІШКА)», зазначено на важливості дослідження образу **кіт (кішка)** в народному мовленні як цілісної мовної мікросистеми.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, зоофразеологізм, народна фразеологія, етнофразеологізм, біполярна опозиція.

Summary. The article is deal with the description of fratheological units of the national language for designation of an animal kingdom, namly the lexem cat. Also in the article the symbolism of the binary opposition «PERSON – CAT» was revealed and the importance of investigation about the figure of cat in the national language as the complete language microsysthem was marked. The important aspect of analysis of proof language units of etnoлінгвістичного характеру are associative copulas that arise up as a result of identifying of man with surrounding nature. It brightly showed up during comparing between a man and animal. In fact the daily watching of man behavior of the domesticated or wild animals induces her to formation of a number of language units that combine through comparison. The personification and symbolics, related to the characteristic features of animal kingdom, develop here upon. Phraseology units are the ponderable stake of national culture, that in any case remove etnocultural, folk-psychological and mythical presentations, experiencing, perception of the world. After their help character of the real or imaginary world, that he is seen by a transmitter, is formed. Study of phraseological etnoфразеологізмів with a concept a cat matters very much for perfection of language mastery of man and increase of her language culture. Bipolar opposition is «PERSON – CAT» in Ukrainian etnoфразеології was brightly represented in folklore, in folk proverbs, saying and especially in folk phraseology that comes forward as a strong building material of language. Lexeme a cat is often used in the folk broadcasting, for the image of basic character of man, his disposition, way of life traits and others like that. Symbolic character of man that since earliest times intermingles with an animal kingdom appears exactly in phraseological etnoфразеологізмах, that is why the study of these units gives an opportunity to submerge in a culture, get to know values, in particular sign of language units.

Key words: phraseological unit, phraseology unit, zoophraseologism, folk phraseology, ethnophraseologism, figurative opposition.

Отримано: 23.02.2015 р.

УДК 811.161:372.893

Охрименко Т.В.

ДЕНЕЖНАЯ КУЛЬТУРА СЛАВЯНСКОГО ЭТНОСА

В современном социуме с его высоким уровнем прагматизма и индивидуализма постулируются идеи доступа и контроля социальных благ, ресурсов, капитала [1, 218, 230; 9, 1], что, несомненно, актуализирует обращение исследователей из различных областей знания к понятиям и номинациям денежных единиц. В свою очередь, названия денежных средств как часть активного словаря носителя того или иного языка находятся в тесной связи с иными лексическими группами, представляющими языковую картину мира определённого сообщества. Так, вне устройства украинской языковой картины мира тяжело представить функционирование номинации *гривна*, в то время как русская языковая картина мира способна раскрыть семантическую полноту номинации *рубль* и т.д. В связи с этим вспоминается высказывание авторов словаря лингвистических терминов о том, что особенности языковой картины мира отражает прежде всего лексика историко-культурного, этнографического характера [7, 38], к которой принадлежат и автохтонные номинации денежных средств, распространённые на территории проживания определённого народа. Анализ семантики денежных номинаций, в различные эпохи распространённых на территории России и Украины, позволит описать особенности денежной культуры двух славянских народов.

Существует большая историко-нумизматическая литература о денежной системе в Украине и России, однако отражению денежных номинаций в национально-языковых картинах мира посвящены лишь отдельные работы лингвистов – либо занимающихся сферой конкретного подъязыка товарно-денежных отношений (Крышталь С.М., Шпильковская Е.В.), либо погружённых в этимологию денежных наименований (Чернов Е.И., Рябченко Н.Г., Гладкий В.Д.), либо рассматривающих ряд денежных номинаций в контексте когнитологии (Голубовская И.А., Прихода Я.В., Унук З.И.) и политологии (Александров Д.В., Рымарь А.П., Шкребец Н.С.). Так, исследователи украинской терминологии финансового права отмечают принципиальную важность присутствия в языке тематической группы *деньги*, сформированной на основе понятия про материальную основу существования и функционирования финансов. Приоритетное право принадлежит обобщённой номинации *валюта*, затем следуют *ценные бумаги, акции, банкноты* [11, 9]. Ценными являются и сведения о том, что в современной финансовой терминологии выявляется огромное количество примеров синтаксических гнёзд, сформированных исключительно метафорическими обозначениями денежного оборота. К примеру, тематическая группа *валюта* распространяется в украинском языке образными определителями *блокована, конвертована, замкнена, колективна, м'яка, тверда, резервна, спадна, вільно плаваюча, ключова, стійка, базисна, керована* [3, 9]. Благодаря этому факту утверждают, что семантическая природа термина не противоречит наличию в нём экспрессивно-эмоционального пласта, что подобный пласт не искажает сущности термина, не мешает ему выполнять главную функцию – обозначать специальное понятие [3, 4]. Подтверждается мнение исследователей лексической системы языка о том, что наиболее ярким выразителем мировидения народа, его картины мира считается лексика и особенно та её часть, которая создана способом метафорического переноса.

Рост фразеологических изысканий в лингвистике повлёк обращение ко всем пластам лексики, в частности к номинациям денег. Анализ семантики украинских и словацких фразеологизмов с компонентами-названиями денежных единиц показал, что целостное значение такой фразеологической единицы, несмотря на различие сопоставляемых языков, опирается прежде всего на переосмысленные значения – на метафору, метонимию, синекдоху, а сам нумизматический компонент часто выражает понятие *деньги* как таковые. (Вспомним, что в подъязыке финансов выделялась *валюта* как обобщённое терминопонятие.) Спецификой двуплановой семантики фразеологи называют её пейоративное доминирование и антропоморфность [8, 13-14], что можно пояснить противоречивым или даже негативным отношением общества к теме денег, приобретающей в художественном оформлении персонализированные, часто очеловеченные свойства.

Не только усиление лингвистических акцентов, но и сама политическая ситуация в стране диктуют обращение к нумизматической номинации. Так, «европейский выбор Украины» как один из важнейших социально-политических векторов страны способствует расширению языкового поля влияния денежной номинации *евро*. Исследователи публицистического дискурса Украины описывают образ Европы не только как культурно и политически определяющий стратегический мотиватор развития независимой Украины, но и как актуализированное «европонятие», имеющее исторически изменчивую и противоречивую парадигму. И даже как ментальный прообраз будущего Украины, как наиболее важную современную идеологему, мифологему и культурему [4, 410]. Отсюда становится понятной распространённость в языковой картине мира Украины персонализированных, метафорических и перифрастических тропов, отсылающих к еврономинациям и связанных с образами *человека, дома, духа, мечты, пути*. Например, при образно-перифрастическом описании духовного и материального богатства страны – *бездонна скриня храму, омріяний сад* [4, 419]. Заметно изменение оценочности – с пейоративной в украинских фразеологизмах с компонентом *деньги* к мелиоративной в публицистических текстах Украины, содержащих «перспективный» компонент *евро*. Неизменным остаётся обращение к метафорическим тропам, переосмысляющим и одухотворяющим деньги как витальную сущность, неизбежную характеристику рыночного общества и воплощение самого человека новой эпохи.

Известно, что современная украинская денежная единица (согласно Указу Президента Украины “Про грошову реформу в Україні” – полноценная национальная валюта), она же одна из основных счётных единиц Киевской Руси, *гривна* образовалась от древнерусского названия шеи (грива) и вначале обозначала шейное украшение. Затем – кольцо, гирю, единицу веса, слиток серебра, монету и деньги вообще, что фиксируется и в белорусском языке [6, 12; 9, 3-4]. В торговых отношениях Украины с Польшей в XVII в. сыграла немаловажную роль и серебряная монета *злотый* – единица, этимологически связанная с названием металла, из которого она чеканилась [9, 9]. Украинскому языку, в отличие от русского, известны в значении собственной денежной единицы также *карбованець (купоно-карбованець), шаг* и другие виды валюты, ориентированные на западные страны, – *лев, чех, дукат, крона, дудек, таляр, крейцер, біфони*.

В связи с чем историки отмечают, что часто на денежном рынке Украины иностранная валюта была ведущей ровно настолько, чтобы удерживать территорию подчинённого государства [5, 11-16; 9, 10-15].

Исследователи национальных традиций утверждают, что денежные знаки Украины всегда были оригинальны, часто оформлялись красочными орнаментами, заимствованными из “писанок”, “рушників”, “килимів”, из росписи хат, а сами надписи – из старопечатных текстов. Использовались и изысканные орнаменты украинского барокко, различные декоративные шрифты [5, 1, 10, 16]. Отметим, что и сегодня на государственном уровне регулируется вопрос тематического и художественного оформления украинских денежных знаков. Так, признано целесообразным разместить на гривневых банкнотах изображения портретов известных деятелей истории и культуры Украины соответственно номинальному ряду: Владимир Великий, Ярослав Мудрый, Иван Мазепа, Иван Франко, Михаил Грушевский, Тарас Шевченко, Богдан Хмельницкий, Леся Украинка.

Современная украинская нумизматика по достоинству оценивается в мировом нумизматическом сообществе. Можно гордиться тем, что совершенные технологии производства превратили печатную монету Украины по разноплановости тематики, материалу чеканки, по уровню художественного оформления в богатую “справочную” истории, культуры, духовности украинского народа. Отдельные серии выпусков – чрезвычайно редкостны, они высоко ценятся среди коллекционеров как в Украине, так и во всём нумизматическом мире. Современная украинская монета с гривневым номиналом постоянно представлена на международных нумизматических форумах, европейских монетных конвенциях, выставках-ярмарках монет, на многочисленных аукционах.

Интересно, что при обязательном творческом, художественном подходе к оформлению денежных средств вместе с тем украинцев отличает противоречивое отношение к самим деньгам, которые могут способствовать как позитивным, так и негативным намерениям. Исследователи типов денежной культуры отмечают, что в современном украинском обществе денежная награда (не важно, в иностранной или национальной валюте), играет важную роль среди трудовых ценностей. Однако тема денег недостаточно открыта на уровне общественного сознания, сохраняются неписанные правила запрета этой темы [10, 239-240], что заметно сужает выявление демократических свобод и прав личности.

Если выше указанный факт можно отнести, с определённой оглаской, к чертам недостаточной социализации большинства народов, населяющих страны бывшего СССР, то следующий феномен следует отметить как специфику собственно украинской картины мира. Установлено, что монетарное поведение украинцев детерминировано установкой на достижение не собственных интересов, а обеспечения родных и близких [10, 240], что гармонично вписывается в традиционную, матриархальную, глубоко “семейную” культуру украинской нации. Современная же модель мира с её рыночной экономикой диктует молодому поколению, и украинцам в том числе, не только восприятие новых форм финансового поведения, но и позитивное отношение к девиантному поведению в сфере получения денег. Деньги для молодых людей превращаются в эквивалент материальных и духовных ценностей, становятся показателем социальной успешности. В оправдание современной молодёжи отметим, что она более оптимистична в отношении своего финансового будущего, чаще готова жертвовать деньги для защиты окружающей среды [10, 240-242], что, несомненно, выводит украинскую, закрытую в рамках семьи-рода культуру, на мировые стандарты отношений в современном глобализированном обществе.

Что касается близкородственной, русской языковой картины мира, то денежные наименования как одно из важных звеньев лексической системы известны русскому языку на протяжении всей его истории. Функционирование денежных наименований исследовалось в диахроническом плане на материале летописей, “Русской правды”, многочисленных памятников деловой письменности, новгородских берестяных грамот, привлекалась лексикографическая литература – словари И. И. Срезневского, А. Г. Преображенского, Ф. Миклошича, М. Фасмера [6, 3].

К особенностям языковой картины мира Киевской Руси следует отнести использование в качестве денег скота, пушнины, украшений, а уже потом – драгоценных металлов. Так, исторические лексикологи утверждают, что самые древние из известных на Руси наименований денег – это *скот* (домашние животные), *кунь*, *куна* (куница), *векша*, *веверица*, *бель* (белка) [6, 9-10; 9, 3]. Данный факт соответствует общеевропейским тенденциям развития номинаций товарно-денежного оборота, зафиксированных письменностью.

Начало собственноручной чеканки монет на Руси (с X-го века н.э. появляются *златники*, *сребреники*) приостановилось на долгое время, что было вызвано татаро-монгольскими завоеваниями. В результате сильнейшего ограбления русских и украинских земель целый ряд названий монет отразил в своей семантике процесс деления денежных единиц на части, которые должны были в отдельности сохранять прежнюю ценность, – *рубль*, *полтина*, *полушка*, *полуденьга*, *резана* [6, 13-14]. Благодаря таким денежным наименованиям славянское языковое сознание смогло зафиксировать попытки выхода Руси из тяжёлого экономического кризиса.

Серебро в качестве денежного материала применялось на Руси значительно шире, чем золото. Так, *сребреник* (*серебреник*) означало и деньги вообще, и серебряных дел мастера, и крестьянина, взявшего у феодала денежную ссуду. *Сребролюбие* означало корыстолюбие, сменившее более древнее название *скотолобие*. Бескорыстного человека до сих пор в русском языке называют *бессребреник* [6, 12-13]. По-видимому, серебро пользовалось у славян большей популярностью в силу своей доступности.

Русскую языковую картину мира, отражающую наименования денежных единиц, тяжело представить вне понятия *копейка*. Это слово – самое позднее из всех денежных наименований русского языка. Копейками были названы монеты, на которых по приказу кн. Ивана Васильевича (Грозного) в 1535 г. стали чеканить изображение всадника с копьем в руке. До этого чеканились монеты с изображением меча, назывались они *мечевыми*. Со временем копейка как общее для всех русских земель денежное наименование вытеснила *московку* (*московскую деньгу*) и *новгородку* (*новгородскую деньгу*), проявила словообразовательную активность: стали популярными названия *копеечный* (стоящий копейку), *копейщина* (название подати), *копейничать* (скряжничать), *копеечник* (и монета, и скряга) [6, 15-16]. В украинском языке производными являются формы *копійчка*, *копійчина*, *копійчаний*, *копійшний* [9, 9].

Универсально-языковая картина мира отразила ход развития денежных наименований в различных государствах. В результате социального прогресса особую важность приобрели металлы, обращенные в слитки. Ценность слитка определялась его весом, потому у многих народов названия металлических денег совпадали с наименованиями весовых единиц: *марка*, *франк*, *лира*, *ливр*, *талант*, *драхма*, *фунт стерлингов* [6, 8]. Универсальные законы развития языковых моделей мира отразились и в образовании обобщающего для всех денежных единиц названия, которое происходит от заимствованного слова. Например, на русской почве было образовано слово *деньги*, употребляющееся до сих пор и рожденное от тюркского *деньга* (дамга, теньга, тамга – “чеканка”, “знак”, “монета”). Укр. *гроші*, англ. *топсу* относятся к словам романо-германского происхождения [6, 18; 9, 6-7].

Как представляется, в качестве перспективных исследований при изучении славянских денежных номинаций следует обратиться к детальному лексикографическому рассмотрению отдельных видов валюты, характерных для территории России и Украины. Таковой материал можно обнаружить, в частности, в национальном корпусе известных словарей В. Даля и Б. Гринченко. Например, В.И. Даль в «Толковом словаре живого великорусского языка» называет, по убывающей стоимости, такие денежные номинации, как *рубль*, *гривну*, *копейку*, *д ньгу*, *полушку* (*полденьги*), *грош*, *алтын*, *червонец*, *сотенник*, *золотой* [2, 180 и т.д.].

Таким образом, анализ семантики ряда денежных номинаций, в различные эпохи распространенных на территории Украины и России, позволил описать некоторые особенности денежной культуры двух славянских народов. Так, современная украинская языковая картина мира явлена посредством обобщенных понятий *деньги* (это абстрактное наименование во многих языках создаётся из заимствованных слов), *валюта* (национальная или иностранная), которые переосмысливаются в системе метафорических тропов, имеют доминирующую пейоративную оценочность (исключение – номинация *евро*) и характеризуются антропоморфностью. Свидетельствуют о противоречивом и негативном отношении общества к теме денег, которая в художественном оформлении приобретает персонифицированные, очеловеченные свойства. Традиционная украинская языковая картина мира отражает конкретные номинации денежных средств – как аутентичных, самобытных и декоративных, близких актуальной национальной валюте и прочно связанных с культом семьи-рода, так и множественных чужеземных, использовавшихся для удержания территории подчиненного государства. *Рубль*, *полтина*, *полушка*, *полденьга*, *резана* представляют особый тип денежных наименований, который в языковом сознании восточных славян зафиксировал возможность выхода древнего государства Киевская Русь из тяжёлого экономического кризиса. Позднейшие денежные номинации русского и украинского этносов отражают универсальное использование в качестве денег металлов, обращенных в слитки.

Список использованной литературы

1. Александров Д.В. Категорія «інтерес» в соціологічному дискурсі: історична еволюція змісту / Д. В. Александров // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць. – 2009. – № 77. – С. 217-232.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Современное написание: В 4 т. Т. 4. Р – Я / В.И. Даль. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2003. – 1144 с.
3. Кришталь С.М. Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук:

- спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / С.М. Кришталь. – Донецьк, 2003. – 20 с.
4. Прихода Я.В. Еволюція концепту Європа в українському науково-публіцистичному дискурсі / Я.В.Прихода // Вісник Львівського університету. Сер. журналістика. – 2004. – Вип. 24. – С. 409-422.
  5. Римар А.П. Українські гроші як атрибут соціокультурної самоідентифікації національної держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / А.П. Римар. – К., 2009. – 20 с.
  6. Рябченко Н.Г. Действие внутренних и внешних факторов языкового развития в истории русских денежных наименований: автореф. дис. на соис. науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01. «Русский язык» / Н.Г. Рябченко. – Одесса, 1966. – 23 с.
  7. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів / Л.В.Струганець. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
  8. Унук З.І. Словацька й українська фразеологія з компонентами-назвами метрологічних і грошових одиниць : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / З.І. Унук. – К., 2000. – 19 с.
  9. Чернов Е.И. История названий денег и денежных единиц в украинском языке : автореф. дис. на соис. науч. степени канд. филол. наук: спец.: 10.02.01 «Украинский язык» / Е.И. Чернов. – К., 1960. – 16 с.
  10. Шкребець М.С. Особливості формування і розвитку грошової культури в Україні / М. С. Шкребець // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х. : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2008. – С. 238–242.
  11. Шпильківська О.В. Українська термінологія фінансового права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Шпильківська. – К., 2010. – 22 с.

Анотація. У статті йдеться про поширені номінації грошових засобів, які характеризують українську та російську національно-мовні картини світу. Сучасні номінації свідчать про протиріччя чи навіть негативне ставлення суспільства до теми грошей, яка за умови художнього оформлення набуває персоніфікуючих здатностей. Давні грошові номінації слов'янського етносу свідчать про використання у якості грошей металу, який переливається у зливки, а власне українська традиційна картина світу відбиває номінації грошових засобів як автентичних, декорованих, близьких актуальній національній валюті та міцно пов'язаних із родинним культом, так і різнопланових чужоземних, що використовувалися задля утримання території підлеглої країни.

Ключові слова: національно-мовна картина світу, універсально-мовна картина світу, грошова номінація, гроші, гривня, рубль, копійка, євро.

Summary. The article deals with the system of nominations of funds that characterize national language picture of the world – traditional and modern. The concept of linguistic picture of the world is based primarily on vocabulary historical and cultural, ethnographic, which also nomination currencies that are designed to capture the history of the nation. National language picture of the world we call verbalized interpretation of linguistic society of the world according to national conceptual and structural canons that reflect collective ethnic consciousness.

The modern Ukrainian language picture of the world are: general meaning of money (as an abstract name in many languages formalized with the help of foreign words), currency (hryvnia national or foreign various kinds) that reinvented system of metaphorical tropes, are predominant peyorativnu assessment (exception – nomination euro) and characterized antropomorfnytyu. These nominations show contradictory, or even negative public attitudes to the subject of money, which provided artwork becomes personifying natural abilities. Ukrainian traditional world view reflects the specific category of funds – as authentic, decorated, close to the actual local currency and closely related to the family cult and diverse foreign, used to hold a subordinate territory of the country.

Conceptual world view logically includes the language, but also a range of non-verbal phenomena sphere of conscious and subconscious, logical and illogical thinking, scientific concepts and artistic reflection. Because of this, the national language picture of the world combined primarily in the universal language, integrating information verbalized man of the world. For example, monetary nomination of different ethnic groups suggest sharing as a money metal that is poured into ingot.

Keywords: national language picture of the world, the traditional and the modern world view, universal language and conceptual world view, monetary nomination, money, hryvnia, ruble, penny, euro.

Отримано: 2.02.2015 р.

СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИЧИХ ТЕРМІНІВ-ІМЕННИКІВ ГАЛИЧНИНИ АВСТРІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ

Висвітлення словотворення при вивченні термінологічних систем має суттєве загальнотеоретичне і практичне значення. Теоретичне значення вивчення деривації термінологічних систем полягає у визначенні співвідношень загальнономовних слововірних процесів із системою засобів і способів словотвору в межах будь-якої термінолексики. Виникнення нових термінів, у тому числі юридичних, відбувається переважно у річищі загальнономовних слововірних процесів, і фактично ті чи інші слововірні моделі у визначеній термінолексичній системі виступають одночасно загальнономовними дериваційними моделями. Однак продуктивність загальнономовних слововірних моделей у межах будь-якої термінолексики проявляється своєрідно.

Практичне значення вивчення слововірної структури окремих термінолексичних систем полягає в тому, що таке вивчення потрібне для нормалізації і стандартизації останніх.

При вивченні засобів словотвору і слововірних моделей правничої термінолексики слід пам'ятати, що при творенні терміна потрібно вмело користуватися словотворчими засобами української мови, дбати про те, щоб слово, яке взяте із рідної мови чи створене з допомогою словотворчих мовних ресурсів, було зрозумілим, виразним, відображало суть поняття.

У наш час проблема словотвору актуальна і важлива, про що свідчить велика кількість досліджень в українському та зарубіжному мовознавстві. Питання словотвору правничої термінології стали об'єктом досліджень українських мовознавців та юристів: М. Вербець, І. Гумовської, Н. Руколянської, О. Сербенської та ін. Ми ж намагаємось дослідити особливості словотвору іменників-правничих термінів, які зафіксовані у західноукраїнських джерелах ХІХ – початку ХХ ст.

Актуальність дослідження зумовлена відчутною питомою вагою правничої термінології як різновиду підсистеми в складі загальнолексичної системи; вагомих значенням галицької правничої термінології як однієї з основ для формування і становлення слововірної системи сучасних українських іменників-правничих термінів. Не менш важливе місце посідають терміни-іменники в системі правничої термінології. Дослідивши особливості слововірної структури іменників в правничій термінології Галичини ХІХ – початку ХХ ст., можна буде зробити ряд важливих проєкцій на історію формування дериваційної системи правничої термінології української мови.

У області вивчення словотвору велике значення має методика дериваційного аналізу лексичного матеріалу. У науці про слововір (дериватології) мовознавці повинні в першу чергу вивчати масові явища, а не поодинокі слова. У межах окремих частин мови (наприклад, іменника) при більш уважному спостереженні вдається встановити ряди однотипно утворених слів. Ці ряди перебувають між собою у лексико-семантичних, граматичних та слововірних взаємозв'язках.

Більшість термінів-іменників у складі української правничої лексики утворена шляхом морфологічного способу словотвору, який полягає у з'єднанні афіксальних морфем з кореневою або похідною частиною слова в одне слово “за певними слововірними моделями, правилами, тенденціями, що існують в даній мові на різних етапах її розвитку”[4, 19].

Продуктивність морфологічного способу словотвору в галузі українського правничого термінотворення пояснюється тим, що цей спосіб найширше використовується у словотворенні загальнонаціональної мови. При цьому способі словотвору на перший план виступають ті семантико-граматичні особливості новоутворених слів, що дають можливість використовувати однотипні способи словотвору для позначення однотипних понять галузі права.

Таким чином, у слововірній структурі дериватів, утворених за допомогою морфологічного способу словотвору, органічно закладені основи структурної систематизації, що має першочергове значення для термінології.

Для творення українських правничих термінів ХІХ – початку ХХ століть використано всі різновиди морфологічного способу творення, крім аббревіації. Найпродуктивнішим різновидом цього способу творення української правничої термінології в Галичині була суфіксація.

У суфіксальному словотворі іменників, які вживалися на Західній Україні, здебільшого суттєвих відхилень від сучасних норм не спостерігалось. Для творення нових слів використовувались звичайні для української літературної мови суфікси. Але іноді, і в непоодиноких випадках, від тих самих твірних основ з допомогою різних суфіксів творилися слова без будь-якої диференціації їх лексичного значення. Таким чином виникали іменники з одним лексичним значенням і різною морфологічною структурою. Особливо багато фіксують таких іменників перекладні слов-

ники Західної України XIX ст.: “Juridisch-politische Terminologie”, словники Желехівського, Левицького, Партицького: *обвинений і обвиненець, підсудний і підсудимець, судодержець і судодержитель, сліджене і слідство* та ін.

Зрозуміло, що “лексично тотожні структурні варіанти в літературному вжитку могли співіснувати лише якийсь певний, обмежений час, а потім внаслідок внутрішнього розвитку вони повинні семантично чи стилістично диференціюватись. Коли ж така диференціація не відбувалася, то в літературному вжитку залишався з усіх цих варіантів тільки один, а решта переходила в пасивний лексичний запас мови і згодом зовсім забувалася” [2, 161].

Так, в українській правничій мові Галичини XIX – початку XX ст. зустрічаємо форму *прокуратор* із суфіксом **-атор**, а правнича мова Східної України цього ж періоду фіксує форму *прокурор* із суфіксом **-ор**, яка тільки у такій морфемній будові вживалася у російській мові. У 20-х – початку 30-х рр. XX ст. словники правничої термінології, які видавалися в УРСР (укладачі С. Веретка, М. Матвієвський, А. Кримський), фіксують паралельне вживання термінів *прокурор* і *прокуратор*. І лише в середині 30-х років форма *прокуратор* остаточно витісняється з літературного вжитку.

Це ж стосується і правничого терміна *нотаріус*. До 30-х років XX ст. спостерігаємо паралельне вживання форм із суфіксом **-ус** і без нього. Так, термін *нотар* присутній у всіх західноукраїнських словниках, але у сучасній українській правничій термінології під очевидним впливом закріпленої в російській мові суфіксальної форми узаконився термін *нотаріус* [10, 110].

Розглядаючи правничі терміни, сформовані морфологічним способом, ми виявили, що для творення нових іменників на означення назв осіб, які безпосередньо мають відношення до галузі права, найбільш активно в західноукраїнських джерелах використовувався суфікс **-ник(ик)**. З цим суфіксом творилися іменники й від тих основ, які не збереглися в сучасній українській літературній мові або ж від яких тепер нові слова з його допомогою не творяться. Наприклад, лише “Німецько-український правничий словар” Костя Левицького фіксує такі слова: *вдійник, викупник, виновник, ворохобник, доказник, забійник, заступник, захитник, осудженник, правник, справник, убійник, фальшивник* та ін.

Більшість сучасних мовознавців (П. Білоусенко, З. Каспришин та ін.) вважають, що такі іменники можуть бути утворені від будь-якої частини мови: іменника, прикметника, дієслова, якщо останні фіксуються в пам’ятках досліджуваного періоду [1, 69].

Правнича термінологія Західної України фіксує ряд іменників чоловічого роду на позначення осіб з суфіксом **-ник**, які мають відношення до галузі права, що можна віднести до: 1) відприкметникових похідних: *вірник, підсудник, повірник, посередник, службовник, судєбник, судовик*; 2) віддієслівних: *вартівник, вартовник, напасник, насильник, осудженник, убійник*; 3) відсубстантивних: *жалобник, законник, коморник, напасник, шкідник* та ін.

Зустрічається в галицьких джерелах також і жіночий відповідник цього суфікса **-ниц-я**: *виновниця, забійниця, клеветниця, позовниця, справниця, убійниця*.

Суфікс **-ач** в українській мові належить до тих, які складають національну специфіку іменникового словотвору [5, 53]. В українській мові цей формант набув особливої продуктивності в XX столітті, а галицькі джерела кінця XIX ст. вже фіксують тенденції дальшого розвитку цього суфікса. Зокрема, у словнику Костя Левицького знаходимо такі правничі терміни – назви осіб з суфіксом **-ач**: *визивач, відбирач, втікач, затрувач, прислухач, псувач, слухач, толмач, укривач, утікач*. Переважно це віддієслівні деривати. Важливо відзначити, що західноукраїнські мовні джерела не згадують таких поширених сьогодні термінів з суфіксом **-ач**, як *відповідач, обвинувач, позивач*.

Для позначення назв осіб, які мають безпосереднє відношення до галузі права, використовують також суфікс **-ець**. Перший український перекладний правничий словник “Juridisch-politische Terminologie fur die slavischen Sprachen Oesterreichs” містить такі віддієслівні та відприкметникові іменники з даним суфіксом: *вивідець, визиватець, виконавець, виноватець, дозорець, засудженець, звідець, зізнавець, злочинець, каранець, надзорець, оборонець, подавець, справець, судець*. Ще більше таких термінів (близько 40) знаходимо в словниках Є. Желехівського та К. Левицького.

В українській правничій термінології присутні також іменники з суфіксом **-тель**, який приєднувався до дієслівних основ: *віритель, доноситель, засідатель, зложитель, обвинитель, проситель, ручитель, слідователь, таїтель*. Особливо багато таких форм знаходимо в галицьких правничих часописах (вісниках) середини XIX ст., хоча їх фіксує і 2-е видання правничого словника Костя Левицького 1920 року.

З суфіксом **-ень** в усіх західноукраїнських словниках виступає віддієслівний іменник *в’язень*.

На початку XX ст. все більш продуктивними ставали запозичені іменникові суфікси на означення осіб, які пов’язані з галуззю права. Так, більшого використання набувають слова з суфік-

сом -ист, зокрема слово *юрист*, яке з початку ХХ ст. паралельно вживається з терміном *правник*. Мова ж Західної України ХІХ ст. однозначно надає перевагу саме терміну *правник*.

Серед інших запозичених суфіксів, слід виокремити суфікси **-ар** (*арендар, кредитор, митар, нотар, правотар, секретар*), **-ят(ат)** (*нотаріят, секретаріят*) та **-атор(ор)** (*адміністратор, провакатор, прокуратор* і навіть *судатор*).

У суфіксальному творенні правничих термінів-іменників на означення неістот західноукраїнської джерела ХІХ – початку ХХ ст. засвідчують такі процеси, що відбувалися в українській мові:

1) надзвичайно велику продуктивність суфікса **-ість** в іменниках з абстрактним значенням, що було властиве українському словотворові і раніше: *беззаконність, безкарність, безправність, виноватість, відповідальність, достовірність, законність, караємість, карність, насильність, невинність, підсудність, правність* та ін.;

2) активне використання суфікса **-ство (-цтво)** на означення загальних понять властивості, стану, діяльності, збірності і т.д.: *заступництво, зрадництво, нотарство, опікунство, правотарство, розбійництво, свідоцтво, слідство, справництво, судейство, судівництво, убивство, шпигунство* та ін.;

3) використання віддієслівно-іменникових суфіксів **-ан-є(анн-я, -янн-я), -ен-є(-енн-я), -т-є(-тт-я)** зі значенням дії, стану, процесу: *відкликане, відшкодоване, ділане, задержане, послухане; ведене, вивільнене, відпущене, осуджене, провинене, увільнене; викрите, відбуте, доживоте, набуте, ужите* та інші. Більшість з цих термінів не увійшла до сучасного складу правничої лексики, була відкинута як полонізми.

Продуктивними у системі правничої термінології Галичини є віддієслівні іменники на означення дії, утворені регресивним способом: *виклик, доказ, допит, обшук*.

Префіксація в українській правничій термінології аналізованого періоду дещо поступається продуктивності суфіксальному способу творення. Префіксальні правничі терміни творяться за кількома словотвірними моделями з використанням певного арсеналу словотвірних засобів, серед яких виділимо префікси **без-, від-, не-, недо-, пере-, проти-**: *безлад, безчесть, безкарність, віддане, відкликане, непорядок, недоплат, перегляд, противага, протидоказ*.

Словники та періодика Західної України кінця ХІХ – початку ХХ ст. засвідчують велику продуктивність творення іменників шляхом слово- і основоскладання: *законодавчість, одноцільність, правоважність, правостійність, самовладність, самоврядування, справоведене, справозаступник* та ін.

Потрібно відзначити, що німецька мова, для якої найбільш характерним способом словотвору є власне основоскладання, у багатьох випадках дала і для української мови певні словотвірні моделі при творенні складних термінів. Це виявилось передусім у калькуванні – копіюванні іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу; поморфемному перекладі іншомовного слова.

У середині ХІХ – початку ХХ ст. у мові Галичини зустрічаємо досить багато правничих термінів, що своєю морфемною будовою становлять прозорі структурні кальки з відповідних німецьких слів. Це особливо помітно у складних термінах, де скальковані основи поєднуються за зразком німецького слова. Найчастіше дві основи складаються за допомогою сполучних голосних, що є найбільш звичайним способом утворення українських складних слів.

За таким зразком утворені терміни, які знаходимо вже в “Juridisch-politische Terminologie”(1851): *законодавство* – нім. *Gesetzgebung*, *законопроступство* – нім. *Gesetzgübertretung*, *законопротивність* – нім. *Gesetzwidrigkeit*, *судоведення* – нім. *Gerichtsverfahren*, *судовластитель* – нім. *Gerichtsherr*, *судодержець* – нім. *Gerichtshalter*. Не оминає такі терміни і словник Костя Левицького, який вийшов у світ в 1920: *правонабувець* – нім. *Rechtsnehmten*, *правосильність* – нім. *Rechtskraft* та ін.

Поширений німецький суфікс **-er**, який утворює імена на позначення діяча, перекладається у словниках широко вживаним в українській мові суфіксом **-ець**; німецькі ж суфікси **-keit, -ung**, що наявні в абстрактних іменниках, як відповідники мають в українській мові суфікси **-ість(-ость), -ення(-енє), -ство**.

Отже, шляхом афіксації були створені терміни на ґрунті національних та інтернаціональних основ, еквівалентних за своєю семантичною структурою відповідним німецьким термінам.

Як відомо, терміни виявляють міжмовні контакти як на лексичному, так і на словотвірному рівні. Варто відзначити, що іншомовні запозичення правничої лексики в українській мові відзначаються двома протилежними особливостями: надзвичайною строкатістю мовного матеріалу, якщо мова йде про джерела походження окремих слів, твірних основ і морфем, і помітною одноманітністю граматичних і словотвірних засобів та прийомів засвоєння цього іншомовного матеріалу.

Лексико-семантичний спосіб словотвору належить до продуктивних способів творення української правничої лексики. Продуктивність цього способу словотвору не тільки в українській правничій лексиці, але і в лексиці української мови взагалі, зумовлена принципом парадигматичної економії в мові.

Утворення правничої термінології шляхом лексико-семантичного словотвору відбувається за загальними законами семантичного розвитку, тобто нове термінологічне значення зв'язане з основним, стержневим лексичним значенням слова, на базі якого виникає. При спеціалізації семантики загальнонавчального слова новосформоване значення часто далеко відштовхується від попереднього, проте в кожному випадку зберігає з ним певну спільність. Це дає підставу говорити, що термінологічне значення є одним із лексико-семантичних варіантів значення того слова, на базі якого утворений відповідний термін.

У процесі свого розвитку слово стає терміном в його ідеальному вигляді через поступову втрату багатозначності, через звуження значення слова. Процес втрати словом інших значень пояснюється тенденцією терміна до вираження однієї реалії, одного поняття [10, 112]. У процесі підвищення своєї ваги як терміна втратили багатозначність такі іменники: *вина, право, присуд, прокуратор, суд* та ін. Наприклад, порівнюючи зі староукраїнською мовою, в мові Західної України австрійського періоду виявляє тенденцію до моносемії термін *право*. В актах староукраїнської мови зустрічаємо це слово на означення: “суд, трибунал, місце де судяться”, “судова справа”, “процес”, “закон”, “щиро, щиросердно” та ін. У правничій термінології XIX ст. цей термін набуває вже однозначності.

Часто при моносемізації терміна інші, термінологічні значення слова дістають для свого вираження іншу лексему, що виключає багатозначність, сприяє більшій точності у висловлюванні. Можемо вважати, що таким чином утворився правничий термін *справа* (сь + право = з суду), який зафіксований в усіх словниках аналізованого періоду і який спочатку вживався у значенні “судове рішення, те, що подано до суду”.

Ще одна група слів, набувши паралельно із новою синтаксичною функцією і нового морфологічного значення, виникла переважно на початку XX ст. внаслідок субстантивації (морфолого-синтаксичний спосіб): *затриманий, заарештований, обвинувачений, підсудний*.

Отже, всі іменники, які входять в українську правничу термінологію і присутні в західноукраїнських джерелах, поділяються на дві основні групи: 1) правничі лексика українського і праслов'янського походження та 2) іншомовна правничі лексика.

Перша група української правничої лексики – слова, які утворені на власномовному матеріалі, створюються переважно за зразком загальнонародних словотвірних моделей, з використанням загальнономовних способів творення.

У свою чергу запозичені з інших мов слова – правничі терміни, підлягають властивим українській літературній мові загальнономовним фонетичним і морфологічним законам засвоєння.

Усі способи словотвору в межах правничої термінології неоднаково продуктивні при утворенні окремих лексичних груп слів-термінів і утворюють по відношенню до дериваційної системи української мови окрему термінологічну словотвірну підсистему.

Певна уніфікація словотворчих засобів в українській правничій термінології здійснювалася шляхом зменшення, порівняно з літературною мовою загалом, кількості словотвірних моделей і шляхом спеціалізації словотворчих формантів.

Правничі терміни-іменники, які використовувалися в мові Галичини австрійського періоду, творилися переважно морфологічним і лексико-семантичним способами, а також постали внаслідок осново- та словоскладання.

Список використаних джерел

1. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / Петро Іванович Білоусенко. – К., 1993. – 215 с.
2. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 302 с.
3. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини дев'яностих років XIX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К., 1963. – 416 с.
4. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Іван Іванович Ковалик. – Івано-Франківськ–Львів: Місто НВ, 2007. – 404 с.
5. Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору / Іван Іванович Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – 153 с.
6. Левицький К. Німецько-український правничий словар / Кость Левицький. – Відень, 1920. – 494 с.

7. Малоруско-німецький словар. Т. 1. Уложив Євгеній Желеховский, ц. к. професор гімназії в Станіславі. Львів, 1886; Т. 2. Уложили Євгеній Желеховский і Софрон Недільский, ц. к. професори гімназії в Станіславі. Львів, 1886.
8. Онуфрієнко Г. Словотвірний потенціал запозичень у національній термінології / Галина Сергіївна Онуфрієнко // Актуальні проблеми українського словотвору. Збірник статей. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 501 – 512.
9. Руколяньська Н. В. Дієслівна деривація в українській юридичній термінології / Наталія Руколяньська // Ономастика і апелятиви. Вип. 16. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 218–229.
10. Сербенська О. А. Про розроблення української юридичної термінології / Олександра Антонівна Сербенська // Радянське право. – 1958. – №4. – С. 106 – 112.
11. Словотвір сучасної української мови. – К., 1979. – 406с.
12. Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe. – Wien. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1851. – 296 s.

***Анотація.** У статті проаналізовано словотвірну спроможність іменників – правничих термінів, які фіксуються в західноукраїнських джерелах австрійського періоду. Описуються словотворчі форманти, специфічні елементи та тенденції іменникового словотвору.*

***Ключові слова:** українська правнича термінологія, спосіб словотвору, словотворчий афікс, словотвірна структура іменника.*

***Summary.** The article examines main sources and factors of forming and enriching legal terminology in Western Ukraine, characterising first of all the most productive morphologic ways of word-building and analytic derivation revealing peculiarities of Western Ukrainian legal word-building. Also this article analyses the word-building formants, specific elements and tendencies of substantives word-building.*

For creation of new nouns on determination of the names of persons, that directly relate to the legal process, most actively the suffix of -ник(ик) was used in the Western Ukrainian sources. With this suffix nouns were created from those bases that was not saved in modern literary Ukrainian or from that now new words with his help are not created.

In the Western Ukrainian sources at the turn of the XIX – XX centuries meet many legislative terms, that represent transparent structural loan-translations (calques) according to the corresponding German terms. It especially notedly in compound terms, where loan-translation bases combine according to sample the German words. It is needed to mark that the foreign borrowing of legislative vocabulary in Ukrainian is marked two opposite features: by the emergency variety of language material, if the question is about the sources of origin of separate words, formative bases and morphemes, and by noticeable monotony of grammatical and word-formation ways and methods of mastering of this foreign material.

The lexico-semantic method of word-formation also belongs to the productive methods of creation of the Ukrainian legislative vocabulary. The productivity of this method of word-formation is not only in the Ukrainian legislative vocabulary but also in the vocabulary of Ukrainian in general. In the process of the development a word becomes a term through the gradual loss of polisemanticity, through narrowing of sense of word. For example, in the process of increase of the weight as term in the Western Ukrainian sources such nouns lost a polisemanticity: вина, право, прусуд, прокуратор, суд and so on.

Another productive way of enriching Western Ukrainian terminologic lexicon was borrowings mostly from Latin, German and Polish.

***Key words:** the Ukrainian legal terminology, method of word-building, word-building affix, word-building structure of substantives.*

Отримано: 6.02.2015 р.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОВИХ СЛОВТВІРНИХ ПАРАДИГМ ДІЄСЛІВ *ВЕЗТИ*/ВОЗИТИ, *НЕСТИ*/НОСИТИ

При основоцентричному студіюванні дериваційних актів увага надається пізнавальним процесам людської діяльності. Вихідне слово-мотиватор виступає «володарем» базової семантики, яка неоднаково транспонується у наборі словотвірних значень (СЗ) похідних. «Кожне похідне слово відображає підсумки реченнево-розумової, пізнавальної та номінативної діяльності людини, тому, досліджуючи похідні слова in nascendi¹, ми отримуємо можливість розмірковувати про те, які особливості цієї діяльності...» [4, 21].

Дієслова з семантикою руху належать до того пласту лексики, який не залишається поза увагою дослідників. Так, словотвірні особливості парних дієслів руху описані в межах їх словотвірних гнізд (М. П. Лесюк) [6], досліджено закономірності префіксальної сполучуваності дієслів руху (Н. В. Ляхно) [5], порівнювались словотвірні парадигми (СП) дієслів руху в українській і польській мовах (Л. В. Сегін) [9]. Словотворчий потенціал дієслів *везти*/возити, *нести*/носити з урахуванням семантики та валентних характеристик твірного ще не був окремим предметом наукової розвідки, що і зумовлює **актуальність** роботи.

Об'єктом аналізу є дієслова *везти*/возити, *нести*/носити (які є компонентами лексико-семантичної групи (ЛСГ) «рухаючись, змінювати своє місцезнаходження та розташування кого-, чого-небудь») та їх похідні на першому ступені деривації.

Предмет дослідження – реалізація словотвірної спроможності обраних для аналізу дієслів.

Мета роботи – виявити й описати структурно-семантичні параметри СП вербативів *везти*/возити, *нести*/носити. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- окреслити семантико-валентні параметри твірних;
- встановити СЗ, маніфестовані похідними;
- дослідити засоби реалізації СЗ;
- виявити провідні чинники, що детермінують дериваційну поведінку твірних;
- порівняти активність дієслів одно- та різноспрямованого руху у породженні дериватів.

Пари *везти*/возити і *нести*/носити різняться між собою способом переміщення, а члени пари відрізняються одне від одного спрямованістю руху (див. Таблицю 1). Наявність семи технічного способу переміщення у дієслів *везти*/возити сприяє активності у продукуванні похідних із СЗ «знаряддя для виконання дії» (45 похідних).

Таблиця 1.

Відмінне у семантичній структурі твірних

сема дієслово	Спосіб		Спрямованість	
	природний	технічний	одно-	різно-
<i>везти</i>		+	+	
возити		+		+
<i>нести</i>	+		+	
носити	+			+

Лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) дієслів² *нести* 2 («з великою швидкістю нести, пересувати кого-, що-небудь») та *носити* 2 («те саме, що нести 2, але з позначенням повторюваності, тривалості дії, що відбувається в різний час або в різних напрямках») стали базою для утворення ЛСВ вербативів *нести*ся 1, *носити*ся 1 («рухатися з великою швидкістю»), напр. : *Сагайда, розчервонівшись, теж носився з сокирою по вогневій, хвацько накидався на дерева* (О. Гончар). Спостерігаємо нейтралізацію об'єктної валентності, яка переводить ці лексичні постфіксальні новотвори до площини ЛСГ з семантикою «рухаючись, змінювати своє місцезнаходження».

Як зазначає В. В. Ґрещук, суттєвим і вагомим щодо вивчення функціонального навантаження твірного в дериваційних процесах є тісно пов'язані з загальнокатегоріальною й лексичною семантикою твірного його семантико-синтаксичні позиції в реченні, які для словотвору важливі не самі по собі, а через свої валентні особливості [2, 10]. Обрані для аналізу вербативи становлять ядро ЛСГ «рухаючись, змінювати своє місцезнаходження та розташування кого-, чого-небудь» і характеризуються частотою вживання (використовуються у повсякденному вжитку), стилістичною нейтральністю та простою структурою, тому наявність / відсутність дериватів з тим чи іншим СЗ детермінується виключно провідними семантико-валентними характеристиками ви-

хідних одиниць. Глибинній актантній рамці дієслів *везти/возити, нести/носити* властива така будова: **S-D-O-I-A-X-Y**, де S – суб'єкт руху, D – дія (рух), O – об'єкт, I – засіб переміщення, A – адресат, X – вихідний та Y – кінцевий пункти руху. Окремі дослідники (напр., А. П. Загнітко) виділяють ще одну (сьому) позицію – шлях руху [3, 295]. У сучасній українській мові семивалентні предикати – це валентна межа дієслівної сполучуваності з непередкатними іменниками [1, 272]. Облігаторними для аналізованих дієслів є лівобічна суб'єктна та правобічна об'єктна субстанційні валентності.

СП досліджуваних дієслів представлені тризонною структурою (субстантивна, ад'єктивна, вербальна). Реалізація словотворчого потенціалу відбивається у різноманітних СЗ. На думку В. В. Грещука, ті семантичні величини, яким приписують статус словотвірних, є не чим іншим, як узагальненим лексичним значенням ряду слів. [2, 37].

У роботі використано поняття різних типів валентності (субстанційна, векторна, результативна, темпоральна, ступеня інтенсивності і міри виконання дії) [7]. В деяких випадках окремі валентності можуть бути дериваційно не виражені, проте неможливе існування похідних, значення яких не продиктоване актантною структурою твірного [8, 164].

Субстантивна зона. Цей блок формують два типи словотвірних значень: транспозиційні – «опредметнена дія» – та мутаційні – «суб'єкт дії», «період дії», «знаряддя для виконання дії», «об'єкт дії» та «місце дії».

Деривати зі СЗ «*опредметнена дія*» зафіксовані лише від дієслів різноспрямованого руху: *носити* – *носіння, ношення, возити* – *возіння* (суфіксальний спосіб творення: **-інн-, -енн-**).

СЗ «*суб'єкт руху*» конкретизується трьома підзначеннями:

– «*узагальнений суб'єкт руху*»: *носій, носільник; возій, возільник* (і *возільник*)³.

Словотвірні підзначення «*виконавець-спеціаліст*» та «*виконавець-неспеціаліст*» представлені композитними утвореннями. Структура таких субстантивів містить вказівку на конкретний об'єкт переміщення і схематично виглядає так: O+interfix+V+suff (O – об'єкт, який переміщують, V – дієслівний корінь):

– «*виконавець-спеціаліст*»: *зброєносець 1, мечоносець 1, щитоносець 1, книгоноша, листоноша*. Лексема *міхоніша 1* («той, хто водить сліпого і носить мішок») характеризує суб'єкта як постійного, довготривалого виконавця дії, пор. : *міхоніша 2* («той, хто носить мішок під час колядування» – дія відбувається раз у рік).

– «*виконавець-неспеціаліст*»: *водонос, звіздонос, лампонос, лампоноша, міхоніша 2, прапорносець 1; солевоз, сіновоз, молоковоз 1а, дрововоз, водовоз, возівода, міновоз 2*. Ці похідні можна описати за допомогою займенниково-співвідносного речення типу «той, хто здійснює переміщення», наприклад: *лампонос* – «той, хто носить лампи», *дрововоз* – «той, хто возить дрова» тощо.

СЗ «*період дії*» репрезентовані похідними *коповіз* і *коповізиця* («вивезення хліба з поля після жнив»). Ці деривати позначають приблизний час дії (– «після того, як відбулись жнива»). Очевидно, що мала продуктивність похідних, які відображають часові межі переміщення, зумовлена відсутністю потреби у таких новотворах.

Наявність засобу переміщення не завжди фіксована словесно, пор. : *Данило розповідав, що тих діточок глухої ночі везуть на вантажівці до товарного вокзалу дець поблизу Сіверського Дінця, подалі від сторонніх очей і з ранку до вечора возили з полів снопи пшениці, ячменю, гороху* (С. Талан «Розколоте небо»). Лексичне значення дієслова *возити* експлікує, що переміщення об'єкта здійснюється за допомогою транспортних засобів. Дієслово *носити* містить сему «природний спосіб переміщення», тому й не виявляє великої активності у творенні похідних зі значенням інструментальності. Потреба у додатковому знарядді для виконання дії (для дієслів із семою «природний спосіб») виникає тоді, коли об'єкт переміщення надто важкий і виходить за межі фізичної сили суб'єкта, пор. : *За районним центром був розміщений концтабір для радянських військовополонених. Жінки ходили туди, носили полоненим хліб, варену картоплю* (С. Талан «Не вурдалаки») і *Одна черга, друга, третя, але ніхто з повстанців не звернув на те ані найменшої уваги, ніякого тобі сполоху, вони й далі носили на зігнутих карках важезні мішки, і за тими мішками не видно було їхніх голів* (В. Шкляр «Маруся»).

СЗ «*знаряддя для виконання дії*» поділяється на два підзначення:

– «*знаряддя узагальненого типу*»: *ноші, носільки; віз, візник 2* («найманий кінний екіпаж»), *повіз, повозка, возовік* («кінь для перевезення важкого вантажу»), *ваговіз* і *ваговоз 1* («вантажний автомобіль, грузовик»), *важковоз* («назва породи коней, здатних перевозити значні вантажі»), *електровоз, гіровоз, мотовоз, паровоз, турбовоз, тролейвоз, тепловоз*;

– «*знаряддя конкретного типу*»: *водовозка 1, водовозка 2* («кінь, який возить воду»), *молоковоз 1, зерновозка, чавуновіз* і *чавуновоз, шлаковоз, цементовоз, фермовоз, рудовоз*,

бензовоз, стоговіз, автовоз, аміаковоз, бетонвоз, бітумовоз, вуглевоз, газовоз, гноївковоз, землевоз, зерновоз, кабелевоз, контейнеровоз, лісовоз («транспорт для перевезення лісу» (тобто зрубаних дерев як матеріалу)) *металовоз, мінераловоз* («спеціальна ємність на автомобільній, тракторній тязі для перевезення мінеральних добрив і розсіювання їх у полі»), *міновоз 1, нафтовоз, панелевоз, рибовоз і рибовіз*.

Семантику лексем *бомбовоз* та *кулеметовоз* («бричка, тачанка зі встановленим там кулеметом») недостатньо описати перифразою «транспорт, що перевозить об'єкт, названий іменною частиною композита», оскільки таке тлумачення буде не цілком правильним. Подаємо ширше тлумачення цих субстантивів з метою коректного розуміння їх семантики: *бомбовоз* – повітряний транспорт, обов'язковим атрибутом якого є боеприпаси на борту, *кулеметовоз* – транспорт із встановленим кулеметом. Частково семантика руху відбита у структурі цих похідних, хоча основною метою такого транспорту є не переміщення встановлених на борту об'єктів, а деструкція чогось за допомогою цих об'єктів.

Пасивність вихідних одиниць у словотворенні зафіксована у реалізації СЗ «*об'єкт дії*» (*ноша*) та «*місце дії*» (*возвіз, озвіз, узвіз* («дорога, підйом»)).

Аналізовані похідні виявляють великий дериваційний потенціал, проте зреалізують його не завжди. Наявність об'єктної валентності базових одиниць прогнозує творення похідних з то-тожним СЗ, проте фіксуємо лише один новотвір *ноша* («речі, які хтось несе або які призначені для перенесення»). Переміщення об'єктів здебільшого здійснюється на необмеженому просторі (причому простір руху може змінюватися впродовж виконання дії). Можливість множини варіацій на означення назв місця детермінує малу продуктивність похідних з таким СЗ.

Способом реалізації похідних субстантивного блоку виступають: суфіксація (*-ій-, -льник-, нульовий суфікс*); основоскладання + інтерфіксація (*о,е*) + суфіксація (*нульовий суфікс, -ець*); конфіксація (*воз-, оз-, уз- + нульовий суфікс*).

Ад'єктивний блок. Найменше похідних представлено в ад'єктивному блоці. Інструментальна валентність реалізується у СЗ «*ознака за дією об'єкта, який призначений для її виконання*»: *везучий* («який добре везе», пор. : *везучий кінь, везуча машина*). СЗ «*ознака об'єкта за дією, яка спрямована на нього*» представлено дієприкметником *несений*. Способом реалізації СЗ є суфіксація (*уч-, ен-*).

Вербальний блок. Найбільша активність досліджуваних твірних простежується у вербальному блоці. Способами реалізації СЗ цього блоку є: префіксальний, постфіксальний та префіксально-постфіксальний.

Про реалізацію аспектно-результативної валентності йде мова тоді, коли деривати постають перед нами у «чистому вигляді», тобто не марковані додатковими обставинами, які виникли після завершення дії (СЗ «*переміщуючи, доставити кудись*»): *одвезті, відвезті, довезті 1, 2, завезті 2, звезті 3, надвезті, перевезті 2, підвезті 1, провезті, повезті 2, принесті 1, перенесті 2, пронесті 1, 1а, привезті, вінести 1а, вивезти 3, 3б, віднести 1, донести 1, занести 1, наднести, піднести 1*.

Девербативи, значеннева структура яких містить додатковий відтінок результативності переміщення, є маніфестаторами СЗ «*виконуючи переміщення, зазнати певного наслідку*»: *довозітися 1* (переміщуючи, зазнати неприємностей), *заносити 2* (переміщуючи, заколисати (дитину)), *завезті 1* (переміщуючи, доставити не туди, куди потрібно), *завозити 2* (переміщуючи, загубити), *внестіся 1* (і *унестіся 1*) (переміщуючи, втомитись).

Різноманітні напрями руху у просторі репрезентовані такими СЗ похідних:

– «*переміщення по вертикалі*»: *вивезти 3а, звезті 2, знесті 2, знесті 5*;

– «*переміщення навколо*»: *обвезті, обнести 1*;

– «*переміщення об'єкта в середину (у межі) чогось / з середини (з меж) чогось*»: *внесті 1* (і *унесті 1*), *ввезті* (і *увезті*), *вивезти 1, 2, вінести 1*.

СЗ «*переміщення об'єкта через що-небудь*» представлено двома похідними: *перевезті 1, перенесті 1*.

Темпоральна валентність відображає різноманітні часові модифікації руху, транспонуючись у таких СЗ:

– «*почати виконувати дію*»: *завозити 1, повезті 1, понесті 1*;

– «*виконувати дію певний час*»: *носітися 2, поносити 1, проносити 2, возітися 1, повозити 1, провозити, пронесті 2, підвезті 1б*;

– «*завершити виконувати дію*»: *відносити, доносити 1, відвозити*.

На стику локально-часових модифікацій перебуває значення «*обрамлене переміщення*» (*звозити 2*). Таке похідне охоплює відразу три фази переміщення (почати везти – везти певний час до встановленого кінцевого пункту – привезти назад до вихідної точки руху) і повертає об'єкт у стартову локацію.

Валентність міри виконання дії об'єктивують дієслова, які виражають кількісні модифікації дії:

- СЗ «**кількісний вияв переміщення**»: *звезті 1, навезті, нанесті 1, звозіти 1* (діал.), *знести 1, навозіти, наносити*;
- СЗ «**додатковий кількісний вияв переміщення**»: *підвезті 2* «доставити, додаючи до привезеного»;

Утворення девербативів із СЗ «**дистрибутивність дії**» забезпечується об'єктною та локальною валентностями твірних: *віносити 3, вивозити 1, перевозити, переносити 1, повозити 3, поносити 2* (перемістити все); *рознести 1, розвезті 1, обнести 2* (доставити у різні пункти призначення).

Таблиця 2.

Кількісна характеристика похідності

твірне	<i>везті</i>	<i>возіти</i>	<i>нести</i>	<i>носити</i>	
зона					
субстантивна	0	60	0	19	
ад'єктивна	1	0	1	0	
вербальна	28	13	23	10	
кількість похідних	29	73	24	29	155

Отже, СП досліджуваних слів характеризуються тризонною структурою. Найменша дериваційна активність твірних дієслів виявлена в ад'єктивному блоці, субстантивний та вербальний блоки характеризуються більшою кількістю конститuentів (див. Таблицю 2). Семантичні метаморфози маніфестовані у низці СЗ: «опредметнена дія», «суб'єкт дії», «об'єкт дії», «знаряддя для виконання дії», «період дії», «місце дії», «ознака за дією об'єкта, який призначений для її виконання», «ознака об'єкта за дією, яка спрямована на нього», «переміщуючи, доставити кудись», «виконуючи переміщення, зазнати певного наслідку», «переміщення по вертикалі», «переміщення навколо», «переміщення об'єкта через що-небудь», «переміщення об'єкта в середину (у межі) чогось / з середини (з меж) чогось», «почати виконувати дію», «виконувати дію певний час», «завершити виконувати дію», «обрамлена дія», «кількісний вияв переміщення», «додатковий кількісний вияв» та «дистрибутивність дії». Жодне з аналізованих дієслів не утворює похідних з усіма типовими СЗ.

Основними способами реалізації СЗ є: субстантивний блок – суфіксація (інн-, -енн-, -ій-, -льник-, нульовий суфікс, -ник-), композиція основ (+ інтерфікс о, е + суфіксація), конфіксація (префікс + суфікс); ад'єктивний блок – суфіксація (-уч-, -ен-), дієслівний блок – префіксальний (ви-, в- (у-), об-, за-, пере-, до-, од-, при-, про-, по-, з-, на- від-, роз-, над-, під-), постфіксальний (-ся), префіксально-постфіксальний (модель «префікс + ся»). Найпродуктивнішим способом словотворення, як бачимо, виступає префіксація.

Головними факторами, що впливають на словотворчу активність є семантика та валентні параметри вихідних одиниць. Оскільки аналізовані вербативи є частотними нейтральними лексемами, то пасивність у продукуванні тих чи інших похідних пояснюємо відсутністю комунікативної потреби в утворенні дериватів. Дієслова односпрямованого руху виявили високу активність в утворенні похідних вербального блоку, вербативи різноспрямованого руху продемонстрували великий потенціал у продукуванні конститuentів субстантивного блоку.

Перспективи подальшого студювання вбачаємо у дослідженні дериваційної спроможності інших груп вербативів із семантикою руху.

Примітки

1. З лат. *in statu nascendi* – «у стані зародження».
2. Лексичні значення твірних та похідних подаємо за 11-томним Словником української мови.
3. Слова типу *возільник* і *возільник*, *чавуновізі* і *чавуновозі* і т. под. вважаємо фонетичними варіантами однієї лексеми, які репрезентують звукове варіювання в певній морфемі слова без зміни його лексичного та словотвірного значень. Але (!): *носій* і *носільник* – це структурно-різні деривати в межах одного СЗ.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – Київ: Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.

3. Загнітко А. П. Теоретична грамматика української мови: Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 1996. – 437 с.
4. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. / Е. С. Кубрякова. – Москва: Наука, 1981. – 200 с.
5. Лахно Н. В. Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Лахно. – К., 2006. – 19 с.
6. Лесюк Н. П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР / украинский язык” / Н. П. Лесюк. – К., 1982. – 24 с.
7. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола: автор. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. “Русский язык” / Т. С. Морозова. – М., 1980. – 20 с.
8. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм и ступенчатый характер русского словообразования / Т. С. Морозова // Проблемы структурной лингвистики 1978. – М. : Наука, 1981. – С. 162-174.
9. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.

Анотація. У статті окреслено валентні характеристики дієслів *везті/возіти, несті/носити*; описано структуру їх типових словотвірних парадигм; виявлено набір словотвірних значень, реалізованих похідними; встановлено кількісний склад кожної структурної зони; визначено чинники, які впливають на реалізацію дериваційного потенціалу твірних слів.

Ключові слова: валентність, словотвірна парадигма, дериваційний потенціал, твірне слово, похідне слово, словотвірне значення.

Summary. In the article characteristics of valence of verbs to carry, to transport are outlined. The structure of their typical word-building paradigms is described. Word-building paradigms of studied words are characterized by three-zone structure. The smallest derivative activity of offormative verbs are found in adjectival zone. Substantival and verbal blocks are characterized by a large number of constituents.

The continuum of word-building meanings, which realized by derivatives, is established. Word-motivator is the "owner" of basic semantics which transposes differently in the set of word-building meanings of derivatives. Semantic transformation are presented in the following structural word meanings: «abstracted action», «an agent», «the object of action», «the instrument», «locale», «time, period of action», «the attribute for objects action that is designed for its implementation», «attribute of the object by action, which is aimed at him», «to deliver anywhere by moving», «to move around», «begin to perform the action», «to perform the action for some time», «complete to perform the action» and many others. The number of members of each structural zone is determined. None of the analyzed verbs does not form derivatives of all typical word-building meanings. The primary means of realization of word-building meanings are: substantival zone – suffixation, composition of bases, prefix + suffix; adjectival zone – suffixation, verbal zone – prefixation, postfix and prefix + postfix. The most productive way of derivation is prefixation.

Factors that affect on the realization of the derivational potential of offormative words are found. The main factors are the semantics and valence parameters of generators. The passivity in the production of certain derivatives explains due to the lack of communication needs in the formation of derivatives. Verbs of unidirectional movement showed high activity in the formation of derivatives in verbal zone. Verbs of multi-directional movement demonstrated great potential in producing constituents in substantive zone.

Key words: valency, word-building paradigm, word-building potential, offormative word, derivative word, word-building meaning.

Отримано: 22.02.2015 р.

ВИЯВИ НАРЦИСИЗМУ В ПОВІСТІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЗЕМЛЯ»

Художній голос О.Кобилянської має свою психологічну ауру, котру в останні роки актуалізували літературознавці Т.Гундорова [5], Н.Зборовська [7], С. Михида [12], Г. Левченко [11], С. Павличко [15], В. Агеєва [1] та ін.. Дослідники виявляють риси меланхолії, еротизму, ніцшеанства, фемінізму. Частково аналізують і риси нарцисизму, але роблять це побіжно, у колі інших проблем. У ширшому контексті нарцисизм авторки-класика схарактеризували Т. Гундорова [4] та М. Павлишин [16]. Ґрунтовну аналітичну розвідку про нарцисизм у «Щоденниках» молоді О.Кобилянської представила Н. Колощук [10]. Усі названі автори вдавалися до *літературознавчого* психоаналізу. А в плані *мовного* психоаналізу проза О.Кобилянської майже не досліджувалася, чим обумовлюємо **новизну** цієї статті. Крім того, нового прочитання потребує і її повість «Земля», «наскрізь пронизана знаковістю, загодованістю смислів...» [13, 20]. Сучасна школа поступово відходить від спрощеного розуміння цього твору. Раніше на перший план виводилися соціальні мотиви й основна увага акцентувалася на тому, що брат убив брата *через землю*. Тепер таку оцінку вважають застарілою, а повість справедливо називають твором перш за все *психологічним*. Значною мірою цьому сприяли праці таких науковців, як О.Ковальчук, В.Пахаренко, П.Майдаченко, І.Демченко, Н.Тимків. Пропонований текстово-когнітивний аналіз твору доповнить висновки літературознавців і надасть йому глибшого психологічного уявлення. З огляду на те, що мовний психоаналіз в Україні сьогодні розвинутий слабо, дану статтю вважаємо **актуальною**.

У мові художнього твору змодельована дійсність з її свідомими і несвідомими аспектами. Тому через *мову* твору можна дослідити психологічну сутність автора. Розуміння цього йде ще від Юнга, Потебні, Фрейда. **Мета** цієї розвідки – виявити приховані смислові ресурси мовних одиниць, які б підтвердили наявність нарцисизму в персонажному дискурсі та в самої авторки.

Як відомо, написання повісті «Земля» було продиктоване не тільки зовнішніми дійсними фактами, але потребою авторки виплеснути свою емоційну розбалансованість. Сама О.Кобилянська в автобіографії зізнавалася: «Я просто фізично терпіла під з'явиськом тих фактів, і коли писала – ох, як крилами ридала! Саме в той час лежав мій батько тяжко хворий, і я сама не почувала себе особисто щасливою. Написання цієї повісті дало мені рівновагу, вдоволення і гнало до дальшого творення» [цит. за: 22]. З. Фройд вважав, що нарцисична організація у психіці людини ніколи цілком не щезає [19, 456], тобто є реальна можливість її прояву, зокрема і в художньому тексті.

Поняття "нарцисизм" було введено в наукову літературу англійським ученим Х.Еллісом, який у своїй праці "Аутоеротизм: психологічне дослідження" описав одну із форм поведінки, ототожнених ним з відомим міфом про Нарциса [2, 25]. У галузі вивчення нарцисизму відомі праці Х. Кохута, О. Кернберга, З. Фрейда, Н. Мак-Вільямс, Х. Хензелера, Е. Калітєвської, Д. Хломова та ін.. Ознаками нарцисичної особистості є егоцентризм, самозахоплення, завищена самооцінка, гіпертрофована здатність до витіснення зі свідомості своїх негативних якостей, байдуже ставлення до інших, нетерпимість до успішних людей, заздрість, прагнення принизити гідність інших, нещирість у стосунках [21]. Для виявлення симптоматики нарцисизму ми звернулися до праць психологів [8; 20]. Їхні розвідки і стали орієнтиром для наших спостережень. Розглянемо основні симптоми нарцисичних особистостей і зіставимо з текстом.

У повісті є два персонажі, яких у яких найяскравіше проявляються риси нарцисизму, – це Марійка та Сава. Та окремі вкраплення є і в інших образах. Ми виявили цілу низку підтверджень. Розглянемо їх детальніше, звертаючи при цьому увагу на мовну репрезентацію відповідних психологічних станів.

НАРЦИСТИЧНА ТРАВМА. За свідченням психологів, нарцисизм починає формуватися ще в дитинстві, дуже часто з "нарцисичної травми" [20, 12]. З тексту відомо, що Сава з дитинства не відчував ні батьківського піклування, ні духовного єднання з родиною. Первинний нарцисизм він дістав спадково, від матері, на яку навіть зовні був схожим. Але вроджений нарцисизм міг бути й виправлений правильним вихованням. Натомість хлопця без кінця ганили, порівнювали з іншими, примушували рівнятися на старшого брата Михайла. «Нарцисичну травму наносить дитині невдоволення батьків, які з певних причин мало цікавляться внутрішнім світом і переживаннями дитини [8, 134]. Як пригадуємо з тексту, мати не любила Сави ще з дитинства. Не любить його й дорослого. При згадці про Саву «*отуманення запанувало нею і скривило болісно її уста*» [9, 17] (усі виділення в ілюстраціях наші. – В.П.). Невинне питання Сави – чи вечеря ще не готова? – викликає у неї несамовиту лють: «*Ай, най тебе там! — кликнула з високо зморщени-*

ми бровами, неначеб відчула раптом сильний фізичний біль. — ... — І немов роздразнена тим, тягнула дальше: — Та вже вечері хочеться? А чому ж ти вернув так скоро з бурдея? Напоїв ху-добу? Ти мав там сидіти, доки тато не прийде та доки Михайло сам туди на ніч не піде! [9,16]. А далі – прокльони і лайка: «**Бог би тебе скарав, Саво! Мені з жури чорно перед очима, а ти ще приходиш і їси моє серце!**» [9,17]. Подібні розмови були не поодинокі. Тотальне розчарування призвело до усвідомлення недоступності й неважливості для батьків свого емоційного стану. Як зазначає О.Керечан, «підлітковий вік може сприяти нарцисичній фіксації в тому випадку, якщо підліток опирається тільки на себе» [8,140]. Так сталося і з Савою.

ОЦІНЮВАННЯ ТА ЗНЕЦІНЕННЯ. На думку психологів, «нарцисам» властиві полярні думки і оцінки людей, явищ, подій [8, 141]. Підтвердженням цієї тези може слугувати різне ставлення Марії до синів. Михайлові вона віддає своє тепло і материнську ласку, знаходячи для нього найніжніші слова. Її любов до сина особливо сильна у хвилини очікуваного розставання. При думках про його військову службу вона «**зойкнула нараз...мов уколена**», «**вибухла ... голосним плачем**»; «**зойкнула ... і вдарила розпучливо долоню об долоню**»; «**плакала так гірко, що, хлипаючи, дрижала всім тілом**» [9,18]; «**плакала нечутно**» [9,45]. Проводи сина у війське сповнені глибоким драматизмом, а мова матері при цьому нагадує похоронні голосіння: «**Михайле, Михайле! ... Дитино моя, серце моє! За що відривають тебе від мене, за що садять у ярмо? Що будемо без тебе діяти? Що пічне земля без тебе? Як те сонечко, так зайдеш ти для нас, а я розіб'юся, жаль за тобою виссе мою кров і побілить моє волосся. Ми-хай-ле! Ми-хай-ле!**» [9,39]. Та коли Марія згадує Саву, любов, жалі і плач з її серця зникають. Для характеристики молодшого сина знаходяться хіба що зневажливі слова і прокльони: «у нього тверде, недобре серце, і бог би його скарав за його слова!»; «**Вже змалку був такий упертий і злосливий!**» [9, 38]. Навіть коли Сава береться до роботи, мати не вірить, що то надовго. «**В нім нема ладу! ... Сьогодні хотів орати й сіяти, ... а завтра або позавтра буде, як той вовк, снуватися, нишпорячи, буде хмарний, неспокійний і до нічого пальцем не диткнеться**» [9, 78]. Коли Сава не виконував одразу її вказівок, Марія нарікала: «**Приятель пішов, а ворог лишився. Чого гризеш моє серце?**» [9, 51]. Граничний стан материнського негативу до Сави звучить після смерті старшого сина: «**А відтак розсипувалися прокльони з уст нещасної матері на голову сина, так що волосся дубом ставало й тілом мороз пробігав. Вона ненавиділа Саву**» [9, 141].

У нарцисичних особистостях психологи спостерігають **МЕХАНІЗМ ВИПЕРЕДЖАЮЧОГО НЕПРИЙНЯТТЯ, ЗНЕХТУВАННЯ.** Такі люди немовби намагаються знехтувати кимсь швидше, ніж це зроблять з ними самими. Найкращим репрезентантом такого психічного стану є лексеми *глумливо, напівглумливо, глум, зухвало*, фразеологізм *кинути обидним словом*. Ними найчастіше охарактеризовано манеру поведінки Сави, до прикладу: «**слідив за нею мовчки напівглумливо**» [9, 16]; «**відповів глумливо**» [9, 17]; «**говорив Сава глумливо**» [9, 73]. Про наявність такого ж стану у самої авторки свідчить і вживання названих мовних одиниць в інших контекстах: «**...а двері у завісах з дикої гри бурі скрипіли й глумливо озивалися**» [9, 135]; «**перешіптувалися глумливо між собою люди**» [9, 137]; «**Домнічка здвинула глумливо плечима**» [9, 63]; «**казала з легким глумом**» [9, 88]; «**всміхнеться зухвало, кине їй обидне слово**» [9, 142].

ПОЧУТТЯ ВИНИ. Це нове проникнення у психологію нарцисичної особистості. Не всі персонажі повісті наділені почуттям вини. Але велика частотність слів *винен, вина, не винен, винуватий* виконує проєктивну роль авторської психології, хоча зовні цими лексемами нібито відтворено безмежний світ людських стосунків: «**Сварилися, то сварилися, він тому не винен**» [9, 13]; «**Може, я й тому винен, що ви плачете?**» [9, 17]; «**Що я йому винен?**»; «**...чи я винен, що у нього землі нема?**» [9, 19]; «**Що хто винен тому, що був дурною дитиною?**» [9, 38]; «**Кому був він що винен?**» [9, 107]; «**Та й хто був винен?**» [9, 113]; «**І хто був винен? Хто був винен?**» [9, 128]; «**Сава був винен, що вона терпіла від тої розпусниці**» [9, 142]; «**де проживає той, що винен їй горю**» [9, 145]; «**Що вам Домніка винна?**» [9, 63]; «**...я не винна тому, що ворожу**» [9, 66]; «**Саво! Я тобі нічого не винна! — зойкнула вона, страшно перелякана.— Я тобі нічого не винна!**» [9, 98]; «**Бог з вами, бадіко, вона не винна!**» [9, 109]. Глибинне відчуття провини акумульовано в образі Івоніки, котрий звинувачує й себе у трагедії: «**...заходив на прощу до святого Івана Сучавського і тут умлівав душею. Чи не винен він сам тому страшому горю? Чи не був задобрим для Михайла, а застрогий для Сави? ...Він бажав добра для обох, але, може, він і винуватий? Господь один знає, в чім лежить вина**» [9, 140].

ГОРДИНЯ є чи не основною рисою «нарцисів». На мовному рівні репрезентується лексемами *гордо, погорда, гордий*. Ними охарактеризовано як людей, так і світ природи: [лісові оази] «**самітно і глядять гордо на збіжжя**» [9, 1]; «**їй [Докії] зовсім не вадило ... гордо заломлювати шию і летіти чи вгору**» [9, 2]; [товар] «**був гордощами Івоніки**» [9,12]; «**пишалася ... у покірній гордості пшениця**» [9, 46]; «**Ади, які в мене руки! — додав гордо**» [9, 96]; «**Сказавши своє... закинувши гордо голову взад, мов лев, вийшов мовчки з хати**» [9, 144]; «**додала з неописаною погордою**» [9, 42]. А для характеристики

селянки Докії авторка не без іронії вживає порівняння як *цариця* («...говорила Докія понурим, майже неприязним шепотом, своєю **гордою, високою статтю, мов цариця, перевищаючи всіх**» [9, 107]; «Мудра була й розважна, і **мов та цариця, що хоч без корони, та все правила всім**» [9, 144].

Характерним симптомом для нарцисичної особистості є УНИКАННЯ СТОСУНКІВ І БАЙДУЖІСТЬ ДО ІНШИХ. Моральний осуд пришвидшує самоізоляцію Сави: «По своїм повороті з в'язниці оказував Сава свою **байдужність проти родичів цілком явно**»; «Дома, здавалося, просиджував із найбільшою **відразою і з усилюванням**»; «...його очі запалювалися неприязним блиском, і він відказував із **відражаючою злобою**...» [9, 141].

Таким чином, вагомість повісті «Земля» не в соціальних мотивах, а в тому, що авторка зуміла заглянути в непроникний для людського ока трансцендентний світ людської душі. Не маючи чіткого ідеалу повноти життя, відкинутий рідними і засуджуваний соціумом, нарцисична особистість – Сава вмирає духовно. А слідом за ним руйнується і «нормативна» родина хліборобів. І це, напевно, набагато страшніше, ніж втратити землю. Разом з тим, художній твір можна вважати певним типом самовираження, розкриття потаємного, інтуїтивного, підсвідомого. Письмениця своєю мовою підсвідомо передає свої думки. Її модерна свідомість спрямована на поглиблену рефлексію пошуку. Когнітивно-текстовий аналіз відкриває нову реальність давно відомих творів, виявляючи раніше невидимі зрізи і площини і націлює на стратегічну **перспективу** пошуку нарцисизму в інших творах авторки-класика.

Список використаних джерел

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія / Віра Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
2. Гладка Н.В. Нарцисизм на межі між літературознавством і психологією /Н.В. Гладка // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 11 (198) – Ч. II. – С. 25–30 .
3. Глоба Л. Психолінгвістичні аспекти сприйняття і розуміння художнього тексту/Лідія Глоба // Психологія особистості. – 2011. – №1. – С.132–137.
4. Гундорова Т. Кобилянська – Довженко: навколо «Землі», або різниця аналогій/ Тамара Гундорова // Слово і час. – 1997. – № 11–12. – С.57–62.
5. Гундорова Т. Femina Melancholica: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2002. – 272 с.
6. Гурдуз А. Витоки міфопоетичної парадигми повісті Ольги Кобилянської «Земля» (міфологеми поля і лісу) /Андрій Гурдуз // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіумах. – 2004. – №5. – С.194–198.
7. Зборовська Н.В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Н.В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
8. Керечан О. Гештальттерапія нарцисичних розладів особистості / Оксана Керечан // Психологія особистості. – 2011. – № 1 (2). – С.138–144.
9. Кобилянська О. Земля . – 124 с. [Електронний ресурс] / О.Кобилянська. – Режим доступу: <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>
10. Колощук Н.Г. «Щоденники» Ольги Кобилянської як еґо-текст епохи декадансу: нарцисизм жіночого «я» [Електронний ресурс] / Н.Г.Колощук – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/3602/1/>
11. Левченко Г.Д. Психоаналітична інтерпретація прози Ольги Кобилянської: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.01 «Українська література» / Г.Д. Левченко. – К., 2005. – 20 с.
12. Михида С.П. Психологія творчості: пошук нової методології [Електронний ресурс] / С.П. Михида. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua>
13. Могильницька Г. Символіка лісу та її роль в розкритті проблеми влади землі над людиною (за повістю О.Кобилянської «Земля») // Українська мова і література в школі. – 2004. – №2. – С.19–23.
14. Нікітчина Г.Д. Анімістичний дуалізм новелістики Ольги Кобилянської [Електронний ресурс] / Г.Д. Нікітчина. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua>
15. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко // Теорія літератури. – К.: Вид-во С.Павличко «Основи», 2002. – С. 21 – 423.
16. Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання : [наук. видання] / Марко Павлишин. – Б.м. : Акта, 2008. – 357 с.
17. Пахаренко В. Погляд у безодню (Прочитання «Землі» О.Кобилянської) // Українська мова та література. –1999. – №1. – С.3–5; №2. – С. 2–3.
18. Тимків Н. Своєрідність авторської позиції в повісті Ольги Кобилянської «Земля» /Н.Тимків // Дивослово. – №3. – 2005. – С.5–10.

19. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии. – Изд-во «Мерани», 1991. – 396 с.
20. Kohut H. The Analysis of the Self / H. Kohut. – New York : International Universities Press, 1971.
21. <http://studentam.net.ua/content/view/3160/97/>.
22. http://ua-referat.com/Кобилянська_Ольга_Юліанівна

Анотація. У статті досліджується мовне вираження нарцисизму в художньому тексті. Зосереджується увага таких рисах, як нарцисична травма, почуття вини, оцінювання та знецінення, психологічне витіснення, уникнення стосунків. Аналізуються мовні кореляти цих психологічних станів.

Ключові слова: нарцисизм, текст, підсвідомість, провина, гордість.

Summary. The research was done in terms of psycholinguistics, which belongs to the cognitive sciences, representing the modern scientific era. The article is devoted O.Kobylianska (1863 – 1942), famous Ukrainian writer, representative of modern prose. It is analysed the works of the scientists who have been studying her life and work during the last decades (T.Hundovoyi, S.Myhydy, H.Levchenko, S.Pavlychko, N.Zborovskoyi, V.Aheyevoiy, N.Koloschuk to others ...). It is emphasized that they analyzed the works in terms of psychoanalysis of Literary criticism. And in terms of linguistic psychoanalysis O. Kobylianska's prose hasn't been researched. Therefore, the proposed article is marked by novelty. It is also ascertained its actuality because the linguistic psychoanalysis in Ukraine is developed very poorly. It is indicated that the story "Earth" now requires new reading and psychological expressiveness. The literary works of scientists – experts of Literary criticism who have already tried to do it (H. Mohylnytska, V. Paharenko, N. Tymkiv) are named. The necessity to supplement their conclusions with specific linguistic facts is highlighted. The analysis was conducted on the text and linguistic level, on the verge of linguistics, Literary criticism and psychology. In order to explain psychological facts it is involved the works of psychologists S. Freud, C.-G. Young, O. Kernberg, X. Henzeler, E. Kalitiyevskoyi, O. Kerechan, H. Kohuta etc ... On the basis of them it is presented the ideas about narcissism and the main symptoms of narcissistic personalities. On the particular examples it is proved that the two characters in the story – the Sava and Mary – are endowed with traits of narcissism. On the text level it is researched the stages of formation of Sava's narcissism and the real causes of fratricide. A text-cognitive analysis of the work is done. The linguistic confirmation of narcissism in feature fiction is presented. The attention is focused on such terms as narcissistic injury, guilt, evaluation and impairment, psychological repression, avoidance of relationships. It is analyzed the linguistic correlates of these psychological states. The relationships between linguistic and psychological parameters of creative personality are established. The prospects of development of the linguistic psychoanalysis are outlined.

Key words: narcissism, text, subconsciousness, guilt, pride.

Отримано: 3.02.2015 р.

УДК 001(477)(092):811.161.2Ш/7.08

Поплавська Л.В.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

Іван Огієнко – філолог універсального обшину та проблематики. Сфера його ґрунтовних наукових досліджень охоплює широкий спектр мовознавчих, літературознавчих та культурних проблем. Важливу ланку в науковому доробку вченого займають дослідження творчого шляху генія українського народу Тараса Шевченка і його впливу на розвиток та становлення української літературної мови.

Творча, громадська, мистецька особистість Тараса Шевченка глибока й багатогранна. Вона була і є об'єктом наукових досліджень багатьох наук – філософії, історії, літературознавства, мовознавства, мистецтвознавства, психології та ін. Наблизитися до Шевченка істинного, більше пізнати його допомагають розгорнуті сторінки досліджень шевченкознавців, які надавали великого значення ретельному прочитанню рукописних текстів поета, зокрема їхній лексичній системі, стилю, правописові, окремій букві, логіці розділових знаків та іншим мовним елементам. Різноманітну проблематику мовотворчості поета досліджували П. Куліш, І. Франко, В. Доманиць-

кий, О. Синявський, М. Сулима, В. Сімович, Г. Левченко, Ю. Шевельов, І. Білодід, В. Ващенко, П. Тимошенко, А. Бурячок, Т. Черторизька, В. Русанівський, Л. Коломієць, Л. Булаховський, М. Шубравська, С. Єрмоленко та ін.

Мовна Шевченкіана у творчому доробку Івана Огієнка є малодосліджуваною. Проте він є автором низки праць, присвячених інтерпретації творчості Тараса Шевченка та визначенню його впливу на розвиток і становлення української літературної мови. Це такі праці: «Шевченкова мова» (Рідна мова. – 1934. – Ч. 5-8), «Навчаймося літературної мови від Шевченка» (Рідна мова. – 1935. – Ч. 3), «Значення Шевченка в історії української літературної мови» (Рідна мова. – 1935. – Ч. 3), «Шевченко як творець української літературної мови» (Історія української літературної мови. – Вінніпег, 1949), «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961).

Однією з характерних рис відзначених вище праць Івана Огієнка є популяризація ним творчого феномену Шевченкової мови, трактування літературної форми української мови як провідного засобу формування української нації й чинника національного відродження українського народу.

Іван Огієнко справедливо називав Шевченка «творцем української літературної мови», бо вважав, що він своєю творчістю, широтою політичного мислення, непримиренною боротьбою проти соціальної несправедливості й неволі, проти будь-якого насильства над людськими душами заклад основи літературного стилю, вибудував підвалини для нової української літературної мови, її престижу, запалив серця мільйонів патріотичним вогнем.

У статті «Значення Шевченка в історії української літературної мови», яка була надрукована в журналі «Рідна мова», Іван Огієнко визначив шість основних передумов, які, на його думку, посприяли становленню Шевченка як основоположника нової літературної мови: 1. Був селянином із походження, цебто знав українську мову органічно. 2. Свого глибокого знання народньої мови не закаламутив він чужою школою, тому рідна мова була йому справді... рідною на ціле його життя. 3. Власними силами Шевченко таки здобув собі вищу освіту, а це дало йому змогу глибоко зрозуміти різницю поміж мовами народньою та літературною й не ставити народньої мови вище, як треба. 4. Шевченко походив із центральної української землі, з південної Київщини, а мова цієї країни територіально найбільше надається на всеукраїнську літературну. 5. Шевченко був правдивий український патріот-націоналіст, був глибоко переконаний про потребу самостійного державного існування України, а це підказувало йому думку про необхідність створити всеукраїнську літературну мову. 6. Шевченко мав величезний творчий поетичний талант, такий же мовний такт і чуття, так необхідні для творця літературної мови [2, 97-98]. Кожна із цих передумов є вагомою, переконливою, історично аргументованою численними науковими працями вчених, котрі досліджували творчість Шевченка до Огієнка, працювали водночас з ним і досліджують її на сучасному етапі. З усього комплексу цих передумов випливає єдиний логічний висновок: в основі багатства Шевченкової мови лежить народна українська мова, яку поет підносив до рівня літературної. Для цього, за словами Огієнка, Шевченко «мав багато даних, щоб глибоко пізнати свою рідну мову, бо першу молодість провів на селі. ... любив слухати оповідання старих, а на Звенигородщині на той час було кому у багато про що оповідати, так що молодий Тарас не тільки закохувався в чати мелодійної київської мови, але й знайомився з іще живою тут ідеологією Запоріжжя, козацтва та Гайдамаччини. Шевченко мав добрий голос і кохався в піснях. ... це приносило йому глибоке знання мови й пісенного ритму, що він пізніш переніс на свої вірші» [1, 140-141]. Іван Огієнко не заперечував, що для створення української літературної мови багато зусиль доклали й попередники Тараса Шевченка – І. Котляревський та Г. Квітка-Основ'яненко, але визнавати їх творцями літературної мови не можна, бо, на думку вченого, «і Котляревський, і Квітка ще надто міцно зв'язані були зо стародавніми традиціями української мови, ще занадто підпадали російському впливові, та й значення народньої стихії для літературної мови вони глибоко не розуміли» [2, 97-98]. З приводу цього дослідник історії української літературної мови В. Русанівський стверджував, що структурний феномен мови Шевченка полягає насамперед в тому, що вона, на відміну від мови Квітки-Основ'яненка чи навіть Котляревського, була зорієнтована на весь український територіальний та історичний обшир. У ній, як і в мові Котляревського, ліричний струмінь злився з сатиричним, але горизонти лірики й сатири в Шевченка були набагато ширші, ніж у будь-кого з його попередників, тому предметом постійної уваги Кобзаря була не просто мова, а насамперед її зміст в устах народу і народні почуття [5, 172]. Учений також вказує ще на одну важливу особливість Шевченкової мови – у ній при безперечній перевазі народнорозмовних джерел знайшли належне місце й елементи давніх слов'янських мов (на нашу думку, автор мав на увазі книжні слова та старослов'янізми – Л.П.). Іншими словами, йдеться про обмеженість гуманістичних і суспільних ідей та поглядів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського та інших попередників Тараса Шевченка, твори яких

за ідейно-тематичним спрямуванням (загалом зображення життя й побуту селян) призначалися для вузького кола читачів, в не для всіх верств українського населення. Та й надуживання етнографічних елементів накладало відбиток на мову їх творів. П. Плющ зауважував, що не тільки в змалюванні сучасної їм дійсності, а й у народну мову вносили ці письменники «суб'єктивні додатки» (у вигляді тенденції до копіювання місцевого діалекту, нахилу до надмірного нагромадження «смішних слів, як, наприклад, у І. Котляревського, або нахилу до штучної пестливості мови, як у Г. Квітки-Основ'яненка») [4, 295].

Іван Огієнко, високо поцінуючи мовний талант Кобзаря, підкреслював, що до українського слова поет ставився з великою повагою, з тонким естетичним відчуттям, бо володів «великим мовним тактом» і мав «глибоке мовне чуття». Для Шевченка «мова Звенигородщини – найчистіша українська мова», він ніколи «не фетишизував народньої мови, знав її правдиву ціну й міру в мові літературній. Ось через це в Шевченковій мові так мало провінціалізмів, так мало просто-народньої вульгарности» [2, 99-100]. Справді, глибоко знаючи мову, в тому числі і її просторічні елементи, діалектизми, вульгаризми, поет ніколи не дозволяв собі у ставленні до слова якогось перекручення, грубого жарту, необдуманості, байдужості. Він свідомо, писав Іван Огієнко в «Історії української літературної мови», уникає у своїй мові говіркових місцевих виразів (локалізмів), архаїзмів, цебто стародавніх виразів, хоч в його мові вони нерідкі, та завжди на своєму місці, завжди як окраса стилю [1, 142]. Тільки як «мальовничу окрасу поетичного стилю» Шевченка називав Іван Огієнко і церковнослов'янізми, які іноді поет «привносив до своїх віршів», а це було наслідком того, що Шевченко «добре знав Святе письмо, особливо Псалтиря, добре знав і церковнослов'янську мову», тобто був щиро й глибоко релігійною людиною.

І все-таки народнорозмовна основа поезій Тараса Шевченка беззаперечна, бо його мова, переконаний Іван Огієнко, «глибоко народня: народня в нього фонетика, морфологія й складня. <...> Мало того – стилістика Шевченкова так само народня, образи й поетичні звороти у нього живі народні, прості, і це робить його мову щиро народньою, легко доступною для розуміння широким масам» [2, 99-100]. Звідси випливає: народнорозмовна основа мови Шевченка виступає досить виразно на всіх рівнях – лексичному, фонетичному, морфологічному, синтаксичному і стилістичному. Водночас кожен із цих рівнів засвідчує орієнтацію поета на первісне образно-художнє нормування мови у творах усної народної творчості й на свідомий відбір слів і форм відповідно до їх територіальної поширеності. Хоч в основу поезій Тараса Шевченка й лягли говірки південно-східного наріччя, проте специфічних рис, які відрізняли б їх від інших наріччя мало. Іван Огієнко писав: «Мова Звенигородщини – це західна частина східноукраїнських говірок, положена недалеко від говірок західних і північних. Це центр, де переломлюються і єднуються в одну мову наші говори східні, західні й північні. Ось через це Шевченкова мова східня в основі своїй, але не чужа й українцеві з заходу, бо лучить у собі також елементи й західні та північні» [2, 99-100]. Отже, середньонаддніпряньська говірка, на думку вченого, була зрозумілою для українців усіх діалектних масивів, а Шевченко, який добре знав фольклор і відчував наддіалектність його мови, зробив ще один крок назустріч об'єднанню всіх українських діалектів, виділенню їхніх спільних рис.

Важливим етапом у дослідженні багатой, глибоко народної мови поета, що лягла в основу української літературної мови, було написання Іваном Огієнком «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961). У передмові цього видання автор зазначав: «Ця моя праця виходить до вшанування столітньої (1861-1961) пам'яті з дня смерті нашого великого національного поета й борця за волю України й українського народу. І я щиро прагну, щоб ця праця ширше пішла серед українського народу і допомогла розростові української літературної мови, бо цього прагнув і великий наш Кобзар» [6, 368]. Безперечно, Огієнків словник – це праця особливого зразка. Його значення не обмежується лише лінгвістичними потребами. Такий словник може бути схарактеризований як довідник, що повинен задовольняти широкі запити філологічної науки. Він може бути використаний під час розв'язання численних і різноманітних наукових та практичних завдань в усіх ділянках гуманітарної освіти, а також слугувати читачеві для повсякчасного користування. За джерельну основу Іван Огієнко під час укладання цього словника взяв Шевченків «Кобзар» видання В. Доманицького 1910 року, бо вважав «Кобзар» «найкращою й найповнішою граматикою всеукраїнської літературної мови, яку треба тільки сумлінно й старанно читати, звертаючи увагу й на мову, й приймаючи її за норму» [3, 123-124]. Укладаючи словникову статтю, Іван Огієнко використав статистичний метод: біля кожного слова чи його граматичної форми в конкретних реченнях цифрою позначалася кількість їх уживання. Саме це видання було вибрано не випадково, бо всі пізніші публікації «Кобзаря» вже якнайбільше відрізнялися від авторського оригіналу. Подаємо кілька зразків словникових статей із цієї лексикографічної праці Івана Огієнка:

Би Шевченко пише тільки по приголосній, а по голосній завжди скорочує його на б: За синім би морем милого знайшла, живого б любила 3. Пішла б же я утопилась 38. Скорочення би на б – це питоменна ознака нашої мови.

Щоб, а не щоби. Скорочувати би на б по голосній. Шевченко завжди пише щоб. Форми щоби в «Кобзарі» нема ані разу!

Багатий завжди писав Шевченко: Багатий на лати бб. Покиньмо ж нарешті говіркове архаїчне богатий!

Байдуже, нехай собі не вінчає 439. Старому байдуже, ніби то й не чує 197. Коли ж нарешті Галичина покине польське обоятно?

Близенько, а не близонько. До Вифлієма не близенько 540.

Блискавка хмару роздирає 92, а не лискавка.

Боронити волю, по-польському: боронити волі. Зібрались волю боронить 76.

Бублик, а не обаранок. А ось ще осталося пів бубличка 239.

Бур'ян топтала, а не хабаззя доптала.

Вечері й охрестили 232, а не вечером і не ввечір.

Вернутися обіцяв 2, а не вернути. Мабуть, мені не вернутись додому 452.

Висохла 90, висохли 310, висохне 264, а не: висхла, висхли, висхне.

Вітати завжди писав Шевченко, а не витати.

Тепер мене в палатах вітають 270 [3, 123-124].

Високо поцінуючи це Огієнкове видання, професор Альбертського університету (Канада) Яр Славутич назвав його «золотою короною шевченкознавства» [6, 368]. Справді, «Словник Шевченкової мови» Івана Огієнка – це неперевершений твір-довідник, що дає можливість опрацювати невичерпні джерела народної мови поета, які систематизовані й упорядковані за певними принципами і які є цінним матеріалом для мовознавчих та літературознавчих студій.

Усе життя Іван Огієнко плакав українську літературну мову, бо вважав її духовною скарбницею українського народу, а Тараса Шевченка – її творцем. Своєю творчістю, енергією свого слова Шевченко захопив не тільки сучасників, але й забезпечив потужний вплив на наступні покоління. І сьогодні українська літературна мова – це одна з високорозвинених мов Європи та всього світу.

Список використаних джерел

1. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
2. Огієнко І. І. Значення Шевченка в історії української літературної мови / І. І. Огієнко // Рідна мова. – 1935. – Ч. 3. – С. 97-102.
3. Огієнко І. І. Навчаймося літературної мови від Шевченка! / І. І. Огієнко // Рідна мова. – 1935. – Ч. 3. – С. 121-124.
4. Плющ П. П. Історія української літературної мови / П. П. Плющ. – К. : Вища школа, 1970. – 423 с.
5. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
6. Тимошик М. С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження : наукове видання / М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука ; Вінніпег : Український православний Собор Св. Покрови, 2000. – 548 с.

Анотація. У статті аналізуємо мовознавчі праці Івана Огієнка, які присвячені дослідженню творчого шляху Тараса Шевченка та визначенню його впливу на розвиток і становлення української літературної мови. Окреслюємо ті суттєві ідеї та висновки вченого, які переконують в тому, що саме Тарас Шевченко заклав основи літературного стилю, вибудував «підвалини» для нової української літературної мови, її престижу.

Ключові слова: Іван Огієнко, Тарас Шевченко, українська літературна мова, народнорозмовна основа.

Summary. The article deals with the analysis of the linguistic works of Ivan Ogienko about research of the creative way of Taras Shevchenko and determination of his influence on development and becoming of the Ukrainian literary language. The author outlines substantial ideas and conclusions of scientist, that convince of that exactly Taras Shevchenko pawned bases of literary style, lined up «foundations» for new Ukrainian literary language, his prestige.

Ivan Ogienko is a philologist of universal space and ranges of problems. Sphere of him sound scientific researches embraces the wide spectrum of linguistic, study of literature and cultural problems. An important link in scientific work of scientist is occupied by researches of creative way of genius of the

Ukrainian people Taras Shevchenko and his influence on development and becoming of the Ukrainian literary language.

Creative, public, artistic personality of Taras Shevchenko is deep and many-sided. She was and is the object of scientific researches of many sciences are philosophy, histories, literary criticisms, linguistics, studies of art, psychologies and other. The researches of the Shevchenko works' connoisseurs help to understand Shevchenko true, anymore to get to know him. Scientists gave large value to the careful reading of the handwritten texts of poet, in particular to their lexical system, style, spelling, separate letter, logic of the punctuation marks and other language elements.

All life Ivan Ogienko cherished literary Ukrainian, because considered her the spiritual treasury of the Ukrainian people, and Taras Shevchenko – by her creator. Shevchenko took the work, energy of the word of not only contemporaries but also provided powerful influence on next generations. And today Ukrainian literary language – it one of highly developed languages of Europe and whole world.

Key words: *Ivan Ogienko, Taras Shevchenko, Ukrainian literary language, folk-colloquial basis.*

Отримано: 4.02.2015 р.

УДК 811.1'37(045)

Потіпак Ю.А.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЕМІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ МЕТЕОРОЛОГІЧНИХ ЯВИЩ (НА МАТЕРІАЛІ НОВОГРЕЦЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РУМЕЙСЬКОЇ МОВ)

Культурно-національна специфіка мовних одиниць завжди викликає підвищений інтерес науковців, оскільки дозволяє висвілити різні рівні прояву певного культурного явища у мові. Культурно-національний аспект розглядається як інформація, що включає різні соціальні, етнографічні, географічні, історичні відомості й несе в собі асоціативно-образну інформацію носія мови. Тому підвищеною увагою дослідників користується вивчення явища паремії. Існують різні точки зору відносно того, куди відносити прислів'я та приказки, розглядати їх як фольклорний жанр, чи як функціональні одиниці мови, які відносяться до фразеологічного фонду.

Вивченням фразеології та перспектив її дослідження займалися такі дослідники, як В.В. Виноградов, Н.М. Амосова, В.Л. Архангельський, О.В. Кунін, В.М. Телія, Л.Г. Скрипник та інші; серед грецьких вчених слід зазначити таких мовознавців, як Х. Сімеонідіс, С.Г. Біос, Е. Мітула, втім, їх роботи здебільшого стосуються викладення загальних положень фразеології, пареміології та вивчення структурної організації прислів'їв; семантика грецьких паремій вивчена недостатньо. Таким чином, слід зазначити, що незважаючи на велику кількість робіт, присвячених вивченню паремій у вітчизняній та російській лінгвістиці, прислів'я та приказки новогрецької мови, і тим більше румейської, досліджені недостатньо, відсутні роботи компаративного характеру, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Фразеологічний склад мови відноситься до тієї частини лексики, яка відображає лінгвокультурні особливості носіїв мови, і він є дзеркалом, в якому народ виявляє свою національну самосвідомість та світогляд. Отже, паремії є тим джерелом, яке можна досліджувати на предмет лінгвокультурної інформації.

Метою нашої статті є виявлення семантичних особливостей новогрецьких, румейських та українських паремій на позначення метеорологічних явищ.

Звернення до румейських паремій не є випадковим, оскільки Приазов'я понад 235 років є місцем компактного проживання греків, які у 1778-1780 рр. переселилися з Криму.

В науковій літературі грецьке населення Приазов'я називається по-різному. Здебільшого і вітчизняні, і зарубіжні дослідники використовують термін «маріупольські греки» [6; 5], який поєднує дві етнографічні групи, що мають самоназви *уруми* і *румєї*, що в перекладі означає «римляни» (так себе називали піддані Візантії) [6, 9]. Генетичний зв'язок обох етнічних груп базується на спільній самоназві – еллін (еллінос, еллінець) [6; 5]. Дослідники мови грецьких етнічних груп А. Білецький, Т. Чернишова, О. Гаркавець вказують на те, що більше половини маріупольських греків говорить на своєрідних діалектах, які іноді виділяють у самостійну мову – румейську, споріднену новогрецькій, яка відноситься до індоєвропейської сім'ї мов. Інша їхня гілка – уруми – користується говірками, які відносяться до тюркської мовної групи.

Паремії (прислів'я і приказки) – широко поширений жанр фольклору, це своєрідна енциклопедія народного життя. У них народ знаходив відповіді на всі випадки життя. Найдавніші

прислів'я та приказки пов'язані з усвідомленням людиною свого місця в природі і своєї трудової діяльності [7, 3]. Румеї називають їх «*паромиис*» та «*ритыс*» [3], уруми – «*аталал сѳзлери*» та «*тахмах*» [1, 22]. Незважаючи на посилення останнім часом інтересу до вивчення мови та фольклору приазовських греків (Жарікова Ю.В. [2], Кутна Ю.Б. [10], Христу Х. [11]), паремії не ставали предметом спеціального вивчення. У нашій роботі поряд з опублікованими прислів'ями та приказками греків-румеїв (Кір'яков Л.Н., Патрича Д.К. [3], Хорош М.О. [8]) використано польові матеріали, зібрані під час етнографічних експедицій 2006-2009 рр. у приазовських селах компактного проживання греків.

Дослідники зазначають, що мова румейських прислів'їв архаїчніша порівняно, наприклад, з мовою їхніх казок, а найдавніші румейські прислів'я мають свої витoki у давньогрецьких пареміях, підтверджуючи концепцію походження румейів. Урумські прислів'я, найдавніші з яких відчутно наближені до східної традиції, відрізняються надзвичайною образністю, метафоричністю, але важко перекладаються українською або російською мовою [6, 18].

На початкових етапах свого розвитку людина ототожнювала себе з природою. Ця уява була доволі примітивною. Люди в процесі трудової діяльності постійно стикалися з прихильними і ворожими силами природи, відчували свою безпорадність, беззахисність. Прагнення отримати добрий врожай, захистити себе породило бажання задобрити сили природи. І людина звертається до магічної сили слова, вірячи, що саме так вона може вплинути на диких звірів і на природні явища. Спостереження людини над природою та віра в її магічну силу знаходили відображення в усній творчості [4, 414].

Проаналізувавши мовний матеріал, можемо побачити, що найбільше уваги люди приділяли таким силам природи, як сонце, дощ, вітер, шанували воду, небо, землю. Згодом первісне значення прислів'їв змінювалося, вони починали вживатися у переносному значенні для зображення абстрактних понять: надії, волі, справедливості та інших, позитивних чи негативних рис характеру людини тощо [4, 414].

Досліджуючи семантичні особливості паремій з компонентом «явища природи», ми дійшли висновку, що їх можна поділити на дві групи: 1) паремії з компонентом на позначення природних явищ, які власне позначають природне явище, та 2) паремії, які містять компонент на позначення метеорологічного явища, але семантично позначають не природне явище, а базуються на переносі якостей чи характеристик на поведінку людей, їх риси характеру, стосунки між людьми, матеріальний стан та інше.

Досліджуючи першу групу паремій, ми виявили низку спільних та відмінних рис в новогрецькій, українській та румейських мовах. Слід зазначити, що найчисельнішою у трьох мовах є група з компонентами на позначення *атмосферних опадів* (дощ, сніг, град): *оцей дощ глухий: не йде де просять, а йде де косять, не йде де чорно, а йде де вчора; ёβρεξε με το τουλόφι / ллє як з відра; атыткку аяз, чах та актрис тремны / такий мороз – навіть зірки тримать.*

В українській мові багато метеорологічних прислів'їв пов'язані зі снігом й морозом, а також із дощем: *оце мороз з очима; зима без снігу – літо без хліба; мороз не велик, а стоять не велить, дощ і сніг на небі не зогниють, а на землю прийдуть; багато грому, мало дощу; в новогрецькій – з дощем і вітром: η θα βρέξει η θα χιονίσει η καλό καιρό θα κάνει / або дощ, або сніг, або гарна погода; μετά τη βρόντη, έρχεται και η βροχή / після грому приходять дощ; η καταγίδα η δυνατή και देंτρα ζερίζώνει / сильний дощ дерева з коренем вириває; αν δεν φυσήξει άνεμος, κλωνάρι δεν σαλεύει / якщо не подує вітер, гілка не поворохнеться, в румейській – з сонцем: *илюс-па эн макра, ала хлен / сонце далеко, але гріє; тун пату илюс дуй мурфия, а тун атгарпу – ту дгулия / сонце землі дає красоти, а людині – роботу; ту псило т уба-па, тун илю ти фсалы-то / і високий пагорб сонця не закряє.* Це пов'язано насамперед з особливостями клімату.*

Зустрічаються компоненти на позначення явищ природи, відсутні в інших мовах. Так, наприклад, в новогрецькій мові є паремії про землетрус: *μια μέρα ένας σεισμός / один день – один землетрус*, але в українській та румейській цей компонент у прислів'ях відсутній. Це обумовлено тим, що Греція має більш гористий рельєф, ніж Україна, грецький народ пережив кілька землетрусів, які принесли негативні наслідки для культури та соціально-економічного розвитку країни.

В українській мові також зустрічаються паремії з компонентами «роса» та «веселка», що в новогрецькій мові досить рідке явище: *ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють; майська роса краща вісва; воду з ріки цебром не вичернаси, веселку з неба рукою не схопиш; веселка кінцями п'є воду з рік і озер і піднімає її на небо для дощу.*

Щодо другої групи паремій, тобто тих, які містять компонент на позначення метеорологічного явища, але семантично позначають не природне явище, ми виділили в ній такі семантичні категорії:

- **Якості людини, риси характеру:** *дмухни на нього й розсиплеться від вітру (слабкість); хай хоч грім з неба (відповідальність, обов'язковість); т алытға эн ах тун илю фусиро /*

правда світліша за сонце; *хай мене грім поб'є* (правдивість, чесність); *ах та тона шумука шон дъен перынс* / у нього взимку снігу не випросиш (жадібність); *μετά τη βροχή, κουκούλα* / після дощу [вдягає] капюшон; *όποιος φτύνει κοντρα στον άνεμο, φτύνει τα γένια του* / хто плює проти вітру, плює на свою бороду; *б'ється як риба об лід* (робити марну справу); *τι έκανε*; – *Άνεμο κουβάρι!* / що він робив? – Вітри у клубок змотував (лінь); *μαθημένα τα βουνά από τα χιόνια* / навчені гори снігом; *υγρος вруши ти фоват!* / мокрий дощу не боїться (досвід, досвідченість) тощо.

- **Стосунки між людьми:** *καθαρός ουρανός αστραπές δε φοβάται* / чисте небо блискавок не боїться (чесність, щирість); *η καλή μέρα από το πρωί φαίνεται* / гарний день видно з ранку (успіх); *ясно, звідки вітер дме; свіжим вітром повіяло; αν δεν αστράπτει, δε βροντά* / якщо немає блискавки, немає й грому; *диму без вогню не буває; δъихос анэму ту хур тар-па ти салэфкит* / без вітру й трава не колишеться (причини якихось подій, зміна подій) тощо.
- **Почуття та емоції:** *тремтіти як осика на вітру; аж морозом сипати поза шкірою* (страх, боязливність); *очі туманом заходять; συννέφιαζε η όψη του* / його обличчя вкрилось хмарами; *δεν έχουνε στον ήλιο μοίρα* / нема в них долі під сонцем (нещастя, горе, печаль); *щоб тебе грім прибив!* (незадоволеність); *ο άνεμος που δεν μподίζει, άφησέ τον, και ας βουίξει* / вітер, що не перешкоджає, нехай дме; *δε μου κάνει ούτε κρύο, ούτε ζέση* / мені від того ні холодно ні жарко (байдужість); *αγαπάω σαν χιόνι στον κόρφο μου* / люблю як сніг на своїй голові (негативне ставлення до чогось, когось); *ποιος καλός άνεμος σε έφερε* / який гарний вітер тебе приніс; *яким вітром!* (чесподіваність, несподіване прибуття, поява) тощо.
- **Матеріальне становище, ставлення до матеріальних благ:** *викидати гроші на вітер; пустити за вітром* (марнотратство); *μετά τη βροχή ο ήλιος* / після дощу – сонце; *η ευτυχία μοιάζει με χειμωνιάτικο ήλιο. Ανατέλλει αργά και δέει νωρίς* / щастя схоже на зимове сонце. Встає пізно та заходить рано; *засвітить сонце і в наше віконце* (щастя, талан); *вруши – флюрия фер!* / дощ золото приносить (багатство, достаток); *з'являться як гриби після дощу* (помноження достатку, велика кількість).

Особливу увагу люди приділяли прикметам. Спостерігаючи за природою, вони навчалися пристосовуватися до навколишнього світу, жити й працювати в злагоді з природою. Ці знання передавалися з покоління до покоління: *на Марію сильні роси – льони будуть сірі й косі; коли на Юрія грім, буде радість людям всім; όταν ακούς Μάρτη, λάσπη μπρος και πίσω χόμα* / коли чуєш «безрежень», багно попереду та позаду земля; *ο Φλεβάρης κι αν φλεβίσει, καλοκαίρι θα μυρίσει* / лютий, хоч і лютує, все одно літом пахне.

Цікавим є той факт, що досить велика кількість румейських прислів'їв має повні еквіваленти у новогрецькій або українській мовах: *шумкешу илюс, эн ама митрея манна: дъуї фос, ама тих лен – зимове сонце, як мачуха: світить, але не гріє; υγρος вруши ти фоват!* – *ο βρεγμένος τη βροχή δεν τη φοβάται* / мокрий дощу не боїться. Це свідчить про тісні контакти грецького населення з метрополією та місцевим населенням Приазов'я.

Підсумовуючи, важливо відзначити, що паремії з компонентом «явища природи» мають досить широку тематичну класифікацію в залежності від компонента, який входить до їх складу.

Перспективу подальших досліджень з обраної проблематики вбачаємо у можливості дослідження паремій на предмет зв'язку їх лексичних, граматичних та стилістичних характеристик з впливом, який вони здійснюють у різних сферах життя, а також у можливості порівняння паремій цієї тематичної групи з подібними в інших мовах, зокрема урумської, що є поряд із румейською мовою приазовських греків.

Список використаних джерел

1. Гаркавець О. Уруми Надазов'я: історія, мова, казки, пісні, загадки, прислів'я, писемні пам'ятки / О. Гаркавець. – Алма-Ата : Український культурний центр, 1999. – 624 с.
2. Жарікова Ю.В. Румейська фразеологія у її відношеннях з українською та новогрецькою фразеологіями : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Ю.В. Жарікова. – Донецьк : Донец. нац. ун-т, 2013. – 20 с.
3. Кір'яков Л. Тисяча перлин: афоризми, прислів'я та приказки приазовських греків / Л. Кір'яков, Д. Патрича. – Донецьк : Донбас, 1993. – 143 с.
4. Ковальська Н. Паремії як засіб відображення когнітивних процесів / Н. Ковальська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. – Ч. I. – С. 412–418.
5. Назарьев Е.И. Определения «эллин» и «румей», бытующие на территории украинского Приазовья // Мариуполь: история и перспективы: Сб. тр. научн. практ. конф. В 2т. – Т. 2. – Мариуполь : ПГУ, 2002. – С. 40–43.
6. Пономарьова І.С. Етнічна специфіка духовної культури греків українського Приазов'я / І.С. Пономарьова : автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Київ, 1997. – 20 с.

7. Українські прислів'я і приказки / упорядник Т.М. Панасенко. – Харків : Фоліо, 351 с.
8. Хорош Н.А. Поговорки и пословицы греков Приазовья / Н.А. Хорош // Греки Украины: история и современность [Материалы научно-практической конференции «Греки Украины: поиск и формирование национальной культуры»]. – Донецк, 1991. – С. 155–157.
9. Βίος Σ.Γ. Μετεωρολογικές και γεωργικές παροιμίες [Електронний ресурс] / Σ.Γ. Βίος // Αλεξανδρινή Τέχνη. – Vol 5, No 6 (1931). Σελ. 197–201. – Режим доступа: http://xantho.lis.upatras.gr/kosmopolis/index.php/alexandrini_texni/article/view/1352
10. Κούτνα Ι. Τα παραμύθια των Ελλήνων της Αζοφικής: Καταγωγή, γλώσσα, αφηγηματικές και υφολογικές δομές / Ι. Κούτνα. – Αθήνα, 2013. – 166 σ.
11. Χρίστου Χ. Γλωσσική συρρίκνωση στην Κριμαιοαζοφική διάλεκτο. Ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο – Επαφή με την Κοινή Νεοελληνική – Επιπτώσεις στο αρχαϊκό λεξιλόγιο. Μονογραφία / Χ. Χρίστου. – Μαριούπολη: ΚΠΑΣΜ, 2007. – 306 σ.

Анотація. У статті розглядаються паремії новогрецької, румейської та української мов на позначення метеорологічних явищ та їх семантичні особливості. Зазначаються спільні та відмінні риси у використуванні компонентів, що означають явища природи у різних мовах; аналізуються значення прислів'їв, що мають метеорологічний компонент, але зображують поведінку людей, стосунки між ними, риси характеру, матеріальний стан.

Ключові слова: паремія, семантичні особливості, прислів'я, народні прикмети, риси характеру.

Summary. The article deals with weather related idioms (proverbs and sayings) of Modern Greek, Rumaic (language of the Azov Greeks) and Ukrainian languages and their semantic features.

Proverbs and sayings are a widespread genre of folklore, a unique encyclopedia of folk life. The oldest proverbs and sayings are related to people's conscious perception of the world, themselves in it and their work. Nature observation and belief in its magical power found reflection in oral folk arts.

In the course of investigation it was found that idioms with a component "Natural phenomena" can be divided into two groups: 1) idioms with a component referring to natural phenomena, which actually depict a natural phenomenon, and 2) idioms with a component referring to natural phenomena, which semantically depict not a natural phenomenon, but its characteristics and qualities transferred to human behavior, personality traits, relationships between people, financial status, etc.

Regarding the first group, it was found that in Ukrainian language there are a considerable number of weather related idioms about snow and frost, in Modern Greek – about rain and wind, in Rumaic – about the sun, which is explained by the climate patterns. There are components describing natural phenomena peculiar to only one of the languages (an earthquake in Modern Greek language, a rainbow in Ukrainian, etc.), however they are few.

It was noted that much attention was paid to country lore related to natural phenomena.

The second group of idioms was divided into four basic semantic groups: the quality of human personality traits; relationships between people; feelings and emotions; financial status.

For future research the author sees as a promising opportunity the study of the idioms for connection between their lexical, grammatical and stylistic characteristics and the influence that they have on the different spheres of life.

Key words: idioms, proverbs and sayings, semantic features, country lore, personality traits.

Отримано: 24.01.2015 р.

УДК 811.161.2'282.2(477.85)

Руснак Н.О.

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ПАРАМЕТР ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРОК

Когнітивна лінгвістика розглядає мову як знаряддя кодування та трансформації знань, адже мова є не лише внутрішньою здатністю людини, вона створена незалежно від конкретного індивіда, надана їй ззовні, при засвоєнні мови людині нав'язується певний обсяг знань, спосіб категоризації й концептуалізації світу, які залежать від внутрішнього рефлексивного досвіду нації. Когнітивна лінгвістика своїм виникненням певною мірою зобов'язана і теорії лінгвістичної відносності.

Підвалини когнітивної лінгвістики закладені теоретичним доробком когнітивної науки, яка зародилася у США після другої світової війни у зв'язку з посиленням інтересом до кібернетики. Термін *когнітивна лінгвістика* вказує на міждисциплінарну основу науки. На думку М.П. Кочергана, для когнітивної лінгвістики характерні такі загальні принципи настанови, як експансіонізм (виходи в інші науки), антропоцентризм (вивчення мови з метою пізнання її носія), функціоналізм (вивчення всього різноманіття функцій мови) та експланаторність (пояснення мовних явищ) [6]. Актуальність когнітивних досліджень у мовознавстві потребує виокремлення нового аспекту діалектології – *когнітивної діалектології*, у межах якої ставимо перед собою завдання – класифікувати відомості носіїв говірок.

Вийшовши з надр природничих наук (уведений до наукового обігу німецьким фізиком Г. Герцом), термін *картина світу* (далі КС) набув широкої популярності та став загальнонауковим поняттям завдяки 1) високому ступеню узагальнення, 2) інтегральній основі, яка вимагає полідисциплінарного підходу до аналізованих явищ, 3) можливості застосування до знань про світ різноманітних класифікацій та 4) вдалому метафоричному вираженню. У гуманітарних науках на позначення одного феномена, найвищого ступеня абстракції, – форми сприйняття навколишнього світу та її результату – існує декілька позначень: *свідомість, мовна свідомість, КС, мовна КС, модель світу, світогляд, концептуальна система, когнітивний простір, ментальний простір, національно-мовна свідомість* тощо [10]. Кожен з цих термінів, крім основного, спільного, значення ядра, має ще й деяке супровідне значення.

Аналізуючи ці феномени, кожен дослідник робить свої акценти в їх визначеннях. У науці роблять спроби розмежувати свідомість та мовну свідомість, картину світу та мовну картину світу, дати їм вичерпні визначення. На думку М. Хайдеггера, “картина світу” відображає не картину, що відтворює світ, а світ, що розуміється як картина, тобто картина світу – це відображення навколишнього світу в голові людини. Таку ж думку висловлює В.Г. Колшанський. Він вважає, що “КС, відображена в голові людини, – це вторинне існування об’єктивного світу” [5, 5]. Однак усі вчені погоджуються з тим, що картина світу передбачає *національно-культурний відбиток нації*, тобто це своєрідний результат минулого народу. Вчені розуміють КС як суму ментальних значень, найбільш загальних уявлень про світ. Т.В. Цив’ян розглядає модель, КС як результат переробки інформації про навколишній світ і людини, як скорочену і спрощену суму уявлень про них [12, 51]. КС уявляють як ідеальне концептуальне утворення, що має подвійну природу: необ’єктивоване – як елемент свідомості, волі та життєдіяльності, і об’єктивоване – у вигляді різноманітних відбитків свідомості, волі та життєдіяльності, зокрема – у вигляді знакових утворень – текстів (у тому числі – мистецтво, архітектура, соціальні структури, мова) [9, 66].

Кожна мова, за визначенням Ю.Д. Апресяна, відображає певний спосіб концептуалізації (сприйняття та організацію) світу, при цьому значення, які виражаються у мові, формують єдину систему поглядів, що становлять “колективну філософію”, яка ніби “підкидається” усім носіям суспільства як обов’язкова [2]. Твердження Ю.Д. Апресяна відповідає гіпотезі лінгвістичної відносності. “Мова не відтворює світ, а лише відображає його; експлікує і об’єктивує концептуальну КС людини”, – зазначає В.І. Постовалова [9, 67]. Унікальність теорії лінгвістичної відносності, яка не може бути ні спростована, ні доведена, у тому, що вона слугувала та слугуватиме джерелом лінгвістичних ідей, стимулом для роздумів над мовленнєвими національними проявами.

Матеріальним втіленням КС є мовна мовна КС – сукупність мовних засобів, які відтворюють знання про світ. МКС – це світ крізь призму мови, сфера мовної семантики, яка поряд із категоріальними значеннями враховує ознаки, що традиційно належать до конотації та аксіології. Власне кажучи, термін МКС містить вказівку на одну з найголовніших функцій мови – гносеологічну, функцію зберігання та трансляції знань.

Єдиного погляду на КС та МКС у науковій думці немає, визначення лінгвістів різняться низкою параметрів, залишається невирішеною проблема тотожності-відмінності між концептуальною та мовною КС, однак незаперечним є лінгво-когнітивний характер термінів та високий ступінь узагальнення.

У сучасній лінгвістиці є ще одне поняття, близьке до названих, – *наївна картина світу*. Наївна картина світу – це уявлення про світ пересічних носіїв мови, що ґрунтуються на донаукових знаннях, загальних поняттях, представлених у мові. Вона частково опирається на міфологічне мислення. Наївна картина світу представляє спрощене бачення реальності, схематично-каузальне тлумачення подій, скасовує всіляку діалектику. Наївна картина світу представлена науковій картині – системі знань, що синтезує результати дослідження певних наук із знаннями світоглядного характеру як результатом цілісного узагальнення пізнавального досвіду людства [11, 404–405]. Наш емпіричний матеріал характеризують засадницькі положення наївної картини світу.

Відповідно до вимог когнітивного аспекту мовознавства пропонуємо розглядати говірки як суму знань, резервуар національної свідомості. Серед відомостей носіїв буковинських говірок виокремлюємо три типи знань – *господарські, обрядово-релігійні, екзистенційні*. На позначення цих знань використовуємо поняття *ментальний (духовно-мисленнєвий) континуум* носіїв говірок. *Ментальний (духовно-мисленнєвий) континуум – це сукупність відомостей (знань, уявлень, оцінок, правил поведінки, розуміння вічних істин), які носії буковинських говірок матеріалізують у діалектних текстах* (далі ДТ). Відомості носіїв буковинських говірок становлять відносно замкнуту систему. Це знання людей старшого віку, переважно жінок. За сферою побутування ці знання характеризуємо як буденні, отримані на основі здорового глузду; побутові, пов'язані в основному з побутом та господарюванням селян; спадкові, частково міфологічні, в яких відтворено архетипи етнічного угруповання, передані попередніми поколіннями; та частково наукові, (діалектосії володіють деякими науковими відомостями). За способом отримання знання діалектосіїв у переважній більшості емпіричні, або індукційні (досвідні), та частково теоретичні (дедукційні). Почасти знання можна кваліфікувати і як особистісні, об'єктивні, суб'єктивні, транссуб'єктивні.

Термін *ментальний (духовно-мисленнєвий) континуум* відповідає поняттю *наївна картина світу*, проте він вужчий. Ментальний континуум – це частина *навної картини світу*. У дослідженні представлено лише *господарські, релігійно-обрядові та екзистенційні відомості*. Отже, у межах когнітивної лінгвістики суспільна свідомість за ступенем всеохопленості (поширеності) та характером знань має вигляд ієрархії: картина світу – мовна картина світу – *наївна картина світу* – ментальний континуум носіїв буковинських говірок

Термін *ментальний континуум* передбачає визначення особливостей національного характеру носіїв говірок. Думаємо, що перелік рис національного характеру давно визначений. Усі нації світу як одиниці людського універсуму наділені заздалегідь відомим комплексом “*позитивних*” рис, закладених у них божественною природою (інакше національний організм не був би життєздатним): працьовитість, взаємодопомога, почуття прекрасного, побожність тощо. Отже, ставимо перед собою завдання – визначити мовні явища, які увиразнюють ці риси національного характеру.

Ментальний континуум – це абстрактне поняття, яке передбачає нерозривну єдність мислення та його мовного втілення. В інтересах дослідження можемо говорити про умовний поділ ментального континууму на два рівні: *рівень мислення та рівень мови*.

Визначальними рисами ментального континууму (рівень мислення) носіїв буковинських говірок можна вважати *прагматизм, магичність*. Ці ознаки ментального континууму відповідають поняттю здоровий глузд.

Визначальною рисою ментального континууму (рівень мови) носіїв буковинських говірок (йдеться про спосіб відтворення мислення) є *примітивізм*.

Використовуємо слово *примітивізм* з тим значенням, з яким воно входить до складу термінологічної назви “*примітивне мистецтво*”. На протигагу професійному мистецтву, для якого характерні складність ідей та їх матеріального втілення, використання багатьох і неоднорідних технік виконання, надуманість і умовність форм, загалом багатство засобів вираження, тобто культурі, яка вважає себе вищим ступенем розвитку, примітивне мистецтво (через формальну простоту, що навіть іноді доходить до схематизму, це мистецтво ще називають *наївним*) відтворює по-дитячому *наївне бачення світу*, не ускладнене умовностями світу. *Визначальними рисами примітивного мистецтва є ясність, простота, кількісна мінімальність засобів вираження*.

Примітивізм ментального континууму носіїв говірок полягає у безпосередньому (реалістичному) відтворенні дійсності, яке відзначають ясність, формальна безпосередність, простота, навіть спрощеність форм вербалізації. *Примітивізм* ментального континууму носіїв говірок реалізує *автологія*. Автологія – термін риторики, це “*мовлення, побудоване без вживання в ньому слів і виразів у переносному значенні (тропів)*”. Мовні одиниці автологічних текстів використані у своїх прямих, безпосередньо семантичних реалізаціях” [8, 18]. *Примітивізм* ментального континууму носіїв говірок не заперечує творчого характеру мовомислення носіїв говірок.

Термін *примітивний* щодо ментального континууму використовуємо й у його первісному значенні – “*перший*”. У ДТ можемо знайти усі категорії (точніше, витоки) ХТ, у ньому фіксуємо стилістичні прийоми, які опрацьовано та досліджено у риторичі, але джерельну базу для них становить діалектне мовлення.

Ментальний континуум носіїв буковинських говірок у дослідженні представлено системою парадигм, як-от: парадигма господарського мислення, парадигма релігійного-обрядового мислення, парадигма екзистенційного мислення.

Під *парадигмою мислення* розуміємо узагальнений вияв певного типу знань: господарські знання відтворено у парадигмі господарського мислення; обрядові – у парадигмі релігійно-обрядового мислення, відомості про особисте життя – у парадигмі екзистенційного мислення.

Ментальний континуум носіїв говірок формують психічні процеси: мислення, почуття, інтуїція, трансценденція. Мислення як вища форма відображення дійсності формує кожен парадигму. Почуття як реакція на дійсність представлено перш за все у парадигмі екзистенційного мислення: тексти про своє село, особисте життя. Інтуїція – духовне прозріння, можливе за умови високого ступеня розвитку практично-теоретичних знань, – реалізується у парадигмі релігійно-обрядового мислення: тексти про звичаї, обряди, вірування тощо. Трансценденція – поза межність світу, досвіду, яка не доступна теорії пізнання (ідея Бога, душі, безсмертя), феномен психічного життя, внаслідок якого виникають знання про потойбічний світ, виявляються зв'язки, що існують у світі, – відтворена у парадигмі релігійно-обрядового мислення: у текстах про Бога, релігійні свята тощо.

Результатом дії зазначених психічних процесів є *когнітивні моделі* (далі КМ) – схеми, зразки, в яких містяться “квант” інформації про світ. Ця схема набуває свого матеріального втілення у ДТ. У російській етнолінгвістиці на позначення вищезгаданого феномена використовують термін *ментефакт* – “елемент змісту свідомості” [7, 36]. Отже, елементарною одиницею ментального континууму і кожної парадигми мислення є КМ. До певної міри термін КМ можна зіставити з темою твору, однак перше поняття когнітології, друге – літературознавства.

Парадигму господарського мислення формують КМ: “Худоба та догляд за нею”, “Господарювання на землі”, “Одяг”, “Будівництво хати”, “Страви”, “Ремесла”. *Парадигму релігійно-обрядового мислення* – КМ: “Різдво”, “Пасха”, “Похорон”, “Весілля”. “Народження дитини”. *Парадигму екзистенційного мислення* – КМ “Своє життя”, “Село”, “Історичні відомості”, “Розваги”.

КМ кожної парадигми мислення мають свої особливості. Так, КМ господарської парадигми мислення функціонують як стереотипні. КМ релігійно-обрядової парадигми мислення як архетипні.

Одна КМ може реалізуватися у великій кількості ДТ. ДТ однієї КМ становлять один *надтекст*. Пригадаймо тріаду текстових одиниць на рівні тексту: ДТ – *надтекст* – *текстема*. Так, усі ДТ, в яких відтворюється КМ “Худоба і догляд за нею”, ми розглядаємо як надтекст про тваринництво. Оповідачі-інформанти, які породжують ці ДТ, ніби доповнюють один одного, ведуть таким чином між собою діалог, кожен наступний наратор доповнює попереднього. У тлумаченні *надтексту* ми відштовхуємося від ідеї М.М. Бахтіна про поліфонічність як засаду жанру великої прози. За М.М. Бахтініним, роман – це мовленнєве розмаїття різних соціальних груп, які художньо організовані у тексті. У нашому розумінні надтекст – це розмаїття різних голосів носіїв буковинських говірок, вони репрезентують усі різновиди буковинських говірок.

Спираючись на тезу про єдність мови і мислення, розглядаємо ДТ як *миттєву вербалізацію свідомості у формі мовної семіотичної одиниці, що відповідає прагматичній настанові комунікації*. Комунікативна мета є одним із визначальних текстотвірних чинників. “Для мовленнєвої організації тексту визначальними є зовнішні, комунікативні чинники. І саме тому породження тексту і його функціонування прагматично орієнтовані, тобто текст створюють з появою мети і функціонує він у певних комунікативних умовах” [4, 7].

Українські говірки мають *три вияви*: ДТ1 – вільні спонтанні ДТ; ДТ2 – узуальні (частково регламентовані); ДТ3 – жорсткі, клішовані, це фольклорні ДТ. ДТ1 – розповіді про господарювання, обряди, своє життя – належать до непродукованих текстів, які “живуть” у момент створення. ДТ2 – частково продуковані, вільні спонтанні розповіді діалектоносіїв, до яких віднесено фольклорні тексти, тобто становлять сплав непродукованих і продукованих текстів. ДТ3 – продуковані ДТ. Усний характер – одна з визначальних рис ДТ, яка проектує низку проблем, пов'язаних з його специфікою. “Усні тексти є реальністю, яку можна вивчати лише у момент продукування”, – стверджує Є. Бартмінський [3, 359].

Отже, когнітивний ракурс дослідження спричиняє таку ієрархію термінів: ментальний континуум – парадигма мислення – когнітивна модель. Тріаду когнітивних понять матеріалізує ДТ.

Список використаних джерел

1. Алпатов В.М. История лингвистических учений: [учеб. пособ.] / Владимир Михайлович Алпатов. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 385 с.
2. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка : попытка системного описания / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С. 37–67
3. Бартми́нский Е. Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике / Ежи Бартми́нский ; [пер. с пол.]. – М. : Индрик, 2005. – 528 с.

4. Валгина Н.С. Теория текста : [учеб. пособ.] / Нина Сергеевна Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
5. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке/ Геннадий Владимирович Колшанский / [отв. ред. А.М. Шахнарович; предисл.: С.И. Мельника, А.М. Шахнаровича]; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1990. – 103с.
6. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
7. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. Лекционный курс / Виктория Владимировна Красных. – М.: ИТДГК Гнозис, 2001. – 270 с.
8. Культура русской речи: энциклопедический словарь-справочник / [ред.: Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяев [и др.]]. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 840 с.
9. Постовалова В.И. Существует ли языковая картина мира / В.И. Постовалова // Язык как коммуникативная деятельность человека: [сб. науч. тр.]. – М., 1987. – Вып. 284. – С. 65–72.
10. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова [и др.]; под ред. Б.А. Серебренникова; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1988. – 212 с.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира / Татьяна Владимировна Цивьян / [отв. ред. В.Н. Топоров]; АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. – М., 1990. – 207 с.

***Анотація.** Відомості буковинських діалектоносіїв – господарські, обрядові, екзистенційні – становлять ментальний континуум носіїв говірок, своєрідний вияв наївної картини світу. Ментальний континуум розглядаємо як єдність мислення та мови. Визначальними рисами ментального континууму на рівні мислення є прагматизм, магічність, на рівні мови – примітивізм. Одиниця ментального континууму – когнітивна модель – відтворена у діалектних текстах різних типів реалізації. Діалектні тексти однієї когнітивної моделі складають надтекст.*

***Ключові слова:** ментальний континуум, когнітивна модель, діалектний текст, надтекст – продукований текст, фольклорний текст, текстема.*

***Summary.** Knowing bukovinian dialect-bearers and being aware of their household, ceremonial and existential statements make up the mental continuum of the dialect bearers and peculiar manifestation of the naïve worldview. Mental continuum is viewed as the unity of language and mentality. Unit of the mental continuum, cognitive model is reproduced in dialectal texts, which have various types of realization. Topicality of cognitive investigations in linguistics aims at pointing out a new aspect of dialectology – cognitive dialectology. Within the frames of cognitive dialectology we strive to present the classification of the statements of the dialect-bearers. Dialect is viewed as the totality of knowledge and storage of national consciousness. Among the statements of the bucovinian dialects three types of knowledge can be pointed out, namely – household, ceremonial and existential types of knowledge, which make up dialect-bearers' mental (spiritual thinking) continuum, specific manifestation of the naïve worldview. Mental continuum can be divided in two levels: level of thinking and level of language. The outstanding features of the mental continuum on the level of thinking are pragmatism and magic; primitivism can be singled out on the level of language. Cognitive model is a unit of mental continuum, which is embodied in a dialectal text. Dialectal texts of a single cognitive model make up a supertext. Ukrainian dialects have three manifestations: free spontaneous dialectal texts; usual (partially restricted), partially produced texts; rigid and clichéd folk dialectal texts. Free spontaneous dialectal texts impart about household, ceremonies, ordinary life and belong to non-produced texts, which exist only in the moment of creation. Usual (partially restricted) texts are partially produced, free and spontaneous dialect bearers' narration. Here belong folk texts, making the mix of produced and non-produced texts. Rigid and clichéd folk dialectal texts can be defined as produced.*

***Key words:** mental continuum, cognitive model, dialectal text, supertext- produced text, folk text, texteme.*

Отримано: 4.02.2015 р.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОНИМА В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ: ОНИМ – ПРЕЦЕДЕНТНОЕ ИМЯ – ОБРАЗ-СИМВОЛ

Категориальные признаки текста, позволившие определять его статусный характер как высшей единицы языка, накладывают свой отпечаток на особенности функционирования различных единиц внутри него. Это влияние особенно ощутимо, если речь идет о художественном тексте. Своеобразие художественного текста посвящены многие исследования, в частности работы М. М. Бахтина, В. В. Виноградова, В. П. Григорьева, Т. И. Сильман, Н. В. Слухай, В. И. Кухаренко, Л. А. Исаевой, Л. А. Петровой и др. Многомерное пространство художественного текста создает условия для поливекторного, межуровневого, разнохарактерного взаимодействия языковых единиц, способных удовлетворять различные прагматические намерения автора. В качестве таких единиц могут выступать и имена собственные.

Именами собственными, вслед за О. И. Фоянковой, называют «универсальную функционально-семантическую категорию имен существительных, особый тип словесных знаков, предназначенный для выделения и идентификации единичных объектов (одушевленных и неодушевленных), выражающих единичные понятия и общие представления об этих объектах в языке, речи и культуре народа» [14, 3].

Имена собственные не единожды становились объектом анализа представителей разных областей знания: философов, историков, географов, лингвистов, фольклористов и многих других. К числу исследователей, чей интерес был направлен на поиски сущности имени собственного, принадлежат Аристотель, Платон, Декарт, Джон Локк, А. Х. Гардинер, П. А. Флоренский, В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев, Н. И. Толстой, А. И. Белецкий, А. И. Попов, В. А. Никонов, Р. Павиленис, А. В. Суперанская, В. Д. Бондалетов и др. Благодаря усилиям многих ученых произошло становление ономастики как особого раздела лингвистики.

Во второй половине XX в. у многих лингвистов особый интерес возник к литературной антропонимике. Начиная с работ В. В. Виноградова, заявившего о перспективности и необходимости изучения «... имен, фамилий, прозвищ в художественной литературе, о структурном их своеобразии в разных жанрах и стилях, об их образных и характеристических функциях...» [1, 38], литературная антропонимика стала одним из направлений изучения языка и стиля художественной литературы. О необходимости учитывать специфику значения и функционирования имени в художественной литературе по сравнению с языком и нехудожественной речью, говорил Г. О. Винокур. По мнению ученого, имена в литературе нужно рассматривать как «особый модус ономастической действительности» [2, 245].

Особая эстетическая значимость имени и специфика его функционирования в художественных текстах анализировалась в работах В. В. Виноградова, Б. А. Ларина, Ю. Н. Тынянова, В. Н. Михайлова, В. А. Кухаренко, О. И. Фоянковой, Ю. А. Карпенко, В. М. Калинин и др.

Сегодня не вызывает сомнения мысль о возможности существования у имени собственного определенных коннотаций. В то же время в некоторых исследованиях авторы избегают этого термина, отдавая предпочтение описательным конструкциям или терминам в кавычках. Например, в диссертационной работе А. В. Лахно говорится о фоновой информации имени, о его культурной «нагруженности» [5]. Мы, придерживаясь традиций украинской ономастической школы, вслед за Ю. И. Карпенко, Е. С. Отиным, О. Ю. Карпенко, считаем возможным говорить о коннотативных смыслах имени. Их появление объясняют рядом экстралингвистических причин. К тому же термин «коннотация» охватывает широкий круг семантических, эмоционально-оценочных, стилистических и других компонентов, дополняющих основное предметно-понятийное содержание языковой единицы и возникающих из взаимодействия исходных значений слов и предложений с фоновыми знаниями говорящих под влиянием контекста и ситуации.

Т. В. Матвеева выделяет в коннотации несколько типов компонентов: оценочный или эмоционально-оценочный (эмоционально-экспрессивный, эмотивный), параметрический (компонент интенсивности, указывает на предельную меру признака предмета), стилевой (указывает на традицию употребления слова в одной из сфер общения), культурный (соотносится со знанием образа жизни, традиций и обычаев, мировоззрения народа), образный (характерен для слов в переносном значении, является носителем определенного представления об обозначаемом), гонорифический компонент (связан с этикой взаимоотношений, указывает на иерархическую позицию говорящего по отношению к адресату речи или третьему лицу) [7, 155–157].

Для семантической структуры имени собственного коннотативный компонент является факкультативным. Он возможен лишь у тех из них, которые развили дополнительные оттенки значе-

ния, связанные, прежде всего, с известным для круга носителей языка референтом этого имени, т. е. коннотация возможна лишь у прецедентного имени. Е. С. Отин пишет: «В языке художественной литературы и публицистики, в народно-разговорной речи, территориальных диалектах и жаргонах встречается своеобразный прием вторичной («иносказательной») номинации посредством собственных имен (онимов) с метафорическими, или символическими, значениями. С их помощью «переносно» именуется то, что при нейтральном стиле выражения могло быть обозначено посредством нарицательных имен существительных (апеллятивов). При этом такие слова продолжают оставаться понимаемыми, не теряют своей способности соотноситься с другими собственными именами, воспринимаются в одном ряду с ними» [9, 5]. Прежде всего, автор имеет в виду имена типа *Иван* = «дурак». Возникновению метафорического смысла имени способствует наличие у него прецедентной информации, хорошо известной носителям конкретного национального языка. Имена, имеющие определенные национально-культурные коннотации, способны к различным семантическим интерпретациям в пределах художественного текста.

Многомерное пространство художественного текста независимо от его объема способно актуализировать у слова его семантические перспективы. Говоря о семантических перспективах, мы имеем в виду потенциальную способность лексемы развивать свою семантическую структуру, наполняясь коннотативными оттенками значения.

А. А. Потебня, отвечая на вопрос, что такое «значение» слова, предполагал: «Очевидно, языкознание, не уклоняясь от достижения своих целей, рассматривает значение слов только до известного предела... Без упомянутого ограничения языкознание заключало бы в себе, кроме своего неоспоримого содержания, о котором не судит никакая другая наука, еще содержание всех прочих наук» [10, 19]. Сегодня же языкознание значительно расширило сферу своих научных интересов. Используя, прежде всего, методологию гуманитарных дисциплин, лингвистика развила ряд новых направлений, характерной особенностью которых стало комплексное описание языковых данных. Именно к такому описанию мы хотим обратиться, избрав в качестве иллюстративного материала стихотворение известного современного поэта Б. Чичибабина «Тарас», и показать процесс актуализации коннотаций имени собственного, используя текст этого стихотворения.

Борис Алексеевич Чичибабин (Полушин; 9 января 1923, Кременчуг – 15 декабря 1994, Харьков) – поэт, лауреат Государственной премии СССР (1990). Характеристику поэтического творчества Б.А. Чичибабина можно определить, лишь уточнив, что автор принадлежал к поколению шестидесятников. Истоки поэтики автора критики видят в творчестве Н. А. Некрасова и А. А. Фета. Ю. Милославский, определяя значение личности и творчества поэта для русской культуры, говорит: «Чичибабина будут вспоминать все чаще и чаще, но уже не в качестве «борца с режимом» или «жертвы этого режима», или автора «демократических стихотворений». Это все отплывает за горизонт эпохи, перемальывается в субкультурную муку. При том, что он был плоть от плоти, кость от кости своего времени, ... его поэзия, ..., обращена к перегоревшему, испепеленному, полному тайного раскаяния в своем легкомысленном «пролете» сознанию русского человека наших сегодняшних дней» [8]. Мировосприятие автора отражает особенности времени, в которое он формировался как личность. Он разделяет общечеловеческие ценности, оставаясь представителем своей национальности. Хотя в этом вопросе автор оригинален, утверждая: *У меня такой уклон: Я на юге — россиянин, А под северным сияньем Сразу делаю хохлом* (Родной язык). Родным языком для поэта был русский. На нем написаны все его произведения, в частности и анализируемое стихотворение «Тарас» [15].

Данный поэтический текст, на наш взгляд, является попыткой использования автором семантических перспектив онима как одного из важнейших средств создания образов, выражающих его концепцию. Использование имени украинского национального поэта многозначительно для понимания индивидуально-авторского мировидения и осознания своего места и роли в той многонациональной среде, в которой вырос и жил поэт.

Имя *Тарас* для представителей украинского языкового сообщества является прецедентным именем, при употреблении которого «в коммуникации осуществляется апелляция не к собственно денотату (в другой терминологии – референту), а к набору дифференциальных признаков данного ПИ» [4, 172, 198].

Вынес его в заглавие стихотворения, Б. Чичибабин тем самым перспективно определяет возможные проблемы, которые найдут отражение в тексте стихотворения. Уже в первой строфе автор актуализирует наиболее значимое для него значение, связанное с гением украинского народа Т. Г. Шевченко. Устав от тяжести бремени поэта и «стихов безликих», которые звучат вокруг, автор избрал для себя жизнь и творчество поэта в качестве наивысшего мерила: *Я призванье наше меряю Тарасом, Справедливей меры в мире не нашел*. Уже здесь возникает ассоциат *Тарас мера*. Именно такой экспликацией ассоциата способствуют лексико-семантические и звуковые повторы: *меряю, меры, мире*. Чтобы не было сомнений, о каком именно Тарасе говорит автор, далее

он называет и фамилию: ... *Только самый кровный был один Шевченко – Мне огонь и посох, образ и пример.*

Не отграничивая себя от достижений мировой культуры, изучая и используя опыт классиков западной литературы («Из тюрьмы Лубянской, из тенет застенка Возносили дух мой Гете и Бодлер»), Б. Чичибабин подчеркивает значимость для себя именно Т. Шевченко. Именно он для писателя «самый кровный», т.е. близкий по крови, по национальному родству. Для убедительного доказательства близости двух авторов Б. Чичибабин использует в ряду ассоциатов с именем Шевченко субстантивы *огонь* и *посох*, обладающие символическим значением.

Обращаясь к лексеме *огонь*, вербализующей один из первоэлементов бытия, поэт актуализирует в тексте как один из универсальных его символических смыслов 'середина, центр', так и значение 'чистый' (очищенный огнем). Как отмечает В. В. Жайворонок, огонь дает свет и тепло, два главных источника жизни, что делает его объектом культа у всех народов, символом Божьей силы [3, 105]. Ассоциативные эксперименты, проведенные группой российских исследователей среди представителей славянских лингвокультур, выявили реакции, свидетельствующие о сохранении в когнитивной базе современных носителей русского, украинского, белорусского и болгарского языков именно таких значений, связанных с мифологическими представлениями древних славян [11, 176–178]. Называя Т. Г. Шевченко *огнем*, автор обращается именно к этим, глубинным, смыслам данной лексемы, актуализируя ее символическое значение. К тому же огонь, по наблюдениям М. М. Маковского, в отличие от воды, считался язычниками мужским началом [6, 240–243].

Контекстную актуализацию этого значения, на наш взгляд, поддерживает и лексема *посох*, которая, кроме символического значения 'сверхъестественной силы, связанной с энергией дерева, фаллоса, змеи, руки (указующего перста)' и 'власти над земным миром' [13], символизирует и мужское начало [12].

Первая пара контекстных ассоциатов *огонь и посох* инициирует, по нашему мнению, процессы символизации прецедентного имени Тарас Шевченко.

Следующая пара *образ и пример* эксплицирует механизмы реализации данных процессов, а именно возникновение у оного образно-переносного значения, обусловленного реальной жизнью Кобзаря, основные события которой далее описывает автор стихотворения. Реальные факты из жизни Шевченко наполняют символический компонент значения имени собственного и актуализируют его для читателя. В поле зрения Б. Чичибабина попали голодное «холопское» детство, тюрьма на Кос-Арале, вспоминает автор, «как в селянских хатах, в заповедных скрынях с Библией хранился дедовский «Кобзарь», как царские сотрапы «гения гоняли по тюремным дырам, по сухим пескам», как мужественно боролся с «панством окаянным». За эту стойкость и верность народ в разных уголках земли «кланяется земно батьку своему», а Б. Чичибабин призывает: «Поплывем, громада, морем Кременчугским до горы Чернечей, где лежит Тарас», – отдать дань памяти и уважения великому украинскому поэту.

Вынеся в сильную позицию начала стихотворения (заглавие и первые две строфы) имя собственное и ассоциаты-символы, автор тем самым заостряет внимание читателя и не отпускает до финальной строфы. Здесь Б. Чичибабин снова актуализирует символическое значение имени, используя образы, связанные с образом-символом огня – первоэлементом бытия, дающим свет и тепло: *Светом его сердца вся земля повита, Жаром его мысли мир весь озарен, Слышат все народы строфы «Заповита», Головы склоняя перед Кобзарем.* Оказавшись в своеобразной символической рамке внутри стихотворения, имя собственное, во-первых, наполняется индивидуально-авторским символическим смыслом, во-вторых, использованная автором мифопоэтическая символика убеждает нас в универсальности использованных автором интерпретаций, в-третьих, прецедентное имя в пределах поэтического контекста приобретает свойства образа-символа, значение которого является результатом действия использованных символических смыслов.

Таким образом, художественное мышление поэта, основываясь на мифологической символике некоторых лексем, актуализируемой в тексте, способствует возникновению у прецедентного имени среди дифференциальных таких признаков, которые обусловлены национально-культурными коннотациями.

Список используемых источников

1. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
2. Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку / Г. О. Винокур. – М. : Учпедгиз, 1959. – 492 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 705 с.

4. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
5. Лахно А. В. Имя собственное как объект сопоставительного исследования. Системообразующие свойства имени литературного персонажа в художественном тексте и его переводе: дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. : 10.02.04. «Германские языки», 10.02.20. «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А. В. Лахно. – Москва, 2006. – 219 с.
6. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов / М. М. Маковский. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
7. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 562 с.
8. Милославский Юрий. Русский религиозный «шестидесятник» (к 45-летию Харьковской литературной студии Бориса Алексеевича Чичибабина) / Юрий Милославский [Электронный ресурс] // Новая кожа. – № 2. – Режим доступа: http://nk.kojapress.com/critics/miloslavsky_chichibabin.html
9. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – Донецк : ООО «Юго-Восток» Лтд, 2004. – 412 с.
10. Потебня А. А Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
11. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов. – М., 2004. – 800 с.
12. Словарь символов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/simvol/671>
13. Тресиддер Д. Словарь символов / Д. Тресиддер. – М., 1999. – 193 с.
14. Фоянкова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фоянкова. – Л. : ЛГУ, 1990. – 104 с.
15. Чичибабин Б. А. Тарас [Электронный ресурс] / Б.А. Чичибабин. – Режим доступа: <http://chichibabin.ru/stihi/22.htm>

Анотація. Стаття присвячена проблемі функціонування власного імені в поетичному тексті. Дослідження ґрунтується на розумінні художнього тексту як особливої комунікативної одиниці, в межах якої відбуваються семантичні зміни в структурі оніма. Автор описує вплив міфопоетичних символів на розвиток коннотації власного імені та його перетворення в образ-символ.

Ключові слова: власне ім'я, художній текст, коннотація, образ, символ.

Summary. The article deals with the problem of functioning proper name in the poetic text. This research is based on an understanding of literary text as a special communication unit. Within a literary text semantic changes are taking place in the structure of the proper name. The proper name is analyzed as a component of a literary text. It has an ability to acquire connotative shades of meaning. These connotations can arise only in the precedent name. Connotations are associated with cultural, historical facts, which are important for carriers of a specific national language. A complex method of analysis is using in the article to describe the occurrence of connotations in the proper name. Author of the article analyzed the poem "Taras" of famous Ukrainian poet Boris Chichibabin. He is a poet of the sixties. Poet uses mythopoetical symbols when he nominates the hero. The functioning of mythopoetical symbols "the fire" and "the staff" in the text are described in the article. The poetic context supports the symbolic meanings of of these lexemes. Boris Chichibabin reflects of his world view in the text. Taras Shevchenko is the central figure of individual author's picture of the world, the symbol of purity, of masculinity for poet. He describes a difficult childhood of Shevchenko, his work on the gentry, the struggle against the tsarist regime, the period in prison. Within the poetic context the precedent name acquires the properties of the image-symbol. Symbolic meanings of a proper name are the results of lexem-symbols using and effect of the literary text laws.

Key words: proper name, literary text, connotation, image, symbol.

Отримано: 14.01.2015 р.

“THE NORTHERN LIGHTS” BY PHILIP PULLMAN: THE LINGUISTIC ASPECT OF COLOUR

The language of the fiction represents multicomponent and strictly structuralized type of author's world-viewing. The lexical means, which verbalize colours (coloronims), smells (odoratives) etc., make the understanding of author's intentions, his mental state and also the inner sense of the novel and the poetical world of the author more detailed and full.

The names of the colours have often been the object of interest for psychologists, literary critics, linguists, ethnologists. The study of colour names has quite old tradition and is represented by immense number of publications (A. Wierzbicka, B. Berlin, P. Kay, I. Belov, M. Bolotina, E. Shabasheva, T. Venkel, I. Kovalska, V. Moskovych, N. Ohritska, T. Semashko). Nevertheless, nowadays investigations concerning colour spectrum are still urgent and demanding for many schollars. But for the organic and productive study of colours' names in the linguistics, such aspect of colours' names in the Pullman's picture of the world has not been an object of study for such type researches.

The works of Ph. Pullman have become the object of our interest quite logically. He is one of the most famous children's fantasy-writers. Ph. Pullman's novel “The Northern Lights” is in the list of hundred best novels of all times (the list was published in 2003 in newspaper The Observer). It caused the relevance of our research work.

The main aim of the research is to find out the symbolism of colours' names in the novel “The Northern Lights” by Ph. Pullman. The aim is intended to the tackling of such problems: 1) to base the theoretical aspects of the research; 2) to form the terminological apparatus of the research; 3) to describe the colours, represented in the text of the novel and to find out the lexical means of their representation; 4) to find out the sense and symbolic meaning of the coloronims, represented in the text of the novel.

The vast spectrum of the stylistic and lingvopoetical researches, dealing with the observing and stating the regularity of the word functioning in the idiostyle as well as in the language of fiction in general, is based on the understanding the fact, that poetical word, coinciding with language word, is not identical to it. Thus it is possible to say, that “the poetical word obtains a new function – the direction to the reality of fiction” [8, 292].

Colours and colour names exist in the human conscious as sensual image of colour and as lexical unit. Colour by its nature is an abstract concept and tends to symbolism. The symbolisation of the colour names is everlasting dynamic process of accumulation of some information, categorised in certain way, that represents the peculiarities of the national mentality [7, 10]. The colour vocabulary is an important instrument of explication of the author's intentions. By means of the lexems denoting colours, writer not only verbalises the visible world, but can also show the invisible – feelings, emotions, mental state of the characters. British schollars B. Berlin and P. Kay claim that the process of the origin and developing of the colour names is the certain linguistics universal unit [11, 28 – 29].

The analysis of the stylistic functions peculiarities of the colour names is one of the important aspects of their studying. I. Kovalska has made a great contribution to the solving of this problem. She says that “the semantical structure of the colorative is changing in different functions: from the absolute prevailing of the denotative meaning to its dissapearing and transferring of its connotative components into the main meaning” [4, 68]. As the objects of the reality have quite strictly stated colour features and sometimes are included into the associative sets, which identify certain colour, the choice of adjective for their description in the text is caused by these traditional colour features. That is why the firmest statistically valuable connections between collocated lexical units are stated [3, 14].

Oxford advanced learner's dictionary of current English explains the word “colour” in the following way: “colour – the appearance that things have that results from the way in which they reflect light” [13, 217]. According to this determination we characterise the direct nominations of colours in the novel as the explicit expressing of the category of colour.

In the novel “The Northern Lights” by Ph. Pullman we pay attention on the following: *Lyra could see his legs, in their dark green trousers and shiny black shoes* [14, 5]; *Last of all she packed the alethiometer in its black velvet cloth* [14, p. 98] – the colour names *green* and *black* inform the readers about the colour of the clothes and footwear of a person, naming them directly, i. e. explicitly. There is also an adjective *dark*, in this fragment of the text. It also is the nomination of the dark colourshade, but it does not function as the direct nomination, it only adds some information to the representation of the

green colour. The colour name *black* also adds to its informativeness by means of the adjective *shiny*. In the other context: *...over their reflection in the black water of the high tide* [14, 91], – the writer does not give the additional meanings to the colour, he only verbalises it by means of the adjective *black*. This information is monosemantic and therefore is considered to be explicitly expressed.

In the text of the novel the author often uses colour names for the direct nomination of certain object: *Lyra had taken to wearing a little white leather shoulder-bag everywhere* [14, 86] – the explicit representation of the white colour by means of the adjective *white*. The colour name has only informative character, as well as in such contexts: *I would have had this slide tinted to show you the colours; pale green and rose, for the most part, with a tinge of crimson ...* [14, 23]; – the author verbalises some additional information about the adjective *green*, collocating it with the adjective *pale*. And pink colour (*rose*) is linguistically emphasised by means of the whole phrase *a tinge of crimson*; *...and emerald eyes glittered in the light from the cut glass lamp on the wall nearby* [14, 94] – the representation of green colour is marked by the imaginative verbalisation, due to the using not just the colour name *green*, but *emerald*, in contrast to the other context: *and the green glow of his daemon's eyes beside him* [14, 24]; *Yellow light gloved inside, and the fragrance of coffee drifted out* [14, 100] – the colour is also explicated without additional associations and significations.

The adjective *silver* is often used in the text of the novel. It not only represents the category of the colour verbally, but also informs about the substance, the object is made of: *The Butler came in with a silver tray* [14, 12]; *“That photogram was taken with a standard silver nitrate emulsion”, Lord Asriel said* [14, 21]. The similar feature we can observe, analysing the adjective *golden*, but it firstly informs about substance, and then, as the result, about the colour: *Pantalaimon twisted this way and that, shrieking and snarling, unable to loosen the golden monkey's grip* [14, 87]; *Mrs. Coulter's daemon sprang off the sofa in a blur of golden fur ...* [14, 87].

The direct representation of the information about colours can be observed in such contexts: *The powerful-looking grey-haired man was looking directly at her* [14, 94]; *A stout black-bearded man climbed on to the platform* [14, 134] – adjectives *grey* and *black* collocate with nouns, which they describe by the colour. But the information about the colour is expressed explicitly. *When they were last in Oxford, she and Roger and some of the other kitchen boys from Jordan and St. Michael's College had laid an ambush for them, throwing mud at their brightly-painted narrow-boat ...* [14, 37] – except of the direct nomination of the colour by means of the adjective *bright* the author does not specify what bright colours he represents. He verbalises the whole bright colours spectrum, and it allows reader to imagine and to choose all bright colours to one's taste.

Such text piece as: *Lord Asriel was a tall man with powerful shoulders, a fierce dark face* [14, 13]; *Lyra could see his dark eyes searching among the Scholars* [14, 24] – includes the explicit information about dark colour, but in the first case the adjective *dark*, collocating with the noun *face*, performs additional significations – it not only expresses the colour, but also describes the mental state of a person, what is additionally emphasized by means of the adjective *fierce* in preposition. In other words, colour in this context adds the symbolic meaning, though the information about it is explicit.

He lifted out the first slide and dropped another into the frame. This was much darker; it was as if the moonlight had been filtered out [14, 21] – in this context the information about colour is expressed by means of the grammatical category of the degrees of comparison of adjectives, that gives the additional information as for the colour saturation. The same language instrument author uses in the following text fragment: *And now that same Lord Asriel is held in the farthest coldest darkest regions of the wild ...* [14, 136].

More rare in the contrast with the adjective-colour name *dark* we can point out colour names, representing white colour: *...another man tapped the Professor on the shoulder and spoke quietly to him, at which he turned pale and followed then out* [14, 94]; *He went pale and he fainted right away at the table* [14, 133]. These colour names, except of representing the colour, express the information about the emotional state of a person.

The implicit meaning of the lingual unit we determine as such, which is associationally understood by means of the unity of the explicit means of lingual elements.

In the novel “The Northern Lights” by Ph. Pullman such text fragments are worth attention: *The tree great tables that ran the length of the Hall were laid already, the silver and the glass catching what little light there was* [14, 3] – the author does not use the direct nomination of the colour, but the phrase *what little light there was*, expresses the black colour. In this context *black/dark* colour is expressed implicitly. *The only light in here came from the fireplace, were a bright blaze of logs settled slightly as she looked, sending a fountain of sparks into the chimney* [14, 4] – this context also verbalises *black/dark* colour, but when in the previous context the key words for understanding and imagining the colour are *little light*, in this one the expression of the colour is performed by means of the phrase *the only light*, the information is expressed implicitly.

The noun *light* can express not only *black/dark* colour: ***The door opened, and the light changed in the room*** [14, 5] – in this case colour is represented by the whole phrase, because the word-combination *light was changed in the room* is less informative for readers. It is impossible to understand in what way the light changed without phrase *the door opened*. Only by means of the full sentence we can get the implicit information.

In the fragment: *The horizon was still visible, with the dark shape at the hut and its light snow-covered roof standing out, but the complexity of the instruments was hidden in the darkness* [14, 21] – we can observe the contrast of two colours: *black* та *white*. But these colours are also expressed implicitly, by means of indirect nomination: white colour is verbalised by means of the whole phrase: *light snow-covered roof*. As for the black colour, it is expressed in both ways – explicitly – *dark shape*, and implicitly – *the darkness* – by means of the noun.

Black colour in the text of the novel is expressed by means of other lingual instruments, as in such text fragment: ***The night was full of noises ...*** [14, 99] – black colour is expressed by means of the noun *night*.

The novel “The Northern Lights” by the British writer Ph. Pullman is the first part of the trilogy “His Dark Materials”. It was said about the novel that: “Philip Pullman’s His Dark Materials trilogy is one of the great imaginative works in the English language. It creates a universe so atmospheric and tangible that I am convinced it exists – somewhere”[14]. And it can mean only one thing – the author, by means of the lingual units, represented almost everything, that fills the novel, makes it the complete fragment of the really existing universe, so naturally and lively, that the fairy, imagination about the Lyra and her daemon’s adventures has come alive and become the real picture in the conscious of the reader.

The main colours, which are verbalized in the novel, – black and white, – are verbalized not only by their symbolic meaning. They can symbolize something, almost opposite to commonly accepted, in other words – to show their dualistic nature, emphasizing on the continuity of two beginnings: light and dark, impossibility of being of the goodness’ world without world of darkness and evil. As these two worlds are connected in the humans’ consciousness and generally in the whole history of mankind, in ancient myths, legends and fairy-tales, as well black and white colours are interrelated and interdependent. By connecting of these colours Ph. Pullman one more time claims the main idea of his novel on the background level, adding the green colour – the symbol of magic and wisdom, which is aimed to balance, equalize the dark and light “materials”.

The problem of the colour in the novel “The Northern Lights” by Ph. Pullman is considered to be the envisaging further development on the whole trilogy material and also in the relation with the metamorphosis of the daemons – for the analysis of the deep sense of the peculiarities of human’s soul representation.

References

1. Белов И. А. Цветовые этноэидемы как объект этнопсихолінгвістики / И. Белов // Этнопсихолінгвістика. – М. : Наука, 1988. – С. 50-63.
2. Болотина М. А. Символика цвета в русском и английском языках / М. А. Болотина, Е. А. Шабашева // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – Вып.2. – 2011. – С. 7-12.
3. Венкель Т. В. Синтагматичні, парадигматичні та епидигматичні характеристики прикметників на позначення кольору в англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.04. “Германські мови” – Львів, 2004. – 20 с.
4. Ковальська І. Особливості відтворення стилістичної семантики колірних лексем у перекладі (на матеріалі української та англійської мов) / І. Ковальська // Мовознавство. – 1999. – № 4-5. – С. 67 – 70.
5. Москович В. А. Система цветообозначений в современном английском языке / В. А. Москович // Вопросы языкознания. – 1960. – №6. – С. 83 – 87.
6. Охрицкая Н. М. Лингвокультурологический аспект многозначности цветоименований: дис. ... канд. філол. наук. – Челябинск, 2012. – 22 с.
7. Семашко Т. Ф. Особливості семантики та функціонування слів-кolorативів в українській фразеології: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Семашко Т. Ф. – К., 2008. – 26 с.
8. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології / Л. Тарнашинська. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 534 с.
9. Шевченко Л. І., Дергач Д. В. Колір у науковому опрацюванні А. Вежбицької / Л. Шевченко, Д. Дергач // Компаративні дослідження слов’янських мов і літератур. – Вип. – 16. – 2011. – С. 185 – 192.

10. Яньшин П. В. Эмоциональный цвет: Эмоциональный компонент в психологической структуре цвета / П. В. Яньшин. – Самара: СамГПУ, 1996. – С. 74 – 81.
11. Berlin B., Kay P. Basic colour terms: their universality and evolution / B. Berlin, P. Kay. – Berkley and Los Angeles, California: University of California Press, 1969. – 216 p.
12. Berry E. Philip Pullman: Postcolonial Dark Materials, the Daemon and the Search for Indigenous Authenticity / E. Berry // The Budha of Suburbia: Proceeding of the Eighth Australian and International Religion, Literature and Arts Conference. : RLA Press. – 2004 – 2005. – P. 270 – 280.
13. Oxford advanced learner's dictionary of current English / A. Hornby. – Oxford University press, 2000. – 1422 p.
14. Pullman Ph. Northern lights / Ph. Pullman. – L.: Scholastic press, 2001. – 399 p.
15. Rustin M. A New Kind of Friendship-An Essay on Philip Pullman's The Subtle Knife. / M. Rustin // Journal of Child Psychotherapy. – 9 (2003). – P.227– 242.
16. Webster's New World Thesaurus / L. Charlton. – New York. : Webster's New World, 1985. – 854 p.
17. Wodzak M. Make believe numbers: a multidimensional analysis of Phillip Pullman's mythopoetic vision / M. Wodzak // Analytic teaching and philosophical praxis. – Vol. 29. – №1. – 2010. – P. 17 – 24.

Анотація. Стаття присвячена опису та з'ясуванню особливостей вербалізації кольоро-назв у тексті роману популярного британського письменника Ф. Пуллмана "Північне сяйво". Кольороніми у тексті твору відзначаються неоднаковим семантичним наповненням: колір може виражатися експліцитно чи імпліцитно, різною словотворчою структурою та граматичним оформленням, тобто колір чи певний відтінок кольору часто виводиться асоціативно. Саме асоціації знаходять своє продовження і переростають у знаки та символи, яких вимагає жанр твору.

Ключові слова: кольороназва, вербалізація, експліцитний, імпліцитний, значення.

Summary. The article deals with the description and the analysis of the peculiarities of colour names' verbalisation in the novel "The Northern Lights" by popular British writer Ph. Pullman. The colour names in the text of the novel are marked with different semantic meanings and can be expressed explicitly as well as implicitly. The colour is often perceived associatively. These associations are transformed into the signs and symbols, as it is caused by the novel genre. The main colours, which are verbalized in the novel, – black and white. They can symbolize something, almost opposite to commonly accepted, in other words – to show their dualistic nature, emphasizing on the continuity of two beginnings: light and dark, impossibility of being of the goodness' world without world of darkness and evil. Green colour in the novel is the symbol of magic and wisdom, which is aimed to balance, equalize the dark and light "materials".

Key words: colour name, verbalisation, explicit, implicit, meaning.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 811.161.1: 81'38'42

Сокур И.А.

ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СИНТАКСИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ НАУЧНОГО ТЕКСТА

Проблема объективности научных знаний в целом и их субъективного представления в научном тексте позволяет по-новому взглянуть на проблему взаимоотношений субъективного и объективного в тексте научного исследования. Вопреки частому мнению об объективности научного текста, в нем обнаруживается как объективная, так и субъективная информация, представляющая субъекта познания и процесс познания. Научное знание, выраженное в тексте, включает в себя объективное и субъективное знание в их единстве, являясь специфическим продуктом познавательной деятельности субъекта (автора научного текста).

Совокупность различных средств выражения автора в тексте называют авторизацией. На протяжении последних десятилетий категория авторизации находится в центре внимания функциональных ориентированных студий, в частности в области функциональной стилистики (М.Н. Кожина, М.П. Котурова), прагмалингвистики (Е.А. Барляева, М.В. Максимова), этнолинг-

вистики (И.Л. Барыш), а также в рамках исследования общей проблемы выражения авторского присутствия в тексте и отражения в научном тексте деятельности сознания ученого (Л.М. Лапп).

Несмотря на отсутствие единого определения данного термина, а также на неоднозначность трактовки представленного явления, исследователи признают категорию авторизации обязательной характеристикой речи (текста).

Структурные модели авторизации на материале русского языка подробно описаны Г.А. Золотовой [3]. Суть данного явления, по мнению исследовательницы, заключается в том, что «разнообразными, но вполне поддающимися описанию способами в предложение, содержащее ту или иную информацию об объективной действительности, вводится второй структурно-семантический план, указывающий на субъект, «автора» восприятия, констатации или оценки явлений действительности, а иногда и на характер восприятия» [там же, 263]. Как правило, различные авторизирующие средства употребляются в комплексе, дополняя и усиливая друг друга.

Что касается комплексного изучения функционирования авторизации в тексте научного стиля современного русского языка, то в этом плане авторизация представлена как единица политекстуальности, один из элементов выраженных в смысловой структуре научного текста системы субтекстов, воплощающих личностно-психологическую рефлексию субъекта познания [см., напр.: 1]. В исследовании Е.А. Баженовой отмечается, что данное явление играет важную роль в текстообразовании и имеет прагматический характер. Исходя из особенностей изучаемого ею научного текста, исследовательница обращает особое внимание на когнитивную природу авторизации, ее связь с гносеологическими операциями, выполняемыми мыслящим субъектом [там же]. Таким образом, большинство лингвистических средств можно рассматривать как воссоздающих когнитивное состояние автора.

Языковые средства, участвующие в реализации категории авторизации, направлены на представление и передачу знаний адресату, важных с точки зрения автора. В связи с чем практически весь арсенал разноуровневых лингвистических средств может быть рассмотрен как отражающий когнитивное состояние автора, приобретение им знаний, их обработку, хранение и передачу в процессе текстовой коммуникации. При формировании и оформлении знаний автор опирается на некоторые стереотипные, конвенциональные способы передачи знания, например, пользуется дискурсивными процедурами классификации, характеристики, иллюстрации и т.д., но прибегает и к нетрадиционным способам актуализации той или иной информации и своего отношения к ней.

В то же время исследование категории авторизации на современном этапе развития науки, несмотря на многосторонность и многогранность оценки в работах различных ученых, представляется лишенным целостности, комплексности описания в связи с тем, что при анализе автора научного текста фактически не реализуется синтаксический аспект. Одной из глобальных работ в изучении проблемы развития авторизирующих средств в синтаксической системе русского языка XI – XVIII вв. на материале пояснительных конструкций является исследование Г.В. Маркеловой [5].

Цель статьи заключается в исследовании индивидуально-авторских особенностей синтаксической организации научного текста на материале монографии П.И. Житецкого «Очерк звуковой истории малорусского наречия».

Синтаксическая организация текста является одной из самых важных составляющих, поскольку вербализация речемыслительной деятельности предполагает неизбежное в каждом конкретном речевом акте синтаксическое упорядочение языкового материала. Частотность в употреблении автором тех или иных синтаксических конструкций помогает выявить определенные специфические черты личности говорящего, рассмотреть его психологическую и морально-нравственную характеристику, поскольку их использование является индивидуальным, отражает специфику внутренней организации сознания, индивидуальную картину мира.

По данным монографии возможно обозначить некоторые индивидуально-авторские особенности синтаксической организации научного текста. Приоритетными синтаксическими конструкциями в речи автора являются вставные конструкции и вводные слова, простые одноставные предложения, сложные предложения с разными видами связей между предикативными частями, сложные предложения (с одной подчинительной частью), вопросительные предложения, которые являются центром вопросно-ответного комплекса (ВОК). Рассмотрим сказанное подробнее.

Специфической чертой категории авторизации в научном тексте является использование вставных элементов – того спектра синтаксических явлений, которые квалифицируются как вводные или вставные конструкции. На наш взгляд, специфические качества вставной конструкции способствуют созданию второго плана повествования, дополнительной «информационной сетки», которая, накладываясь на основной текст, формирует историко-культурную атмосферу.

П.И. Житецкий в своей монографии использует **вставные конструкции с дополнительным объективно-информативным содержанием**. Приведем примеры: «*Очень часто в летописях Густынской, Львовской и у Самовидца (XVII) встречаются формы: полицы, тылко и т. п.*» [2, 237]; «*Во второй половине XII в. ятвягов не стало в Подлесье: они не устояли против напора русских сил, направленных на это воинственное племя могущественным Даниилом Галицким (самый опустошительный поход его был четвертый в 1256 г.)*» [2, 274]. Вставные конструкции данного типа содержат различного рода ссылки, попутные замечания, уточнения, поправки, разъясняющие содержание предложения в целом или отдельных его частей. С помощью представленных вставных конструкций П.И. Житецкий уравнивает фоновые знания участников коммуникации, а также выражает свое присутствие.

Встречаются также в монографии **вставные конструкции, которые помогают автору выразить свое отношение к сообщаемой информации, передать свое эмоциональное состояние и т. п.** Приведем примеры: «*Даже летописцы XVII в., возвышавшиеся иногда до патриотического одушевления, проникнутого глубокою скорбью бедствиях родной земли, немного обронили (по крайней мере в звуковом отношении) примет, по которым можно было бы узнать позднейшие звуковые особенности народной речи*» [2, 292]; «*Одни из диалектических различий вымерли, не успев получить общерусского значения, другие живут в некоторых русских говорах и до настоящего времени в виде архаических окаменелостей (такова, по всей вероятности, северно-великорусская мена согласного ц с ч, и наоборот)*» [2, 262]. Посредством данных вставных конструкций автор воздействует на адресата напрямую, давая оценку определенной информации основного высказывания, комментируя ее со своей точки зрения, привлекая к ней внимание читателя, тем самым побуждая его к определенному, необходимому автору, восприятию этой информации. Как показал анализ монографии П.И. Житецкого «Очерк звуковой истории малорусского наречия», вставные конструкции демонстрируют ассоциативность мышления субъекта речи, характеризуют его как человека, стремящегося к точности изложения: он пытается предельно конкретно выразить свою мысль, помогает адресату постичь его мыслительную деятельность.

В свою очередь, **вводные слова**, которые использует в научном тексте П.И. Житецкий, служат для выражения субъективного отношения автора, его эмоциональных реакций, интеллектуальных оценок: «*Правда, в этом случае между звучным и отзвучным согласным получится легкая пауза с едва заметным гласным оттенком, но этим самая возможность соседства звучных с отзвучными нисколько не устраняется*» [2, 149]; «*Может быть, это начертание есть остаток стародавнего выговора, в котором смешанно звучало то, что впоследствии специализировалось в разные звуки*» [2, 73]; «*Но, к сожалению, границу давности Максимович отодвигает в такую даль, что нет никакой возможности следовать за ним в этом направлении*» [2, 6]; **указывают на связь мыслей ученого, последовательность изложения**: «*Следовательно, оно обнаружилось не только в отрицании несходных элементов, но и в ассимиляции сходных*» [2, 43]; «*Таким образом, исходным пунктом, от которого началось развитие древнерус. языка, был язык славянский*» [2, 40]; **ориентируют на индивидуально-субъектную ориентацию высказывания**: «*В этой недосказанности "мыслей", заключается, по нашему мнению, причина указанной нами двойственности*» [2, 25].

Говоря о предложениях в научном тексте ученого, следует отметить, что в рамках монографии П.И. Житецкого они вступают в определенные отношения, которые, прежде всего, зависят от их возможностей взаимодействовать в соответствии с авторской идеей.

В сфере синтаксиса простого односоставного предложения прослеживается широкое употребление **определенно-личных предложений**. Приведем примеры: «*Обратимся к письменным памятникам*» [2, 53]; «*Перейдем к смешению п с і*» [2, 75]. Автор использует данный тип простого односоставного предложения для выражения непрерывности и бесконечности процесса познания, выраженного в письменном тексте, несмотря на его временную разорванность, открытый характер интертекстуального научного диалога. Об этом свидетельствуют глаголы повелительного наклонения в форме 1 л. мн. ч. *обратимся, перейдем*. Побуждение к совместному с адресатом действию, называемого глаголом, эксплицирует в данный момент коммуникации обоим ее участникам. И адресант, и адресат по воле автора не только эксплицируются на текстовой поверхности, но и призываются к определенной активности, которая может выходить за пределы конкретного текста.

Как показал анализ текста научного исследования П.И. Житецкого, другие типы простых односоставных предложений, в частности обобщенно-личные, неопределенно-личные и безличные предложения, не употребляются ученым в тексте монографии.

В результате исследования синтаксических особенностей текста монографического исследования П.И. Житецкого было обнаружено преобладание сложных по структуре предложений. На наш взгляд, определяющую роль при выборе П.И. Житецким того или иного типа сложного пред-

ложения оказывает возможность воссоздать с помощью этой конструкции те или иные детали динамической, деятельностной, а также статистической картины материального и идеального мира. Ученый использует сложное предложение, как самостоятельную речевую структуру для оформления своего высказывания тогда, когда фрагмент действительности, который отображен в сознании ученого, складывается вследствие взаимодействия отдельных ситуаций, которые находятся между собой в иерархических отношениях. Как отмечает Е.С. Кубрякова, «выбирая ту или иную синтаксическую структуру, говорящий выбирает тем самым русло потока речи. В выборе этой конструкции он уже сделал содержательный шаг в установлении своего отношения к происходящему и его участникам, в определении их ролей и т. д., он принял определенное решение относительно способа представления ситуации» [4, 103].

Наиболее многочисленную группу в монографическом исследовании составляют *сложные предложения с разными видами связи*. Используя данный тип предложения, П.И. Житецкий получает возможность отразить сложность, взаимосвязанность и взаимообусловленность событий реальной действительности, все оттенки мысли, динамику развития действия в единстве всех аспектов. Например: «*Источники у нас, главным образом, письменные, – но они – свидетели периодов более поздних, тех периодов в жизни языка, когда он, под влиянием исторической обстановки, шел по пути диалектического искажения, – и вот почему этот позднейший процесс искажения мы иногда принимаем за процесс диалектического роста*» [2, 25]; «*От этого наука ни в коем случае не страдает, а напротив того, даже выигрывает, потому что односторонние обобщения, как бы они ни были несостоятельны, бесспорно, имеют одно хорошее качество: пробуждают мысль к открытию новых путей, которые приведут к новым, более широким и верным обобщениям*» [2, 3]. Анализ этих предложений показал, что комбинация разных видов связи в сложных предложениях в научной речи П.И. Житецкого весьма разнообразна. На наш взгляд, такое богатство соединения синтаксических отношений в представленных конструкциях свидетельствует о разнообразии логико-познавательных операций, производимых автором в процессе научного поиска. Объединяя научные факты в одну синтаксическую структуру с различными синтаксическими отношениями, П.И. Житецкий тем самым выводит на поверхность сложные логико-смысловые отношения между этими научными фактами. Таким образом, синтаксис предложений участвует в передаче основ научной картины мира автора.

Другую многочисленную группу в тексте монографического исследования составляют *сложноподчиненные предложения* (с одной подчинительной частью). Используя данный тип сложного предложения для оформления своего сообщения, П.И. Житецкий определяет свое видение той ситуации окружающего мира, которая является предметом коммуникации. Он предпочитает следующие виды подчинительных отношений: **причинные**: «*Сами группы изучать будем по украинскому говору, так как в нем малорусский консонантизм достиг наибольшей своей типичности*» [2, 150]; **условные**: «*Если нам желательно дать ей вероятность некогда существовавшего факта, то мы должны устранить из своих понятий представление о неподвижном единообразии предполагаемого нами праязыка*» [2, 31]; **целевые**: «*Работу эту мы взяли на себя для того, чтобы как можно глубже заглянуть в звуковую природу малорусского наречия*» [2, 16]; **изъяснительные**: «*Известно, что в древнеславянском наречии т смягчалось в шт, а д в жд*» [2, 238]. Употребление сложноподчиненных предложений с придаточными частями определенного вида помогает автору донести адресату конкретные смысловые связи между описанными научными явлениями. Тем самым автор расставляет однозначные логико-смысловые акценты, что поможет читателю понять научную концепцию П.И. Житецкого.

Таким образом, любое обращение ученого к сложному предложению является значимым, поскольку, именно с помощью этой синтаксической конструкции, он определяет свое видение той ситуации окружающего мира, которая является предметом коммуникации. В свою очередь, когнитивный потенциал сложного предложения дает возможность П.И. Житецкому в пределах единого речевого акта передать информацию минимум о двух эксплицитно представленных предложениях, отображающих фрагмент действительности, который оказался в сознании отправителя речи. С помощью представленных синтаксических структур выражаются такие семантические отношения, которые коррелируют с определенным видом мыслительного процесса ученого.

Одним из активных средств, которые использует П.И. Житецкий в представленном научном тексте стали *вопросительные предложения*, являющиеся организационным центром вопросно-ответных комплексов (ВОК). Это связано с тем, что научное исследование имеет теоретический характер и посвящено дискуссионным проблемам. По нашему мнению, обращение ученого к ВОК свидетельствует о глубокой личной заинтересованности автора в разрешении обсуждаемой проблемы, а также о привлечении внимания читателя к необходимости ее разрешения. Ученому

удается за счет четко сформулированного вопроса ясно представить логику своего рассуждения, акцентировать для собеседника наиболее значимые аспекты обсуждаемой проблемы. Наиболее распространенным типом ВОК, который использует П.И. Житецкий в тексте монографии, является вопросно-ответный комплекс, отражающий автокоммуникацию (термин Ю.М. Лотмана). И.А. Сеница отмечает: «В этом случае ВОК выступает средством создания фиктивно-вопросительных диалогических отношений, антропоцентрический вектор субъективности которых сосредоточен на одном субъекте – адресанте коммуникации, выполняющем и роль адресата» [6, 193–194]. Адресант коммуникации становится и ее адресатом. Приведем пример: «*Что же стало с русским языком? Мы указали на едва мерцающие проблески самосознания в первых попытках, может быть, независимо от славянского образца, записать устную речь, – указали на сомнительное предание о евангелии и псалтыри русской, – но этих фактов слишком недостаточно для того, чтобы допустить в ту отдаленную эпоху среди русских племен появление такого наречия, которое выступало бы из ряда других с преобладающим значением в культурной роли по отношению к другим наречиям*» [2, 32].

Ученый использует и вопросно-ответный комплекс, в котором адресант и адресат представляют разных субъектов коммуникации. В данном типе вопросно-ответного комплекса адресат, как правило, назван непосредственно. Приведем пример: «*С другой стороны, Срезневский совсем не отказывается от мысли, что было два языка. Как же быть? Два или один? Одно из двух: или было два языка, и в таком случае требовалось признать и указать существенно типические черты различия между ними, следовательно, не могло быть речи о едином языке. Если же сложилось такое убеждение, что индивидуальных особенностей, которые бы составляли природу того и другого языка совсем не было, то был, следовательно, один язык, поэтому неудобно говорить о двух языках*» [2, 21].

Достаточно часто П.И. Житецкий в монографии ставит целый комплекс, цепь вопросов, которые взаимодополняют друг друга. В таких случаях первое вопросительное предложение является своеобразным сигналом, который активизирует внимание читателя и настраивает его на восприятие следующей значимой информации. Последующие вопросы представляют собой рассуждения автора. С их помощью адресат погружается в объяснительный процесс и становится уже не просто читателем, а соавтором. В результате ответ воспринимается адресатом как продукт совместного поиска: «*Спрашивается, был ли момент, соединяемый с идеей праязыка, для русских наречий? Был ли праязык русский? Судя по аналогии с другими языками, следует предположить момент общерусский – такой момент, в котором, рядом с диалектической пестротой русских наречий в их первоначальном виде, существовала типическая близость между ними в основных чертах. Не так легко ответить на другой вопрос: к какому времени относится общерусская эпоха языка, т. е. составляет ли она доисторическую давность или же историческую? Полагать надобно, что с того времени, как восточные славяне, населившие русскую равнину, начали входят между собой во взаимные соглашения для общих предприятий, между ними должны зародиться зачатки такого языка, который служил бы посредствующим органом для выражения общих интересов. Таким образом, должно было нарушиться диалектическое равновесие, соединенное с идеей праязыка*» [2, 31].

Анализ вопросно-ответных комплексов, используемых П.И. Житецким в тексте монографии «Очерк звуковой истории малорусского наречия», позволяет сделать вывод о том, что внутритекстовый диалог, реализуемый с помощью данной синтаксической структуры, помогает автору установить контакт с читателем, активировать внимание и мышление адресата с целью подчеркивания наиболее значимой информации, формировать интерес адресата к предмету изложения, а также свидетельствует о глубокой личной заинтересованности автора в разрешении обсуждаемой проблемы.

Таким образом, приоритетные конструкции в синтаксической организации личности П.И. Житецкого (вставные конструкции и вводные слова, простые односоставные предложения, сложные предложения с разными видами связей между предикативными частями, сложные предложения (с одной подчинительной частью), вопросительные предложения, которые являются центром вопросно-ответного комплекса (ВОК)) образуют специфическую форму реализации и отражения тех или иных интеллектуальных, эмоциональных и духовных характеристик личности ученого. Наличие таких характеристик определяет уникальную природу синтаксических единиц, в которых отражается автор, специфика внутренней организации сознания ученого и индивидуальная картина мира П.И. Житецкого.

Перспективы дальнейших исследований заключаются в применении различных подходов к изучению языковых особенностей научных текстов П.И. Житецкого, в углублении изучения соотношения содержания и формы научного текста, в частности в плане тексто-структурных, когнитивных, коммуникативных и лингвокультурологических характеристик.

Список використаних джерел

1. Баженова Е.А. Научный текст в аспекте политекстуальности / Баженова Е.А. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 2001. – 272 с.
2. Житецкий П.И. Очерк звуковой истории малорусского наречия / Житецкий П.И. – К., 1876. – 376 с.
3. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Золотова Г.А. – М.: Наука, 1973. – 351с.
4. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Кубрякова Е.С. – М.: Наука, 1986.
5. Маркелова Г.В. Развитие средств авторизации в синтаксической системе русского языка: история пояснительных конструкций: семантический и функциональный аспекты: учеб. пособие / Галина Викторовна Маркелова – Тверь, 1994. – 85 с.
6. Сеница И.А. Языковая личность автора в научно-гуманитарном тексте (коммуникативный, культурологический, образно-стилистический аспекты): дис. ... доктора филол. наук: 10.02.02 / Сеница Ирина Анатольевна. – К., 2007. – 516 с.

Анотація. У статті досліджуються індивідуально-авторські особливості синтаксичної організації наукового тексту. Вивчаються синтаксичні одиниці, які відображають специфіку внутрішньої організації свідомості, індивідуальну картину світу П.Г. Житецького.

Ключові слова: індивідуально-авторські особливості, синтаксичні одиниці, науковий текст, індивідуальна картина світу, П.Г. Житецький.

Summary. The individual-author features of syntactic organization of scientific text are investigated in the article. The author of the scientific research is recognized as a qualificatory component of scientific communication that allowed educating the subjective constituents of cognition process, represented in the text of monographic research. Syntactic constructions in the scientific text are studied. Syntactic constructions represent the specific of internals of consciousness, individual picture of the world of P.G. Zhiteckij and the use of these means is connected with the necessity to make the presentation of objective scientific information comprehensible and interesting for a general reader as well as with the author's desire to convince the reader of the truth of his point of view on the questions touched upon in the scientific text.

Key words: the individual-author features, syntactic constructions, scientific text, individual picture of the world, P.G. Zhiteckij.

Отримано: 23.02.2015 р.

УДК 811.161.2'282

Стецик Х.М.

ФУНКЦІЇ НАДДНІСТРЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ В ХУДОЖНІЙ МОВІ А. ЧАЙКОВСЬКОГО

Одним із актуальних завдань сучасної української лінгвістики є вивчення взаємодії художньої мови і територіальних діалектів. Таке дослідження важливе для з'ясування закономірностей репрезентації говорів у мові художньої літератури, встановлення складу, способу вживання діалектних одиниць, визначення функціонального навантаження та статусу діалектизмів у творах. “Мова белетристики виступає середовищем, у якому здійснюється безпосереднє контактування діалектної і літературної форм мови” [1, 3]. Тому ґрунтовний аналіз застосування говіркових одиниць у художньому мовленні сприяє розв'язанню проблеми взаємодії літературної мови і діалектів [3].

Питання співвідношення діалектних і літературних мовних елементів у структурі художнього тексту постійно перебуває в полі зору українських мовознавців. У працях В. Грещука і В. Грещук [3], Ф. Жилка [4], Б. Кобилянського [6], І. Матвіяса [7; 8] та ін. проаналізовано специфіку використання гуцульського, покутського, бойківського, буковинського говорів в українській художній літературі. Наддністрянський діалект у такому аспекті досліджений значно менше. Предметом вивчення стали наддністрянські говіркові елементи в художньому мовленні Б. Голода [2], М. Шашкевича [5] та М. Яцкова [9]. Мова художніх творів А. Чайковського з погляду відображення в ній наддністрянського говору ще не була об'єктом дослідження, що зумовлює актуальність теми нашої розвідки.

Метою статті є аналіз особливостей застосування наддністрянського діалекту в мові прози А. Чайковського.

Тенденції взаємодії говорів і художньої мови, мотиви, спосіб використання діалектизмів у художньому тексті в різні періоди розвитку української літературної мови зумовлюються неоднаковими чинниками. На сучасному етапі вживання говіркових елементів у художніх творах здебільшого мотивоване стилістичними настановами – відтворенням місцевого колориту, мовною характеристикою персонажів, локалізацією зображуваних подій – і становить відступ від чинних мовних норм.

Інший статус і функціональне навантаження мають діалектизми в художній літературі кінця XIX – початку XX ст. – в період існування західноукраїнського варіанта літературної мови. В умовах неусталеності й браку нормалізації й кодифікації літературної мови тогочасні галицькі письменники орієнтуються на мовні норми місцевих говірок, мимовільно використовуючи діалектні одиниці в художніх текстах без заздальгідь визначеної стилістичної мети. Діалектизми в художній літературі означеного періоду виконують комунікативну функцію, виступають органічною складовою тодішньої західноукраїнської літературної мови. Як діалектні, такі мовні одиниці кваліфікуються з позиції норм сучасної української мови.

Закономірності розвитку української літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст. відображені в прозі А. Чайковського. Мовна особистість письменника формувалася під впливом наддністрянського діалекту – дитячі і юнацькі роки він провів у селі Гординя Самбірського району – території поширення цього говору. Тому наддністрянська діалектна стихія виразно виявляється у творах А. Чайковського.

Діалектизми автор розглядав як джерело, основу формування літературної мови і вказував на необхідність надання їм “права громадянства”. Аналізуючи стан тогочасної художньої мови в статті “В справах нашої письменницької мови”, він зазначав: “Наша народня українська мова багата на різні наріччя-діялекти <...> Ми їх не вживаємо, вважаючи те за провінціалізм, льокалізми і т. п. Та ми їх ще гаразд не розслідили й не знаємо, які мовні скарби ховаються в тих різних діялектах, які там мовні перлини, що їх тільки брати б повними пригорщами до нашої літературної мови. Нам би слідувало в тій велетенській праці розвитку письменницької мови подбати про те, щоб ті діялекти спрямувати в одне велике мовне річище <...> Коли цього доконаємо, тоді викинемо з письменницької скарбниці всі “прийдешності”, а на їхнє місце дамо право громадянства тому всьому, що створив дух українського народу за останню тисячу літ свого розвитку” [15, 361]. Отже, А. Чайковський виступав за активне введення діалектної лексики в художні твори з метою зробити її надбанням літературної мови. Орієнтуючись на говіркову основу останньої, письменник у своїх творах широко використовував діалектні особливості наддністрянського говору. Вживання діалектизмів у мові прози А. Чайковського переважно не мотивоване зображенням місцевих реалій і не пов’язане з відтворенням особливостей усної мови персонажів. Говіркові риси в художніх текстах використані не тільки в мовленні героїв, а й у мові автора, тому в творах немає чіткого розмежування мовних елементів на літературні й діалектні. Як стилістично нейтральні мовні одиниці, наддністрянські діалектизми введені А. Чайковським як в оповідання з життя сучасного йому галицького села, так і в історичні повісті про Козаччину. Наприклад, у творі “Віддячив ся” (1913), дія якого відбувається в Лівобережній Україні, а персонажами виступають запорізькі козаки, автор ужив низку наддністрянських діалектних форм, пор.: Густий непроглядний туман заляв широкий до безкраю степ лівобережної України. Ще *йно* свитає. Степом їде козак-запорожець. Він ще не старий. Найбільше буде йому *трийцять* літ з роду. Запорожець молив ся завзято хочачи прибити в собі неміле *вражине*, яке викликав заяць.

– Воно все гарно – говорив козак – коли б лише знати, в який світ завела мене нечиста сила. Годило ся б відпочити і поспідати. І *коневи* спочити треба. Кошовий сердитий буде, вилає, *коби* не що гіршого, та годі!

Поява діалектизмів у наведеному фрагменті тексту є наслідком розвитку тогочасної літературної мови в Галичині. Закінчення *-e* в іменниках середнього роду (*вражине*), флексія *-ови* в давальному відмінку іменників II відміни (*коневи*), звук *й* замість *д* у числівниках (*трийцять*), частки *йно*, *коби* є нормативними для західноукраїнського варіанта літературної мови. З погляду норм сучасної української мови ці мовні форми розглядаються як діалектні, але спеціальних художніх функцій у такому контексті вони не виконують.

Діалектними з позицій сучасної української літературної мови в художніх творах А. Чайковського виступають і такі мовні риси.

Голосний *и* вживається замість *і* на початку слова: – Може й знаю, та там вже не Чорноусенко, а як небудь *инакше* зветь ся... (Віддячив ся, с. 19).

Етимологічний *e* після *ч* послідовно не переходить в *o*: На дворі стало *вечерити* (Не піддавай ся біді, с. 22).

Давній *o* перед наступним складом із наголошеним *a* не перейшов у *a*: Воно якийсь голодра-нець конокрад, не *богато* з такої здобичі поживиш ся (Віддячив ся, с. 27).

Приголосний *r* депалаталізується там, де в літературній мові виступає м'яким: Турко черво-ний мов *бурак* пересунув свій кашкет геть аж на праве вухо дашком (Малолітній, с. 11).

Приголосні *з, с, ц* перед губними з *і, я* пом'якшуються: В тій хвилі вийшов місяць з за хмари і *присьвічував* йому в тій роботі (Не піддавай ся біді, с. 9).

Звук *л* переходить у *в* перед приголосними: Ось тобі мій синку глоток *горівки*, зараз і сили набереш (Віддячив ся, с. 14).

Приголосні *ц, с* депалаталізуються у суфіксах *-цьк-, -ськ-*: <...>таке мале, а вже від *мученицької* смерти втікати мусить (Козацька помста, с. 6); Хата відріжняла ся від інших *сельських*, бо була на підмуровану (Не піддавай ся біді, с. 45).

На місці літературного *хв* виступає звук *ф*: Лакей відчинив якусь невеличку *фіртку* й повів їх темними вузькими сінми (Козацька помста, с. 75).

Колишнє звукосполучення *єр* між приголосними перейшло в *ер*: Андрій устав раніше, об-мився студеною водою під *керницею* (Малолітній, с. 18).

У звукосполучі *вй* замість *й* виступає *л*: Здоров, хлопче, пчихай на *здоровля* (Віддячився, с. 14).

Іменники середнього роду мають закінчення *-е* в називному та знахідному відмінках однини: У нього було гарне напрочуд личко та кучеряве *волосе* мов у баранця (Віддячив ся, с. 14).

У давальному відмінку однини іменників II відміни вживається флексія *-ови, -еви*: *Хлопцєви* були зв'язані позад руки сирівцем (Віддячив ся, 14).

Іменники III відміни та I відміни м'якої групи в родовому, давальному і місцевому відмінках однини закінчуються на *-и*: Він мусить стати людиною поступовою, а *при* його *талановитости*, це буде не важко (Панич, с. 140).

Для родового відмінка множинних іменників характерна флексія *-ий*: Се знане *людей* по-служило йому до того, що свого часу мав у всіх справах рішаючий голос (З ласки родини, с. 14).

Прикметники м'якої групи відмінюються за твердим типом основи: Добрячі Донці не пусти-ли з *порожною* торбою (Віддячив ся, с. 14).

Форми вищого і найвищого ступеня прикметників утворюються за допомогою суфікса *-ійш-*: <...> а ти колись дізнаєш ся, що нема *лютішого* звіра на чоловіка, як сам чоловік (Віддячив ся, с. 23).

Часто вживається займенник *тамтой*: – А тепер йдіть тату з *тамтого* будинку до сінїй до бюро (Панич, с. 123).

У числівниках від *одинадцять* до *двадцять*, а також *тридцять* звук *д* заступає приголосний *й*: Він якраз за чотири роки скінчить, а її буде *дев'ятнайцять* (Панич, с. 91).

Числівники *обидва, обидві* мають форму *оба, обі*: Над вечером вернули Явтух з Максимом. *Оба* були під чаркою (Віддячив ся, с. 111); Він сів на лаві і держав сестру за *обі* руки (Не піддавай ся біді, с. 17).

Дієслова з основою на *г, к* в інфінітиві зберігають давній суфікс *-чи*: Сюди прийшло двох жидів з місточка, <...> щоби *помочи* землякові (Не піддавайся біді, с. 62).

Аналітичні форми 3-ої особи однини наказового способу творяться за допомогою частки *най*: Сідайте їсти в кого є ложка, а у кого нема, *най* їсть долонею або постолом (Віддячив ся, с. 123).

У часових конструкціях вживається прийменник *по*: *По обіді* зачав Тучко ладити наймитови бричку (Малолітній, с. 22).

Підмет виражається іменником у формі родового відмінка: Як зійдеться таких *двох жовтодзьобів*, то яке то буде господарювання? (Малолітній, с. 19).

При перехідних дієсловах прямиї додаток – назва живих істот – виступає в називному відмінку: – Чого ти *діти лякаєш* проти ночі? – говорив Явтух (Віддячив ся, с. 124).

Нерідко вживаються конструкції давального відмінка без прийменника замість словосполу-чення родового відмінка з прийменником *у*: Нема стемплів... Як був похорон дитини, хтось *мені вкрав* (З ласки родини, с. 340).

Зазначені діалектні риси, що відображені в художніх творах А. Чайковського, вважалися загальноприйнятними для західноукраїнського варіанта літературної мови, у сучасній мові вони не закріпилися.

Використання наддністрянського говору в художньому мовленні А. Чайковського, як показує аналіз складу говіркових рис, специфіки їх функціонування в мові автора та в мові героїв творів, тільки в окремих випадках має на меті досягнення художнього ефекту. Про усвідомлення автором здатності діалектних мовних одиниць виконувати стилістичні функції свідчить той факт, що окремі діалектизми письменник вводить лише в мовлення персонажів. Такі говіркові риси, як енклітичні та редульовані форми займенників (*го, му, тому*), форми майбутнього

часу, утворені з *бути* та дієслова в минулому часі (*будеш правив, буду платив, буде сіяв*), фонетично й морфологічно змінені залишки перфекта в минулому часі дієслів (*зробилисьте, сь сказала, обіцялисте*) не вживаються в авторській мові, не засвідчені вони й у мові героїв історичних повістей. Як позанормативні елементи літературної мови, що мають територіальну віднесеність, вони виступають засобом мовної характеристики персонажів твору, їх етнографічної та соціальної ідентифікації.

Отже, в художній мові А. Чайковського зафіксовано низку наддністрянських говіркових ознак. Більшість діалектних одиниць у творах вжиті без заздалегідь визначеної стилістичної мети. Вони використані в ролі літературної мови, введені і в мовлення персонажів, і в мову автора. Стилiстичне застосування наддністрянського говору в художніх текстах А. Чайковського простежується лише в окремих випадках і виявляється у вживанні автором деяких діалектних форм тільки в мовленні героїв.

Подальші перспективні напрями дослідження використання наддністрянського діалекту в мові А. Чайковського пов'язані з аналізом діалектної лексики в творах, з'ясуванням її функціонального навантаження.

Список використаних джерел

1. Грещук В. Діалектне слово в художній мові / Василь Грещук // Українознавчі студії. – 2010 – 2011. – № 11-12. – С. 3-11.
2. Грещук Василь. Наддністрянський діалект у мові новел та оповідань Б. Голода / Василь Грещук, Валентина Грещук // Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції / упор. М. Федурко, В. Котович, Г. Філь. – Дрогобич: Посвіт, 2011. – С. 93-102.
3. Грещук Василь. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
4. Жилко Ф. Т. Мова новел Марка Черемшини / Ф. Т. Жилко // Українська мова і література в школі. – 1954. – №4. – С. 20-31.
5. Кисілевський К. Говорові особливості Шашкевичевої мови / К. Кисілевський // Маркіян Шашкевич на Заході / упор. Я. Розумний. – Вінніпег: Інститут-Заповідник Маркіяна Шашкевича, 2007. – С. 193-205.
6. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. – К., 1960. – 276 с.
7. Матвіяс І. Відображення говорів у мові Леся Мартовича / І. Матвіяс // Культура слова. – Вип. 73. – К., 2010. – С. 80-84.
8. Матвіяс І. Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Марка Черемшини / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2011. – №2. – С. 14-18.
9. Матвіяс І. Діалектизми в мові творів Михайла Яцкова / І. Матвіяс // Українська мова. – 2013. – № 1. – С. 20-23.
10. Чайковський А. Віддячив ся: Оповідане з козацької давнини для української молоді / А. Чайковський. – Вінніпег, б. р. – 248 с.
11. Чайковський А. З ласки родини: Повість у 3-х ч. / А. Чайковський. – Ч. 1. – Edmonton: Prosvita, б. р. – 352 с.
12. Чайковський А. Не піддавай ся біді: Оповідане зі селянського життя / А. Чайковський. – Edmonton, б. р. – 67 с.
13. Чайковський А. Олюнька: Оповідане з життя хоначкової шляхти / А. Чайковський. – Edmonton, б. р. – 191 с.
14. Чайківський А. Панич: Повість з галицького життя / А. Чайківський. – Львів; Тернопіль; Нью-Йорк: Поділля, 1926. – 259 с.
15. Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Андрій Чайковський. – Львів, 2002. – Т. 1. – 514 с.

Анотація. У статті досліджено художню мову А. Чайковського з погляду відображення в ній наддністрянського говору. Проаналізовано особливості використання діалектизмів у контексті розвитку тогочасної літературної мови в Західній Україні. Визначено статус і функціональне навантаження говіркових елементів у структурі художнього тексту А. Чайковського.

Ключові слова: наддністрянський говір, діалектизм, літературна мова, художня мова, мовна норма.

Summary. In this article the artistic language of A. Tchaikovsky in terms of reflecting it Upper-Dniester dialect is explored. The features of dialect use in the context of contemporary literary

language in western Ukraine are analyzed. The status and functional loading of dialectal elements in the structure of A. Tchaikovsky literary text is determined. It is established, that the use by the author most of Upper-Dniester dialectal units in works is not associated with stylistic guidelines. In the conditions of instability and lack of normalization and codification of literary language writer was focusing on language with local dialects, spontaneously, unconsciously introduced Upper-Dniester dialectal elements in literary texts without predetermined stylistic goal. Dialects perform in A. Tchaikovsky works of communicative function, are the organic component of contemporary Western literary language. As dialectal such linguistic units are classified only in terms of standards of modern Ukrainian language. As stylistically neutral language forms writer uses Upper-Dniester dialects in speech and in language of author fiction, introduces them to the story of the life of contemporary Galician village and a historical novel about the Cossacks.

Use of dialect in artistic speech of A. Tchaikovsky only in some cases is directed on reaching stylistic effect. Some of dialect features (simplified and reduplicated forms of pronoun, forms of future tense created from auxiliary and verb used in the past tense, phonetically and morphologically edited remains of perfect in verb's past tense) writer purposefully uses only in the language of the characters to create local flavor, linguistic description of characters in stories, their ethnographic and social identity.

Key words: *Upper-Dniester dialect, dialecticism, literary language, art language, language norms.*

Отримано: 19.01.2015 р.

УДК 811.161.2'373.7

Судук І.І.

СЕМАНТИКА СТІЙКИХ БІБЛІЙНИХ ПОРІВНЯНЬ

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки вивчення мовної картини світу є особливо актуальним, оскільки дозволяє розкрити, як у тій чи іншій мові відображені особливості життя народу, його ментальність тощо. Дослідження мовної картини світу Біблії є необхідним для глибокого розуміння сакральних текстів, забезпечення адекватного перекладу їх на різні мови.

Біблія як витвір книжності характеризується наявністю багатьох засобів створення образності, одним з яких є порівняння. Вони є невід'ємним атрибутом біблійних текстів. Вчені-мовознавці неодноразово зверталися до вивчення мови Біблії, але здебільшого їхня увага була зосереджена на дослідженні біблійної фразеології та семантики лексем-символів (Г. Бурдіна, Л. Грановська, М. Демський, О. Сафронова, Л. Шевченко, Е. Сікорська), особливостей синтаксичної організації тексту перекладів Святого Письма (А. Галас, Т. Мороз, С. Харченко, С. Шабат), їх стилістичних особливостей (О. Горбач, М. Лесюк). Компаративні конструкції у цих та інших працях згадані тільки принагідно. Проте, зазначимо, що біблійні порівняння відзначаються різноманітністю структури, семантики і функцій. Серед них виділяється група повторюваних порівнянь, які репрезентують ключові поняття картини світу народів-творців Біблії, мають значне стилістичне навантаження.

Мета статті – вивчення семантики виділеної групи біблійних порівняльних конструкцій, їх стилістичного навантаження та ступеня репрезентації ними елементів картини світу давніх народів.

Відзначимо, що дотримуємося погляду на порівняння як на чотирикомпонентну структуру, яка складається із суб'єкта порівняння (того, що порівнюється), об'єкта порівняння (того, з чим порівнюється суб'єкт), основи порівняння (ознаки, за якою зіставляються суб'єкт і об'єкт) та показника порівняння (засобу вираження порівняльної семантики).

Відтворюваність повторюваних порівнянь у різних книгах Біблії, незмінність об'єктної частини і варіативність суб'єкта при ній [9, 51; 1, 44] – ці ознаки дали змогу кваліфікувати їх як стійкі порівняння.

Найпоширенішим стійким порівнянням у Святому Письмі є вираження незліченної кількості народу Ізраїля за допомогою ряду синонімічних об'єктів *зори, пісок, порох*. У П'ятикнижжі Мойсея це порівняння – обіцянка Бога обраному народові, що експлікується формою основи порівняння (майбутній час дієслова). Надалі старозаповітні, а також новозаповітні автори, вживаючи це порівняння, таким чином підтверджують виконання Богом своєї обіцянки, що також експліковано формою основи порівняння (дієслово в минулому часі). Повторюваність цього порівняння у значній кількості біблійних книг ілюструє думку російського дослідника Свято-

го Письма Олександра Меня: “Весь розмаїтий конгломерат біблійної поезії і прози пронизують тонкі, але винятково міцні нитки, які перетворюють збірник книг на одну цілісну Книгу. Роль цих ниток, цього не відразу вловлюваного каркасу відіграють наскрізні теми й образи, котрі час від часу наполегливо повторюються в найрізноманітнішому контексті” [8, 23]. Отже, порівняння є також тим каркасом, який пов’язує біблійні книги в єдине ціле. Наведемо приклади: ... *за те, що ти вчинив це і не пощадив сина твого, твого єдиного, я поблагословлю тебе вельми й дуже розмножу твоє потомство, як зорі небесні і як пісок, що на березі моря* [X : Буття 22:16-17]; *Зроблю твоє потомство, як земний порох* [X: Буття 13:16] (обіцянка Бога обраному народові); *Господь, Бог ваш намножив вас так, що ви оце нині численні, як зорі небесні* [X: Второзаконня 1:10] (підтвердження здійснення обіцянки); *Тож від одного та ще й омертвілого* [натяк на те, що Авраам, родоначальник ізраїльського народу, коли в нього народився син, був уже в похилому віці і нездатний до зачаття. – І. С.] *народилося так багато, як зір на небі, як піску край моря, без числа* [X: Євреї 11:2]. Вживання цього порівняння у новозаповітному Посланні до Євреїв репрезентує зв’язок між Старим і Новим Заповітом, заперечує відкидання старозаповітних істин, бо старозаповітний Бог Ізраїля виконував свої обіцянки щодо розмноження народу Ізраїля, що підкреслюється посиленням семи незліченної кількості контактним повторенням двох слів із цією сімєю: *зорі, пісок* – і уточненням її прямою номінацією: *без числа*.

Сему незліченної кількості також містить лексема *сарана*, яка має негативну конотацію порівняно із лексемами *зорі, пісок, порох*. Напади сарани на поля давніх народів призводили до голоду, а тому *сарана* є об’єктом порівнянь із суб’єктом *вороже військо, вороги: Мідіяни ж, ама-лекитяни та сини сходу розташувалися долі, мов сарана, стільки їх було ...* [X: Судді 7:12]; *Їх [ворогів. – І. С.] більш, ніж сарани, і ліку їм немає* [X: Єремія 46:23].

І в Старому і в Новому Заповіті відчуття сильного болю, страху, збентеження порівнюється з відчуттями жінки, яка народжує. Це свідчить про те, що спостереження за породіллями викликало найсильніші переживання, а також є підтвердженням обіцянки, даної Богом Єві, яка за свій гріх в муках народжуватиме дітей [X: Буття 16:3]. Крім того, це стійке порівняння є особливо частотним: *Обгорнув їх страх, немов біль породіллю ...* [O: Псалом 47:7]; *Затремтіли серця в них і руки, мов породіллю, схопили їх болі* [X: Сирах 48:19]; *Вони злякались і болі та судороги їх ухопили, їх корчить, немов породілля* [X: Ісаїя 13:8]; *О ти, що живеш на Лівані, що гніздишся на кедрах! Як ти стогнатимеш, коли вхоплять тебе муки, болі неначе в породіллі* [X: Єремія 22:23]; *Довідався про них цар вавилонський, охлялі в нього руки, смуток його обняв, муки – як породіллю* [X: Єремія 50:43]; *Болі, немов породіллі, надійдуть на нього* [O: Осія 13:13]; *Звивайсь від болю, кричи, дочко Сіону, неначе породілля, бо тепер мусиш вийти з міст і мусиш перебувати в чистім полі* [X: Міхей 4:9-10]. Зауважимо, що у різних книгах Святого Письма це порівняння вживається з різною метою. У поетичних книгах – для констатації факту, образної передачі стану суб’єкта: болю, страху тощо. У книгах пророків – Ісаї, Єремії, Осії, Міхея – автори вживають його, щоб застерегти народ Ізраїля, вказати на долю, яка його чекає. У Новому Заповіті ця компаративна конструкція вживається тільки раз у Першому посланні апостола Павла до солунян з іншою основою порівняння: “раптовість, несподіваність болю у породіллі”: *Саме як говоритимуть: “Мир і безпечність”, – тоді зненацька злетить на них погибель, як біль на вагітну лонном, – і не уникнуть* [X: I Сол. 5:3]. Отже, відзначимо здатність стійких порівнянь описувати різні ситуації, розвивати своє значення, що є однією з причин частотності їх використання як у Біблії, так і в повсякденному мовленні.

Прикметними для текстів Біблії є образи заблуканої вівці або овець без пастуха, які є об’єктами порівняння при суб’єкті “народ Ізраїля”, а також образ покірної вівці, з якою порівнюється Ісус Христос. Сам Господь і Син Його Христос порівнюються з пастирем (пастухом). Саме ці порівняння особливо яскраво експлікують концептуальну картину світу [7, 37]. Як твердить С. Деравчук, такі порівняльні конструкції є невід’ємним атрибутом біблійної мови, вони створюють асоціативні поля, через які виявляється специфіка концептуальної картини світу Біблії [4, 18]. С. Барменкова з цього приводу зауважує, що компаративні тропи не лише фіксують елементи картини світу, а й демонструють її формування, тобто вони є динамічними моделями [2, 1]. Таке формування картини світу виявляється у досліджуваному виді компаративних тропів – порівняннях, зокрема у стійких біблійних порівняннях із об’єктом “вівця (вівці)”.

Як відомо із текстів Біблії, основним заняттям ізраїльтян було дрібне скотарство, зокрема розведення овець. За словами автора “Біблійної енциклопедії” архимандрита Никифора, пастирське заняття вважалося престижним, а тому пастухів у давньому суспільстві поважали. Яків та його сини, Мойсей, Давид, були пастухами. Стада часто розбігалися на значну відстань від пасовиськ, проте на час ночі треба було збирати їх в загони для захисту від різних небезпек, чим і займався пастух [3, 552]. Названі обставини, очевидно, і зумовили появу стійкого порівняння на-

роду Ізраїля у період його духовних вагань, відступу від єдиного Бога із заблуканою вівцею, а згодом Господа, поводяря і захисника народу Ізраїля, із пастирем. Покірність, яку виявляли вівці перед заколенням або обстриганням вовни, стала основою порівняння смиренного перед своїми ворогами Христа із вівцею. Це порівняння підкреслює цінність Христової жертви, призначене викликати у вірян почуття любові до Ісуса і бути прикладом смиренності перед Божою волею: *Його мордовано, та він упокорявся і не розтуляв своїх уст, немов ягня, що на заріз ведуть його, немов німа вівця перед обстригачами, не відкривав він уст* [X: Ісаїя 53:7]; *Його вели на заріз, мов овечку, мов те ягнятко перед тим, хто стриже його, безголосне; так він не відкриває рота свого* [X: Діяння 8:32].

Динаміку значення компонентів порівняння від народу Ізраїля, розпорошеного між народами, що блукає, мов вівці без пастуха, втративши віру в єдиного Бога, або веденого пастирем-Богом у Старому Заповіті, до більш абстрактного “будь-яка людина, яка втратила духовні орієнтири” в новозаповітних текстах, що репрезентує розвиток абстрактного мислення порівняно з конкретними образами Старого Заповіту, простежуємо у порівняннях: *Я бачив усього Ізраїля, розсипаного по горах, немов овець, що пастуха не мають!* [X: II Хроніка 18:16]; *Ти вів народ свій, як отару, рукою Мойсея та Арона* [X: Псалом 77:21]; *О Пастирю Ізраїля, прихили вухо! Ти, що ведеш Йосифа, як отару ...* [X: Псалом 80:2]; *І вивів свій нарід, як овець, і вів їх, як отару пустинною* [X: Псалом 78:52]; *Блукаю, як вівця, що заблудила; шукай слугу твого, бо я велін твоїх не забуваю* [X: Псалом 119:76]; *Усі, як вівці, ми блукали; кожен ходив своєю дорогою* [X: Ісаїя 53:6]; *Вівці заблукані був народ мій, їхні пастирі збивали їх з дороги, присилувавши їх блукати горами; з гори на пагірок вони блукали, забувши про свою кошару* [X: Єремія 50:6]; *Вівця заблукана – Ізраїль, за нею гнались леви* [X: Єремія 50:71]; *Бо терафи пuste говорили, а віщуни бачили неправду, і сновидця пуста оповідають та марно потішають; тому вони й блукали немов вівці: вони засмучені, бо пастуха немає* [X: Захарія 10:2]; *А як бачив він людей, змилосерджувався над ними, бо були вони змучені та розпорошені, “як ті вівці, що не мають пастуха”* [O: Матвій 9:36]; *Ісус побачив силу народу – і змилосердився над ними, бо були вони немов вівці, що пастуха не мають* [X: Марко 6:34]; *... ви блукали, немов вівці, а тепер повернулися до пастиря і наставника душ ваших* [X: I Петро 2:25]. Отже, чітко простежується у євангельських текстах “вівця, що заблукала, слугує образом людини, що відступила від віри: вона залишила отару і відступила від Бога” [3, 523].

Порівняння *берегти, як зіницю ока* дослідники відносять до крилатих висловів української мови, що походять із Біблії [5, 110; 10, 140]. Хоча у Святому Письмі воно трапляється значно рідше, ніж розглянуті вище стійкі порівняння. Цікавим, на наш погляд, було б дослідження, яке б виявило, чому саме це стійке порівняння активно засвоєне українською мовою. Його вживання зафіксоване тільки в Старому Заповіті, в основному у поетичних книгах Біблії, а також у П'ятикнижжі Мойсея. Наявність його у Книзі Псалмів дозволяє припустити, що саме через цю книгу воно прийшло у нашу мову, адже її найчастіше поряд із Євангеліями використовують у церковній службі, крім того за Псалтирем у давнину вчилися читати. Подамо приклади його вживання у біблійних книгах: *Господь знайшов його [народ Ізраїля. – I. С.] в краю пустиннім, у дикій пустелі, що її виття звірів наповнює, і заходивсь його пестити, за ним ходити, та “берегти, мов зіницю ока”* [X: Второзаконня 32:10]; *Хорони мене, як зіницю ока, сховай мене в тіні крил своїх, від грішників, які на мене наслідують* [X: Псалом 17:8]; *Милостиня мужа – як печать при ньому, і добродійство людини береже він, мов зіницю ока* [X: Сирах 17:22]; *Додержуй мої заповіді, – і будеш жити, – і мою науку, як твоїх очей зіницю* [X: Приповісті 7:2]. З тим самим, що й у Біблії, значенням та основою порівняння ця стійка компаративна конструкція функціонує й в українській мові, як у народній, так і літературній: *“як зіницю ока з[і] сл[овами] “берегти”, “охороняти”, “оберігати” “ховати” і т. ін. – Дуже пильно”* [12, 335]; у “Словнику стійких народних порівнянь”: *“береже, як зіницю ока – дбайливо, пильно оберігає”* [14, 60].

Також однією з найбільш уживаних у Біблії є стійка компаративна конструкція *як один (чоловік, муж)*. У біблійних текстах воно вживається з двома значеннями: 1. “одноставно, дружно”; 2. “без винятку”, причому експлікація другого значення значно частотніша: *І прихилив він собі серце всіх людей Юди, всіх, як одного чоловіка* [X: II Самуїл 19:15]; *... бо очистилися священники та левити, як один – усі вони чисті* [O: Ездра 6:20]; *От і зібрались мужі Ізраїля проти міста, як один муж, одноставно* [X: Судді 20:11].

Найбільш динамічною у біблійних текстах є стійка компаративна конструкція *білий, як сніг*: у різних книгах Святого Письма вона характеризує різні суб'єкти, причому вибір суб'єкта порівняння значною мірою зумовлений змістом тієї чи іншої книги. Так, в історичних книгах і у П'ятикнижжі Мойсея вона характеризує колір шкіри, ураженої проказою (ця найстрашніша у давні часи хвороба була Божою карою для тих, хто не послухав Господа чи згрішив) [3, 582].

Її описують насамперед ті книги, де йдеться про історію й побут ізраїльського народу: *І ось рука побіліла від прокази, як сніг* [X: Вихід 4:6]; *І вийшов той від нього білий, як сніг, від прокази* [X: II Царі 5:27]; *Скоро ж хмара відступила від намету зборів, Марія зробилась білою, мов сніг, від прокази* [X: Числа 12:10]. У книгах пророків порівняння *білий, як сніг* характеризує духовну чистоту, очищення від гріхів: *Ходіть же й розсудимось, – говорить Господь. Коли б ваші гріхи були як багрянця, вони стануть білими, як сніг* [X: Ісаїя 1:18]. У видіннях пророків, Євангеліях та Одкровенні Йоана Богослова, ця конструкція передає враження авторів від побачених ними чудес (ангелів, Преображення Ісуса тощо), їхнє намагання описати ці явища, за допомогою зрозумілих давньому читачеві образів. Тут білий колір також є символом духовної чистоти, радості від воскресіння Ісуса, божественності: *Одіж на ньому, немов сніг, була біла* [X: Даниїл 7:9]; *... ангел бо Господній зійшов із неба, приступив, відкотив камінь і сів на ньому. Вигляд його був, неначе блискавиця, й одежа, як сніг, біла* [X: Матвій 28:2-3]; *... сталася одежа Його осяйна, дуже біла, як сніг ...* [O: Марко 9:3]; *Голова ж його і волосся білі, як вовна біла, як сніг* [X: Одкровення 1:14]. Отже, у цьому порівнянні також спостерігаємо розвиток семантики основи порівняння від конкретної: колір шкіри, ураженої проказою, одягу божественних істот – до абстрактної: колір гріха.

Наскрізним у книгах Старого Заповіту є порівняння *танути, як віск*, яке в усіх випадках вживається для передавання сили і величі Божої, наслідків Божого гніву: *Навіть як гори задрижать до основ з водами, скелі, неначе віск, перед обличчям твоїм розтануть ...* [X: Юдита 16:15]; *Неначе віск, зробилось моє серце, розтануло в мене в нутрі* [X: Псалом 22:15]; *... як віск від вогню тоне, так гинуть грішники від обличчя Божого* [X: Псалом 68:3]; *Гори під ним розтануть, розсядуться долини, неначе від вогню віск, немов вода, що вилита на хвилі* [X: Міхей 1:4]; *Гори, як віск, тануть перед Господом* [X: Псалом 97:5].

Отже, проаналізувавши мовний матеріал, – стійкі порівняння у біблійних текстах, насамперед відзначимо їхню стилістичну роль – забезпечувати зв'язок між різними книгами Біблії та між Старим і Новим Заповітом, поєднуючи їх в одну цілісну Книгу. Підкреслимо, що найважливіші елементи картини світу давніх народів – творців Біблії – відображені в семантиці основи і об'єктів стійких порівнянь, яка, проте, не є статичною і змінюється від конкретної переважно у Старому Заповіті до абстрактної – у Новому Заповіті, засвідчивши розвиток абстрактного мислення, а також зміщення пріоритетів від тілесних до духовних.

Основами й об'єктами стійких біблійних порівнянь є відчуття людини, найважливіші для людини органи тіла, людська поведінка, спосіб життя давніх народів, конкретні речі і явища природи. Всі ці поняття є визначальними і для загальнолюдської картини світу. Порівняймо конструкцію, яка не належить до стійких: *Коли з рук єреїв він брав частки жертв, стоявши сам при віттаря вогнищі, оточений навколо вінком братів, начебто паростками кедрів ливанських, начебто ствобурами фінікових пальм* [X: Сирах 50:12]. Ливанські кедри і фінікові пальми є реаліями в основному тієї місцевості, де мешкали давні ізраїльтяни. Не кожен може собі уявити, як виглядають названі дерева, проте всі або більшість людей бачили зорі, пісок, порох, сніг, віск тощо. Це забезпечує доступність ключових біблійних образів, наближення текстів Святого Письма до реципієнта. Тому перекладачам Біблії слід особливо дбати про те, щоб передавати ці конструкції якомога ближче до оригіналу. Крім того, цікавим, на наш погляд, було б дослідження засвоєння різними мовами світу цих стійких порівняльних конструкцій, їх впливу на формування національних мов.

Примітки

1. Літера X означає “Святе Письмо у перекладі І. Хоменка. – Рим, 1991”, O – “Біблія у перекладі проф. І. Огієнка. – Київ, 2004”. Перша цифра після назви біблійної книги означає главу, друга – рядок цієї книги.

Список використаних джерел

1. Алефіренко М. Ф. До питання про структуру компаративних фразеологізмів української мови / Микола Алефіренко // Питання словотвору і граматичної структури української мови. – Дніпропетровськ, 1976. – С. 43–52.
2. Барменкова О. П. Компаративна модель світу в російській мові та її реалізація у творах І. Бабеля: автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.02 “Російська мова” / О. П. Барменкова. – Київ, 2003. – 20 с.
3. Библиейская энциклопедия [сост. архимандрит Никифор]. – М.: Терра, 1990. – 902 с.
4. Деравчук С. Функціонально-семантичний статус епітетів у конфесійному стилі / С. Деравчук // Дивослово. – 2003. – №1. – С. 17–19.
5. Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Алла Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.

6. Лебедева Л. А. Постоянные сравнения в ряду образований со сравнительными союзами / Л. А. Лебедева // Единицы различных уровней в языке и речи. – Ч. 3 – Краснодар, 1976. – С. 28–34.
7. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 36–41.
8. Мень А. Мир Библии / Александр Мень. – М.: Книжная палата, 1990. – 144 с.
9. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / Владимир Огольцев. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1978. – 160 с.
10. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипаста ін.; за ред. М. Я. Плющ. – 3-тє вид., стер. – К.: Вища школа, 2001. – 430 с.
11. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. П. Соколовская. – К.: Наукова думка, 1990. – 184 с.
12. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін]. – К.: Наукова думка, 1999. – 984 с.
13. Шевченко Л. Л. Біблія і становлення української літературної мови / Л. Л. Шевченко // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С. 56–61.
14. Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Харків: Основа, 1993. – 176 с.

Анотація. У статті розглянуто семантику стійких біблійних порівнянь, проаналізовано їхнє стилістичне навантаження, показано, які елементи картини світу давніх народів є релевантними для творців Святого Письма і відповідають меті забезпечити доступність змісту сакральних текстів для широкого кола реципієнтів, констатовано розвиток семантики окремих стійких порівнянь залежно від їх вживання у різних книгах Біблії.

Ключові слова: стійкі порівняння, суб'єкт, об'єкт, основа порівняння, семантика, картина світу, Біблія, біблійний текст.

Summary. Study of linguistic worldview is especially important at the present stage of linguistics development because it allows to discover how a language reflects features of the people's life, their spirit, etc. Investigation of the Bible linguistic worldview is essential for deeper understanding of sacred texts and ensuring of their adequate translation into different languages.

The Bible as a bookish work is characterized by presence of many means for creating imagery and comparison is one them. They are an inherent part of the Biblical texts. Many have linguists repeatedly addressed to studying the Bible's language but most of their attention was focused on the study of the Biblical phraseology and semantics of lexeme symbols (H. Burdina, L. Hranovska, M. Demskyi O. Safronova, L. Shevchenko, E. Sikorska), syntactic features of the Holy Scripture text translations (A. Halas, T. Moroz, S. Kharchenko, S. Shabat), and their stylistic features (A. Horbach, M. Lesiuk). Comparative constructions in these and other works are mentioned only inter alios. However, we note that the Biblical comparisons can be characterized by the diversity of structure, semantics, and functions. A group of repeated comparisons, which represent key concepts of worldview of the peoples who were creators of the Bible and carry significant stylistic load, is distinguished among them.

The article deals with the semantics of Biblical stable comparisons, analyzes their stylistic load, shows which elements of the ancient peoples' worldview are relevant for the creators of the Holy Scripture and conform to the purpose of ensuring the availability of the sacred texts content for a wide range of recipients, and states development of semantics of individual stable comparisons depending on their use in different books of the Bible.

Key words: stable comparisons, subject, object, basis of comparison, semantics, worldview, Bible, Biblical text.

Отримано: 21.02.2015 р.

АКСІОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТИПАЖУ «ПІП» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Складна природа фразеологічних одиниць, поєднання в їх семантиці денотативних і оцінних складових компонентів зумовлює широке розмаїття різноманітних підходів до їх дослідження. Ю.Ф. Прадід акцентує увагу на тому, що у фразеологічному значенні виділяються три аспекти: денотативний, сигніфікативний і конотативний. Важлива роль у формуванні фразеологічного значення саме належить конотативному аспекту [9, 30].

Під конотацією розуміється «додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації» [11, 249].

Таку саму думку висловлюють і інші дослідники. Зокрема В.А. Маслова взагалі полемічно акцентує увагу на тому, що у значенні фразеологічних одиниць «<...> важливий не стільки денотативний аспект, скільки різного роду конотації, нашарування, образи, імпліцитні оцінки та емоції» [7, 71]. Ю.О. Маркітантов пише про те, що «багатючі засоби мовленнєвої виразності криються в традиційних фразеологізмах. Їх семантика містить як денотативні, так і конотативні начала, і за допомогою останніх передається суб'єктивне ставлення мовця до об'єктивного світу» [5, 16]. На думку М.Ф. Аліференка, фразеологічна одиниця насамперед «призначена називати не стільки предмети і явища, скільки виражати пов'язані з ними соціально значущі конотації» [1, 26].

Польська дослідниця А. Пстига пише про те, що «оцінка може входити в обсяг денотації (і тоді є частиною словникової дефініції), але оцінною кваліфікацією володіють також конотації і текстові вживання як окремих слів, так і фразеоматичних одиниць. Прагматична оцінність, заснована на світогляді суспільства, його способі мислення і категоризації світу, на існуючих стереотипах завжди стикаються з аксіологічною оцінкою на рівні мовного сприйняття світу (мовної картини світу і його аксіологічної категоризації)» [10, 133-134].

У структурі фразеологізмів зазвичай виділяють внутрішню та зовнішню форми. Зокрема, «внутрішня форма стійкого звороту пов'язана зі значенням і структурою вільного словосполучення як бази фразотворення з огляду на той спосіб вираження ідеї, що зумовила втілення нового значення саме в такій, а не в іншій зовнішній формі» [11, 642].

На нашу думку, внутрішня форма слова у фразеології вирізняється невизначеністю та певною складністю. В.П. Жуков, Г.П. Помигуєв, А.М. Бабкин аналізують внутрішню форму як образ, створений зв'язком вільного словосполучення з переосмисленням на його основі фразеологізмом. В.В. Виноградов, Л.І. Ройзензон, А.М. Мелерович під внутрішньою формою фразеологізму вбачають його семантичну мотивованість; В.Н. Телія – мотивуючу основу конотації [6, 184].

Говорячи про фразеологізми, слід зауважити, що оцінність у них виділяється як на рівні внутрішньої, так і зовнішньої форми. Це, зокрема, дають спостереження над фразеологізмами, персонажами яких є ті чи інші мовно-культурні типи. Ми можемо досить легко виділити позитивну чи негативну конотацію, яка впливає з ситуацій, які лежать у зовнішній формі фразеологізму. Конотативні ознаки, що виявляються у зовнішній формі фразеологізму, у внутрішній формі перетворюються в характеристики денотативного плану, а сам типаж представлений у зовнішній формі, трансформується у неозначений суб'єкт – носій цих характеристик.

В.І. Карасик сформував певну методику опису лінгвокультурних типажів, яка має відбивати такі інформаційні блоки: 1) «дається опис поняттєвого змісту розглянутого концепту, аналізуються найважливіші імена концепту в їх системних зв'язках, включаючи родовидові та опозитивні відносини, розкриваючи мотивацію ознак, складових модельованого концепту»; 2) «визначаються асоціативні ознаки розглянутого типажу в індивідуальній мовній свідомості, встановлені в результаті аналізу коротких текстів, складених інформантами, контекстуальних фрагментів і асоціативних реакцій носіїв сучасної російської лінгвокультури»; 3) виявляються оцінні характеристики зазначеного типажу в самопредставленні і поданні інших соціальних груп на підставі аналізу оцінних суджень у вигляді афоризмів і текстових суджень» [4, 26-27].

Ця методика набула досить широкого поширення, зокрема в таких дослідженнях етнолінгвокультурних типажів на матеріалі англійської мовної свідомості, зокрема: Г.Ю. Коровіна змодельовала типаж «англійський сноб»; Т.В. Бондаренко описала лінгвокультурний типаж «англійський дворецький»; Л.Н. Бровікова дослідила типаж «англійський вікарій»;

Л.П. Селіверстова – «зірка Голівуду»; Є.Ю. Скачко – «англійський лицар»; А.Г. Михайлова – «англійський бізнесмен»; О.А. Ярмахова – «англійський дивак», а також в англійській лінгвокультурі виділила типаж «eccentric»; В.В. Дерев'янська представила типаж «англійський колоніальний службовець»; Т.А. Івушкіна розглянула лінгвокультурний типаж «англійський аристократ». І.А. Мурзінова на матеріалі британської мовної свідомості дослідила лінгвокультурний типаж «британська королева». Зазначені типажі відбивають англійські та британські мовні стереотипи.

Відомі також дослідження лінгвокультурних типажів, виконаних на матеріалі американської мовної свідомості. Серед них можна назвати такі: «американський адвокат» (Є.В. Гуляєва), «американський гангстер» (Ю.В. Какічева); Є.В. Бакумова розглянула образ американського політика в мові, В.М. Радван змодельувала типаж «американський супермен»; М.В. Міщенко – «американський ковбой». Описані типажі відбивають американські мовні стереотипи.

В основу моделювання зазначених лінгвокультурних типажів покладено теоретичні напрацювання і загально визнані схеми, запропоновані В.І. Карасиком і О.О. Дмитрієвою. У названих дослідженнях зацентровано увагу на поняттєвих, образних і ціннісних ознаках.

У роботі змодельуємо лінгвокультурний типаж «піп», розкриємо перцептивно-образні уявлення про нього, які закріпилися в зовнішній формі в українській фразеології. Цей блок інформації буде складатися з типізованих уявлень про зовнішність попа, манери поведінки, соціальне походження, мовні особливості тощо.

Однак, зауважимо, що серед можливих джерел цікавим стає зовнішня форма фразеологізму. Під зовнішньою формою розуміємо «мову культури, оскільки «буквальне» її прочитання співвідносить образ зі стереотипним, еталонним або символно значущим для цієї лінгвокультурної спільноти світобачення, в якому віддзеркалилась будь-яка властивість, випадок, явище чи ситуація – з одного боку, а з іншого – цей образ усвідомлюється та інтерпретується носіями цієї мови в межах їх культурної компетенції» [13, 251].

Особливістю фразеологізмів є їхня відтворюваність, а отже, це призводить до того, що певні ситуації, що набули здатності виражати усталені смисли, несуть у собі усталені характеристики суб'єктів, об'єктів, дій, які їх формують.

Продемонструємо ці думки на прикладі типуажу «піп». Матеріалом дослідження слугували фразеологічні словники (Г.М. Добролюбова «Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій», Г.М. Добролюбова «Фразеологічний словник говірок Житомирщини», З.О. Мацюк «Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся», О.С. Юрченко «Словник стійких народних порівнянь», «Словник фразеологізмів української мови» (укладач В.М. Білоноженко та ін.)).

Мета статті полягає у визначенні фреймової структури типуажу «піп» із урахуванням її поняттєвих, образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик у зовнішній формі українських фразеологізмів.

У структурі типуажу «піп» виокремлено 5 основних фреймів: «Внутрішні моральні характеристики», «Зовнішні характеристики», «Соціальний стан», «Мовні характеристики», «Сімейний стан», які ми розглянемо детально. Вчинки типуажу «піп», зафіксовані у зовнішній формі, перетворюються у засіб вираження різноманітних характеристик, які проявляються у внутрішній формі.

1. Фрейм «Внутрішні моральні характеристики».

Фрейм «Внутрішні моральні характеристики» стає «засобом» передачі переважно негативних рис характеру, зокрема, виділимо такі: метушливість, впертість, набридливість, скупість, здирливість, лінивість, дурість.

Гротескно-кумедна ситуація виступає засобом вираження риси **метушливість**: *спішить як піп на поминки* (Олевський район Житомирської області) [2, 56].

Неоднократне повторення якихось дій експлікує передачу риси **впертість**: *піп своє, а чорт своє* (Чуднівський районний центр Житомирської області) [3, 274].

Значне в часі продовження певної дії «носитися з кадилом» перетворюється на засіб передачі риси **набридливість**. Це, зокрема, зустрічаємо в прикладі: *носить як піп з кадилом* (Лугинський район Житомирської області) [2, 63].

У деяких випадках зовнішня форма фразеологізму збігається з формою внутрішньою. Це, зокрема, спостерігається в таких фразеологізмах: *скупий як піп* (Глухи Старовижівського району Волинської області) [8, 160], *чим ширший рукав в попа, тим скупіший* (Клубочин Ківерцівського району Волинської області) [8, 395], *піп і шофер здачі не дають* (Любарський районний центр Житомирської області) [3, 329], *родись, хрестись, женись і помирай, а попові за все гроші дай* (Малинський районний центр Житомирської області) [3, 329], *у попа здачі як у шевця оддачі* (Носівський район Чернігівської області) [2, 61]. Як показують спостереження, піп має стабільні

ознаки: скупість, здирливість. Ознака «скупість» іноді реалізується за допомогою перцептивного образу **попові очі** (Смільчинський районний центр Житомирської області) [3, 329].

Крім скупості засобом прямого перетворення внутрішньої форми є фразеологізм **лінивий як піп** (Годомичі Маневицького району Волинської області) [8, 160].

Ознака **дурість** є як пряме перенесення за допомогою приписуваності ознаки попу: **дурний як ямницький** (Ямниця – село Тисменицького району Івано-Франківської області) **піп** (Івано-Франківська обл.) [14, 116], **дурний піп хрестив** – хто-небудь нерозумний, нерозторопний [12, 752].

Як показує ілюстративний матеріал, більшість фразеологічних одиниць мають негативну семантику і насамперед викривають людські вади типажу «піп».

2. Фрейм «Зовнішні характеристики».

Зовнішність **попа** виступала характерною розрізнявальною рисою. Об'єктом опису зовнішніх характеристик типажу «піп» є насамперед борода, волосся.

Дуже типовою рисою зовнішності **попа** є борода: **борода як в попа** (Ясенівка Рожищенського району Волинської області) [8, 285], **борода як у владики** (Мощена Ковельського району Волинської області) [8, 285], **як піп / як бородатий піп** (Броди Ратнівського району Волинської області, Ворончин Рожищенського району Волинської області, Синове Старовижівського району Волинської області) [8, 286].

У народній уяві **піп** має певні типові риси зовнішності, неголений і непідстрижений, про що свідчать такі фразеологізми: **зарости як батюшка / зарости як піп** (Холопичі Локачинського району Волинської області, Бір Зарічненського району Рівненської області) [8, 281]; **патлатий як піп** (Лугинський район Житомирської області) [2, 86].

Типовою рисою зовнішності **попа** виступає риса товстий, про свідчить такий фразеологізм: **розпух як піп на Паску** (Олевський район Житомирської області) [2, 103].

В образі **попа** особливо виділяється його багате вбрання. О.С. Юрченко у «Словнику стійких народних порівнянь» акцентує увагу на таких позитивних ознаках як «врочистість, святкова вбраність людини»: **прибрався як піп на службу** (Кіровоградська обл.) [14, 117]; **убрався як піп на утренью** (Черкаська обл.) [14, 117].

Іноді у народній уяві акцентується увага на безформеності одягу **попа**: **нарядився як піп в рясу** – одягся у безформенну, задовгу одягу [14, 116].

2. Фрейм «Соціальний стан».

У народній уяві **піп** має багатство: **багатий як батюшка** (Смільчинський район Житомирської області) [2, 118], іншою рисою є вищий соціальний статус. Ця риса проявляється у фразеологізмі **що попові можна, то дякові зась** (Чуднівський районний центр Житомирської області) [3, 383].

3. Фрейм «Мовні характеристики».

Про характер звучання мови **попа**, манери його висловлювання, що виражають різні емоційні відтінки, ставлення до мовлення, його настроїв, риси вдачі тощо говорить ознака «промовляти урочистим тоном»: **говорить як піп на казанню** (Львівська обл.) [14, 116].

Попові також властива ознака «говорити, читати співучо, розтягуючи слова, як при співі», про що свідчить таке стійке словосполучення: **заспівав як піп на поминках** (Любарський район Житомирської області) [2, 143].

4. Фрейм «Сімейний стан».

Об'єктом фразеологічного узагальнення іноді стають деякі особливості сімейного стану священика, а саме, що вони не мають права одружуватися вдруге: **остання в попа попадя** (Полапи Любомльського району Волинської області) [8, 160].

Отже, фразеологізми з персонажем «піп» побудовані переважно на негативних характеристиках. Зовнішня форма фразеологізму типажу «піп», як правило, демонструє передачу ситуації за участю **попа**, які є чи негативними, чи принаймні не належать до позитивних. Зазначене свідчить, що в цілому в народній фразеології **піп** не має ознак шанованості, поваги, відчувається глузливе ставлення до нього.

Список використаних джерел

1. Алефиренко Н. Фразеологическое значение: природа, сущность, структура / Николай Алефиренко // Грани слова: сборник научных статей к 65- летию проф. В. М. Мокиенко. – М.: ООО «Издательство ЭЛПИС», 2005. – С. 21-27.
2. Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій / Галина Доброльожа. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2003. – 160 с.
3. Доброльожа Г.М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г.М. Доброльожа. – Житомир: ПП Туловський, 2010. – 404 с.

4. Карасик В.И. Лингвокультурный типаж «русский интеллигент» / В.И. Карасик // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажы: сб. науч. тр. / Под ред. В.И. Карасика. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 25-61.
5. Маркітантов Ю.О. Фразеологія в східнослов'янському поетичному мовленні: монографія / Ю.О. Маркітантов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 148 с.
6. Мартинів О.М. Аналіз внутрішньої форми фразеологічних одиниць з компонентом на позначення звучання в сучасній німецькій мові / О.М. Мартинів // Вісник Житомирського державного університету. – Вип. № 49. – Філологічні науки. – Житомир, 2010. – С.184-187.
7. Маслова В.А. Статус фразеологического фонда в культуре // Frazeografia słowiańska. Teoria i praktyka, tradycje, terażniejszość, przyszłość. Tezy referatyw międzynarodowej konferencji naukowej. Opole, 6-8 września 2000 r. Pod red. Mieczysława Balowskiego i Wojciecha Chlebdy. – Opole, 2000. – С. 70-71.
8. Мацюк З. Що сільце, то нове слівце [текст]: слов. фразеологізмів Західного Полісся / Зоряна Мацюк. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 476 с.
9. Прадид Ю.Ф. Фразеологическое значение и его интерпретация в словаре / Юрий Федорович Прадид // Frazeografia słowiańska. Teoria i praktyka, tradycje, terażniejszość, przyszłość. Tezy referatyw międzynarodowej konferencji naukowej. Opole, 6-8 września 2000 r. Pod red. Mieczysława Balowskiego i Wojciecha Chlebdy. – Opole, 2000. – С. 29-31.
10. Пстыга А. Фразематические единицы как средство негативной оценочности в публицистике / Алиция Пстыга // Грани слова: сборник научных статей к 65-летию проф. В.М. Мокиенко. – М.: ООО «Издательство ЭЛПИС», 2005. ? С. 129-135.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).
13. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
14. Юрченко О.С. Словник стійких народних порівнянь / О.С. Юрченко, А.О. Івченко. – Х.: Основа, 1993. – 176 с.

Анотація. У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типажу «піп» із урахуванням його образних, оцінних і ціннісних характеристик у зовнішній формі українських фразеологізмів. У структурі типажу «піп» виокремлено 5 основних фреймів: «Внутрішні моральні характеристики», «Зовнішні характеристики», «Соціальний стан», «Мовні характеристики», «Сімейний стан».

Ключові слова: фразеологічна одиниця, конотація, зовнішня та внутрішня форма фразеологізму, лінгвокультурний типаж «піп», фрейм.

Summary. The article suggests the model of description of the linguistic-cultural type «clergyman» with due regard for its image-bearing and value characteristics in the outer form of Ukrainian phraseologisms.

The research work introduces a new approach to linguistic modeling of the national character through the description of linguistic-cultural types as recognizable generalized images of representatives from certain social groups, whose conduct was preconditioned by common ethnical-cultural dominants and affected the process of formation of collective mentality in Ukraine.

The present report shows the intermediate results of the analysis of the type «clergyman» in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of the typified individuality of the «clergyman» in the outer form of Ukrainian phraseologisms guided by the ideas, suggested in several publications of prof. V.I. Karasik, devoted to the new trend in linguistic-cultural studies – the theory of linguistic-cultural types.

In the structure of the type (concept) «clergyman» the author of the article singles out 5 basic frames: «Inner moral characteristics», «Outward characteristics», «Social status», «Speech characteristics», «Marital status».

Key words: a phraseological unit, connotation, the inner and outer form of a phraseologism, the linguistic-cultural type «clergyman», frame.

Отримано: 22.01.2015 р.

Ткач Л.О., Скаловська С.І., Захарчишин О.В.

ЛЕКСИКА З КВАЛІФІКАТОРОМ “ЗАХІДНЕ” У “ВЕЛИКОМУ ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ”

Історія української лексикографії – це одна з найцікавіших сторінок загальної історії української культури, адже в часи, коли українці не мали своєї держави, словники “ставали ніби маніфестами національного пробудження, підтримували духовність етносу” [14, 144], а українські словникарі вкладали своєю жертвовну працю в монументальні зібрання лексики української мови, що й дотепер служать потребам лінгвістичної науки. Словники, як масовий жанр лінгвістичної літератури, посідають чільне місце у нормалізаційних процесах, а лексикографічна практика підсумовує стан лексичних норм української літературної мови на різних синхронних зрізах [16, 1].

Сучасна *лексикографія*, або *словникарство* (*словництво*), – це прикладна галузь мовознавства, що займається збором, описом, упорядкуванням лексичного матеріалу й теоретичними заходами укладання словників. І. Ціхоцький та О. Левчук вказують, що “пріоритетними завданнями лексикографії є нормування, кодифікація, а в окремих випадках звичайне реєстрування лексики якоїсь мови в цілому, зокрема її літературного різновиду, ідіолекту окремих авторів, територіальних і соціальних діалектів, лексики окремих сфер пізнання в діахронному або етимологічному перерізі, з поданням сучасної правописно-акцентологічної норми чи норми їх уживання у стійких словосполученнях, фразеологізмах та стилістичної функціональності” [26, 4].

Серед словників різного типу найвагоміше місце посідають тлумачні. О. Демська наголошує, що “в лексикографічній традиції *тлумачне словникарство* має, так би мовити, статусний характер, виявляє певний культурний рівень народу, тобто якщо мова має загальнономовний нормативний або ж зорієнтований на нормативність тлумачний словник, то її статус прийнято вважати високим, а народ – належним до кола культурних народів” [6, 43].

Сучасні лексикографи забезпечені розвиненою теоретичною базою та випробуваними практичними методиками, завдяки чому в Україні з’являється дедалі більше словників різного типу – як друкованих, так і електронних. У статті О. Хмельовської наведено такі факти: за 1991-ий рік було видано лише 18 словників, а в 2011 році – 224; дедалі більшої популярності набирають мобільні словники, за допомогою яких можна розпізнавати незнайомі слова (незалежно від мови і шрифту) за допомогою фотокамери й швидко отримувати переклад; існують також словникові онлайн-ресурси («Словники України on-line», «Словопедія», «r2u», «Розум.нет» та ін.) [25].

Одним із актуальних завдань сучасної української лексикографії є об’єктивне відображення в словниках тлумачного типу багатьох слів, які вживалися в західноукраїнському варіанті літературної мови другої половини XIX – початку XX ст. й були характерними як для мови творів західноукраїнських письменників, так і для мови періодичних, наукових, навчальних видань того періоду тощо. Перші лексикографічні праці, в яких зафіксовано й описано типові відмінності між західноукраїнським та наддніпрянським слововжитком, з’явилися в середині 20-их років XX ст. Однією з таких праць був, зокрема, “Український стилістичний словник” І. Огієнка (1924, Львів), проте всебічне наукове дослідження впливу західних традицій та західноукраїнської мовно-літературної практики кінця XIX – початку XX ст. на становлення стилістичних норм сучасної української літературної мови розпочалося порівняно недавно [1; 2; 3; 4; 5; 7; 8; 9; 11; 17–24]. О. Стишов цілком слушно стверджує, що “в сучасному мовознавстві помітно зросла увага дослідників до історично зумовлених регіональних варіантів української літературної мови, характерних для XIX – початку XX ст.; уведення до наукового обігу нових писемно-книжних джерел стимулює пошуки в галузі історії формування словника єдиної літературної мови, витворення кодифікованої термінології з різних галузей знань; зафіксовані в досліджуваних матеріалах лексичні, фонетичні, граматичні та інші варіанти можна пояснити історичним розвитком літературних норм, давністю й стійкістю літературних традицій” [15]. Тому залишається ще чимало проблемних питань, що їх мають розв’язати сучасні українські лексикологи та лексикографи.

Позначка “*західне*” для маркування ряду слів використана в усіх найбільших словниках української мови, виданих у XX ст. й на початку XXI ст., проте й досі в українському мовознавстві не вироблено обґрунтованих критеріїв для кваліфікації того чи того слова як “західного”, немає чітких дефініцій термінів “західне” та “діалектне”, внаслідок чого немає послідовності в застосуванні відповідних словникових кваліфікаторів. Попередні спостереження показують, що сучасна словникарська практика демонструє ширше застосування кваліфікатора (маркера) “західне” [слово], ніж це було, зокрема, в практиці укладання “Словника української мови” в 11-ти томах (1970–1980 pp.).

Мета статті полягає в тому, щоб установити зміст кваліфікатора “західне”, застосованого для маркування реєстрових слів у “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел; видавався у 2001, 2003, 2005 рр.), на підставі аналізу семантичних та структурних характеристики відповідних слів та тих вірогідних лексикографічних джерел, з яких їх узято до ВТС СУМ.

У передмові сказано, що “мотивація включення слова до Словника зумовлюється його фактичним використанням у текстах художньої літератури, науково-популярних виданнях, масових часописах, технічній літературі та усній мові”, що “до Словника також увійшли слова та словосполучення, які з різних причин не були представлені в тлумачних словниках раніше (слова, що органічно увійшли в українську літературну мову протягом останнього десятиліття у зв’язку з реаліями, пов’язаними з народною медициною, релігією, астрологією, кібернетикою, комп’ютерною технологією та ін.; слова, що до останнього часу перебували за межею загальноприйнятої літературної мови (так звана понижена, жаргонна та ін. лексика); крім того, до Словника включені слова, що вживалися в художніх текстах у XIX – XX століттях [ВТС СУМ, с. III].

Аналізуючи сучасну українську тлумачну лексикографію, В. Німчук доводить, що “ВТС СУМ фактично є варіантом академічного СУМа в 11-ти томах, а не оригінальною працею [12], оскільки «Список основних умовних скорочень у словнику» (ВТС СУМ, с. IX), повністю збігається з відповідною частиною СУМ (т. I, с. XXVIII)” [12]. В. Німчук, як авторитетний історик мови і знавець словників, привертає увагу й до таких слів, що мають позначку *зах.*

Міркування вченого щодо випадків неадекватного використання ремарки *зах.* (західноукраїнське слово) – обґрунтовані: “наприклад, у статті «Груля... *зах.* Картопля» (с. 205). Насправді зазначена лексема вузькоговіркова, функціонує в небагатих лемківських поселеннях, зокрема на заході Пряшівщини [1: карта № 323]. Слово **криївка** в СУМі паспортизується уривками з творів І. Франка, Ю. Яновського, тому при ньому немає жодної ремарки (СУМ, IV, с. 424), у ВТС СУМ біля нього позначка *зах.* Вокабула **Псевдо** оснащена позначками *невідм[інюване]*, *зах.* На якій підставі? На заході України іменник **псевдо** відмінюється. Його вживання не обмежено територіально. Адекватно стилістичні ремарки можуть давати тільки науковці, в розпорядженні яких є великі лексичні картотеки” [12].

За нашими спостереженнями, група слів з кваліфікатором “західне” представлена у ВТС СУМ різними частинами мови, проте значну перевагу мають іменники – близько 76 %; прикметники – близько 11 %; дієслова – близько 7 %; прислівники – близько 5 %; займенники – близько 0, 5 %.

Тематичні групи іменників з кваліфікатором “західне”. Саме іменники відзначаються найбільшою тематичною розгалуженістю лексичного значення. У складі іменників на позначення конкретних понять виділяємо такі тематичні групи:

1. Назви осіб за спорідненістю і своєю роллю в родинному господарстві: *антенати* – предки; *бенькарт* – позашлюбна дитина; *верствак* – ровесник; *виступка* – покритка; *дзьопа* – дівчина; *дівця* – дівчина; *дівчачья* – підлітки, дівчора; *дойка* – мамка, годувальниця; *домар* – господар дому; *доматорка* – господиня; *дядик* – батько; *газда* – господар; *газдинька* – пестл. до газдиня; *газдиня* – господарка; *завитка* – покритка; *копивка* – позашлюбна дружина; *нанашка* – хрещена мати.

2. Назви осіб за професією, родом постійної чи тимчасової діяльності відображають такі традиційні сфери праці, як *скотарство*: *воляр* – те саме, що воляр; *гайдей* – чередник; *рільництво*: *женькиня* – жниця; *женьчар* – жнець; *женьчарка* – жниця; *загінчай* – погонич біля плуга; *лісове господарство*: *горар* – лісник у горах; *грабачка* – робітниця, що згрібає сіно чи овес; *ремесло, торгівля*: *гандляр* – те саме, що гандляр; *годинар* – годинник; *годиняр* – годинник; *дзвінник* – майстер із виготовлення дзвонів; *дзигармайстер* – годинниковий майстер; *дуганяр* – торговець тютюном; *закупень* – покупець, скупник; *церковна сфера*: *візитатор* – духовна особа у католицькій церкві, яка має особливі повноваження. До цієї ж групи входять назви осіб, що мають стосунок до офіційно-правових та адміністративних відносин, військової служби: *винувач* – обвинувач; *відборець* – адресат; *відпоручник* – уповноважений, представник; *військовик* – воляк, армієць; *дарівник* – даритель; *депендент* – помічник адвоката. Порівняно менша кількість слів називає представників вільних професій або ж пов’язана з тимчасовими заняттями: *вандрівник* – мандрівник; *вербуванець* – той, хто завербувався; *гудак* – музика, скрипаль; *денникар* – газетяр, журналіст; *джокей* – жокей; *змагун* – учасник змагання, *ліцитатор* – чиновник.

3. Назви осіб за якісними ознаками характеризують *зовнішній вигляд*: *баброш* – нехлюй, нечупара; *бабруля* – нехлюйка; *бридуля* – гидка, потворна жінка; *гелевач* – черевань, товстун; *гелюх* – черевань; *природні вади*: *балоба* – шульга, лівша; *бокозійник* – той, хто страждає на косоокість, косоокий; *гикавець* – заїка; *загакливець* – заїка; *лівцун* – лівша; *розумові здібності*: *бемба* – йолоп, бевзь; *ватроль* – йолоп, бевзь; *глуптак* – дурень; *дурнас* – дурень, бевзь; *дурноха* – дурень, бевзь; *лавута* – дурень, блазень; *психічні риси, звички та поведінку*: *верти-*

голова – той, хто має звичку вертити головою; **ворохібник** – бунтівник; **гадра** – сварлива баба; **гарука** – сварлива людина; **дадакач** – базікало; **девятка** – святенник, святенниця; **жимойдник** – ненажера; **збивач** – скнара, скупій; **балясник** – те саме, що баляндрасник; **балясниця** – жін. до балясник; **заснайко** – те саме, що задавака; **неморальну поведінку людини: байдур** – волоцюга, бабій; **батяр** – розпусний, легковажний чоловік; **вертиполох** – жевжик, легковажна людина, шелихвіст; **гукля** – розпусна, гуляща жінка; **гонівітер** – шалапут; **галапас** – дармоїд; **зайдисвіт** – волоцюга, авантюрист; **майновий стан: голобриш** – голодранець; **дідовин** – жебрак; **жилляр** – безземельний селянин, одинак; **заснайбіда** – бідолаха.

Переважає більшість слів цієї тематичної групи має негативні емоційно-оцінні конотації. Лише кілька слів називають такі риси людини, що їх оцінюють **позитивно**: **бава** – гостинна газдиня, що не хоче відпускати гостей; **благодар** – доброчинник; **зух** – завзята людина; молодець, хват.

4. Назви частин тіла людини та інші назви, пов'язані зі станом тіла чи хворобливими виявами: **ворга** – губа; **бозуля** – гуля; **гишель** – гомілка; **главиця** – голова; **гаргала** – горло; **гелево** – черево; **гелюх** – 1) нутрощі, тельбухи, 2) черево; **гиргачка** – горло; **гирланка** – горло; **гугля** – гуля; **гузва** – гуля; **гузуля** – кругла гуля; **гуш** – гуля на тілі; **дупа** – сідниця; **згоїна** – шрам; **витрут** – місце, натерте на носі під час ходіння, **лялько** – зіниця в оці.

5. Назви предметів сфери побуту людини – кількісно найбільша тематична група, що структурно складається з таких підгруп:

а) назви одягу, частин одягу, додатків та прикрас: **алтиця** – вставка під пахвою гуцульської сорочки; **байор** – крайка; **балець** – жіноча хустка; **балхва** – кольорова смужка на тканині; **бовтиця** – підвіска; **бруслик** – жилет; **брусля** – короткий кожух без рукавів; **брячка** – пряжка; **букурія** – вузький шкіряний пасок; **вервиці** – коралове намисто; **гамба** – вузол, що використовується як гудзик; **гарасівка** – вузька червона вовняна стрічка; **гачі** – штани; **гачник** – очкур; **горботка** – спідниця; **гугля** – біла свита; **гугля** – різновид гуцульського верхнього чоловічого і жіночого одягу з білого сукна; **джугля** – зимова шапка; **дзьопа** – стара хустка; **доколінниці** – довгі панчохи у гуцулів; **дуди** – вилоги на рукавах сорочки; **задушник** – те саме, що сардак; **маринарка** – жакет, **опліччя** – жіноча сорочка; **збірна назва старого, зношеного одягу: гандзолля** – лахміття, дрانتя;

б) назви взуття: **засуванець** – чобіт, зроблений так, що годиться і для лівої, і для правої ноги; **зміток** – зношений личак; **довбанці** – дерев'яне взуття; **дуб'янци** – постоли з дубленої шкіри; **калаверці** – чоботи;

в) назви матеріалу для пошиття одягу, взуття: **біленце** – полотно; **бланя** – хутро; **габлина** – телятина; **гадwab** – те саме, що єдваб; **дима** – прозора смугаста тканина, каніфас; **дубленець** – вицинена дублена шкура;

г) назви знарядь, пристроїв, предметів праці і побуту, серед яких можна виділити гнізда слів на позначення знарядь з подібними властивостями, напр. – **назви гострих предметів та їх частин: бардаш** – велика сокира; **багро** – багор; **бичак** – ніж з коротким держакком; **брич** – бритва; **вила-ні** – залізні вила для гною; **габлі** – вила з кульками на кінцях зубців для навантаження, вигрібання картоплі та інших коренеплодів; **гаска** – клевець для розбивання шматків вареної солі; **дзюбак** – кирка; **дійник** – дійниця; **засубець** – гострий гачок для чіплення; **заступень** – заступило; **костура** – ніж для забиття тварин; **назви різноманітних щіток: дергавка** – щітка для розчісування конопель; **дряпа** – дротяна нерухома щітка для розчісування об неї вовни; **замітавка** – щітка для підмітання підлоги, долівки; **назви дощок та інших предметів з дерева: гоно́т** – гонт, **двіцалівка** – дошка завтовшки два дюйми; **дилина** – груба дошка; брус, балка; **дилиння** – збірн. до дилина; **дниця** – поперечна дошка в колесі водяного млина; **дровно** – дровина; **вернина** – скіпа, скалка; **гивер** – тріска, скріпка; **назви посуду і місткостей: бербівка** – дерев'яна посудина; **боденьча** – маслянка; **вальбійка** – корито, ночви; **варінча** – невеликий горщик для двох; **винівка** – винна бочка; **водопійча** – кухоль для води; **гаргала** – глечик для води; **гелета** – дерев'яне барильце; **гентина** – дерев'яна заготовка для посуду; **гербатка** – бляшанка для зберігання чаю; **горночок** – невеликий горщик; **гавзун** – великий горщик; **гелета** – барильце; **джарка** – чарка; **зсила** – кошик для зерна в коморі; **назви предметів, пов'язаних з приготуванням їжі (в печі чи на відкритому вогні): ватралька** – пряма кочерга; **ватроль** – палиця, рогаць; **верклюг** – пристрій для підвішування казанка над вогнем; **замітавка** – лопата для палаючого вугілля; **назви мотузок, ниток: веретина** – нитки для ткання; **вороза** – віршовка чи ремінь у батозі; **гужва** – розпарена деревна гілка у вигляді кільця для зв'язування чогось; **гужівка** – гужва; **гуз** – вузол (на нитці чи віршовці); **дріть** – здвоені мідні дротики тощо; **назви спеціальних чи професійних знарядь: гвер** – рушниця, гвинтівка; **забийниця** – знаряддя для вбивства тхора; **заволоть** – рибальська сіть; **вінкель** – телярський косинець; **зворотниця** – залізнична стрілка;

г) назви предметів побутового вжитку – **меблів та предметів хатнього урядження: банкбетьель** – розсувний ослін, який використовується як ліжко; **бюрко** – письмовий стіл; **верцадло** – те саме, що дзеркало; **жарівка** – лампочка розжарювання, електролампочка; **залижник** – полиця для

ложок; **застілок** – постіль; **предметів особистого вжитку**: **вервиці** – чотки; **вереня** – те саме, що рядно; **глядило** – дзеркало, люстерко; **денник** – щоденник; **дзигарок** – годинник; **дзюбенка, дзюблинка, дзюбня** – гуцульська вовняна торба, яку носять через плече; **дуганчак** – гаман, капшук; **документів**: **аністрат** – судовий документ про заборгованість за землю; **виказка** – документ, посвідчення особи; **грпис** – таємна записка, що закладалася у спеціальну схованку або передавалася із рук у руки за призначенням; грошових одиниць: **бринькач** – дзвінка монета; **грошина** – монета; **музичних інструментів та інших предметів для гри, розваг**: **вертлик** – шарманка; **горелі** – гойдалка; **гаджело** – дзига; **гайда** – 1) вівчарська сопілка, 2) волинка, коза; **гайдиця** – зменш. до гайда; **гергега** – дзига, **денцівка** – музичний інструмент типу сопілки; **засобів пересування та їх частин**: **букша** – втулка в колесі; **дараба** – пліт, збитий із дерев'яних кругляків; **залубниці** – сани з кузовом;

д) назви продуктів харчування – **узагальненого значення**: **варя** – варене; **годуля** – їжа, корм; конкретні назви продуктів і страв **тваринного походження** (з м'яса, молока, яєць): **білток** – білок яйця; **будзя** – м'ясо; **бужениця** – буженина; **верхнина** – вершки, сметана; **вурда** – варений невитриманий сир; **дзяма** – яловичий відвар; **дрижинець** – драгли; **зарядка** – сметана; **рослинного походження**: **варя** – страва з буряків, слив і квасолі; **дзюбавка** – пшенична каша з медом чи цукром; **грущанка** – страва, зварена з розтертих груш; **леквар** – варення зі слив; **назви напоїв**: **гардман** – міцна горілка; **гербата** – чай; **каламанка** – горілка; **обрядові назви**: **балець** – весільний хлібець; **галунка** – крашанка; **назви частини** (напр., хліба і под.): **дарабчик** – шматочок;

е) назви речовин: **вітріоль** – сірчана кислота; **вітріоль** – 1) синій камінь, мідний купорос, 2) загальна назва купоросу; **галунина** – галун; **горицька** – жовтувата глина, що є сировиною для виготовлення горшків і глеків; **грецило** – галун; **елиниця** – назва води в замовлянні, **клітнина** – целюлоза;

6. Назви просторових понять, співвідносних з конкретним місцем – **для виконання спеціальних дій**: **амбон** – те саме, що амвон; **біжниця** – 1) божниця, 2) храм; **відскочня** – трамплін; **для побутових потреб**: **виходок** – нужник, убиральня; **городина** – тин, паркан, огорожа; **дідинець** – двір, подвір'я; **двірець** – залізнична станція; вокзал; **домівство** – дім; **дяківня** – оселя ляхів; **завірки** – огорожа з кілків чи гілок; **засилка** – отвір для просилення нитки, шнурка; **лазничка** – хатній туалет; **для виконання господарської діяльності у тваринництві**: **бовгарка** – загорода для худоби; **вакарка** – загорожа для худоби; **дійнарка** – загорода, де доять корів, овець, кіз; **єлівник** – приміщення для молоді, ще недійної рогатої худоби; **маштарня** – стайня; **кантина** – землянка, льох; **для означення ділянок городу за назвою вирощуваної культури**: **барболісько** – місце, де росте картопля; **грулисько** – місце, де росте картопля.

7. Назви представників тваринного світу включають такі підгрупи:

а) назви свійських тварин: **барнуля** – корова червоно-бурої масті; **белечка** – вівця; **берулька** – ягня; **бидлина** – худоба, худобина; **бидля** – маля рогатої худоби; **буяк** – бугай; **ватуля** – вівця з першим ягням; **ветуля** – 1. Однорічна коза. 2. Вівця з першим ягням; **ганцига** – худобина, шкапа; **гармасар** – жеребець; **гача** – лоша; **гачур** – жеребець; **гачура** – трирічна кобила, яка ще не жеребилася; **гов'єдо** – рогата худоба; **готуля** – молода коза; **дворічник** – дворічний кінь; **дійник** – дійна худоба; **дойник** – дійна худоба; **дойок** – сосок коров'ячого вимені; **дроб'ята** – вівці; **жерва** – злий пес; **мершаник** – бик; **млиця** – лоша; **острововна** – свиня;

б) назви диких тварин – **звірів**: **вевірка** – білка; **веврик** – те саме, що вевірка; **верхлюк** – дике поросля; **вискічка** – білка; **вівериця** – білка; **гавкач** – лис; **гацук** – кажан; **дик** – дикий кабан; **вепр**; **дичак** – дикий звір; **жджок** – землерийка; **зачка** – самиця зайця, зайчиця; **нехаринець** – вовк; **птахів**: **блиска** – трасогузка; **букивчак** – зяблик; **букодірка** – зяблик; **вербей** – горобець; **вершнюк** – лісовий жайворонок; **волоочок** – **волове око (очко)** – найменший в Україні співочий птах; **водвуд** – одуд; **вугрин** – одуд; **гластівка** – ластівка; **горляк** – зобастий голуб; **готя** – пташа глухаря; **гребелюк** – стриж; **гребенюк** – стриж; **гривак** – сизий голуб; **гривнок** – сизий голуб; **гегавка** – гоголь; **гіб** – сорокопуд; **готка** – самка глухаря; **готур** – глухар; **джеджора** – сойка; **джонва** – дятел; **джоя** – сойка; **дубельт** – бекас; **єва** – іволга; **євка** – вівчарик; **журавець** – журавель; **золотомушка** – корольок; **лелик** – кажан; **мева** – чайка; **ночовид** – кажан; **плазунів і земноводних**: **бадоня** – те саме, що гаденя; **гадюк** – гадина; **гашка** – гадюка, змія; **гашурка** – ящірка; **головачка** – пуголовок; **галиця** – чорна гадюка; **єщірка** – ящірка; **комахи**: **бинч** – трутень; **бонюх** – гнойовий жук; **борознюк** – личинка хруща; **бумбак** – жук; **бурчало** – муха; **грайка** – муха, що сильно дзижчить у польоті; **гусельниця** – гусениця; **гадзуля** – гнойовик; **жировиця** – муха, яку настромлюють на гачок рибалки; **жубелиця** – гнойовий жук; **заплювиця** – м'ясна муха; **кряка** – жаба; **ліскуля** – ящір; **риб та характерних для них частин тіла**: **барбуля** – порода риби; **дзябра** – зябра; **зіви** – зябра; **зяви** – зябра, **марена** – лящ.

8. Назви рослинного світу входять до таких підгруп:

а) назви городніх культур, плодів та їх частин: **балабурка** – картопля; **бандз** – картопля; **барболя** – бараболя; **бульбан** – картоплина; **бульва** – цибулина; **буришка** – картопля; **вельбіб** – сорт великих бобів; **гарбузя** – гарбузеня; **гардибурка** – картопля; **гризачка** – ріпа; **гризучка** – ріпа; **груля** – картопля; **земняк** – картопля;

в) назви злакових: **голина** – добірне зерно (крім вівса); **голька** – безоста пшениця; **градобойця** – побитий градом хліб;

г) назви садових культур (дерев, кущів, плодів – фруктів і ягід): **білошка** – сорт сливи; **бороסקва** – абрикос; **брескиня** – абрикос; **брослива** – персик; **зерниця** – плодове дерево, що виросло із зернини; **гаргачки** – агрус; **грезен** – виноградне гроно; **грожно** – виноградне гроно; **грозно** – 1) виноград, 2) гроно винограду; **гергецьки** – агрус; **гергечник** – кущ агрусу; **димна** – сорт невеликих круглих слив; **доброкваска** – гатунок кисло-солодких яблук; **євірниця** – порічки; **конфєря** – картопля; **ліщаниця** – ліщина; **оприни** – агрус.

г) назви технічних культур: **глушець** – льон; **звіток** – жмут розчесаного льону;

д) назви лісових дерев та їх частин: **багнітка** – сережка дерева; **ботюк** – стовбур дерева, що мають розпилити на дошки; **вершак** – верхня частина дерева; **віта** – гілка; **гітинка** – молода ялинка; **громівка** – ялина, вражена блискавкою; **гонтяниця** – ялина, що годиться для гонту; **горголя** – сук; **гургуля** – сук; **дупляк** – дуплисте дерево; **єлина** – ялина; **лядина** – сосниця.

е) назви трав і кущів: **базник** – собача бузина; **бринзолія** – чистотіл; **вербинець** – лоза; **воєчинець** – молочай; **гориквіт** – горицвіт; **дернюка** – дернина; **дичок** – вівсюг; **жебрій** – жабрій; **жовтільниця** – жовтяниця;

є) назви грибів: **блювак** – отруйний гриб; **буківка** – різновид гриба; **горгач** – різновид їстівного гриба; **жабійка** – різновид грибів;

ж) збірні назви – для відходів рослинного походження: **відзаддя** – полова; **гарнасса** – зібгана солома чи трава; **гика** – бадилля, ботвина; **грамузджа** – хмиз; **грулина** – картопляне бадилля; **грулянка** – бадилля картоплі; інші збірні назви: **в'язань** – жмуток, букет; **грузло** – грудка, жмут, клубок.

9. Назви для характеристики місцевості, рельєфу: **байоро** – баюра; **бороло** – розцелина у скелі; **болонья** – оболонь; **вертепа** – провалля, яр, ущелина; **глейовина** – глиниста земля; **глинянка** – глинище; **голиця** – чисте поле, де зрубані всі дерева; **головиця** – джерело; **горбака** – пагорб, підвищення; **городисько** – городище; **грегіт** – кам'янисте поле; **грун** – пагорб, підвищення; **грунь** – вершина гори; **деберка** – провалля; **дебра** – яр; улоговина; **жолобина** – долина між двома узвишсями; **завіс** – круча; **заріння** – те саме, що зарінок; **звисник** – крутий берег річки; **кугава** – прірва; **мокрина** – болото; **охаба** – русло у річки.

У складі іменників на позначення абстрактних понять виділяємо такі тематичні групи:

1. Назви явищ природи (стан атмосфери, опади тощо): **багонка** – калюжа; **блюхавина** – сльота; **валорт** – випаровування, випар; **валортовування** – випаровування, **валортування** – те саме, що валортовування; **визів** – випаровування, випари; **відволода** – відлига; **відельга** – відлига; **відліж** – відлига; **вітериця** – вихор; **вітриця** – вихор; **голомороззя** – ожеледь, морозна погода за відсутності снігу; **гореч** – спека; **горяч** – спека; **дуявиця** – завірюха; **задимка** – сніжний вихор, хурделиця; **задувка** – завія, хурделиця; **заміття** – кучугури снігу; **коркобець** – веселка; **ледівка** – ожеледь; **обновець** – перший сніг.

2. Узагальнено-абстрактні назви дії та стану, з-поміж яких можна виокремити такі, що відображають офіційні сфери життя, освіти і побут міських верств: **агенція** – агентство; **абнегація** – самопожертва, **абшит** – відставка, звільнення зі служби; **аморети** – те саме, що амур; **апробата** – те саме, що апробація; **аранжація** – те саме, що аранжування; **асекурація** – забезпечення, страхування, гарантія; **асистенція** – поміч, допомога; **атентат** – спроба замаху на чиєсь життя; **виграна** – виграш; **виміна** – обмін; **вислід** – результат, наслідок; **вистава** – виставка; **відбиванка** – волейбол, **відбитка** – копія; **відчит** – доповідь, лекція; **візія** – 1) привид, мара. 2) видовище; **віц** – дотеп, **габілітація** – складання іспиту, що дає право викладати в університеті, **гафт** – гапування; **гратуляція** – дія за знач. гратулювати, **денервування** – стан за знач. денервувати; **дефіляда** – дефілювання; **експозитура** – те саме, що представництво; **екстрем** – крайність; **зряд** – управління, керівництво; **засяг** – радіус, віддаль; **стан суспільства**: **безпеченство** – безпека; **віче** – масові збори населення; мітинг; **варакоба** – заколот, заворушення; **ворохібня** – бунт; **сферу торгівлі**: **вартунок** – вартість, **випродаж** – продаж, **вплата** – оплата, сплата; **гандель** – те саме, що гендель, **гандлювання** – те саме, що гендлювання, **гляданка** – торгівля, **достава** – доставка, доправлення, **закупи** – те саме, що закушівля; **зависка** – прострочений платіж.

Віддієслівні іменники цієї групи, утворені від співвідносних форм інфінітива за допомогою суфікса **-ни(я)** чи нульового суфікса, можуть називати трудові процеси, фізичні й фізіологічні дії та їх ознаки (переважно – акустичні) тощо, напр.: **гармидерування** – дія за знач. гармидерувати; **гарукання** – дія за знач. гарукатися; **глядання** – дія за знач. глядати; **газдування** – абстр. ім. до газдувати; **гивтання** – дія за знач. гивтати; **глягання** – дія за знач. глягати; **деріння** – роздирання; **дзоркання** – дія за знач. дзоркати і звуки, утворюванні цією дією; **дилювання** – дія за знач. дилювати; **диндиліндання** – дія за знач. диндиліндати; **дихтіння** – дія за знач. дихтати; **достереження** – дія за знач. достерегти; **достерігання** – дія за знач. достерігати; **дочекання** – чекання; **гутіння** – крик тетерука, токування; **вандри** – мандри; **вижин** – жнива; **гутір** – роз-

мова, балачка, бесіда; *гивт* – ковток; *загиб* – загибель; *заговір* – заклин; *затрим* – перешкода, затримка; *затруд* – зусилля; *звожай* – зведення хліба з поля; *зглядь* – 1) увага, 2) повага, шана.

Зрідка іменники з узагальненим значенням дії мають у складі основ інші словотвірні суфікси (напр., *-к(а)*, *-івк(а)*, *-анк(а)*, *-н(я)*, *-енин(а)*, напр.: *вандрівка* – мандрівка; *вирочня* – пророцтво; *вінчанка* – вінчання; *газдівка* – господарство; *дача* – грошові податкові стягнення; частка податі; *діленина* – ділення, розподіл; *заліжка* – заклад, парі; *звідня* – ставка віч-на-віч, – проте слова такого типу представлені в досліджуваному матеріалі одиничними прикладами.

Назви дій, що їх людина сприймає через акустичні ознаки, становлять такий ряд слів: *абомовня* – відгомін, луна; *вайкіт* – шум, гамір; *гавк* – гавкіт, *гойк* – крик, шум, *гудля* – гвалт, рейвах; *дурк* – стук.

Окрему семантичну підгрупу утворюють абстрактні іменники на позначення стосунків між людьми: *визивка* – лайка; *викрент* – викрутас; *зоторочка* – ворожі стосунки; *відмага* – відмовка; *відпірка* – відмовка.

3. Назви почуттів, психічно-емоційного стану людини представлені двома типами слів – з непохідною основою або ж відіменного (переважно – відприкметникового) творення: *банність* – сум, смуток; *безвиглядність* – абстр. ім. до безвиглядний; *бута* – пиха, погорда; *вовкодухість* – якість за знач. вовкодухий; *галабута* – погорда, пиха; *грита* – журба, печаль; *гунор* – психічний стан, настрій; *жадливість* – абстр. ім. до жадливий; *женихливість* – властивість за знач. женихливий; *журиця* – журба.

4. Назви хвороб, недуг та вад людського організму: *бетега* – хвороба; *блониця* – круп; *борван* – карбункул, чиряк; *глуха* – тиф; *ганч* – гандж, вада; *гуш* – зоб; *дзігерай* – нежить; *дихавиця* – астма; *задавка* – те саме, що дифтерит; *задих* – астма; *збур* – гонорея.

5. Назви, що мають значення збірності й позначають скупчення людей, рідше – скупчення тварин: Скупчення людей: *гліт* – тіснява, давка; *джурга* – скупчення людей чи худоби на дорозі; *зглота* – юрмище, натовп; *здвиг* – скупчення; натовп; *лая* – собача зграя; *марга* – худоба, *маржина* – худоба.

6. Назви на позначення часових понять: *вербляниця* – час цвітіння верб; *відгал* – припинення, перерва; *давина* – давнина.

Частина іменників, що виступають назвами загальних та спеціальних абстрактних понять, не становлять окремих тематичних груп: *бандига* – нісенітниця; *дивниця* – диво; *дивоглядь* – диво, дивовижа; *дужінь* – те саме, що дужість; *здіб* – зовнішній вигляд, статура; *звідня* – омана; *злуда* – омана; *гегена* – пекло, геєна; *газдівство* – господарство; *дівцтво* – 1) те саме, що дівоцтво, 2) дівоча цнота; *дідицтво* – спадщина, маєток поміщика-дідача.

Прояви варіантності у словах з кваліфікатором “західне”. Лексичний матеріал реєстрової частини ВТС СУМ засвідчує, що в багатьох випадках кваліфікатор “західне” виступає в таких вокабулах, які тлумачать значення не окремих слів, а фактично – їх варіантів. Варіантність може виявлятися: а) у фонетичній формі: *барболя* – *барбуля*; *батяр* – *бетяр*; *ватуля* – *ветуля* – *готуля*; *веприни* – *оприни*; *витріоль* – *вітріоль*; *вітериця* – *вітриця*; *гаргачки* – *гергецьки*; *годинар* – *годиняр*; *горголя* – *гургуля*; *гребелюк* – *гребенюк*; *грожно* – *грозно*; *грунь* – *грун*; *гугля* – *гугля*; *киптар* – *кептар*, *олінь* – *олень*; б) у словотвірному оформленні основ іменників: *букивчак* – *букодірка*; *вальбійка* – *валюга*; *вапортування* – *вапортовування*; *гривак* – *гривнок*; *гузва* – *гужівка*; *гузва* – *гузуля*; *гуц* – *гущики*; *дзьобенка* – *дзьоблинка* – *дзьобня*; *орачка* – *оранка*; *оча* – *оченя*; в) у морфологічних ознаках: *байор* – *байоро*; *грезен* – *грожно*; *лож* – *ложа*; *макух* – *макуха*; г) **комбіновано**: *вевірка* – *веврик* – *вівериця*; *вевірка* – *вівериця*; *відволода* – *відельга* – *відліж*; *гиргачка* – *гирланка*; *джеджора* – *джоя*; *обіч* – *обочина*, *опуда* – *опудал* тощо.

Подібні прояви варіантності спостерігаємо при зіставленні західних слів і тих загальноновживаних, нормативних лексем-відповідників, якими тлумачиться їх значення:

а) **фонетичні варіанти**: *амбон* – *амвон*; *бадоня* – *баденя*; *белька* – *балка*; *біжниця* – *божниця*; *білток* – *білок*; *блиска* – *плиска*; *вандри* – *мандри*; *вандрівка* – *мандрівка*; *вандрівник* – *мандрівник*; *водвуд* – *одуд*; *варакоба* – *ворохоба*; *відельга* – *відлига*; *волар* – *воляр*; *гадwab* – *єдwab*; *газда* – *газда*; *гандель* – *гендель*; *гандлювання* – *гендлювання*; *гандляр* – *гендляр*; *гафт* – *гапт*; *гаширка* – *яцірка*; *гегена* – *геєна*; *гимн* – *гімн*; *гастівка* – *ластівка*; *гориквіт* – *горлицвіт*; *грун* – *грунь*; *ганч* – *гандж*; *джокей* – *жокей*; *єлена* – *ялина*; *єцірка* – *яцірка*; *жебрій* – *жабрій*; *жерва* – *жавра*; *нахта* – *нафта*;

б) **словотвірні варіанти**: *аморети* – *амури*; *апробата* – *апробація*; *аранжація* – *аранжування*; *бальяник* – *бальяндрасник*; *бужениця* – *буженина*; *буківка* – *букодірка*; *вартунок* – *вартість*; *виміна* – *обмін*; *винувач* – *обвинувач*; *випродаж* – *продаж*; *вінчанка* – *вінчання*; *гарбузя* – *гарбузеня*; *глота* – *зглота*; *голомороззя* – *голоморозь*; *гречисько* – *гречківка*; *гризачка* – *гризучка*; *гусельниця* – *гусениця*; *дарівник* – *даритель*; *диминець* – *димар*; *женькиня* – *жниця*; *женьчар* – *жнець*; *женьчарка* – *жниця*; *жовтільниця* – *жовтяниця*; *загінчай* – *загінник*; *журавець* – *журавель*; *залубниця* – *залубні*; *мітовка* – *мітла*; *намовина* – *намова*; *омилка* – *помилка*;

в) комбіновані варіанти: *боросква – брескиня – брослива, верей – горобець; гандзоля – гондзоля; гентина – гонт; готуля – ватуйка; ева – іволга; ерем – ярмо;*

г) морфологічні варіанти: *багро – багор, лож – ложка.*

Отже, кількість слів з позначкою *зах.* у ВТС СУМ далеко не завжди свідчить про кількість лексем, а в багатьох випадках відображає явище варіантності.

Джерела лексик з кваліфікатором “*західне*” у “*Великому тлумачному словнику сучасної української мови*”. Встановлено, що слова з позначкою *зах.* у ВТС СУМ налічують загалом близько 3500 одиниць, або 1,4 % із загальної – близько 250 тис. – кількості слів. У “Словнику української мови” в 11-ти тт. (далі – СУМ) кількість слів, що мають позначку *зах.* – майже 150 одиниць, або 0,1 % від загальної – близько 138 тис. – кількості слів. Абсолютний відсоток *західних* слів у кожному з названих словників – незначний, та все ж порівняно із СУМом кількість слів з кваліфікатором “*західне*” у ВТС СУМ зросла практично вдесятеро, однак з огляду на те, що ВТС СУМ не подає паспортизації матеріалу, складно встановити джерела поповнення *західних* слів.

Окремі попередні спостереження показують, що позначка *зах.* з’явилася при деяких словах, що в СУМ такої позначки не мали й паспортизовані творами українських радянських письменників, зокрема: *ворохобник* – те саме, що бунтівник (у тв. Ф. Бурлаки); *божниця* – 1) те саме, що божник; 2) храм, церква (у тв. О. Гончара, С. Скляренка); *борознюк* – личинка хруща (у тв. М. Стельмаха); *бюрко* – зменш. до бюро; *вандрувати* – мандрувати (у тв. Ю. Яновського); *вимін* – дія за знач. виміняти (у тв. Ю. Смолича); *відгал: без відгалу* – не припиняючись, без перестанку, безперервно (у тв. О. Досвітнього); *відчитувати* – закінчити читати лекцію, урок тощо (у тв. Ю. Збанацького); *візія* – те саме, що привид (у тв. І. Кулика); *віточка* – зменш.-пестл. до вітка (у тв. А. Шияна). З іншого боку, окремі слова, марковані як *зах.* у ВТС СУМ, в СУМі ілюстровані творами східноукраїнських письменників – Л. Глібова (*віточка*), П. Грабовського (*вітонька, дивниця*), Панаса Мирного (*єдваб, жичити*), Якова Щоголева (*верцадло*).

Аналіз тематичних груп іменникової лексики виявив значну перевагу слів на позначення конкретних предметів зі сфери побуту й господарської діяльності селян, горян. З цього можна припустити, що одним із джерел поповнення складу *західних* слів у ВТС СУМ були не твори художньої літератури чи інші джерела, що відображали б функціонування української літературної (писемної) мови на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст., а словники діалектної лексики.

Завдяки паспортизації відповідних слів в “Етимологічному словнику української мови” (ЕСУМ) вдалося встановити джерела їх фіксації та територію поширення.

Значна кількість слів паспортизована за лексикографічними пам’ятками, напр.: слова *байор; болоння, буківка, букуша, бульбан, бульва, веркльог, верхлюк, визів, відгал, вурда, габлі, гайвіка, гамба, гардидурка, гачі, гентина, гов’єдо, готуля, грегит, грецило, грозно, грун, гугля, газда, галиця, гаргала, грунь, гугля, гуш, дзьобенка, дзьоблінка, дзьобня, дзяма, дима, дуна, ева, жебрій, заплювиця, зух* подано з покликанням на “Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського; слова *буяк, веркльог, вурда, голомороззя, газда, галиця, дзяма, дуна, заплювиця* подано за “Словарем української мови” за ред. Б. Грінченка; слова *букурія, вевірка, веркльог, гандель, гербата, горботка, горголя, дзяма* були зафіксовані в “Словнику української мови” Д. Яворницького; слова *бульбан, веркльог, верцадло, вурда* взято з праці Ф. Піскунова “Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан”; слово *габлі* паспортизовано “Словником української мови” П. Білецького-Носенка. Слова *бандз, грозно, жабійка, жебрій* подано за “Словарем українських виразів, перейнятих з мов турецьких” О. Макарушки;

Чимало діалектних слів зафіксував свого часу І. Верхратський: *бетега, бомбар, грезен, гаргала, дойка* (“Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів”); *бандз, блиска, бульва, вевірка, готуля; гацик; готур; ева* (“Нові знадобы до номенклатури і термінології природописної народної”); *вороза* (“Знадоби до словаря южноруського”); *жджок* (“Про говір галицьких лемків”); *вевірка, голомороззя* (“Говір Батюків”). Слова *алтиця, вевірка, габук, горботка, гандзоля, дзьобенка, дзьоблінка, дзьобня, дзяма* подано за “Матеріалами до словника буковинських говірок”; *бетяр, бороло, бульва, бута* – за “Словником бойківського діалекту” М. Онишкевича.

Діалектна лексика української мови взята зі списків, поданих у публікаціях матеріалів з одного села чи з території поширення якогось говору: *букуша, голомороззя* (“Словник специфічної лексики правобережної Черкащини” П. С. Лисенка); *букуша* (“Словник специфічної лексики говірки с. Мушківки” Л. С. Паламарчука); *букуша, вурда, дурк* (“Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров’я” Й. О. Дзензелівського); *веркльог* (“Словник польських говорів” П. С. Лисенка); *веркльог, голиця* (“Словник діалектизмів українських говірок Одеської області” А. А. Москаленка); *вороза, галапас* (“Словник спеціальної лексики говірки с. Писарівки” О. С. Мельничука) тощо.

Висновки. У складі *західних* слів ВТС СУМ зафіксовано чимало діалектних лексичних варіантів (переважно фонетичних та словотвірних), а не окремих лексем. Чимало слів мають непохідну основу й етимологічно неясні (напр., *байдур, балхва; бемба, бокозійник, бонох, бросли-*

ва, брячка, будзя, вельбіб, вернина, габук, галапас, горелі, гаргачки, горголя, готур, джеджора, джоя, ева, євка, жджок, жубелиця та ін.). А з-поміж тих слів, що їх етимологію розкрито в ЕСУМ, чимало мають чужомовне походження, напр.: із західнослов'янських мов – польської (багнітка, балясник, бандз, белька, блоніця, блюхавина, болоння, бута, вербуванець, верхлюк, верцадло, визів, габлі, гадваб, гадра, гардаман, гентина, гербата, глейовина, горботка, грегит, гандзолля, гацик, дзьопа, дідинець, дупа, журавець, залубниці, земняк, зух); чеської (берулька, бульва, жабійка); словацької (блиска, гача, горар, груля, дурк, жилляр); з південнослов'янських мов – болгарської (батяр, бумбак, галабута, гаджала); з румунської та загалом – східнороманських мов (алтиця, байор, балець, белечка, букурія, вурда,гайдей, гармасар, гелета, горгач, готуля, грун, гадзуля, Гелета, грунь, гургуля, гуш; дзіґерай, дзяма, дойка, жерва); з угорської мови (бе-тега, бичак, гамба, газда, ганч, гіб, дараба, джугля, джурґа); з німецької мови (абшит, агенція, асистенція, букша, гандель, гафт, гугля, гвер, гугля, дубельт); з литовської мови: джонва тощо.

Названі факти підтверджують, що західноукраїнські слова в реєстрі ВТС СУМ – це передусім діалектизм південно-західного наріччя, адже в західноукраїнському варіанті літературної мови часів І. Франка, О. Кобилянської, В. Стефаніка, О. Маковея та ін. – в період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – лексичний склад збагачувався насамперед абстрактною лексикою. Як довела у своїх працях О. Муромцева, найпродуктивнішими були іменники з суфіксами -ість –ств(о) із значенням узагальненої ознаки; також широко входила в українську мову того часу запозичена лексика (в основному – назви абстрактних понять із сфери суспільних, економічних, політичних відносин, філософії, літератури, мистецтва) [10; 11].

Порівняно малий відсоток дієслів серед аналізованої лексики з кваліфікатором “західне” також підтверджує припущення, що у ВТС СУМ не використано тих джерел, що засвідчили стан української літературної мови другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в її західному варіанті. Адже, як показано в ряді праць, присвячених аналізу мови творів західноукраїнських письменників того часу (зокрема – й О. Кобилянської), лексична специфіка західноукраїнської мовно-літературної практики виявлялася передусім у семантичній структурі префіксальних дієслів спільнослов'янського фонду та віддієслівних іменниках [2; 17–20; 23; 24].

Завдяки паспортизації відповідних слів в “Етимологічному словнику української мови” вдалося встановити джерела їх фіксації та територію поширення. Джерелом поповнення цієї групи слів послужили переважно діалектні та історичні словники, в яких зафіксовано лексику народнорозмовної мови. Проте в бібліографічному переліку до ВТС СУМ не названо жодного діалектного словника.

Вдалося також виявити, що співвідношення між кількістю іменників і дієслів у СУМ та ВТС СУМ – дуже відрізняється: якщо в СУМ кількість іменників перевищує кількість дієслів майже вдвічі, то у ВТС СУМ кількість іменників перевищує кількість дієслів більш як у 10 разів. Отже, збільшення слів з кваліфікатором “західне” у ВТС СУМ відбулося переважно завдяки іменниковій лексиці.

Зміст позначки “західне” у ВТС СУМ фактично збігається зі змістом позначки “діалектне”, що певною мірою суперечить реальному історичному статусові слів західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ–початку ХХ ст. – фактично, вони не знайшли належного відображення у реєстрі ВТС СУМ. Одна з причин такої прогалини пов'язана з тим, що в цьому Словнику не використано тих джерел української мови, які в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. засвідчили її жанрово-стилістичне багатство у західноукраїнських періодичних виданнях, термінологічних словниках, творах красного письменства тощо.

Отже, гадаємо, практичному застосуванню кваліфікатора “західне” в сучасній лексикографічній практиці мають передувати ґрунтовні дослідження стану лексики української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. та укладання регіональних словників на джерельній базі різностильових і різножанрових текстів того періоду.

Список використаних джерел

1. Бідер Г. Тенденції нормалізації лексики й словотвору української літературної мови в ХХ ст. (питання мовної культури в радянській та пострадянській періоди) / Герман Бідер // *Ucrainistica: Збірник наукових праць*. – Кривий Ріг, 2002. – С. 67–72.
2. Булега Н. Дієслівне слововживання епістолярію Ольги Кобилянської у контексті сучасних лексико-стилістичних норм української літературної мови / Н. Булега, Л. Ткач // *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 87: *Слов'янська філологія*. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 154–169.
3. Вакуленко С. Полонізми у складі західноукраїнської лексики за “Українсько-німецьким словником” Зенона Кузеля та Ярослава Рудницького / С. Вакуленко, В. Піддубна // *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 93: *Слов'янська філологія*. – Чернівці, 2000. – С. 112–129.
4. Герман К. Ф. Боротьба за розвиток української літературної мови на Буковині (1775–1918 рр.) / К. Ф. Герман // *Українська мова на Буковині: її минуле і сучасне: Матеріали*

- II Всеукраїнської конференції, присвяченої 200-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24–26 вересня 1998 р.). – Чернівці: Місто, 1998. – С. 8–17.
5. Данилюк Н. До проблеми єдиної української літературної мови та її варіантів / Н. Данилюк // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22–28 серпня 1993. – Львів, 1993. – С. 12–16.
  6. Демська О. Вступ до лексикографії : Навчальний посібник / Оріся Демська. К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2010. – 260 с.
  7. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Південно-західні впливи у текстах письменників підросійської України кін. XIX – поч. XX ст. / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Наукові записки НаУКМА. – Т. 60: Філологічні науки. – К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2006. – С. 3–14.
  8. Кравченко-Дзондза О. Е. Художні і структурні особливості мови західноукраїнської прози 20-х років XX століття / О. Е. Кравченко-Дзондза // Мовознавство. – 2000. – № 4–5. – С. 33–37.
  9. Муромцева О. Тенденції розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80-х–90-і рр.) / О. Муромцева // Четвертий міжнародний конгрес україністів, 26–29 серпня 1999 р., Одеса. Мовознавство: Доп. та повідомл. – К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. – С. 22–25.
  10. Муромцева О. Г. Головні процеси в розвитку лексичного складу української літературної мови другої половини XIX – початку XX ст. / О. Г. Муромцева // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 18–25.
  11. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / Ольга Георгіївна Муромцева. – Харків, 1985. – 152 с.
  12. Німчук В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію [Електронний ресурс] / В. Німчук // Українська мова. – 2012. – № 3. – Режим доступу: <http://r2u.org.ua/node/270>
  13. Одарченко П. Про культуру української мови: Збірник статей / Петро Одарченко. – К.: Смолоскип, 1997. – 320 с.
  14. Полюга Л. Роль української лексикографії в утвердженні національної самобутності / Лев Полюга // Вісник Львівського ун-ту. Серія журналістики. – 2003. – Вип. 23. – С. 144–152.
  15. Стишов О. Варіантні форми в сучасній українській мові [Електронний ресурс] / Олександр Стишов. – Режим доступу: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine65-15.pdf> /
  16. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 – Українська мова” / Струганець Любов Василівна. – Київ, 2002. – 36 с.
  17. Тарновецька Л. До проблеми галицьких елементів в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст. / Л. Тарновецька, І. Шепетюк, Н. Булега // Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку / Науковий щорічник. – Тернопіль: Збруч, 1999. – С. 31–46.
  18. Ткач Л. Реалізація структурного і семантичного потенціалу лексики південно-західних українських говорів у літературній мові кінця XIX – початку XX ст. / Л. Ткач // Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2001. – С. 301–307.
  19. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Ч. 1: Матеріали до словника / Людмила Ткач. – Чернівці: Рута, 2000. – 408 с.
  20. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Ч. 2: Джерела і соціолікультурні чинники розвитку / Людмила Ткач. – Чернівці: Рута, 2007. – 704 с.
  21. Ткач Л. Юрій Федькович і культурно-писемна традиція української мови / Л. Ткач // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 274–275: “Слов’янська філологія”. Творчість Юрія Федьковича в контексті української та світової літератури. – Чернівці: Рута, Книги – XXI, 2005. – С. 22–35.
  22. Ткач Л. Західноукраїнський варіант літературної мови кінця XIX–початку XX століття і проблема мовної спадкоємності в сучасній Україні / Л. Ткач // Матеріали V Конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство: Збірн. наук. ст. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 22–38.
  23. Ткач Л. Ольга Кобилянська і західноукраїнський варіант літературної мови (за матеріалами листування письменниці) / Л. Ткач, І. Черкез // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 216–217: “Слов’янська філологія”. Ольга Кобилянська – письменниця і громадянка: національне і загальнолюдське. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 179–195.
  24. Ткач Л. Традиційно-історичний ґрунт становлення засобів офіційно-ділового стилю в західному варіанті української літературної мови кінця XIX–початку XX ст. / Л. Ткач, І. Марко // Українська історична та діалектна лексика: Збірн. наук. пр. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. – Вип. 4. – С. 166–181.
  25. Хмельовська О. Лексикографія в е-форматі [Електронний ресурс] / Оксана Хмельовська // Тиждень. – 2012. – № 26 (243). – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Culture/53996>
  26. Ціхоцький І., Левчук О. Лексикографічний практикум. Навчально-методичний посібник для студентів I курсу філологічного факультету / Іван Ціхоцький, Оксана Левчук. – Львів, 2013. – 114 с.

Список умовних скорочень

ВТС СУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред.-кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – Т. 1: А–Г / Уклад.: Р. В. Болдирев [та ін.] – К.: Наук. думка, 1982. – 632 с.; Т. 2: Д–Копці / Уклад.: Р. В. Болдирев [та ін.] – 1985. – 572 с.; Т. 3: Кора–М / Уклад.: Р. В. Болдирев [та ін.] – 1989 – 552 с.; Т. 4: Н–П / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін.; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко. – 2003. – 656 с.; Т. 5: Р–Т / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с.; Т. 6: У–Я / Уклад.: Г. П. Півторак [та ін.]. – 2012. – 568 с. (*Словники України*).

СУМ – Словник української мови. В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.

Анотація. Одним із актуальних завдань сучасної української лексикографії є об’єктивне відображення в словниках тлумачного типу багатьох слів, які вживалися в західноукраїнському варіанті літературної мови другої половини XIX – початку XX ст. й були характерними як для мови творів західноукраїнських письменників, так і для мови періодичних, наукових, навчальних видань того періоду тощо.

В українській лексикографії 1970–1980-х рр. застосовували кваліфікатор “західне” при відповідних словах реєстру, проте західноукраїнську лексику трактували вузько. Аналіз тематичних груп іменникової лексики виявив значну перевагу слів на позначення конкретних предметів зі сфери побуту й господарської діяльності селян, горян. З цього можна припустити, що одним із джерел поповнення складу західних слів у “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” були не твори художньої літератури чи інші джерела, що відображали б функціонування української літературної мови на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст., а словники діалектної лексики.

Ключові слова: українська лексикографія, словникові кваліфікатори (маркери), західноукраїнський варіант літературної мови кінця XIX – початку XX ст., західноукраїнські слова.

Summary. One of the urgent problems of the modern Ukrainian lexicography is to reflect objectively in explanatory dictionaries numerous word types that were used in the Western literary language version of the late XIXth – early XXth centuries and were characteristic of both language works of Western writers, and of language periodicals, scientific, educational publications of the period and so on.

The first lexicographical writings, which fix and describe typical differences between the Dnieper and the Western usages, appeared in the mid-20s of the XXth century. In particular, one of these papers was “The stylistic dictionary of the Ukrainian language” by I. Ohienko. However, a comprehensive study of the impact of cultural and written tradition and western linguistic and literary practices of the late XIXth – early XXth century on the formation of stylistic norms in the modern Ukrainian literary language started recently.

In the 1970–1980 the Ukrainian lexicography applied the qualifier “Western” in the certain words of the relevant register, but the Western vocabulary was interpreted narrowly, this results in the fact that in “The dictionary of the Ukrainian language” of 11 volumes about 150 such words were registered which is 0.1 % of about 138 thousands. In “The Great Dictionary of the modern Ukrainian language” (2005), consisting of about 250 thousand words, the words with the qualifier “Western” account for about 1.5 %. The absolute percentage of the words with “western” in each of these dictionaries is insignificant.

The analysis of the thematic noun groups disclosed the significant advantage of the words denoting specific objects from the sphere of everyday life and economic activities of farmers and mountaineers. Thus we can assume that a source of replenishment of the western vocabulary in “The Great Dictionary of the modern Ukrainian language” were not literary writings or other sources that reflect the use of the Ukrainian literary language in Western Ukraine in the second half of the XIXth – early XXth centuries, but the dialectal dictionaries.

Due to the certification of the related words in “The etymological dictionary of the Ukrainian language” we managed to determine the sources of their recording and their distribution area. A large number of words have been certified by the lexicographical tokens and dialectal recordings. The content of tagging “Western” in “The Great Dictionary of the modern Ukrainian language” (2005) actually coincides with the content of the designation “dialectal”, which to some extent contradicts to the real historical status of the words of Western literary language of the late XIXth – early XXth centuries. Therefore, a study of this trend should be continued.

Key words: Ukrainian lexicography, dictionary qualifiers (tokens), Western literary language version of the late XIX – early XX century, Western words.

Отримано: 14.02.2015 р.

ІНТЕРОГАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗАСІБ СИНТАКСИЧНОЇ ЕКСПРЕСИВНОСТІ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ Д. КАМЕРОНА)

Поняття експресивності у мовознавчій літературі не має однозначного висвітлення, хоча вивчається тривалий період. Існує низка потрактувань мовної експресії, які різняться неоднаковими уявленнями щодо обсягу цього поняття. У вузькому розумінні її ототожнюють з оцінними властивостями мовлення [5], з визнанням категорій емоційності й експресивності як таких, що доповнюють одна одну [7], а у широкому – її кваліфікують як інтелектуально-чуттєву мовленнєву категорію, змістом якої є емоційний, оцінний, образний, поетично-естетичний, динамічний і стилістично забарвлений її різновид [6].

Щодо експресивного синтаксису, то його теж розуміють по-різному. Вперше питання про експресивний синтаксис сформулював Ш. Баллі, який вважав афективний фактор (впливу, експресії) обов'язковим компонентом будь-якого висловлення. Навіть якщо в самій структурі висловлення відсутні будь-які компоненти – показники експресії, то вона в ньому виражається самими почуттями мовця [1, 20]. Традиційним стало визначення експресивності як властивості “мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення до повідомлення і до адресата” [8, 170].

На думку В.П. Григор'єва, експресія синтаксису визначається не лише смисловою і стилістичною значущістю синтаксичних одиниць, але передусім тим, що речення відображають спосіб мислення автора, його світогляд, ставлення до дійсності, тобто його картину світу [2]. Найбільш очевидними і найчастіше вживаними синтаксичними засобами експресивності називають питальні та окличні речення, повтор, анафору, епіфору, хіазм, стилістичну інверсію тощо.

Предметом нашого дослідження є функціонування питальних речень як засобу експресивності у політичному дискурсі. Матеріалом аналізу послужили промови британського прем'єр-міністра Д. Камерона.

Політична промова як жанровий різновид політичного дискурсу за своєю формою є монологічним мовленням. Якщо діалог – результат взаємного мовного процесу, ланцюжок відносно коротких словесних реакцій, то монологічне мовлення є наслідком односторонньої, індивідуальної творчості, свідомо розрахованої організації словесних рядів. Категорія інтерогативності репрезентована і в діалогічній, і в монологічній формі. Однак семантичне навантаження питальних речень у монологічному мовленні (у нашому дослідженні – політичному дискурсі) інше: це вже не взаємозумовлений обмін репліками, а цілеспрямований вплив на слухача, прагнення викликати у нього різноманітні оцінки та емоції, оскільки такий виступ спрямований найчастіше на широку аудиторію.

У мовленнєвій діяльності політика, особливо у його промовах, експресивність займає найвагоміше місце, вона є обов'язковою складовою, конституційною ознакою їх. Форми і способи експресивності різноманітні, і пошук нового у цій сфері триває. Без експресії виступ політика не буде мати певної впливової сили на слухача. Комунікативний підхід до аналізу синтаксичних одиниць спрямовує увагу на функцію мови як засіб спілкування, тому важливе місце серед його проблем займає проблема інтенціональності, адже форма висловлення залежить від інтенції, або комунікативного наміру мовця. Комунікативний намір мовця асиметриє з мовною формою інтерогативності. “На цій основі можна виділити цілий клас інтерогативів, у яких ілокутивна сила не збігається з мовним значенням, експансуючи смисли інших модально-інтенційних висловлень. Крім того, інтерогативи можуть виконувати в мовленні фатичну або фасцинативну функції і в цьому разі виступати як засіб мовленнєвого контактування немодалізованого характеру”, – зазначає Л. В. Чайка [10, 9]. Отже, в комунікативному аспекті інтерогатив – це інтенційний засіб мовленнєвого спілкування, що використовується мовцем з метою здійснення своїх комунікативних намірів, адже “інтерогативні висловлювання англійської мови є синтаксичними одиницями, певним комунікативно-функціональним типом, що здатний до експансії прагматичних смислів інших типів модально-інтенційних висловлень... Відображуючи як явище мови та спілкування подвійну детермінацію мовленнєвої діяльності соціальними та психічними якостями мовних особистостей, що вступають у діалогічну взаємодію, інтерогативи здатні не тільки задовольняти пізнавальні інтенції мовця, але й передавати весь спектр інтенційних прагнень суб'єкта мовлення від констатацій та побажання до спонування і навіть наказу” [10, 18].

Питальні речення об'єднуються на ґрунті первинних і вторинних функцій. Первинними функціями запитання є запит, спрямований на одержання конкретної інформації. Вторинна функція питального речення – це вираження емоцій, оцінок, експресивного ствердження чи заперечення, підтримування контакту, репрезентація своєї позиції тощо. У політичному дискурсі, предметі нашого дослідження, питальні структури функціонують у своїй **вторинній** функції, де питальна форма використовується для реалізації тих чи інших інтенцій політичного діяча.

Метою питальних речень є одержати відповідь на певний запит. Однак дуже важливим тут є те, що використання питальних конструкцій у політичному дискурсі “зумовлене стилістичною функцією категорії питальності, яка передбачає не тільки вираження запиту як пошуку інформації, але й реалізацію запиту як засобу активізації та зосередження уваги на тому чи іншому факті” [3, 41]. Без сумніву, найчастіше питальні речення у мовленні політика саме активізують увагу слухачів на тих чи інших проблемах.

Нерідко семантика питальних речень свідчить про ціннісні орієнтири політика, які, безперечно, тісно пов'язані з етичними цінностями, що дозволяють твердити про цілісну морально-політичну систему. Так, наприклад, Д. Камерон акцентує завжди на таких політичних позитивах, як рівність, справедливість, демократія, патріотизм, безпека, політична відповідальність, реформи, напр.: *Do they believe in equality of all before the law?* [12]; *Would you allow the far right groups a share of public funds if they promise to help you lure young white men away from fascist terrorism?* [12].

На поставлене запитання автор сам дає відповідь, однак це не відповідь у прямому значенні, а підтвердження думки мовця, висловленої у питальній формі: *But what about the role of our military? Our military can support the enormous humanitarian efforts that are necessary – as our Royal Air Force did helping the millions of people who have fled from ISIL* [14].

Спостерігаємо випадки, коли мовець у якості запитання використовує одне слово попереднього речення, тобто послуговується *repetition*, особливості функціонування якого можуть бути розкриті тільки з урахуванням ширшого контексту: *Ed Balls, the man who used to be in charge of education in our country, said one of the dangers of our schools policy was that it would create "winners". Winners? We can't have that. The danger that your child might go to school and turn out to be a winner. Anti-parents who just want the best for their children* [13].

Фактором, що зумовлює перепит, нерідко “служить певний емоційний стан адресанта, його удаване або невимушене здивування чи захоплення повідомлюваним або, навпаки, його негативне ставлення до нього, незадоволення ним; інколи співрозмовник навіть навмисно повторює частину попереднього речення” [4, 147]. Без сумніву, таке перепитування як мовленнєва дія є емоційним, разом з тим це дієвий актуалізатор того, про що розмірковує політик. Комунікативне завдання конструкцій з таким актуалізованим компонентом полягає не в передаванні запиту-інформації, а у вираженні емоційної реакції на висловлене. На нашу думку, такі перепитування адресант використовує з певною метою – акцентувати увагу на тому, що є темою його роздумів. Отже, такі перепити є сміловим центром, від якого мовець відштовхується, щоб поміркувати над поставленим запитанням, і разом з тим яскравим засобом вираження експресії.

Використання питальних речень пояснюється намаганням адресанта певним чином керувати поведінкою адресата – спрямувати його до роздумів над висунутою проблемою чи переконати його у прийнятті позиції політика. Часто адресант використовує не одне питальне речення, а цілу низку питальних конструкцій, які слідує одна за одною, поєднані у мовленні. У такий спосіб політик максимально намагається сконцентрувати увагу аудиторії, разом з тим він “оживляє” своє мовлення, не тільки надає йому емоційності, а й значно підсилює експресивність:

Now that this country is waking up to it, the people of Britain – the people of the world – want to know: can we turn this around? Can we rebalance economic power across our regions, across different industries, so that more people have a stake in our success? Can we end the inevitability of millions on long-term welfare and bring hope to those unemployed? Can we inject new life into the private sector, so that enterprise can drive not just our recovery but the re-building beyond it? Can we go from an economy built on debt and borrowing to one built on saving and investment? Can we re-open Britain for business? [15].

З метою розгортання теми промови часто вживаними є питальні речення з предметним компонентом – займенниками *who, what*: *So I say to the Labour Party and the trades unions just tell me what is compassionate, what is progressive about spending more on debt interest than on helping the poorest children in our country?; Who made inequality greater?* [12].

На нашу думку, такі речення у політичному дискурсі виконують, поряд із експресивною, важливу текстотвірну функцію: вони фіксують і активізують увагу слухача на змісті подальшого викладу тексту. Важливим є той факт, що питальні слова займають початкову позицію у реченні, таким чином ставлячи проблему, тему виступу чи обговорення на перший план. Такі активізуючі запитання часто завершують абзац, стоять у кінці певного фрагменту висловлення: *We remember who spent our*

golden legacy, who sold our gold ...who busted our banks, who smothered our businesses ... who wracked up our debts, who wrecked our economy ...who ruined our reputation, who risked our future ...who did this? [14].

Запитання, що характеризуються кінцевою позицією у фрагменті тексту, найчастіше мають риторичний характер: це своєрідний альтернативний підсумок автора, остаточний, безперечно, за слухачем, адресатом. Відсутність відповіді – це своєрідна лакуна, залишена автором адресатові для активізації його сприйняття. Риторичність є ознакою ораторського мистецтва. “Глобальна настанова експресивно-риторичних інтенцій – увиразнити, виділити ту чи ту думку, зосередити на ній увагу, заінтригувати, репрезентувати особистісне прагнення автора уникнути одноманітності у вираженні комунікативного задуму, актуалізувати індивідуально-авторське сприйняття світу. Серед фігуральних синтаксичних одиниць виділяється комплекс риторичних конструкцій... Це, зокрема, риторичне питання...” [11, 263]. Такі риторичні питальні речення “є одним із найяскравіших виявів функціональної транспозиції та результатом формально-семантичних співвідношень питальних і розповідних речень... Інтенція мовця полягає в тому, аби самим питанням привернути увагу адресата до певного факту, дії, думки, передати аксіоматичність та категоричність судження” [Там само, с. 263].

Безперечно, такі “ораторські”, “авторські” питання мають свою особливість: відповіді від адресата не очікує мовець. Поставлене запитання стає тільки засобом активізації сприйняття промови, “допомагає” слухачам знаходити таку відповідь, на яку спрямовує мовець. Це значно підвищує впливову силу висловлення.

Таким чином, у політичних промовах Д. Камерона досить активно вживаються питальні речення як вагомий засіб вираження експресивності та емоційності, як дієвий актуалізатор інформації і проблеми, яку піднімає у своєму мовленні політик. Вживання “авторських” запитань сприяє чіткішому викладу матеріалу, більш членованому донесенню думки, створює ілюзію безпосереднього контакту, діалогу мовця і слухача.

Уживання різноманітних типів інтерогативних структур свідчить про ораторську майстерність мовця, чітко структуровану форму викладу матеріалу, уміння актуалізувати увагу на певній проблемі, разом з тим питальні конструкції вказують на емоційно-оцінні та експресивні можливості мовлення автора, його прагнення актуалізувати ті теми, з якими він виступає перед аудиторією.

Таким чином, інтерогативні структури у політичному дискурсі орієнтовані на підсилення емоційно-експресивного викладу своїх думок, переконань, а відтак і максимально позитивного, переконливого впливу на слухачів.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 410 с.
2. Григорьев В.П. Грамматика идиостиля. В. Хлебников / В.П. Григорьев. – М. : Наука, 1983. – 224 с.
3. Гуйванюк Н.В. Питальні речення в сучасній українській мові: Навчально-методичний посібник / Н. В. Гуйванюк, С. Т. Шабат. – Чернівці : Рута, 2000. – 66 с.
4. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик – К. : Наук. думка, 1973. – 289 с.
5. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи / А. И. Ефимов. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1961. – 519 с.
6. Нелина Р.А. К вопросу об экспрессивности (на мат. немецкого языка) / Р.А.Нелина // Учен. зап. Перм. пед. ин-та. Вопросы германской и романской филологии и методики преподавания иностр. языков. – Пермь, 1969. – Т. 63. – С.15-28.
7. Осипов Ю.М. Об уточнении понятия «эмоциональность» как лингвистического термина / Ю.М. Осипов // Проблемы синтаксиса английского языка. – Учен. зап. / МГПИ им. В.И.Ленина. – М., 1970. – № 422. – С.116 – 127.
8. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. - 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
9. Чайка Л. В. Лінгвістичні проблеми перепитування / Л. В. Чайка // Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції “Проблеми зіставної семантики”. – К. : КДЛУ, 1997. – С. 348-351.
10. Чайка Л. В. Питальні висловлювання у комунікативному аспекті (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. “Германські мови” / Л. В. Чайка. – К., 1998. – 20с.
11. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : «Букрек», 2014. – 412 с.

12. David Cameron [Електронний ресурс] : Leader's speech, Birmingham 2010. – Режим доступу: <http://www.britishpoliticalspeech.org>
13. David Cameron [Електронний ресурс] : Speech at Munich Security Conference, Munich 2011. – Режим доступу: <http://www.britishpoliticalspeech.org>
14. David Cameron [Електронний ресурс] : Leader's speech, Manchester 2011. – Режим доступу: <http://www.britishpoliticalspeech.org>
15. David Cameron [Електронний ресурс] : Leader's speech, Manchester 2009. – Режим доступу: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech>

Анотація. У статті розглянуто експресивний потенціал інтерогативних синтаксичних структур у політичному дискурсі, найважливіші вторинні синтаксичні функції їх у промовах політика, акцентовано увагу на діапазоні можливих стилістичних ефектів досліджуваних структур.

Ключові слова: експресивність, інтерогативна конструкція, актуалізація, вторинна функція, інтенціональність.

Summary. *The expressive potential of interrogative syntactic constructions in political discourse and the most important their secondary syntactic functions in speeches of the politician are considered in the article. Basic in the article is understanding expressiveness as a feature of language units to enhance logical and emotional content of expressed sentence, to appear the means of intensification the expression of the language sign, the means of subjective expressiveness of the language. Attention is focused on the stylistic range of possible effects of analyzing structures. It is determined that the sentences reflect the way of thinking of the author, his outlook, attitude to reality, that his view of the world. It is proved that expressiveness takes the most significant place in the language activity of politics, especially in his speeches. Expressiveness is an integral part of the speeches feature. It is explained that interrogative construction is an intentional means of speech communication which is used by the speaker to implement his communicative intentions. It is developed the analysis of interrogative sentences used by David Cameron in his speeches. It is found that interrogative sentences are used as an important means of expressing emotion and as effective actualizer of information and issues that are raised by the politician in his speech policies. The use of author's questions promotes clearer presentation, more segmented communicating thoughts, creating the illusion of direct contact, dialogue between the speaker and the listener. It is determined that interrogative structures in political discourse focus on strengthening emotionally expressive presenting thoughts, beliefs, and therefore the most positive impact on convincing the audience. We consider that any syntactic structure can be expressive, which is cleverly and originally used in political speech.*

Key words: *expressiveness, interrogative construction, actualization, secondary function, intentionality.*

Отримано: 21.02.2015 р.

УДК 808.3-56

Томусяк Л.М.

СЕМАНТИЧНІ КЛАСИ СИТУАЦІЙ, РЕПРЕЗЕНТОВАНИХ ДУПЛЕКСИВОМ

Кожне речення номінує певну ситуацію. Ситуативна концепція семантики речення належить до досліджень денотативного напрямку, що вивчає структуру відображуваної в реченні ситуації («ситуація – ідентифікатор елементарності / неелементарності простого речення» [3, 51]). Мовець, який створює висловлення з метою відображення якогось факту чи ситуації реальної дійсності, у процесі мовленнєвої діяльності здійснює як вибір синтаксичної конструкції, «модель» її, так і вибір синтаксем для її заповнення.

Беззаперечним на сьогодні є факт, що найчастіше просте за структурою речення є семантично неелементарним, уміщує повідомлення про дві і більше ситуацій, одна з яких має предикативне оформлення (первинна предикація), інша (інші) представлена неpredикативною структурою (вторинна предикація), що легко трансформується у суб'єктно-предикативну модель. Дуплексивні конструкції належать саме до таких структур, адже дуплексивний компонент є вторинним предикатом, що репрезентує «згорнену», «приховану» предикативність, виступає центром «вторинної предикатеми» (термін О.В.Кульбабської). «Вторинна предикатема – виразник вторинної предикації, що не становить самостійного елементарного речення, а є лише окремим

сегментом простого неелементарного речення, корелюючи на денотативному рівні з побічною ситуацією та репрезентуючи потенційні предикатні відношення» [3, 247]. Такі синтаксичні побудови ілюструють принцип економії мовних засобів і надають висловленню лаконічності. Таким чином, речення з дуплексивами у семантичному плані є складним утворенням, що «розкладається» на повідомлення про дві ситуації, відображені у пропозиціях.

Друга пропозиція має непередикативне оформлення, є «додатковою», «згорненою». Вона пов'язана з першою (головною) пропозицією різноманітними логіко-семантичними відношеннями. Предикатом другої пропозиції є дуплексивний компонент. Суб'єкт в односуб'єктних моделях є спільним для обох пропозицій (напр.: *Молодиця сиділа задумана, [тримаючи дитинча]* (І.Багрянний) = *Молодиця сиділа* + *Молодиця була задумана...*).

У двосуб'єктних конструкціях другим суб'єктом (тобто суб'єктом другої пропозиції) виступає компонент, що в першій пропозиції є об'єктом (*Ми знайшли 55-річного чоловіка мертвим* (З газ.) = *Ми знайшли 55-річного чоловіка* + *Чоловік був мертвим*). Об'єкт є спільним компонентом двох пропозицій на денотативному рівні (пропозиція в її основному вияві). Однак «ситуація, що має декількох учасників, може відображатися різними способами, залежно від того, що в ній прийняти за точку відліку [1, 31]. На сигніфікативному рівні («ієрархізована пропозиція» і «ієрархізована пропозиція з актуалізованою предикацією») денотативний суб'єкт (у нашому прикладі – «ми») і об'єкт («чоловіка») можуть бути представлені мовцем по-іншому. Денотативний суб'єкт у другій пропозиції не названий, а об'єкт представлений як «головний учасник події, її герой, не обов'язково активний» [Там само, 32]. Прямий об'єктний поширювач на сигніфікативному рівні у межах другої пропозиції, таким чином, представлено як «ієрархічний» суб'єкт. Друга пропозиція за змістом відповідає реченню «*Чоловік мертвий*».

Друга пропозиція, репрезентант окремої ситуації, займає в реченні з дуплексивом залежну позицію, підпорядковуючись першій пропозиції. Дуплексив належить до предикатів, що мають пасивну реалізацію, морфологічно виражаючись субстантивними чи ад'єктивними формами, тому його можна віднести до предикатів «стану» (за класифікацією І.Р.Вихованця) чи «якості» (за термінологією Т.В.Булигіної). Хоча суттєвою характеристикою ад'єктивних і субстантивних предикатів вважають «відносну незалежність від часу, відсутність чітких часових меж існування зв'язку між суб'єктом і приписуваною йому ознакою, обмежену можливість «актуалізації» ознаки» [2, 51], конструкції з дуплексивами становлять окрему семантичну типологію речень, де вказані «ад'єктивні або субстантивні» предикати, навпаки, завжди актуалізовані і мають конкретне часове вираження, оскільки знаходяться на одній модально-часовій осі з дієслівним предикатом першої пропозиції.

На відміну від «характеризуючих» предикатів, які приписують предмету ознаки, якості чи властивості, що вирізняють його з ряду однорідних предметів, дуплексиви як предикати стану вказують на ознаку предмета, актуальну для того часового відрізка, на який укаже предикат першої пропозиції, тому ця ознака завжди тимчасова, змінна. Отже, дуплексив називає ознаку суб'єкта, співвіднесену в часі з дієсловом-присудком. Ця співвіднесеність пов'язана з семантичними сполучувальними можливостями дуплексива. «Оскільки ознака, названа дуплексивом, може бути обмежена в часі або ж здатна проявлятися з різним ступенем інтенсивності, то цілком коректно, наприклад, речення: «*Костюм він одягнув м'ятим*» – при неможливості «*Костюм він одягнув синім*».

За семантикою «вторинного предиката» (дуплексива), який репрезентує статичні ситуації, можна виділити шість її типів.

1. Ситуація зовнішньої характеристики суб'єкта

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за формою, структурою, кольором, зовнішнім виглядом тощо. Дуплексивний предикат виражається здебільшого якісними прикметниками або субстантивними прийменниково-відмінковими формами. Суб'єкт – носій ознаки, виражений іменниками – назвами істот (для односуб'єктних моделей) і будь-якими субстантивними компонентами у двосуб'єктних конструкціях: *Тільки чоловік мій куди далі, то все хмурніший ходить; Андрійко село оббіжить – вернеться червоний, сміючися, пустуючи...* (З тв. Марко Вовчок); *Дитину тричі пронесли голою через розріз, зроблений в живому дереві* (Г.Маковій); *Малюють діти сонечко червоним, жовтим, оранжевим* (З розм.); *Ріта уявляла собі польське село у відродженій батьківщині з будиночками під бляхою, з зеленими верандами, з лікарнею посередині села, з двоповерховою світлицюю, з електрикою по хлопських хатах, з дитячим садочком, з виховательками в білих халатах* (І.Вільде).

2. Ситуація внутрішньої характеристики суб'єкта

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за внутрішніми властивостями, рисами характеру, його звичками тощо.

Суб'єкт – завжди істота. Предикат репрезентований ад'єктивними формами типу *скромний, спокійний, добрий, розумний* тощо, а також субстантивами з виразною оцінною семантикою – бо-

ягуз, ідеаліст, скептик, невдаха і под. Напр.: *Живе вона в мене веселенька собі* (Марко Вовчок); *Я щасливий, що ти навіть без батькового піклування зростає розумницею* (Ю.Збанацький); *Виріс [Рустем-паша] такий лютий, що коли його вкусив султанський кінь, він укусив коня!* (П.Загребельний); *Гамлета всі грають по-різному – молодим, і не зовсім, скептиком і романтиком, ідеалістом і циніком...* (З журн.); *Славка всі без винятку вважали за невдачу* (І.Вільде); *І те обцинне «ми» зробило стадо первісне людми* (Г.Калужна).

3. Ситуація кваліфікації

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за професією, родом занять, соціальним статусом, сімейним становищем.

Суб'єктом виступає іменник, що називає особу. Предикат репрезентують власні імена, а також іменники типу *господар, приятель, інженер, помічник, вдова, сирота, зять* і под. та прикметники типу *жонатий, незаміжня* тощо. Напр.: *Батька-матері не знаю: сиротою зростає я, при чужині, у людях* (Марко Вовчок); *Люд увесь в тім краю мусив узнавати його за пана* (Леся Українка); *От і багатий пан сеї палати помер і лишив молоду, гарну жінку печальною вдовицею* (К.Попович); *Батько хоче віддати йому се село в заряд і буде дуже рад бачити сина відразу жонатим* (І.Франко).

4. Ситуація вказівки на віковий статус суб'єкта

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за віком.

Суб'єкт – завжди істота (людина або тварина). Предикат виражений здебільшого прикметниками типу *маленький, молодий, старий, дорослий, чотирилітній* тощо, іменниками *хлопчик, дівчинка, підліток, дід, бабуся, дитина* та ін.: *І померла в гризоті вона молодою, залишився назавжди без матері я* (Д.Павличко); *Моя мати вмерла і покинула мене маленькою* (І.Нечуй-Левицький); *Зате Бронко міг би без великої напруги фантазії уявити собі Юлька чотирилітнім хлопчиком з золотистою гривкою над небоподібними очима; – Що ж, Леоне, я тебе знаю ще хлопчиськом* (З тв. І.Вільде); *Її [валіде] привезено в гарем шах-заде Селіма теж дівчиськом* (П.Загребельний); *І пригадуєш собі мене ще маленькою панночкою* (І.Франко).

Якщо суб'єкт – назва тварини, то предикат може виражати вік лексично, за допомогою слів типу *кошеня, ведмежа, лоша* і под. Напр.: *Василько пригадав, як вперше знайшов Мурку кошешком у густій траві* (Г.Тютюнник); *Буланого Іван пригадує ще лошатком* (Ф.Бурлака).

5. Ситуація з квантитативним значенням

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за кількісною ознакою (порядок при лічбі, місце в ряду тощо).

Суб'єкт пропозиції – як істота, так і неживий предмет. Предикат виражений прикметником з кількісним значенням (*перший, другий... останній*) або числівником *один*: – *Чого ж ти сидиш тут одна, коли подруги твої он де гуляють* (Панас Мирний); *Степана покликали першим* (Г.Тютюнник); *Олеся понесли останнім* (В.Підмогильний); *Перших вивели моїх синів...* (М.Вовчок); *Хіба цього не досить, щоб визнати цього чоловіка другим у світі?* (П.Загребельний).

При вживанні компонента з кількісним значенням у ролі дуплексива він зберігає значення числової характеристики, вказуючи на порядок при лічбі. Однак належить ця кількісна характеристика не тільки предмету, але й дії, тобто у цих компонентів відбувається суттєве функціональне зрушення, яке супроводиться певними змінами у значенні слів. Характеризуючи суб'єкт, компонент з кількісним значенням вказує на місце предмета в ряду інших, однак уже неоднорідних з ним предметів. Одночасно пояснюючи дієслово, дуплексив з кількісним значенням означає порядкове місце однієї дії щодо іншої дії, тобто вказує на черговість дій.

6. Ситуація власне стану суб'єкта

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за його настроєм, самопочуттям тощо.

Суб'єкт – істота, предикати репрезентовані атрибутивними формами, які виражають психічний чи фізичний стан людини (*сумний, веселий, здоровий, голодний, н'яний, живий, мертвий, поранений* та ін.), або ж прийменниково-відмінковими формами, що здебільшого легко трансформуються в прикметники чи дієприкметники (*в гніві = розгніваний, в смутку = засмучений, в радості = радісний*).

Предикати стану можна розділити на такі дві групи:

а) із значенням фізичного стану суб'єкта, як-от: *Чотири квадриги коней вже лежать убиті; Ми часто бачили батька н'яним; Царя везуть на колісниці мертвим* (З тв. О.Довженка); *Лягала молодь у труну жива...* (Леся Українка); *Роксолана не уявляла козаків живими; Султан не звик бачити свою Хуррем недужою і якось не вмів уявити себе коло неї у такому стані; Султан не міг дозволити, щоб жінка бачила його сплячим* (З тв. П.Загребельного).

У ролі суб'єкта в двосуб'єктних конструкціях можуть уживатися й іменники, що означають неживі предмети, тоді предикат виражає фізичний стан предмета: *Значить, Марина верталась, коли збіжжя немає, й хату кинула розчинену* (Панас Мирний); *І ніхто вже не пам'ятає той*

курінь *молодим*; *Саме цієї миті рипнули двері – я лишив їх незав'язаними – і на порозі став Калінкін* (З тв. Г.Тютюнника).

б) із значенням психічного стану суб'єкта: *Зневажений, покривджений лежав я...* (А.Кримський); *Ібрагім почував себе так само зганьбленим, як тоді...* (П.Загребельний); *Інеса враз відчула себе дуже і дуже стомленою* (Ю.Збанацький); *Хлопці очевидно почували себе винними* (І.Вільде); *Він стояв замислений і ніколи не почував себе таким безсилим, нікчемним і нещасним* (В.Підмогильний).

Значення стану – це предикативна ознака, що виявляється в певний проміжок часу (у цих випадках – одночасно з дією першої пропозиції). Значення стану дуже близьке до значення внутрішньої характеристики суб'єкта. Услід за Т.В.Булыгіною розмежуємо їх за ознакою статичності/динамічності: «Загальною особливістю предикатів, які ми відносимо до «предикатів стану», є те, що вони описують не властивості, а явища. Інтуїтивно стан сприймається як щось більш зовнішнє щодо суб'єкта порівняно з його властивостями. На відмінну від «характеризуючих» предикатів, які приписують предмету певну якість, що відрізняє його від інших предметів цього ж роду, предикати стану описують тимчасові «етапи» існування предмета (особи), надаючи йому як індивідууму ознаку, актуальну для цього відрізка часу (чи декількох часових відрізків), а отже ознаку змінну, «випадкову» [2, 33].

Таким чином, основними класами ситуацій, найменованих дуплексивами як вторинними предикатами, є такі значення: зовнішньої характеристики суб'єкта, внутрішньої характеристики суб'єкта, кваліфікації, вікового статусу, квантитативної ознаки і власне стану суб'єкта. Різноманітні обставинні та інші відтінки значень, які вбачають у дуплексиві, не є компонентом семантичної структури самого дуплексива, а становлять відношення між пропозиціями.

Комунікативна особливість речень-висловлень з дуплексивними компонентами у тому, що ситуація, представлена основним предикатом і оформлена як суб'єктно-предикатна структура, не несе головного семантичного навантаження. Актуалізованими є саме вторинний предикат і ситуація, яку він репрезентує.

Список використаних джерел

1. Бабина Т.П., Белошапкова В.А. К вопросу о семантическом субъекте / Т.П. Бабина, В.А. Белошапкова // ФН. – 1984. – №1. – С. 29-34.
2. Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке / Т.В. Булыгина // Семантические типы предикатов. – М., 1982. – С.7-85.
3. Кульбабська О.В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія / О.В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.

Анотація. У статті розглянуто типологію ситуацій, репрезентованих дуплексивом як вторинним предикатом. Акцентовано увагу на семантиці предиката другої пропозиції і семантиці ситуації, актуалізованої у реченні-висловленні.

Ключові слова: ситуація, дуплексив, вторинний предикат, предикатема, пропозиція, суб'єкт, актуалізація.

Summary. The typology of situations represented by dupleksyv is considered in the article. The speaker that creates expression to reflect a fact or situation of reality in the speech activity provides a choice of syntactic structure its "model" and chooses syntaxemes for its completion. Doubtless today is the fact that the most structurally simple sentence is semantically nonelementary. Such sentence contains information about two or more situations, one of which has a predictive design (primary predication), the other (others) is represented with nonpredicative structure (secondary predication) that can be easily transformed in the subject-predicative model. Predicate and subject outline semantic contour of the sentence.

Secondary predicate and the situation that it represents are in particular actualized. Since traditionally aspects of reality characterize both static and dynamic, the analysis shows that the situations that indicate dupleksyv component belong to static. Main classes of situations naming dupleksyvs as secondary predicates are the following values: external characteristics of the subject, internal characteristics of the subject, qualifications, age status, quantitative characteristics and the actual condition of the subject. A variety of adverbial and other shades of meaning seen in dupleksyv is not a component of the semantic structure of the dupleksyv but makes the relationship between the proposals. Communicative feature of sentences-statements with dupleksyv components means that the situation represented the main predicate and framed as subject-predicate structure doesn't carry the main semantic load. Secondary predicate and the situation that it represents are in particular actualized.

Key words: situation, dupleksyv, secondary predicate, predykatema, proposition, subject, actualization.

Отримано: 16.02.2015 р.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Сучасні ЗМІ стали джерелом вивчення стану розвитку мови на певному історичному етапі, оскільки саме ця функціональна ніша дає змогу простежити механізми складного взаємозв'язку мови, суспільства та особистості. У просторі цього взаємозв'язку виникають нові нормативні критерії, що свідчить про формування нових уявлень про мовну норму: від норми як правила для всіх – до норми, яка враховує динамічність комунікативних ролей, розмаїття ілокутивних установок суб'єктів спілкування в усіх сферах.

Мова сучасних газет характеризується підвищеною експресивністю. Експресивна функція мови набуває нових проявів у вживанні стилістично зниженої лексики, яка має потужний експресивно-емоційний потенціал. Дослідженню цього шару лексики, умовам її функціонування в сучасному газетно-публіцистичному дискурсі присвячені численні праці вітчизняних та зарубіжних учених. Цей напрям репрезентують, зокрема, праці В.В. Балабіна, В.В. Виноградова, І.Р. Гальперина, О.А. Земської, М.Н. Кожина, В.Г. Костомарова, Л.О. Ставицької та ін.

Мета статті – описати основні ознаки публіцистичного стилю; мовну і прагматичну варіативність, а також експресивну, образну функцію лексем-оказіоналізмів, номенів у сучасному газетно-публіцистичному дискурсі.

Публіцистичний стиль є частиною складної єдності національної мови, який за визначенням В. В. Виноградова, “будучи за своєю структурою зовнішньо цільною і єдиною для всього суспільства, разом з тим стає основою складної і багатогранної системи стилів, які переплітаються і взаємодіють та стилей, які історично змінюються” [2, 92]. Було визначено основну ознаку стилістичної системи: жоден функціональний стиль не характеризується абсолютною автономністю, замкнутістю та історичною статичністю. Ця особливість властива і сучасному стану стилістичних взаємовідношень, на що вказує В.Г.Костомаров: кордони між різними комунікативними сферами розмиваються, відбувається нівелювання типів мовлення і функціональних стилів. Процеси демократизації (лібералізації) мови зумовлені зміною суспільних орієнтирів: літературна норма від художнього тексту як своєрідної основи, зразка передається засобам масової комунікації [6, 25].

До основних ознак публіцистичного стилю Л.І.Мацько зараховує: спрямованість на новизну; динамічність, актуалізація сучасності; інформаційність; політична, суспільна, морально-етична оцінка того, про що пишеться або мовиться; синтез логізації та образності мовного вираження. Щодо мовних засобів публіцистичного стилю, то “всі лексеми, як правило, чітко поділяються на позитивно-оцінні й негативно-оцінні. Навіть при художньому домислі в публіцистичному стилі авторське “я” збігається з фактичним мовцем” [9, 272].

Елементи одного функціонального стилю можуть проникати в інший, втрачаючи при цьому свою стилістичну забарвленість, перетворюючись у нейтральні засоби, норму вираження іншого стилю. До цього часу не заперечують жодного з двох тверджень, які протистоять один одному: 1) у кожного стилю свій репертуар жанрів і 2) жанр може переходити з стилю в стиль, тобто не реалізується в якомусь одному стилі. Перша теза сягає виноградівського уявлення про стилі мови і стилі мовлення [2, 36].

Публіцистичний стиль – це одна з рівноправних складових стилістичної системи української мови. Він володіє власними, відмінними від інших, функціями, серед яких М. Н. Кожина виділяє три основних:

1) інформаційну, яка полягає у прагненні за найкоротший термін повідомити про які-небудь новини, що впливає на характер комунікативних задач і мовленнєве втілення;

2) впливову (експресивну), обумовлену і пов'язану з категорією оцінки і як таку, що є домінуючою функцією;

3) популяризаторську, яка визначає звернення публіцистики до наукової тематики і, відповідно, до сфери наукового мовлення [5, 41].

Основною конструктивною особливістю публіцистичного стилю є його принципова відкритість. Іностильові елементи, які перетерпіли часткову нейтралізацію і зберегли ознаки первинної забарвленості, адаптуються і органічно функціонують на сторінках журналів і газет, при цьому вони не сприймаються як вкраплення з інших стилістичних сфер.

Публіцистичному мовленню властива намірена виразність, експресивність висловлення, яка межує з певною стандартизацією. Ще Є. Курилович визначив нормативність зміщення і зміну стилістичної характеристики різних елементів як актуальний процес всередині мовної системи газети, який обумовлює притік нового матеріалу в пошуках експресії [8, 46]. У межах не-

великого тексту автор-публіцист прагне використати якомога більше експресивних лексичних і синтаксичних засобів, що пояснюється установкою на незвичайність, яскравість слововживання, нове використання зворотів і конструкцій. Таку ознаку публіцистичного стилю М.Н. Кожина визначає як прагнення до “ефекту новизни” [5, 41].

Все це пояснюється послідовною спрямованістю публіцистики на адресата (читача). Ця спрямованість часто виражається в полеміці, дискусії, критиці поглядів, думок, ідеологічних позицій, різноманітних оцінках дійсності. Про перевагу діалогічної форми для співставлення різних поглядів, позицій, для створення полемічних творів говорив у свій час І.Р. Гальперін: “Бесіда двох персонажів непомітно втягує читача в обмін репліками, примушує внутрішньо чути мовлення персонажів, чим значно підвищує його емоційну напругу. Діалог безпосередньо звернений до читача. На відміну від монологу, де читач ніби збоку спостерігає за ходом думки персонажу, діалог включає його в дію” [3, 42]. Таким чином, форма діалогу слугує оптимальним засобом вираження і співставлення різних аспектів теми, точок зору, їх оцінки автором і читачем.

Газета є одним із найпопулярніших “гіпержанрів” публіцистичного стилю сучасної епохи – найдавніша і найбільш популярна складова в системі засобів масової інформації, яка служила і слугить базовою основою виникнення і розвитку стилістичних прийомів і засобів публіцистики.

М.Н. Кожина виділяє ряд характерологічних ознак газети, до числа яких належать: “повсякденна доступність, величезний тематичний діапазон, синхронна багатоплановість змісту, інформативна оперативність, фіксування матеріалу в зручній для читача формі” [5, 57]. Всі перелічені властивості газети визначають особливості її мовленнєвого оформлення. Такі ознаки публіцистичного стилю, як сьогочасність і орієнтація на новизну зумовлюють швидкі й рішучі зміни у змісті й мовному вираженні публіцистичних текстів. Жодний стиль не здатний на такі швидкі зміни, як публіцистичний. До таких змін слід віднести пасивізацію “вчорашніх” ідеологем й активізацію та актуалізацію сучасних, семантичні видозміни й перетворення лексем, неологізацію і термінотворення. Розширення варіативності й синонімії [9, 275].

Орієнтація газети на масову аудиторію і на певне нейтральне мовне середовище народжує і експресію, і шаблони. “Позичені” стилістичні засоби, які М.Н. Кожина визначає терміном “газетизми”, в умовах газетного тексту канонізуються і шаблонізуються доволі швидко. Діючим механізмом публіцистичного стилю є безперервний пошук експресії і все більше стилістичне змішування. Цей факт дозволив В.Г. Костомарову зробити висновок про те, що єдність експресії і стандарту висловлення – основні ознаки газетного тексту [6, 48].

М.Н. Кожина, співставляючи тексти, які належать сфері газетно-публіцистичного стилю з початку 50-х до початку 80-х рр. минулого століття, робить висновок про те, що тут відбулися певні зміни: знизилась декларативність і, на протидію цьому, виросло значення аналітизму, розширилось коло тем, посилився вплив наукового і розмовного стилів, піднявся рівень загальної мовної культури і змістовно-комунікативної цінності слова [5, 57]. З цим можна погодитись. Але за останні роки в публіцистиці відбулися корінні зміни, на які вказують О.А. Земська і В.Г. Костомаров. Відмічається така загальна ознака мови газети, як різноманітність, зміщення стилістичних пропорцій, загальне прагнення до свободи вираження. Сучасний журналіст знімає всі етичні і естетичні табу, залучає периферійні мовні ресурси (“зниженні”, просторічні і навіть жаргонні, вульгарні елементи). Дослідники вбачають у цьому загрозу порушення стилістичної сумісності мовних засобів, вироблених класичних способів їх відбору і komponування, що веде до лексичних, граматичних і стилістичних зрушень у поєднанні різнорідних одиниць. Характерною властивістю газети є прояв індивідуального стилю (ідіостилу), авторського початку.

Як уже відзначалося, в засобах масової інформації швидше ніж будь-де знаходять письмове відображення ті зміни, які відбуваються в усно-розмовному мовленні. Ця обставина спонукає дослідників, які прагнуть вивчити процеси, характерні для сучасної мови, звертатися до газетних матеріалів. Окремі явища в галузі слововживання, фразеології, синтаксису, представлені газетним матеріалом, знаходять своє місце у лінгвістичних дослідженнях. Однак на запитання, яке ж місце належить мові газетно-публіцистичного стилю серед інших функціональних стилів, однозначної відповіді до цього часу немає. У лінгвістичній літературі будь-який функціональний стиль розглядається як сукупність текстів, письмових та усних, що характеризуються певною цілеспрямованістю і наявністю “системи мовних засобів, специфічних для тієї чи іншої сфери та умов спілкування” [1, 28]. Полеміка відносно газетно-публіцистичного стилю і визначення його статусу опирається на такі основні функції, як спілкування, повідомлення і вплив у комунікативному акті. У зв'язку з цим можна погодитися, що газетно-публіцистичний стиль становить самостійний функціональний стиль, що має певне соціальне призначення, комбінацію мовних функцій, головна мета яких – повідомлення, переконання, вплив [10, 6].

З точки зору функціонально-стильової диференціації мові газети, безумовно, притаманний особливий тип літературної мови. Як зауважує Л.І. Мацько, “мовні засоби публіцистичного

стилю – це сплав елементів наукового, офіційно-ділового, художнього стилів. З одного боку, в ньому широко використовується суспільно-політична лексика, політичні заклики, гасла, точні найменування, а з іншого – багатозначна образна лексика, що здатна привернути увагу читача і вплинути на нього, художні засоби – тропи, фігури” [9, 272]. У газеті реалізуються особливе, при цьому абсолютно виправдане ставлення сторін мовного спілкування – відправником тут виступає колективний автор, а адресатом – масовий читач. Тематика газетних текстів обумовлена актуальністю повідомлюваної інформації. Тому сьогодні можна говорити про існування особливого функціонального стилю – газетно-інформаційного.

Оскільки публіцистичне мовлення є “живим”, сьогочасним і від того динамічним, частина його лексики перебуває в безперервному русі, зазнає семантичних модифікацій і конотацій, словотвірних інновацій, рецепції іншомовних запозичень (*темники, тіньова економіка, трафіки, трафіканти, піпли, діджейка* тощо). Потреби соціуму в нових засобах публіцистичної номінації призводять до утворення нових назв і виразів та розвитку нових значень у загальновідомих словах: *ліві, праві, війна компроматів, заплічна домовленість, капіталістично-комуністична масовка, шокова терапія*. Оновлення й поповнення лексичного складу української мови відбувається в результаті лексико-семантичної деривації слів. У нових умовах функціонування слова набувають і нових семантичних навантажень. Це дає їм можливість розширювати семантику похідної основи і функціональне поле: *крутий, крутизна, крутеллик; човник, човництво; гривна, гривню; мобільний, мобільник, мобіла* тощо.

Збурення політичного життя, свідками якого ми стаємо особливо в передвиборчих баталіях, позначається на мові засобів масової інформації. З одного боку, створюються ситуативні лексеми-оказіоналізми на зразок: *американоси, кучмізм, кучманіст, пеєрпіст, пористи, енешеусівці, костенківці, олійниківці, тимошенківці, б'ютівці*, а з іншого – оказіональні словосполучення у функції номенів: **прохідні місця** у списку рейтингових партій; **«темникові» пропагандисти; «бомжувата» маска; есдепізація** плюс аграризація, **єєпнута** політика.

Таким чином, публіцистичний стиль є сферою масової комунікації, тому він має досить широкий діапазон. З огляду на призначення публіцистичного стилю – формування громадської думки – визначальною рисою його є вдале поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Характерна риса публіцистичного стилю – орієнтація на усне мовлення, елементи якого не лише виступають у ролі експресем, а й стають одним із прийомів зацікавлення і впливу на читача.

Список використаних джерел

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: (Стилистика декодирования) : [По спец. "Иностр. яз."] / И. В. Арнольд. – [3-е изд.]. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Виноградов В. В. О теории художественной речи: [учебное пособие для ВУЗов] / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 2005. – 287 с.
3. Винокур Т. Г. Устная речь и стилистические свойства высказывания / Т. Г. Винокур // Разновидности городской устной речи. – М.: Наука, 1988. – С. 44-84.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
5. Кожина М. Н. Стилистика русского языка: [учеб. для пед. ин-тов по спец. N 2101 "Рус. яз. и лит."] / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
6. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В. Г. Костомаров. – М. : Моск. ун.-т, 1971. – 271 с.
7. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 247 с.
8. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
9. Мацько Л. І. Стилїстика української мови /Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
10. Наер В. Л. К описанию функционально-стилевой системы современного английского языка / В. Л. Наер // Лингвистические особенности научного текста. – М. : Просвещение, 1981. – С. 3-13.

Анотація. У статті описано характерні ознаки та мовні засоби публіцистичного стилю; розкрито напрями та функції газетного тексту, шляхи проникнення одного функціонального стилю в інший; роз'яснено такі поняття як «газетизми», «ідіостиль», газетно-інформаційний стиль.

Ключові слова: публіцистичний стиль, інформаційність, жанр, адресат, полеміка, дискусія.

The article reveals typical signs and verbal means of journalistic style; it discloses directions and functions of news text, the ways of the one functional style's pervasion into the other. It also explains such concept as "idiostyle", journalist's professionalism, a news-informational style.

According to prof Matsko the main features of news style are focus and novelty, dynamic and the actualization of modernity, informativity, politic, social, moral and ethical opinion about written or said. And also a synthesis of logic and visualization of the verbal expression. The newspapers actualizes both special and absolutely justified attitude of the sides of verbal communication, obviously the sender is to be a collective author, and the addressee is mass reader in this situation. The themes of news texts are conditioned with the topicality of reporting information. That's why today is to be spoken about the existence of special dynamic style which may be called the news-informational style.

Because of news language is "alive", modern and as a result dynamic, one part of its vocabulary is being in a constant progression; it receives different semantics modifications and connotations, derivational innovation, and Front Desks of foreign adoptions (the shadow economy, traffics, trafficants, people, DJs and so on).

The main constructive feature of news writing style is its principled openness. The elements of other style, which were somehow neutralized but left the features of the primary coloration, adapt themselves and go organically in the news-papers and magazines, though they are not perceived as the inclusions of other stylistic branches.

An intentional concision, an expression of the uttering, which borders some standardization is inherent to news writing language.

In the conclusion news style is a sphere of mass communication, that's why it has a wide range enough. According to the function of news style, which is a forming of public opinion, a nominating sign of the style is a good combination of the logical presentation and the emotionally expressive coloration. A typical feature of news writing style is orientation on oral speaking, which elements are not only a part of expressions, but also a way of interest and influence.

Key words: news style, informativity, genre, addressee, polemic, discussion.

Отримано: 9.02.2015 р.

УДК 801.8:81'367

Уманець А.В.

THE STATUS OF SYNTACTIC STRUCTURES IN FOREIGN LINGUISTICS

Many scientists put forward a profoundly grounded idea that language represents some binary focused system with two centres – "sentence vs. word", and all other language levels and sub-levels insofar come to lexical or sentential levels and are derived from them as a result of segmenting processes. Conversely, there appeared the problem of sentence and phrase correlation. This problem is related to the levels of language strata, which are called "phrasemic" and "sentential" levels. One of the problems of defining the status of a phrase consists in responding to the question: which is a primary level among the mentioned above, that is whether we define sentence as a unit built up from a phrasemic structure or, we define a phrasemic structure as resulting from sentence segmenting. The answer to this question seems not to be too complicated: similar to the fact that a phrasemic structure is a combination of words, a sentence is represented by a combination of phrases. But it turns out that a sentence cannot be considered an extended word-group (phrase) or a group of phrases as it has quite different qualitative characteristics and fulfils quite different from phrases functions. As matter of fact, we separate a phrase from a sentence by the process of segmenting. This allows some scientists to define sentence as a primary unit compared to a phrase.

The research objective of the article is to analyse different conceptions of syntactic structures in foreign linguistics.

Scholars are of the opinion that the nominative meaning of a syntagmatically complete average sentence (an ordinary proposemic nomination) reflects a processual situation or event that includes a certain process (actional or statal), its dynamic centre, the agent of the process, the object of the process, and conditions or circumstances of the realization of the process. This content of the proposemic event builds up the basis of the traditional syntactic division of the sentence. Therefore the phrase is defined as a nominative unit which fulfils the function of polynomination denoting a complex referent, while the sentence is a unit of predication which performs not one, but two essential

signemic functions: sentence-naming (nominative) and reality-evaluating (predicative) functions. Between the sentence and the substantive phrase of the full nominative type direct transformational relations are established. The sentence realises paradigmatic relations and is transformed into the substantive or nominalised phrase while losing its processual-predicative character [3, 246-247].

The external approach to defining the sentence status makes linguists concentrate their attention on the relation of the sentence to extralingual phenomena and on its functional design [9-12]. The dialectical unity of language and thought is of primary concern here since it predetermines the direct correlation of linguistic forms with the forms of thought. On this basis the sentence is characterised as a predicative unit of language which is directly related to the predicative forms of thought. From this point of view the sentence is considered as a communicative unit and its communicative types are distinguished.

The internal approach to defining the sentence status presupposes its linguistic characteristics with regard to its internal structural and semantic properties [2-8]. In defining the sentence status both approaches should be taken into consideration, though preference may be given to one of them.

In his work "Introduction to the English Language" A.H. Marckwardt points out that various parts of speech are considered from the points of view of meaning, function and form. Consequently, sentence may be approached from the standpoint of logic/ meaning, rhetoric/ style, form/ grammar.

The sentence can be studied in different aspects, the main of which are structural, semantic/ nominative, pragmatic/ communicative, cognitive.

The traditional linguistics embraces the study of formal, structural and semantic properties of syntactical units. R. Burchfield in "The Syntactic arrangement of Words" emphasises that "traditional grammar was largely unchallenged before the 1960s.... It neatly dovetailed in with the nomenclature used for the teaching of ancient languages like Greek, Hebrew, and Latin, and of Modern European languages. Revolutionary new methods of parsing, most of them synchronic (or descriptive), that is without any reference to older forms of English, have swept into prominence in the last twenty years..." [1, 260].

Cognitive syntax treats the sentence as a unit of syntax viewed in terms of schematisation or profiling, or imagery. G. Lakoff, G. Taylor, A. Wierzbicka study different syntactic patterns which encode transitive events of a prototypical transitive construction. The transitive events are those which involve two participants, *an agent* and *a patient*, where an agent consciously acts in such a way as to cause a change in state of a patient, and its concept – structural pattern or scheme is *agent-action-patient*. When the speaker uses the transitive construction for naming a particular event or situation, he profiles it a transitive event, that is he conceptualises this particular event in terms of *an agent-action-patient scheme*, even if this particular event is not inherently transitive.

A. Wierzbicka analyses the use of two-object constructions, which encode events where the patient is involved in the action, but does not undergo any structural changes, they profile the event in terms of *an agent-action-addressee – patient* scheme.

The linguistic investigations within the cognitive approach tend to prioritise cognitive concepts within a simple sentence. Syntactic concepts represent linguistic and extra-linguistic knowledge in their structure (N.N. Boldyrev, L.A. Fours). They observe the nature of the concepts represented by a simple sentence and suggest concepts typology. The main principle which is implied is the assumption that syntactic concepts represent linguistic and extra-linguistic knowledge in their structure.

L.A. Fours claims that there are three formats of representing knowledge in the simple sentence: a configurational format, an actualisational format and a format of mixed type which combines properties of the previous ones.

Descriptive linguistics deems such notions as *sentence parts*, *subject*, *predicate* as meaningless and refuses to operate with them, which leaves the notion *sentence* useless as well. Z. Harris does not explicate the methodology of distributive analysis, but it may obviously be reduced to the following stages: 1) segmenting of a sentence into components; 2) comparing the components and referring similar components to groups.

Transformational Syntax deals with different patterns of syntactic units. P. Roberts described the grammatical relations which are carried over into transforms so that they will hold among words which are arranged in many different ways and which may actually be widely spread.

Syntactic units like all language units can go into paradigmatic relations based on substitution or transformation. R. Wells points out that "we may roughly express the fact under discussion by saying that sometimes two sentences occur in the same environments even though they have different internal structures. When one of the sequences is at least as long as the other (contains at least as many morphemes) and is structurally diverse from it (does not belong to all the same sequence classes as the other), we call it an expansion of that other sequence, and the other sequence itself we call a model" [1, 329]. R. Wells states that another theory, which treats language-plane syntactic units –

the theory of Immediate Constituents (IC) developed to analyze each sequence into parts which are expansion. In his work "Morphology" E. Nida emphasizes that "the sets of pertinent environments correlate with what we shall call immediate constituents, i.e. the constituent elements immediately entering into any meaningful combination" [1, 328]. Therefore these parts will be the constituents not only of the sequence in morphology, but inclusive sets of immediate constituents in syntax.

In foreign linguistics scholars study verbocentric conception of the sentence. L. Tesnière pictured the sentence as a *small drama*, centered around an action, denoted by the verb-predicate and its participants which he termed *actants* (the subject and the object of the sentence) and *circumstants* (the time, the place, the quality of the action). This combinability L. Tesnière called the valency of the verb.

The semantic interpretation of the sentence and its structure can be given in terms of semantic cases or semantic functions of actants. In grammar it seeks the name of *case grammar*, *role grammar*, employed by Ch. Fillmore in his book "The Case for Case".

Some linguists differentiate between simple sentences which can feature one predicative line and those featuring several predicative lines. Therefore they distinguish *monopredicative* and *polypredicative* sentences. In this respect a proper simple sentence is distinguished from a semi-composite sentence (traditional term) or complementational sentence (J.R. Taylor's term) and clause-conflational sentence (L. Talmy's term). Semi-composite sentence may include either compound subjects or compound predicates. They express two different predicative lines and can include subject clauses, object complexes.

Clause-conflational sentences are syntactic units based on clause fusion. They are polypredicative. Within cognitive approach to the sentence status they must be differentiated from complementational and clause conflational sentences, termed traditionally *composite* and *semi-composite* sentences. Traditionally, simple sentences are subdivided into personal, impersonal, interrogative, negative, agentive, patient, temporal, locative.

Sentencoid is a comparatively new term in linguistics. By sentencoids we mean syntactic units that lack the structure of an independent finite clause. In Russian traditional grammar, they are usually called incomplete sentences, in English and American linguistics – elliptical sentences (G. L. Kittredge, F. E. Farley, W. O. Birk, R. Gunter), minor sentences (L. Bloomfield, Ch. Hockett, D. Crystal), or sentence fragments (J. L. Morgan, V. McClelland, J. D. Reynolds, M. L. Steet, I. Guillory).

The term *minor sentences* might lead one to the conclusion that they are of secondary importance to conventional (or major) sentences. In written language it is really so. According to D. A. Conlin and G. R. Herman, minor sentences in written English constitute only one per cent. But in everyday conversation the so called minor sentences are as important as major sentences.

The term *incomplete sentences*, *elliptical sentences* and *sentence fragments* emphasize their structural deficiency. Short fragmentary units really do not have the structure of independent finite clauses. They are used mainly in conversation. Consistent with this factor of syntactic non-elaboration, conversation has a very high frequency of fragmentary syntactic units that are as informative in conversation as independent finite clauses (or sentences).

Since fragmentary syntactic units are structurally different from sentences, they should not be called sentences. Some scientists call them non-sentences or sentencoids. They are different from sentences in the sense that they lack independent explicit predication. At the same time, they are similar to sentences because like sentences they have the status of communicative syntactic units.

All in all, the prospects for our future research will cover the more in-depth study of syntactic conceptions both in foreign and home linguistics.

Список використаних джерел

1. Блох М. Я. Практикум по теоретической грамматике английского языка: [учебное пособие] / М. Я. Блох, Е. Р. Семенова, С. В. Тимофеева. – М. : Высш. школа, 2004. – 471 с.
2. Иванова И. П. Теоретическая грамматика английского языка / Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. – М. : Высш. школа, 1981. – 285 с.
3. Левицкий А. Э. Сравнительная типология русского и английского языков : [учебное пособие] / А. Э. Левицкий, Л. Л. Славова. – 2-е изд., направленное и дополненное. – К. : Освіта України, 2007. – 272 с.
4. Прибыток И. И. Теоретическая грамматика английского языка = Theory of English Grammar : [учебное пособие для студентов лингвистов вузов и факультетов иностранных языков] / Инна Ивановна Прибыток. – М. : изд. центр «Академия», 2008. – 384 с.
5. Проблемні питання синтаксису : [зб. статей] / Н. В. Гуйванюк та ін. (ред.). – Чернівці, 1997. – 228 с.
6. Проблемы функциональной грамматики. Категории морфологии и синтаксиса в высказывании. – СПб : Наука, 2000. – 346 с.

7. Худяков А. А. Теоретическая грамматика английского языка : [учебное пособие для студентов филологических факультетов и филологических факультетов иностранных языков высших учебных заведений] / Андрей Александрович Худяков. – [3-е изд., испр.]. – М. : изд. центр «Академия», 2010. – 256 с.
8. Biber D. Longman Grammar of Spoken and Written English / D. Biber, S. Johansson, G. Leech, etc. – L. : Pearson Education, 2000. – 1204 p.
9. Crystal D.T. Who cares about English usage? / David Crystal. – London: Penguin Books, 2002. – 128 p.
10. Fillmore C. Toward a Frame-Based Lexicon : The Semantics of Risk and its Neighbours / Fillmore C., Atkins B. // Frames, Fields, and Contrasts : New Essays in Semantic and Lexical Organization. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1992. – P. 75-102.
11. Muir J. A. A Modern Approach to English Grammar : An Introduction to Systematic Grammar / J. A. Muir. – L. : Batsford, 2001. – 289 p.
12. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction / Anna Wierzbicka. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1991. – 502 p.

Анотація. У статті розглядаються різні концепції статусних характеристик синтаксичних одиниць, зокрема речення, у зарубіжній лінгвістиці. Речення аналізується у різних площинах: структурній, семантичній / номінативній, прагматичній / комунікативній, когнітивній. Словосполучення має статус поліномінативної синтаксичної одиниці, що відтворює комплексну ситуацію і реалізує певні структурні схеми на синтаксичному рівні.

Ключові слова: синтаксична одиниця, словосполучення, речення, морфемні класи, монопредикативні речення, поліпредикативні речення.

Summary. The article envisages historiography of treating syntactic structures, namely sentences, by foreign scholars. Modern syntactic theories embrace twofold sentence description. For one thing, sentence is treated as an organised system, hierarchically structured, but not as some indiscreet unit, and, consequently, sentence is analysed within syntactic paradigmatics. For another thing, sentence is considered within its inner immediate constituents specification where we use different methods (T-method, valency method, component analysis, IC-method, etc.).

While comparing syntactical structures investigated in traditional grammars with those of other grammars typical of many foreign trends and schools we can observe many alternative concepts and formalised systems. There are some similarities within types of framework. It is assumed that words make up phrases, and by combining a noun with other constituents speakers form a noun phrase. Likewise by combining a verb/ preposition/ adjective/ adverb with one or more constituents they can form a verb phrase, prepositional phrase, adjectival phrase, adverbial phrase. But there are two major differences between two types of framework. One is that minimalism (unlike Traditional Grammar) assumes that function words also project into phrases, by combining a present or past tense auxiliary/ T with a complement and a subject we form a Tense projection/ TP, and by combining a complementiser with a TP we form a complementiser projection/ CP. This in some cases results in an analysis which is rather different from that found in traditional grammar. A phrase is treated in our work as a polynominal syntactic unit which represents a complex referent situation and renders the language system by definite syntactic patterns. The research objective of this article is to analyse different syntactic conceptions in foreign linguistics and the main aspects of sentence studies.

If the traditional linguistics concentrates on the study of the formal, structural and semantic properties of syntactical structures, in the cognitive linguistics the sentence, its syntactic structure or pattern, is understood in terms of conceptualisation, that is how the sentence as a particular syntactic model performs the concept structuring function. There are two main approaches to the study of the sentence in cognitive linguistics. The first focuses on the concepts represented by syntactic constructions, their nature, content and structure. The second trend considers the sentence typology and principles of sentence classification.

Key words: syntactic unit, phrase, sentence, morphemic classes, monopredicative sentences, polypredicative sentences.

Отримано: 10.02.2015 р.

СТРУКТУРА ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Мова – це універсальний засіб спілкування, і уся сукупність мовних елементів, увесь устрій мови, пристосований для цього [5, 78]. Слово або лексема представлена на семантичному рівні семантемою, що має свою власну структурну організацію, об'єднуючи в своєму складі ряд сем, на які її можна розкласти у процесі компонентного аналізу. Семантема, володіючи ієрархічною організацією, включає ще й загальні семи родового значення, або архісеми, та диференційні семи видового значення [1, 200].

Не зважаючи на те, що тривалий час лексичне значення вважалося неподільним монолітом, на сучасному етапі воно вважається складним мовленнєво-мисленнєвим утворенням, до складу якого входять структуровані певним чином семантичні елементи, що співвідносяться з властивостями, ознаками та відношеннями позначуваного предмета. **Актуальність** розвідки зумовлена відсутністю комплексних досліджень семантичної структури лексичного значення похідних одиниць.

Мета дослідження полягає у вивченні компонентної структури лексичного значення похідних іменників на позначення особи німецької та української мов.

Лексичне значення слова – це компонентна структура, яка являє собою сукупність кількох простих значень, що нерозривно пов'язані між собою, і забезпечують можливість вживання слова [6, 36; 7, 23]. Разом із архісемою, диференційні семи складають ядро лексичного значення, його інтенціонал. Проте, на цьому семантика слова не вичерпується, включаючи імплікаціонал, тобто периферійні семи, які обумовлені інтенціоналом лексичного значення, який також структурно організований завдяки ймовірним, причинно-наслідковим та іншим залежностям.

У сучасній лінгвістиці компонентна структура лексичного значення слова розглядається крізь призму відношень, у які слово вступає, і визначається з урахуванням таких аспектів: зв'язком із предметом або явищем реальної дійсності (денотатом) [4, 47]; відношенням до категорій логіки, передусім до поняття (сигніфіката) [8, 75]; співвідношенням із думками, почуттями та бажаннями самої людини, включаючи суб'єктивний та оцінний компоненти (кононат) [1, 173]; системно-мовною, або лінгвальною значущістю [1, 190]; фізичним контекстом та прагматичними особливостями [9].

Більшість похідних слів утворюється за допомогою словотвірних засобів. Розуміння похідного слова як джерела не тільки номінації, а й правил його утворення за певними моделями і схемами [11, 146] дозволило виявити механізм побудови похідних словотвірних структур: дія аналогії, асоціативні процеси в лексико-семантичній системі, структурна і семантична взаємодія твірної основи і афікса, утворення стилістичної та функціональної маркованості похідних лексичних одиниць в результаті такої взаємодії тощо. Похідне слово як об'єкт нашого дослідження втілює в собі єдність узагальнення, комунікації і мислення.

Предметом або денотатом, що лежить в основі плану змісту мовної одиниці, є окрема реалія, що відображена і закріплена мисленням в значення мовного знака [1, 158]. Денотатами слова являються предмети, події, властивості, дії, почуття, відчуття, пов'язані із внутрішнім світом людини, моральні та логічні поняття, що склалися в процесі духовного розвитку суспільства. Якщо мова в цілому відображає дійсність, то слово, зокрема, позначає предмет у широкому розумінні, тобто це не лише реальні речі, але й істоти (люди і тварини), якості істот і речей, дії і їх властивості [7, 27].

Предмет і поняття – два взаємодіючих фактора, що визначають лексичне значення слова, оскільки, з одного боку, сумісні ознаки, які утворюють поняття, відштовхуються від предмета, з іншого – будь-які логічні операції над предметами неможливі без тих узагальнень, що містяться в сигніфікатах [7, 30]. Поняття – це категорія мислення. Воно виникає в свідомості (процесі відображення дійсності мозком людини) як узагальнення об'єктивно існуючих однорідних предметів і являє собою результат узагальнення і виділення предметів чи явищ певного класу за визначеними загальними і водночас специфічними для них ознаками. Поняття лежить в основі лексичного значення, хоча його межі можуть бути нечіткими. А лексичне значення, в свою чергу, об'єднує в собі два тісно пов'язаних між собою компонента: денотативний та сигніфікативний. Сигніфікативне значення – це відношення словесного знаку до сигніфіката або поняття. Воно є центральним аспектом значення слова, так як кожен знак повинен бути носієм відомого змісту.

Однак, значення лексичної одиниці не можна зводити лише до розпізнавальних називних рис. Семантика слова передає способи розуміння мови і світу, внутрішнього стану адресанта,

тому вона має показати усі словесні семантичні нюанси, що стає можливим за включення до спектру семантики слова його конотативного компоненту. Конотація слова – це додатковий елемент смислу повідомлення (висловлення), що виникає із взаємодії вихідних значень речень і слів з фоновими знаннями учасників спілкування під впливом контексту чи ситуації.

Конотація вважається додатковим значенням слова, словосполучення чи виразу, його супровідними семантичними або стилістичними відтінками, що накладаються на основне значення, служать для вираження різних експресивних, емоційно-оцінних забарвлень і можуть надавати висловлюванню урочистості, невимушеності, фамільярності тощо. З іншого боку, конотація – це продукт історичного розвитку значень слів (та виразів), що йдуть у цьому поступальному русі не тільки за розвитком свідомості людини в процесі пізнання нею дійсності; це й ті дані, які асоціативно супроводжують знання про світ і які неявно виражаються в тексті, а конотація, вбираючи їх в себе у вигляді внутрішньої форми, експлікує з тим, щоб підготувати відповідний прагматичний (експресивний ефект).

У сучасному мовознавстві немає одностайної думки щодо структури конотативного компонента лексичного значення. На погляд лінгвістів, конотація – це сукупність емоційного, оцінного, експресивного та функціонально-стилістичного компонентів, які часто переплітаються і взаємодіють у значенні слова. На мовному рівні переважна більшість похідних іменників німецької та української мов мають нейтральну конотацію, оскільки називають осіб за їх професіями, хворобами, станом та ін. Але, ряд іменників містить у своїй структурі конотативні семи, зокрема оцінного або емоційного характеру. Осмислення оцінної складової конотації, як здатності позначати позитивне і негативне відношення мовця до предметної або референтної інформації може бути зведений до вираження двох протилежних оцінок: *позитивної (меліоративної)*, наприклад нім. *Altruist* (альтруїст), *Beileger* (миротворець), *Favorit* (улюбленець); укр. *ідеаліст*, *майстер*, *патріот*; та *негативної (нейоративної)*, наприклад нім. *Abderit* (нерозумна людина), *Blödser* (дурень), *Faulenzer* (ледар), *Gauner* (шахрай), *Pfuscher* (шарлатан); укр. *аферист*, *ідіот*, *провокатор*.

Під емоційним компонентом конотації слова розуміють вираження словом емоції чи почуття, оскільки, крім асоціацій певний образ породжує ще й емоції та оцінку. Тому, емотивність – це категорія, яка виражає ціннісне у своїй основі ставлення до дійсності. У складі конотації ця категорія синтезує в собі два аспекти оцінки – за якістю та за кількістю, а, крім того, ще дві домінанти – емоційну та антропометричну: нім. *Donnerer* (запальна людина), *Flenner* (плакса), *Haderer* (задирака), *Ironiker* (кепкун), *Lacher* (реготун), *Lärmer* (скандаліст), *Polterer* (шумлива людина); укр. *гуморист*, *агресор*, *панікер*, *скандаліст*.

На характер лексичного значення слова впливають різні фактори його формування: об'єкти реальної дійсності, психічні процеси, що супроводжують номінацію (почуття, особливості сприйняття навколишнього світу, його оцінка), та власне мовні відношення між словами (парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні), визначаючи при цьому структурний компонент лексичного значення. Структурне значення – це співвідносне значення, що вказує на відношення слова до інших слів мови, з якими воно може вступати в синтагматичні і парадигматичні відношення. Воно допомагає визначити місце слова в лексичній системі мови шляхом протиставлення його іншим словам, які входять в систему, і встановлення його ролі та відношень з усіма іншими лексичними одиницями мови [10, 113]. Виділяються два підвиди структурного значення: синтагматичне структурне значення, що характеризує лінійні відношення слова, його семантичну дистрибуцію і валентність, тобто його здатність вступати в смислові відношення з іншими лексичними одиницями; парадигматичне структурне значення, що характеризує вертикальні відношення слова, яке входить в певний клас.

Слово або вислів у процесі комунікації передає інформацію про предмет повідомлення, відношення мовця до предмета повідомлення, а також про ситуацію комунікації. Його лексичне значення відповідно складається із предметної співвіднесеності (денотативного компонента), із поняттєво-семантичного компонента (сигніфікат), із емоційно-оцінного (конотативного) компонента лексичного значення, та із прагматичного, який пов'язаний з вказаними компонентами і надає денотативному змісту додаткову інформацію про учасників і умови комунікації [5, 78]. Прагматичне значення закріплюється за певним словом і, в наслідок цього стає компонентом лексичної семантики.

Прагматичний компонент лексичного значення представляє собою додаткову по відношенню до предметного змісту інформацію про учасників і умови комунікації. Прагматичний компонент стає необхідною складовою в структурі лексичного значення похідних одиниць, визначаючи прагматичні параметри вживання лексичних одиниць, основні умови їх реалізації та функціонування [5, 79]. Похідні іменники мають прозору семантику завдяки твірній основі і суфіксу, тобто твірна основа повинна бути стилістично маркованою, а суфікс – нейтральним, або

навпаки, твірна основа – нейтральна, а суфікс вносить в похідне слово різні стилістичні відтінки, наприклад нім. *Adulter* (перелюбник, невірний чоловік) від *adult* (дорослий, повнолітній), *Andächtler* (святоша, фарисей) від *Andacht* (благоговіння), *Blender* (обманщик) від *blenden* (осліпляти).

Отже, у структурі лексичного значення слова виділяються такі компоненти: *денотативний* або *логіко-предметний* – компонент, що характеризує співвіднесеність слова із предметом, який ним позначається, тобто зв'язок фонетичної оболонки слів із речами об'єктивної дійсності; *сигніфікативний* або *поняттєво-семантичний* – компонент, яким позначається відношення слова до поняття, узагальненого мисленнєвого уявлення про клас предметів і зазвичай називається просто значенням слова; *емотивно-конотативний* – компонент, пов'язаний із емоційно-експресивним та оцінним відображенням предметів та явищ зовнішнього світу. Конотативний компонент зазвичай є стилістично маркованим через емоційно-експресивне вираження мовцем оцінки чи ставлення до того чи іншого предмету об'єктивної дійсності; *структурний* – компонент, який виражає значення співвіднесеності, вказує на відношення слова до інших слів мови, з якими воно вступає у синтагматичні, парадигматичні та епідигматичні зв'язки; *прагматичний* – компонент, який несе інформацію про учасників акту спілкування. Порівняно із вище названими компонентами, прагматичний компонент вважається додатковим, і тісно переплітається і конотативним значенням.

Розглянемо структуру лексичного значення наступних похідних. У семантичній структурі іменника *Geiger* виділяються такі компоненти: 1) денотат – особа; 2) сигніфікат – професія; 3) конотат – нейтральність; 4) реляція – певне синтаксичне оточення. У похідному *Besatzer* виділяються такі семантичні компоненти: 1) денотат – особа; 2) сигніфікат – діяльність; 3) конотат – негативна оцінність; 4) реляція – певне синтаксичне оточення; 5) прагматичність – зневага. У семантичній структурі лексеми *Erhalter* актуалізується такі складові: 1) денотат – особа; 2) сигніфікат – діяльність; 3) конотат – позитивна оцінність; 4) реляція – певне синтаксичне оточення; 5) прагматичність – поетичність.

Таким чином, значення мовного знаку являє собою комплексне вираження відображеного в свідомості об'єкта номінації. У процесі опису структури лексичного значення слова виділяються його самостійні компоненти, які тісно взаємопов'язані і утворюють єдину структуру, що визначає системні та функціональні характеристики слова.

Список використаних джерел

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики : Монография / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Вольф В.М. Функциональная семантика оценки / В.М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 230 с.
3. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В.Г. Гак // Семантическая структура слова. – М. : Наука, 1971. – 216 с.
4. Іщенко Н.Г. Оцінний компонент лексичного значення слова / Ніна Григорівна Іщенко // Філологічні трактати. – Суми : СумДУ, 2010. – Том 2. – №3. – С. 47-49.
5. Іщенко Н.Г. Прагматичне значення похідних іменників / Ніна Григорівна Іщенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Луганськ, ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – №14 (249). – С. 78-84.
6. Катц Дж. Семантическая теория // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. Лингвистическая семантика. – С. 33-49.
7. Косовский Б.И. Типы значений слова / Б.И.Косовский // Методы изучения лексики. – Минск : Изд-во Белорус, ун-та, 1975. – С. 18-27.
8. Плотников Б.А. Основы семасиологии / Б.А. Плотников. – Минск : Выш. шк., 1984. – 223 с.
9. Серета Н.А. Похідні іменники з категоріальним значенням якості в сучасній німецькій мові : семантичний та прагматичний аспекти : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Н. А. Серета. – К., 2009. – 20 с.
10. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр / [пер. с фр. яз. под ред. А.А. Холодовича; ред. М.А. Оборина]. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
11. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Irmhild Barz. – [2. Aufl.]. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 382 S.

Анотація. Стаття присвячена вивченню семантичної структури лексичного значення похідних іменників німецької та української мов. Лексичне значення має комплексну структуру і складається із денотативного, сигніфікативного, конотативного, структурного та прагматичного компонентів. Поряд з цим, похідному слову властива наявність також словотвірного значення.

Ключові слова: похідне, семантика, денотативний, сигніфікативний, конотативний, структурний та прагматичний компоненти семантики.

Summary. The article considers the semantic structure of lexical meaning of derivative nouns of German and Ukrainian. The lexical meaning of word is the component structure, which is the whole scope of few simple meanings, which are directly connected with each other and provide the ability of word's use.

In the structure of lexical meaning of derivative word such components are allocated: denotative component, which characterizes correlation of word with by it denoted thing, it means the connection of phonetic cover with real things; significative component, which denotes the relation of word to concept and is called just the lexical meaning of word; emotion-connotative component, which is connected with emotion-expressive and evaluating reflection of things and occurrence of reality. Connotative component is, as usually, stylistically labeled because of by speaker emotion expressed evaluating or relations to one or other object; structural component, which expresses the meaning of correlation and shows the relation of word to other words and joins in syntagmatic, paradigmatic and epidigmatic relations; pragmatic component, which carries the information about the members of communication. As compared to other components of lexical meaning, the pragmatic component is secondary and closely connected with connotative component.

The understanding of derivative word as a source of not only the nomination, but its formation rules for certain models revealed the mechanism of building structures derived structural word: action analogies, associative processes in lexical-semantic system, structural and semantic interaction of bases and affixes, formation of stylistic and functional setting of bases of lexeme.

Key words: derivate, semantics, denotative, significative, connotative, structural and pragmatic components of semantics.

Отримано: 17.02.2015 р.

УДК 811.111:811.161.1:[81'373:72

Федуленкова Т.Н.

УНИВЕРСАЛЬНОЕ И СПЕЦИФИЧЕСКОЕ В МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ВАРИАНТНОСТИ ФРАЗЕОЛОГИИ НЕРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ АНИМАЛИСТИЧЕСКИХ ФЕ АНГЛИЙСКОГО, РУССКОГО И КАЗАХСКОГО ЯЗЫКОВ)

Фразеологическая вариантность как лингвистическая проблема переживает свою уже полувековую историю. Свыше пяти десятилетий назад вышли в свет первые научные публикации, посвященные вопросам варьирования фразеологических единиц. Тем не менее, эта проблема все еще далека от своего решения и год от года привлекает внимание все большего числа исследователей языка [6; 10; 19; 18, 62-69].

Сложность изучения проблемы вариантности обусловлена сложностью самого процесса лингвистического изменения, который представляет собой не единый акт, а совокупный результат ряда совершенно различных процессов, протекающих более или менее независимо друг от друга [8].

Проводя анализ воззрениям лингвистов на проблему вариантности, отмечаем, что они подразделяются на две группы. С одной стороны, исследователи рассматривают варианты как недостаток естественного языка, как аномальное явление, как избыточную категорию в языке [2, 6-12; 9, 55; 14, 157]. Приверженцы другой позиции пишут о вариативности как о фундаментальном свойстве языка, присущем всем его единицам и уровням [11, 187], подчеркивая, что способность к варьированию является неотъемлемым свойством функционирующего языка [7, 123], без которого его изменение и развитие немислимы.

Очевидно, что вариантность представляет собой одно из важнейших условий развития языка, так как посредством изменения соотношений между вариантами происходят многие сдвиги на всех языковых уровнях. Мы поддерживаем точку зрения тех лингвистов, которые оценивают вариантность как «имманентное функциональное свойство языка», как «непрерывное условие функционирования языка», как «способ существования и функционирования всех единиц языка» [1, 35-36; 13, 84; 16, 71-73].

Что касается динамики развития категории вариантности в целом, выявляемой при сравнении отдельных языковых систем, то здесь также не наблюдается единства точек зрения. Пол-

ностью разделяя мнения лингвистов о непреходящем, прогрессирующем характере языкового варьирования, подчеркиваем, что без варьирования и вне варьирования невозможно себе представить изменение и развитие языка.

Вариантность в области фразеологии – это результат проявления общих языковых закономерностей, актуальных для всех уровней языка, а именно: адаптация к определенным языковым нормам, подчеркивание аналогии, передача колорита времени, создание эффекта новизны единицы, а также стремление усилить эмоционально-экспрессивные тенденции, что составляет чрезвычайную сложность этого явления.

Цель данной работы заключается в поиске уникальных и специфических черт избранного фрагмента фразеологии. Задачи работы заключаются в выявлении видов морфологических вариантов анималистических ФЕ в английском, русском и казахском языках и осуществлении их сопоставительного анализа.

Теоретической основой исследования морфологической вариантности трех неродственных языков является фразеологическая концепция А.В. Кунина и его трактовка этого феномена как наличия изменений в парадигматическом оформлении компонентного состава изучаемых фразеологических единиц [12, 68], т.е. изменение окончаний, артиклей и т.п. Сопоставительный аспект исследования поддерживается типологической концепцией, разработанной В.Д. Аракиным и его последователями [3; 4; 5, 156-172; 20, 63-66].

Посредством комплексного структурно-семантического и сопоставительного анализа выясняем, что в современном английском языке показателем морфологической вариантности анималистических фразеологических единиц является:

1. Варьирование грамматического числа компонентов ФЕ, то есть, единственное число имени существительного изменяется на множественное или наоборот – множественное число изменяется на единственное: англ. *(as) busy as a beaver/ beavers* трудолюбивый, работающий, *(as) brisk as a bee/ as bees* – очень проворный, быстрый, шустрый, *as bold as a coot/ coots* (букв. гладкий как лысуха) – необычайно гладкий, *as busy as a bee/ bees* (букв. суетливый как пчелка) – проворный, трудолюбивый человек. Сравним, например:

a) *My wife never has time to get bored. She's as busy as a bee from morning to night (Cowie, ODOCEI).*

b) *Isn't this a programme the children like watching? – Yes, but they're upstairs, busy as bees making puppets, so I am not going to draw their attention to it! (Cowie, ODOCEI).*

2. Варьирование субстантивных компонентов ФЕ и их сочетаний с артиклем и без артикля: англ. *as crazy as a bed-bug/ bedbug* (букв. сумасшедший как постельный клоп) – совсем спятил, рехнулся; ≅ не в своем уме, не все дома. Сравним, например:

a) *But he is crazy as a bedbug. He has a mania for shooting people (E. Hemingway, «For whom the Bell Tolls»).*

b) *Tom: Susan says she's really the Queen of England. – Bill: She's crazy as bedbug (McGraw Hill's, AID).*

3. Варьирование субстантивных компонентов ФЕ и их сочетаний с определенным и неопределенным артиклем: англ. *(as) dead as a / the dodo* (букв. мёртвый как дронг (вымершая нелетающая птица, обитавшая на Маврикии)) – мёртвый; более не существующий, вышедший из моды. Сравним, например:

a) *Yes, Adolph Hitler is really dead – as dead as a dodo (AID).*

b) *Take my word for it, my dear fellow, English society is as dead as the dodo (W.S. Maugham, «The Razor's Edge»).*

В современном русском языке показателем морфологической вариантности анималистических фразеологических единиц является:

1. Варьирование совершенного/ несовершенного вида глагольного компонента ФЕ: рус. *покупать/ купить коша в мешке* – приобретать что-л., не зная заранее ничего о качестве, достоинствах приобретаемого, *ставить/ поставить не на ту лошадь* – проигрывать, допускать промах в корыстных расчетах, надеждах, ожиданиях, *делать/ сделать из мухи слона* – сильно преувеличивать что-л., придавать чему-л. незначительному большое значение, *брать быка за рога/ взять быка за рога* – начинать действовать энергично, решительно и сразу с самого главного. Сравним, например:

a) *Вы уж ... сразу берите быка за рога. Это у вас лучше выходит, хотя вы и любитель приключений и предисловий (А. Гладков, «Энергия»).*

b) *Наскучив за день несколькими неудачными атаками на обе роты, немцы решили взять быка за рога и неожиданно ... бросились прямо к командному пункту батальона (К. Симонов, «Дни и ночи»).*

2. Варьирование начальной формы субстантивного компонента ФЕ и его уменьшительной формы: *нужен как рыбе/ рыбке зонтик* – совершенно не нужен, *ловить рыбу/ рыбку в мут-*

ной воде – ввязаться в сомнительную компанию, опасную ситуацию особенно с целью получения преимущества или выгоды, **заморить червяка/ червячка** – перекусить, слегка утолить голод. Сравним, например:

а) *Десять часов тянется суд, за такой срок и сытый есть захочет. Неплохо бы и ему сейчас заморить червяка* (Н. Брыкин, «Искушение»).

б) *В начале двенадцатого, ощущая уже аппетит, возвращались в роту и там получали по два тонких ломтя черного хлеба, чтобы заморить червячка перед обедом* (К.М. Станюкович, «Маленькие моряки»).

3. Варьирование категории рода субстантивного (и определяющего его) компонента ФЕ: **светский лев/ светская львица** – лицо, имеющее успех в «высших слоях» общества (у элиты и бомонда), активно участвующее в светской жизни <...>. Сравним, например:

а) *Родина, настоящая Россия – это Москва, Петербург, а здесь провинция, колония; когда мечтаешь о том, чтобы играть роль, быть популярным, быть, например, следователем по особо важным делам или прокурором окружного суда, быть светским львом, то думаешь непременно о Москве* (А.П. Чехов, «По делам службы»).

б) *С 2010 года Светские львицы России и зарубежных стран принимают участие в благотворительных проектах для детей с ограниченными возможностями, проводимых на базе Международного центра искусств Маргариты Майской Арт-Изо-Центр...*(ru.wikipedia.org/wiki/Светская_..., дата обращения: 08.07.2014).

4. Варьирование наличия/ отсутствия отрицательной частицы *не* при глагольном компоненте ФЕ: **пришей кобыле хвост/ не пришей кобыле хвост** – ненужный, лишний; не имеющий определённого положения. Сравним, например:

а) *А я знал, что у попа Чередовского симпатия есть, родня не родня, а так, сбоку припёка, пришей кобыле хвост – можно сказать* (В. Шишков, «Ванька Хлюст»).

б) *Известно, как ты на новой работе без толку слоняешься – не пришей кобыле хвост!* (Е. Катерли, «Бронзовая прялка»).

5. Варьирование наличия/ отсутствия префикса в адъективном компоненте ФЕ: **стреляная/ обстрелянная птица** – очень опытный человек, которого трудно провести, обмануть. Сравним, например:

а) *Но это всегда так сначала бывает. Я в этих делах стреляная птица* (Н. Островский, «Как закалялась сталь»).

б) *Какой-нибудь новичок не осмелился бы и подумать, чтобы можно было украсть у такого зоркого хозяина. Но приказчик его был обстрелянная птица, он знал, как нужно отвечать, а ещё более, как нужно хозяйничать* (Н.В. Гоголь, «Старосветские помещики»).

6. Варьирование наличия/ отсутствия союзного компонента ФЕ: **на козе не подъедешь/ и на козе не подъедешь** – невозможно найти подход, не знаешь, как подступиться к кому-либо. Сравним, например:

а) *Нет, брат, к нему не во всякий час суйся. Порою бывает такой крутой, что на козе не подъедешь* (А. Бестужев-Марлинский, «Мулла-Нур»).

б) *Не подступись? Чай, поди и на козе не подъедешь, знаменитость, а?* (К. Федин, «Братья»).

В современном казахском языке показателем морфологической вариантности анималистических фразеологических единиц является:

1. Варьирование притяжательного падежа субстантивного компонента ФЕ: **ат басын тартты, ат/ аттың басын тартпады** – отказаться поехать куда-то. Сравним, например:

а) *Ақшамда бір-ақ ат басын тартты* (АТ).

б) *Қиядан қиқу төгілсе, Аттың басын тартпаған, Қисапсыз қол көрінсе, Қорқыл жаудан қайтпаған* (Бұхар Қалқаманұлы).

2. Варьирование сравнительного компонента ФЕ: **Арадай / араша талады** (букв. кусаться, как рой пчел) – нападать со всех сторон. Сравним, например:

а) *Адамның кейін өзі еске алуға жиіргентіп, бастан өткен кездері болады. Ойы құрығыр бір қозғалып кеткен соң-ақ, қанша қусаң да, ұясы бұзылған арадай өршелене талайды* (Т. Ахтанов).

б) *Мырзам, енді бас амандығын тілейін. Ойында әлі ештеңе жоқ. Ермекжанды жабылып араша талап жатыр* (Ф. Мұстафин).

3. Варьирование падежного окончания компонента ФЕ: **аттың жалы, атанның қомы/ қомында** (букв. когда сидишь на гриве лошади или на горбу верблюда) – второпях, впопыхах, в суматохе. Сравним, например:

а) *Көрмедім бір қызық бір күн қанып, Айтар сөз мадақтасам жатыр толып, Сөзімді көңілдегі жаза алмадым, Аттың жалы, атанның қомы болып* (Ақансері Қорамсаұлы).

б) *Аспан көгінде бұлт ойнап шыға келсе, адам сезімі де тұмшаланады. Тұнжырайды. Кейде апталар бойы тұн қатып жүріп, түсі қашады. Аттың жалы, атанның қомында өзек жалғай салады («Лениншіл жас» газеті).*

Результаты исследования позволяют сделать следующие выводы:

1. Комплексный структурно-семантический и сопоставительный анализ фразеологических единиц с анималистическим компонентом в трех неродственных языках – английском, русском и казахском – свидетельствует о том, что анализируемым языковым единицам свойственна морфологическая вариантность в каждом из изучаемых языков. Этот факт обеспечивает морфологической вариантности лингвистический статус фразеологической универсалии, которая может быть квалифицирована как элементарная статическая универсалия¹.

2. Специфическими при сравнении различных вариантов ФЕ в изучаемых языках являются следующие черты:

а) несовпадение видов вариантов на морфологическом уровне, что связано с различием грамматической строя сравниваемых языков, обусловленных их типологическими особенностями²;

б) преобладающее большинство разновидностей морфологических вариантов в анималистической фразеологии русского языка.

Перспективы исследования видим в изучении лексических, позиционных и количественных вариантов данного сегмента фразеологии и их роли в дискурсе, а также в использовании результатов данной работы в построении типологического паспорта фразеологии конкретного языка.

Примечания:

О термине *элементарная статическая универсалия* см. [15, 254].

Подробнее о типологических особенностях языков см. [4, 33; 17, 119].

Список использованных источников

1. Абрамов Б.А. Вариантность финитных конструкций / Б.А. Абрамов // Вариантность как свойство языковой системы: Тез. докл. – М., 1982. – Ч. 1-2. – С. 35-36.
2. Аврорин В.А. О предмете социальной лингвистики / В.А. Аврорин // Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания: Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Торева. – М., 1974. – С. 6-12.
3. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В.Д. Аракин. – Л.: Просвещение, 1979. – 259 с.
4. Аракин В.Д. Структурная типология русского и некоторых германских языков (единицы сопоставительно-типологического анализа языков): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук в форме науч. докл. / В.Д. Аракин. – М., 1983. – 38 с.
5. Аракин В.Д. Типология объектных словосочетаний в скандинавских языках / В.Д. Аракин // Типология германских литературных языков. – М., 1976. – С. 156-172.
6. Болгова Л.А. Фразеологическая вариантность и механизмы фразеобразования (на материале периферийных слоев фразеологического фонда современного немецкого языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л.А. Болгова. – М., 1974. – 24 с.
7. Воронов А.Л. Типология варьирования слова в немецком и русском языках / А.Л. Воронов // Нормы реализации. Варьирование языковых средств: Материалы науч. конф. / Горьков. гос. пед. ин-т им. А.М. Горького, 1976. – С. 111-125.
8. Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику / Г. Глисон. – М.: Иностранная литература, 1959. – 486 с.
9. Горбачевич К.С. Вариантность слова как лексико-грамматический феномен / К.С. Горбачевич // ВЯ. – 1975. – № 1. – С. 55-64.
10. Диброва Е.И. Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке: дис. ... д-ра филол. наук / Е.И. Диброва. – Ростов-на-Дону, 1980. – 389 с.
11. Кодухов В.И. Общее языкознание / В.И. Кодухов. – М., 1974. – 303 с.
12. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – М.: Высш. шк., Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. – 388 с.
13. Литвин Ф.А. Факторы, обуславливающие вариативность на разных уровнях системы языка / Ф.А. Литвин // Проблемы вариативности в германских языках: Тез. докл. всесоюз. конф. / АН СССР, Ин-т языкознания. – М., 1988. – С. 84-85.
14. Лукьянова Н.А. Однокоренные синонимы и варианты слова / Н.А. Лукьянова // Синонимия в языке и речи: Материалы / АН СССР, Сиб. отд., ин-т ист., филол. и филос. – Новосибирск, 1970. – С. 151-163.
15. Мечковская Н.Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков / Н.Б. Мечковская. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 312 с.

16. Солнцев В.М. Вариативность как общее свойство языковой системы / В.М. Солнцев // Вариативность как свойство языковой системы: Тез. докл. М: АН СССР, Ин-т востоковедения, 1982. – Ч. 2. – С. 71-73.
17. Федуленкова Т.Н. Изоморфизм и алломорфизм в германской фразеологии (на материале английского, немецкого и шведского языков): дис. ... д-ра филол. наук / Т.Н. Федуленкова. Севродвинск, 2006. – 544 с.
18. Федуленкова Т.Н. Фразеологическая вариантность как лингвистическая проблема / Т.Н. Федуленкова // Вестник Оренбургского гос. ун-та. Серия «Гуманитарные науки». – Оренбург, 2005 4(42). – С. 62-69.
19. Ширнина О.А. Механизмы фразеологической вариативности (на материале глагольных фразеологизмов современного немецкого языка): дис... канд. филол. наук / О.А. Ширнина. – М., 1989. – 149 с.
20. Fedulenkova T. et al. Isomorphic versus allomorphic features in Germanic phraseology based on metaphor / T. Fedulenkova // Современные проблемы лингвистики и лингводидактики: Материалы Всероссийской науч.-практ. конф. «Методические чтения памяти В.М. Жирмунского». – Архангельск: Поморский ун-т, 2010. – С. 63-66.

Анотація. Стаття розглядає види морфологічних варіантів в анімалістических фразеологічних одиницях (ФЕ) трьох неродствених мов: англійської, російської та казахської. В результаті дослідження виявляються різні види морфологічних варіантів вивчених ФЕ з їх різноманітностями. Визначаються також унікальні та специфічні риси морфологічних варіантів ФЕ в даних мовах.

Ключевые слова: фразеология, типология, морфологические варианты, универсальные и специфические признаки.

Summary. The paper deals with the types of morphological variants in the animalistic phraseological units (PUs) of the three genetically non-related languages: English, Russian and Kazakh. The basic conception of the paper is Alexander V. Kunin's phraseological theory and the method of phraseological identification suggested by the linguist, on the one hand, and also the typological theory introduced by Vladimir D. Arakin, on the other hand. As a result of research, different types of morphological variants of PUs under study with their subtypes are found out. The universal and specific features of morphological variability in phraseological units of the three languages are also defined.

Thus, complex structural-semantic and comparative analysis of phraseological units with an animalistic component in the three non-related languages – English, Russian and Kazakh – testify to the fact that morphological variability is characteristic of the analyzed language units in every language under study. This fact ensures the status of a phraseological universal to the morphological variability which may be classified as an elementary static universal.

While comparing different variants of phraseological units in the languages under analysis, the following specific features are found out: a) non-coincidence of types of variability at the morphological level, which is connected with the difference of the grammatical structures of the compared languages, the fact being dependent on their typological peculiarities, b) an overwhelming majority of varieties of morphological variants in the animalistic phraseology of the Russian language.

The perspective of the research is seen in the study of lexical, positional and quantitative variants of the given segment of phraseology and in the use of its results in the construction of a typological passport of phraseology of a concrete language.

Key words: phraseology, typology, morphological variants, universals, specific features.

Отримано: 24.02.2015 р.

КОНСТАНТИ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сформульовані В.Гумбольдом та О.Потебнею ідеї та принципи пізнання світу, сутності людини, її місця серед живої й неживої природи через мовні символи, створені етносом як результат спостережень, роздумів і узагальнень над життєвим досвідом, вироблення упродовж багатьох віків правил і звичаїв співіснування із довкіллям, стали актуальними і цікавими для вітчизняної мовознавчої науки. Це пов'язано й з тим, що посттоталітарні суспільства, відійшовши від канонів нав'язуваної ідеології, намагаються осмислити своє минуле і сьогодення не в ідеологічних вимірах, а через призму буття народу, усвідомлення ним своєї ролі і місця в конкретній історичній ситуації. Вивчаючи слово як явище культури, його історію з урахуванням сфери побутування, обрядової реальності, ми розпізнаємо український мовний тип, віднаходимо глибини української самобутності й ідентифікуємо себе таким чином серед інших національних культур. Тому важливим на сьогоднішній день постає завдання окреслити у мові механізми концептуалізації, які яскраво відображаються у світосприйнятті етносу, його мовному відображенні, у розкритті концептуальної картини світу та символізації реалії в етнокультурному аспекті.

Слово « концепт » походить від латинського *conceptus*, що в перекладі означає « думка, уявлення, поняття » і первинно функціонувало як термін логіки та філософії. Зокрема, в праці С.Аскольдова-Алексееєва « Концепт і слово » воно характеризується як « мисленнєве утворення, яке заміщає нам у процесі мислення невизначену множинність предметів одного того самого роду ». Тим самим концепт у філософії та логіці отожднюється з поняттям. Чимало мовознавців (С.Аверінцев, В. Іванова, С.Нікітіна, М.Рябцева, Ю.Степанов, В.Топоров, М.Толстой, Б.Успенський) приділяють увагу вивченню концепту з точки зору культурології і визначають його як « згусток культури ». Оскільки у процесі пізнання і членування об'єктивного світу, людина не лише називає окремі його реалії, але й осмислює їх у слові, то власне постає потреба говорити про культурні концепти як мовні одиниці, породжені історико-культурною свідомістю народу, або такі, що характеризуються історичними та культурними нашаруваннями смислів. Тому концепт ніби « витає » над концептуальними сферами, виражаючись як у слові, так і в образі або матеріальному предметові. Пов'язуючись з народними звичаями, переказами, традиціями, концепти підтримують історичну пам'ять, зміцнюють людську спільноту [10, 9]. Водночас концепт виступає і формою поняття, і ідеєю, втіленою у певних словесних образах. Людська свідомість охоплює і раціональне, і те, що асоціюється з тими чи іншими уявленнями, які супроводжують поняття. Як зазначає В.Жайворонок, « фрагмент буття предметного світу, відбитий в етнічній свідомості, потрапляє в аналогічний кругообіг могутності пізнання внутрішньо-аналогічних постійних зв'язків і стає життєвим символом-алегорією, що базується вже на художній експресії смислової перехідності. Зовнішні асоціації реального буття стають для мовця внутрішньою звичаєвою сутністю » [3, 56]. Внутрішньоформна концептуальна ознака, представляючи концепт, імпліцитно представляє і ті знання про детонант, які виходять за межі цієї диференційної ознаки. Вона містить у собі певні відношення, в тому числі й емоційно-оцінного характеру, що виявляється на широкому комунікативному тлі – в « мовленнєвих іграх » – цілісних завершених системах комунікацій, підпорядкованих власним специфічним правилам, а особливо в народних художніх текстах.

Отже, концепт включає весь зміст слова (сукупність його смислів) та його зв'язки з позначуваною реалією, з її характером та асоціативністю. А стійкий концепт культури є її константою. Розробляючи новітні методики концептуального аналізу, мовознавці (Н. Арутюнова, А.Вежбицька, В.Жайворонок, О.Кубрякова, Ю.Степанов, Г.Яворська) сконцентровують увагу на мовному матеріалі, що найтісніше пов'язаний з традиційною культурою народу та найяскравіше відбиває специфіку його колективної свідомості. За О.Потебнею, мова народу глибоко виражає його національну самобутність, а тому, навіть за наявності еквівалента в інших мовах, окремі слова виступають національними константами, що мають особливе значення для народу (*калина, рушник, свічка, писанка*).

У народному обрядовому мовленні виділяємо коло лексичних і фразеологічних одиниць, сакралізованих за своєю семантикою, які у більшості випадків саме у цих контекстах набувають етнокультурного змісту. Про такі мовні одиниці говоримо як про концепти чи константи народної культури, що так чи інакше вбирають в себе історико-культурні надбання народу. Скажімо, це такі мовні одиниці – концепти *живий вогонь, домашнє вогнище, вулиця, вечорниці, калина, берега, тополя, калита, рута-м'ята, жива вода*. Як бачимо, за кожним з них стоїть великий обсяг культурної інформації, вони виступають вже не просто як слова-знаки, а як мовні одиниці, які наповнені певним етнокультурним змістом, маючи національно-культурний підтекст, позначені

образністю та етносимволікою. К о н ц е п т людина < [здоров'я, очищення, сила, оберег, щастя] > вогонь.

В обрядовому мовленні вогонь здавна постає одним з ключових елементів, оскільки як невід'ємна частина людського буття набуває у світосприйманні народу також магичних особливостей. Не випадково в народному мовленні виявляємо традиційні сталі сполуки *живий вогонь, вогненне слово, вогонь душі, родинне(домашнє) вогнище, цар вогонь, цар неба, святий вогонь, жива ватра*. За твердженням В.Скуратівського, «дані вислови зберігають віру наших предків у священність вогню. Навіть після того, як люди навчилися його легко добувати, він продовжував виконувати духотворну функцію ритуального оберігача людини» [9, 125].

За давніми віруваннями українців, *вогонь і вода* були основами творення світу, а тому кажуть: «*Цар — вогонь, а цариця — водиця*». У давніх язичників богом вогню, блискавки і грому (а також і каральною силою) був Перун. Цим, напевно, і можна пояснити наявність у народному мовленні численних сталих сполучень-прокльонів: *Бодай тебе Перун побив!, Най тебе Бог (Перун) поб'є за скоєне!, Перун би тя розтаскав*. До речі, відгомоном минулого є й українське прізвище *Перун*.

З часом, під впливом християнської релігії покровителем грому і блискавки почали вважати святого Іллю. Місяцем вогню в народі називають листопад, а святого Михайла, покровителя Землі Руської та її столярного града Києва, зображують з вогненным мечем у руках. Не випадково й святкування дня Архистратига Михайла збігається з часом пошанування давніми українцями бога грому і блискавки, володаря неба – Перуна [6, 99].

У народному віруванні та обрядовості вогонь виконував функцію охоронця. На Гуцульщині вівчарі, вигнавши на полонини у весняний день Святого Юрія стада овець, «*викручували (запалювали) живу ватру*», яка мала горіти все літо, аж до Покрови. Не можна було допустити, щоб вогонь погас, бо це віщувало нещастя. Вираз *жива ватра* побутує в народному мовленні у різних варіантах: *жева ватра, живий вогонь, живий огонь*, пор. також стійкі словосполучення – *натерти живу ватру, крутити живої ватри, запускати живу ватру*. Як бачимо, поклоняючись богові вогню, наші предки вірили, що вогонь живий, дає людині життєве тепло, оберігає від нещастя.

Разом з тим, вогонь виступає і магичним засобом, що підтверджують юрївські звичаї. Він мав забезпечувати здоров'ям та силою домашніх тварин, що підтверджують проганяли через попіл від юрївської ватри, який потім розсівали по полю, де пасеться худоба, – «щоб давала багато молока і швидко розмножувалася», пор. у М.Коцюбинського: *На воротях стоїща, куди мають переходити вівці, ватаг кида вогонь, а сам наслухає. Він чує хід полонинський не тільки вухом. Він серцем чує...*

Живий вогонь добували гуцули і на Святвечір. Сам процес видобування «*нового вогню*» був досить цікавим. Господиня діставала з покуття креміль і кресало, які останні дванадцять днів лежали під образами, хрестила їх тричі і, ставши обличчям до сходу сонця, викресувала новий вогонь. Потім цим вогнем розпалювала в печі дванадцять полін, які сушилися протягом дванадцяти днів останнього місяця. Можна припустити, що число дванадцять у цьому разі символізує річний цикл.

Вогонь є святим, на нього, за народними віруваннями, не можна плювати, бо на язичі вискочить «*вогник*». Як зазначає І.Огієнко, при вогні не прийнято говорити непристойностей. Не прийнято вимітати піч нечистим віником. Запалюючи вогонь у печі, господиня тут же ставила горщик з водою як своєрідну жертву вогню [5, 31]. Здавна *вогонь* називають *святим, Божим, праведним*, бо за його допомогою чинили Суд Божий, вірячи, що невинний у вогні не згорить, можливо, звідси і пішли приповідки: *На злодію шапка горить, Проїшов вогонь і воду*. Приказки цього типу можна вважати відгомоном віри предків в очищувальну силу вогню. Бо, як зазначає О.Потебня, «запалювання вогнищ і стрибання через них має на меті звільнення від ворожої сили, хвороби, смерті і пов'язаних з нею міфічних істот» [8, 3]. Це, можливо, й породило давній звичай «*гнуздування вогню*».

На Святого Юрія розкладали вогнище і перестрибували через нього. Такий самий звичай існує здавна і під час купальського обряду, коли через вогонь перескакують з очищувальною метою. «*Купальський вогонь*», вірили, має очисну, апотропеїчну та запліднювальну силу (це підкреслює О.Потебня) саме тому, що зображає сонце. Щоправда, дехто з дослідників, зокрема М.Костомаров, схильні вважати, що перескакування через вогонь – це шлюбні обряди стародавніх слов'ян-язичників, які пізніше були замінені на вінчання в церкві. Як аргумент на підтримку цієї версії, М.Костомаров наводить архаїчний весільний обряд, коли наречені перескакували через купу підпаленої соломи [7, 6]. Підтвердженням цієї думки можна вважати і слова купальської пісні: *Ой, слуги ж мої вірненькїї, Крешіте вогні ясненькїї, Будем шукати царівнойку*. Проходження молодих пар через вогонь та воду виступає межовим знаком при переході від одного стану в інший.

Надзвичайно цінним атрибутом лікувальної та шкідливої магії був попіл «*купальського вогнища*». А тому вогнище охоронялося всю ніч, щоб якісь злі сили не запозичили собі з нього по-

пелу. На Буковині перестрибування через «купальський вогонь» на свято Івана Купала ще вважалося оберегом від блискавки, аби вона не впала на село. Цей звичай можна вважати відгомном язичницьких жертвоприношень богіві вогню Перуну.

На Буковині та в Галичині зафіксовано обряд очищення від вогню на Різдво. На другий його день здійснювали обрядодію «спалювання діда». При цьому вважали, хто перестрибне через вогонь, той буде здоровим. До речі, цей звичай і досі існує на Тернопільщині і зветься «палити дідуха». На Буковині ж виконання зазначеної обрядодії символізувало, за спостереженням дослідників, завершення обряду Маланки. При цьому іноді спалювали і маски ряджених, бо вважалося, що вони асоціювалися з потойбічним світом, а це було небезпечним для людей. Це підтверджує думку Л.Виноградової, що зближення обрядодій з спалення діда-дідуха і масок маланкарів узгоджується з трактуванням святочних ряджених як втілення душ померлих предків [1, 231]. Використання вогню та його символів з очищувальною метою спостерігаємо у весільній обрядовості Буковини. Коли весільний поїзд наближається до воріт, то перед воротами розкладають багаття або спалюють трохи соломи. Цей звичай і досі побутує в гірських та передгірських селах краю. Його зафіксовано і в працях П.Чубинського.

Звичай палити вогнище раніше існував і на Великдень. У Великодню ніч парубки на горбі за селом або на майдані коло церкви розпалювали вогнище. Наші предки так пояснювали очисну магію великоднього вогню: *Вогнище під Великдень – то так, як Ісусові сонце присвічувало, коли він мав воскреснути*. Давні народні обряди передбачають звичай «гріти діда», який відбувався напередодні Великодня. Ватру розкладали на городах або коло церкви і через неї тричі перестрибували. З цим обрядом пов'язували майбутній урожай, здоров'я членів родини, а також віру в те, що дух «діда», тобто померлого предка, захистить їх від нещастя. Звідси і пішов обряд вшанування «дідів» на цвинтарі – «вечеря для дідів», на місці захоронення праху.

Дуже часто народні порівняння священну силу вогню переносили на людину. Властивість вогню яскраво горіти порівнювали з працелюбністю людини. Можливо, звідси походить вислів «робота в руках горить». Вогонь має здатність оберігати людину від усіляких хвороб, наврочень. А тому й сьогодні люди схиляються перед вогнем. Так, наприклад, зберігається обряд обкурювання хворого, який перелякався. Одним з різновидів запалення шкіри у народі називають *вогником* або *рожею*. Можливо, звідси й постали прокляття: *Нехай тебе вогонь візьме! Щоб ти в огні згорів!*

Через усвідомлення таких властивостей вогню, як здатність зігрівати все живе, освітлювати, надавати силу, стимулювати зріст, він (вогонь) поступово стає символом життя, яке сприймається як вогонь, як запалена свічка. Звідси в мові вислови: *Без вогню народився; Гасне, як свічка; Горить, мов свічка*.

Вогнева символіка здоров'я, сили, очищення тісно пов'язана і з символом свічки. Образ свічки в давнину символізував сонячне світло, поживу богам, які наділяють життєдайною силою землю. Свічка завжди була невід'ємним атрибутом при обрядодіях, вона супроводжувала людину від народження до смерті. А тому, як зазначає С.Килимник, її запалювали «при кожній okazji чи великому святі в час обіду, а то й цілу ніч, світили обов'язково свічки на Різдво під час Святої вечері, на Водохрещі, при куті; на Зелені свята; на Великдень; за обідом у весільний день, христинний, у часі похорону й т.д.» [6, 168]. Свічку, запалену на Святвечір, не можна гасити, бо це символ життя, «праведного сонця», вона має догоріти до кінця. Якщо ж хтось випадково загасить її, то в хаті цього року буде мрець.

Використання свічки у весільній обрядовості також свідчить про шанобливе ставлення до вогню. На Буковині й досі під час вінчання молодих існує звичай запалювання свічок вінчальними батьками. Потім ці свічки зберігають в оселі на видному місці. При цьому існує повір'я, що якщо вінчальні свічки горять яскраво, не гаснуть, то життя у молодої пари буде щасливим, довговічним.

Вогонь свічки у народних звичаях виконує функцію зв'язку з потойбічним світом, особливо яскраво це проявляється у поховальних обрядах. Коли помирає людина, запалюється свічка, яка очищає і освічує дорогу душі померлої людини на «той» світ. Відповідно ця свічка називається *покійницькою*. Символіка такої свічки могла породити ефемістичні вислови: *Його свічка вже догорає; Тане, мов свічка; Свічка вже його згоріла; Згас, як свічка*. Вогонь в поховальних обрядах був присутній не лише в полум'ї свічки. В давнину під час похорону на подвір'ї влаштовували ігрища, в тому числі й перестрибування через багаття.

Взагалі кожна свічка залежно від того, яку роль вона виконує в обряді або складником якого виступає, має свою назву, пор.: *хрищенницька, вінчальна, покійницька, страсна, трійця, громнича (громова), громадська*.

Символіка здоров'я, очищення, щастя чітко відбивається в обряді «женіння свічки», пор. контекст: *Хрещатий барвіночок Свічечці на віночок Зелене зілля Свічечці на весілля*. Обрядодія

відбувалася на Семенів день. До хати сходилися всі родичі, сусіди. Свічку квітчали квітами, за-свічували, ставили на столі і починали святкувати. Наступного дня святкували вже в іншій хаті. При цьому вірили, що шанобливе ставлення до свічки принесе успіх та удачу. Деякі дослідники зафіксували згадку старожилів про обрядодії «женити лучника», «женити каганця», «женити комина», як регіональні різновиди зазначеного вище обряду, пор.: *Посвіти ж нам, коминку біленький, Ми ж тебе квітами убрали, Барвіночком-рутою оперезали, Ми ж тебе будемо женити, Горілочку, мед-пиво пити*. Тим самим у своїх проявах каганець, комин, свічка уособлюють родинне вогнище, тепло, домашній затишок.

Отже, в етнокультурному контексті народного мовлення у мовній одиниці спостерігаємо на-шарування нового культурного смислу. Виявити це можна, лише заглибившись у надра народної культури й зрозумівши сакральний образ реалії та відповідної мовної одиниці в контексті її ви-користання у обрядодії. На прикладі окремих етнокультурних концептів простежуємо широке відображення в них народних звичаїв та обрядів, які становлять цілісну систему етнокультур-ного простору. У вербальних текстах обрядового мовлення спостерігаємо перетворення риту-ального предмета на ритуальний образ, а через словесне вираження втілення сакралізованого смислу мовної одиниці і значення слова-знака. Сакральний смисл предмета і значення слова уви-разнюються відповідним контекстуальним оточенням. Разом з тим не всі ознаки реалії можуть бути передані за допомогою лише мовних знаків, оскільки культурологічну інформацію пере-дають різні засоби вираження. Дослідження лексем сакрально-міфологічного характеру якраз і підтверджує це.

Список використаних джерел :

1. Виноградова Л. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян / Л.Виноградова. – М.,1982. – 255 с.
2. Голянич М. Внутрішня форма слова і художній текст/ Марія Голянич. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 178 с.
3. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти дослідження / Віталій Жайворо-нок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48-64.
4. Жайворонок В. Українські обрядові формули на етнокультурному тлі / Віталій Жайворо-нок // Слово.Фраза.Текст. – М., Азбуковник, 2002. – С. 182-195.
5. Іларіон митрополит (Огієнко І.І.) Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон митрополит. – К., Обереги, 1992. – 423 с.
6. Килимник С.Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: В 2-х книгах/ С.Килимник. – Кн.1,2. – К.,1994. – 432 с.
7. Костомаров М. Слов'янська міфологія/ М.Костомаров // Вибрані праці з фольклористики й літературознавства – Київ: Либідь, 1994. – 384 с.
8. Потебня А. О купальських огнях и сродных с ними представлениях /А.Потебня // Археоло-гический вестник. – Т.1 – М., 1867.
9. Скуратівський В.Вінець/ В.Скуратівський. – К.,1994. – 231 с.
10. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры / Ю.Степанов. –М., 1997. – 824 с.

Анотація. У статті окреслено коло мовних одиниць, які є константами української етнокультури, визначено ряд етнокультурних концептів, що становлять мовну картину українського обрядового дискурсу. Розширено знання про сакральну природу обрядових смислів, про процеси символізації обрядового мовлення.

Ключові слова: дискурс, концепт, етнокультура, етносимволіка, символ.

Summary. The thesis is outlined a circle (series) of ethnographic linguistic units, that are constants of ethnic culture. On the basis of ceremonial discursive texts have been determined the concepts of ethnic culture. For all that we come out from, that the concept is the whole contents of word (ag-gregate of his senses) and his copula with the noted reality, with its character and associativeness. Identified a number of ethnic and cultural concepts that make up the picture of the Ukrainian national language discourse whose values can be known only poring over some obryadodiyi. Adhere to the idea, that concept is a verbal component of human thought, that through a language carries knowledge in the form of cultural information. We show the intercommunication of the Ukrainian ceremonies with pre-christian beliefs, select the vocabulary-thematic groups of ceremonial nominations; find out the origin and sources of addition to the certain layers of the Ukrainian vocabulary; explain the symbolism and primitive value of a number of ceremonial lexemes and phraseological units; carry out an attempt to reconstruct linguistic units on a background of ceremonial contexts. Enhanced knowledge of the sacred nature of ritual meanings, processes of symbolization ceremonial speech. The knowledge of sacral nature of the ritual senses and the ritual language symbolizing process is deepened.

The general theoretical conclusions enable to comprehend comprehensively the role and place of ethnic-culture component in the semantics of words, to find out the deep maintenance of the explained word. The same theoretical value consists in working of general issue of intercommunication of language and culture.

Key words: *discurs, ceremonial broadcasting, conceptual and ethnic-linguistic picture (image) of the world, concept, ethnic symbol, phraseological unit.*

Отримано: 14.01.2015 р.

УДК 811.161.2'373.612.2 : 811.161.2'272

Химинець М.Д.

СОЦІОМОРФНА МЕТАФОРА В СУЧАСНИХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ

Життя сучасної людини важко уявити без засобів масової інформації, які завдяки новітнім технологіям увійшли в життя кожного з нас. Зараз більшість традиційних ЗМІ мають власну Інтернет-сторінку, де публікують електронний варіант своєї медіа-продукції, що, звичайно, робить їх і надалі популярними та доступними. Особливо це стосується газет, які досі залишаються найбільш поширеним джерелом інформації, оскільки оперативно реагують на події та доносять їх до широкого загалу.

Спочатку ЗМІ виникли як технічні способи фіксації, трансляції і тиражування інформації, однак дуже швидко перетворилися в потужний засіб впливу на суспільну свідомість. Для створення потрібного інформаційного образу медіа використовують різноманітні засоби. Зокрема, одним із таких інструментів є концептуальна метафора, яка наділена потужним маніпулятивним потенціалом і використовується для переконцептуалізації картини світу адресата [1, 61]. В основі метафоризації лежить процес взаємодії між структурами знань двох концептуальних доменів, а саме – накладання концептуальних елементів царини джерела на концептуальні елементи царини цілі. У результаті цього «висвітлюються» ті ознаки осмислюваного явища, що з погляду носіїв мови є істотними для його розуміння [3, 21], або ж на яких хоче акцентувати автор повідомлення. Тому, як вважають Дж. Лакоф і М. Джонсон, концептуальна метафора не відображає дійсність, а сама її створює [цит. за: 6].

Останнім часом науковий інтерес до концептуальної метафори тільки зростає, про що свідчать дослідження багатьох учених, зокрема О. Андрейченко, М. Васильєвої, Х. Дацишин, В. Кукушкіна, М. Сальтєвської, А. Чудінова та ін. Наша наукова розвідка присвячена вивченню метафоризації сфери міждержавних відносин, у яких фігурує Америка, оскільки досі це не було предметом вивчення українських лінгвістів. Тому мета нашого дослідження полягає у розкритті тих метафоричних моделей, що лягли в основу зафіксованих нами соціоморфних метафор.

За допомогою концептуальної метафори все нове й складне для розуміння осмислюється через призму більш знайомої сфери, тобто складні мисленнєві об'єкти через метафору співвідносяться з простими. Значну роль у цьому процесі відіграє аналогія, коли для осягнення чогось незрозумілого застосовуються елементи більш знайомої сфери.

Оскільки відносини між країнами для пересічної людини часто видаються занадто складними й заплутаними, то в газетних текстах вони моделюються та структуруються за зразком інших поняттєвих сфер – гри, спорту, театру, торгу тощо [6]. Зокрема, на сторінках газет держави, зазнавши персоніфікації, подібно до людей займаються різними видами діяльності. Ми виокремили основні метафоричні моделі, за якими побудовано зафіксовані нами в газетних текстах концептуальні метафори (соціоморфні), та фрейми, що їх формують.

До найбільш поширених належить **метафорична модель «ВІДНОСИНИ МІЖ КРАЇНАМИ – це ГРА»**, у якій ми виділили три фрейми. У газетних текстах стосунки між державами часто описуються як гра, в якій діють певні правила, а гравці в ній – самі країни, напр.: «*«Електронний Перл-Харбор» – поняття, під яким ми розуміємо, що атаки в кібер-просторі на надпотужні Сполучені Штати, які мають автоматичну систему захисту, можуть у разі розв'язання нової війни вилучити США з гри»* [4, №11 (690), с. 12]. Правила гри диктує той, хто сильніший, напр.: «*У Білому домі хочуть уникнути ситуації, коли вони виявляються не готовими прийняти нову реальність, у якій їм доведеться мати справу з Китаєм, що визначатиме правила гри»* [4, №1, с. 6].

Фрейм «Учасники гри». На сторінках газет держави актуалізуються ознакою *гравець*, а характеризуються лексемами *головний, ключовий найактивніший, основний, провідний, повноправний і впливовий*. Звичайно, під ключовими гравцями передусім маємо на увазі Сполучені

Штати Америки, а також інші провідні країни світу, напр.: «Глобальні процеси, в яких дедалі значущу роль відіграє Китай, великою мірою впливають на формування нового світового порядку. При цьому велике значення для подальшого розвитку світопорядку мають відносини КНР з провідними гравцями світової політики, і насамперед зі США» [4, №28 (125), с. 4].

Фрейм «Різновиди ігор». Найчастіше взаємовідносини між державами описуються як азартні ігри, зокрема гра в карти, тому в газетних текстах використовується відповідна термінологія:

- розігрувати карту (фразеологізм), напр.: «Але не можна не помітити: загальна геополітична обстановка внаслідок зростання протиріч між Сполученими Штатами і Російською Федерацією на тлі стриманих позицій ключових гравців європейського субконтиненту помітно погіршилася, напруженість продовжує зростати і може за певних умов досягти рівня протистояння. Чи не розігрується у цій справі українська карта?» [4, №41 (138), с. 6];
- мати козир (фразеологізм) – у значенні ‘володіти перевагою в чому-небудь’ [5, 303], напр.: «Наприклад, Всесвітня рада миру вимагала заборонити атомну зброю – основний козир Америки, але навіть не заїкала про скорочення танкових чи артилерійських парків, які переважали в арсеналі Радянського Союзу» [4, №40 (568), с. 21];
- розкривати карти – фразеологізм, який має значення ‘виявляти приховані наміри, справжню сутність справи’ [2, 526], напр.: «...коли один із ідейних натхненників другої іракської війни, заступник міністра оборони США Пол Вулфовіц остаточно розкрив карти Вашингтона стосовно допуску до ласого пирога – контрактів на відновлення країни» [4, №48 (473), с. 4];
- робити ставку – в азартних іграх – це грошовий унесок, який ставить гравець, однак у зафіксованих текстових фрагментах фразеологізм ужито в значенні ‘розраховувати, покладати надії на що-небудь’, напр.: «Адже раніше, діючи під гаслом «ані краплі каспійської нафти в Європу», основну ставку Сполучені Штати робили на Баку – Тбілісі – Джейхан» [4, №20 (445), с. 4].

Однак через виваженість і продуманість кроків міжнародна політика держав більше нагадує гру в шахи, напр.: «Путінський режим дуже мало хвилює історична доля держави Ізраїль, оскільки тоді, коли президент РФ явно програє геополітичну шахову гру з Вашингтоном у Сирії, він здає все поставити саме на Іран» [4, №27 (75), с. 5].

Фрейм «Результати гри». В іграх боротьба завжди точиться за виграш, головний приз, який розігрується, напр.: «Сполучені Штати отримують певний виграш і навіть якусь частину інфраструктури Росії у власність, Росія отримує інвестиції і «проникнення» на американський нафтовий ринок» [4, №31 (456), с. 4]. Однак особливістю міждержавних ігор є те, що на кону стоять країни й навіть цілі регіони, напр.: «США з тривогою спостерігають за посиленням домінування Китаю в Азії, що суперечить американським інтересам у регіоні і веде до напруженості у відносинах із азійськими сусідами. Економічно КНР уже виграє в Америку Південно-Східну Азію» [4, №28 (125), с. 4].

Метафорична модель «ВІДНОСИНИ МІЖ КРАЇНАМИ – це СПОРТ» є продуктивною для утворення спортивної метафори, яка тісно переплітається із ігровою. Адже слово «гра» означає: 1) забаву; 2) підпорядковане сукупності правил, прийомів або основане на певних умовах заняття, що є розвагою або розвагою та спортом одночасно [2, 257]. Цю модель формують два фрейми.

Фрейм «Етапи змагання». Спортивна метафора є доволі частотною в газетному дискурсі: складається враження, що країни постійно між собою змагаються. За багатьма показниками лідером є США, решта ж держав відстає від них, напр.: «Щоправда, серед прогнозів на наступне півстоліття є й такий, в якому, навпаки, передрікають, що оскільки нині по темпах розвитку Європа відстає від Америки, далі вона буде відставати ще більше» [4, №32 (457), с. 15]. Деякі ж країни не тільки наздоганяють Америку, а й випереджають її, напр.: «На сьогодні інтереси Китаю і США зіштовхуються на Тайвані, в Ірані, ... а також в Африці, де КНР недавно обігнала Америку за обсягами торгівлі» [4, №28 (125), с. 4]. До спортивної термінології також належить лексема *старт*, яка означає початок змагань, напр.: «Вашингтон і Пекін дали старт гонці озброєнь, яка, найімовірніше, перетвориться на протистояння часів холодної війни між США та СРСР» [4, №25 (122), с. 5].

У багатьох спортивних змаганнях та іграх одиницею рахунку є очко, а переможцем вважається той, хто їх більше здобуде. Цей термін уживається й щодо держав, напр.: «Цілком зрозуміло, що характер парламентської кампанії в Молдові навряд чи додасть цій країні очок в очах не тільки країн-членів ЄС і США, а й іншої частини світового співтовариства» [4, №28 (756), с. 5].

Фрейм «Види спорту та їхня специфіка». На сторінках газет країни можуть бути представлені як спортсмени, що грають у різні спортивні ігри. Напр.: «Україна ж залишилася у групі країн, із якими в ЄС звичайний торговий режим, і в цій групі ми мусимо боротися за доступ на європейський ринок із такими важкоатлетами, як, приміром, США, Росія чи Японія»

[4, №39 (464), с. 2]. Ми зафіксували текстовий фрагмент, у якому вживається термінологія такої командної гри, як футбол, напр.: *«З решти питань остаточно рішення якщо й не ухвалено, то принаймні цілком чітко видно: на користь або Москви, або Вашингтона, тому що американо-російські відносини давно перестали бути грою в одні ворота»* [4, №40 (768), с. 5]. Вислів *грати в одні ворота* вживається поза спортивною сферою, позначаючи 'несправедливу ситуацію, в якій одна сторона пожинає плоди, а інша – виконує всю роботу'.

Метафорична модель «ВІДНОСИНИ МІЖ КРАЇНАМИ – це ТЕАТР» містить три фрейми. Її прагматичний потенціал визначається яскравим концептуальним вектором нещирості, штучності, ненатуральності, імітації реальності: суб'єкти політичної діяльності не живуть справжнім життям, а всупереч своїй волі виконують чийсь вказівки [6].

Фрейм «Дійові особи». У газетному дискурсі дійовими особами в театралізованому спектаклі виступають держави, а от головна (основна) роль часто належить США, напр.: *«У цьому змаганні ЄС залишається сором'язливим гравцем, і до появи на сцені Буша Сполучені Штати, які є головною дійовою особою (і фінансують більшу частину нових каспійських проектів), узагалі відмовлялися визнавати сам факт змагання»* [4, №31 (456), с. 6]. Трапляється в газетному дискурсі й такий театральний персонаж, як маріонетка – саме цим словом називають людей та владу, які сліпо виконують чужу волю, напр.: *«Прикро за Неруду. Адже він не став конформістом, не злякався антинародного режиму в Чилі, і його боротьба з «маріонетками США» була по-справжньому безкомпромісною»* [4, №5 (584), с. 4].

Фрейм «Вистава та її складники». Країни самі готують сценарії й реалізують їх у життя, але таке під силу тільки державам-лідерам, напр.: *«Тому США реалізують сценарій, який поєднує в собі економічну «прагматичну співпрацю» і можливість блокувати зростання ролі Китаю у глобальній масштабі»* [4, №28 (125), с. 4]. Місцем розгортання дії виступає сцена, напр.: *«... Крім того, Югославія змусила танк за назвою «США» у гордині самотності викотитися на сцену планети»* [4, №32 (457), с. 4].

На сторінках газети використовується також термінологія циркового мистецтва. Як підмітив А. Чудінов, театральна метафора часто змінюється метафорою циркового шоу [6]. У зафіксованих нами текстових фрагментах вчинки держав розцінюються саме як *трюки*, у тому числі й політичні, напр.: *«Пекін, як це вже стало звичним в останні роки, відійшов убік, переклавши тягар суперечок зі США на РФ. Сирійська криза, яка дедалі більше інтернаціоналізується і в якій Росія є солістом, залишаючи Китай на другому плані, – найяскравіший приклад подібних трюків»* [4, №25 (122), с. 5].

Фрейм «Музичні елементи». Джерелом концептуальних метафор стає і музична сфера, термінологія якої активно використовується в газетних статтях. Відзначимо, що деякі словосполучення із музичними термінами стали фразеологізмами, зокрема:

- *грати першу скрипку*, що означає 'бути головним у якій-небудь справі' [5, 167], напр.: *«Формально питання асоціювання з ЄС та відновлення співпраці з МВФ між собою не пов'язані. Але говорити про як мінімум їхню дотичність дає підстави те, що першу скрипку в МВФ грають США та Європа (хоча б як основні акціонери)»* [4, №43–44 (140–141), с. 1];
- *танцювати (співати) під дудку* у значенні 'беззаперечно виконувати чий-небудь бажання, підкорятися комусь у всьому' [5, 707], напр.: *«Північнокорейська делегація охарактеризувала таку «недружню» поведінку як зрадництво і спів під дудку Сполучених Штатів»* [4, №34 (459), с. 6].

Ще один музичний термін «унісон», зафіксований нами на сторінках газети, дуже точно передає узгодженість у діях політичних суб'єктів, напр.: *«А з обранням Барака Обами новим президентом США Вашингтон уже не може розраховувати на те, що Європа буде, як і раніше, діяти в унісон з Америкою і що їхні відносини підуть на користь стратегічним інтересам України»* [4, №2 (730), с. 2].

Метафорична модель «ВІДНОСИНИ МІЖ КРАЇНАМИ – це БІЗНЕС» містить два фрейми. Першим є фрейм «Торг і його учасники», оскільки автори використовують в газетних статтях термінологію цієї галузі діяльності, щоб доступно передати непрості стосунки між державами через усім знайому сферу. І не дивно, адже часто переговори між країнами справді нагадують торг, де кожна сторона намагається отримати більшу вигоду, напр.: *«Тому експерти сходяться на думці, що відкрите визнання ядерних амбіцій є новим елементом торгу, у який Пхеньян хоче втягнути Вашингтон»* [4, №22 (447), с. 5].

У газетному дискурсі Америка зображена як суб'єкт торгу – брокер, який виступає посередником між покупцем та продавцем, напр.: *«Розуміючи, що епоха одноосібного лідерства Америки в ролі наддержави наближається до кінця, Вашингтон прагнув поставити своє глобальне лідерство на нову, хитрішу основу – стати універсальним брокером, який знаходив би спільну мову з будь-яким (за поодинокими винятками) глобальним чи регіональним гравцем за принципом «ти мені – я тобі»»* [4, №45 (825), с. 5].

Другий **фрейм** цієї метафоричної моделі – це «**Предмет торгу і його ціна**». Намагаючись схилити на свій бік більше держав-союзниць, країни, звичайно, змушені платити за співпрацю, напр.: «*Проте Сполученим Штатам дорого доведеться заплатити за союзництво Туреччини*» [4, №6 (431), с. 5]. І навіть лояльність має свою ціну, напр.: «*Проте ціна за лояльність Китаю сьогодні для Америки висока як ніколи*» [4, №1, с. 6].

Отже, зафіксовані текстові фрагменти засвідчують, що соціоморфна метафора виступає за собою, за допомогою якого автори газетних статей складні й запутані відносини між державами описують термінами тих сфер, із якими людина зустрічається у своїй повсякденній діяльності. Таким чином, вживання відповідної лексики не тільки створює певний метафоричний образ, але й формує думку про описувані об'єкти та їхні дії. Перспективним, на наш погляд, є подальше вивчення концептуальних метафор на матеріалі газетних статей.

Список використаних джерел

1. Будаев Э. В. Сопоставительная политическая метафорология / Э. В. Будаев. – Нижний Тагил : НТГСПА, 2011. – 330 с.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Васильєва М.О. Метафорична вербалізація концепту ПОЛІТИКА крізь призму концептуальної царини КУХНЯ (на матеріалі сучасного англomовного масмедійного дискурсу) / М.О. Васильєва // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – № 848. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Вип. 58. – С. 20–24.
4. Дзеркало тижня. – 2003, 2005, 2006, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 рр.
5. Словник фразеологізмів української мови / Укладач : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
6. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале : когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000) [Электронный ресурс] / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2001. – 238 с. – Режим доступа : <http://www.durov.com/linguistics2/chudinov-01.htm>

Анотація. У статті на матеріалі сучасних українськомовних газетних текстів розглянуто поняття «концептуальна метафора», а також особливості метафоризації сфери міждержавних відносин, у яких фігурує Америка. Подано основні метафоричні моделі, за якими побудовані зафіксовані соціоморфні метафори, та фрейми як складники цих моделей.

Ключові слова: метафора, концептуальна метафора, соціоморфна метафора, метафорична модель, фрейм.

Summary. The article deals with the peculiarities of modern mass media, their spread and availability due to the latest technological developments. The author's main attention is focused on conceptual metaphor that is used in newspaper articles because of its powerful manipulative potential. She analyses the peculiarities of metaphorization in the sphere of intergovernmental relations with America as one of the parties for this has not yet been studied by Ukrainian linguists.

The researcher claims that the source sphere of sociomorphic metaphors includes different spheres of human activity. These metaphors help to grasp and understand complex relations between countries by means of models and structures on the example of other notional spheres – game, sport, theatre, bargain, etc.

The article enumerates the main metaphoric models which serve the basis for fixed sociomorphic metaphors and frames as constituent parts of these models. The most widespread is the model “RELATIONS BETWEEN COUNTRIES is A GAME” for newspaper texts describe relations between countries as a game. This model includes three frames: “Participants of a game”, “Kinds of games” and “Game results”. Sports metaphor is formed by means of a productive metaphoric model “RELATIONS BETWEEN COUNTRIES is A SPORT” that includes two frames: “Stages of competition” as well as “Kinds of sport and their specific character”. The metaphoric model “RELATIONS BETWEEN COUNTRIES is A THEATRE” is used to express insincerity and artificial behaviour of politicians. In this model three frames are singled out: “Cast”, “Performance and its parts” as well as “Musical elements”. The metaphoric model “RELATIONS BETWEEN COUNTRIES is BUSINESS” reveals complex relations between countries via the well-known sphere of trade and includes two frames “Bargaining and its participants” and “Subject matter of bargaining and its price”.

The author comes to the conclusion that sociomorphic metaphors form not only the image of a country, but also the reader's view on the described objects and their actions. The article also outlines the perspective for further scientific researches.

Key words: metaphor, conceptual metaphor, sociomorphic metaphor, metaphoric model, frame.

Отримано: 25.01.2015 р.

АД'ЕКТИВНІ УНІВЕРБИ В АСПЕКТІ ІНТЕГРАЛЬНИХ СЛОВОТВІРНО-ГРАМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У сфері прикметників найбільш очевидна абстрагуюча і аналізуюча мислительна діяльність людини, завдяки чому ознака, властивість, будь-які атрибути, що складають невід'ємну сутність предмета, явища, речі у найширшому розумінні цього слова, усвідомлюються відокремлено від неї. Проникаючи в лінгвістичну природу прикметників, вивчаючи механізм номінації у сфері ад'єктивних слів, ми не тільки визначаємо лінгвістичний статус такої категорії лексичних одиниць, але й водночас поглиблюємо наші знання про когнітивну діяльність людини. З'ясовуючи критерії виділення речі із класу подібних, отримуємо результати пізнавальної діяльності людини, зафіксовані у номінаціях тих чи тих властивостей, ознак, якостей предметів навколишньої дійсності.

Об'єктивний аналіз категорії прикметників-дериватів, як й інших класів похідних одиниць, можливий за умови врахування складної природи речення як препозитивної структури і взагалі комунікативного аспекту мовних явищ, зокрема семантичних властивостей не тільки імен, але й предикатів. Труднощі у дослідженні природи ад'єктивної лексики зумовлені з'ясуванням їх знакової природи, семантичної та функціональної класифікації, описом семного складу прикметників тощо. Це мотивується особливим номінативним характером ад'єктивної лексики, її ономасіологічною природою, зокрема тим, що прикметники спеціалізовані домінувати назви якостей, властивостей, ознак, властивих предметам і явищ реального світу, що формують своєрідну і надзвичайно важливу для людського пізнання категорію якості.

З онтологічної і когнітивної точки зору категорія якості детермінована як засаднича категорія, що означає будь-яку сторону предмета пізнання, котра розглядається як цілісна її ознака у процесі порівняння з іншими предметами. У філософських працях підкреслюється, що «перехід від предметно-чуттєвого, наочно-образного мислення до мислення понятійного став можливим лише за умови переходу від цілісного сприйняття речей, від загальних, нерозчленованих вербалізованих наочно-образних уявлень про предмети-функції, предмети-властивості до формування абстрактних понять про предмети як такі і окремо властивості цих предметів» [5, 61]. З ускладненням практичної діяльності людини, практичного застосування все більшої кількості різноманітних предметів відбувається розмежування тотожності чуттєвих ознак, які окремо у свідомості в первинній людини не існували від конкретної речі і самої речі. Таким чином, виокремлення предмета як такого у всій його сукупності властивостей, окремих якостей і ознак спричинило виникнення особливої категорії слів – номінації ознак, властивостей, якостей предметів – прикметників. З позиції діахронічного розвитку мовних категорій О. О. Потебня сформулював висновок: «...Відмінність між іменником і прикметником не традиційна. Прикметники виникли з іменників, тобто був час, який залишив в різних індоєвропейських мовах явні сліди і дані, коли властивість мислилась тільки конкретно, тільки як річ» [8, 69]. Показовим явищем у онтологічному процесі номінації, невідривному від когнітивно-діяльній активності суб'єкта-людини, виступає поява іменників, сформованих саме на семантичній базі назв ознак, властивостей, якостей, наприклад, *жовток*, *білок*, *синяк* (камінь або гриб), *чорниця*, тощо. У такого типу номенах зафіксовані наслідки пізнавальної діяльності людини, для якої найбільш релевантні ті властивості, ознаки предметів, які і стали визначальними в лексичному оформленні відповідного слова.

Прикметники же, навпаки, маніфестують окремі властивості, ознаки предметів, ті, що мають здатність виражати вищу чи найвищу міру вияву певної якості, притаманну або непритаманну іменникам ознаку, чим і відрізняються від класу іменників – мовних одиниць із чітким денотативно-сигніфікативним значенням. Сигніфікативно-характеризуюча функція прикметників корелює з їх атрибутивною та предикативною функцією, тобто такі ад'єктиви виступають у ролі атрибутів, модифікаторів іменника чи у ролі головних предикаторів [9, 152]. Як і інші типи предикативних одиниць, прикметники мають широку і розгалужену систему сполученності, особливо із іменниками, що є їх найяскравішою функціональною рисою.

Ономасіологічний статус прикметників у сукупності їх семантико-синтаксичних, функціональних характеристик може встановлюватися тільки на тлі взаємодії морфологічних, словотвірних і синтаксичних категорій. Найбільш продуктивним класом прикметників виступають похідні одиниці – деривати, семантика яких маніфестує ознаки через відношення до предмета, дії, стану або ж ознаки і які в структурному плані триелементні (корінь, суфікс (префікс) і закінчення). Лексичне ядро таких ад'єктивних одиниць становлять іменникові, дієслівні та прислівникові корені, а суфікси вказують на прикметниковий граматичний клас, наприклад: *місь-к-ий*,

мам-ин-а, верт-ляв-ий, торіш-н-ий, зелен-уват-ий, при-нагід-н-ий і под. Похідні якісні прикметники, які і біструктурні якісні, що складаються лише із кореня і закінчення, семантично детерміновані суфіксами, що заступають здебільшого предикатні знаки із функцією уточнення (конкретизації). Такі якісні прикметники формують два різновиди значень предикатів – недостатній та надмірний ступінь вираження ознаки за допомогою прикметникових суфіксів як їх формальних репрезентантів. Ті ж суфікси на формально-граматичному рівні уможливають виокремлення таких ад'єктивних словотвірних категорій: категорія недостатнього вияву ознаки; категорія надмірної інтенсивності ознаки; категорія суб'єктивної оцінки якості; категорія протилежності; категорія присвійності; категорія ад'єктивної синтаксичної деривації; категорія темпоральної атрибутивності; категорія порядковості; категорія ад'єктивної синтаксичної деривації [1, 138].

У лінгвістиці найпоширенішою є думка, що якісні прикметники спеціалізовані виражати ознаку, якість предмета безпосередньо, а відносні спрямовані на передачу атрибутивного оформлених різних видів відношення до предмета [3, 18]. Щоправда, вбачати смислову сутність відносних прикметників тільки у вираженні відношення чи комплексу відношень і зв'язків є не зовсім коректним, оскільки у цьому випадку така група ад'єктивних одиниць – категорія нібито надлишкова, яка функціонально дублює прийменниково-відмінкову систему української мови. Крім того, визначати семантичну сутність відносних прикметників тільки як предметно-конкретне відношення не доцільно з причини ономасіологічної єдності (спеціалізації) ад'єктивного класу слів, а саме маніфестувати значення якості. Семантика прикметників не вичерпується значенням відношення: вони спрямовані на характеристику, виявлення якостей і властивостей предметів і явищ реальної дійсності. «Будь-який прикметник зразу ж набуває значення якості» [10, 102]. Таким чином, увесь спектр зв'язків, відношень, представлених відносними прикметниками, є тільки базою виникнення значення якості, хоч і відмінного від властивості, безпосередньо прияманної предмету, явищу, але все-таки важливого для аналізу різноманітних характеристик предмета. Відносні прикметники, утворені на базі імен і явищ, із якими встановлюється зв'язки і відношення, виконують важливе ономасіологічне завдання, що полягає в характеристизації предметного світу через мережу відношень. Це означає, що вони, як і власне якісні прикметники, виступають одиницями характеристизації, але дещо своєрідної – через відношення і зв'язки предметів і явищ реального світу. Якісні і відносні прикметники семантично відмінні, незважаючи на вираження ними єдиного ономасіологічного змісту – якості. Якісні прикметники означають якість, властиву предмету як автономній одиниці, а основою відносних виступає комплекс відношень, з якими пов'язаний предмет і які є базою для його дескрипції.

Функціонально-семантична своєрідність прикметників – дериватів чітко простежується на взаємозв'язку словотвірних і власне граматичних (морфологічних) категорій, про що, зокрема, стверджують вчені: словотвірне значення «розвиває і уточнює, а інколи нібито дублює граматичне значення» [4, 118]. Так, наприклад, словотворення у сфері відад'єктивних прикметників повторює граматичну категорію ступенів порівняння, градууючи властивості-якості за інтенсивністю їх вираження (порівн.: *білий – білуватий – біліший – білісенький*).

У сфері словотворення української мови переважає транспозиція вихідних ономасіологічних баз в інший лексико-граматичний клас. По лінії словотвірних значень утворених дериватів і визначається їх семантична своєрідність, зокрема, відповідний «приріст» змісту порівняно із твірним словом. Порівн., напр.: *дерев'яний* – «відношення до дерева»; *дерев'янистий* – «такий, що нагадує дерево»; *синів* – «належить сину», *по-синівськи* – «так, як сину належить»; *надвечірній* – «ознака за часом»; *прибережний* – «ознака за локальністю»; *піщаний* – «відношення до піску»; *піщанистий* – «такий, що нагадує пісок чи характеризується вмістом піску». Як видно, відносні прикметники представляють семантику твірних іменників у ролі атрибута і виступають синтаксичними дериватами. У процесі лексичної деривації ад'єктивів, утворення додаткових семантичних компонентів, що не виводяться із суми значень конститuentів, найбільшою мірою ілюструє конструктивну властивість похідного слова – його фразеологічність, чи ідіоматичність [7, 146-148]. Ідіоматичність на основі лексичної деривації як явище типове і системне, визначається глибинними семантичними (синтаксичними) процесами і є віддзеркаленням сутнісних ознак, які є в основі мотивуючих слів, висловлень, а також певних асоціацій, що виникають у мовців у зв'язку з мотивуючим словом. Якісні прикметники як похідні одиниці якраз й ілюструють ономасіологічний процес ідіоматизації і ширше – лексикалізації. На поверхневому мовному рівні вони репрезентують спеціалізовані лексеми «загальний функціональний план яких доповнюється такими супровідними показниками, як позначення за участю спеціальних словотвірних формантів міри, інтенсивності, специфічного вияву або суб'єктивно-експресивної оцінки відповідної якісної характеристики» [2, 129].

Отже, для формування семантики похідного слова релевантним є не тільки чинник мовної норми, але й чинник структурно-семантичних перетворень, як і регулярний «приріст» в

семантиці таких дериватів. А це певним чином, зважаючи на наявність чи відсутність таких додаткових значень відповідного типу, і визначає спрямування словотвірного акту на синтаксис чи лексику, тобто детермінується межа між синтаксичною і лексичною деривацією. Для ад'єктивних дериватів це означає їх належність до розряду якісних чи відносних прикметників. Важливо, що семантика «приросту» в лексичне значення деривата мовби програмується твірною базою. Так, зокрема, для утворення більшості ад'єктивів з власне якісно-характеризаційною семантикою використовується мовною системою множина іменникових твірних із пресупозицією наявності властивостей, ознак відповідного спектру асоціативних зв'язків (назви рослин, тварин, різноманітних об'єктів предметного світу тощо). Порівн.: *лимон* – *лимонний* (колір), *трава* – *трав'янистий* (багатий травою, подібний на траву), *вовк* – *вовчий* (погляд), *дуло* – *дуластий* (з багатьма дуплами), *землистий* (пісок, колір обличчя тощо), *крем* – *кремовий* (колір матеріалу). Якщо у подібних дериватах спостерігається перекатегоризація ономасіологічної ознаки, тобто зміна частиномовної належності «іменник → прикметник», то, навпаки, у відад'єктивних дериватах – якісних прикметниках, що мають також «приріст» семантики по лінії інтенсивності / релаксивності вираженої ознаки, перекатегоризації ономасіологічної ознаки не відбувається.

Функціональна вагомість прикметників вищого і найвищого ступеня вираженої ознаки (підклас компаративних прикметників) простежується у здатності займати певну семантико-синтаксичну позицію у реченні, «оскільки їх семантичне наповнення, структура власне слів, а також валентна рамка є відмінними» [6, 138]. Через це категорія семантико-синтаксичної валентності компаративного предиката зумовлює його сполучувальні можливості та семантичні потенції в побудові елементарного речення (порівн.: *Цей спортсмен сильніший / спритніший за інших*). Як видно, категорія ступенів порівняння – міжрівнева морфолого-синтаксико-словотвірна граматична категорія, пов'язана з модифікаційним типом словотворення, яка вказує водночас на семантико-синтаксичну функцію предиката.

Значні досягнення теорії словотвору в дослідженні семантичного аспекту похідних лексичних одиниць, як і поглиблене опрацювання семантичної сфери словотвірного аналізу, створює можливість одержати об'єктивну інформацію про номінативну сутність ад'єктивних одиниць, розширити відомості про формування механізму їх ономасіологічної структури у процесі когнітивно-творчої діяльності людини. Сфера похідних слів, що регулярно поповнюють лексичну базу мови, віддзеркалює відповідну мовну картину світу, концептуальні засади формування і розвитку етнопсихологічних національно-духовних цінностей народу.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Горденська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
2. Грищенко А. П. Суфіксальний словотвір прикметників в українській мові / А. П. Грищенко // Словотвір сучасної української мови. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 119-167.
3. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 301 с.
4. Кубрякова Е. С. Части речи в ономасіологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 115 с.
5. Лукьянов И. Ф. Сущность категории «свойство» (значение для исследования проблемы отражения) / И. Ф. Лукьянов. – М. : Мысль, 1982. – 142 с.
6. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк, 2001. – 340 с.
7. Панов В. Г. Чувственное, рациональное, опыт / В. Г. Панов. – М. : Изд-во МГУ, 1976. – 256 с.
8. Потенция А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потенция. – М. : Просвещение, 1968. – 563 с.
9. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения. Семиотическая грамматика / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
10. Щерба Л. В. О второстепенных членах предложения / Л. В. Щерба // Избр. работы по языковедению и фонетике. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1958. – Т. 1. – С. 92-103.

Анотація. У статті визначено структуру семантико-синтаксичні і функціональні властивості ад'єктивних одиниць – прикметників на основі словотвірних відношень твірних баз і дериватів у процесі їх граматиалізації на тлі речення. окреслено інвентар словотворчих засобів для експлікації словотвірних значень як структурних маркерів ономасіологічної бази.

Ключові слова: словотвір, номінація, когнітивність, лексикалізація, семантика, синтаксис.

Summary. The article outlines the structure of semantic-syntactic and functional properties of adjectival units – adjectives based on word-building relationships between derivational as is and derivatives during the irgrammaticalization against the background of a sentence. The inventory of word-building means creating word building meanings as structural markers of the onomasiological basis for generating specific lexical semantics of derivatives under the influence of communication factors has been established. Despite significant advances in the study of word formation and morphemics in recent decades, which caused scientists to state the importance of derivatology as an integral linguistic level, its certain subordination to morphology and syntax should be noted.

The analysis of adjectival derivatives in the irword building and semantic relations with motivating bases gives objective results in perspective with the proper grammatical categories: predication, attributiveness, temporality, adverbiality, graduating explicit property. Adjectival univerts – qualitative and relative adjectives- postulate interaction of morphological, syntactic and structural word categories, resulting to find out their onomasiological status as special linguistic nomina. More than that, this approach to the description of lingual units gives reasons to claim specificity of explicated by two types – the so-called qualitative and relative adjectives – attributive meaning, which is based on the logic semantic category of quality. Proper qualitative adjectives have the ability to represent the attributive meaning according to the communicative needs, which can vary from the lowest to the highest degree of property, or, on the contrary, reflect semantics regardless of the degree of properties of objects, real things.

However, relative adjectives in a broad sense as syntactic derivatives, correlated with their motivating case or prepositional-case forms, represent attributive meaning of a special type of quality – quality of relativity. The latter is a sign of emphasis of a certain property of an object, performs the function of characterization, i.e. quality – property. This conclusion is confirmed by a various polysemantic range of relative adjectives, the ability of an optional nomination of attributiveness supplementing the functional field of qualitative adjectives. The functional semantic range of relative adjectives in the language system testifies their onomasiological unity with qualitative adjectives: they are by no means identical with their motivating derivational bases, making the corresponding specific property explicit on the basis of relationship, relativity. Otherwise, this category would be superfluous, unnecessary, which is unacceptable in the language system.

Key words: derivation, nomination, cognition, lexicalization, semantics, syntax.

Отримано: 5.02.2015 р.

УДК 811.161.2'367

Шабат-Савка С.Т.

ІНТЕНЦІЙНИЙ ПРОСТІР МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ Й СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ПРОЦЕСУ СПІЛКУВАННЯ

У багатовекторній парадигмі філологічного знання соціолінгвістичний напрям, що скерований на вивчення мови як найважливішого засобу людського спілкування, на визначення специфіки перебігу мовленнєвої діяльності людини в соціумі та впливу суспільних процесів на функціонування й розвиток мовної системи, є одним із найрелевантніших у практиці сучасних мовознавчих студій. На думку Н. Мечковської, соціолінгвістика охоплює низку питань: мова і суспільство; вибір мовцем певного варіанта мови; вивчення мовних особливостей різних соціальних і вікових груп [6]. До цього переліку Г. Мацюк додає ще й етнографічні та комунікативні принципи аналізу мовних одиниць, а тому в дослідницьке поле потрапляють норми і правила вживання мови в міжкультурній та міжособистісній комунікації: хто, що, кому сказав, які типи мови потрібно вживати в різних контекстах, як попросити або пожартувати, як довго дозволено мовчати, скільки повинна розмовляти одна людина, якою є мова привітань, прощань чи подяки [5, 6].

На переконання О. Селіванової, соціолінгвістичний підхід передбачає вивчення мови “у структурі соціальних відношень і функцій суспільства” [9, 317], у контексті домінантних засобів збереження та передавання інформації, способу життєдіяльності людини. Отже, осердям соціолінгвістичних студій є мовна особистість, мовець як носій різноманітних інтенцій. Глибоке осмислення довкілля, інтенційні горизонти суб'єкт комунікації репрезентує у “власній” картині світу. Однак зрозуміло, картина світу – це “не дзеркальне відображення світу, а завжди якась його інтерпретація” [8, 29], породжена особистісним сприйняттям і детермінована соціокультур-

ними чинниками (ментальністю народу, лінгвокультурою, релігійними віруваннями, філософією, психологією), що закріплені в мовній системі й відображають її національну специфіку та самобутність, впливають на способи і засоби вербалізації інтенцій мовця. Погоджуємося з думкою В. Красних у тому, що кожна людина має когнітивну базу – певним чином структуровану сукупність обов'язкових знань і національно-детермінованих та мінімізованих уявлень того чи того національно-лінгвокультурного співтовариства, властивих усім носіям певного національно-культурного менталітету [4, 164].

Соціолінгвістичний вектор у дослідженні інтенції виокремлений з огляду на соціальну диференціацію процесу спілкування, статусно-рольові та гендерні ознаки комунікантів, розмовно-територіальні особливості мовлення. Інтенційні горизонти мовців перебувають у безпосередній залежності від жанру спілкування, тональності й атмосфери комунікації. Водночас кожен індивід спирається на сукупність ціннісних орієнтирів певної епохи, його виховує національна лінгвокультура та суспільна мораль, детермінує ментальність та стереотипність мислення. Процес спілкування – соціальний за своєю суттю, адже є одним із способів життєдіяльності, креативності та самовираження “я-інтенцій” мовної особистості. Власне, актуальність нашого дослідження продиктована тим, що воно спрямоване на розширення змістового потенціалу категорії комунікативної інтенції, її аналізу з погляду соціальної диференціації процесу спілкування, статусно-рольових і гендерних ознак комунікантів, лінгвокультури народу загалом.

Мета статті – визначити найтипівші вияви інтенції мовця в контексті соціально-рольових, вікових, гендерних, розмовно-територіальних і стереотипних характеристик людської комунікації.

Реалізація інтенційного простору мовної особистості відбувається в соціумі, у соціально-рольовому континуумі взаємодії комунікантів. Зрозуміло, що належність людини до соціального класу (робітник, селянин, інтелігенція), етнічної спільноти (нація, народність), вікової групи (дитина, молодець, літня людина), рівень виховання та культури по-різному окреслюють змістові параметри інтенційного простору мовної особистості.

Інтенція мовця як психоментальне утворення вербалізується відповідно до комунікативного статусу адресанта, його стилю спілкування, соціальної ролі. Саме в соціумі мовна особистість має умови для свого розвитку, стає учасником трудової та мовленнєвої діяльності, репрезентуючи цілісне утворення, з одного боку, як явище суспільне, з іншого – індивідуальне і неповторне. І. Сусов зазначає, що особистість формується в соціальному середовищі і слугує своєрідним фокусом, у якому переломлюються численні й суперечливі впливи класових, професійно-групових, соціальних, ставових, вікових, расових та етнічних, конфесійних, територіальних та інших стосунків [13, 9].

Людське буття багатовекторне і загалом діалогічне. Власне, діалогічність передбачає спілкування і характеризує особистість як соціальну істоту. Вона пронизує життя людини і стимулює її безперервний перетин і контактування з іншими людьми та з іншими культурами. Через згоду чи відмову, розуміння чи нерозуміння, довіру чи любов, толерантність чи атолерантність людину ідентифікують як соціально врівноважену, помірковану або ж навпаки – як здатну до конфліктності, однак саме вона є антропоцентром процесу спілкування і входить у цей процес зі своїми потребами та інтенціями.

Інтенційний простір мовця широкий: це і *когнітивно-ментальні інтенції*, пов'язані зі структурами свідомості, ментальною репрезентацією світу та інтелектом людини, емоційно-оцінною сферою мовної особистості, і *комунікативно-модальні інтенції* розповідності, запити, спонукування, опитивності, що репрезентують низку найважливіших комунікативних потреб мовця (розповісти, передати певну інформацію, констатувати, переповісти якийсь факт; здійснити запит про певний фрагмент дійсності, з'ясувати чи уточнити інформацію; спонукати співрозмовника до дії, вчинку, наказати, попросити, порадити, застерегти, закликати, заборонити; експлікувати в мовленні сферу бажань чи побажань), і *дискурсивно-жанрові інтенції*, детерміновані стильовою диференціацією мовлення й інтенційною домінантою тексту [14, 360 – 366]. Утім, вся ця інтенційна парадигма модифікується, видозмінюється залежно від того, хто і як говорить. На думку Л. Ставицької, соціум модифікує семантику слова відповідно до комунікативно-прагматичних потреб та інтенцій [12, 58].

Суспільство внутрішньо неоднорідне: у ньому наявні різні класи, стани, прошарки, групи. Кожен із цих стратумів, на переконання В. Іванишина та Я. Радевича-Винницького, має свої мовні інтереси, намагається виробити власну систему спілкування [3, 133]. З'являються соціальні діалекти, жаргони, аргі, субкоди, окремі типи дискурсів, що репрезентують інтенційний простір мовної особистості й свідчать про природність мовного розвитку. Враховуючи соціокультурний контекст процесу спілкування, виокремлюємо найтипівші інтенції мовця:

- 1) інтенції, зумовлені соціально-рольовим статусом комунікантів;

- 2) інтенції, спричинені гендерним чинником;
- 3) інтенції, породжені віковими характеристиками спілкувальників;
- 4) інтенції, зумовлені розмовно-територіальною належністю комунікантів;
- 5) інтенції, спричинені стереотипами спілкування.

Інтенції, зумовлені соціально-рольовим статусом комунікантів. Статусно-рольові характеристики особистості визначають її поведінку, індивідуальність та активність. Водночас вони свідчать про залежність особистості від “конкретних соціальних структур і суспільної ситуації” [7, 135]. Соціальні ролі виявляються в діях людини і визначаються професією, видом діяльності, реальними стосунками людей у суспільстві (начальник, підлеглий, батько, учитель тощо), тобто кожен із мовців для реалізації своєї інтенції обирає певну стратегічно-рольову лінію поведінки, пор.: начальник – підлеглий: – *Дозвольте йти? – спитав курсант Коваленко. – Ідть (П. Загребельний).*

До інтенцій цього типу належать інтенції наказу, що передають волевиявлення мовця, спрямоване на віддавання наказу, розпорядження, команди адресатові мовлення. Виконання дії обов'язкове для адресата, оскільки адресант перебуває в пріоритетному становищі: його соціальний статус вищий від статусу адресата, що й дає йому право на таке спонування. Напр.: – *Шукай! На небо лізь, під землю – шукай (М. Куліш); – Запрягайте! Негайно! Поїхали! (М. Вінграновський); – Негайно сідай ось у мене за стіл і пиши заяву (І. Цюпа).* Ситуація наказу типова для таких взаємин співрозмовників, за яких мовець з огляду на певні чинники (наприклад, посада, авторитет, вік) ставить себе вище за адресата й тому очікує від нього беззаперечного підкорення, напр.: – *Піднеси руку! – велів суддя (О. Кубилянська); – Клич її сюди! – крикнув майор Воронін (М. Матіос).*

Спонування до виконання волевиявлення адресанта має широкий спектр відтінків – від безапеляційного наказу: – *У Дністер їх! У воду! (М. Вінграновський)* до наказу з порадою, наказу з проханням, наказу з розпорядженням, наказу-заохочення, аж до адресування наказу третій особі, яка не бере участі в спілкуванні, пор.: – *Бий! Лови! (Б. Лепкий); – Іди, жінко, додому, і скажи своєму чоловіку най збирається в дорогу (М. Матіос).*

З-поміж інтенцій, зумовлених соціально-рольовим статусом, найадекватнішими є імперативні інтенції (наказу, вимоги), що свідчать, з одного боку, про повну залежність адресата від адресанта мовлення, субординацію та підпорядкованість, напр.: – *Так що збирайтеся – і без лементу! – перебив Дмитра офіцер (М. Матіос).* З іншого боку, у рольовій ситуації “батьки – діти”, “чоловік – дружина” спостерігаємо різний ступінь вияву спонування: це може бути спонука до негайного виконання наказу, категорична вимога, погроза, напр.: – *Вижену я тобі ту замороку і всі хитрощі з голови! Знай, вражий сину, що миші з котом не граються! (С. Воробкевич);* або ж порада, ввічливе прохання: – *Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори (І. Нечуй-Левицький); – Чи не дозволила б, Маріє, зйти до тебе? (У. Самчук).*

У контексті інтенцій, зумовлених соціально-рольовим статусом, потрібно розмежовувати рівень освіти комунікантів, а саме: так зване “елітарне”, чисте, літературне: – *Чи не підвезли би ви мене, куме Петре, до сусідського села? – Сідайте (Є. Ярошинська)* або “неелітарне”, засмічене вульгаризмами і жаргонізмами, мовлення. Пор.: – *Ну і чим добрим ти тепер займаєшся, пане Мегабайте? – поцікавився Орест. – Фігнею страждаю (С. Пантюк). – Нічого нового не маєш?.. – Не-а, але на фіга тобі ті ігри? (С. Пантюк).* У запропонованих діалогічних репліках мовлення адресата, багате на різні сленгово-жаргонні вкраплення, свідчить про його низький рівень освіти або прагнення виділитися з-поміж інших своєю “вільною” культурою поведінки. У зв'язку з цим варто нагадати важливу думку В. фон Гумбольдта про те, що живе мовлення – перший і справжній стан мови: цього не слід забувати під час дослідження мов, якщо хочемо ввійти в живу сутність мови [1, 218].

Інтенції, спричинені гендерним чинником. Як зазначає Л. Ставицька, гендерні ознаки мовної картини світу – це “сутнісні прояви пізнання світу крізь призму чоловічого і жіночого бачення, що інтегрують універсальні та національно специфічні ознаки, оприявлюють особливості номінативної та комунікативної діяльності чоловіків і жінок, а також вплив статі на мовну практику та мовну поведінку” [11, 30]. Характеризуючи поведінкові особливості комунікантів, дослідники відзначають, що жінки надають перевагу непрямій комунікації, чоловіки висловлюються прямо, частіше хвалять, висловлюють компліменти. Зокрема, компліментарні висловлення ототожнюють із максимами симпатії та великодушності, вони спрямовані на встановлення контакту, освідчення в коханні, підтримування добрих стосунків, вираження закоханості.

Важливою ознакою компліменту є явна, експліцитна демонстрація інтенції мовця (чоловіка) – його бажання сказати про щось приємне жінці, відзначити її вроду, красу, розумові здібності тощо. Напр.: – *Ах, яка ви божественно граційна! Істинне чудо природи! (Г. Тарасюк); –*

Перед чарами такої дівчини, як ви, всі молодці поклони клали б, подібно як перед чудотворною іконою (С. Воробкевич); – *Бо ти така, як із колядки вийшла – із Богом за один стіл можеш сісти* (М. Стельмах).

Якщо комплімент демонструє прихильність, захоплення, то у висловленнях похвали мовець оцінює якість, знання та вміння адресата. Пор.: – *Голос симпатичний і гра майстерська!* (С. Воробкевич); – *Славно, панно Флоріко! Голосочок, як срібний дзвіночок, м'який, як оксамит! Так співає людина, коли душа повна щастя! Справді, співаєте-щебечете, як той соловій у калиновім гаю!* (С. Воробкевич).

Компліментарні висловлення, похвала є важливими чинниками плину мовленнєвої діяльності. Утім, інтенційний простір компліменту відрізняється від похвали. Хвалити – означає висловлювати схвалення, похвалу, вихваляти, прославляти. Пор.: комплімент: – *Біле тобі до лиця. Тоді ти схожа на снігову дівчину* (В. Шкляр) і похвалу: – *Ти ж сучасний хлопець, Миколо, лев на курсі з теоретичної фізики* (О. Гончар).

До основних засобів реалізації інтенції похвали належать: 1) лексеми з оцінною семантикою, зокрема прикметникові лексеми, що передають позитивну оцінку, напр.: – *Ти в мене розумний хлопчик, ти – моя дитина!* (Панас Мирний); – *У тебе дуже гарна форма голови. Оселедець і вуся облять тебе якимось небуденним і особливим* (Ю. Андрухович); – *А ти ж – талановита малярка, це – твій світ, твоє оточення* (І. Роздобудько); іменникові лексеми: [Піддубний:] *Ви геній! Це я вам без жартів кажу* (В. Винниченко); – *Розумниця!* (Г. Тарасюк). Зауважимо, що найвиразнішою з-поміж іменникових лексем є лексема *молодець*, напр.: – *Молодець! З тобою варто дружити* (В. Шевчук); – *Чудово, ти молодець!* (Г. Тарасюк); прислівникові лексеми, що підсилюють інтенцію похвали, напр.: – *Браво! Геніально!* (Г. Тарасюк); – *Мені тут страшенно подобається!* (Г. Вдовиченко); 2) різноманітні синтаксичні інтенсифікатори, передусім окличні висловлення з підсилювальними частками чи вигуками: – *Який у тебе охайний, заокруглений почерк відмінника* (Г. Вдовиченко); – *Які в тебе квіти гарні* (М. Стельмах); – *Ну й молодець!* (В. Шкляр); – *Гай-гай, який голос у його сина, за нього можна навіть без піаніно в театрах щось платити* (М. Стельмах); 3) гіперболізовані звороти з займенниками, що мають значення “повністю, цілком”, і слова тотальності (категоричні квантори) у структурі висловлення (*завжди, дуже, навіки, ніхто, ніщо, ніде, жоден*), пор.: – *О, ти в нас мудрець* (О. Гончар); – *Я завжди казав, що ти геройський хлопець* (В. Шкляр); – *Вам дуже пасує білий халат* (В. Шкляр); – *Славна ви молодиця, ніхто вас лихом не спом'яне, а тільки добром* (Є. Гуцало); 4) фразеологізовані висловлення риторичного характеру: – *Кожному б козакові таку вдачу, як у тебе, дівчино!* (П. Панч); – *Що попросиш, те і зроблю, бо в мене такими онуками поле не засіє* (М. Стельмах); – *Так це ж золото, а не козак* (П. Панч); 5) конструкції з порівняльними зворотами: – *Ти, Василюк, як маків цвіт* (Є. Гуцало); *Ти чудова, як вечір весною, Ти чарівна, як нічка в маю* (Д. Загул); 6) конструкції із звертаннями, що маркують прихильне, люб'язне ставлення до співрозмовника, пор.: – *А ти зовсім не змінилася, дороженька* (І. Роздобудько); – *Тобі ж тільки один екзаме́н тре́ пройти, медалістику мій срібенький* (В. Шкляр).

Якщо говорити про соціолінгвістичний контекст компліментарних висловлень та похвали, то треба зауважити, що похвала доречно і переконаливіша з вуст вищої за статусом або віком людини; комплімент констатує факт, дещо прикрашає дійсність, відображає гендерний поділ соціуму.

Інтенції, породжені віковими характеристиками спілкувальників. Вік тих, хто спілкується, впливає на соціальну організацію мовлення, асоціюється з рольовою поведінкою індивіда в сім'ї, у певній соціальній групі. Так, у контексті вікової моделі “старший – молодший” зреалізовано широкий діапазон комунікативних інтенцій. Наприклад, інтенція заборони, спрямована проти реальних або можливих дій співрозмовника, з вуст старшої, поважної людини звучить переконаливо, має повчальний зміст, напр.: – *Не можна двом одночасно дивитися в дзеркало! То на сварку* (М. Матіос); – *Не ходи туди, сину! Не ходи, моя дитино! Бач, які то лихі діти: б'ють тебе, малого, зобижають... Не ходи!..* (Панас Мирний). Як бачимо, інтенція заборони містить наказ, вимогу не робити чого-небудь, не дозволяти виконання чогось або припинити дію, що відбувається в момент мовлення, напр.: *І не тужить дово. Туга людину старить* (М. Матіос); *А вже як будуть тіло виносити з хати, то не голосить, як би всі вмерли. Бо, бігме, встану, з цієї хатки, як не зуважите мою волю* (М. Матіос). Синтаксичні конструкції, що виражають інтенцію заборони, не так заперечують необхідність дії, як виражають думку про те, що дію виконувати не варто, бо це, на думку мовця, недоцільно у зв'язку з якимись причинами.

Інтенцію заборони реалізує низка синтаксичних конструкцій: заперечні висловлення з дієсловом наказового способу: – *А дитину не бийте* (М. Матіос); заперечні інфінітивні конструкції: *Не дивитися у вікно ввечері!* (М. Стельмах); безособові односкладні висловлення з часткою *не*: *Ніякого пиття людям не треба давати* (М. Матіос); окличні конструкції з фразеологізова-

ним компонентом *борони Боже: І, Боже борони, вас виделки класти на стіл! Кладіть самі ложки* (М. Матіос).

Значеневий простір заборони перетинається зі спектром інтенцій застереження, пор.: – *Ти, братику, не говори більше нікому цих слів. За них у Сибір женуть... Стережися...* (В. Кучер). Застерігають переважно батьки, старші за віком люди, друзі або дорослі, священники, напр.: – *Парубче, не думай, що довго жити будеш і що тобі ще є час прикрасити душу християнськими подвигами і заслугами. Дивись, щоб ти не ошукався, бо нараз навесні огорне мороз цвітучі черешню або яблуню так, що вся надія на плід пропала* (С. Воробкевич).

Зміст превентивних конструкцій полягає в тому, що адресант застерігає адресата щодо виконання деяких дій, які для нього є небажаними, навіть некорисними. Напр.: – *Лісом краще самому не ходити* (Є. Гуцало); – *Обережно вибирайтеся на дерево, бо недовго і власти* (В. Барка); – *Бійся людини лукавої* (В. Шевчук). У висловленнях поради так само вивищується статус “старшого”, людини з досвідом: – *А щоб їх згади не томила, розставили б ви їм у спеку коритця з водою, – порадив якось Горпищенко-чабан* (О. Гончар). Інтенції прохання в ракурсі “старший – молодший” набувають відтінку переконання, напр.: – *Вернися, Максє, дуже тебе прошу. Все одно до неї не дістанешся, а тугу душевну матимеш. Вернися їй навіки забудь і цю дівчину, і це село* (В. Шевчук).

Мовлення старших людей багате на афоризми, паремії, фразеологізовані конструкції, що репрезентують лінгвокультуру українського народу, його самобутність, оригінальність, пор.: – *Хай тебе крєє Мати Божа від усього лихого* (Панас Мирний); – *Нехай обмине тебе лиха година!* (М. Стельмах); *Побажальна інтенція властива висловленням, що становлять своєрідні імперативні формули, призначені для того, щоб забезпечити людині здоров'я, благополуччя, добробут* (– *Дай, Боже, жартувати, коби не хорувати* (Н. Кобринська); – *Хай тобі все буде з землі, з води і роси* (М. Стельмах). Прокльони, негативні волюнтаривні висловлення мають стосунок до емоційно наснаженого мовлення, релевантного в контексті соціально-побутових ситуацій (– *Бог би святий вас побив* (Н. Кобринська); – *Щоб вас вітрами завіяло!* (С. Воробкевич); – *А неволя ж би вас утяла та укрила, солона та тяжка!* (Ю. Федькович). На думку П. Дудика, особи старшого віку більш схильні до традиційних, зокрема й книжних форм, тоді як представники молодого і середнього віку надають перевагу новим, насамперед знижено-розмовним формам [2, 11]. Безперечно, вік основних суб'єктів комунікації (адресанта та адресата) впливає на плин основної інтеракції й увиразнює соціокультурний контекст процесу спілкування.

Дитяче мовлення має свою специфіку у вимові, у побудові фрази, в особливому вираженні комунікативних потреб, зокрема інтенцій запиту та випитування (пор.: діалог дитини і матері: – *Чому? – Тому що їсти потрібно чистими руками! – Чому? – Тому що іншим буде неприємно дивитися на твої брудні руки! – Чому? – Тому що усі люди поважають чистоту і завжди мють руки перед тим, як їсти. – Чому? – Тому що на брудних руках живуть мікроби* (М. Хаткіна); – *А чого з ви плачете? Чого? (У. Самчук), інтенцій вмовляння (– Михайле, вставай. Чуєш? – Ді-іду, іще тро-о-шечки...* (М. Стельмах), інтенцій прохання (– *Розкажи мені приповідку про червону й білу квітку!* (Ю. Бача), бажання (– *Золота! Золота! Ще більше золота!* (М. Хаткіна).

Інтенції, зумовлені розмовно-територіальною належністю комунікантів. Цей тип інтенцій вербалізують місцеві регіональні мовні конструкти, що передають невимушеність, спонтанність, природність спілкування, вносять деяку експресивність у процес спілкування. Мовлення як вид людської діяльності завжди передбачає виконання певного комунікативного завдання і відображає властиві тому чи тому народів національно специфічні особливості його реалізації. Діалектизми, говіркові елементи, вульгаризми, лексика зниженої, пестливої конотації, частки, вигуківі еквіваленти речення – релевантні характеристики розмовного дискурсу, які повною мірою передають комунікативну інтенцію мовця.

Відсутність моменту “усвідомленого” вибору певної синтаксичної форми віддзеркалює тісний зв'язок мовця, його інтенції із стереотипом національного мовомислення, специфічністю використання в окремих ситуаціях мовлення готових формул, реченневих еквівалентів, якими володіють як носії літературної мови, так і діалектоносії. На думку В. Сімовича, через те, що наша письменницька мова у своїй основі народна, то нам треба прислухати ся до народу, як він балакає... Краще прислухати ся до старих дідусів, і то неписьменних, та до жінок, головню до наших сільських бабусь, які не мали нагоди зіпсувати собі своєї гарної мови. Народна словесність – це невичерпний скарб, з якого кожний може вивчити ся мови, і що найголовніше: зрозуміти духа її, набрати ся чуття мови [10, 19 – 20].

Інтенцію розмовності реалізує діалог – двобічна інтеракція, що її увиразнюють різноманітні розмовні елементи, парентези, усталені мовленнєві формули локального характеру, напр.: – *А ти що тут робиш, мой?* (Д. Макогон); – *Мовчи, мой!* (О. Кобилянська); – *Варе, твій дядько великий пан?* (О. Кобилянська); – *Варе, чого він має приїхати?* (І. Синюк). У розмовному дискурсі виявляється безпосереднє сприйняття дійсності людиною, її суб'єктивні оцінки: – *Ігі!.. Поганий*

цигансько! (О. Кобилянська); – *Нащо мені краси, нащо мені личка мого рум'яного, коли Василечка нема? Ох, вайльо, вайльо!* (Ю. Федькович).

Живомовна стихія, наприклад, буковинців відзначається емоційністю фрази, що досягається використанням різних часток місцевого характеру, напр.: – *Ци ще не час легіникам на коники сісти. Ци час, ци ні – а хто се зна?* (Ю. Федькович), актуалізується питальними компонентами: – *Шо-бо ти така, Одокі?* (Д. Харов'юк); – *А по чому хочеш від копи?* (Д. Макогон); – *Кілько нас нас було?* (І. Синюк); – *Чо я така нещаслива в широкому світі?* (Ю. Федькович); – *Чо-сь вилупила на мене бульки?* (Ірина Вільде).

Розмовне мовлення увиразнюють фразеологізовані конструкції, що становлять індивідуально сформовані з незмінним порядком ідіоматичні побудови, напр.: – *Але котрою дорогою? – А я знаю?* (І. Синюк); – *І добре йому там? – Або я знаю?* (О. Маковей); – *Чи лиш в грошах щастя? – А ти як гадав?* (І. Діброва); – *А що мені до того?* (М. Івасюк); – *Що се тебе обходить?* (Є. Ярошинська); – *Е, вуйно! Де мені до вашого Николайка! Він собі легінь, а я що?* (Д. Харов'юк).

Інтенції, зумовлені стереотипами спілкування. Мовець використовує загальноприйняті правила та конвенції, відтворюючи їх у своїй мовленнєвій діяльності. Традиційні етнокультурні норми і цінності впливають на соціальну поведінку людей, на реалізацію комунікативно-поведінкових потреб індивіда. Важливою умовою успішної, ефективної комунікації є дотримання етикету, принципів увічливості та люб'язного ставлення до свого співрозмовника. Етикетно-контактні інтенції зумовлені стереотипами спілкування і мають соціально-регулятивний характер, чітко визначають комунікативну потребу мовця в соціальній комунікації, у спілкуванні між людьми, у процесах регулювання міжособистісних стосунків. Вони експлікуються в ситуаціях привітання: – *Це ви! Як ся маєте?* (О. Кобилянська); – *Доброго ранку, пані. – Доброго ранку* (В. Шкляр); прощання: – *На все добре, пане Ястремський!* (Ірина Вільде); – *Ну, я пішов... Бувай!* (Ірина Вільде); – *До побачення!* (Ірина Вільде); дякування: – *Спасибі, синку, за турботи* (І. Цюпа); – *Прийміть мою щирю подяку за сі слова* (Є. Ярошинська); – *Дякую вам. Ви навчили мене жити* (О. Довженко); запрошення: – *Просимо, люди добрі, сідати у нашій хаті. Будьте гостями* (М. Вінграновський); – *З гостем і Бог приходить до хати, мої милі гостеньки! Сідайте, мої гості, щоб усе добре сідало!* (С. Воробкевич); вибачення: – *Вибач мені за маленькі жіночі примхи* (В. Шкляр); – *Пробач, що розбудив тебе* (І. Цюпа); – *Даруйте за спізнення. Під Житомиром зламався автомобіль* (В. Даниленко). Етикетні вирази увиразнюють культуру мовної особистості, рівень її виховання і супроводжують основний процес комунікації, створюють необхідні передумови для успішного втілення інтенції мовця.

Отже, потреба людини в спілкуванні зумовлена суспільним способом її життєдіяльності й необхідністю взаємодіяти з іншими людьми. Саме в процесі спілкування реалізується інтенційний простір мовної особистості, втілюються її задуми та бажання. Комунікативна інтенція як визначальна лінгвістична категорія, що репрезентує широкий інтенційний обшир людської комунікації, перебуває не тільки у безпосередньому зв'язку із засобами вербалізації, а й детермінована соціокультурними чинниками, лінгвоментальністю і культурою народу, рівнем виховання, етикетом, правилами поведінки. Безперечно, соціальне середовище, суспільні явища та процеси детермінують мовленнєву діяльність, а тому на зміст інтенції впливає статус мовця, гендерні та вікові характеристики комунікантів, їхня розмовно-територіальна належність, контекст та умови перебігу інтеракції.

Диференціація інтенцій на п'ять типів: інтенції, зумовлені соціально-рольовим статусом комунікантів; інтенції, спричинені гендерним чинником; інтенції, породжені віковими характеристиками спілкуювальників; інтенції, зумовлені розмовно-територіальною належністю комунікантів, інтенції, породжені стереотипами спілкування, – відображає соціолінгвістичний контекст вивчення категорії комунікативної інтенції. Глибше студіювання кожного типу інтенцій із залученням жанрово-стильової диференціації українськомовного дискурсу виформовує перспективу наших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Гумбольдт В. фон. О различии организмов человеческого языка и о влиянии этого различия на умственное развитие человеческого рода. Введение во всеобщее языкознание / Вильгельм фон Гумбольдт. – СПб, 1859. – 401 с.
2. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
3. Іванишин В. Мова і нація / Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
4. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : [курс лекций] / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.

5. Мацюк Г. Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання / Галина Мацюк // Мова і суспільство. – 2010. – Вип. 1. – С. 5 – 20.
6. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика: пособ. для студ. гуман. вузов и учащихся лицеев / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 207 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: [підручник]. – Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
8. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 8 – 69.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Сімович В. Граматика української мови (для самонавчання та в допомогу шкільній науці) / Василь Сімович. – Київ – Ляйпціг, 1919. – 583 с.
11. Ставицька Л. О. Мова і стиль / Л. О. Ставицька // Критика. – 2003. – № 6. – С. 29 – 34.
12. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики : Соціолінгвістичний аспект / Леся Ставицька // Українська мова. – 2000. – № 1. – С. 55 – 69.
13. Сусов И. П. Личность как субъект языкового общения / И. П. Сусов // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин : Калининский государственный университет, 1989. – С. 9 – 16.
14. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : “Букрек”, 2014. – 412 с.

Анотація. У статті проаналізовано комунікативну інтенцію в соціолінгвістичному контексті, у безпосередній залежності від соціально вмотивованих чинників процесу спілкування: рольового статусу мовця, гендерних та вікових характеристик комунікантів, їхньої розмовно-територіальної належності, етикетних стереотипів поведінки, лінгвокультури народу. Змістові параметри інтенційного простору мовної особистості виразають найрелевантніші синтаксичні конструкції, що вербалізують у певній ситуації мовлення ту чи ту інтенцію мовця.

Ключові слова: комунікативна інтенція, мовець, мовна особистість, соціум, соціально-рольовий статус, вік, гендер, розмовно-територіальна належність, стереотипи комунікації, висловлення.

Summary. Social environment determines an individual's speech activity and intention needs while the status of the speaker as a representative of a particular social or ethnic group and the immediate context and conditions of the interaction shape the semantic scope of the communicative intention.

The communication need of a persons is determined by the social character of his/her life and the need to interact with other people. It is the process of communication where the intention space of a language identity is realized and a person's ideas and desires spring to life. Communicative intention, a basic linguistic category which represents a wide range of a linguistic identity intention needs, is both in the immediate connection with the means of verbalization and determined by socio-cultural factors, linguo-mentality and culture of the ethnos, the level of education of the communicants, their social status, conduct rules and stereotypes.

The article analyzes the communicative intention in the sociolinguistic context and in the immediate connection with the socially motivated factors of the communication process: the speaker's thematic function, gender and age characteristics of the communicants, their language-territorial belonging, a hedge of etiquette and linguistic culture of the people. Content parameters of the intention space of a linguistic identity emphasize the most relevant syntactic constructions that verbalize the speaker's intention, according to the speech situation.

Differentiation of intentions into five types, namely intentions based on the communicants' social and thematic status, gender-oriented intentions, intentions based on language-territorial belonging of the communicants, intentions based on stereotypes of communication, reflects the sociolinguistic context of the study of communicative intention category in the Ukrainian language.

Key words: communicative intention, speaker, language identity, society, social-thematic status, age, gender, language-territorial identity, stereotypes of communication, utterances.

Отримано: 23.02.2015 р.

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ ЯК ЗГУСТКИ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ В ІДІОСТИЛІ С. ВОРОБКЕВИЧА

Фраземний склад української мови формувався упродовж століть, акумулюючи в собі життєвий досвід народу. Фраземіка – одне з найбільш переконливих джерел пізнання як психології, так і моралі кожного народу [1, 94]. У цьому контексті сталі одиниці слугують невичерпними зображально-виражальними засобами для художніх текстів, адже насиченість мови фразеологічними одиницями робить її своєрідною, сповненою народною думкою.

Фраземний склад української мови постійно перебуває в полі зору науковців. Різномасштабному його аналізу свого часу присвятили праці не одне покоління українських мовознавців: семантика фразем привертала увагу Б. Ларіна, Л. Булаховського, М. Алефіренка, Ю. Прадіда та ін.; їхню стилістику вивчали Д. Баранник, Г. Їжакевич, В. Калашник, І. Гнатюк, О. Демська-Кульчицька та ін.; історію, становлення та етимологію фразем досліджували М. Демський, А. Івченко, М. Коломієць, Л. Скрипник та ін.; збирання і вивчення діалектної (народної, ареальної) фразеології цікавило Б. Ларіна, С. Бевзенка, Н. Бабиць, Л. Ткач, А. Івченка; народна фраземіка стала об'єктом багатьох кандидатських дисертацій (Г. Ступінська, Н. Коваленко, Р. Міняйло, М. Олійник, Н. Романюк, Л. Мельник, О. Майборода, О. Назаренко та ін.).

Провідною тенденцією сучасних досліджень є новий підхід до розгляду фразеологічних одиниць – це спроба проникнути в природу фразеологічного витвору як репрезентанта картини світу певного етносу (Н. Бабиць, О. Селіванова, О. Левченко, В. Ужченко, Д. Ужченко). У цьому контексті “фразеологізми є специфічними мовними формулами, картинками світу із закодованою інформацією про минуле, наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінку всього суцього; вони акумулюють культурні потенції народу, тільки йому притаманним способом маніфестують дух і неповторність ментальності нації” [7, 8].

Місце фразеологічних одиниць у системі образності та експресивності мови творів окремих майстрів слова з'ясували Л. Авксент'єв, М. Богдан, Б. Боднар, В. Ужченко, В. Папіш, фраземіку в системі ідіостилю письменника досліджували Ю. Кохан, Л. Щербачук та ін. Фраземіка мови буковинських письменників у різних аспектах була об'єктом наукових студій Н. Бабиць, Н. Гуйванюк, Л. Ткач, Т. Свердан, Г. Кузь та ін.

Мета нашої статті – дослідити семантику прислів'їв і приказок у мові творів непересічної особистості в розвитку української культури на Буковині – Сидора (Ісидора, Ізидора) Воробкевича як одну з характерних ознак-маркерів його ідіостилю. У багатомірному таланті С. Воробкевича (літературні псевдоніми – Данило Млака, Демко Маковійчук, Семен Хрін, С. Волох, Морозенко, Іван Іванів з Кіцманя, Сирота з Буковини та ін.) поєдналися покликання самотнього поета, прозаїка, драматурга, композитора, фольклориста, педагога, громадсько-культурного діяча, редактора буковинських часописів і одночасно православного священика, викладача теологічного факультету Чернівецького університету. За сорок років невтомної праці на ниві просвіти, літературної діяльності й музики “він зробив надзвичайно багато, заклавши разом з Юрієм Федьковичем підвалини української національної культури на Буковині, духовного відродження українців краю” [4, 42] і є тим письменником, “котрому по Федьковичу загальнопризнаєся перше місце межі буковинськими письменниками” [5, 3].

За нашими спостереженнями, фраземний фонд мови творів С. Воробкевича надзвичайно різноманітний, зміст його невичерпно багатий. Надаючи художній мові письменника виразності, емоційності, фраземіка акумулює народну мудрість, багатовікові життєві спостереження буковинців, серед яких виріс і жив письменник. Твори митця багаті на вислови, що формулюють певну життєву закономірність, є широкими узагальненнями багатовікових спостережень народу, його суспільного досвіду.

Домінанту фраземіки становлять прислів'я та приказки, відмінність яких, на жаль, точно не встановлена [див. : 2, 524]. Так, у “Короткому словнику лінгвістичних термінів” за редакцією С. Єрмоленко подано таке тлумачення: “Прислів'я – стійкий народний вислів, який у стислій, влучній формі передає життєвий досвід, узагальнену думку, емоційну оцінку якогось явища. Близькою до прислів'їв є приказка” [3, 141], порівн.: “Приказка – близький до прислів'їв влучний, афористичний, іноді розмовний вислів” [3, 137]. Л. Скрипник, шукаючи переконливі критерії їхнього розмежування, доходить висновку: “у зв'язку з тим, що обидва жанри народно-розмовних фразеологічних одиниць усе-таки не мають чітко окреслених структурних ознак, не відзначаються різкою відмінністю у художньо-образному плані чи в лексичному складі, доводиться у багатьох випадках користуватися загальною формулою “прислів'я і приказки” [6, 38].

У нашій статті ми не розмежовуємо прислів'я та приказки, а розглядаємо їх як маркер ідіостилу письменника на фраземному рівні.

Народні приказки і прислів'я – здебільшого своєрідна окраса і згусток думки-судження, емоційної наснаги текстів. Ці фраземи вважаємо помітною окрасою і художніх текстів С. Воробкевича, за допомогою яких він зумів відтворити життєвий досвід народу, серед якого виріс та жив, – буковинців. У мові творів письменника зв'язок прислів'їв та приказок з народнорозмовним джерелом узагальнено конструкціями на зразок “сказано”, “як кажуть”, “як люди кажуть”, напр.: [Марійка:] *Преці сказано: хто любить ревне, жаліє певне* (III: 761); *Коли я ще парубочив, она вже під вінець рвала ся, а тепер радо і старому подружа не відмовила б : от як люде кажуть, для похилого плота і гнила вербова підпора увійде* (II: 335); [Павло:] *В ставі води аж надто, а в млині не завізно, хоч кажуть люде: млиночок – божий дарочок* (III: 142). Іноді в контекстах письменник уживає фразему, використовуючи зауваження “кажуть у пословиці”, напр.: [Марійка:] *Кажуть у пословиці: чоловік і жінка – то найліпша спілка!* (III: 69).

Матеріал, дібраний із творів письменника, дає змогу простежити семантику прислів'їв та приказок і констатувати, що вони не лише узагальнюють мовний досвід буковинців, але й:

1) характеризують особу за різними ознаками, зокрема: за віком: *Леоніде, ти не сьогоднішній молодець, тобі і зараз не сором під вінець!* (II: 334); за почуттями: *Залюблений все одно що п'яний* (II: 115); за вдачею: *Яка вродила ся, така вдала ся* (III: 70); за характерними рисами поведінки: *Одним полиже, а другим оббреше* (III: 158); *Вміє додати кропу і петрушки до гидкої громадської юшки...* (III: 169); за вчинками: *Який Сава, така слава* (III: 49). Виокремлюємо прислів'я та приказки, що характеризують людину через зіставлення контрастних ознак: довгий / короткий: [Танасій:] *Довгий волос, та короткий розум* (III: 153); голосний / дурний: *Голосний як дзвін, а дурний як довбня* (II: 43); товстий / пустий: *Верба товста, та пуста* (II: 247); повний / пустий: [2-ий парубок:] *Повний колос гне ся, а пустий догори пне ся...* (II: 162).

У цій групі окремо варто назвати такі прислів'я та приказки, що стосуються конкретної групи осіб, об'єднаних за різними критеріями:

– за статтю: жінкам прислів'я і приказки дають такі характеристики: *У жінок сліз без ліку* (III: 153) – надмірна сентиментальність; *Бабські слова – пуста полова* (III: 154); *Мовчи жінко! Твоє діло – куделя* (III: 153) – балакучість; *Дівчина неповита дуже гордовита, а як молодиця, липне і до Гриця* (III: 156) – пиха, погорда; *Де чортови ума не стає, там бабу посилає* (III: 335); *Жінці засі у мужеві справи ся мішати, бо у жінки довгий волос, розум до порога* (I: 375) – нерозумність. Натомість чоловіка характеризують так: *Чоловік чим більше бачить, чим більше знає, то через решето і сито пролізе* (II: 170); – допитливість, винахідливість; *Мужик і до яснішого монарха дорогу найде* (III: 298) – уміння знайти вихід із будь-якої ситуації; *Чоловік без пригоди не живе* (III: 41) – здатність до непередбачуваних вчинків та дій; *Як волос сивіє, чоловік дуріє* (III: 331) – нерозумна поведінка в похилому віці;

– за сімейним станом: прислів'я і приказки дають характеристику подружжю: *Чоловік і жінка – то найліпша спілка* (III: 69); *Муж та жона – то одна сотона!* (III: 77) – кажуть про подружжя як одне ціле; *Макогін блудить, бо макітра рядить!* (III: 69) – образне перенесення: макогін – чоловік, макітра – жінка; за М. Номисом означає ‘погано там, де в сім'ї верховодить жінка, а не чоловік’ [8: 737];

– за етнічною ознакою: *Гуцул з крісом родить ся. А як ступить у ліс, завзятий, як біс* (III: 31); *Гуцул без кріса, без стрілецької охоти, як той орел без крил...* (III: 35) – характеризують гуцула як охочого до полювання;

– за родом діяльності: дають характеристику людині, що йде в найми: *Наймит служить і в ката, коби лиш добра плата* (III: 159) – найважливіше для наймита – заробіток; *Прошений слуга пса не варт...* (III: 160) – наймита не треба просити працювати; *Слуга лиш у свято дзвонить, а в буддень і в клепало не товкне...* (III: 158) – про ледачого наймита; дають характеристику керівникам: *Тому хліб не родить, бо такий пройдисвіт начальників робить!* (III: 153) – про нерозумних керівників; *До начальства широкі, а від начальства дуже вузькі ворота!* (III: 152) – про нетривкий статус керівника;

2) указують на соціальну та вікову нерівність між людьми: *Не для пастуха ніг мій високий поріг* (II: 291); *Що пан, то не Іван* (III: 330); *Мід медови не рівний* (III: 19); *Далеко куцоному до зайця* (III: 49); *Де-ж вірлови до воробця* (II: 212); *Слуга слугою, газда газдою* (III: 157); *Що сурдут, то не сердак* (III: 149); *Горботка не до жупана* (III: 188); *Хлоп на столі, а пан під столом* (III: 298); *На мій сердак іньши люди вовну прями* (III: 149); *На мій сердак сукно в іньших ступах збилося* (III: 149);

3) закликають до високоморального способу життя:

– чесно працювати, не лінуватися: *Поможи, Боже, а ти не лінуй ся, небоже* (III: 63); *Боже поможи, а ти, небоже, не лежи* (II: 240); *Треба прясти, аби рубем не трясти* (III: 63); *Лучше в*

наймах хліб заробляти, ніж тим кривавим грошем годувати ся (ІІІ: 15); *Де господар не ходить, там нивка не родить* (ІІІ: 189); *Тому не веде ся, кому Бог не помагає* (ІІІ: 190); *Праця не сором!* (ІІІ: 195); *Годен, не буде голоден* (ІІІ: 192);

– висміюють нерозумні, необґрунтовані вчинки та їхні наслідки: *Дула ся жаба, хотіла волом бути і луснула* (ІІІ: 162); *Де зла рахуба, там скоро беруть ся до чуба* (ІІІ: 204); *Ще крил не має, а вже високо літає* (ІІІ: 156); *Високо злітає, та дуже низько упав* (ІІІ: 189); *Не міг ликнути, замного вкусив і вдавив ся* (ІІІ: 204); *Ставив ся львом, а гине мухою* (ІІІ: 335); *Хто зі страху умирає, по тім свині дзвонять* (ІІІ: 57); *У хрін загриз ся, а не знає, що і морква є на світі* (ІІ: 171);

– застерігають від безперспективних спроб кардинально змінити вдачу і характер людини, ті психічні особливості, що виявляються в її діях, поведінці, повчають не вірити в ці зміни: *Вовк лиш волос мінє, та вдача єго все однакова* (ІІ: 82); *Вовка, як всі здорові знаєте, все до ліса тягне* (ІІ: 308); *Вовк шерсть мінє, а натуру ніколи* (ІІІ: 336); *Хоч kota бий, то все є ласий до сала. Така вже вовча натура, все лиш ягня драти* (ІІІ: 297);

– попереджають про можливу розплату за недобрі вчинки: *Не було ся хапати дурниці, а тепер зогниєш в темниці* (ІІІ: 47); *Катюзі по заслугі* (ІІІ: 47); *Поганому і погана честь* (ІІІ: 48); *І на гладкій дорозі Божа сила побє* (ІІІ: 53); *Бог не прутом карає* (ІІІ: 61); *Дер вовк вівцю, но і вовкови не минуло ся* (ІІІ: 205); *Кого Бог карає, тому розум відбирає* (ІІІ: 191);

– засвідчують, що високоморальний спосіб життя має винагороду: *Хто терпен, тот спасен* (ІІ: 246); *Хто старий звичай шанує, той не бідує* (ІІІ: 170); *Доброму всюди панить* (ІІІ: 198);

– застерігають від пияцтва: *Пий та ума не пропий* (ІІІ: 26); *Хто по повній випиває, той в болоті спочиває* (ІІІ: 26); *Хміль – не вода, чоловікови біда* (ІІІ: 38); *Там не раз сварка, де та вража чарка* (ІІІ: 172); *Фляшка рота не має, не зрадить* (ІІІ: 326);

4) попереджають проплинність часу: *Нині рум'яні, а завтра зів'ялі* (ІІІ: 63); *Сьогодні чоловік, як той дуб, сильний і здоровий, а завтра вже недужий і від вітру валить ся* (ІІІ: 63); *Нинька жиєш, а завтра гниєш!* (ІІІ: 63). *Їж і пий, бо як помреть ся, то все минеть ся* (ІІ: 232); *Двацять літ не година* (ІІІ: 171); *Три роки не година* (ІІІ: 184); *Минули ся ті роки, що розпирали боки* (ІІ: 331); *Раз мати родила, раз і умирати* (ІІ: 96); закликають робити все вчасно: *Хапай, Петре, поки тепле* (ІІІ: 46); *Ходімо, заки лис коло куниці* (ІІІ: 46); *Куй зелізо, закіль горяче* (ІІ: 53).

Окремо варто виділити прислів'я та приказки, у яких час є умовою для протікання певної дії, як-от: *І желізо стираєть ся* (ІІ: 175); *Лиш до часу постіл цілий* (ІІІ: 168); *І на дуді струни рвуть ся* (ІІІ: 168); *І вужеви жилце виривають* (ІІІ: 173); *Але збаном лиш до часу воду черпати; коли він розібе ся, все пропало* (ІІ: 310); *Доти збан воду носить, поки не зібе ся* (ІІ: 385); *Переїдає ся разовий хліб...* (ІІІ: 13); *Бритва остра, но і она з часом вищерблює ся* (ІІІ: 173).

Прислів'я і приказки у творах С. Воробкевича репрезентують відшліфовані віками характеристики вічних понять, як-от:

– правда і брехня: *Правда в світі ще не вмерла...* (ІІІ: 297); *Брехати не ціпом махати* (ІІ: 229); *Правда і в мори не втоне* (ІІІ: 49); *Правда кривду переважить* (ІІІ: 49); *Вже сім літ, як правди нїт!* (ІІІ: 49);

– бідність і багатство: *Кудрявий волос у щастю ве ся, а в нужді й розпуці на кусні січе ся* (ІІ: 213); *Там розкоші, де в мошениці гроші* (ІІІ: 40); *Добрий інтерес, коли повний черес!* (ІІІ: 37); *Грїш нікому не вадить* (ІІІ: 142);

– розум і дурість: *Що голова, то инший розум* (ІІ: 390); *Мудра була єго наука, та не лізла до голови без бука* (ІІ: 231); *Молодий розум за десять старих* (ІІІ: 45); *До всего діла голови треба* (ІІІ: 45).

Крім того, прислів'я та приказки в досліджуваних текстах узагальнюють людський життєвий досвід через уподібнення зі світом природи, зокрема: із тваринами: *Кітка із мишею довго ся не грає* (І: 375); *На то коня кують, щоб не спотикав ся* (ІІ: 368); *Куниця хитра, та все капкан мудрійший* (ІІІ: 174); *Як kota в дому нема, то мишам празник* (ІІІ: 302); *Де много псів, там заяцєви певна смерть* (ІІІ: 204); *Вовка пізнаш хоч у баранячій шкірі* (ІІІ: 50); із птахами: *Курка тому сьміє розгребує, щоби зерно найшла* (ІІ: 161); *Пізнати ворону по пірю* (ІІІ: 168); *Сам голуб в кіхті яструба влетів* (ІІІ: 311); з рослинами: *З тернини грушок не діждати ся* (ІІ: 240); *Зі злої трави не було ще ніколи доброго сіна* (ІІІ: 49); з явищами природи: *Не було снігу та й не було слїду; настав сніг, став і слїд* (ІІІ: 49); *І на синє небо може наступити чорна хмара* (ІІІ: 151).

Спостережено, що прислів'я та приказки в мові творів С. Воробкевича виражають споконвічні закони, закономірності буття людини: *Хто не мав долі з-малку, той не мати ме до останку* (ІІІ: 68); *Чи співати-ме півень чи ні, а день все буде* (ІІ: 70); *Тиждень працюй, роби, а в неділю вбери ся* (ІІІ: 38); *Слези мертвого не збудять, а живому не поможуть* (ІІ: 328); *Не все правда, що світ говорить. Він на брехнях стоїть* (ІІІ: 8). Деякі прислів'я та приказки акумулюють перевірені часом спостереження щодо поєднання двох молодих людей у шлюб: *Судженого і конем не обідеш* (ІІ: 54); *Не було добра, коли пішла бідна сирота за багатири* (ІІ: 212); *Хто рано одружить ся, той вік не натужить ся* (ІІ: 333); *Вірному коханю бог не противить ся* (ІІІ: 165).

Майстерне вплітання у тканину твору прислів'їв і приказок робить художню мову С. Воробкевича виразною та емоційною. Яскравою рисою ідіостилу письменника-буковинця є фраземи, емоційність яких підсилюють ритмічність та римування, як-от: *Наші діди не знали біди, а їх внуки знають лиш муки* (II: 101); *Тягни, кобило, хоч тобі не мило* (II: 44); *До чорта та худоба, коли жити не вподоба* (III: 9); *Голубець гукає, собі пари шукає* (III: 77); *Поки стара спече книші, а в діда не стане душі* (III: 45).

Отже, майстерне й різноманітне використання прислів'їв і приказок – одна з ідіостильових ознак художньої мови С. Воробкевича. Своєю виразністю та образністю вони надають мові творів митця національного колориту, емоційної наснаги, глибокозмістовно та сконденсовано відтворюючи розумово-мовленнєву творчість буковинців. Фраземний фонд творів письменника постає як система вироблених віками мовних конструкцій, що є невід'ємною частиною щоденного спілкування буковинців другої половини XIX ст., відображає їхні психічні, інтелектуальні, ідеологічні, релігійні, естетичні особливості мислення.

Примітки

Ілюстративний матеріал подаємо за виданням: *Твори Ізидора Воробкевича. – Львів : Вид-во товариства “Просвіта”: Т. 1 : Поезії / [авт. передм. Ю. Романчук]. – 1909. – 420 с.; Т. 2 : Оповідання. – 1911. – 412 с.; Т. 3 : Драматичні твори. – 1911. – 421 с. – (Руська письменність)*, зазначаючи в дужках номери тому та сторінки (цитуючи, дотримуємося правописної системи видання).

Список використаних джерел

1. Бабич Н. Д. Відображення у фразеології побуту і звичаїв буковинців / Надія Бабич // Матеріали III Міжнар. історико-краєзнавчої наук. конф., присв. 120-річчю заснування Чернівецького університету (Чернівці, 29 вересня – 1 жовтня 1995 р.) / ред. кол.: А. М. Круглашов (відп. ред.) та ін. – Чернівці : Рута, 1995. – С. 94–96.
2. Демський М. Т. Приказка / М. Т. Демський // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 524.
3. Єрмоленко С. Я. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бабик, О. Г. Тодор / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.
4. Никоненко П. М. Сидір Воробкевич: Життя і творчість / П. М. Никоненко, М. І. Юрійчук. – Чернівці : Рута, 2003. – 208 с.
5. Романчук Ю. Передмова / Ю. Романчук // Твори Ізидора Воробкевича. – Львів : Видавництво товариства “Просвіта”, 1909. – Т. 1. – С. 3.
6. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / відп. ред. Л. С. Паламарчук / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
7. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
8. Українські приказки, прислів'я і таке інше / [укл. М. Номис; упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 786 с. – (Літературні пам'ятки України).

Анотація. Стаття продовжує спостереження автора над ідіостилем видатного українського письменника Буковини С. І. Воробкевича. У статті розглянуто фраземне багатство як ознаку-маркер індивідуально-авторського стилю. Прислів'я і приказки в мові творів письменника узагальнюють багатовікові спостереження, життєвий досвід народу, серед якого він виріс і жив, виражають його ментальність і своєрідність.

Ключові слова: С. Воробкевич, ідіостиль, фразема, прислів'я і приказки.

Summary. The article continues the author's observations of idiostyle of the greatest Ukrainian Bukovinian writer S. Vorobkevych. Idiomatic wealth as a sign-marker of individually author' style is examined in the article.

Idiomatic structure of Ukrainian language was formed during ages, accumulating knowledge of people's life. Phrasemicon is one of the most convincing sources of psychology and moral cognition of every nation. In this context permanent units are subserving as inexhaustible descriptively expressive means for artistic texts, because language completeness by phraseology units makes it original, full of folk spirit.

Phraseological units are specific linguistic formulas, peculiar pictures of the world with the coded information about the pass, our ancestors, their way of the world perception and estimation of all existing things; they accumulate cultural potencies of people and demonstrate spirit and uniqueness of nation mentality in an exceptional way inherent to this people.

Skilful and various use of proverbs and sayings is one of idiostyle's indications of Sydir Vorobkevych's artistic language. Proverbs and sayings in the language of writer's works summarize centuries-old observations, life experience of people among which he grew and lived, express his mentality and originality. They give national colouring and emotional inspiration to the language of artist's works by its expressiveness and vividness, with deep content reproducing mental and speech creation of Bukovinian people. Idiomatic fund of writer's works appears as a system of ages elaborated linguistic constructions which are inalienable part of daily communication of Bukovinians of the second half of 19th century, it represents their psychical, intellectual, ideological, religious, aesthetic features of thinking.

Key words: *S. Vorobkevych, idiostyle, idiom, proverbs and sayings.*

Отримано: 24.02.2015 р.

УДК 811.161.2'373.611

Шевчук З.С.

СЛОВОТВІРНИЙ МІКРОКОМПОНЕНТ ЯК ЗАСІБ ПОРТРЕТНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖІНКИ

Думка про те, що мова потребує антропоцентричного підходу до її вивчення, при якому людська особистість стає основою визначення предмета, завдань, методів, ціннісних орієнтацій сучасної науки, є однією з визначальних рис сучасного мовознавства [3, 3]. Загальна тенденція гуманізації наукового знання сприяла усвідомленню лінгвістами того, що аналіз мовних явищ та фактів не може бути об'єктивним, якщо не вийти за межі мови, якщо не звернутись до її творця і носія – людини (І. Бодуен де Куртене, В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Е. Бенвеніст, Р. Будагов, Ю. Караулов, Н. Арутюнова, В. Постовалова).

Дослідження присутності людини у мові, розгляд категорії суб'єкта є, як правило, предметом вивчення різних напрямків сучасного мовознавства. Серед низки праць антропологічної парадигми лінгвоперсонологічні дослідження претендують на одне із центральних місць, а базові терміни «мовна особистість», «мовна свідомість», «мовний портрет» є складниками найбільш поширеного на сьогодні проблемного поля лінгвістики: співіснування понять в ієрархії «людина-мова».

Портрет [франц. *portrait*] – у лінгвістичному творі зображення зовнішнього вигляду людини, що є одним із засобів типізації образу [1, 367-368]. Він є центральним елементом усієї зображальної системи художніх образів, який розглядають у сучасній лінгвістиці при дослідженні художнього тексту через детальний аналіз лінгвістичних засобів та у зв'язку з теорією мовної комунікації (А. Бевзенко, Н. Бойко, М. Братусь, Л. Голоюх, Ю. Карпенко та ін.).

Великої уваги заслуговує словотвірний аспект у портретній характеристиці. Загалом кожна лексема, яка існує в мові, має своїх попередників, а саме: безпосередній попередник – це слово, від якого вона утворюється, опосередкований попередник – це слово, за зразком до якого вона утворюється [12, 163]. Отже, словотворення зароджується одночасно зі словами, базується на них і є засобом їх формування, тому відіграє чи не найважливішу роль при аналізі конкретної номінації на позначення того чи того явища, поняття, предмета, характеристики.

Деякі аспекти опису портретної характеристики жінки через засоби словотвору віддзеркалені у працях А. Нестеренко, О. Ситенко (аналізують демінутивні як один із засобів вираження емотивної оцінки у процесі формування мовної особистості жінки), Н. Грицик (частково описує функції і значення дієслівних префіксів у системі префіксального та префіксально-суфіксального словотвору для вербалізації деяких жіночих рис), О. Васильєва (характеризує загалом словотворчі засоби експресивності, зокрема іменників жіночого роду). Проте у них не сконцентровано увагу на ролі основних параметрів (соціальному, віковому, родинному та ін.); різних словотвірних компонентах як засобах емоційно-експресивного забарвлення при характеристиці жіночого портрета.

У корпусі морфемних засобів для портретної характеристики жінки найпродуктивнішими є афікси. Тому метою нашого дослідження є аналіз основних словотвірних мікрокомпонентів (суфіксів та префіксів) як засобів портретної характеристики жінки в сучасній жіночій прозі.

Для характеристики портретних рис жінки словотвірну продуктивність суфіксів спостерігаємо у вживанні іменників. Так, в аналізованих творах іменники на позначення зовнішності жінки є найбільш виразними носіями оцінного значення. Словотвірні типи із демінутивними суфіксами (-к-, -ок-) характеризуються найбільшою частотою вживання і передаються лексемами-соматизмами: «Срібні й руді голівки курсанток і охайні маківки чоловіків крутилися під нашими очима» [6, 63]; «Придивившись, Віорелія вздріла на лавочці під розлогим кущем ямину довгі засмагли жіночі

ніжки у білих модельних босоніжках» [11, 108]; «...а та, друга... ніби з якимось прихованим ви-кликом, хоч вже ноги, тонкі та довгі, тримала прикупі і личко робила привітно-прохальним...» [11, 111]. Такі словотвірні типи із суфіксами *-к-*, *-ок-* надають поняттям значення зменшення, яке подекуди інтенсифікується вживанням демінутивних компонентів у прикметниках, напр.: *«Жоржетта ніби знехотя вимкнула двигун, що качав воду з колодязя, скрутила шланг, сховала його за кущем ямину, стримано попрощалась і пішла до хвіртки, виклично вихиляючи дрібненьким задком, настромленим на дві очеретини ніг» [11, 117].* Загалом зазначені іменникові суфікси виконують зменшено-пестливу функцію і є носіями позитивної оцінки при описі частин тіла жінки.

При характеристиці вестіальної лексики у портретному описі жінки виокремлюємо суфікси, пов'язані з уявленням про кількісні відношення, тобто дається вказівка на розмір певного предмета. Напр.: *«До зупинки йде елегантна жінка – все в ній підібрано «до тону»: біла куртка, рожевий шалик, рожева помада на вустах і – прекрасна, «вранішня» посмішка» [7, 127].*

Суфіксальні іменники, що характеризують суб'єкт стану за різними параметрами, дослідники об'єднують у п'ять тематичних груп: 1) назви осіб за внутрішніми та зовнішніми ознаками; 2) назви носіїв суспільно-політичних, філософських, релігійних та інших ідей; 3) назви осіб за етнічною та національною належністю; 4) назви осіб за територіальною ознакою (місцем проживання або народження); 5) назви носіїв індивідуального включення [4, 5]. В-* текстах сучасної жіночої прози нами виокремлено словотвірні типи суфіксальних іменників. Вони однорідні за семантичною структурою: характеристики жінки базуються на властивостях характеру, соціальних та вікових ознаках тощо; містять емоційно-оцінний компонент, оскільки ознака якісної характеристики пов'язана з виокремленням певної риси, її виявленням вище/нижче загальноприйнятої норми, соціальною оцінкою ознаки.

Отже, назви осіб жіночого роду поділяємо на словотвірні типи, які вказують на:

– рід діяльності (іменники із суфіксом *-к-*: *секретарка, директорка, артистка, доярка*), напр.: *«Секретарка, стара вусата Стефа, приязно повідомила пані директорові, що пана директора ще немає, він, як пані, знає, у відрадженні і повернеться, ймовірно, завтра вранці [11, 118]; «Жінка, яка сидить у своєму кабінеті за письмовим столом перед комп'ютером, є директоркою невеличкого музейчика» [7, 7];*

– соціальний стан (іменники із суфіксом *-к-*: *наймичка, панянка*), напр.: *«Даремно мама тривожилась, аби Міля (тоді жвава, весела молодичка, якій би, як казала мама, ланковою, передовою дояркою бути, а вона – в наймички) та не влізла між молоде подружжя [11, 110]; «Ті панянки – мов сухі метелики за склом» [7, 124].* Назви цих двох типів утворені від повних або усічених основ відповідних іменників, що означають осіб чоловічої статі;

– освітній рівень (іменники із суфіксом *-иц-*: *учениця, випускниця*). Деривати цього типу утворені від співвідносних назв чоловічого роду за моделлю: суфікс *-иц-* приєднується до усічених основ (у таких випадках суфіксові *-ець-* в утвореннях чоловічого роду відповідає суфікс *-иц-* у назвах жіночого роду), напр.: *«Коли я, вчорашня випускниця Львівської академії мистецтв, переконана у власній неординарності та закохана в генія-аспіранта з берегів Північної пальміри, рвонула за ним у плацкартному вагоні – підкоряти Пітер» [7, 18]; «...минулого року одна семи-класниця вивчила напам'ять п'єсу Шекспіра в оригіналі...» [6, 11];*

– вік (іменники із суфіксом *-ичк-*, *-к-*: *молодичка, соска, жінка*), напр.: *«Драгош, масажист, який постачав хлопцям його віку і становища молоденьких сосок, цього разу явно перестарався» [11, 152]; «Тодор Йонович якусь мить здивовано дивився на літню жінку, що, лежачи на дивані, намагалась по-дівочому кокетувати з ним, але виходило це так жалюгідно, що йому самому стало незручно» [11, 156].* Натрапляємо на випадки, коли іменниковий суфікс *-к-* у номенах на позначення вікової характеристики жінки вживається з відтінком згрублості, зневажливості, несхвальної оцінки (пор. *соска* – «...дуже молода дівчина, яка виглядає вульгарно...» [10, 556]).

У способах відтворення фазовості (початку, тривалості і завершення), просторовості, наближення певної дії чи ознаки домінуюча роль належить префіксам. Для характеристики жінки (зокрема, її внутрішнього стану, відчуттів) префіксальна деривація є додатковим чинником, який частково впливає на значення основ-мотиваторів (інтенсифікує значення певної лексеми чи вказує на її фазовість (напр., *вона смілася – усміхалася – заусміхалася*). Отже, префіксальний компонент корелює із семантичним, оскільки «...під впливом афіксальних засобів актуалізується певний значеннєвий зміст носіїв відповідного значення...» [8, 69].

Нами проаналізовано дієслівні префікси як ключові при характеристиці різних параметрів жінки (зокрема, внутрішнього стану), що є складовим компонентом жіночого мовного портрета.

Так, префікс *при-* у семантичному плані вживається у просторовому значенні наближення у функції префікса-модифікатора: *«Йй могло причутися, приснитися казна-що, тільки не це!» [11, 117].* Аналізований префікс докорінно не змінює значення дієслів, а лише надає їм нового відтінку, уточнює, модифікує в плані змісту. В аналізованому контексті такі дієслова знаходять-

ся в площині «можливість/неможливість здійснення певної дії» жінкою (*вона чула – їй могло причутися*).

Дієслівний префікс *за-* в аналізованих лексемах вживається із власне часовим значенням – вказує на початок дії, яка передається тоді, коли префіксальне дієслово мотивується безпрефіксним недоконаного виду, напр. : «Дивлячись на онімилу з переляку Мілю, не ту, ой не ту, котру вона знала замолоду, Віорелія **зау**сміхалася...» [11, 127]; «Зрозумівши, що розмови не вийде, бо її нежданий візит, узагалі її присутність у цій вбогій хатчині для Мілі не радість ... Віорелія **заме**тушилася...» [11, 127]; «За тими думками Віорелії Віорелівні світ став скоро немилый і охопив такий страх, що вона **забарикадувалася** у своїй спальні, наслуховаючи кожен шерех у сонному домі» [Покоївка, 117]. Аналізовані дієслова із префіксом *за-* виражають «значення вичерпної дії» (Л. Марчук [2]), таким чином передають повне психологічне задоволення жінки щодо перспективної думки розпочинати чи не розпочинати діяльність (фізіологічна чи фізична) в конкретній ситуації.

Префікс *по-*, за словами Л. Марчук, бере участь у творенні дієслів, які вказують на пом'якшення, послаблення збільшеного або зменшеного ступеня ознаки [2, 239]. Напр., «Від згадки про нареченого трохи **попустило**...» [11, 119]; «Вона навіть **повеселіла**, водночас жалкуючи, що нема поряд дітей та онуків» [11, 140]; «Дізнавшись по телефону від секретарки Стефи, що чоловік знову у відрадженні, Віорелія **повеселіла**, одягла свою найкращу сукню» [11, 144]. У наведених реченнях префікс *по-* містить часовий визначник й означає повторювану час від часу чинність, названу мотивуючим дієсловом (*веселити – повеселішала, пускати – попустило*); це вказує на циклічність подій і процесів у житті жінки.

Загалом аналіз словотвірного мікрокомпонента дав змогу висновкувати, що афікси є носіями емоційного значення відповідно до різних параметрів мовного портретування (вікового, соціального тощо). Так, суфіксальні деривати вказують на вираження певної оцінки (переважно позитивної), зокрема при описі соматем та вестем, за допомогою інтенсифікаційного демінутивного компонента; на уявлення про кількісні відношення. Префіксальні деривати вказують на фазовість, просторовість та наближення щодо виконання певної дії. Перспективу нашого дослідження вбачаємо у подальшому описі інших афіксальних дериватів, які містять емоційно-оцінний компонент та є засобом для формування цілісного портрета жінки на лексико-словотвірному рівні.

Список використаних джерел

1. Мала філологічна енциклопедія / [уклали: О. І. Сапненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2007. – 462 с.
2. Марчук Л. М. Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові : [монографія]. – Кам'нець-Подільський : Аксіома, 2007. – 304 с.
3. Назаревич Г. Я. Мовний антропоцентризм французького речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / Г. Я. Назаревич. – К., 2007. – 24 с.
4. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. П. Олексенко. – К., 2002. – 36 с.
5. Роздобудько І. Все, що я хотіла сьогодні. Лікарняна повість / Ірен Роздобудько ; передм. Л. Ворониної. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 240 с.
6. Роздобудько І. ЛСД. Ліцей слухняних дружин : [роман] / Ірен Роздобудько ; передм. Т. Вергелес. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с.
7. Роздобудько І. Одного разу... : роман / Ірен Роздобудько ; передм. Л. Ворониної. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 224 с.
8. Сидоренко Т. М. Система фазових значень дієслова з префіксом від- (віді-, од-, оді-) / Т. М. Сидоренко / Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки, 2011. – С. 69-71.
9. Словотвір сучасної української літературної мови / [За ред. М. А. Жовтобрюха]. – К. : Наук. думка, 1979. – 407с.
10. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька // Мовознавство. – 2004. – №3. – С. 92-94.
11. Тарасюк Г. Жіночі романи : проза / Галина Тарасюк. – Бровари : вид-во ПП «МН ТРК «Відродження», 2006. – 286 с.
12. Щигло Л. В. Реалізація форм словотвірного значення у дієслівних субстантивах з категоріальним значенням активного руху (на матеріалі сучасної німецької мови) / Л.В. Щигло / Вісник СумДУ. Серія Філологія, 2007. – Т. 1– №1. – С. 173-177.

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних словотвірних мікрокомпонентів як засобів портретної характеристики жінки у сучасній жіночій прозі. У роботі виявлено, що суфіксальні деривати вказують на вираження певної оцінки (переважно позитивної), зокрема

Ключові слова: портрет, лексема, мікрокомпонент, дериват, словотвірний тип.

Summary. The article deals with the analysis of the the main structural word microcomponents as means of women portrait features in contemporary women prose. The portrait is a central element of the whole figurative system of art images, which is seen as the investigation of modern linguistics literary text through detailed analysis of linguistic means and in connection with the theory of verbal communication in modern linguistic.

In the case of morphemic means for portrait women's features are the most productive affixes. The most complete derivatives – beholden to special concepts or phenomena of objective reality are different extensions in the system of different structural word categories. By the area of their expression' parts of speech, they are divided into a noun, an adjective, a verb, an adverb, etc. To analyze female portrait derivational productivity of suffixes are seeing in nouns using. In displaying of the fazing (start, duration and the end), spacing, approaching a certain action or signs dominant role belongs to prefix. To characterize women (including its internal state, feelings) console derivation is an additional factor that partially affect the value of the base-motivators (intensifies the importance of a token or indicating the phases of her). So prefixes component correlates with semantic. The analysis of women' portrait characteristics not only derivational affixes use as components of nuclear parts of speech (nouns and verbs) in the analyzed texts of modern prose and also their denotative and connotative grounds, depending on the context. The paper found that derivatives suffix indicating the specific expression evaluation (mostly positive), including when describing somatems and vestems, include intensification deminative component, on the idea of quantitative relationships. Prefixes derivatives indicate the phases of, spatiality and convergence on a particular action.

Key words: portrait, lexeme, microcomponent, derivative, word building type.

Отримано: 27.01.2015 р.

УДК 811.161.2'28(076):303.7

Шеремета Н.П.

СУЧАСНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З ДІАЛЕКТОЛОГІЇ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Філософська герменевтика (М.Хайдегер, Г.Гадамер) успішно довела, що насправді не ми володіємо мовою, а навпаки, мова володіє нами. Не вербалізоване, не впіймане словом вислизає зі свідомості, натомість о-словлене існує для нас реально. Мова і тільки мова веде нас сприймати світ таким, а не інакшим, накидає нам світогляд. Словом структурується все наше внутрішнє життя, від мислення до сновидінь, все наше світоосягнення. Для того щоб світ не сприймався людьми суто біологічно — на смак, на нюх, на дотик – необхідно зберегти мову.

В умовах постколоніального українського суспільства надзвичайно важливим і актуальним залишається поглиблене пізнання мови як виразника ментальності етносу. Тому завдання, зміст і технології навчання української мови в різних закладах освіти мають бути спрямовані не лише на вивчення усіх її структурних рівнів, а й на сприйняття української мови як засобу творчого освоєння світу і знаряддя якнайповнішого самовираження особистості. Для досягнення цієї мети до складу нормативних дисциплін навчального плану факультету української філології та журналістики нашого вишу було внесено навчальний курс «Українська діалектологія». Дисципліна входить до циклу професійної та практичної підготовки студентів II курсу напряму підготовки 6.020303 Філологія* Українська мова і література.

Українська діалектологія як наука про наріччя сьогодні перебуває у стані відродження, невпинно рухаючись уперед, розвиваючи нові напрями досліджень. Поняття «говір», «говірка» мають сьогодні не лише мовний, але й історико-культурний, українознавчий зміст, адже говірки часто співвідносяться з конкретними регіональними типами матеріально-духовної культури, часто у межах цілісного етносу (як-от: подоляни, волиняни, бойки, гуцули, лемки, буковинці та ін.).

Водночас у розпорядженні викладача і студента-філолога тривалий час могли бути лише видання, значно застарілі (посібники С. П. Бевзенка (Київ, 1980; Київ, 1987) та А. П. Могили (Київ, 1974)) [1].

Нові методичні розробки з української діалектології почали з'являтися на поч. ХХІ ст.: Н. М. Глібчук є автором посібника «Практичні завдання з української діалектології» (Львів,

2000.), навчально-методичні посібники «Українська діалектологія» підготували М.Б.Яким (Дрогобич, 2003), Є. А. Гопштер (Горлівка, 2010), Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина (Черкаси, 2006), навчальний посібник «Українська діалектологія» уклали Т. В. Монахова (Миколаїв, 2010), та Р. Л. Сердега і А. А. Сагаровський (Харків, 2011). Навчальний посібник Н. П. Шеремети має назву «Українська діалектологія : практичні заняття» (Кам'янець-Подільський, 2005), а В. М. Пачевої – «Діалекти української мови: навч. посіб.» (Мелітополь, 2012) [2]. Але, на жаль, такі видання виходять сьогодні незначним тиражем або обслуговують, як правило, локальні потреби того чи іншого вишу (як, н-д, навчальний посібник з регіональної діалектології Г. Л. Аркушина «Західнополіська діалектологія» (Луцьк, 2012) [3].

Окремі публікації віддзеркалюють робочу програму з курсу або подають концепцію викладання даної дисципліни [4].

Теоретичне обґрунтування потреби укладання нового посібника для практичних занять із української діалектології неодноразово аргументовано й вичерпно здійснювалось, зокрема, у статтях викладачів Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка А.А. Калетнік та О. О. Суховій [5].

Питання укладання нового посібника для практичних занять з української діалектології для студентів факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка назріло давно. З часу виходу останньої такої розробки минуло 10 років. За цей час вийшли друком нові теоретичні, текстологічні, лексикографічні та лексикологічні видання, матеріалом із яких необхідно доповнити ілюстративну частину посібника. Одночасно до нього буде додано записи говіркового мовлення, словнички діалектної лексики, укладені студентами під час діалектологічної практики. Цей матеріал зберігається в лабораторії діалектологічних досліджень кафедри української мови і досі не входив до навчальних видань, хоча є надзвичайно цікавими і показовими.

Пропонований посібник розраховано на студентів-філологів, що вивчають курс української діалектології. Відповідно до навчальних планів і програм факультету, лекційні заняття тривають 20 год, а практичні – 16 год.

Посібник буде складатись з трьох частин: 1) навчально-методичний комплекс курсу «Українська діалектологія»; 2) методичні рекомендації до курсу; 3) довідковий матеріал.

Сучасне навчальне видання будь-якого типу має виконувати освітню, розвивальну, виховну і дослідницьку функції. Усі вони враховані у розробленому навчально-методичному комплексі курсу «Українська діалектологія». **Освітню** функцію навчального посібника забезпечить теоретичний блок. Теоретичний блок представлено на основі здобутків українського мовознавства, зокрема діалектології, з урахуванням вимог державної доктрини щодо розвитку національної освіти в ХХІ столітті. Фаховій підготовці студентів сприятимуть конспекти лекцій, система запитань, на які студенти мають дати відповіді після прослуханого матеріалу та прочитання підручково-посібникової літератури та довідковий матеріал. Довідковий матеріал буде додано до посібника окремим блоком. Туди увійде словничок основних діалектологічних термінів і понять, усі відомі на сьогодні карти говорів української мови, уривки із важливих для теоретичного осмислення праць діалектологів.

Розвивальна функція посібника, відбита у практичному блокові, сприятиме формуванню перцептивних, мнемонічних, розумових, мовних та інших здібностей студента. У посібнику буде подано завдання до всіх розділів курсу, наведено низку різноманітних вправ, що допоможуть студентам краще засвоїти фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні й фразеологічні особливості української говірної мови.

Перелік запитань і завдань, поданих до кожного практичного заняття, вичерпно відбиватиме навчальний матеріал і передбачатиме не лише відтворення теоретичного матеріалу, а й уміння студентів використовувати набуті знання в роботі з конкретним матеріалом, наводити власні аргументи. Наприклад, формуванню пізнавальних умінь і навичок сприятимуть запитання такого спрямування: 1) За діалектними явищами вокалізму й консонантизму визначіть, до якого говору належить пропонований текст; 2) Відтворіть пропонований текст відповідно до діалектних особливостей вашої говірки; 3) Визначіть, до якого говору належить прослуханий аудіозапис, доведіть свою думку, схарактеризувавши діалектні особливості мовлення; 4) Скориставшись картами №№ 10, 36, 38, 58 першого тому та №№ 9, 14, 29, 52 другого тому Атласу української мови, з'ясуйте, які умови і наслідки рефлексії колишнього [ʦ], давніх [ō], [ē] у різних говорах. Доведіть архаїчність поліських і карпатських говірок.

Завдання для самостійного виконання забезпечуватимуть високий рівень мотивації студентів, відповідатимуть їхнім можливостям. Зокрема, одне із завдань індивідуально-дослідної роботи передбачає запис тексту говіркового мовлення відповідно до теми, яку студент обирає самостійно. Така робота вимагає певних інтелектуальних зусиль, водночас викликає інтерес і

поширює рівень мотивації. Задоволення від процесу подолання труднощів інтелектуального порядку сприяє становленню високого рівня внутрішньої мотивації. Використання на практичних заняттях актуального матеріалу, зібраного самими студентами, залучення до процесу пізнання різних аудіовізуальних засобів, пізнавальних та рольових ігор, створення навчальних ситуацій стимулюють аудиторну та позааудиторну самостійну роботу студентів, дозволяють розвивати та підтримувати внутрішню мотивацію вивчення даної дисципліни.

Виховна функція запропонованого посібника виявляється в здатності формувати високу загальноомовну ерудицію майбутніх учителів і готовність до роботи в умовах діалектного оточення, впливати на світогляд студента, його моральні, естетичні почуття, ставлення до праці, навчання, формувати й удосконалювати певні риси особистості. Зокрема, до посібника ми плануємо додати диск із записами говіркового мовлення різних ареалів. Записані тексти будуть віддзеркалювати різноманітну тематику з колишнього і сучасного життя українців, їхнього побуту, звичаїв, традицій, світосприйняття.

Студентам буде запропоновано аналізувати поширеність у мовленні суфіксів для вираження демінутивності (здрібнілості), пестливості, ніжності тощо, їх поєднання не лише з іменниками та прикметниками (сестра – *сестриця, сестричка, сестронька*; тихий – *тихенький, тихесенький*), а й з дієсловами (спати – *спатки, спаточки, спатоньки, спатуні*). Після такої роботи студенти усвідомлять, що ці словотвірні елементи відповідають певним струнам української душі. Водночас виконання пошукових завдань сприятиме поглибленому пізнанню мови як виразника ментальності етносу, засобу творчого освоєння світу і знаряддя якнайповнішого самовираження особистості.

Дослідницька функція посібника спонукає майбутніх учителів до самостійного розв'язування проблеми. Так, студентам буде запропоновано змодельовати ситуацію, як учитель при поясненні учням розділу “Морфологія” може скористатися текстами пам'яток української мови, що уможливить усвідомлення школярами давності діалектного закінчення -и в непрямих відмінках іменників III відміни (*радости, соли*) або розуміння, чому у сучасному говірковому мовленні досі вживаються інфінітивні форми *печи, пумушчи* (пекти, допомогти) чи займенникові енклітики *ня, тя, ся, не, те, се, ні, ті, сі* (*Він те́ буде бив*).

Управлінська функція передбачає програмування певного типу навчання, його методів, форм і засобів, способів застосування знань у різних ситуаціях. Засвоєння набутих систематизованих знань про діалектні особливості української мови та оволодіння практичними навичками самостійно створювати й аналізувати зв'язні тексти, виявляти і лінгвістично інтерпретувати основні фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні особливості говірок різних діалектних типів уможливить готовність студента до роботи в умовах діалектного оточення. У майбутньому вчитель з такою підготовкою зможе реально оцінювати вплив місцевих говірок на рівень мовленнєвої компетентності школярів, системно планувати відповідний навчально-тренувальний матеріал з української мови для послідовного здійснення практичної реалізації зв'язку вивчення діалектної лексики з різними розділами української мови.

Отже, невідкладним завданням вищої школи залишається вивчення живого народного мовлення в усьому його розмаїтті. Посібник «Українська діалектологія» сприятиме створенню особливої творчої атмосфери, забезпеченню спадкоємності наукових методичних знань, самостійності мислення студентів, активізації наукового пошуку, посилюватиме вияв складових професійної компетенції.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С.П.Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.; Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань / С.П.Бевзенко. – К.: Вища школа, 1987. – 126 с.; Могила А.П. Українська діалектологія / А.П.Могила. – К., 1974. – 76 с.
2. Глібчук Н.М. Практичні завдання з української діалектології для студентів філологічного факультету / Н.М. Глібчук. – Львів, 2000. – 47с.; Яким М. Б. Українська діалектологія : навч.-метод. посіб. / М. Б. Яким. –Дрогобич : Коло, 2003. – 48 с.; Гопштер Є. А. Українська діалектологія. Модульний курс : навчально-методичний посібник / Є. А. Гопштер. – Горлівка : Вид-во ГДППМ, 2010. – 139 с. ; Мартинова Г. І. Українська діалектологія : навч.-метод. посібник для студ. ф-ту укр. філології денної та заоч. форм навчання / Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина ; Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. Кафедра українського мовознавства. – Черкаси : ЧНУ, 2006. – 68 с.; Монахова Т. В. Українська діалектологія : [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Тетяна Василівна Монахова. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 128 с.; Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А.А.Сагаровський. – Х. : ХНУ імені

- В. Н. Каразіна, 2011. – 156 с.; Шеремета Н. П. Українська діалектологія : практичні заняття : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Шеремета. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 124 с.; Пачева Валентина Миколаївна. Діалекти української мови : навч. посіб. / В. М. Пачева; Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Мелітополь : Вид. будинок ММД, 2012. – 84 с.
3. Аркушин Г.Л. Західнополіська діалектологія : навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Українська мова і література» / Г. Л. Аркушин ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т філол. та журналістики, Західнополіс. ономастико-діалектол. центр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 255 с.
  4. Матеріали й методичні вказівки до курсу «Українська діалектологія» / Укл. Н. П. Дейниченко. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. – 72 с.; Громик Ю. В. Українська діалектологія в синхронії і діахронії : Робоча навч. програма для студ. спец. «Українська мова та література» спеціалізації «Українське мовознавство» / Ю. В. Громик ; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Філологічний факультет. Кафедра історії та культури української мови. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Л.Українки, 2005. – 46 с.; Аркушин Г. Л. Українська діалектологія : робоча навч. прогр. для студ. філол. ф-ту (спец. «Українська мова і література») / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2008. – 82 с.
  5. Калетнік А.А. Сучасний посібник для практичних занять з діалектології: деякі аспекти теоретичного обґрунтування // Актуальні проблеми української лінгвістика: теорія і практика. – Вип. XVII. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – С. 139 – 148; Суховій О.О. Концепція посібника для практичних занять з української діалектології. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2013. – С. 135-143.

***Анотація.** У статті проаналізовано сучасний стан та перспективи навчально-методичного забезпечення викладання української діалектології як науки; запропоновано власну концепцію укладання нового посібника, оптимального для навчання за кредитно-модульною системою.*

***Ключові слова:** українська діалектологія, навчальний посібник, практичні заняття, кредитно-модульна система навчання.*

***Summary.** The article analyzed the current state and prospects of training and methodological support of teaching Ukrainian dialects as a science; offered his own concept of laying new manual, optimal learning credit system.*

In terms of postcolonial Ukrainian society is extremely important and relevant the profound knowledge of the language as an expression of ethnic mentality. Ukrainian dialectology as a science of dialect is in a state of revival, constantly moving forward, developing new areas of research. Concluding a new handbook for practical training of Ukrainian dialects for students of the Ukrainian Philology and Journalism in Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ohienko has been long overdue. Almost 10 years passed since its latest development. During this time were published new theoretical and lexicographical publications, which must be supplemented with illustrating of the manual. At the same time it will be added with the records of dialect, dialect vocabulary concluded by students during practice. This material is kept in the laboratory dialectological research in the Department of the Ukrainian language and is still not part of educational publications.

The manual will consist of three parts: 1) the educational and methodical complex of the course of «Ukrainian dialectology»; 2) guidelines for the course; 3) reference.

The manual «Ukrainian dialectology» will promote the study of living folk speech in all its diversity, the creation of a special creative atmosphere on employments, providing continuity of scientific methodological knowledge, independence thinking of students, enhance scientific research, enhance expression of components of professional competence.

***Key words:** Ukrainian dialectology, tutorial, practical lessons, credit-module training system.*

Отримано: 21.01.2015 р.

ТЕКСТОВІ ФУНКЦІЇ ПОЕТОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ТВОРУ А. КРІСТІ “ВБИВСТВО ЗА АЛФАВІТОМ”)

Початок ХХІ ст. ознаменувався зростанням інтересу вітчизняних та зарубіжних лінгвістів-оніматологів до проблем поетичної (літературної) ономастики, зокрема текстових функцій онімів. Слід відзначити роботи Е. Б. Магазаника [13; 14], В. М. Калінкіна [9], Ю. О. Карпенка [10], Л.В. Літвіна [12], О.В. Суперанської [16], А.А. Живоглядова [8], О.І. Фоянкової [17], Н.В. Васильєвої [7], Н.О. Полякової [15], Н.А. Бияк [3], Л.О. Белей [2], Д. Бучко [6], D. Lamping [20], W. Niva [21] та ін.

У художньому тексті оніми потерпають функціональну перебудову. Їх головною функцією стає не стільки номінативна, як ілюзіоністська, що характеризує й інші функції, причому переважання тієї чи іншої функції залежить, перш за все, від жанру твору. Проблема функціонування власних назв у художніх текстах порушувалася практично кожним дослідником літературної ономастики, проте і на сьогодні відсутня цілісна класифікація функцій власних назв у художньому тексті, і цей список є відкритим, оскільки література як матеріал для дослідження літературної ономастики має властивість невпинно розвиватися в аспекті появи новітніх літературних течій і напрямків, що дають підґрунтя для внесення нових коректив у теорію літературної ономастики, зокрема і в бачення проблеми функцій власних назв у художньому тексті [11, 79; 15, 5].

Інтерпретація художнього тексту передбачає аналіз на лінгвістичному рівні системи номінацій: власних назв і безіменності, що сприяє глибинному розумінню ідейно-художнього задуму автора, є своєрідним стрижнем твору. Центральне місце в цій системі посідають номінації персонажів (та місць їх проживання) – антропоніми (топоніми) і безонімні номінації, що виконують у контексті твору особливу стилістичну функцію, мають значне експресивне, стилістичне навантаження [4, 103].

Даний аспект і досі залишається проблемним в ономастичних дослідженнях, хоча комплексний аналіз системи номінацій художнього тексту забезпечує глибинне розуміння його художньо-образної структури, ідейного задуму, дозволяє говорити про стійкі тенденції та особливості стилістики номінацій, як про прикмету індивідуально-авторського стилю письменника [там же].

У художньому тексті ім'я або продумана автором ціла система імен (або їх безіменність) беруть участь у створенні смислу тексту. І якщо у ономастиці прийнятним вважається те, що ім'я у нашому повсякденному житті практично десемантизовано, то входячи в іншу умовну реальність, художній текст, антропонім, як і всі інші елементи тексту, дає читачу привід “підозрювати” невідповідність його появи у тексті. Імена у художньому творі утворюють антропонімічне герменевтичне коло, без інтерпретації якого спроби проникнути у глибинний смисл тексту стають безглуздими [5, 30-34].

У межах даної статті проведено аналіз системи онімних та безонімних номінацій персонажів на матеріалі англomовного тексту роману Агати Крісті “The ABC Murders” (“Вбивство за алфавітом”). Детектив як один з видів художнього дискурсу, незважаючи на його популярність, залишається недостатньо вивченим феноменом у літературознавстві: переважно завдяки тому факту, що будучи канонічним жанром, він водночас є самим динамічним і мінливим жанром [1, 181–186]. Дослідження зарубіжного детективу перебуває у стані становлення. Одні дослідники [1, 181–186] відносять твори письменниці до категорії інтуїтивних детективів, що засновані на здогадці та інтуїтивному проникненню у психіку злочинця. Інші – до розряду класичного детективу, типовими особливостями якого: загадковість (труп; місце, де його було знайдено; слідчий, який повинен встановити особу злочинця).

Приховані докази “розкидані” по всьому тексту. Аналіз “зібраної” читачем інформації стає кроком до розкриття злочинця та мотивів злочину, а саме розкриття таємниці – здоровим інтелектуальним змаганням.

Поетоніми (а сюди входять: 1) особові імена: гіпокористичні, квалітативні, основні – додаткові або first name – second name, 2) прізвища; 3) прізвиська (меліоративні, пейоративні), 4) дігнітоніми; 5) патроніми; 6) назви титулів; 7) псевдоніми; 8) тронні імена тощо) у тексті повісті є носіями інформації особливого роду – ономастичної. Під ономастичною інформацією слідом за Н.В. Васильєвою [7, 29-30] ми розуміємо комплекс знань про поетонім(и), яким володіє адресат (або який у нього формується у процесі читання тексту). Сюди входить: знання про власну назву як мовну одиницю; інформація про носія власної назви; а також асоціації/конотації, властиві конкретній власній назві у свідомості носіїв певної мови або певної лінгвокультурної спільноти.

У повісті “The ABC Murders” специфічною є текстова інтродукція основних персонажів : антропонім поряд із топонімом: Alice Ascher from Andover; Elizabeth (Betty) Barnard / from Bexhill-on-Sea (місце проживання – невеличкий будинок під назвою Llandudno); Carmichael Clark from Churston (місце проживання – будинок під назвою Combeside); George Earlsfield, Roger Emmanuel Downes (ім’я людини, яка мала стати наступною жертвою і помилково залишилася живою) from Doncaster.

Усі ці власні назви (антропонім и й топоніми) виконують функцію угруповання та виділення. Люди, чиї імена починалися з перших літер англійського алфавіту, стають жертвами божевільного вбивці-маніяка, який скоює свої злочини за відсутністю будь-якого мотиву: помсти, ревнощів, пограбування, – за винятком впорядкованого порядку літер. На місці злочину вбивця залишає залізничний путівник – an ABC guide. Як текстовий прийом інтродукції персонажа Агата Крісті застосовує безіменність, а точніше один з його різновидів (anonymity) – приховування і поступове розкриття імені).

Напередодні першого вбивства Ержюль Пуаро, приватний детектив, отримує анонімний лист, підписаний абрєвіатурою ABC:

“MR. HERCULE POIROT – You fancy yourself, don’t you, at solving mysteries that are too difficult for our poor thick-headed British police? Let us see, Mr. Clever Poirot, just how clever you can be. Perhaps you’ll find this nut too hard to crack. Look out for Andover on the 21st of the month.

Yours, etc., A.B.C.” [18]

На місці злочину невідомий (він або вона) неодмінно залишає “візитну картку” – залізничний путівник (an ABC). Під цим криптонімом таємничий злочинець фігурує у газетних репортажах кримінальної хроніки і стає відомим мешканцям Британії:

“And there was nothing – how shall I put it – introduced into the shop. Nothing that was odd there – incongruous?”

“There was a railway guide,” said the inspector.

“A railway guide?”

“Yes. It was open and turned face downward on the counter. Looked as though someone had been looking up the trains from Andover. Either the old woman or a customer.”

“Did she sell that type of thing?”

The inspector shook his head.

“She sold penny timetables. This was a big one – kind of thing only Smith’s or a big stationer would keep.”

A light came into Poirot’s eyes. He leant forward. “A railway guide, you say. A Bradshaw – or an A.B.C.?”

A light came into the inspector’s eyes also.

«By the Lord,» he said. «It was an A.B.C.» [18].

“Королева детективного жанру “ майстерно залучає різноманітні нарративні стратегії, щоб підштовхнути читача на хибний шлях: зокрема прийом псевдоідентифікації (у випадку з невинною людиною на ім’я Mr. Alexander Bonaparte Cust), а згодом й прийом переідентифікації (розкриття мотиву вбивства та затримку справжнього злочинця на ім’я Mr. Franklin Clarke):

«Sir Carmichael Clarke was an immensely wealthy man. Who inherits his money? His wife, who is dying, has a life interest in it, and it then goes to his brother Franklin. ...

A.B.C. and Franklin Clarke were one and the same. The daring adventurous character, the roving life, the partiality for England that had showed itself, very faintly, in the jeer at foreigners. The attractive free and easy manner—nothing easier for him than to pick up a gift in a caf . The methodical tabular mind—he made a list here one day, ticked off over the headings A.B.C. – and finally, the boyish mind – mentioned by Lady Clarke and even shown by his taste in fiction – I have ascertained that there is a book in the library called The Railway Children by E. Nesbit. I had no further doubt in my own mind – A.B.C., the man who wrote the letters and committed the crimes, was Franklin Clarke.» [18].

Топоніми, що супроводжують імена персонажів, виконують у тексті повісті кілька функцій. По-перше, створюють ілюзію реальності, Усі топоніми мають характерну германську етимологію, містять специфічну ойконімічну або етнічно-культурну номінацію, що надає місцевості самобутній національний колорит. Наприклад: Andover (: містить ойконім over (від д.а. ofer – схил, гора); Bexhill (містить ойконім hall hill, -al, -all, -ale (д.а. halh) – вузька долина); Churston (походить від д. а. cyrice “церква” у Cercitona); Doncaster (від латинського castra “табір” [19].

По-друге, топоніми виконують свого роду роль “топологічної пастки”, обмежуючи територію діяльності вбивці центром у Лондоні (залізничний путівник із розкладом руху поїздів). По-третє, характеризують персонажів, підкреслюючи їх суто британське походження. Для острівного менталітету британців у разі виникнення сумнівів цілком природно звернути увагу на назву помешкання людини:

Elizabeth Barnard's parents lived in a minute bungalow, one of fifty or so recently run up by a speculative builder on the confines of the town.

The name of it was **Llandudno**...

"It is too creel. Oh, it is too cruel," cried Mrs. Barnard tearfully. "The cruelest thing that ever was, it is."

Her voice had a faintly sing-song intonation that I thought for a moment was foreign till I remembered the name on the gate and realized that the "effer wass" of her speech was in reality proof of her **Welsh origin** [18].

Слід звернути увагу ще й на той факт, що мова у повісті йде не про вищі, аристократичні верстви суспільства, а про людей середнього класу та працюючий люд Англії – ремісників, секретарш, офіціанток, покоївок, фермерів, тому Агата Крісті називає персонажів по іменах та прізвищах. Деякі антропоніми вказують на характер діяльності людини. Наприклад: Carter від середньоанглійського «cartere» "візник": Fraser – derived from fraser of the forest men, Origin –Scotland. Інші є відтопонімічними антропонімами (антропонім Mrs Marbury утворено з двох компонентів давньоанглійського походження «mere» – кобила и «burg» – фортеця, палац; обнесене стінами місто; Mr. Downes – від давньоанглійського dun "височина, пагорб, гора", inspector Glen від топоніма Glen (Лестершир) < кельт, (гельск. gleann, вал. glyn) "вузька долина, лощина" [19].

Характерні англійські імена та прізвища підкреслюють типовість, пересічність дійових осіб: "I had expected something fantastic—out of the way! The murder of an old woman who kept a little tobacco shop seemed, somehow, sordid and uninteresting" [18].

Система онімних номінацій персонажів ґрунтується на опозиції по вісі: "свій" – "чужий". Детектив Еркюль Пуаро – бельгієць, і має іноземне прізвище. Самі вбивства є свого рода викликом чужоземцю. Згадаємо, наприклад, коннотонім- апелятив у тексті першого, адресованого Пуаро, листа: "Let us see, **Mr. Clever Poirot**, just how clever you can be. Perhaps you'll find this nut too hard to crack." [18].

Агата Крісті наділила свого головного героя промовистим іронічним іменем Еркюль (Hercules – Геркулес або Геракл). На відміну від міфичного героя велич й сила Еркюля мають не фізичну, а психологічну природу. Аналітичний склад розуму та глибоке знання людської психіки забезпечують перемогу правосуддя. Письменниця залишається вірною принципам гуманізму, засудивши амбіції вбивці, нехтування ним людськими долями та життям. Її герой, детектив Пуаро, констатує той факт, що усім цим "суто англійським вбивствам" бракує суттєвої складової національного менталітету : шляхетності та здорового духу суперництва. Її герой виносить вирок вбивці:

"You chose me as a fairly well-known person, and a person who was sure to take the letters to the police – and also, **in your rather insular mind, you enjoyed scoring off a foreigner.**" «You unutterable little jackanapes of a foreigner!» cried Clarke, purple with rage. He has said quite enough,» said Poirot, and he added to Clarke: «**You are very full of an insular superiority, but for myself I consider your crime not an English crime at all – not aboveboard – not sporting –**"It was quite true. **It was abominable – not so much the murder of his brother – but the cruelty that condemned an unfortunate man to a living death. To catch a fox and put him in a box and never let him go. That is not le sport!**» [18].

Власні імена поряд із їх відсутністю, безіменністю. є одним із сюжетотвірних чинників художнього тексту. Ономастична інформація, яка передається через систему онімних та безонімних номінацій, включає не лише знання про місцевість, національне, класове коріння, соціальний стан людини (функція номінації, ідентифікації, диференціації), а й зовнішність, діяльність, якою займаються дійові особи, поведінку, оцінку вчинків персонажів (ілюзійністська функція. творення та характеристики образу).

Категорія імені/безіменності є універсальною категорією художнього тексту, яка визначає його нарративну стратегію, бере участь у реалізації авторської концепції світобачення, створює історичний, культурний фон текстових подій, наповнює його різнохарактерним образним змістом. Наявність або відсутність імені має ідейно-художню значущість і обумовлена художнім задумом автора.

Список використаних джерел

1. Бавин С. Гилберт Кит Честертон / С. Бавин // Бавин С. Зарубежный детектив XX века. – М.: Книжная палата, 1991. – С. 181–186.
2. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія / Л.О. Белей Л.О. // Проблеми теорії та історії. – Ужгород, 2002. – 175 с.
3. Бияк Н.Я. Особливості найменувань осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах 2004 року .: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 "Українська мова" / Н.Я. Бияк; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.: табл. – укр.

4. Боева Е.В. Онімна та безіменна системи у художньому тексті: На матеріалі драматургії О. Олеса / Е. В. Боева // Записки з ономастики . – Одеса; “Астропринт “, 2005 . – Вип.8 . – С.103-113 .
5. Бойко Л.Б. Антропоним как объект герменевтического толкования при переводе художественного текста [Текст] / Л.Б. Бойко // Когнитивно-прагматические аспекты лингвистических исследований. – Калининград: Калининградский государственный университет, 1999. – С. 30-34
6. Бучко Д. Проблемні питання української ономастичної термінології / Д. Бучко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2007. – Вип. 15. – С.356 -359.
7. Васильева Н.В. Собственное имя в мире текста (монография) / Н.В. Васильева. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 224 с.
8. Живоглядов А.А. Механизмы двойной референции в образовании культурных антропонимов и топонимов / А.А. Живоглядов // Материалы к серии “Народы и культуры”. – М., 1993. – Вып. XXV : Ономастика, – ч 1: Имя и культура. – С.12–207.
9. Калинин В.М. Литературная ономастика, или поэтика онама / В.М. Калинин – Донецк: Юго-Восток, 2002. – 408 с.
10. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика Ліни Костенко: монографія / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса: Астропринт, 2004. – 216 с.
11. Коржанова Ю.В., Можарова Т.М. Онімний простір поетичного тексту (на матеріалі поетичного тексту Бориса Олійника) / Ю.В. Коржанова, Т.М. Можарова // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2008. – Випуск 6/2008 (53). Частина 2. – С.78 – 82.
12. Литвин Л.В. Антропонімія художнього твору: функціонально-стилістичний аспект / Л.В. Литвин // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Київ, 2003. – Вип.10. – С. 49-54.
13. Магазаник Э. Б. Роль антропонима в построении художественного образа / Э.Б. Магазаник // Ономастика. – М., 1969. – С. 162-163.
14. Магазаник Э.Б. Ономапоэтика, или «говорящие имена» в литературе / Э.Б. Магазаник – Ташкент: Фан, 1978. – 146 с.
15. Полякова Н.А. Топология поэтической ономастики (На материале английской литературы): автореф. дис. на соискание ученой степени канд.филол.наук: спец.: 10.02.04 “Германские языки” / Н.А. Полякова. – М., 2009. – 26 с.
16. Суперанская А.В., Сталтмане В.Э., Подольская Н.В., Султанов А.Х. Теория и методика ономастических исследований / [А.В. Суперанская, В.Э. Сталтмане, Н.В. Подольская, А.Х. Султанов; отв.ред. А.П. Непокупный]. Изд.2-е, Л: Издательство ЛКИ, 2007.–266 с.
17. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте./ О.И. Фоянкова. – Л.: ЛГУ: 1990. – 103 с.
18. Christie Agatha The ABC Murders [Електронний ресурс] / Agatha Christie. – Режим доступу : <http://bookschest.com/files/2014/01/The-Abc-Murders-By-Agatha-Christie.pdf>
19. Cameron K. English place-names / K. Cameron. 2-nd ed. – L.: В. Т. Batsford LTD, 1963. – 256 p.
20. Lamping D. Der Name in der Erzählung. Zur Poetik des Personennamens / D. Lamping. – Bonn: Bouvier, 1983. – 135 p.
21. Niva W. “No-names” in Literature / W. Niva // Names. Journal of American names Society – 1064. – Vol.12, № 2. – P.39-51.

***Анотація.** У статті розглядається одна з актуальних проблеми літературної ономастики ХХІ ст.: аналізу функціонально-семантичних особливостей поетонімів у художньому тексті. Особлива увага приділяється текстовим функціям поетонімів у тексті класичного детективного роману. Дослідження проведено на матеріалі оригінального твору Агати Крісті “Вбивство за алфавітом”. Висвітлено своєрідність взаємодії онімних та безіменних номінацій як засобу характеротворення. Продемонстровано, яким чином застосування специфічних нарративних стратегій: а) текстова інтродукція антропоніма у обов’язковому супроводі з топонімом; б) принцип групування та система протиставлення персонажів ; в) використання прийому безіменності як анонімності, приховування імені – сприяють реалізації творчого задуму автора. Доведено здатність поетонімів виступати ознакою (маркером) жанрово-стилістичної приналежності літературно-художнього тексту.*

***Ключові слова:** літературна ономастика, поетонім, художній текст, текстова функція, онімна та безонімна номінація, анонімність.*

***Summary.** The article deals with the problem of literary onomastics. Its topicality and theoretical significance has been revealed and emphasized in numerous works of Ukrainian and foreign scholars (E.V. Magazanyk, V.M. Kalinkin, L.V. Litvin, O.V. Superanska, A.A. Zhyvoglyadov, O.I. Phonyakova, N.V. Vasilyeva, N.O. Polyakova, N.A. Vyuyak, L.O. Beley, D. Buchko, D. Lamping, W. Niva etc.*

In belle-letters texts poetonyms undergo semantic and functional changes. There are various classifications of their textual functions (N.V. Vasilyeva, V.M. Kalinkin, and D. Lamping). The scholars are not unanimous even about a final set of functions, because their regrouping and rearrangement depend on a certain literary trend and genre of a concrete literary work (Yu.V. Korzhanova, T.M. Mozharova, N.A. Polyakova).

In this article the focus is laid on textual functions of poetonyms in classical detective prose, namely: Agatha Christie's novel "The ABC Murders". The author uses specific narrative strategy of introducing characters in the text of the novel: anthroponyms in obligatory distribution with toponyms. Poetonyms render important onomastic information about the characters: national identity, class roots and social status alongside with the description of their appearance, lifestyle, education, habitual actions, moral and cultural beliefs etc. In full accordance with the genre tradition onoma – non-onoma interaction in the text is based on a certain principle: names of victims are grouped and contrasted to a nameless murderer. The anonymity of the latter is sustained by the author till the very end of the novel due to the use of special narrative techniques: the usage of a cryptonym ABC and its further application to the wrong person – another innocent victim of the murderer – Alexander Bonaparte Cust. Another opposition of names is based on the axes: "native" – "alien". The paradox lies in the fact that these "Midsomer Murders" (pure, exclusively English murders) lack something indispensable for the national mentality – the sporting spirit of an English gentleman. "England's grand dame of crime writing" sticks loyal to the traditions of British classic detective prose. Her favourite main character Hercule Poirot wins due to the work of his "grey cells": analytical mind and deep knowledge of human psychology. Poetonyms in the text take part in plot development. They perform nominative, identifying, differentiating and an illusion-creating function.

Key words: literary onomastics, poetonym, belle-letters text, textual function, onoma – non-onoma interaction, anonymity.

Отримано: 16.01.2015 р.

УДК 811.161.2'374"187/191"

Яремій М.Р.

ТРАДИЦІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ КІНЦЯ ХІХ СТ. – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ СЛОВНИКІВ М. ЛЕВЧЕНКА ТА М. УМАНЦЯ (КОМАРОВА) І А. СПІЛКИ)

Українська перекладна лексикографія, у якій зафіксовано лексику української та російської мов, розвивалася рівнобіжно з українською літературою та українською літературною мовою нового періоду, почавши від появи "Енеїди" І. Котляревського, додатком до якої був поданий список із 972 "сутоукраїнських слів, термінологічних висловів з обсягу української культури й чимало чужих слів, уживаних у ХVІІІ ст. на Україні" [5, 222]. Рік 1861-ий З. Кузеля вважав "особливо щасливим для української лексикографії", оскільки саме тоді вийшли друком цінні словники М. Закревського ("Словарь малороссійскихъ ідіомовъ") та К. Шейковського ("Опытъ южно-русскаго словаря") [5, 225]. Під останню чверть ХІХ – на початок ХХ ст. перекладних двомовних словників, упорядкованих за тогочасними методиками на багатому лексичному матеріалі, з'являлося дедалі більше. І хоч загальні риси переважної більшості словників тієї доби давно вже схарактеризовані в працях з історії української літературної мови, проте саме в наш час, у зв'язку з розвитком *діахронної лексикографії*, досвід українських словникарів кінця ХІХ – початку ХХ ст. привертає до себе дедалі більше уваги. Адже саме *діахронна лексикографія* забезпечує збереження культурної пам'яті народу-носія мови [3, 35].

У сучасних лексикографічних дослідженнях культурологічна проблематика є однією з провідних, оскільки нове покоління українських мовознавців усвідомлює, що "в межах окремої культури лексикографічні праці є чинником формування національної свідомості та самобутності, збереження мови народу, духовного збагачення нації. Вони відбивають специфіку лінгвоментальності, особливу конфігурацію смислів, накладену конкретною мовою на універсум. Словники фіксують культуру певного народу, але разом із тим постають її витвором" [8, 1]. Посилення такої комплексної культурної ролі словників української мови було зумовлене тим, що найвизначніші з них виходили друком тоді, коли українці ще не мали своєї національної держави.

Друга половина ХІХ та початок ХХ ст. були одним з найпродуктивніших періодів розвитку українського словникарства. У цей час підготовлено та видано близько 150 праць, серед яких були й двомовні словники, що виявляли рівноправність української мови з латинською, грець-

кою, німецькою, англійською, польською, російською, мадярською, й словники чужомовних слів в українській мові. У цей же час в Україні раніше, ніж в Росії та Білорусії, і майже одночасно з країнами Європи, починають опрацьовувати українську термінологію, розвивається українська термінографія, що засвідчувало високий професійний рівень української мовознавчої науки [11, 146–147]. І. Скиба стверджує, що “українська лексикографія кінця XIX ст., розв’язуючи важливі власне наукові й практичні проблеми, була водночас пройнята ідеями культурного народництва: метою було створення словника, який би містив усе лексичне багатство народної та літературної мови, що стало б показником високого рівня розвитку мови, яка на той час не мала умов безперешкодного функціонування на всій території свого поширення. Знакові праці – «Малоруско-німецький словар» Є. Желехівського, С. Недільського і «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка – відповідали зазначеним високим вимогам” [12, 1].

Українська мова цього періоду досягла високого рівня розвитку не тільки в художніх творах, але й у творах наукових, науково-популярних, літературно-критичних, у практиці перекладу, найбільше з російської мови, художньої і наукової літератури [1, 67]. Такий інтенсивний розвиток української мови, збагачення лексичного фонду літературної мови, усталенню в ній єдиних норм в цей період вимагало створення окремих перекладних словників.

Всі ці досягнення були б неможливі без праці лексикографів багатьох поколінь, що сформулювали традиції української лексикографії, з-поміж яких найважливішими були, по-перше, етичне використання досвіду попередників, а, по-друге, високі вимоги до власної праці. Видатний сучасний мовознавець, дослідник і видавець давніх лексикографічних пам’яток В. Німчук підкреслює, що особистість лексикографа, його людські й професійні риси мають великий вплив на якість словників: “Найкращі, найавторитетніші словники, переважно, скомпонували високоосвічені особи з доброю філологічною підготовкою найчастіше – фахівці-лінгвісти. Абсолютна їх більшість була обдарована тонким чуттям краси слова, семантики лексеми, фразеологізму. Вони з пошаною ставилися до попередників, глибоко поважали працю колег. Про це з давніх часів відкрито говорили вітчизняні та зарубіжні лексикографи” [10]. Про це писали у передмові до своїх словників лексикографи давньої доби – П. Беринда, Є. Славинецький, І. Максимович. Багато “прикладів саможертвовного ставлення до перевидання й доопрацювання чужих лексикографічних праць дає й нова доба, зокрема – й видання славнозвісного «Словаря української мови» на титульній сторінці якого скромно зазначено, що його редагував з додатком власних матеріалів Б. Грінченко” [10].

Сам Б. Грінченко вказав на такі праці своїх попередників, що прислужилися йому в укладанні “Словаря...”: А. Афанасьєва-Чужбинського “Словарь малорусскаго наречия” (1892 р.), І. Верхратського “Знадоби до словаря южнорусского” (1876 р.), “Словарець” приложений до книги “Про говір галицьких лемків” (1902 р.), “Початки до уложеня номенклатури термінології природописної, народної...” (1864 р.), Є. Желехівського і С. Недільського “Малоруско-німецький словар” (1886 р.), М. Закревського “Словарь малоросійськихъ ідіомовъ” (1861 р.), М. Левченка “Опытъ русско-украинскаго словаря” (1874 р.), К. Шейковського “Опытъ южно-рускаго словаря” (1861 – 1866 р.).

Запровадження в широкий науковий обіг максимальної кількості інформації з репертуару виданих лексикографічних праць вважають одним із першочергових завдань лексикографії як науки: “Особливо це важливо для українського словникарства, де велика кількість виданих у кінці XIX – першій половині XX ст. лексикографічних творів стали бібліографічною рідкістю. І хоча більша частина наявної у них інформації втратила свою цінність для широкого загалу, на наше глибоке переконання, вона абсолютно не втратила своєї наукової значущості для науковців різних галузей лінгвістики. У цих словниках законсервоване знання тодішніх учених, що були належними фахівцями у своїх галузях, та тогочасна українська лексика, частина якої сьогодні забута, але вона з успіхом може бути повернута у широкий вжиток” [6, 322].

Першим російсько-українським словником, що показав лексичне багатство української мови та її здатність бути літературною, став словник Михайла Левченка під назвою “Опытъ русско-украинскаго словаря” (Київ, 1874), (далі – *Словник Левченка*). Михайло Левченко був співробітником українського журналу “Основа”, де і з’явилися його перші публікації мовознавчого характеру. Відомі також його псевдоніми, під якими він друкувався: Лучинський Богуслав, Лучинський Болеслав, Незначний Борис [9, 2]. Робота над словником, матеріали до якого автор збирав з української народної мови та творів українських письменників, тривала понад десятиліття.

Реєстр словника налічує більш як 7 з половиною тис. російських слів [1, 97]. Словник складається з передмови, списку скорочень, словника власних імен, словника власних географічних назв та списку технічних помилок. У передмові до словника укладач пояснює, що дотримувалася принципу пояснення слів книжної російської мови українським наріччям “південноруської мови”, в деяких випадках – словами поліського і галицького наріччя. Такі слова у реєстрі словника мар-

ковані територіальними позначками. У словнику є приклади найпоширеніших назв рослин і тварин, подекуди з їх латинськими відповідниками. Нерідко зустрічаємо семантичну деталізацію при українських поняттях. Джерелами словника послужили попередні лексикографічні праці (М. Закревського, Ф. Піскунова, І. Носовича), твори українських письменників (І. Котляревського), літописи (С. Величка, Самовидця) та ін. Словник, за словами самого автора названий “опитом”, тому, що в ньому є чимало пропусків і неточностей [7, 1-4].

Праця М. Левченка була високо оцінена мовознавцями та діячами української культури. Б. Грінченко відзначив, що словник не претендує на науковість, але складений він знавцем мови, який дав матеріал високої якості [2, 16]. А. Кримський підкреслював, що *Словник Левченка*, хоч був і неповний, але “відслужив велику службу українцям” [4, 227]. Та попри вказані недоліки словника, він все ж таки, за оцінкою З. Кузелі, “совісно й із знанням зроблений .. і довго був єдиним добрим підручником до науки української лексики” [5, 593].

Та й не тільки до науки – *Словник Левченка* був прикладом та цінною підвалиною для укладання наступних перекладних словників. При укладанні словників ним послуговувалися Є. Желехівський, М. Уманець, Б. Грінченко. Та найповніше матеріал *Словника Левченка* відображено у “Російсько-українському словнику” М. Уманця і А. Спілки (далі – *Словник Уманця*), що був опублікований через 20 років по тому, як вийшов друком Левченків словник. У передмові М. Уманець писав: “Примір словаря Левченка не раз ставав в пригоді в таких працях, як переклади з російської мови, заохочував і бадьорив нас” [14, 5]. Саме словник *Словник Левченка* був основою, що її доповнювали своїм матеріалом М. Уманець і А. Спілка. Через кілька років додатків було значно більше, ніж сам словник, тому серед укладачів виникла ідея видання нового, повного перекладного російсько-українського словника. Такий словник вийшов друком у 1893 році у Львові під назвою “Словарь російсько-український” М. Уманця (Жомарова) та А. Спілки (колективний псевдонім одеських співпрацівників М. Уманця). Як уже відомо, у словнику близько 37 000 російських реєстрових слів, укладених за алфавітним порядком, а перекладна частина значно перевищує кількість російських словникових статей, бо до кожного російського реєстрового слова подається по кілька українських відповідників [13].

При зіставленні словникових статей двох досліджуваних словників вдалося виявити, що:

1) у *Словнику Уманця* знайшли місце цілі синонімічні ряди із української частини *Словника Левченка*. А також до його реєстру потрапила переважна більшість територіально маркованих слів із *Словника Левченка*. Проте, укладачі *Словника Уманця* територіальну позначку зберігають лише в поодиноких випадках, напр.:

<i>Словник Левченка</i>	<i>Словник Уманця</i>
Скорняк (кожевник) = чинбарь (Харк.), кушнір (лівоб.), гарбар (правоб.)	Скорняк = чинбарь (хар.), чинбар (прав.), кушнір (лів. С. З. Л.), гарбар (прав. С. З. Л.)
Каменщик = мурівшик, муляр (правоб.)	Каменщик = муляр (прав. С. Л.), мурівщик (С. Пав. З.)
Лимон = лимона, цитрина (правоб.)	Лимон (Citrus medica) = лимона, цитрина (прав., С. Л.)

2) у переважній більшості слів вказівка на територію поширення не збереглася авторами *Словника Уманця*, натомість знаходимо лише посилання на *Словник Левченка*:

<i>Словник Левченка</i>	<i>Словник Уманця</i>
Здоровяк = здоровець (Харк. г.), бецман, здоровило	Здоровяк = здоровило, здоровець, бецман (С. Л.)
Зеркало = дзеркало, верцадло (лівоб.), люстро, люстерко (правоб.), свічадо (старин. в сказке)	Зеркало = дзеркало, люстро, люстерко, верцадло, свічадо (С. Л.) – останнє слово здибалось мені тільки в одній казці, надрукованій в З[аписках] о Ю[жной] Р[уси] і у письменниці О. Пчілки
Изнуренный = зморений, заморений, спрацьований, висилений, (от болезни) – виснажений (Полт., Луб.)	Изнуренный = зморений, заморений, спрацьований, висилений, виснажений (С. Л.), трудний
Камень = камінь, (уменш.) – камінець, (увел.) – камінюка, (собир.) – каміння, каменюччя, каміняччя (Харк.), (мельничный) – жорен, (множ.) – жорна	Камень = камінь, здр. – камінець, камінчик, камінючка, поб. – камінюка, зб. – каміння, камінюччя, каміняччя (С. Л.)
Крестины = хрестини, (другой день крестин) – похрестини (Вол. г.)	Крестины = хрестини (самий обряд і гулянка, а на другий день гулянка) – похрестини (С. Л.)

Родной = рідний, кривний (Правоб.)	Родной = рідний, кривний (С. Л.)
Салотопня = салган (Херс.), сальня (Ворон.)	Салотопня = салган (С. Л.), сальня (С. Л.)
Солод = дрожжанка (Радам.), солод	Солод = солод, дрожжанка (С. Л.)

3) доволі часто у складі словникових статей *Словника Уманця* слова із *Словника Левченка* мають місце поряд із іншими словами, взятими з різних лексикографічних джерел:

<i>Словник Левченка</i>	<i>Словник Уманця</i>
Капризы = вередування, примхи, (затея) – витінки (Харк.)	Каприз, мн. капризы = вередування (С. Л.), привереды, примха, примхи (С. З. Л.), норови, брик, витребеньки (С. Аф. З.), витівки, витінки (С. Л.)
Ковер, коврик = килим, килимець (лівоб.), кобер, коберець (Вол., Овр.), (узкий) – коця (Харк.), верета, веретка (Под. г.) Слово это напоминает слав. <i>вретиче</i>	Ковёр = килим (С. З. Л.), коць (С. З.), ковер (С. З.), кобер (С. З. Л.), здр. – килимок, килимець, коберець (С. Л.), (з цупкої вовни) – верета, веретка
Крыжовник (раст.) = акгрус, веприна (Гал.)	Крыжовник = агрус (С. Ш.), агруст, агрест (укр.), верпина, веприна (гал.) С. Ан.
Лихорадка = трясця, лихоманка, пропасниця, поганка (Полт.), лихорадка, хиндя (правоб.)	Лихорадка, Ferbis = лихоманка (С. З.), трясця (С. З. Ш.), трясовиця, пропасниця, поганка, хиндя (Піс. С. Ш.)
Лезвие = лезо, гостріє (Полт.)	Лезвие = леза, лезво (С. Жел. Л.), гострій (Чайч.), гостріє (С. Л.), гостриця, жало
Полотенце = рушник, витральник, утирач (Полт., Лубен.)	Полотенце = рушник, ручник, утирало (С. Ш.), утирач (С. Л.)
Поток = струмок, струмень, стружок, течя, водотеча (Радам.), (шумящий) – бурчак (Радам.)	Поток = потік, течія (С. З. Л. Ш.), течя (С. Л. Ш.), течій, водотеча (С. Л.), струмок (С. Л. З.), струмень (С. Л.), (буркотливий) – бурчак (С. Аф. Л.)

4) нерідко у *Словнику Уманця* використано ілюстрації до слів, взяті із *Словника Левченка*:

<i>Словник Левченка</i>	<i>Словник Уманця</i>
Болезнь = недужати, недомагати, слабувати (Херс. Ан.), хорувати, боліти, хиріти, нездужати, недугувати; (чувствовать острую боль) – щеміти <i>Пучку порізав, да так щемить, що страх. Щемить моє серденько.</i>	Болезнь = боліти, недужати, нездужати, недугувати, хорувати, хворіти, слабувати, (про гострий біль) – щеміти <i>Пучку порізав, да так щемить, що страх (С. Л.). Щемить моє серденько (С. Л.).</i>
Необыкновенный = незвичайний, надзвичайний, несвіцький (Харк.) <i>З батька, діда, з прадіда не був я злодій – се несвіцький сором.</i>	Необыкновенный, необычайный, но = надзвичайний, незвичайний, но, несвіцький (С. З.) <i>З батька, діда, з прадіда не був я злодій – се несвіцький сором (С. Л.)</i>
Горизонт – обрій (Харк. г.) <i>Сонце сіло за обрій.</i>	Горизонт = обрій, видокруг, небозвод, кругогляд (Лев.), кругозір <i>Сонце сіло за обрій (С. Л.)</i>
Греметь = гриміти, гуркотіти, гримотіти, (3-е ед. ч. наст. вр.) – гримотить і гримоче, (начинать греметь) – нагримати <i>Ось перечасуймо лишень, бо й грим нагрима й дощ накрапа (Хар. г.)</i>	Греметь = гриміти, гримотіти, гримотати, гуркотіти, грюкотіти, (починати) – вигримляти, нагримати, (з далека) – стугоніти, туркотіти, (перестати) – відгриміти <i>Перечасуймо лишень, бо грим нагрима і дощ накрапа (С. Л.)</i>
Духовенство = духівництво, попівство (Київ, Васильк.), (духовного звання) – духовницького роду <i>Духовництво од Бога нам надане.</i>	Духовенство = духовенство, духовництво (С. Л.), духовні <i>Духовництво од Бога нам надане (С. Л.)</i>
Естественный (обыкновенный) = світовий (Хар.) <i>Що вплив чарку? Се ж світове.</i>	Естественный, но = світовий, природний, натуральний, звичайний, натурально, звичайно <i>Що вплив чарку? Се ж світове (С. Л.)</i>

Заведение (порядки, обычаи) – поведенція, заводки (Радом.), порядки <i>Тепер у нас такі заводки, щоб комини були цегляні.</i>	Заведение = звичай, поведенція, завод, порядки, заводки <i>Тепер у нас такі заводки, щоб комини були цегляні (С. Л.)</i>
Завидовать – завидувати, заздрувати (Хар.) <i>Заадрує на мою худобу.</i>	Завидовать = завидувати, заздрити, ся, заздрувати, заздрустити, поривати очі <i>Заадрує на мою худобу (С. Л.)</i>

Надзвичайно цікавими для дослідження у згаданих словниках є словникові статті, у яких слова супроводжуються семантичною деталізацією. Семантична деталізація подана, в переважній більшості, при іменниках, що називають предмети побуту і колориту українського народу. *Словник Уманця* містить чимало таких коментарів, взятих із *Словника Левченка*. Такі коментарі спостерігаємо при поняттях, що називають: а) предмети за якісною ознакою та за призначенням: рос. *доска* = укр. *дошка*, *половая д.* (в 1½ вершка завширшки, на поміст або стелю) – *мостина*, *планиця*, *стелина*, (в'япилена) – *тертиця*, (витесана) – *тес*, (½ вершкова) – *шальовка* (С. Л.), (трохи тонша вершка) – *безименка* (С. Л.), (для покрівлі, драна) – *драниця*, *дрань*, (випилена) – *гонт*, *гонт*, *гонта*, *гонта* (С. Л.), (спідня у возі) – *пустельниця*, *кухонная д.* = *стілниця*, (в гребні) – *днище*, (у вітрякових крилах) – *ланша*, (на котрій чоботар ріже ремінь) – *крамниця*; рос. смола = укр. *смола*, (*біла*) – *живиця*, *живичка* (С. Л.), (*на дратву*) – *шевська смола* (С. Л.), *вар*, (коло осі і коліс) – *коломазь* (С. Л.), (густа після перегону) – *пек*;

б) приміщення спеціального призначення: рос. хлев, хлевнишко, хлевушек = укр. *хлів*, *хлівець*, *хлівчик*, (без дверей) – *повітка*, (для волів) – *волівня*, *бичня* (С. Л.), (для гусей) – *гусятник*, (для корів) – *коровник*, (овечий) – *кошара* (С. Л.), (для свиней) – *свиношник*, *свинарник*, *свининець*, *куча* (С. Л.), (де одгодовують свиней на сало) – *саж*, (для телят) – *телятник*; рос. мельница = укр. млин, здр. млинок, млиночок, (водяная м.) – *млин*, *млинок*, *водяний млин*, (з наливним колесом) – *корчак*, (з підливним) – *підспідник*, *підсубійник*, (що робить тільки весною) – *вишняк* (С. Л.), (ветрена м.) – *вітряк*, *вітрячок*, (кращої конструкції) – *машина*, *підмашинок* (С. Л.), (железоковальная м.) – *гамарня* (С. Л.), (конная м.) – *топчак*, здр. *топчачок* (С. Л.), *тупчак*, *ступчак*, (кофейная м.) – *млинок*, (крупчатая м.) – *питель*, *крупчатка* (С. Л.), (де виробляють крупи) – *круподерня*, *драч* (С. Л.), (лесопильная, пильная м.) – *тартак*, *тертак*, *тартачок* (С. Л.), (пловучая м.) = *наплавний млин* (на Дніпрі), *плавак* (на Бузі), *пливак* (на Горині), *гончак* (на Сеймі) (С. Л.), (ручная м.) – *жорно*, *жорни*, (сукновальная м.) = *валюша* (С. Л.), *фалюша*;

в) назви осіб за родом та видом діяльності: рос. пастух, здр. пастушок = укр. *пастух*, здр. *пастушок*, *пастуша*, (овець) – *вівчар*, *чабан*, *гайдарь*, *ватажник*, здр. *вівчарик*, *чабанець*, (рогатої худоби) – *скотарь*, *стадник*, *гонщик*, (корів, телят тощо в череді) – *чередник*, *корівник*, (коней) – *стадник*, *табунищик* (С. Л.), (свиней) – *свинарь*, *свинопас* (С. Л.), (телят) – *телятник*, (кіз) – *козар*, (гусей) – *гусятник*, (коней в степу на ніч) – *конарь*, (старший чабан) – *отаман*, *лчман*, (молодший або помішник) – *підпасок*, *підпасач* (С. Л.), (старший гурта) – *гуртоправ* (С. Л.), (останні) – *гайдарь*, *гайдаї* (С. Л.), (кухар у чабанів) – *байбара*; рос. торговец = *купець* (С. Л.), (мануфактурним або дрібним крамом) – *крамарь* (С. Л.), *крамар*, (бакалією) – *бакалійник*, (олією) – *олійник*, (сіллю) – *соляр*, (свинями) – *кабанник*, (свитами) – *свитник*, (скотиною) – *пра-сол* (С. Л.), (полотном) – *полотенищик*, (в розноску) – *коробейник*, *варяг* (С. Л.), (що вимінює) – *рашевець*, *щетинник* (С. Л.), (краденим) – *шепотинник*;

г) збірні поняття: рос. стадо = *стадо*, (коней) – *табун*, (кобил з огирем) – *косяк* (С. Л.), (овець) – *отара* (С. Л.), *ватага*, (ягниць чимала) – *шматок*, (з баранами і ягнятами більше 1000) – *кирд* (С. Л.), (невеликих кітних овець) – *кирдик*, (обгодованих на сало) – *конара* (С. Л.), (невеличка отарка) – *кущанка*, (корів переважно дійних) – *череда*, *черідка* (С. Л.), *коровник*, (птиці) – *згряя*, *табун*, *табуночок*, *табунець*, (рогатої худоби) – *бичня*, (одгодованих на сало волів) – *згон* (С. Л.), (в 120 штук) – *гурт* (С. Л.), (свиней) – *стадо*, *череда*, *черідка*;

д) назви одягу: рос. шапка = укр. (переважно тепла, смушева гостроверха) – *шлик*, *шличок*, (повстяна) – *мегерка* (С. Л.), *яломок*, (з наушниками) – *малахай*, *капелюх* (С. Л.), (кудлата і висока) – *кучма* (С. Л.), (овеча) – *бира*, *бирка*, (чабанська) – *чабанка*, (сукняна) – *шоломок*, (обшита кабардою, у запорожців) – *кабардинка*, (з різками на взір конфедератки) – *рогачка*, (жидівська спідня) – *ярмулка*; рос. тулуп = *кожух* (С. Л.), *кожушина*, (критий) – *байбарак* (С. Л.), (короткий) – *кажанок* (С. Л.), (жіночий) – *кожушанка* (С. Л.).

Отже, на період кінця XIX – початку XX ст. українські словникарі мали можливість спиратися на великий емпіричний досвід попередніх періодів, завдяки якому виробилася одна із засадничих традицій української лексикографії – використання джерельної бази попередніх словників для укладання словників наступних. Лексикографи неодмінно і з пошаною згадували у передмовах до укладених ними словників праці своїх попередників. “Опытъ русско-украинского

словаря” Михайла Левченка послужив свого часу важливим джерелом для “Словаря російсько-українського” М. Уманця і А. Спілки, на що вказує і відповідна паспортизація словникового матеріалу, і структура словникових статей.

До *Словника Уманця* включено без змін цілі синонімічні ряди з української частини *Словника Левченка*, а також територіально марковану лексику. *Словник Левченка* і досі залишається цінним джерелом для вивчення таких принципових питань лексикографії, як розкриття в словниковій статті семантичної деталізації слів одного синонімічного ряду чи одного тематичного гнізда та роль елементів енциклопедичного опису в тлумаченні лексичного значення слова.

Список використаних джерел

1. Горещкий П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горещкий. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1963. – 243 с.
2. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1–4. – К., 1907–1909 (Перевидано фотоспособом. – К., 1958).
3. Демська О. Вступ до лексикографії: Навчальний посібник / Оріся Демська. К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2010. – 260 с.
4. Кримський А. Ю. Михайло Комар // А. Ю. Кримський. Твори в п’яти томах. – Т. 2: Художня проза, літературознавство і критика. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 591–613.
5. Кузеля З. Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва / Зенон Кузеля // Записки Наук. тов-ва ім. Т. Шевч. – Т. СІХІХ. – Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней. – 1962. – С. 217–235.
6. Кульчицький І. М. Лексикографічна база даних збірки М. Номиса “Українські приказки, прислів’я і таке інше” / І. М. Кульчицький, Н. Б. Осідач // Електронний ресурс / Режим доступу: Lviv Polytechnic National University Institutional Repository <http://ena.lp.edu.ua>
7. Левченко М. Опыт русско-украинского словаря. – К., 1874. – 188 с.
8. Лісна М. І. Українська перекладна лексикографія: проблеми безеквівалентності (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – Українська мова / Лісна Маріанна Ігорівна / Харківський національний університет ім. Н. В. Каразіна. – Харків, 2011. – 18 с.
9. Мрозек Г. Д. «Опытъ русско-украинского словаря» Михайла Левченка в колекції Музею книги і друкарства України / Г. Д. Мрозек // Електронний ресурс / Режим доступу: <http://vnam.org.ua/uk/704>.
10. Німчук В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію / В. Німчук // Українська мова. – 2012. – № 3; // Електронний ресурс / Режим доступу: <http://r2u.org.ua/node/270>
11. Полюга Л. Роль української лексикографії в утвердженні національної самобутності / Лев Полюга // Вісник Львівського ун-ту. Серія журналістики. – 2003. – Вип. 23. – С. 144–152.
12. Скиба І. Г. Регіональне та інтеррегіональне в українській лексикографії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – Українська мова / Скиба Ірина Геннадіївна / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2009. – 19 с.
13. Ткач Л., Яремій М. Російсько-український словник М. Уманця та А. Спілки в контексті свого часу / Л. Ткач, М. Яремій // Функціональна лінгвістика: сб. науч. работ / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А. Н. Рудяков. – № 2. Том № 2. – Симферополь, 2011. – С. 243–247.
14. Словарь російсько-український. Т. 1–4: А–Я / Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. – Львів, 1893–1898.

Анотація. На період кінця ХІХ – початку ХХ ст. українські словникарі мали можливість спиратися на великий емпіричний досвід попередніх періодів, завдяки якому виробилася одна із засадничих традицій української лексикографії – використання джерельної бази попередніх словників для укладання словників наступних. У сучасному українському мовознавстві особливої ваги набуває діахронна лексикографія, зокрема – й дослідження перекладних словників кінця ХІХ – початку ХХ ст. у зіставленні з лексикою сучасної української мови, а також – виявлення зв’язків між словниками, що належать до того самого періоду. “Опыт русско-украинского словаря” Михайла Левченка (1874 р.) послужив свого часу важливим джерелом для “Словаря російсько-українського” М. Уманця і А. Спілки (1893–1898 рр.), на що вказує і відповідна паспортизація словникового матеріалу, і структура словникових статей.

Ключові слова: українська лексикографія, перекладні російсько-українські словники кінця ХІХ – початку ХХ ст., Михайло Левченко, Михайло Уманець (Комаров), лексика з культурним компонентом змісту.

Summary. According to the many centenary history of the development of Ukrainian lexicography manage to form not only as a branch of linguistics, but primarily as a significant manifestation of the continuous cultural development of the Ukrainian people that even in stateless existence had great achievements not only in literature, folklore, art, but also in the lexicographical and translation affairs.

For the period of the late XIXth – early XXth centuries Ukrainian lexicographers had to rely on a large empirical experience of the preceding periods, thanks to which developed one of the basic traditions of Ukrainian lexicography – the usage of sources from earlier dictionaries for concluding these dictionaries. Even the lexicographers of the ancient times – P. Berynda, E. Slavynetsky, I. Maksymovych – certain and with respect mentioned in the preface to dictionaries concluded by them the writings of their predecessors. A prominent researcher of the history of Ukrainian literary language V. Nimchuk underlines that the new age presents many “examples of the selfsacrificial attitude for revision and republication of others lexicographical works”, one of which is the famous publication of the “Ukrainian Language Dictionary”, edited by B. Hrinchenko.

In the modern Ukrainian linguistics the significant importance is acquired by the diachronic lexicography, especially – and research of the translation dictionaries of the late XIXth – early XXth centuries, in comparison with the vocabulary of the modern Ukrainian language, and – establishing the relations between the dictionaries belonging to the same period.

“The experience of the Russian-Ukrainian dictionary” edited by M. Levchenko (1874) served in this time as a great source for the “Dictionary of the Russian-Ukrainian” by M. Umanets and A. Spilka (1893–1898), that confirms the corresponding certification of the vocabulary material and the structure of dictionary articles.

The dictionary by Umanets includes without changing the synonymous rows from the Ukrainian part of the dictionary by Levchenko and the geographical marked vocabulary. The dictionary by Levchenko is still a valuable source for the study of such fundamental issues of lexicography as explaining in the lexicographic article the semantic particularization of the words from the same synonymous rows or the same thematic family and the role of the encyclopedic description for the interpretation of lexical meaning of the word.

Key words: Ukrainian lexicography, translated Russian-Ukrainian dictionaries of the late XIXth – early XXth centuries. Michajlo Levchenko, Michajlo Umanets (Komarov) vocabulary of cultural component content.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 81'367(477)

Яцук О.В.

ЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАДИГМИ ПРОЧИТАННЯ ВІДОКРЕМЛЕНИХ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Особливого значення в процесах розбудови граматичного ладу сучасної української літературної мови набуває розгляд відокремлення як багатоаспектного синтаксичного явища, що спричинено, з одного боку, художнім текстотворенням, у якому найчастіше видозмінюються смисл мовних одиниць, збагачується їхня емоційно-оцінна семантика, модифікуються дериваційні можливості, з іншого боку, семантичним, комунікативним, стилістичним маркуванням цих мовних одиниць, а також “потребою особливого виділення, підкреслення окремих елементів смислу речення”, що “вводить до структури речень додаткові, супутні, предикативні відношення” [13, 301]. Зокрема, розглянуто питання функціональної взаємодії підрядних означальних речень і відокремлених атрибутивних, ад’єктивних та субстантивних зворотів із врахуванням модально-часових ознак основної предикативності речення (Т.С. Слободинська); напівпредикативної конструкції, вираженої дієприслівниковим комплексом, у формально-граматичному, семантико-синтаксичному та комунікативному аспектах (О.В. Кульбабська); функціонування непоширеного відокремленого означення, вираженого прикметником, у комунікативно-прагматичному аспекті структури речення (Е.Г. Ганиш); детермінантних комплікаторів (відокремлених додатків) (М.В. Будько); внутрішньої формально-синтаксичної організації дієприслівникових зворотів та параметрів їх функціонування у структурі простого ускладненого і складного речень (З.І. Комарова) тощо.

Загалом домінантними в сучасному синтаксисі української мови є такі парадигми дослідження відокремлених компонентів структури речення, як формально-граматична, семантико-синтаксична, комунікативна, функційно-стилістична, когнітивна.

Теоретичні основи опису відокремлених компонентів речення в названих парадигмах в українському мовознавстві представлені працями І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Грищенко, А.П. Загнітка, І.І. Слинька, М.І. Степаненка, М.Я. Плющ, А.К. Мойсієнка, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянської, М.В. Мірченка, К.Ф. Шульжука, Н.Л. Іваницької та інших дослідників.

У зарубіжному мовознавстві різні аспекти проблеми відокремлених одиниць реченневої структури розглянуто у працях П. Адамця, В. Граб'є, В.Г. Адмоні, Н.Д. Арутюнової, Н.Ю. Шведової, І.П. Сусова, Г.А. Золотової, С.І. Кокоріної, Є.В. Падучевої, О.І. Москальської, Г.В. Колшанського, Т.В. Шмельової, Є.В. Литвиненка, О.О. Каминіної, А.Ф. Прияткіної, М.А. Кормиліциної та інших лінгвістів.

Мета цієї статті – окреслити синтаксичні особливості відокремлених компонентів структури речення загалом, напівпредикативних апозитивних одиниць (далі – НАО) зокрема в семантико-синтаксичній та комунікативній парадигмах.

Визначальними для дослідження відокремлених компонентів речення в семантико-синтаксичній парадигмі є такі положення:

1) субстантивному відокремленому компоненту речення (“другорядний субстантивний присудок”, “напівпредикативний субстантивний зворот” (Є.М. Галкіна-Федорук, Н.Д. Арутюнова, Н.Ю. Шведова та ін.) властива напівпредикативність, завдяки чому він має потенційні можливості трансформуватися в підрядні означальні речення минулого чи теперішнього часу дійсного способу [10, 358–363; 4, 236; 9, 184];

2) “субстантивні звороти синтагматично й інтонаційно відчленовуються від пояснювального іменника (займенника) і можуть бути присудками” [10, 359];

3) субстантивні звороти можуть мати не тільки предикативно-характеризувальне значення, але й уточнювальне, тобто можуть бути семантичними суб'єктами [5, 65];

4) специфіка напівпредикативного субстантивного звороту зумовлена його семантичною місткістю, синкретизмом функцій, диференціація яких мотивована лексикою [5, 67].

З огляду на сказане, семантико-синтаксична парадигма спричинила виявлення здатності НАО утворювати пропозицію речення засобами вторинної предикації.

Позаяк для утворення пропозиційної моделі речення домінуючим є не стільки кількісний показник елементів, скільки власне спосіб їх поєднання, цілком закономірно можемо стверджувати, що НАО в корелятивній парі з означуваним компонентом (далі – ОК) утворює поліпропозиційність реченневої структури, додаткове повідомлення та містить вторинну предикацію.

За умови безпосереднього зв'язку НАО із підметом вона потенційно пов'язується із присудком, напр.: *Татко її, Юрко Магнер, волочиться світами...* (В. Кожелянко). Маємо такі пропозиції: *татко її волочиться світами* і *Юрко Магнер волочиться світами*, а також *татко її – це Юрко Магнер* (або *її татком є Юрко Магнер*). Тобто НАО виконує функцію як підмета, так і присудка, однак ці функції є семантичними, а не граматичними.

Якщо НАО співвідноситься із ОК, який виражений непрямым відмінком, пропозиційна модель буде охоплювати лише цих два компоненти; НАО становитиме другорядний присудок за умови вираження значення зовнішніх і внутрішніх ознак особи, роду діяльності, національності, родинних відносин, місця помешкання тощо, тобто семантичне значення самої синтаксичної одиниці зумовлює її синтаксичний характер, напр.: *А нам, земним істотам, дано збагнути жінку* (Ю. Винничук). У цьому прикладі пропозиційна модель така: *ми є земними істотами*; синтаксичний вияв НАО – вторинний присудок, вторинний підмет, зумовлений її семантичним значенням щодо ОК.

Визначальну семантико-синтаксичну функцію в структурі НАО виконує **апозитивема (Ар)** – субстантивний стрижневий компонент напівпредикативної апозитивної одиниці, який перебуває з означуваним компонентом у синтаксичному зв'язку напівпредикативності. Крім цього, між Ар та ОК встановлюється певний тип семантико-синтаксичних відношень, який за граматичними показниками співвідноситься із узгодженням та кореляцією.

Ар у структурі НАО виражена іменником або його субстантивним еквівалентом, ОК представлений, крім іменника та його субстантивного еквівалента, займенниковим словом та нерозкладним словосполученням, напр.: *Віктору здалося, що небо просякнуте зневагою і до перебожних, і до нього, нікчемного психопата* (С. Процюк) → *до нього – нікчемного психопата*; *...на мавзолі рівний серед рівних, легітимно і повноправно стоятиме вождь Української держави – Степан Бандера* (В. Кожелянко) → *вождь Української держави – Степан Бандера*. Безперечно, граматичні форми представлення ОК та Ар дублюються, однак їхнє морфологічне вираження не завжди збігається, що більш властиво узгодженню. На нашу думку, визначати тип синтаксичного зв'язку між ОК та Ар як кореляцію для ОК (іменник) ⇔ Ар (іменник) і як узгодження для ОК (займенникове слово, нерозкладне синтаксичне словосполучення) ⇔ Ар (іменник) є недоцільним, адже йдеться про один і той же компонент речення – напівпредикативну апозитивну одиницю як реченневу одиницю, а не словосполученневу.

Зважаючи на характер семантико-функціональної спроможності *Ap*, вираженої іменником, яка завдяки напівпредикативності може утворювати окрему синтаксичну одиницю, що здатна бути кваліфікатором, характеристичним означуваним компонентом, ми виділяємо ще один тип – апозитивні відношення, які функціонують між ОК та НАО. Ці відношення, порівняно із таким же типом відношень у словосполученні, мають певні відмінності, зокрема такі:

ОК займає у структурі базового речення позицію суб'єкта чи об'єкта;

ОК виражається не лише іменником, але й займенниковим словом та нерозкладним словосполученням, які по-різному визначають семантико-синтаксичні значення НАО;

НАО зумовлює семантичну конденсацію, поліпропозитивність, поліситуативність, що відрізняє її від т. з. прикладки.

Отже, **апозитивні відношення** – це різновид семантико-синтаксичних відношень (певних значеннєвих відношень) між поєднаними підрядним опосередкованим зв'язком означуваним компонентом, вираженим іменником, займенниковим словом, нерозкладним словосполученням, та апозитивом, вираженою субстантивним словом, зумовлені синтаксичною позицією (кореляцією) означуваного компонента та апозитивами.

Зважаючи на отримані синтаксичні факти про напівпредикативний субстантивний апозитивний компонент реченнєвої структури, формулюємо таке визначення: **напівпредикативна апозитивна одиниця** – це пропозитивний вторинний компонент реченнєвої структури, який становить семантико-синтаксичну самостійність, зумовлений апозитивними семантико-синтаксичними відношеннями та семантичною і граматичною валентністю стрижневого субстантивного компонента – апозитивами.

Семантико-синтаксичний аспект синтаксису не вичерпує усіх виявів функціонування одиниць мови. Водночас активно розвивається комунікативний, який спрямований на вивчення власне-мовленнєвих засобів, функцій мовних одиниць.

Становлення парадигми відокремлених членів речення тісно пов'язане із поняттям “синтагма”, яка в сучасному мовознавстві має два значення: 1) “сполучення або злиття двох суміжних мовних одиниць будь-якого рівня, розташованих у певній лінійній послідовності в мовному потоці”; 2) “ритмо-інтонаційна єдність, мовленнєвий такт, що складається з одного чи кількох слів, об'єднаних у смислово та інтонаційному відношенні” [12, 544–545].

Утім окресленню цих визначень передували дослідження мовознавців починаючи ще із XVI століття [2, 184].

Значний внесок у розгляд питання про синтагму зробив Л.В. Щерба. Мовознавець, зокрема, обґрунтував такі положення: синтагма – синтаксичне й семантичне поняття; синтагми утворюються в мовленні для позначення складних понять, які виникають у процесі мислення й відображають дійсність; синтагми наповнюються конкретним смисловим змістом у контексті мовлення; смисл синтагми залежить від смислу цілого речення, контексту; синтагма – найпростіша смислова одиниця; синтагма – активна категорія стилістичного синтаксису [2, 211–212].

Означені характеристики синтагми як синтаксично-комунікативної одиниці в подальшому розвитку мовознавчої науки зіставив із синтаксичними ознаками відокремлених компонентів речення російський мовознавець О.М. Пешковський. Науковець обґрунтував теорію про те, що інтонація і ритм в оформленні відокремлених членів речення мають основне значення, тобто граматичне. Крім цього, учений вказав на роль логічного наголосу в реченні з відокремленими членами і в реченні без них [14, 265]. Наводячи приклади речень із відокремленими компонентами, лінгвіст витлумачує їх як синтагматичні утворення.

Окрім цього, варто зауважити, що О.М. Пешковський використовує поняття “напівпредикативний зв'язок” для позначення особливого орудного відмінка, близького до предикативного [15, 244].

Згодом термін “напівпредикативний зв'язок” буде активного використано в семантико-синтаксичній парадигмі простого речення на позначення саме іменникового, дієприкметникового та дієприслівникового зворотів.

У монографії за загальною редакцією І.К. Білодіда “Сучасна українська літературна мова” описано відокремлені члени речення як один із виявів синтагматичного членування [11, 483–504]. Автор цього розділу академік О.С. Мельничук зазначає, що питання про відокремлені члени речення повністю належить до розділу про синтагматичне членування на тій підставі, що кожен відокремлений компонент виконує певну роль у його (реченнєвому) синтагматичному членуванні [11, 484].

Відокремлене означення, зазначає О. С. Мельничук, виділяють в окрему синтагму, співвідносно або й неспіввідносно з тією, до якої належить означуване. Невідокремлене вживання означення завжди є вживанням його лише як складової частини синтагми, до якої входить і означуване [11, 485]. Тобто відокремлене означення має певну самостійність, вступає в корелятивні

відношення із ОК, який надає йому певних відтінків обставинних та додаткових значень. Крім цього, ця синтаксична одиниця є зв'язаною синтагмою.

Ті ж ознаки, що й відокремлене означення, властиві відокремленій прикладці. Відмінність лише в тому, що прикладка представлена іменником і є додатковою синтагмою щодо тієї основної, яка містить означуваний іменник [11, 492–493]. Загалом відокремлена прикладка представлена зв'язаною синтагмою та однорідними зв'язаними синтагмами [11, с. 493].

На відміну від означень і прикладок, наголошує мовознавець, відокремлені обставини рідко утворюють зв'язані синтагми. Цим компонентам речення властиво виражати функцію уточнення та мати приєднувальний характер. Якщо для означення і прикладки, що зазнають відокремлення, важливим є їхня позиція щодо означуваного елемента, то для обставин важливим є їхнє морфологічне вираження.

Додатки при відокремленні супроводжуються такими засобами, як підрядні сполучники, усталені сполучення слів, прийменники.

Таким чином, співвідношення відокремлених членів речення із інтонаційно-смысловими єдностями свідчить про те, що цим синтаксичним одиницям властива самостійність у синтаксичній номінації, опосередкований зв'язок із основним центром речення через означуваний компонент, а також семантичні відтінки значень. Названі риси відокремлених членів речення закріпились за ними історично в процесі формування української мови. Синтагми, утворені із відокремлених членів речення, становлять окремі одиниці поряд із тими синтагмами, які представлені предикативним центром або групою підмета чи групою присудка [7, 265].

Зв'язок синтагми із відокремленими членами речення довів й Є.В. Кротевич, назвавши зв'язок відокремлених членів речення із означуваним компонентом напівпредикативним [2, 240]. Зауважимо, що мовознавець термін О.М. Пешковського використав за належним йому функціональним призначенням.

Отже, вчення про синтагму зумовило появу та запровадження терміна на позначення відокремлених компонентів структури речення, а також збагатило комунікативну парадигму відомостями про ознаки зазначених одиниць у мовленнєвому аспекті.

Подальші дослідження відокремлених компонентів структури речення в когнітивній та функційно-стилістичній парадигмах дадуть змогу виявити зв'язок цих мовних одиниць із дійсністю, семантичну типологію, їхні засоби увиразнення та функції.

Список використаних джерел

1. Винничук Ю. Мальва Ланда : [роман] / Юрій Винничук. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2003. – 540 с. – (Першотвір).
2. Виноградов В. В. Понятие синтагмы в синтаксисе русского языка (критический обзор теорий и задачи синтагматического изучения русского языка) / В. В. Виноградов // Вопросы синтаксиса современного русского языка / [под ред. В. В. Виноградова]. – М. : Государственное учебно-педагогическое изд-во министерства просвещения РСФСР, 1950. – С. 183–256.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
4. Грабье В. О полупредикативной конструкции и второстепенной предикации / В. Грабье // Языкознание в Чехословакии : сборник статей. 1956–1974 / [под ред. А. Г. Широковой]. – М. : Прогресс, 1978. – С. 232–254.
5. Камынина А. А. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения / А. А. Камынина. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 102 с.
6. Кожелянко В. Дефіляда в Москві : [роман] / Василь Кожелянко // Сучасність. – 1998. – № 11. – С. 9–56; № 12. – С. 6–38.
7. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / Мельничук О. С. – К. : Наукова думка, 1966. – 324 с.
8. Процюк С. Тотем : [роман] / Степан Процюк // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 178. – С. 3–67; № 179 – 181. – С. 34–95.
9. Русская грамматика : В 2 т. – Т. 2: Синтаксис / Н. Ю. Шведова (гл. ред.), Н. Д. Арутюнова, А.В. Бондарко и др. – М. : Наука, 1980. – 784 с.
10. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. : [навч. посібник]. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. акад. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1972. – 515 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

13. Украинская грамматика / [Городенская К. Г., Грищенко А. П., Жовтобрюх М. А., Русановский В. М.]. – К. : Наукова думка, 1986. – 360 с.
14. Чернышов В. И. Учении об “обособлении” второстепенных членов предложения в трудах А. М. Пешковской и его последователей / В. И. Чернышов // Чернышов В. И. Избранные труды в 2-х т. / [сост. А. М. Иорданский, В. Г. Костомаров, И. Ф. Протченко ; вступ. ст. акад. В. В. Виноградова]. – Т. 1. – М. : Просвещение, 1970. – С. 260–274.
15. Шатух М. Г. Уточняющие члены предложения в современном русском языке / М. Г. Шатух // Вопросы языкознания (Львовск. гос. ун-т им. И. Франко. Каф. рус. яз. и общ. языкозн.). – Кн. 2. – Львов : Изд-во Львовского ун-та, 1956. – С. 19–32.

Анотація. У статті окреслено особливості дослідження відокремлених компонентів структури речення загалом, напівпредикативних апозитивних одиниць зокрема в семантико-синтаксичній та комунікативній парадигмах.

Ключові слова: відокремлені компоненти, семантико-синтаксична парадигма, комунікативна парадигма, напівпредикативна апозитивна одиниця, синтагма.

Summary. Dangling is a complex syntactic aspect which is caused by the peculiarities of the fictional text as well as by semantic, communicative, stylistic markings of these language units. In the modern syntax of the Ukrainian language there are such paradigms of the research of dangling components in a sentence structure as formal-grammatical, semantic-syntactic, communicative, functional-stylistic and cognitive. The given article deals with the peculiarities of the research of dangling components in a sentence structure in general, and with halfpredicative appositive units in semantic-syntactic and communicative paradigms in particular.

Thus the article reveals the following things: the status of the syntactic units under study in semantic-syntactic paradigm is provided; syntactic nature of halfpredicative appositive units in the context of the theory of the secondary predication is given; the definitions of such terms as *apozytyveta* and halfpredicative appositive unit are listed; the type of semantic-syntactic relations between the *determinatum* and *apozytyveta* (the core element in the halfpredicative appositive unit) is defined.

Moreover, the status of the dangling components of a sentence structure in a communicative paradigm is described. It is found out that the named syntactic units are related with syntagmas which are formed in the speech process to name complex notions that appear in the thinking process and reflect the reality; syntagmas gain the definite meaning in the speech context; the meaning of the syntagma depends on the meaning of the whole sentence, the context.

Furthermore, it is found out that the studying of syntagma resulted in the introduction of the term to define the dangling components in a sentence structure. It has also enriched the communicative paradigm with the information about the features of the mentioned units in the communicative aspect.

Key words: dangling components, semantic-syntactic paradigm, communicative paradigm, halfpredicative appositive unit, syntagma.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 811.161.2'373.7

Яцьків М.Ю.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ В РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ «ВІЧНИК»

У сучасному мовознавстві об'єктом наукових досліджень все частіше стає фразеологія. Вчені активно вивчають народну фразеологію, фразеологію художньої мови та значну увагу мовознавців привертає діалектна фразеологія.

Здавня фразеологізми вважаються одним із найяскравіших та найвиразніших мовних знаків. Маючи в собі значну кількість експресії, вони виступають потужним засобом підсилення зображуваного у певному тексті.

У наукових працях лінгвістів останніх років чітко визначилося коло лінгвокультурологічних питань, серед яких найчастіше виділяються: мовна картина світу, що складається з фразеологічної картини світу, пареміологічної картини світу, культурні лакуни, національно-культурний компонент значення, культурна конотація, «мовна пам'ять», традиції мовленнєвої поведінки, фразеологізми як знаки культури та ін. Лінгвокультурологічний аналіз виявляє здатність знаків

відображати сучасну культуру самосвідомість народу, яка розглядається як основа його матеріальності. [2, 208–211].

Актуальність нашого дослідження спричинена вагомістю і недостатньою розробкою в українській лінгвістиці питань, пов'язаних із вивченням індивідуально-авторського фразеовживання, посиленням в україністиці інтересу до діалектної (ареальної) фразеології української мови, а також відсутністю ґрунтовних досліджень, присвячених вивченню художньої мови закарпато-українських прозаїків. Нині немає ґрунтового дослідження мови та індивідуального стилю М. Дочинця на фразеологічному рівні.

Мета дослідження полягає у здійсненні різнобічного аналізу фразеологічного багатства роману закарпатоукраїнського письменника М. Дочинця «Вічник», відтворення фразеологічної картини світу у романі та виявленні особливостей використання фразеологічних одиниць в індивідуальному стилі закарпатоукраїнського письменника.

Для реалізації поставленої мети плануємо розв'язати наступні завдання:

- опрацювати відповідні теоретичні джерела, що стосуються фразеології загалом, діалектної фразеології, а також присвячені дослідженню фразеологізмів у художніх творах та індивідуально-авторському фразеовживанню;
- зафіксувати фразеологічне багатство роману М. Дочинця «Вічник»;
- докладно проаналізувати фразеологічний матеріал, виявлений у романі Мирослава Дочинця «Вічник», визначивши семантичні групи фразеологізмів.

Дослідники вважають, що фразеологізми – це знаки мовної культури. Наприклад, О. Галинська [4, 72] розглядає фразеологізми як особливі мовні знаки, як засоби зберігання і передачі культурної інформації. Науковець зазначає, що лінгвокультурологічний напрям у фразеології досліджує взаємодію мови і культури крізь призму культурно-національної свідомості та її фразеологічної презентації (Н. Брагіна, В. Телія). Лінгвокультурологія, на думку В. Маслової, зосереджена на дослідженні взаємодії мови, яка виступає транслятором культурної інформації, культури з її установками і преференціями, та людини, що створює цю культуру, користуючись мовою. В. Маслова розглядає фразеологізми як тексти, що зберігають культурну інформацію [10, 75]. У розумінні М. Алефіренка, сучасна лінгвокультурологія вивчає: а) способи і засоби представлення в мові об'єктів культури; б) особливості представлення в мові менталітету того чи іншого народу; в) закономірності відображення в семантиці мовних одиниць цілісно-сміслових категорій культури [1, 29].

На думку багатьох дослідників, саме в мові втілюється історична пам'ять народу, мова відображає як культурний, так і мовний досвід народу. Лінгвокультурологічні дослідження на матеріалі фразеології допомагають нам уявити духовні цінності, витворені окремими етносами протягом тисячоліть. Фразеологія – це «дзеркало, в якому лінгвокультурне суспільство ідентифікує своє національне самоусвідомлення» [15, 104].

Проблематиці «мова (фразеологія) і національна культура» присвячені роботи багатьох дослідників. Зокрема, це праці Т. Григоренко, Л. Даниленко, С. Денисенко, В. Жайворонка, В. Ковалюка, Н. Мазур, Ф. Медведєва, Л. Мельник, Л. Скрипник, Д. Ужченка, В. Ужченка та інших. Особливо цінними для науковців є фразеологізми, що відбивають народні традиції, обряди та звичаї того чи іншого народу, історичні факти його життя [5, 77].

На думку Л. Савченко, фразеологія – це відбиток картин реальності, у якій містяться фрагменти культури, історії, етнографії, психології, світогляду, релігії, менталітету, відтворюється національний характер народу, це своєрідний зразок ретельного та пильного кодування його духовної культури [12, 522].

Місце фразеологічних одиниць у мові окремих письменників, певних літературних жанрів та стилів досліджували у своїх працях багато українських мовознавців, а саме: А. Авксент'єв, Л. Булаховський, Н. Бабич, О. Демська-Кульчицька, Л. Добржанська, Ф. Медведєв, П. Плющ, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін. Однак актуальними продовжують залишатися проблеми, пов'язані з вивченням індивідуально-авторського фразеовживання.

Індивідуально-художній стиль письменника становить систему мовних засобів, яка постає в результаті відбору і творчого використання насамперед лексичних реалій національної мови не тільки для вираження певного змісту, але й для естетичного впливу читача. Категорія індивідуального формується сукупністю мовних одиниць, які мають значне смислове навантаження (культурологічне, історіософське, філософське тощо), зумовлене контекстним оточенням, сюжетними лініями, емоційно-експресивним наповненням. До таких одиниць належать фразеологізми [11, 312].

Саме через призму авторського художньо-образного світобачення виступають фразеологізми в художніх текстах. Вони є органічним елементом у мові творів. Стійкі звороти – активний образотворчий чинник авторської оповіді. Через них письменник передає ставлення до зображуваних

подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів. За допомогою фразеологізмів краще розкриваються читачеві внутрішній світ, настрої, світогляд персонажів тощо. Стилістичне використання фразеологізмів письменниками – творчий процес. Фразеологізми в художніх текстах – одне з невичерпних джерел посилення експресивності, поглиблення логізації викладу, тому вони набувають особливої естетичної значущості [7, 40].

Вивчення діалектної фразеології є актуальним, оскільки вона є «засобом відображення в мові національної специфіки, носієм елементів, що у значній різноманітності і повноті характеризують етнічну картину світу» [9, 52].

Мирослав Дочинець – закарпатськоукраїнський письменник і журналіст, член асоціації українських письменників із 2003 року. М. Ісак зазначає, що слово у Мирослава Дочинця – як глина у майстерного гончаря чи скульптора – він ліпить із нього жбан нашої уяви, формує плоть нашої генетичної пам'яті. У його оповідь поринаєш немов у бездонне гірське озеро із прозоро-синьою живильною водою, ніби плывеш у самому небі: на якійсь із сторінок настає відчуття, немовби хочеш вдихнути чого-небудь іншого, рідшого – настільки перенасиченим, щільним на самому початку є опис карпатської Природи. Здається, що ти нею переповнений по вінця, а відірватися несила, як спекотної пори від студеної, що пронизує до зубних нервів, води з лісової криниці [8].

«Вічник» – книжка про все, що довкола нас: про ліс, про воду, про звірів, про людську душу, про Бога. Про те, як розуміти живе і мертве, як бути частиною Всесвіту. А головне – це книжка про нас самих, про пошук себе і пошук гармонії в собі, про співжиття у природі і поміж людей, про великі й непроминальні цінності [3].

С. Сверстюк зазначає: «Від «Вічника» віє чистим вітром з гір. Це більше ніж література. Там є та глибина справжність. Більшість людей зацікавилось головним героєм як цілителем. Світ хворий і хоче зустріти свого доброго лікаря. Це роман, який вчить і який дає образ людини, що вчиться все життя» [13, 4].

У нашій науковій розвідці досліджуємо найбільш репрезентативні семантичні групи фразем із зазначеного твору М. Дочинця.

1. Фізичний, фізично-емоційний стан особи: *спливати розумом* – ‘збожеволіти’. Письменник трансформував літературний фразеологізм, надавши йому експресивності та нового значення. Пор.: «*спливати (спадати) / сплисти (спасати, спливати) на ум (на розум)*» – несподівано з'являтися, виникати у когось-небудь у думці, у думках (переважно про недобрі наміри, бажання і т. ін.) [14, 682]. Наприклад: *Якби хто уздрів мене, то гадав би, що я сплив розумом* [6, 65].

2. Діяльність особи чи неособи в її стосунках з будь-ким, будь-чим: *звести на пси* – ‘занепасти когось-небудь’. Фразеологізм зазнав певної авторської трансформації для підсилення виразності контексту. Пор.: «*зійти (перевестися) на пси*» – ‘поступово втратити свою силу, значення; втратити свої риси, характерні якості; занепасти’ [14, 264]. Наприклад: *Сю дорогу в непролазних хащах били ще даки, наші пращури з голубими очима й войовничими серцями, котрі потім звели на пси Римську імперію...* [6, 20].

3. Дії, вчинки, поведінка людини: *дати ногам знати* – ‘тікати, швидко бігти, уникаючи якоїсь небезпеки’ [14, 177]. Трансформований фразеологізм. Пор.: «*давати/дати волю ногам*». Наприклад: *Скочив у ялиновий гущавник – і дай ногам знати! Ачей. В імлі не поцілять* [6, 9].

4. Властивості, якості людини: *твердий, як зерня* – ‘сильна здорова людина’. Власне авторський фразеологізм Наприклад: *Се тобі за роботу, – сказав дідо з теплілими очима. – Держи його при собі, будеш твердим, як зерня* [6, 60].

5. Стан предмета, явища: *рум'яний, як життя паляниця* – ‘гаряча розпечена каструля’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *Довбня всередині вигоріла, а горнець лишився рум'яний, як життя паляниця* [6, 51].

6. Негативна характеристика осіб: *чортоватий норв* – ‘примхливий, капризний, непокірливий, упертий (про особу)’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *А норв мав чортоватий, що й прозвали його Драгом. По-румунськи се означає чорт* [6, 20].

7. Позитивна характеристика осіб: *носити мудрість, як квітка запах* – про розумну людину. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *На дорозі, котрою поважний Джордже ввів мене в свій зелений світ, я впав на коліна і подякував землі, що недавно прийняла сього небуденного мужа, котрий носив мудрість, як квітка запах* [6, 162–163].

8. Характеристика особи за приналежністю до когось, чогось: *добра літра польської крові колобродить* – ‘характеристика особи за її спорідненістю з іншою національністю’. Автор зображує поляків як рішучих (жорстоких) людей, які не піддаються сумнівам. Наприклад: *Сі не вб'ють, бо ми полонені зі зброєю в чесному бою. А зроблять то поляки. Лиш-но ступимо на їх землю. Ті панькатися не будуть. Я їх знаю – в самого добра літра польської крові колобродить* [6, 8].

9. Характеристика неособи за місцем розташування, видом діяльності – *зелений університет карпатського Марамороша* – ‘місцевість де росте багато цілющих трав, вивчивши їх влас-

тивості можна лікувати багато людських недуг (Мараморош – історична жупа в північно-західній частині колишнього Угорського королівства. Українська назва – Мармарощина. Нині його територія розділена між Закарпатською областю України та повітом Марамуреш Румунії). Індивідуально-авторський фразеологізм. Наприклад: ... *Той дивовижний чоловік увів мене в живу казку, відкрив переді мною зелений університет карпатського Марамороша* [6, 134].

10. Місце: *отчі чертоги* – ‘рідний край’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: «*Наче сон вернув мене в отчі чертоги*» [6, 155].

11. Позначення мовленнєвої діяльності: *сказати, як відтяти* – ‘дуже гостро, категорично’ [14, 106]. Аналогія до літературного: «*як (мов, ніби і т. ін.) відрубати*», зі сл. сказати. Наприклад: *Буде! – сказав, як відтять, сотник*. – *Живи й за нас, хлопче...* [6, 9–10].

12. Назви абстрактних понять: *десниця Бога* – ‘права рука Бога (рука Бога, яка завжди оберегає)’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *Де греки, там десниця Бога* [6, 245].

13. Зовнішній вигляд: *станом, як арфа* – ‘витончена струнка особа’. Власне авторський фразеологізм. М. Дочинець влучно використав фразеологізм для характеристики героїні роману (арфа – один із найстародавніших музичних інструментів людства із вертикально натягнутими струнами на дерев’яній рамі трикутної форми) Наприклад: *Жінка з іскристим оксамитом в очах, лискучим волоссям і розкішним, як арфа, станом* [6, 243].

14. Спосіб дії: *крутитися, як веретено* – ‘що-небудь робити не зупиняючись, ні на хвилинку’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: ... *Між нами крутилася, як веретено, баба. Така ж суха і чорна* [6, 17].

15. Позначення мисленнєвої діяльності: *проварювати думки* – ‘думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв’язання якихось проблем’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *Голова проварювала думки*» [6, 44].

16. Трудова діяльність: *горіти у роботі* – ‘напружено безупинно працювати’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *Все довкола горіло, і я горів у роботі*. *Не гайнував часу на приготування їжі. Бо тут було і так наїдно* [6, 119].

17. Лайливі слова, прокльони: *з’їли би’го воші* – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. Власне авторський фразеологізм побудований на народнорозмовній мові закарпатського говору. Наприклад: *А, песся кров! З’їли би’го воші!* – *кляв Ружічку*. – *Хочеш, я спущу’му кишки?* [6, 109].

18. Кількість: *криничок, як намистин* – ‘багато’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *Провздожж моєї тропи до лісу я поклав п’ять криничок, як намистин* [6, 131].

19. Природні явища: *гаряча паляниця* – ‘сонце’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *Гаряча паляниця, як із потайної черіні, випливала на небесний горб, наливала живлющою ясністю чашу межигір’я* [6, 116].

20. Позначення спостережливості, уважності, пильності: *нагострити око* – ‘хтось добре бачить; спостережливий, пильний і т. ін.’ [14, 463]. Пор.: «*гостре око*». Наприклад: *В скальних видовбах вили гнізда горлиці. За день я міг поцілити двох-трьох, а з часом нагострив око ще ліпше* [6, 52].

21. Позначення працьовитості: *пан своїм рукам* – ‘вміти все добре робити’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *Дідо заздро скалив на неї око: «Не земля таке родить, а руки. Видиш, неборе, що годен учинити чоловік, котрий пан своїм рукам. Учися! Ремесло не коромисло, плече не давить»* [6, 71].

22. Місце людини у суспільстві: *відрубне життя* – ‘жити самому далеко від людей’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *Так я відкрив у хащі ще зо п’ять ройових гнізд, з яких підсолоджував собі відрубне життя* [6, 82].

23. Позначення спорідненості між людьми: *студений отець* – ‘рідний (біологічний) батько, який не виховує свою дитину’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *Гадаю, такої смакоти не знав і пан Драг. Той, що у Відні, студений мій отець* [6, 98].

24. Стан особи, що характеризується зовнішніми проявами: *обсмалений, як циганський казан* – ‘сильно згоріти на сонці; мати сонячні опіки’. Власне авторський фразеологізм. Наприклад: *З одного боку, се було добре – рани припеклися, обійшлося без зараження. А з другого – я був обсмалений, як циганський казан* [6, 129].

Світоглядні позиції й національна специфіка творчості митця значною мірою розкривається через мову його творів. Твори М. Дочинця позначені особливим взаємозв’язком мови та світобаченням письменника.

У романі «Вічник» Мирослава Дочинця ми зафіксували понад триста п’ятдесят фразеологізмів. Семантичні групи за кількістю одиниць різні, найбільші з них: діяльність особи чи неособи в її стосунках з будь-ким, будь-чим; фізичний, емоційно-фізичний стан особи. З цього випливає, що автор з великою увагою ставиться до відтворення людських стосунків та емоційного й фізичного стану

людини. Він намагався якнайповніше розкрити всю палітру почуттів та стосунків між людьми. Мирослава Дочинця цікавив не тільки зовнішній бік, вигляд людини, а й внутрішній світ героїв.

Мирослав Дочинець робить неоціненний внесок у розбудову закарпатоукраїнської мовної культури ХХІ століття. Мовний стиль художніх творів М. Дочинця – феномен, результат невтомної творчої діяльності письменника, «творчий вияв загальнонародної мови». Особливість таланту автора в тому, що він уміє в океані рідної мови знайти таке слово, яке несе в собі код нації, і засвітити його перед народом, піднести, як знамено, розгорнути, як епоху, вмістити в ньому степи, ясні зорі і тихі води Закарпатського краю.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у подальшому поглибленому вивченні фраземіки Мирослава Дочинця у зіставленні з фразеологічним багатством творів інших закарпатоукраїнських письменників.

Список використаних джерел

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 288 с.
2. Венжинович Н. Ф. Лингвокультурологичний аспект вивчення фразеології у творах Івана Чендея // Матеріали всеукраїнської наукової конференції «Творчість І. Чендея в загальноукраїнському літературному контексті». – У зб.: Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 11. – Ужгород, 2007. – С. 208–211.
3. Гаврош О. Синьйор Робінзон [Електронний ресурс] / О. Гаврош. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/02/06/synjor-robinzon/>.
4. Галинська О. М. Фразеологізми як знаки культурної інформації / О. М. Галинська // Проблеми зіставної семантики: збірник наукових статей. – Вип. 10 / відп. ред. Корольова А. В. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Ч. 2. – С. 72–76.
5. Головіна Н. Б. Топонім як національний виразник фразеологічної системи побажань (на матеріалі німецької та української мов) / Н. Б. Головіна // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. статей. – Вип. 10 / відп. ред. Корольова А. В. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Ч. 2. – С. 77–82.
6. Дочинець М. І. Вічник / Мирослав Дочинець. – Мукачево: Карпатська вежа, 2013. – 280 с.
7. Здіховська Т. Роль фразеологічних одиниць у художніх текстах / Т. Здіховська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 2. – С. 39–43.
8. Ісак М. Природа і душа не терплять порожнечі [Електронний ресурс] / М. Ісак. – Режим доступу : <http://miroslav-dochinets.com/рецензії/85-природа-і-душа-не-терплять-порожнечі.html>.
9. Кононенко В. Етнологічні засади вивчення української мови / В. Кононенко // Українська мова в освіті : [зб. матеріалів Всеукр. наук. конф.]. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 43–56.
10. Маслова В. А. Культурно-національная специфика русской фразеологии / В. А. Маслова // Культурные смыслы во фразеологизмах и дискурсивных практиках. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 69–76.
11. Морараш Г. В. Фразеологічне багатство мови творів Євгенії Ярошинської / Г. В. Морараш // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. Випуск 28. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – С. 312–315.
12. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія / Любов Василівна Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
13. Сверстюк Є. Книга джерельна/ Є. Сверстюк// Літературна Україна. – 2011. – 24 листопада. – № 45. – С.4.
14. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
15. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.

Анотація. У статті розглянуто взаємодію мови й культури, особливості відображення фразеологічної картини світу в семантиці фразеологічних одиниць. Здійснено аналіз фразеологічного багатства роману Мирослава Дочинця «Вічник» та виявлено особливості використання фразеологізмів в індивідуальному стилі письменника.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізм, фразеологічна картина світу, фразеологічні одиниці, лінгвокультурологія, семантика.

Summary. *The article reviews the main statements of linguocultural directions in phraseology. It describes the interaction of language and culture, peculiarities of reflection of the phraseological picture of the world in the semantics of phraseological units. The complex analysis of idiomatic wealth of the novel of Transcarpathian writer Miroslav Dochynets "Vichnyk" was done and the possibilities of usage of the idioms in the artistic space of the novel were discovered.*

On the one hand, studying of phraseology based on the language of the novel of a single writer has given us a wealth of material to describe the national picture of the world due to the peculiarities of perception and consolidation of the heritage of society, traditions in the language and their reproduction by means of memory and imagination, and further design through imagination. On the other hand, it has created the possibility to determine individual traits of mental processes and thinking activity of the personality.

The language of Transcarpathian writer has been chosen for the research because of its dialectical phraseology, which is actual nowadays, as it is a way of reflection of the national specificity in the language, it is the medium of the elements, which describe the ethnic picture of the world in its diversity and fullness.

In the novel "Vichnyk" by Miroslav Dochynets, we have detected more than three hundred fifty phraseological units. Semantic groups differ in the number of phraseological units, the largest of them are: activity of the person or item in their relations with anyone or anything; physical, emotionally-physical condition of the person. From this it follows that the author pays a great attention to the recreation of human relationships, emotional and physical condition of a person. He tried to uncover the whole range of feelings and relationships between people. Miroslav Dochynets was interested not only in the person's appearance, but in the inner world of the characters as well.

Phraseological units in the novel of Miroslav Dochynets act as the expressive representatives of folk-poetic field. Author modifications greatly expand the functional range of such expressions, taking into consideration the compositional and stylistic peculiarities. Phraseological units in the text function not separately, but as structural components of the text. Text analysis made it possible to define clearly the stylistic load of the idioms.

Key words: *phraseology, phraseologism, phraseological world model, phraseological units, linguoculturology, semantics.*

Отримано: 15.02.2015 р.

УДК 378.016 : 821.161.2'271

Зайцева І.В.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

На початку третього тисячоліття, в час глобальних змін у соціально-економічному розвитку Української держави, гуманістичні принципи повинні залишатися одними з найважливіших ціннісних пріоритетів вітчизняної педагогіки. Основною ж концептуальною ідеєю освіти, на наш погляд, повинна стати парадигма, за якою вища школа XXI століття в Україні – це насамперед школа полікультурного виховання, культурного самовизначення і самореалізації особистості, де кожній молодій людині створені всі умови для оволодіння базовою культурою, серцевиною якої є духовні цінності українського народу і світової цивілізації. Адже саме сьогодні всі галузі економіки, державні органи потребують спеціалістів, які поєднують високий професіоналізм з духовністю, сумлінням, людинолюбством.

В умовах переорієнтації суспільства на духовні цінності зростає значимість культурологічного компонента професійної освіти. Сучасна модель фахівця передбачає розвиток творчого потенціалу особистості, виховання сміливості думки, впевненості у своїх силах, здатності генерувати нові ідеї, формування потреби у творчому способі життя. Це, у свою чергу, сприятиме виробленню умінь здійснювати системний аналіз проблемної ситуації; вмінню виявляти протиріччя і цілеспрямовано вирішувати їх, приймаючи нестандартні рішення; генерувати оригінальні ідеї, висувати гіпотези, шукати і зважувати різноманітні рішення творчі завдання або проблеми; свідомо долати інерцію власного мислення і т.д. Особистісна характеристика моделі сучасного спеціаліста включає світоглядні застановки особистості, які орієнтують її на виконання відповідної соціальної функції. Щоб забезпечити високий рівень професіоналізму, необхідна культурна основа професійної діяльності.

Загальні питання реалізації культурологічного підходу, його системотвірна роль для педагогічної теорії і практики обґрунтовується у роботах Є.Баллера, В.Біблера, Є.Бондаревської, І.Зязюна, М.Кагана, Н.Крилової, О.Рудницької, В.Сластьоніна, Г.Тарасенко, Н.Щуркової.

Важливі методологічні і теоретичні проблеми культурологічної підготовки сучасного спеціаліста досліджуються у роботах А.Арнольдова, Л.Буєвої, І.Кефелі, І.Луцької, В.Маслова, О.Попової, Р.Розіна, Ю.Рождественського, Н.Сердюк.

Система культурологічних знань і вмінь (Ю.Юрченко), культурологічна компетентність (М.Боровик, М.Булигіна, І.Лейфа), культурологічна підготовленість (Е.Ємеліна), теоретична і практична готовність (О.Попова, І.Протасова) визнається важливим результатом професійно-педагогічної підготовки.

Мета статті – проаналізувати найбільш ефективні методи формування культурологічної компетентності у студентів вищих навчальних закладів.

Сучасне суспільство накопичило значний потенціал для повної реалізації людиною своєї сутності. Але слід визнати, що система освіти до цього часу мало сприяла розвитку гармонійно розвиненої, творчої особистості. Тому сьогодні вищі заклади освіти все інтенсивніше впроваджують у навчальний процес багатоступеневу систему навчання, яка передбачає підготовку спеціалістів усіх рівнів на основі гуманізму, демократії, соціальної самосвідомості. У цьому напрямі відбувається переорієнтація на якісно нову технологію навчального процесу, адже лише удосконалення освітньої сфери покликане гармонізувати суперечливий світ людського буття, який нині умовно поділений на «естетичні» і «неестетичні» цикли навчальних дисциплін. Система ж навчання, орієнтована переважно на вивчення та освоєння зовнішнього світу без достатньої опори на почуттєве сприйняття, поступово призводить до втрати відчуття внутрішньої спорідненості людини зі світом [7]. У предметній системі метою є вивчення основ наук, тобто засвоєння знань, умінь, навичок. Цілісний погляд за мету визначає особистість, її світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння. Зміщення акценту з предмета на людину не означає нівелювання знань, адже на зміну пасивному об'єкту навчання, який засвоює готові знання, приходять суб'єкт автодидактики, який отримує освіту через усвідомлення особистісно значущого знання. На перший план виходить особистісна внутрішньо орієнтована освіта, на відміну від зовнішньо орієнтованої [5]. При цьому відбувається запуск механізмів самопізнання, саморозвитку, акцент

зміщується на процес переходу від педагогіки знань, умінь і навичок до педагогіки розвитку і творчості.

С.Гессен на початку минулого століття переконливо доводив, що про освіту в справжньому сенсі можна говорити там, де є культура. На його думку, освіта є не що інше, як культура індивіда. І якщо у відношенні до народу культура є сукупністю невичерпних цілей-завдань його буття, то у відношенні до індивіда освіта є невичерпним завданням оволодіння культурним способом життя [4]. Ми поділяємо думку Гессена, адже сьогодення вимагає компетентних працівників, що відповідають вимогам ринку, компетентність яких визначається не тільки професійними якостями, а й культурологічними знаннями. Високоосвічена особистість, яку готує сьогоденні вища школа, повинна бути культурологічнокомпетентна. Культурологічна компетентність – той «умовно достатній рівень соціалізації та інкультурації особистості в суспільстві, який дозволяє вільно розуміти, використовувати і варіативно інтерпретувати всю суму неспеціалізованих, а почасти і спеціалізованих знань, які використовуються в щоденному побуті, являють собою норму загальносоціальної ерудованості людини в цьому середовищі, суму правил, законів, звичаїв, заборон, етикетних установок і інших регуляторів поведінки, вербальних і невербальних засобів комунікації, систему загальноновизначених символів, світоглядних підвалин, ідеологічних і ціннісних орієнтацій, безпосередніх оцінок, соціальних і міфологічних ієрархій і тощо» [1]. Все це досягається впровадженням елементів систематизованих культурологічних знань в усі сегменти освіти і виховання.

Український мислитель Г. Сковорода із занепокоєнням писав: «Що може бути гірше людини, яка володіє знаннями найскладніших наук, але не має доброго серця? Вона всі свої знання застосує для зла» [9]. Тому у вищих навчальних закладах особлива роль у формуванні культурологічної компетентності фахівців належить дисциплінам культурологічного циклу, метою вивчення яких є розкриття значущості, своєрідності і загальнолюдських цінностей української культури в контексті світової. Адже для того, щоб зрозуміти характер народу, необхідно пізнати його історію, ті матеріальні і духовні багатства, які виникли в результаті його творчої діяльності і знайшли своє відображення в архітектурі, орнаментиці, різних видах декоративного мистецтва тощо.

Культурологія як одна з фундаментальних соціальних наук виконує інтегративну функцію для різних систем гуманітарних знань, її правомірно розглядати як методологічну основу всього комплексу гуманітарних наук, оскільки вона досліджує найзагальніші закономірності культури як процесу творення загальнолюдських цінностей. Відсутність у сучасній науковій практиці загальноновизначених критеріїв і засад для диференціації культурологічних умінь, все ж дозволяє визначити їх основні властивості: а) це складні інтелектуальні вміння, яким притаманна широка варіативність, полем їх застосування є соціокультурна та освітня сфери; б) це узагальнюючі способи оперування соціогуманітарними знаннями, поняттями, уявленнями в різноманітних умовах пізнавальної і практичної діяльності, пов'язаної з осмисленням культурно-освітніх явищ і вирішенням професійно-педагогічних проблем, які інтегруються в різноманітні види діяльності (культурно-освітню, соціальну, екологічну, організаційно-управлінську, економічну, техніко-технологічну тощо); в) це активний вплив на духовний та інтелектуальний потенціал особистості.

До культурологічних умінь зараховують ті, які певною мірою забезпечують виокремлення й аналіз культурологічних фактів, можливість орієнтації у проблемах і явищах освітньо-культурної сфери. Зокрема, це вміння концептуально моделювати соціокультурні події, явища, об'єкти; будувати судження про життя суспільства і використовувати їх для прийняття рішень; систематизувати факти культури; пояснювати культурні феномени та їх роль у людській життєдіяльності; оцінювати досягнення культури; визначати духовні детермінанти культурних прагнень тієї чи тієї історичної епохи; виокремлювати духовне ядро формування художньої, релігійної, наукової картини світу; аналізувати тенденції й особливості культурних феноменів; систематизувати символічні позначення, які використовуються для інформаційного обміну між суб'єктами; аналізувати культурні феномени як засоби комунікації.

Тому викладачі, розуміючи значення формування культурологічної компетентності у студентів вищих навчальних закладів, можуть застосовувати в процесі навчання різні методи культурного розвитку: театральні міні-вистави, кінолекторії, лекції-концерти, діалоги про мистецтво і зустрічі з творчими людьми, в яких беруть участь як професійні творчі колективи (музичні, танцювальні, вокальні, театральні), так і самі студенти. Метою проведення таких заходів є набуття практики вільного, свідомого, адекватного перебування в культурно-мистецькому середовищі [2, 29].

Досить ефективним є метод культурного розвитку під час дозвілля, бо дозвілля – це час, призначений для самопізнання та самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення особистості.

Сфера культурно-дозвільної діяльності означає, що зміст цієї роботи має бути спрямованим на розкриття загальнолюдських, загальнонаціональних і регіональних цінностей. Ефективним у проведенні культурно-дозвільних заходів є добре продуманий і спланований викладачем захід із залученням до його підготовки студентів. З активних студентів утворюється творча група, яка розробляє сценарний план заходу і втілює його в життя.

Так для формування культурологічної компетентності, життєвих позицій, політичних поглядів, патріотизму стало традиційним проведення Свята рідної мови. Вдалим є визначення поняття «свято», яке пропонує Н. Яременко: «Свято означає таку організацію дозвілля, яка ґрунтується не тільки на сприйнятті, але і на активній дії: свято пов'язане з найрізноманітнішими формами самовираження, які включають позитивне ставлення до тих чи інших дат, подій, традицій» [10].

Дійсно, з поняттям «свято» пов'язано не просто вільний час, відпочинок, а вільний час як важливий соціально-культурний акт, який сприяє створенню людських цінностей. Такі заходи збагачують і урізноманітнюють духовний світ молоді [3].

Яскравим прикладом можуть служити заходи, які ознайомлюють студентів із творчістю поетів-дисидентів, їх життєвим шляхом, спрямовані на формування стійкої політичної позиції молоді за допомогою історичних фактів, які виявляються в ході проведеної дослідно-пошукової роботи. Протягом підготовчого періоду студенти дізнаються багато нового, пізнають світ і розширюють свій кругозір. Завдяки такій роботі вони мають можливість не тільки розкрити нові грані життя і творчості великих людей, окреслити їх внесок у вітчизняну та світову культуру, а також дослідити, як зуміли реалізувати себе відомі українці, більша частина життя яких була проведена в різних країнах, у різних політичних системах. Завдяки проведеному аналізу студенти формують особисту думку, відбувається їх активне самовдосконалення, і, як наслідок, формування культурологічної компетентності.

Аналізуючи найбільш ефективні методи формування культурологічної компетентності, ми підтримуємо думку І. Арановської про те, що концепція культурологічної компетентності передбачає залучення людини до загального культурного світу цінностей, і саме в цьому просторі людина далі реалізує себе як фахівець, професіонал: з вузької сфери ділової ефективності вона виходить на широкий простір культури. Поняття включає три аспекти: проблемно-практичний – адекватність розпізнавання та розуміння ситуації, адекватна постановка і ефективне виконання завдань, норм у конкретній ситуації; смисловий – адекватне осмислення ситуації в більш загальному культурному контексті; ціннісний – здатність до адекватної оцінки ситуації, її сенсу, цілей, завдань і норм з точки зору власних і спільних цінностей [8].

Варто зазначити, що культурологічний підхід в освіті збагачує творчим змістом концепції компетентнісного підходу, де компетентність розуміється як творча реалізація внутрішньо створеної цілісної структури діяльності на основі наявних знань, умінь і навичок, отриманих у процесі навчання. У цьому випадку процес формування компетентності пов'язується з організацією навчально-пізнавальної діяльності як культуровідповідної, в процесі якої створюються можливості виходу за межі заданої ситуації, де і відбувається розвиток мислення та накопичення творчого потенціалу особистості. Необхідність формування високоосвіченого культурологічнокомпетентного фахівця підтверджує і думка засновника й лідера гуманістичної психології А.Маслоу, який у своїй новаторській праці «Новые рубежи человеческой природы» зазначив, що сьогодні набагато сучаснішим є погляд Геракліта на світ не як на статичний стан, а як на потік, рух [5].

Отже, необхідно зазначити, що реалії життя потребують нового типу людини, влучно названого А.Маслоу Гераклітовим. Лише така людина здатна жити і діяти у неупинно змінюваному світі, впевнено зустрічати будь-яку непередбачувану ситуацію, бути здатною на сміливі і виважені дії при глибокому усвідомленні своєї відповідальності й обов'язку, саме таких спеціалістів потребує сьогодні незалежна і демократична Україна.

Список використаних джерел

1. Болгаріна В. Культурологічний підхід як імператив управління школою / В.Болгаріна // Освіта і управління. – 2003. – Т. 6, № 3. – С. 29–34.
2. Буяльська Т. Б. Курс «Практична культурологія» // Гуманітарна складова технічної освіти у ВНТУ : методичний довідник для студентів 1–5 курсів / під. ред. Т. Б. Буяльської та О. В. Зінько. – Вінниця: УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2006. – С. 29–37.
3. Власенко Ф. П. Культура в умовах інформатизації сучасного суспільства / Ф.П. Власенко // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри : зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції; Київ, 26–27 березня 2009 р. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. – 501 с.

4. Гессен С.И. Судьба коммунистического идеала образования / С.И.Гессен // Новый Град. – 1933. – № 6. – С. 42–59.
5. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.
6. Морська Н. Л. Українська освіта у світлі вимог Болонської системи / Н.Л.Морська // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри : [Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції. Київ, 26–27 березня 2009 р.]. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2009. – С.51.
7. Настенко Л.Г. Домінанта культурологічних умінь у системі підготовки спеціаліста у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / Л.Г.Настенко. – Режим доступу: http://sophia.nau.edu.ua/science/visnik/visn_1/nastenko.htm.
8. Саракун Л. П. Сучасна соціокультурна ситуація: суперечності і тенденції розвитку / Л.П. Саракун // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри : зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції. Київ, 26-27 березня 2009 р. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2009. – С. 101.
9. Сковорода Г. Твори: у 2 т. / Г.Сковорода. – К.: АТ «Обереги», 1994. – Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. – 480 с. – С. 104–137.
10. Яременко Н.В. Концептуальні засади підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої ігрової діяльності учнів основної школи / Н.В. Яременко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. – Вип. 18 / редкол. І.А.Зязюн (голова) та ін. – Київ–Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – С. 166–177.

***Анотація.** У статті розглянуто роль культурологічної компетентності у професійному становленні висококваліфікованого фахівця. Проаналізовано найефективніші методи формування культурологічної компетентності у студентів вищих навчальних закладів.*

***Ключові слова:** культурологічна компетентність, культуровідповідність, компетентнісний підхід.*

***Summary.** In terms of reorientation of society on spiritual values increasing importance of cultural component of professional education. The current model of professional development involves creative potential and bring boldness of thought, self-confidence, the ability to generate new ideas, the formation of the need for a creative lifestyle. This, in turn, promote the development of skills to carry out a systematic analysis of the problem situation; ability to detect conflicts and resolve them purposefully taking innovative solutions; generate original ideas put forward hypotheses and look for creative solutions to weigh a variety of tasks or problems; consciously overcome the inertia of their own thinking, etc. Personal characteristics model of contemporary expert installation includes ideological identity that orient it to fulfill certain social functions. To ensure a high level of professionalism necessary cultural basis of professional activity.*

Cultural competence, in our opinion, is one of the most important life competencies that should be available to the educated man, a man who associate themselves with the elite of the nation, as well as an integral component of professional competence.

The need for a highly skilled, competent professional kulture confirms thought leader and founder of humanistic psychology, Maslow, who in his pioneering work «New frontiers of human nature» noted that it is much more modern view of Heraclitus the world not as a static state, but as flow and movement. So realities require a new type of man, aptly named Maslow Heraklitovym that is able to live and work in a constantly changing world with confidence to meet any unforeseen situation, be prepared for a bold and balanced action with a deep understanding of their responsibility and duty, that such specialists today requires an independent and democratic Ukraine.

***Key words:** cultural competence, professional competence, competence approach.*

Отримано: 23.01.2015 р.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИШІВСЬКОЇ СТИЛІСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 20-40-ИХ РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У вивченні будь-якої навчальної дисципліни важливим є її інформаційне забезпечення.

Методичні аспекти розвитку вишівської стилістики української мови частково проаналізовані у працях С. П. Бевзенка, І. К. Білодіда, О. Т. Горбача, С. Я. Єрмоленко, З. Т. Франко, І. Г. Чердниченка та інших.

За переконанням І. К. Білодіда, першим почав розглядати українську лінгвостилістику в навчальному аспекті Л. А. Булаховський [10, 14]. Дозволимо собі не погодитися з цим твердженням, адже у 20–40-і рр. ХХ століття вчені-лінгвісти друкували спеціальні розвідки зі стилістики і досліджували актуальні стилістичні питання.

Виокремлюємо такі етапи інформаційного забезпечення стилістики української мови як вишівської дисципліни: I етап – кінець ХІХ – початок ХХ століття; II – 20–40-і рр. ХХ століття; III – 50–60-і рр. ХХ століття; IV – 70–80-і рр. ХХ століття; V – кінець ХХ – початок ХХІ століття.

Мета нашої статті – проаналізувати інформаційне забезпечення стилістики української мови як вишівської дисципліни у 20–40-их роках ХХ століття.

Ю. В. Шевельов пише: «Українське мовознавство може пишатися багатьма справді блискучими постатями. Після блискучого троезір'я 19 сторіччя – Олександра Потебні, Костя Михальчука, Павла Житецького другий гребінь піднесення знаменували двадцять роки нашого сторіччя, коли працювали В. Ганцов, О. Курило, П. Бузук, Є. Тимченко, О. Синявський, М. Сулима, І. Зілинський, В. Сімович... Вагу цих мовознавців оцінив, між іншим, і советський режим: усі ці мовознавці, що були в сфері засягу режиму, були знищені, докладено всіх зусиль, щоб знищити їхні твори, замовчати відкрите ними» [12, 5].

Мовознавча спадщина періоду Розстріляного Відродження мало досліджена [7]. Стилiстичні праці, надруковані в цей час, в радянських дослідженнях із лінгвістики згадуються побіжно або з негативного погляду.

Лише С. Я. Єрмоленко слушно визнавала: «До того часу стилістичні явища вивчалися у практичному плані як додаткова характеристика лексичних, фразеологічних, граматичних явищ, як засіб урізноманітнення, шліфування мови, вироблення загальнолітературних норм (праці мовознавців 20–30-х рр. 20 ст. О. Курило, І. Огієнка, М. Гладкого, Б. Ткаченка, О. Синявського, С. Смеречинського). На практиці об'єднувалися завдання стилістики і культури мови, або пуризму» [10, 652].

На сторінках «Граматики української мови» (перше видання – Раштат, 1917 р.; друге – Київ-Лепціг, 1919 р.) В. І. Сімовича подибуємо окремі зауваги щодо засобів милозвучності української мови; функціонування пестливих іменників і дієслів; стилістичних функцій префіксів (приростків) і суфіксів (наростків); використання зі стилістичною метою окремих категорій іменника, займенника, прикметника, дієслова та різних синтаксичних побудов; помилок у творенні ступенів порівняння прикметників; неправомірного послугування росіянізмами (москалізмами); вживання дієприкметників на *-уч*, *-юч*; форм на *-но* тощо.

У 1923 році в Перемишлі В. Г. Домбровський надрукував підручник «Українська стилістика і ритміка», у якому потлумачені загальні вимоги до стилю; картинні й емоційні форми виразу (тропи й поетичні образи); фігури (ітеративні, фонетичні, синтаксичні, емфатичні, патетичні фігури); способи картинного передавання чуттєвих вражень і спостережень те емоційних зворушень у писемному стилі.

Книга О. Б. Курило «Уваги до сучасної української літературної мови» (Київ, 1920 р.) – «неоціненний стилістичний поради́ник, який цілком може правити за основу курсу стилістики української мови» [6, 3-4]. Авторка охарактеризувала найосновніші стилістичні особливості українського синтаксису, тому що «не мала змоги розмежувати явища синтаксичні й стилістичні» [6, 17].

У Львові 1924 року з'являється допоміжний вид навчального видання зі стилістики «Український стилістичний словник» професора І. І. Огієнка, в якому подано історичні коментарі, етимологію слів, стилістичні довідки. У передньому слові до другого видання цієї праці зазначено: «Український стилістичний словник – це праця, за яку буде вдячний кожен учень, студент і вчитель української мови; батькам він стане у великій пригоді в ділі збагачення власного знання української мови і в навчанні її своїх дітей» [8].

М. Ф. Сулима досліджував український стилістичний синтаксис у поєднанні з лексико-семантикою та фразеологією на матеріалі українських художніх творів XIX–XX ст. у розвідці «Українська фраза. Коротенькі начерки» (Харків, 1928 р.). Суголосними теперішньому часу є розмісли про дієслівні форми на *-но*, *-то* і використання «помічних» дієслів «було» й «буде».

1929 року в Харкові Б. Д. Ткаченко під керівництвом Л. А. Булаховського здійснив першу спробу створення окремого спеціального курсу стилістики української мови «Нарис української стилістики» (Харків, 1930 р.), що вийшов друком як п'ять окремих лекцій-брошур. Новаторська значущість лекцій полягала у віддзеркаленні стилістичних явищ української мови, залученні ілюстративного матеріалу з художньої літератури, фольклору, народно-розмовної мови.

С. П. Бевзенко так відгукується про це видання: «Вона була першою загалом вдалою спробою систематичного викладу питань української стилістики... Після цієї праці тривалий час не з'являлося друком більш-менш серйозних розвідок з питань української стилістики» [1, 116].

1931 року побачила світ книга О. Н. Синявського «Норми української літературної мови» (Харків-Київ, 1931 р.), у якій автор почасти тлумачить стилістичні особливості відмінкових форм іменника; подає зауваги щодо використання прикметникових форм у художньому стилі та діловій мові, визначає їх стилістичні функції; аналізує стилістичне використання дієслівних форм; характеризує різні «стилістичні ефекти» синтаксичних одиниць і т. ін. [9].

«Своєрідним відсадком потєбнянства – спершу в Варшаві, а після 1914 р. у Києві – став гурт дослідників стилістичної синтаксис українщини з Євгеном Тимченком, Миколою Сулимою, Оленою Курило й, мабуть, Сергієм Смеречинським», – зауважує О. Т. Горбач [4, 9]. С. С. Смеречинський у «Нарисах з української синтаксис (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)» (Харків, 1932 р.) «Пропагував уживання народнорозмовних конструкцій в усіх стилях, включно з публіцистично-науковим, і це стягнуло на нього 1934 р. напади партійно-офіційної критики О.Сабалдира та ін., а далі – репресії, арешт і загибель» [4, 10]. Переконані, що праця С. С. Смеречинського – це підвалини сучасної стилістичної морфології та стилістичного синтаксису.

Після появи розвідок С. С. Смеречинського, О. Б. Курило, А. Ю. Кримського, Є. К. Тимченка, М. Д. Гладкого, М. Ф. Сулими в Інституті мовознавства розпочалася їх нищівна критика: «Це вони — агенти української буржуазії – усякий новий факт української мови таврували знаком „русизм” і таким чином уперто працювали над тим, щоб скувати розвиток української мови, щоб спрямувати його біг на капіталістичний шлях, щоб створити бар'єр між мовою українською і мовами братніх республік, зокрема мовою російською» [3].

У 1931–1932 роках з'являється праця Л. А. Булаховського (у співпраці з професором І.І.Завадовським) «Основи мовознавства». Складниками лекцій з основ мовознавства є питання про стилістичні засоби мови, ритмомелодіку, явище нормативності в мові, «гарне в мові», естетичну цінність мови, виокремлення функціональних стилів, експресивну функцію мови, емоційну цінність слова або фрази, образні слова, метафоричні значення слова, експресію, табу, евфемізми, фонетику дитячої мови, стилістичні норми та інше. Зауважимо, що Л. А. Булаховський у своїй праці потлумачив основні поняття і терміни стилістики української мови, тому саме його вважають «основоположником лінгвостилістики як науки на Україні і одним із творців її (разом з В. В. Виноградовим, Л. В. Щербою, Г. О. Винокуром)...» [2, 148].

Упродовж цього періоду побачили світ такі праці: М. Д. Гладкий «Наша газетна мова» (Харків, 1928 р.) і «Мова сучасного українського письменства» (Харків-Київ, 1930 р.), О. М. Матвієнко «Стилістичні паралелі. Проти пуризму» (Харків, 1932 р.), Н. А. Каганович «На мовно-стилістичні теми» (Харків, 1934 р.) і «Стилістичні особливості пролетарської публіцистики» (Київ-Харків, 1935 р.), П. П. Плющ «Збірник вправ з стилістики» (Київ, 1939 р.).

Отже, зазначений етап прикметний становленням стилістики як науки і навчальної дисципліни та її формуванням на помежів'ї з іншими галузями мовознавства, зокрема історією української літературної мови, орфографією, лексикологією, граматику, культурою української мови, риторикою, основами теорії літератури тощо.

Детальний аналіз інформаційного забезпечення української вишівської стилістики цього періоду уможливив висновувати, що В. Г. Домбровського і Б. Д. Ткаченка варто вважати зачинателями української стилістики, а Л. А. Булаховського – її основоположником. Саме в цей період закладено підвалини інформаційного забезпечення української стилістики.

Незважаючи на те, що 1930-і роки – «доба великого терору української мови», а також «...Усю, майже без винятку, плідну працю мовознавців 20-х років було оголошено «шкідницькою й націоналістичною», «спрямованою на відрив української мови від російської» [7], у цей період закладалися основи інформаційного забезпечення стилістики української мови у надрукованих спеціальних працях (В. Г. Домбровський, І. І. Огієнко, Б. Д. Ткаченко, О. М. Матвієнко, Н. А. Каганович, П. П. Плющ), у введених окремих розділах зі стилістики (Л. А. Булаховський)

та більшою мірою у загальномовознавчих розвідках (В. І. Сімович, О. Б. Курило, М. Ф. Сулима, М. Д. Гладкий, О. Н. Синявський, С. С. Смеречинський та інші).

Ми погоджуємося з думкою Т. Б. Лукінової: «У 20–30-і роки написано славні сторінки історії українського мовознавства. Цей період вражає і грандіозністю глибоко продуманих і далекоглядних планів і задумів, і масштабами створеного невеликою кількістю талановитих, висококваліфікованих учених, і ще більше – трагізмом долі багатьох із них... Часто-густо вони йшли неторованими шляхами, інколи помилялися, більше змушені були творити під жорстким ідеологічним тиском, гинули під кулями чи в засланнях як «вороги» і «шкідники» [5, 38].

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1991. – 231 с.
2. Білодід І. К. Розвиток мов соціалістичних націй СРСР / І. К. Білодід; відп. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1967. – 288 с.
3. Василевський С. І. Добити ворога / С. І. Василевський // Мовознавство. – 1934. – № 1. – С. 23-36.
4. Горбач О. С. Смеречинського «Нариси з української синтакси» / О. Горбач // Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) / Сергій Смеречинський. – Харків : Рад. школа, 1932. – 290 с.
5. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005: матеріали до історії / редкол. : В. Г. Скляренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра, 2005. – 564 с.
6. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 303 с.
7. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Лариса Масенко. – К. : Видавн. дім «КМ Академія», 2004. – 164 с.
8. Огієнко І. Український стилістичний словник / Іван Огієнко. – Львів : Друкарня наукового товариства ім. Шевченка, 1924. – 496 с.
9. Синявський О. Норми української літературної мови [Електронний ресурс] / Олекса Синявський. – Х.-К. : Література і мистецтво, 1931. – Режим доступу : <http://r2u.org.ua/guides/synuyavsky/zmist>
10. Сучасна українська літературна мова. Стилістика / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.
11. Українська мова: енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
12. Шерех Ю. Всеволод Ганцов. Олена Курило / Юрій Шерех; за ред. Л. Білецького. – Вінніпег : Накладом Українського Народного Дому в Торонті, 1954. Серія Українські вчені. Ч. 5. – 78 с.

Анотація. У статті проаналізовано інформаційне забезпечення стилістики української мови як вишівської дисципліни у 30-40-их роках ХХ століття. Увагу акцентовано на працях В. І. Сімовича, В. Г. Домбровського, О. Б. Курило, І. І. Огієнка, М. Ф. Сулими, Б. Д. Ткаченка, О. Н. Синявського, О. М. Матвієнка, С. С. Смеречинського, Л. А. Булаховського та інших.

Ключові слова: інформаційне забезпечення дисципліни, стилістика української мови, етапи становлення інформаційного забезпечення, галузі мовознавства, зачинатель української стилістики, основоположник української стилістики.

Summary. In studying of any discipline its information support is very important.

We single out such periods of information support of stylistic of Ukrainian language as the discipline in higher school: I period (end of the XIXth – beginning of the XXth centuries); II – (20–40th years of the XXth century); III – (50–60th years of the XXth century); IV – (70–80th years of the XXth century); V – (end of the XXth – beginning of the XXIst century).

The aim of the article is to analyze the information support of stylistic of Ukrainian language as the discipline in higher school 30–40th years of the XXth century.

«As the youngest linguistic discipline the stylistics gets distinguished in the 20–30th years of the XXth century, acquiring the features of system of systematized and interrelated conceptions and getting related with the field of general, theoretical linguistics and also with sphere of practical language», – substantiatedly affirms S. Yarmolenko.

While the whole period the foundation of information support of stylistic of Ukrainian language was laid down in published specific works (W. Dombrovskiy “Ukrainian stylistics and rhythmic”, I. Ohienko “Ukrainian stylistic vocabulary”, B. Tkachenko “Outline of Ukrainian stylistics”,

O. Matviyenko "Stylistic parallels. Against the purism", N. Kahanovych "About linguistic and stylistic topics", P. Pl'ushch "Collected exercises in stylistics"), in the inserted separate parts about stylistics (L. Bulakhovskiy "Fundamental linguistics") and mostly in works of general linguistics through the analysis of tangent items (W. Simovych "Grammar of Ukrainian language", O. Kurylo "Attentions to the modern Ukrainian literary language" and "The parallel forms in Ukrainian language and their significance for style", M. Sulyma "Ukrainian phrase. Short outlines", M. Hladkiy "Our newspaper language" and "Language of modern Ukrainian literature", O. Syn'avskiy "Norms of Ukrainian literary language" and "Adviser for Ukrainian language", S. Smerchynskiy "Outlines about Ukrainian syntax" (in connection with phraseology and stylistics)").

The detail analysis of information support of stylistic of Ukrainian language as the discipline in higher school of this period made it possible to make the conclusion that W. Dombrovskiy and B. Tkachenko should be suggested as the initiators of Ukrainian stylistics and L. Bulakhovskiy – its founder. Precisely during this period the foundations of information support of stylistic of Ukrainian language were made

Key words: *information support of the discipline, stylistics of Ukrainian language, periods of information support formation, fields of the linguistics, initiator of Ukrainian stylistics, founder of Ukrainian stylistics.*

Отримано: 5.02.2015 р.

УДК 373.5.016:811.161.2'28

Сидоренко О.М.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ЗАКОРДОННИХ УКРАЇНСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

За інформацією, що її подає на своєму офіційному сайті Міністерство закордонних справ України, "нині число осіб українського походження, які проживають за межами України, за приблизними підрахунками становить від 12-ти до 20-ти мільйонів" [9]. Емігранти з України вельми активні у створенні власних організацій та об'єднань, сьогодні потужні українські осередки створені навіть у країнах, де компактних українських громад раніше практично не було: в Італії, Іспанії, Греції. На відміну від третьої хвилі еміграції, загалом орієнтованої на політичні цілі, четверта хвиля у більшості – фахова, з найчисельнішою (порівняно з попередниками) часткою людей з вищою освітою. Ці сучасні українські емігранти дуже добре усвідомлюють роль і значення освіти своїх дітей. Сьогодні українські громади утримують освітні заклади різних типів: українські християнські школи, світські суботні та недільні школи, де вивчаються українська мова, релігія, історія, географія, культура України. У містах учням пропонують так звані "курси українознавства". Програма зазвичай визнається і підтримується культурно-освітніми центрами, утвореними при українських громадських організаціях, деякі із випускників отримують диплом з української мови.

Не зважаючи на неодноразові прохання українських громад, а також звернення V Всесвітнього Форуму Українців та Української Всесвітньої Координаційної ради (2013 р.) стосовно підтримки та розвитку українського шкільництва за кордоном, затвердження плану заходів Міністерства освіти та науки України щодо підтримки та розвитку українського шкільництва за кордоном на 2012-2015 роки [8], питання допомоги українським школам за кордоном, як матеріальної, так і методичної, на сьогодні ще не вирішене. Хоча деякі позитивні зрушення все-таки є. Так, Міністерством освіти і науки України (Наказ №1153 від 08.10.2014р.) з метою піднесення престижу української мови та розвитку українського шкільництва за кордоном започатковано Міжнародний конкурс «Найкращий учитель української мови за кордоном» [8]. Успішно працює Міжнародна українська школа (МУШ) [7], певну методичну підтримку надає Міжнародний інститут діаспори при університеті Львівська політехніка [6]. Проте на сьогодні така підтримка українською державою зарубіжного шкільництва – лише краплина порівняно із тим об'ємом, у якому є нагальна потреба.

Перед українськими школами за кордоном стоїть ряд важливих завдань, які зумовлені насамперед тим, що дітям українських емігрантів, перебуваючи за тисячі кілометрів від України, необхідно зберегти свою національну самоідентичність. Тому в українських навчально-виховних закладах системна робота ведеться у двох напрямках: навчальному та виховному. Ці напрямки є рівноцінними і надзвичайно важливими. До того ж, такі школи одночасно є своєрідними

центрами української культури та творчості. Також досить велике значення має те, що ці школи допомагають українським дітям інтегруватись у соціуми, в яких на даний час вони перебувають, залишаючись при цьому носіями української ментальності.

На сьогодні саме освіта, разом із релігійними інституціями, є потужним фактором збереження української ідентичності за кордоном. У ситуації значних асимілятивних процесів, всесвітньої глобалізації особливого значення набувають питання державної підтримки та розвитку системи української освіти у зарубіжжі. Зокрема гостро постають проблеми розробки освітніх програм, навчально-методичного забезпечення, кваліфікації педагогічних працівників. Важливим є питання інтеграції української мови в освітній простір країн перебування емігрантів, проблематика навчання української мови в іншомовному оточенні, розробка дистанційних курсів вивчення циклу українознавчих дисциплін. За даними дипломатичних установ України, за кордоном у минулому навчальному році вивчали українську мову та українознавчі дисципліни понад 48,5 тис. учнів у 474 школах та 40 дошкільних закладах різних типів і форм власності у 35 зарубіжних країнах [9]. Постала нагальна потреба створити навчальний заклад (чи орган), який би координував діяльність українських шкіл за кордоном, надавав їм методичну підтримку та здійснював атестацію учнів із можливістю отримання українського атестату державного зразка, що надавав би можливість українським дітям, котрі тимчасово опинилися поза межами нашої держави, реалізувати своє право на подальше навчання у вищих навчальних закладах України. Таким чином, була створена Міжнародна українська школа (МУШ) [7]. Навчально-виховний процес у школі проходить екстерном, переважно у формі дистанційного навчання з використанням новітніх технологій – блочних завдань, консультацій, підсумкових контрольних робіт тощо. Робота передбачена як безпосередньо у мережі Інтернет, так і поза нею. Навчальний процес здійснюється на базі інтерактивних освітніх інтернет-ресурсів з метою забезпечення швидкого обміну інформацією між учнем і вчителем. Станом на 1 жовтня 2014 року навчальня в Міжнародній українській школі розпочали 2686 учнів. Значно збільшився контингент екстернів, які навчаються за індивідуальним навчальним планом. Так, наприклад, у цьому навчальному році 5 клас налічує – 68 екстернів, а 10 клас – 79. Всього на такій формі навчання працює близько 600 екстернів. МУШ продовжує співпрацю із закордонними українськими навчальними закладами: 43 школи в 10 країнах світу. Найбільше учнів налічують школи Іспанії – понад 1000 [7].

Міжнародна українська школа дає можливість упорядкувати процес розвитку українського шкільництва за кордоном, забезпечує освітні запити як громадян України, що тимчасово проживають за межами держави, так і представників закордонного українства. Підтримує вчителів методично і морально.

Формами підготовки до атестації у школі є: а) індивідуальна (самостійно під керівництвом вчителів МУШ) та б) групова; а) у складі закордонного українського навчального закладу, де вивчаються лише українознавчі предмети, (інші предмети – за бажанням під керівництвом вчителів МУШ); б) у складі закордонного українського навчального закладу, де вивчаються всі загальноосвітні предмети за допомогою вчителів осередку; в) у закордонних центрах підготовки до атестації за кордоном.

Екстерни Міжнародної української школи мають індивідуальний навчальний план, працюють дистанційно, завдання отримують через мережу Інтернет, користуються web-ресурсами школи (отримують логін і пароль), при цьому консультації проходять в Skype, чат режимах, діти навчаються при підтримці куратора, державну підсумкову атестацію (екзамени) проходять очно. Особливістю Міжнародної української школи є те, що навчання може здійснюватися у будь-якій країні світу, з учнем погоджується режим його самостійної роботи з урахуванням навантаження в навчальному закладі країни проживання та різниці в часі, державна підсумкова атестація екстерна проводиться в індивідуальні терміни. При цьому екстерни МУШ, як правило, відвідують, окрім Міжнародної української школи, ще й навчальний заклад країни перебування. Міжнародна українська школа працює за навчальними програмами, підручниками, посібниками, що мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Проте залишається виразною проблема створення спеціальних підручників для українських дітей, що навчаються у іншомовному оточенні і зарубіжних реаліях, та підготовка відповідних педагогічних кадрів.

Таким чином, проблема виховання учителя, що працює у нових умовах, формування лінгвометодичної компетентності вчителя закордонних українських навчальних закладів є на сьогодні, безумовно, дуже актуальною і практично вагомою. Серед основних завдань, що стоять перед науковцями-лінгводидактами та організаторами навчального процесу: допомога вчителю у підготовці до уроків української мови, сприяння урізноманітненню методів і прийомів роботи на уроці, що забезпечать реалізацію завдань, визначених програмою. Сучасний вчитель мусить не лише давати глибокі знання з української мови, а і формувати мовні смаки і мовне чуття у сучасних школярів, утверджувати як суспільну норму позитивну мовну поведінку.

В основу підходів щодо вирішення названої проблеми беремо стратегічні концепції розвитку освіти, визначені Конституцією України, Національною доктриною розвитку освіти та Концепцією 12-річної загальної освіти, в яких акцентовано увагу на необхідності створення умов для формування й самореалізації кожної особистості. Сучасна освітня політика України відповідає рекомендаціям ЮНЕСКО, зокрема таким: “Рекомендації щодо освіти у дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці, миру та освіти в галузі прав людини та основних свобод особистості” (Париж, 1974), “Всесвітня програма дій у галузі освіти з прав людини та демократії” (Монреаль, 1993 р.), “Декларація Міністрів, прийнята на 44-ій сесії Міжнародної конвенції з питань освіти” (Женева, 1994 р.), Міжнародна стандартна класифікація освіти” (МСКО, ЮНЕСКО, 1997 р.). Важливим орієнтиром для розв’язання конкретних проблем викладання є “Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання” [2].

До методологічних основ навчання української мови відносимо: антропологічний та інноваційний характер сучасної освіти, культуротворчу роль мови, людиноцентризм, особистісно орієнтоване навчання, формування компетентності сучасних полікультурних мовних особистостей, формування ціннісно-пізнавальних мотивацій потреби вивчення української мови. Науковими засадами формування лінгвометодичної компетенції є лінгвофілософські, психолого-педагогічні і лінгвістичні теорії та вчення. Зокрема положення сучасної лінгвофілософії про особливу роль мови в житті людини та суспільства, про нерозривний зв’язок мови і мислення, про креативний характер мови, про мову як знаряддя пізнання світу.

До психолого-педагогічних засад відносимо принципи науковості, системності, інноваційності, наочності, доступності, спадковості та перспективності. До лінгвістичних – основні положення сучасних мовознавчих наук, що розкривають онтологічну даність мови людині та уможливають реалізацію мовних спроможностей і мовленнєвих компетенцій особистості: лінгвокультурологічних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних, комунікативно-діяльнісних.

Теоретичну основу підходу становлять концепції з проблем гуманізації та гуманітаризації освіти, праці з проблем якісного оновлення змісту освіти (В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Огнев’юк), роль компетентного підходу у формуванні особистості вчителя, теорії наукового пізнання світу, самопізнання та творчої самореалізації особистості (В. Андрущенко, І. Бех), синергетичний та контекстний підходи до процесу навчання (А. Ворожбитова, В. Різун), положення про особистість як філософську категорію, філософію інновацій, сутності формування професійної компетентності на основі компетентного підходу (І. Зязюн, І. Зимня, Н. Бібік), ідеї інформатизації та технологізації навчального процесу (В. Кушерець, М. Пентилюк, А. Щедрін), положення про формування національно-мовної особистості (С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Паламар, Л. Скуратівський, Л. Струганець, Г. Шелехова).

Істотною складовою навчального процесу є навчально-методичні матеріали, тому розробка таких матеріалів нового покоління – одне із нагальних методичних завдань. Особливістю розробок для шкіл закордоння є те, що, окрім традиційних, актуальними є мультимедійні, тобто ті, де використані різні способи представлення мовної інформації (текст, таблиці, відео, аудіо, анімація, графіка тощо). Таким чином забезпечується поєднання вербальної та візуальної форм подання інформації, що, за даними психофізіологів, створює умови для найбільш ефективного запам’ятовування. Друга важлива особливість: ці навчально-методичні розробки мають бути виготовлені на інтернет-адаптованому програмному забезпеченні, бути мережевими. Третя особливість – це забезпечення інтерактивного, тобто побудоване на програмному рівні на принципах штучного інтелекту, коли на дії слухача система відповідає залежно від їхнього змісту. До організації виконання завдань, перевірки знань, атестації залучаються автоматизовані комп’ютерні системи, які забезпечують постійний зв’язок між усіма учасниками навчального процесу.

Урахування національної специфіки мови та культури кожного народу в міжкультурній комунікації є в нашій країні невід’ємною умовою успішного навчання. У цих умовах школа потребує вчителя-словесника, який би був висококваліфікованим фахівцем, що володіє системними знаннями, навичками і вміннями з лінгвістичних, психологічних, педагогічних наук, володіє ефективними сучасними методиками навчання і виховання.

У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти пропонується здійснювати навчання учнів за такими рівнями: інтродуктивний (формальне володіння мовою), середній, рубіжний, просунутий, автономний (або рівень ефективної опередійної компетенції), рівень глобального володіння мовою.

Мігрант, а у нашому випадку це дитина, переживає важке почуття втрати Батьківщини, і збереження рідної мови як елемента культури є, певною мірою, компенсаторним механізмом відносно тяжкої втрати. Тому мігранти схильні до сакралізації рідної мови. Частково збереження рідної мови виступає і як виправдання за втрату Батьківщини. Однак навчання в українській

школі зарубіжжя, і особливо отримання атестата, що визнається Міністерством освіти і науки України, відкриває перед дітьми перспективу повернення на Батьківщину.

Надзвичайно важливим фактором формування мовних навичок і умінь в українській діаспорі відіграє виховання. Патріотичне виховання молоді української діаспори передбачає виховання етнопатріотизму, засвоєння певної системи цінностей, яка забезпечує любов до історичної батьківщини, культури і народних традицій. Водночас воно сприяє формуванню високого рівня культури міжетнічного та міжнаціонального спілкування, гармонійного співіснування в багатокультурному суспільстві.

Тому провідні українські лінгводидакти К. Городенська, І. Вихованець, В. Жайворонко, С. Єрмоленко, Л. Мацько, В. Німчук, М. Плющ та ін. зазначають, що основою виховання української молоді є духовні цінності і християнська мораль, які відіграють значну роль у збереженні духовного світу українського народу та його національної ідентичності, зокрема і в умовах еміграції. Важливими у цьому аспекті також є напрацювання українських вчених Академії педагогічних наук України: О. Біляєва, М. Вашуленка, Л. Губерського, С. Карамана, М. Пентиліюк, Л. Скуратівського, О. Сухомлинської, О. Хорошківської, Т. Шелехової та ін.

Для підвищення ефективності навчально-виховного процесу у різних ланках ситеми національної освіти варто звернутися до матеріалів досліджень вітчизняних наукових шкіл з проблем застосування новітніх технологій, серед яких: активація навчально-пізнавальної діяльності учнів засобами інформаційно-комунікативних технологій (О. Ващук, Л. Павлюк, Н. Пожар), вплив інформаційних технологій на зміст і методи навчання в середній школі (Н. Апатова, А. Уманець, А. Фоменко), застосування комп'ютера під час тестового контролю навчальних досягнень учнів (В. Безверза, В. Деміна), особистісно зорієнтована педагогічна взаємодія вчителя та учнів (Ж. Меншикова), використання інструментальних та прикладних засобів комп'ютерних технологій в навчальному процесі (Т. Жабо, А. Манако), реалізація діяльнісного підходу на уроках української мови засобами комп'ютерних технологій (М. Жалдак, І. Чірва).

Актуальним є теоретико-методологічне обґрунтування засад лінгвометодичної компетентності вчителів закордонних українських навчальних закладів у Європі, розробка методів, прийомів і засобів навчання українськомовних учнів у іншомовному оточенні, компетентнісний та особистісно орієнтований підхід до викладання.

Специфікою вивчення рідної мови у іномовному оточенні є розвиток практичного спрямування на базі комплексного підходу до навчання, який синтезує риси інтуїтивно-імітаційного і свідомо-порівняльного підходів. Серед основних досягнень сучасної методики слід виділити: диференціацію цілей залежно від соціального замовлення та умов навчання; обґрунтування комплексних методів, зокрема визначення ролі граматики і введення елементів усвідомленого порівняння у навчання мови з практичною метою, вироблення навичок і формування умінь.

Безальтернативно ставить сучасність перед національною освітою нагальну вимогу створити всі передумови – політичні, ідеологічні, економічні, методологічні, а також гнучку дидактичну систему для формування покоління українців, здатних за умов неминучої глобалізації не втрачати своєї ідентичності і здатності до прогресивного національного поступу, віднайти шляхи вирішення актуальних проблем вивчення української мови в іншомовному середовищі, об'єднати вчителів-мовників до організації навчального процесу в українських школах зарубіжжя.

Отже, питання українського шкільництва за кордоном потребує нашої активної підтримки – необхідні навчально-методичні посібники для вчителів, є нагальна потреба у створенні сучасних красивих і цікавих дітям паперових підручників, які будуть зорієнтовані саме на відповідну цільову аудиторію, електронних підручників, створених за принципом гіперпосилань, сучасних інтерактивних програм, аудіоматеріалів, але центральним, не зважаючи на технічний прогрес, глобалізацію і практицизм сучасного соціуму, все одно залишається вчитель – його компетентність, патріотизм, любов до мови, України і дітей. Підтримувати і допомогати такому вчителю – першочергове завдання як державних і громадських інституцій, так кожного із нас. Учених, батьків, політиків, учнів.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової і повної освіти // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 76-81.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з питань мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003. – С. 8.
3. Закордонні українці. Українська громада у країнах світу. Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/ukrainians-abroad/>
4. Ключковська І. Українська освіта зарубіжжя як фактор збереження етнопатріотизму і ідентичності / І. Ключковська, О. Галько // Українознавство : науковий журнал. – Київ : Міленіум, 2006. – Число 4. – С. 354-359.

5. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С.58-62.
6. Міжнародна українська школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrintschool.org.ua/main.html>
7. Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrintschool.org.ua/main.html>
8. Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/>
9. Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/otr>
10. Палінська О. Крок-1 (рівень А1 – А2). Українська мова як іноземна : книга для викладача. – 2-ге вид., випр. і доп. / Олеся Палінська, Оксана Туркевич. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 84 с.
11. Пентилюк М. Варіантивні форми проведення сучасного уроку української мови. Українська мова і література в школі / М. Пентилюк, Т. Окуневич. – 2014. – №1 – С. 2-7.

Анотація. У статті розглядаються засади та основоположні принципи лінгводидактики щодо навчання українських дітей закордоном, а також специфіка підготовки сучасного високопрофесійного вчителя для українських зарубіжних шкіл.

Ключові слова: професійна компетентність, лінгводидактика, лінгвометодична компетенція, закордонний навчальний заклад, дидактичні і методичні принципи навчання української мови.

Today it is education, with religious institutions, is a powerful factor in the preservation of Ukrainian identity abroad. In a situation of considerable assimilative processes of world globalization particularly important issue of state support and development of Ukrainian education abroad. Particularly acute problem of developing educational programs, educational software, training teachers. An important issue is the integration of the Ukrainian language in the educational environment of the host countries of immigrants, problems of Ukrainian language teaching in a foreign language environment, development of distance learning courses studying the cycle of Ukrainian disciplines. An essential part of the learning process is educational materials, so the development of a new generation of materials – one of the urgent tasks of teaching. The feature development for schools of foreign countries is that, in addition to traditional media is relevant, ie those which used different ways of representing linguistic information (text, tables, video, audio, animation, graphics, etc.). The second important feature: this teaching should develop the network. The third feature – is an interactive software that is built in software on the principles of artificial intelligence. The organization of tasks, knowledge test, certification involves automated computer systems that provide continuous communication between all participants of the educational process. Taking into account national specificities language and culture of each nation in intercultural communication is nowadays an essential condition for successful learning. These conditions require school teacher – philologist who would be highly qualified expert having systemic knowledge, skills and abilities of linguistic, and psychological, pedagogical sciences, has effective modern methods of training and education.

Keywords: linguodidactics, Ukrainian Diaspora linhvocompetence, foreign school, didactic and methodological principles of teaching Ukrainian.

Отримано: 12.02.2015 р.

УДК 378.01.3 – 051 : 811.111

Сторчова Т.В.

ЛАТИНА У ФОРМУВАННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

Протягом багатьох століть антична традиція в європейській культурі є предметом ґрунтовних досліджень у галузі мовознавства, літератури, науки та мистецтва. Особливо актуальною постає латинська традиція у контексті спільної європейської ідентичності, яка визначається пріоритетністю правових, наукових, моральних, етичних, естетичних, соціальних цінностей життя сучасного європейця. Латинська мова, яка і нині зберігає почесне місце в ієрархії мов, відіграла вирішальну роль на всіх етапах розвитку культурної історії західних країн Європи, адже слугувала основою створення мовної картини світу, виступаючи уніфікатором європейської цивілізації.

Особливістю латини було те, що спершу вона функціонувала паралельно з тією чи іншою національною мовою або діалектом, сприяла її розвитку та становленню, слугуючи основою,

тривалий час вживалася паралельно з національною мовою та літературою, а потім витіснялася, зникала, залишаючи цінний спадок на тлі вже іншої мови.

Соціокультурна компетентність, за визначенням Н. Бориско та С. Шукліної [6, 429], це здатність особистості набувати різноманітних культурологічних, (лінгво-)країнознавчих, соціокультурних і міжкультурних знань і користуватися ними для досягнення своїх цілей в іншомовному спілкуванні. Вивченню формування соціокультурної компетентності присвячені наукові розвідки таких учених як І. Голуб, Н. Бориско, С. Шукліна, В. Вагнер, В. Кляйн тощо. Усі дослідження вчених проводяться у площині іншомовної міжкультурної комунікації за участі сучасних розмовних мов. Зокрема, досліджено явище культурного шоку для формування соціокультурної компетентності, окреслено особливості використання ситуацій міжкультурних непорозумінь та використання стереотипів для формування соціокультурної компетентності студентів (І. Голуб). Однак, у методиці навчання мов не зустрічаємо досліджень, які б розкривали роль латини у формуванні соціокультурної компетентності студентів-філологів, що становить **актуальність** статті.

Метою дослідження є визначення ролі латинської мови у формуванні соціокультурної компетентності майбутніх англійських філологів. Дослідження поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: дослідити історико-лінгвістичні етапи становлення англійського вокабуляру як презентанта лінгвокраїнознавчих знань на основі латини; відібрати та структурувати латинські презентанти англійської культури за соціокультурними компонентами навчальної дисципліни «Латинська мова».

Із запропонованої В. Фурмановою класифікації знань про країну і культуру її носіїв виокремлюємо ті знання, до яких дотична латинська культурна традиція:

- історико-культурний фон (становлення і розвиток етносу і країни, основні історичні події, географія тощо);
- соціокультурний фон (наука, культура, мистецтво, освіта, релігія тощо) [6, 429].

Якщо завданням мовознавства є показати, якою мірою латинські компоненти представлені у формі та змісті європейських мов [9], то, на нашу думку, важливим постає питання ролі латини як засобу опосередкованого спілкування та культурного взаєморозуміння між народами. У цьому контексті показовою є «співпраця» латини з англійською мовою, адже першою за часом мовою, що зіткнулася із англійською, була латина, протистояння якій, на думку Е. Курціуса [4, 45], стало причиною зародження германського діалекту із власне англійським національним характером і стилем життя.

Проведемо короткий екскурс у минуле, який дозволить виокремити основні історико-лінгвістичні підвалини формування англійського вокабуляру – презентанта культурологічних, (лінгво-)країнознавчих, соціокультурних та міжкультурних знань.

Перманентний вплив латини на становлення англійської мови тривав впродовж багатьох віків. Деякі латинські слова на позначення предметів споживання, матеріальної культури, слів пов'язаних із торгівлею увійшли у словниковий склад мов германських племен – англів, саксів, ютів і фризів ще до переселення останніх у Британію. Їх засвоєння було обумовлене торгівельним і військовим контактом цих племен із римлянами.

Як відомо, германські племена англів, саксів, ютів і фризів у V столітті здійснили захоплення більшої частини території Британії, що була заселена кельтськими племенами. До вторгнення германців Британія близько чотирьох століть знаходилася під владою Римської імперії. Однак не менш як за 30-35 років до появи германських завойовників римські легіони були відкликані з Британії для захисту Риму від натиску готських військ. Римських колонізаторів у Британії вже не було, коли її захопили германці, хоча римське населення там залишилося – легіонери, що отримали належну їм земельну ділянку, сім'ї воїнів тощо. Але сліди лексичного впливу латинської мови залишились у мові основного кельтського населення Британії. Вочевидь, саме через його посередництво у мову англосаксонців проникли латинські слова. Незважаючи на те, що римські легіони покинули острів 410 р., римські монументи пережили германські переселення.

У кінці VI століття почалася так звана християнізація Британії, тобто розповсюдження християнської релігії серед її населення у результаті намагання папської влади підкорити собі цей багатий новий регіон. В цю епоху, як і впродовж багатьох століть аж до нашого часу, латинська мова була загальноприйнятою мовою католицької церкви. Тому розповсюдження християнства у Британії створило нові умови між давньоанглійською та латинською мовою. Це була не народна латина, а церковна мова, насичена в значній мірі грецькими словами, що виражали поняття релігійно-культурного характеру [1, 106]. Ціла низка таких «церковних» латинських запозичень з часом піддалася переосмисленню, зовсім відірваному від їх первинної понятійної сфери.

Крім слів церковно-релігійного характеру в давньоанглійський період увійшло досить багато слів, що відносяться до інших сфер понять, наприклад, назви предметів щоденного вжитку,

назви багатьох овочів та рослин, уведених у кулінарну та лікувальну практику римськими монахами і місіонерами [1, 108].

У перші століття після введення у Британії християнства монастирі стали не тільки провідниками нової релігії і політичного впливу папської влади, але також і центрами літературного і наукового життя давньоанглійського суспільства. У них велася велика робота з написання літописів, створення історії Британії, створення збірок давньоанглійської поезії, підручників, граматик і словників латинської мови, перекладу наукових і релігійних творів з латинської на англійську мову. Вся ця робота не могла не відобразитися на словниковому складі давньоанглійської мови.

За підрахунками англійського лінгвіста А. Бо [8, 110] у згадану епоху в давньоанглійську мову увійшло приблизно 450 латинських слів, не рахуючи власних назв і англійських похідних від латинських коренів.

З цієї епохи встановлюється латинська мовна традиція не тільки в церкві, але і в галузі науки, школи, адміністративного управління. Від середньовічних школярів на заняттях вимагали не лише вміти читати мовою Риму, а й володіти нею усно та на письмі. Як результат, в англословному середовищі панувала традиція – щоб з легкістю цитувати давніх античних класиків як в усному, так і писемному мовленні, англійцям-прагматикам необхідно було читати їх твори [2, 65].

На протязі багатьох століть латинська мова є функціональною мовою усіх ділянок суспільної діяльності, не тільки у писемній, але й в усній формі. У середні віки і до епохи Відродження латинська мова, яка використовувалася вченими, релігійними діячами, лікарями *etc.*, представляла собою своєрідний продукт дещо штучного розвитку пізньої латини і суттєвим чином відрізнялася від класичної латини античних авторів [1, 189]. Однак інтерес до античної давнини, до літератури та мистецтва давнього Рима, що виник в епоху Відродження, сприяв введенню у мовне вживання справжньої класичної латини. Широке використання латинської мови було характерним не тільки для Англії, але і для всієї католицької Західної Європи на протязі півтори тисячі років.

Саме тому, починаючи із XII століття, стає важко визначити, чи є дане латинське слово в англійській мові безпосередньо запозиченим із самої латини чи воно потрапило в англійську мову через посередництво іншої мови – переважно французької.

Ще в XVII столітті наукові трактати в більшості випадків писалися латинською мовою. Англійські переклади цих трактатів, що з'явилися дещо пізніше, були переповнені латинізмами через складності адекватної передачі авторської думки англійською мовою, або частіше, завдяки намаганню перекладача зберегти науковий стиль викладу, який у його свідомості пов'язувався із латинською традицією.

Латинські запозичення середньоанглійського і раньоанглійського періоду представляють собою переважно абстрактні іменники і слова наукового використання. Багато з них за наших часів зовсім вийшли із ужитку, але кількість збережених в словниковому складі англійської мови латинізмів XIII-XVIII століть досить велика.

Латинська традиція продовжується в англійській мові і у XIX та XX століттях, хоча винятково у термінологічній сфері.

Таким чином, тривале контактування обох мов своїм результатом за підрахунками учених складає 75 % латинського вокабуляру від усього обсягу англійської лексики. Це дає підстави говорити про вагомий соціокультурний компонент навчальної дисципліни «Латинська мова», адже історія становлення етносу країни, розвиток її культури, науки, мистецтва, релігії нерозривно пов'язаний із становленням її мови.

Оскільки соціокультурна інформація відображається в лексиці та фразеології, на основі лінгвокраїнознавчого підходу нами була зроблена спроба відбору латинських презентантів інформативно-тематичної та мовної інформації, яка характеризує англословну матеріальну й духовну культуру. Латинські презентанти ми структуруємо за соціокультурними компонентами навчальної дисципліни «Латинська мова»:

1. Соціокультурний змістовий компонент, спрямований на формування соціокультурних знань майбутніх англійських філологів, містить:

- а) латинські презентанти соціокультурного фону (e.g. наука, освіта) в англословній культурі:
  - групи слів-аббревіатур на позначення наукових ступенів та вчених звань: **M.A.** – *Magister Artium* (Lat.), *Master of Arts* (Eng.); **Ph.D.** – *Philosophiae Doctor* (Lat.), *Doctor of Philosophy* (Eng.); **B.Sc.** – *Baccalaureus Scientiae* (Lat.), *Bachelor of Science* (Eng.) *etc.*;
  - загальнонавчальні алограми в англословному письмі: **A.D.** – *Anno Domini*; **CV** – *curriculum vitae*, **a.m.** – *ante meridiem*; **p.m.** – *post meridiem*; **e.g.** – *exempli gratia*, **etc.** – *et cetera*, **v.v.** – *vice versa* *etc.*;

б) латинські презентанти історико-культурного фону (основні історичні події, географічні відомості) про англословну культуру або в англословній культурі:

- праці класиків античності, у яких йдеться про зародження англійського етносу: Гай Юлій Цезар “*Commentarii de bello Gallico*” *Descriptio Britanniae*, lib. IV, cap. XII-XIV etc.;
- географічні назви міст: Chester, Colchester, Manchester (лат. castra “табір”); Lincoln, Colchester (лат. colonia “колонія”) etc.;

с) латинські презентанти загальнокультурного фону (елементи римської культури, міфології, пареміології) в англословній культурі:

- латинські лексичні запозичення з елементами античної культури: **forum** (Lat.) – площа, центральна площа стародавнього Риму, де відбувались суди і політичні дебати. Сучасне значення: трибуна, політичне угруповання для висловлення певної позиції, представницький орган [3, 434]: American Forum for Global Education, Technology Investment Forum;
- вирази-презентанти міфологічних лінгвокультурних утворень: horn of plenty, cornucopia etc.;
- імена-образи греко-римських богів, міфологічних героїв та їх похідні: Apollo, Narcissus, Mentor, Adonis, Penelope, Nemesis, Demeter, odyssey, herculean, draconian, to tantalize etc.;
- словосполучення-узагальнення міфологічного значення: Augean stables, a Procrustean bed, Achilles’ heel, the Gordian knot, a sword of Damocles etc.;
- паремії та стійкі словосполучення на позначення реалій римської історії та греко-римської міфології: When in Rome, do as the Roman do, Rome was not built in a day, Beware of Greeks bearing gifts, a Spartan lifestyle, to cross the Rubicon etc.;
- паремії культурологічного характеру (для практичного використання в англословному контексті): The student of Latin in the United States was becoming a **rāra avis** in the 1960s and early 70s, but there has been a remarkable resurgence of interest since then;
- оказіональні паремії сучасного англословного контексту (e.g. реклами): **Vēni, vīdi, visa** “I came, I saw, I bought everything in sight!” (девіз шопполіків), **Vēni, vīdi, vegi** “I came, I saw, I had a salad” (девіз вегетаріанців) etc.

2. Соціокультурний практичний компонент, спрямований на формування соціокультурних знань, навичок та вмій майбутніх англійських філологів. У методиці навчання класичних мов виділяють інформаційні, орієнтувальні, виконавчі та контролювальні вправи [7, 145]. Традиційно такі типи соціокультурних вправ акумулюються із граматичними, лексичними, перекладацькими вправами та вправами на читання текстів.

На нашу думку, навчання англійських філологів латинської мови передбачає паралельне застосування обох мов – латинської та англійської, за умови володіння останньою викладачем з латини. Наведемо декілька прикладів таких вправ:

- *інформаційна вправа*, спрямована на поповнення фонових знань та ознайомлення студентів із засобами вираження мовної соціокультурної інформації, e.g. на matching:

Homīnum est infinita multitūdo creberrīmaque aedificia fere Gallīcis consimilia, pecōrum magnus numērus.	Їсти зайців, курей та гусей вважається гріхом, проте їх тримають для забави.
Lepōrem et gallīnam et ansērem gustāre fas non putant; haec tamen alunt anīmi voluptātisque causa.	Населення тут надзвичайно густе, подвір’я розташовані дуже близько одне від одного і переважно схожі на галльські; худоби дуже багато.
Loca sunt temperatiōra quam in Gallia, remissioribus frigoribus...	Клімат більш м’який, ніж у Галлії, оскільки холод не такий сильний.

Gajus Julius Caesar “Commentarii de bello Gallico” Descriptio Britanniae, lib. IV, cap. XII [5, 189];

- *орієнтувальна вправа*, спрямована на формування орієнтовних навичок швидкого розпізнавання та/або використання соціокультурної інформації, e.g. на заповнення пропусків (алограм, слів-абревіатур) в англословних реченнях: 1) **Ergo**, you know what Descartes meant in his Discourse on Method when he said “Cogito ergo sum”. 2) All of the objects in our solar system (planets, comets, etc.) orbit the sun. 3) **N.B.**: While all of the study participants were interviewed about their prior medical histories, researchers did not have access to their medical records to confirm the accuracy of self-reported data. 4) After studying hard for so many years, I definitely feel that I’ve earned my **M.S.** in biology.
- *виконавча вправа*, спрямована на написання англословних міні-текстів із використанням латинських паремій на будь-яку тематику: (from Cicero’s indictment of Catiline): **cum tacent, clamant** i.e. “by their silence they condemn you.” Poor Catiline, perhaps he had too much

to drink, **usque ad nauseam**, and spilled the beans, ignoring the warning, **in vino veritas**; if only he had observed Horace's **aurea mediocritas**, he might have received **auxilium ab alto**, but the gods, it appears, were against him. And so he met his end, **semel et simul ...** [10, 218]; – *контрольовальна вправа*, спрямована на контроль точності, повноти та чіткості розуміння соціокультурної інформації при читанні латиномовних текстів. Наприклад, завдання до тексту Bede, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* 4.24; 8th cen. [10, 301-302]:

Прочитайте текст, визначте невідомі граматичні форми. Проаналізуйте їх.

Розкажіть, що Ви знаєте, про англосаксонського поета Кедмона.

Якими латинськими іменниками у тексті передається значення слова «Бог». Наведіть їх еквіваленти в англійській мові. Поясніть причину такої варіативності.

Виберіть латиномовні та англосаксонські паремії на релігійну тематику.

Таким чином, латина як *gentium Mercurius*, а також єдина літературна мова народів Західної Європи, мова культури та державності упродовж цілої низки століть відіграла вагомую роль у становленні їхньої мови, культури, науки, освіти, права, дипломатії. Оскільки латина були пронизані усі ланки історико-культурного та соціокультурного фону Британії, її дотичність до всього англосаксонського становить основи соціокультурної компетентності майбутнього філолога, яка реалізується на основі знань латинської та англійської мовної інформації, інформативно-тематичної екстралінгвістичної інформації та навичок її застосування в іншомовному спілкуванні, адекватного розуміння та інтерпретування автентичних текстів, фільмів, творів мистецтва.

Список використаних джерел

1. Амосова Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Наталья Николаевна Амосова. – М. : Изд-во. л-ры на иностр. яз., 1956. – 218 с.
2. Гинтовт С. И. Беседы по методике латинского языка / Степан Иванович Гинтовт. – С.-Петербург : Тип. Монтвида, 1910. – 77 с.
3. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон ; [за ред. Ю. Мулика-Луцика] // Ін-т дослідів Волині [Ч.39]. – Вінніпеґ : накладом тов-ва «Волинь», 1995. – Т. 4. – 557 с.
4. Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Ернст Роберт Курціус. – Львів : Літопис, 2007. – 752 с.
5. Латинська мова : підручник / Н. М. Яковенко, В. М. Миронова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 455 с.
6. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013. – 590 с.
7. Шовковий В. М. Методика викладання класичних мов / В'ячеслав Миколайович Шовковий. – К. : Вадекс, 2012. – 222 с.
8. Vaugh, A. History of the English Language / A. Vaugh, T. Cable. – Routledge : Person Education, 2002. – 459 p.
9. Keipert, H. Das Lateinische in der Geschichte der Russischen Sprache / Helmut Keipert // Eurolatein : das griechische und lateinische Erbe in den europaischen Sprachen. – Tubingen : Niemeyer, 1996. – 345 s.
10. Wheelock's Latin : The Classic Introductory Latin Course, Based on Ancient Authors / Frederic M. Wheelock. – New York : HarperResource An Imprint of HarperCollins Publishers, 2005. – 562 p.

Анотація. У статті розглядаються можливості використання латиномовної спадщини у формуванні соціокультурної компетенції майбутніх англійських філологів. Проаналізовано особливості становлення англійського вокабуляру за посередництва латини, здійснено відбір інформативно-тематичної та мовної інформації, структуровано латинські презентанти за соціокультурними компонентами навчальної дисципліни «Латинська мова».

Ключові слова: латинська традиція, англійський вокабуляр, соціокультурна компетенція, латинські презентанти, соціокультурні компоненти навчальної дисципліни «Латинська мова», соціокультурні вправи.

Summary. The Latin tradition in the history of the development of Western European countries played the leading role in the context of unification of European civilization. Sociocultural competence is considered as a person ability to get cultural, sociocultural and intercultural knowledge and skills to use them. The Latin tradition is interpreted in the segments of historico-cultural background and socially background. In this context it is the way of conversation and cultural mutual understanding among peoples. In was done an excursus to history of English vocabulary's formation on the base of Latin – 75 % of Latin lexical units are used in the English lexicon.

On the base of linguistic and area studies approach it was done the selection of Latin presenters that describe the English material and spiritual culture. They were systematized due to the components of Latin as a subject.

Sociocultural content component contains abbreviation words, allographs, selected works of classical authors about English nation, geographical names, Latin borrowed words with elements of ancient culture, myth expressions, names of Greco-Roman gods, myth heroes, myth phrases, bywords etc. Sociocultural practical component is based on the using of such types of exercises as informative, referenced, executive and controlled. These exercises can be used on the base of both languages – Latin and English. The relation of English material and spiritual culture to the source of Latin tradition is the base for forming students' sociocultural competence. The knowledge of Latin and English linguistic information, extralinguistic information and skills of their using in the communication form the conditions for high training of Philology majors in the National Universities of Ukraine.

Key words: *latin tradition, English vocabulary, sociocultural competence, Latin presenters, sociocultural components of Latin, sociocultural exercises.*

УДК 373.5.016: 82(100)

Шулик П.Л.

ДІАЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ М. БУБЕРА ЯК ОСНОВА ВИВЧЕННЯ СТАРОЗАВІТНИХ ТЕКСТІВ

Характер художнього сприйняття визначається не тільки художнім текстом, але й особливостями реципієнта. І незважаючи на те, що Біблія є ключовим текстом, що склав основу культур багатьох народів світу, у ній відбилися перш за все моральні норми і цінності, звичаї, духовне життя, уявлення про світ та естетичні ідеали давньої людини. Тому біблійні, особливо старозавітні, тексти не просто сприймаються сучасною молоддю.

Коло питань, пов'язаних з вивченням біблійних текстів на уроках світової літератури, надзвичайно широке, і у межах однієї статті їх неможливо представити в повному обсязі, а тим більше вирішити. Тому зупинимось на проблемі підходу до старозавітних текстів. Важливість цієї проблеми визначається як складністю сприйняття цих текстів при безпосередньому їх вивченні сучасною молоддю, так і тим, що вони розглядаються і як джерело інтертекстуальності інших художніх творів. І в першому, і в другому випадках ми маємо справу з інтерпретацією, точніше з множинністю варіантів інтерпретацій. Літературний твір можна інтерпретувати, керуючись або першим враженням про нього, або якимось сакральним розумінням, або інтуїцією тощо, але школа аж ніяк не може обмежитися, наприклад, виключно інтуїтивним сприйняттям і тлумаченням художнього тексту. Тому потрібно враховувати ступінь вірогідності інтерпретації, яка допоможе досягти хоча би відносно повного розуміння смислу тексту.

У численних варіантах тлумачення канонічного тексту Біблії важливо знайти основу для його розуміння. Пошуки цієї основи спонукають до створення концепцій, які і визначають той чи інший підхід до давнього тексту. Розмаїття цих концепцій вражає. Їх можна поділити на такі, що спираються на «гуманітарні науки», які, «отдавая дань рациональности, жаждущей разоблачения универсальной логики, предложенной в мифе ... или поэме, приходят к изучению в Библии только логики или риторики текста. Они не принимают в расчет ее священного значения. Тем не менее в результате этого позитивного и нейтрального анализа они надеются вскрыть механизм, обнаружат тайну того, что получено свыше как «сокровенное», и которое имплицитно воздействует в этом качестве» [8, 279], і такі, що стверджують домінування в Біблії релігійного (юдейського чи християнського) досвіду, «за которым скрывается обряд, или, более того, предписывая определенный ритуал, религиозный опыт выходит за пределы обряда в пользу буквы, интерпретативных значений и Единого Вечного Смысла, который ходатайствует за человека перед Богом» [8, 279]. По суті і сам викладач, прагнучи відкрити учням світ Біблії, так чи інакше тлумачить його, адже неможливо повністю абстрагуватися від конкретної ситуації, стати об'єктивним. Претензія на об'єктивність – химерична, як ілюзорна віра у можливість звільнитися від суб'єктивності сприйняття, обумовленого культурною ситуацією, в якій знаходиться людина, що прагне зрозуміти невідому їй традицію, втілену у біблійних текстах. Кожна доба має свою культурну традицію і відповідно до неї свою інтерпретацію давнього тексту. Отже, наша орієнтація у біблійному світі залежить від традиції, яка існує у сучасному світі. У межах статті зупинимось лише на окремих концепціях, які визначають сучасні підходи до

біблійного тексту [7]. Концепції ці скоріше нагадують способи сприйняття біблійних текстів та шляхи їх тлумачення.

Першу *концепцію – фрейдистську* – відрізняє недовіра до тексту. Читач-коментатор ніби «підозрює» текст у нещирості. Він стверджує, що текст зовсім не те, за що видає себе. Класичний зразок такого коментарю знаходимо у книзі З. Фрейда «Моше та єврейська релігія» [13]. Друга книга П'ятикнижжя, книга «Вихід» розповідає про те, як Мойсей (Моше) стає на чолі єврейського народу. Оповідь містить важливі історичні відомості, які виходять за межі давньої епохи єврейської історії. Але, на думку Фрейда та його послідовників, факти з біографії Мойсея, які знаходимо у тексті, – це не історична оповідь, а давній міф, який символізує динаміку підсвідомої душевної діяльності. І хоча сам текст прямо свідчить, що є історичним документом, дослідник упевнений, що насправді він відображає зовсім не історичну, а психічну реальність. Історія народження Мойсея постає як універсальний міф про людину, яку забирають від батьків і який змушений з того часу спиратися тільки на себе. Представники фрейдистського підходу не рахуються з концепцією, що вже закладена у тексті. Дослідник не звертає уваги на багатоплановий зміст, і на поверхні залишається тільки одне значення – те, що з самого початку надає тексту інтерпретатор. Роль вчителя за цією концепцією полягає тільки в одному: розкрити учневі очі на дійсний зміст тексту і цим ще раз запевнити його в правдивості вчення своєї школи. Неважко уявити, до яких результатів може привести цей метод в процесі вивчення біблійних текстів в школі.

Наступна *концепція* належить теж психологу – *Ерику Фромму* [16], але його підхід багато в чому відрізняється від фрейдистського. Коментаторську концепцію Фромма називають «концепцією розвитку». Для неї характерна недовіра до тексту, а прагнення розвивати окремі закладені в ньому ідеї. Фромм упевнений, що цінності, які він сповідує, в латентному вигляді вже містяться в біблійному тексті і їх можна відшукати там. За концепцією Фромма, зерна великих і прогресивних ідей, які знаменують сучасний, вищий етап розвитку людства, були посіяні вже в давнину, і літературні джерела засвідчують це. Але тільки в наші часи ці зерна зійшли, і великі ідеї отримали умови для необхідного розвитку. Таким чином, тлумачення давніх джерел полягає, за Фроммом, в кропітких пошуках у давніх текстах розкиданих у них дорогоцінних крихт, з яких вирости сучасні прогресивні ідеї і які були сховані під масою примітивних смислів. Коментатор, аналізуючи текст, повинен виділити в ньому прогресивні та примітивні елементи, керуючись вченням самого Фромма. Не збігаються думки Фромма і Фрейда і стосовно завдання вчителя. Фрейд вважає, що і текст, і ученя знаходяться в однаковому положенні: текст не розуміє, що він в дійсності являє собою, і тим більше це не відомо учневі. Вчитель повинен знайти дійсне обличчя тексту, не дозволивши йому ввести учнів в оману на свій рахунок. У Фромма вчитель і ученя – однодумці, їх об'єднують загальні ідеї та цінності. Педагог повинен допомогти побачити в давньому тексті початки благородних ідей сучасності, які важливі для них обох. Якщо у Фрейда вчитель не має можливості солідаризуватися з текстом, тому що бачить своє завдання у викритті його, то за Фроммом це почати можливо.

У *концепції Лео Штрауса* [15] приваблює повага до джерела. З його точки зору, давній «примітивізм» не обов'язково розглядати як патологію, адже бути сучасною людиною подекуди більш небезпечна хвороба. Ні один класичний текст – і це однаково стосується і Біблії, і філософських діалогів Платона, – не відноситься до себе як до нижчої сходинок людського розвитку. Класичний текст претендує на володіння істиною у всій її повноті, в її абсолютному і кінцевому вираженні. За думкою Лео Штрауса, читач, який впевнений, що розуміє текст краще, ніж сам текст здатен зрозуміти себе, насправді не розуміє його зовсім. Нав'язуючи тексту значення, яке не має нічого спільного з тим, про яке текст заявляє сам, читач проходить повз дійсного змісту твору, не помічаючи його. Штраус пропонує сучасному читачеві єдину можливість зрозуміти зміст: звертаючись до тексту, на деякий час забути про недовіру до нього, тим більше, що сам текст упевнений у довірі читача, адже тільки таким чином можливе адекватне сприйняття його змісту.

Від вчителя концепція Лео Штрауса вимагає того, щоб він допоміг учню побачити себе і своє світосприйняття зі сторони. Піддавши рефлексії свою позицію і зрозумівши ті особливості свого погляду на джерело, які обумовлені епохою і вихованням, ученя зможе позбутися недовіри, яка з'являється в процесі знайомства з класичними текстами. Безумовно, концепція Лео Штрауса приваблива, але Штраус чекає від читача неможливого, адже нереально вимагати від сучасника, щоб він, читаючи давні тексти, забував про себе та про свою епоху.

Отже, проаналізовані концепції, виходячи із загальної для класичної та сучасної філософії тези про людину як свідомого суб'єкта, що прагне пізнати об'єкт (текст), тобто оволодіти ним, різняться розумінням процесу пізнання. В одному випадку об'єкт розглядається як пасивний елемент, в іншому його активність дещо перебільшена.

Як же вступити в контакт з текстом? Чи можливо це в наші дні? Але якщо ми не можемо отождентити себе з культурною традицією, то хоча б зав'язати з нею діалог ми повинні спробувати.

Автор *діалогічної концепції М. Бубер* [4] вважає, що цей діалог треба вести не тільки з особистих позицій, але й з позицій свого співрозмовника – давнього тексту, який треба намагатися прийняти таким, яким він є. Неприпустимо експлуатувати текст для досягнення особистих цілей, нав'язуючи йому сторонній зміст. Але й текст не повинен використовувати читача, вимагаючи від нього змінитися. Дві сторони, що приймають участь у діалозі повинні бути зовсім безкорисливі. І непотрібно лякатися того, що з початку при зустрічі з давнім текстом сучасна людина побачить лише прірву, що розділяє їх. Відстань спонукає уважніше слухати слова співрозмовника, і тоді близькість поступово з'явиться сама по собі, якщо, звісно, дозволити тексту говорити те, що він бажає, а не те, що ми прагнемо почути.

Створюючи умови для діалогу, завдяки якому в учнів формується необхідна рецепція давнього тексту, вчитель повинен враховувати особливості культурної традиції (давньої і сучасної рецепції), звертати увагу на своєрідність функціонування біблійного тексту в національних культурах, пам'ятати про індивідуальні психологічні особливості учня, крізь призму якого здійснюється художнє сприйняття об'єкту (біблійного тексту).

Для цього учням пропонується ознайомитися з особливостями літературної рецепції біблійних текстів у давні часи, прослідкувати зміни, що відбуваються у художньому сприйнятті наступних поколінь, а також порівняти особливості ставлення до творів у різних національних культурах. Перед учнями постане розмаїття діалогів з біблійними текстами, які ведуть видатні митці різних епох і національних культур.

Звернімося до історії про Каїна і Авеля. Впродовж віків вона значно трансформувалася, але можна виокремити дві тенденції в її літературному осмисленні. Одна має комплікативний характер, не відступає від канонічного тексту, інтерпретує його, не відхиляючись від оригінального джерела; друга – дала найрізноманітніший розвій образів у літературі. І починалось все з давньоєврейської літератури, де і був створений цей текст.

Давньоєврейська традиція осмислення історії першого злочину не вміщується у рамки названих тенденцій, адже, з одного боку, не відступає від канонічного тексту, з іншого, використовуючи особливості оригінального джерела, що надає простір для інтерпретацій, створює своєрідні образи.

Проаналізуємо один з відомих мідрашів, що коментує історію про Каїна і Авеля. Мідраш вважається в єврейській традиції одним з методів вивчення Танаха (Старого Завіту), в основі якого – рівень розуміння *драш* (тлумачення).

Виберемо один з центральних фрагментів історії першого злочину

Текст Біблії «...**И** сказал Каин Эвелю, брату своему... **И** когда они были в поле, восстал Каин на Эвеля, брата своего, и убил его» (Берейшит (Книга Бытия), 4:8-9).

Текст мідраша:

«...И сказал Каин Эвелю, брату своему... **И** когда они были в поле, восстал Каин на Эвеля, брата своего, и убил его.

О чем они поспорили? Они сказали: “Давай поделим весь мир”. Один взял себе землю, другой – то, что движется. Первый говорит: “Земля, на которой ты стоишь, – моя!” А другой говорит: “А то, что на тебе надето, – мое!”. Тот говорит: “Раздевайся!», а этот говорит: “Лети!” И тогда “восстал Каин на Эвеля, брата своего”.

Раби Йегошуа от имени раби Леви сказал: “Оба они взяли себе и движимое и недвижимое, а поссорились из-за того, что каждый из них говорил: “Храм будет построен на моей земле!” Ибо сказано Цион будет вспахан, как поле. (Миха 3:12). Из-за этого спора и восстал Каин на Эвеля, брата своего.

Раби Йегуда сказал: “Они поссорились из-за первой женщины, созданной еще до Хавы”. Сказал раби Айву: “Но она была обращена в прах еще до Хавы – из-за чего же они поссорились?” Сказал раби Хуна: “Из слов Торы видно, что и у Каина и у Эвеля были сестры-близнецы, причем у Каина – одна, а у Эвеля – две. Из-за этой второй сестры они и поссорились. Один говорит: “Она будет моей, потому что я старший”, а другой говорит: “Она будет моей, потому что родилась вместе со мной”. Из-за этого спора и Восстал Каин на Эвеля, брата своего» » [9, 314].

Текст мідраша починається з уривка тексту Тори, де існує недолік інформації: **«И** сказал Каин Эвелю, брату своему...». Що сказав – невідомо. Якби було б відомо, можливо, не треба було б ставити питання – *чому вбив?* Але для автора дуже важливо поставити це питання – питання про природу злочину, природу насильства, раз і назавжди закриваючи дорогу догматичному підходу і створюючи умови для плюралізму. Мідраш це використовує, і перед нами три тлумачення. Першою серед причин він називає суперечку за власність, що у всі часи було головною причиною воєн і кровопролиття; другою – духовний аспект, що стосується ідеології, віри, в ім'я якої також оголювалися клинки; третьою – жінку. Як бачимо, класичний мідраш використовує те, що текст Писання надає можливість для різних тлумачень і розумінь. І саме питання, постав-

лене у мідраші («*Про що вони сперечалися?*»), передбачає наявність різних відповідей. Відповіді ці допомагають з'єднати текст архаїчний з текстом актуальним, оскільки поставлена проблема стосується не лише цього першого і єдиного випадку, коли брат вбиває брата. Проблема значно ширша: який дійсний мотив, яка найглибша причина, що приводить людей до суперечки і братовбивчої війни?

Вже згадувана історія про Каїна і Авеля – переклад з івриту масоретського тексту, в якому для єврейського коментатора є недолік інформації, результатом якого стає виникнення мідраша (див. вище).

Отже, в канонічному тексті обірвана фраза породжує різні тлумачення. А в Септуагінті (перший і найпоширеніший переклад грецькою Старого Завіту) вірш має закінчення. У цьому Таргумі (перекладі) відомо, що сказав Каїн: «пойдем-ка в поле». Логічно, адже брати все ж таки опинилися у полі, де все і відбулося.

У зв'язку з історією про Каїна і Авеля звернемося ще до одного таргума, який традиційно називають Таргум Іонатана, сумнівне авторство якого підтримує лише назва. Для цього Таргума характерні численні додатки до оригінального тексту, які від двох-трьох слів можуть розширюватися до розгорнутих і істотних вставок, під вантажем яких часом втрачається біблійний вірш. Що стосується історії про Каїна і Авеля, автор вводить у неї суперечку, яка розгорілася між братами і в центрі якої опинилися теологічні проблеми. Ось уривок цієї суперечки: «*Каїн: «Я готов согласиться, что в сотворении мира проявилось милосердие Божье, но я также вижу, что здесь, на земле, добрые дела человека ничего не решают, ибо они вершатся предвзято. Нет справедливого суда и нет праведного Судьи. Почему мое жертвоприношение оказалось негодно Богу, а твое было принято благосклонно?» Авель: «Есть справедливый суд и есть Судья праведный, нет никакой предвзятости»* [Цит. за: 14, 140]. І хоча необхідність у цьому розгорнутому діалозі викликає сумніви, дії автора перекладу, що намагається надати біблійному тексту «нове истолкование, соответствующее современным реалиям» [14, 133], виправдані метою – викликати у реципієнтів живий відгук.

Перша тенденція в осмисленні давнього тексту, яка підпорядковує трансформацію легенди біблійної традиції, переважала у літературі впродовж багатьох віків, але починаючи з кінця XVIII ст., пріоритет переходить до другої, завдяки якій література нового і новітнього часу збагатилася проблематикою і образами.

У творах Кольріджа [6], Байрона [1], Бодлера [2], Франка («Смерть Каїна») [12] Каїн набуває магічного ореола одвічного бунтівника, що суперечить канонічній версії. Так, до початку XX ст. в літературі панують оригінальні версії інтерпретації біблійної легенди, що йдуть всупереч змісту, закладеному в старозавітній історії.

У літературних інтерпретаціях історії про Каїна і Авеля XX ст. спостерігається паралельне існування двох тенденцій. Своєрідне переосмислення історії про Каїна та Авеля спостерігаємо в українській літературі XX ст. В своїй містерії «Каїн і Авель» І. Огієнко [10] стосовно братовбивства дотримується канонічної версії. Його твір можна віднести до групи класичних зразків трансформації біблійного сюжету та інтерпретації традиційних образів. У той же час сучасна українська письменниця О. Забужко, що неодноразово звертається до традиційного сюжету про Каїна та Авеля, пропонує кардинально нове прочитання сюжету про перше братовбивство. У повісті «Книга Буття. Глава четверта», першому прозовому творі письменниці, відбувається переакцентація ролей Каїна та Авеля і смислу злочину, а у «Казці про калинову сопілку» [5] авторка переносить ролі біблійних персонажів на жіночі постаті з українського фольклору.

Для аргентинського письменника – Хорхе Луїса Борхеса («Легенда») [3] – важливий загальнолюдський смисл біблійної історії. Для письменника історія Каїна і Авеля – це можливість створення нової «реальності» (текстової), що заперечує буквальний смисл і штучну простоту. Залишається відчуття, що найголовніше для аргентинського письменника не його текст, а вихід із нього у щось багатозначне і важливе. У вірші єврейського поета, у минулому в'язня концентраційного табору, Дана Пагіса «Написано карандашом в опечатанном вагоне» [11, 350-353] історія Адама Єви, Каїна та Авеля вміщена у контекст Холокосту. Легенда про перший злочин природно вписується в розповідь про жорстокість фашизму. Розумінню тексту сприяє рівень *сод* (рівень *сод* (таїна), спрямовує на символічне прочитання Біблії), що дозволяє звернутися до таїнства імен персонажів. Біблійна легенда, вміщена в шість рядків вірша про Катастрофу, стає не простим віддзеркаленням трагедії єврейського народу, а нагадуванням-застереженням про загальну трагедію, яка лише почалася з першим злочинцем і не завершиться, якщо людство втратить своє духовне начало.

Запропоноване розмаїття діалогів з біблійним текстом, які ведуть видатні митці різних епох і національних культур не просто збагачує сприйняття учнів, але дозволяє їм упевнитися, що і вони можуть стати рівноправними учасниками діалогу.

Діалогічна концепція піднімає серйозну педагогічну проблему. Коли в діалог вступають люди, ніхто не може передбачити його результат. Те саме стосується і тексту. Не тільки читач здатен вийти з діалогу з давнім текстом оновленим, але і з ним може статися подібне в результаті спілкування з читачем, з коментатором тексту. Якщо діалог правдивий, неможливо наперед передбачити, що відбудеться з кожною із сторін. Але педагогічний процес не повинен бути зовсім непередбачуваним. Спланувати діалог – завдання не з легких. І якщо зразу його вирішити не вдається, вчитель повинен створити умови для початку діалогу. У зв'язку з цим згадуються слова Мартіна Бубера: «Приближаясь к тексту, человек не обязан заранее верить тому, что тот ему скажет. Но он не вправе также заранее не верить» [7, 92]. І якщо на уроці панує атмосфера безкорисливого інтересу, яка дасть тексту заговорити, то він зазвучить сам по собі, і виникне діалог між давньою традицією і сучасним читачем.

І хоча кожний знаходиться в своїй особистій ситуації, з якої не має можливості вийти, різниця між ними лише сприяє розвитку діалогу, який і є найдоцільнішим підходом до вивчення давніх класичних текстів.

Список використаних джерел

1. Байрон Джордж Гордон. Каїн. Переклад Лесі Українки [Електронний ресурс] / Джордж-Гордон Байрон. – Режим доступу: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Transl/ByronCain.html>
2. Бодлер Ш. Цветы зла. Стихотворения: Пер. с фр. / Ш. Бодлер. – М. : Летопись, 1998. – 291 с.
3. Борхес Хорхе Луис. «Легенда» (Из книги «Похвала Тени») [Электронный ресурс] // Хорхе Луис Борхес. Коллекция. – СПб. : «Северо-Запад», 1992. – Режим доступа: <http://lib.ru/BORHES/kniga.txt>
4. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М. : Республика, 1995. – 464 с.
5. Забужко О. Казка про калинову сопілку / О. Забужко. – К. : Факт, 2000. – 84 с.
6. Колрідж С.-Т. Поема про Старого Морепоплавця / С.-Т. Колрідж / Переклав А. Онишко // Всесвіт. – 1983. – № 6.
7. Коэн И. Традиция и комментарий: четыре концепции изучения еврейских классических текстов / И. Коэн // Еврейская школа. – 1995. – № 1. – с. 79-93.
8. Кристева Юлия. Читая Библию / Юлия Кристева // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века. – Томск: Издательство «Водолей», 1998. – с. 278-289.
9. Литература агады: Библиотека еврейской классики / составление и редактирование И. Бегун, Х. Корзакова. – М. : ДААТ / Знание. – 1999. – 384 с.
10. Митрополит Іларіон. Твори / Митрополит Іларіон – Т.1.: Філософські містерії. – Вінніпег : Укр. Наук. Богослов. Т-во, 1957. – 336 с.
11. Опечатанный вагон: Рассказы и стихи о Катастрофе / Составитель и редактор Зоя Копельман. – Москва – Иерусалим, 2005 (5765). – 368 с.
12. Франко І. Твори в трьох томах / І. Франко. – Т. 1: Поезії. Поеми. – К. : Наук. думка, 1991. – 672 с.
13. Фрейд Зигмунд. Человек Моисей. Психология религии / Зигмунд Фрейд // Авторский сборник. – М. : Академический проект, 2007. – 192 с.
14. Шинан Авигдор. Мир агадической литературы / Авигдор Шинан. – М. : Мосты культуры – И. : Гешарим, 2003. – 208 с.
15. Штраус Лео. Введение в политическую философию / Пер. с англ. М. Фетисова / Лео Штраус. – М. : Логос, Праксис, 2000. – 364 с.
16. Fromm Erich. Man for Himself. An Inquiry into the Psychology of Ethics / Erich Fromm / Пер. с англ. и послесл. Л. А. Чернышевой. – Мн. : «Коллегиум», 1992. – 253 с.

Анотація. У статті розглядається одна з важливих методичних проблем – проблема вибору підходів до біблійних текстів на уроках світової літератури. Серед запропонованих у роботі концепцій (концепції З. Фрейда, Е. Фромма, Л. Штрауса, М. Бубера), які визначають той чи інший підхід до біблійних текстів, перевага надається діалогічній концепції Мартіна Бубера.

Ключові слова: класичний текст, біблійний текст, інтерпретація, концепція, діалог, фрейдизм, коментатор.

Summary. The article deals with an urgent methodical problem: the choice of approaches to interpreting biblical texts at the lessons of world literature. Sharing the common basis for interpreting canonical biblical texts is very important. Its searches lead to generating conceptions, which underlie a certain approach of treating the ancient text. The diversity of conceptions is impressive. Each epoch has its own cultural tradition and, in accordance with it, its own perception of ancient biblical texts. Thus, the current orientation in the Bible depends on the tradition that exists in the present. The article covers some conceptions suggesting peculiar perception and interpretation of the biblical texts.

The first conception – Freudian – is noted for the distrust to the text. Its representatives ignore the concept embedded in the biblical text. The researcher does not pay attention to the multi-faceted content and deals with the only meaning on its surface – that one the interpreter initially provides. According to this conception the teacher's role is limited exclusively to revealing the actual content of the text to the students and in such a way reassuring them of the righteousness of the scholar doctrine. Fromm's commentator conception is known as "the concept of development." It is characterized not by its distrust to the text, but by its desire for developing some particular ideas. According to Fromm, the teacher must help students to trace the beginnings of modern noble ideas in ancient texts. Leo Strauss declares respect to the source. Strauss offers a modern reader the unique opportunity to realize the meaning: refer to the text and forget about your distrust to it for a while. Leo Strauss demands the teacher should help the students to see themselves and their worldview from the position of an onlooker. Leo Strauss' conception is appealing, but Leo Strauss requirement – that for a modern reader should forget about himself and his own epoch while reading ancient texts – is impossible.

Out of all the suggested conceptions the preference is given to Martin Buber's "dialogic conception". The author considers that this dialogue must be conducted not only from your personal point of view, but also from the angle an ancient text. You must try to take it as it is.

Inspiring to the dialogue the teacher should take into account the peculiarities of cultural tradition (ancient and modern for the recipient), pay attention to the uniqueness of the Bible for national cultures, remember the individual characteristics of the student.

Key words: *classic text, the biblical text, interpretation, concept, dialogue, Freudianism, commentator.*

Отримано: 14.02.2015 р.

РЕЦЕНЗІЇ

Кеба О.В., Шулик П.Л.

ПОПЕРЕДНІ ПІДСУМКИ : ПАНОРАМА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ПОШУКІВ ПРОФЕСОРА СЕМЕНА АБРАМОВИЧА *

Автори цих рядків мають велику честь бути учнями професора Семена Дмитровича Абрамовича. Відтак їм особливо приємно було стати першими читачами, та ще й рецензентами (!), нової книжки Учителя. Вона має дуже скромну назву – «Статті про літературу», у повній відповідності до життєвого, професійного, наукового кредо автора – чесно, відповідально й ненав'язливо виконувати свою щоденну працю, заглиблюючись у неосяжний простір світової літератури і долучаючи до цього всіх тих, хто щасливою для них волею обставин виявився поруч.

Пропонована широкому колу читачів – літературознавцям, викладачам, студентам, аспірантам і просто залюбленим у літературу – збірка наукових праць професора цілком підставно може вважатися підсумковою, адже вона підсумовує мало не 50 років творчої науково-педагогічної діяльності С.Д. Абрамовича. Водночас відкритість її висновків з цілої низки історико-літературних і теоретико-літературних проблем дає змогу назвати її перспективною, такою, що окреслює як нові горизонти пошуку самого Семена Дмитровича, так і магістральні тенденції розвитку новітнього літературознавства.

Книжка має п'ять розділів і загалом містить 41 статтю. Звісно, це далеко не все написане автором. Як неважко зрозуміти, особливо тим, хто впродовж багатьох років стежить за публікаціями професора Абрамовича, сюди увійшло насамперед те, що засвідчує його магістральні інтереси у науці, добре перевірене часом і може слугувати подальшим студіям інших науковців.

Відкривається збірка розділом «Проблемні питання вивчення літератури» і статтею, що, попри позірну простоту і зрозумілість назви, включається в одну з найгостріших сьогоденних дискусій про природу і сутність літератури – «Зміст і складові поняття «література» як актуальна науково-методологічна проблема». Власне, саме у цій статті стверджується думка, що наскрізно пронизує всю книжку, ба більше того – і всю багатопланову парадигму наукових студій автора: література є духовно-сакральним феноменом і зводить її чи то до ідеологічного інструментарію, чи то до підручника філософії, чи то до сумнозвісного естетського «мистецтва для мистецтва» означає спровокувати її аж до повної вульгаризації.

До проблем дискусійного плану віднесемо і статтю, що піднімає проблеми вивчення і викладання світової літератури у середній і вищій школі. Автор слушно (і вкотре!) вказує на неподоланість євроцентризму у програмах вивчення літератури і на несумірно малу увагу до сакральних текстів світової літератури – Біблії, Корану, Вед.

Початковий розділ збірки органічно продовжують статті її другого розділу – «Біблія як сакральний текст». Нагадаємо, що крім статей, тут розміщених, професор Абрамович є автором низки об'ємних публікацій монографічного і навчально-методичного спрямування – «Біблія як об'єкт літературознавчого вивчення» (Чернівці, 2000); «Біблія як форманта філологічної культури» (К., Чернівці, 2000); «Авеста, Біблія, Коран у шкільному вивченні» (Харків, 2003), – а також редактором (і одним з авторів) колективної монографії «Біблія як інтертекст світової літератури» (Кам'янець-Подільський, 2011). Натомість у статтях, що склали даний розділ, увагу зосереджено на поетико-стильових особливостях біблійних творів. Аналізується роль і продуктивність поетичних і драматичних первнів біблійних текстів, акцентується митецька своєрідність нарації у Біблії, себто її складної і розгалуженої розповідної парадигми. Відтак надзвичайно слушним і актуальним видається висновок, яким завершується стаття: «Біблія складається саме як *література*, що виросла з одежинок фольклору, складається як вираз допитливого розуму людини, що пізнає світ, не задовольняючись ані філософськими абстракціями, ані поетичними фантазіями, ані міфологізацією сил природи. Її нарратор чи не вперше в світовій літературі намагався підкреслити цінність і святість реального й неповторного людського життя, значність людської особистості, роль морального закону й совісті як регулятора культури...».

Наступний розділ присвячений ще одній важливій проблемі сучасної української гуманітаристики – «Українське слово та біблійна традиція». Присутність останньої автор не просто ви-

* Абрамович С. Статті про літературу / Семен Абрамович. – Кам'янець-Подільський : КПНУ імені Івана Огієнка, 2015. – 336 с.

являє в тих чи тих текстах (тут, сказати б, відкривається неосяжне поле розмаїтих за своєю парадигматикою і прагматикою студій), але виявнює тяглість і значущість цієї традиції на різних етапах поступу українського письменства – від Кирила і Мефодія, Мелетія Смотрицького, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка до лірико-екзистенціальних шукань у поезії Нового часу.

Якщо у попередніх розділах С.Д. Абрамович демонструє блискучу культурно-філологічну обізнаність у питаннях біблеїстики, медієвістики, зокрема й української, почасти посилаючись і зацитовуючи тексти різними давніми мовами, то у розділі «Зарубіжна література і компаративістика» він засвідчує вільне володіння європейським літературним матеріалом Нового часу. Його студії включають вивчення шекспірівського канону (п'єса «Буря»), поширюються на англійську класику XIX ст. (Герман Мелвілл, Чарльз Діккенс), торкаються аспектів трансформації християнської доктрини людини у німецькій літературі (творчість Германа Гессе), діалогізують концепції слов'янства в російській і польській літературах (Олександр Блок і Ярослав Івашкевич).

Найбільшим за обсягом є останній, п'ятий, розділ книжки – «Російська література». І це зрозуміло, адже русистика була першим фахом С.Д. Абрамовича (його кандидатська дисертація свого часу відкрила нові перспективи вивчення творчості Валерія Брюсова, а докторське дослідження стало новим і вагомим словом про Антона Чехова) і на довгий час залишилася його улюбленим, хоча й, як бачимо, далеко не єдиним, дітищем. Тематика статей цього розділу вражає своєю багатовекторністю і разом з тим взаємопов'язаністю. Про кого б із російських авторів не йшлося, професора С.Д. Абрамовича цікавлять насамперед проблеми духовності літератури: він пише про «християнський алгоритм» російської літератури, поєднуючи її пошуки з ученням Карла Густава Юнга про архетипи; про духовний стрижень літературної особистості Олександра Пушкіна; про простір «духовної свободи» Петра Чаадаєва і т. ін. Соціально-історична і морально-етична проблематика творчості російських літературних класиків науково виважено і завжди точно та доречно подається «з погляду вічності», уводиться у контекст загальнолюдських пошуків. Симптоматичною у цьому сенсі є назва такої статті: «Обретение Вечности как метасюжет зрелого Чехова». У ній полемічно загострюється проблема чеховської «невіри», безперспективність спроб прочитання Чехова як письменника, позбавленого «Божественної благодаті», і переконливо доводиться пріоритетність духовних, а відтак релігійних первнів творчої еволюції Чехова, особливо очевидних на її завершальному етапі.

Не можна не сказати і про витончене оформлення книжки, що нагадує про ще одну грань обдарованості професора С.Д. Абрамовича – його неабиякий поетичний хист і залюбленість у малярство, про що добре знають відвідувачі декількох його персональних художніх виставок. І зовсім не випадково обкладинку книжки прикрашає фрагмент старовинного атласу зоряного неба, на якому відтворено сузір'я «Пегас». Пегас, як відомо з давньогрецької міфології, міг висікати джерела, і саме з таких джерел черпали своє натхнення поети. Немає жодного сумніву, що творчі й наукові здобутки професора С.Д. Абрамовича наснажено вічним Кастальським джерелом, чистими і плідними водами якого він щедро ділиться зі своїми читачами, і збірка «Статті про літературу» – ще один яскравий і переконливий взірєць талановитого й відкритого діалогу Слова про Слово.

НОВАЯ КНИГА О НИКОЛАЕ ГОГОЛЕ*

Рецензируемая монография представляет нам, в некотором смысле, «нового Гоголя», поскольку в ней безбоязненно договорено до конца многое, что говорилось доселе обиняками или намеками. Исследователь углубляется в наиболее дискуссионные проблемы гоголевского наследия и, обнаруживая основательную эрудицию, показывает гоголевский художественный поиск в совершенно новых ракурсах.

Во-первых, здесь рассмотрена гоголевская концепция природы и человека, и автор, отбрасывая стереотипные представления о Гоголе как исключительно «социальном обличителе», показывает, что основной импульс гоголевского творчества религиозное чувство, стремление понять экзистенциальное назначение человека в мире. Сделан ряд экскурсов в потаенные глубины гоголевского художественного мира, в частности, основательно проанализирована интерпретация человеческой сексуальности и простота гоголевского отношения к эротике («Трагикомизм эротического в мире Гоголя»). Автор обосновывает новый взгляд на гоголевского «маленького человека», показывая его скрытую манию величия и обусловленную социальным принижением параноидальность («Тайный наполеонизм «маленького человека»). Совершенно неожиданную критичность обнаруживает исследователь в гоголевском отношении к «казацкому мифу», насыщая свою интерпретацию данной темы религиозно-геологической и, вместе, «психоаналитической» проекцией, что, казалось бы совершенно несочетаемо, но приносит неожиданный убедительный результат («Редукция героики казацкого мифа»). В целом же гоголевские Природа, Человек и Цивилизация предстают в данном исследовании как Буш Творения против собственного творца – Бога и, в свою очередь, человека («вещная среда»), что являет картину непрерывного демонического борения («Макабристическая изнанка «страстного мира»). Гоголевские герои включены в контекст сознания Модерна, стремившегося активно переустроить мир, и отчетливо показывается, что Гоголю удалось одним из первых осознать бесперспективность и исчерпанность ренессансно-гуманистической программы. Вместе с тем, С. Абрамович, справедливо подчеркивая закономерность гоголевского возвращения к Библии как к интертексту европейской культуры, далек от наивной апологетики позднего Гоголя, утверждая, что именно трагическое исследование «омертвения души» есть центр художественного зрения и подлинное завоевание классика. Интересна и содержательна полемика с распространенной в сегодняшнем гоголеведении тенденцией представлять писателя как «елейного проповедника», ортодоксально-православного «учителя жизни».

* Абрамович С.Д. Двоемирие Гоголя : монография / С.Д. Абрамович. – Каме́нец-Подольский : КПНУ имени Ивана Огієнка, 2014. – 120 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамович Семен Дмитрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Андрейко Яна В'ячеславова – старший викладач Харківської медичної академії післядипломної освіти

Андрухова Таїна Анатоліївна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Андрущенко Олена Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Антіпов Олег Сергійович – аспірант кафедри української мови ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Антофійчук Ірина Ярославівна – викладач Буковинського державного медичного університету

Беркещук Інна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бибик Світлана Павлівна – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України

Білоусова Тетяна Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Болтовська Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Закладу освіти «Могиливецький державний університет імені А.О.Кулешова»

Броварська Олена Аркадіївна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»

Бурківська Лілія Юліанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти й газу

Венжинович Наталія Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Веселовська Наталія Василівна – викладач кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Вільчинська Тетяна Пилипівна – доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології та журналістики, професор кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Войцехівська Наталія Костянтинівна – кандидат філологічних наук, докторант Інституту мовознавства імені О.О.Потебні НАН України

Воробей Юлія Валеріївна – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гавриш Марія Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Хмельницького національного університету

Голубішко Ірина Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Горбач Олена Сергіївна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Григораш Світлана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Грищенко Яна Сергіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Гудима Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дакі Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Дунайського факультету морського та річкового транспорту Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (м. Ізмаїл)

Дзюбак Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дехтярєва Олена Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології факультету слов'янської філології та журналістики Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського

Дуда Леся Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

Зайцева Інна Веніамінівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри української словесності та культури Національного університету ДПС України

Захарчишин Оксана Василівна – студентка 4-го курсу філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Іваночко Костянтин Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Іващенко Вікторія Людвігівна – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України

Іконнікова Марина Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент Хмельницького національного університету

Казимір Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кеба Олександр Володимирович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваль Таїсія Петрівна – старший викладач кафедри української філології Хмельницького національного університету

Коваленко Борис Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Наталія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Козак Раїса Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Крук Аліна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кузь Галина Тарасівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Кульбабська Олена Валентинівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Кущка Беата Густавівна – доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»

Лавриненко Світлана Томівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лавшук Оксана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри російської та зарубіжної літератури Закладу освіти «Моги́льовський державний університет імені А.О.Кулешова».

Ладиняк Наталія Богданівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Лаптева Марія Леонідівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри сучасної російської мови ФДБОЗ ВПО «Астраханський державний університет».

Левицька Тетяна Олександрівна – аспірант кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ліпська Євгенія Леонідівна – кандидат філологічних наук, старший викладач Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мамич Мирослава Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики факультету журналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Маркітантов Юрій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, декан факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Маркітантова Валентина Юріївна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марчук Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мацько Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Межжеріна Ганна Валентинівна – доктор філологічних наук, професор кафедри філологічних та природничих дисциплін Національного авіаційного університету (м. Київ).

Меркотан Леся Йосипівна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мельничук Ірина Миколаївна – викладач кафедри іноземних мов Подільського державного аграрно-технічного університету.

Мелєксцева Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мовчун Лариса Вікторівна – кандидат філологічних наук, докторант Інститут української мови НАН України.

Мозолюк Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Монастирська Римма Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Нагорна Наталія Мефодіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Київського славистичного університету.

Насмінчук Галина Йосипівна – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Нечитайло Ірина Миколаївна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри російської та української мов Київського національного лінгвістичного університету

Онуфрійчук Ганна Іванівна – аспірант Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України.

Охріменко Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Паночко Михайло Михайлович – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Папідзе Надія Вікторівна – аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ.

Папіш Віталія Андріївна – кандидат філологічних наук доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет

Поплавська Людмила Володимирівна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Попович Анжеліка Станіславівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Потіпак Юлія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри грецької філології Маріупольського державного університету

Руснак Наталія Олександрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Сидоренко Олеся Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Синиця Ірина Анатоліївна – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри російської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Сірант Алла Миколаївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Скаловська Сніжана Іллівна – випускниця 2014 р. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Сокур Ірина Олексіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри російської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Сторчова Тетяна Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Стецик Христина Миколаївна – аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Судук Ірина Ігорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти й газу

Сукаленко Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Національного університету державної податкової служби України.

Титянин Костянтин Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ткач Людмила Олександрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Томусяк Аліна Олегівна – здобувач кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Томусяк Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Третяк Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Уманець Антоніна Володимирівна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Федорів Микола Іванович – кандидат філологічних наук, викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Федуленкова Тетяна Миколаївна – доктор філологічних наук, професор Владимирського державного університету імені О.Г. і М.Г. Столеєтових, член-кореспондент РАЕ

Філіпчук Марія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та філологічних дисциплін Буковинського державного фінансово-економічного університету (м. Чернівці)

Химинець Мирослава Дмитрівна – кандидат філологічних наук, викладач ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чопик Ярослав Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шабат-Савка Світлана Тарасівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови, заступник декана філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Шатілова Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Шевчук Зореслава Сергіївна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Шеремета Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шулик Поліна Львівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Яковлєва Ольга В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Яремій Мар'яна Романівна – аспірант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Яцук Ольга Василівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри філологічних дисциплін початкової освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Яцьків Марія Юріївна – магістр філології, здобувач кафедри української мови, провідний спеціаліст відділу гуманітарно-виховної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ТА ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ

1. Відповідно до постанови президії ВАК України від 15.01. 2003 р. № 7-05/1 „Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1) наукова стаття має містити такі обов’язкові елементи: „постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку”.
2. На першому рядку перед прізвищем автора в лівому кутку подається шифр УДК (звичайним шрифтом).
3. Текст набирається шрифтом “Times New Roman”, розмір – 14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5, відступ абзацу – 1 см. Параметри сторінки: зверху, знизу, праворуч, ліворуч – 2 см.
4. У тексті не допускається вирівнювання пропусками.
5. У тексті використовується дефіс «-», який не відділяється пропусками, і тире «—» (Alt+0151).
6. Ініціали відділяються від прізвищ нерозривним пробілом (комбінація клавіш Ctrl+Shift+Пробіл).
7. Посилання на використані джерела в тексті робити за зразком [2, 364; 5, 127; 7—9], де перша цифра — номер джерела в списку використаних джерел, номер сторінки через кому, декілька джерел через крапку з комою або через дефіс.
8. За необхідності подання приміток (коментарів) до тексту вони оформлюються так: у тексті за допомогою функції “Верхний индекс” ставиться порядковий номер примітки (наприклад: ...¹ ...²), а після тексту статті (до “Списку використаних джерел”) із заголовком “Примітки” (по центру) наскрізною нумерацією подається текст приміток.
9. Після тексту статті (приміток) по центру подається заголовок “Список використаних джерел” і в алфавітному порядку наводяться всі використані джерела (спочатку “кирилицею”, потім “латиницею”). Список використаних джерел оформлюється за вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. — 2009. — №3). У списку необхідно розрізняти тире та дефіс.
10. Після “Списку використаних джерел” подаються анотації — українською (250-300 знаків) та англійською мовою (1800-2000 знаків) з відповідними заголовками: “Анотація”, “Summary” та ключові слова (5-7 слів).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія повинна містити:

1. Повна назва статті, посада автора статті, П.І.Б. автора.
2. Стислий опис проблеми, якій присвячена стаття.
3. Ступінь актуальності наданої статті.
4. Найбільш важливі аспекти, розкриті автором в статті.
5. Рекомендація до публікації.
6. Вчене звання, вчений ступінь, посада, місце роботи, П.І.Б. рецензента, печатка, підпис.

REQUIREMENTS FOR CONTENT AND DESIGN OF AN ARTICLE TEXT

1. According to the Resolution the Presidium of the HAC of Ukraine from 15.01. 2003 № 7-5/1 “On increasing demands for professional publications, put on the list of HAC of Ukraine” (Bulletin of HAC of Ukraine. – 2003. – № 1) a scientific paper should contain the following obligatory elements: “general issue statement and its connection with important scientific and practical tasks; analysis of recent research and publications, in which the solution of this issue is started and which the author considers; extraction of previously unsolved parts of the general issue to which the article is devoted; forming the purposes of article (aim statement); exposition of the main material of the research with grounding of received scientific results; conclusions of this study and prospects for further research in this direction».
2. On the first line, before the author’s name in the left corner the UDC is given (regular type).
3. The text is typed with «Times New Roman», size – 14 pt, interlinear space – 1.5, indent – 1 cm. Parameters of the page: top, bottom, right, left – 2 cm.
4. Alignment of spaces is not allowed in the text.
5. The hyphen «-» is used text which is not separated by spaces, and dash «-» (Alt + 0151).
6. The initials are separated from names with non-breaking space (shortcut Ctrl + Shift + Space).
7. References in the text should be made according to the model [2, 364; 5, 127; 7-9], where the first number is the number of sources in the list of sources used, the page numbers are separated by commas, multiple sources through a semicolon or a hyphen.
8. If necessary, the submission notes (comments) to the text are issued as followed: in the text using the “top post index” serial number of the note is put (for example: ... 1 ... 2), and after the text (before “List of used sources “) with the heading” Notes “(in the center) with sequential numbering a text of note is given.
9. After the text (notes) in the center is given the heading “REFERENCES” and in alphabetical order are all sources used (originally “Cyrillic”, then “Latin”). The list of used sources is issued according to the requirements of HAC (Bulletin of HAC of Ukraine. - 2009. - №3). The list must distinguish between dashes and hyphens.
10. After the “List of sources” the abstracts are submitted - Ukrainian (250-300 characters) and English (1800-2000 characters) with appropriate heading “Summary” and keywords (5-7 words).

REQUIREMENTS FOR REVIEW

The review shall include:

1. Full title, the author’s title, author’s name.
2. Brief description of the issue in the paper.
3. The degree of relevance of the given article.
4. The most important aspects revealed by the author in the article.
5. Recommendation for publication.
6. Academic status and degree, title, place of employment, name of a reviewer, stamp and signature.

ДЛЯ ЗАМІТОК

ДЛЯ ЗАМІТОК

З М І С Т

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Абрамович С.Д.</i>	5
Титаничність вулкана у Розанова і Маринетти.....	
<i>Веселовська Н.В.</i>	10
Використання прийому «гра у грі» в сюжетотворчій та часопросторовій організації п'єси Неди Нежданої «Коли повертається дощ»	
<i>Голубишко И.Ю.</i>	14
Художественная деталь в романе П. Акройда «Процесс Элизабет Кри»: в контексте межвидовых связей	
<i>Грищенко Я.С.</i>	19
Особенности дискурсивности американской оди XIX-XX столетий	
<i>Громик Л.І.</i>	24
Публіцистика Богдана Лепкого: історіософський контекст	
<i>Іконнікова М.В.</i>	27
Система екзистенційних концептів у романі Грема Свіфта «Земноводний край»	
<i>Крук А.А.</i>	32
Conceptual realization of destiny in prose of T. Hardy, I. Nechui-Levytsky, Panas Myrny and I. Franko.....	
<i>Левицька Т.О.</i>	36
Імаготип іудея в романі В. Скотта «Айвенго»	
<i>Нагорна Н.М.</i>	40
Слово-логос і феномен нарації.....	
<i>Насмінчук Г.Й.</i>	43
«Свій-чужий» в романі «Чорний Ворон» В.Шкляра	
<i>Титянин К.А., Мельничук И.Н.</i>	48
Подходы к изучению образов иностранцев в творчестве Ф. М. Достоевского	

М О В О З Н А В С Т В О

<i>Андрейко Я.В.</i>	52
Особенности организации сложноподрядных означательных речень з відношенням ідентифікації	
<i>Андрухова Т.А.</i>	55
Вставні і вставлені конструкції в художньому мовленні Уласа Самчука.....	
<i>Антіпов О.С.</i>	59
Склад і структура лексико-семантичного поля «патріот»	
<i>Антофійчук І.Я.</i>	65
Пейзажна інтродукція у текстах малої прози письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст.....	
<i>Белоусова Т.П.</i>	68
Структурно-семантические особенности терминологии биоэтики с компонентом-метафорой	
<i>Беркещук І.С.</i>	73
Засоби вербалізації назв осіб-виготовлювачів за родом діяльності (окремі зауваги)	
<i>Бибик С.П.</i>	77
Мовна свідомість і стилі спілкування в повсякденні.....	

Болтовская Е.А., Лавшук О.А.

Моделирование культурного пространства в современной русскоязычной поэзии
Беларуси 81

Броварська О.А.

Мультимедійність публіцистики Богдана Теленька у семіотичному дискурсі 85

Бурківська Л.Ю., Григораш С.М.

Соціальна тематика в сучасному газетному дискурсі 89

Венжинович Н.Ф.

Фразеологічна картина світу у творах І. Нечуя-Левицького
(на матеріалі роману «Хмари») 94

Вільчинська Т.П.

Лексико-семантичний повтор у мемуаристиці Уласа Самчука:
до питання типології 99

Войцехівська Н.К.

Роль комунікативних бар'єрів у виникненні конфліктного дискурсу 103

Воробей Ю.В.

Текстове повідомлення як сума маркерів віртуального образу 109

Гавриш М.М.

Українська мова у середовищі іммігрантів з арабських країн
(соціолінгвістичне дослідження М. Хмельницького) 113

Гавриш М.М., Коваль Т.П.

Невербальна комунікація: поклін як соціальний знак 116

Горбач О.С.

Ергоніми в сатиричному романі В. Даниленка «Газелі бідного Ремзі» 120

Гудима Н.В.

Карнавалізація художнього мовлення постмодерністської прози 123

Даки О.А.

Українська морська терміносистема: предметно-семантична організація 126

Дехтярьова О.В.

Лінгвокультурологічний аспект вивчення діалектних фразеологізмів
у художніх творах 131

Дзюбак Н.М.

Когнітивний аспект дослідження помилок 134

Дуда Л.Є.

Мотиви вибору імен у середовищі незаможних прошарків м. Львова
(перша половина ХХ ст.) 138

Іваночко К.М.

Наголошування суфіксальних відсубстантивних дієслів із суфіксом -и- суфіксально-
флексійного акцентного типу в марамороській локальній говірці 143

Іващенко В.Л.

Періодизації історичного розвитку галузевих термінологій в українському
термінознавстві 150

Казимір В.О.

Der lexikographische aspekt der neuentstandenen umgangssprachlichen lexik
in der deutschen gegenwartssprache 159

Коваленко Б.О.

Український компонент у російськомовних оповіданнях та нарисах
А. Свидницького 165

Коваленко Н.Д.

Фраземи з компонентом піч у говорах
південно-західного наріччя 169

Козак Р.В.

Дискурсивна трансформація синтаксичних знаків у системі експресивного синтаксису 173

Кузь Г.Т.

Номінативно-аксіологічні процеси в дзеркалі новітньої суспільно-політичної неології 177

Кульбаська О.В.

«Ти сі слова не руш, се – золоті клейноди...»
(Маркери розмовності в мовотворчості Віри Китайгородської)..... 181

Кушка Б.Г.

Многоголосье епохи в поезии А. Сопровского 186

Лавриненко С.Т.

Лінгвокультурний концепт «правда» в українських народних казках 190

Ладияк Н.Б.

Особенности поэтического синтаксиса П. Гірника 195

Лаптева М.Л.

Базовые коды русской культуры и категория «свое / чужое»: корреляция на фразеологическом уровне 199

Ліпська Є.Л.

Еволюція поглядів на проблему перформативності 203

Мамич М.В.

Культуромовний контент жіночого журналу 60-их та 90-их років ХХ століття: зіставний аспект 207

Маркітантов Ю.О.

Прислів'я як інтертекстуальні маркери у поетичних текстах Івана Іова 211

Маркітантова В.Ю.

Інфінітивні конструкції у структурі складного речення..... 214

Марчук Л.М.

Духовнопсихологічний портрет через призму кольору: поняття чорного..... 217

Мацько О.М.

Місце та роль риторики у сучасній гуманітаристиці 221

Межжеріна Г.В.

Чеснота працелюбності в семантиці східнослов'янських лексем XI–XIII ст. 224

Меркотан Л.Й.

Структурні типи цитат у дискурсі сучасної української прози 229

Мелекєсцева Н.В.

Особенности семантико-синтаксической структуры речень із предикатами наявності / відсутності 233

Мовчун Л.В.

Терміни на позначення видів рим за якістю відхилень від звукової точності: історія і проблеми 238

Мозолук О.М.

Словосполучення зі значенням післячасу в говірці села Летава Чемеровецького району Хмельницької області..... 242

Монастирська Р.І.

Семантичний опис термінів на позначення цивільних правовідносин 246

Нечитайло І.М.

Моравія як зона слов'янської архаїки 249

Онуфрійчук Г.І.

Біполярна опозиція «людина – кіт (кішка)» в українській етнофразеології 253

Охрименко Т.В.

Денежная культура славянского этноса 256

Паночко М.М.Словотвірна структура українських правничих термінів-іменників Галичини
австрійського періоду ..... 261**Папідзе Н.В.**Структурно-семантична характеристика типових словотвірних парадигм дієслів
везти/возіти, нести/носити ..... 266**Папіш В.А.**

Вияви нарцисизму в повісті О. Кобилянської «Земля» 271

Поплавська Л.В.Тарас Шевченко як творець української літературної мови
в рецепції Івана Огієнка ..... 274**Потіпак Ю.А.**Семантичні особливості паремій на позначення метеорологічних явищ
(на матеріалі новогрецької, української та румейської мов) ..... 278**Руснак Н.О.**

Гносеологічний параметр діалектних текстів буковинських говірок 281

Синица И.А.Інтерпретація онима в поетическом тексті:
оним – прецедентное имя – образ-символ ..... 286**Sirant A.M.**

“The northern lights” by Philip Pullman: the linguistic aspect of colour 290

Сокур И.А.Індивідуально-авторские особенности синтаксической организации
научного текста ..... 293**Стецик Х.М.**

Функції наддністрянського діалекту в художній мові А. Чайковського 298

Судук І.І.

Семантика стійких біблійних порівнянь 302

Сукаленко Т.М.

Аксіологічні характеристики типу «піп» через призму української фразеології 307

Ткач Л.О., Скаловська С.І., Захарчишин О.В.Лексика з кваліфікатором “західне” у “великому тлумачному словнику
сучасної української мови” ..... 311**Томусяк А.О.**Інтерогативні конструкції як засіб синтаксичної експресивності
у політичному дискурсі (на матеріалі промов Д. Камерона) ..... 321**Томусяк Л.М.**

Семантичні класи ситуацій, репрезентованих дуплексивом 324

Третяк Н.В.

Тенденції розвитку публіцистичного стилю на сучасному етапі 328

Уманець А.В.

The status of syntactic structures in foreign linguistics 331

Федорів М.І.Структура лексичного значення похідних іменників
німецької та української мов ..... 335**Федуленкова Т.Н.**Универсальное и специфическое в морфологической вариантности фразеологии
неродственных языков (на материале анималистических ФЕ английского,
русского и казахского языков) 338

Філіпчук М.В.

Константи етнолінгвістики як об'єкт дослідження 343

Химинець М.Д.

Соціоморфна метафора в сучасних газетних текстах 347

Чопик Я.М.

Ад'єктивні універби в аспекті інтегральних словотвірних-граматичних процесів 351

Шабат-Савка С.Т.

Інтенційний простір мовної особистості й соціокультурний контекст процесу спілкування 354

Шатілова Н.О.

Прислів'я і приказки як згустки народної мудрості в ідіостилі С. Воробкевича 361

Шевчук З.С.

Словотвірний мікрокомпонент як засіб портретної характеристики жінки 365

Шеремета Н.П.

Сучасний посібник для практичних занять з діалектології: реалії і перспективи 368

Яковлева О.В.

Текстові функції поетонімів (на матеріалі англословного твору А. Крісті "Вбивство за алфавітом") 372

Яремій М.Р.

Традиції та тенденції в українській лексикографії кінця XIX ст. – початку XX ст. (на матеріалі російсько-українських словників М. Левченка та М. Уманця (Комарова) і А. Спілки) 376

Яцук О.В.

Лінгвістичні парадигми прочитання відокремлених компонентів структури речення 382

Яцьків М.Ю.

Фразеологічна картина світу в романі Мирослава Дочинця «Вічник» 386

МЕТОДИКА

Зайцева І.В.

Культурологічний компонент професійної освіти в сучасному університеті 392

Попович А.С.

Інформаційне забезпечення вишівської стилістики української мови в 20-40-их роках XX століття 396

Сидоренко О.М.

Особливості формування лінгводидактичної компетентності вчителів закордонних українських навчальних закладів 399

Сторчова Т.В.

Латина у формуванні соціокультурної компетентності майбутніх філологів 403

Шулик П.Л.

Діалогічна концепція М. Бубера як основа вивчення старозавітних текстів 408

РЕЦЕНЗІЇ

Кеба О.В., Шулик П.Л.

Попередні підсумки : панорама літературознавчих пошуків професора Семена Абрамовича 414

Андрущенко Е.А.

Новая книга о Николае Гоголе 416

Відомості про авторів 417

Вимоги до змісту та технічного оформлення тексту статті 422

Scientific publication

Scientific papers of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko national University
Philological Sciences

Issue 38

Editor *A. S. Pankova*
Computer version *V. O. Farion*

«Aksioma» Publishing House,
Prov.Pivnichnyi, 5, Kamianets-Podilskyi, 32300.
Tel/Fax: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomakp@rambler.ru.
Printed in the PE «Aksioma» printing house
Certificate GC JM2I808 of 26.05.2004

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки

Випуск 38

Редактор *А. С. Панькова*
Комп'ютерне верстання *В. О. Фаріона*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 50,22.
Тираж 300 пр. Зам. № 606.

Видавництво «Аксиома»,
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomakp@rambler.ru.
Надруковано у видавництві «Аксиома».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004.